ARCHIEFSTUKKEN
BETREFFENDE
DE AFSCHEIDING
VAN 1834

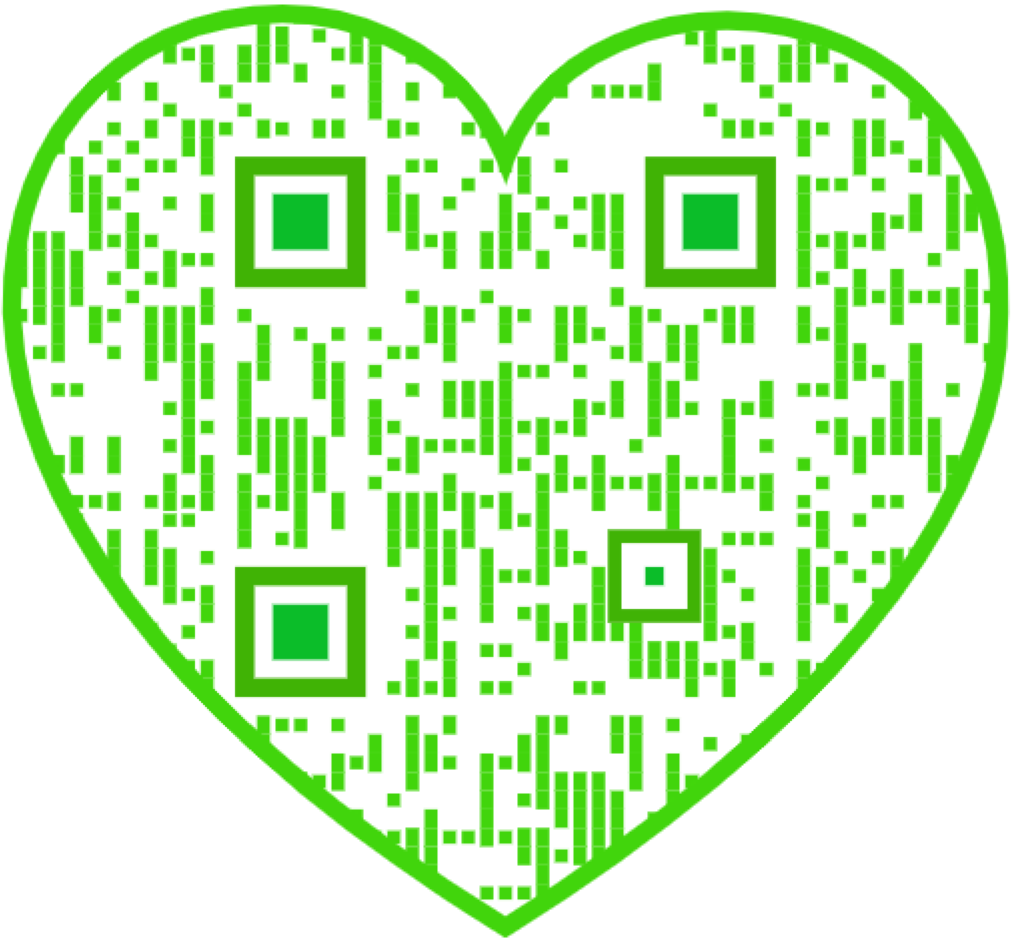

ARCHIEFSTUKKEN
BETREFFENDE DE AFSCHEIDING VAN 1834

ARCHIEFSTUKKEN
BETREFFENDE DE AFSCHEIDING
VAN 1834

UITGEGEVEN ONDER TOEZICHT VAN

Prof. Dr A. GOSLINGA
Prof. Dr G. M. DEN HARTOGH
Dr G. KEIZER †
Prof. Dr D. NAUTA

*

UITGAVE VAN HET „COMITE TOT HERDENKING
VAN DE AFSCHEIDING VAN 1834"

ARCHIEFSTUKKEN
BETREFFENDE DE
AFSCHEIDING VAN 1834

VIERDE DEEL

(OCTOBER 1836—1869)

BEWERKT DOOR

Dr F. L. BOS

✱

UITGEVERSMAATSCHAPPIJ J. H. KOK N.V. TE KAMPEN
1946

Met dankbaarheid geven wij dit laatste deel van de ARCHIEFSTUKKEN in het licht. Verscheen het eerste deel in 1939 en was het mogelijk de bronnenpublicatie ondanks vele moeilijkheden tijdens den oorlog voort te zetten met een tweede deel in 1940 en een derde in 1942, thans kan, na de bevrijding van het vaderland uit het geweld van den verdrukker, het slot volgen. Soli Deo gloria!

Gaarne betuigen wij onze erkentelijkheid aan den bewerker en aan de leden der commissie van toezicht voor de wijze, waarop zij hun belangrijke taak vervuld hebben. Hoeveel arbeid deze uitgave ook van hen vergde, geen moeite is hun te groot geweest om ze te doen beantwoorden aan het doel, dat in het Woord vooraf van het eerste deel werd omschreven.

Het stemt ons tot weemoed, dat niet allen, die dit werk mede op touw gezet hebben, de voltooiing hebben mogen beleven.

Wij hebben het heengaan te betreuren van Z.Exc. den Minister van Staat Dr H. Colijn, den algemeen voorzitter van het *„Comité tot herdenking van de Afscheiding van 1834"*, die met warme ingenomenheid het plan eener publicatie van archiefstukken begroette en de volvoering krachtig heeft bevorderd.

Een bijzonder zwaar verlies was voor ons het afsterven van den heer J. H. Kok. Evenals voor menig ander theologisch werk is óók voor dezen kerkhistorischen arbeid het eerste initiatief van hem uitgegaan en met groote liefde heeft hij gezorgd voor een voorname uitvoering. Het is ons een plicht der dankbaarheid dezen energieken en bekwamen uitgever, aan wien het *Comité* zooveel verschuldigd is, met piëteit te eeren. In onze commissie heeft de heer J. A. G. Kok de plaats van zijn vader ingenomen.

Van de commissie van toezicht ontviel ons Dr G. Keizer, die met voorliefde zijn historische studiën richtte op het gebied van de Afscheiding en die door zijn adviezen mede heeft bijgedragen tot het welslagen van deze uitgave.

Na het overlijden van den heer J. H. Kok trad ook Dr S. O. Los tot onze commissie toe. Aan het totstandkomen van het laatste deel heeft deze geleerde nog zijn medewerking kunnen verleenen, totdat hij omkwam door het oorlogsgeweld.

De commissie van uitvoering uit het moderamen van het *„Comité tot herdenking van de Afscheiding van 1834"*

Arnhem,
Kampen, } Mei 1946.
Maassluis,

J. DOUMA.
J. A. G. KOK.
JOH. H. RIETBERG.

WOORD VOORAF.

Met dit vierde deel wordt de bronnen-publicatie betreffende de Afscheiding van 1834 afgesloten. Het met betrekking daartoe in het Algemeen Rijksarchief aanwezige materiaal is zakelijk volledig opgenomen tot ongeveer het jaar 1840. Daarna is een sterkere schifting toegepast en meer naar het vasthouden van de hoofdlijnen dan naar volledigheid gestreefd. Het slotdossier, loopende van 1847 tot 1870, bevat slechts de stukken, welke dienstig waren om een afgerond geheel te verkrijgen.

Een enkel stuk is in regestvorm opgenomen, daar het origineel niet meer beschikbaar was. Overigens kon ondanks de bestaande moeilijkheden bij de bewerking der stukken de opzet van de uitgave ten einde toe worden volgehouden.

Teneinde het gebruik-maken van de gegevens betreffende de hierin vermelde personen en plaatsen zooveel mogelijk te vergemakkelijken, zijn in het register van dit laatste deel ook de registers van de voorafgaande deelen verwerkt.

Bijzonderen dank ben ik verschuldigd aan den Rijksarchivaris der tweede afdeeling van het Algemeen Rijksarchief voor zijn aanhoudende medewerking, zonder welke de voltooiing van dit werk in oorlogstijd niet mogelijk zou zijn geweest. Behalve de in de Inleiding van het eerste deel genoemde instanties dank ik de ambtenaren van het Rijksarchief in Drente en van een aantal gemeente-archieven, met name die van Amsterdam en 's Gravenhage, voor het opsporen van sommige stukken en het verstrekken van inlichtingen; en voorts allen, die mij op eenigerlei wijze door het bieden van aanvullende gegevens van dienst geweest zijn. Met name wil ik nog mijn dank uitspreken jegens mijn broeder, Ds B. A. Bos te Voorburg, die tijdens zijn gedwongen oponthoud in St. Michielgestel het register van het derde deel tot stand bracht, en mijn jongen vriend J. E. Stahlie te Vlaardingen, die mij bij de samenstelling van het register van het vierde deel zeer behulpzaam was.

F. L. BOS.

1—13

In de laatste maanden van 1836 ontwikkelt zich onder een deel der Afgescheidenen weer een adresbeweging om volle vrijheid van godsdienstoefening. Over het algemeen sluit men zich aan bij een rekwest uit Amsterdam, waarin als uiterste concessie aan de eischen der Regeering wordt verklaard, dat men zelf voor eigen eeredienst en armen zal zorgen en geen rechten op de wettige bezittingen der Hervormde Kerk zal laten gelden. Daarnaast wordt echter een doorloopende bestrijding van de beginselen van het Koninklijk Besluit van 5 Juli gegeven. De Cock en de zijnen verklaren ronduit, dat zij op geen enkele wijze aan de bepalingen van dat Besluit kunnen voldoen.

Wijl de adressen niet aan het Koninklijk Besluit beantwoorden, weigeren onderscheidene burgemeesters de daaronder geplaatste handteekeningen te legaliseeren, terwijl ook enkele gouverneurs op denzelfden grond de adressen niet doorzenden.

Interessant zijn de beschouwingen van andere gouverneurs, die zich kwijten van hun opdracht om de door te zenden adressen te voorzien van consideratiën en advies. De Gouverneur van Zuidholland pleit voor de toelating van afgescheidene gemeenten, wanneer er minstens vijftig leden aanwezig zijn en zij „van de middelen tot het uitoefenen hunner eeredienst zullen hebben doen blijken." Die van Drente wijst erop, dat er onder vele ambtenaren weerzin tegen de vervolging der Afgescheidenen

heerscht. Men kan zijns inziens het beste tot de erkenning hunner gemeenten als burgerlijke corporatie komen door mondelinge onderhandeling met de leiders. Zij zouden dan den naam van Oud-Gereformeerden kunnen ontvangen. De Gouverneur van Friesland acht een oogluikende toelating van de samenkomsten der Afgescheidenen het meest gewenscht; de leiders moesten echter door bijzondere maatregelen onschadelijk gemaakt kunnen worden.

Intusschen is het Amsterdamsche rekwest door de weigering van den Burgemeester om de handteekeningen te legaliseeren, ontijdig gestrand. Het bereikt den Koning echter als bijlage bij een adres van Obbes en Brandt, waarin dezen zich over de handelwijze van den Burgemeester beklagen en nader aandringen op het in het rekwest gedane verzoek, dat den Afgescheidenen de gelegenheid gegeven worde om in den geordenden kerkelijken weg een kerkenordening samen te stellen.

De Ministers van Eeredienst en van Justitie stellen den Koning voor, de handelwijze van den Burgemeester van Amsterdam goed te keuren en de rekwestranten te verwijzen naar het Koninklijk Besluit.

Ook de Raad van State acht het eerste rekwest voor geen gunstige beschikking vatbaar en kan om formeele redenen in de handelwijze van den Burgemeester berusten. Maar de Raad acht de inwilliging van het verzoek van Obbes en Brandt billijk. Zulk een toelating tot een bepaald doel sluit nog geen erkenning in, welke trouwens niet voor een kerkelijke gemeente als zoodanig, maar alleen voor haar uitwendig bestaan in den staat vereischt is.

De Ministers handhaven echter de hunnerzijds gedane voorstellen en achten de door den Raad gewilde toestemming tot het samenkomen van een synode onnoodig

en in strijd met de aangenomen beginselen. Het denkbeeld van den Minister van Eeredienst, dat men den adressanten nog zou kunnen mededeelen, dat zij met een eenvoudig plaatselijk reglement zouden kunnen volstaan, terwijl er van een samenkomst eener synode pas zou kunnen sprake zijn na de erkenning van meer gemeenten, wordt door den Minister van Justitie als overbodig en niet zonder bedenking verworpen.

Dienovereenkomstig wordt door den Koning het oorspronkelijke voorstel van de beide Ministers aanvaard.

1. Adres van de Afgescheidenen te Amsterdam aan den Koning, tweede helft van Sept. 1836.

Herv. Eered.
4 Nov. 1836 *no. 16.*

(gedrukt) *Aan Zijne Majesteit den Koning....*

Sire,

De ondergeteekenden, inwoners van de burgerlijke gemeente *Amsterdam,* nemen bij deze de vrijmoedigheid om met den verschuldigden eerbied zich te wenden tot Uwer Majesteits troon...[1]).

Sire, wij zouden niet zondigen tegen God en zijne waarheid, wanneer wij evenals Daniël handelden en voortgingen alsof er geen Koninklijk Besluit bestond; doch om allen schijn zelfs van hardnekkigheid ten eenen male van ons af te weren, hebben wij geoordeeld om met onderteekening onzer handen getuigenis te geven van de waarheid, en met den verschuldigden eerbied aan Uwe Majesteit te kennen te geven, dat wij ernstiglijk, met opzien tot God, achtgevende op zijn onfeilbaar Woord, bij deze verklaren:

1e Dat wij zonder bezwaar van 's lands schatkist zorgen en zullen zorgen voor gebouwen ter uitoefening onzer godsdienst, voor de bezoldiging onzer herders en leeraars, voor het onderhoud onzer armen; dat wij ernstiglijk ook voor het vervolg verklaren, geene aanspraak te maken op onderhoud van het rijk of op eenige wettige bezittingen, inkomsten of regten van eenig mensch of genootschap; dat wij integendeel ernstig protesteren tegen bezoldiging onzer leeraars vanwege het rijk, daar toch nooit de geldelijke onderstand van den staat het gebrek van geestelijkheid kan vervullen, maar integendeel dienstig is om luije herders, buik- en brooddienaars en menschenbehagers te maken.

2e Dat wij wederkeerig ernstiglijk verlangen, dat noch het rijk, noch eenig ander mensch of genootschap aanspraak make op beheersching of regering der kerk of van derzelver handelingen, zoo die kerk zich onthoudt van burgerlijke bemoeijingen; en dat voor ons de weg niet gesloten worde om de vrijwillige gaven voor kerk en armen te ontvangen en te beheeren.

3e Dat wij ernstiglijk vragen, dat de vervolgingen ophouden

---

[1]) Er volgt een zeer uitvoerige weerlegging van de onderstellingen van het K.B. van 5 Juli 1836 en een verdediging van het goed recht der adressanten om te handelen naar hun belijdenis; zie *De Reformatie* I, 1837, blz. 1—25, waar dit adres in zijn geheel staat afgedrukt.

ter zake van godsdienstoefeningen, en dat niemand om eenen titel of kleeding lastig gevallen worde, zoo die titel of kleeding niet strijdig is met Gods Woord en onze als onschadelijk erkende geloofsbelijdenis, of geene burgerlijke en staatsonderscheiding te kennen geeft.

4e Dat wij, ten bewijze dat wij geene reglementen of organisatie verlangen of begeeren op te rigten strijdig met Gods Woord, onze Formulieren van eenigheid en liturgie, aanbieden om, wanneer Uwe Majesteit belangstelt om te weten hoe wij in voorkomende gevallen handelen, eene algemeene kerkvergadering te beroepen, opdat de opzieners der gemeente alsdan uit den Woorde Gods eene zoodanige kerkeordening mogen zamenstellen als zal bevonden worden te behooren.

5e Dat wij ten gevolge van dit alles aan Uwe Majesteit dringend verzoeken, de openbare magten in dit rijk die dit eenigzins kan aangaan, nadrukkelijk aan te bevelen om ons in de vervaardiging en gebruikmaking van plaatsen tot onze openbare godsdienstoefeningen niet te storen, en te zorgen dat de verstoorders van de openbare godsdienstoefeningen naar de wetten des lands gestraft worden, dewijl de overheid daartoe het zwaard draagt om de boozen te straffen en de vromen te beschermen.

Hiermede bevelen wij Uwe Majesteit en deszelfs doorluchtig huis in de bescherming des allerhoogsten Konings [2]).

H. H. MIDDEL met 3 kinderen
en huisvrouw HARMINA SCHOLTENS
. . . . [3])

2. Rekwest van Obbes en Brandt te Amsterdam aan den Koning, 4 Oct. 1836.

Herv. Eered.
4 Nov. 1836 *no. 16.*

Aan den Koning.

Sire,

Wij nemen de vrijheid met den verschuldigden eerbied tot Uwe Majesteit te naderen en Hoogstdezelve te kennen te geven, dat wij met en benevens onze geloofsgenooten binnen deze stad, welke zich van het Hervormde kerkgenootschap hebben afgescheiden, wenschende aan Uwe Majesteit het aan dezen geännexeerde adres aan te bieden, dit verlangen aan den heer Burgemeester hebben te

---

[2]) In aansluiting aan dit adres uit Amsterdam volgde een stroom van adressen uit onderscheidene provinciën, waarin met verwijzing naar het Amsterdamsche adres de conclusies worden herhaald [Herv. Eered. 9 Maart 1837 no. 9 en 13 Maart 1837 no. 1 geheim].

[3]) Op dergelijke wijze wordt de onderteekening door alle hoofden van gezinnen — naast de onderteekening door alleenstaande ledematen der gemeente — voortgezet.

kennen gegeven, ten einde de onderteekeningen overeenkomstig Uwer Majesteits Besluit van 5 July ll. — Staatsblad no. 42 — door Zijn Edelachtbare zouden kunnen worden gecertificeerd [4]). Dat Zijn Edelachtbare echter, na tot die tekening in tegenwoordigheid eener door denzelven benoemde commissie van twee personen op het stadhuis alhier gedurende Donderdag en Vrijdag den 15. en 16. September laatstleden behoorlijk gelegenheid gegeven te hebben, ons heeft doen ontbieden en aangezegd, dat de verdere tekening, welke op den daaropvolgenden Maandag den 19e September bepaald was, niet konde plaats hebben, immers dat de ondertekeningen door Zijn Edelachtbare niet zoude(n) worden gecertificeerd [4]), op grond dat het adres niet aan voornoemde Besluit van Uwe Majesteit zoude voldoen.

Wij hebben gemeend, Sire, Uwe Majesteit eerbiedig met deze toedragt der zaak te moeten bekend maken, omdat daarin de reden ligt, waarom de ondertekeningen op het adres zijn ongecertificeerd gebleven; en nemen de vrijheid uit deze verklaring van den heer Burgemeester de aanleiding te ontleenen om Uwe Majesteit eerbiedig te doen opmerken, dat de ondertekenaars van het adres hebben gewenscht in hetzelve aan Uwe Majesteit de gronden open te leggen en te ontwikkelen, waarom door ons en de andere opzieners der gemeente als *bijzondere personen* geene kerkordening kan worden opgesteld en aan Uwe Majesteit overgeleverd; daar wij ons als *lidmaten* wel kunnen vereenigen met eene kerkordening, welke getrokken en tezamen gebragt kan worden uit onze op Gods Woord gegronde formulieren van eenigheid en liturgie, doch zoodanige kerkordening alleen door de *opzieners der gemeente* kan worden vervaardigd; terwijl Uwe Majesteit in Hoogstdeszelfs Besluit verklaart de opzieners der gemeente niet te erkennen en hun daardoor de gelegenheid tot het houden eener kerkvergadering beneemt.

Wij neemen mits deze redenen eerbiedig de vrijheid, Sire, Uwe Majesteit te verzoeken, dat het Hoogstdezelve moge behagen § 4 der in het adres voorkomende verklaring, waarbij de ondertekenaars hunne bereidvaardigheid te kennen geven om de opzieners der gemeente met de vervaardiging van zoodanige kerkeordening te belasten, in ernstige overweging te nemen, en zoodanige maatregelen te stellen als zullen kunnen strekken om ons onze kerkelijke zaken vrij en onbelemmerd te doen behandelen, dewijl ons anders niets zoude overblijven dan de verdere vervolging en alle derzelver gevolgen met lijdzaamheid af te wachten, in het vertrouwen dat de Heere onze God ons op zijnen tijd in de ruimte zal stellen tot verheerlijking Zijns Naams.

Verzoeken Uwe Majesteit ons met den verschuldigden eerbied te gelooven.

Van Uwe Majesteits gehoorzame dienaren en getrouwe onderdanen

N^s^. OBBES D^nzn^
J. D. BRANDT.

Amsterdam, 4 Oct. 1836.

---

[4]) Certificeeren = officieel voor juist verklaren.

3. *Adres van Ds H. P. Scholte aan den Gouverneur van Utrecht, eerste helft van Oct. 1836.*

Justitie.
3 Nov. 1836 *no. 4 geheim.*

(kopy) *Aan Zijne Excellentie de Staatsraad, Gouverneur van Utrecht.*

Excellentie

Ik heb de eer Uwe Excellentie hiernevens toe te zenden een adres [5]) van inwooners van Nederland aan Zijne Majesteit onzen geëerbiedigden Koning, ten gevolge van Zijner Majesteits Besluit van 5 July ll. Daar in het hoofd van dit adres gesproken wordt van een adres door inwoners van Amsterdam opgemaakt, zoo neem ik de vrijheid Uwe Excellentie hiernevens eene copie van dat adres te doen toekomen. Het was de wil van Zijne Majesteit, dat de gouverneurs der provinciën onze adressen zouden doen vergezeld gaan van hunne consideratiën; en ik neem daarom deze gelegenheid waar om Uwe Excellentie ernstig te verzoeken, dit adres te vergezellen van zoodanige inlichtingen betrekkelijk de afgescheide Gereformeerden in de provincie Utrecht, dat daardoor ook een einde gemaakt mag worden aan die veelvuldige vervolgingen onzer godsdienstoefeningen, waaraan wij gedurig blootstaan.

Onze conscientie verkrachten kunnen en mogen wij niet; de bediening der sacramenten van Doop en Avondmaal, de uitoefening der kerkelijke discipline, zijn voor ons geene willekeurige zaken welke wij naar ons welgevallen kunnen nalaten of gebruiken. Het is een stellig bevel van God, ons in zijn Woord gegeven, en daarom mogen wij het niet nalaten, wanneer wij maar eenigzints in de gelegenheid zijn.

Bovendien wijzen wij op onze burgerlijk maatschappelijke inrichtingen, en als inwoners van Nederland vragen wij ook om niet vervolgd te worden wanneer wij godsdienstoefening houden in het openbaar. Bovenal verwachten wij dat in de provincie Utrecht, waar de regter in het hoogste ressort ons volkomen vrij verklaart. Daar zal men ons tenminste niet kunnen verwijten dat wij geen acht geven op regterlijke vonnissen. Zouden dan politie en militairen de regterlijke uitspraken kunnen vervangen?

Reeds heeft Zijne Majesteit verklaard, dat er in onze leerstellingen niets wordt gevonden hetgeen de publieke orde of rust zou kunnen storen of met de goede zeden strijden. De oorzaak van stoorenis kan dus niet bij ons gezocht worden wanneer wij niet anders doen als volgens die leerstellingen handelen, maar wel bij hen die ons verhinderen, wanneer wij vreedzaam bij elkander zijn ter uitoefening van onzen godsdienst.

De oprechten onder ons worden door alle tegenstand des te vaster vereenigd in plaats van ontbonden, en vervolging is zeer dienstbaar tot uitbreiding der gemeente.

---

[5]) Bedoeld is: adressen, nl. uit Loenersloot, Loosdrecht en 's Graveland; vgl. deel III, blz. 403; vgl. tevens hierboven noot 2.

Wij zijn in ons adres gegaan zoover wij konden; wij wenschen dat dit de laatste poging zijn zal, en dat eene spoedige stuiting der vervolging ook verhinderen zal dat de gemoederen van Neerlands inwooners tegen elkander verbitterd worden, en dat Uwe Excellentie ook daartoe doeltreffende inlichtingen aan Zijne Majesteit onzen geëerbiedigden Koning zal mededeelen [6]).

Na toewensching van het noodige goed blijve ik Uwe Excellenties gehoorzame dienaar

(get.) H. P. SCHOLTE.
1 Cor. 4 vs 1.

4. Rapport van den Burgemeester van Amsterdam aan den Gouverneur van Noordholland, 22 Oct. 1836.

Herv. Eered.
4 Nov. 1836 *no. 16.*

(kopy) *Aan den Heere Staatsraad, Gouverneur van Noord Holland.*

no. 9967. *Amsterdam,* den 22. October 1836.

Ter voldoening aan den inhoud van UHEG. missive van den 17. dezer no. 262/16118 heb ik de eer UHEG. bij deze de redenen op te geven, die mij zwarigheid hebben doen maken om de handteekeningen, gesteld onder het daarbij gevoegd adres der zoogenaamde Separatisten, te certificeren.

Vooraf zij het mij vergund den loop te verhalen die deze zaak gehad heeft.

Op Zondag den 11. der vorige maand werd ik door de politie onderrigt, dat er op dien dag in de vergadering der Separatisten was afgelezen, dat er in den loop der week ten huize van den separatist J. D. Brandt voor de mannelijke ledematen een adres aan Z.M. ter teekening zoude geplaatst worden, ten einde de vergunning te bekomen om in hunne vergadering de sacramenten van Doop en Avondmaal te mogen bedienen [7]); terwijl zich den volgenden dag de separatisten Middel, Brandt en Obbes bij mij vervoegden, te kennen gevende dat men voornemens was een adres aan Z.M. aan te bieden, waarvan de handteekeningen overeenkomstig § a van het Besluit van 5 July 1836 door mij moesten worden gecertificeerd; waarom zij mij verzochten dat hun de weg werde aangewezen, waarop die certificeering gevoeglijk konde plaats hebben.

Deze beide omstandigheden, zoowel ieder op zichzelve als in verband tot elkander beschouwd, deden bij mij de overtuiging geboren worden, dat de Separatisten besloten hadden aan Zijne Majesteit overeenkomstig het gezegd Besluit en met in acht neming der daarbij gemaakte bepalingen het vormen eener gemeente te

---

[6]) De Gouverneur zond bij dispositie van 17 October 1836 no. 294 k. de adressen retour, omdat ze niet voldeden aan de bepalingen van § a van het K. B. van 5 Juli; vgl. deel III, blz. 403.

[7]) Vgl. deel III, blz. 369.

verzoeken, in welke overtuiging ik niet weinig versterkt werd door de wijze, waarop door de voormelde personen en vooral door den heer N. Obbes toen en ook op den volgenden dag over de zaak gesproken werdt.

Dientengevolge werd bepaald, dat op Donderdag den 15e September en volgende dagen de adressanten ter Secretarie in het daartoe bestemde boek hunnen naam en tegelijkertijd het adres zouden teekenen en dat wel in tegenwoordigheid van twee der voormelde en aan mij bekende personen, welke de identiteit der onderteekenaren zouden waarborgen. De adressanten N. Obbes en J. D. Brandt hebben deze laatste bepaling zeer verkeerdelijk als de benoeming eener commissie beschouwd.

Die onderteekening heeft dan ook aanvankelijk plaats gehad, doch van het adres kennis gekregen hebbende, heb ik gemeend zwarigheid te moeten maken om de verdere onderteekening voor te komen [8]), alsmede om de reeds geplaatste handteekeningen te certificeren, hetgeen door mij op den 17. September aan N. Obbes is te kennen gegeven.

Ziehier de redenen, die mij hiertoe hebben bewogen.

Het is *in het algemeen* geen vereischte voor een adres, dat de handteekening van den adressant door den burgemeester der plaats wordt gecertificeerd. Ook zonder dat worden adressen aangenomen. Dit leert de dagelijksche ondervinding en wordt ook bevestigd door het Besluit des Konings van den 5. July ll., waarbij uitdrukkelijk is bepaald dat de naamtekeningen onder *het aldaar bedoeld adres* door den burgemeester moeten worden gecertificeerd, welke bepaling zeker aldaar niet zoude gemaakt zijn, wanneer de burgemeesters onbepaald verpligd waren de naamteekeningen onder alle adressen, hoedanig dan ook derzelver inhoud en strekking mogten zijn, te certificeren.

Het kwam mij dus voor, dat de vraag hier eenvoudig daarin bestond, of het adres hetwelk men aan Z.M. wilde aanbieden een zoodanig was als bij het Besluit van 5 July ll. was bedoeld.

Dan, bij eene eerste lezing werd ik reeds van het tegendeel overtuigd, daar hetzelve niet zoozeer een verzoek als wel eene bestrijding inhoudt van die beginselen van ons staatsregt, waarop het Besluit van 5 July ll. is gegrond, en men daarbij van het principe uitgaat, dat de zoogenaamde Gereformeerde Kerk, niettegenstaande de uitdrukkelijke bepaling in het eerst gedeelte van meergemeld Besluit waarbij dezelve wordt verklaard te zijn ontbonden, echter voortdurend en onafhankelijk van de toelating Zijner Majesteit blijft bestaan, zoodat die niet behoeft gevraagd te worden. Deze algemeene strekking van het adres zoude mijns oordeels reeds op zichzelve genoegzaam zijn geweest om niet tot het certificeren der daaronder gestelde naamteekeningen over te gaan. Ik heb er dus zwarigheid in gemaakt en zoude dit ook gedaan hebben, al ware het stuk niet in een hoogst oneerbiedigen en aanmatigenden toon gesteld geweest.

Ik weet wel, in het algemeen wordt bij de certificering van eene naamteekening niet gevorderd, dat de inhoud van het stuk, waaronder de naamteekening geplaatst is, door het certificerende

---

[8]) Voor te komen = te voorkómen, te verhoeden.

bestuur wordt beoordeeld. Doch het komt mij voor, dat daarvan eene uitzondering behoord gemaakt te worden, wanneer van den inhoud van het stuk de noodzakelijkheid der certificering afhangt. Het kan ook niet wel van eenig bestuur gevorderd worden de naamtekeningen te certificeren, geplaatst onder een stuk, hetwelk strijdig is of met de goede zeden of met de bestaande wetten of besluiten, oftewel de onderteekenaars aan geregtelijke gevolgen zoude kunnen blootstellen. Het kan dus niet wel onbepaald waar zijn, dat de inhoud van eenig stuk hetwelk ter certificering wordt aangeboden niet in aanmerking zoude mogen genomen worden.

Hier komt bij, dat het stuk waarvan thans gesproken wordt was een gedrukt stuk, hetwelk door velen zoude onderteekend worden, van wie het als zeker kan gesteld worden dat zij de ware strekking en voor hen welligt nadeelige gevolgen niet hebben begrepen, doch die van eenen anderen kant niet zouden hebben nagelaten om de certificering der naamteekeningen, die als onder het oog des bestuurs geplaatst waren, als eene zijdelingsche goedkeuring van den inhoud te beschouwen. Ook dit meende ik door eene weigering te kunnen voorkomen, terwijl daardoor tevens de mogelijkheid ontstond, dat deze of gene tot nadenken werdt gebragt over hetgeen hij reeds geteekend had of voornemens was te teekenen.

Daarenboven was ik van oordeel dat, bijaldien de hogere autoriteiten mijne weigering niet goed mogten keuren, er nog altijd door mij tot de certificering der naamteekeningen zoude kunnen worden overgegaan, waartoe ik mij, behoorlijk gemagtigd, bij deze bereid verklare.

Ziedaar, HoogEdelGestrenge Heer, de redenen, die ik vertrouw dat mijn in dezen gehouden gedrag zullen regtvaardigen, en te meer daar UHoogEdelGestrenge bij eene vroegere mededeeling dier gronden, die ik de eer had mondeling te doen, mij hare goedkeuring niet heeft geweigerd [9]).

De Burgemeester der stad Amsterdam,
(get.) W. D. CRAMER.

5. *Rapport van den Minister van Eeredienst met naschrift van den Minister van Justitie, 4 en 8 Nov. 1836.*

Herv. Eered.
4 Nov. 1836 *no. 16.*

(minuut) *(Aan den Koning.)*

Commissoriaal van 7 October 1836 no. 22.

Request van *N. Obbes Dz.* en *J. D. Brandt* te *Amsterdam,* houdende beklag wegens de weigering van den Burgemeester dier stad

[9]) In zijn rapport van 29 Oct. 1836 no. 262/16812 betuigt de Gouverneur van Noordholland zijn instemming met de handelwijze van den Burgemeester van Amsterdam, waaraan hij trouwens ook reeds bij een tevoren gepleegd mondeling overleg zijn goedkeuring niet had onthouden [Herv. Eered. 4 Nov. 1836 no. 16].

om de handteekeningen te legaliseren der onderteekenaars van het daarbij gevoegd *gedrukt* request aan Z.M., waarbij dezelve hoofdzakelijk vragen onbeperkte vrijheid van godsdienstoefening en onafhankelijkheid hunner vereeniging van alle burgerlijk gezag en bemoeying.

De hierbij overgelegde rapporten van den Gouverneur van *Noordholland* en van den Burgemeester der stad *Amsterdam* behelzen een zoo heldere ontwikkeling van het doel der su(p)plianten en zoo juiste opmerkingen, dat de ondergeteekende geene bedenking maakt zich daarmede volkomen te vereenigen en daaraan te gedragen.

Naar zijn inzien verdient de handelwijze van den Burgemeester der hoofdstad volkomen goedkeuring. Het certificeren der handteekeningen van personen die zich aan Z.M. adres(s)eren is in het algemeen genomen noch noodig noch gebruikelijk. De aanvraag der Separatisten aan den Burgemeester steunde dan ook alleen op het bepaalde bij het 2e punt la. *a* van het Koninklijk Besluit op het request van A. Brummelkamp c. s. van den 5. July ll. no. 75, waarbij werd gevorderd, dat de handteekeningen der personen die zich *in dier voege* als daarbij wordt voorgeschreven zouden willen adresseren, door den burgemeester hunner woonplaats moesten worden gecertificeerd. Zoodra dus aan den Burgemeester van *Amsterdam* bleek, dat het stuk, door de sup(p)lianten in te dienen, van een geheel anderen aard was als in het Koninklijk Besluit was omschreven, handelde hij pligtmatig en verstandig, zijne tusschenkomst in dezen te weigeren.

Dit gedrukte stuk zelf, wel verre van ingerigt te zijn naar Zijner Majesteits duidelijk verklaarde bedoeling, heeft de strekking om de beginselen te bestrijden waarop Hoogstderzelver Besluit van den 5. July ll. no. 75 is gegrond, en is daarenboven gesteld op eenen hoogst ongepasten en hatelijken toon, terwijl er zelfs uitdrukkingen in voorkomen, die voor den Koning beledigend kunnen geacht worden. De verzoeken zelve beantwoorden even weinig aan hetgeen bij Zijner Majesteits Besluit gevorderd is.

Het *eerste* zou kunnen schijnen te strekken om daaraan te voldoen, door de belofte van zelve te zullen zorgen voor leeraars, godsdienst en armen, maar het slot beneemt daaraan alle waarde door de hatelijke benamingen van luye herders, brood- en buikdienaars, aan de door den staat bezoldigde leeraars daarbij toegeworpen.

Het *tweede* heeft duidelijk de strekking om eene verklaring te vorderen van geheele onafhankelijkheid hunner vereenigingen en godsdienstoefeningen van alle burgerlijk gezag en toezigt.

Het *derde*, vrijheid vragende van titulatuur en kleeding, schijnt te willen handhaven de aanmatiging van de titels en andere regten der erkende Hervormde of Gereformeerde Kerk door de van dezelve geseparéerden.

Het *vierde* heeft ten grondslag de wettigheid van de zoogenaamde leeraars en opzieners der Separatisten, schoon bij het Koninklijk Besluit hen ontzegd; terwijl de vermelding van het op-

stellen eener kerkordening „uit den Woorde Gods" bewijst, welke verwarde begrippen bij deze menschen heerschen.

Eindelijk het *vijfde,* waarbij gevorderd wordt aanschrijving aan alle autoriteiten ten behoeve der sup(p)lianten door het geheele rijk, is in volstrekten strijd met de bestaande verordeningen en voorschriften.

Aan zoodanige verzoeken kan wel geen gunstig gevolg gegeven worden, terwijl de toon waarop dezelve zijn voorgedragen, zelfs verdienen zoude dat een en ander werd terzijde gelegd.

Ten einde echter aan deze lieden nog nader alle voorwendsel van ignorantie [10]) te benemen en hun de maat als 't ware vol te meten, zoude de ondergeteekende Z.M. eerbiedig adviseren om aan *N. Obbes Dz.* en *J. D. Brandt* te Amsterdam te kennen te geven, dat op een stuk van dien aard als het door hen ingediende gedrukt adres geen acht kan worden geslagen, en dat zij voor het overige worden verwezen aan het Koninklijk Besluit van den 5. July ll. no. 75 op het request van *A. Brummelkamp c.s.,* bijzonder aan den duidelijken letter in het 2e punt la. *a,* als bij hetwelk Z.M. verklaart te persisteren [11]).

Tevens neemt de ondergeteekende de vrijheid voor te stellen om aan den Burgemeester der stad Amsterdam te kennen te doen geven, dat Z.M. goedkeurt de handelwijze door hem gehouden ten aanzien der onderteekenaren van het vorengemeld gedrukte stuk.

(De Minister van Staat, etc.

v. PALLANDT v. KEPPEL.)

(kopy)

no. 1 den 8. November 1836.

De ondergeteekende heeft bij het bovenstaande rapport alle de punten waarop het te deze aankomt zoo volledig en doelmatig ontwikkeld en bestreden gevonden, dat hij daarbij niets meer te voegen heeft om nader het voorstel van den Minister van Staat, met hetwelk hij zich geheel en al vereenigt, te ondersteunen; en hij meent derhalve Z.M. op de gronden in dat rapport vervat te moeten advyseren om overeenkomstig de conclusie van hetzelve te handelen.

(get.) De Minister van Justitie,

VAN MAANEN.

---

[10]) Ignorantie = onwetendheid.
[11]) Persisteeren = volharden.

6. *Rapport van den Gouverneur van Zuidholland aan den Minister van Eeredienst, 17 Dec. 1836.*

Herv. Eered.
9 Maart 1837 *no. 9.*

Aan Zijne Excellentie den Minister van Staat, belast met de Generale Directie der zaken van de Herv. Kerk enz.

no. 1358a/29220a. *'s Gravenhage,* den 17. Decb. 1836.

Van tijd tot tijd zijn bij mij eenige aan Z.M. den Koning gerigte requesten ingediend, strekkende om afzonderlijke gemeenten van Gereformeerde Christenen te vormen in den zin der zich noemende afgevaardigden [12]), wier adres het Koninklijke Besluit van den 5en July 1836 — Staatsblad no. 42 — heeft uitgelokt.

Het tweede punt van evengemeld Besluit geeft, zooals Uwe Excellentie bekend is, aanleiding tot de indiening van bedoelde requesten, en het heeft mij genoegen gedaan, dat de personen welke verklaren zich van het bestaande Nederlandsch Hervormde kerkgenootschap af te scheiden, de tusschenkomst der gewestelijke en plaatselijke besturen niet hebben veronachtzaamd, vermits die besturen daardoor in de gelegenheid zijn gesteld om den stand der zaak, de omstandigheden en gedragingen der requestranten en het doelmatige eener inwilliging van hunne wenschen te beoordeelen.

Ik moet dan ook erkennen mij daardoor thans op het regte standpunt geplaatst te vinden, om de zaak in verschil te overzien en mijn gevoelen over dezelve op eene vrij stellige wijze te kunnen uiten en aan de verlichte beoordeeling van Uwe Excell., ja ook aan de hooge beslissing des Konings vrijmoedig te kunnen onderwerpen.

Zoo ik mij niet bedrieg, behoort het *burgerlijk* gezag bij het gadeslaan van kerkelijke geschilpunten zich alleen af te vragen, of de zorg voor de goede orde, voor de veiligheid van den staat, voor de onpartijdige handhaving des regts, het werkelijk tot pligt maakt om zich in die geschillen te mengen. Moet zoodanige vraag in een of ander geval toestemmend beantwoord worden, dan behoort voorzeker de bemiddelende en desnoods de beslissende stem der hoogste magt een einde te kunnen maken aan de pogingen der kwaadwilligheid om eendragt en welvaart te ondermijnen. Zijn de omstandigheden echter van dien aard, dat dezelve tot eene tegenovergestelde beantwoording der voormelde vraag moeten leiden, dan wordt elke tusschenkomst van het gezag nutteloos, zoo niet gevaarlijk.

Aan dezen grondregel, welken ik bescheiden vermeene dat steeds gevolgd behoort te worden, ga ik thans de zaak der zoogenaamde Afgescheidenen toetsen.

Volgens al de berigten van de plaatselijke en andere autoriteiten

[12]) Deze aanduiding is een terugslag op het begin van het K. B. van 5 Juli 1856: „Gezien het adres van A. Brummelkamp c.s., zich noemende afgevaardigden van hunne geloofsgenooten in de onderscheidene provinciën onzes vaderlands..."

ontvangen, behooren de Afgescheidenen in Zuid Holland, misschien op zeer enkele uitzonderingen na, tot de eenvoudigste, braafste en minst gegoede onderdanen van Z.M. den Koning en is geen hunner zelfs door den naauwkeurigsten waarnemer van oproerige gezindheden verdacht gehouden. Zij hebben over het algemeen, ik moet dit erkennen, geene heldere begrippen van godsdienst, staatkunde en wetgeving, maar zijn derhalve volstrekt niet te vreezen en zelfs ingeval van mogelijke overtreding meer te verontschuldigen. Zij behooren doorgaans tot de *zeer gemoedelijke* Christenen, maar zijn dus ook niet gevaarlijk voor de veiligheid hunner medeingezetenen, en hunne wel eens met den naam van *regtzinnig* bestempelde godsdienstige leerstellingen, of liever die van hunnen misschien niet zoo onberispelijken voorganger, verdragen zich voorzeker nog het best met autocratische of zuiver monarchale beginselen, en kunnen alzoo geene groote vreeze voor revolutionnaire bemoeyingen inboezemen; terwijl eindelijk bij ondervinding gebleken is dat de Nederlandsche regter, hoedanig hij dan ook over de zaak oordeelen moge, nimmer aarselt elke naar eisch geconstateerde overtreding der wet pligtmatig te vervolgen, en de handeling der regterlijke magt bij gevolg die der administratieve autoriteit geheel onnoodig schijnt te maken.

Zonder mij dus te verdiepen in eenig godsdienstig of kerkelijk geschil, hetwelk eigenlijk tot de door geene wet te bepalen vrijheid van meeningen, tot het gebied van het *geweten* behoort, — zonder mij te verklaren omtrent de gegrondheid van deze of gene regterlijke uitspraak vóór of tegen de zaak der zoogenaamde Afgescheidenen, waaruit zoowel de onafhankelijkheid der regterlijke magt als de bestaande twijfeling omtrent het volledige en bestemde der tegenwoordige wetgeving op dit stuk schijnt te kunnen worden bewezen, — zonder te oordeelen over de bedenking, of het stilzwijgend toelaten van verschillende, uit morele en politieke oogpunten beschouwd geheel onschuldige, maar niet geautoriseerde *burgerlijke* vereenigingen met het weren of belemmeren van even onschuldige, evenmin geautoriseerde *godsdienstige* vereenigingen zij overeen te brengen, — acht ik mij alleen verpligt te verklaren, dat in verband met den hierboven aangewezen grondregel de toelating der zoogenaamde Afgescheidenen tot het uitoefenen hunner eeredienst op de door hen verlangde wijze naar mijn inzien geen' nadeeligen invloed op de vaderlandsliefde, zedelijkheid, rust en welvaart der ingezetenen zal uitoefenen, maar integendeel aan vele onedele pogingen een einde zal maken en de Afgescheidenen zelve, waar zij — gelijk in Zuid-Holland bijna algemeen het geval is — ter goeder trouw handelen, tot dankbaarheid stemmen en aan het geliefd stamhuis dat ons regeert, steeds naauwer verbinden zal.

Trouwens, voor zooverre de gedragingen der Afgescheidenen gerekend worden geene bezorgdheid te kunnen baren, zal de meest vrijgevige en, zoo men wil, de *meest onverschillige* behandeling hunner zaak het best de waardigheid en kracht des gouvernements kunnen staven; terwijl bijaldien die gedragingen werkelijk eenige vrees mogten hebben ingeboezemd, hunne toelating juist geschikt zal zijn om hen alle gelegenheid tot beklag en tot overrompeling van nog vele zwakke gemoederen te benemen, daar, volgens de

leer van geschiedenis en menschenkennis, het wel als stellige waarheid mag worden aangenomen, dat eene redelijke inschikkelijkheid doorgaans de godsdienstige of staatkundige ijver- of dweepzucht ontwapent, en tegenstand niet zelden het middel ter harer verbreiding wordt.

Ik acht het niet noodzakelijk mijne denkbeelden aangaande deze aangelegenheid thans breeder te ontwikkelen. Het reeds aangehaalde Koninklijke Besluit en de ministeriële instructiën van 28 July, 28 Aug. en 27 Septb. 1836 [13]) zullen het welligt moeijelijk maken om in den geest van mijn tegenwoordig schrijven — al mogt hetzelve ook den bijval van Uwe Excell. kunnen verwerven — op het gebeurde terug te komen, en ik neem daaromtrent tenslotte de vrijheid alleen in overweging te geven, of het niet meest doelmatig zou zijn vanwege Z.M. aan de requestranten te doen antwoorden, „dat het hun vrij zal staan zich tot eene bepaalde gemeente op den door hen bedoelden voet en onder het toezigt van het plaatselijk bestuur te vereenigen, zoodra zij van het aanwezen van tenminsten een vijftigtal leden en van de middelen tot het uitoefenen hunner eeredienst zullen hebben doen blijken".

Ik heb de eer de meergemelde requesten ten getale van 26 hiernevens te voegen, benevens kopyen der rapporten van de besturen van *Gorinchem, Noordeloos, Leerbroek, Leerdam, Middelharnis, Hoogblokland* en *Nieuwland,* vermits in dezelve eene en andere bijzonderheid voorkomt, welke tot aandrang van het door mij ontwikkelde gevoelen zal kunnen verstrekken [14]).

De Staatsraad, Gouverneur van Zuidholland,
VAN DER DUYN.

7. Rapport van den Raad van State aan den Koning, 23 Dec. 1836.

Justitie.
31 Jan. 1837 *no. 4 geheim.*

(extract) *(Aan den Koning.)*

la. F 4 geheim. *'s Hage,* 23 December 1836.

Uwe Majesteit heeft enz.

1⁰ Wat dan de klagte betreft over de weigering des Burgemeesters van *Amsterdam* om de handteekeningen te certificeren van de onderteekenaars van het in dezen bedoelde gedrukte request, zoo is het den Raad van State voorgekomen, dat de Burgemeester van Amsterdam voor de weigering zeer goede gronden heeft gehad; de Raad meent echter te mogen betwijfelen, of die weigering wel heeft kunnen of behooren te zijn gegrond op den inhoud van

---

[13]) De instructiën van 28 Juli en 28 Aug. behelzen beperkende explicaties van het K. B. van 5 Juli — zie deel III, de nos 191, 197 en 199 —; die van 27 Sept. bevat het advies tot publicatie daarvan [Herv. Eered. 26 Sept. 1836 no. 3 geheim].

[14]) Genoemde rekwesten en rapporten zijn als bijlagen in het dossier aanwezig.

het gemelde request: voor den *inhoud* toch van eenig verzoekschrift, waarvan het inleveren volgens art. 161 der Grondwet aan een ieder vrijstaat, is alleen de requestrant zelve verantwoordelijk; is die inhoud gegrond of daarentegen ongegrond, ongepast, onbetamelijk, beleedigend, de verzoeker moet zich de gevolgen daarvan, hetzij toestemmende hetzij afwijzende, laten welgevallen, en indien er zelfs iets erger voor hem uit mogt ontstaan, hij heeft het zichzelf te wijten; de burgemeester die de handteekening certificeert, is voor den inhoud niet aansprakelijk, maar heeft de identiteit van den onderteekenaar gewaarmerkt en dus als 't ware het bewijs tegen denzelven geleverd; de bedoeling van § a van het 2e punt van U. M. Besluit van 5 July ll. — Staatsblad no. 42 — heeft niet anders kunnen zijn en is ook in de daad geene andere geweest, zooals uit de bewoordingen van hetzelve duidelijk blijkt; het zegt namelijk, dat de daarin bedoelde personen zich aan U. M. zullen kunnen vervoegen *met een door hen individuëel geteekend adres, waarvan de naamteekeningen zullen moeten zijn gecertificeerd door den burgemeester der gemeente;* dit was eene buitengewone voorzorg, ten einde voor te komen dat, gelijk vroegere en niet lang geleden voorbeelden hadden geleerd, eene groote vertooning zoude worden gemaakt van een groot aantal adressanten, van welker bestaan even weinig als van derzelver met volkomen bewustheid en kennis van zaken gedragen toestemming in het onderwerp en de strekking van het verzoek geene de minste zekerheid zoude bestaan.

Wanneer de Raad nu aan deze bedoeling van U. M. Besluit de weigering toetst van den Burgemeester van *Amsterdam* om de handteekeningen op het gedrukt request voorkomende te certificeren, dan vindt de Raad van State reeds bij de eerste inzage dier handteekeningen het hoofdgebrek van het gemis der *individuele* onderteekening; de eerste onderteekenaar is *H. H. Middel met 3 kinderen en huisvrouw Harmina Scholte(ns)*, en zoo verder; terwijl het ook opmerking verdient, dat elk dier collective onderteekeningen met ééne en dezelfde hand schijnen te zijn gesteld, zoodat er geene de minste zekerheid bestaat van de toestemming niet alleen der kinderen, waaronder er velen kunnen en waarschijnlijk zullen zijn welker jaren nog beneden de mogelijkheid eener vrije en redelijke toestemming zijn, maar ook van de huisvrouwen die als mede-adressanten voorkomen. Dit gemis van *individualiteit* der onderteekenaars en van *identiteit* der als adressanten voorkomende personen regtvaardigt naar 's Raads inzien volkomen des Burgemeesters weigering, omdat hier juist datgene wordt gemist, waartoe deszelfs certificering zoude moeten strekken. In die weigering gelooft de Raad dat zal kunnen worden berust, zonder daarom de andere gronden goed te keuren, welke de Burgemeester tot die weigering hebben geleid en welke in het oog der beide Ministers dezelve schijnen te regtvaardigen.

2⁰ Wat het *gedrukt* request zelve betreft, even dezelfde grond, welke in des Raads meening de weigering der certificering door den Burgemeester regtvaardigt, is ook naar 's Raads inzien voor U.M. een beletsel om op den inhoud eenig regard [15]) te slaan, want

---

[15]) Regard slaan = achtgeven.

hoe zoude een request waaraan het zoo aanmerkelijk gebrek als het gemis van *individualiteit* der onderteekenaars kleeft, termen kunnen opleveren om bij U. M. in consideratie te worden genomen! Het evengemelde gebrek toch maakt hetzelve strijdig niet slechts met U. M. gemeld Besluit van 5 July, maar ook met art. 161 der Grondwet zelve, welks naleving U. M. door evengenoemd Besluit in een onderwerp van dezen gewigtigen en teederen aard heeft willen verzekerd zien.

Daar nu bovendien de inhoud van dit request eigenlijk meer de strekking heeft om in eene wederlegging en bestrijding der ten dezen belange bestaande besluiten en bepalingen te treden, dan wel een bepaald verzoek te doen in den geest in welken bij U. M. vroegere besluiten aan de adressanten of wel aan andere welke hetzelfde doel beoogen, daartoe vrijheid was gelaten, — en daar in dit request ook voorkomen onderscheidene ongepaste en hatelijke aantijgingen en onbetamelijk toegepaste aanhalingen uit de Heilige Schrift, tevens met eenige stekelachtige maar niet min bespottelijke vergelijkingen, — zoo meent de Raad van State dat er overvloedige termen zijn om dit request geheel ter zijde te leggen, zonder zelfs aan de adressanten de maat, gelijk de Ministers zich in derzelver rapport uitdrukken, vol te meten op de wijze als door die hooge staatsambtenaren is voorgesteld, of zonder dat het noodig zij hun te verwijzen aan U. M. Besluit van 5 July ll. of te verklaren, dat U. M. daarbij persisteert.

3° Het meer bijzonder verzoek van de supplianten *N. Obbes Dz.* en *J. D. Brandt,* bij derzelver geschreven request gedaan, houdt woordelijk in, „dat het U.M. moge behagen § 4 der in het adres voorkomende verklaring, waarbij de onderteekenaars hunne bereidvaardigheid te kennen geven om de opzieners der gemeente met de vervaardiging van zoodanige kerkenordening te belasten, in ernstige overweging te nemen en zoodanige maatregelen te stellen als zullen kunnen strekken om hun derzelver kerkelijke zaken vrij en onbelemmerd te doen behandelen".

Dit bijzonder verzoek, waaromtrent de voornoemde Ministers zich niet in het bijzonder hebben geuit, maakt wel een gedeelte uit van het *gedrukt* request, en strekt om hetzelve als eene bijlage onder het oog van U. M. te brengen, maar is ook bovendien eene aanbeveling om hetzelve, immers de § 4 der daarbij gedane verklaring in bepaalde overweging te nemen; maar daar de Raad reeds heeft opgemerkt aan welke hoofdgebreken het gedrukt adres laboreert[16]), zoo kan het evenmin op der supplianten aanbeveling en dus zijdelings in consideratie komen als dat hetzelve regtstreeks eenig regard[17]) verdiend, voor zooverre de supplianten eigenlijk mede uit naam van anderen spreken en mitsdien ook hun verzoek van hetzelve gebrek niet vrij is. De Raad van State heeft niettemin gemeend uit dit bijzonder verzoek aanleiding tot eene afzonderlijke beschouwing te moeten nemen, niet alleen omdat het door de supplianten zelve niet[18]) afzonderlijk is opgenomen in derzelver geschreven request 't welk, hoezeer niet van bovengemeld gebrek

---

16) Laboreeren = lijden.
17) Regard = aandacht.
18) Bij vergissing ingevoegd.

geheel vrij te spreken, echter ook hun persoonlijk verzoek behelst, maar ook omdat het een bepaald punt betreft 't welk voor eene beschouwing op zichzelve vatbaar is.

De Raad van State zal niet terugkomen op deszelfs vroeger omtrent deze gewigtige stoffe geuite gevoelens; daartoe acht hij de zaak niet meer in haar geheel; alleenlijk veroorlooft hij zich te kennen te geven dat de ondervinding hem nog niet overtuigd heeft van gedwaald te hebben, als hebbende de vervolgingen vooralsnog tot het gewenschte doel niet geleid. Maar dit komt den Raad echter duidelijk voor, dat als men het einde wil, de middelen moeten kunnen worden gebezigd. Daar nu bij U. M. meermalen aangehaald Besluit aan de afgescheidenen, die eene gemeente wenschen te vormen, is vrijgelaten om zich met overlegging van de vereischte opgaven en ontwerpen betrekkelijk de door hen gewenschte reglementen en kerkelijke organisatie aan U. M. te vervoegen, zoo kan het naar 's Raads inzien niet anders, of het zal hen wel moeten toegelaten worden bij elkander te komen, ook boven het getal van 20 personen, om daarover te raadplegen; en daar dergelijke reglementen of kerkenordening niet wel door eene groote vergadering van leden kan worden ontworpen, — daar zulke bijeenkomsten, waarin dezelve ten einde aan U. M. te worden aangeboden zullen worden gearresteerd [19]), ook dienen te worden bestuurd tot bewaring van orde en regelmatigheid, — zoo zal het wel moeten worden toegelaten dat daartoe eenige personen worden benoemd, onverschillig of zulks geschiedde onder de benaming van opzieners of van welke andere. Een verzoek tot zoodanig einde strekkende, kan dan niet wel voor onbetamelijk of strijdig met U. M. bovengemeld Besluit worden gehouden, daar het integendeel geacht moet worden een middel te zijn om aan hetzelve te voldoen.

Bij den Raad is wel de vraag ontstaan of zoodanige toelating ook eene erkenning zoude kunnen involveeren [20]) van de kerkelijke gemeente, welke de supplianten als afgescheidenen van het *Hervormd* kerkgenootschap verlangen op te rigten, en of zoodanige erkenning niet voorbarig zoude zijn. Maar deze bedenking is den Raad van geen wezenlijk gewigt voorgekomen, vooreerst omdat eene toelating tot zeker bepaald einde geene *erkenning* is, maar ook omdat in het beginsel der vrijheid van godsdienstoefening en vooral in het beginsel van afscheiding der kerk van den staat, onder welk beginsel wij leven, geene *kerkelijke gemeente* als zoodanig eene *erkenning* van den staat noodig heeft, maar de staat alleen zich behoort te verzekeren, dat in de instelling van eene kerkelijke gemeente niets nadeeligs voor de orde of rust in den staat ligge opgesloten; dit geeft den staat wel het regt van inzage te nemen der *kerkordening,* reglementen of statuten, of hoe men de verordening van zoodanig ligchaam ook moge noemen welke het bestaan en als 't ware den band van éénheid van zulke gemeenten zullen vestigen en uitmaken, — maar met de geloofsleer, welke in de ordening, reglementen of statuten moge begrepen zijn of daarvoor ten grondslag moge liggen, kan den staat zich niet in-

---

[19]) Arresteeren = vaststellen.
[20]) Involveeren = in (zich) sluiten.

laten; dit is eene zaak van het geweten, die buiten het gezag der wereldlijke magt behoort te blijven.

Naar deze wijze van beschouwing kan de Raad in het toelaten van bijeenkomsten aan de supplianten en die met hun eene gemeene zaak maken tot het ontwerpen eener kerkenordening vooralsnog geene *erkenning* van hunne kerkelijke gemeente zien, welke — voor zooveel des noodig — eerst de slotsom zal moeten zijn van het goedkeuren der, of liever van het *berusten in* de eventueele kerkenordening, maar alleenlijk de toelating van het middel zonder 't welk het einde, dat bij U. M. Besluit van 5 July ll. aan de Afgescheidene is vrijgelaten, niet of zeer moeyelijk kan worden bereikt.

Op alle deze gronden is de Raad van State, ten adviese overgaande, van oordeel, dat het U. M. zoude kunnen behagen:

1° te berusten in de weigering door den Burgemeester van Amsterdam gedaan om de handteekeningen te certificeren der onderteekenaars van het door de supplianten *N. Obbes Dz.* en *J. D. Brandt* bij hunne requeste overgelegd *gedrukt* adres, en de redenen van dit berusten door het intermediair van den Gouverneur van *Noord Holland* aan den Burgemeester voornoemd te doen mededeelen.

2° aan de evengenoemde supplianten met afwijzing hunner klagte over de voorszeide weigering te kennen te doen geven, dat het bovengemeld *gedrukt* adres uit hoofde van deszelfs gebreken, zoo in form als inhoud, voor geene beschikking vatbaar is.

3° de in deze aangelegenheid betrokken departementen van algemeen bestuur te magtigen om de toelating van bijeenkomsten tot het vervaardigen van eene kerkordening der van de Hervormde Kerk afgescheidenen, echter zonder eene erkenning reeds nu te involveren, in opzettelijke overweging te nemen en daaromtrent derzelver consideratiën aan U. M. voor te dragen.

Bij afwezigheid van Zijne Koninklijke Hoogheid,
(get.) VAN LAMSWEERDE.

8. Missive van den Gouverneur van Zuidholland aan den Minister van Eeredienst, 24 Dec. 1836.

Herv. Eered.
9 Maart 1837 *no. 9.*

Aan Zijne Excell. den Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.

no. 1358/29708. *'s Gravenhage,* den 24. Decb. 1836.

Z. M. de Koning heeft bij art. 2 la. *a* des Besluits van 5 July 1836 bepaald, dat de daarbij omschrevene adressen door middel van den gouverneur der provincie, vergezeld van *zijne* consideratiën en advies, aan het departement voor de zaken der Hervormde Kerk enz. zullen worden ingezonden.

Ik heb mij derhalve niet gehouden kunnen rekenen om de rapporten der besturen, waarin *hunne* consideratiën en geenszins de *mijne* voorkomen, bij mijnen brief van den 17en dezer over te leggen, maar ik heb gemeend alleen *die* rapporten Uwe Excellentie ter inzage te mogen aanbieden, welke in een of ander opzigt tot aandrang van *mijn* gevoelen zouden kunnen strekken, gelijk ik trouwens de eer had ten slotte van gemelden brief aan te merken.

Niettemin voldoe ik gaarne aan het verlangen van Uwe Excel lentie, mij te kennen gegeven bij hare missive van den 20en dezer no. 4; vooral ook omdat zelfs uit de berigten van die burgemeesteren wier denkbeelden ik niet kan goedkeuren, zoowel als uit de door mij van elders verkregene inlichtingen overtuigend blijkt, dat op een of andere uitzondering na de zoogenaamde Afgescheidenen in Zuid-Holland den naam van *hoogsteenvoudig, gemoedelijk braaf* en *zeer onvermogend* verdienen; terwijl ook naar het oordeel van die weinigen, welke gronden zoeken in vroeger wangedrag, baatzuchtige bedoelingen, zwakke gezondheid, volgzucht, onkunde enz., de zaak te nietig is om eenige vrees te kunnen inboezemen.

Ik neem derhalve de vrijheid de brieven der 18 door Uwe Excell. hier opgenoemde burgemeesters in originali hiernevens te voegen, met verzoek om mij dezelve na gebruik terug te zenden [21]).

De Staatsraad, Gouverneur van Zuid-Holland,
VAN DER DUYN.

9. *Rapport van den Gouverneur van Drente aan den Minister van Eeredienst, 29 Dec. 1836.*

Herv. Eered.
9 Maart 1837 *no. 9.*

Aan Z.E. den Minister van Staat, belast met de Generale Directie van de zaken der Hervormde en andere eerediensten.

K no. 1. *Assen,* 29 December 1836.

Eenige ingezetenen van de stad *Assen* hebben bij mij ingezonden het nevensgaande adres aan Zijne Majesteit met drie bijlagen, strekkende tot bekoming van vrijheid van openbare godsdienstoefening, en hebben deze inzending gedaan bij missive aan mij, van welke een afschrift hiernevens is gevoegd [22]).

---

[21]) De brieven van de burgemeesters van Oud- en Zuid-Beyerland, Schiedam, Sommelsdijk, Stellendam, Asperen, Schoonhoven, Zwijndrecht, Bergambacht, Kedichem e. a., Stad aan 't Haringvliet, Schoonrewoerd, Ooltgensplaat, Langerak, Meerkerk, Bodegraven, Tienhoven en Ameide zijn in afschrift in het dossier aanwezig.

[22]) In deze missive, namens allen onderteekend door R. J. Veeninga, gedateerd op 26 Nov. 1836, wordt betoogd, dat hun handelingen en gedragingen onberispelijk zijn, dat zij de Gereformeerde gezindheid vormen aan welke bij de Grondwet bescherming is toegezegd, en dat men in het Hervormde kerkgenootschap van de belijdenis, die het kenmerk eener

De adressanten zeggen, dat zij deze inzending doen naar aanleiding van art. 2 § a van 's Konings Besluit van 5 July jl. no. 75.

Bij de overzending aan Uwe Excellentie van deze stukken, waartoe ik krachtens datzelfde Besluit verpligt ben, zal ik met stilzwijgen kunnen voorbijgaan de uitvoerige redeneringen, welke in de missive aan mij en in het gedrukt adres (van) der adressanten geloofsgenooten te Amsterdam — als bijlage overgelegd en waartoe zij zich refereren — voorkomen om te betoogen, dat zij de zuivere Gereformeerde leer aankleven en dat in het Kon. Besluit van 5 July jl. onjuiste uitdrukkingen en veronderstellingen worden aangetroffen. Evenzeer kan ik ook met stilzwijgen voorbijgaan eenige min gepaste uitdrukkingen, in de missive aan mij geschreven.

De adressanten zijn met geringe uitzonderingen dezelfde personen, die vroeger eene verklaring van afscheiding hebben ingeleverd, en met wier betrekkingen en stand in de maatschappij ik Uwe Excellentie bekend maakte bij rapport van 27 January 1835 no. 1 *g*. Hun aantal is sedert dien tijd niet of niet noemwaardig toegenomen [23]). Hun gedrag in het burgerlijke leven is onberispelijk.

Zij hebben gemeend de voetstappen te moeten drukken van hunne geloofsgenooten in Amsterdam en hebben zich niet kunnen vereenigen met een ander adres, door Ds De Cock en zijne aanhangelingen in Groningen en Drenthe aan den Koning en aan de Staten Generaal ingeleverd, hetwelk deze ook hebben doen drukken en voor het publiek verkrijgbaar gesteld [24]). Dit laatste adres zal zekerlijk in handen van Uwe Excellentie zijn gekomen.

Wanneer men het hierbijgaande adres, waarvan thans alleen zaak is, vergelijkt met de voorschriften van art. 2 § a van 's Konings Besluit van 5 July jl., dan blijkt het dat de adressanten wel hoofdzakelijk verklaren onder de gestelde voorwaarden een afgezonderd kerkgenootschap te willen uitmaken, maar overigens geene statuten, welke gevorderd waren, overleggen, zeggende dat zij dit niet kunnen doen, doch bereid zijn eene kerkenordening over te leggen, bijaldien zij tot het opstellen daarvan in kerkvergadering mogen bijeenkomen.

Voorts zijn mij bij de overweging van dit adres en van de geheele materie de volgende consideratiën voor de aandacht gekomen.

De adressanten schijnen geen juist inzigt te hebben in den eigenlijken grond, waarom zij gehouden en verpligt zijn om, alvorens zij genot kunnen krijgen van de voorregten van eene kerkelijke

---

gezindheid is, is afgeweken, waarvan de Haagsche Synode en o. a. ook de geschriften van Ds Benthem Reddingius getuigenis afleggen.

[23]) Zie deel II, blz. 123—125. Het adres is onderteekend door 39 personen, terwijl op bijgaande lijsten nog 5 personen worden vermeld die verhinderd waren het request te teekenen, en het getal der onmondige kinderen op 48 wordt berekend.

[24]) *Ootmoedig smeekschrift van de geloovigen der provinciën Groningen en Drente*..., Veendam, 1836, waarin betoogd wordt, dat noch aan § a, noch aan § b van het K. B. van 5 Juli 1836 kan worden voldaan, en gevraagd wordt om de bijeenroeping van een wettige nationale synode op denzelfden voet als vroeger, en intusschen om die vrijheid en bescherming, „die ons naar de wetten van den lande als Gereformeerden toekomt". Zie H. de Cock, *Hendr. de Cock*[2], blz. 522—529.

gemeenschap, zich als een afzonderlijk genootschap door den Koning te moeten doen erkennen. Die grond is hoofdzakelijk deze, dat eene kerkelijke gemeenschap moet worden beschouwd als een corpus morale, eene corporatie. Nu bestaat geene corporatie dan alleen krachtens eene daad van erkenning van de hooge regering in den staat. Immers eene corporatie is geene societeit of vennootschap, welks leden tezamen een mandeelig eigendom bezitten, maar een bij *fictie* als persoon gewettigd genootschap, dat door een geregeld bestuur wordt vertegenwoordigd, een beheer uitoefent, contracten sluit en allerlei in regten geoorloofde daden verrigt. Zoodanige corporatie, burgerlijke regten zullende uitoefenen, kan in de burgerlijke maatschappij het bestaan alleenlijk ontleenen van eene erkenning der hooge regering. In andere landen is zulks algemeen erkend en in Engeland bij voorbeeld zullen gewis geene individuen meenen eene corporatie te kunnen of te mogen uitmaken, zonder acte van het Parlement, gezegd *acte van incorporatie.* En schoon in ons vaderland zoo het schijnt vanouds voorbeelden van corporatiën hebben bestaan, welke alleen *zwijgende* zijn erkend, zoo is het uit den aard der zaak mijns inziens zeker, dat de staat geene corporatie dan de zoodanige, welke uitdrukkelijk zijn erkend, behoeft te dulden. Daar nu de oprigting van een godsdienstig genootschap eene zaak is van gewigt, zoo behoorden de adressanten te begrijpen, dat het gouvernement met regt en rede van hen vordert, dat zij zich als corporatie zullen doen erkennen, en dat het van hunne zijde geene houding heeft en als het ware onzin is, om, terwijl zij zich plegtig van het Hervormd kerkgenootschap hebben afgescheiden, toch nog gelijktijdig op het corporatieregt van datzelfde genootschap in zekeren zin aanspraak te maken.

Evenmin als de adressanten zich aan de verpligting om eene afzonderlijke erkenning te vragen kunnen onttrekken door te zeggen, dat zij de orthodoxe leer belijden van dat genootschap van hetwelk zij verklaren zich af te scheiden, evenmin kunnen zij zich daaraan onttrekken door te zeggen dat zij geene tusschenkomst van de regering in hunne kerkelijke zaken verlangen. Immers ook dan wanneer de regeering mogt kunnen goedvinden om zich volstrekt niet met hunne kerkelijke zaken te bemoeijen, dan nog is de erkenning als afzonderlijk genootschap en corporatie in hun eigen belang volstrekt noodig. Zij verlangen toch en hebben als genootschap en als corporatie noodig kerken te bezitten, goederen te beheeren, armen te bedeelen, erfmakingen te aanvaarden, contracten aan te gaan, in regten te verschijnen enz., kortom allerlei burgerlijke daden te verrigten, welke wettiglijk door geene corporatie plaats kunnen hebben zonder erkenning. Zoodanige erkenning is voor hen in de burgerlijke maatschappij, waarin zij toch moeten leven en werkzaam zijn, een zeer groot voorregt, ja bijkans een vereischte voor hun duurzaam bestaan. Doch de adressanten schijnen dusverre hierin het juiste inzigt niet te hebben.

Eene tweede consideratie welke mij te dezer materie van groot gewigt voorkomt, is bevat in de beantwoording der vraag, wat de regering in het algemeen te denken hebbe van de zaak der afscheiding, en of dezelve moet gehouden worden voor eene voorbijgaande gisting, dan wel voor een genoegzaam gevestigd systema om op

den duur zich staande te houden zonder uitzigt op eene terugkeering tot het Hervormd genootschap.

Er kunnen zeker gronden van waarschijnlijkheid worden bijgebragt voor het gevoelen dat, wanneer in de beginselen overal de personen die de denkwijze der thans afgescheidenen waren toegedaan, voorkomend, liefderijk en toegevend mogten zijn behandeld geworden en men hen overtuigd had, dat zij hunne strengere denkwijze konden aankleven en toch in het Hervormd genootschap blijven, de afscheiding welligt nimmer zou zijn uitgesproken geworden; maar hoe men over het voorledene ook denke, zeker schijnt het dat thans, nu de afscheiding eene stellige daadzaak is geworden, nu de gronden van scheiding met duidelijkheid worden uitgedrukt, en vooral nu zich hoofden hebben opgedaan die de partij en secte voorstaan, helpen en steunen, — er weinig of geene waarschijnlijkheid meer overig is om de afgescheidenen terug te brengen.

Naar mijn oordeel is het van zeer groot belang voor de behandeling van de zaak, hoe men over het al of niet bestaan van deze hoop om de afgescheidenen nog eenmaal tot het gevestigd kerkgenootschap terug te brengen, denke. Meent men die hoop te mogen koesteren, dan kan het geraden zijn om de zaak nog verder slepende te houden en de tegenwoordige onrust te doen voortduren ter voorkoming van gevreesde grootere onheilen, welke de toekomst zou kunnen aanbrengen. Maar meent men dat die hoop moet beschouwd worden als verdwenen en dat, welke maatregelen ook mogten genomen worden, de afscheiding zal blijven bestaan en voortduren, dan schijnt het raadzaam en staatkundig, om de als daadzaak aanwezige afscheiding te bevestigen en de afgescheidenen behulpzaam te wezen tot het behoorlijk vragen en verkrijgen eener erkenning als afzonderlijk genootschap.

Voorzooverre ik op het verwijderd standpunt waarop ik sta de zaak kan overzien, en verder oordeelen mag naar hetgeen de geschiedenis leert omtrent de kracht van eenmaal vast gevormde begrippen en vooral van godsdienstige begrippen, dan moet ik bekennen weinig of liever geen hoop meer overig te zien, dat de afgescheidenen zullen terugkeeren.

Dit aannemende, moet ik het voor wenschelijk houden dat de afscheiding, hoe onberedeneerd, onnoodig en verkeerd derzelver ontstaan ook in mijne oogen is, spoedig moge geregeld worden, ten einde ook spoedig de nadeelen mogen ophouden welke met den tegenwoordigen staat van zaken verbonden zijn. Die nadeelen behoeve ik niet op te noemen, daar het blijkbaar is, dat de onrust in de gemoederen gedurig aanleiding geeft en verder dreigt te geven tot onrust in den staat. Daarbij is de geest des tijds zoozeer tegen alle belemmering der vrijheid van denken en van godsdienst, dat ook de handhaving der politiewetten aanhoudend wordt uitgelegd als geschiedde die met een doel van vervolging ter zake van godsdienstige begrippen, ja die geest des tijds oefent zelfs zijnen invloed uit op de welgezinde en beter oordeelende administratieve en regterlijke ambtenaren, bij vele van welke ik de duidelijke sporen heb ontdekt van den wensch, dat zij ten gevolge eener te treffene schikking mogten ontheven en bevrijd worden van de behandeling der zaken, welke de Seperatisten betreffen en bij die ambtenaren zekeren weerzin verwekken.

Welke de gevolgen eener erkenning van de afgescheidenen zouden zijn voor het Hervormd kerkgenootschap, is moeyelijk *a priori*[25]) te voorzien. Zekerlijk zullen personen die zich thans stilhouden, tot de afgescheidenen overgaan, zoodra die als afzonderlijk genootschap mogten worden erkend. Maar van den anderen kant is het niet denkelijk dat derzelver getal zeer groot zal zijn, uit hoofde van de zeer strenge denkwijs der zich afscheidenden, welke weinig bijval zal vinden en over het algemeen geoordeeld wordt kwalijk vereenigbaar te wezen met de vorderingen in velerlei kennis en wetenschap. Intusschen ligt dit punt eigenlijk buiten den kring mijner beschouwing, daar ik in mijne ambtsbetrekking de zaak alleen kan en mag bezien uit het oogpunt van de algemeene burgermaatschappij, en voor deze schijnt geenerhande gevaar te duchten uit eene erkenning der afgescheidenen als afzonderlijk genootschap.

In verband met de gronden en de wijze van beschouwing dusverre ontwikkeld, waarvan ik de beoordeeling gaarn aan de meerdere kennis en wijsheid van Uwe Excellentie overlate, zoude ik van advies zijn:

a. Om zooveel mogelijk het nemen van verdere Koninklijke Besluiten welke de zaak niet mogten ten einde brengen, te vermijden.

b. Om welmeenend mede te werken tot het doen erkennen van een afzonderlijk kerkgenootschap der afgescheidenen, en om, ten einde daartoe te geraken, te beproeven om door mondelinge onderhandeling met de hoofden zich te verstaan over de voorwaarden waarop die erkenning zoude kunnen worden aangenomen en toegestaan, mitsgaders over den naam, waaronder het genootschap bekend zou zijn, waartoe welligt zou kunnen passen de naam van *Oud-Gereformeerden,* uit analogie van *Oude Clereseij, Herstelde Luthersche* enz.

c. Om hangende de onderhandelingen de politiewetten op de thans voorgeschrevene wijze te doen blijven handhaven.

De Gouverneur der provincie Drenthe,

D. J. VAN EWIJCK.

10. Adres van Ds S. van Velzen aan den Koning, 3 Jan. 1837.

Staatssecr.

6 Maart 1837 *la. X 9 geheim.*

Aan Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden, Prins van Oranje Nassau, Groothertog van Luxemburg enz. enz. enz.

Sire,

De ondergeteekende, die bij de inwoners van Vriesland welke, van alle andere kerkgenootschappen afgescheiden, vereenigd zijn tot de uitoefening der Gereformeerde godsdienst, als herder en

25) A priori = bij voorbaat.

leeraar de belangen der gemeente behartigt, wendt zich nogmaals met eerbied tot Uwe Majesteit ten einde Uwer Majesteits bescherming voor die gemeenten in te roepen.

Eenige dagen geleden is een adres aan Uwe Majesteit van de bovengenoemde personen langs dien weg opgezonden, welke in het Besluit van Uwe Majesteit d.d. 5den July 1836 no. 75 wordt aangewezen [26]. En dewijl in deze provincie aanhoudend voorvallen plaats hebben, die de noodlottigste gevolgen voor kerk- en burgerstaat voorspellen, bijaldien de tegenswoordige toestand blijft voortduren, neem ik de vrijheid Uwe Majesteit dringend te verzoeken Hoogstderzelver aandacht tot het gemelde adres te bepalen en aan het hartelijk verlangen der adressanten naar de bescherming van Uwe Majesteit voor hunne godsdienst te voldoen.

Het volgende voorval zal de gewigtige reden van dit verlangen doen blijken.

Zondag den 25en December l.l. was ik met eenige geloofsgenooten vergaderd in een huis in De Knijpe, een dorp, behoorende onder de Regtbank van Heerenveen. Wij wenschten aldaar onze godsdienst uit te oefenen en lieten ook een iegelijk die zulks verkoos, ongehinderd daarbij komen. Onder het psalmgezang kwam de Grietman van Schoterland [27] met eenige dienaars in de vergadering en gebood ons herhaalde malen om te zwijgen, hetgeen nogtans niet geschiedde, voordat het gezang geëindigd was. Hierop gebood mij de Grietman om de vergadering te zeggen, dat zij uiteen moest gaan. En toen ik dit weigerde, op grond van het bevel des Heeren, hetwelk luidt: „Laat ons onze onderlinge bijeenkomsten niet nalaten" Hebr. 10 vs 25, — greep de Grietman mij in de borst en rukte mij van de plaats af, waar ik stond. Op dit gezigt sprongen aanstonds eenige menschen tusschenbeide, die den Grietman verhinderden mij verder leed te doen, doch waardoor de Grietman zoodanig ontstak, dat Zijn Ed. zijne dienaars beval hunne sabels tegen ons te gebruiken. Gelukkigerwijs gehoorzaamden deze dienaars niet aan dit bevel, dewijl er anders zeer ligt een bloedig gevecht had kunnen ontstaan. En hoewel wij nog verscheidene malen verzochten met bescheidenheid te mogen spreeken, terwijl wij ons ook beriepen op de wetten des lands, waardoor ons volgens de uitspraak der Regtbank waar wij onder behoorden, de vrijheid werd gewaarborgd om onze godsdienst uit te oefenen, de Grietman wilde nogtans naar geene rede luisteren, maar zeide zelve de wet te zijn. Zoodat wij genoodzaakt waren onze godsdienstoefening te staken.

Den volgenden dag zijn wij te Wolvega ook in onze godsdienst verhinderd door den Grietman van West(st)ellingwerf [28] met behulp der schutterij; hoewel deze Grietman zich bezadigder aanstelde als de vorige.

Wanneer zoodanige vervolgingen geschieden in plaatsen alwaar

---

[26]) *Adres aan Z.M. den Koning, ingediend door de gemeenten in Vriesland die wegens de uitoefening der Geref. godsdienst vervolgd en verdrukt worden. Met eene voorrede door S. van Velzen,* Leeuwarden, 1837.

[27]) Zie deel III, blz. 112, noot 58.

[28]) N. van Heloma (1798—1879); 1821—1850 grietman van Weststellingwerf; lid der Prov. Staten; 1840—1850 lid van de Tweede Kamer.

de regtbank het houden van bijeenkomsten tot uitoefening der godsdienst als misdadig veroordeelt, dan reeds veroorzaken dezelve de droevigste gevolgen, dewijl geene menschelijke wet het gebod van God te niete kan maken. Zoodat de opregte geloovigen, hoewel zij een tijdlang versaagd kunnen wezen, liever hunne goederen en leven zullen verliezen als te gehoorzamen aan bevelen van menschen die tegen Gods geboden indruischen. Onze dagen leveren reeds bij aanvang het bewijs daarvoor op, dewijl reeds sommige menschen welgemoed hunne goederen zien weghalen, omdat zij hunne godsdienst overeenkomstig het bevel des Heeren uitoefenen; en hoewel de verdrukking gedurig heviger wordt, komen er nog aanhoudend menschen zich bij de gemeente voegen, die verklaren daarvan niet te kunnen afblijven, maar bereid te wezen liever met dit verdrukte volk te willen lijden als de genietingen der zonde te hebben en in rust met de wereld en vervolgers der gemeente te leven.

Wanneer echter zoodanige vervolgingen geschieden in plaatsen waar ook de regtbank getuigt, dat wij volgens de wetten des lands onze bijeenkomsten tot uitoefening der godsdienst mogen houden, dan zeker is het ligt te begrijpen, dat daardoor de vreeselijkste schokken en wanorde ontstaan zullen, waarvan de gevolgen niet zijn te voorzien.

Ik bidde daarom Uwe Majesteit om deze noodlottige toestand te willen doen eindigen, en te bevelen aan alle openbare magten in het rijk die dit eenigzins kan aangaan, dat wij niet langer worden verhinderd in de uitoefening van onze godsdienst [29]).

Na toebidding van Gods dierbaarste zegeningen over Uwer Majesteits persoon en huis blijf ik

Uwer Majesteits getrouwe en gehoorzame onderdaan

S. VAN VELZEN.

In de Schrans onder Huizem,
den 3den Jan. 1837.

11. Rapport van den Gouverneur van Friesland aan den Minister van Eeredienst, 25 Jan. 1837.

Herv. Eered.
9 Maart 1837 *no. 9.*

Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.

no. 79/788. *Leeuwarden,* den 25. Jan. 1837.

De heer *S. van Velzen,* gewezen predikant te *Drogeham,* die zich in deze provincie aan het hoofd stelt van de zoogenaamde

---

[29]) Dit adres werd op advies van de Ministers van Eeredienst en Justitie eenvoudig ter zijde gelegd [Staatssecr. 6 Maart 1837 la. X 9 geheim].

Separatisten, heeft mij doen geworden een zeer uitgebreid request aan Zijne Majesteit den Koning, door 23 personen uit de stad *Sneek*, 43 personen uit *Wymbritseradeel*, 11 personen uit *Hennaarderadeel* en 37 uit *Rauwerderhem* geteekend, daarbij op grond van § *a* van 's Konings Besluit van 5 July 1836 verzoekende, dat zij niet langer om hunne godsdienst vervolgd en niet verhinderd mogen worden alle dingen welke de godsdienst raken, vrij te regelen, zoo zij slechts, gelijk zij beloven, geen aanleiding geven tot verstoring der openbare rust en veiligheid; verders verzoekende, dat door Zijne Majesteit de noodige bevelen mogen gegeven worden, opdat zij niet gestoord worden in het vervaardigen van plaatsen tot uitoefening van hunne godsdienst, en dat de storing hunner godsdienstoefeningen geweerd worde.

De naamteekeningen van alle die requestranten zijn door het bestuur der stad *Sneek* en de besturen der grietenijen van *Wymbritseradeel*, *Hennaarderadeel* en *Rauwerderhem* behoorlijk gecertificeerd.

Bij dit request, waarvan de heer Van Velzen tot gemak mij twee *gedrukte exemplaren* doet geworden, zijn tevens gevoegd een aantal partiëele requesten aan den Koning, houdende verklaringen van instemming met het hiervoor vermelde, zoo zij het noemen, adres van hunne geloofsgenoten te *Sneek* en houdende gelijk verzoek.

Deze requesten zijn van 63 personen uit de grietenij *Tietjerksteradeel*, 21 uit de grietenij *Barradeel*, 12 uit de stad *Harlingen*, 6 uit de stad *Franeker*, nog 11 uit de grietenij *Barradeel*, 6 uit de grietenij het *Bildt*, 21 uit de stad *Bolsward*, 3 uit de grietenij *Wonseradeel*, 18 uit de dorpen *Marrum* en *Nijkerk*, grietenij *Ferwerderadeel*, 13 uit de grietenij *Weststellingwerf*, 16 uit de grietenij *Schoterland*, 31 uit de grietenij *Aengwirden*, 31 uit het dorp *Ferwerd*, 26 uit het dorp *Hooge-Beintum*, 15 uit het dorp *Hallum*, alle tot de grietenij *Ferwerderadeel* behoorende, 16 uit de grietenij *Leeuwarderadeel*, 12 uit de stad *Leeuwarden*, nog 10 uit de grietenij *Wonseradeel*, 5 uit de grietenij *Hemelumer Oldephaert en Noordwolde* en 3 uit de stad *Workum*.

De naamteekeningen van alle deze personen, gesteld op elf hierbijgaande requesten, zijn door de bevoegde besturen behoorlijk gecertificeerd.

Nog vijf requesten zijn mij door den heer *Van Velzen* gestuurd, eensluidend met de vorige, behelzende de onderteekening van 23 personen in de grietenij *Kollumerland*, 27 uit het dorp *Boornbergum*, 23 uit het dorp *Oudega*, beide tot de grietenij *Smallingerland* behoorende, 42 uit het dorp *Drogeham*, grietenij *Achtkarspelen*, en 55 uit het dorp *Wanswerd*, grietenij *Ferwerderadeel;* dan, deze naamteekeningen zijn niet door de competente besturen gecertificeerd, omdat, zegt de heer *Van Velsen*, de besturen het geweigerd hebben op grond onder anderen, dat er zich onder de teekenaren personen bevonden, welke den ouderdom van 21 jaren nog niet bereikt hebben. Ook deze requesten heb ik de eer hierbij over te leggen.

De heer *Van Velzen*, deze adressen allen aan mij inzendende volgens het bepaalde bij § a van 's Konings Besluit van 5 July 1836 no. 75, verzoekt mij dezelve met mijne consideratiën en advis aan Uwe Excellentie te doen geworden.

Het evengemelde Koninklijke Besluit legt mij de verpligting op om ten aanzien der verzoeken, welke ingevolge § a gedaan mogten worden om eene afgescheidene gemeente te vormen en toegelaten te worden tot vrije uitoefening van hunne godsdienst in een daartoe bestemd gebouw of bijzonder huis, mijne consideratiën en mijn advis aan Uwe Excellentie mede te deelen; dan, het onderhavige request schijnt mij toe een veel ruimer omvang te hebben dan bij § a van het Besluit bedoeld wordt, en ik meen derhalve ook niet geroepen te zijn om dat gedeelte van het request, hetwelk niet anders te beschouwen is dan als eene bestrijding van 's Konings Besluit van 5 July 1836 no. 75, te wederleggen, of daaromtrent een oordeel te vellen.

Ik zal mij dus ook kunnen onthouden mijn gevoelen te uiten omtrent de zonderlinge stellingen, welke door de requestranten als waarheden worden vooruitgezet, waarop zij zich gronden om hunne onwettige handelwijzen als godsdienstige pligten te doen voorkomen en om zich eigendunkelijk een gezag en eene roeping toe te schrijven, die als het ware ongehoorzaamheid en opstand tegen het openbaar gezag tot pligt maken. Om deze ongehoorzaamheid onder een schoonschijnend voorkomen zooveel mogelijk te doen verschonen, of liever te wettigen, doen de requestranten het voorkomen alsof men *gewetensdwang* tegen hun oefend, schoon geen hunner een daad weet aan te voeren, die de kenmerken van gewetensdwang met zich brengt. Waarom worden de Separatisten verhinderd godsdienstige bijeenkomsten te houden en op eigen gezag gemeenten te vormen en daar te stellen? Is het omdat de Separatisten op dit of dat onderwerp van godsdienstleer bijzondere gevoelens hebben? Immers neen; maar alleen om de verwarringen en wanorder voor te komen, welke er in de burgerlijke maatschappij zouden ontstaan, indien godsdienstige geloofsgenootschappen van wat aard ook zich zouden kunnen vormen, zonder daartoe de noodige toestemming verkregen te hebben.

De listige uitlegging van godsdienstige begrippen en de listige toepassing van dezelve op de daden en handelingen van het burgerlijk bestuur heeft bij de hoofden der Separatisten *opzettelijk* plaats, ten einde bij eenige weinigen, die overdrevene gevoelens en gezindheden in godsdienstige zaken koesteren, onder den naam van *gewetensdwang* schrik en angst te kunnen verspreiden, ten einde daardoor hunne plans om afzonderlijke gemeenten te vormen en zich over dezelve het hoofdbestuur aan te matigen te beter te doen gelukken; en de groote invloed, die die hoofden reeds verkregen hebben, toont genoegzaam aan, dat dit kwade zaad vruchten gedragen heeft. Dat er elders en ook in *Vriesland* reeds sedert geruimen tijd oefeningen plaats hadden van zoodanige personen, welke overdrevene gevoelens en gezindheden in godsdienstige zaken koesterden, was overbekend. *Scholten, Kok, Brummelkamp* en *Van Velzen* hebben zich van die omstandigheid weten te bedienen om deze veelal eenvoudige lieden tot het houden van regelmatige godsdienstoefeningen aan te sporen, hun daarin te versterken, voor te gaan, en eindelijk tot afscheiding van het gevestigde kerkbestuur aan te sporen.

De zaken zijn nu eenmaal tot die hoogte gekomen, dat, wat men ook verder beproeven moge, er weinig hoop of vooruitzigt bestaat

om de ongeoorloofde bijeenkomsten van Separatisten in deze provincie tegen te gaan of te beteugelen. Door overdrevene en dweepachtige godsdienstige beginzelen geleid, door den afgezette(n) predikant *Van Velzen* bestuurd, aangemoedigd en overgehaald, heeft een zeker getal eenvoudige en weinig doorzigt hebbende personen zich eenmaal op die hoogte gesteld om hunne godsdienstige bijeenkomsten als pligt te beschouwen, en wel verre van daarin iets verkeerds of tegen de bestaande wetten te vinden, vermeenen zij in de vervolgingen, welke tegen het houden hunner ongeoorloofde godsdienstige bijeenkomsten gerigt worden, ook vervolgingen tegen hunne godsdienstige gevoelens en gezindheden te moeten zien; de afgezette predikant Van Velzen versterkt die gevoelens en maakt er gebruik van, om zich meer en meer te vestigen en de afzonderlijke gemeenten over de provincie verspreid als een geheel te beschouwen, waarin die heer het oppergezag en de herderlijke verrigtingen uitoefend en zich een onbepaald gezag aanmatigd.

Ik betreur, dat dit alles plaats heeft en het zoover gekomen is, ik veroordeel de handelingen van den heer *Van Velzen* als hoogst onwettig, het doet mij leed, dat een Regtbank in deze provincie hem en zijn aanhang in deze onwettige handelingen gestijfd heeft, — maar dit is eenmaal zoo, en volgens mijn gevoelen zijn noch overreding, noch uitoefening van gezag vermogend genoeg om deze zaken te keeren, te herstellen of terug te brengen in die staat waarin ze behoorden te zijn, want in de tegenwoordige stand der zaken zal alle meerdere ontwikkeling van magt meerder tegenstand doen geboren worden, en daar, waar men bloed en leven veil heeft en dweepzucht op het spel is, schijnt het mij toe noodig te zijn met voorzigtigheid te werk te gaan en het niet tot het uiterste te doen komen.

Uit dit oogpunt meen ik dan ook 's Konings Besluit van 5 July 1836 no. 75 te moeten beschouwen als behelzende een middel, om hetgeen thans onwettig geschied op eene regelmatige wijze te doen plaats hebben, en de Separatisten de gelegenheid te geven om afgezonderde gemeenten te vormen en godsdienstige bijeenkomsten te kunnen houden zonder daarin gestoord te worden; en voor zooveel ik de gesteldheid der zaken hier in *Vriesland* te dien aanzien meen te kennen, zoude ik van gevoelen zijn dat, *indien dit tot stand* konde *gebragt worden,* de zaak der Separatisten spoedig eene andere wending nemen en de afscheiding van het bestaande kerkgenootschap geene verdere vorderingen maken zou, terwijl de driften, welke nu door de afgezette predikanten opgewekt en door het stuiten der bijeenkomsten gaande gemaakt worden, eenmaal tot rust gekomen zijnde, deze geheele zaak spoedig tot staan komen en zich veelligt langzaam tot verval neigen zou.

Wanneer ik nu van deze algemeene beschouwing der onaangename woelingen van de Separatisten, of liever van eenige opgewondene menschen die zich aan het hoofd derzelve gesteld hebben, tot de behandeling der aan mij door den afgezette(n) predikant *Van Velzen ingezondene requesten* overga om dezelve aan het Koninklijk Besluit van 5 July 1836 te toetsen, dan zal ik mij alleen tot het hierbijgaande gedrukte exemplaar kunnen bepalen, dewijl alle de anderen zich tot dit eene refereren [30]); en zonder stil te

---

[30]) Zich refereeren tot = verwijzen naar.

staan bij de omstandigheid, dat de handteekeningen, op vijf requesten vermeld, niet door de besturen zijn gelegaliseerd, dewijl ik dit aan een verkeerd begrip van de betrokken besturen toeschrijf, zal ik met de aanmerking beginnen, dat bij die adressen niet zijn gevoegd *de vereischte opgaven en ontwerpen betrekkelijk de door hen gewenschte reglementen en kerkelijke organisatie.*

De requestranten trachten op pagina 11 van het gedrukte adres de redenen op te geven, waarom zij niet in staat zijn om aan dat vereischte van 's Konings Besluit te voldoen, maar zij verliezen geheel uit het oog wat reeds deswegens in de praemissen van 's Konings Besluit van 5 July is gezegd, en blijven zeker met opzet blind voor het onderscheid, dat er gelegen is in eene opgave van hunne leerstellingen, en de reglementen en voorstellen betrekkelijk de kerkelijke organisatie, welke van hun gevorderd worden; zij stellen die twee zaken voor alsof dezelve één waren, en verwijzen het bestuur quasi aan de Formulieren van eenigheid en liturgie, zeggende dat zij van geene andere reglementen of *organisatie* weten dan die daarin opgegeven worden. Bij het derde lid van hun verzoek — pag. 15 van het gedrukte adres — herhalen zij dit, maar geven daarbij tevens te kennen, dat indien Zijne Majesteit begeert te weten hoe zij in voorkomende gevallen handelen, zij bereid zijn eene algemeene kerkvergadering te beroepen, ten einde *verslag* te doen, hoedanig de zaken der kerk worden geregeld. Dit beantwoord zeer weinig aan hetgeen van de requestranten, en met regt, gevorderd wordt; de onderhavige requesten bewijzen, hoe onvermijdelijk noodzakelijk het moet geacht worden de reglementen onder andere ook van kerkelijke organisatie der Separatisten te kennen, alvorens op de verzoeken, bij de tegenwoordige requesten gedaan, te disponeren. Behoort het gouvernement om de verzoeken tot het vormen van afzonderlijke gemeenten van Separatisten naar eisch te kunnen beoordeelen, ook niet voornamelijk de kennis (te hebben), hoe en op welke wijze de gemeenten van herders en leeraren zullen voorzien worden, — of zoude dit geheel aan de requestranten kunnen en mogen overgelaten worden, om, zooals thans het geval is, dit aan domme en onwetende menschen, die naauwlijks lezen of schrijven kunnen en geene opleiding hoe ook genaamd hebben, toe te vertrouwen?

Leest men het request met aandacht en vergelijkt men den inhoud van hetzelve met de 5 pointen, welke de verlangen [31]) en verklaringen van de adressanten bevatten, dan blijkt het daaruit duidelijk, dat zij geen aanvrage doen om *afzonderlijke gemeenten te vormen;* neen, zij beschouwen dezelve reeds wettig te bestaan, niet van menschen af te hangen, maar door het Opperwezen zelve daargesteld te zijn; men zie wat hieromtrent op pagina 5, maar vooral ook op pag. 6 en 7 van het gedrukte adres vermeld wordt; en van dat beginzel uitgaande, beschouwen de adressanten de benoemingen van leeraars, ouderlingen en diakenen welke plaats gehad hebben, reeds als volkomen wettig.

Geheel de strekking van het request komt mij voor eene volkomene vrijheid, zoo omtrent den godsdienst als omtrent alle

---

[31]) Verlangen vormt één geheel met verklaringen; vandaar dat er *de* vóór kan staan.

dingen welke den godsdienst raken, buiten eenige inzage van het burgerlijk bestuur te bedoelen — zie art. 4 pag. 16 —, terwijl de requestranten om tot deze geheele vrijheid te geraken en zich als het ware vrij te koopen, de belofte afleggen van in de kosten van hunne godsdienst, in de bezoldiging van hunne leeraars en in het onderhoud van hunne armen te zullen voorzien. Maar welke waarborgen worden er voor de nakoming van deze beloften gegeven en welke overtuiging kan er bestaan, dat zij daaraan op den duur voldoen zullen? Het is overbekend, dat onder de teekenaren van alle de hierbij gevoegde requesten slechts zeer weinigen gevonden worden, die eenig vermogen bezitten, en voor het grootste gedeelte tot den geringsten stand, zoo niet sommigen tot den behoeftigen stand der maatschappij behooren, en dus *door zichzelve* niet in staat zijn, of tenminsten op den duur niet in staat zullen zijn, in de hiervoor vermelde behoeften naar behooren te voorzien.

Bij art. 2 van der requestranten verlangen en verklaringen — pag. 15 — zeggen zij wel, nooit aanspraak te zullen maken op de *wettige* bezittingen, inkomsten of regten van eenig kerkbestuur, maar bij even dat artikel verklaren zij het daarvoor te houden, dat *het bestaande Hervormde kerkgenootschap* in het *onwettig* bezit dier goederen is. Welke waarde kan er nu onder die omstandigheden gehecht worden aan de betuiging, dat zij *desniettegenstaande* Zijne Majesteit daarover nooit lastig zullen vallen, en welke verbindende kracht zoude de bedoelde verklaring voor de(r) requestranten opvolgers hebben, wanneer men in de verklaring der requestranten mogt berusten, zonder zich tegen de daarin vermelde stelling met alle kracht te verzetten?

Dan, het zal wel niet noodig zijn hierbij langer stil te staan om aan te toonen, dat nimmer eene verklaring der Separatisten onder zoodanige reserve of bijvoeging kan of behoort aangenomen te worden, en het valt moeilijk te beslissen, of de onbeschaamdheid om de in deze bedoelde stelling vooruit te zetten en onder die reserve van gewaande regten af te zien, dan wel sluwheid grooter is, waarmede die verklaring gesteld is om daarop later terug te kunnen komen.

Bij § 5 — pag. 16 — vragen de requestranten, dat zij niet gestoord zullen worden in het vervaardigen van plaatsen tot uitoefening van hunne godsdienst en dat de verstoorders van hunne godsdienstoefeningen geweerd worden.

Het geheel onbepaalde van dit verzoek, wat het eerste gedeelte betreft, valt dadelijk in het oog, en dit strookt weder met hetgeen ik hiervoor reeds ten aanzien der geheele strekking van dit adres, *onbepaalde vrijheid,* in het midden gebragt heb.

De requesten welke ik thans behandel, dragen 613 onderteekeningen, en deze requestranten zijn over een groot gedeelte der provincie verspreid, gelijk in den aanvang dezer is vermeld. Wat verlangen zij bepaaldelijk? Dit is nergens duidelijk en bepaald uitgedrukt. Wel vraagt men in het algemeen vrijheid tot het vervaardigen van plaatsen voor de uitoefening van hunne godsdienst, maar waar? In elke gemeente waar zich Separatisten bevinden? Ook in *Leeuwarden, Franeker, Workum, Hemelumer-Oldephaert,* het *Bildt,* waar dit getal zich tot eenige zeer weinigen bepaald? Zeker is dit de bedoeling (van) § a van 's Konings Besluit van

5 July *niet*, en het stilzwijgen dat hieromtrent door de requestranten wordt in acht genomen, verraad mijns erachtens ten duidelijkste het vermoeden, dat zij willens en wetens 's Konings bedoeling voorbijzien, ten einde naar eigen welgevallen en willekeur te handelen en aan geene banden, hoe ook genaamd, gelegd te worden.

Dan, ik meen genoeg gezegd te hebben om aan te toonen, dat de requestranten in geenen deele aan de bepalingen van 's Konings Besluit, noch wat den geest, noch wat de letter betreft, voldoen en daaraan de meest essentiële vereischten ontbreken; en het is op grond daarvan, dat ik van gevoelen ben, dat het verzoek der requestranten, zoo als het is liggende, voor geene inwilliging vatbaar is en derhalve zal behooren te worden gewezen van de hand, gelijk ik daartoe dan ook advisere.

Ik zoude hier kunnen eindigen als genoegzaam aan het bepaalde bij § a van 's Konings Besluit van 5 July letterlijk voldaan hebbende, maar het onderwerp is te belangrijk en van te veel invloed om niet bij dit declinatoir [32]) advies tevens eenige beschouwingen te voegen omtrent het behandelde onderwerp in het algemeen en dezelve aan Uwe Excellentie mede te deelen, ten einde bij de overwegingen, welke de onderhavige requesten en dit mijn rapport zullen doen geboren worden, voor zooveel zij dit mogen verdienen, in aanmerking genomen te kunnen worden.

Twee omstandigheden hebben volgens mijne beoordeeling medegewerkt om de tegenwoordige staat van zaken ten aanzien der Separatisten in deze provincie daar te stellen. Vooreerst dat de zoogenaamde oefeningen of bijeenkomsten van eenige zeer naauwgezette, ja zelve [33]) overdrevene en dweepzuchtige Hervormden bemoeylijkt zijn, en zulks juist op een ogenblik, dat uit geschriften en handelingen in andere provinciën bleek, dat er zich in ons Hervormd geloofsgenootschap onrust ten gevolge van gemoedelijke bezwaren over eenige onderwerpen van godsdienstige behandeling openbaarde; en ten tweeden, dat de afgezette predikanten toen op die menschen, die zich reeds verongelijkt rekenden, hunnen invloed hebben kunnen doen werken, om dezelve onder den schijn van gewetensdwang tot afscheiding van het bestaande Hervormde geloofsgenootschap aan te sporen en over te halen.

Ik meen het voor waar te kunnen aannemen, dat zonder de listige aanstoking eerst van *De Cock* en vervolgens van *Van Velzen,* het hier niet zoover zoude zijn gekomen, en nadat men erin geslaagd is op eene populatie van 220.000 inwoners, waarvan 180.000 Hervormden, er 600 van dat kerkgenootschap zich te doen afscheiden, kan dit niet gezegd worden zoo belangrijk te zijn als het gerugt dat er van gemaakt wordt, dit zoude doen denken.

De stoutmoedige onbeschaamdheid van de afgezette predikanten, zoo ten aanzien van het gezag en de roeping die zij zich toeschrijven en aanmatigen, als ten aanzien van de eischen die zij vooruitzetten en de argumenten waarop zij dezelve gronden, geven hun een zeker aanzien, verhechten [34]) aan hunne uitspraken een zeker

---

[32]) Declinatoir = afwijzend.
[33]) Zelve vrijwel = zelfs.
[34]) Verhechten = bijzetten.

gewigt, dat bij velen indruk maakt en alles wat zij zeggen als waarheid doet aannemen; zij verkrijgen daardoor een groote invloed en in dit gewest oefent Van Velzen dezelve onbepaald uit. Hij is degene, die bestendig de provincie doortrekt, de bijeenkomsten regelt en bestuurt, de tegenstand aanspoort en zijne volgelingen versterkt in het luide gepredikt wordende beginzel, dat hunne godsdienstige bijeenkomsten niet alleen geoorloofd en wettig, maar zelve pligtmatig zijn, en dat men op eene onwettige wijze daarin verhinderd wordt; terwijl hij bij tegenstelling alle de regtmatige daden van het burgerlijk bestuur als vervolgingen, gewetensdwang, als uitwerkselen van haat en nijd, ja zelve als opstand tegen het Godsbestuur uitkrijt. Het is geen wonder dat dit zaad, in dweepachtige harten uitgestrooid, vruchten draagt, en dat noch rede, noch overtuiging op die menschen eenige invloed kunnen uitoefenen, terwijl de middelen welke bij de bestaande wetgeving in het werk gesteld kunnen en mogen worden om de ongeoorloofde godsdienstige bijeenkomsten te storen of te beletten, ontoereikende zijn om dat doel te bereiken; stoort men dezelve heden op eene plaats, morgen worden dezelven elders gehouden, en de boeten waarin de overtreders gecondemneerd worden, zijn evenmin vermogend het kwaad te stuiten.

Ik heb de eer hierbij te voegen eene opgave der condemnatiën, welke sedert 1836 ter zake van onwettige godsdienstige vergaderingen in dit gewest hebben plaats gehad; dezelven schrikken niet af; de boeten bedragen *f* 7242.—, waarvan reeds *f* 3919.— is betaald; nu wordt lijfsdwang tegen degene die niet betaald hebben, aangewend; maar dit zal, vrees ik, blijken ontoereikende te zijn, en er zal denkelijk wel betaald worden, wanneer die lijfsdwang ernstig doorgezet wordt. Waar het geld vandaan komt, weet men niet, en zoodoende zal er niets gewonnen worden en de ongeoorloofde godsdienstige vergaderingen zullen blijven voortduren.

Intusschen, en niet geheel ten onregte, beklagen zich de besturen, vooral die welke onder het ressort van de Regtbank van Heerenveen behooren, dat al hunne moeite en zorgen om de onwettige godsdienstige bijeenkomsten telkens zooveel mogelijk te verstoren en daarvan processen-verbaal op te maken, zonder eenig gevolg blijven en die ongeoorloofde bijeenkomsten voortdurend gehouden worden, terwijl zij bij de Regtbank in plaats van ondersteuning niets dan ontmoediging ondervinden; zij uit dien hoofde zouden wenschen van alle verdere vervolgingen van deze zaak verschoont te blijven.

Deze beschouwing leidt mij tot de navolgende gevolgtrekkingen:

1° Dat met de middelen welke tot heden gebezigd zijn om de Separatisten tegen te gaan of hunne godsdienstige bijeenkomsten te verhinderen, *niets is gewonnen*, maar dat de tegenstand die zij ondervinden, hun nieuwe kracht schijnt te geven om zich daartegen te verzetten en zich uit te breiden.

2° Dat de stand waarop de hoofdleiders zich gesteld en deze zaak gebragt hebben, van dien aart is, dat er weinig of geen hoop bestaat dat zij zich aan de billijke bepalingen van het gouvernement onderwerpen zullen, en dat niet dan een geheele, volkomene vrijheid, zonder eenige inzage van het burgerlijk bestuur, dezelve zal bevredigen.

3° Dat, welke ophef er ook van gemaakt worde, het getal der Separatisten niet groot genoeg is om, tenminste in het burgerlijke, eenige gegronde vrees voor moeilijkheden op te leveren, en dat, gelijk de ondervinding zulks nog onlangs hier ter stede geleerd heeft, de Separatisten eerder bescherming tegen de baldadigheden van het tegen hun ingenomen gemeen behoeven, dan dat men van hunne zijde iets te vrezen zoude hebben [35]).

4° Dat, dewijl de bestaande middelen om de godsdienstige zamenkomsten der Separatisten tekeer te gaan, hoe ijverig ook aangewend, daartoe onvoldoende schijnen, de verdere aanwending van dezelve niet dan als schadelijk te beschouwen is, dewijl daardoor al meer en meer verbittering en verwijdering ontstaat, zonder eenig doel te treffen, maar integendeel de Separatisten in hunne weerspannigheid te versterken.

5° Dat het in die staat van zaken meer verkieslijk schijnt, een kwaad dat men door de gewone en bestaande middelen niet keeren kan lijdelijk aan te zien, dan tot gestrenge en buitengewone maatregelen anders dan in de uiterste noodzakelijkheid over te gaan.

6° Dat bijaldien men de zamenkomsten der Separatisten, *zonder dezelve op eenigerlei wijze te wettigen,* stilzwijgende en lijdelijk aanzag, zonder dezelve verder te storen, en dezelve alleen uit het oogpunt der politie te doen surveilleren, dit veelligt het beste middel zoude zijn om de gemoederen tot rust te brengen en de invloed van de afgezette predikanten te fnuiken; want ik houde mij daarvan volkomen overtuigd, dat onder de Separatisten er zich vele eenvoudige, onwetende, ja domme, maar gemoedelijke menschen bevinden, die *ter goeder trouw* meenen, dat tegen hun vervolgingen en gewetensdwang uitgeoefend worden, en die volkomen tevreden zullen zijn, indien zij op hunne wijze hunne godsdienstoefeningen kunnen houden, zonder daarom afzonderlijke gemeenten van Separatisten te vormen; vele der requestranten weten niet wat zij vragen, en zijn in de hand van Van Velzen machines om *zijne* inzigten te bevorderen.

7° Dat indien het mogelijk en met de bestaande wetten overeen te brengen konde zijn, of bepalingen te provoceren [36]) waren, waardoor aan de eenmaal wettig afgezette predikanten alle bemoeyingen met godsdienstige zaken en het uitoefenen van godsdienstige bedieningen, van welken aart ook, op poene van gevangenisstraf ontzegd wierden, waardoor men in de mogelijkheid zoude komen de zaak der afgezette predikanten geheel af te zonderen van die, welke door hun tot separatie aangespoord en overgehaald zijn, — dan voorzeker zoude de zaak der Separatisten spoedig een einde hebben.

Dan, hoe dit zij en hoe men over de geheele zaak ook moge denken, zeker en onbetwistbaar is het, dat de *bestaande bepalingen onvoldoende zijn* om de handelingen der Separatisten en hunne godsdienstige bijeenkomsten te weeren, en dat het dus onvermijdelijk is, dat deswegens nadere maatregelen genomen en ik van positieve instructiën, hoe mij in deze verder te gedragen, voorzien worde.

---

[35]) Vgl. J. Verhagen Jr, *t. a. p.*, blz. 266, 267.
[36]) Provoceeren = uitlokken, teweegbrengen.

Gelukkig zoude ik mij achten, indien de ontwikkeling welke ik aan dit rapport gegeven heb, eenigzins konde strekken om geheel deze zaak in het daglicht te stellen, waaruit dezelve behoort geapprecieerd [37]) te worden, en om eenige invloed op de te nemene beslissingen uit te oefenen.

De Staatsraad, Gouverneur van Vriesland,
VAN ZUYLEN VAN NIJEVELT.

12. Rapporten van de Ministers van Eeredienst en van Justitie aan den Koning, 23 en 31 Jan. 1837.

Justitie.
31 Jan. 1837 *no. 4 geheim.*

(kopy) *Aan den Koning.*

no. 2 geheim. *'s Hage,* 23 January 1837.

Commissoriaal van den 29. December 1836 la. A. geheim.

Rapport van den Raad van state d.d. 23 December 1836
la. F. 4 geheim...

Consideratie en advies van den ondergeteekende.

Bij het hiernevens teruggaand rapport heeft de Raad van State gemeend de beschouwing der zaak meer helder en de behandeling meer volledig te kunnen maken door deszelfs rapport in drie deelen te onderscheiden, namelijk 1° de klagte van *Obbes* en *Brandt* over de weigering des Burgemeesters van *Amsterdam* om de naamteekeningen van het door hen overgelegd *gedrukt* request te legaliseren, 2° dat *gedrukte stuk* zelve, 3° het verzoek van *Obbes* en *Brandt.*

Wat het 1e en 2e punt betreft, de ondergeteekende heeft in zijn rapport van den 4. November 1836 no. 16 zijne consideratiën en advies werkelijk medegedeeld omtrent die *beide* punten, schoon dezelve niet door 1° en 2° hebbende onderscheiden; wat daarentegen het 3e lid betrof, kwam hem eene *afzonderlijke* behandeling geheel niet in de gedachte, daar het bedoeld verzoek van *Obbes* en *Brandt* niets anders is dan eene herhaling van het *vierde* verzoek in het gedrukt adres en dus door de opmerking deswege gemaakt en het advies op dat geheele stuk uitgebragt vanzelfs kwam te vervallen.

Dan, schoon den ondergeteekende de orde, in het rapport van den Raad van State gevolgd, niet zeer doelmatig voorkomt, zal hij zich echter in zijne consideratiën op dat rapport daarnaar alsnu dienen te regelen.

1° De Raad van State stemt daarin overeen met den ondergeteekende en den Minister van Justitie, dat de Burgemeester van Amsterdam teregt de legalisatie der onderteekeningen van het

---

[37]) Apprecieeren = beoordeelen, naar waarde schatten.

gedrukt request heeft geweigerd, maar zij verschilt in de aanvoering van den grond, *waarop* die weigering behoort gewettigd te worden.

Niet om den *inhoud* van het request, meent de Raad van State, zoude weigering hebben mogen plaats hebben, maar wel omdat de *handteekeningen* zelve niet allen als individueel kunnen beschouwd worden, daar er zelfs (zijn), die zoo voor den teekenaar als voor zijne vrouw en kinderen moesten gelden.

Dan, de ondergeteekende gelooft dat dit hooge staatscollegie uit het oog heeft verloren, dat in dit geval de daad der legalisatie, van den Burgemeester gevorderd, *alleen* een gevolg kon zijn der bepaling van het tweede lid *a* van Zijner Majesteits Besluit op het request van *Brummelkamp c.s.* d.d. 5 July 1836 no. 75, en dat dus die ambtenaar wel degelijk behoorde te letten op den *inhoud* van het hem aangeboden stuk, en hij de legalisatie kon en behoorde te weigeren wanneer hem een stuk werd aangeboden van geheel anderen inhoud als in het Koninklijk Besluit werd omschreven.

In het tegenovergestelde geval toch zou men moeten aannemen, dat de Burgemeester *uit krachte van dat Besluit* ook tot legalisatie verpligt was van onderteekeningen op requesten, welke over geheel andere stof handelden, iets hetwelk zeker Zijner Majesteits bedoeling wel niet zal geweest zijn.

De opmerking des Raads van State omtrent de gebreken in de *handteekeningen* is op zichzelve zeer juist en strekt ten naderen bewijze der noodzakelijkheid van den genomen maatregel, maar die gebreken konden de grond wel niet zijn der weigering des Burgemeesters, daar hij, het stuk zelf hetwelk hem werd aangeboden, niet bevindende te zijn van dien aard als Z.M. had voorgeschreven, zich onthouden moest om over de handteekeningen zelve te oordeelen. In het omgekeerde geval zoude hij zeker voor en aleer de legalisatie te verleenen, gezorgd hebben om de aangewezen gebreken te doen herstellen.

De ondergeteekende zoude dus van gevoelen zijn, dat Zijne Majesteit zich zoude kunnen bepalen tot het goedkeuren van de weigering des Burgemeesters van *Amsterdam, zonder de bijvoeging* dat die goedkeuring verleend werd op den grond door den Raad van State aangevoerd.

2° De Raad van State stemt met den ondergeteekenden en den Minister van Justitie volkomen in, dat het *gedrukt* request bij Zijne Majesteit niet in overweging kan worden genomen, ja meent zelfs, dat men het stilzwijgend zoude kunnen ter zijde leggen. Tenslotte echter advyseert dat hooge collegie toch tot eene kennisgeving aan *Obbes* en *Brandt*, welke wel kan overeengebragt worden met het deswege door den ondergeteekende voorgestelde, met uitzondering dat de Raad van State het onnoodig beschouwt de requestranten te verwijzen tot het Besluit van 5 July ll. no. 75.

De ondergeteekende acht nogthans deze uitdrukkelijke verwijzing van hoog belang tot volkomene inlichting der adressanten en ten einde hun te verzekeren, dat Z.M. de door Hoogstdezelve zoo duidelijk ontwikkelde beginselen en voorgeschrevene bepalingen zal handhaven en doen eerbiedigen.

De Raad van State omtrent de twee eerste punten na verschillende consideratiën adviezen hebbende uitgebragt, welke slechts

in wijziging verschillen van die des ondergeteekenden, neemt uit de bijzondere vermelding bij het request van Obbes en Brandt van het vierde der in het *gedrukte* request voorkomende verzoeken aanleiding, om dat verzoek afzonderlijk te behandelen en aan te raden daaraan gevolg te geven.

De Raad van State herinnert daarbij, dat de maatregelen, tot nu toe tegen de Separatisten genomen, met de door dat hooge staatscollegie vroeger geuitte gevoelens niet overeenstemmen, en werkelijk, schoon de Raad verklaart daarop nu niet te willen terugkomen, zou het volgen van deszelfs thans ontwikkeld gevoelen naar des ondergeteekenden inzien niet kunnen plaats hebben, zonder het Koninklijk Besluit van den 5. July 1836 no. 75 hoofdzakelijk in te trekken en buiten werking te stellen. De ondergeteekende houdt zich echter verzekerd, dat zulks wel de bedoeling niet zal zijn van Zijne Majesteit, die het bedoelde Besluit niet heeft genomen dan na zijne overweging ook van het aangevoerde door den Raad van State, gelijk Hoogstdezelve dan ook nu bij de marginale beschikking op dit commissoriaal de nadere consideratiën en advies van den ondergeteekende en den Minister van Justitie verlangt „in verband met de bepalingen van het Koninklijk Besluit van den 5. July ll., Staatsblad no. 42".

De volstrekte strijdigheid van het door den Raad van State aanbevolen punt met het meergedachte Besluit kan wel niet betwijfeld worden. Dat vierde punt in het gedrukte adres luidt toch aldus:

„Dat wij ten bewijze dat wij geene organisatie verlangen of begeeren op te rigten strijdig met Gods Woord, onze Formulieren van eenigheid en liturgie, aanbieden om, wanneer U. M. belang stelt om te weten hoe wij in voorkomende gevallen handelen, eene *algemeene kerkvergadering* te beroepen, opdat de *opzieners der gemeente* alsdan *uit den Woorde Gods* eene zoodanige kerkordening mogen zamenstellen als zal bevonden worden te behooren."

De supplianten zetten dus vooruit het wettig bestaan van hun genootschap en van de gemeenten, welke bij het eerste lid van het Koninklijk Besluit onwettig en ontbonden verklaard zijn, en zij spreken van *opzieners*, welke Z. M. geweigerd heeft als zoodanig te erkennen.

De Raad van State heeft dan ook de bedenking, dat door het voldoen aan der requestranten verzoek de gemeenten der Separatisten reeds zouden erkend worden, niet wel onvermeld kunnen laten, maar dezelve is aan dat collegie echter van geen wezenlijk gewigt voorgekomen, zoo omdat de *toelating* der gemeenten geene erkenning zou zijn, als omdat de Raad vermeent, dat kerkelijke gemeenten als zoodanig geene erkenning van den staat noodig hebben.

Wat de onderscheiding tusschen toelating en erkenning betreft moet de ondergeteekende betuigen, dat hij daarvan geen begrip heeft, en hij houdt het daarvoor, dat het den Separatisten wel onverschillig zal zijn onder welke dier twee benamingen hunne gemeenten een gewettigd aanzijn mogten verkrijgen.

De bewering dat geene erkenning van kerkelijke gemeenten door den staat noodig is, strijdt niet alleen tegen den geheelen inhoud van het Koninklijk Besluit en alle de beginselen door Z. M. tot nog toe gedurende Hoogstderzelver geheele regering standvastig

gehandhaafd, maar zelfs met de denkbeelden door den Raad van State bij rapport van den 6. November 1835 litt. O 38 [38]) met veel naauwkeurigheid ontwikkeld, als waarbij dezelve zich volkomen vereenigt met de uitlegging door den ondergeteekende bij rapport van den 18. Sept. 1835 no. 1 geheim [39]) gegeven aan de art. 190, 191, 193 en 196 der Grondwet, welke Raad verklaarde aan haar evenals aan den Minister van Justitie de eenige ware te zijn voorgekomen.

Er bestond dan ook toenmaals tusschen dat hooge staatscollegie en beide Zijner Majesteits Ministers geen verschil omtrent de grondwettige beginselen, waarnaar moest gehandeld worden, maar alleen omtrent de raadzaamheid om tengevolge daarvan al of niet de particuliere bijeenkomsten der Separatisten tegen te gaan.

De ondergeteekende acht zich dan ook ontslagen van op het toen breedvoerig ontwikkelde terug te komen, als vermeenende zich te mogen gedragen aan de zoo door hem als door den Raad van State voorgedragen consideratiën.

Zoude het door dat staatscollegie thans geopperd denkbeeld werkelijk in aanmerking komen, dan zou het naar het inzien van den ondergeteekende voor het gouvernement der moeite niet waardig zijn zich met deze geheele zaak verder in te laten, maar integendeel eene verklaring dat men voortaan alles zoude aanzien, voldoende zijn.

Zoodra toch de Separatisten zonder de erkenning des Konings te behoeven overal waar zij verkiezen, gemeenten oprigten mogen, is het vrij onverschillig of die gemeenten zich al of niet en hoe met elkander in verband plaatsen, te meer daar volgens *hunne* denkbeelden zij de door hen vastgestelde reglementen wel ter kennis van Zijne Majesteit zouden willen brengen, maar niet ter *beoordeeling en goedkeuring* aanbieden, zooals in het Besluit van 5 July 1836 no. 75 gevorderd wordt.

De Raad van State schijnt dan ook te vermeenen, dat men zich zal kunnen vergenoegen daarin te berusten, waardoor zeker aan de aanmatiging der Separatisten allezins voldaan zoude worden.

De ondergeteekende veroorlooft zich hierbij nog eene opmerking.

Een hoofddoel van het meergedacht Koninklijk Besluit is geweest de toelating der Separatisten in allen gevalle te beperken tot zekere uitdrukkelijk te vermelden gemeenten, waar het blijken zoude dat hun aantal belangrijk genoeg was om eene afzonderlijke gemeente te vormen waaraan de openlijke godsdienstoefening kon worden toegestaan, zonder hen bevoegd te maken om door alom rondreizende zendelingen in andere plaatsen onrust te stoken en zelfs daar, waar slechts een paar aanhangers door hen geworven zijn, door aanstelling van zoogenaamde ouderlingen en diakenen den schijn van eene corporatie te vormen, die in de gevestigde Hervormde gemeente gestadige onrust en twisten veroorzaakt. Dan, ook dit weldadig doel zou vervallen door het volgen van het voorstel van den Raad van State, hetwelk aan de Afgescheidene door hunne aanvankelijke toelating als eene door het geheele land verspreide gezindheid volle vrijheid zou verleenen om overal, ook daar

---

[38]) Zie deel II, blz. 467—475.
[39]) Zie deel II, blz. 450—460.

waar men nog niets van hen vernomen heeft, kwaad te stichten.

Nog versch in het geheugen zijn de onaangenaamheden door de bestaande spanning tusschen de Evangelische Luthersche en de Herstelde Luthersche gemeenten veroorzaakt, schoon beide die kerkgenootschappen reeds eene halve eeuw een *geregeld* en *erkend* bestaan hadden [40]. Alleen door eene juiste bepaling van de gemeenten, welke tot eene of andere dezer beide afdeelingen zouden behooren, is de oorzaak van den onderlingen naijver grootendeels weggenomen. Werd zoodanige maatregel ten aanzien onzer hedendaagsche Separatisten verzuimd, de gevolgen waren bij hunne bekende dweepzucht, onverdraagzaamheid en kuiperijen onberekenbaar.

Op grond van al het aangevoerde zoude de ondergeteekende de vrijheid nemen Z. M. alsnog eerbiedig in overweging te geven, om te besluiten overeenkomstig het advies, hetwelk hij de eer had voor te dragen bij zijn rapport van den 4. November ll. no. 16, alleen met ééne bijvoeging, welke hem is voorgekomen dat nuttig zoude zijn ter inlichting der requestranten en uit den weg ruiming hunner bedenking.

Hij zoude dus van gevoelen zijn, dat Z. M. zoude kunnen besluiten,

Vooreerst:

Aan *N. Obbes Dz.* en *J. D. Brandt* te Amsterdam te kennen te doen geven:

Dat op een stuk van dien aard als het door hun ingezonden gedrukt adres geen acht kan worden geslagen en zij voor het overige verwezen worden aan het Koninklijk Besluit van den 5. July ll. no. 75 op het adres van A. Brummelkamp c.s., bijzonder aan den duidelijken letter van het tweede punt litt. a, als waarbij Z. M. verklaarde te persisteren.

Dat zooveel noodig ter hunner nadere inlichting kon dienen, dat de daarbij vermelde reglementen en kerkorganisatie zich alleen behoeven te bepalen tot die plaatselijke gemeente welke zij zouden verlangen te vormen; dat dezelve dus zeer eenvoudig kunnen zijn en geene zoodanige zamenroeping als waarvan in het request melding wordt gemaakt vereischen, terwijl ook de vrijheid tot zoodanige zamenkomst door Z. M. niet zoude kunnen vergund worden dan nadat een meerder tal gemeenten van Separatisten door Hoogstdezelve werkelijk mogten zijn toegelaten en gewettigd.

Ten tweede:

Door den Gouverneur van Noord Holland aan den Burgemeester der stad Amsterdam te doen te kennen geven, dat Z. M. goedkeurt de handelwijze door hem gehouden in het weigeren der legalisatie der onderteekeningen van het hem voorgelegd gedrukt adres.

De Minister van Staat enz.
(get.) VAN PALLANDT VAN KEPPEL.

---

[40]) Gedoeld wordt op de geschillen en oneenigheden onder de Lutherschen, vooral in Amsterdam, waaraan een einde kwam door de constitueering van het Hersteld Evangelisch Luthersch kerkgenootschap in 1833 en de vaststelling van een Algemeen Reglement voor het bestuur in 1835, hetwelk 7 Augustus 1835 door den Koning bekrachtigd werd, vgl. B. Glasius, *Gesch. der christ. kerk en godsdienst in Ned.*, III, blz. 342, 343; zie J. Loosjes, *Gesch. der Luth. Kerk in de Nederl.*, blz. 226 v., 237 v.

(minuut)

De ondergeteekende blijft volharden bij zijne vroegere beschouwingen omtrent de handelwijze des Burgemeesters van Amsterdam, die zijns inzien de legalisatie der handteekeningen wel en teregt heeft geweigerd op grond dat de inhoud van het gedrukte adres niet overeenkomstig met de bepalingen van Z. M. Besluit van 5 July 1836 was. De gronden die tot nader betoog hiervan door den ondergeteekenden ambtgenoot bij het bovenstaande rapport zijn aangevoerd, neemt hij geredelijk aan als de zijne, daarbij nog voegende, dat het gebrekkige der handteekeningen zelve wel eene tweede omstandigheid kan opleveren die des Burgemeesters handelwijze tenvolle wettigt, maar die daarom toch niets beneemt aan de waarde der redenen van weigering, door den Burgemeester gegeven; en de ondergeteekende acht dus het door den Raad te dien opzigte in het midden gebragte gevoelen, evenzeer als het daarop rustende voorstel om *niet* des Burgemeesters verrigte *goed te keuren,* maar in hetzelve slechts te berusten onder mededeeling der redenen van dat berusten, onaannemelijk.

Ook met opzigt tot het 2e punt van 's Raads rapport blijft de ondergeteekende met den Raad van State van gevoelen verschillen. De Raad zelve toch moet erkennen, dat noch het geschreven adres der supplianten, noch het daarbij gevoegde gedrukte adres in eenigerhande opzigt met de bepalingen van Z. M. Besluit overeenstemt of aan de bedoeling van hetzelve beantwoort, en de ondergeteekende kan zich derhalve niet wel voorstellen, waarom aan de supplianten niet te verstaan zoude worden gegeven dat beide die adressen door de Regering als strijdig met Z. M. Besluit zijn beschouwd en zij alnog blijft verlangen, dat de supplianten zich naar hetzelve Besluit stiptelijk zullen gedragen.

Wel verre dat de Regering hierdoor op zich het verwijt zoude kunnen laden, alsof zij de *middelen* niet zoude willen die het *einde,* dat zij wil toelaten, vordert en wettigt — waarover het 3e lid van 's Raads rapport handelt —, meent de ondergeteekende integendeel, dat uit de verwijzing der supplianten tot Z. M. Besluit juist het omgekeerde van 's Raads beschouwingen volgt.

Tot het opstellen van statuten, reglementen of kerkenverordening is geen kerkenvergadering noodig; daartoe behoeft men ook niet van de Regering vooraf de vergunning te hebben verkregen tot het beleggen van eene zamenkomst van zoogenaamde opzienders der gemeente. Achten de Separatisten dat die opstelling van statuten enz. door eenige meer in dat werk geoefende personen moet geschieden, dan immers hebben zij alle ruimte om deze daartoe te kiezen en in staat te stellen. Het getal derzelve zal wel niet zoo groot en meenigvuldig behoeven te zijn, dat zij uit meer dan 20 personen moeten bestaan, en wanneer derhalve deze het noodig rekenen om over de volbrenging van hunne taak tezamen te komen en onderling te rade te gaan, dan hebben zij daartoe, beneden het evengemelde getal blijvende, geene bijzondere vergunning der Regering noodig. Ook om die personen te kiezen wordt er geene kerkvergadering, geene bijeenkomst van zoogenaamde opzienders der gemeente of wat van dien aard zij vereischt. De Separatisten kunnen tot de keuze van dusdanige opstellers op gelijke wijze ge-

raken, als waarop zij tot de zamenstelling en onderteekening hunner adressen zijn gekomen, of op zoodanige andere wijze als de wetten vrijlaten. De supplianten en hunne aanhangers weten dit alles zeer wel zelve; zij doen dan ook geen verzoek dat dusdanige strekking heeft; neen, hun doel is alleen om door indirecte middelen en zonder aan de bepalingen van Z. M. meergemeld Besluit te voldoen tot de aanvankelijke erkenning van een wettig kerkgenootschap van afgescheidene Hervormden te geraken. Alle hunne handelingen strekken daarheen om de Regering de magt te betwisten van over hunne statuten, kerkenordening, reglementen of wat zij anders ook tot stand zouden willen hebben gebragt te oordeelen, volhoudende, dat dit alleen kerkelijk kan geschieden en wel door hunne zoogenaamde, doch door geene wettige magt erkende opzienders der gemeente. Beschouwt men het 4e lid van het gedrukte adres en de daarmede in verband staande aanbeveling van het geschreven adres der supplianten uit dat oogpunt, dan komt het den ondergeteekende voor, dat het doel en de strekking van een en ander, wel verre van te zijn verschoonbaar en gepast, zooals het aan den Raad van State is voorgekomen, integendeel wel en teregt als ten hoogste onvoegzaam en onbetamelijk is beschouwd geworden, en de ondergeteekende heeft zich dan ook bij de overweging van dit alles in geenen deele kunnen overtuigen van de juistheid of gegrondheid van 's Raads bijgebragte redeneringen alsof de Regering de schijn zoude geven van wel het doel, maar niet de middelen des meergemelden Besluits te willen.

De ondergeteekende doorziet derhalve niet waartoe het dienen, veel minder waarom het noodig zoude kunnen zijn, het punt, door den Raad van State bij het 3e lid van zijn rapport behandeld, in nadere overweging te nemen, of tot welke uitkomsten of andere beschikkingen dan die welke in Z. M. Besluit van 5 July 1836 zijn vervat, hetzelve zoude kunnen leiden; daarbij toch is den Separatisten al die ruimte gelaten, welke zij kunnen behoeven om van hunnen kant te doen wat vereischt of gevorderd wordt, om tot de verwezenlijking van die vergunningen en uitzigten te geraken, hen bij dat Besluit toegezegd en geopend, en de bloote verwijzing derhalve tot dat Besluit, zonder eenig verder of ander gevolg aan der supplianten adressen te geven, zal dan ook voor hen tot een vernieuwd bewijs kunnen verstrekken, dat de Regering, wel verre van de middelen niet te willen gedoogen die de verwezenlijking van het Besluit vordert, integendeel gezind blijft om, wanneer de Separatisten zich naar de voorschriften van dat Besluit gedragen, hunne wenschen en belangen in nadere overweging te nemen en daaraan tegemoet te komen.

Welke ruimte en vrijheid den Separatisten is gelaten om tot het opstellen hunner reglementen, kerkenordening enz. te geraken, welke middelen zij hiertoe behooren te bezigen of welke wegen zij kunnen inslaan om die aangelegenheden tot stand te brengen, hieromtrent behoeft toch de Regering hen geene teregtwijzingen te geven. Zij behooren dit zelve te onderzoeken, te beramen en te beslissen, en het Besluit van 5 July 1836 kan hen daarin tot wegwijzer verstrekken; hetzelve behoeft tot dat einde voor hen geene herinnering of toelichting; en de ondergeteekende meent dan ook voor zichzelve de bijvoeging volstrekt te moeten ontraden, met

welke zijn ambtgenoot voor de zaken van de Hervormde Eeredienst bij het bovenstaande rapport voorstelt de aan de supplianten te doene kennisgeving te vermeerderen; ja, zelfs beschouwt hij die bijvoeging en vooral wat het laatste gedeelte derzelve betreft in geenen deele vrij van bedenkingen, zijnde de ondergeteekende integendeel van gedachten, dat die kennisgeving zich blootelijk moet blijven bepalen tot eene eenvoudige verwijzing aan Z. M. meergemelde Besluit, in voege als zulks bij de conclusie van het rapport van de departementen van Eeredienst en Justitie van den 4/8 November jl. no. 16/1 geheim is voorgesteld geworden; en de ondergeteekende meent dan ook alnog Z. M. eerbiedig te moeten advyseren om dienovereenkomstig in deze te beschikken [41].

(De Minister van Justitie,
VAN MAANEN.)

13. Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 28 April 1837.

Herv. Eered.
28 April 1837 *no. 1 geheim.*

(minuut) *(Aan den Koning.)*

Commissoriaal van den 30. Maart 1837 la. O 14 geheim.

Extract van het jaarlijksch verslag van den Gouverneur van Vriesland over den jare 1836 voor zooveel betreft de bijeenkomsten der Separatisten [42].

Het blijkt, dat het nevensvermeld rapport door den Gouverneur van *Vriesland* is opgemaakt voor en aleer hij kennis kon erlangen van Zijner Majesteits laatste beschikking op de adressen der Separatisten van den 16 Febr. 1837 la. X 6 geheim, als uit welke duidelijk kan blijken van Hoogstderzelver bedoeling om te volharden bij de wijze van handelen tot nog toe in deze zaak gevolgd.

Het komt den ondergeteekenden ook voor dat in de gegeven omstandigheden wel geene andere keuze overblijft, daar eene in-

---

[41]) Bij beschikking van 16 Febr. 1837 la. X 6 geheim gaf de Koning opdracht om in overeenstemming met het rapport van den Minister van Justitie te handelen. Na deze principiëele beslissing werd met de andere adressen, die bij den Koning waren ingekomen — die uit Utrecht en Zeeland waren niet eens doorgezonden —, op dezelfde wijze gehandeld. Dit geschiedde ook met het adres van H. de Cock c. s. Zie Herv. Eered. 25 Febr. 1837 no. 1, 2, 3 geheim; 2 Maart 1837 no. 8; 9 Maart 1837 no. 1 geheim en no. 9; 11 Maart 1837 no. 1 geheim; 13 Maart 1837 no. 1 geheim; Just. 15 Maart 1837 no. 9, 10, 11 geheim.

[42]) De inhoud van dit verslag komt zakelijk geheel overeen met de beschouwingen, door den Gouverneur ontwikkeld in zijn rapport van 25 Jan. 1837 op de adressen uit Friesland; vgl. hierboven no. 11. Het stuk is in afschrift in het dossier aanwezig.

trekking der gegevene bevelen thans de bedenkelijkste gevolgen zoude kunnen hebben.

Daarenboven zijn de berigten uit de onderscheiden provintiën, zelfs uit een deel van *Vriesland*, namelijk de classis van *Dokkum*, welke bij den ondergeteekenden ontvangen zijn [43]), van dien aard, dat hij genegen zoude zijn het ervoor te houden, dat de genomene maatregelen in het algemeen wel doelmatig werken, en niet alleen den voortgang der scheuring tegenhouden, maar in vele oorden de scheurmakers tot staan hebben gebragt, zelfs op sommige plaatsen de misleiden doen terugkeeren.

Wenschelijk zoude het zeker zijn, dat meer afdoende maatregelen *konden* genomen worden om het kwaad met meerder kracht en spoed tegen te gaan; vooral dat men de onruststokers, zooals de beruchte *Van Velzen* en andere afgezette predikanten, konde beletten in hunne schadelijke woelingen voort te varen. Maar bij den — in dat opzigt — gebrekkigen staat onzer wetgeving is dit een en ander, immers vooralsnog, wel onder de *pia desideria* [44]) te rangschikken, en men is genoodzaakt — het zij den ondergeteekenden geoorloofd zich van dat triviaal [45]) spreekwoord te bedienen — om te roeijen met de riemen die men heeft.

Hij is dus eerbiedig van meening, dat aan de voorstellen van den Gouverneur van Vriesland, hoe welgemeend die ook zijn mogen, geen gevolg kan gegeven worden [46]).

(De Minister van Staat enz.,

v. PALLANDT v. KEPPEL.)

---

[43]) Deze berichten zijn niet gevonden.

[44]) Pia desideria = vrome wenschen.

[45]) Triviaal = alledaagsch, gemeenzaam.

[46]) Bij onderschrift van 18 Mei 1837 no. 5 geheim spreekt ook de Minister van Justitie als zijn oordeel uit, „dat aan de voorstellen van den Gouverneur der provincie Vriesland geen gevolg kan worden gegeven”.

14—19

Een nieuw middel om „den euvelmoed" der Afgescheidenen te „breidelen" wordt gevonden in de straffe executie der vonnissen, o. a. door lijfsdwang, met toepassing van dezen maatregel ook op geheel onvermogenden.

De Gouverneur van Friesland doet een desbetreffend voorstel aan de Regeering en vindt daarvoor een gunstig gehoor. Een krachtig motief voor het nemen van dezen maatregel wordt ontleend aan het gebleken effect van executoriale verkoop en gijzeling in de provincie Zeeland.

14. Missive van den Gouverneur van Friesland aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 12 Dec. 1836.

Binnenl. Zaken.
14 Dec. 1836 *no. 1 geheim.*

Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van Binnenlandsche Zaken.

no. 135/11593. *Leeuwarden,* den 12. December 1836.

Zekere *Johannes Liepkens Fokkens,* arbeider, woonachtig te *Roodkerk* in de grietenij *Dantumadeel,* is bij vonnis der Correctionele Regtbank alhier van den 17. February ll. veroordeeld tot betaling eener boete van 10 gulden boven de kosten, en zulks op grond van art. 292 van het Wetboek van Strafregt, ter zake het houden van ongeoorloofde godsdienstige bijeenkomsten, en heeft op eene aan hem gezondene waarschuwing die boete en kosten betaald, niettegenstaande het grietenijbestuur had verklaard dat hij daartoe niet in staat scheen. Later heeft diezelfde persoon soortgelijke met de wet strijdende bijeenkomsten op onderscheidene tijden geleid en bestuurd en daarin het woord gevoerd, ten gevolge waarvan hij door diezelfde Regtbank is gecondemneerd

op den	30. Maart	ll.	tot	betaling	van	*f*	50.—
„ „	5. September	„	„	„	„	*f*	75.—
„ „	9. dito	„	„	„	„	*f*	100.—
„ „	1. October	„	„	„	„	*f*	100.—
„ „	5. dito	„	„	„	„	*f*	100.—
en „ „	23. November	„	„	„	„	*f*	100.—

alles boven de kosten, zonder daarop iets te hebben betaald, hoezeer daartoe bij dwangschrift vervolgd.

De heere Grietman [1]) verklarende dat de gecondemneerde geene onroerende goederen bezit en dat de aan hem behoorende roerende goederen slechts eene zeer geringe waarde hebben, heb ik het niet raadzaam geoordeeld hem verder te doen vervolgen, aangezien de kosten, daarop te vallen, veelmin de boeten, op zijne goederen kunnen worden verhaald, en het middel van lijfsdwang volgens de bestaande verordeningen alléén dan mag worden gebezigd, wanneer er presumtie [2]) bestaat, dat daarop betaling zal volgen, en welk

---

[1]) J. J. Bergsma (geb. 1771); 1816—1846 grietman van Dantumadeel; sedert 1815 lid van de Prov. Staten van Friesland.

[2]) Presumtie = vermoeden.

vermoeden in dezen niet aanwezig is. De gecondemneerde intusschen, zich niets storende aan de onderscheidene vonnissen tegen hem gewezen, maar integendeel voortgaande met ongestraft de wet te overtreden door de openbare orde te storen, en alzoo aan een aantal anderen, waaronder er zijn die in hetzelfde geval verkeeren, een slecht voorbeeld te geven, heb ik het van belang geacht de aandacht van Uwe Excellentie bij dit onderwerp te bepalen, dewijl, wanneer zulke verhaalde [3]) en voortdurende overtredingen uit hoofde van armoede ongestraft blijven, er ook geen mogelijkheid zal bestaan om met eenige klem de godsdienstige bijeenkomsten der Separatisten in deze provincie tegen te gaan.

Ik neem daarom de vrijheid Uwe Excellentie voor te stellen, Zijne Majesteit den Koning in overweging te geven, de heeren gouverneurs, aan wien ook bij Hoogstdeszelfs Besluit van den 5. July ll. no. 42 met nadruk is aanbevolen te zorgen dat aan den inhoud daarvan worde voldaan, te magtigen, om — evenals ten aanzien van de overtreders der wetten op *de jagt,* op *het schoolwezen* en omtrent het gebruik der *Pharmacopea Belgica* [4]) bepaald is — ook met afwijking in zooverre van de bestaande instructiën, het middel van lijfsdwang te doen aanwenden tegen alle overtreders van art. 291 van het Wetboek van Strafregt, zelfs dan, wanneer de zoodanigen mogten bevonden worden tot betaling der boete en kosten geheel onvermogend te zijn.

De Staatsraad, Gouverneur van Vriesland,
VAN ZUYLEN VAN NIJEVELT.

15. Bericht van den Officier van Justitie te Goes aan den Procureur Generaal, 15 Dec. 1836.

Justitie.
13 Jan. 1837 *no. 3 geheim.*

(kopy) *(Aan den Procureur Generaal.)*

no. 702. *Goes,* den 15. December 1836.

Bij de vervolging der Separatisten liet het zich in den beginne aanzien, alsof geen hunner de boete waarin zij werden verwezen, zonder aanwending van dwangmiddelen zouden willen betalen, ja misschien zelfs, zoo ik mij niet bedrieg, zich te vleijen, dat de geslagene vonnissen niet ter executie zouden worden gelegd. Zoodanig denkbeeld niet te spoedig weggenomen kunnende worden, heb ik den heer Gouverneur mijner provincie [5]) daarvan kennis-

---

[3]) Verhalen = herhalen.
[4]) Pharmacopoea Belgica, lijst van gebruikelijke geneesmiddelen.
[5]) Mr E. baron van Vredenburch (1779—1861); 1807 hoofdambtenaar bij het departement van Waterstaat; 1811 auditeur bij den keizerlijken staatsraad en sousprefect te Haarlem; 1814 secretaris van het departement van Waterstaat, 1819 referendaris eerste klasse; 1823 gouverneur van Noordbrabant; 1826—1853 gouverneur van Zeeland; 1832 staatsraad i. b. d.

gegeven, met verzoek om toch zoo spoedig mogelijk de executie der vonnissen te doen plaats hebben, vooral daar naar mijn oordeel de verbodene godsdienstoefeningen wel eenigermate zouden verminderen, wanneer men zag, dat het werkelijk ernst was de veroordeelden tot de betaling van de hun opgelegde boeten te noodzaken. Dezer dagen heeft men dan ook een der veroordeelden aangesproken en is vervolgens overgegaan tot verkoop zijner goederen ten belope van de boete, welke hij had geïncurreerd [6]. Die verkoop heeft volkomen doel getroffen, want naauwelijks was dezelve in dit eiland bekend, of alle de veroordeelden kwamen uit eigene beweging hun verschuldigde ten kantore der registratie betalen, zoodat thans in het geheel is geïncasseerd eene som van *f* 1763.40, als bij vonnis

van	3 Septb. 1836	circa Vijgeboom en Naaijs		*f* 158.25½
„	17 „	„ „ Budding c.s. *f* 264.25, waarvan is betaald		*f* 164.25
		de onbetaalde *f* 100.— is ten laste van Budding, die deswege wordt vervolgd; het vonnis is met commandement [7] naar den Ontvanger der registratie te Vlissingen verzonden om hetzelve te doen beteekenen.		
van	6 Octb. 1836	circa Budding c.s.	— is betaald —	*f* 441.66
„	13 „	„ „ Budding c.s.	„ „	*f* 415,52½
„	10 Novb.	„ „ P. Kasse c.s.	„ „	*f* 143.72
„	17 „	„ „ Budding c.s.	„ „	*f* 439.99
			tezamen	*f* 1763.40.

Het zal nu te bezien staan, of men na de voldoening der boeten nog op dezelfde wijze met het houden van godsdienstoefeningen in dit eiland zal blijven voortgaan, hetgeen ik nogal meen te mogen betwijfelen. Zeker is 't, dat de aangewende dwangmiddelen en de overtuiging, dat men daarmede bij weigering zal blijven voortgaan, velen van die in 't vervolg te houdene godsdienstoefeningen zal terug houden.

Ik heb gemeend wel te doen UwHEdG. het bovenstaande mede te deelen, terwijl ik daarbij nog voegen kan, dat den deurwaarder van 't vredegeregt van 't kanton Heinkenszand [8], over welken ik in Octb. jl. de vrijheid genomen heb UwHEdG. mondeling te onderhouden, eerst *ernstig* door mij en den Vrederegter [9] over het verkeerde zijner handelingen van zich tot *diaken* bij de Separatisten te hebben laten benoemen is onderhouden, waarna hij, aan onze exhortatiën [10] geen gehoor willende geven, eenigen tijd is gesuspendeerd [11] geweest, en eindelijk, aanhoudende aanmaningen

---

[6] Incurreeren = zich op den hals halen.

[7] Commandement = bevel(schrift).

[8] B. C. van Loon; vgl. A. M. Wessels, *Een merkwaardig vijftal*, (1929), blz. 32.

[9] Mr P. I. Buteux (1793—1873); vrederechter, later kantonrechter, later burgemeester van Heinkenszand; 1826—1849 lid van de Prov. Staten van Zeeland.

[10] Exhortatie = vermaning.

[11] Suspendeeren = schorsen.

in den wind slaande en daarbij stellig verklarende als *diaken* niet te zullen en te willen bedanken, is gedemitteerd [12]) en een ander door den Vrederegter in zijne plaats benoemd, welke benoeming bereids door de Regtbank is gehomologeerd [13]). Ook bij dien man was het blijkbaar, dat hij in 't denkbeeld verkeerde dat men hem niet zoude durven aantasten.

Op dit oogenblik zijn nog twee procedures ten laste van *P. Kasse*, als zijne woning tot het houden van ongeoorloofde godsdienstoefeningen te hebben afgestaan, bij de Corr. Regtbank aanhangig, welke echter eerstdaags zullen afloopen.

De Officier van Justitie in 't arrondissement Goes,
(get.) J. DE BACKER.

16. Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken aan den Koning, 20 Dec. 1836.

Binnenl. Zaken.
20 Dec. 1836 *no. 1 geheim.*

(minuut) *Aan den Koning.*

De voordragt van den Staatsraad, Gouverneur van *Vriesland*, van den 12. dezer, welke ik de eer heb hiernevens aan U. M. aan te bieden, strekt om aan Hoogstdezelve in overweging te geven, om de gouverneurs der provinciën te magtigen ten einde — evenals ten aanzien van de overtreders der wetten op de *jagt*, het *schoolwezen* en omtrent het gebruik der *Pharmacopea Belgica* bepaald is — ook met afwijking in zooverre van de bestaande instructiën, het middel van lijfsdwang te doen aanwenden tegen alle overtreders van art. 291 van het Wetboek van Strafregt, zelfs dan, wanneer de zoodanigen mogten bevonden worden tot betaling der boeten en kosten geheel onvermogende te zijn.

De gronden, welke voorschreven Gouverneur tot ondersteuning van dit voorstel aanvoert, zijn mij voorgekomen alle overweging te verdienen, aangezien het niet te betwijfelen valt, of zonder de aanwending van den lijfsdwang zullen de condemnatiën in boeten, in de gevallen door den Gouverneur bedoeld, op den duur weinig of niet baten.

Ik zoude dan ook uit dien hoofde, evenals ter zake van overtredingen omtrent het *schoolwezen* en het gebruik der *Pharmacopea Belgica* is geschied, dienaangaande met het departement van Financiën in briefwisseling zijn getreden, als van hetwelk de instructiën door den Gouverneur van *Vriesland* bedoeld wordende, behooren uit te gaan; doch vermits het hier een belang geldt, hetwelk in een naauw verband staat met de maatregelen ten opzigte van de dusgenaamde Separatisten tot hiertoe genomen, heb ik het doelmatiger geacht de zaak onder de aandacht Uwer Majesteit

---

[12]) Demitteeren = ontslaan.
[13]) Homologeeren = gerechtelijk bekrachtigen.

te brengen en Hoogstdeszelfs welmeenen dienaangaande te vragen, gelijk ik de vrijheid neem zulks bij deze eerbiedig in te roepen.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
(DE KOCK) [14]).

17. *Missive van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie, 21 Dec. 1836.*

Justitie.
13 Jan. 1837 *no. 3 geheim.*

Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van Justitie.

no. 1642. *'s Gravenhage,* den 21. December 1836.

Hoezeer ik van tijd tot tijd van de heeren officieren bij sommige regtbanken eenige niet onvoldoende berigten heb ontvangen aangaande de invordering en betaling der *geldboeten* en *proceskosten,* waarin de overtreders der wetten op het stuk van ongeoorloofde *godsdienstige bijeenkomsten* worden veroordeeld, heb ik echter daaromtrent geene genoegzame inlichtingen bekomen om het ervoor te kunnen houden, dat die condemnatiën alom met de naauwgezetheid en den ernst welke de zaak vordert, worden vervolgd en gekweten. Het schijnt mij niettemin van belang te wezen, dat op dit aangelegen punt met behoorlijke zorg worde te werk gegaan, omdat de werking der regtbanken, zich niet verder kunnende uitstrekken dan tot het opleggen van *geldboeten* en bijkomende pecuniële condemnatiën [15]), voorzeker buiten effect zoude blijven, indien de uitvoering der geslagene vonnissen mogt worden vertraagd of niet met de noodige gestrengheid voortgezet.

Daar echter de executie dezer vonnissen, als alleen van geldelijken aard, aan de ambtenaren der registratie is opgedragen, en mij mitsdien regtstreeksche middelen ontbreken om mij omtrent den stand dezer zaken te vergewissen, heb ik gemeend de vrijheid te mogen nemen, de aandacht Uwer Excell. op dit belangrijk onderwerp te vestigen en aan haar in consideratie te geven, om hetzij van de heeren gouverneurs der provinciën, hetzij door de tusschenkomst van den heere Minister van Financiën zich eene algemeene opgave te verschaffen omtrent de executie, welke aan de in deze materie gewezene vonnissen en arresten gegeven is.

Behalve dat eene zoodanige algemeene opgave schijnt te kunnen strekken tot bevordering eener gewenschte regelmatigheid, heb ik tot deze bedenking aanleiding gevonden in eenen brief van den

---

[14]) H. M. baron de Kock (1779—1845); 1822 luitenant gouverneur-generaal in Ned. Indië; 1831 opperbevelhebber in Zeeland; 1 Dec. 1836—1 Juni 1841 minister van Binnenlandsche Zaken; 1842 lid van de Eerste Kamer.

[15]) Pecunieele condemnatie = veroordeeling tot betaling van geld (hier: proceskosten).

heer Officier bij de Regtbank van eersten aanleg te *Goes*, welken ik de eer heb — met verzoek om terugzending na gemaakt gebruik — hiernevens te voegen, en waaruit Uwe Excell. zal gelieven te zien, eensdeels dat die ambtenaar zich overtuigd houdt van het nut, hetwelk in eene prompte executie der geslagene vonnissen gelegen is, en ten andere dat de aanhangers der zoogenaamde *Separatisten*, welligt door hunne drijvers opgezet, in het denkbeeld schijnen te verkeeren, dat de gewezene vonnissen buiten effect zouden kunnen gelaten worden, hetgeen ten hunnen opzigte met *straffeloosheid* zoude gelijkstaan en gewisselijk dienstig zijn om hen te stijven in den voortgang van eene stoute overtreding der wetten, niettegenstaande de veroordeelingen, die tegen hen mogten zijn of worden uitgesproken [16]).

De Procureur Generaal bij het Hoog Geregtshof,
A. W. PHILIPSE.

18. Rapport van den Officier van Justitie te Middelburg aan den Procureur Generaal, medio-Dec. 1836.

Justitie.
4 Jan. 1837 *no. 1 geheim.*

(kopy) *(Aan den Procureur Generaal.)*

no. 841 geheim. *Middelburg*, den .. December 1836 [17]).

Het heeft UHEdG. behaagd bij apostillaire dispositie van den 10. dezer geheim in mijne handen te stellen ten fine van schriftelijk berigt en consideratie de requeste aan den Koning, gepresenteerd door Job Wisse en Pieter Wijnand, landlieden in de gemeente Biggenkerke — Bekerke —, canton Vlissingen, verzoekende — voor zooveel uit de requeste kan worden opgemaakt — remissie van geldboete en kosten, waartoe zij door de Regtbank alhier zijn veroordeeld.

Ter voldoening daaraan heb ik de eer UHEdG. te berigten, dat de requestrant Job Wisse bij vonnis der Regtbank alhier van den 19. Augustus ll. is gecondemneerd tot eene boete van *f* 100.—, alzoo het volledig gebleken en door hem erkend was, dat hij op Zondag den 7en bevorens zijne schuur had vergund tot eene godsdienstige vereeniging van verreweg meer dan 20 personen onder de leiding van den gedemitteerden predikant Budding, zonder deswege de toestemming van het gemeentebestuur zijner woonplaats te hebben verkregen.

Hij had wel — en hierop doelt hij op bl. 2 zijner requeste — met een biljet — no. 3 der stukken — aan het bestuur kennis

---

[16]) De Minister van Justitie stelde zich hieromtrent in verbinding met den Minister van Financiën, door wien vervolgens het inzenden van de verzochte opgaven gelast werd [Just. 13 Jan. 1837 no. 3 geheim].

[17]) De datum is niet ingevuld. De Procureur Generaal zond bij missive van 24 Dec. 1836 het bericht door aan den Minister van Justitie.

gegeven, dat dien dag op zijne hofstede eene vergadering van Afgescheidenen zoude gehouden worden, maar dit was volgens de wet niet genoeg, daar deze niet van kennisgeving, maar van *toestemming* — permissio — spreekt, terwijl wel verre van daar, hem zoo des voor- als des namiddags en 's avonds door dat bestuur *was aangezegd* om de boven het getal bij de wet bepaald aanwezige personen uit zijne schuur te doen vertrekken.

In dit vonnis heeft hij berust; doch slechts twee dagen na de uitspraak daarvan — en dus nu wel opzettelijk — heeft hij zich opnieuw aan dezelfde overtreding der wet schuldig gemaakt; te dier zake is hij bij vonnis van 16 September opnieuw gecondemneerd tot eene boete van *f* 100.—. Ook in dit vonnis heeft hij berust, doch een zijner medebeklaagden, *Jhr Versluijs*, heeft daarvan appèl aangeteekend, en ofschoon het vonnis bij arrest van de Regtbank te 's Bosch van 7 November ll. bekrachtigd is, bevinden zich de stukken dezer procedures alsnog te 's Hertogenbosch, waardoor ik UwHEdG. alleen een afschrift van het vonnis der Regtbank alhier kan toezenden.

Wat den 2^en^ requestrant *Pieter Wijnand* betreft, deze is bij vonnis dezer Regtbank van den 26. Augustus ll. mede tot eene boete van *f* 100.— veroordeeld, ter zake hij op den 14^en^ dier maand zijne schuur had verleend tot eene godsdienstoefening onder leiding van gemelden *Budding,* waarbij ook volgens zijne eigene erkentenis verreweg meer dan 20 personen tegenwoordig waren, mede zonder toestemming van het bestuur zijner woonplaats.

De beide requestranten deze boete en kosten niet hebbende willen betalen — ik zeg *willen,* want Wisse heeft een eigen hof en gaat door voor gegoed, terwijl Wijnand, hoezeer slechts pachter, echter thesaurier [18]) der Separatisten is —, zijn, gelijk zij teregt opgeven, met executie bedreigd, en ook werkelijk op den 23. November ll. met inachtneming van alle de formaliteiten op zoodanige executie voorgeschreven, door eenen deurwaarder en getuigen op mijnen last en in mijnen naam en ter vervolging van den heer Staatsraad, Gouverneur dezer provincie, in de gevangenis alhier overgebragt, waar zij zich alsnog bevinden.

Wisse is aldaar gebragt uit krachte van het eerste vonnis — 't welk met de geldboete en executiekosten *f* 157.04½ bedraagt —, doch weinige dagen later is hij ook uit krachte van het 2e vonnis aldaar gerecommandeerd [19]), zoodat (wat) hij nu betalen moet, met alle kosten omstreeks *f* 280 à 290 bedragen zal.

Wijnand staat met de kosten *f* 154.86½ schuldig.

De gemelde executie is in het bijzijn van den Vrederegter van het canton Vlissingen [20]) in orde, zonder eenige opschudding, afgeloopen.

Wat nu der supplianten verzoek betreft, neem ik de vrijheid het volgende op te merken.

Het Separatisme heeft tot dusverre in het 4e district dezer provincie — Staatsvlaanderen of liever de cantons Sluis, Oostburg

---

[18]) Thesaurier = schatbewaarder, penningmeester.

[19]) Recommandeeren = verzoeken dat iemands gijzeling verlengd wordt (vgl. *Woordenboek der Nederl. Taal* op aanbevelen, dl. I, kol. 66).

[20]) J. A. Serlé; deed een tijdlang dienst als kapitein bij de mobiele schutterij; aanvaardde zijn functie weer op 15 Nov. 1835.

en IJzendijke — geen den minsten opgang gemaakt, zoodat mij deswegens geene enkele klagte ter oore gekomen is. Maar in Walcheren is de prediking dier lieden omstreeks de maand Mei ll. begonnen op te nemen, voornamelijk te Biggekerke, de standplaats van den gedemitteerden predikant Budding, en onder dezens leiding, en onder Domburg op de buitenplaats St Jan ten Heere — waar Jonkheer Willem Versluis woont — onder leiding van Jan Willem Vijgenboom; Budding heeft echter ook eens of tweemaal te *Vere* gepredikt, gelijk mede zekere Brombacher, loodgieter alhier, eens in den zoogenaamden Chineschen tuin aan den Stadscingel gepredikt heeft, doch zij zijn toen door het *gemeen* uitgejouwd, en dit alleen is genoegzaam geweest om hier alle verdere zoodanige vereenigingen te doen staken.

Sedert Z. M. Besluit van den 5. July ll. zijn alle zoodanige vereenigingen geregeld voor de Regtbank alhier vervolgd, zoodat er nu reeds 9 vonnissen te dier zake alhier uitgesproken zijn; trouwens de gecondemneerden begonnen met deze vonnissen in den echten zin des woords den spot te drijven; doch het verdient opmerking, dat sedert de gijzeling van *Wisse* en *Wijnands* het prediken eensklaps geheel heeft opgehouden. Budding is in stilte van hier naar Amsterdam vertrokken en staat bij zijne terugkomst ook *gegijzeld* te worden [21]). Zekere *Jan Olbertijn*, molenaar te *Biggekerke*, die ook in *f* 100.— is gecondemneerd en zich uitgelaten had dat hij niet zoude betalen, heeft zich op de tijding dezer arrestatie gehaast dezelve te voldoen. Jonkheer Versluys ook ziende, dat de zaak met bedaarden maar hoogen ernst werd doorgezet, heeft almede dezer dagen *alle* de boeten, waarin *hij* en *Vijgeboom* veroordeeld zijn, afbetaald. In één woord, ik houde mij verzekerd dat, zoo de requestranten slechts blijven zitten tot zij uit verveling betalen, niemand zich weder aan vergaderingen boven de honderd personen wagen zal, en dat alhier deze dweepachtige koorts — evenals het St. Simonismus te *Parijs* [22]) — alsdan vanzelve zal ophouden.

Maar evenzeer vrees ik, dat eene geheele, ja zelfs gedeeltelijke remissie van boete of kosten geen ander effect zoude hebben dan om de zoogenaamde Separatisten de vleugelen te doen wassen en hen opnieuw tot talrijke vergaderingen in huizen en schuren het hoofd te doen opsteken.

Dit alles aan het meer verlicht oordeel van UwHEdG. onderwerpende, neem ik de vrijheid hier nog deze reflexie [23]) bij te

---

[21]) Deze mededeeling gaf den Minister van Justitie aanleiding om met den Minister van Financiën in verbinding te treden, ten einde Buddingh te doen gijzelen ter plaatse waar hij zich mocht ophouden. Hierop volgde een drukke correspondentie, ook met verschillende gouverneurs, om die gijzeling te bewerkstelligen. Dit leverde echter in verband met het zwervend leven van Buddingh groote moeilijkheden op. Toen alles klaar was om hem te Rhenen — de woonplaats van zijn vader — „bij den lijve te vatten", was hij vandaar al weer vertrokken; waarop echter zijn vader zich bereid verklaarde de door hem verschuldigde boeten en kosten te voldoen. Vgl. Just. 13 Jan. 1837 no. 2 geheim, 28 Jan. 1837 no. 8 geheim, 14 Febr. 1837 no. 7 en 8 geheim.

[22]) Vgl. deel III, blz. 388, noot 3.

[23]) Reflexie = overweging, opmerking.

voegen, dat, ofschoon de requestranten niet bepaaldelijk gratie of remissie vragen — 't zij dit opzettelijk nagelaten, 't zij door hunne gebrekkige wijze van uitdrukking in de pen gebleven is —, het mij echter, onder verbetering, voorkomt, dat hun adres als verzoek om *gratie* zoude kunnen worden opgevat en als zoodanig gewezen van de hand.

En hiermede aan UwHEdG. geëerbiedigden last hopende voldaan te hebben, heb ik de eer haar hiernevens toe te zenden de stukken der twee procedures met copiën van daarin gewezen vonnissen, alsmede eene copie van het vonnis, waarvan de stukken alsnog te 's Hertogenbosch berusten [24]).

De Officier bij de Regtbank van 1en aanleg te Middelburg,

(get.) S. DE WIND [25]).

19. Rapport van den Minister van Justitie aan den Koning, 31 Dec. 1836.

Justitie.

31 Dec. 1836 *no. 2 geheim.*

(minuut) *Aan den Koning.*

Commissoriaal van den 21. Dec. 1836 la. T 44 geheim.

Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken, strekkende om de veroordeelingen tot geldboeten en kosten in zake van het houden van ongeoorloofde godsdienstige zamenkomsten desnoods door middelen van lijfsdwang ter executie te leggen, ook dan wanneer de veroordeelden onvermogend zijn om het door hen verschuldigde te voldoen.

Consideratiën en advys van den ondergeteekende.

Het zal na al het voorgevallene en verhandelde gedurende de laatste maanden voorzeker geen betoog behoeven, welke nadeelige gevolgen het onder die omstandigheden hebben moet, wanneer bij de zoozeer beperkte middelen om de handelingen en daden der zoogenaamde Separatisten te beteugelen, nog daarenboven de geldelijke veroordeelingen, waartoe zij verwezen worden, geheel zonder uitvoering blijven. Niet alleen toch dat op die wijze de met zooveel

---

[24]) De Ministers van Eeredienst en van Justitie zijn het evenals de Procureur Generaal geheel eens met het gevoelen van den Officier van Justitie, dat aan deze „ijveraars" geen gratie kan verleend worden, met welk oordeel de Koning vervolgens bij beschikking van 13 Jan. 1837 accoord gaat [Just. 4 Jan. 1837 no. 1 geh., 16 Jan. no. 2 geh. en 23 Jan. no. 5 geh.].

[25]) Mr S. de Wind (1793—1859); 1811 advocaat te Leiden; 1814 advocaat te Middelburg, 1818 subst. officier van justitie aldaar; 1833 tevens rijksadvocaat; 1834 officier van justitie; 1838—1859 vice-president van het Prov. Gerechtshof in Zeeland; historicus.

ijver ingesteld wordende procedures en de op zichzelve reeds zoozeer bestreden gewordene vonnissen geheel zonder vrucht blijven, maar ook gaat daardoor alle eerbied voor het gezag der wet en der justitie meer en meer verloren, en strekt hetzelve niet minder tot voedsel aan de kwaadwilligen om in hunnen euvelmoed en stoutmoedigheid te volharden, terwijl zij welligt daarenboven ook nog in den waan worden gebragt, alsof de regering huiverig zoude zijn om jegens hen met meerdere gestrengheid te handelen.

Ondertusschen is het buiten allen twijfel, dat die vonnissen, evenzeer als in alle andere gevallen van geldelijke veroordeelingen, volgens de bepalingen van art. 52 en 53 van het Wetboek van Strafregt bij lijfsdwang kunnen worden ten uitvoer gelegd, en mij zijn geene redenen voorgekomen om welke men zich hierin zoude laten wederhouden.

Dat dit niet geschiedt, is alleen een gevolg van vroegere door het bestuur der registratie gegevene instructiën aan de ontvangers, om in die gevallen, dat de veroordeelden onvermogend waren om het door hen verschuldigde te voldoen, alsdan het middel van lijfsdwang tot vermijding van nutteloze kosten niet jegens hen aan te wenden.

De geldelijke besparingen, die hierdoor worden verkregen, zijn mijns inziens van te weinig belang, om op te wegen tegen het groot nadeel, dat daaruit vooral met opzigt tot de handelingen der zoogenaamde Separatisten wordt geboren. Daarenboven is het mijns inziens meer dan waarschijnlijk, dat wanneer tegen hen het middel van lijfsdwang wordt uitgevoerd, niet alleen de hen opgelegde geldboeten ook zelfs van de meest onvermogende door verleende bijdragen hunner aanhangers zullen worden verhaald, maar ook dat hunne euvelmoed zoo al niet geheel, echter in zekere mate zal worden gebreideld; eene veronderstelling die mij te meer aannemelijk voorkomt, omdat het onlangs door de authoriteiten te Middelburg aan den dag gelegde voornemen om de geldboeten en kosten, die wegens het houden van godsdienstige zamenkomsten door zoogenaamde Vijgebomianen hen waren opgelegd, bij lijfsdwang te verhalen, *niet slechts de dadelijke voldoening dier boeten en kosten ten gevolge heeft gehad,* maar ook dat die zamenkomsten, waarmede men steeds bleef voortgaan, van toen af *opgehouden* hebben.

Het groot belang dat er mijns inziens in gelegen is om de veroordeelingen tot geldboeten en kosten in zake voormeld door alle middelen van regten ten uitvoer te doen leggen, heeft mij dan ook reeds voor eenige dagen doen besluiten mijnen ambtgenoot voor de Financiën te verzoeken, de noodige aanschrijving aan de ontvangers der registratie, als met de invordering der voormelde geldelijke condemnatiën belast, te doen afgaan, tot het inzenden van opgaven der executiën die in zake voormeld door hen zijn bewerkstelligd, ten einde zoodoende meer van nabij te kunnen beoordeelen, of en in hoeverre de gerezene twijfelingen over het meenigvuldige getal der niet uitgevoerde vonnissen mogten gegrond zijn.

Intusschen zal zich alles wat in deze te doen staat, blootelijk behoeven te bepalen, om de instructiën die met opzigt tot het niet aanwenden van het middel van lijfsdwang jegens onvermogende

veroordeelden tot geldboeten in der tijd zijn gegeven in dier voege te wijzigen, dat dezelve met opzigt tot vonnissen in zaken wegens het houden van godsdienstige samenkomsten gewezen eene uitzondering zullen maken. Eene dergelijke uitzondering is reeds vroeger in zaken van de Schoolwet en het gebruik der Pharmacopea Belgica ten gevolge van de deswege door mij met mijnen ambtgenoot voor de Financiën gevoerde briefwisselingen door denzelven bevolen, en ik kan niet inzien, dat met betrekking tot de zaken der godsdienstige zamenkomsten het maken van dezelfde uitzondering eene bijzondere voorziening van U. M. zoude vereischen. Genoeg zal het dunkt mij wezen, dat U. M., indien zij zich met vorenstaande beschouwingen mogt vereenigen, de te deze gewisselde schrifturen aan den Minister van Financiën verzende, ten einde dienovereenkomstig de noodige bevelen te geven.

Het departement van Binnenlandsche Zaken spreekt in deszelfs rapport alleen van overtredingen van art. 291 van het Wetboek van Strafregt, doch het komt mij voor dat het niet minder de bedoeling van hetzelve departement zijn zal, om den voorgestelden maatregel mede van toepassing te maken op de gevallen in art. 292 en 294 van hetzelfde Wetboek vermeld, en ik zoude derhalve van gedachten zijn, dat de bevelen casu quo door het departement van Financiën te geven, zich onbepaaldelijk zullen behooren uit te strekken tot alle geldelijke veroordelingen in zaken wegens het houden van ongeoorloofde godsdienstige zamenkomsten uitgesproken [26]).

(De Minister van Justitie,
VAN MAANEN.)

---

[26]) Bij missive van den Secretaris van Staat van 4 Jan. 1837 machtigt de Koning den Minister van Binnenlandsche Zaken om overeenkomstig het advies van den Minister van Justitie den Minister van Financiën aan te schrijven [Just. 12 Jan. 1837 no. 4 geheim].

20—38

Sedert het einde van 1836 wordt de hier en daar reeds voorkomende permanente inkwartiering van militairen bij de Afgescheidenen van regeeringswege officieel gesanctionneerd. Zelfs wordt een ruimer gebruik van dit middel „tot beteugeling van kwaadwillige dweepers" alleszins wenschelijk geacht. „Een min of meer aanhoudende voortduring van de inlegering zal naastdenkelijk voor ruim zoo knellend en bezwarend worden gehouden en vooral niet minder nut doen dan een rechterlijke veroordeeling tot boete, kan zelfs dikwijls worden toegepast in gevallen, waar de wet te kort schiet om zelfs een rechterlijke vervolging met vrucht in te stellen" — aldus de Minister van Justitie, en aan het departement van Eeredienst is men het van harte met hem eens. Gaarne verleent men dan ook den Gouverneur van Friesland op zijn verzoek machtiging om dit middel op een enkelen hardnekkigen „separatist" te Oenkerk toe te passen.

De Minister van Justitie weet den Koning voor dit denkbeeld te winnen, niettegenstaande dat de Minister van Binnenlandsche Zaken daartegen ernstige bezwaren oppert, en inkwartiering alleen bij Afgescheidenen onrechtmatig acht. Als kort daarop ook de Gouverneur van Overijsel zijn bedenkingen tegen inkwartiering alleen bij Afgescheidenen kenbaar maakt, wordt deze in naam des Konings zelfs vrij scherp terechtgewezen.

Ook de Kroonprins maakt als Opperbe-

velhebber van het leger te velde bezwaar tegen inkwartiering bij wijze van dwangmiddel, waarvan hij een slechte uitwerking op den geest der bevolking ducht. De maatregel gaat echter door, en klachten over het optreden der militairen worden zonder grondig onderzoek als leugenachtig gewezen van de hand.

Hoever de Regeering met haar inkwartieringsmaatregel ook gaat, toch wil zij — ondanks een tegenovergesteld advies van den Minister van Eeredienst — het zelfstandig optreden van ingekwartierde militairen bij de ontbinding van godsdienstige samenkomsten niet sanctionneeren. Evenmin wil zij den Afgescheidenen de wettelijk vastgestelde inkwartieringsgelden onthouden. Een desbetreffend voorstel van den Gouverneur van Gelderland wordt afgewezen. En als naderhand bij een ten gevolge van publieke protesten van Afgescheidenen door den Minister van Binnenlandsche Zaken ingesteld onderzoek blijkt, dat toch enkele gemeentebesturen in Gelderland aan hun verplichting in dezen niet hebben voldaan, worden door dien bewindsman instructies gegeven om het verzuim te herstellen.

20. *Rapport van den Directeur Generaal van Oorlog aan den Koning, 1 Nov. 1836.*

Herv. Eered.
10 Nov. 1836 *no. 1 geheim.*

(kopy) *Aan den Koning.*

no. 1. *'s Gravenhage,* den 1. November 1836.

Als een vervolg op mijn rapport van den 29e October ll. no. 1 heb ik de eer ter kennis van Uwe Majesteit te brengen, dat de heer Generaal Majoor, kommanderende ad interim in het 1e groot militair commando [1]), mij bij missive van gisteren heeft berigt, dat, volgens een ontvangen rapport van den commandant van het thans te *Bunschoten* gestationeerd detachement infanterie, in die gemeente, welke met de onderhoorigheden ongeveer duizend zielen bevat, 20 à 25 huisgezinnen tot de Afgescheidenen behooren, en dat nagenoeg de helft der bevolking, ofschoon nog niet tot hen overgegaan, evenwel de zaak voorstaat. Deze lieden zijn meestal woonachtig in het gehucht Spakenburg, een kwartier uurs van Bunschoten gelegen.

De manschappen, tot het gemeld detachement behoorende, zijn allen bij de Separatisten gehuisvest, om toe te zien dat de verboden vereenigingen van meer dan 20 personen geen plaats hebben, en om, wanneer zulks geschiedt, daarvan onmiddelijk kennis te geven.

Het schijnt voorts, dat de Burgemeester [2]) over zijne gemeente niet zeer gunstig denkt, als veronderstellende hij, dat er niets zal gebeuren zoolang de militairen aldaar aanwezig zijn, doch dat na derzelver vertrek de Separatisten met nieuwe kracht hunne geheime bijeenkomsten zouden uitbreiden, daar deze lieden des nachts van den 24. op den 25. October ll. hunne bijeenkomsten zelfs in een schip moeten hebben gehouden, ten einde op die wijze het oog van de militairen te ontgaan.

Als maatregel van voorzorg heeft bovengemelde commandant in de nabijheid der kerk eene wacht geplaatst, terwijl er des nachts alle uren eene patrouille naar het gehucht *Spakenburg* wordt gezonden en aan de manschappen strengelijk is verboden, om met de bedoelde personen over de godsdienst te spreken of zich eenige

---

[1]) C. A. de Favauge, zie deel III, blz. 399, noot 24.
[2]) Z. Hoolwerf.

beledigende uitdrukkingen te veroorloven, daar zij volgens het zeggen van den Burgemeester wel eens op het gemoed van de militairen zouden willen werken.

De Directeur Generaal van oorlog ad interim,

(get.) H. R. TRIP.

21. Rapport van den Minister van Justitie aan den Koning, 5 Nov. 1836.

Herv. Eered.
10 Nov. 1836 *no. 1 geheim.*

(kopy) *Aan den Koning.*

no. 5 geheim. *'s Gravenhage,* den 5. November 1836.

Commissoriaal van den 1. November 1836
la. Q 37 geheim.

Rapport van het departement van Oorlog betrekkelijk de handelingen der Separatisten in de gemeente te *Bunschoten* en de inlegering van militaire manschappen bij dezelve.

Consideratiën en advies van den ondergeteekende.

De ondergeteekende heeft ten aanzien van de in deze gedane voorzieningen geene consideratiën mede te deelen. De inlegering van militaire manschappen bij degenen, die de bepalingen op het houden der godsdienstige zamenkomsten miskennen, acht hij voor allezins doelmatig, en eene min of meer aanhoudende voortduring van de inlegering zelve zal naastdenkelijk voor ruim zoo knellend en bezwarend worden gehouden en vooral niet minder nut doen als eene regterlijke veroordeeling tot boete.

Zijne Majesteit zoude dus naar het inzien van den ondergeteekende het verrigte te deze door het departement van Oorlog kunnen doen goedkeuren, en het aan de militaire en de provinciale autoriteiten kunnen overlaten, om de opheffing van die inlegering naar gelang van omstandigheden te regelen, en om nader, wanneer de hervatting daarvan opnieuw terzelver plaatse of elders anders voor de rust dienstig en nuttig mogt worden geacht, daarvan alsdan naar bevind van zaken gebruik te maken [3]).

De Minister van Justitie,

(get.) VAN MAANEN.

---

[3]) De Minister van Eeredienst vereenigt zich volkomen met dit rapport van zijn ambtgenoot [Herv. Eered. 10 Nov. 1836 no. 1 geheim].

22. Missive van den Gouverneur van Friesland aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 24 Nov. 1836.

Herv. Eered.
26 Nov. 1836 *no. 3.*

(kopy) *Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van Binnenlandsche Zaken.*

no. 79/11133. *Leeuwarden,* den 24. November 1836.

Bij mijne missive van den 11. November 1836 no. 79/10755 had ik de eer Uwe Excellentie kennis te geven, dat ik weder in de noodzakelijkheid was geweest een detachement militairen naar *Oenkerk* te zenden om aldaar de ongeoorloofde bijeenkomsten van Separatisten te verhinderen.

Ik ontvang thans van den heere Grietman van *Tietjerksteradeel* de missive waarvan ik de eer heb een afschrift bij deze te voegen, waaruit Uwe Excellentie zien zal, dat de Separatisten aldaar, met uitzondering alleen van *Van Wieren* [4]), die zijn huis tot die bijeenkomsten leent, aangenomen en beloofd hebben geene ongeoorloofde bijeenkomsten meer te zullen bijwonen.

Ik vleije mij dus, dat te dier plaatse de ongeoorloofde godsdienstige bijeenkomsten zullen ophouden, voor zoover namelijk personen uit dat dorp daaraan deelnamen, en ik heb daarom den heere Generaal Majoor, Provinciaal Commandant, verzocht het detachement naar *Leeuwarden* terug te roepen.

De persoon van *Van Wieren* heeft zich bij mij vervoegd om over de militaire inkwartiering die bij hem plaats heeft, te klagen. Ik heb hem geantwoord, dat wanneer hij slechts aannam geene ongeoorloofde godsdienstige vergaderingen aan zijn huis te gedogen, dit bezwaar dadelijk zoude ophouden; maar hij gaf mij te kennen, dat hij dit niet alleen niet beloven wilde, maar er stellig mede zoude voortgaan, en dat hij daarvoor zijn leven veil had. Ik houde mij dus overtuigd, dat hij zal blijven voortgaan *uit andere dorpen* in de nabijheid Separatisten bij hem te ontvangen en verboden bijeenkomsten te houden.

Het middel door den heere Grietman voorgesteld, om namelijk voortdurend een klein detachement bij *Van Wieren* in quartier te leggen, zonder het overige gedeelte van dit kleine dorp met militaire inkwartiering te bezwaren, zoude zeker afdoende en doelmatig zijn, maar ik weet niet in hoeverre zulk eene partiële maatregel met de intentie van het Gouvernement zoude kunnen overeenkomen, en ik neem daarom de vrijheid zulks aan Uwe Excellentie voor te dragen, ten einde deswegens deszelfs welmenen te willen mededeelen.

De Staatsraad, Gouverneur van Vriesland,
(get.) VAN ZUYLEN VAN NIJEVELT.

---

[4]) R. G. van Wieren, timmerman te Oenkerk. Hij werd den 17. Febr., den 1. en den 15. Oct. 1836 respectievelijk tot boeten van *f* 10.—, *f* 50.— en *f* 100.— veroordeeld; vgl. G. A. Wumkes, *Stads- en Dorpskroniek van Friesland* II, blz. 171, 172 en 174.

23. Rapport van den Minister van Justitie met naschrift van den Minister van Eeredienst, 2 en 8 Dec. 1836.

Herv. Eered.
8 Dec. 1836 *no. 3 geheim.*

(kopy) *Aan den Koning.*

no. 5 geheim. *'s Gravenhage,* den 2. December 1836.

Commissoriaal van den 28. November 1836
geheim la. O 41.

Rapport van het departement van Binnenlandsche Zaken begeleidende een nader berigt aangaande de handelingen der Separatisten in het dorp *Oenkerk,* door den Gouverneur van Vriesland ingezonden, die daarbij tevens het welmeenen der Regering verlangt te verstaan omtrent het inlegeren van manschappen bij eenen zich steeds zeer onwillig en wederstrevend betonend inwoner van *Oenkerk.*

Consideratiën en advys van den ondergeteekende.

Het middel dat door den Grietman van *Tietjerksteradeel* wordt voorgesteld, om bij den dorpeling *Van Wieren* voortdurend een klein detachement manschappen in te legeren, kan naar het inzien van den ondergeteekende aan geene redelijke bedenkingen onderhevig worden beschouwd.

Uit des Grietmans schrijven blijkt reeds van welk eene nuttige uitwerking het zenden van militaire manschappen en vooral het inlegeren derzelve bij de Separatisten in de gemeente van *Oenkerk* is geweest. Alleen de dorpeling *Van Wieren* schijnt daardoor nog niet tot onderwerping en gehoorzaamheid te hebben kunnen worden gebragt, en daar nogthans het middel van inlegering van militaire manschappen, zooals de ondergeteekende reeds bij eene vroegere gelegenheid heeft te kennen gegeven, zijns inziens van ruim zooveel invloed moet zijn als eene bloote veroordeeling tot boete, ja dikwijls kan worden toegepast in gevallen, waar de wet te kort schiet om zelfs eene regterlijke vervolging met vrucht in te stellen, komt het hem, ondergeteekende, zelfs hoogstwenschelijk voor, dat dit middel van inlegering, wanneer daartegen geene overwegende bedenkingen bestaan, met eenige mindere schaarsheid mogt worden toegepast, en dat van hetzelve tot beteugeling van kwaadwillige dweepers een ruimer gebruik mogt worden gemaakt dan wel tot hiertoe nog heeft plaats gevonden.

Niet wel toch kan de ondergeteekende inzien, dat zich hiertegen groote bezwaren zouden opdoen of dat daardoor bijzondere stoffe van klagte zoude kunnen gegeven worden. De gouverneurs der provinciën en de hoofden der plaatselijke besturen toch zijn belast om voor de handhaving der rust en orde in de provinciën en de gemeenten te waken, en wanneer zij mogten oordeelen, dat die rust en orde door eenige daden of handelingen van een of

meer personen mogten worden bedreigd, en zij ter voorkoming van alle stoornis het gebruik maken van eenige meerdere militaire krachtsontwikkeling als het geschik(t)ste middel daartegen beschouwen, dan toch kunnen er geene redelijke klagten vallen dat zij die krachtsontwikkeling te baat nemen, en niets is daarbij dan natuurlijker en billijker dan dat degeen welke door zijn gedrag of handelwijze dusdanige maatregelen heeft noodzakelijk gemaakt, daarvan dan ook meer dan anderen de lasten en ongemakken dragen en voor zijne rekening moet nemen.

Onbillijk althans zoude het zijn, dat in zoodanige gevallen de rustige ingezetenen ter oorzake van de onrustige wierden gedrukt, vooral wanneer dit niet noodzakelijk is. Die noodzakelijkheid nu bestaat, zooverre het den ondergeteekende toeschijnt, ten aanziene van het voorstel des Grietmans van *Tietjerksteradeel* niet, daar zich hetzelve blootelijk bepaalt om bij den hals(s)tar(r)igen en weerbarstigen *Van Wieren* voortdurend militaire manschappen in te legeren; en de ondergeteekende is alzoo van meening, dat aan den Gouverneur van *Vriesland* zoude kunnen worden te kennen gegeven, dat er, wat de Hooge Regering aangaat, tegen het voorstel te dien opzigte door den gemelden Grietman gedaan, geene bedenkingen bestaan.

De Minister van Justitie,
(get.) VAN MAANEN.

(minuut)

De ondergeteekende is van hetzelfde gevoelen als zijn geachte ambtgenoot de Minister van Justitie. Evengelijk men, wanneer slechts in een gehucht militairen noodig mogten zijn, de inkwartiering niet behoeft uit te strekken tot de geheele gemeente, zoo is ook het geval, wanneer slechts de bewaking van een eenig huis noodig is. In het tegenovergesteld geval zou de aanwending van militaire bezetting eene zeer ondoelmatige en onbillijke, zelfs nadeelige maatregel kunnen zijn. De ondergeteekende maakt dus geene zwarigheid het voorgestelde antwoord aan den Gouverneur van Vriesland te doen geven.

(De Minister van Staat etc.,
v. PALLANDT v. KEPPEL.)

24. Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken aan den Koning, 25 Dec. 1836.

Herv. Eered.
19 Jan. 1837 *no. 1 geheim.*

(kopy) *Aan den Koning.*

no. 1 geheim. *'s Gravenhage,* den 25. December 1836.

Commissoriaal van den 10. December 1836
geheim la P. 43.

Waarbij vanwege Uwe Majesteit aan dit departement ter beschikking dienovereen-

komstig of, bij bedenkingen, om te dienen van consideratiën en advies worden gerenvoyeerd een rapport van het departement van Justitie en een daarmede instemmend rapport van het departement voor de zaken der Hervormde Kerk... omtrent het voortdurend inkwartieren of inlegeren van een detachement militairen bij één der ingezetenen van *Oenkerk*...

Onder dezelfde dagteekening als het nevensvermelde commissoriaal had ik de eer aan Uwe Majesteit mijn geheim rapport no. 4 uit te brengen [5]), waarbij werd overgelegd een schrijven van den Gouverneur van *Utrecht,* verschillende vragen behelzende, maar onder anderen ook eene, van welke ik de vrijheid nam te doen opmerken, dat zij zich aansloot aan eene vraag door den Gouverneur van *Vriesland* gedaan, welke bij mijn geheim rapport van den 25. November j.l. onder de aandacht Uwer Majesteit werd gebragt en waarop het nevensvermeld commissoriaal thans de bevelen van Hoogstdezelve doet kennen.

Bij dit commissoriaal is mij opgedragen om overeenkomstig den inhoud der rapporten van de departementen van Justitie en voor de zaken der Hervormde Kerk te beschikken, of wel, bij bedenkingen, te dienen van consideratiën en advies.

Ik mag niet voor Uwe Majesteit verbergen, dat de aandachtige lezing en overweging dier rapporten werkelijk eenige bedenkingen bij mij heeft doen ontstaan, en ik zal mij mitsdien veroorloven gebruik te maken van den verleenden last om aan Hoogstdezelve de bezwaren te doen kennen, welke zich in deze aan mij hebben voorgedaan.

Het departement van Justitie schenkt zijnen bijval aan het denkbeeld om bij den dorpeling *Van Wieren* te *Oenkerk,* van wien in het schrijven van den Gouverneur van *Vriesland* bepaaldelijk de rede is, voortdurend een klein detachement militairen in te leggen, omdat het departement in dien maatregel een nuttig en krachtig middel meent te zien, hetwelk van ruim zooveel invloed moet zijn als eene bloote veroordeeling tot geldboeten, ja hetwelk dikwijls zou kunnen (worden) toegepast in gevallen, waar de wet te kort schiet om eene regterlijke vervolging met vrucht in te stellen.

Wanneer het slechts de keuze geld van krachtig werkende middelen, dan wil ik gaarne erkennen, dat in vele gevallen eene militaire inlegering de verlangde vrucht zal kunnen opleveren; maar het zou mij dan ook nog twijfelachtig voorkomen, of men zich in het onderwerpelijk geval daarvan wel eene gewenschte werking zou mogen beloven; terwijl ik tevens eerbiedig van gevoelen ben, dat niet alleen het nut van den maatregel, maar ook het regt om denzelven aan te wenden eene bijzondere overweging verdient.

Ik neem de vrijheid te betwijfelen, of de voortdurende inlegering van militairen bij den dorpeling *Van Wieren* het gewenschte gevolg zoude voortbrengen, vermits het reeds gebleken is, dat deze persoon zich tot dusverre daardoor niet tot betere gedachten heeft

---

[5]) Zie hierna no. 51.

laten overhalen, ja veeleer stellig aan den Gouverneur van *Vriesland* heeft verklaard, dat hij niet slechts niet konde beloven van geene ongeoorloofde bijeenkomsten meer te zullen houden, maar dat hij er zelfs zeker mede zoude voortgaan en dat hij daarvoor zijn leven veil had. Men zou dus besluiten moeten om bij dezen onverzettelijken man *zonder eenige bepaling van tijd* militairen in te legeren, hetgeen toch wel niet de bedoeling kan zijn; of na verloop van eenigen tijd daarmede ophoudende, hem opnieuw zijnen gang te zien gaan en nieuwe maatregelen tegen hem te moeten aanwenden.

Het is waar, zoolang hij militairen bij zich heeft ingelegerd, zal hij verhinderd worden zijne voornemens ten uitvoer te brengen; maar ik veroorloof mij met bescheidenheid te vragen, of zoodanige maatregel, hoe efficacieus [6]) en heilzaam die dan ook moge geacht worden te zijn, zich wel volkomen zal laten regtvaardigen? Ik meende tot dusverre, dat men van inlegering alleen gebruik maakte om hen die ermede bezwaard werden, krachtens de wet tot eene bepaalde handeling, tot een pligt tot iets te doen te noodzaken; maar hier aangewend, zoude de bedoeling geene andere zijn dan den bewusten dorpeling te beletten van iets *niet* te doen, van geene ongeoorloofde bijeenkomst te houden, van zich aan geen vergrijp tegen de wet schuldig te maken, en ik moet dan de vrijheid nemen te vragen, wanneer die maatregel zou worden gestaakt? wanneer men de zekerheid zou kunnen erlangen, dat deze dweepzuchtige man van zijn voornemen zal afzien?

Mag ik eenen stap verder gaan, dan zij het mij vergund te vragen, op welken grond men zich van dusdanig middel tot voorkoming van mogelijke wetsovertredingen zal bedienen. Het inlegeren van militairen, waardoor deze ten koste en ten laste van den bezwaarden ingezeten komen, is gewis eene straf of daarmede gelijk te stellen; maar welke is de wet, die veroorlooft om door middel van straf het overtreden der wetten en verordeningen te voorkomen, al rust ook nog zoo zwaar vermoeden op iemand, dat hij het zal zijn, die zich aan eene overtreding zal schuldig maken?

Het departement van Justitie gelooft, dat eene militaire inlegering van ruim zooveel invloed moet zijn als eene bloote veroordeeling tot boeten; ik geloof dit mede; maar het zij mij geoorloofd, desniettemin de aanwending van dit middel aan bedenking onderhevig te achten, ja die af te raden, aangezien zoodanige inlegering geenen grond heeft in de wet, terwijl daarentegen de veroordeeling in eene boete door een regterlijk vonnis krachtens de wet plaats heeft.

Dat het middel van inlegering dikwijls zou kunnen worden toegepast in gevallen, waarin de wet te kort schiet om eene regterlijke vervolging met vrucht in te stellen, — ook dit gevoelen zou ik van mijne zijde niet durven ondersteunen. Het komt mij voor, dat dáár, waar de vervolging volgens de wet kan worden ingesteld, zij niet moet achterblijven; maar dat zij evenzeer dáár, waar de daad buiten het bereik der wet valt, moet rusten, totdat er bij de wet door eene nadere bepaling in zij voorzien.

---

[6]) Efficacieus = doeltreffend.

Van dezen regel af te wijken zou mij toeschijnen te zijn eene schrede op eene glibberige baan, welke in mijn oog niet kan worden geregtvaardigd door de vrees voor onheilen, welke eene stoornis der openbare rust pleegt na zich te slepen. De omstandigheid dat men hier met dweepers te doen heeft, verandert deze beschouwing niet; integendeel, wanneer men overweegt hoe zoodanige lieden door eene zekere verblinding zijn aangetast, welke hun belet een goed gebruik van hunne verstandelijke vermogens te maken, verdienen zij welligt meer als verstandeloozen dan als kwaadwilligen te worden behandeld.

Na deze voorafgaande consideratiën in het midden te hebben gebragt, zal het onnoodig zijn te zeggen, dat ook de overige redeneringen tot regtvaardiging en aanbeveling van militaire inlegering speciaal bij hen, die zoodanige waakzaamheid zouden noodig maken, geenen overwegenden indruk bij mij hebben teweeg gebragt. Ik ben er ten eenemaal van verwijderd om op zichzelven af te keuren, dat eene meerdere krachtsontwikkeling plaats hebbe waar zulks noodig geacht wordt en voorgeschreven is; maar ik meen het gevoelen te moeten voorstaan, dat dit geschiede op zoodanige wijze als de wetten toelaten, en dat men daarbij geene uitzonderingen make, welke die wetten niet gedoogen. Het zij mij vergund nog eens den twijfel te herhalen die bij mij bestaat, of een dergelijk systema tot voorkoming van alle stoornis der openbare rust indedaad met onze wetten, ja met de ware beginselen die bij dit vraagstuk tot leidraad moeten strekken, bestaanbaar is; zoolang er gewaakt moet worden dat de rust niet worde gestoord, schijnt de last daarvan mij toe niet meer op den een dan op den anderen ingezeten te moeten drukken; want maakt men te dien aanzien eene uitzondering, dan is dit in mijn oog eene straf, die niet mag worden geïnfligeerd [7]) op het vermoeden, dat hij op wien de uitzondering drukt, zich aan de overtreding zal schuldig maken, maar welke alleen het gevolg kan zijn van de gepleegde overtreding en van de toepassing op dezelve der wet ten gevolge van de uitspraak van den regter. Voor dien tijd is elke maatregel tot afwering van deze of gene overtreding der wet een maatregel in het algemeen belang genomen, en het zou mijns inziens niet regtmatig zijn, om dezelve op grond van eenige praesumtie [8]), hoe waarschijnlijk dan ook, ten koste en laste van zekere individus te brengen.

Ik heb voorts in de hier behandelde rapporten geen gewag gemaakt gevonden van art. 212 der Grondwet, welke bepaling bereids werd aangehaald in het rapport van mijn ambtsvoorganger van den 11. February dezes jaars no. 1 geheim [9]). Naar mijn eerbiedig inzien is deze bepaling van dien aard, dat zij bij dit onderwerp allezins de aandacht verdient, en komt zij mij voor aan het gevoelen bij dit rapport ontwikkeld niet geringe ondersteuning te verschaffen.

Uwe Majesteit gelieve het te verschoonen, wanneer ik eenigzins uitvoerig dit gevoelen heb uiteengezet; maar het onderwerp scheen

---

[7]) Infligeeren = opleggen.
[8]) Praesumptie = vermoeden.
[9]) Zie deel III, no. 78; speciaal blz. 128, noot 11.

mij toe van tederen en belangrijken inhoud te zijn; terwijl het gezag van het gevoelen der departementen van Justitie en voor de zaken der Hervormde Kerk eenigermate scheen te vorderen, dat ik mijne denkwijze als van dat gevoelen afwijkende, met redenen omkleedde.

Het gewigt van die redenen te beoordeelen zij aan de wijsheid Uwer Majesteit overgelaten, zullende het mij aangenaam zijn, nader met het welmeenen Uwer Majesteit te worden bekend gemaakt.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
(get.) DE KOCK.

25. Rapport van den Minister van Justitie aan den Koning, 12 Jan. 1837.

Herv. Eered.
19 Jan. 1837 *no. 1 geheim.*

(kopy) *Aan den Koning.*

no. 1 geheim. *'s Gravenhage,* den 12. January 1837.

Commissoriaal van den 26. December 1836
geheim la. L 45.

Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken, houdende zijne bedenkingen over het denkbeeld om voortdurend militaire manschappen bij de zich steeds tegen de autoriteiten verzettende Separatisten in te kwartieren of in te legeren.

Consideratiën en advys van den ondergeteekende.

Uit de zoo menigvuldige schrifturen, die sedert eene reeks van maanden over het gedrag en de handelingen der zoogenaamde Separatisten bijna dagelijks onder de oogen van Uwe Majesteit zijn gebragt, is het Hoogstdezelve overbekend geworden, tot hoevele moeyelijkheden en bezwaren de voortdurende wederstrevingen dier personen hebben aanleiding gegeven.

Niet minder is het Hoogstdezelve gebleken, hoe beperkt de regtsmiddelen zijn om de woelingen en kunstgrepen dier weerbarstigen tegen te gaan en te beteugelen en hoe noodzakelijk het dus is, dat hetgeen, waarin deze te kort schieten, door administrative maatregelen worde aangevuld.

Onder die administrative maatregel(en) verdiende, zoo het mij toescheen, het middel van inlegering of inkwartiering bijzondere aanmerking, en schoon mijn ambtgenoot voor de Binnenlandsche Zaken de doelmatigheid daarvan niet ontkennen kan, acht hij echter het denkbeeld om met die inkwartiering of inlegering alleenlijk te bezwaren dezulken, die zich openlijk tegen de bestaande voorschriften verzetten en zelfs in spijt van tegen hen gevelde regterlijke von-

nissen en gewijsden stoutmoedig blijven voortgaan met het houden van ongeoorloofde godsdienstige zamenkomsten, aan groote bedenkingen onderhevig.

Mijn gedachte ambtgenoot meent te moeten betwijfelen, of eene voortdurende inlegering of inkwartiering bij de kwaadwilligen zelve, met uitsluiting van andere ingezetenen, het gewenschte gevolg wel zal hebben, omdat het reeds gebleken is, dat een enkel persoon tegen wien dat middel is aangewend, daardoor niet alleen tot geene betere gedachten gekomen is, maar zelfs op eene stellige wijze het voornemen heeft aan den dag gelegd om desniettemin in zijne handelwijze te zullen blijven voortgaan.

Ik voor mij kan evenwel niet inzien, dat hieruit al dadelijk het vruchtelooze van den maatregel zoude zijn af te leiden. Het voorbeeld toch van eenen eenigen bewijst niets, maar ook staat daar tegenover, dat zoo het middel van inkwartiering of inlegering al eenen of meerdere van hunne handelingen niet mogt hebben teruggebragt, anderen echter daardoor zijn afgeschrikt, en ofschoon dan ook hunne dweepzieke gedragingen niet hebbende laten varen, nogtans door dit middel in bedwang zijn gehouden om aan hunne woelingen verder bot te vieren en wet en gezag tot een spel te maken.

De meening van mijnen ambtgenoot voor de Binnenlandsche Zaken, dat het toch niet wel de bedoeling kan zijn om bij eenen onverzettelijken aanhanger der Separatisten zonder eenige bepaling van tijd militairen in te legeren, en dat men dus na eene opheffing van dien maatregel bij volharding in het verzet opnieuw tot de aanwending van denzelve zoude moeten overgaan, deele ik volkomen en in alle opzigten met hem, en ik geve zelfs ruimschoots toe, dat de inkwartiering of inlegering geen middel kan opleveren om de hervatting van het kwaad, waartegen het is aangewend, altijd te beletten of te verhinderen, maar ik zie daarom nog niet, dat hierin eene reden zoude gelegen zijn om van hetzelve in het geheel geen gebruik te maken; want indien de hooge regering zich door zoodanige beschouwingen in de uitoefening en handhaving van haar gezag zoude willen laten leiden en besturen, dan zoude zij het evenzeer voor geheel nutteloos moeten houden om alle zoodanige andere middelen van bedwang die het kwaad niet met wortel en tak uitroeyen, aan te wenden; en daar mij geene maatregelen bekend zijn om tot zulke afdoende uitkomsten te geraken, zoude men tot de slotsom moeten komen om aan den euvelmoed en de kwaadwilligheid der weerspannigen haren vrijen loop te laten en lijdelijk aan te zien, dat wet en gezag openlijk verguisd en met voeten worden getreden, hetgeen toch zeer zeker de bedoeling van mijnen ambtgenoot niet wezen kan.

Eene andere bedenking, door hem in het midden gebragt, bestaat daarin, of het zich wel volkomen zoude laten regtvaardigen, dat de inkwartieringen of inlegeringen uitsluitend bij de zich steeds weerbarstig en onverzettelijk toonende Separatisten plaats hadden.

Ik voor mij ben van gedachte, dat die vraag op de beste gronden toestemmend mag beantwoord worden.

De tegenwerping van mijnen ambtgenoot, dat inlegering dient om hem die ermede bezwaard wordt, te verpligten tot *iets te doen* wat geboden is, en hier juist het omgekeerde zoude plaats hebben,

namelijk te beletten *iets niet* te doen wat ongeoorloofd is, schijnt mij toe volstrekt in wederspraak met zichzelve te zijn. *Te doen wat geboden is* en *na te laten wat verboden is* mag, in abstracto beschouwd, van elkander verschillen, maar in den zin der wet en in de betrachting en opvolging van de daarbij gemaakte bepalingen en voorschriften kan ik niet zien, dat hetzelve eenig onderscheid zoude maken. En wanneer ik derhalve het middel van inkwartiering of inlegering uit dat oogpunt beschouwe, dan meen ik dat het aan geenen twijfel onderhevig is, of de aanwending van dit middel is overeenkomstig met het doel der wet.

Ten onregte wordt wijders dit middel door mijnen ambtgenoot als eene straf beschouwd. Het is blootelijk een preventieve maatregel van het administratief gezag, een maatregel van administrative policie om de handhaving der wet en orde te verzekeren, die zijnen grond vindt in, en geregtvaardigd wordt door het openlijk verzet, de strafbare bedoelingen en den blijkbaar kwaden toeleg, welke de Separatisten voortduren(d) aan den dag leggen, en hetwelk te voorkomen niet tot het gebied der regterlijke, maar tot dat der administrative policie behoort, die bevoegd is daarin naar gelang van zaken en omstandigheden te handelen.

De werking van die administrative policie zoodanig te beperken, dat zij, gelijk het de bedoeling van mijnen ambtgenoot voor de Binnenlandsche Zaken schijnt te zijn, zich zoude moeten onthouden van alle inmenging in zaken en handelingen, die niet dadelijk strafbaar zijn, of tot zoolange er werkelijk eenig misdadig en strafbaar feit zoude bedreven zijn blootelijk aanschouwer te blijven, in die gevallen, wanneer de handelingen en daden door hunne strekking en verbindingen slechts eenen misdadigen toeleg kenschetsen, — dit zoude mijns bedunkens even zooveel zijn als het geheele bestaan van die administrative policie te vernietigen, want in dat geval kan ik mij niet wel voorstellen, waar zij de grenzen vinden zal die haar lijdelijk enwerkeloos gedrag zullen afbakenen, of wanneer voor haar het oogenblik zal moeten geacht worden dáár te zijn, om tot die handelingen over te gaan welke toch wel niet betwijfeld of betwist kunnen worden tot hare attributen te behooren.

Het gevoelen voorts van mijnen ambtgenoot voor de Binnenlandsche Zaken, dat men hier met dweepers te doen heeft, die in hunne verblinding eerder als verstandelooze dan wel als kwaadwilligen verdienen te worden behandeld, heeft mij — ik mag het voor Uwe Majesteit niet ontveinzen — uitermate bevreemd.

Over de wijze van de behandeling heeft mijn ambtgenoot zich niet uitgelaten. Ik moet veronderstellen, dat deze zich dus tot raadgevingen, vermaningen, teregtwijzingen of andere minzame overredingsmiddelen zouden moeten bepalen, want andere ken ik niet, en hen als krankzinnigen die schadelijk of gevaarlijk voor de maatschappij zijn, af te zonderen en in zekerheid te stellen, zal toch wel de bedoeling niet zijn. Maar wanneer die minzame vermaningen en raadgevingen, zooals wel te verwachten, ja reeds ondervonden is, niet baten, wanneer deze zoo te beschouwen verstandelooze lieden van kwaad tot erger overslaan en allen eerbied en alle ontzag met voeten treden, zal dan hunne zoogenoemde verblinding hun tot eenen vrijbrief verstrekken om steeds op hetzelfde spoor voort te gaan? Zal de Regering dan geheel lijdelijk aan-

schouwer moeten blijven van alles, wat er ook tot uitbreiding en vestiging van het Separatismus gebeure?

Moeyelijk kan ik mij van dit alles eenig practicaal nut voorstellen, veel minder daarin die beginselen vinden, welke men steeds is toegedaan geweest en die tot dusverre volstandig zijn opgevolgd, en ik moet Uwe Majesteit rondborstig verklaren dat, wanneer de met mijne wijze van zien zoozeer verschillende beschouwingen van mijnen ambtgenoot gegrond mogten kunnen geacht of zouden moeten worden nageleefd, ik mij alsdan bij vervolg ten hoogste bezwaard zoude rekenen om bij de regterlijke autoriteiten op het instellen van regtsvervolgingen tegen de overtreders van de bepalingen in art. 291 en volgende der Strafwet vervat, zoowel als ter zake van alle andere daden van geweld, oproer of verstoring van orde en rust, waaraan die personen zich in die verblinding mogten schuldig maken, aan te dringen, of hen te vermanen om voor de rigtige toepassing der op dat stuk vastgestelde straffen te waken.

Waarom eindelijk, zooals de Minister van Binnenlandsche Zaken meent, het inlegeren of inkwartieren van militaire manschappen bij de weerbarstige en zich steeds tegen het gezag der autoriteiten verzettende Separatisten zelve, met uitsluiting van andere ingezetenen, niet met onze wetten en beginselen bestaanbaar of overeen te brengen zoude zijn, heb ik uit geen der door hem bijgebragte betooggronden kunnen opmaken, en ik heb mij evenmin kunnen overtuigen, dat artikel 212 der Grondwet dien maatregel zoude in den weg staan.

Dat artikel zegt wel, dat de kosten van inkwartiering voor rekening van den staat zullen zijn en niet ten laste van eenen of meerdere inwoners of gemeenten zullen kunnen worden gebragt, maar regelen of andere bepalingen opzigtelijk de wijze van inkwartiering behelst dat artikel niet, en wel het allerminst kan daaruit mijns inziens worden afgeleid, dat de inkwartiering niet bepaaldelijk bij dezen of genen inwoner zoude vermogen te geschieden. Integendeel veronderstelt dat artikel, dat er onvoorziene omstandigheden kunnen ontstaan, waarin bijzondere personen of gemeenten tot prestatiën van inkwartiering, leveranciën enz. gehouden zullen zijn, welke alsdan daarvoor zullen worden schadeloos gesteld, en die bepaling komt mij voor dat wel allen twijfel, die bij mijnen ambtgenoot voor de Binnenlandsche Zaken omtrent de bevoegdheid der administrative autoriteiten ten deze gerezen is, wegneemt.

Met volkomen billijkheid heeft dan ook het doen van inkwartiering bij de Separatisten dusverre plaats gehad en is het bovengemelde stelsel op hen toegepast geworden. Zij toch zijn het, die door hunne daden en handelingen aanleiding geven om de rust in gevaar te brengen. Getuige daarvan de voorbeelden, die reeds op meer dan eene plaats hebben bestaan. Door hunne ongehoorzaamheid aan de wet en door hunne weerbarstige gedragingen en openlijk aan den dag gelegde voornemens wordt de noodzakelijkheid tot het zenden van militaire manschappen ter plaatse hunner zamenkomsten geboren. Onredelijk zoude het dus zijn, de vreedzame burgers hierbij buiten noodzakelijkheid overlast te doen lijden. Integendeel vorderen de billijkheid en regtvaardigheid, dat die overlast drukke op hen welke er de oorzaak en bewerkers van zijn,

en ik kan niet inzien, dat de administrative autoriteiten, deze beginselen tot rigtsnoer nemende, in het minst van willekeur of partijdigheid in hunne beschikkingen zouden te beschuldigen zijn.

Ik blijve dan ook op alle deze gronden eerbiedig volharden bij de meeningen en beschouwingen, die ik met opzigt tot de toepassing des hierbedoelden maatregels bij mijne rapporten van den 2. en 26 December jl. no. 5 en 1 geheim de eer had voor Uwe Majesteit te ontwikkelen en Hoogstdezelve aan te raden; en hoe onvolkomen die maatregel in zekere opzigten dan ook zoude mogen wezen, beschouwe ik de aanwending van denzelven in de gegevene omstandigheden niettemin even nuttig en wenschelijk als verdedigbaar. Die maatregel toch is nog de eenige, die het gezag der administratieve magt eenigermate sterken en ondersteunen kan, en wanneer zij zich daarvan door schroomvallige bezorgdheid zoude laten wederhouden, dan weet ik niet op welke andere wijze zij zich zal doen eerbiedigen. Bij het gemis van andere en de ongenoegzaamheid der aanwendbare regtsmiddelen en strafbepalingen, en bij het zoo geheel onwaarschijnlijke dat deze door meer klemmende voorzieningen zouden zijn aan te vullen, blijft er niets meer over dan om — indien ik mij eens van deze gemeenzame spreekwijze mag bedienen — met beleid, overleg en nadruk te roeyen met de riemen die men heeft; en in die omstandigheden zoude ik voor mij niet weten, welk beter middel van bedwang aan te raden of te bezigen zijn zoude dan dat, waarvan te deze sprake is.

En hiermede vertrouwe ik genoeg gezegd te hebben tot opheldering der bedenkingen en beschouwingen, ter zake voormeld bij mijnen ambtgenoot voor de Binnenlandsche Zaken gerezen en voorgedragen, terwijl ik mijne meeningen en denkbeelden dienaangaande eerbiedig aan het wijzer en beter oordeel van Uwe Majesteit onderwerpe [10]).

De Minister van Justitie,
(get.) VAN MAANEN.

26. Missive van den Gouverneur van Overijsel aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 31 Jan. 1837.

Justitie.
9 Febr. 1837 *no. 1 geheim.*

(kopy) *(Aan den Minister van Binnenlandsche Zaken.)*

Kabinet no. 27. *Zwolle,* 31 January 1837.

Bij U.E. geheime missive van den 28. January ll. no. 33 wordt mij te kennen gegeven, dat er bij de Hooge Regering geene be-

---

[10]) De Minister van Eeredienst betuigde met dit rapport zijn volkomen instemming bij aanteekening van 19 Jan. 1837 no. 1 geheim, waarna de Koning den Minister van Binnenlandsche Zaken den 23. Jan. d. a. v. opdroeg om dienovereenkomstig te beschikken [Just. 30 Jan. 1837 no. 4 geheim].

denkingen bestaan tegen het denkbeeld om de militairen bijzonder bij hen in te kwartieren, die tot vragen van assistentie der militaire magt aanleiding geven, en waarbij ik tevens worde gemagtigd om in dien zin voorschriften aan den Burgemeester van *Genemuiden* te geven ten aanzien der gevraagd wordende militairen tot het weeren van ongeoorloofde bijeenkomsten aldaar [11]).

Ten gevolge de vergunning aan het slot van evengemelde missive verleend, ben ik zoo vrij U.E. in de eerste plaats op te merken, dat de ten uitvoer legging van bovengenoemd denkbeeld, hetwelk ik steeds in strijd heb beschouwd met het bepaalde bij art. 73 van het Reglement op de huisvesting der troupes van 30 Juny 1814, art. 92 der Stedelijke regeringsreglementen en art. 67 der Reglementen van bestuur te platten lande, mij toeschijnt van gewaagde gevolgen te kunnen zijn, daar op die wijze aan burgemeester en wethouders of assessoren wordt overgelaten om elk naar hunne wijze van zien den last der inkwartiering op te leggen of daarvan te verschoonen, hetgeen tot de schromelijkste willekeur, en deze tot onderdrukking en onregtvaardigheid aanleiding kan geven. Immers zal U.E. gevoelen, dat het in de onderhavige zaak alleen zoude neerkomen op de aanwijzing, wie tot de zoogenaamde Separatisten behoorde of niet, eene aanwijzing die zoo moeyelijk is, daar degeene welke de aanwending der militaire magt noodzakelijk zouden maken juist de zoodanigen zijn, die de bestaande voorschriften tot het bekomen van vergunning tot het houden van bijzondere bijeenkomsten *niet* hebben opgevolgd en welker namen dus *niet* met nauwkeurigheid zijn uit te vinden. Het zoude dus aan burgemeester en wethouders of assessoren worden overgelaten om naar hun gevoelen de aanwijzing te doen; eene verdenking of vermoeden zoude bij sommigen misschien genoeg zijn om iemand als tot de Separatisten behoorende met den last der inkwartiering te bezwaren, en de gevolgen zouden niet te voorzien zijn.

Ik heb gemeend nog deze bedenkingen aan U.E. te mogen mededeelen alvorens in den opgegevenen zin aan den Burgemeester van *Genemuiden* de bedoelde voorschriften te geven. Mogten dezelve echter niet van dat gewigt geoordeeld worden om nader op deze zaak terug te komen, dan zal ik op de daaromtrent van U.E. te bekomene mededeeling dadelijk aan hare missive van den 28. dezer gevolg geven.

Met betrekking tot de door den Burgemeester van *Genemuiden* opgegevene omstandigheid, dat de inkwartiering van militairen te *Genemuiden* slechts eene tijdelijke verplaatsing van de bedoelde bijeenkomsten van daar naar *Mastenbroek* — gemeente *Zwoller-*

---

[11]) In een missive d.d. 9 Jan. 1837 had de Burgemeester van Genemuiden aan den Officier van Justitie te Zwolle bericht, dat hij geen kans zag om de onwettige godsdienstige samenkomsten te weren of te ontbinden, dan wanneer „de militaire inkwartiering bij wijze van inlegering" zou plaatsvinden „bij die hals(s)tarrige overtreders der wet, wier zotte geestdrijverij tot het nemen van dezen maatregel aanleiding" gaf. De Officier maakte de kwestie aanhangig bij het Gouvernement, waarop de Minister van Binnenlandsche Zaken den 23. Jan. 1837 gemachtigd werd om te dezer zake overeenkomstig de beslissing op de aanvrage van den Gouverneur van Friesland te beschikken [Just. 20 Jan. 1837 no. 1 geheim en 4 Febr. 1837 no. 7 geheim].

kerspel — zoude ten gevolge hebben, moet ik de vrijheid nemen U.E. mede te deelen, dat wanneer de Burgemeesters van die twee gemeenten zich houden aan de door mij daaromtrent gegevene voorschriften, zulks niet zoude kunnen gebeuren.

Het in afschrift hiernevens gevoegde besluit van den 11. dezer no. 13 zal U.E. overtuigen, dat ik bij herhaling van mijne zijde alles heb gedaan, wat behoudens de bestaande verordeningen voor mij mogelijk was [12]).

De Gouverneur van Overijssel,
(get.) VAN RECHTEREN.

27. Missive van den Gouverneur van Gelderland aan den Minister van Binnenlandsche Zaken.
4 Febr. 1837.

Justitie.
24 Febr. 1837 *no. 5 geheim.*

(kopy) *Aan Z.E. den Heere Minister van Binnenlandsche Zaken.*

no. 597/18. *Arnhem,* den 4. February 1837.

Het is U.E. bekend, dat zich de vereenigingen van Separatisten tot de uitoefening van derzelver godsdienst sedert eenigen tijd in mijne provincie hebben vermenigvuldigd en dat volgens de deswege bestaande wetten en verordeningen de zoodanige, welke zich boven het geoorloofde getal daartoe verzamelen, deswege voor de regtbank meermalen zijn vervolgd.

Behalve deze op dadelijke wetsbepaling steunende voorziening, van welke ik de handhaving aan de respective burgemeesters, voor zooveel hen aangaat, heb aanbevolen, zijn die ambtenaren ook nog door mij aangeschreven om, vermits het zich liet aanzien dat de hulpmiddelen, waarover de plaatselijke policie tot voorkoming van wanorde beschikken kan, in sommige en vooral in de landelijke gemeenten daartoe niet genoegzaam zouden zijn, de hulp in te roepen van militairen vanuit het naastbijgelegen garnisoen.

Dientengevolge zijn dan ook meermalen militaire detachementen, onder anderen te Hattem, Apeldoorn en Oldebroek ingeroepen, en daar de inkwartiering van dezelve steeds een overlast is, welke door de gevalideerd [13]) wordende inkwartieringsgelden niet worden opgewogen, en het doelmatig was om dien last bij voorkeur te doen dragen door de zoodanigen welke tot den maatregel aanleiding gegeven hebben, zoo heeft men dan ook diezelfde militairen steeds in kwartier gelegd bij diegenen, welke bekend waren als

---

[12]) Dit besluit bevat een herinnering aan vroeger gegeven voorschriften, den last om met onderlinge verstandhouding te werk te gaan en de mededeeling, dat den Provincialen Kommandant verzocht zal worden een detachement van 1 officier en 30 manschappen op hun aanvrage ter beschikking van ieder hunner te stellen.

[13]) Valideeren = wettigen; hier: op grond van wettelijke bepalingen uitkeeren.

hebbende hun woonhuis tot de onderwerpelijke vereenigingen disponibel gesteld of wel als aan dezelve deel hebbende genomen.

Het bijoogmerk dat men zich daarmede voorstelde, om namelijk uit den onderhavigen maatregel voor de aanhangers eenige moeijelijkheden te doen resulteren [14]), wordt thans geheel gemist, aangezien de voorstanders der nieuwe leerstellingen in andere provinciën sedert eenigen tijd aan de zoodanigen, welke alzoo met inkwartiering bezwaard zijn geweest, door bemiddeling van den afgezetten predikant *Brummelkamp* eenen gelijken onderstand plegen over te maken, door welken de geledene overlast in ruime mate wordt vergoed.

Ik geloof dat er moeijelijk eenige dispositiën [15]) te nemen zijn om dit te keeren.

Intusschen is het bij mij in overweging gekomen, of niet de gelden, welke vanwege het departement van Oorlog ten bedrage van 35 c^s^ daags betaald worden voor de huisvesting en voeding van ingekwartierde militairen, van gouvernementswege zouden kunnen worden ingehouden.

Ik ontveins niet dat zulks strijdig zou zijn met de bestaande reglementen op het stuk van inkwartiering, doch van eenen anderen kant is er ook geene reden om ten laste van het rijk te laten de kosten, welke de verplaatsing van troepen na zich slepen en tot welke door sommige ingezetenen, welke de openbare rust met stoornis bedreigen, aanleiding gegeven wordt.

Ik neem de vrijheid deze mijne beschouwing der zaak aan U.E. meer verlicht oordeel te onderwerpen en U.E. te verzoeken mij met haar spoedig antwoord te vereeren [16]).

De Staatsraad, Gouverneur van Gelderland,
(get.) v. HEECKEREN v. KELL.

28. Missive van den Burgemeester van Genemuiden aan dien van Zwollerkerspel, 5 Febr. 1837.

Justitie.
20 Juni 1837 *no. 7 geheim.*

(kopy) *Aan den Heer Burgemeester der gemeente Zwollerkerspel te Zwolle* [17]).

no. 66. *Genemuiden,* den 5. February 1837.

Ik heb UEAchtb. te berigten dat het bewuste detachement kavallerie, bestaande uit 2 wachtmeesters, 2 korporaals en 8 man-

---

[14]) Resulteeren = voortvloeien.

[15]) Dispositie = beschikking.

[16]) Na dienovereenkomstig advies van de Ministers van Binnenlandsche Zaken, Justitie en Eeredienst, wordt eerstgenoemde op 26 Maart gemachtigd het denkbeeld van den Gouverneur van de hand te wijzen, overeenkomstig de koninklijke beslissing van 23 Jan. 1837 la. K 3 geheim [Just. 24 Febr. 1837 no. 5 geheim, Herv. Eered. 23 Maart 1837 no. 1 geheim en Just. 13 April 1837 no. 2 geheim].

[17]) Mr L. H. C. Nilant (1761—10 April 1837); 1812—1836 notaris te Zwolle; burgemeester van Zwollerkerspel.

schappen, alhier gistermiddag is gearriveerd, en dat hiervan ingevolge de van UEA. ontvangen billetten van inkwartiering op morgenochtend 1 wachtmeester, 2 man naar *Albert Roetman* en 1 korporaal en 2 man naar *Jacob de Jong* zullen worden opgezonden, hebbende ik de vrijheid genomen in het billet voor laatstgenoemde persoon het getal van 2 in 3 te veranderen.

Zal nu intusschen de militaire magt met eenige vrucht kunnen worden gebezigd tot weering en vooral tot ontbinding der onwettige bijeenkomsten in *Mastenbroek,* dan komt het mij volstrekt noodzakelijk voor, dat de wachtmeester van de aldaar gedetacheerde manschappen door UEA. mag kunnen worden geautoriseerd om bij het ontdekken van zoodanige zamenkomsten dezelve dadelijk uiteen te doen gaan zonder verpligt te zijn UEA. daarvan vooraf kennis te geven, hetwelk toch bijkans altijd onmogelijk is, daar de tijden en plaatsen dezer bijeenkomsten in *Mastenbroek* nimmer vooraf bekend zijn en niet dan op het oogenblik van het bestuur daarvan zelve kunnen ontdekt worden, als wanneer het niet doenlijk is de vroeger voorgeschrevene formaliteiten van persoonlijke waarschuwing etc^a^ te kunnen observeren [18]) bij het ontbinden van dezelve. Trouwens het hiervan op dit oogenblik plaats vindende voorbeeld is in deze een versche getuige.

De Separatisten toch wegens de aanwezige militaire magt heden alhier ter plaatse niet hebbende durven zamenkomen, zijn hedenmorgen tusschen 8 en 9 uren langs onderscheidene wegen in kleine troepjes ten gezamentlijke getale van 50 à 60 personen van hier naar *Mastenbroek* op weg gegaan, en ben ik niet eerder dan ongeveer te half 10 ure in *het zekere* geïnformeerd geworden, dat de plaats van deze hunne bijeenkomst was ten huize van *Willem Kloosterzijl* op de Nieuwe Wetering nabij het Vosje.

Van deze zamenkomst konde aan UEA. geene kennis worden gegeven vroegtijdig genoeg om met in acht neming der ten dezen bestaande voorschriften eenige maatregel ter ontbinding der vergadering in het werk te stellen; en dit telkens het geval zullende zijn, zal bij eene ernstige wil om de wet tegen ongeoorloofde godsdienstige bijeenkomsten krachtdadig te handhaven het volstrekt dienstig zijn, dat vooral ten opzichte van UEA. zoo verspreide en uitgestrekte gemeente van de vroegere, hierboven aangehaalde bepalingen mag worden afgegeven [19]), waarvan het mij aangenaam zal zijn ten spoedigste het berigt der verwezenlijking te mogen ontvangen.

De Burgemeester van Genemuiden,
(get.) J. J. VAN DALFSEN.

Ter ordonnantie van denzelven,
(get.) A. H. FLORISON, secretaris.

---

[18]) Observeeren = opvolgen, naleven.
[19]) Lees: afgegaan.

29. Missive van den Gouverneur van Overijsel aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 6 Febr. 1837.

Justitie.
20 Juni 1837 *no. 7 geheim.*

(kopy) *Aan Z.E. den Minister van Binnenlandsche Zaken.*

no. 35 kabinet. *Zwolle,* den 6. February 1837.

Ten vervolge mijner missive van den 2. dezer no. 32 heb ik de eer hiernevens aan Uwe Excell. te doen toekomen een afschrift der door den Burgemeester van *Genemuiden* aan dien van Zwollerkerspel geschrevenen en door dezen aan mij medegedeelden brief omtrent het bezigen van militairen voor de ontbinding van ongeoorloofde bijeenkomsten.

Daar ik mij onbevoegd acht om *alleen* aan de militaire magt de ontbinding van die bijeenkomsten over te laten zonder dat door een lid van het burgerlijk bestuur de waarschuwingen en pogingen daartoe in het werk zijn gesteld, zoo heb ik die vergunning niet verleend, en neem de vrijheid U.E. te verzoeken mij te dezen wel haar gevoelen te willen doen kennen, komende het mij bedenkelijk voor om de bedoelde handelingen *alleen* aan de militaire magt over te laten, welker detachementen, zooals in dezen het geval is, soms door een kommandant van ondergeschikten rang bestuurd worden [20]).

De Gouverneur van de provincie Overijssel,
(get.) v. RECHTEREN.

30. Rapport van den Minister van Justitie aan den Koning, 9 Febr. 1837.

Justitie.
9 Febr. 1837 *no. 1 geheim.*

(minuut) *Aan den Koning.*

Commissoriaal van den 4. Febr. 1837 la. C 5 geheim.

Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken betrekkelijk eenige bedenkingen door den Gouverneur van Overijssel geopperd tegen de hem gegevene inlichtingen nopens het inlegeren van militaire manschappen bij de Separatisten te Genemuiden.

Consideratiën en advys van den ondergeteekende.

De ondergeteekende kan evenmin als zijn ambtgenoot voor de

---

[20]) De Minister meende, ofschoon hij het met den Gouverneur eens was, de vraag aan den Koning te moeten voorleggen. Hij deed dit bij missive van 10 Febr. 1837 no. 59 geheim. Zie voorts hieronder no. 34.

Binnenlandsche Zaken[21]) inzien, dat de bedenkingen, die de Gouverneur van Overijssel uit de bij zijnen brief aangehaalde reglementen wil hebben afgeleid, op het door Z. M. bij beschikking van den 23. Jan. jl. la. I 3 geheim besliste vraagstuk van eenige nadere invloed zoude kunnen zijn. Die reglementen toch dienen bepaald voor gewone gevallen van huisvesting der doortrekkende troepen, terwijl hier eeniglijk en alleen sprake is van geheel buitengewone omstandigheden, door de misdragingen der Separatisten zelve teweeg gebragt en waarin hunne handelingen de ontbieding van militaire manschappen ter bewaring van orde en rust en tot de handhaving van het openbaar gezag noodzakelijk hebben gemaakt; en de ondergeteekende kan overzulks niet inzien, dat in dusdanige gevallen de door den Gouverneur geciteerde reglementen de plaatselijke besturen de handen binden zoude(n) om de inlegering der opontbodene militaire magt bepaaldelijk bij de wederstrevende Separatisten te doen plaats hebben.

Geen meer gewigt heeft ook de bedenking van den Gouverneur, dat dusdanige maatregelen aan de plaatselijke besturen te veel gelegenheid tot willekeur zouden laten, of dat een bloot vermoeden of ligtvaardige aantijgingen genoeg zoude(n) kunnen zijn om enkele ingezetenen lasten op te leggen, waarvan anderen zouden bevrijd wezen. Wanneer toch de plaatselijke besturen in het geval komen dat zij de sterke magt moeten inroepen, dan zullen zij ook wel weten, wie de personen zijn die deze maatregel noodzakelijk hebben gemaakt, en er kan dan ook wel geen gegronde vrees bestaan, dat misverstand of ligtvaardig oordeel tot nadeelige gevolgen voor den onschuldigen zoude kunnen leiden, boven en behalve dat ook degenen die het daarbij inzonderheid geldt zich te zeer en te openlijk doen kennen, om een oogenblik te twijfelen dat men daarin zoude kunnen mistasten.

De ondergeteekende is dus eerbiedig van gedachten, dat Z. M. bij de genomene beschikking zal behooren te blijven volharden en dat de Gouverneur daarvan zoude kunnen worden onderrigt, onder aanbeveling om in den zin derzelve beschikking den Burgemeester der gemeente Genemuiden de noodige instructiën te geven.

(De Minister van Justitie,

VAN MAANEN.)

---

[21]) Deze had bij missive van 3 Febr. 1837 no. 50 geheim de bezwaren van den Gouverneur van Overijsel aan den Koning medegedeeld, onder opmerking dat zij hem toeschenen „op de eenmaal genomene beschikking geenen invloed te zullen kunnen uitoefenen" [Just. 9 Febr. 1837 no. 1 geheim].

31. Missive van den Secretaris van Staat aan den Minister van Justitie, 18 Febr. 1837.

Justitie.
25 Febr. 1837 *no. 5 geheim.*

Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van Justitie.

la. P 7 geheim. *'s Gravenhage,* den 18. Februari 1837.

Zich vereenigende met de beschouwingen door Uwe Excellentie voorgedragen bij rapport van den 9en dezer no. 1 geheim omtrent het inlegeren van militaire manschappen bij de Separatisten te *Genemuiden,* heeft Zijne Majesteit den Minister van Binnenlandsche Zaken gemagtigd om overeenkomstig hetzelve eene aanschrijving te doen aan den Gouverneur van de provincie *Overijssel,* met opmerking tevens aan denzelven Minister, dat de bedenkingen, waarvan bij dat rapport de rede is, het minst te verwachten waren van den kant van den voornoemden Gouverneur, dewijl deze in 1832 blijkens het rapport van het departement van Binnenlandsche Zaken van den 22en December van hetzelfde jaar no. 1, behandeld in dat van Uwe Excellentie van den 24en dier maand no. 2 geheim, geene zwarigheid heeft gevonden om het middel van militaire inlegering aan te wenden tegen familiën van voortvlugtige miliciens en schutters.

Op last des Konings heb ik de eer daarvan aan Uwe Excellentie bij dezen kennis te geven.

De Secretaris van Staat,
VAN DOORN.

32. Missive van den Gouverneur van Noordbrabant aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 26 Mei 1837.

Staatssecr.
2 Aug. 1837 *la. N 30 geheim.*

Aan Z. E. den Heere Minister van Binnenlandsche Zaken.

A no. 52*c.* *'s Hertogenbosch,* den 26. Mei 1837.

Bij missive van den 12e April j.l. A G no. 7*c* had ik de eer aan Uwe Excellencie te berigten, dat ik aan Z. K. Hoogheid den Prins Veldmaarschalk, Opperbevelhebber van het leger te velde, aanvrage had gedaan, dat het Hoogstdenzelven mogt behagen te bevelen, dat eene kompagnie infanterie naar de gemeente *(Emmikhoven)* werdt gedetacheerd om aldaar tot bereiking van het aan Uwe Excellencie bekende doel te verblijven [22]).

Kennisgeving bekomen hebbende dat geene troepen in die ge-

---

[22]) Sedert Februari 1837 hadden er regelmatig bij M. van der Giesen te Waardhuizen godsdienstige samenkomsten plaats gehad, waarin G.

meente waren aangekomen, veroorloofde ik mij op den 16. dezer maand om die aanvrage te vernieuwen, waarop mij alsnu vanwege Z. K. Hoogheid is te kennen gegeven, dat Hoogstdenzelve zich in de verpligting bevindt, te moeten difficulteren [23]) in het zenden eener kompagnie naar *Emmikhoven*, vrezende Z. K. Hoogheid, dat de bezetting dier gemeente eene slechte uitwerking op den geest der inwoners van dezelve zou kunnen hebben, en zijnde Hoogstdenzelve daarenboven beducht, dat het zenden van troepen in eene gemeente bij wijze van dwangmiddel eenen slechten indruk make op de goede gezindheid der andere gemeenten van deze provincie, in dewelken men zich genoodzaakt vindt troepen in kantonnementen te moeten zenden, niet als eene straffe, maar als een noodwendig gevolg van den staat van oorlog, waarin wij ons bij voortduring bevinden.

Zijne Koninklijke Hoogheid heeft al verder aan mij gelieven te doen weten, dat indien ik nogtans mogt oordeelen, dat het dringend noodzakelijk ware de gemeente *Emmikhoven* door de gewapende magt te doen occuperen [24]), Hoogstdenzelve in dat geval verlangt, dat ik mij te dien aanzien tot het Gouvernement zoude wenden om zulks te vragen, opdat Zijne Majesteit alsdan zoodanige bevelen hieromtrent kunne geven als door Hoogstdenzelven dienstig geacht zullen worden.

De eer hebbende zulks aan Uwe Excellencie te berigten, vermeen ik tevens erbij te moeten voegen, dat naar mijn inzien het zenden van troepen naar die gemeente niet dringend noodzakelijk is, als hebbende de verboden bijeenkomsten der Separatisten te *Emmikhoven* geene aanleiding tot verstooring der openbare rust gegeven; zijnde dan ook de bedoelde aanvrage door mij alleen geschied om aan het te kennen gegeven verlangen van Zijne Majesteit te voldoen.

Ik zal mij evenwel bereidwillig gedragen naar de bevelen, die het Zijne Majesteit zoude behagen hieromtrent te doen geven.

De Gouverneur der provincie Noord Braband,
Baron VAN DEN BOGAERDE.

Pellikaan en J. de Jong Hzn afwisselend voorgingen. Deze samenkomsten van 40 à 50 personen waren telkens door den Burgemeester bij procesverbaal geconstateerd, waarop de Rechtbank te 's Hertogenbosch met bekwamen spoed de overtredingen berechtte. Vgl. „*Houd, dat gij hebt*", uitgave van den kerkeraad van de Geref. Kerk te Waardhuizen c. a. ter gedachtenis aan de viering van haar eeuwfeest op 5 en 8 Juli 1942, blz. 21 v.

Intusschen hadden de Ministers van Eeredienst en Justitie op grond van een bericht van den Gouverneur van Noordbrabant d.d. 16 Maart, dat men te Emmikhoven ondanks de rechterlijke veroordeelingen halsstarrig met die samenkomsten doorging, den Koning geadviseerd om door krachtiger administratieve maatregelen, in casu door militaire inlegering bij de Afgescheidenen, aan die samenkomsten paal en perk te doen stellen [Herv. Eered. 28 Maart 1837 no. 3 geheim en Just. 3 April 1837 no. 1 geheim]. De Koning gaf daarop den Minister van Binnenlandsche Zaken last, een desbetreffende aanschrijving aan den Gouverneur van Noordbrabant te doen [Staatssecr. 7 April 1837 la. L 15 geheim].

[23]) Difficulteeren in = bezwaar maken tegen.

[24]) Occupeeren = bezetten.

33. Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken aan den Koning, 7 Juni 1837.

Staatssecr.
2 Aug. 1837 *la. N 30 geheim.*

Aan den Koning.

no. 232 geheim. *'s Gravenhage,* den 7e Juny 1837.

De Gouverneur van *Noord Braband* heeft mij, bij de missive welke ik de eer heb hiernevens over te leggen, kennis gegeven van den uitslag, welken zijne aanvrage om militairen naar de gemeente *Emmikhoven* te detacheren, ten einde aldaar bij hen die ongeoorloofde godsdienstige vereenigingen bijwonen te worden ingekwartierd, aanvankelijk heeft gehad.

Uwe Majesteit zal namelijk ontwaren, dat Zijne Koninklijke Hoogheid de Prins Veldmaarschalk, opperbevelhebber van het leger te velde, om de redenen bij de missive van den Gouverneur vermeld, zwarigheid maakt om zonder nadere bevelen Uwer Majesteit eene compagnie infanterie naar *Emmikhoven* te bestemmen.

Daar nu de Gouverneur het zenden van troepen naar die gemeente niet dringend noodzakelijk acht en het welligt na den afloop van de vereenigingen der troepen in het kamp bij *Reijen* gemakkelijker zal vallen eenige militairen ter beschikking te stellen ten einde, is het dan noodig, tot het hierboven omschreven doel te worden aangewend, zoo geef ik Uwe Majesteit eerbiedig in overweging om dat oogenblik af te wachten alvorens in deze eene beslissing te nemen [25]).

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
DE KOCK.

---

[25]) Volgens aanteekening in margine moest dit rapport op 1 Augustus, „wanneer de Koning naar Tilburg vertrekt", weder worden voorgelegd. Intusschen berichtte de Gouverneur van Noordbrabant bij missive van 30 Juni 1837 A no. 41, dat „thans de noodige bevelen" waren „gegeven tot het zenden op den 4n July aanstaande eener kompagnie infanterie naar *Emmikhoven* om de onwettige vereenigingen der zoogenaamde Separatisten tegen te gaan", waarvan de Minister van Binnenlandsche Zaken bij rapport van 3 Juli 1837 no. 269 geheim eenvoudig aan den Koning kennis gaf [Staatssecr. 2 Aug. 1837 la. N 30 geheim].

In het begin der maand Januari van het volgende jaar liet de Prins echter weer aan den Gouverneur vragen, „of het aanwezen der gecantonneerde troepen te Emmikhoven bij voortduring als nuttig en noodzakelijk te beschouwen" was.

Na een gunstig advies van den Procureur Crimineel van Noordbrabant, „dat de intrekking der troepen bij wijze van proefneming zoude kunnen geschieden", bewilligde de Koning daarin [Staatssecr. 26 Jan. 1838 la. Q 3 geheim].

De samenkomsten waren reeds vóór de aankomst der militairen geeindigd, daar den 5. April 1837 op G. Pellikaan, en den 30. Juni 1837 op M. van der Giesen en J. de Jong lijfsdwang wegens onvermogen was toegepast. M. van der Giesen (geb. ± 1800) overleed in gijzeling op 31 Dec. 1837. G. Pellikaan (acht maal veroordeeld tot in totaal *f* 600.— boete) en J. de Jong (twintig maal veroordeeld tot in totaal *f* 1900.— boete) werden pas in Juni 1839 op een rekwest om gratie uit hun gijzeling ontslagen [Herv. Eered. 30 Mei 1839 no. 13 en 6 Juni 1839 no. 6].

34. Rapporten van de Ministers van Eeredienst en van Justitie aan den Koning, 18 Febr. en 20 Juni 1837.

Justitie.
20 Juni 1837 *no. 7 geheim.*

(kopy) *Aan den Koning.*

no. 1. *'s Hage,* 18 Febr. 1837.

Commissoriaal van 12 Febr. 1837 la. F 6.

Missive van den Minister van Binnenlandsche Zaken ten geleide eener aanvrage des Gouverneurs van Overijssel betrekkelijk het bezigen van militairen tot ontbinding van de ongeoorloofde bijeenkomsten der Separatisten.

Consideratie en advies van den ondergeteekende.

Het bezwaar, in den overgelegden brief van den Burgemeester van Genemuiden voorgedragen, komt den ondergeteekende allezins gegrond voor. Indien toch telkens de voorafgaande personele tusschenkomst des burgemeesters noodig is tot ontbinding van zoodanige ongeoorloofde bijeenkomsten door militaire magt in verspreide gemeenten, zal dat doel veelal verijdeld worden. De zamenkomsten zullen dan zelfs ligtelijk plaats hebben in de tegenwoordigheid van de ingekwartierde militairen, wier aanwezen dan meer strekken kan tot bespotting dan tot eerbiediging van de openbare autoriteit.

De militairen kunnen in dezen zeker niet op eigen gezag te werk gaan, maar niets schijnt den burgemeester te beletten aan hun bevelen te geven die zelfs *bij zijne afwezigheid* kunnen worden uitgevoerd en duidelijk genoeg zijn om ook door een onderofficier wel begrepen en uitgevoerd te worden, terwijl eene voorafgaande openlijke waarschuwing aan de ingezetenen ten aanzien der opgegeven bevelen welligt voldoende zijn zoude om de noodzakelijkheid van derzelver toepassing voor te komen.

De Minister van Staat enz.,
(get.) VAN PALLANDT VAN KEPPEL.

(minuut)

De ondergeteekende is eerbiedig van gedachten, dat de bezwaren door den Burgemeester van Genemuiden in het midden gebragt, geen grond kunnen opleveren om aan de militaire magt de bevoegdheid te verleenen van de ongeoorloofde zamenkomsten der zoogenaamde Separatisten te ontbinden en uiteen te doen gaan zonder den bijstand van het burgerlijk gezag; en hij meent alzoo hieromtrent met zijnen ambtgenoot voor de zaken van den Hervormden Eeredienst in gevoelen te moeten verschillen. In die gevallen, waarin de hulp der militaire magt kan worden ingeroepen, strekt zij alleen om de maatregelen met welker uitvoering het burgerlijk gezag is belast, te verzekeren en alle stoornis daarin te beletten. Uit zich-

zelve is tot de uitvoering van eenige administrative daad onbevoegd, en de bemoeyingen te dien opzigte aan de burgerlijke authoriteiten opgedragen, zijn naar des ondergeteekenden inzien niet vatbaar om aan de militaire authoriteit te kunnen worden overgedragen. De Gouverneur van Overijssel en het departement van Binnenlandsche Zaken hebben alzoo naar des ondergeteekenden meening teregt begrepen, dat aan het verlangen des Burgemeesters van Genemuiden niet zal kunnen toegegeven worden, en hij zoude overzulks van gedachten zijn, dat de Gouverneur het zoude kunnen laten berusten bij het ontkennend antwoord, hetwelk door hem te dezer zake reeds schijnt te zijn gegeven [26].

(De Minister van Justitie,
VAN MAANEN.)

35. Rapport van het Gemeentebestuur van Emmikhoven aan den Commissaris van het district Waalwijk, 9 Oct. 1837.

Herv. Eered.
11 Jan. 1838 *no. 10.*

(kopy) *Aan den Heere Kommissaris van het district Waalwijk te 's Bosch.*

no. 165. *Emmikhoven,* den 9. October 1837.

Onder terugzending van het hierbij gevoegde rekwest van Jan den Dekker [27], bouwman, wonende te Almkerk, en bijlagen, hebben wij de eer UEG. bij deze te dienen van rapport en consideratiën opzigtens onderscheidene daarbij vermelde zaken.

1° De rekwestrant zegt door de gruwelijke mishandelingen, door de militaire inkwa(r)tiering geleden, uit deze gemeente te zijn verdreven. Indien wij hieromtrent de meer dan eens door hem aan ons mondelinge gedane verklaringen in aanmerking nemen, moeten wij de oprechtheid dezer klagt betwijfelen, aangezien hij ons voor zijne verhuizing naar Almkerk heeft te kennen gegeven, dat het hem in allen deelen geschikter en gemakkelijker was voorgekomen zijne bouwerij in zijne tegenwoordige woning uit te oefenen, bij welke zijne landerijen digter gelegen waren, en alstoen geene de minste blijken van ontevredenheid over het gedrag bij zijne ingekwartierd zijnde militairen heeft te kennen gegeven. Zooveel is tenminsten zeker, dat de verhuizing van den rekwestrant geheel vrijwillig van zijne zijde is geschiedt, en ook gemakkelijk kon geschieden, daar volgens zijne verklaring het tegenwoordige woonhuis van denzelve zijnde eene ingestrekte [28] bouwerij, op slechts vijf minuten afstands van zijn vorig verblijf aan denzelfden dijk staande.

---

[26]) De Koning besliste dienovereenkomstig [Staatssecr. 24 Juni 1837 la. V 25 geheim].
[27]) Zie voor dit rekwest aan den Koning d.d. 14 Sept. 1837: J. Verhagen Jr, *t. a. p.*, blz. 372—375.
[28]) Het is niet duidelijk, wat hiermede bedoeld wordt.

2⁰ De toon der klagt over de inkwartiering boven de medeingezetenen en de grove mishandelingen der militairen, die zelfs meerder geweld zoude hebben gebruikt dan bij vijandelijken inval of onder vreemde overheersching, vertoont blijkbaar overdrijving. De suppliant heeft inkwartiering gehad; maar tot de meest gegoeden der plaats behoorende, moest hij noodwendig in de hoogste klasse worden gesteld, zeker niet buiten verhouding met de overige bewoners. De verzorging der militairen, in plaats van beter te zijn dan de wet voorschrijft, zooals de rekwestrant durft zeggen, was evenals vroeger allesbehalve voldoende, en vandaar klagt op klagt bij iedere inkwartiering van de zijde der militairen. Wij verzekeren het, er is nimmer mishandeling of geweld aan den dag gelegd, maar integendeel een gerekt geduld bij meenige plaging, als daar is, bij het vragen om bier te drinken het verachtelijk wijzen naar een moddersloot, ook het voorzetten van bijna geheel onbruikbaar voedsel, hetwelk den commanderende officier bij opzettelijk onderzoek is gebleken. Overigens, dat de militairen zich van het geheele huis zoude hebben meester gemaakt, is geheel buiten de waarheid, om het niet anders te kwalificeren. In het begin der inkwartiering hebben de manschappen, onder welke een sergeant majoor, onderscheidene dagen zich beholpen in een zoogenaamd bakhuisje, afgescheiden van de woning des rekwestrants staande; doch later is door bedoelde sergeant majoor verzocht geworden eene kamer in zijne woning, aan welk verzoek eindelijk door den rekwestrant is voldaan geworden, zijnde den rekwestrant na aftrek dezer kamer nog in het volle en ongestoorden bezit gebleven van nog drie a vier geschikter woonvertrekken.

3⁰ Ten aanzien van de meening des adressants, dat deze inkwartiering eene bijzondere wraakneming of strafoefening zoude zijn, waarover hij zijne klagt bij den burgemeester zoude hebben ingebragt zonder vertroosting of verligting te verkrijgen: wij zijn zoozeer afkeerig van alle wraakoefening, waardoor wij onze betrekking zouden schandvlekken, dat wij vertrouwen op het schandelijke deze(r) aantijging niet behoeven te antwoorden, maar ons gerustelijk op de openbare handelingen onzes bestuurs durven beroepen.

4⁰ De rekwestrant beroemt zich van nimmer ontrouw te zijn geweest aan Koning en vaderland, maar integendeel ten allen tijde niet alleen in woorden maar ook met daden de ondubbelzinnigste blijken gegeven heeft van getrouwheid en liefde. Wij willen ons over deze ingebeelde deugd niet anders uitlaten dan door het berigt, dat wij nimmer van die wijdluchtige[29]) woorden en daden van trouw en liefde van den suppliant hebben vernomen, zelfs niet bij geruchte. En wat aangaat 's mans verzekering, dat hij niet alleen gewilliglijk heeft opgebragt de op hem gelegde schatten[30]) en lasten, maar zelfs toen het vaderland in nood was tot voorziening in deszelfs behoeften na zijn vermogen in ruime mate heeft bijgedragen, — het komt de berigters voor dat den rekwestrant deze ongevraagde kennisgeving gevoegelijk had kunnen achterlaten. Immers het is geene verdiensten, maar eene dure verpligting en in het belang van iedereen om schatten en lasten te voldoen. En

---

29) Wijdluchtig = veelomvattend, groot.
30) Schat = schatting, belasting.

wat het laatste aangaat, dat hij, toen het vaderland in nood was, tot voorziening in deszelfs behoeften na zijn vermogen in ruime mate heeft bijgedragen, — dit is bij de berigters niet genoegzaam bekend; zelfs zoude zij in weerwil dezer hooge oproeping [31]) naar vroegere ondervinding deze geldelijke offers aan het vaderland betwijfelen, aangezien bij hem nimmer gebleken is, dat hij boven andere die met hem gelijk gesteld konde worden, heeft geëxcelleerd [32]); wij laten daarom liefst deze gunstige ingenomenheid van den suppliant aan hemzelve over.

5⁰ Durft den rekwestrant aan te voeren, dat de bij hem ingekwartierde personen waren uitgekozen en hun was aanbevolen om zich op eene ruwe wijze en met geweld te gedragen, waaraan deze al te getrouw gehoorzaamden, dat hem de militairen wel eens toeduwde: voor u is geen regt, maar voor ons wel. Van het laatste is ons niets gebleken; en wat het eerste betreft, wij schrijven het onbeschroomd ter neder, aan deze laagheid en pligtvergetenheid heeft het bestuur zich nimmer schuldig gemaakt, daar nimmer eenige aanbeveling is gegeven dan met het doel om burger en soldaat zich onderling te doen verstaan, en waaraan dan ook overal buiten dit huisgezin naar wensch werd voldaan.

6⁰ Zegt den suppliant dat hij niet langer heeft kunnen dulden eene mishandeling en geweld, waardoor beide het leven en de goederen van hem en zijn gezin bedreigd werden, (en) in dien uitersten nood het besluit heeft moeten nemen en volvoerd om zijne woonplaats te verlaten met achterlating van goederen aan den moedwil der garnisaires, waartoe hij zoude zijn gedrongen door zes manschappen van de wagt, door den fourier aangevoerd. Deze klagt van verdrijving uit zijne woning is reeds onder het 1ⁿ punt hiervoor behandeld, doch hier worden nog eenige vermeende daadzaken ertoe gevoegd, welke volstrekt loutre verzinzels zijn, ja hoogst beledigend voor de militaire macht. Verder geeft den rekwestrant te kennen dat, niettegenstaande hij de verandering van woonplaats aan den burgemeester dezer gemeente heeft kenbaar gemaakt, (men) evenwel is voortgegaan om hem de bewuste inkwartiering te doen behouden tot op den 18. Augustus ll. Dit is waarheid, doch aangezien de berigters op goede gronden vermeende(n) te kunnen veronderstellen dat de verhuizing van den rekwestrant niet anders dan quasie konden beschouwd worden, zoo hebben de berigters bij missive van den 7. Augustus voormeld aan Zijne Excellentie den heere Gouverneur hiervan kennis gegeven, welke daarop heeft te kennen gegeven bij deszelfs missive van den 11. Augustus daarop volgende — eerst den 18. derzelve maand ontvangen —, de bij den rekwestrant ingekwartierde militaire aldaar weg te nemen, hetwelk ook terstond is geschiedt.

En 7⁰ geeft den rekwestrant te kennen om de schaden te vergoeden, welke hem door de inkwartiering is toegebragt. Wat den rekwestrant hiermede wil te kennen geven, is de berigters vrij duister en dubbelzinnig, aangezien alvorens het huis te verlaten de militairen met den assessor dezer gemeente bij het verlaten van

---

[31]) Hooge oproeping = beroep op zulke „hooge", hoogdravende begrippen.
[32]) Excelleeren = uitblinken.

het huis zich naar den rekwestrant hebben begeven ten einde hem te verzoeken om opneming van hetzelve te doen, waaraan den rekwestrant geen gehoor heeft gegeven. En het is dien assessor overtuigend gebleken dat er geene de minste onregelmatigheden hebben plaats gehad, veel min aan die woning eene schade is toegebragt geworden.

En eindelijk ten slotte geeft den rekwestrant te kennen dat indien er geene voorziening daargesteld wordt, dat hij zich alsdan genoodzaakt zoude zien om den vrijen vaderlandsche grond te verlaten en toevlucht te nemen tot die landen, alwaar vrijheid van geweten en gevoelen geëerbiedigd, althans niet onderdrukt wordt. Wij houden deze uitboezeming al te har(t)stogtelijk om te geloven dat ze ernstig gemeend zouden zijn, terwijl het gemis van zulken misbruiker der schoone Nederlandsche vrijheid in allen geval geen verlies zouden zijn.

De hoofdinhoud der klagt van den suppliant bestaat daarin, dat hij door de militaire magt is *gedwongen* om zijne woning te verlaten en dat hij door de gehuisveste militaire gemeenlijk is mishandeld en zijne goederen zijn verwoest en verbrijzeld enz^t^. Reeds voor twee maanden zijn door denzelven requestrant bijna gelijkluidende bezwaren bij Z.K.H. den Prins Veldmaarschalk ingebragt, waarop den commanderende officier van de alhier gehuisveste compagnie is gehoord geworden. Na zulk een lang tijdverloop schijnt hij zich verpligt te hebben gevonden om met grooten ommezwaai van woorden luiden en overdrevene klagten aan het Hoofd van den staat voor te dragen; onbestemd en geheel in het wilde zijn die klagten gerigt tegen het provinciaal en plaatselijk bestuur, zoowel als tegen de militaire magt. Geen zweem van bewijs van eenige zoo zwaar aangewrevene daadzaak van euvelmoed of brooddronkenheid worden er bewezen; geene enkele heeft hij doen constateren of verkoren dat te bekwamer tijd geconstateerd word; en diensvolgens is het welligt overtollig geweest om stuksgewijze en in het brede al die beschuldigingen in het regte licht te stellen, dewijl dezelve geene andere naam dan die van laster verdienen.

Het is op deze gronden dat wij UEG. in consideratiën geven om als de eenige middelen tot voorkoming van dergelijke verkeerdheden en erge(r)nissen voor te stellen, dat aan den rekwestrant met gepaste nadruk worden voorgehouden om zich voortaan overeenkomstig zijnen burgerlijken pligt meer met de plaatselijke overheid ook in opzigt tot de huisvesting en voeding van soldaten te verstaan (en) door zoodanig onergerlijk gedrag verdere onaangenaamheden te keer te gaan.

Tenslotte UEG Heer, zonder de gevolgen te kunnen berekenen of daarvoor in te staan, vermeenen wij dat het intrekken der militairen inlegering de openbare rust evenmin als vroeger in de waagschaal steldt [33]).

Burgemeester en Assessoren van Emmikhoven,
(get.) A. B. VAN DE KOPPEL.
A. VAN DE KOPPEL.
A. WALRAVEN.

---

[33]) „De zoo stellig afgelegde verklaringen der in deze zaak gehoorde autoriteiten doen" den Minister van Binnenlandsche Zaken „in over-

36. Rapport van het Gemeentebestuur van Hattem aan den Gouverneur van Gelderland, 6 Dec. 1837.

Staatssecr.
20 Jan. 1838 *la. R 2 geheim.*

(kopy) *Aan den Heer Staatsraad, Gouverneur der provincie Gelderland, te Arnhem.*

no. 393. *Hattem,* den 6. Decb. 1837.

Wij hebben de eer UHEG. in antwoord Uwer HEG. zeer geëerde van den 20. Novb. jl. no. 6446 1e afd.[34]) te berigten, dat wij alnog onder onze berusting hebben eene som van *f* 270.90 wegens ontvangene inkwartieringsgelden voor de detachementen, welke wij genoodzaakt zijn geweest tot het bewaren van de rust niet alleen, maar ter beteugeling van het verzet tegen de uitdrukkelijke bevelen aan A. Brummelkamp c.s. gegeven om geene godsdienstige verzamelingen te houden van meerdere personen dan het getal bij de wet bepaald, (alhier in te legeren).

Deze inlegeringen bij de zoodanigen, welke zich aan dit verzet hebben schuldig gemaakt, hebben plaats gehad:

1° Door een detachement, sterk 2 officieren en 56 onderofficieren en verdere manschappen, tezamen 58 hoofden, hetwelk alhier

---

eenstemming met het gevoelen van den Gouverneur van Noord Braband de bezwaren van den requestrant als ongegrond beschouwen, en hij vindt zich uit dien hoofde dan ook onbezwaard", den Koning „eerbiedig te adviseren het onderhavig verzoek te wijzen van de hand" (rapport d.d. 30 Dec. 1837 no. 98). De Minister van Justitie acht het in zijn rapport van 5 Jan. 1838 no. 5 bovendien „niet ondoelmatig, dat in de eventueel aan den suppliant mede te deelen beschikking van de bevondene leugenachtigheid zijner opgaven eene bijzondere melding moge worden gemaakt". De Minister van Eeredienst kan zich met die adviezen „en inzonderheid met dat door den Minister van Justitie gegeven, zeer wel vereenigen" [Herv. Eered. 11 Jan. 1838 no. 10]. Zie voor het dienovereenkomstig op last des Konings aan J. den Dekker gezonden antwoord J. Verhagen Jr, *t. a. p.*, blz. 375.

[34]) In het November-nummer van *De Reformatie* (II, 1837, blz. 308) was verklaard, dat onder anderen te Hattem en te Wezepe, gemeente Oldenbroek, alwaar reeds sedert 1835 troepen waren ingelegerd, nog geen schadeloosstelling daarvoor was uitbetaald.

Daartegenover beweerde de redactie van het *Journal de la Haye* in het nummer van 20 en 21 Nov., de quitanties der te Hattem betaalde schadeloosstelling gezien te hebben.

Daarop zond Ds Brummelkamp bij de redactie van het *Journal* een verklaring in, dat aan hemzelf noch aan andere Afgescheidenen te Hattem en te Wezepe eenige schadeloosstelling was uitgekeerd, waarna dit blad echter de zijnerzijds gedane bewering handhaafde.

Hierin vond de Minister van Binnenlandsche Zaken aanleiding om de kwestie door den Gouverneur van Gelderland te doen onderzoeken; vgl. hierna no. 38.

vanaf den 26. November 1836 tot den 5. December daaraan is verbleven; en

2⁰ door een detachement, sterk een officier en 30 onderofficieren en verdere manschappen, tezamen 31 hoofden, hetwelk alhier is verbleven vanaf den 4. tot den 13. Febr. 1837.

Wij hebben vermeend deze gelden te moeten inhouden als naar ons inzien het eenige middel, om deze zich opentlijk tegen de bevelen van het gouvernement verzettende zoogenaamde Afgescheidenen te beteugelen en tot reden te brengen, en wij hebben dan ook daarvan de gunstigste uitwerkingen mogen ondervinden, daar sedert deze laatste inlegering en geene betaling ontvangende, alle deze overtredingen hebben opgehouden en wij sedert nu reeds 10 maanden geleden geene de minste onaangenaamheden dienaangaande hebben ondervonden, bepalende zich deze verzamelingen altijd onder het bij de wet vrijgestelde getal; en om UHEG. te overtuigen dat deze terughouding van betaling het eenige middel is om hun tot reden te brengen, blijkt daaruit, dat in de gemeentens waar deze voldoeningen hebben plaats gehad, zij zich, zonder (zich) aan verbodswetten dienaangaande gegeven (te storen), opentlijk vergaderen niet alleen, maar alle de bepalingen van doopen, huwelijken in te zegenen en avondmaal te houden, in het Besluit van den 1. Augustus 1836 no. 4062 — Prov. Blad no. 51 — naar aanleiding van het Koninklijk Besluit van den 5. July 1836, Staatsblad no. 42, zoo duidelijk verboden, overtreden.

Het is geensints ons voornemen om deze gedeponeerde gelden tot eenig ander doel te bezigen, daar zij dadelijk bij den ontvangst behoorlijk met het stadszegel verzegeld zijn gedeponeerd; dan, ons voornemen was om, nadat zij zich gedurende den loop van een jaar rustig en vreedzaam gedragen hadden, dan als uit onszelven voor(t)komende, hun wilde te kennen geven [35]), dat uit hoofde van hun goed, stil en vreedzaam gedrag het Bestuur hun de blijk van hare tevredenheid wilde geven met hun zulks als een belooning toe te kennen; en wij verzoeken UHEG. ons in dit ons voornemen te handhaven, want geschied zulks nu dadelijk na het geschreeuw van den oproerigen Brummelkamp, die openlijk verklaard heeft zich noch aan den Koning of wereldsche magten te willen onderwerpen, (dan) zullen zij zich niet alleen verhoogmoedigen, maar het Bestuur daarenboven bespotten als zich zwak genoeg erkennende om dadelijk na hunne gedane vertogen te hebben toegegeven.

Burgemeester en Wethouderen van Hattem,
(get.) W. C. VAN BRAAM.

Vanwege dezelve,
(get.) D. N. VAN NES, secr^{s}.

---

[35]) Lees: hun te kennen te geven.

37. Rapport van den Gouverneur van Gelderland aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 20 Dec. 1837.

Staatssecr.
20 Jan. 1838 *la. R 2 geheim.*

Aan Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken.

no. 6833/12. *Arnhem,* 20 Dec.[b]. 1837.

Reeds voor de ontvangst van Uwer Excell[s] missive d.d. 5 dezer no. 78 was mijne aandacht mede gevallen op het daarbij aangeduide artikel in sommige nieuwspapieren betreffende het onbetaald blijven van de daarbij bedoelde inkwartieringsgelden, welke door de commandanten der naar Hattem gedetacheerde troepen voor genotene inkwartiering ten huize van Separatisten betaald geworden waren; en hieromtrent het rapport van Burgemeester en Wethouderen dier stad gevraagd hebbende, is mij van HEA. de missive dd. 6 dezer toegekomen, van welke ik de eer heb hiernevens een afschrift te voegen. Uwe Excell. zal door dezelve de bedoelde inhouding bevestigd vinden en tevens de redenen uitgedrukt zien, welke HEA. tot die inhouding bewogen hebben. Van mijnen kant acht ik, ongeacht het goede doel dat HEA. daardoor getracht hebben te bereiken, de inhouding ongeoorloofd te zijn geweest, terwijl ik elk middel van bedwang of bestraffing, hetwelk niet uit kracht van eene wettige verordening wordt toegepast, als ongeoorloofd aanmerken en afkeuren moet. Ik vermeen dienvolgens, dat zulks aan Burgemeester en Wethouderen voornoemd zal behooren te worden opgemerkt, en HEA. uitgenoodigd om de betaling van de onderhavige gelden aan de daartoe geregtigden alnu te bewerkstelligen.

Ik verzoek Uwe Excell. mij ten dezen Uwer Excell[s] welmeenen te willen melden.

Het zij mij vergund ter dezer gelegenheid Uwe Excell. bekend te maken, dat er te Oldebroek mede inkwartieringsgelden onder gelijksoortige omstandigheden door den Burgemeester onbetaald gelaten zijn om beweegredenen van den bovenbedoelden aard. Hiervan reeds in April ll. kennis gekregen hebbende, gaf ik destijds aan den Districtscommissaris te kennen, dat de uitbetaling van die retributiën [36]) niet mogt worden geschorst; doch voordat de Burgemeester deswegens was ingelicht geworden, had deze reeds de daarvoor aangebodene betaling geweigerd en later uit eigene beweging aan de administratie van de 18. afdeeling Infanterie eene verklaring afgegeven, inhoudende, dat de naar Heerde [37]) gedeta-

---

[36]) Retributie = vergoeding.

[37]) Bedoeld is waarschijnlijk Oldebroek, ofschoon ook te Heerde een soortgelijke gedragslijn was gevolgd. Daar was de zaak echter in September 1837 reeds op aanwijzing van hoogerhand geregeld; vgl. Chr. W. J. Teeuwen, *Wegen Gods in Gelre,* 1935, blz. 81 v.v. Op dezelfde wijze ging het toe in Epe; *t. a. p.,* blz. 123 v.v.

cheerde troepen aldaar kosteloos waren ingekwartierd. Dientengevolge is er door de personen, bij welke die inkwartiering gedaan was, deswege geene indemniteit [38]) genoten, doch ook daarvoor niets bij den Burgemeester ontvangen.

Het zal niet zonder zwarigheid zijn om deze onregelmatigheid te herstellen.

Algemeen hebben de burgemeesters de onderwerpelijke inkwartieringen aangemerkt als eene soort van militaire inlegeringen, ofschoon geene van mij herkomstige aanschrijvingen daartoe eenigen grond gaven. Vandaar dan ook de inhouding van de bedoelde gelden, welke geschiedde om voor te komen, dat de onruststookende ingezetenen daarin geen equivalent [39]) voor den overlast der inkwartiering vinden zouden. Worden dezen echter alnu en wel *na* het ergaan [40]) van het bovenbedoeld in de nieuwsbladen opgenomen artikel uitbetaald, zoo zal zulks als eene zekere zegepraal, welke op de gemeentelijke autoriteit behaald is, worden aangemerkt, en het gezag van deze kan daarbij verliezen.

Intusschen kan zulks in mijn oog geenen grond geven om eene verkeerde behandeling van zaken te homologeren [41]), en moet ik dus adviseren, dat men de ongedane betaling ook te Oldebroek alnog volgen late.

Wanneer Uwe Excell. daartoe mede termen vind, verzoek ik dat door Uwer Excells bemiddeling aan de administratie der 18. afd. Infanterie aanschrijving gedaan worde om de verschuldigde betaling aan den Burgemeester alnog te laten volgen.

De Staatsraad, Gouverneur der provincie Gelderland,

v. H(EECKEREN) v. KELL.

38. Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken aan den Koning, 10 Jan. 1838.

Staatssecr.

20 Jan. 1838 *la. R 2 geheim.*

Aan den Koning.

no. 7 geheim. *'s Gravenhage,* den 10. January 1838.

Het artikel, voorkomende in het *Journal de la Haije* van den 29. November jl. no. 282, waarbij aan de eene kant wordt gezegd dat *A. Brummelkamp* noch ook meerdere andere Afgescheidenen te *Hattem* en *Wesepe* de hun toekomende schadeloosstelling wegens militaire inkwartiering hadden ontvangen, en aan de andere zijde stellig werd verklaard dat uit de deswege door den Burgemeester van *Hattem* geteekende kwitantiën zoude blijken, dat het Gouver-

---

[38]) Indemniteit = schadeloosstelling, vergoeding.
[39]) Equivalent = iets gelijkwaardigs.
[40]) Ergaan = Duitsch ergehen, uitgaan (van bevelen, berichten enz.); hier: verschijnen.
[41]) Homologeeren = bekrachtigen.

nement niet weigerachtig is geweest om de bedoelde schadeloosstelling te doen uitbetalen, heeft mij aanleiding gegeven om den Gouverneur der provincie *Gelderland* aan te schrijven, de vereischte nasporingen daaromtrent in het werk te doen stellen en mij vervolgens mede te deelen wat er van die zaak zij, en zoo de uitkeering der bedoelde gelden wegens schadeloosstelling nog niet mogt hebben plaats gehad, mij alsdan te berigten wat daarvan de reden is.

Bij deszelfs antwoord, hetwelk ik de eer heb hiernevens aan Uwe Majesteit over te leggen, geeft voorzeide staatsambtenaar te kennen, dat de uitkeering, waarover hier de rede is, in de daad niet heeft plaats gehad, hebbende Burgemeester en Wethouders de inkwartieringsgelden welke aan de zoogenaamde Separatisten verschuldigd waren, ingehouden en behoorlijk verzegeld doen deponeren, eensdeels om de weerspannigheid dier lieden met meerdere klem te beteugelen, anderdeels om die gelden later te doen strekken tot belooning, wanneer zij zich gedurende een jaar rustig en vreedzaam gedragen hadden.

Tevens heeft mij de Gouverneur bij deze gelegenheid berigt, dat er te *Oldebroek* mede inkwartieringsgelden onder gelijksoortige omstandigheden en ten zelfden einde door den Burgemeester onbetaald zijn gelaten, en dat die ambtenaar voor de aangebodene betaling geweigerd en later uit eigene beweging aan de administratie van de 18. afdeeling Infanterie eene verklaring heeft afgegeven, houdende, dat de naar Heerde gedetacheerde troepen aldaar kosteloos waren ingekwartierd.

Daar deze handelwijze van de hoofden der plaatselijke besturen van *Hattem* en *Oldebroek* geheel in strijd is met het door Uwe Majesteit aangenomen beginsel, hetwelk naar aanleiding der missive van den heer Secretaris van Staat van den 26. Maart j.l. litt. S 13 geheim mede aan den Gouverneur van *Gelderland* kenbaar is gemaakt, zoo heb ik vermeend dien staatsambtenaar aan de bedoelde kennisgeving te moeten herinneren, met uitnoodiging om de uitkeering der verschuldigde inkwartieringsgelden aan de belanghebbenden te *Hattem* onverwijld te doen plaats hebben en Burgemeester en Wethouders dier stad alsmede den Burgemeester van *Oldebroek* aan te schrijven, zich in het vervolg van dergelijke op geen stellige voorschriften berustende handelingen te onthouden.

Ten einde alsnu ook de uitbetaling te *Oldebroek* moge volgen, neem ik de vrijheid Uwe Majesteit eerbiedig in bedenking te geven om, onder mededeeling van de onderhavige zaak aan het departement van Oorlog, op hetzelve de noodige autorisatie te verstrekken om door de administratie der 18e afdeeling Infanterie de bedoelde uitbetaling aan den Burgemeester van *Oldebroek* zoo spoedig mogelijk te doen bewerkstelligen [42]).

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
DE KOCK.

---

42) Bij missive van 12 Jan. 1838 F 2 kabinet gaf de Directeur Generaal van Oorlog den Koning kennis, dat door hem de noodige orders waren verstrekt tot uitbetaling der alsnog verschuldigde schadeloosstelling wegens inkwartiering in de gemeente Oldebroek [Staatssecr. 20 Jan. 1838 la. R 2 geheim].

39—54

Niettegenstaande de vroeger getroffen voorzieningen wordt onder het garnizoen van Maastricht weer een godsdienstig gezelschap ontdekt. De aanwezige boekjes van Scholte en De Cock worden in beslag genomen en verdere bijeenkomsten practisch onmogelijk gemaakt.

De Hervormde predikant van Kortenhoef „ontbindt" in hoogst eigen persoon, geassisteerd door twee diakenen, een samenkomst, waarin door Ds Buddingh het Avondmaal zou worden bediend.

Contrôle op reispas of veiligheidskaart doet dienst om het vóórgaan buiten de eigen woonplaats te verhinderen. Zoo wordt Ds Buddingh, daar hij geen z.g. veiligheidskaart kan vertoonen, uit Tholen naar Zierikzee „opgezonden", daar veroordeeld en vervolgens onder politiebewaking naar Walcheren teruggeleid.

Ook in hun eigen woonplaats worden de afgescheiden predikanten „streng aan de wet gehouden". Ds Meerburg wordt als niet meer behoorende tot den geestelijken stand tot schuttersdienst verplicht.

Onderwijzers die op een of andere wijze actief aan de Afscheiding deelnemen, worden overeenkomstig den door den Minister van Eeredienst geformuleerden regel, dat „een zoo opentlijk verzet tegen 's Konings bevelen in een openbaar onderwijzer niet kan worden gedoogd", met schorsing en afzetting bedreigd.

Wet en regel wegen wel eens niet zoo zwaar als ze den Afgescheidenen ten goede

komen. In zijn antwoord op een desbetreffende vraag moet de Minister van Justitie toegeven, dat de wet huisvisitatiën „niet veel verder schijnt toe te laten dan in die gevallen, dat op de misdaad lijf- en onteerende straf is gesteld," maar hij voegt daar aanstonds aan toe, dat er „zich gevallen zouden kunnen voordoen, in welke die regel eene uitzondering toeliet". De lagere autoriteiten moeten blijkbaar zelf maar beoordeelen, welke die „zekere en van minder of meerder gewigtige omstandigheden afhankelijke uitzonderingen" dan wel zouden kunnen zijn. Dezelfde Minister acht het niet noodig den Burgemeester van Den Ham, die Ds Van Raalte wederrechtelijk in hechtenis genomen heeft, over die handelwijze nader te onderhouden, „alzoo daaruit niet anders dan verflaauwing in zijne dienst zoude kunnen geboren worden".

39. Rapport van kapitein J. J. Hennequin te Maastricht aan den Officier van Justitie aldaar, 3 Oct. 1836.

Justitie.
29 Oct. 1836 *no. 15 geheim.*

(kopy) *(Aan den Officier van Justitie te Maastricht.)*

no. 243. *Maastricht,* den 3. October 1836.

Ingevolge de mij op heden gedane verbale [1]) uitnoodiging heb ik de eer Uw WelEdelGestr. het navolgende ten aanziene van eene hier ter stede in de maand Septb. jl. ontdekte en ontbondene vereeniging van 27 militairen der bezetting te rapporteren: dat in den beginne der opgegevene maand door den adjunct van policie *Willich* ten huize van Huynen in het Smeedestraatje alhier eene bijeenkomst van 27 militairen, zoogenaamde Separatisten of de leer van *Scholte* en *De Cock* volgende, ontdekt is geworden, (en ik die) als niet behoorlijk tot het vereenigen door de Hooge Regering gemagtigd zijnde heb ontbonden, en het lokaal, in afwachting van nader te nemene beschikkingen door den Opperbevelhebber dezer vesting [2]), heb doen verzegelen. Des anderen daags heb ik door den voornoemden adjunct van policie verbalijk aan den heer *Cazius* [3]), waarnemende de functiën van Procureur Crimineel, van bovenaangehaalde ontdekking en verrigtingen doen kennis geven, wiens gevoelen met het mijne overeenstemde om het geheele voorval, als tot de militaire prudentie [4]) behoorende, aan Z.Exc. den Opperbevelhebber hare beschikkingen over te laten.

Welgemelde Opperbevelhebber door mij deswege rapport ontvangen hebbende, heeft mijne verrigtingen goedgekeurd, met last van het lokaal te ontzegelen, de zich aldaar bevindende boeken of geschriften, in zooverre deze met de beginselen van Scholte en De Cock in verband staan, in beslag te nemen, en de overige god-

---

[1]) Verbaal = mondeling.
[2]) B. C. J. baron Dibbets.
[3]) Mr U. W. E. Cazius (1799—1876); in 1814 cadet en daarna officier bij de artillerie; 1824 subst. griffier bij het Hooggerechtshof te Luik; 1831 subst. officier bij de rechtbank te Maastricht; 1838 advocaat-generaal bij het Prov. Gerechtshof te Utrecht; 1844 procureur generaal bij dat Hof, 1848 bij het Gerechtshof in Limburg.
[4]) Prudentie = beleid; men zou hier eer een ander woord verwachten, b.v. jurisdictie.

vruchtige boeken van eene erkende leer aan de eigenaars terug te geven. Verder heb ik den last volbragt, de leden der ontbondene bijeenkomst stellige bevelen te geven van geene vereenigingen van dien aard meer aan te leggen, met aanzegging dat zij bij het niet nakomen dezer order door strenge maatregelen daartoe zouden genoodzaakt worden, terwijl den eigenaar of verhuurder van het lokaal ernstig door mij is gewaarschuwd, geene vertrekken meer in zijne woning tot hetzelfde doel aan militairen te verhuren.

Hiermede vertrouw ik aan UwWelEdelGestr. verlangen voldaan te hebben, en heb de eer UwWelEdG. verder in kennis te leggen, dat door meergenoemde Opperbevelhebber onlangs strenge maatregelen zijn genomen tegen alle bijeenkomsten van militairen, welke dagelijks of op zekere bepaalde dagen plaats hebben of nog zullen plaats vinden.

De Kapitein enz.

(get.) J. J. HENNEQUIN.

40. Missive van den Officier van Justitie te Maastricht aan den Procureur Generaal, 4 Oct. 1836.

Justitie.

29 Oct. 1836 *no. 15 geheim.*

(kopy) *(Aan den Procureur Generaal.)*

no. 380. *Maastricht,* den 4. Octb. 1836.

Bij mijne terugkomst alhier vernam ik, dat gedurende mijne afwezigheid eene niet geautoriseerde vereeniging tot godsdienstoefening van militairen, behoorende tot de zoogenaamde Separatisten, hier ter stede had plaatsgehad, dan ontbonden was geworden; en heb ik dadelijk mijnheer den kapitein Hennequin uitgenoodigd om mij daarover te rapporteren, waaraan ZijnWEG. voldaan heeft door het hierbij kopielijk overgelegd berigt, waaruit UwHEdG. zal ontwaren, dat deze vereeniging alleen uit militairen bestaan heeft en dat de zaak door den Opperbevelhebber dezer vesting behandeld en afgedaan is geworden. De maatregelen door gezegden Opperbevelhebber genomen tot voorkoming van dergelijke vereenigingen van militairen komen mij doelmatig voor, en bestaan daarin, dat die om hoegenaamd geene redenen mogen plaats hebben als met zijne toestemming, welke alleen verleend zal worden op verzoek van de colonels kommanderende de afdeelingen, vervolgens niet gemakkelijk en alleen met de noodige voorzorgen zullen worden toegestaan.

Overigens is het uit de door mij genomene inlichtingen gebleken, dat de burgerpersoon, in wiens huis deze vereeniging geweest is, ter goeder trouw gehandeld heeft en niet meende iets tegen de wet strijdende te doen.

Om alle deze beweegredenen vermeen ik mij met het ten deze gedane te moeten vereenigen en zou het zelfs ondoelmatig rekenen daaraan verder gevolg te geven, en wel voornamelijk omdat tenminste tot nu toe onder de ingezetenen dezer stad geene aan-

hangers van de zoogenaamde Separatisten zijn, en omdat ik onderrigt ben, dat van die 27 militairen verscheiden uit dit garnisoen vertrekken [5]).

De Officier van Justitie en fungerende Prokureur Crimineel,
(get.) VERLOREN [6]).

41. Missive van den Officier van Justitie te Zierikzee aan den Procureur Generaal, 17 Oct. 1836.

Justitie.
2 Nov. 1836 *no. 2 geheim.*

(Aan den Procureur Generaal.)

(kopy) *Zierikzee,* 17 October 1836.

Ik heb de eer UwHEdG. bij dezen te informeren, dat in den avond van Donderdag den 13^{en} Octb. jl. door den veldwachter der gemeente Tholen met een procesverbaal, tenzelfden dage door den heer Burgemeester dier gemeente [7]) opgemaakt, is opgebragt den persoon van Huijbert Jacobus Buddingh, uit hoofde hij geene bepaalde woonplaats had, te Tholen den 12. Octb. 1836 was aangekomen, daar zijnen intrek bij zekere Neeltje Vernet had genomen en overnacht had, zonder zich binnen de 6 uren na zijne aankomst aan het hoofd van het gemeentebestuur te hebben vertoond, zonder van eene reispas noch veiligheidskaart voorzien te zijn, en zonder alzoo ook in den vroegen morgen van 13 Oct. 1836 eene veiligheidskaart of paspoort aan den veldwachter der gemeente op zijne aanvrage te kunnen vertoonen, en om welke redenen de heer Burgemeester hem heeft geïnterrogeerd [8]), wanneer hij onder meerderen te kennen gaf, dat het oogmerk zijner komst was om de afgescheiden leden van het Hervormd kerkbestuur te bezoeken en de gemeente te regelen, waartoe zij gisteravond ouderlingen en diakenen hadden benoemd; dat hij voornemens was om vandaar naar Oud Vossemeer te vertrekken, ten einde ook aldaar met de gemeente te spreken, en voorts op aanstaande Zondag binnen deze gemeente, op eene plaats buiten de stad, de gemeente te leeren, ouderlingen en diakenen te bevestigen en kinderen te doopen; — daarvan een procesverbaal heeft opgemaakt en hem naar aanleiding van art. 4 van het Besluit van 9 Octb. 1830 — S.B. no. 66 — in verzekerde bewaring heeft genomen en naar mij heeft opgezonden [9]).

---

[5]) Bij missive van 20 Oct. 1836 la. Z 35 geheim deelde de Secretaris van Staat den Minister van Justitie mede, dat de Koning in de handelingen van den Opperbevelhebber der vesting Maastricht berustte [Just. 29 Oct. 1836 no. 15 geheim].

[6]) Mr N. Verloren (1791—1844); achtereenvolgens subst. griffier der Rechtbank te Maastricht, officier van justitie te Roermond en te Maastricht, procureur crimineel bij het Hof van assises, lid van den Hoogen Raad.

[7]) Mr K. Wagtho.

[8]) Interrogeeren = ondervragen.

[9]) Vgl. voor een en ander deel II, blz. 273, noot 2.

Ik heb dien Buddingh toen onmiddelijk mondeling onderhouden, die het fait erkende, en, na hem een oogenblik in de conciergerie [10]) bij den cipier te hebben geplaatst, eene conferentie met den heer Regter ter instructie [11]) over hem gehouden, daarna Buddingh weder voor mij doen komen en hem afgevraagd, daar het bleek dat hij eene overtreding tegen het Besluit van 9 Octb. 1830 gedaan had waarvoor ik hem voor de Correctioneele Regtbank moest betrekken, (of) hij bereid was af te zien van 3 vrije dagen te moeten hebben eer hij voor de Regtbank behoorde te verschijnen, en alzoo op te doene dagvaarding aannam 's anderendaags 14 Octb. 1836 voor de Correctioneele Regtbank ter dezer zake te verschijnen; dat hij dan welligt dienzelfden dag zijn vonnis zoude kunnen bekomen en na den afloop van dien onmiddelijk deze stad en arrondissement, als hier vreemdeling zijnde en bij niemand ter dezer stede bekend zijnde, zoude verlaten; en dat, daar hij dit alles vrijwillig aannam dit te zullen nakomen, ik hem toestond alhier een nacht in eene der logementen binnen deze stad te vernachten.

Buddingh trok daarop in een logement, overnachtte aldaar, verscheen 's anderen daags 's morgens voor de Regtbank, werd daar veroordeeld wegens zijne begane overtreding in eene geldboete van *f* 10.— en in de kosten, en liet boete en kosten onmiddelijk ten kantore van registratie betalen, en beloofde mij 's anderen daags 's morgens vroeg met den postwagen naar Zijpe en van daar per stoomboot naar Middelburg te zullen vertrekken omdat hij te Bekerke — eiland Walcheren — nog te huis behoorde, en zich rustig en stil in de stad te zullen gedragen. Maar in plaats van na den afloop der teregtzitting in zijn logement te blijven, ging hij in den laten namiddag een zieke van zijn geloof bezoeken, en in den avond in een gezelschap ten huize van den bakker De Braal alhier, waarin onderling over godsdienstige onderwerpen gesproken en door hem een gebed gedaan werd. De heer Regter ter instructie, toevallig nog vóór mij het berigt daarvan bekomende, liet hem per deurwaarder aan dat huis verzoeken om ten zijnen huize te willen komen om met hem te spreken, en gaf mij daarvan berigt, wanneer ik mij dadelijk naar ZijnEdG. wilde begeven, wanneer er een geweldigen oploop van volk en geschreeuw op straat was, tijdens Buddingh naar den heer Regter ter instructie, die zich ook op straat bevond, naar hem toeging, en met hem door het gedrang naar zijne woning ging, en de Commissaris van policie en ik zooveel mogelijk de omstanders, toeloopers en schreeuwers terug hield(en) en verzochten hem niet te achtervolgen, en Buddingh alzoo zonder ongelukken bij den Regter ter instructie aan huis is gekomen. Wanneer wij hem onderhielden, dat hij nu zag wat zijne komst in deze stad en het gaan bezoeken van particulieren, gedekt zijnde met eenen predikantshoed op het hoofd, opzien baarde en onrust en getier verwekte, en wij hem andermaal vermaanden om nu 's anderen daags 's morgens, zooals zijn voornemen was,

---

[10]) Conciergerie = gevangenis.

[11]) Mr A. J. F. Egter, heer van Wissekerke (1784—1871); achtereenvolgens griffier, rechter, officier van justitie en president der Rechtbank te Zierikzee; 1845 lid van de Tweede Kamer.

met den postwagen de stad te verlaten en van Zijpe met de stoomboot naar Middelburgh te trekken, hetgeen hij beloofde, en hij daarop door den Commissaris van policie naar zijn logement teruggeleid werd. Maar 's anderen daags 's morgens hield hij evenmin zijn woord, vertrok niet met den postwagen, maar 's morgens ruim half 10 uren kwam de landman Dirk van Farowé van onder de gemeente Nieuwerkerke met zijn wagen en paard hem uitnoodigen en afhalen om daar in die gemeente te komen spreken en te stichten. Ik daarvan nog tijdig onderrigt wordende tijdens hij reeds op den wagen zat en bezig was met Farowé de stad uit te rijden, liet hem onmiddelijk bij mij verschijnen, en gaf hem te kennen dat, daar hij nu klaarblijkelijk herhaaldelijk zijne belofte aan mij en den heer Regter ter instructie gedaan van onverwijld met den postwagen de stad te verlaten en te Zijpe op de stoomboot te gaan, niet had voldaan en hier als vreemdeling rondzwerfde, ik hem uit mijn regterlijk arrondissement zoude laten brengen, den kant uit naar zijne bestemmingsplaats Middelburg; wanneer hij zeide op mijn bevel te zullen gehoorzamen, en waarop ik hem onmiddelijk vergezeld van twee agenten aan boord van den veerman alhier heb laten bezorgen en naar Colijnsplaat, arrondissement Goes, heb doen overbrengen, en den Burgemeester dier gemeente [12]) en den Vrederegter aldaar [13]) heb doen weten, dat deze vreemdeling aldaar door mij gebragt was en dat zijne bestemmingsplaats naar Middelburg was; wanneer de heer Burgemeester van Colijnsplaat denzelven wederom uit zijne gemeente heeft doen geleiden; en verder heb ik sedert van Buddingh niets vernomen.

De regering der stad Tholen is mij voorgekomen ook niet zeer op haar gemak te zijn geweest met het bezoek van deze Buddingh, en heeft mij daarop haren brief van 14 Octb. jl. no. 500 geschreven, welke ik in originali hiernevens voeg, met verzoek om door mij geïnformeerd te mogen worden, hoe zij in de daarbij opgegevene gevallen zoude behooren te handelen. Om deze regering niet in de verlegenheid te laten heb ik haar mijne gedachten voorloopig medegedeeld, die kopyelijk hiernevens gaan [14]), doch bij welke gelegen-

---

[12]) L. A. Paardekooper.

[13]) N. Swemer, vrederechter van Kortgene, gestorven 9 Mei 1837.

[14]) De aanvrage van den Burgemeester van Tholen en het door den Officier van Justitie gegeven antwoord — beide in afschrift in het dossier aanwezig — raken tactische vragen omtrent het constateeren en ontbinden van godsdienstige samenkomsten.

Wat het constateeren van een ongeoorloofde godsdienstoefening „in een besloten huis" betreft, moeten de autoriteiten zich voor de eerste maal bepalen tot „eene naauwkeurige surveillance van buiten", later gevolgd door een verhoor van de personen, die de samenkomst hebben bijgewoond en het opmaken van een procesverbaal aangaande de zoodoende verzamelde gegevens. Bij herhaling kan de burgemeester zich „met bescheidenheid, mits niet te nachtelijker tijd, in het huis der vereeniging begeven" om de daadzaken te constateeren en den aanwezigen „het onwettige hunner handelwijze onder het oog te brengen" enz.

Wanneer de — eventueel ook in een niet besloten ruimte — vergaderden na een mondelinge aanmaning weigeren uiteen te gaan en — daar volgens een geheime aanschrijving van den Gouverneur „zelfs bij het ontstaan van ongeregeldheden" de sterke arm niet kan worden ingeroepen zonder diens voorkennis — „de vereischte magt tot maintien

heid ik haar geschreven heb mijne gedachten aan UwHEdG. meer verlicht oordeel te zullen onderwerpen en UwHEdG. te zullen verzoeken mij uwe inlichtingen daaromtrent mede te willen deelen, opdat zij en ik voor mijzelven zoude weten, hoe mij bij voorkomende gevallen te hebben te gedragen, want wij staan hier volstrekt zonder hulp en kunnen dus geen de minste krachtdadige middelen tegen dat onbevoegd uitoefenen van godsdienstoefeningen aanwenden.

Het zal mij alzoo hoogst aangenaam zijn door UwHEdG. onderrigt te mogen worden omtrent mijne gedachten die ik aan de regering van Tholen voorloopig heb medegedeeld, en hoe ik (mij) in mijn arrondissement bij voorkomende gelegenheid behoor te gedragen, en of ik, als ik het in tijds weet, mij in loco [15]) met den Regter ter instructie moet begeven en procesverbaal daarvan moet laten opmaken, of wel zulks aan de respective plaatselijke autoriteiten moet overlaten [16]).

De Officier van Justitie bij de Regtbank te Zierikzee,
(get.) J. G. ERMERINS [17]).

42. Rapport van den Minister van Justitie aan den Koning, 20 Oct. 1836.

Herv. Eered.
8 Nov. 1836 *no. 2 geheim.*

(kopy) *Aan den Koning.*

no. 4 geheim. *'s Gravenhage,* den 20. October 1836.

Commissoriaal van den 12. October 1836
geheim la. N 34.

Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken betrekkelijk de door den Burgemeester van *Staphorst* aan den Gouverneur

---

der orde bij buitengewone gevallen" ontbreekt, dan moet alleen „door voorzigtige middelen, zonder daden van geweld tegen de Separatisten te gebruiken", gezorgd worden, „dat de rust zooveel mogelijk bewaard blijve", terwijl van alle gebeurtenissen procesverbaal moet worden opgemaakt.

15) In loco = ter plaatse.

16) De Procureur Generaal keurt bij zijn antwoord het gehouden gedrag en de gegevene instructiën goed, „onder enkele aanmerking, dat de ontbinding en uiteendrijving der bedoelde onwettige vergaderingen behoort tot de bemoeijenissen van het administratief gezag, en dat uit dien hoofde het transport van den heer Officier in locum (= naar de plaats zelf) zonder buitengewone omstandigheden min doelmatig moet geacht worden".

De Minister van Justitie — door den Procureur Generaal bij missive van 21 Oct. 1836 no. 1378 van een en ander op de hoogte gebracht — keurt het aan den Officier van Justitie te Zierikzee gegeven antwoord „allezins goed" [Just. 2 Nov. 1836 no. 2 geheim].

17) Mr J. G. Ermerins (1789—1838); 1832—1838 officier van justitie te Zierikzee.

van *Overijssel* gedane vraag nopens de bevoegdheid, om geslotene huizen, in welke men *vermoedt* dat ongeoorloofde godsdienstige zamenkomsten gehouden worden en welke men weigert te openen, te doen openbreken.

Consideratiën en advys van den ondergeteekende.

Het vraagstuk, in hoeverre de huisvisitatiën op het houden van ongeoorloofde godsdienstige zamenkomsten van toepassing te beschouwen zijn, is naar het inzien van den ondergeteekende van eenen hoogst tederen en moeijelijken aard. De geest der wet vordert, dat men in de aanwending van dat middel van nasporing met de meeste behoedzaamheid te werk ga, en schijnt hetzelve bovendien niet veel verder toe te laten dan in die gevallen, dat op de misdaad lijf- of onteerende straf is gesteld. Gaat men van dien regel uit, dan schijnt het vraagstuk zelve al dadelijk eene ontkennende oplossing te verdienen. Aan den anderen kant evenwel zouden zich gevallen kunnen voordoen, in welke die regel eene uitzondering toeliet, en vandaar dat het moeyelijk te bepalen valt, in welke gevallen die huisvisitatiën bevoegdelijk kunnen geschieden en in welke andere zij met de wet strijdig zijn; maar wat hiervan ook zij, zooveel schijnt den ondergeteekende toe dat wel als zeker mag worden gesteld, dat zij in zake van godsdienst het minst van allen verdienen te passe te komen, en hij zoude het, althans wat hem aangaat, t' eenemale ongeraden achten om daarvan met opzigt tot de zamenkomsten der Separatisten of andere zoogenaamde oefeninghouders, die in stilte en met geslotene deuren zich tot eenige godsdienstige verrigting vereenigen en den toegang tot die vereenigingen aan de openbare magt weigeren, gebruik te maken.

Onverminderd deze beschouwingen is het geval bij de vraag van den heer Gouverneur voorgesteld, naar des ondergeteekendes inzien van dien aard, dat daarin zeker geene huisvisitatie vermag in aanmerking te komen, vermits daarbij bepaaldelijk sprake is van zamenkomsten, welke men slechts *vermoedt* dat zouden gehouden worden, en gissingen of veronderstellingen zijns bedunkens geene genoegzame redenen opleveren om ten opzigte der hierbedoelde godsdienstige zamenkomsten dusdanige uiterste middelen te bezigen als zijn die der huiszoekingen.

De ondergeteekende is derhalve van gedachten, dat aan den Gouverneur van *Overijssel* zoude kunnen worden te kennen gegeven, dat ten aanziene van de in stilte en met geslotene deuren gehouden wordende godsdienstige zamenkomsten de huiszoekingen in het algemeen, behoudens echter zekere en van minder of meerder gewigtige omstandigheden afhankelijke uitzonderingen, geacht moeten worden van geene directe toepassing te zijn, en hetzelve middel van nasporing in die gevallen, waarin men slechts op eenig vermoeden of op eene bloote gissing of veronderstelling zoude afgaan, althans niet behoort te worden aangewend [18]).

De Minister van Justitie,
(get.) VAN MAANEN.

---

[18]) Bij onderschrift van 8 Nov. 1836 no. 2 geheim maakte de Minister van Eeredienst „geene zwarigheid" zich met dit advies te vereenigen.

43. Brief van Burgemeester H. E. Verschoor te Sleeuwijk aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 7 Nov. 1836.

Herv. Eered.
9 Nov. 1836 *no. 1 P geheim.*

Den WelEdGestr. Heer Secretaris en Adviseur Janssen.

Sleeuwijk, den 7. November 1836.

Weledele Gestrenge Heer!

In vind mij verpligt UHEG. omtrent een paar zaken te raadplegen. De afgezette predikant Meerburg heeft zijn verlangen te kennen gegeven om zijne woonplaats van Almkerk naar deze gemeente over te brengen. Dit is mij wel tamelijk onverschillig, want in dat geval wordt hij te A. onschadelijk en bij mij in de gemeente zou hij zich vestigen in eenen uithoek, waar niets dan *bas peuple* [19]) woont. Maar de hoofdzaak is deze: Meerburg heeft dit jaar voor de schutterij geloot en no. 1 getrokken, dienvolgens gedesigneerd [20]) voor de dienst. Hij heeft nogtans zijne reclame tot vrijstelling ingediend, als vermeenende na zijne ontzetting als predikant tot het candidaatschap te zijn teruggekeerd en in allen gevalle tot den *geestelijken stand* te blijven behooren, welke stand door de wet van de schutterij wordt vrijgesteld. Ik deel ganschelijk niet in dat gevoelen; door zijne afzetting als predikant heeft Meerburg zijne betrekking als candidaat verloren, want dit laatste was niets anders dan een voorbijgaande stand om tot het leeraarambt te geraken. Was dit het geval niet, dan was een afgezette predikant weder beroepbaar en welke verwarring zou hieruit ontstaan. Ik twijfele er niet aan of UHEG. staat in dezelfde meening als ik. Doch ten overvloede wenschte ik UwWEG. gedachten deswegens wel te weten. Want ik wil Meerburg niet onredelijk dwarsboomen, maar hem *gestrengelijk* aan de wet houden [21]).

. . . . [22])

Ik neem deze gelegenheid te baat, op te merken, dat de woelingen der Separatisten in dezen omtrek geenszins toenemen. Zij houden zich stil en schijnen op iets te wachten. De gevraagde koninklijke permissie om eigene gemeenten te stichten zonder *grootere* waarborgen, zullen zij, hoop ik, niet verkrijgen. In mijne burgerlijke gemeente zijn 126 onderteekenaars, die als afgescheidenen eene eigene kerkelijke gemeente hebben verzocht. Hoeveel minder zou dat getal zijn en hoeveel zou dat getal verminderen, als we eenen leeraar hadden zooals in het naburig Almkerk, alwaar de omkeer van zaken gezegend is.

. . . .

H. E. VERSCHOOR.

---

[19]) Bas peuple = gering, laag volk.

[20]) Designeeren = bestemmen, aanwijzen.

[21]) In zijn antwoord van 9 November betuigt Janssen, dat hij volkomen van hetzelfde gevoelen is: „de heer Meerburg heeft door zijne afzetting *alle radikaal* verloren en staat met alle andere burgers geheel gelijk".

[22]) De weggelaten gedeelten van dezen brief raken het Prov. College v. Toezicht, een subsidie-aanvrage en andere kerkelijke aangelegenheden.

44. Bericht van het Gemeentebestuur van Ommen aan den Gouverneur van Overijsel, 19 Nov. 1836.

Herv. Eered.
1 Dec. 1836 *no. 2 geheim.*

(kopy) *Aan Z. E. den Heere Gouverneur der provincie Overijssel, residerende te Zwolle.*

Ommen, den 19. November 1836.

Heden acht dagen arriveerde alhier de bekende Separatist Van Raalte en nam zijn intrek bij zekeren Egbertus ten Tooren, bakker ter deze stede, alwaar hij met die van zijnen aanhang godsdienstige bijeenkomsten hield, zonder echter, voor zooverre bij ons onderzoek bleek, het getal van twintig te boven te gaan, terwijl hij volgens gerucht gedurende den nacht ook den heiligen Doop zoude bediend hebben.

Deszelfs tegenwoordigheid alhier was een aanstoot voor de andersdenkende ingezetenen dezer stede, en bragt teweeg, dat des avonds zamenscholingen, meestal van jongens en jongelieden, om en bij het huis van Ten Tooren plaats hadden, doch die zich alleen bepaalden tot het uitjouwen van enkele Separatisten, wanneer dezelve in of uit gingen.

Maandag was het alhier marktdag en waren er des avonds meer menschen dan gewoonlijk op den been. Van Raalte en de zijnen gingen echter — altijd met niet meer dan twintig personen — hunnen gang, zonder dit in aanmerking te nemen en zonder te letten op de onmiddelijke nabijheid van een kroeg, alwaar de jongens de gelegenheid hadden zich in den drank te buiten te gaan.

Het gevolg hiervan was dan ook, dat in den daaropvolgenden nacht de glazen bij de meeste Separatisten werden ingegooid, zonder dat nochthans de daders ontdekt werden, doch die men verondersteld eenige kwade jongens te zijn geweest, en waaromtrent door den heer Vrederegter dezes kantons [23]) het noodig onderzoek wordt bewerkstelligd, terwijl door ons in overeenstemming met ZijnWelEdeleGestrenge de noodige maatregelen zijn genomen om dergelijke ongeregeldheden voor het vervolg te prevenieren [24]).

Dezen nademiddag werd Van Raalte — zooals Uwe Excellentie uit het berigt van gemelden heer Vrederegter zal geblijken [25]) — door den heer Burgemeester van Den Ham [26]) naar herwaarts opgezonden en bevindt zich thans nog in verzekerde bewaring, om op morgen door de zorg van hem, heer Vrederegter, naar Deventer te worden getransporteerd.

Ter voorkoming van alle onaangenaamheden en ter handhaving

---

[23]) J. P. J. de Quaij.
[24]) Prevenieeren = voorkomen.
[25]) Dit bericht, in het dossier aanwezig, bevat geen verdere bijzonderheden. Hij heeft Van Raalte in verzekerde bewaring gehouden „mede in het belang van Van Raalte en ter voorkoming van alle onaangename toneelen".
[26]) H. J. Harwig.

der goede orde hebben wij een dertigtal alhier met verlof zijnde schutters en anderen personen opgeroepen om gedurende dezen nacht de wacht te houden; hetgeen wij tot nog toe gelooven dat overbodig is geweest, daar thans — 's avonds elf uur — alles rustig is.

Ofschoon het insmijten der glazen in den nacht van den 14. op 15. dezer niets anders is geweest dan het werk van eenige beschonken kwade jongens en de heden bewerkstelligde maatregel van het doen wachthouden door eenige schutters en anderen alleen uit voorzorg is geschied, hebben wij echter vermeend Uwe Excellentie van het vorenstaande kennis te moeten geven [27].

Burgemeester en Assessoren der stad Ommen,
(get.) H. J. SMIT.
J. P. J. DE QUAIJ.

45. Missive van den Gouverneur van Overijsel aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 21 Nov. 1836.

Binnenl. Zaken.
22 Nov. 1836 *no. 2 geheim.*

Aan Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken.

no. 360 kabinet. *Zwolle,* den 21. November 1836.

Ten aanzien van het in Uwer Excellenties missive van den 20. dezer I[r] A 1[e] afdeeling bedoelde voorval te Ommen mij refererende aan mijne missive van gister no. 369, heb ik de eer Uwe Excellentie mede te deelen, dat ik van den Burgemeester der gemeente Den Ham de kennisgeving heb bekomen, dat de persoon van A. C. van Raalte, welke op den 19. dezer in die gemeente een godsdien-

---

[27]) Bij missive van 20 Nov. 1836 no. 359 kabinet zendt de Gouverneur de ingekomen berichten aan den Minister van Binnenlandsche Zaken toe, zijn overtuiging uitsprekend, dat „hetgeen daaromtrent in het *Handelsblad* van den 21. dezer voorkomt", „zeer vergroot en overdreven voorgesteld" is [Herv. Eered. 1 Dec. 1836 no. 2 geheim].

In het *Handelsblad* van Maandag 21 November 1836 komt het volgende bericht voor: „Op Zondag den 11[den] November l.l. zijn te Ommen — prov. Overijssel — een en twintig huizen waarin verscheidenen (lees: gescheidenen) van het Hervormde kerkbestaan woonachtig waren, nadat de predikant Van Raalte aldaar het avondmaal had bediend, door het graauw in onstuimige woede aangevallen, en zijn daarin laat in den avond door eene hagelbui van zware keistenen, waarmede nog den volgenden dag de weg bezaaid lag, de glazen en eene menigte dakpannen vernield. Niemand der vervolgde gemeente is daarbij gekwetst." Dit bericht stemt vrijwel overeen met het verhaal in *De Reformatie,* I (1837), blz. 54; daar staat echter de juiste datum, 13 November, genoemd; in een later toegevoegd *Naschrift,* blz. 56, wordt het aantal van 21 huizen verbeterd in 25 huizen. Vgl. J. Verhagen Jr, *t. a. p.*, blz. 271—274; Henry E. Dosker, *Levensschets van A. C. van Raalte,* blz. 39—42.

stige bijeenkomst had gehouden, door hem was gearresteerd en onder behoorlijk geleide aan den Vrederegter te Ommen was verzonden, zooals ook uit de stukken die nevens mijne missive van gister gevoegd waren, aan Uwe Excellentie is bekend geworden, en zulks omdat hij daardoor de baldadigheden die bij het aanwezen van dien Van Raalte te Ommen hadden plaats gegrepen wilde voorkomen.

Ik heb den Burgemeester van de gemeente Den Ham opgemerkt, dat ik zijne handelwijze zeer gewaagd en ongeoorloofd beschouwde en de gevolgen daarvan voor zijne rekening moest laten, daar hij onbevoegd was om tot voorkoming van mogelijke baldadigheden iemand te arresteren en gevankelijk te doen vervoeren.

Ik ontvang van den Burgemeester der gemeente Ambt Hardenberg [28]) en van den heer Schoolopziener in het 5e district de kennisgeving, dat een der schoolonderwijzers [29]) onder eerstgenoemde gemeente zich mede bij de Separatisten heeft gevoegd, daarbij den titel van ouderling voert en met den zich noemenden predikant Van Raalte huisbezoekingen doet op de uren dat hij behoorde school te houden, dragende de heer Schoolopziener voor om hem in zijne functiën voor den tijd van zes weken te suspenderen [30]).

Ik verzoek Uwe Excellentie mij de wijze van beschouwing van het hoog bestuur te dezen aanzien te willen doen kennen.

De Gouverneur van de provincie Overijssel,
v. RECHTEREN.

46. Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken aan den Koning, 23 Nov. 1836.

Staatssecr.
24 Dec. 1836 *la. C 45 geheim.*

Aan den Koning.

no. 3 geheim. *'s Gravenhage,* den 23e November 1836.

Ten vervolge op mijn eerbiedig rapport van den 21e dezer maand no. 1 geheim, geef ik mij de eer hiernevens aan Uwe Majesteit

---

28) Ant. van Riemsdijk; 1811—1840 maire en vervolgens burgemeester van Ambt Hardenberg.

29) E. Dunnewind (geb. 1794 of 1795); landbouwer en onderwijzer te Rheeze; ouderling bij de Afgescheidenen; 1846 vertrokken naar Noord-Amerika.

30) Suspendeeren = schorsen. Reeds eerder — nl. op 21 April 1836 — was Dunnewind door den Gouverneur mondeling onderhouden over „zijn actief deelnemen aan het uiteenscheuren van de vaderlandsche Kerk". Hij was nl. als leider van een samenkomst der Afgescheidenen beneden het getal van twintig personen opgetreden.

Zie H. U. Bouwman, *De Afscheiding te Heemse e.o.* (overdr. uit *Geref. Kerkblad voor Drente en Overijsel),* blz. 13, 37 v.v. Ook de brief van den Burgemeester, waarvan boven sprake is, is aldaar gepubliceerd, blz. 38, 39.

over te leggen twee brieven van den Gouverneur der provincie *Overijssel* van den 21. dezer, beide betrekking hebbende tot de zaak der zoogenaamde Separatisten in de gemeente *Ommen*.

De eerste derzelven strekt in antwoord op de aanschrijving, welke ik nopens deze zaak onder dagteekening van den 20. aan den Gouverneur had laten afgaan, en welke zich heeft gekruist met het berigt, hetwelk ik bij mijn hierboven aangehaald rapport de eer had aan Uwe Majesteit aan te bieden.

In de andere missive meldt de Gouverneur het zenden van eenige militairen naar *Ommen* en het te *Deventer* ontslaan van den gevankelijk derwaarts gevoerden *Van Raalte*, die zich onmiddellijk weder naar *Ommen* heeft begeven, uit welken hoofde men dan ook de overkomst van militairen derwaarts noodzakelijk heeft geacht.

In de eerste der hier bedoelde brieven vraagt de Gouverneur, welke de beschouwing zij van het hoog bestuur ten aanzien van de voordragt van den schoolopziener in het 5^e^ district van *Overijssel*, strekkende om zekeren onderwijzer onder de gemeente *Ambt Hardenberg* van zijne functiën voor den tijd van zes weken te suspenderen, als die zich mede bij de Separatisten heeft gevoegd, daarbij den titel van ouderling voert en met den zich noemenden predikant *Van Raalte* huisbezoeking doet op de uren, dat hij behoorde school te houden.

Het komt mij onder verbetering voor, dat de Gouverneur te dier zake zou kunnen worden gewezen op het Huishoudelijk reglement voor de lagere scholen in Overijssel, in welks 8ste artikel, waarvan hierbij een afschrift is gevoegd, de bepaling voorkomt, hoedanig behoort te worden gehandeld met een schoolonderwijzer, die overtuigd wordt zijn pligt als zoodanig geheel of ten deele verwaarloosd te hebben [31]).

Ik heb dan ook de eer daartoe bij deze eerbiedig te adviseren [32]).

Voor den Minister van Binnenlandsche Zaken,

De Secretaris Generaal,

C. VOLLENHOVEN.

---

[31]) „Wanneer eenig openbaar schoolonderwijzer... overtuigd wordt, zich aan een onbehoorlijk gedrag schuldig gemaakt en zijn pligt als schoolonderwijzer geheel of ten deele verwaarloosd te hebben...., zal de schoolopziener of de plaatselijke schoolcommissie trachten door ernstige vermaningen hem tot zijn pligt te brengen.

Indien deze poging vruchteloos ware, zal hij... in zijnen post als schoolonderwijzer... worden gesuspendeerd... voor den tijd van zes weken....

Bijaldien dezelve zich voor de tweede maal aan wangedrag of verregaand pligtverzuim schuldig maakt, zal deszelfs acte van algemeene toelating geheel en al worden ingetrokken."

[32]) Den 25 Nov. 1836 no. 2 geheim zond de Minister van Binnenlandsche Zaken nog een nader bericht van den Gouverneur van Overijsel van den 23. Nov. in zake het voorgevallene te Ommen aan den Koning toe. Deze missive is echter niet meer te vinden.

47. *Rapport van den Minister van Justitie aan den Koning, 26 Nov. 1836.*

Herv. Eered.
1 Dec. 1836 *no. 2 geheim.*

(kopy) *Aan den Koning.*

no. 7 geheim. *'s Gravenhage,* den 26. November 1836.

Commissoriaal van den 22. November 1836 la. O 40.
Rapport van het departement van Binnenlandsche Zaken begeleidende twee berigten van den Gouverneur van Overijssel aangaande het voorgevallene in de gemeente te *Ommen* bij gelegenheid van eene aldaar gehoudene zamenkomst van Separatisten.

Consideratiën en advys van den ondergeteekende.
Na de lezing der hiernevens vermelde stukken is het den ondergeteekende gebleken, dat het voorgevallene te *Ommen,* waarvan het Handelsblad met zekeren ophef gewaagd heeft, eigenlijk van weinig beduidenis is geweest en in vele opzigte overeenkomt met hetgeen op meer andere plaatsen nu en dan reeds gebeurde. De maatregelen in deze door de plaatselijke autoriteiten genomen om alle stoornis der rust te voorkomen, schijnen den ondergeteekende toe zeer doelmatig en gepast te zijn geweest, en het onderzoek dat er verder aangaande de gepleegde ongeregeldheden is ingesteld geworden, zal naastdenkelijk de zaak tot nadere klaarheid brengen, zoodat men den uitslag daarvan zeer gevoeglijk zal kunnen afwachten en verder de zaak zelve zijnen loop in regten zal kunnen laten, immers vooralsnog, daar het den ondergeteekende niet is voorgekomen, dat zich voor het ogenblik in deze omstandigheden voordoen die eene bijzondere voorziening zouden vereischen, ook niet wat meer bepaaldelijk aanbelangt de verzekerde bewaring, waarin de afgezette predikant *Van Raalte* is gesteld, hetwelk ook meer bijzonder tot zijne eigene veiligheid schijnt te zijn geschied, terwijl in allen gevalle daaromtrent thans reeds door het openbaar ministerie bij de Regtbank te *Deventer,* voor welke *Van Raalte* des anderen daags na zijne aanhouding zoude gebragt worden, zoodanig zal beschikt zijn als deze in den stand der zake zal vermeend hebben te behooren [33]; zijnde overzulks de ondergeteekende eerbiedig van gevoelen, dat Zijne Majesteit in de berigten, door den Gouverneur van Overijssel gegeven, zoude kunnen goedvinden te berusten [34].

De Minister van Justitie,
(get.) VAN MAANEN.

---

[33]) De Officier van Justitie ontsloeg Van Raalte onmiddellijk; vgl. J. Verhagen Jr, *t. a. p.*, blz. 274.

[34]) In een naschrift verklaarde de Minister van Eeredienst dat hij „zich zeer wel vereenigen" kon „met het geadviseerde door den Heer Minister van Justitie".

48. Rapport van den Minister van Justitie met naschrift van den Minister van Eeredienst, 2 en 22 Dec. 1836.

Herv. Eered.
22 Dec. 1836 *no. 1 geheim.*

(kopy) *Aan den Koning.*

no. 4 geheim. *'s Gravenhage,* den 2. December 1836.

Commissorialen van den 24. en 28. November la. X 40 en P 41.

Rapport van het departement van Binnenlandsche Zaken, begeleidende twee nadere brieven van den Gouverneur van *Overijssel* aangaande het voorgevallene met de zoogenaamde Separatisten te *Ommen.*

Consideratiën en advys van den ondergeteekende.

Ten opzigte van de vroegere mededeelingen door het departement van Binnenlandsche Zaken aangaande de hiernevens vermelde gebeurtenis gedaan, en welke bij beschikking van den 22. November jl. la. O 40 geheim aan het departement van Justitie en dat van de Hervormde Eeredienst zijn commissoriaal gemaakt, heeft de ondergeteekende de eer gehad zijne gedachten te ontwikkelen in deszelfs geheim rapport van den 26. der verledene maand no. 7, waaraan hij overzulks de vrijheid neemt zich te gedragen.

De nadere berigten door den Gouverneur van *Overijssel* ingezonden en bij het bovenstaande rapport overgelegd, leveren naar het inzien van den ondergeteekende geene stoffe op om van zijne meening, bij het rapport van den 26. der verledene maand no. 7 geheim geuit, af te wijken. Hij is integendeel alnog van gevoelen, dat Uwe Majesteit de zaak aan den loop der justitie zoude kunnen overlaten en mitsdien in de berigten van den Gouverneur wat het voorgevallene betreft zoude kunnen berusten, hoedanige beschikking Hoogstdezelve ook zoude kunnen nemen ten opzigte van hetgeen door den Gouverneur is bevolen tot het zenden van militairen naar de gemeente *Ommen* ter handhaving van de rust aldaar, terwijl eindelijk Uwe Majesteit het zoude kunnen laten blijven bij de bedenkingen, die de Gouverneur van *Overijssel* den Burgemeester van de gemeente *Ham* reeds heeft onder de aandacht gebragt met opzigt tot het aanhouden en opzenden van den persoon van *Van Raalte,* welke aanhouding die Burgemeester, naar het zich laat aanzien, met de beste inzigten heeft gedaan en welligt door andere omstandigheden eene voldoende verdediging in regten zal kunnen vinden, indien hij daarover door *Van Raalte* zelve mogt worden bemoeyelijkt. Althans komt het den ondergeteekende voor van geene noodzakelijkheid te zijn om ter evengemelde zake jegens dien Burgemeester eenige nadere administratieve beschikking te nemen, alzoo daaruit niet anders dan verflaauwing in zijne dienst en zijne, zoo het schijnt, welgezinde medewerking ter handhaving

van de gegevene voorschriften tot beteugeling der handelingen van de Separatisten zoude kunnen geboren worden, terwijl bovendien daarvoor te minder reden schijnt te zijn, aangezien de gemelde *Van Raalte* zich reeds vroeger jegens de openbare magt en bepaaldelijk jegens den Burgemeester van de gemeente *Staphorst* heeft vergrepen; ter zake waarvan hij dan nu ook onlangs, en wel bij vonnis van de Regtbank te *Zwolle,* tot eene gevangenis van drie maanden is verwezen, zooals Uwe Majesteit zal zijn kennelijk geworden uit de mededeelingen, die ik de eer gehad heb Uwe Majesteit bij mijn rapport van heden no. 2 geheim te doen [35]).

Wat eindelijk de vraag aanbelangt, door den Gouverneur van Overijssel gedaan met opzigt tot het suspenderen van zekeren schoolonderwijzer onder de gemeente *Ambt Hardenberg,* daaromtrent komt het den ondergeteekende voor, dat Zijne Majesteit zich geheel zoude kunnen vereenigen met het voorstel opzigtelijk de beantwoording van die vraag door het departement van Binnenlandsche Zaken gedaan, daarin bestaande, om den Gouverneur naar de bepalingen van het Huishoudelijk reglement voor de lagere scholen in *Overijssel* te verwijzen, welke verwijzing in deze, naar het den ondergeteekende toeschijnt, des te meer gepast is te achten, daar de Gouverneur niet eene eenige rede aanvoert, waarom hij in dat geval meer de beschouwingen der Hooge Regering noodig heeft te kennen dan in alle andere gevallen waarin de schoolonderwijzers zich aan pligtverzuim schuldig maken en strafbaar zijn, of waarom in deze eerder verschooning zoude kunnen en moeten te passe komen dan anders.

De Minister van Justitie,

(get.) VAN MAANEN.

(minuut)

De ondergeteekende, die zich overigens zeer wel kan vereenigen met het rapport van den heer Minister van Justitie, neemt daarbij echter de vrijheid op te merken, dat de aanvrage van den Gouverneur van *Overijssel* omtrent de voorgestelde suspensie van den bedoelden schoolonderwijzer schijnt voort te komen uit eene twijfeling, of deszelfs wangedrag wel kan aangemerkt worden als hem in zijne betrekking van schoolonderwijzer censurabel makende. Het zoude dus welligt nuttig kunnen zijn den voornoemden Gouverneur ten deze in te lichten. Het komt toch den ondergeteekende voor, dat een zoo opentlijk verzet tegen 's Konings bevelen, schoon

---

[35]) Bij dit rapport werd een bericht ingezonden van den Officier van Justitie te Zwolle, d.d. 25 Nov. 1836, waarin deze o.m. mededeelde, dat de Rechtbank te Zwolle den 24. Nov. A. C. van Raalte veroordeeld had tot drie maanden gevangenisstraf ter zake van beleediging van den Burgemeester van Staphorst in de uitoefening zijner functiën, toen deze een ten huize van H. Dunnink gehoudene vergadering trachtte te ontbinden. Deze straf werd in appel door de Rechtbank te Arnhem veranderd in drie dagen [Herv. Eered. 9 Maart 1837 no. 2 P geheim].
Volgens *De Reformatie,* I (1837), blz. 57, had Van Raalte den Burgemeester, die de godsdienstoefening stoorde, vermaand en onder het oog gebracht, dat hij zich een vijand van God en van Gods volk betoonde.

dan ook niet regelregt het schoolwezen betreffende, in een openbaar onderwijzer wel niet kan gedoogd worden [36]).

(De Minister van Staat etc.
v. PALLANDT v. KEPPEL.)

49. Missive van den Gouverneur van Utrecht aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 3 Dec. 1836.

Binnenl. Zaken.
7 December 1836 *no. 3 geheim.*

Aan Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken.

no. 319 kabinet. *Utrecht*, 3 December 1836.

De zaak der Separatisten in deze provincie wordt, ofschoon hunne bijeenkomsten, behalve te *Utrecht* — alwaar zij zich aan de bepalingen van la. b. uit 's Konings Besluit van den 5. July 1836, Staatsblad no. 42, onderworpen hebben — niet onder de toepassing van art. 291 en 292 der Strafwet vallen, van eenen, ofschoon geen direct onrustwekkenden, echter bedenkelijken aard.

In drie gemeenten, te *Loosdrecht*, te *Loenersloot* en te *Bunschoten*, bestaat in dit oogenblik militaire inlegering, in de eerst- en laatstgenoemde reeds eenen geruimen tijd; het gevolg daarvan is, dat, gelijk ik zooeven opmerkte, de bijeenkomsten beneden het verboden getal, maar op onderscheidene punten in ieder van dezelve gehouden worden. Te *Achttienhoven* en te *Gerverskop* zijn, volgens bij mij heden ingekomen berigten, mede verbodene vergaderingen gehouden, in de eerste van welke de gewezen predikant *Buddingh*

---

[36]) „De Koning berust in de berigten van den Gouverneur van Overijssel, alsmede in hetgeen door dezen is bevolen en gedaan, en keurt tevens goed de door het departement van Binnenlandsche Zaken voorgestelde beantwoording van de door voornoemden Gouverneur gedane vraag met opzigt tot het suspenderen van den bedoelden schoolonderwijzer onder de gemeente *Ambt Hardenberg*, mids bij die beantwoording ook gelet worde op het door het departement voor de zaken der Hervormde Kerk enz. bij deszelfs bovengemeld rapport aangemerkte en voorgestelde ten aanzien der eigenlijke bedoeling van de voorschrevene vraag" [Staatssecr. 24 Dec. 1836 la. C 45].

Dunnewind werd geschorst van 6 Maart tot 15 April 1837.

Eenigen tijd later rekwestreerden Dunnewind en enkele ouders om „vrijheid van onderwijs overeenkomstig de doopsbelofte". Zich bezwaard gevoelende om het wettelijke onderwijs — waarbij hem het geven van (leerstellig) godsdienstonderwijs verboden was — langer te geven, staakte de onderwijzer meteen zijn arbeid aan zijn school (Nov. 1837). Na afwijzing van zijn verzoekschrift werd hij vervolgens uit hoofde van „pligtverzuim en weerstreving der algemeene wet op het onderwijs" bij besluit van 14 Juni 1838 door de Gedeputeerde Staten van Overijsel afgezet; vgl. H. U. Bouwman, *t. a. p.*, blz. 39—48, 61, 62.

de doop heeft toegediend en ouderlingen en diakenen aangesteld.

Deze maatregel van militaire inlegering, waarvan men zich in het beginsel zoo niet terugkeer van opgevatte dwaalbegrippen, altans onderwerping aan de wet, aan 's Konings heilzame bedoelingen voorstelde, heeft echter noch het een, noch het ander uitgewerkt.

Toen de Separatisten in de stad *Utrecht* deze onderwerping hadden betoond, vleide ik mij met de hoop, dat die van *Bunschoten* en *Loosdrecht* — later bleek eerst van het aanzijn van die te *Loenersloot* —, welke die van *Utrecht* als hunne voorgangers beschouwen, ook hunne navolgers ten aanzien der gedachte onderwerping zoude(n) worden. Ik vond mij echter in die hoop bedrogen, en bij het vermoeden dat welligt gebrek aan invloed van den kant des gemeentebestuurs op de Afgescheidenen of andere mij onbekende redenen de pligmatige onderwerping beletselen in den weg stelden, in het besef dat voortdurende onwil tot gehoorzaamheid aan de wet voortdurende militaire inlegering noodzakelijk maakte, dat niet alleen den separatist, maar ook den goedgezinden, den rustigen inwoner daardoor getroffen wordt, en dat wijders dezelve maatregel aan 's rijks kas nadeelig is: al deze redenen deden mij besluiten mij in persoon in de eerste plaats naar *Bunschoten* te begeven.

Het was mij aangenaam de assessor-separatist, een van de hoofdleiders, omtrent mijne gronden voor de noodzakelijkheid tot onderwerping te zien instemmen, en diezelfde uitwerking had ook een gesprek dat tenzelfden tijde namens mij met den voornaamste der hoofdleiders [37]), den zoon van den schoolonderwijzer, insgelijks als zoodanig geadmitteerd [38]) en zijnen vader in het geven van onderwijs behulpzaam, gehouden werdt, terwijl ik bij de overige leden van den gemeenteraad na eene ernstige toespraak afkeuring van deze verzetting tegen Zijner Majesteits bevelen mogt opmerken.

Ondertusschen heeft den sedert verloopen tijd mij geleerd, dat de gegevene verzekeringen tot bereidwillige onderwerping of slechts gehuicheld waren, of dat men later daarvan is teruggekomen, in welk gevoelen ik ontegenzeggelijk ben gesterkt geworden door den brief, waarvan ik de eer heb Uwe Excellentie een afschrift nevens dezen aan te bieden, en welke als een gewrocht van den voornaamsten der hoofdleiders tevens kan beschouwd worden als de uitdrukking der gevoelens van al de Afgescheidenen [39]).

---

[37]) J. Beukers.

[38]) Admitteeren = toelaten.

[39]) *Aan den Heer Staatsraad, Gouverneur der provincie Utrecht.*

(kopy) *Bunschoten*, den 28. Novbr 1836.

De ondergeteekende, J. Beukers, onderwijzer der jeugd, door den Burgemeester Hoolwerf verstaan hebbende, dat luitenant Van der Poort laf genoeg is geweest om het gebeurde van Zondag den 20. dezer in eenen verkeerden zin Uwe Excellentie voor te stellen, heb ik in de tegenwoordige omstandigheden het mij ten pligt gesteld om Uwe Excellentie met verschuldigden eerbied en met gepaste vrijmoedigheid te rapporteren, dat wij de patroelerende militairen het bespieden nimmer ontzegd hebben, en hoewel hunne euvelmoed wel eens ongeregeldheden

Die hoofdleider, behalve zijne dweepziekte, zijne lust om mij te bekeeren, professeert [40]) in dien brief eene leer, welke het Gouvernement in zijne handelingen aanrandt, want hij beschuldigt hetzelve van verdrukking, van vervolging, hetgeen, het moge dan ook in den mond van zulk een voorwerp als weinig beteekenende woorden te achten zijn, op de harten der jeugd aan zijn onderwijs en leiding toebetrouwd, onmisbaar een indruk zal scheppen, welke voor de maatschappij in de toekomst nadeelige gevolgen zou kunnen voortbrengen, des te onmisbarer, omdat hij diezelfde jeugd ook godsdienstig onderwijs buiten den gewonen schooltijd geeft.

Deze stand van zaken heeft mij aanleiding gegeven tot de navolgende vragen:

1° Of, indien de weigering tot onderwerping aan Zijner Majesteits vooraangehaald Besluit de voortdurende inlegering der militaire magt in eene gemeente noodzakelijk maakt, deze militaire magt niet uitsluitend bij de Separatisten zal behooren te worden ingekwartierd, zonder genot der toelage bij art. 3 van het Besluit in dato 3 Augustus 1814 no. 33 *in gewone gevallen* van inkwartiering aan dezelven verzekerd.

2° Of, indien een van de gewezene predikanten of andere, als zoodanig door de Afgescheidenen aangesteld, in eene bijeenkomst beneden het verboden getal tegenwoordig is, zoodanige bijeenkomst al dan niet moet ontbonden worden.

3° Of een onderwijzer der jeugd gelijk hiervoor genoemd, kan geacht worden een goed burger te zijn — hetgeen bij art. 13 der Schoolwet van 3 Maart 1806 een vereischte is om schoolonderwijzer te wezen — en of hij, dit vereischte missende, niet zou moeten worden ontzet, dan wel in hoeverre art. 18 van die Schoolwet op hem zou kunnen worden geappliceerd [41]).

---

pleegden, verdroegen de Oudgereformeerden zulks met uiterste gelatenheid; maar toen ik Zondag den 20. dezer door Cornelis van der Meer, milicien bij de 9. Afdeeling 1 Bat. Infanterie, in mijn openbaar werk gestuit werd, terwijl ik onder de Oudgereformeerden voor niet meer dan 19 personen sprak, vonden wij geraden om die onzalige werktuigen zooveel mogelijk tegen te gaan, waarom ik mij tot den Burgemeester vervoegde, van de zaak kennis gaf, en verklaarden, dat wij ter voorkoming van verdere ongeregeldheden genoodzaakt waren de deuren te sluiten, tenzij ZijnEdGestr. of deszelfs veldwachter de patroelie verzelden.

Het was ons aangenaam in het bespieden onzer vergaderingen den veldwachter Koelewijn aan het hoofd der patroelie te zien, en hebben alsnog geene deuren behoeven te sluiten.

Overigens zijn de militairen gezegende werktuigen om Sion uit te breiden, en wij verblijden ons iets voor den Heere en zijne waarheid te mogen opofferen, als die weten dat, gelijk in de dagen onzer vaderen inquisitie en gewetensdwang, zoo ook nu verdrukking en vervolgingen moeten medewerken om den Baäl des tijds af te breken.

De Koning der Eere overstorte Uwer Excellentie's persoon en huis met den geest der genade en der bekeering, opdat Uwe Excellentie geen verwoester van Sion, maar een voedsterheer mogt wezen voor de Oudgereformeerden in Nederland.

(get.) J. BEUKERS.

[40]) Professeeren = openlijk belijden, verkondigen, leeren.

[41]) Appliceeren = toepassen. Zie over de Schoolwet van 1806 I. van Hoorn, *De Nederlandsche Schoolwetgeving*, 1907, blz. 211—217.

Ik neem de vrijheid Uwe Excellentie te verzoeken, dat de onzekerheid waaromtrent ik aangaande de aangehaalde punten verkeer moge worden opgeheven.

De Staatsraad, Gouverneur van de provincie Utrecht,
L. VAN TOULON.

50. Bericht van den Burgemeester van Loenersloot c. a. aan den Gouverneur van Utrecht, 3 Dec. 1836.

Binnenl. Zaken.
7 December 1836 *no. 4 geheim.*

(kopy) *Loendersloot,* den 3. December 1836.

Aan Zijne Excellentie den Heer Staatsraad, Gouverneur van de provincie Utrecht.

Naar aanleiding van UHoogEdGestr. zeer geëerde missive van den 30. November ll. no. 315 k. heb ik de eer te kennen te geven, dat gisterenavond door den assessor Korver en den wachtmeester van het alhier gestationneerde detachement is verklaard vernomen te hebben, dat de Separatisten uit deze gemeente en uit dezen omtrek zich laatstleden Maandag hebben vereenigd onder *Kockengen* ten huize van zekeren *Boogaard* [42]), en dat aldaar door den bekenden afgezetten predikant *Buddingh* bedienings-, trouw- en doopplegtigheden zouden uitgeoefend zijn. Dat ook door twee der lanciers, gebiljetteerd bij den separatist Albert van der Vliet, zoude gehoord of aan hen gezegd zijn van of door den genoemden Van der Vliet, dat zoodra zij, lanciers, zouden vertrokken zijn, men niet nalaten zoude opnieuw godsdienstige bijeenkomsten te houden.

De assessor Korver stemde met mij overeen om dus geen langer verblijf dan tot aanstaande Dingsdag van het detachement aan UHoogEdGestr. voor te dragen, omdat hal(s)starrigheid en ongehoorzaamheid toch bij deze Separatisten blijft standhouden, terwijl de inkwartiering, waarvoor zij ad 35 centen per hoofd gededommageerd [43]) worden, voor hen geene straf uitmaakt.

Ik heb de eer met de meeste hoogachting te zijn [44])

De Burgemeester van Loendersloot, Oukoop en Ter Aa,
(get.) JOH. SANDERSON.

---

[42]) H. Bogaard, geb. 8 Apr. 1798.

[43]) Dedommageeren = schadeloosstellen.

[44]) De Gouverneur biedt bij geleidend schrijven d.d. 5 Dec. 1836 no. 321 k. een afschrift van deze missive aan den Minister van Binnenlandsche Zaken aan, ten vervolge op zijn rapport van den 3. Dec. no. 319 k. Hij maakt voorts de volgende opmerking: „De missive toont naar mijn inzien opnieuw de noodzakelijkheid aan, dat indien er geene andere dan de tot hiertoe werkende maatregelen kunnen genomen worden, de eerste der bij mijn gemeld rapport voorgestelde vragen eene bevestigende beantwoording schijnt raadzaam te achten."

51. Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken aan den Koning, 10 Dec. 1836.

Binnenl. Zaken.
10 Dec. 1836 *no. 4 geheim.*

(minuut) *Aan den Koning.*

De Staatsraad, Gouverneur der provincie Utrecht, heeft mij bij missive van den 3. dezer onderhouden over de zaak der zoogenaamde Separatisten in zijn gewest, en dezelve missive doen achtervolgen van eene andere onder dagteekening van den 5., tot hetzelfde onderwerp betrekking hebbende.

Ik geef mij de eer beide stukken onder het oog Uwer Majesteit te brengen, en mij kortheidshalve aan den inhoud gedragende, zal ik tevens de vrijheid nemen eenige consideratiën aangaande de drie vraagpunten in de eerstvermelde missive voorkomende, aan de aandacht Uwer Majesteit te onderwerpen.

Wat de eerste vraag aangaat: of men de militairen alleen bij de zoogenaamde Separatisten zou kunnen inlegeren zonder betaling van de dagelijksche toelage ad 35 cts per man? — hieromtrent geef ik mij de eer aan te merken, dat ik eerbiedig het antwoord ben wachtende op de vraag, waarop bij geheim rapport van den 25. November ll. no. 1 het welmeenen Uwer Majesteit werd ingeroepen naar aanleiding van de inlichting gevraagd door den Gouverneur van *Vriesland,* omtrent het voortdurend inkwartieren van militairen bij één der ingezetenen van *Oenkerk,* die hal(s)starrig bleef weigeren den raad, aan hem gegeven, gehoor te verleenen. Het komt mij onder verbetering voor, dat de vraag door den Gouverneur van Utrecht gedaan, zich aan het zooeven vermelde vraagpunt aansluit[45]; terwijl ik de vrijheid neem te doen opmerken, dat de vraag: of deze inkwartiering zou kunnen plaats hebben bij wege van *inlegering* en niet bij wijze van inkwartiering tegen betaling van 35 cents per man daags? reeds behandeld werd bij dezerzijdsch rapport van den 11. February dezes jaars no. 1 geheim, naar aanleiding van eene vraag deswege van den Gouverneur van *Overijssel,* waarop bij missive van den Secretaris van Staat van den 22. Maart daaraanvolgende namens Uwe Majesteit is te kennen gegeven, dat die Gouverneur zou kunnen verwezen worden op de antecedenten en op hetgeen in soortgelijke gevallen en bepaaldelijk in 1830 heeft plaats gegrepen[46]. Het zij mij intusschen geoorloofd, onder referte tot[47] de zoo even gemelde zaken, het welmeenen Uwer Majesteit te vragen omtrent het antwoord, hetwelk op dit eerste punt aan den Gouverneur van *Utrecht* zal kunnen gegeven worden.

Ten aanzien van het tweede vraagpunt: of eene bijeenkomst beneden het verboden getal al dan niet moet ontbonden worden indien een van de gewezene predikanten of een ander, als zoodanig door de Afgescheidenen aangesteld, in die bijeenkomst tegenwoor-

---

[45]) Zie hierboven no. 22—25.
[46]) Zie deel III, no. 78; vgl. ook hierboven no. 27.
[47]) Onder referte tot = onder verwijzing naar.

dig is? — voor eene affirmatieve [48]) beantwoording hiervan vind ik geene bepaalde motiven in de voordragt des Gouverneurs. Ik geloof wel dat het op zichzelf wenschelijk zoude kunnen zijn de aanvoerders en leiders zoo veel mogelijk in hunne praktijken tegen te gaan, maar aangezien de wet mijns inziens geene vrijheid verleent om eene anders geoorloofde bijeenkomst als onwettig aan te merken, wanneer een aanvoerder of leider en hoofd der vereeniging zich in die bijeenkomst bevindt, vind ik ook voor mij geene vrijheid om het voorstel tot eene affirmatieve beantwoording te doen, doch zal ik echter deswege gaarne het welmeenen van Uwe Majesteit verstaan.

Met betrekking tot de derde vraag door den Gouverneur van Utrecht voorgesteld: of een onderwijzer der jeugd, hoedanig in 's Gouverneurs missive wordt aangewezen, niet zoude moeten worden ontzet, dan wel, in hoeverre art. 18 der Wet van 3 April 1806 op hem zou kunnen worden toegepast? — zou ik eerbiedig van gevoelen zijn, dat het misschien doelmatig zou wezen, op het voetspoor van hetgeen aan Uwe Majesteit werd voorgesteld bij dezerzijdsch rapport van den 23. November ll. no. 3 geheim [49]) ten aanzien van eene gelijksoortige vraag van den Gouverneur van *Overijssel*, den Gouverneur van Utrecht mede te verwijzen naar het Huishoudelijk schoolreglement van zijn gewest, in welks 7e artikel, waarvan hiernevens een afschrift gaat [50]), nader wordt

---

48) Affirmatief = bevestigend.

49) Zie hierboven no. 46.

50) „Wanneer eenig openbaar schoolonderwijzer, of bijzonder van de tweede klasse, zich niet behoorlijk onderwerpt aan de wetten, omtrent het schoolwezen geëmaneerd (= uitgevaardigd), of nog te emaneren, — wanneer hij door een slecht zedelijk gedrag zijnen dienst voor de jeugd onnut maakt, — wanneer hij eenige middelen van bestaan blijft aanhouden, welke met zijnen post niet stroken, — wanneer hij zich aan de bevelen van den schoolopziener of de plaatselijke schoolcommissie onttrekt of dezelve onbetamelijk bejegent, — zal de schoolopziener of de plaatselijke schoolcommissie trachten hem door ernstige vermaningen tot zijnen pligt te brengen.

Wanneer dit niet mogt baten, zal de schoolopziener of de plaatselijke schoolcommissie hem bij het gemeentebestuur aanklagen, 't welk insgelijks door ernstige aanmaningen trachten zal hem tot beter gedrag te doen terugkeeren.

Indien ook deze poging vruchteloos mogt bevonden worden, zal hij op voordragt der commissie van onderwijs of van de plaatselijke commissie in zijnen post als schoolmeester, of indien zijn misdrijf, van een meer ernstigen aard zijnde, eene zwaardere straffe noodzakelijk maakte, ook in zijnen post als voorlezer en voorzanger, door het gemeentebestuur en den kerkenraad worden geschorst, en deszelfs acte van algemeene toelating worden ingetrokken voor den tijd van zes weken...., in welken tusschentijd voor het waarnemen van deszelfs school, voor zooverre den openbaren schooldienst aangaat, zal gezorgd worden door het gemeentebestuur, met overleg van den schoolopziener, waarvan de kosten, boven hetgeen de schoolgelden in dien tijd opbrengen, zullen verhaald worden op den schuldigen.

Indien deze zich naderhand voor de tweede maal mogt schuldig maken, zullen de regeringen in de steden Amersfoort en Utrecht overgaan tot eene finale intrekking der acte van algemeene toelating; in de kleine steden en op het platteland daarentegen zal derzelver schor-

omschreven, *wanneer* een onderwijzer in de termen valt om gesuspendeerd of afgezet te worden en *hoe* daarbij wordt te werk gegaan. Of in 't geval waarvan de Gouverneur van *Utrecht* spreekt het *pligtverzuim*, de *overtreding of wederstreving der algemeene wet* of het *wangedrag* aanwezig zij, waarmede art. 18 der Schoolwet de schorsing of intrekking der acte van algemeene toelating verbindt, zou ik niet durven beslissen en komt mij zeer twijfelachtig voor. Maar ik kan tevens niet nalaten op te merken dat, zoo ook het individu waarvan hier de rede is, uit de *burgerlijke* school kon worden verwijderd, het gevreesde kwaad niet ten eenemaal zou weggenomen zijn, immers zoo aan die persoon niet tevens kon belet worden *godsdienstig* onderwijs te geven, waarmede het schijnt dat hij zich desgelijks bezig houdt.

Uwe Majesteit gelieve ook deze consideratiën te overwegen en mij omtrent dit punt Hoogstdeszelfs welmeenen insgelijks te doen kennen [51]).

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
(DE KOCK).

52. Bericht van het Classikaal Bestuur van Amsterdam aan den Minister van Eeredienst, 12 Dec. 1836.

Herv. Eered.
13 Dec. 1836 *no. 5.*

Aan Zijne Exc. den Minister van Staat, belast met de Generale Directie der zaken van de Hervormde Kerk enz. te 's Gravenhage.

no. 415. *Amsterdam,* 12 December 1836.

Het Klassikaal Bestuur van Amsterdam vindt zich verpligt aan Uwe Excellentie kennis te geven, dat bij hetzelve is ingekomen een berigt van den heer *G. J. Gimberg* [52]), predikant te Kortenhoef, d.d. Dec. 1836 houdende:

„Dat hij op den 4en Dec. l.l., zijnde Zondag, des avonds te half zeven ure vernemende, dat er in de woning van zekeren *Willem Hagen*, lidmaat te Kortenhoef, gehuwd aan *Marretje Schipper*, welke laatste zich den 3. Nov. 1835 had afgescheiden, eene godsdienstige bijeenkomst van Afgescheidenen onder voorgang van den gewezen predikant *Budding* zou gehouden worden, hij zich met

---

sing voor een' onbepaalden tijd door het gemeentebestuur geschieden op voordragt der commissie van onderwijs, en daarvan kennis gegeven aan het departementaal bestuur, door hetwelk hierin zoodanige voorziening zal worden gedaan, als tot bewaring van orde en handhaving der algemeene Schoolwet zal bevonden worden te behooren."

51) Vgl. hierna blz. 117, noot 55.

52) G. J. Gimberg (1808—1877); 1835 predikant te Kortenhoef, 1840 te Charlois.

twee diakenen, Gerrebertus van den Broek en Hendrik Boom, als getuigen of tot adsistentie, derwaarts heeft begeven, zijnde de ouderlingen door hunne hooge jaren daartoe minder geschikt en de Burgemeester *J. Sanderson* te Loenen woonachtig.

Dat hij aldaar gekomen zijnde, zes en twintig personen, waaronder weinige vrouwen, bijeen gevonden heeft onder voorzitting van den gemelden heer Budding. De toebereidselen tot het vieren van het Avondmaal waren aanwezig. Budding las in den Bijbel, en op gedaan onderzoek bleek het dat er reeds geoefend was.

Dat hij aan Budding gevraagd hebbende, wie hij was en wat zijn werk en doel aldaar was, en hierop antwoord ontvangen hebbende, dadelijk gezegd had dat zij behoorden uiteen te gaan, hetwelk beantwoord was door het aanheffen van Ps. 36.

Dat hij daarop met de diakenen en den huisbaas *Willem Hagen* zich naar buiten begeven heeft totdat de psalm gezongen was, waarop hij, weer naar binnen gegaan zijnde, de zamenkomst deed uiteengaan. Ook Budding vertrok. Brood en beker werd ingepakt en medegenomen. Na nog een uur toeven geen terugkeeren vernemende, vertrokken ook Ds Gimberg en zijne diakenen.

Dat het onaangenaamste van dit alles is dat, terwijl het thans te Kortenhoef tamelijk rustig is en er slechts drie Afgescheidenen aldaar zijn, deze vergadering bestond uit Afgescheidenen van de *Oude Loosdrecht,* die aldaar thans geene conventikelen kunnen houden wegens de militaire magt, en nu op eene afgelegen' streek in de gemeente van Kortenhoef trachten zamen te komen.

Het Klassikaal Bestuur niet bij magte zijnde om tegen deze zamenkomsten maatregelen te nemen, koestert de hoop dat deze kennisgeving tot zoodanige maatregelen leiden zal als geschikt zullen zijn om de gemeente van Kortenhoef tegen dergelijke aanleidingen tot onrust en verwarring te beveiligen.

Het Klassikaal Bestuur voornoemd,
IS. PRINS, scriba.

53. Missive van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds I. Prins te Amsterdam, 19 Dec. 1836.

Herv. Eered.
13 Dec. 1836 *no. 5.*

(minuut) *Den Heere I. Prins, scriba classis en predikant te Amsterdam.*

's Hage, 19 December 1836.

WelEerwaarde Heer!

De kennisgeving bij de missive van het Classikaal Bestuur van Amsterdam van den 12. dezer over het voorgevallene te *Kortenhoef* heeft aan den heer Minister aanleiding gegeven tot eene opmerking, welke ik gemeend heb UWEerw. *vertrouwelijk* te moeten mededeelen.

Dat de heer *Gimberg* ter goeder trouw en met de beste bedoelingen is te werk gegaan, wil men zeer wel gelooven; maar zulks laat niet na, dat hij zeer onvoorzigtig heeft gehandeld. Als getuige *voegde het hem* niet de bijeenkomst der Separatisten bij te wonen — nu dit schijnt de man gevoeld te hebben — en gezag *kon hij* er niet uitoefenen. Indien de Separatisten op zijne aanmaning niet hadden willen uiteengaan, had hij er niets aan kunnen doen en zich aan onaangenaamheden blootgesteld. De heer Gimberg had zich dienen te bepalen tot de zorg, dat er getuigen bij tegenwoordig waren, ten einde vervolgens de zaak aan de policie kon worden aangegeven en door de justitie vervolgd.

UWEW. make van deze aanmerkingen het noodig gebruik.

Met hoogachting enz.

(JANSSEN.)

54. Rapport van den Minister van Justitie met naschrift van den Minister van Eeredienst, 26 en 29 Dec. 1836.

Herv. Eered.
29 Dec. 1836 *no. 1 geheim.*

(kopy) *Aan den Koning.*

no. 1 geheim. *'s Gravenhage,* den 26. December 1836.

Commissoriaal van den 12. December 1836 la. W 43.

Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken, daarbij met zijne consideratiën overleggende twee brieven van den Gouverneur van *Utrecht* betrekkelijk de handelingen der zoogenaamde Separatisten.

Consideratiën en advys van den ondergeteekende.

Na met zeer gezette aandacht de hiernevens vermelde stukken overwogen te hebben, is het mij toegeschenen dat, hoe weerspannig de zoogenaamde Separatisten in een gedeelte der provincie *Utrecht* zich ook betoonen en hoevele kunstgrepen zij ook aanwenden, hunne handelingen echter minder reden tot bezorgdheid schijnen te geven dan de Gouverneur daarin wel meent te vinden. De schijn, die sommige aannemen alsof zij zich aan de bestaande bepalingen zullen onderwerpen zonder inderdaad dat voornemen te hebben, de gesprekken die anderen voeren dat zij de nu door het aanwezen van militaire magt verhinderd wordende zamenkomsten zullen hervatten, zoodra die magt weder is vertrokken, en eindelijk het voortdurend houden van zamenkomsten beneden het getal van 20 personen, waardoor de strafbepalingen van art. 291 en 292 van het Wetboek van Strafregt niet van toepassing te maken zijn, dit alles moge, ja, eene voortdurende waakzaamheid noodzakelijk maken, doch bijzondere gevolgen voor de verstoring der rust kan ik vooralsnog niet zien, dat daaruit te duchten zouden zijn.

Wenschelijk ware het voorzeker dat die handelingen en kunstgrepen op eene krachtdadige wijze konden worden belet en tegengegaan, doch mij zijn geene wettelijke middelen bekend die daartoe zouden kunnen dienen, en men is alzoo verpligt zich te bepalen om daartegen zoodanige administrative maatregelen over te stellen als ter beschikking staan.

Het inlegeren van manschappen kan buiten twijfel in die gevallen van een buitengewoon nut zijn, en het was dan ook uit dien hoofde, dat ik de toepassing daarvan bij wijze van inkwartiering bij mijn rapport van den 2. dezer no. 5 geheim als bijzonder wenschelijk beschouwde [53]).

De wijziging, die echter de Gouverneur daaraan schijnt te willen geven, en waardoor die inlegering het karakter van inkwartiering zoude verliezen, komt mij echter hoogst bedenkelijk voor. Ik erkenne gereedelijk, dat op die wijze het middel van eenen meer klemmenden aard zoude zijn, maar ik mag niet ontveinzen, dat ook daaruit moeyelijkheden en bezwaren zouden kunnen ontstaan die tot velerlei botsingen zouden kunnen leiden, daar toch tusschen de inlegering op de wijze zooals de Gouverneur van *Utrecht* die schijnt te willen toepassen, namelijk met inhouding van de gewone schadeloosstelling, en de gewone inkwartiering een te groot verschil bestaat om zich bij het volstrekt gemis van bepalingen en verordeningen op dat stuk bevoegd te achten dat middel in gezegder voege aan te wenden, en ik voor mij zoude dus denken dat de vraag te dien opzigte door den Gouverneur gedaan, negatief moet worden beantwoord.

Wat voorts aanbelangt de in de tweede plaats door den Gouverneur gedane vraag, of de enkele tegenwoordigheid van eenen afgezetten predikant genoegzaam is te achten om eene bijeenkomst van minder dan 20 personen te ontbinden, ook daarop geloof ik voor mij dat een ontkennend antwoord behoort gegeven te worden. Het zijn hier niet de individus, waarop te letten staat, maar het getal der tegenwoordig zijnde leden, en vermits nu de wet alleen zamenkomsten van *meer* dan 20 personen verbiedt, kunnen uit krachte daarvan geene ontbindingen plaats hebben, indien de bijeenvergaderden het getal van 20 niet te boven gaat.

Iets anders evenwel is het of men zoodanig afgezet predikant, wanneer hij terzelver plaatse niet woonachtig is, niet vandaar zoude kunnen verwijderen. Het Besluit van 9 October 1830 — Staatsblad no. 66 — vordert, dat ieder die elders dan ter plaatse waar hij zijne vaste woonplaats heeft, verblijft, van eene veiligheidskaart voorzien moet zijn.

Die bepalingen nu zijn onlangs door de Regtbank te *Zierikzee* in de provincie Zeeland in dier voege verstaan, dat de afgezette predikant *Buddingh,* die zich te *Tholen* ophield en aldaar godsdienstige zamenkomsten van Separatisten belegde zonder van eene veiligheidskaart voorzien te zijn, in overtreding met Zijner Majesteits Besluit was; en na hem dientengevolge bij regterlijk vonnis tot boete te hebben veroordeeld, is hij aangemaand de gemeente te verlaten; dan daaraan, ofschoon hetzelve aangenomen hebbende, niet voldoende, werd hij vergezeld van twee agenten van post tot

---

[53]) Zie hierboven no. 23.

post naar *Middelburg* geleid om verder naar zijne woonplaats te reizen [54]).

Het schijnt mij derhalve toe, dat de Gouverneur van Utrecht hierop indachtig zoude kunnen worden gemaakt.

Met opzigt eindelijk tot des Gouverneurs in de derde plaats gedane vraag nopens de ontzetting van den bij zijnen brief aangeduiden onderwijzer, deel ik geheel en al in de beschouwingen van het departement van Binnenlandsche Zaken, dienaangaande bij het bovenvermelde rapport ontwikkeld, en ik zoude alzoo van meening zijn, dat Zijne Majesteit zich met het voorstel dienaangaande door hetzelve departement gedaan, zoude kunnen vereenigen.

De Minister van Justitie,
(get.) VAN MAANEN.

(minuut)

In het algemeen kan de ondergeteekende zich wel vereenigen met het voorgedragene door zijne ambtgenoten de Ministers van Binnenlandsche Zaken en Justitie.

Op de *eerste* vraag van den Gouverneur van *Utrecht* zou dus naar des ondergeteekendens gevoelen kunnen geantwoord worden, dat de inkwartiering der militairen zich zeer wel kan beperken tot de huizen der Separatisten, en dat wat aangaat de voorgestelde inlegering zonder betaling der 35 centen daags, de Gouverneur wordt verwezen tot de antecedenten en op hetgeen in soortgelijke gevallen in 1830 heeft plaats gehad.

Op de *tweede* vraag, of eene bijeenkomst beneden het verboden getal al dan niet moet ontbonden worden, indien een der door die Separatisten erkende zoogenaamde predikanten daarbij tegenwoordig is, kan ook naar het gevoelen van den ondergeteekende wel niet anders dan ontkennend geantwoord worden.

Omtrent de *derde vraag* eindelijk zoude hij vermeenen, dat zal kunnen gehandeld worden in overeenstemming met Zijner Majesteits beschikking, vervat in de geheime missive van den heer Secretaris van Staat van den 24. December ll. la. C 45, op de aanvrage des Gouverneurs van *Overijssel* omtrent de schoolonderwijzer te *Hardenberg*, en dat mitsdien de Gouverneur van *Utrecht* zou kunnen worden uitgenoodigd te handelen overeenkomstig het 7^{e} artikel van het Provintiaal schoolreglement, met bijgevoegde opmerking, dat in allen gevalle een zoo opentlijk verzet tegen 's Konings bevelen, schoon dan ook niet regelregt het schoolwezen betreffende, in een openbaren onderwijzer niet kan geduld worden [55]).

(De Minister van Staat etc.,
v. PALLANDT v. KEPPEL.)

---

[54]) Zie hierboven no. 41.

[55]) Bij missive van 23 Jan. 1837 la. K 3 geheim werd de Minister van Binnenlandsche Zaken gemachtigd om overeenkomstig de door de Ministers van Justitie en van Eeredienst uitgebrachte adviezen te beschikken.

Vgl. voor het ontslag van J. Beukers, dat metterdaad volgde, J. A. Wormser, *De vurige oven*[2], blz. 89—99 [J. Beukers komt hierin voor onder den gefingeerden naam Jan Verlinden].

55—62

Begin December 1836 vestigt de Minister van Justitie de bijzondere aandacht van den Procureur Generaal op de samenkomsten der Afgescheidenen in de Residentie bij den advocaat Van Hall, zijn bevreemding uitend, dat daartegen nog geen maatregelen zijn genomen.

Dientengevolge komen er onderscheidene rapporten van den Directeur van Politie binnen, waarin allerlei bijzonderheden betreffende de samenkomsten van Afgescheidenen en ook van vrienden van het Réveil worden medegedeeld.

Aanvankelijk gaat men niet verder dan het plaatsen van een politiepost vóór het huis van Mr Van Hall, om „het edel gezelschap" bij het in- en uitgaan te surveilleeren. Een in Februari 1837 ingesteld gerechtelijk onderzoek levert nog geen voldoende gegevens op om tot vervolging over te gaan.

In April daaraanvolgende wordt de Minister ongeduldig en dringt hij er op aan, dat de Directeur van Politie „door alle in zijn bereik zijnde middelen" de zaak tot genoegzame klaarheid brenge om daarop een gerechtelijke vervolging te gronden.

De Directeur van Politie vraagt, of het in de bedoeling ligt, het eenig overblijvende middel: een inval der politie in de vergaderplaatsen der Afgescheidenen, aan te wenden. Maar de Minister laat de beslissing in dezen aan de prudentie van den Procureur Generaal over, die op zijn beurt de zaak aan den Directeur van Politie wil

overlaten. Deze durft de verantwoordelijkheid blijkbaar wel aan, want in den loop van de volgende maand worden twee boventallige samenkomsten bij procesverbaal geconstateerd. Daarop volgt dan de veroordeeling van Mr Van Hall door de Rechtbank te 's Gravenhage.

55. Missive van den Minister van Justitie aan den Procureur Generaal, 10 Dec. 1836.

Justitie.
10 Dec. 1836 *no. 2 geheim.*

(minuut) *Aan den Procureur Generaal te 's Hage.*

Van onderscheidene kanten is te mijner kennis gekomen, dat de advocaat Van Hall [1]) reeds menigvuldige malen te zijnen huize op de Veerkade alhier godsdienstige zamenkomsten van Separatisten heeft gehad, in een van welke zelfs de afgezette predikant Scholte als voorganger zoude zijn opgetreden, terwijl in eene latere aan een of meer kinderen de Heilige Doop zoude zijn toegediend [2]).

Naar de meening van sommige, zoo het schijnt welonderrigte lieden zoude het getal der zamengekomenen dan eens meer, dan eens minder aanzienlijk zijn geweest, en soms meer dan dertig, soms meer dan veertig personen hebben bedragen.

Die zamenkomsten schijnen zoo weinig bedekt of verheimelijkt te zijn geworden, dat dezelve de aandacht van velen reeds hebben getrokken, terwijl de gesprekken die daarover worden gevoerd zoo veelvuldig zijn, dat de zaak zelve reeds eene vrij algemeene bekendheid schijnt te hebben verkregen en bezwaarlijk voor de policieambtenaren heeft kunnen verholen blijven.

Het heeft mij in zooverre dan ook eenigzins verwonderd, dat niet reeds hiervan, ook zelfs niet van de deswege loopende geruchten, eenige narigten door den Directeur van policie zijn medegedeeld, en ik heb het derhalve dienstig geoordeeld uwe aandacht op deze zaak te vestigen, daar het voorzeker, onverminderd alle andere consideratiën, eene zeer schadelijke uitwerking naar buiten zoude moeten hebben, indien dergelijke godsdienstige zamenkomsten directelijk onder het oog der Regering plaats hadden, zonder dat daartegen eenige de minste voorzieningen werden gedaan.

---

[1]) Mr A. M. C. van Hall vestigde zich, na zijn overgang tot de Afgescheidenen, in September 1836 te 's Gravenhage, waar hij aanstonds zijn woning op de Veerkade voor de samenkomsten der Afgescheidenen openstelde.

[2]) Den 27. October 1836 schreef Van Hall aan Buddingh: „Scholte heeft hier voor een talrijke schaar tot veel zegen gepredikt". In denzelfden brief noodigde hij Buddingh uit om de gemeente eens te bezoeken, daar er ook kinderen gedoopt moesten worden. Buddingh voldeed aan dit verzoek in den loop van de maand November. Zie J. H. Gunning J.Hzn, *Leven en arbeid van H. J. Budding,* Rhenen 1909, blz. 509, 510, 517.

Ik verzoeke UHEG. dan ook om zich te doen inlichten, wat er inderdaad van die hierbovengemelde bijeenkomsten zij, en mij alsdan den uitslag uwer bevinding onder bijvoeging uwer consideratiën casu quo [3]) wel te willen mededeelen.

(De Minister van Justitie,
VAN MAANEN.)

56. *Rapport van den Directeur van Politie te 's Gravenhage aan den Procureur Generaal, 26 Dec. 1836.*

Justitie.
11 Jan. 1837 *no. 6 geheim.*

(extract) *Aan den Hoogedelen Gestrengen Heere Prokureur Generaal bij het Hoog Geregtshof te 's Gravenhage.*

no. 62/22275 geheim. *'s Gravenhage,* den 26. December 1836.

Sedert den ontvangst van de ministeriële aanschrijving van den 10. December jl. no. 2 geheim heb ik er meer bepaald mijn werk van gemaakt, en ontdekt, dat ten huize van den advokaat *Van Hall* op de middelste Veerkade godsdienstige bijeenkomsten worden gehouden; doch men bepaalt zich voorzigtigheidshalve met hunne vergaderingen *beneden* de twintig personen te houden, en wel op de navolgende manier: men plaatst er een getal, dat soms tot 18 ja 19 monteert [4]), in eene kamer, alwaar het woord wordt gevoerd, en boven dezelve in een afzonderlijk vertrek ook nog een gelijk getal menschen, die eveneens het woord hooren.

Den advokaat *Van der Kemp* moet zich ook onledig houden die godsdienstige bijeenkomsten, welke meestendeels op Zondagavond ten zeven uren plaats grijpen, bij te wonen.

De lampist van 's Konings paleis, *Be(e)ukers* genaamd, behoort ook met deszelfs huisvrouw tot het gezelschap.

Zekere kamenier [5]) aan het paleis van Zijne Koninklijke Hoogheid den Heere Prinse van Oranje zoude dezer dagen eene reprimande van freule *Omphal* [6]) hebben ontvangen over het bijwonen dier Scholtiaansche vergaderingen.

Men verhaalt stellig, dat een *zeer hoog* ambtenaar — T. [7]) —,

---

[3]) Casu quo = zoo het geval zich voordoet, eventueel.
[4]) Monteeren = stijgen.
[5]) Deze kamenier blijkt uit latere procesverbalen te zijn J. W. Werner.
[6]) A. D. baronesse van Omphal, geboren te Tiel in 1798, hofdame van de Kroonprinses; dochter van A. D. van Omphal, heer van IJzendoorn (1752—1813).
[7]) Met dezen T. kan niemand anders bedoeld zijn dan de Directeur Generaal Trip. Een ander ambtenaar wiens naam met een „T" begint, kwam toentertijd bij het departement van Oorlog niet voor.

aan het departement van Oorlog werkzaam, mede lid van het gezelschap is [8]).

Indien mijne informatiën wel zijn moet zekere predikant uit *Leyden* herwaards gekomen zijn om in het huis van den advokaat *Van Hall* huwelijksinzegening te doen plaats hebben; ja zelve zoude men daar ten huize aan twee kinderen den heiligen Doop hebben toegediend.

Op denzelfden voet, namelijk beneden de twintig personen, moet men godsdienstige bijeenkomsten houden in het huis van den heer *Nieuwenhuizen* [9]) in de Raamstraat, doch aldaar zoude men geen huwelijksinzegeningen noch doopplegtigheden, immers tot heden, hebben gezien.

Eenige inwoners van *Scheveningen* zouden insgelijks leden der Scholtiaansche vergaderingen zijn. Onlangs is te *Scheveningen* eene pink in zee gestoken, bemand met zulke verkeerde ijveraars, niet om te gaan visschen, maar te *Noordwijk* een bezoek te geven aan een fragment [10]), behoorende tot de groote confrerie [11]).

Verzoekende middelerwijl te worden geïnformeerd, of het, zoodanig als de zaken thans geschapen zijn, raadzaam is eene inval bij *Van Hall* te doen.

Ik heb in allen gevalle last gegeven om dien heer eenigszins te inquieteren [12]), en zal, te beginnen met Zondag aanstaande, *twee* van mijne grootste agenten in costuum voor het huis van den heer *Van Hall* plaatsen om te zien wie er in gaat, die op alle vragen hoegenaamd het antwoord zullen schuldig blijven, maar zich alleen bepalen met het edel gezelschap te zien uit- en ingaan; welligt dat de aanzienlijken onder hen zich zullen schamen dat zijlieden gesurveilleerd worden. Deze maatregel kan mij geen advokaat betwisten [13]).

De Referendaris, Directeur van Policie,
(get.) A. AMPT [14]).

---

[8]) De Minister van Justitie betwijfelt „op goede gronden" het verhaal over de berisping van die kamenier door freule Omphal, en hem komt het bericht over dien hoogen ambtenaar „zeer onwaarschijnlijk" voor [Just. 11 Jan. 1837 no. 6 geheim].

[9]) Bij deze familie Nieuwenhuyzen logeerde Ds De Cock tijdens zijn bezoek aan Den Haag in Mei 1834; vgl. Keizer, *De Afscheiding van 1834*, blz. 399, 406.

[10]) Fragment = afdeeling.

[11]) Confrerie = broederschap.

[12]) Inquieteeren = verontrusten, lastig vallen.

[13]) De Procureur Generaal deelde in zijn missive van 24 Dec. 1835 no. 1663 het bericht van den Directeur van Politie aan den Minister van Justitie mede, met de opmerking, dat het bezwaarlijk zou vallen om het verband tusschen de bijeenkomsten in de verschillende vertrekken van het huis van Van Hall in rechten te bewijzen, en dat er ook gewichtige bedenkingen waren in te brengen ten aanzien van de bevoegdheid van de politie om aldaar een inval te doen [Just. 11 Jan. 1837 no. 6 geheim].

[14]) A. Ampt (1780—1857); 1811 commissaris van politie te 's Gravenhage; 1813—1850 directeur van politie aldaar, sedert 1830 met den titel van referendaris bij den Raad van State; vooral bekend door zijn „statistique personelle" over alle ambtenaren en aanzienlijke bewoners der residentie, die hij tijdens de Inlijving samenstelde.

57. *Rapport van den Directeur van Politie te 's Gravenhage aan den Procureur Generaal, 9 Jan. 1837.*

Justitie.
28 Jan. 1837 *no. 9 geheim.*

Aan den Hoogedelen Gestrengen Heere Procureur Generaal bij het Hoog Geregtshof.

no. 35/22342 geheim. *'s Gravenhage,* den 9. January 1837.

Naar aanleiding van vroegere over de navolgende materie gehoudene korrespondentie en speciaal tengevolge UHEdGestrenge nadere aanschrijving van den 7den January jl. [15]) heb ik de eer te informeren, dat ik mijne relatiën meer heb uitgebreid, om te weten wat er des Zondagsavonds in het huis van den heer advocaat *Van Hall* omgaat, alwaar gisterenavond *vierendertig* personen zijn vergaderd geweest *in één vertrek,* en waaronder een *veertiental Scheveningers* met en benevens eenige kinderen. Men is begonnen met een gebed te doen, daarna de 25. Psalm te zingen en vervolgens te handelen over Ephezen 1 : 2 en 11; het woord is er gevoerd geworden door *Golverdinge* [16]), boekverkooper, woonende in de Papestraat, en vervolgens door *Van Hall,* terwijl het gezelschap, zamengesteld uit burgerluidjes, ten acht uren is uiteengegaan; waaronder zich echter bevond juffrouw *Gerritse,* woonende ten huize van mevrouw *Rau* in de Raamstraat; evenals zekere *Meijer,* jager, in uniform gekleed, met de policiemuts op het hoofd, gecaserneerd alhier en werkzaam als schoenmaker bij het bataillon, onder die 34 personen ook begrepen was [17]). Laatstgenoemde heeft gisterenavond zijn dienst als *koster* aanvaard, terwijl een *viertal* van opgemelde *vierendertig* personen na de bijeenkomst zijn gegaan in het bij de policie bekende huis van *Nieuwenhuizen* in de Raamstraat. Zondag acht dagen is de bediening bij *Van Hall* ook verrigt geworden door den boekverkooper *Golverdinge,* hiervoren vermeld, terwijl *Van Hall* er vervolgens gesproken heeft over de dood der zondaaren; terwijl men na het bidden en danken gezongen heeft de 36e en 89e Psalm.

---

[15]) Een verzoek om onderzoek te doen naar de namen van eenige deelnemers aan de samenkomsten bij Van Hall, ten einde een gerechtelijke instructie te kunnen instellen [Just. 11 Jan. 1837 no. 6 geheim].

[16]) J. van Golverdinge (1813—1888); geb. te Amsterdam, waar hij als jongeman onder invloed van Da Costa kwam; door diens toedoen en hulp vestigde hij in 1833 een christelijke boekhandel en uitgeverij te 's Gravenhage; was gedurende 7 jaar ouderling-voorganger van de Haagsche Afgescheiden gemeente; sprak later ook elders, met name te Scheveningen.

[17]) Deze bijzonderheid, evenals een in een volgend rapport voorkomende mededeeling dat ook grenadiers de vergaderingen bij Van Hall bezocht hadden, gaf den Minister van Justitie — op voordracht van den Procureur Generaal — aanleiding zich met den Directeur Generaal van Oorlog in verbinding te stellen „om de toeneming dezer dweperij bij de militairen te keer te gaan" [Just. 28 Jan. 1837 no. 9 geheim; 17 Febr. 1837 no. 5 geheim].

Ook brengen mijne gerecuilleerde [18]) informatiën mede, dat nu ongeveer zeven weken geleden ten huize van *Nieuwenhuizen* een paar gehuwd zijn en ten huize van *Van Hall* zes kinderen gedoopt, welke beidene plegtigheden door Dominé *Buddingh* — een zwervenden leeraar, zooals de Separatisten hem noemen, gelijkstaande met de apostelen — zijn verrigt en waarbij 200 menschen zouden zijn tegenwoordig geweest.

Alverder ben ik te weten gekomen, dat Dominé *Secrétan* [19]) op de Princegragt deszelfs huis beschikbaar steld voor godsdienstige bijeenkomsten, gelijkstaande aan die bij *Van Hall* gehouden wordende, alwaar soms 24 personen zich vereenigen; onder welke zich onder anderen aanzienlijken bevinden, te weten: de advocaten *Gefken* [20]) en *Van der Kemp*, woonende op de Beestemarkt en Vlamingstraat; mevrouw *Van Zuijlen van Nijevelt* [21]), woonende op den Nieuwen Uitleg; de heer *Groen van Prinsterer*, woonachtig op de Korte Vijverberg, benevens eene dame tot die familie of huisgezin behoorende [22]); mevrouw *Van Hemert*, woonachtig aan de Boschkant [23]); de heer *Van Hogendorp* en Mevrouw [24]), woonende in de Lange Houtstraat, welke men acht als grootmeester van die bijeenkomst en aan wien men moet worden voorgesteld om in de vereeniging te worden opgenomen.

De subalterne of leden van lager stand, bij *Van Hall* vergaderende, zijn niet tevreden over de voorname personen, door hen *grooten* genoemd, dat dezelve niet bij hunne bijeenkomsten tegenwoordig zijn; zulks brengt hun geloof niet mede; zij achten zich *allen één!*

Scholten zelve, hunnen eersten apostel, zouden in *Amsterdam*

---

[18]) Recueilleeren = bijeenzamelen.

[19]) J. C. I. Secrétan (1797—1875); 1826 Waalsch predikant te Stockholm, 1828 te 's Gravenhage; 1861 emeritus; behoorde tot den Reveilkring.

[20]) Mr J. W. Gefken (1807—1887); als advocaat te 's Gravenhage een van de bekende verdedigers der Afgescheidenen; 1843 subst. officier van justitie te Brielle; 1845 advocaat generaal bij het Hof van Zuid-Holland; 1857 aan het hoofd van het Openbaar Ministerie in Suriname; werkte sterk mede tot afschaffing van de slavernij (1862); 1868—1869 lid van de Tweede Kamer.

[21]) Mevr. C. G. van Zuylen van Nijevelt—Bergsma (1790—1852), weduwe van C. baron van Zuylen van Nijevelt.

[22]) Blijkens het volgende stuk is deze opgave een vergissing: bedoeld zijn Mr G. Groen van Prinsterer en zijn echtgenoote, niet zijn op de Korte Vijverberg woonachtige vader Dr P. J. Groen van Prinsterer (1764—1837).

[23]) E. J. L. Reitz (1789—1853) sedert 1812 echtgenoote van Jhr. Mr W. J. Junius van Hemert (zie blz. 403, noot 11).

[24]) Blijkens de bevolkingsregisters woonde in 1840 geen Van Hogendorp in de Lange Houtstraat. Wel woonde in de Korte Houtstraat een gepensioneerde kolonel J. F. van Hogendorp, 65 jaren oud, weduwnaar. Voorts woonden de heer en mevrouw Fr. van Hogendorp-Van Limburg Stirum aan het Voorhout. Bedoeld zullen wel zijn Mr D. graaf van Hogendorp (1797—1845) en zijn echtgenoote Jkvr. M. C. van Hogendorp (1805—1878). Dezen woonden echter in 1840 aan de Fluweele Burgwal en volgens de *Residentie-almanak* van 1837 in dat jaar aan de Heerengracht.

door eene zenuwzinkingkoorts [25]) zijn aangetast en dientengevolge aldaar zeer ziek liggen.

Ik vermeene hiermede aan de intentie van UHEdGestrenge te hebben beantwoord [26]).

De Referendaris, Directeur van Policie,
A. AMPT.

58. Rapport van den Directeur van Politie te 's Gravenhage aan den Procureur Generaal, 23 Jan. 1837.

Justitie.
4 Febr. 1837 *no. 6 geheim.*

(kopy) *(Aan den Procureur Generaal.)*

no. 89/22396. *'s Gravenhage,* den 23. January 1837.

Mijnen vertrouweling, die bij eene der leden van de Separatisten voorgeeft ook lid te zullen worden, en zijne rol deswege zeer handig speelt, heeft mij andermaal gerapporteerd, dat de bijeenkomst in het huis van den advocaat *Van Hall* op gisteravond ten getale van 32 is geweest, waaronder *Zwaan,* vischkooper in de Schoolstraat, almede de huisvrouw van den overledene Nieuwenhuizen Jr uit de Raamstraat zijn opgemerkt, en dat in die vergadering is gehandeld geworden, na psalmen te hebben gezongen, over de 8e Zondag, waarover den boekverkooper *Golverdinge* het woord heeft gevoerd. Den opgemelden Separatist deed het leed, dat hij de Fransche taal niet magtig was, vermits hij nu de bijeenkomsten ten huize van Secrétan gehouden wordende niet kon bijwonen, aangezien men aldaar niets anders als in de Fransche taal spreekt, in wiens huis eenmaal in de week zamenkomst gehouden wordt, en wel des Vrijdags. Denzelve heeft zich vroeger vergist te verhalen, dat de heer *Groen van Prinsterer* van de Korte Vijverberg van die bijeenkomst lid was; mijnheer en mevrouw Groen van Prinsterer van het Plein op den hoek van de Lange Houtstraat zijn leden van die bijeenkomst. Voorts is de heer Bisschop, commies bij den Ontvanger Generaal der Koninklijke Nederlandsche Loterij [27]), ook lid van de bijeenkomst bij Secrétan geworden. Toen mevrouw Van Hogendorp onlangs zeer verkouden was, vroeg den alhier in voorkomende Separatist haren echtgenoot: „Nu zal U toch vanavond — Vrijdag 13 Jan. 1837 — niet met Mevrouw naar Secrétan gaan", waarop mijnheer Hoogendorp haar zoude hebben

---

[25]) Oude naam voor typhus.

[26]) De Procureur Generaal acht deze informatiën nog niet genoegzaam om er eenig gevolg in rechten aan te geven [Just. 28 Jan. 1837 no. 9 geheim].

[27]) Bekend is alleen D. Bisschop, geboren te 's Gravenhage in 1791, commies ter Kanselarij van de orde van den Nederlandschen Leeuw, de vader van Dr W. Bisschop, vgl. *Levensberichten Letterkunde,* 1889, blz. 358—360; mogelijk dezelfde, die vermeld wordt bij Keizer, *De Afscheiding van 1834,* blz. 404.

toegevoegd: „ja ja, zeker gaan wij er naar toe met de koets, de vergadering sla ik noch Mevrouw nooit over!"

Den Separatist verhaald al verder, dat hun getal thans 80 000 bedraagt, en zulks wist hij stellig, aangezien op iederen Vrijdag ten huize van Van Hall hoofden van andere gemeenten vergaderden en aldaar verslag doen der aanwinsten die zijlieden gedaan hebben, en welke vervolgingen hunne broeders hadden ondergaan. De autoriteiten te Zwolle zouden de Separatisten ernstig vervolgen, maar hun gevoelen is eenparig: al rigttede(n) de regters schavotten, ja brandstapels op, wij gaan nu niet meer tot de algemeene Gereformeerde kerk over, wij omhelzen nu ons eenmaal aangenomen geloof en daarin zullen wij sterven; den meermalen aangehaalde Separatist voegde erbij: „Ik waag er vandaag nog mijn grijzen kop aan en sterf voor onze kerk".

Bijaldien zijne gezondheid zulks toelaat, zal aanstaande Zondag acht dagen den ex-dominé Scholten — die zijlieden hunnen leeraar noemen — ten huize van Van Hall prediken.

Van Hall zoude een der hoofden van de geheele confrerie zijn, vermits hij het generale verslag doet van de bij hem ingekomen berigten — wie weet welke ontdekkingen men zoude doen, wanneer de aan hem geadresseerd wordende brieven ten postkantore wierden aangehouden —; hij is de ontvanger en diaken van de kerk; hij bezoldigt niet alleen de armen hunner zoogenaamde gemeente, maar betaalt ook hen die de Separatisten hunne leeraren noemen; deze zijn de bekende Scholten en Buddingh, Van Raalte te Genemuiden, Brummelkamp, vroeger predikant te Hattem, Van Velzen, vroeger predikant te Drogeham, en De Cock, vroeger predikant te Ulrum.

Bij Van Hall is thans gelogeerd de advocaat Busket of Bousquet [28]), wonende te Bommel; deze is ook Separatist en heeft gisteravond de bijeenkomst bijgewoond.

Nog is mij verzekerd, dat Scholte zich bij zijn laatste verblijf alhier bevonden heeft in het huis van den heer Van Hogendorp en aldaar in gezelschap is geweest met onzen predikant Molenaar, die 't met Scholten eens was en niets op alles wat hij zeide en den godsdienst betreffende had aan te merken; zijlieden waren zeer bevriend en handdrukten elkander bij het afscheid nemen. Eindelijk zoude Van Hall zich Vrijdagsmiddags onledig houden met kinderen bekwaam te maken voor hunne kerk, waartoe vele Scheveningers hunne kinderen derwaards zenden; en dat, even zooals ik UHEdG. bereids heb gerapporteerd, men in het huis van Nieuwenhuizen vergaderd, waaronder ook leden die bij Van Hall komen, en gedeeltelijk ook die van Secrétan, en zulks op Dinsdags, Woensdag en Zondag voordenmiddags [29]).

De Referendaris, Directeur van Policie,
(get.) A. AMPT.

---

[28]) Waarschijnlijk J. Bousquet, een van de oude vrienden van Van Hall; vgl. deel III, blz. 323.

[29]) Bij missive van 28 Jan. 1837 no. 113 dit rapport aan den Minister van Justitie mededeelende, merkt de Procureur Generaal alleen aan, „dat de bijzonderheden daarin voorkomende — en welke niet alle geheel naauwkeurig zijn — geenen anderen grond schijnen te hebben dan het

59. Missive van den Minister van Justitie aan den Procureur Generaal, 22 April 1837.

Justitie.
22 April 1837 *no. 1 geheim.*

(minuut) *(Aan den) Prokureur Generaal.*

Niettegenstaande de zorg waarmede UwHoogEdGestr., blijkens hare onderscheidene berigten tot die zaak betrekkelijk, heeft doen acht geven op de bijeenkomsten welke ten huize van den advokaat *Van Hall* binnen deze stad zouden gehouden worden, en hoewel de onderzoekingen dienaangaande tot nog toe geen voldoend resultaat of bewijs van verbodene daden hebben opgeleverd, komen er mij bij voortduring geruchten ter oore, volgens welke het als van publieke bekendheid zoude moeten beschouwd worden, dat de bewuste vergaderingen nog steeds geregeld worden gehouden. Het is mij zelfs gebleken, dat deze geruchten zich ook naar elders hebben verspreid, en in het bijzonder ook, dat in andere plaatsen de Separatisten zich daarvan bedienen ter verontschuldiging van hunne gedragingen, er zich hoogelijk op beroepende, dat even zulke bijeenkomsten als waarom zij vervolgd worden als het ware onder het oog van het Hoog bestuur zelve plaats grijpen, zonder dat daartegen iets zoude worden ondernomen.

Overtuigd dat er van de zijde van UwHoogEdGestr. en van die der politie niets verzuimd is om tot de ontdekking en het bewijs der verbodene zamenkomsten te geraken, doet mij echter de ruchtbaarheid, welke deze zaak alom schijnt te verkrijgen, en het gebruik daarvan door de Separatisten gemaakt, mitsgaders de invloed welken zulks op de algemeene opinie hebben moet, dubbel bejammeren, dat het niet heeft mogen gelukken om tot nog toe deze zaak tot genoegzame klaarheid te brengen om daarop eene geregtelijke vervolging te bouwen.

Ten einde dan niets te verzuimen om tot het gewenschte doel te geraken, neem ik de vrijheid UHEG. in consideratie te geven, of UHEG. het niet doelmatig zoude kunnen achten om deze zaak andermaal en ernstiglijk aan de aandacht van den Direkteur van Politie aan te bevelen, met uitnoodiging om door alle in zijn bereik zijnde middelen de opheldering dezer zaak te zoeken te bevorderen, vleijende ik mij, dat het bij eene gezette en doelmatige waakzaamheid toch eindelijk gelukken zal om tenminste zoodanige voorlopige informatiën te verkrijgen, welke UHEG. volgens hare vroegere berigten voldoende zoude kunnen oordeelen om daarop een regterlijk onderzoek te doen aanvangen, waardoor de ware toedragt dier bijeenkomsten nader zoude kunnen worden ontwikkeld.

---

bloote verhaal van éénen der Separatisten", weshalve hij daaraan vooralsnog geen gerechtelijk gevolg kan geven.

Blijkens een missive van den Officier van Justitie te 's Gravenhage leidden eenige hem in Februari door den Procureur Generaal toegezonden rapporten tot een gerechtelijk onderzoek, hetwelk echter „geen gronden tot verder vervolg" opleverde [Just. 29 April 1837 no. 2 geheim].

Mogt er bij UHEG. bereids iets naders aangaande deze zaak zijn ontdekt, of mogten haar eenige nadere consideratiën op dit stuk voorkomen, zoo zal het mij aangenaam zijn daarvan te mogen worden onderrigt [30]).

(De Minister van Justitie,
VAN MAANEN).

60. Procesverbaal, opgemaakt door Commissarissen van Politie te 's Gravenhage, 7 Mei 1837.

Justitie.
13 Mei 1837 *no. 4 geheim.*

(kopy)

Pro Justitia no. 95.

Proces Verbaal.

Ten gevolge der bij ons, Pieter van Ravesteyn Jr en Johannes Abraham Waldeck, commissarissen van policie in het eerste en tweede ressort te 'sGravenhage op den 29. April jl. en 3. dezer ontvangen schriftelijke bevelen van den heer Referendaris, Directeur van policie, hebben wij ons dientengevolge heden den zevenden Mey 1800 zeven en dertig, des voormiddags ten tien uren, begeven naar de woning van *Nieuwenhuizen* in de Raamstraat, wijk T no. 122; aldaar aanbellende, heeft ons de dienstmaagd, *Elisabeth Glimmerveen* genaamd, de voordeur opengedaan, aan welke wij hebben afgevraagd ons de kamer, waarin de zoogenaamde kerk ten huize van haren meesteres gehouden wordende, aan te wijzen.

Ons is daarop aangewezen geworden een binnenkamer, het uitzigt gevende op een keukentje, alwaar wij eene bijeenkomst hebben gevonden van *een en dertig personen,* zoo mannen als vrouwen, en waaronder drie kinderen:

Namelijk in de kamer alwaar de zoogenaamde kerk werd gehouden zes en twintig personen, zoo mannen als vrouwen, en waar-

---

[30]) Nadat de Procureur Generaal de wenschen van den Minister aan den Directeur van politie heeft doorgegeven, antwoordt de laatste bij missive van 28 April d. a. v., dat hij *alle* middelen die hem ten dienste stonden, heeft gebruikt, tenzij bedoeld wordt *een inval der politie in opgemelde huizen.* Als hij geen contra-order ontvangt, zal hij daartoe den volgenden Zondag overgaan.

De Procureur Generaal wil, blijkens zijn missive van 29 April aan den Minister, de zaak van een domiciliaire visitatie maar aan het beleid van den Directeur van politie overlaten.

De Minister verlaat zich in dezen geheel op „doorzigt, beleid en voorzigtigheid" van den Procureur Generaal [Just. 29 April 1837 no. 2 geheim].

onder drie kinderen, terwijl den raam van die kamer was opengeschoven, waardoor deze kamer en het keukentje éène vergaderplaats uitmaakte, en in welk keukentje wij nog vijf personen hebben geteld....

Ten gevolge van die bevinding hebben wij, na bevorens het gebed te hebben gehoord, jufvrouw Nieuwenhuizen, zich opgevende genaamd te zijn *Alida Catharina Portielje,* weduwe van *Hendrik Jacobus Nieuwenhuizen,* alsmede hoofdbewoonster van het huis waarin wij ons bevonden, afgevraagd:

1° naar het bewijs...., waarbij haar wordt vergund bijeenkomsten te houden van meer dan twintig personen.... ; waarop zij ons ten antwoord gaf, „dat zij dat bewijs niet had, en ook niet wist, dat zulks niet geoorloofd was";

2° tot welk doel de.... bijeenkomst... gehouden werd; antwoordde zij ons „dat die bijeenkomst eene godsdienstige strekking had."

Naar aanleiding van die antwoorden hebben wij jufvrouw Nieuwenhuizen verder afgevraagd ons op te geven den naam van dengeen, welke de door ons bevondene bijeenkomst presideerde; kregen wij tot antwoord: „wij hebben geen president."

Degeen die het gebed deed, noemt zich *Jacob Toet,* schoenmaker, wonende te Scheveningen.

De voorlezer in die zoogenaamde kerk gaf zich op te heeten *Jan van Golverdingen,* boekverkooper, in de Papenstraat woonachtig.

De vergaderde menigte aan onze uitnoodiging om uiteen te gaan gedeeltelijk niet willende voldoen, veelmin onzen last tot het staken hunner godsdienstige verhandelingen, aan hun gegeven, willende volvoeren, en wij in aanmerking nemende dat het den dag des Heeren is en de gevolgen welke een' sévère [31]) maatregel naar zich zouden sleepen, hebben wij goedgevonden ons te bepalen met de weigerenden hunne namen op te nemen; en dezen hebben opgegeven zich te noemen: *Mr Anne Maurits Cornelis van Hall,* advokaat, wonende op de Veerkade alhier; *Jan van Golverdingen* voornoemd; *Jacoba Wilhelmina Werner,* kamenier, woonachtig in het paleis van Z.K.H. den Heere Prins van Oranje; *Nicolaus van Beyeren,* bediende van Z.K.H. den Heere Prins van Oranje; *Lambertus Beeukers,* lampist in het paleis van Z.M. den Koning, met deszelfs drie zonen en dochter; *Isaac Hoogendoorn* met deszelfs huisvrouw, woonachtig aan de Zuidwestbinnencingel, van beroep arbeider; *Abraham Monteba,* kledermaker in de Glasblazerslaan; vrouw *Rees,* in de poort van *Zwaan* op het Spui; *Maria Gordon,* wonende aan de Mallemolen; *Cornelis Kloppert,* wonende in de Pieterstraat; *Bernardina Elisabeth Weemeyer,* dienstbaar ten huize van den advokaat Van Hall; *Jacob Toet* voornoemd; *Cornelis Roeleveld* met deszelfs zoon, *Arie de Lange, Matthijs Taal, Klaas van den Dijk, Maarten Plokker,* alle visschers en wonende te Scheveningen; met en benevens jufv. *Nieuwenhuizen* en dienstbode; — hebbende zes personen op onze herhaalde uitnoodigingen de door ons bevondene bijeenkomst verlaten, voorgevende dat zijlieden geene leden waren.

---

[31]) Sévère = gestreng.

Na voorlezing van dit proces verbaal heeft ons jufvrouw Nieuwenhuizen verklaart „dit proces verbaal niet te willen teekenen, aangezien het Zondag is, alhoewel den inhoud woordelijk waar was"....

De Commissarissen van policie,
(get.) VAN RAVESTEYN Jr.
WALDECK.

61. *Rapport van den Directeur van Politie te 's Gravenhage aan den Procureur Generaal, 22 Mei 1837.*

Justitie.
27 Mei 1837 *no. 8 geheim.*

(kopy) *(Aan den Procureur Generaal.)*

no. 64/22819. *'s Gravenhage,* den 22. Mei 1837.

Ik heb de eer ter kennisse van UwHEdG. te brengen, dat gistermorgen ten huize van den advokaat *Van Hall* vergaderd zijn geweest 19 personen, waaronder drie kinderen. Onder dat getal is opgemerkt *Toet, Golverdinge, Beeuwkes* en de wed^{e} *Nieuwenhuizen,* alle breeder vermeld in het procesverbaal van den 7^{en} dezer maand. *Van Hall* schijnt zich thans te bepalen, evenals zulks te *Amsterdam* geschied, met vergaderingen te houden beneden het getal bij art. 291 des Wetboeks van Strafregt vermeld.

Zijne pink op Scheveningen, de separatiste-pink genaamd, is op 2^{e} Pinxterdag in zee gegaan om te vissen, een bedrijf waarvan zich de andere vissers op zon- en feestdagen onthouden. *Jasper de Mas,* boekhouder derzelve, is thans in België [32]).

Van Hall heeft aan zijn huisbaas gerepliceerd, wanneer hij hem verzogt bij voortduring geene kerk van zijn huis te willen maken, „dat wanneer Z.M. hem vergunde eene kerk te bouwen, hij ook het zijne volgaarne daartoe zoude bijdragen en zijn huis er dan niet meer voor beschikbaar zal stellen."

Zondag acht dagen zijn er slechts *zeven* personen bij *Van Hall* vergaderd geweest, en bij *Nieuwenhuyzen* sedert de bekeuring *geene* meer.

De Referendaris, Directeur van policie,
(get.) A. AMPT.

---

[32]) Door de hulp van Van Hall hadden de afgescheiden Scheveninger visschers, die bezwaren hadden tegen het zondagswerk bij de visscherij, een eigen pink en een eigen „schrijver" (= boekhouder) gekregen. Vgl. een brief van Ds J. A. Meulemans te Scheveningen d.d. 22 Juni 1837 aan den Secretaris en Adviseur Janssen [Herv. Eered. 28 Juni 1837 no. 1 P geheim].

62. Procesverbaal, opgemaakt door Commissarissen van Politie te 's Gravenhage, 28 Mei 1837.

Justitie.

5 Juni 1837 *no. 6 geheim.*

(kopy)

Pro Justitia no. 111.

Proces Verbaal.

Heden den acht en twintigsten Mey 1800 zeven en dertig, des voormiddags ten negen uren, hebben wij ..... (ons) bevonden op de Veerkade, en aldaar waargenomen dat *een en dertig* personen, waaronder zes kinderen, in het huis van den heer *Van Hall* waren binnengegaan — namelijk tot de klokken tien uren —, waarop wij aan dat huis hebben aangebeld. De heer Van Hall ons de deur openende, hebben wij hem afgevraagd in de zoogenaamde kerk te mogen gaan, vermits wij een psalmgezang hoorden; antwoordde deze ons: „ik zal U het getal wel zeggen, het is boven de dertig, dan behoef je niet in de vergadering te komen en de godsdienstoefening te storen". Wij hebben hem daarop onder het oog gebragt, dat wij onder eede moesten verklaren het getal der aanwezige personen in zijn huis vergaderd, en bovendien, dat wij ingevolge art. 292 des Wetboeks van Strafregt de zoogenaamde gemeenten moesten ontbinden; waarop hij ons in de kamer heeft gelaten, waarin 32 personen aanwezig waren, waaronder de dienstbode van den heer Van Hall ....., bevindende zich de heer *Van Hall* zelve steeds in een kamer, zijnde een suite, waarvan de middeldeur openstond, uit welke kamer hij ons toegesproken heeft ....

De na te melden *Toet* zeide ons op de aan hem gedane vraag, „dat de gemeente de 51. psalm had gezongen."

Ten gevolge van die bevinding hebben wij den heer *Van Hall* als hoofdbewoner van het huis waarin wij ons bevonden, afgevraagd:

1° naar het bewijs ...., waarbij hem wordt vergund bijeenkomsten te houden .... ; waarop hij ons ten antwoord gaf: „neen, dat heb ik niet";

2° tot welk doel de door ons bevonden bijeenkomst van 32 personen gehouden werd — de heer Van Hall bevond zich altijd in de eerste kamer der suite —; antwoordde hij ons: „om God te dienen".

Wij hebben in de zoogenaamde kerk aan *Jacob Toet* .... afgevraagd, welke bediening hij in die alweder zoogenaamde gemeente had; antwoordde hij: „ouderling" [33]).

---

[33]) Eerst was Van Golverdinge tot ouderling en Van Hall tot diaken verkozen. Onder invloed van Ds Buddingh bedankte eerstgenoemde voor zijn ouderlingschap. Van Hall kon zich daar niet in vinden en correspondeerde daarover met Ds Buddingh; zie J. H. Gunning J.Hzn, *t. a. p.*, blz. 518—522. Blijkbaar werd J. Toet daarop in plaats van Van Golverdinge gekozen en bevestigd (door Ds Scholte?). Daar de correspondentie van Van Hall met Buddingh over Van Golverdinge's verkiezing nog

Op de door ons aan *Jan van Golverdingen* .... gedane vraag .... antwoordde hij: „voorlezer".

Een persoon, zich opgevende *Cornelis Roeleveld* genaamd te zijn en woonachtig te *Scheveningen,* gaf zich ongevraagd de betrekking van voorzanger der zoogenaamde gemeente.

Dezelfde vraag aan den heer Van Hall.... doende, antwoordde dezen: „ofschoon ik zulks niet verpligt ben aan U te zeggen, ik ben diaken".

De vergaderde menigte niet verkiezende de woning, of liever gezegd de kamer waarin zijlieden vergaderd waren, te verlaten, en wij dezelfde beweegredenen in aanmerking nemende, vervat in ons proces verbaal van den zevenden dezer maand, hebben wij ons bepaald met hunne namen op te nemen; en deze zijn: *Jan van Golverdingen* voornoemd; *Jacob Toet* voornoemd; *Cornelis Roeleveld* voornoemd; vrouw *Beeuwkes,* met hare drie kinderen, waarvan twee meerderjarig; jufv. *B. C. van der Wulp,* huisvrouw van *Nicolaas Snep,* geëmployeerd bij het departement van Binnenlandsche Zaken, met hare drie kinderen, wonende in het Glasblazerslaantje; *Isaac Hoogendoorn* en huisvrouw, wonende aan de Zuidwal; jufv. *Nieuwenhuizen,* wonende in de Raamstraat, met haar kind; vrouw *Gordon,* aan de Mallemolen; vrouw *Rees,* in de poort van *Zwaan* op het Spui; *Abraham Monteba,* in het Glasblazerslaantje; *I. H. Klaver* en twee zoonen, zijnde één minderjarig; *F. Lam,* aan de Noordwal; *Arie Tuit, Matthijs Taal, Arie de Lange, Arie van Ree, Klaas van Dijl,* wonende te Scheveningen; *Corn. Janse Best,* wonende te *Katwijk*-buiten; *Jan Plugge,* wonende te *Noordwijk*-buiten; *Aalt Klaasse Smit,* wonende te *Oosterwolde,* arrondissement Arnhem, prov. Gelderland; *Hendrika Kuyk* voornoemd; *Mr Anne Maurits van Hall,* advokaat, wonende in Wijk O no. 106 — welken heer wij naderhand in de zoogenaamde kerk hebben gezien.

Eén persoon, die zich in de zoogenaamde kerk bevond, heeft zich op onze uitnoodiging met te zeggen „ik ben geen afgescheidene" uit het huis verwijderd; terwijl vrouw *Rees* en vrouw *Hoogendoorn* zich insgelijks geen afgescheidenen noemden, doch welke de godsdienstoefening hebben blijven bijwonen.

Wij hebben hiervan opgemaakt dit proces verbaal, hetwelk wij, na gedane voorlezing, niet met den comparant hebben onderteekend, als verlangende hij om meer dan eene reden zulks niet te doen, — om te dienen daar, waar het behoort [34]).

De Commissarissen van policie,
(get.) VAN RAVESTEYN Jr.
WALDECK.

---

plaats had op 9 Mei, zal de bevestiging der ambtsdragers en daarmede de institueering der gemeente eerst plaats gevonden hebben in de periode tusschen 9 en 28 Mei, waarschijnlijk op een door-de-weekschen dag; vgl. hierboven no. 61. J. Toet was in 1842 en volgende jaren de leider van de afzonderlijke groep-Scholte; zie Dr D. H. Th. Vollenhoven, *De Afscheiding in de Residentie in het midden der 19e Eeuw,* in *Bijdragen voor Vad. Geschied. en Oudheidk.,* VIe Reeks, Deel VI, blz. 265.

[34]) Op 19 Juni d. a. v. werd Mr Van Hall door de Rechtbank te 's Gravenhage veroordeeld tot *f* 50.— boete en betaling van de gerechtskosten [Just. 1 Juli 1837 no. 3 geheim].

63—69

Eenige particuliere brieven en berichten, voornamelijk van Ds C. W. Pape, werpen een, zij het ook eenzijdig gekleurd licht op de moeilijkheden, waarmee de Afgescheidenen onderling te worstelen krijgen. Hoezeer hun tegenstanders deze onderlinge twisten als symptomen van het verval der afscheidingsbeweging met vreugde begroeten, toch waarschuwt een man als Janssen tegen hooggestemd optimisme. Hij ziet de toekomst nog vrij donker in, vooral omdat onder de autoriteiten eenstemmigheid in zake de bestrijding van het „kwaad" ook verre te zoeken is.

63. Brief van Ds H. H. Donker Curtius te Arnhem aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 30 Dec. 1836.

Herv. Eered.
3 Jan. 1837 *no. 1 P geheim.*

Arnhem, 30 Dec. 1836.

Waarde Vriend!

. . . . [1])

Alleen op de Veluwe roeren zich de Separatisten nog. Brummelkamp is altijd even ondeugend. De Cock heeft zich ook laten zien. Hij oefende te Nijkerk. De Elkumsche predikant Van Rossem [2]) heeft genade ontvangen om aberakadabera [3]) te prediken, hetwelk door velen met ongemeenen zegen wordt aangehoord. In de gemeente van Laatsman [4]) zijn er die hem verlaten, praefererende het Elkumsche licht. Het is aardig om te zien, hoe alzoo de eene vink den anderen doodfluit. Ik sta hoe langer hoe vaster in de overtuiging, dat de gekheid vanzelf zal te niete loopen en dat men zal eindigen met elkander bij de ooren te krijgen. Gij hebt zeker reeds kennis gemaakt met de *Reformatie.* Hieruit kan men zien, welke bollen het zijn met welken wij den strijd hebben. Van Raalte, te Zwoll gecondemneerd tot 3 maanden gevangenis ter zake van insulte [5]), den Burgemeester van Staphorst aangedaan, heeft geappelleerd. In de vorige week heeft dit appel hier gediend. Hij is niet gecompareerd. Alzoo moest de uitspraak bevestigd worden. Dit is ook geschied. Maar nu heeft hij oppositie gedaan en zal de zaak hier nogmaals dienen, en als Van Hall niet op de reis bevriest, zal hij voor Van Raalte komen pleiten. Men schijnt hier te begrijpen, dat de Zwolsche Regtbank te verre ging. Hij kon er hier wel eens beter afkomen [6]). In welk geval ik liever had gezien, dat men *niets* had gedaan.

Dat onder al dit gewoel onze Minister werd vereerd met het Groote Kruis [7]) is mij, zooals gij begrijpt, hoogstaangenaam: ook als blijk, hoe Z.M. over de zaak blijft denken. Met hun laatste adres zullen de heeren dan ook wel worden gerenvoyeerd naar het Be-

---

[1]) Het eerste gedeelte van dezen en den volgenden brief handelt over andere aangelegenheden.

[2]) P. W. van Rossem; 1835 predikant te Ellecom; 1863 emeritus.

[3]) Abracadabra = wartaal, onzin.

[4]) W. Laatsman (1806—1883); 1828 predikant te Hurwenen, 1831 te Rheden, 1841 te Maastricht.

[5]) Insulte = beleediging.

[6]) Zie hierboven blz. 106, noot 35.

[7]) Dat Van Pallandt van Keppel het Grootkruis van de Orde van den Ned. Leeuw zou ontvangen hebben, is niet bekend.

sluit van 5 July. Ik verwacht niet anders. Het moet dan ook daar maar bij blijven.

Ik ben en blijf ook in de felle koude zeer wel en doe mijn werk met lust. Hartelijk gegroet van

t. t.

DONKER CURTIUS.

64. Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds H. H. Donker Curtius te Arnhem, 3 Jan. 1837.

Herv. Eered.
3 Jan. 1837 *no. 1 P. geheim.*

(kopy) *'s Hage,* den 3. Jan. 1837.

Amicissime!

. . . .

Schoon niet zeer genegen om zwaar te tillen, denk ik over de zaak der Separatisten niet zoo ligt als gij, mijn vriend ! Was juist veel kunde noodig om chefs eener nieuwe secte te zijn, dan waren de hoofden dezer sectarissen weinig te vreezen; maar nu onkunde met leepheid, ijdelheid met dweepzucht gepaard gaan, kunnen zij daardoor gezond verstand en heldre christelijke begrippen bij zoo veele duizende blinde volgelingen wel missen. Zoo de scheiding eenmaal in haar geheel plaats heeft, zijn de gevolgen niet zoo gemakkelijk berekend; want veele van wien men het niet vermoeden zou, wachten maar naar goede gelegenheid om zonder *hun fatsoen te krenken* zich bij die mannen te voegen. De scheiding zou echter hebben kunnen belet worden en de zaak dragende gehouden tot zij dood liep, indien alle administrateurs en regters naar behooren hadden gehandeld. Gij weet intusschen dat zulks het geval *niet* is geweest; uit den uwen moet ik zelfs opmaken, dat ook de Arnhemsche Regtbank, die meermaals door Amsterdamsche uitspraak in appel hare moeiten verijdeld zag, zich gereed maakt, dezelfde poets te spelen aan de welgezinde Regtbank van Zwolle. Voeg nu hierbij de verkeerde werking van enkelde ministers [8]), dwaasheid van den Raad van State etc. etc. — en bereken de toekomst. Dan, waarom zich bezwaard over eene toekomst die in het duister ligt; die zij God aanbevolen; wij moeten maar naar ons licht, pligt en geweten handelen en dan gerust de uitkomst verbeiden.

t. t.

(get.) JANSSEN.

Dat de snaken spoedig zullen overhoop raken en bitter onder elkander haspelen, dat na verloop van tijd hun huis zal invallen, geloof ik ook, — maar het kwaad is dan geschied.

---

[8]) Bedoeld zullen zijn de Minister van Binnenlandsche Zaken, Baron De Kock, en diens voorganger, de tegenwoordige Secretaris van Staat, Baron Van Doorn.

65. Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 23 Jan. 1837.

Herv. Eered.
26 Jan. 1837 *no. 1 P.*

Heusden, 23 Jan. 1837.

Weledelgebooren Heer en Vriend!

. . . . [9])

Ik had reeds lang UE. over den toestand onzer klasse willen schrijven, maar de lust ontbrak mij om iets te doen. Thans meld ik, dat het Scholtianisme met den dag afneemt en nergens meer ingang vindt. Te Genderen en Doeveren is het aantal teruggekeerden reeds over de honderd en de gemeente dus tusschen de 160 en 170 zielen. Veel heeft daartoe bijgedragen de weigering der aanzienlijksten om op het laatste rekest te teekenen. Dit heeft dáár — en ook te Almkerk — de factie in twee deelen gesplitst, van welke het eerste gedeelte zich „afgescheiden", het tweede NB „geteekenden" noemt. Dodelijk is de vijandschap tusschen deze partijen. Scholte is in Gorinchem en reconvalescent [10]). Het beboeten door de regtbanken schijnt veel indruk gemaakt en zooveel teweeg gebragt te hebben, dat men besloten heeft, vooreerst met geene talrijke bijeenkomsten zich meer onledig te houden. Als de laatste rekesten maar ter griffie gedeponeerd worden, zal het palaeologisme [11]) zich zelve oplossen.

. . . .

C. W. PAPE.

66. Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 6 Febr. 1837.

Herv. Eered.
10 Febr. 1837 *no. 4 P.*

Weledelgebooren Heer en Vriend!

. . . . [12])

Ook te Wijk!!!, waar de hoogstregtzinnige Moorrees staat, hebben zich vier boeren gesepareerd, in zooverre namelijk, dat zij bij hem niet meer ter kerke komen. Een hunner heeft verklaard, dat Moorrees geen getrouw herder was. En waarom? Omdat hij hem niet opentlijk had bestraft wegens zijn onkuisch gedrag, daar zijne

---

[9]) Begin en slot behelzen familieberichten en mededeelingen van anderen aard.

[10]) Reconvalescent = herstellende; vgl. hierboven blz. 125.

[11]) Paleologisme = het stelsel, waarin het oude verheerlijkt wordt.

[12]) Begin en slot van den brief behelzen een aanbeveling van zijn zoon voor de koninklijke collatie te Leur en familieberichten.

bruid toch zeven maanden zwanger was! Daarom kwam hij niet meer bij hem ter kerke!

Te Zuilichem hebben zich de Separatisten gesepareerd van de Separatisten te Aalst. Er is dus eene merkelijke verwarring onder hen. De meester van Zuilichem staat aan het hoofd zijner factie en werdt geëxcommuniceerd door die van Aalst[13]. Ziedaar welk eene eenheid onder het zoogenoemde volk Gods!

. . . .

C. W. PAPE.

Heusden, 6 Febr. 1837.

67. Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 6 Maart 1837.

Herv. Eered.
9 Maart 1837 *no. 1 P.*

Heusden, den 6. Maart 1837.

Weledelgebooren Heer en Vriend!

. . . .[14]

Ik dank UE. zeer voor het medegedeeld declinatoir[15] Besluit in zake de miserabele factie. Het zal goed werken als het publiek komt, en eene verstandige, bescheidene publiciteit van hetzelve zal ook in deze streken geen doel missen.

Nieuws is hier niets. De ellendige Van Rhee gaat na Leeuwarden. Van Scholte's prediken hoort men niets, alleen Meerburg treibt sein Spiel[16] en heeft onlangs nog in deze omstreken gedoopt. Procesverbaal, citatie, condemnatie: ziedaar den Ausgang der ganze Geschichte[17].

Te Herwijnen, waar mijn fiksche zwager[18] burgemeester is, is l.l. week eene verkooping op judicieël gezag gehouden van beesten en huisraad eenes Scholtiaans wegens door hem geïncurreerde boeten en proceskosten. De som bedroeg over de

---

[13] Vgl. G. Keizer, *Uit de geschiedenis der Gereformeerde kerken*², blz. 136, 137. Daar wordt vermeld, dat in het begin van 1837 een ouderling en een diaken van Herwijnen „naar Zuilichem waren om aldaar den godsdienst waar te nemen, dewijl de kerkeraad aldaar onder censuur stond", en dat den 27. October 1837 aldaar door Ds Scholte een nieuwe kerkeraad werd bevestigd ten huize van G. van Wijgerden.

[14] Begin en slot bevatten mededeelingen van onderscheiden aard, in geen betrekking staande tot de zaak der Afscheiding.

[15] Declinatoir = afwijzend.

[16] Meerburg gaat zijn gang.

[17] Ziedaar de afloop van de gansche geschiedenis.

[18] J. W. Boellaard, gehuwd met D. B. H. Boellaard van Tuyl; vroeger officier; gedurende vele jaren schout en burgemeester van Herwijnen; bouwde de Ned. Herv. kerk aldaar.

f 1000.—[19]). Terwijl men in de eene kamer bezig was met den verkoop, bevond zich in de andere de eigenaar met andere Scholtianen en daar men gins openlijk veilde en de goederen tegen goeden prijs afzette, zongen de sectarissen dáár met luider stem den 146. Psalm.

. . . .

C. W. PAPE.

68. Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 7 Juni 1837.

Herv. Eered.
9 Juni 1837 *no. 2 P. geheim.*

Heusden, 7 Juny 1837.

Weledelgebooren Heer en Vriend!

. . . . [20])

L.l. Zondag 14 dagen heeft mijn zwager Boellaard, burgemeester te Herwijnen, een honderdtal Separatisten met 5 dragonders uiteengedreven[21]). Hij schrijft mij: „De boeren zeggen, dat het er heet geweest is, maar waarom maakt men te Tiel zoo weinig werk van mijne procesverbalen?"

Op het stuk van den doop heerscht thans tusschen Scholte en velen zijner vorige aanhangers niet slechts verwijdering, maar verbittering; het is letterlijk guerre ouverte[22]). Scholte heeft eenige bijeenkomsten met Dirk Duls te Poederoijen, de palinurus[23]) van den Bommelerwaard, bijgewoond, om dezen over te halen tot zijn sustenu[24]), dat alleen de kinderen der geloovigen moeten gedoopt worden. Doch Dirk Duls verschanste zich achter de stelling: „de doop is in de plaats der besnijdenis gekomen; alle Israelitische kinderen moesten besneden worden, atqui ergo[25]) moeten thans ook alle kinderen worden gedoopt". Scholte heeft de conferentiën niet meer willen hervatten en nu schrijft en harceleert[26]) men elkanderen wederzijds, zonder dat noch Scholte, noch Dirk Duls

---

19) Bedoelde verkooping vond plaats bij D. van Zanten. Met de bijkomende kosten was het gevorderde bedrag opgeloopen tot *f* 1284.10. Reeds eerder, in Nov. '35, was er bij hem een gerechtelijke verkooping gehouden tot een bedrag van *f* 484.48. Zie over een en ander uitvoerig G. Keizer, *Uit de geschiedenis der Geref. kerken*², blz. 19—33.

20) Begin en slot van den brief handelen over particuliere aangelegenheden.

21) Vgl. J. Verhagen Jr, *t. a. p.*, blz. 291.

22) Guerre ouverte = open strijd.

23) Palinurus = stuurman van Aeneas, viel slapend in zee; vandaar ironisch: flinke stuurman.

24) Sustenu = (volgehouden) bewering.

25) Atqui ergo = en dus.

26) Harceleeren = bestoken.

eigenlijk het fijne van de mis kennen [27]). Met dat alles behoudt de geleerde Duls de overhand bij de boeren, want men houdt hem voor een bekeerd mensch, voor een mensch die den Geest heeft, en aan den geest van Scholte begint men magtig te twijfelen. Te Genderen althans heeft hij zijn crediet ganschelijk verlooren; en hoe ligt het onder zekere bepalingen ware, de geheele afgescheidene onbehouwene massa weder terug te brengen, blijkt daaruit, dat verreweg de meesten te Aalburg en Wijk te kerk gaan en de Gendersche meiden, die met Mei in Heusden zijn komen woonen, bij mij getrouw de godsdienst waarnemen.

Meerburg had onlangs aangeboden te Veen te komen prediken, maar men heeft hem bedankt. Daar vergaderen de Separatisten in twee afdeelingen. Een klompenmaker sticht de eerste, een kledermaker de andere. De gewezene candidaat Duijser te Veen schijnt zoowat de amanuensis van Van Hall te zijn en het parool van hooger hand aan de anderen over te brengen.

Te Almkerk is het rustig, maar te Emmichoven duurt het schandaal nog al voort. Nergens hoort men echter dat het Separatisme toeneemt, maar veeleer dat het decrescendo [28]) gaat. Wat aan hetzelve een' vinnigen mep gegeven heeft in de opinie der boeren, is, dat Scholte geen steek meer draagt; de wereldsche pantalon heeft aangetrokken, en dat wel om zich ook in klederdragt van de diepbedorvene tegenwoordige Baalspriesters te onderscheiden. Die redegeving vindt bij de boeren geen ingang en men begint al te mompelen, dat Scholte's regtzinnigheid verdacht is.

. . . .

Weledelgebooren Heer en Vriend,

UWEdgeb. dienstvaardige dienaar en vriend,

C. W. PAPE.

69. Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 2 Aug. 1837.

Herv. Eered.
2 Aug. 1837 *P.*

Heusden, 2 Aug. 1837.

WelEdelgebooren Heer en Vriend!

. . . . [29])

Te Emmichoven — onder Almkerk — liggen thans 70 man gecantonneerd, bij voorkeur bij de Separatisten. Eenige dagen geleden schijnt er een plan van tegenstand ontworpen te zijn geweest, althans nachtelijke zamenscholingen hebben er stellig plaatsgegrepen. Doch gelukkig zijn dezelve nog uiteengeraakt.

---

[27]) Het fijne van de mis kennen = precies weten waar het om gaat.
[28]) Decrescendo = afnemend (muz.).
[29]) Familieberichten.

Scholte, die in zoo langen tijd het land van Altena niet bezocht heeft, is juist dezer dagen overgekomen, natuurlijk met geen ander doel dan om het vuur aan te blazen. Te Emmichoven durft hij zich nog ophouden, maar waarom komt hij niet meer te Genderen? omdat hij wel weet, dat hij daar al zijn crediet verlooren heeft.

Al de archiven van Doeveren en Genderen waren nog zoek. Een der hoofdleiders — Joh. Branderhorst —, doch die den buik vol heeft van het Separatisme, liet ik verleden bij mij komen, stelde hem het onaangename, het *kostbare* voor om een proces tegen het Klassikaal Bestuur uit te houden wegens de archiven, en raadde hem uit oude vriendschap, al die moeite te voorkomen door ze mij ter hand te stellen. Dit is gisteren geschied; ik heb alles ontvangen, maar uit de kerkeraadsacten van Doeveren zijn al de handelingen van Scholte verdweenen, omdat deze N.B. tegen hem zouden getuigen in een proces dat wij over het besteden der diaconiepenningen voeren [30]).

Ik bevele mij in UE. vriendschappelijk aandenken en noem mij na hartelijke groete aan UE. familie,

WelEdelgebooren Heer en Vriend,

UWEdGeb. dienstvaardige dienaar en vriend,

C. W. PAPE.

---

30) Zie hierna no. 153.

70—94

Nadat de beteekenis van de tweede paragraaf van het Koninklijk Besluit van 5 Juli 1836, gelijk die door de Regeering in de practijk werd toegepast, goed tot hen is doorgedrongen, gevoelen vele Afgescheidenen zich hoe langer hoe meer bezwaard om van de hun verleende vergunning tot het houden van oefeningen gebruik te maken.

In Januari 1837 verklaren de Afgescheidenen te Amsterdam bij monde van hun „opzienders", dat zij niet langer op den voorgeschreven voet kunnen voortgaan, daar zij anders hun belijdenis zouden verloochenen, in conflict komen met de uitdrukkelijke bevelen van den Koning der kerk, en zichzelf als een associatie zouden bestempelen. Zij zullen daarom weer den vollen kerkelijken eeredienst gaan uitoefenen, ook al zou dit voor hen kruis en vervolging met zich medebrengen.

Overeenkomstig het advies der Regeering trekt het Gemeentebestuur, zoodra de Afgescheidenen de daad bij hun woord gevoegd hebben, de verleende vergunning in. Toch ziet de gemeente ook den volgenden Zondag, zij het niet geheel ongehinderd, nog kans om driemaal onder leiding van Ds Van Raalte samen te komen, maar dan is het uit. De Gouverneur en het Gemeentebestuur, die eigenlijk — in verband met de publieke opinie in de hoofdstad — liever eerst nog den „zachteren weg" zouden willen volgen, worden door de Regeering gedrongen om de overtreders desnoods met behulp van den sterken arm tot onderwer-

ping en gehoorzaamheid te brengen. Overeenkomstig deze instructie wordt op den volgenden rustdag de samenkomst der Afgescheidenen door de politie uiteengedreven, waarbij het straatpubliek op de bekende wijze dapper meehelpt. Daarmede wordt een periode van vervolging ingeluid, waarbij de politie aanvankelijk zelfs bijeenkomsten beneden het verboden getal niet ongemoeid laat.

Ook te Utrecht kunnen de Afgescheidenen het tenslotte niet langer uithouden, als een associatie te worden beschouwd en behandeld. Eind Mei 1837 zegt H. G. Klijn, de bewoner van de plaats van samenkomst, formeel de vroeger aangevraagde vergunning op, met bijgevoegde verklaring, voortaan zijn woning te zullen openstellen voor de godsdienstoefeningen der Christelijke Gereformeerde gemeente.

Overeenkomstig de instructies der Regeering tracht men voortaan ook den Afgescheidenen te Utrecht het houden van samenkomsten onmogelijk te maken, wat echter, evenmin als te Amsterdam, niet altijd gelukt.

70. Adres van den Kerkeraad der Afgescheiden gemeente te Amsterdam aan het Gemeentebestuur, 24 Jan. 1837.

Herv. Eered.
3 Febr. 1837 *no. 1 geheim.*

(kopy) *Aan de Edele Achtbare Heeren Burgemeester en Wethouderen der stad Amsterdam.*

EdelAchtbare Heeren,

De ondergeteekenden, opzienders der gemeente Jesu Christi te Amsterdam, zijn gedrongen door bezwaren van ons geweten zich tot UEdAchtb. te wenden om de navolgende redenen.

Toen het Besluit van Z. M. onze geëerbiedigde Koning dato 5 July ll. betrekkelijk de afgescheidenen Gereformeerde publiek werd, hebben wij terstond gebruik gemaakt van den weg, ons daarin voorgeschreven; wij hebben ons toen *inmiddels* [1]) gewend tot UEdAchtb. met aanwijzing van tijd en plaats waar wij wenschte te vergaderen, alsmede van de namen der afgescheidene die tot onze gemeente behoren, en de namen van de predikanten die onder ons als zodanig erkend worden. Wij hebben toen bij geen der namen eenige kerkelijke bedieningen gevoegd, dewijl wij verkeerde in de gedachten, dat door de woorden *byzondere personen* bedoeld werd, dat men de onderscheidene bedienaren onzer kerk niet opentlijk als zoodanig wilde erkennen, voordat dit geschied was van 's Konings wege, maar dat men ons overigens — zooals dit vroeger genoemd werd toen er (zich) eene heerschende kerk in Nederland bevond — oogluikend onze godsdienst wilde laten uitoefenen. De vrije toelating ter prediking van onze herders en leeraars bevestigde ons vermoede; en wij konde ons die miskenning wel getroosten, daar het ons niet te doen is om een naam te hebben in de wereld, als wij maar van den almachtige God erkend zijn en ons onze belijdenis van dien God in zijne waarheid en de door Hem verordineerde tekenen en zegelen en bedieningen maar niet verhinderd wordt. Wij zijn intusschen ook bezig geweest om zooveel in ons was aan Z. M. Besluit la. *a* te voldoen en het ingeleverde adres is alomme reeds publiek bekend. De latere verordeningen en bepalingen omtrent onze bijeenkomsten ter godsdienstoefening, waardoor onze geloofsgenooten die van elders in onze stad waren, belet werden om met ons God te dienen, en vooral het weeren van onze herders en leeraars en het stellig verbieden van de bediening der sacramenten en het bevestigen van kerkenraadsleden, heeft ons echter

[1]) Inmiddels = alvast.

ten volle overtuigd, dat de Regeering geene oogluikende toelating bedoelde, maar integendeel de uitoefening onzer godsdienst verhinderde. Wij zijn nu eenige tijd op die oude voet voortgegaan, doch wij kunnen niet langer in oprechtheid dien ouden weg volgen; door stilzwijgen hebben wij allen schijn van instemming met dien weg, en dit is strijdig met de aan Z. M. ingediende en door Z. M. onschaadelijk erkende *Formulieren van eenigheid onzer Kerk;* het is strijdig met onze jongste belijdenis in het aan Z. M. ingediend adres, en bovenal is het strijdig met het uitdrukkelijk bevel van *Hem,* wien wij als onze geestelijke en eeuwige Koning erkennen en wenschen te dienen en die de erkenning van de door Hem gestelde bedieningen en het gebruik der door Hem verordieneerde sacramenten bevoolen heeft in zijn Woord. Dit is zoo klaar en woordelijk in den Bijbel te vinden, dat wij alle betoog onnodig achten voor overheden, die de naam van christenen dragen en die derhalven niet onbekend met Gods Woord mogen zijn. Bovendien geven wij door ons gedrag voedsel aan het denkbeeld dergeene, die waanen, dat wij niet tot de kerk van Christus behooren, maar slechts eene *associatie* vormen, welke de toestemming der Regering nodig heeft om te mogen bestaan boven een bepaald getal personen. Daar dit nu geenzints onze bedoeling is, en wij in geenerlei opzigt eenige associatie wenschen, maar alleen begeeren te toonen dat wij onderdaanen zijn van dien Koning, die gezegt heeft: *„Mijn koningrijk is niet van deze wereld",* — zoo kunnen, mogen en wenschen wij ook niet langer door ons stilzwijgen Hem te onteeren, door ten gevalle van rust en gemak in de wereld datgene te verlochenen, wat Hij als de Almachtige ons bevolen heeft. Dit is nu reeds proefondervindelijk gebleeken, dat onze bijeenkomsten ter godsdienstoefening geene stoornis der publieke orde en rust verwekken, en dat er dus noch inwendig noch uitwendig iets bij ons gevonden wordt, waardoor wij als burgers van Nederland en inwoonders van Amsterdam eene gelijke bescherming als alle andere burgers en inwoonders in hunne godsdienstoefeningen (niet zouden mogen) genieten.

Om dus, voor God en menschen oprecht en getrouw bevonden te worden, hebben wij ons gedrongen gevoeld, om ons nogmaals tot UEdelAchtb. te wenden met erkentenis van onze verkeerde opvatting en met de belijdenis, dat wij tot hiertoe niet hebben opgehouden met de erkenning onzer herders en leeraars, onzer bedieningen en het gebruik maken van het sacrament des Heiligen Doops, en dat wij ook voortaan onze leeraars en onze bedieningen wenschen te erkennen en de sacramenten wenschen te gebruiken in de plaats onzer bijeenkomsten. Wil de Regering diegeenen beletten onze godsdienstoefeningen bij te wonen, die niet tot onze geloofsgenooten behoren, daarvoor staan wij voor God niet verantwoordelijk, maar van onze zijde stilzwijgend toestemmen in de miskenning van datgeene, wat de Heere ons als onschatbare voorrechten geschonken heeft, dit kunnen, dit mogen wij niet langer; en het is daarom ons ernstig verzoek, als opzienders der gemeente Jesu Christi te Amsterdam, dat wij met onze geloofsgenoten niet belemmerd worden in de uitoefening onzer godsdienst, daar wij ons anders in de noodzakelijkheid gebracht zien om, onder kruis en vervolging vasthoudende aan onze van ouds bekende en erkende

belijdenis en *gezindheid*, den Heere te dienen in elken weg waarin Hij ons gelieft te leiden.

Edel Achtbare Heeren! wij verzoeken ten ernstigste, dat deeze onze verklaaring niet beschouwd zal worden als voortvloeiende uit boosheid, eigenzinnigheid of hardnekkigheid; neen, zij vloeit voort uit de dringende nood onzer conscientie; het is voor ons vleesch niet aangenaam om miskend en vervolgt te worden, maar wij wenschen liever te vreezen voor Hem, die ons voor eeuwig zou kunnen verderven naar ziel en ligchaam, als voor menschen, wier ongenoegen wij alleen voor een tijd kunnen ondervinden en die alleen aan de ligchamelijke dingen kunnen schaden. Wij wenschen ons te gedragen naar het woord: „Vreest God en houd zijne gebooden, want dit betaamd alle menschen." Wij wenschen den koning te geven, dat des konings is, en Gode wat Godes is. Wij zien UEdel-Achtb. gunstig antwoord tegemoet en inmiddels is onze bede tot God *voor Koning en overheden en voor allen die in hoogheid gesteld zijn, opdat wij een gerust en stil leven mogen leiden in alle godzaligheid en eerbaarheid* [2]).

UEdelAchtbaren getrouwe burgers en inwoonders,

De ouderlingen der gemeente Jesu Christi te Amsterdam,

(get.) C. DETELEFF.
H. H. MIDDEL.
J. C. COUPRIE.
D. A. BUDDE [3]).

den 24. January 1837.

71. Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 3 Febr. 1837.

Herv. Eered.
3 Febr. 1837 *no. 1 geheim.*

(minuut) *Aan den Koning.*

Bij geheime missive van den 2. dezer la. W 4 heeft de heer Secretaris van Staat mij kennis gegeven, dat U. M. alvorens te

---

[2]) Een stuk van soortgelijke strekking werd in Januari 1837 door Ds De Cock voor de gemeente van Zwolle opgesteld en door haar in Februari aan het Gemeentebestuur toegezonden, nadat een bezwaarschrift daartegen van W. W. Smit d.d. 2 Febr. 1837 door kerkeraad en gemeente was verworpen. Zie voor dit stuk en het genoemde bezwaarschrift: H. de Cock, *Hendr. de Cock*[2], blz. 531—539.

[3]) In een brief d.d. 18 Maart 1837 aan den Procureur Generaal geeft de Officier van Justitie te Amsterdam over deze personen de volgende informatiën: Deteleff, geboren in Gelderland, 72 jaar, woont bij den zilversmid Doomer; zonder beroep, vroeger winkelier, daarna oefenaar; dweepziek en van beperkte geestvermogens. J. Couprie, geboren te Nieveen, 41 jaar; touwslagersknecht; driftig ijveraar, zonder de minste kunde of bekwaamheid. D. A. Budde, geboren in Oost-Vriesland; wieldraaiersbaas; tamelijk welopgevoed, maar ongeschikt om een voordracht te doen. H. H. Middel, geboren in Gelderland, 40 jaar; zetbaas in de ankersmederij van Van der Vliet; onbeduidend [Just. 10 April 1837 no. 12 geheim].

beschikken op mijn rapport van den 23. January ll. no. 2 en bijgevoegd advies van den heer Minister van Justitie op de klagten van *N. Obbes Dz.* en *J. D. Brandt,* verlangde mijn gevoelen en dat van den genoemden Minister te kennen ten aanzien van het bij apostille van den 26. January daaraanvolgende no. 24 in onze handen gesteld request van *C. Deteleff c.s.*, zich noemende ouderlingen van de gemeente van Jezus Christus te *Amsterdam,* daarbij woordelijk mededeelende het adres, (dat) door hen, zoo zij zeggen met overeenstemming van de mansledematen hunner gemeente, aan Burgemeester en Wethouders der stad *Amsterdam* is gezonden, waarbij zij hoofdzakelijk verklaren, niet van voornemen te zijn zich langer te vergenoegen met het hun verleende verlof tot stille godsdienstige oefeningen, maar hunne herders en leeraars als wettig te willen erkennen en zich niet te willen onthouden van de bediening van doop en avondmaal; betuigende, zoo hun de vrijheid daartoe niet verleend wordt, toch te zullen voortgaan als God meer moetende gehoorzamen dan menschen; verzoekende zij tevens van U. M. eene spoedige beschikking op de ten gevolge van het Koninklijk Besluit van den 5. July 1836 ingediende adressen, waardoor zij blijken te bedoelen de schrifturen door *Obbes* en *Brandt* ingezonden, en waarop ik de eer had den 23. January ll. no. 2 te rapporteren.

Met weder-overlegging van dit adres neem ik de vrijheid daarbij te voegen het afschrift van een bijna gelijktijdig met dit commissoriaal ontvangen brief van den Gouverneur van *Noordholland,* een afschrift mededeelende van het bovenvermeld adres, aan Burgemeester en Wethouders van Amsterdam ingediend [4]).

De Gouverneur merkt daarbij op, dat tot nu toe de Separatisten te Amsterdam zich overeenkomstig de hun voorgeschrevene bepalingen hadden gedragen, maar thans, welligt opgewekt door de gevolgen der voortdurende vrijspraken van de Amsterdamsche Regtbank, tot dezen vermetelen stap waren overgegaan, welke inderdaad als eene bedreiging kon worden aangemerkt. Hij voegt tevens daarbij het berigt, dat Burgemeester en Wethouders van *Amsterdam* door hem waren aangeschreven om in allen gevalle de strikte hand te houden aan de ten dezen bestaande verordeningen, met bedreiging om bij de geringste afwijking van hunne zijde de vroeger verleende autorisatie tot het houden van byzondere oefeningen mede in te trekken en buiten effect te stellen.

Daar voorts de Gouverneur mij tenslotte verzekerde, niet in gebreke te zullen blijven mij nader bekend te maken met hetgeen verder mogt voorvallen, zoo zoude ik mijn rapport op het adres van *Deteleff c.s.* hebben aangehouden tot mij het gevolg bekend zoude geweest zijn van des Gouverneurs aanschrijving, indien ik door de missive van den Secretaris van Staat niet onderrigt was geworden van Uwe Majesteits bedoeling om dat commissoriaal *spoedig* aangezuiverd te zien.

Voorzooverre U. M. mogt oordeelen op dit adres eene beschikking te moeten nemen voor en aleer de uitslag bekend zal zijn van de aanschrijving des Gouverneurs van Noordholland, zoude ik, onder

---

[4]) Deze brief is in het dossier aanwezig. De inhoud wordt in het vervolg van dit rapport weergegeven.

eerbiedige verbetering, van gevoelen zijn, dat een op zoo onbetamelijken toon gesteld stuk geen antwoord kan verdienen, maar dat, uit hoofde van het daarin verklaarde voornemen om opentlijk te handelen tegen Uwer Majesteits bevelen, de Ministers van Justitie en van Binnenlandsche Zaken zouden kunnen worden aangeschreven om, elk in het zijne, zorg te dragen voor de handhaving van het openbaar gezag en om zoo noodig door de meest afdoende maatregelen alle verzet tegen hetzelve krachtdadig te beteugelen en den wederstand te doen vervolgen [5]).

(De Minister van Staat, enz.,
v. PALLANDT v. KEPPEL.)

72. *Missive van den Gouverneur van Noordholland aan den Minister van Eeredienst, 17 Maart 1837.*

Justitie.
23 Maart 1837 *no. 5 geheim.*

(kopy) *Aan Zijne Excellentie den Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.*

Geheim. *Haarlem,* 17 Maart 1837.

Volgens berigten zoowel van Burgemeester en Wethouderen als van den Directeur van Policie te Amsterdam, den 14e dezer aan mij geworden, is de afgezette predikant *H. de Cock* laatstleden Zondag den 12e tot drie herhaalde reizen toe in de geconcedeerde [6]) vergadering der Separatisten als spreker opgetreden en heeft dezelve in de avondbijeenkomst den doop aan twee kinderen toegediend; een en ander strijdig niet alleen met de algemeene voorschriften, van tijd tot tijd met zooveel nadruk aan de bovenbedoelde Afgescheidenen gegeven, maar daarenboven ten spot als het ware van het openbaar gezag regtstreeks inloopende tegen een op het laatst van January door de Stedelijke regering uitgesproken bedreiging, dat bij het volhouden eener toen ter tijd door *C. Deteleff c. s.* afgelegde verklaring of het werkstellig maken van elke daaruit voortvloeyende overtreding de vroeger overeenkomstig Zijner Majesteits Besluit van 5 July 1836 verleende vergunning tot het houden van bijzondere godsdienstige oefeningen dadelijk zoude worden ingetrokken.

---

[5]) De Minister van Justitie vereenigt zich in zijn naschrift van 8 Febr. 1837 no. 1 geheim, geheel met het bovenstaande rapport; hij verzoekt derhalve gemachtigd te worden om het adres aan den Procureur Generaal mede te deelen, opdat deze daarvan, „in het geval dat de adressanten zich eenige daden, strijdig met de handhaving van het openbaar gezag, mogten veroorloven", het noodige gebruik zal kunnen maken.

[6]) Concedeeren = vergunning geven voor, toestaan.

Burgemeester en Wethouderen hebben dan ook gemeend de uitvoering van dezen uitersten maatregel thans niet langer te mogen verschuiven, en is op gisteren aan de zoogenaamde leiders der vergadering met name *Obbes c.s.* te kennen gegeven, dat de ten huize van dezen laatsten toegelatene bijeenkomsten van meer dan 20 personen voortaan geen plaats meer zullen kunnen hebben, met last om daarvan zijne aanhangers intijds te verwittigen.

Bij den hoop dien ik meende te kunnen vinden, dat de zaken met betrekking tot dit hoogst moeyelijk belang rustig zouden hebben kunnen blijven niet alleen, maar ook dat de geestdrift der Afgescheidenen allengs zoude verflaauwen en hunnen aanhang verminderen, strekt het mij tot leedwezen, dat men tot den bovengezegden uitersten stap is moeten overgaan; doch moet ik aan den anderen kant erkennen, dat het Stedelijk bestuur niet wel anders heeft kunnen handelen; en wanneer men ditmaal ook al toegeeflijk had mogen wezen, zulks voor het vervolg tot niets zoude hebben geleid, daar toch de stoutheid der overtreders van dag tot dag grooter zoude zijn geworden, zooals het nu reeds kennelijk schijnt gemaakt te zijn, dat de doldriftige *Brummelkamp* eerstdaags als spreker zoude optreden en leeraarswerk zoude verrigten.

Met dat al verkeeren Burgemeester en Wethouderen in het stellig vermoeden, dat de gedane waarschuwing en interdictie [7]) vooreerst althans hare werking zal missen, en dat men welligt reeds aanstaande Zondag op de gewone wijze zal voortgaan of trachten voort te gaan met het houden van vergaderingen ten huize van den meergemelde Obbes. Men vraagt te dezer zake van mij stellige en uitdrukkelijke bevelen wat te doen, hetzij tot voorkoming, tegengaan, beletten of uiteendrijven der gezegde bijeenkomsten, desnoods door aanwending van de militaire magt, dan wel of men de bijeenkomsten moet laten plaats hebben en zich tot het opmaken van procesverbaal bepalen.

Dit laatste was welligt, aanvankelijk immers, wel het raadzaamste, wanneer men bij het regterlijk gezag medewerking mogt tegemoet zien. Dit echter het geval niet zijnde en de overtreders mitsdien wat betreft de uitspraak ten eersten aanleg op volkomen straffeloosheid kunnende rekenen, blijft er wel niets over dan administratief te werk te gaan, en heb ik dan ook Burgemeester en Wethouderen aangeschreven om bij de handhaving van het wettelijk gezag en de naleving der bestaande voorschriften op het stuk tevens zooveel mogelijk te willen zorgen, dat er geene openbare rustverstoring plaats hebbe, dat alles worde in het werk gesteld om het gevreesde kwaad en de verwacht wordende overtreding voor te komen, en niet dan in den hoogsten nood middelen van geweld worden gebezigd, alles naar bevind van zaken en volgens den loop der dingen, waarvan ik de beoordeeling natuurlijk aan het doorzigt en de prudentie van het Stedelijk bestuur moet overlaten.

Mogt intusschen Uwe Excellentie hierbij nog eenige nadere, meer bepaalde voorschriften te voegen hebben, dan zou het mij aangenaam zijn dezelve onverwijld te ontvangen, of zouden welligt ook wegens den spoed der zaak in het onderhavig geval regtstreek-

---

[7]) Interdictie = verbod, ontzegging.

sche bevelen aan de Stedelijke regering kunnen gegeven worden, die Zondagochtend aan dezelve zoude(n) kunnen geworden.

Van mijne zijde zal ik niet in gebreke blijven, Uwe Excellentie nader van den loop der dingen te onderrigten [8]).

De Staatsraad, Gouverneur van Noord Holland,
(get.) VAN TUYLL.

73. Rapport van het Gemeentebestuur van Amsterdam aan den Gouverneur van Noordholland, 20 Maart 1837.

Justitie.
23 Maart 1837 *no. 13 geheim.*

(kopy) *Aan den Heer Staatsraad, Gouverneur van Noord Holland.*

Amsterdam, 20 Maart 1837.

Ingevolge het door UHEG. bij missive van 16 dezer geheim te kennen gegeven verlangen haasten wij ons UHEG. mededeeling te doen van hetgeen ons door de politie is opgegeven omtrent het voorgevallene met de Separatisten op gisteren den 19e Maart.

De Kommissaris van Politie in het 4e kanton [9]) heeft des morgens ten 9 ure op het berigt, dat er ten huize van *N. Obbes* op de Blomgracht no. 42 meer dan *twintig* personen waren ingegaan, zich vergezeld van zijne dienaren derwaards begeven, waarop die personen successivelijk weder vertrokken, terwijl zich inmiddels een aantal anderen hebben aangemeld, aan welke van zijnentwege aan de deur werd te kennen gegeven, dat de vergunning was ingetrokken en er gevolglijk heden daar ter plaatse niets te doen was, waarop ook deze vertrokken, zonder dat de orde daardoor gestoord werd.

Omstreeks half tien uur is er een brommer [10]) voorgekomen, waarmede de gewezen predikant *Van Raalte,* vergezeld van *J. C. Couprie* en *H. Höveker* [11]), zijn weggereden, en wel, gelijk bij

---

[8]) Een gelijkluidend schrijven ontvingen ook de Ministers van Justitie en van Binnenlandsche Zaken. De Minister van Justitie opperde het plan om den Gouverneur te verzoeken zich in persoon naar de hoofdstad te begeven ten einde het Plaatselijk bestuur met den noodigen raad bij te staan, maar de Minister van Binnenlandsche Zaken achtte dit minder gewenscht, wijl het opzien baren zou. De Koning besloot daarop eerst nadere berichten af te wachten [Just. 18 Maart 1837 no. 4 geheim, 21 Maart 1837 no. 1 geheim en 23 Maart 1837 no. 6 geheim].

[9]) J. de Lagh.

[10]) Een soort huurrijtuig.

[11]) H. Höveker (1807—1889); 1831—1886 boekhandelaar en uitgever te Amsterdam; sedert 1836 diaken der Afgescheiden gemeente; later in een conflict met Van Velzen geschorst; keerde terug tot de Ned. Herv. Kerk.

onderzoek is gebleken, naar de N.Z. Achterburgwal over de Spaarbank bij *D. A. Budde,* waarvan de Kommissaris voornoemd onverwijld aan zijnen ambtgenoot in het 3e kanton [12]) heeft kennis gegeven, terwijl de surveillance aan het huis op de Blomgracht onafgebroken voortduurde.

De Kommissaris van Politie in het 3e kanton heeft daarop het aan hem opgegevene huis, gelegen op de N.Z. Achterburgwal tusschen de Gasthuismolen- en Huiszittenstegen doen gadeslaan, of het ware dat aldaar eene bijeenkomst gehouden werdt, en is hem berigt, dat omstreeks half een ure ongeveer 200 personen hetzelve hebben verlaten, waarbij eenig gejuich door jongens werd aangeheven.

Des middags werdt er terzelfde plaatse wederom eene godsdienstige bijeenkomst van meer dan honderd personen gehouden, in welke het woord is gevoerd door *Albertus Christiaan van Raalte,* zich noemende bedienaar des goddelijken Woords en volgens zijne opgave te Genemuiden wonende. De Kommissaris van Politie in het 3e kanton heeft bij zijne aankomst in het huis aan dezen Van Raalte, alsmede aan den bewoner van het huis D. A. Budde, naar de vergunning tot het houden der bijeenkomst gevraagd, waarop door eerstgemelden is geantwoord, dat hij eene vergunning van den Heere had, en op de vraag, wien hij daarmede bedoelde, zeide: Christus. Hem gezegd zijnde dat ten dezen eene vergunning der wereldlijke overheid bedoeld werd, heeft hij zich op de Grondwet beroepen en geweigerd te voldoen aan de sommatie tot het staken der bijeenkomst en het doen uiteengaan zijner toehoorders, zeggende geen magt over hen te bezitten. De aanwezenden insgelijks tot het verlaten van het huis gesommeerd zijnde, is dit almede door hen geweigerd, waarop hen door den Kommissaris is aangezegd, dat zij zich in overtreding der wet bevonden en hiervan procesverbaal zoude opgemaakt worden. Na deze aanzegging heeft Van Raalte een psalm doen zingen, waardoor den Kommissaris belet werd verder te spreken. Omstreeks 5 uur is de bijeenkomst geëindigd, zijnde de rust op straat niet verstoord geworden.

Bij het eindigen der namiddagsbijeenkomst was ook nog door Van Raalte aan de aanwezenden gezegd, dat hij die blijven wilde zulks konde doen; waarna ruim 50 personen gebleven zijn. Tegen zes uur begon de bijeenkomst wederom met het houden van een langdurig gezang en plaatste Van Raalte zich voor de tafel, waarop zoowel hij als de bewoner van het huis door den Kommissaris werden gesommeerd de bijeenkomst te staken, hetwelk door Van Raalte onder het bezigen van vele schriftuurlijke uitdrukkingen werd geweigerd, ten laatste zeggende, „dat hij niet met prediken zoude eindigen, tenzij daartoe door geweld genoodzaakt wordende", terwijl door *Budde* op eenen vreesachtigen toon alleen gezegd werd: „ik mag het niet doen". Vervolgens is aan beide verklaard, dat zij door in hunne weigering te volharden zich in opstand stelden tegen de wet, den Koning en het publiek gezag, welke verklaring wederom door Van Raalte met schriftuurlijke uitdrukkingen werdt beantwoord, waarbij hij zich echter liet ontvallen, dat de Regering zelve de Grondwet had verbroken. Hierna is met het houden van

---

[12]) De Bie.

eene predicatie begonnen en de bijeenkomst omstreeks 8 uur geëindigd. Ofschoon er veel volks voor en in de nabijheid van het huis verzameld was, is de rust echter niet gestoord.

Burgemeester en Wethouderen der stad Amsterdam,
(get.) W. D. CRAMER.

Ter ordonnantie van denzelven,
(get.) W. J. BACKER.

74. *Verslag van den Gouverneur van Noordholland aan den Minister van Justitie, 20 Maart 1837.*

Justitie.
21 Maart 1837 *no. 5 geheim.*

(kopy) *Extract uit het wekelijksch verslag van den Gouverneur van Noord Holland van den 20. Maart 1837 no. 347.*

Haarlem, den 20. Maart 1837.

De gesteldheid enz.

Met betrekking tot het voorgevallene met de Separatisten te Amsterdam had ik de eer bij een afzonderlijk rapport aan U.E. verslag te doen en stel ik mij voor om ook heden wederom bij eene aparte missive deswegens te berigten [13]). Desniettemin zij het mij vergund aangaande deze aangelegenheid meer vertrouwelijk te bemerken, dat de openbare meening ten aanzien der toedragt dezer zaak en van de maatregelen dienaangaande door het Gouvernement genomen, grootelijks verdeeld is, en dat wel voornamelijk in de hoofdstad, alwaar de regterlijke magt zich bij herhaling ten gunste van de Afgescheidenen, door het niet aanerkennen hunner strafbaarheid, heeft verklaard. Deze uitspraak, waaraan men te Amsterdam het grootste gewigt hecht, heeft dan ook ter goeder trouw bij velen het denkbeeld doen ontstaan, alsof de tegenwerking ten deze door het Gouvernement volgehouden, niet zoozeer tegen eene misdadige of onwettige handeling, als wel tegen eene welligt uit politieke inzigten gevreesde zamenschuiling gerigt was; en daar men voor deze laatste opvatting geene gronden vindt, maar daarentegen het zamenkomen tot godsdienstige oefening, hetwelk altoos heeft plaats gehad en in den schoot der Hervormde Kerk hier en daar nog wordt toegelaten, voor eene zoo al niet loffelijke, dan toch geheel onschuldige zaak aanziet, — zoo volgt hieruit vanzelfs, dat men niet zoo geheel instemt met al hetgeen in dit opzigt vanwege het Gouvernement is verordend, en dat welligt ook de uit-

---

[13]) Zie voor het rapport van den Gouverneur d.d. 17 Maart, hierboven no. 72. Het rapport van 20 Maart, waarin de gebeurtenissen op Zondag 19 Maart worden vermeld — vgl. hierboven no. 73 — en waarin gevraagd wordt, welke maatregelen in *dit* geval in verband met *alle* omstandigheden noodig zijn, is te vinden: Just. 23 Maart 1837 no. 13 geheim.

voerders dier voorschriften er eenigzins tegen opzien om ten deze met alle de gevorderde gestrengheid te werk te gaan.

U.E. zal uit dit alles gelieven te ontwaren, dat de zaak waarvan ik gewaagde, voor zooverre zij verdere gevolgen mogt hebben, te Amsterdam veel meer dan elders bedenking zoude moeten baren, al was het alleen maar wegens den indruk, de aanwending van de alleruiterste middelen bij zeer vele anders in allen deele welgezinde ingezetenen zou teweegbrengen; en wensch ik derhalve van harte, dat men langs den zachteren weg het zoo door het Gouvernement beoogde doel zal kunnen bereiken.

De Staatsraad, Gouverneur van Noord Holland,
(get.) VAN TUYLL.

75. Rapport van den Minister van Justitie aan den Koning, 21 Maart 1837.

Justitie.
21 Maart 1837 *no. 8 geheim.*

(minuut) *Aan den Koning.*

Ik beijvere mij hiernevens aan U. M. in originali aan te bieden eenen brief van den Gouverneur van Noordholland, mij ter hand gekomen nadat ik hedenmorgen de eer gehad had tot de gewone wekelijksche conferentie bij U. M. te zijn toegelaten, en welken brief met de daartoe behoorende bijlage betrekkelijk is tot de zaak der Separatisten te Amsterdam en derzelver aldaar gehoudene bijeenkomsten op Zondag jongstleden den 19. dezer, waarover mede werd gehandeld in den brief van den Directeur van Policie terzelver stede, waarvan ik de eer gehad heb U. M. den inhoud in de conferentie van hedenmorgen mondeling kenbaar te maken en van welke mede hierbij een afschrift is gevoegd.

Het verslag, door den Gouverneur van Noordholland ingezonden, komt neder op hetgeen in den brief van den Directeur van Policie werd vermeld, en zooals uit de stukken blijkt is de stand der zake voor het oogenblik deze, dat de Separatisten zich Zondag jongstleden op eene andere plaats dan gewonelijk tot het houden van godsdienstige zamenkomsten hebben vereenigd, dat zij weigerachtig zijn gebleven om aan de aanzeggingen der authoriteit ten einde uiteen te gaan en zich van die ongeoorloofde zamenkomst te onthouden te gehoorzamen, en dat zij voornemens schijnen te zijn, eerstkomenden Zondag wederom die zamenkomsten te hervatten. Welke stand van zaken aan den Gouverneur van Noordholland aanleiding heeft gegeven om op het dringendst te verzoeken van intijds bekend te worden gemaakt met de maatregelen, die de Hooge Regering in dit bepaald geval en met inachtneming van alle omstandigheden mogt verlangen, dat in het werk zullen worden gesteld.

Ik kan mij niet wel voorstellen, dat de Gouverneur door het vragen van deze instructiën ten doel zal hebben om te vernemen, of het ook de meening van de Hooge Regering zoude zijn om de

maatregelen, tegen de ongeoorloofde en hoogstlaakbare handelwijze der zoogenaamde Separatisten te Amsterdam te nemen, blootelijk te blijven bepalen tot het opmaken van procesverbaal, om vervolgens de overtreding langs den weg van regten te doen onderzoeken en beoordeelen, want naar het mij toeschijnt moet de Gouverneur te wel overtuigd zijn, dat die maatregelen te onvolkomen en te weinig afdoende zijn, om het daarbij te laten berusten, en dat bovendien het gezag der Regering van Amsterdam en van de authoriteiten aldaar door de handelingen, die zich de Separatisten Zondag jongstleden veroorloofd hebben, te zeer is gekrenkt en miskend, om niet tot maatregelen over te gaan, die doen zien, dat de Regering zich aan die krenking en miskenning ten hoogste laat gelegen liggen en voornemens is hare magt en gezag met klem en nadruk te handhaven en te doen eerbiedigen.

In de overtuiging, dat de denkwijze des Gouverneurs voornoemd geene andere strekking kan hebben dan de zooeven door mij uitgedrukte meening, had dan ook, naar het mij toeschijnt, het vragen van instructiën ter zake voornoemd minder behooren te passe te komen, maar integendeel door den Gouverneur al dadelijk naar aanleiding van vroegere aan hem gegevene inlichtingen zoowel als uit krachte van de magt, waarmede hij volgens zijne instructie is bekleed, die bevelen kunnen gegeven en die maatregelen beraamd en genomen kunnen worden, welke in de gegevene omstandigheden en tot handhaving van het openbaar gezag en den eerbied voor de wetten en verordeningen vereischt mogt(en) kunnen worden.

Thans toch, nu men zich verstout om zich tegen de openbare magt te verzetten en daden te doen, waardoor de rust in gevaar kan worden gebragt, komt het aan op het nemen van administrative maatregelen, waardoor die daden gekeerd en de verstoring der openbare rust kan worden voorgekomen, en wie toch is beter in staat om te beoordeelen hoe en op welke wijze die maatregelen het beste zijn te verzekeren en te volvoeren dan de Gouverneur, als meer dan eenige andere authoriteit met alle de omstandigheden der zaken bekend zijnde, terwijl ook, voor zooverre daartoe de sterke arm mogt vereischt worden, de Gouverneur over dezelve al dadelijk zal kunnen beschikken door oproeping der schutterij, zoodat ook van dien kant door de Regering geene voorzieningen behoeven genomen te worden.

Ondertusschen verlangt de Gouverneur voornoemd hieromtrent te worden voorgelicht, en ik zoude derhalve eerbiedig van gedachten zijn, dat aan hem, onder opmerking van bovenstaande bedenkingen, zoude kunnen worden te kennen gegeven, dat naar het inzien der Regering de handelwijze door de Separatisten te Amsterdam gehouden, en het voornemen dat zij voor het vervolg daaromtrent aan den dag schijnen gelegd te hebben, met kracht en klem door administrative maatregelen behooren beteugeld en tegengegaan te worden, en het aan de Hooge Regering is voorgekomen, dat aanvankelijk door het Stedelijk bestuur van Amsterdam eene publicatie zoude kunnen worden uitgevaardigd, waarbij naar aanleiding van het voorgevallene Zondag jongstleden en de verstoring der rust, welke daarvan het gevolg zoude kunnen worden, de zoogenaamde Separatisten openlijk worden aangemaand zich van die

daden verder te onthouden en zich, nu de hun vroeger verleende vergunning, die zij zich door hunne handelwijze onwaardig hebben gemaakt, is ingetrokken, geene ongeoorloofde en hun stelliglijk ontzegde zamenkomsten te houden, met ernstige waarschuwing, dat wanneer zij (zich) andermaal in weerwil van de hun daartoe ontzegde vergunning godsdienstige zamenkomsten ten getalle van meer dan twintig personen mogten veroorloven, tegen hen alle die maatregelen van bedwang gebezigd en ten uitvoer gelegd zullen worden, welke de handhaving van het openbaar gezag gebieden en vrijlaten [14]), alles onverminderd zoodanige geregtelijke vervolgingen tegen de schuldigen als naar bevind van zaken zal behooren.

In verband met zoodanige publicatie zoude het Stedelijk bestuur, alsmede de Gouverneur van Noordholland, alle zoodanige verdere maatregelen kunnen beramen en vaststellen, als tot verzekering der wet en tot handhaving van het openbare gezag noodig mogt zijn, en desnoods de Separatisten, zoo zij zich onverhooptelijk tegen de gegevene bevelen en gedane waarschuwing mogten verzetten of dezelve niet mogten nakomen, met behulp van den sterken arm tot onderwerping en gehoorzaamheid doen brengen.

Ik neem alzoo de eerbiedige vrijheid, deze mijne beschouwingen aan U. M. meer verlicht oordeel te onderwerpen, en wanneer Hoogstdezelve daarin mogt kunnen deelen, dan zoude ik Haar eerbiedig in overweging geven om den Minister van Binnenlandsche Zaken op te dragen van aan den Gouverneur van Noordholland in den hierboven gemelden zin de vereischte instructiën te geven.

Alvorens evenwel hieromtrent een bepaald besluit te nemen, zal U. M. welligt kunnen goedvinden, dezen aangaande het gevoelen van mijnen ambtgenoot voor de Binnenlandsche Zaken te vragen [15]).

(De Minister van Justitie,
VAN MAANEN.)

76. Bericht van den Commissaris van politie De Lagh te Amsterdam aan den Officier van Justitie, 21 Maart 1837.

Justitie.

10 April 1837 *no. 13 geheim.*

(kopy) *Den WelEdG. Heere Officier van Justitie.*

no. 59. *Amsterdam,* den 21. Maart 1837.

Hedenmorgen ben ik gewaar geworden, dat er in den afgeloopen nacht ten huize van Obbes op de Bloemgracht no. 42 zeer veel drukte moet hebben plaats gehad en dat het huis inwendig buitengewoon was verlicht geweest; ook heeft men gehoord dat er

---

[14]) Lees: gebiedt en vrijlaat.

[15]) Ook den Minister van Eeredienst komt het in diens rapport van 21 Maart 1837 no. 1 geheim voor, „dat de opzettelijke wederstreving van het gezag des Gouvernements, vergezeld zelfs van voor hetzelve beledigende uitdrukkingen, het nemen van krachtdadige maatregelen vorderen".

psalmen zijn gezongen, terwijl die beweging in dat huis eerst ten half 3 ure zou zijn verminderd. Lieden buiten de deur hebben echter geen drukke toeloop kunnen bespeuren. Ook moet er in den avond van gisteren in dat huis getimmerd zijn. Behalve het hooren zingen van buiten heeft men, zooals wel te denken is, vruchteloos getracht te ontdekken wat er overigens inwendig verrigt is [16]).

De Commissaris van policie in het 4e canton,
(get.) DE LAGH.

77. *Missive van den Officier van Justitie te Amsterdam aan den Procureur Generaal, 22 Maart 1837.*

Justitie.
10 April 1837 *no. 13 geheim.*

(kopy) *(Aan den Procureur Generaal.)*

no. 122*b*. Amsterdam, den 22. Maart 1837.

Ten vervolge van mijne missive van Maandag ll. no. 122 heb ik de eer UwHEdG. te berigten, dat mij uit de dien dag ontvangen processenverbaal, door den commissaris De Bie opgemaakt wegens de middag- en avondbijeenkomsten der Separatisten in de woning van D. A. Budde, gebleken is, dat die kommissaris zoowel des middags als des avonds in die vergaderingen is binnengegaan en zoowel aan Van Raalte als aan Budde de overtreding ieder keer heeft aangezegd met aanmaning om de vergadering uiteen te doen gaan, hetgeen geweigerd is. Ik heb dadelijk op gisteren *Van Raalte*, evenals ik *De Cock* gedaan heb, doen dagvaarden wegens overtreding van art. 291 en 292 van het Wetboek van Strafregt in verband met 's Konings Besluit van 5 July 1836 no. 42, en *Budde* evenals *Obbes* wegens overtreding van art. 294 l.c. [17]), en wel tegen den 4. April aanstaande, daar *Van Raalte* te *Genemuiden* woont.

Ik heb gisteren mede eene conferentie met den heer Burgemeester over het gebeurde op ll. Zondag gehad, waarbij ik Zijn EdAchtb. heb te kennen gegeven, dat de kommissaris De Bie, zoodra hij ontdekt had dat des morgens daar eene godsdienstoefening plaats had gehad, had behooren te waken dat niet meer dan 20 personen daar binnen gingen, want dat door de intrekking van de vergunning bij besluit van H.H. Burg(emeester) en Weth(ouders) de godsdienstige bijeenkomsten der Separatisten van meer dan 20 personen niet alleen in het lokaal op de Bloemgracht, maar ook in ieder andere woning der Separatisten of in eenige plaats door hen gehuurd, verboden waren. ZijnEdAchtb. oordeelde echter dien kommissaris niet zoo schuldig. Het huis op de Bloemgracht was door de Separatisten als hun vergaderplaats aangewezen; de

---

[16]) Van negen uur 's avonds tot twee uur 's nachts kwam de gemeente onder leiding van Ds Van Raalte bijeen om het heilig Avondmaal te vieren; zie J. Verhagen Jr, *t. a. p.*, blz. 331, 332.

[17]) l.c. = loco citato = op de aangehaalde plaats.

personen, welke na de intrekking der vergunning zich daarheen begaven, kon men gerust afwijzen als het kennelijk doel hebbende om eene godsdienstoefening bij te wonen. Dit was het geval met het huis van Budde niet; dit stond niet bekend als eene vergaderplaats der Separatisten en er bestond dus die reden van afwijzing niet. Ook hing veel af van de orde, die hij van den heer Directeur van politie ontvangen had. Ik hervatte hierop, dat ik mij met het gevoelen van ZijnEdAchtb. niet konde vereenigen, en de heer Directeur dezelfde orde, welke hij van de Regering ontvangen had, mede aan de kommissarissen zoude gegeven hebben; dat het mijns inziens vooral zaak was te zorgen, dat voor het vervolg dit niet meer konde plaats grijpen, wijl anders de Separatisten door ieder Zondag op eene andere plaats godsdienstige bijeenkomsten te houden het besluit der Regering tot intrekking der vergunning geheel illusoir zouden maken; te meer daar uit het nader rapport van den kommissaris De Lagh — hetgeen ik hierbij voeg ter examinatie aan UHEG. — scheen te blijken, dat men nachtbijeenkomsten hield op de Bloemgracht of tenminste in den nacht aldaar iets voorbereidde tot de viering van het Paaschfeest hetzij aldaar, hetzij elders. ZijnEdAchtb. gaf mij ten antwoord, dat alles zoude afhangen van het besluit, hetgeen dienaangaande door H.H. Weth(ouders) met hem vereenigd zoude genomen worden, waaromtrent hij nog niets konde zeggen; doch dat hij mij moest doen opmerken, dat het zeer moeijelijk was om in eene zoo groote stad als deze, waar slechts 50 dienaren der policie ten dienste stonden, soortgelijke geheime vergaderingen na te gaan en te stuiten. Ik zal dan nu moeten afwachten, welk besluit tegen toekomende Zondag door H.H. Burg(emeester) en Weth(ouders) zal genomen worden, hetwelk ik de eer zal hebben UwHEdG. mede te deelen, zoodra het ter mijner kennis zal zijn gekomen.

De fung(eerende) Officier van Justitie te Amsterdam,
(get.) ZWEERTS.

78. *Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken aan den Koning, 22 Maart 1837.*

Herv. Eered.
24 Maart 1837 *no. 1 geheim.*

(kopy) *Aan den Koning.*

no. 142. *'s Gravenhage,* den 22. Maart 1837.

Commissoriaal van den 22 Maart 1837
geheim la. Z 12.

Rapporten van de departementen van Justitie en voor de zaken der Hervormde Kerk .... betrekkelijk het voorgevallene .... te Amsterdam op Zondag den 19. dezer ....

Het rapport van het departement van Justitie strekt in de eerste plaats om aan te toonen, dat men zich niet behoort te bepalen tot

het opmaken van processen-verbaal en de regterlijke vervolgingen, indien de zoogenaamde Separatisten te Amsterdam zich verstouten om tegen het verbod aan zamenkomsten van meer dan 20 personen te houden, maar dat zoodanige onwettige bijeenkomsten tevens door administrative maatregelen al dadelijk behooren tegengegaan of desnoods door aanwending van den sterken arm ontbonden te worden.

Dat de Gouverneur van Noord Holland in weerwil van de bestaande instructiën deswege nadere voorschriften verlangt, is waarschijnlijk toe te schrijven aan hetgeen door denzelven bij zijn zeer vertrouwelijk weekrapport omtrent de zaak der Separatisten is aangevoerd, en waarop ik de eer had bij mijn rapport van den 21. dezer no. 137 geheim de aandacht Uwer Majesteit te vestigen.

Daaruit blijkt, dat de maatregelen ten aanzien van de Separatisten genomen, niet in allen deele te Amsterdam worden gebillijkt of bijval vinden; hetgeen dan ook welligt invloed kan hebben op de wijze van zien van het Stedelijk bestuur, als hetwelk eenigermate huiverig schijnt om door te tasten.

Hoe het intusschen daarmede zij, ik meen dat er in den gegeven stand der zaak geene keuze ten deze overblijft, gelijk ik ook reeds de eer had mij in dien zin bij mijn aangehaald rapport te expliceren [18]). De bevelen zijn eenmaal gegeven; de vergunning is ingetrokken; desniettegenstaande houden de zoogenaamde Separatisten bijeenkomsten van meer dan twintig personen; er valt dus niets anders te doen dan die intrekking te handhaven en de bevelen tot ontbinding der bijeenkomsten ten uitvoer te leggen.

Hieromtrent vereenig ik mij volkomen met het rapport van den Minister van Justitie, en heb mede de eer te adviseren om in dien zin eene aanschrijving aan den Gouverneur van Noord Holland te laten afgaan, welke zoude kunnen worden ingerigt naar hetgeen dienaangaande door mijnen ambtgenoot is voorgesteld; behoudens echter de mededeeling der bedenkingen aangaande het vragen van nieuwe instructiën; terwijl ik tevens twijfel voede, of het doen eener publicatie door het Stedelijk bestuur van Amsterdam wel doelmatig zij. Eensdeels kunnen de belanghebbenden geacht worden genoegzaam gewaarschuwd te zijn, of zouden zij het alsnog kunnen worden door aan hunne kennelijke hoofden eene waarschuwing te rigten, en anderdeels zoude ik duchten, dat eene dergelijke publicatie de aandacht van het algemeen meer dan noodig en nuttig is op de zaak zoude vestigen.

Tenslotte heb ik de eer voor te stellen om bij de te doene aanschrijving den Gouverneur van Noord Holland op te dragen, zich persoonlijk naar Amsterdam te begeven ten einde alles ter plaatse zelve vast te stellen.

Mogt U. M. zich met het rapport van het departement van Justitie vereenigen, dan zal ik verzoeken hetzelve terug te mogen ontvangen als zijnde daarvan ter bevordering van den vereischten spoed geen afschrift genomen.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

(get.) DE KOCK.

---

[18]) Zich expliceeren = zich verklaren.

79. *Rapport van den Minister van Justitie aan den Koning, 22 Maart 1837.*

Herv. Eered.
24 Maart 1837 *no. 1 geheim.*

(kopy) *Aan den Koning.*

no. 1 geheim. *'s Gravenhage,* den 22^{en} Maart 1837.

De heer Secretaris van Staat heeft mij bij deszelfs schrijven van heden, geheim la. Z 12, Uwer Majesteits verlangen kenbaar gemaakt om mijn gevoelen te vernemen opzigtelijk het daarbij gevoegde rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken, rakende het voorgevallene met de Separatisten te *Amsterdam,* en zulks in verband met mijn rapport van gisteren no. 8 geheim tot dezelfde zaak betrekkelijk.

Na eene zeer gezette en aandachtige lezing en overweging van de beschouwingen, door mijnen ambtgenoot voor de Binnenlandsche Zaken in zijn evengemeld rapport ontwikkeld, heb ik mij overtuigd gevonden, dat hij van dezelfde meening is en van denzelfden regel is uitgegaan, die mij bij de ontwikkeling mijner denkbeelden in mijn rapport van gisteren geleid hebben, namelijk dat ook de Minister van Binnenlandsche Zaken in de stellige overtuiging verkeert, dat de zaak en de handelingen der Separatisten te *Amsterdam* niet bij het opmaken van processen-verbaal en het doen van regterlijk onderzoek moet gelaten worden, maar dat er administrative maatregelen moeten worden aangewend, desnoods gesterkt door den militairen arm, om de zamenkomsten, die de Separatisten te *Amsterdam* zich opnieuw veroorloven mogten, uiteen te drijven en de wetten te doen eerbiedigen en gehoorzamen.

Het zeer vertrouwelijk rapport van den Gouverneur van *Noord Holland,* waarvan in het rapport van mijnen ambtgenoot voor de Binnenlandsche Zaken wordt melding gemaakt en hetwelk in originali bij hetzelve is gevoegd, kan, naar het mij onder eerbiedige verbetering toeschijnt, in de zaak zelve, noch ook in mijn daaromtrent geadviseerde geen onderscheid maken, noch reden opleveren om andere of zachtere middelen aan te wenden dan die, welke ik de eer gehad heb reeds aan Uwe Majesteit voor te stellen.

Dat vertrouwelijk rapport des Gouverneurs, hetwelk letterlijk van denzelfden inhoud is als dat, hetwelk bij mij gistermorgen is ontvangen, bevat het gewone weekverslag, door dien ambtenaar aan de departementen van Binnenlandsche Zaken en van Justitie wekelijks ingezonden wordende.

Hetgeen daarin aangaande de Separatisten en de publieke opinie over dezelve en de handelingen der Regering ten hunnen opzigte gezegd wordt, is mij aanvankelijk reeds en bij nadere overweging opnieuw van zoo weinig beduidenis voorgekomen, dat ik voor mij daaraan in der daad geene de minste waarde meene te moeten hechten, en ik had mij daarom ook voorgesteld, dat vertrouwelijk schrijven op de gewone wijze ter lezing aan Uwe Majesteit aan te bieden als geene bijzondere voorzieningen vereischende.

De bijzonderheden toch, die daarin aangaande de Separatisten voorkomen, schijnen mij toe dat geenzins door het Amsterdamsche publiek zoo algemeen gedeeld worden. Meer houde ik het daarvoor, dat hetzelve de gevoelens van eenige enkele personen zijn, die òf de zaak alleen uit een zedelijk of godsdienstig oogpunt beschouwen. òf zich door zwakheid, toegevenheid of wel vrees laten vervoeren en wegslepen; en dat die meening mijns inziens niet geheel en al ongegrond is, meen ik dat veilig daaruit mag worden afgeleid, dat zooals uit den brief van Burgemeester en Wethouderen van *Amsterdam*, bij de stukken in afschrift gevoegd, blijkt, de Separatisten, die zich in den ochtend van Zondag l.l. ten huize van Budde op de Nieuwezijdsachterburgwal hadden vereenigd, bij het scheiden hunner vergadering door eene menigte jongens zijn nageschreeuwd en alzoo in den eigenlijken zin uitgejouwd, hetgeen toch wel het bewijs is, dat de aanhang dier Separatisten te *Amsterdam* niet van dien aard is, dat de ingezetenen of de smalle gemeente met hen gemeene zaak maken of zich als hunne voorstanders doen kennen.

Ik meene derhalve, na overweging van al het vorenstaande, en aangezien mijn ambtgenoot over hetgeen er aan de zijde der Hooge Regering zoude behooren gedaan te worden, zoo ik mij niet bedriege, mijne wijze van zien geheel en al deelt, bij mijn geadviseerde van gister eerbiediglijk te mogen volharden en alzoo Uwer Majesteit alsnog te mogen aanraden, dienovereenkomstig in deze te beschikken.

De Minister van Justitie,
(get.) VAN MAANEN.

80. Missive van den Secretaris van Staat aan de Ministers van Eeredienst, van Justitie en van Binnenlandsche Zaken, 23 Maart 1837.

Herv. Eered.
24 Maart 1837 *no. 1 geheim.*

De departementen voor de zaken der Hervormde Kerk enz., van Justitie en van Binnenlandsche Zaken.

la. E 13 geheim. *'s Gravenhage*, den 23^n Maart 1837.

Bij derzelver rapporten van den 21^n dezer is door de departementen van Justitie, van Binnenlandsche Zaken en voor de zaken der Hervormde Kerk enz. aan den Koning verslag gedaan van het voorgevallene en verrigte te *Amsterdam* op laatstleden Zondag met betrekking tot de zoogenaamde *Separatisten.*

Naar aanleiding van die rapporten en van de nadere van de departementen van Justitie en van Binnenlandsche Zaken van den 22^n dezer no. 1 en 142 geheim, houdt Zijne Majesteit het laatstgemelde Departement voor gemagtigd om den Staatsraad, Gouverneur van *Noord Holland*, in den zin van het zoo even aangehaalde

rapport van gisteren no. 142 aan te schrijven, te welken einde het daarbij behandelde van het departement van Justitie, alsmede de bijlagen — onder kopyelijke mededeeling van het nadere van den 22ⁿ dezer no. 1 — aan het departement van Binnenlandsche Zaken ingevolge deszelfs verlangen hiernevens worden teruggezonden, met verzoek om die *oorspronkelijke* stukken na gemaakt gebruik weder aan de Staatssecretarie te doen toekomen.

Zijne Majesteit wenscht echter, dat de voornoemde Gouverneur bij de vorenbedoelde aanschrijving niet bijzonder worde herinnerd aan de omstandigheid dat hij zoo noodig de schutterij zal kunnen oproepen, maar dat in die aanschrijving volgens de conclusie van het rapport van het departement van Justitie van eergisteren liever in het algemeen van behulp van den *sterken arm* worde gewag gemaakt, alsmede dat als oorzaak van zijne tegenwoordigheid te *Amsterdam* worde aangegeven, *niet* om daar ter plaatse alles zelve vast te stellen, maar wel om met raad en daad bij te staan, en alzoo ook de doelmatige aanwending der te nemen maatregelen te verzekeren.

Het departement van Justitie wordt door den Koning voorts uitgenoodigd om van deszelfs zijde in den geest van het vorenstaande zoodanige aanschrijving te doen aan de onder dat Departement ressorterende ambtenaren, als hetzelve zal meenen nuttig te kunnen zijn, en wordt dienvolgends het meergemelde rapport van den 22^n dezer no. 142 geheim aan het departement van Justitie hiernevens in afschrift toegezonden.

Ik heb de eer mij door de mededeeling dezes van Zijner Majesteits bevelen te kwijten en aan het departement voor de zaken der Hervormde Kerk enz. kopyen te doen geworden van de onderwerpelijke rapporten van den 22^n dezer no. 1 en 142 geheim en van de daarin behandelde van den vorigen dag no. 8 en 137.

De Secretaris van Staat,
VAN DOORN.

80a. Missive van den Commissaris van politie De Lagh aan den Burgemeester van Amsterdam, 24 Maart 1837.

Gemeentearchief Amsterdam.
Alg. Zaken 1837 *no. 2687.*

Den Edelachtbaren Heere Burgemeester dezer stad.

no. 60. *Amsterdam,* 24 Maart 1837.

Bij deze heb ik de eer te berigten, dat ik zijdelings ben geïnformeerd geworden, dat de Separatisten, te beginnen met aanstaanden Zondag, voornemens zijn om voortaan met twintigtallen te vergaderen op de navolgende plaatsen, als bij

N. Obbes Dz., Blomgracht no. 42.
J. J. Straus, hoek Brouwersgracht en Oranjestraat, kamer.
H. Buter, Lindestraat tusschen de Noordermarkt en (Linden)-dwarsstraat.
S. Sluijter, Boomstraat no. 53.
Meijer, hoek Anjeliersgracht en Violettestraat.
J. Hiddes, 2e Anjeliersdwarsstraat.
J. de Vries, Egelantiersgracht bij de Scheepjesdwarsstraat.
G. H. Tieleman, Rozestraat bij de Prinsengracht.
J. D. Brandt, Baangracht bij de Elandsgracht.
W. G. Krantz, Prinsengracht bij de Passeerdergracht.
J. A. Wormser, Lange Leidschedwarsstraat bij de Kruisstraat.
P. Raman, Waleweesstraat over het weeshuis.
J. van der Veen, Noorderstraat bij de Vijzelgracht.
J. Linnenkamp, aan het einde van den Overtoomschen weg.
D. Lijsen, Appelmarkt no. 51.
J. Barger, Stilsteeg no. 12.
H. Höveker, Warmoesgracht no. 1 [19]).

De Commissaris van Policie in het 4e canton,
DE LAGH.

81. Bericht van den Officier van Justitie te Amsterdam aan den Procureur Generaal, 25 Maart 1837.

Justitie.
10 April 1837 *no. 15 geheim.*

(kopy) *Den Heere Procureur Generaal.*

no. 122*c* geheim. *Amsterdam,* 25 Maart 1837.

Ik heb de eer UHEdG. te berigten, dat ik gisterenavond van den commissaris van policie in het 4e kanton heb ontvangen een rapport, hetgeen ik ter examinatie van UHEdG. hiernevens voege, en waaruit blijkt dat de Separatisten voornemens zijn voortaan op verschillende plaatsen dezer stad hunne bijeenkomsten met niet meer dan 20 personen te houden.

Ik heb dientengevolge hedenmorgen den heer Directeur van policie uitgenoodigd alle die plaatsen te doen surveilleren en tegen de bewoners, welke zonder verlof van het Stedelijk bestuur in overtreding van art. 294 van het Wetboek van Strafregt hunne woningen of kamers tot zoodanige vergaderingen geleend hadden, procesverbalen te doen opmaken en mij die ter vervolging te doen toekomen. Gelijke uitnoodiging heb ik den heer Burgemeester van *Nieuwer-Amstel* doen toekomen, alzoo de laatste helft van de Overtoomsche weg, waar de vermelde *J. Linnenkamp* woont, onder *Nieuwer-Amstel* behoort.

Zoo UHEdG. het mogt goedvinden, zoude ik ook de overige

[19]) Een allicht gelijkluidend rapport werd ook gezonden aan den Officier van Justitie te Amsterdam; zie hierna no. 81.

plaatselijke besturen in mijn ressort zoodanige uitnoodiging kunnen doen toekomen, aangezien de Separatisten, hier voortdurend belemmerd wordende in hunne bijeenkomsten, waarschijnlijk in de omgelegene plaatsen buiten deze stad een toevlugt zullen zoeken.

Door de Regering dezer stad is thans aan de policie bevolen, op morgen en overmorgen en ook voor het vervolg de plaatsen na te sporen waar de Separatisten godsdienstige bijeenkomsten zouden willen houden, en het binnengaan van meer dan 20 personen in zoodanige plaatsen te beletten. De militaire wachten zullen op de gewone plaatsen evenals de vorige Zondag versterkt worden, ten einde in geval van wederstand daarvan gebruik te kunnen maken tot bewaring van de rust en orde dezer stad.

Ik neem de vrijheid UHEdG. te verzoeken mij het rapport van den commissaris *De Lagh* na gemaakt gebruik te willen terugzenden.

De fungeerende Officier van Justitie te Amsterdam,

(get.) ZWEERTS.

82. Bericht van den Directeur van Politie te Amsterdam aan den Minister van Justitie, 26 Maart 1837.

Justitie.

27 Maart 1837 *no. 3 geheim.*

Zijne Excellentie den Heere Minister van Justitie.

la. C 24 no. 67. *Amsterdam,* den 26. Maart 1837.

Bij dezen heb ik de eer Uwe Excellentie voorloopig te berigten, dat ik de noodige bevelen gegeven hebbende om een groot aantal plaatsen, waar volgends bij mij ontvangene berigten de Seperatisten zich zouden verzamelen, gade te slaan, men dezen voormiddag ontdekt heeft dat in het huis van den broodbakker H. Buter in de Lindenstraat tusschen de Noordermarkt en de (Linden)-dwarsstraat — mede door mij als zoodanig aangewezen — van tijd tot tijd vele personen waren ingegaan en het publiek dezelve met sneeuwballen ontvangen had en de glasruiten inwierp. De heer De Lagh, kommissaris in het 4^{e} kanton, heeft zich dadelijk ter plaatse begeven en het huis van Buter ingegaan zijnde, heeft hij aldaar als spreker voor eene verzamelde menigte van ongeveer driehonderd personen aangetroffen de persoon van J. Couprie, welke gevraagd zijnde of hij van eene vergunning der Regeering voorzien was, ten antwoord gaf: „die heb ik van den Allerhoogste". Hij noch de bewoner zoodanige vergunning bezittende, heeft de heer De Lagh, na beide verklaard te hebben te zijn in opstand tegen de wet en de bovenstaande verordeningen, de bijeengekomenen gesommeerd uiteen te gaan en het huis te verlaten, waaraan door sommige is voldaan, en zijn de overige vervolgends het huis uitgedreven. Een klein gedeelte der militaire wacht heeft hierbij de bevelen van den

heer De Lagh ondersteund, voornamelijk om de verzamelingen van het publiek uiteen te doen gaan en de Separatisten eenen vrijen aftogt te bezorgen, ten einde geene mishandelingen te ondergaan.

Op de overige plaatsen in het 4e en 3e kanton zijn geene vergaderingen gehouden, doch slechts op eene enkele plaats in het 2e kanton en wel in eenen kelder, bewoond door P. Raman in de Waleweesstraat [20]) over 't weeshuis — insgelijks door mij opgegeven —. De heer kommissaris Grevelink, hiervan verwittigd wordende, heeft zich derwaarts begeven en aldaar negentien personen aangetroffen, luisterende naar een persoon die uit eenen bijbel voorlas [21]). De bewoner des kelders geene vergunning der Regeering tot het houden dier bijeenkomst kunnende aanwijzen, zoo heeft de heer Grevelink hem verklaard te zijn in overtreding aan de wet, en zal daarvan proces-verbaal opmaken overeenkomstig het verlangen van den heer fungerenden Officier van Justitie.

Voorts heeft de heer De Lagh nog berigt, dat eenige Separatisten, verdreven zijnde uit het huis van Buter, zich hebbende begeven naar dat van S. Sluiter in de Boomstraat, hij zich dadelijk derwaart vervoegd heeft en hen, die zich ten getale van vijftien aldaar bevonden, heeft aangemaand uiteen te gaan ten einde het verzamelen van volk voor de deur te voorkomen, waaraan dadelijk voldaan is en waardoor de reeds op de straat saamgeschoolde menigte zich heeft verwijderd.

Volgends de ingekomene berigten der onderscheidene kantons zijn er geen namiddagbijeenkomsten van Separatisten gehouden en is overigens op dit oogenblik in de stad alles rustig [22]).

De Direkteur der Policie te Amsterdam,
S. Iz. WISELIUS.

83. Bericht van den Directeur van Politie te Amsterdam aan den Minister van Justitie, 27 Maart 1837.

Justitie.
10 April 1837 *no. 5 geheim.*

Zijne Excellentie den Heere Minister der Justitie.

la C 24 no. 72. *Amsterdam,* den 27. Maart 1837.

Ten vervolge van mijn schrijven van gisteren no. 67 heb ik de eer te melden dat in den avond berigt bekomen zijnde, dat ten huize van W. G. Krantz, winkelier, wonende op de Prinsegracht

---

[20]) Deze straat is dezelfde als de eerste Weteringdwarsstraat, waarvan in een ander bericht sprake is.

[21]) Volgens een ander bericht „een zekeren *Coprie* of *Couprie*, welke .... bloedverwant schijnt te zijn van den bekenden Couprie, zijnde hij van beroep aanspreker".

[22]) Vgl. voor de gebeurtenissen op dezen Zondag J. Verhagen Jr, *t. a. p.*, blz. 332.

bij de Passeerdergracht no. 657, eene vergadering van Separatisten gehouden wierd, heeft de heer kommissaris Grevelink zich derwaarts begeven en bevonden, dat het getal der vergaderde personen behalve de huisgenooten zeventien bedroeg en dat de spreker aldaar was de welbekende Deteleff; waarop den bewoner van het huis is aangezegd geworden dat tegen hem zoude worden geverbaliseerd.

Wat den dag van heden betreft [23]), het voorgevallene bepaald zich tot het navolgende.

Ten huize van Dirk Lijsen, papierverkooper, wonende op de Appelmarkt no. 52, is eene bijeenkomst gehouden. De heer kommissaris Grevelink is onverwijld derwaarts gegaan, slechts van eenen dienaar vergezeld, en heeft boven de huisgenoten twee en dertig personen bijeen gevonden. Wijders heeft hij den bewoner van het huis de kalange [24]) aangezegd. De spreker aldaar is bevonden te zijn Ronnemann, van beroep kamerbehangersknecht. Op de vermaning van gemelden Kommissaris zijn echter die lieden dadelijk uiteengegaan en er hebben geen ongeregeldheden plaats gehad.

Eenige personen tot de Separatisten behoorende, dezen namiddag het huis van Buter in de Lindenstraat willende ingaan, zijn door de smalle gemeente in die buurt herkend en met vuilnis geworpen. De heer De Lagh heeft daaraan een eind doen maken en de menigte uiteen doen gaan.

De Direkteur der Policie,
S. Iz. WISELIUS.

84. Rapport van den Gouverneur van Noordholland aan den Minister van Justitie, 3 April 1837.

Justitie.
10 April 1837 *no. 2 geheim.*

Extract uit het wekelijksch policie-rapport van den Gouverneur van Noord Holland d.d. 3 April 1837 no. 349.

Haarlem, 3 April 1837.

Gister liep te Amsterdam met betrekking tot de Separatisten alles rustig af. De noodige voorzorgen waren, ook door het beschikbaar houden der militaire magt, allerwege genomen, doch nergens is het noodig geweest daarvan gebruik te maken, als hebbende er op geen een tijdstip van den dag eenigerlei vereeniging plaats gehad, welke gerekend zou kunnen worden onder het bereik der Strafwet te vallen. Hier en daar heeft men acht tot tien en zeventien menschen bijeenvergaderd gevonden, doch zijn ook deze

---

[23]) Paaschmaandag.
[24]) Kalange = bekeuring.

veelal uiteengegaan op uitnoodiging daartoe vanwege de policiebeambten aan hen gedaan, voornamelijk op grond van die lieden zelf tegen de aanrandingen van het hier en daar zamengescholen gemeen te beveiligen [25]).

Wanneer de zaken zoo nog een paar Zondagen konden volgehouden worden, dan vertrouw ik dat den meesten indruk ook in het laatstgenoemd opzigt zal zijn uitgewischt en dat welligt alles zonder verdere stoornis of het aanwenden van krachtdadige middelen van gezag zal te niet gaan; zullende desniettemin voortdurend een waakzaam oog op den verderen gang der dingen door mij gehouden worden.

Wijders kan ik met betrekking tot dit onderwerp aan U. E. de verzekering geven, dat, met uitzondering bij de lagere standen hier en daar, al het ten deze nu onlangs voorgevallene te Amsterdam weinig indruk gemaakt heeft en in de hoogere kringen of zelfs bij den gegoeden burgerstand naauwelijks is ter spraak gekomen.

De Staatsraad, Gouverneur van Noord Holland,
(get.) VAN TUYLL.

85. Brief van Mr J. M. van Maanen te Amsterdam aan Minister Van Maanen, 18 April 1837.

Justitie.
5 Mei 1837 *no. 1 geheim.*

Amsterdam, 18 April 1837.

Zeer waarde Oom,

. . . . [26])

Ik moet nog met een enkel woord op het vonnis in de zaken der Separatisten terugkomen. Het eerste vonnis, in zaken der Separatisten gewezen, is van de maand Mei 1836 in de zaak van Brummelkamp en W. Weimer. Mij is verzekerd en ik houde het voor

---

[25]) Volgens een bericht van den Directeur van Politie te Amsterdam aan den Minister van Justitie, was er o. a. een bijeenkomst ontdekt van acht personen behalve de huisgenooten bij W. G. Krantz op de Prinsegracht. Voor het huis bevond zich een samenscholing van veel laag volk met vijandige plannen. Aan de uitnoodiging der politie om te vertrekken voordat de volkshoop nog grooter zou worden, waarbij hun persoonlijke bescherming beloofd werd, werd door de aanwezigen voldaan [Just. 10 April 1837 no. 4 geheim].

[26]) Het eerste gedeelte van dezen particulieren brief bevat opmerkingen over het bezoek van den Koning aan Amsterdam; voorts uitvoerige mededeelingen over de verdeeling van de verschillende rechters over de diverse kamers van de Rechtbank, speciaal de vierde of correctioneele kamer of kamer van appellen, en tenslotte een in verband met de a.s. benoeming van een officier van justitie vrij doorzichtige critiek op den fungeerenden Officier, die volgens hem „compleet onder den duim zit van den President" (Van Hall).

waarheid, dat hetzelve door Van Hasselt, die in de zaak rapporteur was, is geconcipieerd. Doch zoo ingenomen zijn de leden met dit hun vonnis, dat sommigen er openlijk ook aan mij voor uitgekomen zijn, dat zij tot hetzelve hunne stem hadden gegeven, b.v. Nieuhoff, terwijl op den dag dat hetzelve was uitgesproken en het vrijwat opspraak verwekte, de president Van Hall [27]) openlijk er zijne goedkeuring aan hechtte, zeggende: „daaruit ziet gij de onafhankelijkheid eens regters". Kortom, ik zoude voor mij vermeenen het ervoor te mogen houden op grond der gesprekken welke ik heb bijgewoond, dat de heeren Brand, Warin, 't Hoen, Nieuhoff, v. Hasselt en A. Backer telken male in de zaken der Separatisten gestemd hebben vóór de vonnissen, zooals zij nu zijn uitgesproken.

Hiermede, zeer waarde Oom! eindig ik, verzoekende verschoning voor mijne uitweidingen; doch ik had behoefte eraan, mijn hart eens lucht te geven, want ik heb zoo niemand hier met wien ik vrij kan spreken. Ik heb UEdGestr. vrijmoedig geschreven alles zooals het plaats vind, en geenzins met het oogmerk om iemand daarmede te benadeelen of in een ongunstiger licht te plaatsen. Ik heb geschreven uit overtuiging en uit liefde tot de waarheid; en ik aarsel geenzins te betuigen dat het mij moeite kost aan te nemen, dat deze Regtbank niet overtuigd zoude zijn van hare dwaling ten aanzien van haar vonnis in de zaken der Separatisten. Want ware dit zoo, dan vraag ik waarom zij in de zaken, welke ik op 4 April 1837 voor haar zoo breedvoerig bepleit heb, hen allen niet hebben veroordeeld krachtens het Koninklijk Besluit van — ni fallor [28]) — Maart 1820, als hebbende, 't geen niet te ontkennen is, geweigerd het Koninklijk Besluit van Juli 1836 no. 42 te gehoorzamen. Subordinaat [29]) konde ik tot dusdanige condemnatie niet concludeeren, want had de Regtbank op mijne subordinate conclusie alsdan regt gedaan, dan hadt zij hen kunnen condemneeren in eene boete van *f* 10., en ik had alzoo mijn regt om te appelleeren verloren. Vandaar dat ik daartoe dan ook niet heb geconcludeerd; doch dit neemt niet weg dat de Regtbank mijns inziens dat Besluit had moeten toepassen.

Mijn hartelijke complimenten......

Zeer waarde Oom,

UEdG. dienstwilligen dienaar en zeer liefhebbenden neef,

J. M. v. MAANEN.

---

[27]) Mr M. C. van Hall, heer van Hei- en Boeikop (1768—1858); 1787 advocaat te Amsterdam; 1790 notaris te Nieuwer Amstel; 1795 procureur der stad Amsterdam; 1801 weer advocaat aldaar; intusschen 1789 lid en 1799 voorzitter van de Eerste (onze tegenwoordige Tweede) Kamer, en 1800—1801 lid van de Tweede (onze tegenwoordige Eerste) Kamer; 1831—1856 president van de Rechtbank te Amsterdam; 1842 lid van de Eerste Kamer; staatsraad i. b. d.

[28]) Zoo ik mij niet vergis.

[29]) Subordinaat = ondergeschikt.

86. *Adres van H. G. Klijn te Utrecht aan het Gemeentebestuur, 29 Mei 1837.*

Justitie.
20 Juni 1837 no. 6 geheim.

(kopy) *Aan de WelEdAchtb. Heeren Burgemeester en Wethouderen der stad Utrecht.*

WelEdAchtb. Heeren,

De ondergeteekende *H. G. Klijn Jr,* bewoner van de huizinge genaamd de Domselaarspoort, Wijk C no. 36, geeft bij deze met gepaste eerbied te kennen, dat hij gedrongen door zijne con(s)cientie verpligt is voor UEdAchtb. te belijden, dat hij in het vergunnen zijner woning voor de sedert den 10. November 1836 bestaande zamenkomsten lijnregt strijdig gehandeld heeft met zijne Gereformeerde geloofsbelijdenis.

Hij was met velen zijner geloofsgenoten in de waan, dat de toen genomene maatregelen alleen ten doel hadden om de godsdienstoefeningen der gemeente oogluikend toe te laten, en die waan heeft hun vervoerd om de bewuste kaartjes [30]) aan te nemen. De ondervinding heeft geleerd, dat het echter niets meer was als inbeelding, dewijl wij gedurig hebben moeten ondervinden, dat menschen, die met ons wilde(n) opgaan ter godsdienstoefening door de dienaars der policie geweerd werden, omdat zij geen kaart hadden. Die onderscheiding tusschen ons en onze geloofsgenoten heeft ons krachtiglijk geleerd, dat wij door onze handelwijs werkelijk eene *associatie* vormden, welke verstoken was van de dienst der herders en leeraars en het genot der sacramenten. Daar de ondergeteekende nu tot *geenerlei associatie* behoort en wenscht te behooren, maar alleen zich in belijdenis en wandel wenscht te gedragen als lidmaat der *Christelijke Gereformeerde Kerk in Nederland,* zoo kan hij er ook niet langer in toestemmen om het huis door hem bewoond tot diergelijke associatie te verleenen, waarom hij ook bij dezen eerbiediglijk aan UEdelAchtb. de op den 10 Novbr 1836 gegevene vergunning opzegt. Deze opzegging geschiedt met toestemming van de opzieners der gemeente en van het grootste gedeelte derzelver leden.

Tevens verklaar ik UEdAchtb. bij dezen eerbiediglijk, dat ik van nu af aan mijn huis openstel voor elke bijeenkomst ter godsdienstoefening van de Christelijke *Gereformeerde gemeente,* wanneer die gemeente ook zou wenschen te vergaderen, en neem bij dezen de vrijheid UEdAchtb. te verzoeken om de noodige toezigt en bescherming te bevelen, welke de Grondwet aan onze *Gereformeerde gezindheid* evengoed als aan andere gezindheden waarborgt, en welke bescherming ons door onze competente regter in het hoogste ressort herhaaldelijk is gewaarborgd. Ik vertrouw dat

---

[30]) Op naam gestelde „bewijzen van toelating" om onder de gestelde voorwaarden in de Domselaarspoort „tot het houden van godsdienstige oefening te zamen te komen", 's Zondags om negen, twee en zes uur en 's Woensdags om zeven uur.

UEdAchtb. ook in dezen ons zoowel als alle andere inwoners een voorbeeld geven zult van eerbied voor de wetten des lands en de vrijheid van deszelfs inwoners, daar het mijne en mijner geloofsgenoten ernstige begeerte is om onder de bescherming onzer overheden ook bij de uitoefening onzer godsdienst een stil en gerust leven te leiden in alle godzaligheid en eerbaarheid.

De almagtige God storte over UEdAchtb. uit de geest der wijsheid en des verstands en schenke UEdAchtb. zijne genadige bescherming.

UEdAchtbaren getrouwe dienaar en medeburger.

(get.) H. G. KLIJN Jr.

Utrecht, 29 Mei 1837.

87. Missive van den Gouverneur van Utrecht aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 2 Juni 1837.

Justitie.

20 Juni 1837 *no. 6 geheim.*

(kopy) *Aan den Heere Minister van Binnenl. Zaken.*

Utrecht, 2 Juny 1837.

Ik heb de eer U.E. nevens dezen aan te bieden afschrift

1° van een rapport van den onder-directeur van policie te *Utrecht* [31]) betreffende het zamenkomen van de Separatisten aldaar, strijdig met de deswege verleende vergunning [32]);

2° van een request van *H. G. Klijn Jr*, waarbij de aan de genoemde Separatisten toegekende vergunning tot zamenkomen wordt opgezegd.

Indien het geoorloofd is uit de gebeurtenissen gevolgtrekkingen te maken, dan mag men in de onderwerpelijke daad niet alleen den invloed rekenen, welke de uitspraken in appel op de houding der Afgescheidenen uitoefent, maar ook inzonderheid dien, welke het besluit, waartoe onlangs de 2e Kamer der Staten Generaal op requesten van Separatisten is overgegaan [33]), heeft voortgebragt.

Immers, behalve het gedrag van de Separatisten (te) *Utrecht*,

---

[31]) W. van Goudoever.

[32]) Een vergadering in den avond van 28 Mei onder leiding van Scholte, waarvoor de met het toezicht belaste agenten te laat kwamen, wijl men den tijd van aanvang een uur vervroegd had.

[33]) Deze rekwesten, uit Hattem, Oldebroek, Heerde, Epe en Apeldoorn, uit Bunschoten, uit Oud Loosdrecht en uit Genemuiden, hadden voornamelijk betrekking op de inlegering van militairen. De Tweede Kamer besloot, na een uitvoerig overzicht van den rapporteur te hebben aangehoord, de verzoekschriften, ter inzage van de leden, neder te leggen ter griffie. Zie *De Reformatie*, deel II (1837) blz. 70—81.

heeft kort na het besluit der Kamer de hoofdleider te *Bunschoten, J. Beukers*, den Burgemeester van die plaats in zijne betrekkingen smaad- en scheldwoorden toegevoegd, mitsgaders zich in tegenwoordigheid van soldaten van het aldaar ingelegerde detachement beleedigende uitdrukkingen jegens den officier-kommandant van hetzelve veroorloofd, zoodanig dat, behalve de regterlijke actie, waarmede deze hoofdleider op dit oogenblik wordt bedreigd [34]), de Generaal, waarnemend provinciale kommandant, deswege aan mij eene klagte heeft ingezonden, met verzoek dat de militairen tegen beleedigingen van de inwoners mogten gevrijwaard worden.

Bij dit een en ander voeg ik de mededeeling, dat de afgezette predikant *Scholte* zich sedert eenige dagen alhier bevindt.

De Staatsraad, Gouverneur der provincie Utrecht,
(get.) L. VAN TOULON.

88. Rapporten van de Ministers van Eeredienst en van Justitie aan den Koning, 9 en 20 Juni 1837.

Justitie.
20 Juni 1837 *no. 6 geheim.*

(kopy) *Aan den Koning.*

no. 1 geheim. *'s Gravenhage*, 9 Juny 1837.

Commissoriaal van den 6. Juny 1837
la. M 23.

Geheime missive van den Minister van Binnenlandsche Zaken met de rapporten van de Gouverneurs van *Utrecht* en *Noord Braband* over de woelingen der Separatisten.

Consideratiën en advies van den ondergeteekende.

Het rapport des Gouverneurs van *Noord Braband* [35]) geeft den ondergeteekende geene aanleiding tot bijzondere consideratiën.

Niet ongegrond zijn de aanmerkingen van den Gouverneur van *Utrecht* omtrent den nadeeligen invloed zoo van het besluit van

---

[34]) Volgens *De Reformatie*, deel II (1837), blz. 199 werd J. Beukers veroordeeld tot een maand gevangenisstraf, omdat hij den Burgemeester „'s morgens in zijn huis gezegd had, sprekende over het weren der vreemden (menschen van elders, die godsdienstoefeningen beneden het aantal van 20 personen wilden bijwonen, maar aan wie de toegang geweigerd werd), dat hij, uit aanmerking van zijne vroegere betuigingen (dat hij zijns ondanks tegen de Afgescheidenen geweld gebruikte), bedektelijk en als een nachtuil handelde".

[35]) Het rapport van den Gouverneur van Noordbrabant d.d. 26 Mei had betrekking op eenige door den Burgemeester van Emmikhoven en Waardhuizen ingezonden procesverbalen over godsdienstige bijeenkomsten bij M. van der Giessen [Herv. Eered. 3 Juni 1837 no. 31].

de Tweede Kamer der Staten Generaal tot het ter griffie deponeren van de requesten van eenige Separatisten als van de voortdurende vrijspraken in appel der Regtbank van eersten aanleg te *Amsterdam*.

Bezwaarlijk is het echter voor den ondergeteekende om eenig advys tot redres [36]) ten deze uit te brengen.

Wat het laatste punt aangaat, moet hij bijzonder aan zijnen ambtgenoot den Minister van Justitie overlaten te beoordeelen, of en zoo ja welke maatregelen er zouden kunnen genomen worden — zoolang de Hooge Raad nog niet in werking zal zijn gebragt —, om intusschen den noodlottigen invloed te verminderen der zonderlinge stemming van de Regtbank te *Amsterdam* [37]).

De Minister van Staat, belast met de Generale Directie der Hervormde Kerk etc.

(get.) VAN PALLANDT v. KEPPEL.

(minuut)

Het berigt van den Gouverneur van Noordbraband, als zich bepalende tot de mededeeling der processen-verbaal, die wegens het houden van ongeoorloofde zamenkomsten der zoogenaamde Separatisten te Emmikhoven zijn opgemaakt en aan den Officier van Justitie bij de Regtbank te 's Hertogenbosch zijn opgezonden, geven voor den ondergeteekende, evengelijk als dit het geval is met zijnen ambtgenoot voor de zaken van de Hervormde Kerk, geene aanleiding tot bijzondere consideratiën, meenende hij dat het aan den regter kan worden overgelaten daaromtrent naar bevind van zaken te oordeelen.

Anders is het nogthans gelegen met het berigt van den Gouverneur van Utrecht. Uit den daarbij in afschrift overgelegden brief, door zekeren H. G. Klijn Jr aan Burgemeester en Wethouderen te Utrecht geschreven, blijkt, dat die persoon ten opzigte van het houden van godsdienstige zamenkomsten te zijnen huize geen hoegenaamd gezag der Hooge overheid verkiest te erkennen en zich heeft durven te verstouten om de vergunning hem vroeger verleend, zoo hij het noemt, op te zeggen; met verklaring tevens, dat hij voortaan zijn huis voor elke bijeenkomst tot godsdienstoefening zoude openstellen en daarbij het toezigt en de bescherming der authoriteiten verlangde.

Door die daad heeft hij alzoo openlijk verklaard zich tegen het gezag der Hooge regering en Uwer Majesteits besluiten te verzetten en met het houden van godsdienstige zamenkomsten naar eigen goedvinden en welgevallen te zullen handelen.

Hier bestaat dus hetzelfde geval als voor eenigen tijd te Amsterdam met onderscheidene aldaar wonende zoogenaamde Separatisten heeft plaatsgevonden, waartegen alstoen, zooals U. M. zich zal her-

---

[36]) Tot redres = tot herstel, om het kwaad ongedaan te maken.

[37]) In een schrijven aan den Minister van Justitie oppert de Minister van Eeredienst de idee, om door een verandering in de ressorten van appel de provinciën Utrecht en Gelderland aan den invloed der verkeerde stemming van de Amsterdamsche Rechtbank te onttrekken.

inneren, door de administrative authoriteit krachtda(di)ge maatregelen zijn in het werk gesteld; en naar het eerbiedig inzien van den ondergeteekende behooren dus die administrative maatregelen ten opzigte van de handelwijze en bedreigingen van opgemelden H. G. Klijn Jr, of wie anders zich verstouten mogt tot dezelve te Utrecht of elders in die provincie over te gaan, niet minder dan te Amsterdam hare toepassing te vinden.

Intusschen blijkt het niet, dat door den Gouverneur van de provincie Utrecht bijzondere maatregelen van voorziening tegen denzelven Klijn zijn genomen, of dat eenige andere administrative authoriteit dien persoon door klemmende middelen in zijne voornemens zal tegengaan of beteugelen. De ondergeteekende zoude het overzulks niet ondoelmatig achten, dat de Gouverneur van de provincie Utrecht bedachtzaam wierd gemaakt, dat men zich in deze niet blootelijk tot het opmaken van processen-verbaal en het instellen van regterlijke vervolgingen zal behooren te bepalen, maar dat het belang der zake het allezins noodzakelijk maakt om tevens krachtdadig werkende administrative middelen aan te wenden tegen de daden en handelingen, welke zich de persoon van H. G. Klijn Jr voornoemd of anderen zijner aanhangers in strijd met de bestaande verordeningen mogten veroorloven; terwijl de ondergeteekende voorts eerbiedig in overweging meent te mogen geven om te dien opzigte aan welgemelden Gouverneur zoodanige teregtwijzingen te doen geworden, als vervat zijn geweest in de aanschrijving, die naar aanleiding der missive van den heere Secretaris van Staat van den 23. Maart jl. la. E 13 geheim door den heere Minister van Binnenlandsche Zaken aan den Gouverneur van Noordholland is afgezonden [38]).

Wat overigens aanbelangt het nemen van maatregelen ter vermindering van dien schadelijken invloed, welke de Minister voor de zaken van den Eeredienst ten slotte van zijn bovenstaande rapport aanmerkt, dat het systhema door de Regtbank te Amsterdam in zake van de Separatisten aangenomen teweeg brengt, — daaromtrent zij het den ondergeteekende vergund Z. M. te onderrigten, dat hij reeds in de maand Juny van den verledenen jare bedacht is geweest op middelen om hierin te voorzien, en daarover werkelijk met den Procureur Generaal in verstandhouding is getreden, dan, dat zich te dien opzigte zwarigheden van verschillenden aard hebben opgedaan, die niet wel toelieten om tot een gewenscht resultaat te geraken, terwijl het eenigste middel, hetwelk eenigermate aanwendbaar scheen, daarin bestaande om de appellen der correctionnele vonnissen van de Regtbanken te Arnhem en te Utrecht aan de regtsmagt van de Regtbank te Amsterdam te onttrekken, ten gevolge zoude dienen te hebben het instellen van afzonderlijke Hoven van Assisen voor de provincie Utrecht en eene vermeerdering van het personeel der Regtbank in de hoofdplaats aldaar, welk een en ander uit hoofde van den stand onzer wetgeving en

---

[38]) Het gevolg was, dat het gebouw, waarin de Afgescheidenen vergaderden, door militaire posten doorloopend werd afgezet. Dit duurde meer dan een jaar. De gemeente vergaderde nu op andere plaatsen en werd af en toe uiteengedreven. Zie *De Reformatie* II (1837), blz. 115, 116, 349.

de op handen zijnde organisatie der regterlijke magt 't eenenmaal onraadzaam scheen en naar des ondergeteekendes inzien althans voor het tegenwoordige in het geheel niet te verkiezen is te achten, terwijl hij buiten dat middel geen ander zoude weten voor te stellen om in de zeker onmiskenbare ongelegenheden, waartoe het door de Regtbank te Amsterdam omhelsde systhema aanleiding geeft, te voorzien.

(De Minister van Justitie,

VAN MAANEN.)

89. Missive van den Gouverneur van Noordholland aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 22 Juni 1837.

Herv. Eered.
30 Juni 1837 *no. 1 geheim.*

(kopy) *Aan Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken.*

geheim. *Haarlem,* den 22. Juny 1837.

Door den Burgemeester van Nieuwer Amstel aan mij berigt zijnde, dat voorleden Zondag in het huis van zekeren *Verburg* [39]) aldaar eene verzameling van meer dan tweehonderd Separatisten had plaats gehad, meestal uit Amsterdam tezamengekomen en voorgegaan door zekeren *Simon van Velzen,* welke in ambtsgewaad den gewonen kerkdienst voor dezelve heeft volbragt, — heb ik gemeend van deze omstandigheid aan Uwe Excellentie te moeten kennis geven, met berigt al verder, dat de noodige bevelen door mij zijn verstrekt om zoodanige ongeregeldheden, welke zich waarschijnlijk aanstaande Zondag zullen herhalen, met klem en desnoods met geweld tegen te gaan; tot welk einde ik voorloopig tegen den gezegden dag een detachement kavallerie ter beschikking van den burgemeester der plaats heb doen stellen.

Voorts heb ik gezorgd dat er een waakzaam oog worde gehouden op al hetgeen ook elders in de nabijheid der hoofdstad door de lieden van den opgedachten stempel zou kunnen worden beproefd, en zal ik niets verzuimen om alle ongeregeldheden en wetsontduikingen ter zake voorschreven overal met den meesten klem tegen te gaan.

De Staatsraad, Gouverneur van Noord Holland,

(get.) VAN TUYLL.

---

[39]) A. Verburg. Voor bijzonderheden in verband met godsdienstoefeningen te zijnen huize, zie J. Verhagen Jr, *t. a. p.*, blz. 235, 336.

90. *Verslag van den Directeur van Politie te Utrecht aan den Procureur Generaal, 26 Juni 1837.*

Justitie.
7 Juli 1837 *no. 4 geheim.*

(kopy) *(Aan den Procureur Generaal.)*

Utrecht, 26 Juny 1837.

Ik heb de eer UwHEdG. hierbij toe te zenden het wekelijksch verslag, loopende van den 19. tot en met den 25. dezer maand.
De jonge lieden aan de academie zijn woelig; het is te hoopen, dat de vacantie hiertegen wat goeds uitwerke.
De Separatisten maken het ons lastig; het gebouw, waarin zij sedert eenigen tijd gewoonlijk bijeenkwamen, doch waarin zij na de terugzending der hun vroeger verleende toegangsbilletten niet meer worden toegelaten dan tot het bepaalde getal, wordt minder dan vroeger door hen bezocht, doch na rato dit op dat punt minder wordt, schijnt men er zich op toe te leggen om die bijeenkomsten tot grooter getal op verschillende plaatsen vooraf onder het geheim te bepalen; tenminste er is op gister een negentigtal bijeen geweest ten huize van zekeren Takke, grofsmit alhier, waarvan het berigt eerst bekomen is toen men reeds weder uiteen was gegaan. Zulks heeft plaats gehad, nadat men vroeger het hiervoren bedoelde gebouw bezocht had en middel had weten vinden om door de woning van een particulier den toegang tot hetzelve te geven aan een grooter getal dan langs den gewonen weg geschieden kon. Dit heeft zich ontdekt bij het uiteen gaan, als wanneer een grooter getal vertrokken is dan bij den ingang van het gebouw toegelaten was, wordende die en andere toegangen tot dat gebouw steeds bezet gehouden. Bij die gelegenheid was opgemerkt, dat zeker herkend persoon bij den aanvang dier bijeenkomst zich niet begeven had in hetzelve gebouw, maar met anderen in eene woning, het tweede van daar verwijderd, en echter gelijktijdig met de overigen uit hetzelfde gebouw vertrokken was, zoodat dit ook weder eene nadere opneming en nieuwe voorziening noodig maakt, ofschoon geprovoceerd op eene wijze, welke doet vermoeden dat men het nemen van meerdere voorzorgen alhier verlangt, welligt om dit tot grond voor meerder beklag te doen dienen.
Het is ook niet te ontveinzen, dat voor de Separatisten het terrein alhier gunstiger is dan elders. De herhaalde vrijspraak in hooger beroep te Amsterdam maakt hen stout en biedt hun een wapen, waarmede zij zich doen gelden telkens als het hier aankomt om de naleving der bestaande verordeningen te vorderen. Reeds heeft men een der ambtenaren van policie alhier bedreigd gehad met eene actie wegens schennis van grondwet, misbruik van gezag en wat al niet meer, wetende dat dit in het hoogste ressort zou moeten worden beoordeeld daar, waar reeds geoordeeld is, dat zij niets doen hetwelk strijdig is met de wet.
Dit maakt dan ook onze positie moeijelijk, en doet ons de vrijheid nemen om met gepaste bescheidenheid van UwHEdGestr. te verzoeken om, ook in het belang onzer betrekking alhier en ter

voorkoming of afwering van ons dreigende onaangenaamheden, de voormelde aangelegenheid eene bijzondere overweging waardig te keuren [40].

De Direkteur van policie,
bij ziekte van denzelven,
(get.) H. C. VAN LOENEN, onderdirecteur van policie.

91. Verslag van den Gouverneur van Noordholland aan den Minister van Justitie, 3 Juli 1837.

Justitie.
11 Juli 1837 *no. 6 geheim.*

(kopy) *(Aan den Minister van Justitie.)*

no. 362. *Haarlem,* 3 July 1837.

In mijn vorig weekverslag nam ik de vrijheid tevens aan U.E. berigt te doen toekomen wegens het voorgevallene te *Nieuwer Amstel* met betrekking tot de bijeenkomsten van Separatisten aldaar, en kan ik thans, op denzelfden voet voortgaande, Uwe Excellentie doen weten, dat op gisteren in gezegde gemeente niets opmerkenswaardig is voorgevallen, zijnde het vroegtijdig verschijnen van een detachement kurassiers van vijf man en de tegenwoordigheid van eenige geregtsdienaars voldoende geweest om allen lust tot het ongeoorloofde zamenkomen te doen verdwijnen [41].

Ondertusschen is het zeer te betreuren dat ter zake van de overtreding op Zondag den 19. Juny ll. in de bovengenoemde gemeente gepleegd, de Amsterdamsche Regtbank op dezelfde gronden en motieven als bij vorige gelijksoortige vonnissen waren aangevoerd, de beschuldigden heeft vrijgesproken en zoodoende eene schijnbare onwettigheid over de administrative maatregelen blijft verspreiden, en voor dezelve mitsdien geenen anderen dan eenen geheel physieken indruk overlaat, en eene aanhoudende surveillance zoo al niet opzettelijke magtsontwikkeling noodzakelijk doet blijven [42].

---

[40]) Het schijnt dat het verslag tot geen nadere besprekingen aanleiding heeft gegeven.

[41]) Den 11den Sept. vond er buiten Amsterdam, nu te Diemen bij Peter Niessen, weer een groote samenkomst van voor het meerendeel Amsterdamsche Afgescheidenen plaats. De vergadering van bijna 300 personen onder leiding van Ds Scholte weigerde uiteen te gaan. Toen de volgende week een detachement cavallerie naar Diemen gezonden werd, was er — natuurlijk — weer niets aan de hand [Herv. Eered. 20 Sept. 1837 no. 1 geheim].

[42]) Kleinere samenkomsten werden er ontbonden o. a. op 21 Mei en 16 Juli 1837 bij Höveker; op 18 Sept. d. a. v. een vergadering van 200 personen onder leiding van Ds Scholte bij Obbes, Bloemgracht 42; op 20 Sept. d. a. v. ter zelfder plaatse groote samenkomsten onder leiding van Couprie, enz. [Just. 25 Mei 1837 no. 3 geheim, 20 Juli 1837 no. 2 geheim, 21 Sept. 1837 no. 7 geheim, 30 Sept. 1837 no. 4 geheim, 8 Febr. 1838 no. 6 geheim].

Het gevolg hiervan is, dat bij de minste oogluiking het bestaande kwaad telkens weer tevoorschijn komt en al zeer spoedig deszelfs vorige hoogte zoude herkregen hebben. Zoo werd onder anderen op gisteren te Amsterdam zelf weder eene bijeenkomst van 27 personen opgemerkt, welke echter op de eerste aanmaning van den commissaris van policie uiteen gingen.

Intusschen enz.

De Staatsraad, Gouverneur van Noord Holland,
(get.) VAN TUYLL.

92. Bericht van den Officier van Justitie te Amsterdam aan den Minister van Justitie, 26 Nov. 1837.

Justitie.
1 Dec. 1837 *no. 1 geheim.*

(kopy) *Den Heere Procureur Generaal.*

Amsterdam, 26 November 1837.

Ik heb de eer UwHEdG. kennis te geven, dat ik hedenmiddag van den Commissaris van policie in het 4. kanton het berigt heb ontvangen, dat hij hedenmorgen ten half negen uur vernomen hebbende, dat in de suikerbakkerij van *J. D. Brandt* naast deszelfs woonhuis op de Baangracht, alwaar ook de voorgaande Zondag in den zeer vroegen morgen door den afgezetten predikant *Scholte* het Nachtmaal bediend is, ongeveer 300 Separatisten vergaderd waren, hij zich dadelijk daarheen heeft begeven en de zaak alzoo bevindende, die bijeenkomst voor ontbonden verklaard en de aanwezigen herhaalde malen aangemaand heeft om stil uiteen te gaan, waaraan men niet voldaan en zoodanige tegenweer geboden heeft, dat hij gedrongen is geworden om de militaire magt te hulp te roepen om die vergadering uiteen te drijven, bij welke gelegenheid men hem persoonlijk heeft aangerand en achterover getrokken om hem te beletten tot den spreker *Van Velzen* door te dringen [43]). Na het ontruimen van het lokaal heeft hij hetzelve doen bewaken. Het berigt van geen volksoploop gewagende, moet ik vertrouwen dat de openbare rust aldaar niet gestoord is geworden [44]). Omtrent het verder gebeurde op deze dag heb ik tot heden dat deze verzonden moet worden geen nader rapport ontvangen en zal ik UwHEdG. op morgen een tweede berigt inzenden.

De fungeerende Officier van Justitie te Amsterdam,
(get.) ZWEERTS.

---

[43]) In een nader bericht heet het, „dat door de duisternis in de raffinaderij de persoon, welke den Commissaris van policie heeft aangerand en beledigd, tot heden niet ontdekt heeft kunnen worden" [Just. 1 Dec. 1837 no. 1 geheim].

[44]) Dit wordt in het nader bericht bevestigd. Als oorzaak wordt daarbij opgegeven, dat „de Baangracht aldaar als zeer afgelegen, zeer weinig bewoond en stil is".

93. Verslag van den Onderdirecteur van Politie te Utrecht aan den Procureur Generaal, 11 Dec. 1837.

Justitie.
22 Dec. 1837 *no. 1 geheim.*

(kopy) *(Aan den Procureur Generaal.)*

Utrecht, 11 December 1837.

Op gisteren heeft er eene vergadering van Separatisten alhier plaats gehad op den zolder van een boekverkooper, en is dezelve ten getale van ruim 50 onder de leiding van den gewezen predikant Scholte bijeengevonden. Op de aanmaning om uiteen te gaan is het grootste gedeelte uiteen gegaan, doch Scholte en eenige met hem weigerden dit; eerstgenoemde bleef onverzettelijk daarbij volharden, zeggende in zijn regt te zijn en niets te doen dat niet geoorloofd was. Tevergeefs zocht ik hem te bewegen om middelen van geweld onnoodig te maken, en daar dit niets helpen mogt, heb ik denzelven en nog een met hem, na adsistentie van de militaire magt te hebben bekomen, genoodzaakt den vermelden zolder te ontruimen, waarop ook de andere, die facto in die weigering hadden deelgenomen en gebleven waren, zich insgelijks vandaar hebben verwijderd [45]).

Om niet dadelijk de militaire magt te vertoonen en hen zelven zoo in de gelegenheid te stellen dwangmiddelen voor te komen, had ik mij zonder die adsistentie met twee agenten van policie in dat huis begeven, doch de voorzorg genomen om aan de militaire hoofdwacht aanzoek te laten doen tot afzending van eene patrouille naar de straat waarin men bijeen was, en dit heeft mij gelegenheid gegeven om, toen dit noodig werd, van die adsistentie gebruik te maken. Ik had gehoopt dezelve niet noodig te hebben, doch ook ditmaal ondervonden, dat alleen klemmende middelen iets op hen vermogen en dat het volstrekt noodig is die dadelijk te bezigen, om zoo min mogelijk aan miskenning zich bloot te stellen, waaraan het ook bij deze gelegenheid niet heeft ontbroken; onder anderen was er eene vrouw die luid te kennen gaf, dat zij een voorgevoel had gehad dat de Satan zich vertoonen zou, en Scholte was ook zoo goed mij vrij brusq toe te voegen: Mijnheer, uwe conscientie zal wel eens ontwaken, en dergelijken meer, — op welk laatste ik hem slechts te kennen gaf, dat mijne conscientie gerust was bij het voldoen aan pligt, en dat ik in mijne kwaliteit noch beleediging noch miskenning verwachtte; het gesnap der overigen heb ik in den wind geslagen en de vergadering tot het uiteen gaan verpligt.

De Onderdirecteur van policie,
(get.) H. C. VAN LOENEN.

---

[45]) Volgens een bericht in *De Reformatie* — III (1838), blz. 52, 53 — bevonden alleen Ds Scholte en E. Takke zich nog op den zolder, en gebruikte de heer Van Loenen de militairen alleen, om hen met geweld van de trap te trekken.

94. Verslag van den Gouverneur van Noordholland aan den Minister van Justitie, 5 Febr. 1838.

Justitie.
8 Febr. 1838 *no. 6 geheim.*

Extract uit het policierapport van den Gouverneur van Noord Holland van den 5. February 1838 no. 393.

(kopy)

De Separatisten hebben zich te Amsterdam wederom in beweging gesteld, en blijkens een op heden bij mij ingekomen berigt heeft er gistermorgen eene talrijke vereeniging dier menschen in de suikerbakkerij van *J. D. Brandt* op de Baangracht no. 172 plaats gehad. De Commissaris van policie der wijk zich derwaarts begeven hebbende, heeft alle deuren zoo van de suikerbakkerij als van de daaraan belendende woning van den eigenaar digt gesloten gevonden zonder dat op zijn herhaald schellen en aankloppen eenig gehoor is verleend en hij mitsdien niet tot in de vergadering is kunnen doordringen.

Dat deze eene godsdienstige strekking had, is uit het herhaald psalmgezang opgemaakt kunnen worden, terwijl men ook de welbekende stem van den gewezen predikant Scholten als spreker heeft onderscheiden.

Ten een ure is de vergadering uiteen gegaan en heeft men alstoen opgemerkt dat 188 personen het gebouw hebben verlaten, onder welke zich voornoemde Scholten almede bevond. Van het geheele voorval is procesverbaal opgemaakt en aan den Officier bij de Regtbank ter hand gesteld [46]).

De Staatsraad, Gouverneur van Noord Holland,
(get.) VAN TUYLL.

---

[46]) In hetzelfde dossier komt een nota voor betreffende de vrijspraak ook door het Hooggerechtshof van J. D. Brandt, die wegens het houden van de vergadering was gedagvaard. De nota maakt duidelijk, dat er te dezen van geen zwenking van het Hooggerechtshof sprake is, maar dat de vrijspraak alleen gegrond is op een fout in de dagvaarding, wijl hij niet aan het houden of leiden der vergadering, maar alleen aan het „leenen" van zijn woning tot de vergadering schuldig stond.

95—105

De kort te voren op zijn verzoek eervol ontslagen kabinetssecretaris Groen van Prinsterer dient in Maart 1837 een memorie bij den Koning in, waarin hij de maatregelen tegen de Afgescheidenen aan een rondborstige critiek onderwerpt. De Koning noodigt daarop den Minister van Eeredienst uit om daarover met leden van de Algemeene Synodale Commissie te raadplegen, en na te gaan welke middelen dienstig zouden kunnen zijn „om het herstel van den vrede in de kerk te beproeven".

Het rapport van de Synodale Commissie en het zich daarbij aansluitende van den Minister leveren een zeer breedvoerige critiek op den inhoud van het stuk en achten het eenige middel ter bevordering van den vrede der kerk gelegen in de stipte handhaving van het Koninklijk Besluit van 5 Juli 1836.

De Minister van Justitie kan zich geheel en al met die rapporten vereenigen en heeft daar slechts weinig aan toe te voegen. Intusschen heeft Groen van Prinsterer een met de memorie zakelijk vrijwel overeenstemmende brochure doen verschijnen, waarvan de Minister een „aanmerkelijken indruk" op den geest van het publiek verwacht, waarom hij het van veel belang acht, dat de brochure van Groen op instigatie der Regeering spoedig en krachtig worde beantwoord.

De Koning is het over het geheel genomen met de uitgebrachte rapporten eens, en draagt het Departement van Justitie op

zorg te dragen, dat er aan het van die zijde geopperde denkbeeld gevolg gegeven worde. Van Appeltere neemt het werk der weerlegging van Groens *Maatregelen* op zich, en houdt bij het vervaardigen van zijn tegenschrift contact met den Secretaris en Adviseur Janssen. Begin October verschijnt daarop dit „half-officieel manifest" der Regeering onder den titel: *Het Staatsregt in Nederland... nader toegelicht.*

Thorbecke, die ook zijnerzijds Groen van Prinsterer bestreden heeft, oefent op het geschrift van Van Appeltere eenige critiek, speciaal wat betreft de daarin ontwikkelde voorwaarden van toelating, die zijns inziens niet van partijdigheid zijn vrij te pleiten. En hij wijst de Regeering haar program voor de toekomst aan met de woorden: „Eéne separatistengemeente ergens erkend en de goede wil der Regering ware boven bedenking".

95. Missive van den Secretaris van Staat aan den Minister van Eeredienst, 1 Mei 1837.

Herv. Eered.
28 Juni 1837 *no. 1 geheim.*

Aan Zijne Excellentie den Minister van Staat, belast met de Generale Directie der Hervormde Eeredienst.

la. G 18 zeer geheim. *'s Gravenhage,* den 1^{n} Mei 1837.

De Staatsraad *Groen van Prinsterer* heeft aan den Koning eene memorie ingediend betrekkelijk den toestand der Hervormde Kerk hier te lande en de van het kerkgenootschap plaatshebbende afscheiding [1]).

Ingevolge Hoogstdeszelfs bevelen heb ik de eer dat stuk hiernevens aan Uwe Excellentie te doen toekomen, met uitnoodiging om het in opzettelijke overweging te nemen en er vertrouwelijk over te raadplegen met de Synodale Commissie of met zoodanige van hare leden, wier gevoelen Uwe Excellentie nuttig mogt achten daaromtrent bij voorkeur in te winnen; zullende Zijne Majesteit een rapport van Uwe Excellentie aangaande het gevolg dezer overweging en raadpleging verwachten en daarbij gaarne tevens de middelen opgegeven zien, welker aanwending Uwe Excellentie zou vermeenen in bedenking te kunnen brengen om het herstel van den vrede in de kerk te beproeven [2]).

De Secretaris van Staat,
VAN DOORN.

---

[1]) De memorie is vrijwel gelijkluidend met de in Juli d. a. v. door Groen uitgegeven brochure: *De maatregelen tegen de Afgescheidenen aan het staatsregt getoetst.* De formuleering der memorie is hier en daar iets persoonlijker. Vgl. voor de voornaamste afwijkingen J. C. Rullmann, *De Maatregelen tegen de Afgescheidenen* in: *A.R. Staatkunde,* 3-maandel. org. 1934, blz. 219, 220. De memorie berust in originali — zonder datum en onderteekening —: Just. 2 Dec. 1837 no. 4*a* geheim. Zij was blijkens een mededeeling van Groen in *Nederlandsche Gedachten* van 8 Aug. 1872 den 23. Maart 1837 bij den Koning ingediend.

[2]) Deze missive van den Secretaris van Staat is de vrucht geweest van een in het Fransch gestelde „conclusion", waarin, nadat de opmerking is gemaakt dat de Separatisten alles aan zichzelf te wijten hebben, den Koning wordt voorgesteld, Groen om der wille van zijn verdiensten te antwoorden, dat alles aan een nauwkeurig onderzoek zal worden onderworpen; terwijl voorts de in bovenstaande missive vervatte opdracht wordt aanbevolen [Staatssecr. 1837 la. O 30 geheim].

96. Rapport van de Algemeene Synodale Commissie aan den Minister van Eeredienst, 23 Mei 1837.

Herv. Eered.
28 Juni 1837 *no. 1 geheim.*

(kopy) *Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.*

Geheim. *'s Gravenhage,* den 23. Mei 1837.

De memorie van den heer Staatsraad Groen van Prinsterer aan Zijne Majesteit aangeboden en nopens welker inhoud Uwe Excellentie de gedachten van de Algemeene Synodale Commissie wenscht te vernemen, heeft ten doel om voor Zijne Majesteit open te leggen de *oorzaken* van het hedendaagsche Separatisme in de Hervormde Kerk van dit koninkrijk, de *wijze* waarop zich hetzelve uit die oorzaken heeft ontwikkeld, en aan te toonen, dat hetgene van gouvernementswege is *gedaan* ten aanzien van de Afgescheidenen is onstaatkundig en onregtvaardig.

Dit betoog is der Synodale Commissie gebleken hier gevoerd te zijn met velerlei uitweiding over betwistbare en steeds betwiste, doch voor zooverre Nederland betreft door de Grondwet besliste punten van staatsregt, over welke even hierom alle redenering overbodig en doelloos is; waarom dan ook de Commissie vermeent deze punten met stilzwijgen te moeten voorbijgaan.

De Synodale Commissie heeft verder bevonden, dat in de memorie vele en velerlei daadzaken worden geplaatst in een verkeerd licht, en dat het in dezelve niet ontbreekt aan verregaande onnaauwkeurigheden ten aanzien van personen en zaken hier vermeld, welke stof opleveren tot gegronde tegenspraak en teregtwijzing.

In hoeverre het toch met regt gezegd kan worden in het eerste deel dier memorie, dat door toepassing van verkeerde beginselen op de instellingen van den staat in het christelijk Nederland van staatswege zelden en als ternaauwernood de *Voorzienigheid* en de heilige naam van *Christus* niet meer genoemd werd, — dit mag men beoordeelen, behalve uit hetgeen van den troon bij meer dan eene gelegenheid is gesproken, uit de oproepingen van het Nederlandsche volk in gewone en buitengewone omstandigheden tot plegtige vereering van het Opperwezen door *bid- en dankdagen,* waarbij men zich voor de natie over het evangelie en den heiligen naam van Christus tot hiertoe niet heeft geschaamd.

Hetgeen in het bijzonder van *de bemoeyingen van den Staat met de Hervormde Kerk* en haar bestuur wordt in het midden gebragt — want de zaak van *het openbaar onderwijs* ligt buiten het gebied der kerkelijke bevoegdheid van beoordeeling — is van vele zijden onjuist. Daaromtrent zouden vergelijkingen te maken zijn tusschen de handelwijze van de thans bestaande regering en die onder den staatsform van vroegeren tijd, waaruit het blijken zoude, dat de zoo hoog geprezene onafhankelijkheid van de Hervormde Kerk in

dien tijd meer in den naam dan in wezen bestond. Of heeft men de kerkorde der Synode van Dordrecht zonder bewilliging van den Souverein kunnen invoeren en haar niet moeten laten rusten in provinciën, waar de Staten derzelver toepassing niet gedoogden?

Hadden ook toen de kerkelijke reglementen, onder het toezigt der hooge overheid moetende beraamd worden, hare bekrachtiging niet noodig?

Is niet de vergadering, waarin ten jare 1815 de gronden van het tegenwoordig kerkbestuur gelegd zijn, de *consulerende commissie* namelijk, eene vergadering geweest van enkel *kerkelijke* personen en wijd verschillende van die commissie van politieken en kerkelijken, die de kerkorde van 1591 ontwierp en vaststelde? Ook is het zoo geheel bezijden de geschiedkundige waarheid, dat de instelling eener *Synodale Commissie* de laatste stap tot concentratie van het kerkbestuur zoude zijn geweest, dat veeleer, daar deze instelling geen gezag hoegenaamd aan de Commissie heeft opgedragen, zij enkel vernieuwd heeft wat in den ouden kerkform onder den naam van deputaten der synode bestond, maar aan den tegenwoordigen ontbrak, en alzoo aan de Hervormde Kerk bij afwisseling van personen eene bestendige vertegenwoordiging en meerdere onafhankelijkheid verzekerde.

Daar echter door verdere uiteenzetting van in de memorie voorkomende onnaauwkeurigheden dit rapport zoude worden gerekt tot eene onmatige lengte, zal de Commissie dezelve nu voorts stilzwijgend passeren en zich bepalen tot het *zakelijk* toetsen van de drie hoofdzaken, welke in de memorie voorkomen, en wel

I. De opgave der *oorzaken van het hedendaagsche Separatisme* in de Nederlandsche Hervormde Kerk.

Deze oorzaken worden hier gezocht in hetgene sedert 1815 is gebeurd in het aannemen en toepassen van verkeerde beginselen, zoo door het Gouvernement als door de Synode.

Om de overtuiging te erlangen dat hier de *ware* oorzaken niet worden aangegeven, heeft men alleen te bedenken, dat de bedoelde geest van Separatisme, ware hij uit oorzaken sedert 1815 daargesteld ontstaan — oorzaken, welke volgens de memorie vroeger *niet* of niet *zoo* bestonden —, ook vroeger in de Nederlandsche Kerk niet moest bekend zijn geweest; het tegendeel waarvan, zooals elk weet, steeds het geval was.

Het komt der Commissie voor van eenige nuttigheid te kunnen zijn, bij eene aanleiding als de onderhavige is, deze zaak in haar ware licht te plaatsen, opdat men de ware oorzaken leere kennen, waaruit steeds in de Protestantsche kerken van alle tijden en landen de geest van Separatisme ontstond en duurzaam blijft ontstaan.

Men heeft hiertoe op te klimmen in de geschiedenis tot aan het begin der Kerkhervorming en tot het grondbeginsel bij dezelve aangenomen.

Dit grondbeginsel is de erkentenis van de Heilige Schrift als de eenige kenbron der waarheid en voorts de erkentenis van elks regt tot eigen vrij onderzoek der Heilige Schrift en tot verwerping van alles, wat hij met deze onbestaanbaar vindt.

Er kan niet te veel tot lof van dit grondbeginsel worden gezegd. En nogtans was het te voorzien, dat in eene kerk op hetzelve ge-

vestigd, geene volstrekte eenheid van godsdienstige begrippen en denkbeelden *kon* bestaan. Integendeel, dat in dezelve steeds verschil van meening zoude moeten heerschen omtrent hetgene in de Heilige Schrift *al* of *niet, dus* of *zoo* werd geleerd.

Dit noodzakelijk gevolg van het aangenomen beginsel werd dan ook van stonden aan kenbaar bij de Kerkhervormers zelven, die ten aanzien van sommige punten onderling verschilden, en, derzelver meeningen tegen elkander verdedigende, aanleiding hebben gegeven, dat de Protestantsche kerk in twee hoofdsecten werd verdeeld, van welke de eene Augsburg, de andere Genève volgde.

Dezelfde werking van het aangenomen grondbeginsel, welke men alzoo ondervond bij de Protestantsche kerk *in het algemeen*, moest ook weder worden waargenomen in elk der twee *bijzondere* afdeelingen. De aard der zaak bragt dit mede; de ondervinding liet niet na dit te leeren. De *Hervormde* kerk mogt het eens zijn in de verwerping van sommige gevoelens van *Luther*, in haren boezem bleef niettemin velerlei verscheidenheid van meening heerschen, daar sommigen de meer gestrenge gevoelens van *Kalvijn*, anderen de meer rekkelijke van Zwinglius omtrent leer en kerkbestuur voorstonden. Zoo was het bijzonder ook in de Hervormde Kerk van Nederland van hare eerste vestiging af in de laatste helft der XVI. eeuw; en de geschillen over verschillende meeningen klommen weldra zoo hoog, dat reeds in het eerste vierde gedeelte der XVII. eeuw er werkdadelijk eene met veel bitterheid werkende scheuring bestond, toen de Dordsche Synode tezamen kwam en de scheuring voltooide.

Deze Synode poogde de maatregelen te vinden, welke zouden dienen, om de eenheid van gevoelen in de Nederlandsche Hervormde Kerk voor het vervolg te bewaren; doch de ondervinding heeft doen zien, dat deze poging ijdel was.

Hieraan — om dit als in het voorbijgaan te zeggen — is het toe te schrijven, dat het kerkbestuur van 1816, zonder eenige verandering te provoceren of te maken in de leer der Hervormde Kerk, waartoe het voorzeker onbevoegd was, geleid door die ondervinding het formulier van verbindtenis zoodanig heeft ingerigt en na rijp beraad vastgesteld, als de aard van het Protestantsch beginsel, hierboven ontwikkeld, gebiedend vorderde; en zulks in denzelfden zin als waarin — hoewel in strijd met de duidelijke letter — het aloude formulier door den een' meer, door den ander minder, sedert onheugelijke jaren algemeen werd opgevat. Want ook *na* de Dordsche Synode bleven er in de Hervormde Kerk twee partijen bestaan, van welken de eene meer gestreng formulierregtzinnig, de andere min naauwgezet ten deze, meer rekkelijk en toegeeflijk was.

Zóó was het gesteld met de hoogleeraren, die elk navolgers hadden onder de predikanten; zóó was het gesteld onder de predikanten, die elk, naar gelang zijner denkwijze, aanhang had in de gemeenten; zóó ook was het gesteld onder de gemeenteleden, die zich de een naar dezen, de ander naar eenen anderen noemden.

Dit verschil van meeningen droeg ook zijne vruchten van onderlinge vijandigheid en afscheiding. Hoogleeraren en predikanten bragten elkander over en weder in verdenking van onregtzinnigheid, beschuldigden elkander voor kerkelijke vergaderingen, vonden

weerklank bij de gemeenten, bevorderden de verdeeldheid bij dezen, somtijds in zulk eene mate, dat het geschapen scheen te staan, dat het tot eene nieuwe scheuring zoude komen, tot welke het onder andere bij de Coccejaansche en Voetiaansche twisten zeker zoude gekomen zijn zonder de wijsheid van het Staatsbestuur, hetwelk dezen ramp regttijdig wist voor te komen.

Met dit al was er geene eenheid van gevoelens, en steeds bleven er twee hoofdpartijen, namelijk van min of meer rigide denkenden ten aanzien van theorie of praktijk, of ten aanzien van een en ander tevens.

Gelijk het gesteld was met hoogleeraren en predikanten, alzoo ook stond het geschapen met de gemeenten. Deze waren over het geheel of meer stijf, of meer rekkelijk en meegaande. En welke tot de eerste of tot de laatste soort behoorden, wist men op den naam met genoegzame zekerheid te zeggen. In elke gemeente had men min of meer ouderwets denkende leden, die elk bij voorkeur den predikant volgden, die het meest met hunne denkwijze strookte, met geheele verwerping van andere predikanten; en dikwerf bestond het geval, dat men zich afzonderde, door in plaats van de openbare prediking zoogenaamde oefeningen te bezoeken, in welke allerlei onbevoegde personen voorgingen, en veelal zeer gereed waren met luide klagten over verval in geloof en zeden, en over de onregtzinnigheid van vele predikanten. De acten der synoden in de verschillende provinciën en de placaatboeken van de burgerlijke besturen zijn vol van klagten over dezen geest van separatisme, en van maatregelen, genomen *op* en *tegen* de oefeningen, conventikelen, oefeninghouders en separatisten; welke alle ons doen zien, dat verschil van meeningen en zucht tot afzondering in de Nederlandsche Hervormde Kerk nooit heeft ontbroken.

Het kan dus ook geene verwondering baren, dat ook in onze dagen diezelfde geest in de kerk werd waargenomen. Hier bestaat niets nieuws, hetwelk niet steeds bestond. Men mag er bij voegen, niets, hetwelk niet in meerdere of minder mate steeds bestaan *zal*. Het eenige dat hier eenigzins nieuw is, is de wijze, op welke het Separatisme zich thans vertoont en werkt om tot zijn doel te geraken.

Uit hetgene tot hiertoe op grond der geschiedenis gezegd is, mag men wettiglijk dit gevolg afleiden, dat het onwijsgeerig en onlogisch te achten is, de oorzaken van een verschijnsel hetwelk zich *steeds* vertoond heeft, te zoeken in hetgene in de *laatste twintig* jaren in kerk en staat is gebeurd. De geest van Separatisme gebruikt het hierbedoelde als voorwendsel om de stappen die hij doet te regtvaardigen, en houdt alzoo niet op te klagen over staat en kerk als die beide ontrouw en verderfelijk gehandeld hebben; het is niets anders dan voorwendsel. Indien niets van dat alles waarover men zich beklaagt bestond, de geest van het Separatisme zoude dienonverminderd bestaan en weder in iets anders het voorwendsel ter zijner regtvaardiging zoeken.

Voor het overige zal het wel geen betoog behoeven, dat de groote massa der Afgescheidenen bestaat uit lieden, die van hetgene in de memorie als oorzaken van het Separatisme is voorgedragen, nooit tevoren hebben hooren gewagen, en weinig in staat zijn om, nadat zij ervan gehoord hebben, de onderwerpen welke het hier

geldt te *beoordeelen;* waarom het te meer ongerijmd is, deze als oorzaken aan te geven.

II. De Commissie gaat hiermede over tot het tweede gedeelte van haar rapport, in hetwelk zij ter toetse zal brengen hetgene in de memorie gezegd is nopens de *wijze, waarop het zich uit die oorzaken heeft ontwikkeld.*

Is het gebleken, dat de opgave der oorzaken verkeerd was, niet beter is het gesteld met hetgene in de memorie wordt gezegd van dit tweede hoofdpunt in dezelve voorkomende.

In de memorie wordt het zoo voorgedragen, alsof een zeker *gevoel van behoefte aan godsdienstige waarheid,* voor welke men in de prediking welke men moest aanhooren, geene vervulling kon vinden, aanleiding heeft gegeven, dat men zich bescheidenlijk klagende tot de synode heeft gewend ten einde deze te verzoeken om een bewijs te geven, dat de kerk niet de dwaling nevens de waarheid opneemt; dat aan deze klagten geen gehoor is gegeven; dat dezelve of onbeantwoord bleven of op hoogen toon werden afgewezen; dat het wereldlijk gezag het niet beter maakte, en dat, toen men alzoo ondervond dat er aan geene wijziging te denken was, sommigen zich hebben afgescheiden om *buiten* het Hervormd kerkgenootschap te zoeken, wat zij in hetzelve niet meer vinden konden.

Zoo ergens, dan heeft *hier* de memorie teregtwijzing noodig. *Er ontstond gevoel van behoefte aan godsdienstige waarheid,* en voor deze behoefte wist men geene vervulling te vinden in hetgene er werd gepredikt. De predikanten der *Residentie* echter maken hier een uitzondering.

De ingewikkelde lof aan dezen gegeven, doet denken, dat de geest van hunne prediking dan geschikt is om het gevoel van behoefte aan godsdienstige waarheid te vervullen. Dit gelooft de Synodale Commissie met den steller der memorie; maar zij gelooft erbij, dat het in andere gemeenten evenzoo gesteld is, en beroept zich ten deze met vertrouwen op de wetenschap van Uwe Excellentie, wien het te over bekend is, dat er in Amsterdam, Rotterdam, Leyden, Haarlem, Dordrecht, Utrecht of welke der meer of min aanzienlijke gemeenten van ons vaderland men noemen wil, wel in geenen anderen geest wordt gepredikt dan in 's Gravenhage; en zoo dus in de residentie gelegenheid is om de behoefte aan godsdienstige waarheid vervuld te krijgen, diezelfde gelegenheid ook elders en even goed aanwezig is.

Maar wat baat het? In 's Gravenhage zijn immers zoowel als elders Separatisten aan te wijzen? Ja, wat baat het om de verdenking en het wantrouwen tegen te gaan, dat tegen de denk- en predikwijs der leeraren in de Hervormde Kerk is opgewekt, dat, volgens eene verordening der Synode in 1817 uitgevaardigd, vóór elke viering van het H. Avondmaal door hen in vereeniging met de gemeente voor het oog van God, den kenner der harten, eene geloofsverklaring moet worden afgelegd, waarin — elk mag haar van dien kant onderzoeken — de reine evangelische waarheid en de belijdenis der Hervormde Kerk in hare wezenlijke grondtrekken staat uitgedrukt? — en is het niet opmerkelijk, dat het juist *deze* verklaring is, door welker openlijke verwerping de *Separatisten* zich onderscheiden?

„Men heeft zich toen bescheidenlijk klagende tot de Synode

gewend, en als dit niet baatte, heeft men zich afgescheiden", — zoo geeft de memorie te kennen; maar in strijd met de waarheid.

De Synode heeft *nooit* eenig adres ontvangen, houdende klagten, dat er geene gelegenheid meer bestond om voldoening te erlangen voor het gevoel van behoefte aan godsdienstige waarheid. De separatistische woelingen zijn geenszins met zoodanige klagte aangevangen. Niet voor den zomer van den jare 1834, *nadat* reeds het vonnis der afzetting van den predikant *H. de Cock* door het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen was geslagen, en *nadat* reeds bepaaldelijk in Groningen en Drenthe groote beroerten hadden plaats gehad, zijn er adressen aan de Synode gemaakt, alle de Synode oproepende om het Formulier van onderteekening te verklaren; en het was er zoo verre van af, dat in deze een bescheiden en betamende toon zoude hebben geheerscht, dat de Synode, na dezelve door eene commissie te hebben doen onderzoeken, tot het besluit is gekomen om te verklaren, dat „deze adressen wegens derzelver *ongepasten inhoud* als rustende alle gezamenlijk op onbewezene beschuldigingen, en voor het grootste gedeelte volgens de in dezelve uitgedrukte bedoeling leidende tot het stichten van wanorde en schade in de Nederlandsche Hervormde Kerk, niet te *mogen* aannemen, maar dezelve te *moeten* seponeeren".

Niet meer juist, ja met de waarheid geheel strijdig is het, wanneer het in de memorie zoo wordt voorgesteld, alsof zeker adres van eenige predikanten uit Groningen, verzoekende om verklaring van het genoemde formulier, der separatistische woelingen zoude zijn voorafgegaan.

Het hier bedoelde adres is nog een geheel jaar later, in 1835, tot de Synode gekomen, als wanneer de separatistische woelingen reeds in volle kracht waren, zooals aan elk bekend is. Ook was de bedoeling van dit adres geenszins, te kennen te geven dat men, zoo men geen gehoor vond, zich zoude afscheiden; juist het tegendeel: men verlangde eene interpretatie in eenen gestrengen zin ten einde alle woelingen der Separatisten hierdoor zoo mogelijk tot bedaren te brengen, zooals deze predikanten meenden mogelijk te zijn; maar welke meening de Synode niet heeft kunnen aannemen.

De waarheid is niet zooals de memorie de zaak voorstelt, maar zooals dezelve aan Uwe Excellentie, die steeds een wakend oog over den loop der zaak gehouden heeft, ten volle bekend is.

Men heeft niet begonnen met bescheidene klagten in te brengen bij het bevoegde *kerkelijk bestuur*, ten einde dit onderzoek doen en zoo mogelijk redres [3]) zoude daarstellen. Neen, men heeft begonnen met van den predikstoel openlijk tot de gemeente te roepen over het verval van geloof en zeden en over de trouweloosheid van het kerk- en staatsbestuur, als die dit verval bevorderden, en men heeft dezelven op hoogen, dreigenden toon bezworen om zich getrouw te betoonen aan de oude beproefde waarheid, voor welke men alles, zelfs het leven moest veil hebben.

Niet tevreden met alzoo bij de eenvoudige menigte argwaan te zaayen en haar afkeer in te boezemen van kerk- en staatsbestuur en te stemmen om zich tegen beiden te verzetten, heeft men bovendien zich verzet tegen de *orde*, en de verordeningen door de kerke-

---

[3]) Redres = betering, herstel.

lijke magt vastgesteld en onder belofte van welker getrouwe naleving men tot de heilige dienst was toegelaten de gehoorzaamheid opgezegd. Men heeft alzoo het kerkelijk gezag *gedwongen* om op te treden ter handhaving der orde; en hiertegen heeft men gesteld eene onbuigzame hardnekkigheid, welke op den voorgrond plaatste de openlijke verklaring, dat men *het kerkbestuur niet erkende* en dus ook niet gehoorzamen zoude.

Alzoo het kerkelijk bestuur gedwongen hebbende om tot het uiterste, de afzetting der weerbarstige predikanten, te komen, heeft men beginnen te roepen over vervolging om de waarheid, zichzelven als slagtoffers derzelve aan de menigte vertoond en deze, tevoren reeds opgewonden en misleid en tot het ergste gestemd, niet dan met al te goed gevolg opgewekt om zich af te zonderen van eene kerk, welke men Babylon, en van leeraren, welke men afgodendienaars en Baalspriesters noemde.

Aldus, en niet zooals de memorie het voorstelt, is de loop der zaak geweest. En deze is alzoo niets anders geweest dan het booze bedrijf van eenige weinige jonge lieden, die zich eenen naam hebben willen maken door zich aan het hoofd der Separatisten te plaatsen en over deze te heerschen, en die na hierin geslaagd te zijn nog steeds voortgaan met de verblinde menigte te leiden werwaarts zij willen.

III. Het derde gedeelte van de memorie is bestemd om te doen zien, dat de maatregelen, welke het Gouvernement ten aanzien van de Separatisten nam en volgt, zouden zijn *onstaatkundig en onregtvaardig.*

Hier doen zich vele bijzonderheden voor, welke de Commissie vermeent met stilzwijgen te mogen voorbijgaan, als minder vallende onder de beoordeeling van eene kerkelijke vergadering. Een punt komt hier echter voor, hetwelk onder deze beoordeeling zeer zeker valt, en het is hierbij, dat de Commissie zich dan ook opzettelijk wil bepalen; zij bedoelt de strekking, welke dit gedeelte der memorie heeft, om te doen gelooven dat er ten opzichte der Afgescheidenen *geloofsvervolgingen* plaatshebben. Niet alleen is de zakelijke strekking van het geschrift hierop gerigt; het spreekt deze zware beschuldiging met niet dubbelzinnige woorden uit. Op bl. 55 wordt onder anderen gezegd, dat *in Nederland eene vervolging wegens godsdienstige begrippen inderdaad georganiseerd is.*

Vervolging wegens godsdienstige begrippen is het gruwelijkste, verfoeyelijkste en meest God-tergende kwaad dat wij kennen. Het is dit in zulk eene mate, dat ware het, dat dezelve in Nederland bestond, wij de eerste zouden zijn om er de stem tegen te verheffen en hetzelve met al den gloed eener heilige verontwaardiging te veroordeelen. Dies te meer achten wij ons gelukkig te mogen verklaren, dat wij vervolging wegens godsdienstige begrippen nergens, werwaards wij ook onze oogen in Nederland wenden, bespeuren kunnen.

Het is zoo: er zijn predikanten afgezet. Maar was dit wegens *hunne godsdienstige begrippen?* Volstrektelijk niet. Hetzelfde wat zij nu gevoelen, hebben zij, nog in de kerk zijnde, elken Zondag openlijk gepredikt. Niemand heeft hen deswegen gemoeid; niemand hen aangeklaagd; geen kerkbestuur hen berispt of bevolen anders te leeren en te prediken; men heeft hen volkomen vrijgelaten, en toen men eindelijk genoodzaakt was om hen af te zetten, was dit

zoo weinig wegens hunne godsdienstige begrippen, dat zelfs in niet een éénig vonnis, bij kerkelijke vergaderingen tegen hen geslagen, het woord of de zaak voorkomt, om welke men nogtans voorgeeft dat vervolgd zoude worden. En zoo zij zich hadden willen blijven schikken naar de orde in de kerk vastgesteld, zooals elken predikant betaamt, zoo hadden zij op den duur even vrij en onbelemmerd kunnen blijven verkondigen wat zij voor waarheid hielden. Kan men meer verlangen? En kan men zonder de gruwzaamste verkrachting der waarheid zeggen, dat in het land waar men naar dezen regel handelt, *vervolging* plaats heeft wegens *godsdienstige begrippen?*

Het is zoo: in zooverre als zij afgezet zijn, worden zij vervolgd; maar niet anders dan zooals er in elke welgeordende maatschappij vervolgd moet worden ter handhaving van de orde en het welzijn der maatschappij. Zij zijn vervolgd, zooals elke overtreder der burgerlijke wetten vervolgd wordt en moet worden; zij zijn vervolgd niet wegens hunne gevoelens, maar wegens hunne *laakbare* en *strafbare gedragingen.*

Eveneens is het gelegen met de maatregelen, welke zijn te werk gesteld ten opzigte van de *vergaderingen der Separatisten.* Deze zijn voor en na uiteengedreven, niet wegens de gevoelens welke men in dezelve predikte, maar wegens het niet voldoen aan de voorwaarden door hooger magt gesteld, en wegens volstrekte weigering van gehoorzaamheid aan de bevelen der burgerlijke overheid.

Schoon wij als kerkelijk collegie de bevoegdheid ons niet aanmatigen om de *middelen* te beoordeelen, door welke de Regering de *wet* handhaaft, veroorloven wij ons op te merken, dat het niet anders gelegen is met de *inlegeringen,* over welken men zich zoo hevig beklaagt en welke men schijnt te willen doen voorkomen als gelijkstaande met de dragonnades ten tijde van Lodewijk XIV! Deze inlegeringen hebben geene plaats gehad wegens godsdienstige begrippen, maar waren het gevolg van der Separatisten eigene gedragingen en van hunne weerbarstigheid, welke niet willende hooren naar de bevelen der plaatselijke policie, aan deze geene andere keuze liet dan òf zich te laten bespotten en verguizen òf den gewapenden arm te hulp te roepen ten einde hare bevelen te doen eerbiedigen.

Hiermede heeft de Synodale Commissie gezegd, wat zij over den *zakelijken* inhoud der memorie te zeggen heeft; ook zoude zij hier haar rapport sluiten, ware het niet, dat zij het noodig keurde hier *tenslotte* te doen blijken van haar gevoelen, volgens hetwelk er geene middelen aan te wijzen zijn om den vrede te bevorderen buiten dit éène: dat men bij stipte en moderate handhaving van *het Besluit van den 5. July 1836* verder deze zaak aan haar beloop overlate, als wanneer men op grond van vroegere ondervinding mag verwachten, dat de driften van lieverlede zullen bedaren, gelijk men dan ook hiervan hier en ginds reeds proeven meent aan te treffen.

De Synodale Commissie trouwens is van oordeel, dat het welgemeld Besluit Zijner Majesteit in zich bevat de beginselen, waaruit de vrede tusschen de verschillend denkenden alleen kan ontstaan. Zij ziet daarin met eerbied des Konings hooge zorg voor de handhaving der titels en regten van het Nederlandsch Hervormde

kerkgenootschap tegen alle bestrijding en aanranding. Evenzeer huldigt zij daarin die wijze gematigdheid, die aan de gescheidenen of zich afscheidenden den weg opent om op elke plaats des rijks ook de minste vervolging van de zijde der wet te ontgaan; en ofschoon zij evenmin als Zijne Majesteit en ieder weldenkende kan verlangen, dat in de Christelijke kerk verschillende secten zich vermenigvuldigen, kan zij niet nalaten regt te doen aan 's Konings duidelijk genoeg gemanifesteerde gezindheid om, mits onder voldoening aan de gestelde voorwaarden, een onheil dat niet kan afgewend worden, voor de rust van den staat en den vrede der ingezetenen onschadelijk te maken.

De Commissie moet derhalve wenschen, dat zulk een besluit algemeen geëerbiedigd worde, gelijk het in latere tijden, wanneer de driften van het tegenwoordig geslacht niemands oordeel meer belemmeren zullen, getuigen zal van de billijkheid der Regering, waaronder wij het geluk hebben te leven.

De Algemeene Synodale Commissie der Nederlandsche Hervormde Kerk,

(get.) H. H. DONKER CURTIUS, president.
I. J. DERMOUT, secretaris.

97. Brief van Minister Van Maanen aan Minister Van Pallandt (?) [4], 1 Juni 1837.

Herv. Eered.
(Invent. no. 1976.)

Het in dank teruggaand geschrift, mijn hooggeachte vriend, heeft mij zeer geërgerd; het is toch niets minder dan een aanval op de bij de Grondwet vastgestelde beginselen en op alle de wettelijke bepalingen omtrent godsdienst, kerk, onderwijs enz., welke wettiglijk bestaan en grootendeels voor de invoering der Grondwet waren vastgesteld en hare kracht behouden hadden. Het laatste of zoogenaamd juridieke gedeelte behelst niets anders dan de reproductie der argumenten, bij zoo vele pleidooyen aangevoerd, doch door het Hof en bijna alle regtbanken verworpen; terwijl allerwege de ware en eigenlijke questie is ter zijde gesteld, en de godsdienstige vrijheid, waarvan niet de allerminste questie is, op den voorgrond is geplaatst.

Grootelijks doet het mij leed, dat iemand van zooveel bekwaamheid zich tot dien stap heeft laten vervoeren, terwijl hij nogtans op vele plaatsen al zeer duidelijk het zwak zijner zaak heeft ver-

---

[4]) Daar de memorie van Groen, waarover deze brief handelt, destijds in behandeling was bij het departement van Eeredienst, kan de geadresseerde moeilijk iemand anders dan Van Pallandt zijn. Deze zal het stuk, alvorens daarover een rapport te doen opmaken, even aan Van Maanen ter inzage hebben gezonden, met verzoek om er enkele opmerkingen over ten beste te geven.

raden en al de schandelijkheden omzwachteld, welke eigenlijk de naaste oorzaak van het gebeurde zijn geweest, en door zijne uitvoerige beschouwingen omtrent het zoogenaamde onchristelijke onzer Grondwet en overige wetten en verordeningen op het kerkelijke, onderwijs enz. ten duidelijkste toont, dat de zaak *veel dieper* ligt dan het houden van godsdienstige bijeenkomsten, en dat men eigenlijk ten doel heeft eene geheele terugkeer tot het oude.

Vale et salve,

tt

VAN MAANEN.

1 Juny 1837.

98. Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 28 Juni 1837.

Herv. Eered.
28 Juni 1837 *no. 1 geheim.*

(minuut) *Aan den Koning.*

Bij geheime missive van den heer Secretaris van Staat van den 1. Mei ll. la. G 18 heeft U.M. in mijne handen gesteld eene memorie van den heere Staatsraad *Groen van Prinsterer* betrekkelijk den toestand der Hervormde Kerk hier te lande en de van het kerkgenootschap plaats hebbende afscheiding. Ik worde daarbij van wegens Uwe Majesteit uitgenoodigd om deze memorie in opzettelijke overweging te nemen en er vertrouwelijk over te raadplegen met de Synodale Commissie of met zoodanige van hare leden, wier gevoelen ik nuttig mogt achten daaromtrent bij voorkeur in te winnen; zullende U. M. mijn rapport aangaande het gevolg dezer overweging en raadpleging verwachten en daarbij tevens gaarne de middelen opgegeven zien, welker aanwending ik zou vermeenen in bedenking te kunnen brengen om het herstel van den vrede in de kerk te beproeven.

Daar de Algemeene Synodale Commissie der Hervormde Kerk in den loop der maand Mei hare voorjaarsvergadering zoude houden, vermeende ik het meest volledig aan Uwer Majesteits bedoeling te zullen voldoen, wanneer ik die gelegenheid waarnam om met haar ten deze vertrouwelijk te raadplegen en derwijze bekend te worden met de gedachten van *alle* de leden, zoo politieken als predikanten [5]). Het resultaat van de overwegingen dier Commissie

---

[5]) De Algemeene Synodale Commissie bestond uit zeven leden, nl. een president, een vasten secretaris en vijf andere leden, gekozen uit predikanten en ouderlingen of oud-ouderlingen. Deze laatsten worden hier als politieken aangeduid.

is vervat in het rapport, hetwelk ik de eer heb in originali hiernevens te voegen en met volkomene eenparigheid is uitgebragt. . . . . [6]

Met dit rapport der Synodale Commissie meen ik mij volkomen te kunnen vereenigen en hetzelve als het mijne over te nemen, terwijl ik echter de vrijheid zal nemen daarbij nog eenige opmerkingen te voegen.

I. Schoon de zaak der Separatisten aanleiding gegeven heeft tot deze memorie, is dezelve echter van eene veel *algemeener* en *uitgebreider strekking.* Zij bevat een regtstreekschen aanval op de bij de Grondwet vastgestelde of gehandhaafde wettelijke bepalingen omtrent godsdienst, kerk en onderwijs en in het algemeen op de erkende beginselen van het Nederlandsche staatsregt. De indiening van zoodanig stuk behoort dan ook tot de verschijnselen van den geest des tijds. In alle landen van Europa toch zien wij de tegengestelde werking van *twee* partijen, die of het nieuwe of het oude toegedaan, beide het uiterste drijven. Ook in ons vaderland ontbreekt het niet aan zoodanige *neologen* en *paleologen:* de laatste vooral gevormd in de school van *Bilderdijk.* Hemelsbreed schijnen die ultra's van elkanderen verwijderd en toch komen zij in één hoofdpunt overeen: strijd tegen het bestaande, hetzij dan om hetzelve naar overdreven theoriën om te scheppen, hetzij om tot het geliefde oude terug te keeren. Geene van beide partijen zoude haar oogmerk kunnen bereiken zonder omverwerping van hetgeen bestaat, zonder omwenteling. Daartegen waarborgt wel de algemeene stemming van den volksgeest in oud-Nederland, maar het blijft steeds bedenkelijk, wanneer verkeerde beginselen worden verdedigd door mannen van bekwaamheid zooals de geachte steller der memorie, van wiens talenten men zooveel goeds had mogen verwachten.

II. Diep leed moet het vooral doen, dat dit geheele stuk op een *toon* gestemd is, die met de waarheidsliefde, bescheidenheid en christelijken zin van den heer *Groen van Prinsterer* zoo groot contrast vormt en alleen verklaarbaar is door de treurige vooronderstelling, dat de kundige man zich door vooroordeel en partijdigheid geheel heeft laten verblinden, zoodat hij zelfs waarde schijnt toe te kennen aan de berigten en oordeelvellingen van buitenlandsche dagbladen, welke duidelijke blijken dragen van hier derwaards te zijn overgezonden. Van de eene zijde worden de Separatisten verdedigd, verschoond, aanbevolen, en schijnt hunne eenige misslag daarin te bestaan, dat zij als voorhoede van het leger dier regtzinnige Gereformeerden, waartoe de steller der memorie verklaart te behooren, te vroeg op een verkeerd terrein het gevegt hebben aangevangen. Het zijn onschuldige vrome menschen, die, schoon hunne bezwaren op geene onbescheidene wijze hebbende voorgedragen, onregtvaardig en wreed vervolgd worden, als ware men in den tijd der inquisitie en der dragonnades van Lodewijk XIV!

Van den anderen kant worden de Hervormde hoogleeraars, predikanten en kerkbesturen — immers met geringe uitzondering — op eene onwaardige wijze ten toon gesteld en van de slechtste bedoelingen beschuldigd; zelfs de hoofdleerstukken van onze gods-

---

[6]) Hier volgt een resumé van het bovengenoemde rapport.

dienst, door alle Christenen steeds beleden, zouden door hen verbasterd of ontkend en het deïsmus in de hand gewerkt worden; en ten einde den Koning de bedenking te ontnemen, dat Z. M. van dat alles wel niets is gebleken uit de leerreden, welke Hoogstdezelve gewoon is te hooren, wordt als in het voorbijgaan opgemerkt, dat zulks geene maatstaf oplevert van hetgeen elders plaats heeft: een zoo ongegrond als ergerlijk vermoeden.

De handelingen der Algemeene Synode worden vooral in een valsch licht voorgesteld, bijzonder met betrekking tot de zaak van het formulier van onderteekening en ten aanzien van de adressen der Separatisten.

Eindelijk, ook het Gouvernement wordt beschuldigd. In de van hetzelve uitgaande stukken, zegt men, vindt men maar zelden melding van de Voorzienigheid en nooit den gezegenden naam van Jezus Christus!

Waarlijk — de pen die dit alles nederschreef, werd noch door de waarheid, noch door de christelijke liefde bestuurd.

III. Schoon het wel niet tot mijne taak kan behooren, de *algemeene redeneringen* te volgen, welke tot inleiding der memorie dienen, meen ik mij echter eenige aanmerkingen te mogen veroorlooven.

Daarbij wordt, zoo het schijnt, gelijke bescherming van alle godsdienstoefeningen niet alleen, maar ook gelijke ondersteuning van alle gezindheden goedgekeurd, en echter het beginsel, volgens hetwelk het Gouvernement van het land waarin deze volkomene gelijkheid plaats heeft *als zoodanig* tot geene der godsdienstige belijdenissen geacht wordt te behooren, afgekeurd en zulks met den naam *athéïsme de la loi* [7]) bestempeld. Mij komt het voor, dat gelijke bescherming en ondersteuning werkelijk vordert, dat de Regering als *zoodanig,* en dus zonder betrekking op de persoon of personen die regeren, niet geacht wordt eene der verschillende belijdenissen te zijn toegedaan, omdat daarmede de vooronderstelde onzijdigheid niet bestaanbaar zou zijn.

Voorts wordt naar mijn gevoelen door den steller niet genoeg in het oog gehouden, dat de afscheiding van kerk en staat, in de dagen der omwenteling door de Nationale Vergadering gedecreteerd, geenzins het kenmerk is *onzer* tegenwoordige Grondwet. Dat stelsel is wel het heerschende in Noord-Amerika, maar geenszins in Nederland, waar eene naauwe betrekking tusschen den staat en de kerkgenootschappen aanwezig en van de zijde des Gouvernements werkzaam is in toezigt, bescherming, handhaving en ondersteuning. Er is alleen in zooverre afscheiding van kerk en staat, dat er geene bevoorregte of heerschende staatskerk bestaat, waartoe de Regering als *corpus morale* [8]) zoude behooren.

Ten aanzien van het *openbaar onderwijs* schijnt de heer *Groen van Prinsterer* gelijksoortige wenschen te koesteren als door de Roomsche geestelijkheid in België werden vooruitgezet. Het is waar, in dit punt komen de ultra's van beide partijen veelal overeen: de vordering namelijk, dat het openbare onderwijs geheel onafhankelijk zij van het Gouvernement. De vruchten, die België

---

[7]) God-loosheid van de wet.

[8]) Corpus morale = zedelijk lichaam.

van deze onafhankelijkheid heeft ingezameld, zijn echter niet benijdenswaardig. Oud-Nederland daarentegen mag zich steeds verblijden over het menigvuldige goede aan de vaderlijke zorg Uwer Majesteit ten dezen verschuldigd.

De uitsluiting van het *leerstellig* godsdienstig onderwijs van de scholen, waarover men zich in de memorie beklaagt, was zeer natuurlijk, zoodra het stelsel eener heerschende kerk verviel in een land, waar men alom belijders vindt van zoo verschillende gezindheden, die nù op gelijke regten konden aanspraak maken. Dat deze uitsluiting niet plaats had uit eenige vijandige stemming tegen de godsdienst zelve, kan onder anderen blijken uit den brief, in het jaar 1806 geschreven aan de provinciale synoden door den toenmaligen Secretaris van Staat *H. van Stralen* — een man door zijne gehechtheid aan de Hervormde Kerk en hare leer algemeen bekend —, waarbij de zorg voor het leerstellig onderwijs hooglijk wordt aanbevolen. De antwoorden op dezen brief doen zien, hoe weinig bezwaar de synoden van die dagen hadden tegen de afscheiding van het leerstellige en het gewoon schoolonderwijs, zoodat *geene* zich daarover beklaagd en *alle* zich bereid verklaarden om de werking der wet te bevorderen. De bijzonderheden ten dezen zijn bekend, ook door de berigten in de *Bijdragen voor het Schoolonderwijs* van 1806, vid. 6e stuk en 10e stuk [9]).

IV. Volgens den steller der memorie bevindt zich de Hervormde Kerk door de tegenwoordige organisatie in grootere *afhankelijkheid van den staat* dan ooit; wanneer men echter in dat opzigt het tegenwoordige met het vroegere vergelijkt, kan men toch wel niet ontkennen, dat onder de oude regeringsform de invloed van den staat veel grooter, meer omvattend en onbepaalder was, daar niet alleen de Algemeene en Provinciale Staten, maar ook de stedelijke regeringen, dorpsbesturen en bijzondere Heeren of plaatselijke ambtenaren dien invloed deden gelden; zomtijds wel eens met vrij veel willekeur, omdat de grenzen hunner magt minder stellig bepaald waren en dus alles van tijden, personen en omstandigheden afhankelijk was. Thans daarentegen is de invloed des Konings door eene kerkelijke grondwet omschreven en in allen gevalle beperkt tot het *uitwendige* en *financiële,* terwijl de overheid zich bevorens ook gezag aanmatigde ten aanzien der liturgie, het kerkplegtige en zelfs van het zuiver leerstellige.

Dat de tegenwoordige organisatie van het Hervormd kerkbestuur hare gebreken heeft, erken ik gaarne, want er bestaat geene volmaakte; maar ik mag tevens openhartig verklaren door eigen ervaring overtuigd te zijn van hare veelzijdige voordeelen en bijzonder van hare voortreffelijkheid boven de voormalige.

Het is zoo, de heer *Groen van Prinsterer* meent voor de voortreffelijkheid dier oude kerkorde zelfs te kunnen aanvoeren het getuigenis in zekere nota van den heer Janssen, thans Secretaris en Adviseur bij mijn departement. Ik heb dan ook gemeend laatst-

---

[9]) Zie *Bijdragen betrekkelijk den staat en de verbetering van het schoolwezen in het Koningrijk Holland,* dl. VI, 1806, 6de stuk, blz. 13—16; 10de stuk, blz. 23, 31, 38, 41, 43, 44, 47. Deze missives zijn eveneens opgenomen in A. A. J. Meylink, *Officiëele Geschiedenis der Wet van 1806,* 's Grav., 1857.

genoemden te moeten uitnoodigen om mij omtrent deze aanhaling in te lichten en zijne gevoelens mede te deelen. Daaraan is door den heer *Janssen* voldaan geworden en tevens overgelegd een kopy extract der bedoelde nota [10]). Uit een en ander blijkt het ongegronde der redenering, in de memorie voorkomende.

De geheele organisatie der Hervormde Kerk en derzelver invoering worden in de memorie afgekeurd; dan, de steller plaatst zich niet op het standpunt, waaruit de zaak alleen juist kan beoordeeld worden. Het gebouw der oude kerkorde stortte in met den staat waarmede het verbonden was, en vertoonde slechts een bouwval, maar door de gedurige afwisseling van regering was de daarstelling eener nieuwe inrigting belet. Na de verlossing des vaderlands en de aanvaarding der regering door U. M. verwach(t)te en verlangde men algemeen *van hare hand* voorziening in die behoefte, welke na de vereeniging met België nog meer gevoeld werd, daar nu de Hervormden zich geplaats(t) zagen tegenover eene overwegende bevolking van Roomsch Catholyken. De wijze waarop het werk aan te vangen, werd met zorg overwogen, niet dan na rijp beraad bepaald en scheen algemeen bijval te vinden. Geene bedenkingen werden geopperd, geene zwarigheden gemaakt dan na het Algemeen Reglement was vastgesteld overeenkomstig de eenparige voordragt van uwe kerkelijke commissie, zamengesteld uit de meest geachte hoogleeraren en leeraars. Alleen op het oogenblik der invoering van dit Reglement besloot de Classis van *Amsterdam* bij meerderheid van stemmen tot het inleveren aan U. M. van eenige bezwaren, welker beantwoording op Hoogstderzelver uitdrukkelijken last toenmaals geacht werd en ook nu door mij

---

[10]) In de in het dossier aanwezige memorie van den Secretaris en Adviseur Janssen d.d. 26 Juni 1837 poneert hij als zijn doorgaande overtuiging, dat „het ware Christendom bestaanbaar" is „met zeer verschillenden form van kerkbestuur, waaromtrent noch door onzen Heer, noch door zijne apostelen stellige bevelen zijn gegeven"; dat voor de Nederlandsche Hervormde Kerk uitsluitend het presbyteriaansch of synodaal bestuur voegt „als het meest overeenkomstig met ons volkskarakter en door een langdurig bestaan eigenaardig geworden"; dat hij echter na 1795 een nieuw kerkbestuur had noodzakelijk geacht „in den geest van het presbyteriaansch of synodaal stelsel, maar naar tijd en omstandigheden verbeterd"; dat hij dien wensch belichaamd had gezien in het ontwerp van 1810 en later vervuld bij het Algemeen Reglement van 1816, hetwelk „schoon in eenige bijzonderheden verschillende", „in denzelfden geest" is ingericht; dat hij bij de inlijving bij Frankrijk aan de leden van de naar Parijs bestemde Staatscommissie een nota had meegegeven, waarin hij had „aangedrongen op het behoud van het Synodaal bestuur *met die verbeteringen*, welke bij de concept-organisatie onder Lodewijk waren ontworpen en, gelijk gezegd is, met de in 1816 ingevoerde vrijwel overeenstemden"; dat tenslotte de dwaling van Groen van Prinsterer — op voetspoor van Capadose in zijn *Ernstig en biddend woord* — teweeg schijnt gebracht te zijn door een min nauwkeurig extract uit de bedoelde nota, door Ypey en Dermout in hun *Geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk* medegedeeld.

N.B. Metterdaad is dit extract, voorkomende in Deel IV, blz. 498, zeer onnauwkeurig; een goed resumé in: J. Th. de Visser, *Kerk en Staat*, III, blz. 137, 138.

beschouwd wordt allesafdoende te wezen [11]). Geen eene stem van afkeuring deed zich dan ook meer hooren en zeldzaam zag men een nieuw kerkbestuur met meerder orde en minder tegenkanting in werking gebragt. Het Gouvernement bepaalde zich daarbij tot hetgeen noodwendig door hetzelve moest geschieden. Na de benoeming der kerkbesturen werden alle reglementen door de Synode ontworpen en behielt U. M. aan zich alleen het regt van bekrachtiging. Diezelfde regel geldt ook nu: de Hervormde Kerk bestuurt zichzelve; de Koning behoudt alleen het toezigt, 't welk voor de belangen van den staat gevorderd en voor de belangen der kerk gewenscht moet worden.

Vooral heeft het Gouvernement zich steeds zorgvuldig onthouden van bemoeying met het leerstellige als geheel buiten deszelfs kring gelegen. Zeker is het vreemd, dat de heer *Groen van Prinsterer*, zoo beducht voor de vrijheid en regten der Hervormde Kerk, juist in dit teeder punt het oordeel en de tusschenkomst van U. M. schijnt te verlangen. Dan, Hoogstdezelve is altijd stiptelijk getrouw gebleven aan de verklaring, voorkomende in het slot van het bovenvermeld antwoord aan de Classis van *Amsterdam*, „dat de Koning van de eene zijde stellig gezind is, de regten, hem als Souverein toekomende, te handhaven, maar ook van den anderen kant den onveranderlijken wil heeft om de vrijheid van de godsdienst, de regten van het geweten en de onafhankelijkheid van het geloof met naauwgezetheid te eerbiedigen, en dus nooit invloed zal trachten uit te oefenen op hetgeen *niet* tot het gebied der *koningen*, maar tot dat der *Godheid* uitsluitend behoort."

V. Het zoude vooral tot mijne taak behooren, dat gedeelte der memorie te beantwoorden, waarin wordt gehandeld over de artikelen 190 tot 196 der Grondwet, in het zesde hoofdstuk *van de Godsdienst* voorkomende, en de daarmede in verband gebragte bepalingen van het Strafwetboek. Dan, ik mag U. M. niet lastig vallen met eene herhaling van hetgeen daarover bij meer dan eene gelegenheid is aangevoerd. In het bijzonder meen ik mij te mogen gedragen aan de ontwikkeling in mijn geheim rapport van den 18 September 1835 no. 1 [12]), waarmede mijn ambtgenoot van Justitie zich volkomen vereenigd heeft, zooals ook de Raad van State bij deszelfs advies van den 8. November 1835 la. O 38 [13]), en welke vervolgens de hooge goedkeuring Uwer Majesteit heeft mogen wegdragen. Gelijk dan ook de uitspraken van het Hooggeregtshof en — met uitzondering van twee — die van alle de regtbanken daarmede overeenkomstig zijn geweest. Nieuws heb ik ook in de memorie ten dezen niet aangetroffen als de zonderlinge uitlegging van het woord *bestaande* in artikel 191, welke echter mijns inziens nog vreemder en onaanneemlijker is dan de vroegere explicatiën, welke daaraan door de voorspraken [14]) der

---

[11]) Zie Van der Tuuk, *Handboek voor Hervormde predikanten* enz., II, blz. 142—154.

[12]) Zie deel II, no. 262.

[13]) Bedoeld is het rapport van 6 Nov. 1835 la. N 3 geheim; zie deel II, no. 266. Het werd bij de departementen van Justitie en Eeredienst commissoriaal gemaakt bij marginale dispositie van 8 Nov. 1835 la. O 38 geheim.

[14]) Voorspraak = verdediger, advocaat.

Separatisten gegeven en bij bovengedachte ontwikkeling wederlegd zijn geworden. Volgens het denkbeeld van den steller der memorie namelijk zoude het woord *bestaande* zijn gebruikt geworden om, na de vereeniging met België, bijzonder de Roomsch Catholyken omtrent hun bestaan gerust te stellen en te verzekeren, dat zij gelijke bescherming zouden genieten als de Hervormden! Dus moet men veronderstellen, dat die Roomsch Catholyken, die een zoo overwegende meerderheid der bevolking uitmaakten, zouden gevreesd hebben door de kleine minderheid verdrukt te zullen worden! Men weet, dat integendeel deze gelijkheid van regten de voorname struikelblok is geweest voor de Belgische geestelijkheid, die geene gelijkheid maar overwigt voor hunne eeredienst vorderde. Inderdaad, eene zoo gewrongene en vergezochte uitlegging als deze explicatie strekt ten bewijze, hoe eene partijdige beschouwing ook een bekwaam en kundig man kan verbijsteren.

De steller der memorie — alles bijeen verzamelende wat vroeger ten behoeve der Separatisten is aangevoerd — beweert ook, dat al ware de uitlegging door het Gouvernement gegeven aan het woord *bestaande,* de ware, de afgescheidene geene erkenning als kerkgenootschap zouden behoeven, als zijnde niet nieuw, maar de oude Gereformeerde, bij de aanneming der Grondwet in 1815 *bestaan hebbende* gezindheid. Ook deze bewering is, zoo ik vertrouw, bij mijn bovenvermeld rapport voldoende wederlegd geworden.

De heer Staatsraad zegt wel, dat deze lieden zoo wegens hunne gehechtheid aan de kalvinistische leerstellingen als aan de oude kerkform dat regt van aanspraak hebben, maar een en ander is ongegrond. In 1815 heerschten de overdrevene kalvinistische begrippen, welke een eeuw vroeger vrij algemeen waren, *niet* meer in onze kerk, en wat het kerkbestuur betreft, hetzelve was, gelijk is aangemerkt, geheel vervallen, en sedert jaren was men reeds bezig een nieuw te ontwerpen.

In *Vriesland* zelfs was reeds in 1806 een nieuw kerkelijk wetboek ingevoerd [15]), waarin onder anderen een formulier van onderteekening voorkomt, hetwelk van de geheel veranderde wijze van denken en handelen doet blijken.

Daarenboven, het door den staat erkende Hervormd kerkgenootschap en kerkbestuur bestaat reeds sedert meer dan twintig jaren. Wanneer dus leden van hetzelve zich daarvan afscheiden, kunnen zij door het Gouvernement niet langer als Hervormd of Gereformeerd worden aangemerkt, onverschillig welke liturgie of bestuur zij aannemen, ook als ware het eene oude, die toch was vervallen en derzelver wederinvoering nu iets nieuws.

Ten slotte der memorie worden de punten opgenoemd, waarin men verandering van systhema bij het Gouvernement zou verlangen, namelijk met betrekking tot de afscheiding van godsdienst en staat, suprematie der regering over de kerk, concentratie van het kerkelijk bestuur en onderwerping van het onderwijs aan het gouvernement. Ik durf eerbiedig vertrouwen, dat U. M. niet genegen zal zijn aan den wensch naar verandering omtrent eenige dezer punten gehoor te geven.

---

[15]) Zie deel II, blz. 456, noot 18.

De heer Groen van Prinsterer heeft vermoedelijk zulks ook niet verwacht, daar hij dit verklaart te beschouwen als een voorwerp van latere zorg en slechts verlangd, dat de vervolging om de godsdienst dadelijk ophoude en de godsdienstvrijheid worde hersteld. Indien werkelijk zoodanige vervolging plaats had of de door de Grondwet gewaarborgde godsdienstvrijheid werd aangerand, zou ik het als mijn eerste pligt beschouwen, Uwer Majesteits krachtdadige voorziening daartegen in te roepen, en ik ben verzekerd, dat dezelve dadelijk zoude verleend worden. Maar daar naar mijne overtuiging noch het een, noch het ander plaats heeft, zal aan deze memorie geheel geen gevolg kunnen gegeven worden.

De stipte handhaving van Uwer Majesteits Besluit van den 5. July 1836, door de Synodale Commissie aangeraden, beschouw ook ik als voor het tegenwoordige de eenige voegzame maatregel in de gegevene omstandigheden; de werking des kwaads wordt daardoor gestuit en beperkt, zelfs hier en daar reeds merkelijk verminderd. De gezigtseinder is ten deze thans minder beneveld dan eenigen tijd geleden, schoon diergelijke godsdienstige woelingen zelden spoedig een einde nemen en bijna altijd onaangename gevolgen nalaten.

Dan, wat ook de toekomst moge medebrengen, met kalmte en vertrouwen op het bestuur der Voorzienigheid kan dezelve worden tegemoet gezien, bij getrouwe handhaving der milde en tevens voorzigtige bepalingen der Grondwet, bedaarde standvastigheid in de handhaving der erkende beginselen en voorzigtig beleid in derzelver toepassing.

(De Minister van Staat enz.,
v. PALLANDT v. KEPPEL).

99. Brief van Groen van Prinsterer aan den Koning, 13 Juli 1837.

Justitie.
2 Dec. 1837 *no. 4a geheim.*

Sire,

De hoofdinhoud der brochure, waarvan ik de vrijheid neem een exemplaar aan Uwe Majesteit te doen geworden, is onder een' geheel anderen vorm reeds aan Haar bekend. Ik vlei mij, dat Uwe Majesteit, indien het Haar behaagt een vlugtigen blik ook in deze weinige bladzijden te werpen, er niet in zal missen die gevoelens van eerbied, liefde en trouw, welke eerst dan ongeveinsd geacht kunnen worden, wanneer zij vereenigd met pligtmatige rondborstigheid zijn.

Ik heb de eer met den diepsten eerbied te zijn,

Sire,

Uwer Majesteits zeer ootmoedige
en getrouwe onderdaan,
GROEN v. PRINSTERER.

's Hage, 13 July 1837.

100. Rapport van den Minister van Justitie aan den Koning, 29 Juli 1837.

Justitie.
29 Juli 1837 *no. 3 geheim.*
(minuut) *Aan den Koning.*

Commissorialen van den 2. July 1837 geheim la. N 26 en van den 15. July 1837 geheim la. L 28.

Rapport van den Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz., betreffende eene memorie aan Zijne Majesteit, ingediend door den heer Staatsraad *Groen van Prinsterer,* ten onderwerp hebbende den toestand der Hervormde Kerk hier te lande en de van dat kerkgenootschap plaats hebbende afscheiding.
Adres van den heer Staatsraad *Groen van Prinsterer,* daarbij aan Zijne Majesteit aanbiedende een exemplaar eener gedrukte brochure, ten titel voerende: *De maatregelen tegen de Afgescheidenen aan het Staatsregt getoetst.*

Consideratiën en advies van den ondergeteekenden.

De aard, strekking en bedoeling der memorie van den heer Staatsraad *Groen van Prinsterer* zijn bij het zeer belangrijke rapport in margine vermeld, en bij de niet minder opmerking verdienende memorie der Algemeene Synodale Commissie, welke daarbij is overgelegd, zoo bondig uiteengezet, en de daarin voorkomende redeneringen zoo krachtig wederlegd, dat de ondergeteekende zich daarmede geheel en al kan vereenigen en in de meeste opzigten niets daarbij te voegen heeft.

Vooral is dit het geval ten aanzien van die gedeelten der memorie van den heer *Groen,* welke de Grondwet en hare beginselen, de kerkelijke instellingen en de synodale handelingen, mitsgaders de aanleiding tot en de wijze van afscheiding betreffen; en indien er aan den ondergeteekenden iets bij te voegen overbleef, zoo zoude het alleen kunnen zijn ten aanzien der regtsquestiën en regtsvervolgingen, door den schrijver op zijne wijze behandeld en in het baarblijkelijk [16]) meest valsche daglicht voorgesteld.

Dan, ook hieromtrent is het naauwelijks noodig de aandacht Uwer Majesteit bezig te houden, daar het regtspunt waarop het in deze aankomt, door de bijna eenparige beslissing van alle regtbanken als uitgemaakt kan worden beschouwd en er ten aanzien der gronden daarvoor, welke ook aan Uwe Majesteit overbekend zijn en indertijd in de uitmuntende pleitrede van den toenmaligen Substituut Procureur Generaal Van Appeltere met zooveel juistheid en nadruk zijn ontwikkeld, door den heer Groen niets nieuws voorgedragen wordt.

Evenmin schijnt eene bijzondere beschouwing te verdienen hetgeen door laatstgenoemden Heer wordt aangevoerd ten aanzien van het gebruik der militaire magt. Zijne redeneringen aangaande

---

[16]) Baarblijkelijk = klaarblijkelijk.

de inlegering der militairen op de plaatsen waar hunne tegenwoordigheid noodzakelijk was geworden, volgens welke die inlegering met verbeurdverklaring, privilegie in zake van belastingen, aftrekking van den bevoegden regter en zelfs met straffen en crimineele vonnissen wordt vergeleken en gelijkgesteld, zijn in de daad al te blijkbaar ongegrond, dan dat eene bijzondere wederlegging daarvan bij dit rapport noodzakelijk zoude zijn; en het is in waarheid onbegrijpelijk, hoe het mogelijk is geweest, dat een man van zijne kunde — want groote bekwaamheid zal niemand hem ontzeggen — ertoe gekomen kan zijn om dergelijke ongerijmdheden op het papier te brengen.

Eindelijk zijn er zoowel in de memorie als in de gedrukte brochure, welke het onderwerp van het tweede commissoriaal uitmaakt, eenige daadzaken aangehaald wegens ongeregeldheden, welke hier en daar ten opzigte der Separatisten zouden hebben plaats gehad. Ook hier is uitweiding onnoodig. Waar er eenige ongeregeldheden hebben plaats gehad — en die waren klein in getal en weinig van beteekenis — zijn die beteugeld en gestraft; doch daaronder behooren *niet* die, waarvan door den heer *Groen* wordt melding gemaakt, want van deze is aan de justitie niets hoegenaamd bekend; en al ware het zelfs dat de door hem aangevoerde daadzaken waarlijk met de waarheid overeenkomstig mogten zijn, dan nog zouden dezelve tot het ware punt, hetgeen men in geschil zoekt te brengen, niets geven noch nemen.

Van de memorie des heeren Groen verschilt de in druk uitgegevene brochure alleen wat den vorm betreft, terwijl overigens beide stukken veelal letterlijk overeenkomen. Het onderscheid dat er tusschen bestaat, bepaalt zich voornamelijk tot eene verandering in de keus en schikking van enkele woorden en in de weglating van eenige namen en persoonlijke aanvallen, welke wel in de memorie, maar niet in het gedrukte werkje opgenomen zijn. Uwe Majesteit zal zich daarvan kunnen overtuigen door de inzage van het hiernevens overgelegde exemplaar der brochure, waarin derzelver verschil met de promemorie is opgeteekend; — overigens zijn de beschouwingen, gezinningen [17]) en het doel van den schrijver in beide de stukken dezelfde en volkomen kenbaar.

Alleen aan het slot der gedrukte brochure vindt men eene bijvoeging betreffende hetgeen door de Staten-Generaal en die der provinciën in deze aangelegenheid konde en naar het oordeel van den heer Groen had behooren te worden gedaan. Deze bijvoeging, schoon geene opzettelijke wederlegging behoevende, is echter allerbijzonderst opmerkelijk, alzoo dezelve de strekking schijnt te hebben om de Algemeene en Provinciale Staten door beschuldiging van lauwheid en onverschilligheid op te wekken en uit te lokken om zich met deze zaak in te laten en zulks wel in zoodanigen zin als waaruit de heer Groen deze gansche aangelegenheid beschouwt.

Wat nu het oordeel betreft van den ondergeteekenden omtrent hetgeen door Uwe Majesteit in deze zoude kunnen worden besloten, zoo vereenigt hij zich volkomen met het gevoelen van den heer Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk, dat er aan de memorie van den heer Groen geenerlei gevolg zal kunnen gegeven worden, en dat de stipte hand-

---

[17]) Gezinning = denk- en zienswijze, gevoelen.

having van Uwer Majesteits Besluit van den 5. July 1836 aan Hoogstdenzelven moet worden aangeraden, als bevattende de ware beginselen, van welke de Regering naar het eerbiedig oordeel van den ondergeteekenden niet behoort af te gaan.

Van eene beoordeeling der voegzaamheid van de zaken en uitdrukkingen in de meergemelde memorie voorkomende, en vooral van de gepastheid, ja van de betamelijkheid om die memorie, nadat dezelve aan Uwe Majesteit was ingediend en vóórdat aan den heer Groen eenige beschikking Uwer Majesteit was kenbaar geworden, door den druk gemeen te maken, zal de ondergeteekende zich liefst onthouden. Maar hoe ongegrond ook de redeneringen zijn, daarin voorkomende, kan de ondergeteekende voor Uwe Majesteit niet ontveinzen, dat zijns oordeels dit werkje, met den in vele opzigten loffelijk bekenden naam van den schrijver uitgegeven, volkomen geschikt is om door eene valsche en geheel onwaarachtige voorstelling van zaken het wanbegrip te bevorderen en te stijven, alsof er te deze questie ware van *geloofsbegrippen, vervolgingen om des geloofs wille* en inbreuk op het *grondwettelijk beginsel* van *godsdienstige vrijheid,* en alzoo berekend schijnt te zijn om met betrekking tot *een hoogst teeder punt* op den geest van het publiek aanmerkelijken indruk te maken en de handelingen der Regering in een verkeerd en ongunstig daglicht te doen beschouwen. De ondergeteekende acht het dan ook van veel belang, dat het werkje van den heer Groen spoedig en krachtig moge worden beantwoord, geenzins tot eene dadelijke verdediging van de handelingen van het Hoog Bestuur, welke hetzelve voorwaar niet behoeft en onnodig is, maar ten einde de opmerkzaamheid te vestigen op den *ruimen omvang* der beschouwingen waarop de schrijver zijn betoog en zijne voorspraak heeft gegrond, op derzelver onmiskenbare en voor den staat *hoogstgevaarlijke* strekking en bovendien geheel onbereikbaar doel, op de onwaarachtigheid zijner voorstelling van het geschilpunt en voorts op alle zoodanige verdere bijzonderheden, welke geschikt kunnen zijn om den eenigen waren staat der zaak in eenvoudigheid te ontwikkelen en daardoor tevens de beginselen, handelingen en bedoelingen der Regering in het ware licht te plaatsen en het niet zelden slechts oppervlakkig oordeelende publiek en ook min doorzigtigen tot de juiste waardeering der bedoelingen van dat geschrift in staat te stellen.

De ondergeteekende acht deze zaak van genoegzaam belang om te gelooven, dat tot eene zoodanige beantwoording van des Bestuurs wege aanleiding zoude behooren gegeven te worden, en hij neemt derhalve de vrijheid om aan Uwe Majesteit eerbiedig in consideratie te geven, om daarmede een' of ander persoon te belasten, die door Uwe Majesteit hiertoe bekwaam en geschikt zal worden geoordeeld[18]).

(De Minister van Justitie,
VAN MAANEN.)

---

[18]) Bij missive van den Secretaris van Staat d.d. 2 Aug. 1837 la. O 30 zeer geheim, wenscht de Koning, „zich over het algemeen met die beide rapporten (van de Ministers van Eeredienst en van Justitie) vereenigende", „dat door tusschenkomst van het departement van Justitie gevolg gegeven worde aan het denkbeeld, ten slotte van dat rapport (van den Minister van Justitie) geopperd, om de onderwerpelijke memorie in den zin van hetzelve te doen beantwoorden."

101. Brief van den Minister van Eeredienst aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 2 Aug. 1837.

Herv. Eered.
2 Aug. 1837 *P.*

Keppel, 2 Augustus '37.

. . . . [19]

Zonder lang te overwegen of de Staatsraad Groen van Prinster(er) op deze of geene wijze behoorde wederlegt te worden, is het besluit weldra genomen op de nu laatstelijk door UwEG. voorgestelde wijze; want de Minister Van Maanen mede van gevoelen verandert zijnde [20], zoo zat ik dan in mijn hemd, en slegts door die vereende kracht zoude Zijne Majesteit er welligt, en welligt ook niet, toe bewogen en overgehaald zijn, want Hoogstdezelve was ertegen en tegen hetgeen daarna gelijkt. Het is mij dan ook wel en ik leef in de hoop, dat het welbekeeken en fix, zonder daarin iets hoofdzakelijks te hebben voorbijgezien, mag in het licht verschijnen. De pen is best en boezemd mij bij goede inlichting vertrouwen in [21].

. . . .

v. P. v. K.

102. Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan den Minister van Eeredienst, 28 en 29 Aug. 1837.

Herv. Eered.
28 Aug. 1837 *P.*

28 Augustus '37.

. . . . [22]

Ik ben druk bezig met het nazien van het eerste gedeelte des geschrifts van den heer (v.) A(ppeltere), hetwelk hij mij tot dat einde heeft ter hand gesteld.

---

[19]) De weggelaten gedeelten van den brief handelen over administratieve aangelegenheden.

[20]) Minister Van Maanen had 28 Juli 1837 aan Janssen geschreven, dat hij de beantwoording van de memorie van den heer Groen „hoogstnoodzakelijk" achtte, „doch niet door de uitgave der stukken, zooals aanvankelijker eenigermate mijne meening was; want na collatie der brochure met de memorie is mij gebleken, dat eerstgenoemde alles behelsde wat hoofdzaak is" [Herv. Eered. 28 Juli 1837 P].

[21]) Blijkbaar is hiermede de pen van Van Appeltere bedoeld; vgl. de volgende stukken.

[22]) Het eerste gedeelte van den brief handelt over een administratieve aangelegenheid.

29 Augustus.

Gisterenavond heb ik eene zeer lange conferentie met den heer (v.) A(ppeltere) gehad, ten gevolge waarvan hij een nader onderhoud met den heer Van Maanen hebben zal.

Het is jammer, dat de nadering van de zitting der Staten Generaal de bespoediging der uitgave noodzakelijk maakt en die spoed welligt de volledigheid zal kunnen hinderen.

Sedert eenige dagen neemt het getal zaken hier zeer toe.

Met de beste wenschen en de hoogste achting,

Zijne Exc. zeer gehoorzame dienaar,

JANSSEN.

103. Brief van A. W. van Appeltere aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 31 Aug. 1837.

Herv. Eered.
31 Aug. 1837 *P.*

WelEdelGestrenge Heer!

Hiernevens neem ik de vrijheid aan UwEdGestr. ter examinatie te zenden hetgeen ik gemaakt heb van de zaak van het Formulier. UwEdGestr. zal daaruit zien, dat ik hare nota bijna geheel heb gevolgd en overgenomen; alleen heb ik de vrijheid genomen daaraan eene tournure [23]) te geven, alsof enkel verdediging van de *bevoegdheid* der Synode de bedoeling was. Ik heb gemeend dit te moeten doen om het verwijt te ontgaan, dat ik mij in kerkelijke zaken mengde, en vooral ook om te voorkomen, dat ik later daarover in eenen strijd mogt gewikkeld worden, tot het voeren waarvan ik buiten staat zoude zijn.

Met oplettendheid heb ik gelezen de memorie betreffende het regt van den staat in kerkelijke zaken. In vele, echter niet in alle opzigten ben ik het volkomen daarmede eens. Indien UwEdGestr. de gelegenheid mogt hebben mij heden een kwartier uurs te schenken om daarover te spreken, zoude zulks mij zeer aangenaam zijn. Tijd en plaats daartoe laat ik geheel aan UwEdGestr. over; van dit oogenblik af ben ik geheel tot hare dispositie.

Mij vleijende eene enkele letter tot antwoord te zullen ontvangen, noeme ik mij met hoogachting,

UwWelEdGestr. dienstwillige dienaar,

A. W. VAN APPELTERE.

31 Aug. 1837.

---

[23]) Tournure = wending, draai.

104. Notitie van A. W. van Appeltere, bestemd voor den Secretaris en Adviseur Janssen, 5 Sept. 1837.

Herv. Eered.
5 Sept. 1837 *P.*

Bij de nevensgaande stukken is thans eene schets gevoegd van de beginselen van het kerkregt. Bij de bewerking daarvan heb ik mij meer en meer overtuigd, dat de beginselen van den heer Janssen dezelfde zijn als de mijne, en dat het schijnbare onderscheid alleen daarin gelegen is, dat in de eerste beschouwing meer van het kerkelijk oogpunt wordt uitgegaan, terwijl door mij de staat op den voorgrond geplaatst was.

Ik meen van den heer Janssen vernomen te hebben, dat ZEG. fraaye memorie over het kerkregt uit het werk van de heeren Den Tex en Van Hall is overgenomen; is dit het geval, dan zoude, om de beschuldiging van plagiaat te vermijden, eene verwijzing daartoe noodig zijn.

Uit de overige veranderingen en bijvoegingen zal de heer Janssen tevens gelieven te zien, welke hooge waarde aan ZEG. opmerkingen wordt gehecht en met welken dank die worden aangenomen door

ZijnEdGestr. dienstwillige dienaar,
A. W. VAN APPELTERE.

5 Sept. 1837.[24])

105. Missive van Mr J. R. Thorbecke aan den Secretaris van Staat (?)[25]), 12 Oct. 1837.

Staatssecr.
1838 *la. S 37 geheim.*

Leyden, 12 Oct. 1837.

Hoogedelgestrenge Heer!

Omtrent het antecedent te Zwolle, waarover ik gister de eer had Uwe Excellentie te onderhouden, zag ik de papieren van mijn vader

---

[24]) Het door Van Appeltere in overleg met Janssen opgestelde verweerschrift tegen Groens *Maatregelen* verscheen onder den titel: *Het Staatsregt in Nederland, vooral met betrekking tot de kerk en de handelingen der Regeering ten opzigte der Afgescheidenen nader toegelicht,* 's Grav. en A'dam, 1837. Den 6. Oct. 1837 werd een exemplaar hiervan bij den Koning ingediend.

[25]) Ofschoon het adres ontbreekt, zal onderstaande brief wel aan den Secretaris van Staat zijn gericht, daar anders de opneming daarvan in de dossiers van de Staatssecretarie moeilijk te verklaren is. Vgl. voorts hierna noot 27.

na. Ik vinde, dat het Besluit des Konings, waarbij de minderheid op hare vraag om handhaving der gemeentelijke regten en eigendommen tegen de inbreuken der Herstelden gerenvoyeerd wordt naar de ordinaris justitie, gedagteekend was van 19 April 1818 no. 26 [26]). Het vonnis der Regtbank van Zwolle, diezelfde minderheid niet ontvankelijk verklarende in haren eisch, werd uitgesproken 12 Mei 1819.

Het is een kwade dunk, door vele welmeenende en onpartijdige menschen opgevat, dat het Gouvernement eigenlijk niet genegen is om de Afgescheidenen te erkennen. Alsof het Gouvernement eigenlijk zich kon laten besturen door het denkbeeld om de afgevallenen ten profijte van de Weleerwaarden van het Synode te heroveren! Men zoekt voor die meening grond in de brochure van den heer v. Appeltere, als het half-officiëel manifest der Regering aangemerkt; bepaaldelijk in de voorwaarden der erkenning door hem ontwikkeld. Men vraagt, of het een blijk is van de genegenheid des Gouvernements, dat de Separatisten vooraf verpligt zouden worden tot de verklaring of zelfs tot het geven van zekerheid, dat zij nimmer onderstand zullen verzoeken? Terwijl het in ieder geval, wanneer zulk een verzoek vroeger of later geschiedde, van de Regering afhangt te weigeren. Vooral wekt bedenking, dat in de brochure van den heer v. Appeltere het afzien van de goederen van het Hervormde kerkgenootschap als beding der toelating gesteld wordt. Hoe, wanneer eerlang in eenige gemeente op grond van een eventueele meerderheid door de Separatisten het bezit der kerkelijke goederen aan de regtbanken met of zonder gevolg gevraagd worden kon? Is het, zegt men, een blijk van onpartijdigheid der Regering, indien de Separatisten om erkenning te erlangen gedwongen worden tot de belofte om zulk een eisch niet te doen gelden?

Ik geloof dat het onregt en het onverstand der secte door wie redelijk is, thans algemeen ingezien worden. Ik geloof niet dat men nog twijfelt aan het regt van het Gouvernement. Maar dit is niet genoeg, wanneer men nog twijfelt of het Gouvernement wel volkomen boven alle partijschap zij. Niet altoos kan men een valschen schijn mijden of wegnemen. Doch is het mogelijk, is het niet hoogst wenschelijk? Elke twijfel — en hoe ligt vindt die zelfs in de Staten Generaal weerklank — sterkt een booze partij. Eene partij, eenig slechts tegen het Gouvernement, en die, om in vergetelheid te zinken, welligt niet méér dan dat men haar een brug bouwe behoeft. *Eéne* separatistengemeente ergens erkend en de goede wil der Regering ware boven bedenking.

---

[26]) Dit Besluit was genomen op een rekwest „van oud-kerkeraden en leden der Evang. Luthersche gemeente te Zwolle, houdende protest tegen de verklaring van den kerkeraad en andere leden der gemeente van over te gaan tot de Herstelde Luthersche gemeente, met verzoek om gemainteneerd te worden in hun regt van eigendom en bezitting als leden der gemeente" [Staatssecr. 1838 la. S. 37 geheim].

Zie verder B. Glasius, *Gesch. der Christ. Kerk en Godsdienst in Ned.*, III, blz. 327, 328, en J. Loosjes, *Gesch. der Luth. Kerk*, blz. 225.

Uwe Excellentie wijte het mededeelen dezer consideratiën aan mijn innigen wensch, dat men ophoude de goede zaak der Regering te miskennen.

Ik heb de eer met hooge achting te zijn
van Uwe Excellentie
de onderdanige dienaar,
J. R. THORBECKE [27]).

---

[27]) Mr J. R. Thorbecke (1798—1872); na studiereizen in Duitschland 1825 buitengewoon hoogleeraar te Gent; 1831 buitengewoon, 1833 gewoon hoogleeraar te Leiden; sedert 1840 actief werkzaam als staatsman, meermalen kabinetsformateur.

Thorbecke had in het *Journal de la Haye* van 9, 10 en 12 Sept. een critiek geleverd op Groens *Maatregelen,* waarop een anticritiek van Groen in het nummer van 23 Sept. en een repliek van Thorbecke in de nummers van 27 en 28 Sept. en 1 October waren gevolgd. Thorbecke had bij missive van 17 Sept. 1837 zijn „contra memorie" ter kennisneming aan den Secretaris van Staat toegezonden; vgl. Sybenga, *t. a. p.,* blz. 63. Misschien is daarvan het nader contact, waarvan bovenstaande brief getuigenis aflegt, het gevolg geweest.

De zes artikelen van Thorbecke zijn herdrukt in: *Kerkelijk Staatsregt,* 2 deeltjes, 's Grav., 1837; de eerste drie bovendien, tezamen met Groens anticritiek, in: *1837 en 1853. Zelfstandigheid der Kerk of Alvermogen van den Staat,* Utr., 1853.

106—140

In den zomer van 1837 ondernemen de Afgescheidenen nieuwe pogingen om erkenning te verkrijgen. Met uitzondering van Ds De Cock en zijn volgelingen in het Noorden, die geen enkele concessie doen, trachten zij door het overleggen van een kerkorde aan de bezwaren der Regeering zooveel mogelijk tegemoet te komen.

Terwijl de andere adressen blijven liggen, richt de volle aandacht der Regeering zich op een adres van de Afgescheidenen te Amsterdam, overeenkomstig de door Thorbecke uitgesproken gedachte: „Eéne separatistengemeente ergens erkend en de goede wil der Regering ware boven bedenking".

Nadat een onderhandsche bemiddelingspoging van Mr F. A. van Hall is mislukt, herhaalt zich de geschiedenis van het vorige jaar. De Burgemeester weigert de legalisatie der handteekeningen onder een adres van „de leden der Christelijke Gereformeerde gemeente te Amsterdam", en de Ministers van Hervormden Eeredienst en van Justitie keuren zijn handelwijze goed, omdat de adressanten zich voordoen als een reeds onder de leiding van ambtsdragers bestaande gemeente, omdat zij een titel vorderen die hun niet toekomt, en omdat zij geen toelating doch alleen handhaving en bescherming vragen. De Algemeene Hervormde Synode, door den Minister van Eeredienst vertrouwelijk geraadpleegd, deelt deze zienswijze volkomen.

De Raad van State wil echter de beslis-

sing aanhouden en den adressanten de gelegenheid bieden om alsnog toelating te vragen als een „Christelijke Gereformeerde gemeente, zich afgescheiden hebbende van het bestaande Hervormde kerkgenootschap”.

Een der leden, baron Van Lijnden, geeft den Koning nog in overweging om — ter wille ook van den indruk in het buitenland — „den knoop door te hakken” en den Afgescheidenen te Amsterdam, in aanmerking nemende de door hen afgelegde verklaringen, uit eigen beweging toe te staan een van de Hervormde Kerk afgescheiden kerkgenootschap te vormen.

Dit advies wordt echter door de Ministers onaannemelijk geacht. Afgedacht van den voorgestelden naam kunnen zij echter wel met het door den Raad van State in zijn geheel uitgebrachte advies accoord gaan. Men zou de te nemen beschikking kunnen publiceeren om ook buitenlanders te overtuigen, dat de Regeering niet onverdraagzaam is.

Maar de Raad van State handhaaft zijn voorstel en neemt als alternatief de gedachte van baron Van Lijnden over. Men wijst daarbij op het noodzakelijke van een spoedige beslissing, „zoo om de gemoederen hier te lande te bedaren, als om de miskenning van ’s Konings bedoelingen buitenslands te keer te gaan”.

Tot een beslissing — laat staan een spoedige — komt het echter niet. Hoewel de Koning blijkbaar veel voelt voor een „toelating uit eigen beweging”, blijft de vorm waarin, en de naam waaronder een struikelblok. Verscheidene proeven van een besluit worden ontworpen, maar de meeningen van ’s Konings raadgevers blijven tegenover elkander staan. Het verst van elkander staan wel de Minister van Staat, baron Van Gennep, die de naamskwestie

een haarkloverij acht en er geen enkel bezwaar in ziet om de gemeente te Amsterdam als een Afgescheiden Gereformeerde gemeente toe te laten, en de Minister van Justitie, die het woord „Gereformeerd" als onderdeel van den aan de Afgescheidenen toe te kennen naam noodlottig acht. Vooral zijn laatste rapport in dezen is hoogst merkwaardig.

Waar de adviezen zoo uiteenloopen, ziet de Koning blijkbaar geen kans een goede oplossing te vinden. De zaak wordt aangehouden, totdat in het begin van 1839 de Regeering onverwacht uit de impasse komt door de handelwijze van Ds Scholte.

106. Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 25 Juli 1837.

Justitie.
1 Aug. 1837 *no. 1 geheim.*

(kopy) *Aan den Koning.*

(no. 5) (*'s Gravenhage,* 25 Juli 1837.)

Commissoriaal d.d. 14 Juny 1837 no. 116.
Adres van *H. de Cock,* zich noemende *Geref. leeraar onder het kruis,* c.s., vorderende de bijeenroeping eener wettige algemeene of nationale Synode, ingerigt naar de voormalige Dordsche, en dat inmiddels aan hun de vrijheid en bescherming verleend worde die hun als Gereformeerden toekomt [1]).

Consideratiën en advies van den ondergeteekende.

Dit zonderling stuk, gerigt aan Z. M. en de Staten Generaal, is op denzelfden hatelijken en onvoegzamen toon gestemd als vroegere geschriften van den bekenden *De Cock;* voorts onderteekend door personen, die zich in onderscheidene betrekkingen voordoen als sprekende uit naam van de classes der provincie *Groningen* — naar de *oude* indeeling die voor 1816 bestond —, van de provincie *Drenthe* en van de kerkeraden der steden *Zwolle* en *Kampen.* De verzoeken zelve, of liever vorderingen, zijn even buitensporig als de geheele form en inhoud.

De ondergeteekende is eerbiedig van gevoelen, dat Z. M. dit stuk zoude kunnen ter zijde leggen [2]).

De Minister van Staat, enz.
bij deszelfs afwezigheid,
de Secretaris en Adviseur bij het Departement,
(get.) JANSSEN.

---

[1]) *Ernstig vertoog en ootmoedig smeekschrift aan Zijne Majesteit den Koning en de hoogmogende heeren Staten-Generaal van het Koninkrijk der Nederlanden, door de Gereformeerden van de provinciën Groningen en Drenthe, die wenschen te blijven bij hetgeen hun door onze vaderen is overgeleverd,* Amsterdam, 1837.

[2]) Bij onderschrift van 1 Aug. 1837 no. 1 geheim vereenigt de Minister van Justitie zich volkomen met bovenstaand rapport.

107. Brief van Mr F. A. van Hall aan den Referendaris A. W. van Appeltere [3]), 21 Juni 1837.

Justitie.
8 Febr. 1838 *no. 6 geheim.*

Amsterdam, 21 Juny 1837.

WelEdelGestrenge Heer!

Toen ik de laatste maal in Den Haag zijnde, de eer had UEdG. mijn compliment te maken, viel ons gesprek op de ongelukkige religietwisten, waarbij ik geen ander belang hoegenaamd heb dan dat, hetwelk mij het lot van een braven, beminden en tot mijn groot verdriet daarin gemengden broeder [4]) mij inboezemt. UEdel-Gestr. verzekerde mij, dat het doel der Regering in geenerlei opzigt was om de godsdienstige meeningen der zoogenaamde Afgescheidenen te belemmeren, maar dat zij alleen wenschte de burgerlijke verhouding, waarin zoodanige gemeente tot den staat zou staan, geregeld te zien, voordat zij dezelve kon toelaten. Beiden [5]) gevoelden wij, dat de staat van spanning, waarin zich die zaak op dit oogenblik bevindt, en het wederzijdsch mistrouwen het hoogst wenschelijk maakten, dat eene onderhandsche en vertrouwelijke tusschenkomst den weg een weinig baande, voordat er weder een officiëele stap gedaan werd; en het kwam mij voor, dat eene communicatie [6]) dienaangaande van mijnentwege aan UEdGestr. zijn nut zou kunnen hebben.

Ik ben daarop, hier ter stede teruggekeerd zijnde, aan het werk gegaan, en heb bij de zoogenaamde Afgescheidenen van deze stad de gemoederen zoo goed gestemd gevonden, dat deze zich met het maken van een reglement beziggehouden hebben.

Ik heb vrijheid dit reglement, dat *plaatselijk* is, aan UEdG. vertrouwelijk mede te deelen. Zou er nu hoop zijn dat, zoo de Amsterdamsche gemeente dit aanbood en toelating verzocht, dit haar werd toegestaan? Of zouden er welligt nog kleine wijzigingen in dat reglement verlangd worden? UEdGestr. begrijpt ligtelijk dat deze mededeeling geheel confidentieel is, en dat evenmin als door deze mijne demarche [7]) iemand gebonden wordt, evenmin door UEdG. antwoord, dat bij mij zal blijven berusten, iemand gebonden zal zijn. Mijn doel is om den weg zoo mogelijk te banen, waarop het Gouvernement en de Afgescheidenen elkander kunnen ontmoeten.

Ik meen bespeurd te hebben, dat bij de andere Afgescheidenen de geest niet zoo vredelievend is als bij die van Amsterdam, en het zou uit staatkundig oogpunt zijn groote nut hebben, indien men de onze spoedig kon admitteeren [8]). De Regering zou daar-

---

[3]) De minuut van het antwoord op dezen brief is van de hand van Van Appeltere, evenals een potloodaanteekening op den brief zelf.
[4]) A. M. C. van Hall.
[5]) Met potlood is op den rand geschreven: Non ita (niet alzoo); dit wilde de heer v. H., maar ik achtte dit uitdrukkelijk zeer ongepast.
[6]) Communicatie = mededeeling.
[7]) Demarche = stap, poging.
[8]) Admitteeren = toelaten.

mede een bewijs geven dat het haar niet te doen was om het *geloof* te dwingen, en het voorbeeld van Amsterdam groot nut kunnen doen ten opzigte der anderen [9]).

Met de meeste hoogachting heb ik de eer te zijn

UEdelGestr. dienstwillige dienaar,

F. A. VAN HALL [10]).

108. Antwoord van den Referendaris A. W. van Appeltere aan Mr F. A. van Hall, einde Juni 1837.

Justitie.
8 Febr. 1838 *no. 6 geheim.*

(minuut) (zonder datum.)

WelEdelGestrenge Heer!

Toen bij gelegenheid van het bezoek waarmede UwEdGestr. mij onlangs heeft vereerd, het gesprek gevallen was op de zaken der zoogenoemde Separatisten, heb ik onder anderen eenige aanmerkingen gemaakt omtrent eene dwaling, welke mij voorkwam door de Separatisten opzettelijk verspreid en bevorderd en door sommigen al te ligtvaardig aangenomen te zijn, alsof de Regering bij de herhaalde weigeringen op de verschillende verzoeken der Afgescheidenen eigenlijk ten doel zoude gehad hebben, of nog steeds hebben, om de godsdienstige begrippen der gemelde lieden te keer te gaan of te belemmeren. Ik heb toen daarbij gevoegd, doch gelijk UwEdGestr. zich herinneren zal, uitdrukkelijk als mijn bijzonder en individueel gevoelen, dat het uit de mij kenbaar gewordene antwoorden op de verzoeken der Separatisten mijns inziens duidelijk bleek, dat de Regering niet anders in het oog had, dan om de burgerlijke betrekkingen, waarin eene toe te laten gemeente tot den staat zoude staan, naar behooren te regelen en zich de noodige waarborgen te verschaffen ten aanzien dier belangen, welker maatschappelijk en staatkundig gewigt mij voorkwam onbetwistbaar te zijn.

In den loop van dat gesprek herinner ik mij zeer wel dat door UwEdGestr. het denkbeeld is geopperd, dat een vertrouwelijk overleg en eene *soort van bemiddeling,* gelijk UwEdGestr. zich uitdrukte, den weg zoude kunnen banen tot eene gewenschte beëindiging der ontstane moeijelijkheden, doch UwEdGestr. moet

---

[9]) Hierbij een afschrift van de *Huishoudelijke bepalingen der Christelijke Gereformeerde gemeente te Amsterdam,* opgesteld in de kerkenreadsvergadering van 14 Juni 1837.

[10]) F. A. baron van Hall (1791—1866), oudste zoon van M. C. van Hall en halfbroeder van A. M. C. van Hall; advocaat te Amsterdam; 1842 Minister van Justitie, sedert 1843 ook Minister van Financiën ad interim; 1848 lid der Dubbele Kamer, 1849—1853 lid der Tweede Kamer; 1853—1856 Minister van Buitenlandsche Zaken; 1860—1861 Minister van Financiën.

zich, zeker buiten mijne schuld, bedrogen hebben ten aanzien van mijne opinie, wanneer door haar wordt geloofd, dat dit denkbeeld ook aan mij aannemelijk voorgekomen was.

Integendeel was ik toen en ben ik nog van gevoelen, dat wanneer eèn zoodanig onderhandsch overleg zoude moeten plaats hebben ten gevolge eener stilzwijgende wederzijdsche goedkeuring zoo van de Regering als van de Separatisten, het gemakkelijk in het oog vallen moest, dat zoodanige handeling vooral in den tegenwoordigen stand van zaken de waardigheid der Regering zoude kwetsen en dat daaraan derhalve niet met voegzaamheid konde worden gedacht; terwijl alle dergelijk overleg tusschen bijzondere personen, zonder ruggespraak met de Regering of met de Separatisten, mij toescheen tot geen resultaat te kunnen leiden en ten aanzien der Regering van eenige aanmatiging niet zoude vrij te pleiten zijn.

In dit gevoelen zijnde, zal het UwEdGestr. niet verwonderen, dat ik vermeen mij niet, zonder mij aan het verwijt van onbescheidenheid bloot te stellen, te kunnen of te mogen inlaten met eenig onderzoek van de voorstellen, welke de Separatisten aan Zijne Majesteit zouden verlangen te doen, of mij eenige oordeelvelling te mogen veroorloven omtrent het waarschijnlijke gevolg, dat zoodanige voorstellen zouden kunnen hebben.

UwEdGestr. zal het mij dus wel ten goede houden, wanneer ik meen mij te moeten verschoonen omtrent het mij toegezondene en hiernevens teruggaande stuk en de daartoe betrekkelijke vragen mijne gedachten mede te deelen, terwijl ik overigens UwEdGestr. van mijne hoogachting verzekerende de eer heb mij te noemen

(A. W. VAN APPELTERE.)

109. Rapport van de Ministers van Eeredienst en van Justitie aan den Koning, 24 Juli 1837.

Herv. Eered.
24 Juli 1837 *no. 2 geheim.*

(minuut) *(Aan den Koning.)*

Commissoriaal van 12 July 1837 la E 28 geheim.

Missive van den *Minister van Binnenlandsche Zaken* van 10 July ll. no. 281, daarbij, met verzoek om van Zijner Majesteits welmeenen te worden onderrigt, inzendende eene missive van den Gouverneur van *Noordholland* van den 8. July ll., met een adres van *H. H. Middel c.s.*, zich noemende leden der Christelijke Gereformeerde gemeente te *Amsterdam* [11]), wier hand-

[11]) *Huishoudelijke bepalingen der Christelijke Gereformeerde Gemeente te Amsterdam, benevens het adres, door dezelve ingediend aan Z. M. den Koning in Juli 1837,* Amsterdam, 1837. Deze *Huishoudelijke bepalingen* zijn dezelfde als die bedoeld worden in noot 9.

teekeningen de Burgemeester der hoofdstad om aangevoerde redenen had geweigerd te certificeren, schoon hij daartoe bereid was, indien het overgelegd stuk door hooger gezag daarvoor vatbaar mogt geoordeeld worden [12]).

De Gouverneur van Noordholland heeft ook aan de ondergeteekenden mededeeling gedaan van de weigering des Burgemeesters van Amsterdam om de onderteekeningen van het adres van *H. H. Middel* c.s. te certificeren, zonder echter daarbij eenige aanvrage om inlichting te voegen, maar integendeel daarbij tevens berigtende, dat die adressanten zich vervolgens aan hem vervoegd hadden met verzoek tot de overmaking van hun adres aan hooger bestuur, maar dat zulks door hem, Gouverneur, was geweigerd geworden, omdat, de handteekeningen niet gecertificeerd zijnde, het stuk ook niet in zoodanigen staat was, dat hetzelve kon worden opgezonden.

Naar het inzien der ondergeteekenden heeft de Burgemeester der hoofdstad teregt de legalisatie geweigerd van onderteekeningen op een adres, hetwelk geheel niet kan geacht worden te vallen in de termen van Zijner Majesteits Besluit van den 5. July 1836 no. 75.

Bij het eerste lid toch van dat Besluit was verklaard, „dat de zoogenaamde Gereformeerde Kerk of het genootschap en de gemeenten door de adressanten en hunne aanhangers zonder Zijner Majesteits toelating en strijdig met Hoogstderzelver vorige beschikking opgerigt, worden gehouden als geen wettig bestaan hebbende en mitsdien — voor zooveel desnoods — als ontbonden en hunne zamenkomsten als *zoodanig* uit dien hoofde verboden." De adressanten spreken echter als leden van eene wettig bestaande gemeente en leggen nu reglementen over, door hen opgesteld in eene *kerkeraads*vergadering, geteekend door *ouderlingen* en *diakenen*.

Verder werden de adressanten bij dat Besluit gewaarschuwd, „dat zij zich bijzonder zullen moeten onthouden van zich eenige titel toe te schrijven, op welke het door Z.M. erkend Nederlandsch Hervormd of *Gereformeerd* kerkgenootschap als zoodanig aanspraak bezit, daar eene zoodanige aanmatiging alle toelating en bescherming of het regard slaan op eenige nadere vertoogen der adressanten ondoenlijk zoude maken." De adressanten daarentegen noemen zich niet alleen de *Christelijke Gereformeerde gemeente te Amsterdam*, maar verklaren stellig van dien naam geen afstand te kunnen doen, ja dat zij eigentlijk bij uitsluiting daartoe geregtigd zijn.

Eindelijk wordt door hen — in strijd met den geheelen inhoud van meergedacht Besluit — geenszins toelating gevraagd tot het vormen eener afzonderlijke gemeente, maar handhaving en bescherming hunner godsdienstoefeningen als eene werkelijk bestaande gemeente, die reeds aanspraak heeft op gelijke regten als de in dit rijk erkende godsdienstige gezindheden.

Deze afwijkingen van de door den Koning voorgeschreven be-

---

[12]) Afschriften van het adres en de daarmede in verband staande stukken bevinden zich in het dossier Herv. Eered. 11 Juli 1837 no. 1 geheim.

palingen en voorwaarden zijn zoo in het oog loopend, dat naar het gevoelen der ondergeteekenden de nadere aanvrage van Zijner Majesteits bevelen door den Gouverneur van *Noordholland* als overbodig zou kunnen beschouwd worden.

Zij maken dan ook geene bedenking, Zijne Majesteit eerbiedig te adviseren om de handelingen van den Burgemeester der stad Amsterdam in het weigeren der legalisatie van de onderteekeningen op het adres van *H. H. Middel* c.s. volkomen goed te keuren [13]).

De Minister van Justitie, De Minister van Staat, enz.,

(VAN MAANEN.) (v. PALLANDT v. KEPPEL.)

110. Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 12 Aug. 1837.

Herv. Eered.
12 Aug. 1837 *no. 5.*

(minuut) *(Aan den Koning.)*

Commissoriaal van 2 Aug. 1837 no. 23.

Adres van *H. H. Middel c.s.* [14]), daarbij — uit hoofde der weigering van legalisatie der handteekeningen door den Burgemeester van *Amsterdam* en van inzending door den Gouverneur van Noordholland — Z. M. aanbiedende het adres van de *zich noemende* leden der Christelijke Gereformeerde gemeente te *Amsterdam,* daarbij met overlegging van de voor de gemeente ontworpen huishoudelijke bepalingen verzoekende niet verder te worden gestoord of verhinderd in de openbare uitoefening van hunne godsdienst, maar integendeel evenals alle andere in dit rijk bestaande godsdienstige gezindheden te worden gehandhaafd en beschermd.

---

[13]) Dit gemeenschappelijk rapport was door den Minister van Eeredienst opgemaakt, nadat hij naar aanleiding van een geheime missive van den 13. Juli no. 10 van den Minister van Justitie „vertrouwelijk gesproken" had „met de leden der Algemeene Hervormde Synode, die als tevens leden zijnde der *Synodale Commissie* met het onderwerp reeds bekend waren, verklarende deze zich volkomen te vereenigen" met de wijze van zien van den Minister van Justitie „ten aanzien van den nieuwen stap der Amsterdamsche Separatisten en de aanvrage des Gouverneurs van Noordholland" [Missive aan den Minister van Justitie d.d. 24 Juli 1837 no. 2 geheim].

[14]) Dit adres d.d. 28 Juli 1837, in originali aanwezig in Staatssecr. 1838 la. O 30 geheim, is te vinden bij J. Verhagen Jr, *t. a. p.,* blz. 336—339.

Het bij dit stuk vermeld adres is hetzelfde, 't welk door den Gouverneur van *Noordholland* aan den Minister van Binnenlandsche Zaken en door dezen aan Z. M. is toegezonden ten einde Hoogstderzelver welmeenen te vernemen omtrent de door den Burgemeester van Amsterdam geweigerde legalisatie der handteekeningen, waaromtrent de ondergeteekende bij geheime missive van den 24. July no. 2 de eer heeft gehad Z. M. te rapporteren.

De motiven bij dat rapport ontwikkeld en op grond waarvan de weigering van legalisatie zoude dienen te worden goedgekeurd, zijn tevens — zoo de ondergeteekende eerbiedig vermeent — afdoende ten betooge, dat het verzoek der adressanten niet kan worden toegestaan, als geheel strijdig tegen het Koninklijk Besluit van den 5. July 1836 no. 75, daar de supplianten zich aanmatigen te zijn eene reeds bestaande gemeente, den titel vorderen van Christelijke Gereformeerde gemeente, en niet vragen om toelating en erkenning als godsdienstig genootschap, maar om handhaving en bescherming als daarop vanzelfs en regtens gelijke aanspraak hebbende met de erkende kerkgenootschappen in dit rijk.

Van deze motiven vermelden *Middel c.s.* alleen het eerste en trachten hetzelve op te lossen door de beweering, dat zij anderzins geen reglementen hadden kunnen ontwerpen en dit echter door het aangehaald Besluit gevorderd is geworden. Zij verwarren dus twee zeer onderscheiden zaken. Bij het Besluit toch is alleen gevorderd overlegging van een reglement, hetwelk kon dienen om het Gouvernement bekend te maken met de uitwendige inrigting der gezindheid welke toelating verzoekt, op gelijke wijze als men bij elke andere aanvrage om toelating eener societeit of corporatie zulks zoude vorderen van hen, die dezelve wilden zamenstellen. Deze moesten zeker noodwendig tot dat einde zamenkomen en konden gevolmachtigden benoemen, maar deze werden daardoor niet geregtigd om titels en regten zich aan te matigen, welke zonder voorafgaande toelating niet wettig konden gevoerd worden.

Dan, gelijk boven is aangemerkt, de adressanten handelen bijzonder daardoor tegen de geheele strekking van het Besluit van 5 July 1836 no. 75, dat zij zich aanmatigen te zijn de *Christelijke Gereformeerde gemeente van Amsterdam* en dat zij als zoodanig willen *gehandhaafd* worden, terwijl alleen een verzoek om toelating als een afzonderlijk kerkgenootschap ter overweging zoude hebben kunnen worden aangenomen. Dan, het blijkt duidelijk, dat gelijk zij niet willen ophouden inbreuk te maken op de regten der Hervormde Kerk, zij evenzeer niet verkiezen de regten en de grondwettige magt des Konings te eerbiedigen.

In dit nieuwe stuk van *Middel c.s.* wordt zelfs een toon gevoerd, die duidelijk den geest doet uitkomen van deze soort van gereformeerde Christenen. „De gemeente" — zoo spreken zij tot den Koning — „heeft thans alles *toegegeven*, wat slechts eenigzins mogelijk was; zij heeft *afgezien van regten*, welke haar met alle inwoners van Nederland gelijkelijk toekomen; zij heeft de *berooving* harer goederen en *geweldadige mishandelingen* lijdzaam verdragen en is thans gebragt tot de vraag: *of zij haar geweten zal verkrachten, God en zijne instellingen verzaken en hare geloofbelijdenis verloochenen?*"

De ondergeteekende gelooft dan ook, dat hij zoude kunnen vol-

staan met het advies om de gedane verzoeken met verwijzing aan het Besluit van 5 July 1836 no. 75 te wijzen van de hand; dan, ten einde de supplianten alle voorwendsel te ontnemen als waren zij niet naauwkeurig met de bedoeling van het Gouvernement bekend gemaakt, zou Z. M. welligt kunnen goedvinden om tevens te gelasten, hen daarbij nader te onderrigten van de motiven dezer afwijzende beschikking, zooals die bij dit rapport en dat van den 24. July ll. no. 2 zijn ontwikkeld, en welke de ondergeteekende eerbiedigli̇jk vertrouwt met Z. M. intentie en verklaarde beginzels allezins overeenkomstig te zijn [15]).

(De Minister van Staat, enz.
VAN PALLANDT v. KEPPEL.)

111. Rapport van den Minister van Eeredienst met naschrift van den Minister van Justitie, 14 Sept. en 6 Oct. 1837.

Justitie.
6 Oct. 1837 *no. 3 geheim.*

(kopy) *(Aan den Koning.)*

no. 12. *'s Hage,* 14 September 1837.

Bij missive van den 31. Aug. ll. no. 121 heeft de heer Secretaris van Staat aan de departementen voor de zaken der Hervormde Kerk en van Justitie toegezonden een adres van den gewezen predikant H. P. Scholte, met U. M. last om daarop te dienen van consideratiën en advies, daar inmiddels hunne rapporten van 12/26 bevorens no. 5/4 op het request van H. Middel c. s. bij Hoogstdenzelven zouden worden aangehouden, met oogmerk om de beide zaken gelijkelijk aan den Raad van State te kunnen renvoijeren.

Dat adres strekt ten geleide en aanbeveling van een gedrukt stuk, waaronder een aantal namen, aan het hoofd *H. P. Scholte,* zich noemende herder en leeraar, als president, *A. M. C. van Hall* als secretaris en nog een ander der afgezette predikanten, *G. F. Gezelle Meerburg,* den naam voerende van *bedienaar des goddelijken Woords.* Dit stuk is getiteld: „Kerkeordening van de gemeente Jesu Christi, welke zich heeft afgescheiden van het in 1816 opgerigt Nederlandsch (Hervormd) kerkgenootschap in de provinciën *Zuid-Holland, Utrecht,* een gedeelte van *Noord Braband* en *Gelderland,* na voorafgaand onderzoek door de opzieners dier gemeente vastgesteld op de provinciale synoden, welke gehouden zijn in July en Augustus 1837."

Uit dit zonderling stuk blijkt in de *eerste* plaats, dat de supplianten in weerwil van U. M. uitdrukkelijke verklaringen ten deze, zich bevoegd achten tot het houden van synodale vergaderingen, het stellig arresteren van kerkordeningen enz.

---

[15]) Bij onderschrift van 26 Aug. 1837 no. 4 geheim vereenigt de Minister van Justitie zich geheel met dit rapport.

Ten *andere* dat — gelijk de adressant *Scholte* ook opmerkt — er geen zoogenaamd algemeen Synode voor de Afgescheidenen meer bestaat en dus het werk der vorige Amsterdamsche vergadering in het niet is teruggekeerd. De oorzaak hiervan schijnt gelegen in het verschil van gevoelen, hetwelk zich onder deze lieden openbaart, iets, hetwelk zeker te verwachten was van menschen als zij zijn, maar echter nu spoediger reeds plaats heeft als men had kunnen berekenen.

Er hebben zich toch reeds aan U. M. drie hoofdafdeelingen kenbaar gemaakt, namelijk de gemeente van *Amsterdam*, die onafhankelijk wil bestaan, de Separatisten onder de leiding van *De Cock* in *Vriesland, Groningen, Drenthe* en *Overijssel*, en nu deze supplianten.

In de *derde* plaats ziet men, dat deze lieden, die zoo volstrekt en bij uitsluiting verklaarden toegedaan te zijn de kerkorde die voor 1795 bestond, meer en meer daarvan afwijken, schoon op verschillende wijzen. Die van *Amsterdam* door de begeerde geheele onafhankelijkheid hunner gemeente; de volgers van *De Cock* door de vordering van een Nationaal Synode en de zeker wonderluidende verklaring, dat het hun onverschillig is zich te schikken naar de Synode van *Dordrecht* of wel naar de vroegere van *Wezel* of *Embden* [16]). In deze kerkeordening van *Scholte* en *Van Hall* worden onder anderen *profeten* en *evangelisten* gecreëerd, schoon zij ook deswegens niet geheel eenstemmig schijnen te denken [17]).

---

16) Het convent van Wezel (1568); de synode van Emden (1571).

17) De desbetreffende artikelen luiden als volgt:

Art. 11. Omdat onze Heere Jezus Christus het eenige Hoofd, de Wetgever en Gebieder in zijne gemeente is — zie art. 1 —, zoo moeten er ook geene dienaars in zijne gemeente geduld worden, dan die Hij zelf in zijn Woord verordineerd heeft. Daarom erkennen wij alleen evangelisten, profeten, herders en leeraars, ouderlingen en diakenen. 1 Cor. XII : 28. Efez. IV : 11. Hand. XX : 28. Philipp. I : 1.

Art. 12. Daar wij in Gods Woord niets lezen van candidaten of proponenten, maar wel evangelisten, verstaan wij door *evangelisten* zulke dienaren des Woords, die door de herders en leeraars benevens de ouderlingen onderzocht en geordend zijn met eene algemeene zending om het evangelie te prediken en de sacramenten te bedienen in de gemeenten die verstrooid en verstoken zijn van de dienst der herders en leeraars, of in plaatsen waar nog geene gemeente vergaderd is, gelijk wij daarvan de voorbeelden hebben in Philippus den evangelist, die tevens diaken was. Hand. VI : 5. VIII geheel. XXI : 8. Deze dienaars waren geene ouderlingen, en hadden dus geen deel in de regeering der kerk. Dergelijken waren vroeger in de Gereformeerde Kerk de Vriesche candidaten en de tegenwoordige evangelisten in Frankrijk.

Art. 13. Door *profeten* verstaan wij de zoodanigen, die de gave ontvangen om in de gemeente het Woord bekwamelijk uit te leggen tot stichting, vermaning en vertroosting. Deze dienst is niet bepaald tot het ouderlingschap, is niet afhankelijk van de roeping tot evangelist of herder en leeraar, maar strekt zich uit tot ieder lidmaat der gemeente, welke daartoe de noodige geestelijke gaven ontvangt. 1 Cor. XIV. Waarom ook die profeten noch in het spreken, noch in het handelen, gebruik mogen maken van de sleutelen des hemelrijks. Zie ook Hand. XI : 27. XIII : 1. XV : 32.

Wat hier opgemerkt wordt over een niet geheele eenstemmigheid zal wel betrekking hebben op het in deze kerkorde genoemde ambt van

Eene *laatste* aanmerking levert het wijdsch vertoon, zoo in het adres van *Cock* c.s. als dat van *Scholte* c.s., van een aantal classen en synoden, alsof het zaak was van een uitgebreid kerkgenootschap, terwijl volgens de laatste aanteekeningen het aantal aller Separatisten, vrouwen en kinderen daaronder begrepen, geen 6000 zielen kan bedragen, en dat het Hervormde kerkgenootschap meer dan 1.500.000 telt. Men vindt dan ook onder de zoogenaamde classen van Scholte eenige zeer onbekende, zooals van *Flakké, Schoonhoven, Oudewater, Loosdrecht, Klundert, Sprang, Genderen, Almkerk* en *Veen.* Het schijnt dus dat elke gemeente, groot of klein, eene classis moet vormen.

Bij deze opmerkingen is de ondergeteekende verpligt zich te bepalen, zonder eigenlijk advys, daar dit adres en gedrukte bijlage slechts ter inleiding schijnen te moeten dienen van de adressen, welke volgens de aankondiging van *Scholte* door de personen die zijne genoemde gemeente uitmaken zullen onderteekend en door middel der onderscheidene gouverneurs aan U. M. ingezonden worden.

De Minister van Staat, enz.
(get.) v. PALLANDT v. KEPPEL.

(minuut)

De ondergeteekende is met den Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz., van gevoelen, dat het adres hetwelk het onderwerp uitmaakt van het tegenwoordig commissoriaal, eigenlijk niet kan gezegd worden eenig verzoek te behelzen, maar dat hetzelve alleen strekt om aan Uwe Majesteit voorlopig kennis te geven van de aanstaande indiening van requesten door personen, welke zullen verlangen zich als eene bijzondere gemeente te vestigen met aanneming van de zoogenaamde kerkeordening welke bij het tegenwoordig adres is overgelegd, zooals dan ook reeds een zoodanig adres door sommige inwoners der gemeente *Vuren,* provincie Gelderland, aan Uwe Majesteit is ingediend, hetwelk door Hoogstdenzelven aan de departementen van Justitie en voor de zaken der Hervormde Kerk ten fine van consideratiën en advies is verzonden, en waaromtrent de noodige informatiën alsnog worden tegemoet gezien.

Dewijl dan het onderwerpelijk adres geen eigenlijk verzoek behelst, en de inhoud der overgelegde kerkeordening meer gevoegelijk schijnt te zullen worden onderzocht bij de behandeling der verzoeken welke daarop gebaseerd zullen zijn, zoude de ondergeteekende eerbiedig van oordeel zijn, dat het tegenwoordig adres zoude kunnen blijven buiten beschikking.

(De Minister van Justitie,
VAN MAANEN.)

„leerende ouderlingen", die in onderscheiding van de herders en leeraars, welke een algemeene zending hebben, aan een bepaalde gemeente verbonden zijn. Deze onderscheiding werd, blijkens een noot, in de gemeenten van Noordbrabant niet aanvaard.

112. Rapport van den Gouverneur van Gelderland aan den Minister van Justitie, 18 Oct. 1837.

Herv. Eered.
9 Nov. 1837 *no. 2 geheim.*

Aan Zijne Excellentie den Minister van Justitie.

no. 5431/4. *Arnhem,* 18 Oct. 1837.

Het behaagde Uwe Excell. bij missive van den 26. Sept. ll. no. 1 in mijne handen te stellen het hierbij teruggaande adres van eenige ingezetenen van Vuren, verzoekende om tot de vrije uitoefening van hunne godsdienst door Z. M. te worden toegelaten [18]).

Hieromtrent mijne bedenkingen aan Uwer Excell. meer verlicht oordeel onderwerpende, zal ik daarbij in de eerste plaats nagaan of de inhoud van der supplianten verzoek van dien aard is, dat hetzelve behoort te worden toegestaan, en zoo ja, of in de door de supplianten overgelegde kerkordening ook iets wordt gevonden, hetgeen als voor den Staat gevaarlijk zoude moeten worden geacht.

I. Tot de beoordeeling van het rekest dus overgaande, is het noodig op te merken, dat de supplianten volgens de beschikkingen des Konings, overeenkomende met de uitspraken van het Hooge Geregtshof, benoodigd hebben, dat hunne gezindheid door den Souverein *erkend* en *gevestigd* worde.

Intusschen blijkt uit het rekest, dat de supplianten die erkentenis *niet* begeeren, zich zorgvuldig wachtende dezelve te vragen; en gelijk uit den aard der zaak een *verzoek* niet kan worden toegestaan hetwelk niet is *gedaan,* zoo blijkt daaruit, dat de erkentenis en vestiging door den Souverein aan deze supplianten op het tegenwoordig rekest niet kan worden verleend, ook dan niet, wanneer men mogt oordeelen dat die erkentenis zonder schade voor den staat konde verleend worden. De supplianten kleeden hun verlangen in eenen duisteren en langen omhaal van woorden; zij vragen niets positivelijks, maar begeeren alleen negativelijk, dat zij niet worden gestoord of belemmerd, hetgene hun niet kan worden toegestaan; omdat art. 292 van het Wetboek van het Strafregt uitdrukkelijk bepaald, dat vergaderingen van niet erkende genootschappen uiteen gedreven moeten worden.

Het is al verder noodig op te merken, dat de supplianten opnieuw nalaten *eenen naam of symbolum op te geven, naar hetwelk hun kerkgenootschap genaamd en waardoor het van al de overige kerkgenootschappen onderscheiden zal worden.* Deze bijzonderheid in verband beschouwende met de vorige — het niet vragen van 's Konings erkentenis en vestiging —, bevindt men duidelijk, dat de supplianten voortgaan in hunne listige en in de daad ongerijmde bewering, dat zij eigenlijk uitmaken de *ware* en *aloude*

---

[18]) Dit adres is evenals vele andere afgeschreven naar het voorbeeld, dat als bijlage is opgenomen in *Kerkeördening van de gemeente Jesu Christi, welke zich heeft afgescheiden van het in 1816 opgerigte Nederlandsch Hervormd kerkgenootschap in de provinciën Zuid-Holland, Utrecht, een gedeelte van Noord-Braband en Gelderland, na vooraf-gaand onderzoek door de opzieners dier gemeente vastgesteld op de provinciale synoden, welke gehouden zijn in July en Augustus 1837,* Amsterdam, 1837.

Hervormde Kerk in Nederland; eene bewering, welke waar kan zijn ten aanzien van het leerstellige van hun geloof en met opzigt tot hunne godsdienstige stellingen, want deze punten liggen geheel buiten den kring der beoordeeling van de wereldlijke regeringsmagten; maar welke met betrekking tot den uitwendigen vorm en de zamenstelling van het kerkgenootschap, waarover alhier gehandeld wordt, de onwaarheid en ongerijmdheid zelve is.

Het is toch geschiedkundig waar, dat tot den jare 1834 of 1835 slechts eene eenige Hervormde Kerk in Nederland bestond, dezelfde, welke aldaar nog gevonden wordt en van welke de supplianten zich hebben afgescheiden; en nu leert het regt evenzeer als het bloote gezond verstand, dat zij die een genootschap verlaten, niet meer tot dat genootschap behooren, niet meer met hetzelve één zijn, maar hetzij geen, hetzij een ander genootschap uitmaken; dat is bij de Luthersche gemeente ook geschied, welke den naam van Herstelde heeft aangenomen.

Der supplianten toeleg om zich voor de *oude* en *ware* Hervormde Kerk te laten doorgaan, levert overzulks zelve eenen onoverkomelijken hinderpaal tegen het inwilligen van hun verzoek op; daardoor toch wordt de Souverein, welke volgens art. 191 der Grondwet aan alle bestaande godsdienstige gezindheden en dus ook aan de Hervormde bescherming verschuldigd is, met miskenning van dezen pligt genoodzaakt, nevens het bestaand Hervormd kerkgenootschap een ander op te rigten met gelijken naam en gelijke regten, een ander, hetwelk in de daad zoude beweren hetzelfde te zijn als dat waarvan zij zich hebben afgescheiden, een ander, hetwelk van den dag zijner geboorte af aan zoude wezen in eenen gestadigen strijd en naijver met dat, hetwelk aanwezig is; en zoo zoude de Souverein met eene roekelooze hand het zaad strooijen van verwarring, moeijelijkheden en geschillen, door welke dit gelukkig en eendragtig rijk tot op zijne grondvesten zoude worden geschokt, zonder dat het eind daarvan zoude zijn te voorzien, naardien het bestaan van een der beide genootschappen zoude gegrond zijn op eene valsche en onmogelijke stelling, namelijk dat hetgene van [19]) het bestaande verlaten, zich daarvan gescheiden heeft en tegen het bestaande over staat, in de daad met het bestaande een en hetzelfde zoude wezen.

Deze bedenking geldt te meer, omdat door den vorm welke de supplianten aan hun verlangen wenschen gegeven te zien, geheel verloren gaat de vrucht van hunne schoonklinkende belofte — bl. 7 van het rekest —, dat zij namelijk nimmer aanspraak zullen maken op den naam en de goederen van andere genootschappen; want deze hunne verbintenis zoude nimmer tegen hen kunnen worden aangevoerd door het bestaand Hervormd kerkgenootschap ingeval door den Souverein aan de supplianten werd toegelaten het voeren van den naam en den staat der aloude en ware Hervormde godsdienst-gezindheid.

II. Bij de onaannemelijkheid van der supplianten verzoek op zichzelve, *zoolang zij geen bepaalden naam aannemen*, wordt het schier overbodig in een naauwkeurig onderzoek hunner kerkordening te treden, en deswege wordt alhier het volgende aangemerkt.

---

[19]) „Van" moet klaarblijkelijk wegvallen.

De bepaling van art. 2 [20]), volgens welke de gemeentenaren aan de wetten der hooge overheid alleen dan gehoorzaamheid schuldig zijn, voor zooveel zij niet strijdig zijn met Gods Woord, is van dien aard, dat daardoor op losse schroeven worden gesteld de verordeningen, welke in de wetten van iederen welgeordenden staat voorkomen en vereischt worden ten aanzien van het bedwang van den staat op de kerken en uitwendige betrekkingen der godsdienstgenootschappen; die bepalingen zouden in de daad aan de willekeur van het publiek worden overgeleverd; want de meening over de vraag, welke het voorschrift van Gods Woord is, verschilt bij ieder godsdienstig genootschap en verandert met den tijd, die in zijnen loop de denkbeelden der menschen doet afwisselen.

Uit de bepalingen van art. 12, 19 enz. blijkt al verder, dat men in den zin heeft tot de prediking en behandeling van godsdienstige leering ook de zoodanigen toe te laten, die van alle letterkundige en academische opleiding verstoken zijn [21]): eene verordening, welke niet wenschelijk is.

Van veel meer gewigt nog is het bezwaar van art. 38 [22]), wegens welke de verpligting om zedelijk kwaad te vermijden en de deugd, zooveel in 's menschen zwak vermogen is, te behartigen, minder wordt gerekend dan de pligt om zuiver te blijven in de leer.

Door dit voorschrift worden de eerste grondvesten van den staat, welke op deugd en goede zeden gevestigd moeten zijn, ondermijnd, en afgeweken van hetgene overal en ten allen tijde het doel en de grondslag was van iedere godsdienst.

III. In de derde plaats zende ik hiernevens eenen staat, waaruit blijkt, dat de requestranten zelven voor het meerendeel behoeftige menschen zijn, maar voor het overige op eene enkele uitzondering na niets ten hunnen nadeele valt aan te merken [23]).

Ik vleije mij door deze aan Uwer Excellenties bedoelingen te hebben voldaan.

Voor den Staatsraad, Gouverneur der provincie Gelderland,
Het lid van Gedeputeerde Staten,
BRANTSEN [24]).

---

[20]) „Art. 2. Zooals ieder geloovige afzonderlijk, zoo belijdt ook de gezamentlijke gemeente, dat zij in alle zaken welke *omtrent* de kerk door de overheid zijn geördineerd, namelijk in die, welke tot de goede ordonnantie der burgerlijke maatschappij behooren en alleen het uitwendig maatschappelijk aanwezen der kerk betreffen, aan alle menschelijke ordeningen onderdanig moet zijn, immers wanneer die niet strijdig zijn met Gods Woord. 1 Petr. II : 13—17. Rom. XIII : 1—7. Geloofsbel., art. 36."

[21]) Deze opmerking heeft betrekking op het in deze kerkenordening genoemde ambt van „leerende ouderlingen".

[22]) „Art. 38. In het algemeen zullen de opzieners der gemeente in het handhaven der Christelijke tucht dit voor oogen houden: dat zonde tegen de eerste tafel der goddelijke Wet van zwaarder aard en natuur is dan zonde tegen de tweede tafel, 1 Sam. II : 25; gelijk de Heere de verwerping der waarheid schrikkelijker en strafwaardiger oordeelt dan de zonde van Sodom en Gomorrha. Matth. X : 14, 15. XI : 24. Marc. VI : 11. Luc. X : 12."

[23]) Deze staat is in het dossier te vinden.

[24]) Mr D. W. G. J. H. baron Brantsen (1801—1851); lid van Gedep. Staten van Gelderland, staatsraad i. b. d., wethouder van Arnhem.

113. Rapport van den Raad van State aan den Koning, 4 Dec. 1837.

Herv. Eered.
31 Jan. 1838 *no. 5.*

(kopy) *Aan den Koning.*

no. 14. *'s Gravenhage,* den 4. December 1837.

De Raad van State heeft bij appointement vanwege Uwe Majesteit onder dagteekening van 7 October ll. no. 90 ten fine van consideratiën en advies ontvangen de rapporten der departementen voor de zaken der Hervormde Kerk enz. en van Justitie d.d. 14 September en 6 October ll. nos 12 en 3 op een adres van *H. P. Scholte,* strekkende ten geleide en ter aanbeveling van een gedrukt stuk, geteekend door een aantal namen en aan het hoofd deszelven door gezegden *H. P. Scholte,* zich noemende *herder en leeraar, A. M. C. van Hall* als secretaris en *G. F. Gezelle Meerburg* onder den titel van *bedienaar des goddelijken Woords.* Het stuk zelve voert den naam van *Kerkeordening der gemeente Jesu Christi, welke zich heeft afgescheiden van het in 1816 opgerigt Nederlandsch (Hervormd) kerkgenootschap, in de provinciën Zuid Holland, Utrecht, een gedeelte van Noord Braband en Gelderland, vastgesteld op gehouden synoden.*

De Minister van Staat voor de zaken der Hervormde Kerk bepaalt zich bij deszelfs rapport tot eenige aanmerkingen over den inhoud van het adres, en geeft te kennen, dit te doen zonder eigenlijk advies, als schijnende hetzelve adres en de bijlage slechts ter inleiding te moeten dienen van adressen, nader aan Uwe Majesteit in te zenden.

De Minister van Justitie is insgelijks van oordeel, dat het onderhavige adres niet kan gezegd worden eenig verzoek te behelzen, en alleenlijk is strekkende ter voorloopige kennisgeving eener aanstaande indiening van adressen ten bedoelden einde, waarvan reeds werkelijk eenige waren ingekomen, en dat dienvolgens den inhoud der bovengemelde kerkenordening meer gevoegelijk schijnt te zullen worden onderzocht bij de behandeling der verzoeken daarop gebaseerd, adviserende overzulks, dat het tegenwoordig adres zoude kunnen blijven buiten beschikking.

De Raad van State, om de redenen door de beide departementen aangevoerd, kan niet anders dan overeenkomstig het laatstgemelde advies aan Uwe Majesteit in overweging te geven, dit adres tot tijd en wijle te houden buiten beschikking.

Nevens het zooeven behandelde commissoriaal zijn, onder hetzelfde appointement begrepen, aan den Raad van State toegekomen de rapporten der beide zelfde departementen van 12 en 26 Augustus ll. nos 5 en 4 op een adres van *H. H. Middel c.s.,* daarbij uit hoofde der weigering van legalisatie der handteekeningen door den Burgemeester van *Amsterdam* en van de inzending door den Gouverneur van Noord Holland, Uwe Majesteit aanbiedende een adres van de zich noemende *leden der Christelijke Gereformeerde gemeente te*

Amsterdam, daarbij overleggende de bij die gemeente ontworpen huishoudelijke bepalingen en verzoekende niet weder te worden gestoord of gehinderd in de openbare uitoefening van hunne godsdienst, maar integendeel evenals alle andere in dit rijk bestaande godsdienstige gezindheden te worden gehandhaafd en beschermd.

Aan Uwer Majesteits geëerbiedigden last voldoende, kan de Raad van State, na een geruim tusschenverloop [25]) opnieuw geroepen om over dit bedroevend onderwerp van consideratiën en advies te dienen, niet ontveinzen, dat hij het verlangen niet alleen, maar ook de hoope had gekoesterd, dat overeenkomstig de heilzame bedoeling van Uwe Majesteit, zoozeer kennelijk en zoo zigtbaar doorstralende in Hoogstdeszelfs beschikking van den 10. December 1835 no. 71, gevolgd op des Raads rapport van den 6. November tevoren no. 3 litt. N. betrekkelijk de toenmalige adressen van een aantal personen, verklaard hebbende zich te willen afscheiden van de bestaande Hervormde Kerk, dat, zegt de Raad, zoodanige scheuring, waarvan de onheilspellende gevolgen bij de evengemelde beschikking zoo krachtig en nadrukkelijk zijn ter neder gesteld en aangedrongen, zoude zijn afgewend en te niete gegaan.

De Raad van State betreurt het om dier gevolgen wille, dat sedert den na die beschikking verloopen tijd, in stede dat kalmte en rust en bedaarde zin het woelen en driftig haken naar verandering zouden hebben vervangen, integendeel de tot zoodanige afscheiding gezinden met telkens vermeerderde aandrift zijn voortgegaan en blijven volharden langs denzelfden weg naar eene scheuring te streven, die voor het welzijn van den staat niets goeds aankondigt, en voor hen die ze begeeren hoogstbedenkelijk is te achten in de vooruitzigten; vooruitzigten, die het te vermoeden is dat door de meesten hunner in al den omvang niet doorzien noch door het gros derzelven zijn berekend of begrepen.

Daar intusschen en desniettegenstaande de hoofden en aanvoerders niet rusten, en die hen volgen, hunne pogingen volhouden om tot hun doel te geraken, zoo komt het den Raad, na de zaak rijpelijk te hebben overwogen, in velerlei opzigten voor, dat de omstandigheden meer en meer van dien aard zijn geworden, dat het nuttig en geraden schijnt te achten, het daarhenen te wenden, dat door gepaste en welgenomen maatregelen hoe eerder hoe liever een beslissend einde aan de zaak gegeven worde, opdat niet het langer voortduren der onzekerheid te meerdere gisting in de gemoederen doe ontstaan, de aanhang welligt toeneme, de verhitte zucht tot scheuring een ernstiger aanzien verkrijge en meerdere onrust te weeg brenge; daar van den anderen kant een voorzigtig en welberaden gehengen [26]) en toegeven welligt de driften ontwapenen, de zinnen tot bedaren brengen, uitgedachte voorwendselen kracht en invloed benemen en eerder verflaauwing van aanhang — niet zeldzaam onder zulke omstandigheden — dan grootere toeloop zoude doen geboren worden.

De vroegere rapporten van den Raad droegen genoegzame kenmerken van zulk een doeleinde te beoogen, en het Besluit door Uwe

---

[25]) Het laatste rapport van den Raad van State was van 23 December 1836; zie hierboven no. 7.

[26]) Gehengen = veroorloven, toestaan, dulden.

Majesteit onder dagteekening van 5 July des vorigen jaars — Staatsblad no. 42 — genomen, behelst de bewijzen, dat Hoogstdezelve gezind was zoodanig doel gestand te doen, niet anders echter dan met gebruikmaking van de magt en het gezag, grondwettiglijk aan Hoogstdenzelven verleend en toegekend, om de middelen voor te schrijven, door welke men de vervulling van het begeerde zoude kunnen verkrijgen. Die middelen nu zijn aangewezen in het zoo even aangehaald Besluit en meer bepaaldelijk bijeengetrokken in deszelfs tweede gedeelte sub *a*, terwijl in het daaropvolgende sub *b* op eene alles afdoende wijze te lezen staat van de toezegging der vergunning door Uwe Majesteit te verleenen aan de afscheidingsgezinden om onder inachtneming van het daarbij bepaalde tot hunne oefening godsdienstig te mogen zamenkomen.

De onderhavige requeste of het adres is blijkbaar een gevolg van het vermelde Besluit en afkomstig van een aantal lieden in de stad *Amsterdam*, strekkende hetzelve om aldaar eene gezindte van afgescheidenen in een huis daartoe bestemd op te rigten.

De adressanten van het begeleidend adres beklagen zich, dat de Burgemeester van *Amsterdam* geweigerd heeft de naamteekeningen van het principale adres te certificeren. Dan, daar Uwe Majesteit bij kabinetsschrijven van den 16. February ll. geheim la. Z 6 aan den Raad van State kennis heeft doen geven, dat de handelwijze door den Burgemeester voornoemd ten aanzien der onderteekenaars van het adres bij dat kabinetsschrijven vermeld, was goedgekeurd, — zoo vermeent de Raad het daarvoor te kunnen en moeten houden, dat, die zaak afgedaan zijnde, dezelve geene aanleiding tot verdere behandeling bij den Raad oplevert.

De departementen voor de zaken der Hervormde Kerk en van Justitie maken op eenige uitdrukkingen in het adres voorkomende, naar des Raads inzien niet allerwege en geheel ongegronde reflectiën; de meeste dier uitdrukkingen komen niet te pas bij een verzoek, zooals van de adressanten vooral na het meermalen aangehaald Besluit van 5 July 1836 te verwachten en te vorderen was. Het is echter van den anderen kant niet te miskennen, dat hetzelve adres blijken is inhoudende van in een meer gematigden geest te zijn gesteld dan zoovele, die over het onderwerp vroeger en achtervolgens bij Uwe Majesteit zijn ingekomen. Edoch, waarop het voornamelijk, zoo niet eeniglijk aankomt, is, te onderzoeken, of het voorgeschrevene bij het tweede gedeelte deszelven Besluits sub *a* behoorlijk en volledig overeenkomstig Uwer Majesteits bevelen is in acht genomen, en daaraan behoorlijk door de adressanten voldaan.

Bij de overweging hiervan is het niet te ontkennen, en de Raad van State heeft dit in de gegevene loop der zaken met eenig genoegen gezien, dat voor een aanmerkelijk gedeelte aan de vereischten van het Besluit door de adressanten is gevolg gegeven. Een voornaam gedeelte echter wordt door de gerapporteerd hebbende departementen opgegeven als regelregt strijdig met het gegeven voorschrift en de geheele strekking van dat Besluit, als matigende de adressanten zich aan te zijn *de Christelijke Gereformeerde gemeente te Amsterdam* en als zoodanig willende gehandhaafd en beschermd worden; terwijl alleen een *verzoek* om *toelating als een afzonderlijk kerkgenootschap* ter overweging zoude

kunnen worden aangenomen. Het is niet tegen te spreken, dat het hier geenszins vrage is van eene reeds bestaande, maar van eene nog op te rigten gemeente, die geene toelating *heeft,* maar dezelve *verlangt* en *verzoekt* te bekomen; en dit beginsel, in den letter van Uwer Majesteits Besluit duidelijk en kenbaar, zou geheel ontzenuwd, krachteloos gemaakt en aan ligtelijk te voorziene gevolgen en te wachten nieuwe vorderingen onderhevig worden, wanneer niet *volledig* aan hetzelve wierde voldaan.

Bij het boven aangehaald rapport des Ministers van Staat, belast met de Generale Directie van de Hervormde Eeredienst, d.d. 12 Augustus ll., waarmede zich de Minister van Justitie onder dagteekening van den 26. derzelfde maand geheel vereenigt, wordt een tweeledig of ondergeschikt gevoelen geuit, als *eerstelijk* vermeenende te kunnen volstaan met in overweging te geven, de gedane verzoeken met verwijzing aan het Besluit van den 5. July 1836 no. 75 — Staatsblad no. 42 — te wijzen van de hand;

ten tweede dat, ten einde den supplianten alle voorwendsel te ontnemen als waren zij niet naauwkeurig met de bedoeling van het Gouvernement bekend gemaakt, Uwe Majesteit welligt zoude kunnen goedvinden tevens te gelasten, hen daarbij nader te onderrigten van de motiven dezer afwijzende beschikking.

De Raad van State, met de beide departementen de mogelijkheid veronderstellende, dat de adressanten niet naauwkeurig met de gezegde bedoeling zouden zijn bekend geworden, vermeent en is naar aanleiding daarvan in het gevoelen, dat Uwe Majesteit zonder eene dadelijke afwijzende beschikking te nemen, zoude kunnen treden in het ondergeschikt gedeelte van het ministerieel advies, de strekking hebbende om de adressanten alvorens nog nader van Uwer Majesteits bedoeling te doen onderrigten en, na voorafgaande tekennengeving dat — vermits bij hun adres niet is voldaan aan alle de vereischten, vervat in Uwer Majesteits Besluit, meermalen aangehaald — op hetzelve geen gunstig regard, zooals het daar is liggende, kan worden geslagen, hun te doen weten, dat Uwe Majesteit hen al nog ten overvloede in de gelegenheid wil hebben gesteld om overeenkomstig den inhoud der voorwaarden, bepaald bij het Besluit van 5 July des vorigen jaars — Staatsblad no. 42 — in derzelver geheel en in alle derzelver deelen, door een nader adres te voldoen. Dat hetzelve niet collectief als van een wettig en erkend ligchaam, maar individueel, dat is persoonlijk en door ieder op zichzelven, overeenkomstig art. 161 der Grondwet zal moeten zijn onderteekend, en behelzen een formeel verzoek, dat Uwe Majesteit hun toelating gelieve te verleenen om zich te vereenigen *tot eene Christelijke Gereformeerde gemeente zich afgescheiden hebbende van het bestaande Hervormde kerkgenootschap;* dat zoodanig de titel zoude moeten wezen; en dat in zulk een adres zonder eenigen verderen omhaal eenvoudiglijk worde vermeld, dat de onderteekenaars, burgers en inwoners van Amsterdam, verlangende zich af te scheiden van het bestaande Hervormde kerkgenootschap en eene afzonderlijke gemeente op te rigten, daarvoor toelating, erkenning en bescherming van Uwe Majesteit verzoeken, en zulks onder bijvoeging der reeds bij het ingeleverd adres overgelegde statuten voor hunne eventueele vereeniging ontworpen, behelzende de door hen gewenschte reglementen en kerkelijke organisatie; en dat zij

zullen moeten verklaren, zelve te zullen zorgen voor de behoefte van hunne eeredienst en armen, zonder op onderstand van het rijk of op eenige bezittingen of regten van de Hervormde gereformeerde Kerk of eenig ander in dit rijk erkend kerkgenootschap ooit aanspraak te maken; zullende alsdan hetzelve adres door middel van den Gouverneur worden ingezonden aan het departement voor de zaken der Hervormde Kerk enz. ten einde aan Uwer Majesteits overweging te worden aangeboden; — alles overeenkomstig met de duidelijke voorschriften, vervat in het dikwijls gedachte Uwer Majesteits Besluit sub la. *a* van dezelfs tweede gedeelte; ten einde alsdan hun alzoo ingerigt adres door Uwe Majesteit in gunstige overweging zou kunnen worden genomen.

De Raad van State vermeent zich te mogen voorstellen, dat, zoo de adressanten naar waarheid niet anders verlangen dan vrije uitoefening *van* en bescherming *voor* hunne eeredienst, zij niet zullen nalaten te voldoen aan de vereischten, onder welker opvolging het Uwer Majesteit heeft behaagd hun toelating en bescherming toe te zeggen, en dat zij inzonderheid wanneer hun dit op eene geschikte, doelmatige en overredende wijze door den Secretaris van Staat wordt onder de aandacht gebragt, ook de *goede orde,* tot welker aanbeveling zij zeer gepastelijk aan het hoofd van een hunner stukken een aanbeveling uit de Heilige Schrift als motto bezigen, en die in het voorschrift vanwege Uwe Majesteit uitgevaardigd gelegen is, zullen weten gade te slaan en pligtmatiglijk volgens de voorschriften van het Evangelium zullen in oefening brengen door de middelen aan te wenden, die moeten en naar het gesproken koninklijk woord voorzeker zullen leiden om een betamelijk, redelijk en christelijk doel te bereiken.

Mag dit het gevolg zijn van zoodanige beschikking als zoo straks voorgedragen, en waartoe de Raad, ook naar aanleiding van het ministerieel rapport, ofschoon in eenigzins meerdere ontwikkeling en ruimer bewoordingen, de vrijheid neemt met onderwerping aan Uwer Majesteits beter oordeel en inzage eerbiediglijk te adviseren, — zoo is de Raad van State van gedachten, dat in een eventueel te nemen toelatend besluit een gepaste regelmaat zoude zijn gesteld voor alle anderen, die een gelijk verlangen als de Amsterdamsche adressanten zouden mogen aan den dag leggen en in de voorschreven termen en op dezelfde wijze te kennen gevende, een verzoek ten gelijken einde zouden mogen indienen [27].

Bij afwezendheid van Zijne Koninklijke Hoogheid,

(get.) J. E. N. VAN LYNDEN [28].

---

[27]) Op een op een spoedige beslissing aandringend rekwest van H. P. Scholte c.s. rapporteert de Raad den 8. Dec. 1837 no. 14 met een eenvoudige verwijzing naar het bovenstaande rapport.

[28]) Jhr Mr J. E. N. van Lynden van Hoevelaken (1766—1841); 1795 Gedeputeerde van Gelderland; 1795—1814 ambteloos; 1814 lid van den Raad van State; sedert 1815 tevens lid van de Tweede Kamer.

114. Advies van den Staatsraad Van Lynden aan den Koning, 8 Dec. 1837.

Herv. Eered.
31 Jan. 1838 *no. 5.*

(kopy)

Consideratiën van den Staatsraad van Lynden van Hoevelaken op het advies van den Raad van State van den 8. December 1837 no. 14 betrekkelijk het adres van Scholte c.s.

Den 3. December dezes jaars behaagde het Uwe Majesteit om aan den Raad van State te renvoyeeren om consideratiën en advies zeker request van eenen Scholte, zich noemende V.D.M. en meer anderen, die zich aanmatigden te zijn ouderlingen en diakenen van eene Christelijke *Gereformeerde* gemeente te Amsterdam, daarbij verzoekende vrije oefening en bescherming van hunnen godsdienst als zoodanige, in gevolge een verzoek, sedert vier maanden door de leden dier gemeente aan Uwe Majesteit gedaan [29]).

Dit request werd door Uwe Majesteit aan den Raad verzonden om simul et semel [30]) te behandelen met het vroeger ingediend adres; dan, 's Raads advies reeds tevoren geconcludeerd en verzonden zijnde, kon de ondergeteekende dit rekwest eerst heden in den Raad voorbrengen, die dan ook dadelijk het hiernevensgaand advies aan Uwe Majesteit uitbragt [31]).

De ondergeteekende, hoezeer in vele opzigten niet instemmende met 's Raads advies van den 4. dezer no. 14, had echter zich niet verpligt geacht om Uwe Majesteit zijn bijzonder gevoelen te mogen voordragen. Anders zoude hij gemeend hebben met de geraadpleegde autoriteiten, dat daar de adressanten niet voldeden aan de bij Uwer Majesteits Besluit van den 5. July 1836 — Staatsblad no. 42 — gevorderde voorwaarden, op hun verzoek geen regard [32]) geslagen kon worden en zij mitsdien eenvoudig aan den inhoud van dat Besluit verwezen moesten worden. De Raad van State heeft niettemin vermeend, dat Uwe Majesteit meerder inschikkelijkheid zoude kunnen betoonen door aan dezelve nogmaals onder het oog te doen brengen, dat Uwer Majesteits bedoeling geenszins was om hun in hunne godsdienstoefeningen te belemmeren, maar alleen om als een afzonderlijk kerkgenootschap door Uwe Majesteit erkend te worden.

Naar des ondergeteekendens inzien zijn de hoofden en aanzetters van deze rekwestranten daarmede zeer wel bekend. Hij zal dezelve niet bestempelen met den titel die zij verdienen, en in alle opzigten beschouwd hij ze onwaardig om eenige gunst van Uwe Majesteit te erlangen. Hij is ook bij zichzelven overtuigd, dat door wien ook die teregtstelling [33]) mogt geschieden, hetzij door den Minister

---

29) Zie voor dit adres J. Verhagen Jr, *t. a. p.*, blz. 339—341.
30) Simul et semel = gezamenlijk en tegelijkertijd.
31) Zie hierboven noot 27.
32) Regard slaan op = acht slaan op.
33) Teregtstelling = terechtwijzing, het geven van nadere inlichtingen.

van Justitie, hetzij door het departement van de Hervormde Eeredienst, hetzij door de Commissie tot de kerkelijke zaken [34]), hetzij door den Secretaris van Staat, de adressanten niettemin zullen volhouden, dat zij de ware Gereformeerde Kerk zijn, die reeds bestond voor 1795 als de heerschende kerk in oud-Nederland, en dat de thans bestaande en erkende Hervormde Kerk eene afvallige, nieuwe gezindte is, die zich in 1816 heeft opgedaan.

Het is dus niet om der adressanten wille, maar alleen om der gevolgen wille — daar reeds anderzins verdienstelijke mannen het hebben willen doen voorkomen als een gewetensdwang, en zulks ook bij buitenlanders die verkeerde meening heeft doen opvatten [35]) — en om vrede en eensgezindheid te bevorderen, dat de ondergeteekende zich verstout om aan Uwe Majesteit voor te stellen de knoop door te hakken door te verklaren, dat hoezeer de adressanten niet voldaan hadden aan alle de vereischten, bepaald bij Uwer Majesteits Besluit van den 5. July 1836 — Staatsblad no. 42 — Uwe Majesteit echter, in aanmerking nemende, dat zij verklaard hebben geene de minste aanspraak te maken op eenige bezittingen, inkomsten of regten van het Nederlandsch Hervormd of eenig ander in het rijk erkend kerkgenootschap, maar dat zij zelven zouden zorgen voor het onderhoud van hunnen eeredienst en den onderstand van hunnen armen, hun toestaat om zich te constitueren als een afzonderlijk kerkgenootschap, afgescheiden van de hier te lande bestaande Hervormde en erkende kerk, op de door hun voorgedragene huishoudelijke bepalingen.

Zoodanig besluit zou naar des ondergeteekendes inzien alle verdere bemoeijingen afsnijden. Daarbij wierd gewaarborgd tegen alle aanmatiging van hunne zijde, en het verlof van zich te mogen constitueren vernietigde het voorwendsel, dat zij de waarlijk Gereformeerde kerk zijn. Zoodoende zou ook buitenslands alle denkbeeld van vervolging verdwijnen, en al spoedig zoude een meer bedaard inzien der zaken de woelingen van heerschzuchtigen en eigen belang zoekende drijvers te niet doen gaan.

's Gravenhage, den 8. December 1837.

(get.) J. E. N. VAN LYNDEN.

---

[34]) Een commissie uit den Raad van State; vgl. deel I, no. 14.

[35]) Reeds in het voorjaar had de Nederlandsche gezant te Bern de Regeering gewezen op artikelen in het blad *Le narrateur religieux* over de Afscheiding in Nederland en het optreden der Regeering in deze aangelegenheid, welke artikelen door hem „hatelijk" geacht werden [Just. 18 Mei 1837 no. 1 geheim].

In Augustus hadden zich voorts 173 predikanten uit het kanton Waadland tot den Koning — en tot de Ned. Hervormde predikanten — gewend om op volkomen vrijheid voor de Afgescheidenen aan te dringen; zie *De Reformatie,* II (1837), blz. 365—370. De Regeering vond het niet noodig op het aan den Koning gerichte adres te antwoorden, doch achtte het van belang, dat het buitenland ter zake beter werd ingelicht [Just. 30 Nov. 1837 no. 5 geheim].

115. Brief van den Staatsraad H. van Roijen aan den Secretaris van Staat, 8 Dec. 1837.

Staatssecr.
19 Juli 1838 *la. O 30 geheim.*

Zijne Excellentie den Heere Secretaris van Staat Baron van Doorn van Westkapelle etc. etc. etc.

Bijaldien Zijne Majesteit conform des Raads van State advis in de zaak der Separatisten mogt besluiten, kon het misschien nuttig zijn dat mij dit niet onbekend bleve, omdat ik welligt door onderhandsche poging er iets goeds in zoude kunnen trachten te doen door een mij bekend kanaal. En dit was mij reden genoeg om Uwe Exc. deze weinige regelen te schrijven. Het was mij ontgaan bij gelegenheid dat ik de eer had U. Exc. voor eenige dagen te spreken.

Met hoogachting,

VAN ROIJEN.

8 Xbr '37.

P.S. Denk, zoo gij het met mij eens zijt, aan het uitlaten uit den titel van het woord Gereformeerd: ik houde het om der mogelijke gevolgen wille voor hoogst ongeraden; schoon ik niet geloove, dat de adressanten er ligtelijk van zullen afzien, al voegen zij zich naar *al* het overige.

116. Adres van Ds H. P. Scholte aan den Koning, 18 Dec. 1837.

Herv. Eered.
23 Dec. 1837 *no. 12.*

Aan Zijne Majesteit den Kooning.

Sire!

Ik neem bij deezen de vrijheid om met de verschuldigde eerbied nevensgaande kerkordening [36]) aan U. M. te doen toekomen, welke op de laatstgehoudene vergadering van afgevaardigden uit alle de provinciën met meerderheid van stemmen is gereedgemaakt [37]). Daar die vergadering mij tot scriba heeft verkoozen en tevens verzocht deeze kerkordening aan U. M. te doen toekoomen als een

---

[36]) *Kerke-ordening ten dienste van de gemeente Jesu Christi in Nederland. In orde gebragt door de opzieners dier gemeente in de Nationale Synode, gehouden te Utrecht den 28sten Sept. en volgende dagen A° 1837,* A'dam en 's Grav., 1837.

[37]) De kerkenordening werd onder protest van Ds De Cock en anderen door de Synode aanvaard.

bewijs haarer hoogachting, zoo voldoe ik gaarne aan dit verzoek. Ik ben echter tevens verpligt U. M. hierbij te doen opmerken, dat ik dit stuk alleen kan aanbieden als het werk dier vergadering, geensints als de aangenoomene ordening aller gemeenten in ons vaderland; dit zal eerst kunnen blijken uit de gevolgen [38]).

Uit eene vergelijking deezer kerkordening met die, welke bereids uit eenige provintieën met begeleidende adressen aan U.M. is toegezonden, zal het duidelijk zijn in het 1ste hoofdstuk, dat de algemeene gronden dezelfde zijn. In bijzonderheden is er dit onderscheid, dat men in de provintiale kerkordening gemeend heeft geene bepalingen te moeten maaken dan die dadelijk met Gods Woord en de daarop gegronde Formulieren van eenigheid konden bevestigd worden, dewijl daarin alléén duurzaame eenigheid kan bestaan, omdat een iegelijk, die den naam van Christen dragen wil, onderwerping aan dat Woord verschuldigd is.

Daardoor oordeelde(n) de opzieners in die provintieën, zooveel in hen was, meede te werken tot uitbreiding van het vaste beginsel: *vasthouding aan de waarheid* gepaard met *waare verdraagzaamheid en vrijheid in mindere zaken.*

Deeze laatste kerkordening heeft meerdere bepalingen, en de ondervinding zal moeten leeren of alle de gemeenten die bepalingen voor de haare erkennen.

Dit kan ik in allen gevalle U. M. verzekeren, dat eene Synode voor de afgescheidene Gereformeerden geensints is eene onherroepelijke kerkelijke rechtbank. Het kan in Gods hand een gezegend middel zijn tot ontwikkeling van waarheden en tot eene daarop gegronde gemeenschappelijke overtuiging; maar wij kennen geene eenheid door synodale dwang. Daarom heb ik ook geoordeeld mij niet aan die laatste vergadering te moogen onttrekken en op de bijna eenstemmige keuze als scriba te moeten werkzaam zijn.

Ik heb noodig geoordeeld U. M. deeze mededeeling te moeten doen en ben bereid om desgevorderd alle moogelijke inlichtingen te geven; doch moet ook tevens bij deeze gelegenheid eerbiediglijk en ernstig U. M. verzoeken om eene gunstige en spoedige dispositie op de uit verschillende provintieën ingeleverde adressen bij de kerkordening.

Het smart mij in zulk eene toestand jegens U. M. te moeten verkeeren. De liefde tot Oranje zou mij alles voor U. M. doen verrigten, maar diezelfde liefde verbied mij om door verloochening van Christus en zijne ordonnantieën U. M. tevens te misleiden door onderwerping van zijn onbepaald gebod aan menschelijke beperking.

Kon ik het met mijn geweten overeenbrengen, ik leefde gewisselijk als een vergeten burger; maar ik kan en mag de onbepaalde regering van den Almachtigen niet weerstreven, Die mij tot hiertoe in de bediening des Evangeliums gesteld heeft. Met de ge-

---

[38]) Metterdaad werd de kerkenordening van Utrecht (1837) oorzaak van scheuring (ontstaan van de kruisgemeenten). Ook de provinciën Zuidholland, Utrecht, Beneden-Gelderland en Noordbrabant besloten bij hun eerder vastgestelde kerkenordening te blijven. Zie voor een en ander H. Bouwman, *De crisis der jeugd*, blz. 26—30.

trouwheid aan God wensch ik ten allen tijde de onbepaaldste getrouwheid aan U. M. persoon en huis te verbinden; en ik wenschte van harte, dat ik meerder in de gelegenheid gesteld kon zijn om dit ook openbaar door daden te toonen. De erkenning der gemeenten, die door de overlevering haarer kerkordening nevens de Formulieren van eenigheid de waarborgen geleverd hebben tegen stooring van de publieke orde, veiligheid en goede zeeden, zoude ook daartoe den weg kunnen baanen. Mocht Hij, Die de harten der kooningen in zijnen hand heeft, ook daartoe U. M. harte buigen, opdat vreede en eensgezindheid in het burgerlijke voorspoedig mooge voortgaan, bij de vrije en onbelemmerde verkondiging en betrachting dier waarheden, waarop eenmaal de staat in Nederland gebouwd was.

Na toebidding van Gods dierbaarste zegeningen bij het klimmen van U. M. jaren blijve ik

Uwer Majesteits getrouwen onderdaan

H. P. SCHOLTE,
bedienaar des goddelijken Woords.

Utrecht, 18 December 1837.

117. Brief van Ds C. W. Pape aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 19 Dec. 1837.

Herv. Eered.
24 Dec. 1837 *no. 1 P geheim.*

Heusden, den 19. Dec. 1837.

Weledelgebooren Heer en Vriend!

. . . . [39]

P.S. Heden ontvang ik eene hoogstverpligtende missive van onzen Minister tot antwoord op mijne dankbetuiging voor mijne benoeming [40]. Eene phrase in den brief van Z.Exc. heeft mij diep leed gedaan, want ik maak er uit op, dat er vrees bestaat voor de erkenning of toelating der Separatisten. Is dat het geval, dan beschouw ik de gevolgen onberekenbaar, en de maatregel, wel verre van eene vermeende rust daar te stellen, zal de bron worden van de grootste onrust.

Ik ken deze streken volkomen en weet zeer goed, hoe de stemming thans is en hoe zij worden zal bij de erkenning der Separatisten. Moge ik mij bedriegen, maar *dan* zal men afscheiding op afscheiding beleven, want de koninklijke autorisatie heeft het stempel erop gedrukt, en slechts enkelde gemeenten zullen van den donkeren, dommen tuimelgeest bevrijd blijven.

---

[39]) De brief zelf handelt over andere aangelegenheden.
[40]) Pape was benoemd tot praeses van het Classicaal Bestuur van Heusden.

Wat in mijn vermogen is, wilde ik dan toch doen om die verwarringen te beletten, en mijn geweten zelf dringt er mij toe. Mijn plan was dus, aan Z. M. een vertoog in te leveren ter voorkoming van eenen zoo heilloozen maatregel als die de toelating zoude zijn; doch daar ik dien stap niet dan met voorkennis van UE., noch zonder mijn vertoog eerst aan UE. goedkeuring onderworpen te hebben zoude doen, zoo zult UE. mij wel uw goedvinden willen mededeelen.

118. Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds C. W. Pape te Heusden, 23 Dec. 1837.

Herv. Eered.
24 Dec. 1837 *no. 1 P geheim.*

(minuut) *Den Heere Pape, preses classis en predikant te Heusden.*

's Hage, 23 December 1837.

Weleerwaarde Heer en Vriend.

. . . . [41]
De u bedroevende periode in de missive van den heer Van Pallandt is waarschijnlijk wat somber uitgevallen.
Eene *erkenning* als *bestaand* genootschap, als *Gereformeerden* schijnt niet te vreezen te zijn zoolang de Koning de beginselen vasthoudt, welke Z. M. herhaaldelijk en duidelijk heeft verklaard. Gij kent 's Konings volharding, en dus kan men ook in deze daaraan niet twijfelen, te minder daar dezelve met den geheelen geest onzer Grondwet en staatshuishouding overeenkomt. Maar eene *toelating* als nieuw genootschap kunnen zij elk ogenblik verkrijgen, indien zij aan de gegeven voorschriften willen voldoen. Het uitzigt daarop is hun stellig verleend bij het laatste Besluit, en mijns inziens teregt, daar eerbied voor gewetensvrijheid zulks vordert. Tot nog toe echter begeren de Separatisten *deze* toelating niet. Zij zouden er ook hun oogmerk om te beroeren en in troebel water te visschen niet door bereiken, want dezelve zoude alleen de uitoefening van de openbare eeredienst wettigen in met name genoemde gemeenten, daar zelfs de bestaande kerkgenootschappen geene nieuwe kerken of gemeenten kunnen stichten dan op autorisatie van het Gouvernement.
Hoe de zaken verder loopen zullen, weet ik niet. De invloed der Separatisten is gering, maar zij vinden magtige protecteurs onder de overdreven orthodoxen onzer kerk en — hetgeen nadeliger werkt — ook onder vele zoogenaamde liberalen, die, van alle beperkingen warsch, bijzonder alle godsdiensten wenschen vrij te laten en aan den invloed des Gouvernements zooveel mogelijk te onttrekken.

---

[41]) Het begin van den brief handelt over een andere aangelegenheid.

Deze laatsten vinden steun in den geest der eeuw en het aantrekkelijke *lais(s)ez faire* [42]).

Eene goed opgestelde memorie van uwe hand tegen het *erkennen*, boven in de eerste plaats omschreven, kon welligt eerlang met vrucht Z. M. *door u* worden aangeboden. Ik zal dus gaarne zoodanig ontwerp van u ontvangen en met den heer Van Pallandt met aandacht en belangstelling overwegen, om u het resultaat mede te deelen, gewijzigd naar de loop der omstandigheden [43]).

Daar zoo ontvang ik een den Koning aangeboden exemplaar eener *vierde* kerkordening der Separatisten!!! [44])

Uwe u hoogachtende vriend enz.

(JANSSEN.)

119. Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 31 Jan. 1838.

Herv. Eered.
31 Jan. 1838 *no. 5.*

(minuut) *Aan den Koning.*

Commissoriaal van den 11. December 1837 no. 50.

Twee rapporten van den *Raad van State* als
1° van 4 December ll. no. 11 ....
2° van 8 December ll. no. 14 ....

De Raad van State verklaart *in de eerste plaats* zich te vereenigen met het gevoelen van den ondergeteekenden en zijnen ambtgenoot den Minister van Justitie, dat het eerstvermelde adres van *H. P. Scholte* en *A. M. C. van Hall c.s.* voor geene afzonderlijke beschikking vatbaar is, maar alleen in tijd en wijle in overweging kan komen bij de behandeling der verzoekschriften, door de adressanten aangekondigd.

Dientengevolge zou de ondergeteekende Zijne Majesteit eer-

---

[42]) Laissez faire = laat maar begaan. Leuze van de Physiocraten, die in de 18e eeuw opkwamen voor vrijheid van handel en nijverheid. Later verstond men er onder Staatsonthouding in het geheele maatschappelijke leven.

[43]) Den 23. Maart 1838 diende Pape zijn memorie in zake de houding tegenover de Afgescheidenen bij den Koning in, nadat Janssen er enkele verbeteringen in had aangebracht. In zijn brief van 17 Maart 1838 had deze nog opgemerkt: Niet te helder kan in het licht geplaatst worden 1° dat de Afgescheidenen behooren te worden toegelaten als een afgescheiden genootschap; 2° dat zij echter volstrekt niet erkend kunnen worden als Gereformeerden. Dat laatste is de tendenz van het geheele adres. Toch noemt Pape als eerste oorzaak van de Afscheiding het doordrijven van oude onhoudbare theologie [Herv. Eered. 17 Maart 1838 P (invent. no. 1599) en 12 April 1838 no. 15].

[44]) Bedoeld is de Kerkenordening van Utrecht, 1837; vgl. hierboven no. 116.

biedig in overweging geven, voorschreven adres met de daarbij overgelegde kerkeordening aan hem en den heer Minister van Justitie te renvoyeren ten einde te worden behandeld met de verzoeken van personen, die zich op die gedachte kerkeorde beroepen.

Derzelver aantal is tot nu toe niet zoo aanmerkelijk als de aankondiging zou hebben doen verwachten, waarom de ondergeteekende het rapport deswege heeft gemeend te moeten aanhouden. Zoo echter niet spoedig nieuwe verzoekschriften van dien aard inkomen, zal hij, na het terugbekomen van het adres van *Scholte* en *Van Hall,* de vrijheid nemen zijn rapport op te maken.

Ten aanzien van het adres van *H. H. Middel c.s.* vereenigt zich *in de tweede plaats* de Raad van State mede met het voorstel door den ondergeteekenden en den Minister van Justitie gedaan tot het nemen eener beschikking, welke den adressanten alle voorwendsel zoude ontnemen als waren zij niet naauwkeurig onderrigt van des Gouvernements bedoeling. De Raad meent echter, dat zulks zal kunnen plaats hebben zonder eene dadelijk afwijzende beschikking te nemen. De ondergeteekende vindt geene zwarigheid in het volgen van dit advies.

Dan, de Raad van State is wijders in eenige ontwikkelingen getreden omtrent de inrigting der te nemen beschikking, welke de ondergeteekende niet zou durven aanraden te volgen.

Bijzonder zoude hij het hoogstbedenkelijk en met de in het Koninklijk Besluit van den 5. July 1836 no. 75 ontwikkelde beginsels regelregt strijdig achten, eene toelating te belooven om zich te vereenigen tot „eene Christelijke *Gereformeerde* gemeente, zich afgescheiden hebbende van het bestaande *Hervormde* kerkgenootschap". De naam *Gereformeerde* is synoniem met dien van *Hervormde;* een en ander is uitsluitend de titel van het bestaande Hervormde kerkgenootschap. De toekenning van den eersten naam aan de Afgescheidenen zou allezins de voorname raddraayers in de hand werken en hun eigenlijk doel begunstigen, namelijk om hun genootschap den eenvoudigen aan te prijzen als die der oude, ware en echte *Gereformeerden,* onderscheiden van de nieuwerwetsche, onregtzinnige *Hervormden!* Hoe weinig dan ook veelal de naam ter zake doet, is dezelve in dit geval een hoofdpunt, waaromtrent niets schijnt te kunnen worden toegestaan zonder tot de meest nadeelige gevolgen te leiden.

De ondergeteekende voor het overige zich in het wezen der zaak met het advies van den Raad van State vereenigende, zou Z. M. eerbiedig voorstellen, aan *H. H. Middel c.s.* te *Amsterdam* te kennen te geven:

Dat Z. M. steeds bereid is te voldoen aan hun verlangen om vrije uitoefening van eeredienst, maar zulks alleen kan toestaan in overeenstemming met de bepalingen der Grondwet, het belang van den Staat en de verkregene regten der erkende kerkgenootschappen, zooals een en ander is ontwikkeld bij het bovenvermeld Besluit.

Dat de Koning mitsdien verklaart genegen te zijn aan de adressanten toelating te verleenen om zich binnen de stad *Amsterdam* te vereenigen tot eene *kerkelijke gemeente van Afgescheidenen,* welke zal bestuurd worden overeenkomstig de bepalingen, vervat in het bij hun adres overgelegd gedrukt stuk, en hare eeredienst zal uitoefenen in een gebouw, staande te Amsterdam op de Bloem-

gracht, wijk 43, no. 42; terwijl dezelve zal moeten zorgen voor de behoeften van hare eeredienst en armen, zonder op onderstand van het rijk of op eenige bezittingen, inkomsten of regten van de Hervormde — gereformeerde— Kerk of eenig ander in dit rijk erkend kerkgenootschap aanspraak te maken.

Dat om deze toelating te erlangen, slechts vereischt wordt een eenvoudig *individueel* geteekend verzoekschrift, niets anders of meer inhoudende dan de formele verklaring van hun verlangen om de toelating op den voorschreven voet te verkrijgen.

Dat aan deze vereischten, welke de adressanten door het Koninklijk Besluit van den 5. July 1836 — Staatsblad no. 42 — reeds waren kenbaar geworden, bij hun tegenwoordig adres in verscheidene opzigten niet is voldaan; bijzonder daarin, dat zij begeeren zich te vestigen onder den naam van *Christelijk gereformeerde gemeente*, welke benaming alleen toekomt aan de gevestigde Hervormde — gereformeerde — Kerk; dat het adres niet inhoudt eenig verzoek om toelating, maar alleen om handhaving en bescherming, als ware zoodanige gemeente reeds wettiglijk gevestigd; en dat — daar, uit hoofde der gebreken in het adres, de Burgemeester de naamteekeningen niet heeft vermogen te certificeeren — ook ten aanzien der legalisatie en wijze van indiening niet zijn opgevolgd de voorschriften bij het opgemeld Koninklijk Besluit gegeven.

Dat om deze redenen aan het adres *zooals het is liggende* geen gevolg kan worden gegeven, maar aan de adressanten wordt vrijgelaten om zich bij nader request, op den hiervoor omschreven voet ingerigt, nader aan Z. M. te wenden.

Dat dit verzoekschrift, na de onderteekeningen door den Burgemeester der stad *Amsterdam* zullen zijn gecertificeerd, door middel van den Gouverneur van *Noord Holland* dient te worden ingezonden aan den Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz. ter voordragt aan Z. M.

En dat voor zooverre de adressanten na deze duidelijke en stellige verklaring nog nadere inlichtingen mogten meenen te behoeven, zij zich tot dat einde kunnen vervoegen bij het departement voor de zaken der Hervormde Kerk enz.

In het *tweede rapport* van den Raad van State gedraagt dezelve zich aan het eerste rapport, maar legt tevens over een advies van den Staatsraad *Baron van Lynden van Hoevelaken,* hoofdzakelijk strekkende om aan de Separatisten — wier handelwijze voor het overige door dien heer ten sterkste wordt afgekeurd — hun verzoek toe te staan, zoo omdat zij toch de toelating in geenen anderen vorm zouden willen aannemen, als vermits op geene andere wijze de blaam van onverdraagzaamheid, welke — hoe onverdiend ook — zelfs buitenslands het Nederlandsch gouvernement wordt aangewreven, schijnt vernietigd te kunnen worden.

De ondergeteekende mag zich met dit advies geenszins vereenigen. Hij is overtuigd, dat zoodanige inwilliging aan de pretensiën der Afgescheidenen, waarbij de door Z. M. zoo uitdrukkelijk verklaarde beginselen en voorschriften als het ware zouden worden ingetrokken, een wankelmoedigheid en zwakheid zoude verraden, waarvan de gevolgen noodlottig moeten zijn, niet alleen voor de Hervormde Kerk, maar ook voor den staat. Wat verder de vrees aangaat voor miskenning van 's Konings bedoelingen, voor

zooverre het mogelijk mogt zijn in onze dagen eenig Gouvernement daartegen te vrijwaren, zal — indien Z. M. het boven ontwikkeld voorstel des ondergeteekenden mogt gelieven goed te keuren — allezins strekken kunnen de openbaarmaking van de genomene beschikking ook door buitenlandsche nieuwspapieren, als welke ter genoegzame inlichting kan strekken voor elk, die niet door vooroordeelen is ingenomen.

Het adres, bij dit tweede rapport van den Raad behandeld, is niet alleen in zeer onvoegzame bewoordingen gesteld, maar ook niet van dezelfde adressanten, die het adres van *H. H. Middel c.s.* hebben onderteekend. Het zijn die van personen, die zich ouderlingen en diakenen noemen, met *H. P. Scholte* aan het hoofd als leeraar, schoon deze te *Utrecht* woonachtig is en dus geene bevoegdheid heeft zich met *dit* verzoek in te laten. Hetzelve zou dan ook naar het gevoelen van den ondergeteekenden door Z. M. eenvoudig kunnen worden ter zijde gelegd.

(De Minister van Staat, enz.
v. PALLANDT v. KEPPEL.)

120. Rapport van den Raad van State aan den Koning, 2 Maart 1838.

Staatssecr.
19 Juli 1838 *la. O 30 geheim.*

Aan den Koning.

no. 13. *'s Gravenhage,* den 2. Maart 1838.

Bij appointement van den 16. February ll. no. 69 heeft Uwe Majesteit om nadere consideratiën en advies met den wenschelijken spoed aan den Raad van State doen toekomen een rapport van den Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz., met hetwelk de Minister van Justitie zich heeft vereenigd, op 's Raads vroegere adviesen van 4 en 8 December ll. n^is^ 14 betrekkelijk de Afgescheidenen of zoogenaamde Separatisten te Amsterdam.

. . . . [45]

Bij de herhaalde behandeling dezer zaak is de Raad van State meer en meer overtuigd geworden van de noodzakelijkheid, dezelve zoo spoedig mogelijk tot een einde te brengen, zoo om de gemoederen hier te lande te bedaren, als om de miskenning van Uwer Majesteits bedoelingen buitenslands te keer te gaan, en hij heeft dit bij zijne beraadslagingen vervolgens steeds als een hoofdpunt beschouwd.

---

[45] Er volgt een samenvatting van den inhoud van de adviezen van den Raad van State en de daartegen door den Minister van Eeredienst geopperde bedenkingen.

Hij moet bekennen in het onderhavige rapport van het departement voor de Hervormde Eeredienst na een ernstige overweging geene nieuwe of overwegende redenen te hebben gevonden, welke hem zouden kunnen nopen dit standpunt te verlaten.

Hij zal ook, na de breedvoerige behandeling dezer zaak bij vorige gelegenheden, niet behoeven thans in wijdloopige wederleggingen van het rapport van het departement voor de Hervormde Eeredienst te treden ten aanzien van de twee punten van verschil.

Wat het punt van de benaming betreft zal het voldoende zijn aan te merken, dat zoo na den titel van *Christelijk Gereformeerde gemeente* ingevolge 's Raads voorstel onmiddelijk volgt: *zich afgescheiden hebbende van het bestaande Hervormde kerkgenootschap,* wel aan alle onbevooroordeelden op de duidelijkste wijze moet blijken, dat die *Christelijke Gereformeerde gemeente* is eene geheel nieuwe en geheel andere dan de bestaande, terwijl het voorts geen betoog behoeft, dat de bevooroordeelden of wel de eenvoudigen, waarvan het departement voor de zaken van de Hervormde Eeredienst spreekt, door geenen titel, hoedanig men dezelve ook zou kunnen uitdenken, zijn te helpen.

En wat de aanschrijving door den Secretaris van Staat te doen aangaat, welk denkbeeld de Raad in zijn advies van 4 December l.l. no. 14 wel had aangegeven, doch niet bijzonder aangedrongen, omdat de redenen daarvoor pleitende zijnes inziens in het oog vallende waren, zij het den Raad slechts vergund aan te merken, dat, na de veelvuldige regtstreeksche bemoeyingen van het departement van de Hervormde Eeredienst in deze zaak, er van de tusschenkomst van den Secretaris van Staat, die tot dusverre in deze zaak niet regtstreeks is bemoeid geweest, meer gunstige gevolgen zijn te wachten, en het vooruitzigt zich opent dat deze onrustwekkende zaak ten einde zal gebragt worden, wanneer gemelden staatsambtenaar in naam van Uwe Majesteit de rekwestranten op eene ernstige , doch tevens kalme en overredende wijze zal hebben aangeschreven.

Daar de Raad dus de overtuiging heeft, dat de voorstellen van het departement voor de Hervormde Eeredienst niet kunnen leiden om de oneenigheden met de Afgescheidenen spoedig af te doen, maar integendeel kunnen strekken die opnieuw aan te wakkeren, zoo meent hij eerbiedig te moeten volharden bij zijn advies van 4 December l.l. no. 14 en Uwe Majesteit met vertrouwen te moeten aanraden op het rekwest van *H. H. Middel* c.s. te beschikken op de wijze, bij dat advies aangegeven; ten ware Uwe Majesteit, nog meer doordrongen van de noodzakelijkheid om een spoedig einde aan deze geschillen te maken, mogt goedvinden, over de informaliteiten, welke het genoemde rekwest aanbiedt, om meer gewigtige redenen heen te stappen en dadelijk op hetzelve gunstig te beschikken overeenkomstig het gevoelen, vroeger door den Staatsraad Van Lynden van Hoevelaken in zijne nota, gevoegd bij 's Raads advies van 8 December l.l. no. 14, geopperd, daarbij in het oog houdende hetgeen bij 's Raads hierboven vermelde advies van 4 December l.l. no. 14 is terneder gesteld.

Nadat dit advies reeds in gereedheid was, is bij den Raad ingekomen het vanwege Uwe Majesteit bij appointement van den 25. February l.l. no. 85 om consideratiën en advies gerenvoyeerd adres

van *C. Deteleff* en *H. H. Middel c.s.*[46]), met verderen last om hetzelve simul et semel te behandelen met het commissoriaal van 16 February l.l. no. 69.

Het adres, bij wijze van inleiding klagten inhoudende over geregtelijke vervolgingen, die nog zouden plaats hebben en daaruit schenen voort te vloeyen, dat men in gebreke zoude zijn gebleven van de zijde der adressanten om de vereischte zekerheid wegens hunne bedoelingen te geven, strekt in de *eerste* plaats om in de veronderstelling der mogelijkheid, dat bij Uwe Majesteit hun vroeger adres — zijnde dit, waarover het bovenstaande advies van den Raad loopt — niet ware ontvangen, Hoogstdezelve te verzoeken, dat zij dan daarvan mogten kennis dragen; en ten *andere* om, zoo hetzelve in handen van Uwe Majesteit mogt gekomen zijn, alsdan eene spoedige dispositie[47]) te verkrijgen.

Daar het bovenstaande advies van den Raad waarschijnlijk eene beslissing van Uwe Majesteit, in welken zin dan ook, zal ten gevolge hebben, zoo volgt daaruit, dat het onderhavige adres kan beschouwd worden als verder geene dispositie te behoeven, waartoe de Raad dan ook de vrijheid zou nemen Uwe Majesteit te adviseren.

Voor het overige is dit adres in zeer geschikte en betamelijke bewoordingen opgesteld, ontdaan van zoovele uitdrukkingen, pretensiën en aanmatigingen als in vroegere adressen regtmatige stoffe tot tegenspraak en afkeur hebben gegeven, doch die nu geheel zijn achterwege gebleven, in welke omstandigheid de Raad opnieuw aanleiding vindt, den wensch te uiten, dat er voor Uwe Majesteit zich termen zullen opdoen om aan deze onaangename zaak zoo spoedig doenlijk een einde te maken.

Bij afwezendheid van Zijne Koninklijke Hoogheid,
J. E. N. VAN LYNDEN.

121. Brief van den Staatsraad H. van Roijen aan den Secretaris van Staat, 10 Maart 1838.

Staatssecr.
19 Juli 1838 *la. O 30 geheim.*

Zijne Excellentie den Heer Secretaris van Staat, Minister Baron van Doorn van Westkapelle enz. enz.

Na verder overdacht te hebben het denkbeeld, gisteren beredeneerd, blijft het mij voorkomen eene vrij aannemelijke zijde te hebben; en zoo ik mij niet vergis, ligt het in het subalternatif[48]) advis van den Raad van State, zooals dit vervat is in het laatste gedeelte van deszelfs rapport, voorleden Maandag bij Z. M. ingekomen, waar dit begint met de woorden: *Ten ware het Uwe Majes-*

---

[46]) Zie voor dit in originali in het dossier aanwezige adres d.d. 16 Febr. 1838 J. Verhagen Jr, *t. a. p.*, blz. 341, 342.
[47]) Dispositie = beschikking.
[48]) Subalternatief = in de tweede plaats in aanmerking komend.

teit mogt kunnen behagen enz. Maar de Raad van State, wiens wensch voor het overige is dat de zaak aan kant kome, oordeelt, dat het woord Gereformeerde in de titulature kan en behoort te blijven: ik zoude dit ook wenschen, zoo ik er (niet) in de gevolgen groote inconveniënten [49]) en nieuwe reclames uit vreeze. Kon men iets vinden, dat de mogelijkheid daarvan weggenomen wierde door middel van een of anderen term in de extensie van den titel, men zou er vrede mede kunnen hebben; maar ook het Besluit van 5 July '36 spreekt zoo stellig, dat er, zonder het denkbeeld van teruggang of liever terugneming van iets dat tevoren eene conditio sine qua *non* was... [50]).

Komt men tot de aanneming van het denkbeeld van gisteren hierboven gemeld, dan blijft bij mij de vrage, of er in de considerans iets zal gezegd worden omtrent het over het hoofd zien van het ontbrekende in de voorhande rekeste en om dit op rekening te stellen van het door de adressante(n) niet wel begrepene ten aanzien van het Besluit van 5 July '36, hetgeen in het *voorlaatste* rapport van Eer(e)dienst en Justitie is gearripieerd [51]). Men zou dit welligt kunnen doen om meegaanheid en toegevenheid te doen blijken.

Met de meeste hoogachting,
VAN ROIJEN.

10 M[t] '38.

122. Missive van den Secretaris van Staat aan den Minister van Justitie, 16 Maart 1838.

Justitie.
8 Febr. 1838 *no. 6 geheim.*

Z.E. den Heere Van Maanen, Minister van Justitie.

HoogEdelGestrenge Heer!

Ik heb de eer aan Uwe Excellentie hiernevens te doen geworden copie van het nader advies van den Raad van State de dato 2 dezer no. 13 op de onderscheidene daarbij *in originali* gevoegde rapporten enz. aangaande de zaak der *Separatisten,* alsmede afschriften van twee nota's daartoe betrekkelijk, — en zulks met verzoek om alle deze stukken bij de conferentie van aanstaanden *Dingsdag* wederom aan Zijne Majesteit voor te leggen, stellende Hoogstdezelve zich voor, om alsdan nader met Uwe Excellentie over dit onderwerp te spreken.

Ik noeme mij met bijzondere hoogachting,

Uwer Excellentie's zeer dienstwilligen dienaar,
VAN DOORN.

's Hage, 16 Maart 1838.

---

49) Inconveniënten = zwarigheden.

50) Deze afgebroken zin zou als volgt kunnen worden aangevuld: „niet aan gedacht kan worden" (n.l. aan het opnemen van „Gereformeerd").

51) Arripieeren = aangrijpen.

123. Bijlagen bij de missive van den Secretaris van Staat van 16 Maart 1838.

Justitie.
8 Febr. 1838 *no. 6 geheim.*

(kopy) *Nota.*

Volgens Z. M. Besluit van 5 July 1836 hebben de adressanten door het overleggen van dezelfde Formulieren als bij het door den Koning erkende Nederlandsche Hervormde of Gereformeerde kerkgenootschap in gebruik zijn, genoegzaam doen blijken, dat tusschen *hunne leerstellingen* op zichzelve genomen en die, welke in het genoemde kerkgenootschap worden beleden, geen onderscheid bestaat.

Waarom zou hun dan de titel van *Gereformeerde* gemeente geweigerd; kan die titel hun in verband met gedacht Besluit zelfs wel betwist worden?

De grootste zwarigheid is welligt gelegen in eene goede omschrijving van den titel:

Christelijke Gereformeerde gemeente van afgescheidenen der gevestigde/bestaande Nederlandsche Hervormde of Gereformeerde Kerk;

Christelijke Gereformeerde gemeente, zich afgescheiden hebbende van het gevestigde/bestaande Nederlandsche Hervormde of Gereformeerde kerkgenootschap;

Afgescheiden Christelijke Gereformeerde gemeente;

Christelijke Gereformeerde gemeente, zich afgescheiden hebbende van de/het gevestigde Nederlandsche kerk/kerkgenootschap.

(Nota.)

Indien overeenkomstig het advies van den Raad van State de kennisgeving kon inhouden, dat zij als *eene Christelijke Gereformeerde gemeente, zich afgescheiden hebbende van het bestaande Hervormde kerkgenootschap* zullen kunnen worden erkend, zou die kennisgeving waarschijnlijk het doel bereiken om door de requestranten zoodanige erkenning te doen vragen volgens al de voorschriften van het Besluit van 5 July 1836. Maar de enkele weglating van het woord *Gereformeerd* uit de bedoelde kennisgeving moet dit doel doen missen, want de requestranten geven uitdrukkelijk te kennen, dat zij daarvan niet kunnen afzien.

Door eene kennisgeving in laatstgemelden zin wordt dus het doel niet bereikt en geen stap voorwaards gedaan. Intusschen ben ik ook van gevoelen, dat *Gereformeerd* als synoniem moet beschouwd blijven met *Hervormd,* en dat dus deze titulature aan de Separatisten niet kan worden gegeven.

Deze kortelijk aangestipte consideratiën hebben het denkbeeld bij mij doen ontstaan, of niet nu reeds aan de requestranten in plaats der bedoelde kennisgeving bij koninklijk besluit eene erkenning zou kunnen worden gegeven als eene *Christelijke gemeente, zich afgescheiden hebbende van het Hervormde kerkgenootschap.*

Hiertoe zou slechts over ééne informaliteit moeten worden heen-

gestapt, dat de requestranten, in plaats van als particulieren op te komen, zich gequalificeerd hebben als te zijn de Christelijke Gereformeerde gemeente te *Amsterdam*, waarom dan ook hunne handteekeningen niet zijn gelegaliseerd geworden.

Ik erken, dat die informaliteit niet gering is; maar welke overwegende zwarigheid is er *zakelijk* tegen om erover heen te stappen, daar het besluit zou doen zien, dat zij als zoodanig niet erkend worden?

Eene dadelijke erkenning nu in den bovengemelden zin zou dit voordeel hebben:

De kennisgeving dat zij niet kunnen erkend worden als *Gereformeerd*, hetzij die meer of minder stellig geschiede, zal hen doen voorwenden dat men hen niet wil erkennen, dat dit slechts eene chicane is, en zij kunnen daarop weder ondersteuning vinden in de publieke opinie binnen- en buitenslands; immers de Raad van State schijnt er zoo over te denken.

Eene erkenning daarentegen zonder den titel van *Gereformeerd* laat het Gouvernement zakelijk geheel consequent en zal binnen- en buitenslands bijval vinden; en indien de Separatisten dezelve aldus niet aannemen, zullen zij de opinie tegen zich krijgen, als disputerende over een woord.

Dat woorddispuut, zooals velen het zullen beschouwen, moet mijnes inziens niet aan het Gouvernement, maar wel aan de Separatisten kunnen worden ten laste gelegd.

124. Promemorie van den Minister van Justitie, 20 Maart 1838 [52]).

Justitie.
8 Febr. 1838 *no. 6 geheim.*

(minuut) *Pro memoria.*

Het verschil tusschen den Raad van State en de departementen van Justitie en Herv. Eeredienst betreft twee punten: *den vorm* der kennisgeving, welke aan de zoogenaamde Separatisten te Amsterdam zoude worden gedaan, en *de benaming,* waaronder het nieuwe kerkgenootschap eventueel zoude kunnen worden aangeduid.

Wat het *eerste* betreft, schijnt het daarom beter te zijn, dat de kennisgeving door het departement van Eeredienst geschiede, omdat de zaak eigenlijk tot dat departement behoort, omdat tot nu toe alle dispositiën, tot deze aangelegenheid betrekkelijk, van hetzelve zijn uitgegaan, en omdat eene afwijking van dien aangenomen vorm het vermoeden zoude wekken, alsof de handelingen van het departement van Eeredienst door U. M. werden afgekeurd.

De Raad meent dat de zaak tusschen den heer Secretaris van

---

[52]) Deze promemorie werd op den Dinsdag volgende op 16 Maart 1838 door den Minister van Justitie aan den Koning overhandigd. Dat moet dan 20 Maart 1838 geweest zijn.

Staat en de verzoekers zoude moeten worden behandeld met uitsluiting van het departement van de Herv. Eeredienst. Hoezeer dit in zekeren zin anders vrij onverschillig zoude zijn, schijnt het echter, dat de Raad tot dit gevoelen overhelt uit hoofde van vermoeden van eenige partijdigheid bij dat departement; dit vermoeden houde ik met volle overtuiging voor ongegrond, en de zinsnede op pag. 4 van des Raads rapport voorkomende, beginnende met de woorden: *want het schijnt enz.*, bevat eene beschouwing, welke ik niet gaarne voor mijne rekening zoude nemen.

Trouwens de ten deze door den Raad geopperde zwarigheden en verdenkingen zouden geheel en al vervallen, indien uit de beschikking tot welke de departementen van Eeredienst en Justitie bij rapport van 31 Jan. ll. hebben geadvyseerd, werden weggelaten op pag. 8 de zinsnede: *En dat voor zooverre etc.* [53]) en op pag. 6 en 7 die met de woorden: *bijzonder daarin dat zij enz.* [54]).

In deze weglating zoude ik geene groote zwarigheid zien, schoon men tot voordeel dier periode zeggen kan, dat de *eerste* de strekking heeft om de beëindiging der zaak te faciliteren [55]), en de laatste om alle voorwendsels van de zijde der Afgescheidenen, alsof de toelating hun om nietsbeduidende redenen geweigerd werd, weg te nemen door aan het publiek bekend te maken *de redenen waarom* het verzoek, zooals het is liggende, niet konde worden toegestaan.

Het tweede punt betreft de qualificatie of titel, onder welken men aan de adressanten zoude te kennen geven dat hunne gemeente zoude kunnen worden gevestigd.

In de nota, beginnende: *Indien,* wordt voorgesteld de qualificatie van *Christelijke gemeente, zich afgescheiden hebbende van het Hervormde kerkgenootschap,* en die qualificatie is naar mijne gedachten niet alleen allezins aannemelijk, goed en doelmatig, maar verre verkieselijk boven alle andere, welke ter sprake zijn gebragt.

Indien dus de kennisgeving aan de adressanten eene bepaalde aanduiding moet inhouden van eenen titel waaronder zij zouden kunnen worden toegelaten, dan zoude de evengemelde de voorkeur verdienen; maar in geen geval meen ik dat aan de Afgescheidenen de qualificatie van *Gereformeerden* zal kunnen worden gegeven. Men heeft hier te doen met menschen die aan *klanken* hangen en welke die klanken gebruiken tot hunne bijzondere oogmerken. Het moge waar zijn dat — zooals in de andere nota gezegd wordt — *de adressanten genoegzaam hebben doen blijken, dat tusschen hunne leerstellingen op zichzelve genomen en die welke in het Hervormd kerkgenootschap beleden worden, geen onderscheid bestaat,* maar de Regering is — het zij met allen eerbied gezegd — geenzins de bevoegde regter of beoordeelaar van het *leerstellige*

---

[53]) „En dat voor zooverre de adressanten na deze duidelijke en stellige verklaring nog nadere inlichtingen mogten meenen te behoeven, zij zich tot dat einde kunnen vervoegen bij het departement voor de zaken der Hervormde Kerk enz."

[54]) (Aan de vereischten is niet voldaan) „bijzonder daarin, dat zij begeeren zich te vestigen onder den naam van *Christelijke gereformeerde gemeente,* welke benaming alleen toekomt aan de gevestigde Hervormde — gereformeerde — Kerk....".

[55]) Faciliteeren = vergemakkelijken.

en moet zich daarvan onthouden. Het moge waar zijn, dat de qualificatie of benaming van *Gereformeerden* voor de adressanten eene *gewetenszaak* zoude zijn — zooals in het laatste advys van den Raad van State gezegd wordt —; niet minder zal het eene gewetenszaak voor de Regering zijn, aan die kleine en geringe schaar van stijfhoofdige en veelal onkundige menschen en bijzonder aan hunne leiders en raddraaijers het wapen in de hand te geven om andere min doorzigtige ledematen van de Hervormde Kerk in den waan te brengen, *dat zij, Afgescheidenen, eigenlijk de oude en echte Gereformeerde Kerk zijn;* want het is toch maar zoo, dat ofschoon de woorden *Gereformeerd* en *Hervormd* volkomen hetzelfde beteekenen, nogthans de benaming van *Hervormd* — sedert de zuivering onzer taal van bastaardwoorden meer algemeen aangenomen en gebruikelijk — in de oogen der Afgescheidenen het kenmerk draagt van *neologie* [56]) en alsmede aan hen een argument oplevert tot voorgeeflijk betoog [57]), dat de bestaande Hervormde kerk in ons vaderland een onder U. M. regering *opgerigt nieuw kerkgenootschap* is, waarvan zij, als behoorende tot de oude, echte en ware *Gereformeerde* Kerk, niet langer ledematen willen zijn.

Om alle deze redenen, meer breedvoerig bij de rapporten der beide departementen en bij bovengemelde nota ontwikkeld, ben ik van gevoelen, dat niet alleen de benaming van *Gereformeerden* ten deze geenzins in aanmerking kan komen, maar dat bepaaldelijk de qualificatie of titulature door den Raad van State voorgesteld, geheel verwerpelijk is, — uit welke toch voorwaar naar mijn gevoelen geenzins zoude blijken, dat de Afgescheidenen zouden zijn *eene geheel nieuwe en geheel andere dan de bestaande gemeente der Hervormden* — gelijk de Raad van State zonderling genoeg onderstelt —, maar *veeleer het tegendeel,* door de dubbelzinnigheid van het woord *bestaande.*

In de tweede plaats is de vraag gerezen, of er met voorbijziening der informaliteiten niet al dadelijk tot eene erkenning zoude kunnen worden overgegaan.

Het is welligt te betwijfelen of daarvoor thans wel zoozeer noodzakelijkheid bestaat, daar men van alle kanten verneemt hoe op vele plaatsen het Separatismus vermindert en verdwijnt, en de publieke opinie al meer en meer tegen hetzelve gestemd, immers op zijn minst genomen onverschillig wordt.

Dan, wanneer men dezen twijfel voorbijziet, is toch in allen gevalle de vraag: waarin bestaan de informaliteiten, en over welke van dezelve kan men heenzien?

Zij worden pag. 6 en 7 van het rapport van 31 Jan. ll. opgenoemd en bestaan 1° in den naam van Christelijke Gereformeerde gemeente, welke men begeert, 2° dat niet *verzocht* wordt om *toelating,* maar alleen om handhaving en bescherming, 3° in de niet legalisatie en wijze van indiening der requesten, waarbij nog 4° kan gevoegd worden der adressanten qualificatie van ouderlingen enz.

Over den te geven *naam* of *qualificatie* is reeds hiervoren ge-

---

[56]) Neologie = nieuwlichterij.

[57]) Voorgeeflijk betoog = het betoog, dat voorgeeft, dat het doet voorkomen als.

sproken, en de beschouwingen ten aanzien dier *qualificatie*, wanneer dezelve in de te doene kennisgeving zoude moeten voorkomen, zijn ook geheel toepasselijk, wanneer het van eene erkenning of toelating de vraag is.

Van niet minder belang echter is het *tweede* punt, dat er geene *toelating* door de adressanten verzocht of verlangd wordt, maar alleen handhaving en bescherming.

De Afgescheidenen *ontkennen* dat de Regering het regt heeft om die *toelating* te verleenen; *dáárom* gedragen zij zich als een gevestigde kerk; *dáárom* bekreunen zij zich niet aan de tegen hen genomene maatregelen, welke zij zeggen wederregtelijk te zijn, en *dáárom* in het bijzonder hebben zij wel hunne reglementen overgelegd, sommige der van hun gevorderde beloften gedaan, maar nimmer en ook nu niet verzocht om toelating of erkenning, integendeel altijd alleen vragende om *handhaving en bescherming*.

Het is intusschen veelvuldige malen betoogd dat alleen een *verzoek om toelating* in aanmerking komen kan, en dit gevoelen wordt nog laatstelijk zoo stellig aangedrongen in het advys van den Raad van State van 4 Decb. ll. bladz. 10, dat het nadere subordinate advys van den Raad, waarbij eene toelating op de verzoeken, zooals die thans zijn liggende, eenigermate als aannemelijk wordt voorgesteld, daarmede niet wel te vereenigen schijnt te zijn.

Het komt er derhalve op aan, of men van dat beginsel zal kunnen afzien. Dit kan slechts geschieden op twee wijzen: *òf* indien het Gouvernement afzag van het regt van toelating of liever erkende dat regt nimmer te hebben gehad, *òf* indien men aan de Afgescheidenen de toelating en erkenning schonk zonder dat zij die hebben gevraagd, ja terwijl zij luid verkondigen die niet te begeeren noch te behoeven.

Het eerste kan wel in geene aanmerking komen, niet alleen om der gevolgen wille, maar ook omdat daardoor al wat er ten aanzien der Afgescheidenen is voorgevallen, als wederregtelijk zoude worden geschetst.

En het *tweede?* De Afgescheidenen zullen daardoor wel gewis niet van hun stuk worden afgebragt, maar altijd blijven beweren te bestaan en bestaan te hebben van alle erkenning of toelating onafhankelijk. Intusschen zal welligt in de eerste oogenblikken de noodzakelijkheid van verdere geregtelijke poursuites [58]) daardoor ophouden — hoezeer dan ook de Afgescheidenen zich de zege over het Hoog Bestuur mogen toeschrijven —, doch ook slechts *dan*, wanneer de voorwaarden van toelating geheel en al naar hunnen zin zijn, want anders zullen zij die opnieuw verwerpen en verguizen.

Maar al komt er een stilstand, hoelang zal die duren? Het is bekend, dat er bij de Afgescheidenen zelve eene zeer groote verdeeldheid van gevoelens bestaat en dat zij als het ware in verschillende trappen kunnen worden onderscheiden. Eene nieuwe splitsing in hunnen eigen boezem schijnt dus niet onwaarschijnlijk, en zal men dan, in stede van iets gevorderd te zijn, nog niet op een veel moeyelijker standpunt zijn geplaatst?

Daarenboven, de zaak betreft thans slechts de Afgescheidenen

---

[58]) Poursuite = vervolging.

te Amsterdam. Deze hebben zich zeer gunstig onderscheiden van die van elders, en hun adres is buiten twijfel van allen het minst onvoldoende.

Maar wanneer men nu ten aanzien van de Amsterdamsche Afgescheidenen over de informaliteiten en wezenlijke gebreken van hun verzoek heenziende, aan hun de toelating verleent, dient men ook vooraf wel te bepalen, hoedanig te handelen met de overigen, die hoegenaamd niets hebben willen belooven of toestaan.

Zal men die eveneens op hunne verzoeken, zooals die thans liggen, toelaten? Maar dan is het nagenoeg zeker, dat deze zich aan die toelating alleen zullen houden voor zooverre hun zulks aanstaat, en dat zij voor het overige de geheele toelating als een misbruik van gezag der Hooge Regering beschouwende, zonder ophouden op denzelfden voet zullen voortgaan, waarop zij reeds zoo lang en hals(s)tarrig hebben gestaan.

Over de beide laatste formaliteiten daarentegen zoude welligt meer gemakkelijk kunnen worden heengezien, en het tweede request bij het rapport van den Raad van State behandeld, zoude daartoe misschien eenen uitweg aanbieden, omdat hetzelve niet als de vorige door Scholte onderteekend is en ook bij de naamteekeningen geene vermelding staat van qualiteit als ouderling, diaken enz.

De zwarigheid ten aanzien der beide eerste punten, de benaming der nieuwe gemeente en het gemis van een verzoek om toelating, blijven bestaan, en het laatste vooral meen ik als van zeer veel aanbelang te moeten beschouwen.

Indien echter U. M. meenen mogt tot eene toelating te kunnen besluiten, zoude het in dat geval altijd van een overgroot belang zijn, dat de considerans van het te nemen besluit met de meest mogelijke behoedzaamheid en voorzigtigheid worde opgesteld, ten einde zooveel mogelijk te dekken de afwijking van het op het advys van den Raad van State genomen Besluit van den 5. July 1836 — welke afwijking toch altijd een zeer groote zwarigheid zoude zijn — en vooral voor te komen, dat die groote *concessie* niet door andere Afgescheidenen in gevolg worde getrokken [59]) of tot nadeel en krenking der regten en belangen van de Hervormde Kerk werde of worde uitgelegd.

125. Missive van den Secretaris van Staat aan den Minister van Justitie, 23 Maart 1838.

Justitie.

8 Febr. 1838 *no. 6 geheim.*

Zijne Excellentie den Heere Van Maanen,
Minister van Justitie.

's Gravenhage, den 23. Maart 1838.

HoogEdelGestrenge Heer!

De Koning heeft met zeer veel belangstelling kennis genomen van de laatstleden Dingsdag aan Hoogstdenzelven door Uwe Excel-

[59]) In gevolg trekken = aanvoeren als precedent.

lentie overhandigde promemorie betrekkelijk de wijze van behandeling van de zaak der Separatisten te Amsterdam.

Na overweging derzelve is het Zijne Majesteit wenschelijk voorgekomen om, alvorens dienaangaande eene beslissing te nemen, te beoordeelen, in hoever het mogelijk zal bevonden worden een besluit van toelating op te maken, hetwelk genoegzaam voldoet aan de vereischten, door Uwe Excellentie bij het slot dier promemorie opgenoemd.

Het aanbod van Uwe Excellentie om zoodanig besluit te ontwerpen, wordt dientengevolge door den Koning met welgevallen aangenomen, en het zal Hoogstdenzelven aangenaam zijn, dat Uwe Excellentie zich daarmede bezig houde, ten welken einde Uwe Excellentie hiernevens weder zal gevoegd vinden alle de stukken, welke met deszelfs promemorie overgelegd zijn geweest en bij Zijne Majesteit met het bedoelde ontwerp van besluit zullen worden teruggewacht.

Ik heb de eer mij met bijzondere hoogachting te noemen,

Uwer Excellentie's zeer dienstwillige dienaar,

VAN DOORN.

126. Missive van den Referendaris Van Appeltere aan den Minister van Justitie, 26 Maart 1838.

Justitie.

8 Febr. 1838 *no. 6 geheim.*

HoogEdelGestrenge Heer!

Hiernevens heb ik de eer aan Uwe Excell. te doen toekomen het in het net gebragte ontwerp van besluit betreffende de Separatisten, waarin ik mij op bladz. 3 eene kleine bijvoeging heb veroorloofd, ten einde te beter de rede te doen uitkomen waarom het Besluit alleen tot Amsterdam betrekkelijk is, zijnde het mij bij nadere overdenking evenals aan Uwe Excell. minder noodzakelijk toegeschenen om eene memorie van toelichting bij dit ontwerp te voegen, alzoo deszelfs strekking vanzelf duidelijk genoeg in het oog valt.

Intusschen is bij mij door gestadige overweging van dit onderwerp nog eene andere gedachte gerezen, of namelijk de zaak niet zoude kunnen gevonden worden door het verleenen eener autorisatie enkel tot het houden van vergaderingen welke anders bij de Strafwet zouden verboden zijn, en zonder eene uitdrukkelijke toelating als gemeente. Het is waar, daardoor zoude in zeker opzigt worden afgeweken van of liever uitgebreid litt. *b* van Zijner Majesteit Besluit van den 5. July 1836; maar daarentegen zoude de zaak betreffende de toelating als *gemeente* daardoor meer in haar geheel blijven en de twee belangrijke punten, dat er geene toelating als gemeente *gevraagd* is en de qualificatie aan de gemeente te geven, althans voorshands worden afgesneden.

Ik heb gemeend deze opkomende gedachte eenigzins nader te

mogen ontwikkelen, en veroorlove mij hiernevens aan Uwe Excell. aan te bieden een ontwerp van besluit in dien zin opgesteld, terwijl ik van het verlicht oordeel Uwer Excell. eerbiedig de beslissing zal tegemoet zien, of hetzelve ook verdienen zoude nader in aanmerking te komen, of welk gebruik daarvan zoude kunnen worden gemaakt.

Inmiddels heb ik de eer mij met eerbied te noemen

Uwer Excell. zeer gehoorzame dienaar,
A. W. VAN APPELTERE.

26 Maart 1838.

127. Promemorie van den Minister van Justitie, 27 Maart 1838 [60]).

Justitie.
8 Febr. 1838 *no. 6 geheim.*

(minuut) *Pro memoria.*

De twee ontwerpen van besluit, welke hiernevens aan Uwe Majesteit worden aangeboden als kunnende dienen om de zaak der Amsterdamsche Separatisten te regelen, komen dáárin overeen, dat volgens beiden deze regeling in de eigene beweging Uwer Majesteit haren oorsprong hebben zoude, dat de aanleiding daartoe zoude gevonden worden in de vrij voldoende verklaringen en verbindtenissen in het adres der voorzeide personen voorkomende, en dat de rede, waarom deze beschikking alleen de stad Amsterdam zoude betreffen, dáárin gevonden wordt, dat gelijke voldoende verklaringen en verbindtenissen in de adressen van elders niet worden aangetroffen.

Dezelve verschillen echter ten aanzien van de wijze, waarop aan de bestaande moeyelijkheden een einde zoude worden gemaakt. Aanvankelijk was bij mij het denkbeeld gerezen, of de zaak ten aanzien der Amsterdamsche Separatisten niet geheel en definitivelijk ten faveure [61]) der gedane verklaringen konde worden afgedaan door eene bepaalde erkenning of toelating als eene afzonderlijke kerkelijke gemeente, en daartoe zoude kunnen strekken het ontwerp no. 1.

Hetzelve was op dezen voet ingerigt, dat volgens hetzelve Uwe Majesteit, aannemende de door de adressanten aangegane verbintenissen welke noodwendig *van hen* moesten afkomstig zijn, en uit overweging dat alles waartoe geene vrijwillige verbindtenis van hunne zijde werd vereischt, door Uwe Majesteit konde worden geregeld, dan ook deze laatste punten uit krachte van Hoogstdeszelfs gezag alléén zoude vaststellen.

---

[60]) Deze datum staat niet geheel vast. Blijkens het voorgaande stuk waren de bijlagen 26 Maart gereed. Hoogstwaarschijnlijk is ook deze promemorie, evenals de vorige, op de wekelijksche conferentie van Dinsdag (d. i. 27 Maart) aan den Koning overhandigd.

[61]) Ten faveure van (vgl. blz. 240: ten gunste van) = ter wille van, met het oog op.

De voorname punten welke in dat geval in aanmerking zouden komen, zouden betreffen 1° den naam of de qualificatie aan de nieuwe gemeente te geven, welke door Uwe Majesteit dan *zelve* zonder op der adressanten verzoek te letten, maar alleen volgens Hoogstdeszelfs eigene inzichten zoude worden bepaald, heenziende over de qualificatiën welke zij zich eigendunkelijk toeschrijven, en 2° de omstandigheid dat door hen eigenlijk geene *toelating* was gevraagd, welk gebrek dan door de eigenmagtige beschikking Uwer Majesteit zoude worden verholpen.

Schoon nu door een zoodanig besluit Uwer Majesteit het stelligste blijk zoude gegeven worden van Hoogstdeszelfs gezindheid om deze zaak ten einde te brengen en de Separatisten voortaan in hunne tegenstrevingen stellig in het ongelijk zouden worden gesteld, bleven echter de bedenkingen bestaan, of de Separatisten nog niet steeds in hunne wederstreving zouden volharden uit hoofde van ontevredenheid met de aan hun te geven qualificatie, daar die van Hervormd of Gereformeerd naar mijne blijvende meening aan hun niet kan worden toegestaan; of zij zich niet over die toelating zelve als ongevraagd beklagen en die opnieuw als misbruik van gezag zouden uitkrijten; en of eindelijk aan den bedoelden aanhang door zoodanige vestiging niet een al te groote vastheid zoude worden verleend.

Dit heeft dan in de *tweede* plaats de gedachte doen geboren worden om de zaak op den meer algemeenen en min vasten voet te regelen, waartoe het ontwerp no. 2 zoude strekken. Dit ontwerp zoude vooralsnog enkel de strekking hebben om de toepassing der Strafwet, waarover de Separatisten zich toch het meeste beklagen, voor het vervolg onnoodig te maken, terwijl ten aanzien van hunne erkenning en toelating als *gemeente* hunne nadere voldoening aan de gegevene voorschriften zoude worden gewacht.

Wat de thans bestaande moeijelijkheden betreft zoude het effect van deze wijze van afdoening hetzelfde zijn als van het ontwerp no. 1; doch indien dit laatstgemelde de zaak meer definitivelijk zoude regelen, zoude daarentegen het ontwerp no. 2 daarboven vooruit hebben: 1° dat de Afscheiding daardoor niet zoozeer zoude worden bestendigd; 2° dat de moeyelijkheid zoude vervallen om eene bepaling te maken ten aanzien van den naam, door de nieuwe gemeente te voeren; 3° dat ook het gebrek van een bepaald verzoek om toelating minder in aanmerking zoude komen; terwijl eindelijk ten 4° op deze wijze meer zoude worden gehandeld in overeenstemming met Uwer Majesteit vroegere Besluiten, aan welke zelfs uitdrukkelijk zoude worden geïnhaereerd [62]), met uitzondering alleen van litt. b van Hoogstdeszelfs Besluit van den 5. July 1836, welke ten gunste der door de adressanten gegeven verzekeringen eene eenigzins ruimere toepassing zoude worden gegeven.

Tenslotte zoude nog dit besluit voor geene oppositie van de zijde der Separatisten vatbaar zijn, omdat, schoon zij daardoor niet *alles* zouden verkrijgen wat door hun wordt verlangd, echter datgene wat aan hun zoude worden verleend, de bevoegdheid namelijk om onverhinderd tezamen te komen, zeer stellig behoort onder de punten naar welke door hen wordt gewenscht.

---

[62]) Inhaereeren aan = aansluiten bij.

128. Ontwerp-besluit no. 1, door den Minister van Justitie bij den Koning ingediend, 27 Maart 1838.

Justitie.
8 Febr. 1838 *no. 6 geheim.*

(minuut)

Wij Willem etc.

Overwegende dat, toen eenige personen zich van de Hervormde Kerk in ons rijk hadden afgescheiden en wij met leedwezen hadden bespeurd, dat zij niettegenstaande alle welgemeende aanmaningen bij hunne begeerte om die scheiding geheel tot stand te brengen en te bestendigen bleven volharden, onze begeerte steeds heeft gestrekt om de moeyelijkheden te verminderen of weg te nemen, tot welke de afscheiding had aanleiding gegeven, en dat het ons mogelijk mogt zijn te voldoen aan het verlangen der Afgescheidenen om zich als eene afzonderlijke gemeente te mogen vestigen.

Overwegende dat deze zaak echter niet vatbaar was om geheel en alleen door eene beschikking van onze zijde te worden geregeld, maar dat ook de Afgescheidenen *van hunne zijde* aan ons vooraf zoodanige ophelderingen, verklaringen en verbindtenissen moesten doen toekomen, waardoor wij ons verzekerd konden houden, dat bij hunne toelating als eene afzonderlijke gemeente onze regten, die van den staat en die der bestaande gezindheden, in het bijzonder der Hervormde Kerk, niet zouden worden gekrenkt, noch de publieke orde en rust in gevaar gebragt.

Overwegende dat de verschillende teregtwijzingen van onzentwege aan de voorzeide Afgescheidenen gerigt en in het byzonder ons Besluit van den 5. July 1836 — Staatsblad no. 42 — dan ook ten doel hadden om hen bekend te maken met die punten, waaromtrent wij de voorzeide ophelderingen, verklaringen en verbindtenissen van hun moesten vorderen, alvorens hunne verzoeken zouden vatbaar zijn om in gunstige aanmerking te worden genomen, zijnde echter deze onze welwillende teregtwijzingen tot nog toe zonder afdoend resultaat gebleven.

Gezien echter in het bijzonder het adres, door H. H. Middel en andere ingezetenen der stad Amsterdam, zeggende zich te hebben afgescheiden van het Nederlandsch Hervormd kerkgenootschap, aan ons in de maand July 1837 ingediend en onderteekend door - - - [63]) personen, de vrouwen en kinderen daaronder begrepen.

In aanmerking nemende dat, ofschoon ook deze adressanten door dat stuk niet hebben voldaan aan alle de bepalingen van ons bovengenoemd Besluit en ofschoon dan ook *dat* adres zooals het ligt voor eene bewilliging van onze zijde geenszins vatbaar is, hetzelve echter in zooverre van andere soortgelijke adressen verschilt, dat hetzelve zoodanige verklaringen en verbindtenissen behelst, welke, in verband met de daarbij overgelegde gedrukte bijlagen, tot de verdere regeling der zaak van onze zijde *te hunnen opzigte* hebben kunnen leiden.

---

[63]) Het getal is niet ingevuld.

Dat bepaaldelijk daarbij zijn overgelegd de door de adressanten gewenschte reglementen en kerkelijke organisatie en dat door hun op eene voldoende wijze wordt aangenomen en verklaard, dat zij zelven zullen zorgen voor de behoefte van hunne eeredienst en armen zonder op onderstand van het rijk of op eenige bezittingen, inkomsten of regten van de Hervormde — Gereformeerde — Kerk of eenig ander in dit rijk erkend kerkgenootschap aanspraak te maken.

Dat met dit een en ander door *deze* adressanten, immers grootendeels, is voldaan aan datgene wat uitdrukkelijk *van hunne zijde* werd vereischt, terwijl de overige punten bij dit onderwerp in aanmerking komende, ons zijn gebleken vatbaar te zijn om door ons zonder verdere medewerking van hunne zijde te worden afgedaan.

Dat ons dan ook door het voorzeide adres ten aanzien van *deze* adressanten de mogelijkheid is geopend om, zonder op nadere verzoeken van hunnentwege te wachten, de oprigting eener afzonderlijke gemeente van Afgescheidenen binnen Amsterdam te bewilligen op zoodanige wijze, dat de verordeningen der Grondwet, onze regten en die van den staat, mitsgaders de regten der bestaande gezindheden en in het bijzonder die der Hervormde Kerk naar behooren worden verzekerd en ongeschonden bewaard blijven.

Overwegende dat in den tekst van het gedrukt ontwerp van huishoudelijke bepalingen bij het adres overgelegd, niets wordt aangetroffen, waarom hetzelve als met de publieke orde strijdig zoude moeten worden beschouwd en uit dien hoofde afgekeurd.

Aannemende de gedane verklaringen ten aanzien van de zorg voor der adressanten eeredienst en armen, mitsgaders ten aanzien van de bezittingen, inkomsten en regten der Hervormde — Gereformeerde — Kerk en der overige erkende kerkgenootschappen, en met terugzigt op die verklaringen overgaande om zelf en uit eigene beweging zoodanige punten vast te stellen als waaromtrent onze voorziening wordt vereischt.

Gezien de rapporten van verschillende departementen van algemeen bestuur en van den Raad van State op de verschillende adressen, door of vanwege Afgescheidenen aan ons ingediend.

Gelet op ons Besluit van den 16. Augustus 1824 — Staatsblad no. 45 —, waarbij o. a. de wijze is voorgeschreven, hoedanig bij de oprigting van nieuwe kerkelijke gemeenten en de stichting van kerken en gebouwen tot uitoefening der openbare eeredienst bestemd, behoort te worden gehandeld.

Hebben goedgevonden en verstaan:

Aan H. H. Middel en zoodanige andere ingezetenen der stad Amsterdam, zich afgescheiden hebbende van de Hervormde — Gereformeerde — Kerk, als welke onderteekend hebben het hiervoren gemelde adres, ten getale van ... personen, vrouwen en kinderen daaronder begrepen, wordt bij deze onze toestemming verleend tot het oprigten te Amsterdam van eene kerkelijke gemeente van personen, zich van de Nederlandsch Hervormde — Gereformeerde — Kerk hebbende afgescheiden; en zulks onder de navolgende bepalingen:

a. De op te rigten gemeente zal den naam dragen en moeten voeren van *Christelijke gemeente zich afgescheiden hebbende van het Hervormde kerkgenootschap.*

b. Dezelve gemeente zal zich in hare huishoudelijke betrekkingen regelen naar het *ontwerp van huishoudelijke bepalingen* bij het hiervoren gemelde adres aan ons overgelegd, welk ontwerp door ons wordt goedgekeurd behoudens de hiervorenstaande bepaling omtrent den naam welke de gemeente zal dragen en moeten voeren.

c. Overeenkomstig het daartoe gedane aanbod en de daarvan afgelegde verklaring zal de voorzeide gemeente verpligt zijn zelf te zorgen voor de behoefte van hare eeredienst en armen, zonder op onderstand van het rijk, noch ook op eenige bezittingen, inkomsten of regten van de Hervormde — Gereformeerde — Kerk of eenig ander in dit rijk erkend kerkgenootschap ooit aanspraak te maken.

d. Het kerkelijk bestuur der voorzeide gemeente zal zich overeenkomstig de artikelen 3 en 4 van ons Besluit van 16 Augustus 1824 nader aan ons wenden, ten einde op den aldaar voorgeschreven voet onze toestemming te erlangen tot de stichting eener kerk of de inrigting van zoodanige gebouwen tot oefening der openbare eeredienst bestemd, als voor de behoefte der nieuwe gemeente te Amsterdam noodzakelijk zal worden geacht.

e. In afwachting dat deze kerk of gebouwen in gereedheid zullen zijn gebragt, zal het aan het kerkelijk bestuur der gemeente vrijstaan zich tot het Stedelijk bestuur te Amsterdam te wenden tot het verkrijgen van verlof om hunne openbare eeredienst bij voorraad te mogen uitoefenen in eenig bepaald lokaal, daartoe door hen aan te wijzen en door het Stedelijk bestuur na gedaan onderzoek goed te keuren.

f. De voorzeide gemeente zal in alles verpligt zijn zich stiptelijk te onderwerpen aan en te gedragen naar de algemeene wetten en verordeningen van het rijk en in het bijzonder aan die van ons tegenwoordig Besluit, zullende bij afwijking daarvan de tegenwoordige toestemming worden gehouden niet te zijn verleend.

Onze Ministers van Justitie en van Binnenlandsche Zaken en de Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz., zijn ieder voor zooveel hem aangaat belast met de uitvoering van het tegenwoordig Besluit, hetwelk in het Staatsblad zal worden geplaatst.

Gedaan te *'s Gravenhage,* den - - - .

129. Ontwerp-besluit no. 2, door den Minister van Justitie bij den Koning ingediend, 27 Maart 1838.

Justitie.
8 Febr. 1838 *no. 6 geheim.*

(minuut)

Wij Willem enz.

Gezien het adres aan ons in de maand July 1837 ingediend door H. H. Middel en verdere gezamenlijke onderteekenaren ten getale

van - - - personen, vrouwen en kinderen daaronder begrepen, zijnde ingezetenen der stad Amsterdam en zeggende zich van het Nederlandsch Hervormd kerkgenootschap te hebben afgescheiden;

Gelet op het daarbij overgelegd ontwerp van huishoudelijke bepalingen, mitsgaders op de in het adres zelve voorkomende ophelderingen, verklaringen en verbindtenissen, in het bijzonder op de belofte der adressanten van nimmer aanspraak te zullen maken op eenige bezittingen, inkomsten of regten van de Hervormde — Gereformeerde — Kerk of eenig ander in dit rijk erkend kerkgenootschap;

Overwegende dat, hoezeer bij dat adres in onderscheidene opzigten niet wordt voldaan aan de voorschriften van ons Besluit van den 5. Juli 1836 — Staatsblad no. 42 — en alzoo dat adres, zooals het ligt en voor zooverre hetzelve de strekking heeft om onze toelating te verkrijgen tot de oprigting eener afzonderlijke kerkelijke gemeente, voor geene gunstige beschikking in den zin van ons voormeld Besluit vatbaar is, echter daardoor aan ons voldoende zekerheid gegeven is, dat aan *deze* adressanten ten aanzien van *hunne vergaderingen* eenige meerdere ruimte kan worden toegestaan zonder gevaar van de openbare rust of de regten der Hervormde — Gereformeerde — Kerk en andere in dit rijk bestaande kerkgenootschappen;

Willende een vernieuwd bewijs geven van onze geneigdheid om aan het verlangen der adressanten te voldoen, zoover de bepalingen der Grondwet, onze regten en die van den staat, mitsgaders onze zorg voor de regten der bestaande gezindheden en voor de openbare orde zulks toelaten;

En uit dien hoofde zonder te letten op de verkeerde strekking en verdere informaliteiten en gebreken van het voorzeide adres en geheel uit onze eigene beweging overgaande om in deze zaak te beschikken op zoodanigen voet, als waardoor met behoud der hiervorengemelde gewigtige aangelegenheden aan het verlangen der adressanten, wat betreft het noodige verlof tot het houden van hunne bijeenkomsten zelfs boven het getal van twintig personen, zal kunnen worden voldaan;

Gezien de rapporten van onderscheidene departementen van algemeen bestuur en van den Raad van State op de onderscheidene adressen aan ons ingediend door personen, zeggende zich van het Nederlandsch Hervormd kerkgenootschap te hebben afgescheiden;

Herzien ons Besluit van den 5. July 1836 — Staatsblad no. 42;

Gezien de artikelen 291—294 van het Wetboek van Strafregt;

Gezien ons Besluit van den 16. Augustus 1824 — Staatsblad no. 45;

Hebben goedgevonden en verstaan:

Art. 1.

Aan *H. H. Middel* en verdere ingezetenen der stad Amsterdam, welke als gezamenlijk vereenigd hebben onderteekend het hiervoren gemelde adres ten getale van - - - personen, vrouwen en kinderen daaronder begrepen, wordt onze autorisatie verleend tot het houden van vergaderingen zelfs het getal van twintig personen te boven gaande, ten doel hebbende zich met godsdienstige onderwerpen bezig te houden, zooals die daartoe volgens art. 291 van het Wet-

boek van Strafregt wordt vereischt, zullende echter ten aanzien van de plaatsen hunner bijeenkomst de toestemming van het Stedelijk bestuur van Amsterdam overeenkomstig art. 294 van het Wetboek van Strafregt moeten worden verzocht en verkregen.

Art. 2.

Deze onze toestemming zal echter van geen verder effect zijn dan om de bijeenkomsten van de voormelde adressanten, het getal van twintig personen te boven gaande, als geoorloofde vergaderingen te doen beschouwen met betrekking tot de art. 291 en 292 van het Wetboek van Strafregt; zullende de adressanten, wanneer zij verlangen mogten eene afzonderlijke kerkelijke gemeente op te rigten, zich stiptelijk moeten gedragen naar de bepalingen van onze hiervoren gemelde Besluiten van den 5. July 1836 — Staatsblad no. 42 — en van den 16. Augustus 1824 — Staatsblad no. 45.

Art. 3.

Zoolang onze toestemming tot de oprigting eener afzonderlijke kerkelijke gemeente door de adressanten niet zal gevraagd en verkregen zijn, zal hunne vereeniging door geene publieke autoriteiten als eene kerkelijke gemeente worden erkend, noch in eenige publieke stukken of akten aan dezelve eenige qualificatie mogen worden gegeven of regten worden toegekend, welke alleen aan gevestigde en toegelatene kerkelijke gemeenten kunnen worden toegeschreven.

Art. 4.

Wij behouden ons voor om de bij ons tegenwoordig Besluit verleende toestemming weder in te trekken, wanneer de adressanten door verkeerde gedragingen, met de openbare orde en rust strijdig, of door te handelen tegen de bestaande wetten en verordeningen, ons onverhoopt daartoe in de noodzakelijkheid mogten stellen en zich de aan hun verleende gunst onwaardig betoonen.

Onze Ministers enz.

130. Missive van den Secretaris van Staat aan den Minister van Justitie, 8 April 1838.

Justitie.
8 Febr. 1838 *no. 6 geheim.*

Zijne Exc. den Heer Minister Van Maanen.

HoogEdelGestrenge Heer!

Ik heb de eer Uwe Excellentie hiernevens terug te zenden den geheelen bundel stukken omtrend de Amsterdamsche Separatisten, waarbij gevoegd is de promemorie met de ontwerpen van besluit no. 1 en 2, onlangs door Uwe Exc. aan den Koning overhandigd.

Zijne Majesteit heeft dienaangaande nog geene beslissing genomen, maar in de vooronderstelling, dat de voorkeur zoude kunnen worden gegeven aan eene behandeling in den zin van het ontwerp no. 1, is de vraag ontstaan: of het ook verkieslijk zou kunnen zijn om het besluit korter en meer eenvoudig te maken en daardoor nog minder aanleiding tot aanmerkingen en verkeerde beoordeeling te geven?

Dientengevolge is uit Uwer Exc. ontwerp het sub A mede hierbij gevoegde opgemaakt, hetwelk ik gelast ben aan Uwer Exc. overweging te onderwerpen, met kennisgeving, dat het den Koning aangenaam zal zijn te vernemen, of, en zoo ja, welke bedenkingen daarop bij Uwe Exc. zullen vallen.

Ik heb de eer aan dien last bij deze te voldoen, mij met alle hoogachting noemende

Uwer Exc. onderdanigen dienaar

VAN DOORN.

8 April 1838.

131. Bijlage bij het vorige stuk.

Justitie.

8 Febr. 1838 *no. 6 geheim.*

Wij Willem etc. [64])

Gezien het adres aan ons ingediend door H. H. Middel en andere ingezetenen der stad Amsterdam, zeggende zich te hebben afgescheiden van het Nederlandsch Hervormd kerkgenootschap en daarbij hunne belangen voordragende omtrent de uitoefening hunner godsdienst, zijnde dat adres onderteekend door - - - personen, de vrouwen en kinderen daaronder begrepen.

In aanmerking nemende dat, ofschoon ook de adressanten niet hebben voldaan aan alle de bepalingen van ons Besluit van 5 July 1836 — Staatsblad no. 42 —, hun adres echter in zooverre van andere soortgelijke adressen verschilt, dat hetzelve zoodanige verklaringen en verbindtenissen behelst, welke, in verband met de daarbij overgelegde gedrukte bijlagen, tot de regeling der zaak van onze zijde *te hunnen opzigte* hebben kunnen leiden.

Dat in het bijzonder daarbij is overgelegd het door de adressanten gewenschte reglement van huishoudelijke bepalingen en dat door hun op eene voldoende wijze wordt aangenomen en verklaard, dat zij zelven zullen zorgen voor de behoefte van hunne eeredienst en armen, zonder op onderstand van het rijk of op eenige bezittingen, inkomsten of regten van de Hervormde — Gereformeerde

---

[64]) Blijkens een aanteekening, voorkomende op de minuut van dit stuk — Staatssecr. 19 Juli 1838 la. O. 30 geheim —, worden de eerste drie considerantia van het ontwerp van den Minister van Justitie hier geëlimineerd, omdat ze „de zaak te verre ophalen" en „voorts gewagen van bedoelingen, omtrent welke geene verklaring behoeft gegeven te worden."

— Kerk of eenig ander in dit rijk erkend kerkgenootschap aanspraak te maken.

Dat dan ook door dit een en ander ten aanzien van *deze* adressanten de mogelijkheid is geopend om in de oprigting door hen eener kerkelijke gemeente binnen Amsterdam te bewilligen, op zoodanige wijze, dat de verordeningen der Grondwet, onze regten en die van den staat, mitsgaders de regten der bestaande gezindheden en in het bijzonder die der Hervormde — Gereformeerde — Kerk naar behooren worden verzekerd en ongeschonden bewaard blijven.

Overwegende dat in den tekst van het gedrukt ontwerp van huishoudelijke bepalingen bij het adres overgelegd, niets wordt aangetroffen, waarom hetzelve als met de publieke orde strijdig zoude moeten worden beschouwd en uit dien hoofde afgekeurd.

Aannemende de gedane verklaringen ten aanzien van de zorg voor der adressanten eeredienst en armen, mitsgaders ten aanzien van de bezittingen, inkomsten en regten der Hervormde — Gereformeerde — Kerk en der overige erkende kerkgenootschappen.

Gezien de rapporten van verschillende departementen van algemeen bestuur en van den Raad van State.

Gelet op ons Besluit van den 16. Augustus 1824 — Staatsblad no. 45 —, waarbij o. a. de wijze is voorgeschreven, hoedanig bij de oprigting van nieuwe kerkelijke gemeenten en de stichting van kerken en gebouwen tot uitoefening der openbare eeredienst bestemd, behoort te worden gehandeld.

Hebben goedgevonden en verstaan:

Aan H. H. Middel en zoodanige andere ingezetenen der stad Amsterdam, zeggende zich afgescheiden te hebben van het Nederlandsch Hervormd kerkgenootschap en welke onderteekend hebben het hierboven gemelde adres ten getale van - - - personen, vrouwen en kinderen daaronder begrepen, wordt bij deze onze toestemming verleend tot het oprigten te Amsterdam van eene kerkelijke gemeente onder den naam van *Christelijke gemeente, zich afgescheiden hebbende van het Hervormde kerkgenootschap,* en zulks onder de navolgende bepalingen:

a. De op te rigten gemeente zal zich in hare huishoudelijke betrekkingen regelen naar het *ontwerp van huishoudelijke bepalingen,* bij het hiervoren gemelde adres aan ons overgelegd, en welk ontwerp door ons wordt goedgekeurd, behoudens de hiervoren aangewezen naam der gemeente.

. . . . [65]

Onze Ministers van Justitie en van Binnenlandsche Zaken en de Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz., zijn ieder voor zooveel hem aangaat belast met de uitvoering van het tegenwoordig Besluit, waarvan afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State ter informatie.

's Gravenhage, - - - .

---

[65]) De volgende bepalingen *b, c, d* en *e* zijn gelijk aan de overeenkomstige bepalingen, *c, d, e* en *f* in het ontwerp-besluit van den Minister van Justitie; vgl. hierboven no. 128.

132. Promemorie van den Minister van Justitie, April 1838.

Justitie.
8 Febr. 1838 *no. 6 geheim.*

(minuut) *Pro memoria*
betreffende de maatregelen ten aanzien
der Amsterdamsche Separatisten.

Bij het opstellen der considerantia van het ontwerp van besluit no. 1 was hoofdzakelijk bedoeld om zooveel mogelijk met *duidelijkheid* en *volledigheid* reeds vooraf te beantwoorden de bedenkingen, welke men konde voorzien dat, hetzij van den kant der Separatisten, hetzij van elders, zouden worden gemaakt.

Eén der punten, waarop men moest bedacht zijn, was, dat de Afgescheidenen welligt nog niet tevrede met den inhoud van het besluit, zouden beweren niet te hebben *verzocht* om hetgeen aan hen daarbij werd toegestaan. Om *hierin* te voorzien was met zorg vermeden om aan het besluit den vorm en het voorkomen te geven van eene *beschikking op het request* van H. H. Middel en was hetzelve zooveel mogelijk in de gedaante voorgedragen van eene daad, *uit de eigene beweging* Zijner Majesteit ontspruitende, en welker beweegredenen daarom bij dat besluit met naauwkeurigheid behoorden te worden ontwikkeld, aangeduid en ter kennisse van het algemeen gebragt te worden.

Het was voorts te voorzien, dat de Afgescheidenen en anderen een besluit in eene andere rigting opgesteld, zouden aanmerken als eene afwijking van het systema, tot nu toe door de Regering gevolgd, waardoor zij opnieuw aanleiding zouden krijgen om de vroegere handelingen der Regering te gispen.

Wijders zouden zij zeker niet nalaten om zoodanig besluit voor te dragen als een bewijs, dat de Regering over de *Afscheiding* meer gunstig had begonnen te denken, iets hetgeen van onberekenbaren invloed zoude kunnen zijn op de uitbreiding der nieuwe secte.

Al verder was zoo van de zijde der Separatisten als van elders de vraag te verwachten, waarom de Regering, meenende deze zaak door eene beschikking proprio motu [66]) te kunnen eindigen, daartoe niet reeds vroeger overgegaan was.

Eindelijk zouden zeker de Separatisten *buiten Amsterdam* zich beklagen, dat ook aan *hen* niet eene gelijke vrijheid werd verleend, en zouden zij naar hunne gewoonte, hoezeer met de waarheid strijdig, niet nalaten te verspreiden, dat zij, evenzeer als de Amsterdamsche, alles hadden beloofd wat met hun geweten overeen te brengen was.

In alle deze punten werd voorzien bij de motieven van het besluit, welke in het ontwerp *A* zijn weggelaten en hetwelk daarom niet aannemelijk moet worden geacht.

De *eerste* zinsnede van het ontwerp no. 1 had ten doel om aan te toonen, dat de toelating *niet* het gevolg was van een *nieuw systema,* maar dat die overeenkwam *met de beginselen, steeds door de Regering gevolgd.*

[66]) Proprio motu = uit eigen beweging.

De min of meer afkeurende wijze waarop daarin van de Afscheiding gesproken wordt, moest dienen om den waan te verhinderen, dat de Regering de afscheiding zoude begunstigen.

De *tweede* zinsnede gaf de rede aan, waarom de Regering niet vroeger tot eenen zoodanigen stap de motu proprio had kunnen komen, omdat er namelijk van *de zijde* der Separatisten verbindtenissen werden vereischt, waaraan niet konde worden gesuppleerd [67]).

De *derde* zinsnede was de gevolgtrekking en voortzetting der beide eerste, en had de strekking om te doen gevoelen, dat er nog door *geen* der Afgescheidenen geheel aan de gestelde voorschriften was voldaan.

De volgende zinsneden hadden ten doel om op te helderen, waarom *in het bijzonder* ten aanzien der Amsterdamsche Separatisten, en ook te *hunnen* aanzien *eerst nu* zoodanige beschikking mogelijk was geworden; omdat namelijk *eerst nu* eenigermate door hen aan de gestelde voorwaarden was voldaan op eene wijze, welke in de requesten van andere Separatisten niet word aangetroffen.

Om nog meer te doen uitkomen dat het besluit eene *eigenwillige* beschikking behelst, was in de *vijfde* periode gelaten de zinsnede, dat het request van H. H. Middel, zooals het was liggende, *voor geene gunstige beschikking vatbaar was.*

Het ontwerp van besluit sub litt. *A* gaat wel van dezelfde beginselen uit, en meer doordenkenden zullen die ook wel daarin opmerken, maar het behoort niet uit het oog verloren te worden, dat men in deze materie te doen heeft met onkundigen aan de eene zijde, en aan de andere zijde met lieden, gewoon om de bedoelingen der Regering te verdraayen en verkeerd voor te stellen, zoolang hun daartoe door eene volstrekt ondubbelzinnige en tot geen twijfel aanleiding gevende voordragt de gelegenheid niet benomen wordt; en het is hierom, dat de meer omstandige ontwikkeling van beginselen bij het ontwerp no. 1 had geschenen de voorkeur te verdienen boven eene kortere en meer gedrongene, maar daardoor ook min duidelijke voorstelling.

Dat het besluit, ontwerp no. 1, eenigermate tot verkeerde gevolgtrekkingen zoude kunnen aanleiding geven, schijnt bezwaarlijk te gelooven te zijn; integendeel is deszelfs hiervoren ontwikkelde strekking bepaaldelijk dienstig om zoodanige gevolgtrekkingen te voorkomen; en indien er zelfs van dien kant eenige bedenking mogt bestaan tegen de zijdelingsche afkeuring der Afscheiding in de eerste periode voorkomende, alsof de Regering zich daardoor eenigermate *tegen* de Afscheiding zoude verklaren, dan zoude het nog méér geraden schijnen om aan die ligte bedenking niet te hechten en die zinsnede te behouden, dan om door de weglating derzelve voet te geven aan de tegenovergestelde meening, alsof namelijk de Regering de Afscheiding zoude willen begunstigen; eene meening, tot welker verbreiding de leiders der Separatisten zich reeds lang zeer veel moeite hebben gegeven, en welke het zich laat aanzien dat zij vooral na het nemen van een besluit van toelating met nog meer kracht zullen trachten te bevorderen.

---

[67]) Suppleeren aan = voorzien in het ontbrekende, tegemoet komen aan wat er te weinig is.

Tenslotte verschilt het ontwerp *A* van dat *no. 1* ten opzigte van het dispositief [68]), zijnde de bepaling in het laatstgenoemde ontwerp sub litt. *a* voorkomende, bij het eerstgemelde ontwerp met de voorafgaande zinsnede ineengesmolten.

Het was echter niet zonder bedoeling, dat zulks in het ontwerp no. 1 vermeden was, want door de aldaar afzonderlijk voorkomende bepaling werd afgesneden de mogelijke bewering der Afgescheidenen, dat aan hun iets werd verleend, waarom zij niet hadden verzocht — waartoe de ineensmelting der periodes meerdere aanleiding geven zoude — en werd tevens ook meer uitdrukkelijk aangeduid, dat het toekennen van eene *benaming* aan de nieuwe gemeente behoort tot die punten, welke vatbaar zijn om *door de Regering uit eigene beweging* te worden vastgesteld, *zonder dat daartoe het verzoek der adressanten behoeft in aanmerking te komen.*

133. Nota van den Secretaris van Staat (?) [69]*), Mei 1838.*

Staatssecr.
19 Juli 1838 *la. O 30 geheim.*

Nota betrekkelijk de promemorie van den Minister van Justitie.

De Minister van Justitie oordeelt, dat het besluit zooveel mogelijk duidelijk en volledig moet zijn en dat vermeden moet worden daaraan den vorm te geven van eene beschikking op een verzoek, maar dat de zaak moet worden voorgedragen als eene daad uit eigene beweging.

Door eene andere rigting aan het besluit te geven zal men naar 's Ministers oordeel aanleiding geven:

1 tot het denkbeeld dat van het tot nu toe gevolgd systema wordt afgeweken;

2 tot het vermoeden dat thans gunstiger over de Separatisten gedacht wordt;

3 tot de vraag waarom zij niet vroeger erkend zijn;

4 tot reclames of grieven van de Separatisten buiten Amsterdam, dat zij niet op gelijke wijze behandeld worden.

Naar mijn oordeel zijn geene van deze vier bedenkingen te vermijden, hoe men het Besluit ook inrigte, want zij liggen in den aard der zaak.

De quaestie toch betreft eene erkenning der Amsterdamsche Separatisten, *hoezeer zij niet aan alle de voorschriften van het Besluit van 1836 voldaan hebben.* Geschiedt dit, dan ligt daarin werkelijk opgesloten eene mindere strenge handhaving van het

---

[68]) Dispositief = beschikkend, verordenend gedeelte der rechterlijke uitspraak.

[69]) Daar de stukken heen en weer gaan tusschen den Minister van Justitie en de Staatssecretarie, is de Secretaris van Staat waarschijnlijk de opsteller van deze anonyme nota.

systema van 1836 in alle de details, eene meer toegevende behandeling der Separatisten en eene aanleiding tot de aanmerking, waarom het niet vroeger geschied is, gelijk mede tot reclames van Separatisten buiten Amsterdam.

Is dit zoo, dan kan men het door de beste redeneringen niet onwaar maken en schijnt het verre verkieslijk te zijn zich van redeneringen te onthouden en de zaak zonder ophef en met de meest mogelijke eenvoudigheid te behandelen.

Er is meer: de considerans [70]) van den Minister van Justitie zullen — dat is althans mijne vrees — de bedenkingen eerder provoceren, dan voldoende beantwoorden. Bij dezelve toch wordt vooral gedrukt op het handelen *proprio motu* en zij schijnen bijzonder ingerigt om zoodanige handeling te verdedigen. Maar waarom zal Zijne Majesteit nu *proprio motu* tot eene erkenning overgaan, terwijl de Separatisten niet in alles voldoen aan hetgeen van hen gevorderd wordt? Zal niet juist in dat *proprio motu* eene afwijking van systema en eene veranderde wijze van denken jegens de Separatisten gezien worden? Zal niet vooral daarin eene aanleiding liggen tot de vraag, waarom dat *proprio motu* niet vroeger gewerkt heeft, waarom het niet ook jegens Separatisten buiten Amsterdam en meer algemeen werkt?

Deze korte beschouwingen komen voor het gevoelen te mogen staven, dat het verkieslijk is de considerans weg te laten, van geene daad uit eigene beweging te spreken en daarentegen de beschikking meer als een gevolg van een verzoek te doen voorkomen; en hiertoe waren de voorgedragen wijzigingen in het ontwerp van den Minister van Justitie bestemd — zie A.

Mogt Zijne Majesteit echter Hoogstdeszelfs bijval aan die beschouwingen niet verleenen en aan het meer beredeneerd ontwerp de voorkeur geven, dan zouden daarin welligt toch de veranderingen kunnen gebragt worden, welke op het nevensgaand stuk aangetekend zijn — zie B [71]).

134. Missive van den Secretaris van Staat aan den Minister van Justitie, 21 Mei 1838.

Justitie.

8 Febr. 1838 *no. 6 geheim.*

Zijne Excellentie den Heere Van Maanen,
Minister van Justitie.

's Gravenhage, den 21. Mei 1838.

HoogEdelGestrenge Heer!

De nadere pro-memoria, welke door Uwe Excellentie aan den Koning is aangeboden betreffende de maatregelen ten aanzien der

---

[70]) Lees: considerantia.

[71]) Het ontwerp B bevat slechts enkele zeer ondergeschikte redactioneele veranderingen in het ontwerp van den Minister van Justitie [Staatssecr. 19 Juli 1838 la. O 30 geheim].

Amsterdamsche Separatisten, heeft aanleiding gegeven tot het opperen van eenige consideratiën, welke vervat zijn in eene nota, die ik de eer heb hiernevens op 's Konings last aan Uwe Excellentie te doen geworden, vergezeld van de twee ontwerpen A en B in het slot dezer nota aangehaald.

Uwe Excellentie zal daarbij gevoegd vinden een request, dezer dagen bij Zijne Majesteit ingekomen, van *P. W. Lothes c. s.*, inwoners der stad en provincie *Utrecht* en tot de Separatisten behoorende, verzoekende om gunstige beschikking op hunne bede om vrijheid en bescherming in de uitoefening van godsdienst volgens hunne begrippen.

Het is Zijner Majesteits verlangen, dat Uwe Excellentie dit alles overwege — het zooeven vermeld request in verband met uw rapport van den 18. dezer geheim no. 2 — en daaromtrent in de conferentie van aanstaande Vrijdag uw gevoelen schriftelijk of mondeling aan Hoogstdenzelven mededeele; zullende het Zijne Majesteit aangenaam zijn, dat de aandacht in het bijzonder gevestigd worde op de vragen: of het als doelmatig te beschouwen is een besluit van erkenning te nemen? zoo ja, welke redactie dan de voorkeur zou verdienen, de meer of de minder gemotiveerde? zoo neen, wat er dan ten aanzien der aanhangige requesten zou behooren gedaan te worden.

Ik heb de eer mij met bijzondere hoogachting te noemen

Uwer Excellenties zeer dienstwillige dienaar,

VAN DOORN.

135. Nota van den Minister van Justitie, 25 Mei 1838 [72]).

Justitie.

8 Febr. 1838 *no. 6 geheim.*

(minuut)

Nota
betreffende de zaak der Separatisten.

Bij kabinetschrijven van den 21. dezer maand werden de volgende vragen voorgesteld:

1e vraag: is het als doelmatig te beschouwen een besluit van erkenning te nemen?

Ofschoon er thans en ten aanzien der *Amsterdamsche* Separatisten — want het behoeft geene herinnering dat er *alleen te hunnen* aanzien eenige quaestie is gerezen van toelating — niet zóóveel zwarigheid als vroeger en ten aanzien van Separatisten uit andere gemeenten in hunne toelating of erkenning zoude gelegen zijn, blijven daartegen echter nog altijd gewigtige bedenkingen bestaan, zoo van algemeenen aard, als meer bijzonder tegen eene erkenning *op het tegenwoordig tijdstip.*

---

[72]) De Vrijdag, volgende op 21 Mei 1838, viel op 25 Mei; vgl. no. 134.

a Van de bedenkingen, welke tegen eenige erkenning in het algemeen kunnen worden aangevoerd, is deze de voornaamste: Thans is de Afscheiding eene wel veel gerucht makende, maar in de daad niet veel beduidende afzondering; bij eene legale erkenning en vestiging dier secte staat het te vreezen dat de *eigenlijke scheuringsgezinden* zich daarbij zullen voegen, waaruit eene geheele omkeering in het kerkelijke zoude kunnen voortvloeyen, welker invloed op de algemeene rust en zelfs in het staatkundige uit hoofde van de bekende beginselen dier partij niet te berekenen zouden zijn.

b De voornaamste bedenkingen tegen eene erkenning op het tegenwoordig tijdstip bestaan hierin:

1° Dat het publiek zich met de zaak der Separatisten al minder en minder bezig houdt, en dezen alom het crediet verliezen dat zij nog hadden bezeten, terwijl eene erkenning der Amsterdamsche Separatisten op het tegenwoordig tijdstip de algemeene aandacht weder op dit onderwerp zoude vestigen en aan de zaak der Separatisten nieuwe kracht zoude bijzetten.

[2° Dat bij de aannaderende regterlijke organisatie aan de Separatisten derzelver voorname steun — de vrijspraken te Amsterdam — wel spoedig zal ontvallen. Toen de Separatisten overal elders waren gecondemneerd en de Amsterdamsche Regtbank de eenigste was, welker uitspraak nog werd tegemoet gezien, was er eene zeer merkbare daling in den toon hunner geschriften te bespeuren, en ware het oordeel dier Regtbank anders uitgevallen, dan had men zich welligt met de geheele onderwerping der Separatisten aan de wetten mogen vleijen.

Het schijnt wel te kunnen beproefd worden, welken invloed thans de eenparigheid der regterlijke uitspraken hebben zal, te meer daar de onwettige vergaderingen zich nu reeds hoofdzakelijk slechts bepalen tot die provinciën, welke aan de Amsterdamsche regtspraak in cas van correctionneel appel onderworpen zijn.

Het valt overigens in het oog, dat een besluit van erkenning, wanneer het dan raadzaam wordt geacht, eene veel betere houding zoude hebben *nádat* de Separatisten alom binnen de palen der wet zouden zijn teruggekeerd dan thans, nu zij daaraan den schijn zouden geven van eene regtvaardiging van hunnen tegenstand.] [73])

3° Dat het onderzoek aangaande de overige Separatisten buiten Amsterdam nog hangende is. Er bestaat toch een algemeene band tusschen hen, en na eenmaal de Amsterdamsche Separatisten toegelaten te hebben, zoude men toch de overigen bezwaarlijk kunnen afwijzen, wanneer hun verzoek op denzelfden voet als dat der Amsterdamsche werd ingerigt.

Eindelijk 4°, dat volgens de bijzonderheid vermeld bij rapport van den 18. dezer geheim no. 2, er ligtelijk eene scheuring tusschen de Separatisten zelve schijnt te kunnen ontstaan, waardoor eene toelating al weder zonder effect zoude zijn, tenzij die tot twee en welligt meerdere onderdeelen der Separatisten werd uitgestrekt.

c Eene derde rede eindelijk, waarom eene erkenning niet raad-

---

[73]) Op den rand met potlood: „Dit (nl. de geheele bedenking sub 2°) liefst weglaten, want voor 1 October is dit niet bruikbaar." Door de geheele passage is dan ook een streep gehaald.

zaam schijnt, bestaat daarin, dat de Separatisten waarschijnlijk met de te geven *qualificatie* niet tevrede zullen zijn, in welk geval de zaak geen' stap voorwaarts zoude hebben gedaan. Het is waar, het Hoog Bestuur zoude dan een blijk van welwillendheid hebben gegeven, en men zoude kunnen zeggen, dat er verder slechts een verschil omtrent woorden bestond, maar dit zoude in de publieke opinie eerder *tegen* dan *ten gunste van* het Hoog Bestuur werken, daar men dan zoude zeggen, dat de *Separatisten,* gelijk zij nu reeds meermalen hebben verklaard, op het stuk der qualificatie niet konden toegeven, omdat zij zonder hun geloof te krenken niet van den naam van *Gereformeerden* konden afstand doen; doch dat er geene redenen bestonden, waarom het Hoog Bestuur, al het overige willende toegeven, ook in dit punt niet meer inschikkelijkheid zoude betoonen, — welke redenering, hoe ongegrond ook, ligtelijk veld zoude kunnen winnen.

Maar al mogt ook deze verkeerde meening geen ingang vinden, dan zoude toch, indien eens de Separatisten met de nieuwe qualificatie geen genoegen nemen, een besluit van erkenning ten minste dit nadeel opleveren, dat de zaak zonder vrucht uit haar geheel en opnieuw ter sprake zoude zijn gebragt.

IIe vraag: Indien het raadzaam mogt zijn een besluit van erkenning voor de Amsterdamsche Separatisten te nemen, welke redactie zoude dan de voorkeur verdienen, de meer of de minder gemotiveerde?

In de nota gevoegd bij de kabinetsmissive van den 21. dezer, wordt gezegd, dat daar het besluit zoude inhouden eene erkenning van de Amsterdamsche Separatisten, hoezeer zij niet *in alles hadden voldaan aan* de voorschriften van het Besluit van 1836, die motieven toch niet zouden kunnen strekken om de aanmerking weg te nemen, waarom de erkenning niet vroeger geschied was, en waarom er nu eerst van het aangenomen systhema zoude worden afgeweken; uit welken hoofde het dan beter zoude zijn de zaak zonder ophef en met de meeste eenvoudigheid te behandelen.

Hoezeer de redenen waarom eene gemotiveerde redactie de voorkeur verdient, vroeger reeds omstandig zijn ontwikkeld, kan hier tot nadere opheldering nog worden bijgevoegd, dat aan die redactie ten grondslag heeft gelegd het begrip, dat *niet alle* de voorschriften van het Besluit van 1836 *van gelijk belang* waren, maar dat die konden worden onderscheiden in voorschriften van *min essentiëlen* aard, voorschriften de *meedewerking der Separatisten niet stellig vereischende,* en voorschriften van *essentiëlen* aard en waartoe tevens de *medewerking der Separatisten noodig was.*

Van *min essentiëlen aard* waren de voorschriften omtrent den *vorm* der in te dienen verzoeken. Dezelve strekten om aan de Regering het onderzoek naar de personen enz. gemakkelijk te maken; maar de noodige inlichtingen konden toch ook van elders worden erlangd, en dit geschied zijnde, was er geene rede, waarom de Regering op *dat* punt niet zoude kunnen toegeven.

Als *minder stellig de medewerking der Separatisten vereischende* kan worden beschouwd de titel of qualificatie aan de nieuwe gemeente te geven, en hoewel het altijd verkieslijk zoude zijn, dat de Separatisten zelf aanboden eenen anderen naam dan die der *Gereformeerde Kerk* aan te nemen, schijnt er geen groot bezwaar

in gelegen te zijn, dat de Regering daarin, ten einde aan de zaak een einde te maken, de initiative neme.

Maar een *essentiëel* punt betrof het afzien van de Separatisten van alle aanspraak op de goederen der Hervormde Kerk, en dit kon alléén geschieden door eene stellige verklaring van hunne zijde. Dit was vroeger nimmer rondborstiglijk en zonder arglist geschied; altijd had men zich daarbij achter duistere en voor verschillende uitleggingen vatbare bewoordingen verscholen, en zelfs in het laatste adres uit Utrecht is het opmerkelijk, hoe hetzelve overigens met zeer veel duidelijkheid is gesteld, doch juist omtrent dit punt in eene blijkbare duisterheid is gewikkeld. In het Amsterdamsche adres alléén werd de verklaring dienaangaande op eene genoegzaam voldoende wijze gevonden.

De voorgestelde motieven nu hebben ten doel om de opgemelde onderscheiding tusschen de onderscheidene voorschriften van het Besluit van 1836 te doen gevoelen en om aan te toonen, dat, nu er aan het *essentiële* en de medewerking der Separatisten stellig vorderende vereischte is voldaan, uit aanmerking daarvan de Regering, ook van elders genoegzaam ingelicht, van de *min essentiële* vereischten, den vorm betreffende, afziet, en voorts *uit eigene beweging* beslist over die punten, welke vatbaar zijn om *zonder medewerking der Separatisten* te worden afgedaan.

Op deze wijze meent men dat de houding der Regering volkomen zoude zijn geregtvaardigd, en de aanleiding tot alle aanmerking, waarom nu eerst van het vroegere systhema wordt afgeweken, zoude zijn afgesneden.

IIIe vraag: Wat er, in geval de erkenning *niet* doelmatig te achten ware, ten aanzien der aanhangige requesten zou behooren gedaan te worden?

Het thans opnieuw ingediende request zoude aan het departement van Eeredienst en dat van Justitie kunnen worden gerenvoyeerd ten einde simul et semel te worden behandeld met de aldaar nog aanhangige requesten van buiten Amsterdam; terwijl op het Amsterdamsche request overeenkomstig de voordragt der genoemde departementen bij rapporten van den 12./26. Aug. 1837 no. 5/4 en van den 31. January/14. February 1838 no. 1/1 zoude kunnen worden beschikt.

In verband met de bijzonderheid vermeld in mijn rapport van den 18. dezer no. 2, is het mij niet gebleken, dat het request uit Utrecht iets opmerkelijks bevat, of het moest wezen, dat het slechts door 43 personen uit Utrecht is onderteekend en dat het *niet* onderteekend is door Scholte, schoon die vroeger gewoond heeft ten huize van den mede-onderteekenaar *H. G. Klijn,* ten aanzien van welken laatste nog valt aan te merken, dat hij, de vergunning bekomen hebbende om te zijnen huizen bijeenkomsten te houden ook boven het getal van twintig personen, die vergunning aan het Stedelijk bestuur weder heeft opgezegd, met aankondiging dat hij voortaan zijn huis dacht open te stellen voor de godsdienstoefeningen der Separatisten.

136. Rapport van den Minister van Staat Van Gennep aan den Koning, 7 Juli 1838.

Staatssecr.
14 Sept. 1838 *la. S 37 geheim.*

Aan den Koning.

's Gravenhage, den 7. Juli 1838.

De ondergeteekende heeft de eer gehad bij missive van den heer Secretaris van Staat van 2 Juli 1838 geheim la. F 27 te ontvangen de hierbij teruggaande en op de daarbij gevoegde nota vermelde stukken, allen betrekking hebbende tot de in gemelde schrifturen gevoegde adressen der zoogenaamde Separatisten, ten einde nopens de verdere behandeling dezer zaak des ondergeteekendens gevoelen aan Zijne Majesteit te doen kennen.

Aan dezen geëerbiedigden last op de best mogelijke wijze zullende trachten te voldoen, gelooft de ondergeteekende, dat hier alleen de vraag is, hoedanig ten aanzien van het adres van *H. H. Middel* c.s. te *Amsterdam* zoude dienen gehandeld te worden, daar geene redenen tot eenige beschikking op verdere adressen, als generlij verzoek inhoudende, schijnen aanwezig te zijn.

Met opzigt dan tot het adres van *Middel* c.s. te *Amsterdam* verzoekt de ondergeteekende dadelijk te mogen overgaan tot het voordragen van eenige beschouwingen en daarna als bij gevolgtrekking eene conclusie te mogen voorstellen en die tot meerdere duidelijkheid in een geretoucheerd [74]) ontwerp van besluit te begrijpen en aan Zijne Majesteit ter overweging aan te bieden.

In de eerste plaats dan vermeent de ondergeteekende te moeten opmerken, dat de afscheiding der adressanten van het Hervormd kerkgenootschap op zichzelve beschouwd en hoezeer dan ook als eene dwaling moetende afgekeurd worden, echter niet onder de eigentlijke misdaden behoort te worden gerangschikt, maar als een gevolg van gemoedelijke bezwaren, die van eenen godsdienstigen aard zijn, moet worden beschouwd, en dat in soortgelijke zaken het onopgemerkt laten van dezelven volgens de ondervinding veelal eene betere uitwerking schijnt te hebben, dan van regterlijke vervolgingen of strenge behandelingen, die in godsdienstgeschillen dikwijls het vuur meer aanblazen dan verdoven, te wachten is.

Eene tweede aanmerking is, dat over het verstand der artikelen van de Grondwet die over de godsdienst handelen, en over de al of niet toepasselijkheid van de twee artikelen uit het Fransche Wetboek van Strafregt die tegen de vereeniging der afgescheidenen worden ingeroepen, niet door alle deskundige beoordeelaars en ook niet door alle regtscollegiën dezelfde denkbeelden worden aan den dag gelegd.

In de derde plaats verdient ook aangemerkt te worden, dat in het Hervormd kerkgenootschap zelve de meer of minder verbindende kracht der zoogenaamde Formulieren van eenigheid niet

---

[74]) Retoucheeren = herzien, de laatste hand leggen aan.

door allen op dezelfde wijze wordt uitgelegd, daar het bekend is, dat de aan de leeraars voorgeschrevene verklaring van zich te zullen houden aan de leer, *overeenkomstig Gods heilig Woord in die Formulieren vervat*, door groote en geäccrediteerde [75]) mannen en hoogleeraren verschillend wordt uitgelegd, alzoo de één door de woorden „overeenkomstig Gods Woord" wil verstaan: *voorzoover* die leer met Gods Woord overeenstemd — quatenus —, terwijl anderen vasthouden, dat deze woorden beteekenen: *omdat* die leer wat de hoofdzaken betreft met Gods Woord overeenstemd — quia —, en wederom anderen die leer vinden voorgesteld *als* overeenkomende met Gods heilig Woord — quippe —, zoodat zelfs de hoofdvoorstanders dezer onderscheidene opvattingen met de namen van *quia, quatenus* en *quippe* dikwijls worden aangeduid [76]) en de schroomvalligheid der Algemeene Synode om zich omtrent het regt verstand der bedoelde verklaring te uitten door de Afgescheidenen wordt aangevoerd als eene rede, waardoor zij de kerkleer, aan welke zij gehecht zijn, in gevaar beschouwen en daaruit, hoe bekrompen dan ook dit dwaalbegrip zijn moge, eene aanleiding tot hunne afscheiding ontleenen.

Eene vierde aanmerking is, dat, indien men van gedagten is dat er in deze termen zouden zijn op het verzoek der requestranten eene gunstige dispositie te nemen, het eene te ver gezochte pointille [77]) schijnt te wezen, zich over den naam die men aan de bedoelde gemeente geven wil zoozeer te bekommeren, daar men toch het voorbeeld heeft van de benamingen van *Herstelde Evangeliesch Luthersche Gemeente* bij de Lutherschen en van *Remonstrantsch Gereformeerde Gemeente* bij de Hervormden, en dat men dus, indien Zijne Majesteit in het te nemen besluit aan deze gemeente eenen naam zoude verkiezen te geven, zeer wel naar die aangevoerde voorbeelden die van *Afgescheiden Gereformeerde Gemeente* zoude kunnen bezigen, welke benaming zich ook door eene meerdere kortheid dan de bij onderscheidene projecten voorgestelde zoude aanprijzen en waarschijnlijk bij de adressanten geen tegenstand zoude ontmoeten.

De ondergeteekende moet in de vijfde plaats aanmerken, dat, voorzooverre men de benaming die in de concept-besluiten voor deze gemeente wordt voorgesteld, boven die van den ondergeteekende zoude willen verkiezen, men in allen gevalle het door den Raad van State bijgevoegd woord van *bestaande* in de periode „zich afgescheiden hebbende van het *bestaande* Hervormd kerkgenootschap" zoude dienen te behouden, daar de adressanten, voorzoover de ondergeteekende over hunne wijze van zien kan oor-

---

[75]) Geaccrediteerd = (mannen) van aanzien en vertrouwen.

[76]) Volgens art. 38 van het *Reglement op het examen en de toelating tot het leeraarambt in de Hervormde Kerk* waren de geëxamineerden verplicht te verklaren, dat zij „de leer, welke overeenkomstig Gods Heilig woord, in de aangenomen formulieren van eenigheid der Nederlandsche Hervormde kerk is vervat, ter goeder trouw aannemen en hartelijk gelooven." De strijd over de beteekenis dezer woorden leidde tot het ontstaan van de drie hierboven genoemde opvattingen, waarbij het quippe slechts een nuanceering vertegenwoordigde van het quia; vgl. C. Hooyer, *Kerkelijke wetten voor de Hervormden*, blz. 57, noot.

[77]) Pointille = haarklooverij.

deelen, nooit kunnen toegeven van niet Gereformeerd te zijn, maar wel, dat zij zich van het bestaand Hervormd — Gereformeerd — kerkgenootschap hebben afgescheiden, en men hun anders met de eene hand iets zoude geven, hetgeen men met de andere hand dadelijk weder zoude terugnemen.

Naar aanleiding dezer aangevoerde beschouwingen en van andere bij de onderscheidene adviesen voorkomende opmerkingen, zou de ondergeteekende alzoo eerbiedig van gedagten zijn, dat door Zijne Majesteit aan de zaak der adressanten *H. H. Middel* c.s. te *Amsterdam* een einde zoude kunnen worden gemaakt door derzelver godsdienstige bijeenkomsten te gedoogen op den voet en volgens de bepalingen, zooals de ondergeteekende beproefd heeft die in een eenigzins gewijzigd concept-besluit te vervatten, hetgeen hij zich de eer geeft hiernevens te voegen en aan de beoordeeling van Zijne Majesteit eerbiedig te onderwerpen.

De Minister van Staat,
VAN GENNEP.

137. Concept-besluit door den Minister van Staat Van Gennep aan den Koning ingediend, 7 Juli 1838.

Staatssecr.
14 Sept. 1838 *la. S 37 geheim.*

Wij Willem etc.

Gezien het adres aan ons ingediend door H. H. Middel en andere ingezetenen der stad Amsterdam, zeggende zich te hebben afgescheiden van het Nederlandsch Hervormd kerkgenootschap en daarbij hunne belangen omtrent de uitoefening hunner godsdienst voordragende.

In aanmerking nemende dat, ofschoon ook de adressanten niet hebben voldaan aan alle de bepalingen van ons Besluit van 5 July 1836 — Staatsblad no. 42 —, hun adres echter zoodanige verklaringen en verbindtenissen bevat, welke, in verband met de daarbij overgelegde gedrukte bijlage tot de afdoening der zaak van onze zijde *te hunnen opzigte* hebben kunnen leiden.

Dat in het bijzonder volgens de gemelde gedrukte bijlage — zijnde het door de adressanten verlangde reglement van huishoudelijke bepalingen — door hun op eene voldoende wijze wordt aangenomen en verklaard, dat zij zelve zullen zorgen voor de behoefte van hunne eeredienst en armen, zonder op onderstand van het rijk of op eenige bezittingen, inkomsten of regten van de Hervormde Kerk of eenig ander in dit rijk erkend kerkgenootschap aanspraak te maken.

En voorts in aanmerking nemende dat in gemeld reglement niets wordt aangetroffen, waarom hetzelve als met de publieke orde strijdig zoude moeten worden beschouwd en afgekeurd.

Gezien de rapporten van verschillende departementen van algemeen bestuur en van den Raad van State.

Hebben besloten en besluiten te gedoogen, dat door de adres-

santen te Amsterdam eene kerkelijke gemeente onder de benaming van *Afgescheide Gereformeerde gemeente te Amsterdam* worde opgerigt, mits dezelve gemeente zich in hare huishoudelijke betrekkingen regele naar het ontwerp van huishoudelijke bepalingen, bij het hiervoren gemelde adres aan ons overgelegd, welk ontwerp door ons, behoudens de hiervoren aangewezene benaming, wordt goedgekeurd, en mits de adressanten overeenkomstig het daartoe gedane aanbod en de daarvan gedane verklaring zelve zorgen voor de behoefte van hunne eeredienst en armen, zonder op onderstand van het rijk, noch ook op eenige bezittingen, inkomsten of regten van de Hervormde Kerk of eenig ander in dit rijk erkend kerkgenootschap ooit aanspraak te maken, en mits eindelijk de adressanten zich omtrent de stichting of het gebruik van een kerkgebouw of andere gebouwen van welken aard, voor de oefening der openbare eeredienst of behoefte der gemeente bestemd, en in alles wat het bestuur der nieuwe gemeente betreft, zich onderwerpen aan en gedragen naar de voorschriften en verordeningen tot deze materie betrekkelijk, en bepaaldelijk aan die van ons tegenwoordig Besluit, zullende bij afwijking daarvan hetzelve worden gehouden niet te zijn verleend.

Onze Ministers van Justitie en van Binnenlandsche Zaken en de Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz., zijn ieder voor zooveel hun aangaat belast met de uitvoering van het tegenwoordig Besluit, hetwelk in het Staatsblad zal worden geplaatst.

Gedaan enz.

138. Brief van den Minister van Staat Van Gennep aan den Secretaris van Staat Van Doorn, 14 Juli 1838.

Staatssecr.
14 Sept. 1838 *la. S 37 geheim.*

Zijne Excellentie den Heer Secretaris van Staat, Baron Van Doorn.

's Graveland, 14 July 1838.

Hoogedelgeboren Heer!

Hoezeer op de in mijne handen gestelde stukken der Separatisten door mij bereids aan Zijne Majesteit is gerapporteerd geworden, is mij echter die zaak in het hoofd blijven malen en heeft dit aanleiding gegeven om een eenigzints anders gewijzigd ontwerp van besluit te maken, hetgeen ik mij veroorloof Uwe Excellentie bij deze te doen toekomen.

Ik weet niet of dit werk nog in zijn geheel is en in hoeverre het al of niet gepast zoude zijn met dit nieuw ontwerp alsnog voor den dag te komen, en ik laat dus gaarne aan Uwe Excellentie over om

hetzelve te vernietigen of daarvan al of niet gebruik te maken, al naardat zulks aan U het geschik(t)ste voorkomt, zijnde mijn streeven met dit ontwerp voornamentlijk geweest, aan den Koning behulpzaam te zijn om uit dit labyrinth te geraken op eene wijze, die geen der belanghebbenden, indien zij redelijk zijn, konde choqueren.

. . . . [78]

VAN GENNEP.

139. Tweede concept-besluit, opgemaakt door den Minister van Staat Van Gennep, 14 Juli 1838.

Staatssecr.

14 Sept. 1838 *la. S 37 geheim.*

Wij Willem enz.

Gezien het adres ons aangeboden door Middel c.s. te Amsterdam, zeggende zich te hebben afgescheiden van het Nederlandsch Hervormd kerkgenootschap, en strekkende om eene gunstige beschikking ten aanzien eener door hen op te rigten godsdienstige gemeente te erlangen.

Gelet op de bepaling van art. 193 der Grondwet.

Gehoord de rapporten van onderscheide departementen van algemeen bestuur en van den Raad van State.

Overwegende dat de adressanten stellig hebben verklaard voor het onderhoud van hunlieder kerk, kerkdienst en armen te zullen zorgen, zonder op de hulp of bijdragen of op de goederen en eigendommen van het Hervormd of van eenig ander kerkgenootschap of op onderstand vanwegen het rijk aanspraak te zullen maken, en dat de bij hun adres overgelegde huishoudelijke bepalingen niets inhouden, strijdig met de openbare orde of veiligheid.

En in aanmerking nemende, dat, alhoewel de afscheiding der adressanten door ons in geenen deele kan worden goedgekeurt, maar als een verkeerden stap wordt beschouwt, die niet verdient te worden aangemoedigt, — wij echter van den anderen kant, voorzover de adressanten niet goedvinden daarvan afstand te doen en in den schoot van het Hervormd kerkgenootschap terug te keren, wij in de gegeven omstandigheden en in aanmerking hunner gedane verklaringen en overgelegde huishoudelijke bepalingen geene termen vinden hun het daarstellen eener afgescheidene gemeente kragtdadig te beletten, zoolang de openbare orde en veiligheid door hun niet wordt gestoort en zij zich gehoorzaam en onderworpen aan de bestaande wetten en reglementen gedragen.

Hebben besloten en besluiten te gedoogen, dat de adressanten, bij derzelver opzet verkiezende te volharden, een afgescheiden godsdienstige gemeente onder den naam van *Afgescheiden Gereformeerde gemeente te Amsterdam* oprigten, mits zijlieden en die gemeente zich gedragen overeenkomstig de bepalingen van het door

---

[78]) Het slot van den brief is van particulieren aard.

de adressanten overgelegd huishoudelijk reglement, hetwelk in zooverre door ons wordt goedgekeurt, en mits de adressanten of de bedoelde gemeente voor de kosten en het onderhoud van hunne kerk, kerkdienst en armen zelve zorgen, zonder immer aanspraak te maken op eenige goederen, uitkeeringen of onderstand van het Hervormd of eenig ander kerkgenootschap of op eenige rijks-, provinciale of plaatselijke bijdragen of onderstand, en mits eindelijk de adressanten en de door hun op te rigten gemeente zoo ten aanzien der stigting van een kerkgebouw of het gebruik van eene daartoe betrekkelijke inrigting en in het algemeen in alles, wat de goede orde en veiligheid vereischt, zich gedragen overeenkomstig de bestaande wetten en verordeningen; zullende bij afwijking daarvan en van de voorwaarden op welke dit ons Besluit berustende is, hetzelve dadelijk als vervallen worden beschouwd.

Gegeven etc.

140. Rapport van den Minister van Justitie aan den Koning, 1 Aug. 1838.

Staatssecr.

14 Sept. 1838 *la. S 37 geheim.*

Aan den Koning.

no. 3 geheim. *'s Gravenhage,* den 1. Augustus 1838.

Ten gevolge van den geëerbiedigden last Uwer Majesteit, medegedeeld bij missive van den Secretaris van Staat van den 19. dezer loopende maand, heeft de ondergeteekende met aandacht overwogen het rapport van den Minister van Staat *Van Gennep* omtrent de zaak der Separatisten te *Amsterdam* en verdere daarbij gevoegde stukken, doch zonder zich met de beschouwinen en voorstellen van den heer *Van Gennep* te hebben kunnen vereenigen.

De redenen, welke den ondergeteekende daarvan weerhouden, bestaan hoofdzakelijk hierin: 1° dat de heer *Van Gennep* de zaak te zeer uit een *godsdienstig* oogpunt heeft beschouwd, en 2° dat door denzelven te weinig wordt gehecht aan de *qualificatie,* die men aan de nieuwe gemeente zoude geven.

Wat het *eerste* betreft, zoo schijnt het uit de *eerste* en *derde* der in het rapport voorkomende consideratiën en vooral ook uit de inleiding van het tweede concept-besluit te blijken, dat de heer *Van Gennep* bij de beschouwing der zaak voornamelijk in aanmerking neemt den aard van de godsdienstige begrippen der Separatisten, en dat naar zijne meening de toelating of niet-toelating min of meer zoude moeten aangemerkt worden als eene goedkeuring of afkeuring dier begrippen, immers van die goed- of afkeuring zoude moeten afhangen.

Naar het oordeel echter des ondergeteekenden is dit juist het punt, *hetwelk met de meeste zorg behoort te worden vermeden.* Het blijft hem steeds voorkomen, gelijk hij de eer had aan Uwe

Majesteit meermalen voor te dragen, dat de Regering, zal zij niet in onoverkomelijke moeijelijkheden gewikkeld worden, *buiten alle onderzoek en beslissing over geloofszaken behoort te blijven*, en dat bij de decisie omtrent deze zaak alleen behoort te worden gelet op den invloed, welken de toelating der nieuwe gemeente te *Amsterdam* zoude hebben op de algemeene rust en orde in den staat; en bij deze beschouwing van het onderwerp uit een zuiver staatkundig oogpunt meent ook de ondergeteekende, dat de bedenkingen des heeren Ministers *Van Gennep* niet van dien aard zijn, dat Uwe Majesteit zich daardoor bij het nemen van eenig besluit omtrent deze zaak zoude kunnen laten leiden.

Wat in de tweede plaats de *qualificatie* aanbelangt, aan de nieuwe gemeente te geven, zoo heeft de ondergeteekende ook daaromtrent reeds meermalen zijn gevoelen aan Uwe Majesteit overgelegd; en de vrijheid nemende zich te dien opzigte aan het vroeger verhandelde te gedragen, veroorlooft hij zich alleen daar nog bij te voegen, dat hij ook daarom voornamelijk zooveel aan de qualificatie hecht, omdat het hem van het uiterste belang voorkomt, de Separatisten te houden op het standpunt, waarop *zij zich zelve door hunne afscheiding hebben geplaatst*, te weten dat van een nieuw kerkgenootschap, afgescheiden van het in Nederland bestaande kerkgenootschap der Hervormden.

Zoodra de Separatisten als zoodanig beschouwd worden — en dat gezigtspunt is, onder verbetering, alleen het ware —, levert hun bestaan voor de rust van den staat even weinig zwarigheid op als het aanwezen van zoovele andere gezindheden, meer of min aan elkanderen verwant of van elkanderen verschillende; maar geheel anders zoude het zijn, indien men hen moest beschouwen als nog tot het Gereformeerde kerkgenootschap behoorende; en ten einde daarvan het gewigt wel te doen gevoelen, meent de ondergeteekende de aandacht van Uwe Majesteit te mogen vestigen op hetgeen er zoude hebben kunnen gebeuren, indien er eens *geene* afscheiding had plaats gehad.

Indien de predikanten *Scholte* en *De Cock* nà hunne afzetting, doch *zonder* zich af te scheiden en steeds in den boezem van het Hervormd kerkgenootschap blijvende, evenzeer als thans de onwettigheid der synodale uitspraken en instellingen hadden verkondigd, en zich tegen dezelve in openbaren tegenstand hadden gesteld, dan zoude daarvan het eerste gevolg zijn geweest, dat er tegen hen en hunne vergaderingen van den kant van het openbaar gezag niets had kunnen worden ondernomen; want het behoort niet uit het oog te worden verloren, dat de Strafwet alleen op hunne tegenwoordige vergaderingen kan worden toegepast ten gevolge *der afscheiding* van het Gereformeerde kerkgenootschap en als zijnde bijeenkomsten van een *nieuw godsdienstig genootschap, geene autorisatie van Uwe Majesteit verkregen hebbende;* terwijl deze wet hare toepassing missen zoude, zoodra die bijeenkomsten moesten worden aangezien als behoorende tot het geautoriseerd Hervormd kerkgenootschap.

In zoodanig geval zoude de Hooge Regering buiten magte zijn geweest om iets in de zaak te doen en zoude de uitbreiding der godsdienstige geschillen lijdelijk hebben moeten aanzien, en indien alsdan de aanhang der Separatisten eens meerder veld gewonnen

had, indien — hetgeen niet onwaarschijnlijk kan geacht worden — ook andere personen van meerderen invloed, die zich *nu* niet willen *afscheiden*, zich daaraan hadden aangesloten, dan ware het ligt mogelijk geweest, dat de verdeeldheid, die alsdan *inwendig* zoude geweest zijn, zoodanige hoogte zoude hebben bereikt, dat eene herhaling van vroegere beroeringen had kunnen plaats grijpen, en dat de Regering zich eindelijk, misschien na merkelijke stoornis der rust, zoude genoodzaakt gezien hebben om met haar gezag tusschenbeide te komen, en, als een laatst hulpmiddel, de partijen te noodzaken tot eene geheele afscheiding en zich als twee verschillende gezindheden neven elkanderen te vestigen.

Dit gevaar is thans grootelijks verminderd door de daad der *afscheiding*, waarmede de Separatisten zich ten aanzien van het Hervormde kerkgenootschap op dezelfde lijn met alle de andere gezindheden hebben gesteld, en waardoor zij het geschil *buiten* dat kerkgenootschap, in stede van daar *binnen* hebben geplaatst; en er bestaat dus, juist uit hoofde der *afscheiding* eenigermate mindere bedenking tegen de toelating der Separatisten; maar daarentegen blijkt het, ook uit deze beschouwingen, van hoeveel belang het is, *om dit beginsel en gevolg (der) afscheiding te handhaven* en alles te vermijden, wat het denkbeeld zoude kunnen opwekken, alsof de Separatisten *niettegenstaande* hunne afscheiding nog steeds tot de Gereformeerde kerk behoorden, waardoor de verplaatsing van het geschil weder *inwendig* en *in den boezem* van het Hervormde kerkgenootschap ligtelijk zoude kunnen worden begunstigd.

Het is naar de meening des ondergeteekenden van te meer belang om hierop te letten, omdat de Separatisten deze gevolgen van hunne afscheiding thans zeer wel inzien, en omdat zij juist daarom en in het verlangen om stoornis en verdeeldheid *in den boezem* der kerk zelve te kunnen verwekken of aanvuren, zich sints lang alle moeite geven om die gevolgen uit den weg te redeneren en zich te doen voorkomen als nog steeds tot het Gereformeerde kerkgenootschap behoorende.

Vandáár ontstaat dan ook hun aandrang om de qualificatie van *Gereformeerd* te mogen behouden, en in de daad, indien die aan hun toegestaan werd, zoude het schijnen, dat zij werkelijk eenen grooten stap zouden gedaan hebben tot bereiking van hun doel, en zoude ligtelijk bij het algemeen het denkbeeld kunnen ontstaan, dat zij in de daad nog tot het Hervormd kerkgenootschap blijven behooren, waarvan dan even ligt eene *meer inwendige* verdeeldheid in dat kerkgenootschap het uitwerksel zoude kunnen zijn; maar het is dan ook om dezelfde reden en in het vooruitzigt der bedenkelijke gevolgen, welke het zoude kunnen hebben wanneer daaraan werd toegegeven, dat de ondergeteekende eerbiedig vermeent bij zijn vroeger geuit gevoelen omtrent de benaming, welke bij eene eventuële toelating van de vestiging der Amsterdamsche Separatisten (aan hen dient gegeven te worden), te moeten volharden.

Daar overigens bij de vroegere rapporten des ondergeteekenden de gronden ontwikkeld zijn, waarom hij, indien Uwe Majesteit tot eene toelating der Amsterdamsche Separatisten mogt besluiten, op het behoud der door hem voorgestelde redactie van het daartoe

dienstige besluit heeft gemeend te moeten aandringen, en daar zoowel uit die rapporten als uit het tegenwoordige voortvloeit, dat de ondergeteekende zich met de concepten, door den heer *Van Gennep* overgelegd, in meer dan een hoofdpunt niet kan vereenigen, — meent de ondergeteekende zich te mogen onthouden van deswege in nadere bijzonderheden te treden, en neemt hij de vrijheid zich aan zijne vroegere rapporten te gedragen, eerbiedig van oordeel zijnde, dat Uwe Majesteit zwarigheid zal behooren te maken om zich met de beschouwingen van den heer Minister van Staat *Van Gennep* of met de door denzelven overgelegde ontwerpen van besluit te vereenigen [79]).

De Minister van Justitie,
VAN MAANEN.

---

[79]) De zaak bleef aanhangig, totdat de Regeering uit de impasse kwam door de aanvrage om toelating van een Christelijke Afgescheidene gemeente te Utrecht, waarop 14 Febr. 1839 een gunstige beschikking genomen werd. Op het dossier d.d. 14 Sept. 1838 la. S 37 geheim staat namelijk: „Stukken, welke aan Zijne Majesteit op 1 November 1838 weder moeten worden overgelegd." Daaronder: „1 Febr. 1839 weder voorleggen." En tenslotte: „Vervalt door 14 Febr. 1839 no. 87."

141—152

De kroniek van merkwaardige voorvallen wordt voortgezet. Er is sprake van godsdienstoefeningen op het water en van de gewelddadige ontbinding van een dergelijke samenkomst; klachten worden geuit over de voortdurende agitatie van afgescheiden predikanten; verschillende berichten gewagen van het weren van ongewenschte vreemdelingen, ook als zij van een behoorlijke reispas zijn voorzien.

Weer wordt een onderwijzer met schorsing en afzetting bedreigd, ofschoon men hem niets anders ten laste weet te leggen dan dat hij openlijk afgescheiden is. Burgemeesters, die den indruk vestigen, dat zij den Afgescheidenen niet ongenegen zijn, worden ernstig gewaarschuwd of berispt. Zelfs de Gouverneur van Zuidholland, die op grond van legale voorschriften bezwaar maakt tegen het eigenmachtig optreden van den Officier van Justitie te Gorinchem tegenover den Burgemeester van Leerdam, moet zich een terechtwijzing laten welgevallen. Een wethouder te Willemstad wordt, omdat hij niet medewerkt aan de vervolging, op verzoek van den plaatselijken predikant niet herbenoemd.

Daarentegen wordt de Burgemeester van Loosdrecht, door Scholte c.s. aangeklaagd wegens verregaand willekeurig optreden, door de bijzondere omstandigheden voldoende verontschuldigd gehouden, ofschoon de Minister van Justitie moet erkennen, dat er „strikt genomen wel eenige aanmerkingen op zijn handelingen" te maken zijn.

141. Rapport van den Minister van Justitie aan den Koning, 30 Mei 1837.

Justitie.
30 Mei 1837 *no. 3 geheim.*

(minuut) *Aan den Koning.*

Commissoriaal van den 7 Mei 1837 la. M 19 geheim.

Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken betrekkelijk het door den Burgemeester van *Leerdam* [1]) gehoudene gedrag en zijne handelwijze met opzigt tot de godsdienstige zamenkomsten der zoogenaamde Separatisten aldaar [2]).

Consideratiën en advys van den ondergeteekende.

De wijze, op welke de Gouverneur van Zuidholland het administratief onderzoek aangaande de handelingen en gedragingen van den Burgemeester van Leerdam gemeend heeft te moeten bewerkstelligen, is den ondergeteekende eenigzins opmerkelijk voorgekomen.

Tot het doen van dat onderzoek heeft de Gouverneur in plaatse van blootelijk den Burgemeester van Leerdam bekend te maken met alle de punten van bezwaar welke er te zijnen laste bestonden, integendeel aan dien Burgemeester in originali toegezonden alle de akten, schrifturen en rapporten, welke ter zake in questie gewisseld en uitgebragt waren, zoodat gedachte Burgemeester hierdoor niet alleen van eene menigte bijzonderheden is onderrigt en voorgelicht geworden, van welke hij om een onbevangen antwoord van hem te kunnen verwachten onkundig had moeten blijven, maar

---

[1]) J. Haefkens (1788—1858); vertoefde geruimen tijd in Engeland en Zuid-Europa; dreef een handelszaak te Gent; werd in 1826 belast met een diplomatieke zending naar Midden Amerika; was daarna burgemeester van Leerdam en tenslotte consul te Athene; overleed te Barneveld.

[2]) Uit een gerechtelijk onderzoek tegen G. H. Overkamp te Leerdam wegens het organiseeren van godsdienstige samenkomsten was gebleken, dat het optreden van den Burgemeester van Leerdam tot het hervatten van de sedert eenigen tijd aldaar gestaakte godsdienstoefeningen aanleiding had gegeven, ten gevolge waarvan de Procureur Generaal aan den Minister van Justitie en deze weer aan den Koning had voorgesteld om Overkamp buiten vervolging te stellen en een administratief onderzoek ten aanzien van het gedrag van den Burgemeester te doen instellen [Just. 16 Jan. 1837 no. 4 geheim].

ook op die wijze volledig bekend is geraakt met alle de redeneringen en beschouwingen, door de hoogere authoriteiten *bepaaldelijk bestemd om U. M.* met den aard en toedragt der zaak zelve in te lichten, en die overzulks naar de overtuiging van den ondergeteekende zeker niet gevoegelijk aan den Burgemeester konden worden medegedeeld.

Het gevolg hiervan is dan ook geweest, dat de Burgemeester van Leerdam niet alleen begrepen heeft ook ten opzigte van die redeneringen en beschouwingen zijn tegenzeggen te mogen inbrengen en te kunnen doen gelden, maar ook dat het hem vrijstond jegens den Officier van Justitie te Gorinchem in personaliteiten te treden, die hem Burgemeester zeker in geen geval, maar hier wel het allerminste voegden, zoodat dan ook het antwoord door dien Burgemeester op de hem medegedeelde stukken gegeven en hetwelk door den heer Gouverneur van Zuidholland als eene voldoende verantwoording van dien Burgemeester is beschouwd, volgens des ondergeteekenden wijze van zien meer is eene beoordeeling van hetgeen door den Officier van Justitie te Gorinchem in deze zaak is gedaan, dan wel eene verantwoording van den Burgemeester van Leerdam zelve wegens de feiten en bezwaren te zijnen laste bestaande.

Die rigting, door den Burgemeester aan zijne verantwoording gegeven, is naar het inzien van den ondergeteekende des te berispelijker, daar het dan toch duidelijk uit die zoogenaamde verantwoording blijkt, dat hij, niettegenstaande deszelfs eigene overtuiging van vergunningen tot het houden van godsdienstige zamenkomsten te hebben verleend die in strijd waren met den geest en bedoeling van Uwer Majesteits Besluit van den 5. July 1836, Staatsblad no. 42, en aanliepen tegen de teregtwijzingen tot regt verstand van dat Besluit op Uwer Majesteits last gegeven, die vergunningen nochthans heeft laten voortduren niet alleen, maar zelfs de daarbij belanghebbenden, welke de voortdurende geldigheid dier vergunning betwijfelden, heeft gerustgesteld; tot regtvaardiging waarvan de gedachte Burgemeester blootelijk inbrengt, dat hij in den waan verkeerde, dat de gegevene teregtwijzingen geene terugwerkende kracht hadden: eene verontschuldiging die in der daad hier niet het minste kan afdoen, daar toch die teregtwijzingen *geene nieuwe* voorschriften behelsden, maar bepaaldelijk dienden om de *afwijkingen* aan te duiden, waarin men bij de toepassing van het Besluit vervallen was of omtrent welke men in twijfel verkeerde, ten einde dezelve dienovereenkomstig *te herstellen en te doen ophouden.*

Niet veel beter is het gelegen met des Burgemeesters verontschuldigingen omtrent het niet mededeelen zijner beschikkingen aan de regterlijke authoriteiten, want vooreerst erkent hij zelve de vergunning aan Overkamp *mondeling* te hebben verleend, hetwelk in zake(n) tot den publieken dienst behoorende al zeer weinig ordelijk of regelmatig is en daarenboven meer dan genoegzaam aanduidt, hoezeer de Burgemeester van Leerdam de zaak *en bagatelle*[3]) heeft behandeld, terwijl het voorts al zeer weinig kennis van administratie in dien Burgemeester moet doen veronderstellen, dat hij zijne nalatigheid om de regterlijke authoriteiten van de verleende vergunningen behoorlijk te onderrigten genoegzaam geregtvaardigd acht

---

[3]) En bagatelle = als een beuzeling.

door de terloops gemaakte opmerking, dat die kennis uit een aan den Officier van Justitie toegezonden relaas moest zijn gebleken, even alsof de regtbanken en ambtenaren van justitie, met de handhaving der wetten belast, zich blootelijk te schikken en te gedragen hadden naar hetgeen deze of geene plaatselijk ambtenaar of zelfs eenig ondergeschikte bediende goedvinden mogt omtrent de qualificatie van deze of geene overtreding of de toepasselijkheid der in te roepen strafbepalingen al dan niet in eenig procesverbaal of relaas te vermelden.

Alle de overige gronden van verdediging en verontschuldiging, welke die zoogenaamde verantwoording des Burgemeesters van Leerdam behelst, zijn van dezelfde waarde en gehalte, en de groote belangstelling die hij daarbij voor het bevredigen der Separatisten en het inwilligen hunner verlangens aan den dag legt, hetwelk de Burgemeester niet schroomt te belijden dat tot de warmste zijner wenschen behoort en door hem op den breederen grondslag van algemeene godsdienstige vrijheid is gebouwd — waarvan ondertusschen te deze niet de allerminste questie is of zijn kan —, geven in verband met al hetgeen wat door hem in de zaak der Separatisten reeds is gedaan, den maatstaf aan van den ijver dien hij voor de strikte handhaving en naleving der bestaande voorschriften op het stuk der Separatisten werkelijk heeft betoond en dien men verder van hem te dien opzigte kan te verwachten hebben.

Hoe voordeelig dan nu die Burgemeester bij den Gouverneur moge aangeschreven staan, en hoezeer deze staatsambtenaar van zijne zijde mede de bezwaren en klagten, door den Officier van Justitie te Gorinchem tegen den Burgemeester van Leerdam ingebragt, misbillijkt — alsof dezelve uit overdrijving, onberadenheid en kwalijk geplaatsten ijver waren voortgevloeid —, zoo is en blijft de ondergeteekende het niettemin daarvoor houden, dat de beschouwingen door den Officier van Justitie opzigtelijk de gedragingen en handelingen van den Burgemeester van Leerdam bij den Procureur Generaal ingebragt, allezins zijn gegrond; dat die Burgemeester in geenen deele zijnen pligt heeft gedaan, noch de voorschriften en teregtwijzingen betracht en toegepast heeft, welke hem zijn gegeven, en dat alle de verontschuldigingen en verdedigingsmiddelen, welke hij in zijne zoogenaamde verantwoording heeft bijgebragt, zijn gehouden gedrag en daaruit voortgevloeide handelingen in geenen deele regtvaardigen. Van dit gevoelen is ook des ondergeteekenden ambtgenoot voor de Binnenlandsche Zaken niet vreemd, en de ondergeteekende zoude het daarom allezins gepast achten, dat aan den dikwerf genoemden Burgemeester van Leerdam namens U. M. werd te kennen gegeven, dat de wijze op welke hij zijne gedragingen en handelingen met opzigt tot de toelating van godsdienstige zamenkomsten van zoogenaamde Separatisten te Leerdam heeft trachten te regtvaardigen, in geenen deele voor voldoende is gehouden, maar dat alle zijne daarbij in het midden gebragte redeneringen op dwaalbegrippen steunen en er eene geheel verkeerde toepassing van het Besluit van 5 July 1836 en de daarop gevolgde teregtwijzigingen door hem is gemaakt, met aanmaning om zich voor het vervolg stiptelijk aan die bepalingen en voorschriften te houden, hoedanige aanmaning en mededeeling des te noodzakelijker schijnt, daar gedachte Burgemeester steeds

in de meening verkeert van wel te hebben gehandeld en de zaak heeft gelaten in denzelfden staat, waarin hij die gebragt heeft.

Wat eindelijk aanbelangt het door den heer Gouverneur van Zuidholland ten slotte van zijnen brief geuite verlangen, dat namelijk het doelmatig handhaven van U. M. Besluit van 5 July 1836, Staatsblad no. 42, voortdurend aan hem, Gouverneur, mogt worden overgelaten, welk verlangen volgens de daaromtrent door den Minister van Binnenlandsche Zaken gegevene opheldering eigenlijk daarop neder zoude komen, om geene regterlijke vervolgingen tegen de overtredingen van gemeld Besluit te doen plaats hebben zonder *voorkennis* en *toestemming* van hem Gouverneur, — daaromtrent moet de ondergeteekende de vrijheid nemen van aan te merken [4]), dat zulks tot niets minder zoude leiden, dan om de regterlijke authoriteiten omtrent het al of niet vervolgen der hier bedoelde overtredingen zoozeer afhankelijk en ondergeschikt aan de meeningen en begrippen der administrative magt te maken, dat zij derzelver eigene zelfstandigheid t' eenenmale zouden verliezen, en dat zij, hoewel grondwettelijk en wettelijk bij uitsluiting met de magt en den last bekleed om volgens eigen meening en overtuiging alle met de wetten strijdende handelingen zonder aanzien van persoon te vervolgen en te doen bestraffen, echter op het stuk der Separatisten gehouden zouden zijn zich te onderwerpen en te gedragen naar bijzondere administrative meeningen en bevelen, t' eenenmale onbestaanbaar met de functiën die deze regterlijke ambtenaren uitoefenen, en onvereenigbaar met eene vrije en onbelemmerde regtsbedeeling.

De ondergeteekende is dan ook eerbiedig van gedachten, dat aan het evengemelde verlangen des Gouverneurs van Zuidholland geen het minste gehoor zal kunnen of behooren te worden gegeven, maar dat het aan den Procureur Generaal met de officieren van justitie en verdere ambtenaren, met de waarneming en uitoefening van het regt der hooge overheid belast, overgelaten behoort te worden om zelve na te gaan en te beoordeelen of en in hoeverre de overtredingen op het stuk van ongeoorloofde godsdienstige zamenkomsten begaan wordende, in de termen vallen om regterlijk te worden vervolgd, en dat overzulks hiervan aan den Gouverneur van Zuidholland zoude dienen te worden kennis gegeven.

Overigens neemt de ondergeteekende de vrijheid te herhalen het verzoek, ten slotte van zijn rapport van den 16. January 1837 no. 4 geheim gedaan, om namelijk de stukken der procedures in de hiervoren vermelde zaak gewisseld en bij dat rapport gevoegd, na ge-

---

[4]) In de minuut stond eerst nog de volgende zinsnede, die blijkens een potloodaanteekening op den kant „wat vinnig" werd geoordeeld en daarom geschrapt: „dat hem de eigenlijke bedoeling en juiste strekking van dat verlangen zeer duister en raadselachtig is gebleven, omdat hij zichzelve daarvan geene andere oplossing heeft weten te geven, dan dat het schijnen zoude, alsof de Gouverneur de werkelijk tegen de Separatisten in Zuidholland ingesteld gewordene regterlijke vervolgingen zoude afkeuren en die als te veelvuldig, te ligtvaardig of te ongegrond voortgezet zoude beschouwen, en hij alzoo tot het gevoelen zoude overhellen om met meerdere oogluiking jegens de Separatisten te werk te gaan: een systhema, dat de ondergeteekende wel niet gelooven kan dat met U. M. inzigten zoude strooken of Hoogstderzelver bijval vinden".

maakt gebruik terug te mogen ontvangen, ten einde met dezelve overeenkomstig het voorstel van den Procureur Generaal te kunnen handelen [5]).

(De Minister van Justitie,
VAN MAANEN.)

142. Missive van den Gouverneur van Utrecht aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 21 Juni 1837.

Herv. Eered.
30 Juni 1837 *no. 1 geheim.*

(kopy) *Aan Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken.*

no. 908 geheim. *Utrecht,* 21 Juny 1837.

Ik acht het niet zonder belang Uwe Excellentie met den tegenwoordigen stand der separatistische zaak in dit gewest bekend te maken.

Te *Bunschoten* heeft het hoofd der onruststookers aldaar den Burgemeester dier plaats in officio [6]) beleedigd; hij is ten gevolge daarvan door de Regtbank van eersten aanleg te Amersfoort tot eene gevangenis van vier maanden verwezen, waarvan hij terstond appel heeft laten aanteekenen [7]). In dezelfde gemeente Bunschoten is gepasseerde Zondag door *Scholten* op zee in eene groote tjalk en in zoogenaamde jotters of botschuiten ten aanhoore van ruim 300 Afgescheidenen gepredikt en gedoopt geworden en zou volgens geruchten deze zeepredikatie over veertien dagen daarna door denzelfden Scholten worden herhaald [8]).

Te *Utrecht* heeft het Bestuur ten aanzien van onderscheidene verzoeken van Separatisten, welke een uitvloeisel waren van dat hetwelk ik de eer had in mijn rapport aan Uwe Excellentie in dato

---

[5]) Bij beschikking van 6 Juni 1837 werd de Minister van Binnenlandsche Zaken gemachtigd om overeenkomstig het rapport van den Minister van Justitie te handelen. Daarop machtigde de Minister van Justitie den Procureur Generaal overeenkomstig diens voorstel om G. H. Overkamp buiten vervolging te laten stellen [Just. 16 Juni 1837 no. 3 geheim]. Zie hierna no. 147.

[6]) In officio = tijdens de uitoefening zijner ambtsbediening.

[7]) Volgens een particulieren brief van den Gouverneur aan Minister Van Pallandt d.d. 20 Juni — in het dossier aanwezig — had de Officier van Justitie twee jaar geëischt. In *De Reformatie,* II (1837) blz. 199, wordt het volgende medegedeeld: „Het feit bestond hierin, dat voornoemde Beukers hem (den Burgemeester) 's morgens in zijn huis gezegd had, sprekende over het weren der vreemden, dat hij, uit aanmerking van zijne vroegere betuigingen, bedektelijk en als een nachtuil handelde. Beukers is gecondemneerd tot correctionele gevangenis gedurende éene maand. Die straf is reeds gedragen: sedert 19 Augustus bevindt Beukers zich weder in het midden der gemeente."

[8]) Zie *De Reformatie,* II (1837), blz. 64, 65.

den 2. dezer no. 903 kabinet te gewagen [9]), en de strekking hadden de wettelijke bepalingen te ontduiken, eene verstandige en krachtige houding gevoerd. Hetzelve schijnt ongeoorloofde bijeenkomsten te voorzien, welke eene ontbinding zullen vorderen.

Te *Loosdrecht,* evenals te Bunschoten, heeft *Scholten* op den 11. dezer goedgevonden de zoogenaamde gemeente te scheep in groote getale te doen bijeenkomen en is met dezelve de plas ingestevend. Bij die gelegenheid hebben de bewegingen der rustige ingezetenen dier plaats een ernstiger karakter verkregen, welke mij toeschijnen van eenen aard te zijn om wel eens toneelen voor de openbare orde en rust nadeelig te kunnen voortbrengen, want toen reeds is Scholte uitgejouwd met de woorden *oproermaker, sabbathschender* en dergelijke [10]).

Te *Kockengen* is ll. Zondag eene vergadering geweest, geleid door een ingezeten [11]) van *Muiden* — prov. Noord Holland —, welke, ofschoon ten getale van ruim 70 en dus in strijd met de wet aldaar bijeen, aan de sommatie van den Burgemeester [12]) tot uiteengaan niet gehoorzaamd heeft. Een herhaling van de bijeenkomsten in die gemeente zal derzelver ontbinding door den gewapenden arm ten gevolge hebben.

Het is aan geenen redelijken twijfel onderhevig, dat sedert *Scholte* zich in dit gewest weder vertoond heeft de Separatisten een stoutmoediger houding hebben aangenomen, terwijl het mede zeker schijnt, dat hij dit gewest thans weder tot zijn operatieterrein heeft gekozen. Ondertusschen zijn of zullen de processen-verbaal van de prediking te scheep aan het openbaar ministerie bij de betrokken regtbanken worden gezonden, en het zal te bezien staan of er termen tot vervolging en zoo ja, tot veroordeeling zullen gevonden worden, welke toch, indien de Regtbank te Amsterdam haar systhema blijft volhouden, niet bevestigd zal worden.

De Staatsraad, Gouverneur van de provincie Utrecht,
(get.) L. VAN TOULON.

143. Missive van het Provinciaal Kerkbestuur van Overijsel aan den Minister van Eeredienst, 28 Juni 1837.

Herv. Eered.
3 Juli 1837 *no. 22.*

Aan het Departement voor de zaken der Hervormde Kerk enz.

Confidentieel. *Zwolle,* 28 Juny 1837.

Het Provinciaal Kerkbestuur van Overijssel vindt zich gedrongen

---

9) In dit rapport werd o. m. gehandeld over het adres van Klijn aan het Gemeentebestuur, waarin hij afstand deed van de vergunning om zijn woning beschikbaar te stellen voor het houden van private oefeningen; zie hierboven no. 87.

10) Zie *De Reformatie,* II (1837), blz. 62, 63.

11) Volgens den particulieren brief van den Gouverneur — zie boven noot 7 — is bedoeld een zekere Van Veen.

12) O. W. van Geytenbeek.

in eene *vertrouwelijke* mededeeling het ministerieel departement voor de zaken der Hervormde Kerk enz. het navolgende te berigten omtrent het gedrag van den afgezetten predikant *Brummelkamp* en den zich noemende predikant van Genemuiden en Mastenbroek *Van Raalte.*

Wat Brummelkamp betreft, ofschoon woonende onder Hattem, zoo bepaalt hij zich echter niet tot dat stadje en de omstreken, maar is hij ook bedrijvig te Zalk en het kerkelijk daartoe behoorende Veecaten, en zoekt meer en meer de Separatie te bevorderen op eene wijze en door middelen, onbetamelijk in zichzelve en geheel ingerigt tegen het Besluit en de bepalingen van Zijne Majesteit den Koning.

Zoo heeft hij onlangs in het huisgezin van zekeren A. G. Stoel, wonende onder Veecaten, waar man, vrouw en gehuwde zoon tot de Afgescheidene behooren, den doop bediend aan het jonggeboren kind der jongelieden tegen den uitgedrukten wil der jonge vrouw, die, te zwak om zich ernstig te verzetten, door de belofte schijnt gepaaid te zijn, dat het haar vrij zou staan na hare herstelling het kind in de kerk te Zalk te doen herdoopen. Terwijl alzoo in dat huisgezin Brummelkamp onbekommerd het reeds om der Afscheidings wil spaarzame huwelijksgeluk der jonge echtgenoten dreigde geheel te vernietigen, vond hij in het voorbeeld, gegeven door bovengenoemden *Stoel,* als een der aanzienlijksten in de gemeente, de gegronde hoop, dat verscheidene kinderen van andere Separatisten, die nog niet waren gedoopt, eerlang ook door hem zouden gedoopt worden, indien hij onopgemerkt alle bepalingen en voorschriften blijft overtreden. Die hoop zag hij ook weldra vervuld, daar Brummelkamp volgens het berigt van den predikant van Zalk in het laatst van Mei in éëne week weder tweemaal die gemeente heeft bezocht; de eerste maal onder geleide van eenen door hem gecreëerden [13]) ouderling huisbezoeking bij de Afgescheidenen heeft gedaan, de tweede maal aan drie nog ongedoopte kinderen den doop bediend heeft in het bijzijn van de ouders, een opziener en den veldwachter, die zich volgens zijne instructie daarheen had begeven.

Wat Van Raalte betreft, deze schijnt zich nog veel minder aan de bepalingen van Zijne Majesteit te laten gelegen zijn. Volgens eene missive van den Kerkeraad van Mastenbroek aan het Classikaal Bestuur van Kampen, waarvan afschrift is gezonden aan het Provinciaal Kerkbestuur, schijnt de treurige vermindering van den bloei dier gemeente veroorzaakt te worden door de intrigues van Van Raalte c. s., die geene moeite sparen om onnozele en eenvoudige zielen over te halen om zich van het Hervormd kerkgenootschap af te scheiden en zich bij de Separatisten te voegen. Reeds een getal van *veertig* lidmaten hebben zich afgescheiden, die met hunne kinderen en huisgenoten uitmaken het aanmerkelijk getal van *honderd en vijftig.* Hierbij komt dat vele anderen, schoon nog niet voor hun lidmaatschap bedankt hebbende, evenwel reeds heulen met Separatisten en met hen de openbare godsdienst geheel verwaarlozen.

Ook in de gemeente *Ommen* is Van Raalte onvermoeid werkzaam.

---

[13]) Creëeren = scheppen, in het leven roepen.

Zoo verbleef hij aldaar en deed tochten naar *Hellendoorn, de Dedemsvaart, Dalfsen* enz. van 22 April tot 7 Mei l.l. Den 23. April, na te hebben gepredikt, doopte hij 13 of 14 kinderen in de keuken, en weigerde aan het bevel van den Burgemeester te gehoorzamen, en ging voort niettegenstaande de Burgemeester het procesverbaal opmaakte, predikte ook des namiddags, nam in den loop dier week lidmaten aan, deed huisbezoeking, stelde eenen ouderling en diaken aan, doopte weder kinderen. Op Zondag 30 April bediende hij in de buurtschap Stegeren het Avondmaal, predikte op Hemelvaartsdag, enz.

Het Provinciaal Kerkbestuur deze berigten met smart ontvangende, terwijl de wijze bepalingen van Zijne Majesteit onzen geëerbiedigden Koning blijkbaar door deze twee personen worden verwaarloosd en verijdeld, ja geheel tegen dezelve door hen wordt gehandeld, treedt niet in de beoordeeling der oorzaken, maar ontveinst echter den wensch niet dat, gelijk elders naar het schijnt, zoo ook onder deszelfs ressort eene krachtdadige handhaving van Zijner Majesteits Besluit en bepalingen van 5 July 1836 no. 75 die gevolgen mogen hebben, dat aan zoodanigen voortdurenden tegenstand tegen dezelve een einde worde gemaakt, en met den eerbied voor den Koning ook de rust en de bloei onzer Hervormde Kerk gehandhaafd blijve!

Het Provinciaal Kerkbestuur voornoemd,
N. S. HOEK, president.
J. S. WOR [14], secretaris.

144. Bericht van het Classicaal Bestuur van Breda aan den Minister van Eeredienst, 14 Juli 1837.

Herv. Eered.
17 Juli 1837 *no. 7.*

Aan Z.E. den Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.

no. 40*b*/37. *Oosterhout,* den 14. July 1837.

Volgens de aanschrijving van U.Exc. van den 1. February 1836 no. 1 zie ik mij verpligt om U.Exc. kennis te geven, dat volgens ingekomen berigt van den Kerkeraad van *Willemstad* van den 12. dezer *G. Gezellen Meerburg* zich weder niet ontzien heeft den 20. Juny l.l. twee kinderen uit die gemeente, als één van *Bastiaan Scherp,* timmerman, en één van *Frans Stevense,* schippersknecht, in een arbeidershuis onder Zevenbergen te doopen; dat hij vervolgens in den avond van den 22. dier maand te Willemstad ge-

[14]) J. S. Wor (1790 of 1791—1875); 1815 predikant te Randwijk, 1820 te Zaandam (West), 1823 te Gorinchem, 1832 te Zwolle; 1871 emeritus.

komen is tot uitoefening — volgens geruchten — van andere predikantswerkzaamheden; dat er bij zijne komst reeds terstond beginselen van onrustige beweging onder het volk zich tegen hem openbaarden, doch dat hij door de waakzaamheid van den eersten ouderling *A. van Meeuwen* en door de maatregels der stedelijke regering, bijzonder door den tweeden assessor *J. C. Punt* — daar de Burgemeester van huis was en de eerste wethouder *H. Daane* het zich niet aantrok — en door het oudste lid van den Raad *Mr W. Brand,* in zijn voornemen verhinderd [15]), en hoewel onder de bescherming en het toezigt der politie gesteld zijnde, die voor de publieke rust bleef waken en hem den volgenden morgen vroeg de stad wilde doen verlaten, op zijn verzoek nog dienzelfden nacht te half 12 uren naar Klundert vertrokken is [16]).

De fungerende scriba van het Classicaal Bestuur van Breda,

VAN BEMMELEN [17]).

145. Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken aan den Koning, 21 Juli 1837.

Herv. Eered.
2 Nov. 1837 *no. 1 geheim.*

(kopy) *Aan den Koning.*

no. 291 geheim. *'s Gravenhage,* den 21e July 1837.

Gedeputeerde Staten van Gelderland hebben mij doen toekomen een extract uit het register der deliberatiën van den Gemeenteraad van *Neede,* waarbij aan HunEdelGrootAchtbare wordt kennis gegeven, dat de onderwijzer in de buurtschap *Noordijk, A. Hartgerink* [18]), aan den predikant aldaar verzocht heeft om zijnen naam van het ledematenboek af te doen, uit hoofde hij na rijpe overweging besloten had zich van het hedendaagsch Hervormd kerkgenootschap af te scheiden.

De deliberatie bevat het voorstel om het tractement ad *f* 30.—, hetgeen gemelde *Hartgerink* uit de gemeentekas geniet, in te houden en denzelven *of* te schorsen in zijnen betrekking van onderwijzer totdat hij zal doen blijken zich aan het een of ander erkend kerkgenootschap weder te hebben aangesloten, *of* wel, bijaldien

---

15) Zijn geldige reispas werd hem ontnomen.
16) Zie hierover uitvoerig *De Reformatie,* II (1837), blz. 119—122.
17) A. L. van Bemmelen (1779—1842); 1804 predikant te Ankeveen, 1822 te Loosduinen, 1825 te Oosterhout.
18) Deze A. Hartgerink vertrok in 1845 als pionier naar Noord-Amerika. Een bezoek van hem aan Ds Brummelkamp gaf den eersten stoot tot diens bemoeiing met de landverhuizing; vgl. A. Brummelkamp, *Levensbeschrijving van Prof. A. Brummelkamp,* 1910, blz. 202, 215.

hij in gebreken mogt blijven daarvan bewijs over te leggen, hem van zijnen post te ontzetten.

De Gemeenteraad grondt dat voorstel op de overweging:

Dat *Hartgerink* wegens het bijwonen van ongeoorloofde bijeenkomsten, waar men zich met onderwerpen van godsdienst heeft bezig gehouden, door den Officier bij de Regtbank te *Zutphen* over zijn gedrag ernstig is onderhouden.

Dat hij door zijne handelingen en gesprekken bij voortduring heeft getoond de gevoelens van de hedendaagsche Separatisten te zijn toegedaan.

Dat, hoezeer de betrekking van schoolonderwijzer ook van het godsdienstig onderwijs afgescheiden moge wezen, evenwel de aard van die betrekking schijnt te vorderen, dat de onderwijzer belijder zij van het een of ander erkend kerkgenootschap.

Dat *Hartgerink* bij elke voorkomende gelegenheid anderen door overreding tracht over te halen om ten opzigte van godsdienstige gevoelens in zijne begrippen te deelen en het hem in zijne betrekking niet moeyelijk kan vallen om de jeugd in te nemen tegen het Hervormd of een ander kerkgenootschap.

Eindelijk dat vele ouders door de bekendheid, dat *Hartgerink* het Hervormde kerkgenootschap heeft verlaten zonder zich aan een ander te hebben aangesloten, zullen terug gehouden worden om de kinderen bij hem ter school te zenden, waardoor het doelmatig onderwijs en de geregelde gang van hetzelve zeer zoude kunnen worden benadeeld.

Gedeputeerde Staten geven bij de nevensgaande missive te kennen, dat zij in de Wet van 3 April 1806 geene enkelde bepaling vinden, welke de schorsing of de ontzetting van den onderwijzer *Hartgerink* zoude kunnen regtvaardigen, maar dat zij intusschen van gevoelen zijn, dat het gedrag van dien onderwijzer eenen nadeeligen invloed op de rust in de gemeente kan hebben, daar hij er zijn werk van schijnt te maken om aanhangers te winnen.

Bij art. 18 der aangehaalde Wet van 3 April 1806 is bepaald, dat alle die de algemeene toelating tot het geven van onderwijs verkregen hebbende, zich aan pligtverzuim, overtreding of weerstreving der algemeene wet schuldig maken, gestraft zullen worden, voor de eerste maal met de opschorting hunner acte van algemeene toelating voor den tijd van zes weken en voor de tweede maal met de volkomen intrekking dier acte, waarmede zij gelijktijdig verliezen het regt en genot hunner speciale beroeping, aanstelling of admissie.

Uit hetgeen in de deliberatiën van den Gemeenteraad van *Neede* omtrent den onderwijzer *Hartgerink* voorkomt, blijkt niet, dat hij zich aan pligtverzuim, overtreding of weerstreving der algemeene wet of aan blijkbaar wangedrag schuldig maakt. Bij die Wet is ook niet voorgeschreven, dat de onderwijzer belijder behoort te zijn van het een of ander erkend kerkgenootschap. Ik ben derhalve met Gedeputeerde Staten eenstemmig van gevoelen, dat er geene termen bestaan om de strafbepalingen van de Schoolwet op hem toe te passen en gevolg te geven aan de voorstellen van den Gemeenteraad.

Ik heb echter gemeend Uwe Majesteit niettemin met hetgeen omtrent dezen onderwijzer berigt wordt te moeten bekend maken,

en ik veroorloof mij tevens Hoogstdenzelven in bedenking te geven van mij te magtigen om den schoolopziener van het district, waartoe de gemeente *Neede* behoort, door den Gouverneur van Gelderland te doen uitnoodigen om naauwkeurig na te gaan, wat en hoe *Hartgerink* onderwijst, welke beginselen hij der jeugd inboezemt, en, zoo daarbij iets verkeerds plaats hadde, hem daarover te onderhouden, onder verder(e) uitnoodiging aan den districts-schoolopziener, om wanneer dit mogt plaatshebben en zijne vermaningen niet mogten baten, omtrent het gedrag van den onderwijzer *Hartgerink* berigt te geven aan den Gouverneur [19]).

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

(get.) DE KOCK.

146. Procesverbaal van den Burgemeester van Loosdrecht, 6 Aug. 1837.

Herv. Eered.
9 Sept. 1837 *no. 13.*

(kopy)

In den jare 1800 zeven en dertig, op heden, Zondag, den zesden Augustus, des morgens acht uur, heb ik ondergeteekende, burgemeester der gemeente *Loosdrecht,* op bekomen informatie dat de afgezette predikant *A. Brummelkamp* en zekere *H. G. Klijn* en *S. Homburg,* komende van *Vianen,* gelogeerd waren bij den kleermaker *F. H. Reymerink* te *Oud Loosdrecht,* mij begeven naar *Oud Loosdrecht,* vergezeld door den dienaar der justitie *C. D. Kaptijn.*

En aldaar gekomen zijnde, zag ik al dadelijk een schip, waarop zich een groot aantal Afgescheidenen bevonden, en ook een menigte schuitjes en vaartuigen, brengende personen naar opgemeld schip.

Waarop ik mij vervoegd heb bij den detachementskommandant der 10e afd. Inf., te *Oud Loosdrecht* ingekwartierd, welke reeds met zijn onderhebbende manschappen behoorlijk onder de wapenen was, en dezelve gelast heb met zijn detachement mij te volgen, waaraan dadelijk is voldaan.

Dat ik vervolgens met den dienaar der justitie voornoemd, het detachement bestaande uit den sergeant A. J. van Scharenburg, de korporaals A. Bleeuwanus en W. C. Burdorf en twaalf manschappen..... mij heb begeven in een vaartuig, genaamd turfbok,..... en het genoemde schip bevracht met Afgescheidenen, hetwelk op de veenplassen onder de jurisdictie dezer gemeente nabij den zoogenaamden Hoek lag, achtervolgd en genaderd zijn.

Dat wij gemeld schip dadelijk hebben erkend voor het turfschip van Nicolaas Pos te Oud Loosdrecht en gezien hebben, dat daarop, behalve de eigenaar, zijn vrouw en knecht, tegenwoordig waren

---

[19]) Zie verder hierna no. 148.

genoemde Brummelkamp en meer dan vijftig personen, terwijl om en bij het schip een groot aantal schuitjes en schouwen gevuld met menschen, ten getale van meer dan vijftig, stil lagen, terwijl Brummelkamp een aanvang maakte met godsdienstoeffening.

Dat ik daarop met den detachementskommandant ben gekomen in de nabijheid der onwettig vergaderde menigte en wij dezelve bij herhaling hebben aangemaand niet verder voort te gaan, als strijdig met Z. M. besluiten; doch aan welk verzoek, ernstige aanmaning, zich niemand stoorde; waarna ik verklaard heb de vergadering te ontbinden, nogmaals ter voorkoming van onaangename gevolgen het bevel om uiteen te gaan herhalende, maar dat desniettegenstaande een ieder op zijn plaats bleef; waarop ik den detachementskommandant bevel gaf zijn pligt te doen en de vergadering te ontbinden, hetwelk dadelijk door het detachement is bewerkstelligd, welk(e) op het schip gekomen zijn en hetzelve hebben doen ontruimen.

Dat inmiddels alle de personen in de schuitjes en vaartuigen aanwezig en vermeerd met degenen die van het schip gekomen waren, volstandig weigerden te vertrekken niet alleen, maar gezamentlijk onder opgaaf van Brummelkamp een psalmgezang aanhieven en niettegenstaande andermaal herhaald bevel om uiteen te gaan, daarmede bleven volharden.

Waarop eenige manschappen van het detachement benevens den dienaar der justitie door mij gelast zijn ook deze onwillige en onwettige vergadering te ontbinden, welke in kleine vaartuigen naar de menigte zijn gevaren om hunnen pligt te doen, en dat bij die gelegenheid eenige der onwillige zijn uiteengedreven en zich verwijderden, maar een ander deel bij hunne weigering bleef volharden, zoodat de dienaar der justitie, welke met den sergeant en twee korporaals in een bootje waren, genoodzaakt zijn geworden krachtdadig de gegeven bevelen te herhalen, en de huisvrouw van Evert Lamme door den dienaar der justitie is bij den arm gevat en geordonneerd te vertrekken of voor mij te komen, doch dat daarop genoemde Evert Lamme, wonende te Oud Loosdrecht, geadsisteerd met de twee gebroeders Van Kampen en Gijsbert Haan, wonende te Hilversum, zich met geweld hebben verzet, zoo zelfs dat Evert Lamme den dienaar der justitie heeft in de borst gegrepen, hem een stoot gevende, dat hij bijna over boord viel, terwijl den korporaal A. Bleeuwanus wierd tegengehouden, waardoor den dienaar der justitie verpligt was zijn stok en den korporaal Bleeuwanus zijn kling te gebruiken, ten einde zich van het gevaar om niet buiten boord geworpen te worden te bevrijden.

Dat desniettegenstaande de genoemde personen zich niet wilden verwijderen en den dienaar der justitie de genoemde Evert Lamme bij zich in de boot poogde te trekken, waarop Willem Karssemeyer, wonende te Oud Loosdrecht, welke op het turfschip stond, van het turfschip is afgekomen in de schouw van Evert Lamme, en terwijl hij met de gebroeders Van Kampen en Gijsbert Haan (zich) met geweld daartegen verzettede, zeide: „hij moet hier blijven", gevende hij, Willem Karssemeyer, den dienaar der justitie een stoot op de borst, en pogende met behulp van genoemde personen hem overboord te werpen, hetwelk echter niet is geschied, maar is genoemde Evert Lamme voor mij gebragt, die onder voorwendsel

van te wijzen dat hij den dienaar niet had gestooten, maar hem van zich had afgeweerd, den dienaar andermaal met zijn arm heeft voor de borst geslagen.

Dat eindelijk de menigte schoorvoetende is uiteengegaan, hebbende zich het langste daartegen verzet de genoemde Willem Karssemeyer, Hendrik Vogel, Gerrit Vogel, welke laatste bij herhaling uitriep met en benevens genoemde Evert Lamme, dat zijlieden niet wilden vertrekken, omdat zij nabij hun eigen land lagen, terwijl inmiddels door de in de nabijheid varende Afgescheidenen onophoudelijk psalmen wierden gezongen.

Waarna ik, Burgemeester, een korporaal met twee man bij het schip, op hetwelk nu niemand dan de knecht van Nicolaas Pos was overgebleven, heb doen postvatten en gelast heb het schip naauwkeurig te doen bewaken gedurende den geheelen dag.

Dat ik mij daarna met het detachement en den dienaar der justitie aan boord van de turfbok heb begeven, zeilende naar Oud Loosdrecht, en aldaar aankomende eene menigte nieuwsgierigen vond, alsmede eenige Afgescheidenen uit andere gemeenten, welke laatsten ik gelast heb te vertrekken en door de militaire magt heb doen begeleiden tot aan de grenzen der gemeente; terwijl inmiddels door patrouilles de voortzetting der ongeoorloofde vergaderingen zijn belet; edoch dat den sergeant, de corporaal, den dienaar der justie met drie manschappen, gekomen zijnde aan het huis van Willem Karssemeijer, geweigerd zijn om de vereischte nasporingen te doen en zijn buitengesloten, zeggende Willem Karssemeijer, dat niemand dan alleen de Burgemeester wierd toegelaten; waarop den sergeant schildwachten voor de deur plaatste met bevel om niemand uit of in te laten en intusschen een paar militairen zond om mij te roepen aan het huis van F. H. Reijmerink, alwaar ik persoonlijk onderzoek deed met den dienaar der justitie.

Dat ik, ondergeteekende, ten huize van Willem Karssemeijer gekomen zijnde, de deur wierd opengedaan, terwijl de schildwachten.... rapporteerden, dat Willem Karssemeijer met geweld was buitenshuis gedrongen en zijn woning verlaten had, met achterlating van eenige weinige personen die ik aldaar aantrof, roepende bij die gelegenheid de vrouw van Willem Karssemeijer door een vengster, dat zij voortaan niemand zoude in huis laten, tenzij ik daarbij tegenwoordig was.

Waarna dit proces verbaal is opgemaakt, hetwelk der waarheid overeenkomstig zijnde, als ooggetuigen door mij met den detachementskommandant, de beide korporaals en den dienaar der justitie is onderteekend na gedane voorlezing [20]).

(get.) J. W. DE WIT, burgemeester.

---

[20]) Vgl. voor deze gebeurtenissen *De Reformatie* II, 1837, blz. 189—193.

Karssemeyer en Lamme werden bij vonnis van de Rechtbank te Utrecht d.d. 22 November 1837 vrijgesproken van de hun ten laste gelegde mishandeling van den politieagent; *t. a. p.*, blz. 411.

147. Missive van den Gouverneur van Zuidholland aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 19 Aug. 1837.

Justitie.
12 Oct. 1837 *no. 3 geheim.*

(kopy) *(Aan den Minister van Binnenlandsche Zaken.)*

no. 53/153 vertrouwelijk. *'s Gravenhage,* den 19. Augustus 1837.

Ingevolge den last op mij verstrekt bij U.E. brief van 24 Juny 1837 geheim no. 256, heb ik den Burgemeester der gemeente Leerdam bekend gemaakt met de beschouwingen, waartoe de verantwoording van zijn gedrag en handelwijze met opzigt tot de godsdienstige zamenkomsten der zoogenaamde Separatisten heeft aanleiding gegeven.

Ik heb de eer des Burgemeesters daarop bekomen antwoord aan U.E. kopylijk mede te deelen, waaraan ik mij gedrage; terwijl ik alleen de vrijheid neme ten aanzien van het slot van U.E. voornoemde missive nog bij deze op te merken, dat het geenszins in mijne bedoeling kan gelegen zijn om de officieren van justitie van alle bemoeyenissen te dezer zake te doen uitsluiten, maar wel om hen te houden bij hunne verpligting om gemeenschappelijk met de administratieve autoriteit — en niet buiten haar om — te werken. Het was ook in dien geest, dat in gevolge 's Konings verlangen ten jare 1830 de verschillende magten en met name de officieren bij de regtbanken verpligt werden om zich in betrekking te stellen tot den provincialen gouverneur, ten einde denzelven van hunne voorlichting te dienen of van hem de vereischte aanwijzingen en voorschriften te erlangen, terwijl mede ter voldoening aan dat geëerbiedigd verlangen de meergemelde officieren bij mijne aanschrijving van den 22. October 1830 no. 294/421 zijn uitgenoodigd, om mij voortaan bekend te maken en te houden met al hetgeen in hun ressort meest belangrijk voorvalt [21]).

De Staatsraad, Gouverneur van Zuid Holland,
(get.) VAN DER DUIJN.

---

[21]) De Minister van Justitie, met dit schrijven in kennis gesteld, vond daarin geen stof tot bijzondere consideratiën [Just. 12 Oct. 1837 no. 3 geheim].

148. Rapport van den Minister van Justitie met naschrift van den Minister van Eeredienst, 12 Oct. en 2 Nov. 1837.

Herv. Eered.
2 Nov. 1837 *no. 1 geheim.*

(kopy) *Aan den Koning.*

no. 2 geheim. *'s Gravenhage,* den 12. October 1837.

Commissoriaal van den 22. July 1837 geheim la. G 29.

Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken betreffende .... *A. Hartgerink* ....

Consideratiën en advys van den ondergeteekende.

De ondergeteekende kan wel met den Minister van Binnenlandsche Zaken aannemen, dat er niet kan geacht worden te blijken, dat de onderwijzer *A. Hartgerink* zich in den zin van art. 18 der Wet van 3 April 1806 aan zoodanig pligtverzuim, overtreding der algemeene wet of blijkbaar wangedrag heeft schuldig gemaakt als de intrekking of schorsing van zijne algemeene toelating zoude moeten ten gevolge hebben.

Dit belet echter niet, dat de gemelde onderwijzer zich zeer berispelijk heeft gedragen door deel te nemen aan vergaderingen, welke door de wetten en ten gevolge van Uwer Majesteits besluiten ongeoorloofd zijn, en indien art. 27 van het Reglement litt. A, gevoegd bij de aangehaalde Wet, niet de intrekking der speciale beroeping, aanstelling of admissie onafscheidelijk had gemaakt van de intrekking der algemeene toelating tot het geven van onderwijs, zoude de ondergeteekende zeker gemeend hebben, dat er in zijn tegen de wetten strijdend gedrag wel redenen bestonden om hem van de plaatselijke aanstelling en van den onderstand uit de gemeentekas te ontzetten.

Thans echter meent de ondergeteekende dat daartoe geene gelegenheid bestaat, en dat er alzoo niet wel anders zal te doen zijn dan om, overeenkomstig de voordragt van den Minister van Binnenlandsche Zaken, het voorstel van den Gemeenteraad van Neede buiten gevolg te laten en niettemin aan den districtsschoolopziener aan te bevelen om stiptelijk en naauwkeurig na te gaan, wat en hoe *Hartgerink* onderwijst, welke beginselen hij de jeugd inboezemt, en om bij de ontdekking van verkeerdheden aan den Gouverneur der provincie verslag te doen; waarbij echter tevens naar aanleiding van Uwer Majesteits beschikking in een soortgelijk geval, vervat in de missive van den Secretaris van Staat van den 24. December 1836 geheim litt. C 45, aan den gemelden schoolopziener konde worden onder het oog gebragt, dat daden van openlijk verzet tegen de wetten en Uwer Majesteits bevelen, schoon dan ook niet regelrecht het schoolwezen betreffende, in een' openbaren schoolonderwijzer niet kunnen worden gedoogd, en dat er mitsdien ook van dien kant op de gedragingen van den bewusten

Hartgerink zal behooren te worden acht gegeven en bij bevinding van verkeerdheden rapport uitgebragt.

De Minister van Justitie,
(get.) VAN MAANEN.

(minuut)

De daad van afscheiding van het Hervormd kerkgenootschap schijnt op zichzelf niet van dien aard, dat zulks voldoende grond tot het ontslag van den schoolonderwijzer *Hartgerink* kan opleveren, maar indien hij opentlijk mogt deelnemen in een onwettig genootschap, hetwelk door Z. M. is ontbonden verklaard, en in deszelfs verboden vergaderingen, gelooft de ondergeteekende dat daartoe alle termen zouden bestaan. Indien deze wijze van zien Zijner Majesteits goedkeuring mogt wegdragen, zou de door den Minister van Justitie voorgestelde aanschrijving aan den Schoolopziener daarmede kunnen worden geämplieerd [22]).

Voorts zou de ondergeteekende eerbiedig in overweging geven, of niet de Gemeenteraad van *Neede* door den Gouverneur van Gelderland zoude dienen te worden onderrigt, zoo van het voorloopig buiten gevolg laten van deszelfs voorstel, als van den last aan den Schoolopziener gegeven [23]).

(De Minister van Staat, enz.
v. PALLANDT v. KEPPEL.)

149. Bericht van den Scriba van het Classicaal Bestuur van Bommel aan den Minister van Eeredienst, 16 Nov. 1837.

Herv. Eered.
18 Nov. 1837 *no. 1.*

Aan Zijne Excellentie den Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.

no. 26.

Excellentie!

De Scriba van het Classikaal Bestuur van Bommel acht het van belang zoowel als van zijnen pligt het volgende hem van goederhand medegedeelde berigt ter kennisse van Uwe Excell. te brengen.

Op den 25sten of 26sten Octob. l.l. — den juisten dag kon men niet met zekerheid opgeven — is te *Zuilichem* ten huize van *G. van Wijgerden* eene vooraf belegde, talrijke bijeenkomst van Afgescheidenen gehouden; in deze vergadering heeft de heer *H. P. Scholte* het woord gevoerd; ongeveer *dertig* kinderen, allen van

---

[22]) Amplieeren = aanvullen.

[23]) Bij missive van den Secretaris van Staat d.d. 7 Nov. 1837 la. Q 41 geheim werd de Minister van Binnenlandsche Zaken gemachtigd om overeenkomstig de drie rapporten en in den zin der beschikking van den 24 Dec. 1836 la. C 45 geheim ten aanzien van den schoolonderwijzer onder de gemeente Ambt Hardenberg te handelen.

omliggende plaatsen zooals Brakel, Vuren, Herwijnen enz. zijn door hem gedoopt, alsmede ouderlingen en diakenen verkozen [24].

Deze vergadering, waarin 60 à 70 menschen tegenwoordig waren, is mede bijgewoond door den Burgemeester van Zuilichem [25]) en deszelfs echtgenoote, bij wien de heer Scholte is gehuisvest geweest.

De heer Scholte, die reeds meermalen meer of min talrijke bijeenkomsten op die plaats bijgewoond en alsdan meestal bij den Burgemeester gelogeerd heeft, heeft in deze laatste vergadering het Opperwezen gedankt, dat de geloovigen in Zuilichem eene veilige plaats gevonden hadden waar zij aan geene vervolgingen waren blootgesteld, en gaf hij zijn voornemen te kennen om in den loop dezer maand — November — aldaar nogmaals terug te komen [26]).

Gameren, 16 Novr 1837.

De Scriba voornoemd,
W. J. CROL [27]).

150. Rapport van den Burgemeester van Loosdrecht aan den Gouverneur van Utrecht, 10 Juli 1838.

Herv. Eered.
28 Juli 1838 *no. 1.*

(kopy) *Aan den Heer Staatsraad, Gouverneur der provincie Utrecht.*

no. 33 S. *Loosdrecht,* den 10. July 1838.

De ondergeteekende, Burgemeester der gemeente Loosdrecht, gelezen hebbende de plaintes [28]), door den beruchte H. P. Scholte

---

24) Naar een bericht in *De Reformatie* — III (1838), blz. 48 — predikte Ds Scholte den 27. October tweemaal te Zuilichem, terwijl door hem tevens 31 kinderen werden gedoopt en 7 kerkeraadsleden bevestigd (o. a. voor Zuilichem, waar de vorige kerkeraad was gecensureerd; zie G. Keizer, *Uit de Geschiedenis der Geref. Kerken*², blz. 136, 137).

25) J. C. Klopp.

26) De Burgemeester, ter verantwoording geroepen, betuigt, dat hij de vergadering van 27 October ambtshalve heeft bijgewoond om zich te overtuigen of er maatregelen voor de handhaving der rust zouden noodig zijn. Hij heeft van de buitengewone omstandigheden — men bezat een vergunning tot het houden van oefeningen — procesverbaal opgemaakt en aan den Officier van Justitie te Tiel opgezonden. De laatste verklaart het procesverbaal eerst den 22. Nov. 1837 te hebben ontvangen.

Ofschoon men waarschijnlijk acht, dat de Burgemeester „separatistische” gevoelens is toegedaan, en de late inzending van het procesverbaal bedenkelijk oordeelt, worden toch geen voldoende termen aanwezig gevonden om den Burgemeester niet te herbenoemen tegen 1 Jan. 1838, maar wordt volstaan met de waarschuwing, dat hij bij het achterblijven in het uitvoeren van zijn instructies zijn post niet zal kunnen blijven behouden [Staatssecr. 1837 la. B 43 en K 48 geheim].

27) Zie deel II, blz. 367, noot 14.

28) Plainte = klacht.

c.s. ingediend, strekkende om de ondergeteekende het betrachten der hem opgelegde pligten als eene schending der burgerregten van hem en consorten op eene schlinksche wijze aan te wrijven [29]).

Gelezen hebbende het rekest aan Zijne Majesteit, waarbij diezelfde Scholte de onbeschaamdheid heeft om zich te noemen een *getrouw en gehoorzaam onderdaan*, terwijl hij in zijn doorgaand gedrag aantoont, dat zijne getrouwheid bestaat in het zaayen van muiterij in kerkelijke en wereldlijke regeringen, terwijl zijne gehoorzaamheid zich in het wederstreven van Zijner Majesteits besluiten kenmerkt, — dezelfde Scholte, die de overtredingen uit heerszuchtige principes nimmer moede, dezelve verbergt achter veelerlei schriftuurplaatsen, — zich een bedienaar des goddelijken Woords noemt en in strijd met het Woord van God liefdeloos allerlei listen aanwend of zich ertoe laat gebruiken om de ambtenaren, belast met de handhaving der policie, in het ongeluk te storten, den splinter in het oog eens anderen te zien maar den balk in eigen oog niet op te merken.

Verklaard op den eed bij den aanvang zijner bediening gedaan, dat zich het voorgevallene op Zondag den 17. Juny 1838 heeft toegedragen zooals vermeld is in de processen verbaal, welke UHEdGestr. zijn toegezonden, terwijl omtrent de hierbij teruggaande plaintes het volgende moge dienen tot berigt, consideratie en advies.

1°. Berigt omtrent de plainte van H. P. Scholte.

H. P. Scholte is, nadat hij te 's Graveland godsdienstoefening gehouden en den doop had bediend [30]), met eenige Afgescheidenen door middel van vaartuigen in stilte aangekomen agter aan de werf der zoogenaamde kerk en terwijl het detachement op de publieke weg patrouilleerde als ter sluik met eenige personen in die kerk gekomen, welke op veel plaatsen toegankelijk is. Eenige militairen zulks bemerkende, begaf zich den sergeant, de beide corporaals en eenige manschappen naar de genoemde kerk, en de deuren en vengsters gesloten vindende, hebben dezelve bij herhaling aangeklopt en geroepen om de deur te openen, ten einde zich van het aantal der aanwezigen te overtuigen; maar wel verre van hieraan gehoor te verleenen, zijn de deuren en vengsters gesloten gebleven en is H. P. Scholte voortgegaan met godsdienstoefening te houden, het formulier van den doop te lezen en twee kinderen te doopen, zooals door de buiten zijnde manschappen duidelijk is gehoord, en zulks ook door de aanklagers wordt erkend.

Inmiddels is hiervan aan mij kennis gegeven en zijn de deuren vóór mijne komst en *na* dat de godsdienstoefening was afgelopen van binnen geopend en door eenige aanwezigen pogingen aange-

---

[29]) Zie *De Reformatie*, IV (1838), blz. 59—64, alwaar de bezwaren van Gerrit Pos, F. H. Reymerink en Ds Scholte tegen het optreden van den Burgemeester van Loosdrecht uitvoerig worden weergegeven. Scholte zond een copie van de opgemaakte processen-verbaal met begeleidende brieven aan den Koning en aan den Procureur Generaal.

[30]) Deze godsdienstoefening was door 77 personen, meest uit den omtrek, bezocht. Toen de Burgemeester ter plaatse verscheen en de aanwezigen sommeerde uiteen te gaan, was men juist klaar met den dienst. De Burgemeester bepaalde er zich vervolgens toe, procesverbaal van de overtreding op te maken [Herv. Eered. 3 Juli 1838 no. 1 geheim].

wend om te vertrekken, hetwelk door den sergeant is verboden tot mijne aankomst, zeggende dat hij door mij het aantal personen wilde laten constateren.

De vergaderden alzoo geen kans ziende om het getal te verminderen en den schijn aan te nemen van gehoorzaamheid aan de wet, waarvan zij moedwillig overtreders zijn, begaven zich door eene binnedeur, die gemeenschap heeft met de kerk, naar het voorhuis of de woning van Gerrit Pos, alwaar ik bij mijne aankomst meer dan twintig personen vergaderd vondt [31]); welke personen ik bij herhaling dringend heb aangemaand om uiteen te gaan, ten einde alle ongeregeldheid, die door eene tezaamgekomene onrustige meenigte welke op de weg stond te vreezen was, voor te komen, maar vruchteloos. Men scheen den spot te drijven met mijne aanmaningen om uiteen te gaan, en eerst toen ik te kennen gaf van de vergadering te zullen ontbinden en daartoe werkelijk order gegeven was, gingen eenige Afgescheidenen naar buiten, met welke ik mede ging om voor te komen, dat er ongeregeldheden op den weg zoude(n) plaats hebben; hebbende ik toen aan den sergeant gezegd: Nu is alles afgeloopen; de personen die nog binnen zijn, staan gereed om te vertrekken [32]).

Na aldus voor de deur eenigen tijd gewagt te hebben, hoorde ik tot mijne verwondering H. P. Scholte een psalm opgeven en voorlezen; waarop ik mij andermaal naar binnen begeven heb en het bevel om uiteen te gaan herhaald, edoch vruchteloos, zijnde alstoen den sergeant gelast om zekere vreemdeling, die zich Brand noemde [33]), buitenshuis te brengen, doch die zich daartegen bleef verzetten, zoodat ik mij genoodzaakt zag hem te arresteren en naar het raadhuis te doen brengen [34]); terwijl het bevel aan de nog overgeblevene personen met uitzondering der bewoners van het huis is herhaald, zonder dat iemand (zich) daaraan scheen te storen niet alleen, maar Scholte alstoen — zijnen rol als opposant tegen het wettig gezag niet vergetende — getrouw aan zijne vroeger gedane belofte van mij in het net te krijgen, zich omkerende, met beide handen de zitting van zijnen stoel vasthoudende, uitriep: „Ik ga niet; men moet mij dan maar wegslepen"; hebbende ik toen bevel gegeven hem buiten te brengen, zooals hij ook door de manschappen naar buiten is gedragen, ondertusschen schimpend uitroepende: „Ik heb toch gepreekt en gedoopt", en buitengebragt zijnde, uit vrees voor de dreigende menigte op de weg, met een bootje, hetwelk achter aan de werf was gebragt, is weggevaren.

2°. Berigt omtrent de plainte van Gerrit Pos.

Het is eene onwaarheid dat in de woning van Willem Karsse-

---

31) Volgens het bericht van Scholte in *De Reformatie* 15 volwassen personen, 4 kinderen en 2 zuigelingen.

32) Er waren toen, volgens Ds Scholte, nog negen personen gezellig bijeen.

33) J. F. C. Brandt, een neef van Ds Scholte.

34) Scholte deelt mee, dat zijn neef, hoewel hij van een behoorlijke reispas was voorzien, werd vastgehouden; daarna 's Maandagsmiddags geboeid naar den Vrederechter te Loenen werd getransporteerd; 's Dinsdagmorgens wederom geboeid naar Utrecht werd gebracht en daar in het tuchthuis opgesloten; en eerst op Woensdagmorgen, na verhoor door den Rechter van instructie, in vrijheid werd gesteld.

meyer eenige menschen vergaderd waren, want zijne woning is geteekend no. 181 en de vergadering is gehouden in de zoogenaamde kerk no. 176.

Het is eene onwaarheid, dat G. Pos bij mijne aankomst is gedwongen om de deur open te laten, maar wel heb ik hem gelast, toen eenige Afgescheidenen op mijn bevel de vergadering verlieten en hij de deur sloot, dat dezelve open moest blijven, opdat ook de nog binnen geblevenen zouden kunnen uitgaan, en dat hij zich daartegen verzettende, poging deed om met geweld de deur te sluiten, zoodat ik de wacht gelast heb de deur open te houden totdat allen behalve de bewoners vertrokken waren.

Het is eene onwaarheid, dat na het vertrek der aanwezigen drie militairen in huis zijn gekomen; maar wel, dat terzelfde tijd toen H. P. Scholte naar buiten was gebragt, er in mijne tegenwoordigheid onderzoek is gedaan, of zich zekere andere vreemdeling, die zich Hoogeveen noemde, nog in het huis bevond.

Het is eindelijk eene onwaarheid, dat de overgeblevene personen, die een gedeelte der ongeoorloofde bijeenkomst uitmaakten, geweldadig de woning zijn uitgestoten en gesleept, alzoo niemand dan den vreemdeling Brand en Scholte, eerst nadat zij beiden zich moedwillig hadden verzet, uit het huis zijn gebragt geworden, maar het is door den klager voorzigtelijk verzwegen, dat toen alle de aanwezigen waren vertrokken, waaronder ook de rustverstoorder Willem Karssemeyer, diezelfde Karssemeyer weder is binnen gekomen en gezegd heeft onder honend lagchen: „Burgemeester, ik ga niet heen, want het is mijn huis", zich posterende tegen de muur; waarop ik antwoordde: „Gij mist uw doel, wanneer gij denkt, dat *ik* u de deur zal uitzetten; gij woont hier niet, ga heen, of ik zal u buiten doen brengen." Waarop hij, ziende dat door een der militairen daartoe aanstalten wierden gemaakt, antwoorde: „Dan zal ik maar heengaan", en vertrok.

3°. Berigt omtrent de plainte van *F. H. Reymerink.*

Nadat de onrustige bijeenkomst was ontbonden, heeft zich Scholte c.s. begeven met een bootje naar de woning van Reymerink, alwaar ik mij vergezeld door den sergeant en eenige manschappen ook begeven heb, in welke woning volgens verklaring van den schildwagt bij mijne aankomst zeventien personen waren binnengegaan, komende van de weg, benevens een nog ongedoopt kind, en dat hij niet wist of er meerder personen achter het huis met vaartuig waren aangekomen.

De weg vol zijnde van eene zeer groote onrustige meenigte, welke, nu eens dreigende tegen den sergeant of tegen Scholte, onaangename gevolgen deden vrezen, heb ik aan den weg eenige militairen geplaatst, terwijl ik met den sergeant de woning ben binnengegaan om de aanwezigen te tellen; maar het getal beneden twintig personen bevindende, heb ik *niet* gezegd of last gegeven, dat iemand de deur uit moest, maar wel, dat de twee schildwagten moesten beletten, dat niet weder het getal van twintig door middel van vaartuigen, achter de woning van Reymerink aankomende, wierd overschreden; zijnde kort hierop de beide schildwagten door den sergeant ingetrokken.

Hiermede het voorgevallene op Zondag den 17. Juny 1838 naar waarheid opgegeven, blijft de ondergeteekende nog over, hierom-

trent eenige aanmerkingen te maken, die aan den eenen kant van de boosheid der beschuldigers en hun aanhang te dezer plaatse kunnen getuigen en aan den anderen kant het gedrag door de ondergeteekende ook nu weder gehouden, zullen regtvaardigen.

Gedurende een tijdvak van vijf en twintig jaren dat ik deel had aan het bestuur der gemeente, is het mij mogen gebeuren, dat ik met de talrijke bevolking van Oud Loosdrecht niet alleen geen onaangenaamheden gehad heb, maar mij in de achting en toegenegenheid van allen mogen verblijden, zooals dit in Nieuw Loosdrecht, Mijnden en Oud Oever, alwaar geen Separatisten wonen, tot op heden nog het geval is. Sedert dan de eerzuchtige woelingen van Scholte c.s. eenen aanhang onder de onwetendste en meestal zedeloze volksklasse heeft gemaakt en ook eenige inwoners, die voorheen *en* om hunnen stand *en* om hun gedrag nimmer in aanmerking kwamen, te Oud Loosdrecht heeft meegesleept, zijn de onaangenaamheden allengs toegenomen en voor sommigen der Separatisten een spoorslag geworden om vroegere aan hun door mij bewezene weldaden met de snoodste ondankbaarheid te beloonen, en om door gebaren, woorden en daden mij uit te lokken, dat ik eed en plicht vergeten en mij ongelukkig maken zou.

Immers heeft den slech(t)sten onder allen, genaamd Willem Karssemeyer, zich altijd en ook nu weder aan het hoofd der bewegingen gesteld, en zoo in Oud Loosdrecht als te Hilversum gepoogd ongehoorzaamheid aan 's lands wetten te bevorderen en de burgemeesters in het ongeluk te storten, waarvoor hij reeds wegens misdrijf te Hilversum eene welverdiende correctioneele straf heeft ondergaan.

Te dom om een getal van agttien huisgezinnen der Oud Loosdrechtsche Separatisten te leiden, roept hij van tijd tot tijd een der afgezette predikanten in om zijne oogmerken te bereiken en onrust aan te stooken; zijnde de rust sedert Augustus 1837 te Oud Loosdrecht niet verstoord, omdat geen der genoemde predikanten zich gedurende dien tijd vertoond heeft.

Scholte toch heeft zich in den morgen van den 17. Juny van Oud Loosdrecht begeven naar 's Graveland, aldaar in strijd met de bestaande wetten en verordeningen in het bijwezen van eene groote schare — zooals uit het proces verbaal, door den Burgemeester van 's Graveland opgemaakt, blijken kan — godsdienstoefening gehouden en den doop bediend; en het is op dringend aanzoek van genoemde Willem Karssemeyer, dat hij in den avond naar Oud Loosdrecht terug gekomen is met het blijkbaar oogmerk, om mij en het detachement te bespotten en ergerlijke toneelen te hernieuwen, die eene volksoploop konde(n) ten gevolge hebben.

Hoezeer ten hoogste verontwaardigd over het gedrag van menschen, die zich uitverkoren volk noemen en schijnheiliglijk daden verrigten, die alleen op eigenliefde gegrond, de maatschappelijke orde verstoren, heb ik, Gode zij dank, mijnen pligt nimmer vergeten; en al is er meenige slapeloze nacht, menige zon- en feestdag in onrust doorgebragt, al zijn eene meenigte processen verbaal opgemaakt en mijne verschijning voor de rechtbank noodzakelijk geweest, — ik heb steeds getracht door hulpvaardigheid en goeden raad, naar de voorschriften van mijne superieuren, de rust te herstellen of daar waar het noodig was, het gezag der wet te handhaven.

Wanneer ik het Staatsblad no. 42, waarin het Besluit van Z. M. in dato 5 July 1836 is vervat, raadpleeg, en de daarop gevolgde circulaire in dato Utrecht 23 July en 31 Augustus 1836 no. 256 k en 265 k, alsmede de instructie van 9 October 1835 no. 215 en anderen, daarop betrekking hebbende, — wanneer ik de Wet van 16 Mei 1829, Staatsblad no. 34, de Wet van 1 Juny 1830, Staatsblad no. 15, en het Besluit van 9 October 1830, Staatsblad no. 66, naleze [35]), en daarmede vergelijk de daden door Scholte c.s. op den 17. Juny bij herhaling gepleegd, — en in overweging neem, dat in [36]) deze bedoelde vergadering volgens de getuigenis der beschuldigers zelve, meer dan twintig personen bevatte, en dat, wanneer een gedeelte der in die onwettige vergadering aanwezige personen op herhaalde aanmaning de plaats der zamenkomst verlaat, terwijl het overige gedeelte zich onwillig toond, deze laatste zich niet als eene bijzondere vergadering kunnen beschouwen, maar bepaaldelijk in verband staat tot de geheele vergadering; — wanneer ik in overweging neem, dat het psalmgezang onder de overgeblevenen de blijkbare strekking heeft om de buiten zijnde Separatisten tot deelneming uit te lokken en de andersdenkenden op te ruijen; — wanneer ik eindelijk overwege, dat de beschuldiging van opsluiting in het onbewoond gedeelte van het huis no. 176 een gevolg is geweest van de weigering der Separatisten zelve om de deur te openen, en dat zijlieden niet — toen de deuren geopend waren — dan op herhaalde aanmaning slechts gedeeltelijk zijn vertrokken, terwijl de overigen zich daartegen feitelijk hebben verzet, — en het arrest van den genoemde *Brand* is veroorzaakt, doordien door F. H. Reymerink wel schriftelijk kennisgeving is gedaan dat H. P. Scholte bij hem logeerde, maar niet van de reisgezel van Scholte, genoemd(e) Brand, die met Scholte bij Reymerink had gelogeerd: — dan besluit ik, dat de bovenvermelde aanklagt van Scholte c.s. is van grond ontbloot, geen andere strekking hebbende dan om naar zijne gewoonte het eerbiedwaardig Hoofd van den staat onbeschaamd tegen te werken en de wettige macht te wederstreven en zich, zooal niet beroemd, tenminste berucht te maken ten koste van de rust en eendragt der inwoonders van Nederland.

---

[35]) Vgl. voor de genoemde circulaires — inhoudende bepalingen tot recht verstand van § b van het K.B. van 5 Juli 1836 — deel III, nos. 191, 197 en 199. Eerstgenoemde circulaire van den Gouverneur van Utrecht ging aan de eerste algemeene aanschrijving van regeeringswege vooraf en berustte op directe aanwijzingen van den Minister van Justitie [Just. 21 Juli 1836 no. 6 geheim].

De instructie van 9 October 1835 was een gevolg van de uitvoering, welke in Augustus 1835 ten aanzien van de provincie Utrecht gegeven was aan het Kabinetsrescript van 14 December 1834 no. 85, betreffende de ontbinding van rustverstorende godsdienstoefeningen; vgl. deel II, no. 99.

Vgl. voorts voor het K.B. van 9 October 1830 — over het toezicht op vreemdelingen — deel II, blz. 273, noot 2.

In de Wet van 16 Mei 1829 no. 34 wordt opruiing als medeplichtigheid aan een misdaad of misdrijf aangemerkt, en in de Wet van 1 Juni 1830 no. 15 wordt o. a. de boosaardige en openbare aansporing tot ongehoorzaamheid aan de wetten bedreigd met een gevangenisstraf van zes maanden tot drie jaren.

[36]) Dit voorzetsel moet wegvallen.

Ik verlaat mij gerustelijk op het oordeel van UHEdGestr. en wensche vurig, dat het Gouvernement zoodanige maatregelen moge nemen als ter beteugeling van eenige onruststokers, zooals de leiders der Separatisten zijn, meer doelmatig zullen worden bevonden [37]).

De Burgemeester voornoemd,

(get.) J. W. DE WIT.

151. Brief van Ds W. B. Barends te Willemstad aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 9 Aug. 1838.

Herv. Eered.
11 Aug. 1838 *no. 1 geheim.*

Den Hoogedelgestrengen Heer Janssen, ridder van de orde der Ned. Leeuw, Secretaris en Adviseur bij het Departement van Eeredienst enz. te 's Gravenhage.

Confidentieel. *Willemstad,* 9 Aug. 1838.

Hoogedelgestrenge Heer,

. . . . [38])

Ik bedien mij gaarne van deze gelegenheid om UwHEG. te berigten, dat het mij in mijne bediening alhier bij voortduring zeer wel gaat, dat de opkomst der gemeente in het bedehuis vrij aanzienelijk is, dat ik in de handhaving onzer latere kerkelijke verordeningen wel met vooroordeelen en zoogenaamde gemoedsbezwaren heb te kampen, maar tog met langzamen en vasten tred meen vooruit te gaan en al gevende en nemende op hen schijn te verwinnen.

Jammer maar dat de Afscheiding ook hier vroeger plaats had; want hoezeer het getal der werkelijk gesepareerden hier niet aanzienelijk is en altans in dit laatste jaar niet toenam, zoo vindt men hier een nog grooter getal, die, zonder zich af te scheiden, nooit ter kerke komen en mij in de huisbezoeking openlijk durven verklaren, dat zij de Synode onzer Hervormde Kerk sedert 1816 niet eerbiedigen, in de godsdienst altans alles verwerpen wat den stempel der nieuwheid draagt, en de predikanten mistrouwen, vermits zij door geene formulieren van eenigheid meer gebonden worden.

---

[37]) De Gouverneur van Utrecht zendt dit rapport bij missive van 26 Juli 1838 no. 946 kabinet aan den Minister van Eeredienst toe, onder opmerking, dat dit rapport „de feiten van willekeur, waarvan hij wordt beschuldigd, wederspreekt, terwijl de daad der arrestatie en overbrenging van den vreemdeling, ... die volgens informatie kort daarna zoude zijn ontslagen, zich... laat verklaren door den wederstand tegen het openbaar gezag, waaraan hij zich heeft schuldig gemaakt en waaromtrent bij het Wetboek van Strafregt is voorzien" [Herv. Eered. 28 Juli 1838 no. 1]. Zie voorts hierna no. 152.

[38]) Over een financiëele aangelegenheid.

Onder deze laatsten heeft men veele menschen uit den deftigen burgerstand, die door betrekking of bezitting ook op anderen veel invloed uitoefenen. Zelfs onze oudste wethouder, de heer *Huibert Dane,* staat onder deze laatsten als aan het hoofd. Deze tog, hoezeer zelve niet legaal afgescheiden, weigert alle gehoorzaamheid aan de kerkelijke wetten onzer tegenwoordige Synode, komt sedert een paar jaren nimmer meer ter kerk, begunstigt de Separatisten op allerlei wijzen, weigerde voorleden jaar bij absentie van onzen Burgemeester aan de Regering dezer stad zijne medewerking tot handhaving der bestaande wetten en verordeningen tegen het Separatismus, en huwde onlangs met zijne dienstmaagd, die met haar gansche geslacht legaal gesepareerd en op ons tegenwoordig kerkbestuur geweldig gebeten is.

Daar nu zoodanig persoon in die betrekking vooral in onze gemeente zoo gevaarlijk is, te meer daar de Secretaris van deze stad, de heer *Jan van Wijngaarden,* als ook zeer aan het oude gehecht en een tegenstander onzer nieuwe kerkelijke verordeningen, hem ondersteunt, zoo spreekt het vanzelf, dat de weldenkende de toekomst wel eens met bekommering tegenzien en meermalen den wensch uiten, dat het Z. M. onzen geëerbiedigden Koning mogt behagen om den heer *Huibert Dane,* die — zoo ik meen — met 1839 moet aftreeden, niet weer als zoodanig te benoemen; en dit te meer, omdat onze heer Burgemeester, die reeds 86 jaren telt en met iederen dag kan moeten worden vervangen, alsdan niet zoo gereed door dien heer *Dane* kan worden opgevolgd [39]).

Hoezeer ik mij nu met de burgerlijke aangelegenheden dezer plaats liefst niet direct inlate, zoo heb ik evenwel vanwegen de naauwe verwantschap dezer burgerlijke zaak met ons kerkelijk belang en dus om mijner gemeente wil het van mijnen pligt gerekend, UwHEG. dit een en ander bij deze gelegenheid eens *vertrouwelijk* mede te deelen, met eerbiedig verzoek om daarvan onder den veelvermogenden invloed van Zijne Excellentie den Baron van Pallandt zoodanig gebruik te maken als UwHEG. ter bereiking van het gewenschte doel meest geschikt zult achten.

Indien in deze zaak bij het ministerie van Eeredienst nog nadere informatiën mogten noodig zijn, zal het mij aangenaam wezen dezelve te mogen verleenen.

Vergun mij, Hoogedelgestrenge Heer, dat ik mijne gemeente zoowel als mijzelven bij voortduring aan UwHEG. zorg vertrouwend blijf aanbevelen. Neem aan de verzekering mijner hoogachting en erkentenis, en geloof mij steeds met de meeste eerbied te zijn,

Hoogedelgestrenge Heer,

Uw Hoogedelgestr. dienstwillige dienaar

W. B. BARENDS [40]).

---

[39]) Ten gevolge van dit verzoek werd H. Dane metterdaad niet herbenoemd; C. L. Punt — in een ander schrijven door Ds Barends als de meest geschikte vervanger aangewezen — werd in zijn plaats tot eersten wethouder aangesteld [Staatssecr. 1838 la. B 38 en L 53 geheim en 1839 la. B 14 geheim].

[40]) W. B. Barends (1804—1881); 1828 predikant te Lopik c.a., 1837 te Willemstad, 1845 te Kuilenburg; 1858 emeritus.

152. Rapporten van de Ministers van Eeredienst en van Justitie aan den Koning, 28 Juli en 14 Sept. 1838.

Herv. Eered.
28 Juli 1838 *no. 1.*

(minuut) *Aan den Koning.*

Commissoriaal van 25 Juny 1838 no. 16.
Adres van *H. P. Scholte,* daarbij, met overlegging van drie aan den Officier der Regtbank van eersten aanleg te *Utrecht* ingezonden procesverbalen, zich beklagende over de handelwijze van den heer *J. de Wit,* burgemeester van *Loosdrecht.*

In het nevensgaand rapport gedraagt zich de Gouverneur der provincie *Utrecht* tot inliggend berigt van den Burgemeester der gemeente *Loosdrecht,* waarbij niet alleen de klagten van *H. P. Scholte* worden wederlegd, maar tevens de handelingen van dien suppliant en deszelfs geheel karakter op de ongunstigste wijze in het licht gesteld.

Dientengevolge zou de ondergeteekende eerbiedig van gevoelen zijn, dat het onderhavige adres geene beschikking verdient; maar daar, zoo hij veronderstelt, de heer Minister van Justitie door de kennis van de bedoelde procesverbalen en derzelver gevolg met deze zaak beter zal bekend zijn, veroorlooft hij zich te gedragen aan het advies door dezen zijnen geachten ambtgenoot uit te brengen.

(De Minister van Staat enz.,
v. PALLANDT v. KEPPEL.)

Justitie.
14 Sept. 1838 *no. 1 geheim.*

(minuut)

De ondergeteekende het noodzakelijk geacht hebbende omtrent deze zaak het berigt van den Procureur Generaal te vragen, heeft de eer hiernevens aan Uwe Majesteit over te leggen het daarop van gemelden ambtenaar ontvangen berigtschrift, waartoe hij de vrijheid neemt zich te gedragen en met welks inhoud hij over het algemeen zich zeer wel kan vereenigen.

Ofschoon op de handelingen van den Burgemeester van Loosdrecht strikt genomen wel eenige aanmerkingen te maken zouden zijn, schijnen echter de bijzondere omstandigheden der zaak en de bij de Afgescheidenen betoonde blijkbare geest van tegenstreving tegen het wettig gezag tot zijne verontschuldiging, voor zooveel noodig, wel voldoende te zijn; nemende de ondergeteekende de vrijheid hierbij aan te merken, dat de in deze zaak wederom op

den voorgrond gestaan hebbende personen van Willem Karssemeijer en F. H. Reijmerink zich reeds vroeger bij het gebeurde te Hilversum door hun verzet tegen het wettig gezag hebben doen kennen, zijnde toen dezelfde Karssemeijer, nadat *hij* tegen den Burgemeester van Hilversum klagten had ingebragt, *zelf* wegens tegen dien ambtenaar gepleegde geweldadigheid met en benevens voorzeiden Reijmerink tot correctionnele straffen veroordeeld.

Om deze en de verdere door den Procureur Generaal aangevoerde redenen, en daar de aan den Burgemeester van Loosdrecht reeds gedane teregtwijzing voldoende schijnt te zullen zijn om dezen voor het vervolg tegen al te grooten dienstijver op zijne hoede te doen zijn, zoude de ondergeteekende eerbiedig van oordeel zijn, dat Uwe Majesteit in het ten aanzien dezer zaak verrigte zoude kunnen berusten, voorts met den Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz., van gevoelen zijnde, dat het onderwerpelijk adres als geene beschikking behoevende, zoude kunnen worden ter zijde gelegd[41]).

(De Minister van Justitie,
VAN MAANEN.)

---

[41]) In het Octobernummer van *De Reformatie* werd nog medegedeeld, dat Ds Scholte „onlangs door eenen deurwaarder eene boodschap ontvangen" had, „dat de Procureur-generaal geene termen vond om den Burgemeester van Oud-Loosdrecht wegens het door hem gepleegde te vervolgen"; zie *De Reformatie*, IV (1838), blz. 277.

153—159

De spaarzamer wordende brieven van Pape aan Janssen blijven onder meer van oneenigheden in het kamp der Afgescheidenen gewagen. Ook langs meer officieelen weg wordt de Regeering dienaangaande ingelicht, met name over die in de gemeente te Utrecht, waarvan de tegenpartij zich „zeer veel goeds voorspelt". Een brief van een der bezwaarden aldaar werpt op de oorzaken daarvan een helder licht.

153. Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 10 Febr. 1838.

Herv. Eered.
11 Febr. 1838 *no. 1 geheim.*

Weledelgebooren Heer en Vriend,

Gisterenavond ontving ik bijgaande casus positie [1]) en adres van Mr Ganderheijden in de Doeversche kwestie [2]). Mijne opinie, dat Scholte c.s. de quasi autorisatie uit het notulenregister van Doeveren *gescheurd* had, is wel juist geweest. Ik had wel gewenscht, dat Mr Ganderheijden minder omslagtig en meer beknopt de zaak had voorgesteld, maar dit is zoo des knappen mans gewoonte. Wat hij in bijgevoegde missive gelieft te zeggen, „dat zijn geschrijf *uit mijnen kop* is voortgevloeid", is slechts betrekkelijk waar. Ik heb hem eens in substantie gezegd, dat salvo meliore [3]) de kerkeraad geene autorisatie *kon* noch mogt geven tot een besteden van diakoniepenningen, vreemd aan derzelver doel van uitreiking; dat daartoe de gemeente desnoods volmagt moest verstrekken en dat zonder die autorisatie der gemeente de handeling des kerkeraads mijns inziens onwettig was.

In gewigtige gevallen ja, raadplegen de diakenen met den kerkeraad, maar dit houdt waarlijk toch de autorisatie niet in tot aliënatie [4]) der armenpenningen, zooals de Bossche heeren dit artikel extendeeren [5]). Drie jaren geleden bood de kerkeraad van Herpt mij de pastory als geschenk in vollen eigendom aan, maar moest ik niet als eerlijk mensch zulks dankbaar weigeren, omdat het eene spoliatie [6]) was van den eigendom der kerk! Niets hartelijker verlang ik dan dat er termen mogen zijn om den vroomen Scholte en zijne clique te doen zien, dat hij — want *hij alleen* is de roervink, de 4 overigen zijn uilskuikens naar ziel en ligchaam — een belangzoekende schobbejak is, die desnoods onbeschaamd genoeg zoude geweest zijn om de geheele diakonie bij zijn vertrek te beroven, gelijk hij de boomen in zijn tuin heeft omgehakt en verbrand, en zich dan te regtvaardigen met de beroving der

---

[1]) Casus positie = stand van zaken, hier: uiteenzetting.

[2]) Bedoeld is het proces, dat het Classicaal Bestuur van Heusden tegen Scholte c.s. voerde over het besteden van diaconiegelden voor het bouwen van een pastorieschuur. De eisch tot schadevergoeding werd door de Rechtbank te 's Hertogenbosch onontvankelijk verklaard [Herv. Eered. 10 Febr. 1838 no. 1 P geheim].

[3]) Salvo meliore = onder verbetering; zoo ik mij niet vergis.

[4]) Aliënatie = vervreemding.

[5]) Extendeeren = uitbreiden.

[6]) Spoliatie = berooving, plundering.

Egyptenaren door de Israeliten bij hunnen uittogt. Enfin, ik geef het aan wijzer oordeel over [7]).

't Wordt mij al langer zoo duidelijker, dat $^{15}/_{16}$ gedeelte van de zoogenaamde auwe regtzinnigen schuim van volk is. Bij ondervinding heb ik ze dezer dagen weer droevig leeren kennen. Wat is toch hun geloof zonder de liefde, en *hunne* liefde! ja — daar beware ons God in zijne genade voor!

Mag ik ook weten, hoe UEdGeb. over mijn vertoog aan den Koning denkt? [8])

Met hooge achting en vriendschap ben ik

WelEdGeb. Heer!

UWEdGeb. dienstvaardige dienaar en vriend,

C. W. PAPE.

154. Brief van J. Vermeulen te Utrecht aan den Kerkeraad der Afgescheiden gemeente aldaar, 11 April 1838.

Herv. Eered.

2 Juni 1838 *no. 27.*

Brief, geschreven door J. Vermeulen aan den Kerkeraad der zich noemende Afgescheidene Gereformeerde gemeente te Utrecht.

Getrouwelijk afgeschreven naar het handschrift; niet verbeterd noch van fouten gezuiverd.

Utrecht, den 11. April 1838.

Aan den Kerkeraad der Afgescheidene Gereformeerde gemeente te Utrecht.

Voor veertien dagen heb ik, zooals U.E. bewust is, eenen brief aan den heer Scholten geadresseerd, met begeerte, dezelve in den kerkeraad te doen voorlezen; maar dat is van Z.E. nagelaten onder *voorgeven,* dat het opschrift niet aan den kerkenraad luidende ware, hoewel hij zeer wel wist, dat het mijne intentie was, dat de ouderlingen, diakenen en gemeente van dezelve niet moesten onkundig blijven; maar dewijl ik altijd copie van mijne geschrevene brieven houde, kan ik mij gemakkelijk de dubbele moeite, welke hij mij veroorzaakt, getroosten.

Ik heb ZijnEd. geschreven, dat ik al van tijd tot tijd voornemens ben geweest om mij voor den kerkenraad te vervoegen, ten einde het genoegen te mogen hebben zijne verantwoording te horen aangaande de godsdienstige gevoelens in questie; maar vernemende van mijne vrienden en medeleden die aldaar geweest zijn, dat er niets tot stand is kunnen gebragt worden, zoo ben ik te rade geworden hem eenen brief te zenden om voor te lezen en, ware het mogelijk, eene vereffening te doen plaatsgrijpen.

---

[7]) Van Appeltere, door den Secretaris en Adviseur Janssen om advies gevraagd, zag in appel geen heil [Herv. Eered. 11 Febr. 1838 no. 1 P geheim].

[8]) Vgl. hierboven no. 117 en 118; speciaal noot 43.

Ten eerste. Hetgeen ons Gereformeerde zeer hindert is hetgeen hem door *Stulting, De Jong, Nieuwkasteel* en anderen reeds meermalen is voorgehouden, namentlijk dat hij in zijne prediking den vollen raad Gods niet verkondigd, om den dooden zondaar niet te willen aanspreken en hem van Godswege uiterlijk te roepen; daar wij toch in Ezech. 37 lezen, dat de dorre doodsbeenderen door den profeet op Gods bevel wierden aangesproken. Ezechiël wist niet of zij door des Heeren gunst zoude(n) levendig gemaakt worden, want daar de Heere vraagde: „Menschenkind, zullen deze beenderen levendig worden?" en hij zijne onwetendheid bekennende antwoorde: „Heere Heere! Gij weet het!"

Dus is het de roeping van eenen leeraar *allen* aan te spreken en hen tot bekeering te vermanen, dewijl de uiterlijke roeping over de geheele Christenheid gaat; want zoo het nutteloos is den natuurlijken mensch aan te spreken, is het ook overbodig het den bekommerden en bevestigden te doen, wijl in geen van allen kracht is of het moet hun van boven gegeven worden; dus zoude alzoo de geheele prediking ijdel zijn.

Ten tweede. Dat ook het bondzegel des Heiligen Doops, in de plaats der besnijdenis gekomen — zijnde dus voor alle kinderen — niet door hem aan allen bediend wordt, ergo strijdig met de leer der Gereformeerde Kerk.

Deze grondwaarheden zooals ik zeg hem door genoemde personen dikwijls voorgehouden — maar bij hem zonder invloed zijnde —, zoude het onnoodig en overtollig zijn, dezelve nogmaals door mij te herhalen, alsmede hem door hunlieden aangehaald als Matth. 28 : 9, Ezech. 3 v. 17 en 18 en meer anderen te herinneren, hoewel ik met hunne gevoelens, overeenkomstig de leer onzer kerk, volkomen instem, vereenigd ben en hoop te blijven.

Ten derden. Het volgende, waarmede ik mij moet verledigen, is dit. Het is wel van minder belang, maar voor mij zeer aanstootelijk: namentlijk ook voor het uiterlijke in hem den leeraar (van) Christus niet te kunnen herkennen, hem in eenen wereldschen tooi te zien rondlopen. Het is wel niet in de kleeren, maar in het leeren gelegen; echter ziet eenen leek gaarne, dat de voorganger in kleeding en *andere stukken* de wereld niet gelijkvormig is; want hoe kan hij eenen uitgedosten wereldling bestraffen, die zelve aan de kwaal ziek ligt en de afgoden, welke in de armenzak moesten geworpen worden, ophoopt[9]).

Hij zal mij mogelijk tegenwerpen, dat er in Gods Woord van geen onderscheiding in kleeding gesproken wordt; ook dat de apostelen geen andere als de leken hebben gedragen; maar dat waren menschen die met hunnen handenarbeid hun brood moesten winnen, dat bij hem het geval niet is; maar dewijl *zijne* genegenheid zich tot eenen wereldschen dos uitstrekt, kan hij, zooals *aan alles,* gemakkelijk een glimp geven ook aan deze zaak, en zoude daar zeer bekwaam toe zijn, zoo zijnen zin zich tot het tegenovergestelde bepaalde.

Hij is magtig, alles pro en contra te bepleiten. Ik zelve heb hem bij Takken horen zeggen in antwoord aan de Commissaris van Politie, toen deze hem aanmaande zijnen hoed af te zetten: „Ik zet

---

[9]) Zie hierna no. 157.

mijn hoed nooit af; ik schaam mij de liverij van mijnen Koning niet." Dus ligt het in de reden, dat hij zich nu schaamt; schoon ik ook moet bekennen, dat hij eene zotte contenance [10]) zoude houden, zoo hij met zijn predikantshoed op zijn rijtuig de paarden mende en de zweep over dezelve legde.

Ten vierde. Z.Ed. durft dus niet in kleeding voor den naam des hemelschen Koning(s) uitkomen, daar hij hetzelve wel voor den wereldschen durft doen door het dragen van het teeken van den 10-daagschen veldtogt, hetwelk hij overal, ja zelfs op den kansel vertoond; hetgeen reeds veele vroomen gehinderd heeft en die het hem ook onder het oog gebragt en hem vermaand hebben hetzelve af te laten; maar met sprekende daden bewijst hij, dat aan hunne goed- of afkeuring hem weinig gelegen is en hij ermede blijft pronken, daar toch Paulus zegt, dat zoo het zijnen broeder ergeren zoude, hij in eeuwigheid geen vleesch zoude eeten.

Ten vijfden. Ik ben nu bijna vier jaren afgescheiden geweest, maar heb hem tot nog toe in betrekking als leeraar nimmer ten mijnent gezien; ja zelfs de huisbezoeking laat hij door den ouderling afhandelen, hetwelk zelfs geen plaats heeft bij de kerk daar wij ons van hebben afgescheiden; dus ik heb nog nooit zijne vermaningen, vertroosting, bemoediging of bestraffing, ja in één woord nog nooit zijne herderlijke leiding ondervonden, hetgeen ik toch konde eischen, zoo hij onze wettige herder en leeraar is. Zoo hij dezelve niet is, dan ben ik ook niet gehouden bij zijne prediking tegenwoordig te zijn, onder dewelke ik altijd dor verkeerd heb, zoodat ik betuigen kan, liever eene predicatie van eenen godvruchtigen schrijver door onzen ouderling Klein te horen voorlezen; en dus is de weering van het Avondmaal des Heeren aan ons onregtvaardig en willekeurig. Z.E. zal mij misschien tegenwerpen, dat zijne bezigheden hem niet toelaten zijne leken te bezoeken; maar in drie jaren geen uur te kunnen uitbreken, is verregaande; de veele ***bijzaken,*** die hij aan de hand houdt en waarin hij zijne eer steld, doen hem zijne kostelijke tijd verliezen.

En hierbij komt dan nog het wangedrag der vroomen,

Derzulken, die geen kwaad
  In al dien handel merken,
En die met woord en daad
  Nog zulke leeraars sterken,

zooals Van der Biezen [11]) in zijn boekje: *Verval van de kerk Gods,* aanhaalt en waarin hij verder zegt:

Zij schamen zich hun staat
  — Men mogt hen ook eens hoonen! —
Zij durven hun gewaad
  Niet opentlijk vertoonen.
Men treft hen zelden aan
  Dan min of meer gemaskerd;
Zoo doet men zelfs verstaan
  Hoe hart en leer verbasterd.

---

[10]) Contenance = houding.

[11]) Van H. van der Biezen te Veenendaal zijn twee geschriften bekend, resp. uit 1823 en 1828 (Knuttel no. 25267 en 25797). Het in den tekst vermelde geschrift kon niet worden opgespoord.

Nu wil men ons met geweld onder censuur brengen, en het *voorgeven* is, om ons onder de prediking van het Woord te zien; maar het is eigenlijk omdat de heer Scholte's hoogmoed gefnuikt wordt en daarom zet hij den kerkeraad tot dien onwettigen maatregel aan.

Nu, ik voor mij hoop elken dag des Heeren onder het gehoor te komen, te weten onder dat van den ouderling Klein, en die, daarvan ben ik verzekerd, niet slecht genoeg zal zijn om zijne stem aan een onregtvaardige censuur te geven.

Ik ben toch niet gehouden een leeraar die ik niet mede heb verkozen, zooals in de gemeenten van Woerden, Westbroek enz. [12]), en daar men gegronde klagten (tegen) kan inbrengen — zooals ik bij deze doe —, te horen, want dat zoude sterk naar inkwisitiedwang ruiken; maar het ware (te wenschen), dat men de zaken met de genoemde gemeente zage te vereffenen.

Hartelijk hoop ik, dat wij ons nog langen tijd in het bezit van onzen ouderling Klein mogen verheugen, en dat hij in de kerk moge blijven om op verdere dwalingen acht te geven.

Ik heb geoordeeld dat het voor mij beter was mijne belangens schriftelijk te zenden, om niet door de veelheid der woorden van de heer Scholten gevangen te worden, en die mij gaarne tot toorn zoude willen verwekken om zich alzoo op mij te kunnen wreeken wanneer hij mij eenmaal in den strik had, want den onrustigen rust niet, voordat hij den rustigen onrustig gemaakt heeft.

Thans heb ik alles gezegd; en men kan verzekerd zijn, dat zoo men ons langer verontrusten wil, deze brief, zooals dezelve hier geschreven is, dadelijk in de Utrechtsche Courant zal worden geplaatst. Dit zijn mijn laatste woorden.

(get.) J. VERMEULEN [13]).

155. Brief van den Gouverneur van Utrecht aan den Minister van Eeredienst, 10 Mei 1838.

Herv. Eered.
12 Mei 1838 *no. 2 geheim.*

Hoogwelgeboren Hoogedelgestrenge Heer,

. . . . [14])

In 's Hage zijnde, bekwam ik juist van hier de tijding, dat er eene zekere tweedragt in het vijandelijk kamp was uitgebroken, en wel uit hoofde de bekende Scholte met eene karawats en cigaar de plaats der godsdienstoefening was binnengetreden, hetgeen aanleiding tot eene scherpe briefwisseling moet hebben gegeven, welke

---

[12]) Zie voor de eigen predikantskeuze te Woerden J. C. van der Does, *Kruisgemeenten en Separatisten*, blz. 16—22.

[13]) J. Vermeulen was, blijkens een opgave van den Directeur van politie aan B. en W. van Utrecht in 1832, schrijver aan de stadsveewaag. Hij behoorde toen tot de leden van het Utrechtsche gezelschap, waarvan in Deel I uitvoerig sprake is. Hij werd den 20. Mei 1838 van de gemeente afgesneden.

[14]) De weggelaten gedeelten van den brief handelen over andere zaken.

ten gevolge heeft gehad, dat hij — Scholte — eenige der liefhebbers in den ban heeft gedaan. Men meent alhier, dat daaruit ligtelijk eene nieuwe afscheiding uit de Afgescheidenen zal geboren worden. Welligt zal het mij gelukken de voorsz(egde) briefwisseling te zien te krijgen en in dat geval zal ik Uwe Exc. met hetgeen de attentie mogt waardig zijn, nader bekend maken.

. . . .

L. VAN TOULON.

Utrecht, den 10. Mei 1838.

156. Rapport van den Minister van Justitie aan den Koning, 18 Mei 1838.

Staatssecr.
19 Juli 1838 *la. O 30 geheim.*

Aan den Koning.

no. 2 geheim. *'s Gravenhage*, den 18. Mei 1838.

In het door den Directeur van policie te *Utrecht* laatstelijk aan den Procureur Generaal ingezonden weekrapport komt onder anderen het volgende voor:

„Onderscheidene Afgescheidenen beginnen alhier in verschil te geraken met hunnen predikant *Scholten*, beklagen zich zeer over hem en onttrekken zich aan zijne leiding. Wij voorspellen ons zeer veel goeds van deze oneenigheid en voeden de hoop, dat tenminsten hier ter stede van lieverlede het getal zal verminderen. Bijaldien ik iets meer stelligs desaangaande mogt vernemen zal ik niet nalaten UwHoogEdGestr. daarvan au courant [15]) te houden."

Ik heb het van genoegzaam belang geacht, Uwe Majesteit van deze bijzonderheid te doen kennis dragen, zullende ik Hoogstdezelve bekend houden met hetgeen mij desaangaande verder eenigzins van belang mogt worden medegedeeld [16]).

De Minister van Justitie,
VAN MAANEN.

---

[15]) Au courant = op de hoogte.

[16]) Eenige maanden later — nl. op 15 Aug. 1838 — werd door Scholte in een adres aan den Koning, onderteekend door 51 Afgescheidenen te Utrecht, waarin nader op erkenning werd aangedrongen, aldus op de interne moeilijkheden gereageerd: „Welke verkeerdheden kwalijkgezinde menschen die zich bij de gemeenten gevoegd hadden ook aanrigten en willen doordrijven, zoodat zij eenvoudigen medesleepen, wij voor ons worden zelfs daardoor van alle zijden meer en meer overtuigd dat onze gemeente, en overal waar getrouwe leden gevonden worden, de waarachtige gemeente Jesu Christi is. Wij verzekeren ons des te krachtiger, dat zij die niet door den Heere afgescheiden zijn, iets menschelijks voor oogen hadden, toen zij tot die gewichtige stap overgingen, en door den Heere ook weder zullen worden afgedaan en te schande gemaakt... Wij zijn niet afgescheiden uit verschil van meening of uit gehechtheid aan het oude of om alleen maar den *naam* Gereformeerd te dragen, maar omdat wij door den Heiligen Geest wedergeboren zijn, ...en als zoodanig moeten ijveren voor Gods huis" [Herv. Eered. 12 Oct. 1838 no. 12].

157. Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 29 Juni 1838.

Herv, Eered.
1 Juli 1838 *no. 1 P geheim.*

Heusden, 29 Juny 1838.

Weledelgebooren Heer en Vriend,

. . . . [17])

Scholtiana.

Alles wordt hier rustiger. Te Veen zijn thans twee partijen. De voorstander der eene is de ex-candidaat Duijzer, die evenwel het oefeningschap zal opgeven en — brouwer in Heusden worden, waar hij geen' aanhang vinden, maar al de Scholtianen gemakkelijk in een oxhoofd stoppen kan.

Van Genderen heb ik weder een der hoofden bij mij gehad, die nu ronduit mij zijn leedwezen verklaarde, den zotten stap gedaan te hebben. N.B. Zijne twee dochters zijn ook ten gevolge der oefeningen met den aankleve van dien — in de kraam gekomen en de eene zal niet trouwen kunnen. Geheel Genderen, zeide hij mij, kwam terug, was er slechts een ander predikant.

Scholte is merkelijk gedaald sedert hij uit de armencollecte te Utrecht een gouden sleutel, dien een wereldling had aan de armen gegeven en die *f* 10.— waard was, voor *f* 11.— heeft ingekocht. Zijne vroomen hebben zich afgrijselijk geërgerd, en misschien had de man er dan toch een koopje aan. Een en anderen vroomen heeft hij in den ban gedaan, en deze heeft hem nu uitgemaakt voor een valschen profeet en wil hem in de Utrechtsche Courant annonceeren. Het dragen van een ronden hoed en het afleggen van de geijkte priesterkleding, maar vooral dat de man imperieus [18]) alle vroomen door zijne geestelijke kennis den mond wil stoppen en hunne bevindingen vaak voor knollen houdt, ergert hogelijk.

Onder de zwaargewapende oefenaars heerscht veel beweging. In hunne laatste verschansingen zijn zij aangetast door den expredikant Van Velsen, die hen eigenlijk in het laatste stukje der Reformatie [19]) heeft doen voorkomen als partijgangers, vrijbuiters, stroopers, marodeurs, jongleurs en regte zielverkoopers. De man heeft wel zuikerzoet gesabbeld, maar dat profeetje-spelen bevalt hem niet, en hij begrijpt, dat de gansche dominesfabriek banquerout gaat, als beunhazen zich met de makelaars willen vergelijken.

Ds Brummelkamp predikte onlangs te Hierden; midden onder zijne rede zeide een oefenaar: toe, toe, zwijg maar stil, je verstaat er niets van, schei er maar uit, 't lijkt er niet naar, 't is alles verkeerd. Brummelkamp begon hierop van den predikstoel op den oefenaar bits uit te varen en hem te schelden; waarop deze vrij bedaard antwoordde: nu zie ik wel, dat het geheel met je mis is; toen ik 30 jaar geleden bekeerd werd, dan zat ik wel 4 weken in

---

[17]) Het eerste gedeelte van den brief heeft betrekking op andere aangelegenheden.

[18]) Imperieus = heerschzuchtig.

[19]) *Brief van eenen leeraar aan de Christelijke Gereformeerde gemeente in Nederland,* in *De Reformatie,* III (1838), blz. 336—358.

de pakken als een vroom mensch mij bestrafte; maar jij geeft er niets om; gij zijt niet bekeerd. Het gevolg hiervan was, dat de vergadering zich ontbond, dat de oude lui den oefenaar aanhingen en de overigen met Brummelkamp naar huis gingen.

Scinditur in dubium vulgus, zoude Vergilius gezegd hebben [20]. De boel raakt in de war. Er bestaan reeds 4 partijen over den doop en binnenkort zullen er nog wel meer bij komen.

Verschoon mij over de massa van zotheden, die ik UE. heb geschreven, maar ik deed het tot uitspanning na inspanning; en buitendien: ons ministerie van Eeredienst heeft al meer zotheden moeten vernemen, die tot de Scholtiana betrekking hadden.

Ik beveel mij in UE. vriendschappelijke herinnering en noem mij na groetenisse aan UE. zuster,

Weledelgebooren Heer en Vriend,
UEdGeb. dienstvaardige dienaar en vriend,
C. W. PAPE.

158. Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 25 Sept. 1838.

Herv. Eered.
28 Sept. 1838 *no. 1 P geheim.*

Geertruidenberg, den 25. Sept. 1838.

Weledelgebooren Heer en Vriend!

. . . . [21]

In een arm huisje onder Veen heeft Meerburg l.l. Dingsdagavond ten 9 ure zeven kinderen gedoopt: 4 van Veen, 2 van Wijk en 1 van Zuilichem. De Burgemeester kwam mij zulks berigten, met aankondiging, dat er Woensdagavond aldaar het Avondmaal zoude worden bediend. De anders welgezinde man, die onder de Veensche Separatisten zijne naaste bloedverwanten telt, vroeg mij: wat te doen? Ik raadde hem onze marechaussee de vergadering mede te laten bijwoonen en ontbood den brigadier bij mij, die dan ook met een paar manschappen tegen 9 uren zich des avonds naar Veen begaf. Intusschen hadden de Separatisten schildwachten uitgezet, die, zoodra zij onraad bemerkten, de vergadering waarschuwden, welke dan ook uit elkander stoof, hoezeer enkelden begrepen, dat het best was om te blijven en om des Heeren wil smaadheid te lijden!!! Met ruzie is men toen gescheiden.

Men verkiest thans, naar het schijnt, alleen arme huisjes tot vergaderplaatsen, omdat de eigenaars de boete niet kunnen betalen en de rijken geen zin hebben om de beurs te openen.

. . . .

C. W. PAPE.

---

[20]) De massa (het gepeupel) valt uiteen en aan onzekerheid ten prooi. Vgl. Vergilius, *Aeneïs,* 2, 39: Scinditur incertum studia in contraria vulgus = de weifelende massa valt uiteen en aan tegenstrijdige verlangens ten prooi.

[21]) De gedeelten van den brief, welke in geen betrekking staan tot de zaak der Afscheiding, zijn weggelaten.

159. Brief van Ds C. W. Pape van Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 9 Nov. 1838.

Herv. Eered.
10 Nov. 1838 *no. 2 P geheim.*

Heusden, den 9. Nov. 1838.

Weledelgebooren Heer en Vriend,

. . . . [22]
Er is geen kerkelijk nieuws dan alleen dit, dat de Scholtiaansche bededag in deze omstreken door dezen gehouden en door genen niet gehouden is. De reden daarvan is de volgende: Het conclave [23]) moet buiten paus Scholte den biddag en biddagsbrief gearresteerd [24]) en hem daarvan slechts kennis gegeven hebben met uitnoodiging om er zijn fiat [25]) onder te zetten. Scholte heeft echter begrepen dat alle besluiten zonder hem nul waren, heeft zich boos gemaakt over de aanmatiging van de vorsten zijner kerk en ex cathedra sua [26]) brieven rond gezonden, bij welke de uitgeschreven biddag herroepen werd. Ik hoor dat er een brief of stuk in de Reformatie — zijn tijdschrift — over het artikel „biddag" voorkomt of zal voorkomen [27]).

Onder alle woelingen dezer dagen is het een *geluk*, dat het hoofd der woelgeesten een verwaande wargeest en zotskap is. Hij wil wel 100 artikelen — beginnen zijne vorige aanhangers te zeggen — en is met de 37 niet tevrede! [28])

Ik ben met hooge achting en vriendschappelijke aanbeveling,

Weledelgebooren Heer en Vriend,

UWelEdGeb. dienstvaardige dienaar en vriend,

C. W. PAPE.

---

[22]) Het grootste gedeelte van den brief heeft op andere zaken betrekking.

[23]) Conclave = vergadering van kardinalen.

[24]) Arresteeren = vaststellen.

[25]) Fiat = goedkeuring (lett.: „het geschiede").

[26]) Ex cathedra sua = lett.: van zijn (pauselijken) zetel, vandaar: met (pauselijke) autoriteit.

[27]) Op verzoek werd in het Octobernummer van *De Reformatie* de aankondiging opgenomen van een dank-, vast- en bededag, te houden op Woensdag den 24. October 1838, uitgeschreven door de provinciale synode van Gelderland, gehouden te Heerde op 29 Augustus 1838. In die aankondiging, onderteekend door Ds A. Brummelkamp en C. G. de Moen, worden „de herders en leeraars, benevens de opzieners der gemeente" uitgenoodigd om „door hunne mondelinge of schriftelijke toespraak de gemeente, aan hunne leiding toevertrouwd, tot het houden van dien dag op te wekken en voor te bereiden, en op dien dag zelven de gemeente voor te gaan, te leiden en te bestieren"; zie *De Reformatie*, IV (1838), blz. 277 en 278.

[28]) Zinspeling op de 37 artikelen van de Ned. Geloofsbelijdenis.

160—164

Na het derde jaarlijksch bezoek van Ds De Cock aan Urk komen er bij het Departement van Eeredienst klachten binnen, dat de toestand op dat eiland onhoudbaar wordt. Het grootste gedeelte van de bewoners en bijna het geheele Plaatselijk bestuur heeft zich afgescheiden of sympathiseert met de beweging.

De Regeering ziet echter geen kans om de moeilijkheden op het afgelegen eiland te boven te komen. Dat de Gouverneur van Noordholland den Burgemeester ter verantwoording roept, mag niet baten. Het eenige dat men practisch doen kan, is zorgen voor onverwijlde gerechtelijke vervolging van de deelnemers aan verboden samenkomsten en strenge tenuitvoerlegging van de geslagen vonnissen.

160. Verslag van den Gouverneur van Noordholland aan den Minister van Justitie, 11 Juni 1838.

Justitie.
19 Juni 1838 *no. 4 geheim.*

Extract uit het weekverslag van den Gouverneur van Noord Holland d.d. 11 Juny 1838 no. 411.

(kopy)

Eindelijk heeft er wederom eene geheel onwettige vereeniging van zoogenaamde Separatisten plaats gehad en dat wel op het eiland *Urk*, waar een groot deel der ingezetenen deze secte is toegedaan en waar het zoo moeijelijk is om derzelver zamenkomsten op eene genoegzame krachtdadige wijze tegen te gaan of uiteen te drijven.

Door den Burgemeester der plaats werd mij berigt, dat de afgezette predikant *De Cock* naar het eiland overgestoken zijnde, aldaar den 3. en 4. dezer maand voor eene ten huize van zekeren *Klaas Everts* van Urk verzamelde menigte van wel 150 personen godsdienstige redevoeringen heeft uitgesproken, het Avondmaal heeft uitgedeeld en de Doop aan onderscheidene kinderen heeft bediend, en zulks niettegenstaande de schriftelijke waarschuwing en verbod, door den Burgemeester aan opgemelden *De Cock* gerigt.

Het is, zooals ik daareven zeide, voor den Burgemeester, geadsisteerd met een oude veldwachter, hoogst moeijelijk, zoo niet onmogelijk, de hier gesignaleerde overtredingen met geweld tegen te gaan, en zou het even bezwarend zoo niet ondoenlijk wezen, gezegden ambtenaar tijdig genoeg met militaire adsistentie bij te staan, zoodat er niet veel anders te doen overblijft als het opmaken van procesverbaal en het instellen eener geregtelijke vervolging, waartoe opnieuw speciale last door mij is verstrekt.

Te Amsterdam of eenige andere plaats in dit gewest is er met de Afgescheidenen niets voorgevallen.

De Staatsraad, Gouverneur van Noord Holland,

(get.) J. P. TEDING VAN BERKHOUT [1]).

---

[1]) Teding van Berkhout teekende dit stuk voor den Gouverneur. Hij zelf was lid van Gedeputeerde Staten.

161. Missive van het Classicaal Bestuur van Hoorn aan den Minister van Eeredienst, 12 Juni 1838.

Herv. Eered.
14 Aug. 1838 *no. 22.*

Aan Zijne Excellentie den Minister van Staat, belast met de Generale Directie van de zaken der Hervormde Kerk enz.

Hoogedelgestrenge Heer,

Het Classikaal Bestuur van Hoorn vindt zich in de onaangename verpligting om de aandacht van Uwe Excellentie voor eenige oogenblikken te bepalen op den ongelukkigen staat, waarin zich de Hervormde gemeente op het eiland Urk bevindt.

Zedert een drietal jaren heeft zich het Separatisme in toenemende mate op dat afgezonderd oord geopenbaard, zoodat verre de meeste inwoners van dat eiland door dien bozen geest zijn vervoerd.

De afgezette predikant *De Cock,* geholpen door zekeren winkelier uit Zwolle, *Smit* genaamd [2]), heeft daar eene gemeente van Afgescheidenen georganiseerd, bij welke een *Pier Schaap,* bevorens looijersknecht in Vriesland, geregeld driemaal des Zondags predikt of oefent voor eene telkens talrijker schaar, waarvoor hij door die Afgescheidenen gesalarieerd wordt. Welker toegenegenheid voor dien man zoo sterk is, dat zij zelfs zijne vorige schulden betalen, welk laatste nog onlangs gebleken is, toen men, ter zelfder tijd dat men op de heftigste klagte over armoede van Zijner Majesteits onverdiende goedheid eene aanzienlijke subsidie had ontvangen, voor gezegden Pier Schaap eene niet geringe som wist bijeen te brengen om daarmede zijne vroeger gemaakte schulden te voldoen.

Te jammerlijker wordt die scheuring op dat eiland, omdat het grootste deel van het Gemeentebestuur aldaar zich bij die Afgescheidenen heeft gevoegd of die partij voorstaat. En uit geloofwaardige berigten wordt verzekerd dat, zoo de Burgemeester aldaar slechts zoo veel had willen doen door gepaste middelen om het Separatisme te stuiten als hij nu met de zijnen aanwendt om het te bevorderen, die procedures over verstoring van openbare rust en schending van 's rijks wetten niet gevoerd zouden zijn, welke nu te Hoorn en te Enkhuizen [3]) aanhangig zijn geweest.

Onverschonelijk en dwaas is de handelwijze dier eilanders en derzelver bestuurders, daar die plaats overladen wordt met weldaden door Z. M. vaderlijke zorge en in derzelver bekrompenheid [4]) telkens nieuwe weldaden van het gouvernement ontvangt.

Door die godsdienstige verwarring wordt de toestand van den Leeraar op Urk gedurig moeijelijker en zijn arbeid voor de meesten nutteloos. Voorzeker een treurig lot, dat niemand minder verdient

---

[2]) W. W. Smitt, vgl. deel III, blz. 51, noot 17.
[3]) Voor den vrederechter.
[4]) Bekrompenheid = beperktheid van middelen, armoede.

dan de eerwaarde *Ter Plegt*, een man allezins onberispelijk in leer en wandel en die het te wenschen ware dat in eenen beteren werkkring verplaatst wierde.

Daar de publieke kerk elken Zondag al minder bezocht wordt, verminderen ook telkens de liefdegaven voor de armen en de kerk, waardoor de diakonie- en kerkenfondsen eerlang geheel zullen vervallen, hetgene te bedenkelijker wordt uit hoofde van de talrijke armen die zich op dat eiland bevinden.

Het Classikaal Bestuur, 't welk reeds zedert meer dan een jaar met leedwezen de treurige verwarring in het godsdienstige, die zich ook uitstrekt tot het burgerlijke leven, had opgemerkt, is door het zorgelijk verslag van de gecommitteerden tot de kerkvisitatie, in de verledene maand gedaan, met meer aandacht en ernst op de gemeente en haren leeraar op Urk bepaald. Het rekent het zich ten duren pligt om het bevind der zaken op dat eiland ter kennisse van Uwe Excellentie te brengen, met nederig verzoek, dat het Uwe Excellentie moge behagen aan onze klagte gehoor te verleenen en, zoo het mogelijk is, eenige middelen van redres [5]) ter wegneming of verdere voorkoming van scheuring en wanorde in de Hervormde gemeente op Urk te willen aanwenden, en alzoo dezelve voor dreigenden ondergang te behoeden.

Het Classikaal Bestuur van Hoorn,

J. VAN SLOGTEREN [6]), pres.
G. DOEDES [7]), scriba.

den 12en Juny 1838.

162. Adres van Ds P. J. ter Plegt te Urk aan den Minister van Eeredienst, 24 Juni 1838.

Herv. Eered.
14 Aug. 1838 *no. 22.*

Aan Zijne Excellentie den Minister van Staat, belast met de Generale Directie der zaken van de Hervormde Kerk enz.

Geeft met verschuldigde hoogachting te kennen *Petrus Jacobus ter Plegt*, predikant bij de Hervormde gemeente op het eiland *Urk:*

Dat hij in October des jaars 1831 tot predikant in de gemeente te Urk bevestigd zijnde, weldra bevond, hoe sommige zich niet alleen aan zijn gehoor onttrokken, maar ook met weerzin bevangen waren tegen meest alle leeraars der Hervormde Kerk, gelijk ook tegen het Hervormd kerkbestuur.

---

5) Redres = herstel, betering.

6) J. v. Slogteren (1765 of 1766—1841); 1787 pred. te Hoog-Keppel c.a., 1792 te Doetinchem, 1804 te Hoorn; meermalen praeses van het Prov. Kerkbestuur en vice-president van de Algemeene Synode.

7) G. Doedes (1788—1859); 1816 pred. te Langerak, 1820 te Grootebroek, 1822 te Medemblik; 1847 emeritus; overleden te Haarlem.

Dat hij vele en velerlei pogingen heeft aangewend om de zoodanigen van verkeerde begrippen en van het zich onttrekken aan de openbare godsdienstoefeningen terug te brengen, en hoopte hierin te zullen slagen toen hij, op sterke aandrang van dezulken en ook van anderen, die nog te kerk kwamen, voor het onderwijs in de godsdienst bezigde het *Kort Begrip* met ophelderingen voorzien door *P. Nahuis* [8]), en dit wel bijzonder voor kinderen, welker ouders er tegen hadden, dat zij uit eenig nieuwer vraagboekje onderrigt ontvingen in de waarheden.

Dat hij in weerwil hunner stellige beloften om dan weder te kerk te komen, zijne pogingen heeft verijdeld gezien, voornamelijk door toedoen van *H. de Kock,* gewezen predikant te Ulrum, welke den 13. July 1836 hier gekomen is op herhaald verzoek van leden dezer gemeente, en met medewerking van zekere W. W. Smit uit Zwol hier eene gemeente van Afgescheidenen gevormd heeft ten getale van een en dertig, daarbij ouderlingen en diakenen aangesteld, bevestigd, drie kinderen gedoopt en het H. Avondmaal gehouden heeft; terwijl dezelfde De Kock, na te Hoorn wegens deze zaak door den regter gecondemneert te zijn den 2. Juny 1837, nogthans den 6e daaropvolgende hier is teruggekomen, andermaal gepredikt en zes kinderen gedoopt heeft.

Dat inmiddels wegens de vrijheid welke de Afgescheidenen hier genieten om — onder voorgang van Pier Schaap, als oefenaar uit Workum in Vriesland hier in Augustus 1836 beroepen en sedert bezoldigd — vergaderingen te houden in een daartoe gehuurd huis met opene deuren en publieke toegang — strijdig met Zijner Majesteits Besluit van 5 July 1836 no. 75 litt. b. —, het getal der zich afscheidenden en dergenen die zich aan de opkomst onder het gehoor van den ondergeteekenden onttrekken, tot honderden is toegenomen, terwijl vele kinders door ouders en voogden gezonden worden, of meer volwassenen vrijwillig bij genoemden P. Schaap zich begeven, om onderwijs in de godsdienst te ontvangen, dat naar hun zeggen *zuiver Gereformeerd* is.

Dat eindelijk op Pinksteren den 3. Juny jl. H. de Kock voornoemd hier teruggehaald is door twee zich noemende ouderlingen der Afgescheidenen, die ook leden zijn van het Gemeentebestuur — 't welk trouwens geheel *in forma* of *facto* [9]) is afgescheiden —; dat De Kock toen bij herhaling gepreekt, twee ouderlingen en een diaken aangesteld en bevestigd, twaalf kinderen gedoopt en het H. Avondmaal met 27 persoonen gehouden heeft, al hetwelk met toegang voor een iegelijk geschied is.

Alle omstandigheden, waardoor het den ondergeteekenden moeijelijk en drukkend wordt om alhier met vrucht werkzaam te zijn of zelfs met veiligheid voor zijn persoon te verkeeren, terwijl het te vreezen is, dat bij deze ongehinderde voortgang van zaken de Hervormde gemeente alhier en derzelver kerk- en arme-fondsen bijna geheel te niete loopen. Waarom hij, ondergeteekende, zich gedrongen voelt om de belangen der gevestigde Hervormde Kerk alhier dringend aan Zijner Excellenties beschermende tusschen-

---

[8]) P. Nahuys (1692—1766); 1717 predikant te Waarder, 1722 te Monnikendam. Hij gaf een *Kort Begrip der Christelijke Religie* uit.

[9]) In forma = formeel, officiëel. Facto = in feite, practisch.

komst op te dragen en om dezelfde redenen zich nederig te bevelen aan Zijner Excellenties veelvermogende en welwillende voordragt, wanneer er eene kerkelijke collatie van Zijne Majesteit onzen geëerbiedigden Koning mogt openvallen alsdan met derzelver vervulling begunstigd te kunnen worden.

'tWelk doende enz.

Urk, 24 Juny 1838. P. J. TER PLEGT, predikant.

163. Rapport van den Gouverneur van Noordholland aan den Minister van Eeredienst, 18 Juli 1838.

Herv. Eered.
14 Aug. 1838 *no. 22.*

Aan Zijne Excellentie den Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.

no. 266/10115. *Haarlem*, den 13e July 1838.

Onder terugzending der stukken bij Uwer Excellenties dispositiën van den 16. Juny ll. no. 5 en 28 daaraanvolgende no. 8 ten fine van berigt, consideratiën en advies aan mij toegekomen [10]), heb ik de eer met betrekking tot de tegenwoordige kerkelijke gesteldheid op het eiland Urk te berigten, dat de geest van afscheiding, welke aldaar reeds lang heeft bestaan, in den laatsten tijd nog aanmerkelijk is toegenomen, zoodanig, dat men daar [11]) de helft der ingezetenen en onder dezelve de meest gegoede, benevens vijf leden van het Plaatselijk bestuur geacht moeten worden tot de zoogenaamde Separatisten te behooren, welke aan den gewonen openbaren godsdienst geen deel meer nemen, maar op eene min of meer openlijke wijze, veelal onder de leiding van zekeren Schaap oefeningen houden, zonder dat mijne herhaalde en gestrenge aanschrijvingen aan het bestuur, noch ook de strafbepaling aan opgenoemden Schaap opgelegd, daarin eenige verandering hebben kunnen te weeg brengen.

Den 6. Juny ll. gaf de Burgemeester mij kennis, dat de afgezette predikant H. de Cock op het eiland was verschenen en aldaar, niettegenstaande een schriftelijk aan hem gedaan verbod, voor eene groote schare had gepredikt, het avondmaal had uitgedeeld en den doop had bediend, en nam ik uit dit berigt aanleiding om aan den Burgemeester mijne ontevredenheid te kennen te geven over de slappe wijze, waarop hij ten deze was werkzaam geweest.

Op de door Uwe Excellentie aan mij medegedeelde klagt van

---

[10]) Zie hierboven de nos 161 en 162.
[11]) Lees: meer dan.

het Classicaal bestuur van Hoorn ging ik ertoe over om gezegden ambtenaar tot nadere verantwoording op te roepen, en het was ten gevolge daarvan, dat ik dezer dagen den brief ontving, welke ik de vrijheid neem kopyelijk hierbij over te leggen [12]).

Uit dezelve zal Uwe Excellentie nader met den stand der dingen bekend worden, en tevens ontwaren — hetgeen mij trouwens ook vroeger maar al te zeer bekend was —, dat de Burgemeester zelf niet geheel van overhelling tot de heerschende opinie is vrij te spreken, terwijl het desniettemin waar is en geredelijk door mij wordt aanerkend, dat zijne ambtelijke positie hoogst moeijelijk is en bij het gemis van ondersteuning van buiten, geene genoegzame krachtsontwikkeling tot stuiting van het kwaad door hem kan worden aangewend.

Piet Schaap, die de voorname drijver is, was uit dien hoofde in eene boete van *f* 200. veroordeeld en had zich aan mij gewend, tot de betaling daarvan in termijnen den noodigen uitstand [13]) te erlangen. Ik heb gemeend zulks te moeten weigeren en had reeds last tot gijzeling gegeven, toen ik van den Ontvanger der registratie te Enkhuizen berigt ontving dat de geheele boete was voldaan, waardoor nu ook de indruk, welke eene gevangenzetting ongetwijfeld zou hebben te weeg gebragt, is verloren gegaan; gelijk dan ook de gezegde Schaap op den ouden voet voortgaat en zich aan geene aanmaning of teregtwijzing stoort.

Ik ontveins het Uwe Excellentie niet, dat ik in dezen staat van zaken met betrekking tot het eiland Urk ten einde raad ben, en bij de afgelegenheid en moeijelijke toegang der plaats geen middel weet voor te slaan om op eene genoegzame krachtdadige wijze en met hoop op een goed en blijvend resultaat het bestaande kwaad tegen te werken.

Ondertusschen is de positie van den predikant Ter Plegt uiterst bezwarend en acht ik het voor hem hoogst wenschelijk, dat in zijn verzoek tot verplaatsing mogt kunnen worden getreden, immers voor zooverre door UHEG^{s} beschikking in de behoefte der gemeente te Urk op eene andere wijze werd voorzien.

In alle geval zal het mij hoogst aangenaam wezen met Uwer Excellentie's bevelen vereerd te worden, hoedanig mij verder ten aanzien van het voorgevallene op Urk te gedragen en wat volgens Uwer Excellentie's gevoelen zou kunnen worden gedaan om de wettelijke bepalingen aldaar met genoegzamen klem te handhaven.

De Staatsraad, Gouverneur van Noord Holland,

VAN TUYLL.

---

[12]) In dezen breedsprakigen brief d.d. 4 July 1838 betoogt de Burgemeester, dat hij steeds de bestaande voorschriften zooveel mogelijk heeft ten uitvoer gelegd, dat hij alleen toch niet in staat is om zonder gemoeid te worden en twist of oproer te verwekken een groote menschenmenigte uiteen te drijven, dat de oefeningen van Schaap steeds zonder wanorde in de gemeente te verwekken hebben plaats gevonden, dat een militaire inlegering maar twist en verwarring zou teweegbrengen, en dat de invordering der boeten zijns inziens het eenige middel tot handhaving der bepalingen is. De brief is in het dossier aanwezig.

[13]) Uitstand = uitstel (leelijk germanisme).

164. Missive van den Minister van Binnenlandsche Zaken aan den Minister van Eeredienst, 10 Aug. 1838.

Herv. Eerd.
14 Aug. 1838 *no. 22.*

Aan Zijne Excellentie den Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.

no. 209 geheim. *'s Gravenhage,* den 10. Aug[s] 1838.

Bij missive van den 21[e] der vorige maand no. 3 heeft Uwe Excellentie de mededeeling mijner gedachten gevraagd omtrent de maatregelen van voorzorg, welke ten aanzien van den bedenkelijken staat van zaken op het eiland Urk, door de woelingen der Separatisten veroorzaakt, zouden kunnen genomen worden.

Na overweging dezer zaak ook in verband tot hetgeen uit vroegere berigten omtrent den heerschenden geest onder de inwoners van dat afgelegen eiland aan het departement van Binnenlandsche Zaken is kenbaar geworden, moet ik verklaren eenigzins verlegen te zijn om bepaalde middelen, welke tot afweering en beteugeling van het kwaad zouden kunnen strekken, aan de hand te geven. Bij de omstandigheid dat de Burgemeester en de leden van het bestuur dier gemeente naar het schijnt of tot de Afgescheidenen behooren of dezelve begunstigen, laat het zich wel verwachten, dat van die zijde aan de bestaande verordeningen niet met genoegzamen klem de hand zal worden gehouden; doch al ware zulks ook niet het geval, zoude desniettemin in den stand, waarin de zaken op het eiland Urk schijnen gekomen te zijn, en bij gemis van ondersteuning van buiten, het stuiten van het kwaad als eene hoogst bezwaarlijke taak voor het Plaatselijk bestuur mijns bedunkens moeten beschouwd worden.

Wat de vermindering der diakonie- en kerkkollecten aanbelangt, welke als een noodzakelijk gevolg der afscheiding van de helft en daaronder van de meest gegoede ingezetenen met grond voorzien kan worden, zoo komt het mij voor, dat hierbij niet uit het oog behoort verloren te worden, dat, voor zooveel althans de inkomsten ten behoeve der armen betreft, derzelver vermindering eene verhooging van gemeenteslasten waarschijnlijk ten gevolge zal hebben, waarin, gelijk natuurlijk is, de Separatisten zelven naar evenredigheid zullen deelen.

Bij de onzekerheid waarin ik verkeere, of de bedoelde Separatisten zich al dan niet overeenkomstig de bestaande voorschriften tot de oprigting eener afzonderlijke kerkelijke gemeente hebben geadresseerd, is het mij niet wel mogelijk te beoordeelen, of er ook termen zouden bestaan om hen door den Gouverneur tot het inslaan van dien weg te doen uitnoodigen, welke in de gegevene omstandigheden ook voor de niet afgescheidene ingezetenen der gemeente welligt de veiligste te achten is.

Ik vermeen dan dat het eenige middel, hetwelk ten deze voor de hand ligt, daarin bestaat, dat door den Gouverneur opnieuw aan den Burgemeester de stipte naleving der bestaande verordeningen worde aanbevolen, en dat voorts alle overtredingen welke door dien ambtenaar ter kennisse van het openbaar ministerie zullen gebragt worden, gestrengelijk vervolgd, en de regterlijke veroordeelingen waartoe dezelve aanleiding zullen geven, zonder eenige verschooning ten uitvoer worde(n) gelegd.

Ik heb de eer bij Uwer Excellentie's missive van den 21e July aan mij toegezondene originele stukken hierbij aan haar te retourneren.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

DE KOCK.

165—173

In den zomer van 1838 beginnen de Afgescheidenen te Leiden onder leiding van verschillende predikanten geregelde godsdienstoefeningen te houden in het zeeppakhuis van Dros en Tieleman.

Ofschoon de rechterlijke autoriteiten aanstonds actief zijn, is het Plaatselijk bestuur, in overeenstemming met den Gouverneur der provincie, aanvankelijk niet voornemens om de samenkomsten te ontbinden. De politie bepaalt zich ertoe om procesverbaal op te maken en zeer in het verborgen — ten einde allen schijn van bescherming te vermijden — maatregelen te nemen, opdat de rust door het baldadige gemeen niet al te zeer verstoord worde.

Op bevel der Regeering gaat men echter in October tot daadwerkelijke ontbinding der godsdienstoefeningen over. Ook het door de regeeringsmaatregelen aangemoedigde gepeupel helpt mede om aan de geregelde kerkdiensten der Afgescheidenen te Leiden een einde te maken.

165. Missive van den Officier van Justitie te Leiden aan den Procureur Generaal, 30 Juli 1838.

Herv. Eered.
23 Aug. 1838 *no. 1 geheim.*

(kopy) *Aan den HEG. Heer Prokureur Generaal bij het Hoog Geregtshof te 's Gravenhage.*

no. 533. *Leyden,* 30 July 1838.

Ik heb de eer UHEG. kennis te geven, dat op gisteren, Zondag, alhier door den zich noemenden Dominus *Brummelkamp* twee godsdienstoefeningen zijn gehouden ten pakhuize en op de plaats van den zeepzieder Dros [1]), waarbij een getal van meer dan tweehonderd personen zijn tegenwoordig geweest, kinderen zijn gedoopt enz., welke zaak op de gewone wijze zal worden beregt en op de volgende weeklijst over deze week zal worden gebragt.

Eigentlijke rustverstoring of grove baldadigheden hebben hierbij geene plaats gehad, omdat de politie tijdig daarin heeft voorzien; doch men heeft niet kunnen beletten, dat de in meenigte vergaderde straatjongens deze quasi-kerkgangers bij het uitgaan met allerlei scheldwoorden nu en dan begroetten.

Gedurende een zeer geruimen tijd hebben de vergaderingen der Separatisten alhier gesluimerd [2]), doch de komst van dezen heer Brummelkamp schijnt weder eensklaps hen allen in beweging te hebben gebragt.

Volgens informatiën vertrekt Brummelkamp eerdaags, en ik vleije mij, dat zulks heilzaam zal zijn voor de rust en orde, alzoo ik bij herhaalde zulke godsdienstoefeningen desorders [3]) tegemoet zie.

Ik heb gemeend UHEG. van een en ander niet onkundig te moeten laten [4]).

De Officier van Justitie te Leijden,
(get.) P. BUYSKES [5]).

---

[1]) C. Dros, geboren 1800 te Nigtevecht.

[2]) De laatste bijeenkomsten, welke tot een gerechtelijke veroordeeling leidden, dateerden van 15, 22 en 29 October 1837; vgl. J. de Lange, *De Afscheiding te Leiden,* 1934, blz. 42.

[3]) Desorders = wanordelijkheden.

[4]) Dit stuk gaf geen aanleiding tot opmerkingen van de zijde van de Ministers van Justitie en Eeredienst.

[5]) P. Buyskes (1794—1863); 1818 advocaat te Den Haag, later te Haarlem; 1826 rechter te Alkmaar; 1827 officier van justitie aldaar; 1833 officier van justitie te Leiden; 1842 president der Rechtbank aldaar; 1844 raadsheer in het Prov. Gerechtshof van Zuidholland; 1849 vice-president.

166. Missive van den Officier van Justitie te Leiden aan den Procureur Generaal, 6 Aug. 1838.

Justitie.
12 Oct. 1838 *no. 1 geheim.*

(kopy) *(Aan den Procureur Generaal.)*

no. 556. *Leijden,* 6 Augustus 1838.

Ik heb de eer UHEG. te berigten, dat op gisteren door Antonie Brummelkamp twee groote godsdienstige vergaderingen zijn gehouden in een pakhuis van Dros en Tieleman [6]), daartoe alsnu ingerigt en van een soort van predikstoel voorzien. Het laat zich aanzien, dat niettegenstaande dagvaardingen en condemnatiën deze lieden met hunne praktijken zullen voortgaan.

Ongeregeldheden zijn er niet bij voorgevallen van eenig belang, doch natuurlijk hangt zulks slechts van kleine aanleiding af, waarom ik dan ook, zeer in 't verborgen, ten einde zelf [7]) den schijn te vermijden alsof zijlieden beschermd worden, alle mogelijke maatregelen van voorzorg neem tijdens hunne vergaderingen en bij derzelver afloop, waarvan echter aan niemand iets blijkt of blijken kan; terwijl ik mij getrooste alsdan mij op het parquet op het stadhuis op te houden, zooals ook de heer Directeur van Policie [8]), ten deze geheel eenstemmig met mij handelende.

De Officier van Justitie te Leijden,
(get.) P. BUYSKES.

167. Missive van den Officier van Justitie te Leiden aan den Gouverneur van Zuidholland, 20 Aug. 1838.

Herv. Eered.
28 Aug. 1838 *no. 3 geheim.*

(kopy) *Aan Zijne Excellentie den Heer Staatsraad, Gouverneur van Zuid Holland te 's Gravenhage.*

no. 578. *Leijden,* 20 Augustus 1838.

Ik heb de eer UHEdG. te berigten, dat op gisteren door den heer *Scholten* twee godsdienstoefeningen zijn gehouden in het pakhuis van de heeren *Dros* en *Tieleman,* zeepzieders alhier, welke dat pakhuis tot eene formeele kerk hebben doen inrigten, voorzien

[6]) A. Tieleman (1807 of 1808—1884); 1839 lid van de Afgescheiden gemeente, 1840 diaken, 1852—1884 ouderling; vgl. De Lange, *t. a. p.,* blz. 48.

[7]) Zelf = zelfs.

[8]) J. W. A. van Hulst.

van predikstoel, banken, stoelen en sluithek; terwijl de vorige Zondag de heer *Van Raalte* heeft gepredikt. Beide zullen op de gewone wijze beregt worden.

Ik mag intusschen niet nalaten UHEdG. alverder te berigten, dat, volgens bekomen informatiën, het plan schijnt gevormd te zijn om nu eene bepaalde gemeente of kerk te Leijden te houden, waarbij de heer Brummelkamp meer regelmatig de dienst zoude doen, terwijl intusschen de andere heeren, zich dominés noemende, telken Zondag de diensten zullen waarnemen en men aanstaande Zondag de heer *Meerburg* tot dat einde zoude verwachten.

Wijders moet ik nog hierbij voegen, dat de toeloop van sectarissen ook uit de omliggende plaatsen vrij groot is, zoowel als het aantal nieuwsgierigen uit de stad zelve, welke zich voor het locaal ophouden en nu en dan geschreeuw en gejuich aanheffen, waaronder gisteren een paar glazen van het pakhuis zijn ingeworpen en men beginselen van gisting bespeurde, zoodat het te voorzien is, dat telken Zondag de desorders bij en omtrent dat pakhuis zullen toenemen. Ten einde nu zelf den schijn te benemen, alsof zijlieden, de Separatisten namelijk, door het publiek gezag beschermd werden, heeft hetzelve zich dan ook niet doen zien verder dan om geweld voor te komen; doch wanneer alsnu de ongeregeldheden verder loopen, zal men ter voorkoming van onheilen wel genoodzaakt zijn het gebouw te beschermen.

Ik enz.

De Officier van Justitie te Leijden,
(get.) P. BUYSKES.

168. Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 23 Aug. 1838.

Herv. Eered.
23 Aug. 1838 *no. 2 geheim.*

(minuut) *(Aan den Koning.)*

Commissoriaal van 16 Augustus 1838 la. X.

Geheim rapport van den Minister van Justitie betrekkelijk het houden van ongeoorloofde bijeenkomsten der zoogenaamde Separatisten te Leyden [9]).

Uit dit later rapport van den Officier van Justitie te *Leyden*, door den heer Minister van Justitie overgelegd, blijkt dat de Separatisten in die stad door de inrigting, gegeven aan een gebouw aldaar, het stellig voornemen hebben aan den dag gelegd om in weerwil der gegeven bevelen hunne ongeoorloofde bijeenkomsten

[9]) In dit rapport van 15 Aug. 1838 no. 2 geheim deed de Minister den Koning zonder meer mededeeling van den brief van den Officier van Justitie te Leiden aan den Procureur Generaal d.d. 6 Augustus.

voort te zetten, gelijk dan ook door den Officier wordt opgemerkt, „dat zoo het zich laat aanzien, niettegenstaande dagvaardingen en condemnatiën, die lieden met hunne praktijken zullen voortgaan".

Het komt uit dien hoofde mij voor, dat het opmaken van proces-verbalen en vervolging in regten wel niet voldoende zal zijn om deze onwettige handelingen te weren en dat de werkzaamheid van het administratief gezag tot voorkoming of anderzins tot het ontbinden van diergelijke bijeenkomsten te Leyden evenzeer noodig zal zijn als zulks elders het geval is geweest.

Z.M. zoude welligt kunnen goedvinden om door het departement van Binnenlandsche Zaken ten dezen het vereischte onderzoek en zoo noodig aanschrijving te laten doen.

(De Minister van Staat enz.,
v. PALLANDT v. KEPPEL.)

169. Rapport van den Minister van Justitie aan den Koning, 4 Sept. 1838.

Justitie.
4 Sept. 1838 no. 1 geheim.

(minuut) *Aan den Koning.*

Als een vervolg op mijn rapport van den 15. Aug. ll. no. 2 geheim heb ik de eer bij deze aan U. M. aan te bieden een nader bij mij van den Procureur Generaal bij het Hooggeregtshof alhier ontvangen berigt van den Officier van Justitie te *Leijden* betreffende het houden van ongeoorloofde vereenigingen van zoogenaamde Separatisten aldaar [10]).

Ik vermeen U. M. niet onkundig te moeten laten dat ik, uit hoofde er in het berigt van den Officier van Justitie, overgelegd bij mijn opgemeld rapport, van geene ontbinding der bedoelde vergaderingen werd gesproken, zonder dat daarvoor eenige reden werd opgegeven, gemeend heb de aandacht van den Minister van Binnenlandsche Zaken op dat punt te moeten vestigen en den Procureur Generaal in consideratie te geven om ook van zijne zijde den gemelden Officier van Justitie daarop nader oplettend te maken, ten einde door denzelven tot de opvolging der op dit stuk reeds vroeger gegeven instructiën bij nader voorkomende gevallen in den geëst dier instructiën moge worden medegewerkt.

In antwoord op dat schrijven is mij dezer dagen een' brief van den Procureur Generaal geworden met den mede hierbij overgelegden brief van den Officier van Justitie [11]), waaruit U. M. zal

---

[10]) Deze brief d.d. 20 Aug. 1838 is van vrijwel denzelfden inhoud als het schrijven van den Officier van Justitie van denzelfden datum aan den Gouverneur van Zuidholland; zie hierboven no. 167 [Just. 12 Oct. 1838 no. 1 geheim].

[11]) Deze brief d.d. 24 Aug. 1838 bevat geen nadere bijzonderheden [Just. 12 Oct. 1838 no. 1 geheim].

gelieven te zien, dat het Stedelijk bestuur, alvorens in deze iets ter ontbinding van gedachte ongeoorloofde vereenigingen te verrigten, de instructiën deswege gevraagd heeft van den Gouverneur van Zuid Holland, welke alsnog bij hetzelve bestuur worden ingewacht [12]).

Hoedanige instructiën in deze door het Stedelijk bestuur van Leijden kunnen worden verlangd na de reeds zoo menigmaal gegeven duidelijke voorschriften aangaande het regt verstand van U. M. Besluit van den 5. July 1836 — Staatsblad no. 42 —, is mij niet duidelijk; doch ik heb het doelmatig geacht, de aandacht van den Minister van Binnenlandsche zaken, onder mededeeling der berigten waarvan hier de rede is, nader op dat punt te vestigen en denzelven uit te noodigen om mij van het gevolg, door hem, Minister, aan deze zaak te geven, te willen onderrigten, ten einde in deze door de plaatselijke en regterlijke autoriteiten eenstemmig worde gehandeld.

U. M. van het vorenstaande verslag doende, neme ik eerbiedig de vrijheid van Hoogstdenzelven de terugzending na gemaakt gebruik te verzoeken van de beide hier overgelegde berigten van den Officier van Justitie te Leijden.

De Minister van Justitie,
(VAN MAANEN).

170. Missive van den Officier van Justitie te Leiden aan den Procureur Generaal, 10 Sept. 1838.

Justitie.
12 Oct. 1838 *no. 1 geheim.*

(kopy) *De Heere Procureur Generaal bij het Hoog Geregtshof te 's Hage.*

no. ... geheim. *Leijden,* 10 September 1838.

Ik heb de eer UHEG. te berigten, dat op gisteren door den heer Scholten weer twee groote godsdienstige vergaderingen in het gewoon kerkgebouw op den Ouden Rijn zijn gehouden, waarbij geene desorders hebben plaats gehad.

Burgemeester [13]) en Wethouders hebben mij medegedeeld, dat

---

[12]) Dit besluit van B. en W. van Leiden werd genomen naar aanleiding van een brief van 22 Aug. 1838 van den Officier van Justitie, waarin deze zich bereid verklaarde tot medewerking, als het administratief gezag voldoen wilde aan zijn verplichting om die bijeenkomsten te ontbinden of uiteen te drijven; zie De Lange, *t. a. p.*, blz. 46.

De Gouverneur deelde bij missive van 28 Aug 1838 no. 83/29 den Minister van Eeredienst mede, dat hij den Burgemeester van Leyden aan de vroeger aan al de besturen gegeven voorschriften had herinnerd [Herv. Eered. 28 Aug. 1838 no. 3 geheim].

[13]) Jhr Mr J. G. de Mey van Streefkerk (1754—1844); 1788 schepen van Leiden; 1799—1802 raadsheer in het Gerechtshof van het departement Texel, ter standplaats Haarlem; 1805 lid van den Gemeenteraad

zij van den heer Staatsraad, Gouverneur van Zuid Holland, in last hadden om door den Commissaris van Policie aan die vergaderingen te doen verbieden daarmede voort te gaan, en het antwoord in het verbaal te doen insereren [14]), 't geen dan ook geschied is; ten anderen om in gevalle van volstrekte noodzakelijkheid en van bedreiging der publieke rust de militaire magt te mogen inroepen. HEA. vonden zich niet gemagtigd tot de daadzakelijke uiteendrijving of beletten dier vergadering, waarom ik mij heb moeten bepalen een wakend oog op die vergaderingen te doen houden, ten einde in cas van desorders daaraan en aan de oorzaken op de gewone wijze een einde te maken, waarom ik mij tijdens die vergaderingen op mijn parquet op het stadhuis heb opgehouden en den heer Burgemeester heb doen mededeelen wat er omging; dan geene desorders plaatsgrijpende, is er geene intercessie [15]) te passe gekomen. Hun EA. zouden heden den heer Staatsraad Gouverneur berigt geven.

Voorleden Vrijdag hebben de zaken gediend tegen *Van Raalte c.s.* en *Scholte c.s.*, die eene langgerekte en overbekende defensie deden, blijkbaar met het oogmerk om hunne sectarissen te stichten en te believen, die dan ook in groote getale van heinde en verre waren opgekomen [16]). Aanstaande Vrijdag zal het vonnis worden uitgesproken, wel denkelijk condemnatoir [17]), in welk geval *Scholte* heeft te kennen gegeven te zullen appelleren. Na men mij verzekerd, moeten zijlieden voorleden week groote besognes en raadpleging te 's Gravenhage hebben gehouden en advysen hebben ingewonnen.

Ik heb gemeend een en ander onder de aandacht van UHEG. te moeten brengen.

De Officier van Justitie te Leijden,
(get.) P. BUYSKES.

171. Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken aan den Koning, 12 Sept. 1838.

Herv. Eered.
19 Sept. 1838 *no. 1 geheim.*

(kopy) *Aan den Koning.*

no. 259 geheim. *'s Gravenhage,* den 12e September 1838.

Commissorialen van den 26. Augustus en 5 September jl. lis G 35 en P 36 geheim.

Geheim rapport van het departement voor de zaken der Hervormde Eeredienst op dat

---

van Leiden; 1820—1843 burgemeester aldaar; vader van den secretaris van staat Mr J. G. baron de Mey van Streefkerk.

[14]) Insereeren = invoegen.

[15]) Intercessie = tusschenkomst.

[16]) Vgl. *De Reformatie* IV (1838), blz. 276, 277.

[17]) Zie voor de vonnissen De Lange, *t. a. p.*, blz. 44, 45.

van den Minister van Justitie betrekkelijk het houden van ongeoorloofde bijeenkomsten der zoogenaamde Separatisten te *Leijden*.

Nader geheim rapport van het departement van Justitie nopens dezelfde aangelegenheid.

Ten gevolge van de mededeeling, van den heer Minister van Justitie deswege ontvangen, heb ik bij missive van den 16. Augustus jl. den Staatsraad, Gouverneur van *Zuid Holland,* opmerkzaam gemaakt, dat er in de berigten van den Officier van Justitie te *Leijden* omtrent het voorgevallene op den 5[den] aldaar, van geene ontbinding der ongeoorloofde vergaderingen van de Separatisten te dier plaatse werd gesproken, en dien staatsambtenaar verder uitgenoodigd om mij, onder opgave van al de daarbij plaats gehad hebbende omstandigheden, de consideratiën mede te deelen, waartoe deze zaak aan Zijn HoogEdelGestr. aanleiding zoude kunnen geven.

Ik ontving daarop ten antwoord de missive van den 28. Augustus jl. no. 83/28 geheim, welke ik de vrijheid neme hierbij onder het oog van Uwe Majesteit te brengen.

Ofschoon uit dat antwoord bleek, dat de Burgemeester der stad *Leijden* door hem, Gouverneur, van de noodige instructiën is voorzien geworden, hoedanig in het vervolg bij voorkomende gevallen van denzelfden aard te handelen, zoo heb ik nogthans vermeend dien staatsambtenaar te moeten verzoeken om mij omtrent den inhoud der bedoelde instructiën eenigzins nader te onderrigten, ten einde daardoor in de gelegenheid gesteld te worden, Uwe Majesteit van den stand der zaak en van de daarin gegeven bevelen volledig verslag te kunnen doen.

Bij deszelfs schrijven van den 6[e] dezer no. 83/30 geheim, hetwelk mede hiernevens in originali wordt overgelegd, voegt de Gouverneur een afschrift der bovengemelde, door hem aan den Burgemeester van *Leijden* gegeven instructiën, waarbij hij zich bepaald heeft dien ambtenaar aan deszelfs verpligting te herinneren om in het algemeen van alle buitengewone gevallen onverwijld rapport te doen en om in het bijzonder ten aanzien van de wijze waarop met betrekking tot de ongeoorloofde bijeenkomsten der Separatisten zal behooren gehandeld te worden, telkens de bevelen van hem, Gouverneur, te vragen, behalve in gevallen van volstrekte noodzakelijkheid en van bedreiging der openbare rust, als wanneer hij de adsistentie der militaire magt ter voorkoming of beteugeling van ongeregeldheden zal vermogen in te roepen.

Bij die instructiën evenmin als bij de daarbij aangehaalde circulaires, welke alle betrekking hebben tot koninklijke decisiën omtrent het regt verstand van Uwer Majesteits Besluit van 5 July 1836 — Staatsblad no. 42 — is alzoo van geene ontbinding der onwettige bijeenkomsten der Separatisten gesproken, en daar het nu uit de stukken, gevoegd bij het laatste der in margine vermelde commissorialen, blijkt, dat die lieden zich volstrekt aan geene regterlijke vervolging of condemnatiën storen, maar het voornemen aan den dag leggen om in spijt daarvan hunne vereenigingen voort te zetten, zoo zal het mijns bedunkens alsnu noodig wezen, dat er gevolg worde gegeven aan de in der tijd uit krachte van Uwer

Majesteits rescript van den 14. December 1834 no. 85 uitgevaardigde voorschriften, houdende aanbeveling van[18]) de plaatselijke besturen om onafhankelijk van het opmaken van procesverbalen de ongeoorloofde bijeenkomsten te ontbinden, en ingeval zij die eraan deelnemen, mogten weigeren daaraan te voldoen, dezelven alsdan desnoods met behulp van den sterken arm te doen uiteengaan.

En ofschoon de Gouverneur van *Zuid Holland* met de bedoelde voorschriften, welke aan denzelven bij missiven van het departement van Binnenlandsche Zaken van den 21. July 1835 no. 2 geheim zijn medegedeeld, moet geacht worden bekend te zijn, zoo vermeen ik nogtans Uwer Majesteit in overweging te moeten geven om die staatsambtenaar daaraan te doen herinneren en om denzelven, onder opmerking dat blijkens de berigten van den Officier van Justitie te *Leijden* er vreeze bestaat voor ongeregeldheden van groveren aard, te doen aanschrijven om ter voorkoming van dezelven aan de gegevene voorschriften onverwijld gevolg te geven.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

(get.) DE KOCK.

172. Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 19 Sept. 1838.

Herv. Eered.

19 Sept. 1838 *no. 1 geheim.*

(minuut) *(Aan den Koning.)*

Commissoriaal van 14 September la. F 37.

Geheim rapport van den *Minister van Binnenlandsche Zaken* van 12 Sept. no. 259 op de rapporten der departementen voor de zaken der Hervormde Kerk en van Justitie over de onwettige godsdienstige bijeenkomsten der Separatisten te *Leijden.*

Na de bij herhaling gegeven voorschriften ter verklaring van het Koninklijk Besluit van den 5. July 1836 — staatsblad no. 42 — is het bezwaarlijk te begrijpen, dat de Burgemeester van *Leijden* nadere bevelen noodig geacht heeft voor en aleer tot het ontbinden van de onwettige vergaderingen der Separatisten over te gaan, toen zoo duidelijk gebleken was van derzelver stellig voornemen om met miskenning van het publiek gezag in hunne onbehoorlijke handelingen voort te gaan, even weinig teruggehouden door procesverbalen en boeten als door de opschudding en onrust, waartoe zij bij voortduring aanleiding geven.

Dat echter zoodanig zonderling misverstand bij den Burge-

---

[18]) Aanbeveling van = opdracht aan.

meester van *Leijden* plaats heeft, blijkt uit de stukken, door den Minister van Binnenlandsche Zaken overgelegd, terwijl men daaruit ook schijnt te moeten opmaken, dat zelfs voor den Gouverneur der provintie ten dezen eene bijzondere aansporing is noodig geweest en die staatsambtenaar ook nu nog nadere inlichting behoeft; althans in deszelfs antwoord aan den Burgemeester wordt wel melding gemaakt van eene aanmaning aan de Separatisten om uiteen te gaan, voorts van het maken van melding deswegens in het procesverbaal en van het doen eener kennisgeving van een en ander aan den Gouverneur, maar er wordt niet gesproken van eene dadelijke ontbinding en werkelijk *doen* uiteengaan door het publiek gezag, zonder welken maatregel echter de onruststokers met die herhaalde aanmaning rustig den spot drijven kunnen.

Met mijnen ambtgenoot voor de Binnenlandsche Zaken acht ik uit dien hoofde eene nadere aanschrijving aan den Gouverneur van *Zuidholland* allezins noodzakelijk en zoude Z. M. eerbiedig in overweging geven, denzelven door den voornoemden Minister stellig en nader te doen onderrigten van hetgeen *door de administrative autoriteiten* in gevallen van dezen aard moet worden verrigt, zoo ten einde te zorgen dat in elk voorkomend geval dientengevolge gehandeld worde, als bijzonder om dadelijk den Burgemeester van *Leijden* aan te schrijven voor de werkelijke ontbinding van de vergaderingen der Separatisten onverwijld zorg te dragen en tegen derzelver hervatting te waken door alle de middelen ter zijner beschikking staande.

(De Minister van Staat enz.,
v. PALLANDT v. KEPPEL.)

173. Rapport van den Minister van Justitie aan den Koning, 24 Sept. 1838.

Justitie.
24 Sept. 1838 *no. 4 geheim.*

(minuut) *Aan den Koning.*

Ten naderen vervolge op mijn rapport van den 4. dezer maand no. 1 geheim heb ik de eer hiernevens aan Uwe Majesteit aan te bieden een nieuw rapport van den Officier van Justitie te Leijden betreffende het houden van onwettige vergaderingen van zoogenaamde Separatisten aldaar, welk rapport mij door den heer Procureur Generaal bij het Hoog Geregtshof is medegedeeld.

Uit dit rapport schijnt nog nader te blijken van de noodzakelijkheid om de aandacht te vestigen op de maatregelen ter ontbinding dier onwettige vergaderingen, wanneer aan den last der bevoegde autoriteiten geen gehoor mogt worden gegeven; en daar het nu uit het rapport des Ministers van Binnenlandsche Zaken aan Uwe Majesteit van den 12. September ll. geheim no. 259 — hetwelk door gezegden mijnen ambtgenoot aan mij is medegedeeld ten ge-

volge der met denzelven over dit onderwerp gevoerde correspondentie, waarvan in mijn opgemeld rapport van den 4. dezer no. 1 geheim was gewaagd — aan Hoogstdenzelven zal gebleken zijn, dat het Stedelijk Bestuur te Leijden te dien aanzien van geene voldoende instructiën is voorzien, schijnt het mij toe dat het noodig zal zijn om op dit punt eene nadere beschikking te nemen, en meen ik mitsdien de vrijheid te mogen nemen mij te voegen bij het voorstel, hetwelk de Minister van Binnenlandsche Zaken bij zijn opgemeld rapport aan Uwe Majesteit heeft gemeend te moeten doen, en aan Hoogstdenzelven in overweging te geven om dienovereenkomstig te beschikken [19]).

(De Minister van Justitie,

VAN MAANEN.)

---

[19]) Bij missive van den Secretaris van Staat d.d. 8 Oct. 1838 la. H. 41 geheim werd de Minister van Binnenlandsche Zaken gemachtigd om overeenkomstig zijn advies den Gouverneur van Zuidholland aan te schrijven [Just. 12 Oct. 1838 no. 1 geheim]. Den 18 Oct. d. a. v. ontving de Minister van Justitie van den Procureur Generaal bij het Gerechtshof in Holland bericht, „dat zoodanige bijeenkomst te Leijden op Zondag den 14den dezer werkelijk door het administratief gezag is ontbonden geworden en dat daarbij geene ongeregeldheden zijn voorgevallen" [Just. 22 Oct. 1838 no. 4 geheim]. Zie echter voor de ongeregeldheden, die er van de zijde van het publiek bij en ten gevolge van die ontbinding ook op de volgende Zondagen plaatsvonden, en waarvan de heer Luzac — vgl. hierover blz. 340, noot 17 — in de Tweede Kamer schande sprak, *De Reformatie* IV (1838) blz. 338—340, 389, V (1839) blz. 59, 60, 112, 113.

174—184

Na de reorganisatie van de rechterlijke macht leggen eenige rechtbanken grootere welwillendheid tegenover de Afgescheidenen aan den dag. Toch komt er nog geen einde aan de vervolging. Te Utrecht wordt zelfs onder de leiding van den nieuwen Officier van Justitie een besloten godsdienstoefening verstoord, nadat men door het openbreken van drie deuren den toegang tot het pas in gebruik genomen kerkgebouw geforceerd heeft.

Hoewel Scholte nog een aanklacht wegens huisvredebreuk bij den Procureur Generaal in Utrecht indient, wordt hij blijkbaar de vervolging moede. Vlak daarop toch wenden de Utrechtsche Afgescheidenen zich tot den Koning met een adres om erkenning van een Christelijke Afgescheidene Gemeente te Utrecht, waarin niet alleen met betrekking tot de naamskwestie, maar ook op schier alle andere punten stipt aan de eischen der Regeering wordt voldaan.

De Regeering grijpt de gelegenheid om uit de impasse te komen, zonder dat zij iets van haar vermeende rechten behoeft te laten vallen, met beide handen aan. Ds Scholte wordt overeenkomstig zijn aanbod uitgenoodigd tot een samenspreking over de punten, die nog bezwaar opleveren. Daar het diens uitgesproken bedoeling is om „aan de voorschriften van het Gouvernement in allen deele te voldoen" wordt het verzoek om erkenning in de burgerlijke maatschappij veranderd in een verzoek om

toelating en erkenning, terwijl ook enkele kwesties van minder belang geheel ten genoege van de Regeering worden geregeld.

Het loon voor Scholte's capitulatie is een Koninklijk Besluit, waarbij de Afgescheidenen binnen de stad Utrecht vrijheid van godsdienstoefening verkrijgen. Het wordt door Van Maanen beschouwd als „het schitterendste blijk van de milde beginselen van godsdienstige verdraagzaamheid".

174. Vonnis van de Rechtbank te Brielle in zake Ds H. P. Scholte c.s., 15 Dec. 1838.

Justitie.
30 Jan. 1839 *no. 4 geheim.*

(kopy)

. . . .

De Regtbank

. . . .

Overwegende dat onder de bewoording *association,* voorkomende bij art. 291 van het Wetboek van Strafregt, alleen zoodanige vereeniging wordt verstaan, die uit vaste en bepaalde leden bestaande, ten doel heeft om op geregelde tijden te vergaderen, immers daar zulks volkomen resulteert [1]) uit de woorden „dont le but sera de se réunir *tous les jours ou à certains jours marqués*" [2]).

Overwegende dat ook de kennelijke bedoeling van art. 291 tot 294 van gemeld Wetboek geene andere is dan zoodanige vereenigingen te weeren, die uit derzelver aard strijdig zijn met de openbare rust, zijnde zulks gegrond van het opschrift des 3^en^ hoofdstuks van den 1sten titel van het 3de boek van het Wetboek van Strafregt [3]), mitsgaders het opschrift der 7^e^ afdeeling van gemeld derde hoofdstuk [4]), van welke laatste de aangehaalde artikulen den inhoud uitmaken.

Overwegende dat naar aanleiding van artikel 190 en 193 der Grondwet geene andere interpretatie aan de voormelde bepalingen des Franschen strafregts kan of mag worden gegeven.

Overwegende dat 's Konings Besluit dato 5 July 1836 — Staatsblad no. 42 — ten deze niet applicabel [5]) is, blijkende zulks reeds daardoor, dat gezegd Besluit alleen ten onderwerp heeft het vormen van gemeenten en geen gewag maakt van zoodanige vereenigingen als waartoe de onderhavige behoord hebben.

Overwegende dat blijkens de debatten de vereenigingen, gehouden in het stuk weiland onder Middelharnis [6]), in allen opzigten het strafwaardig caracter, bedoeld bij art. 291 van het Wetboek van Strafregt, mist [7]), immers dat het in geenen deele is bewezen, dat dezelve vereenigingen vooraf, zelfs niet des avonds tevoren

---

[1]) Resulteeren = voortvloeien, volgen.

[2]) Nederlandsche tekst: „met oogmerk om dagelijks of op zekere bepaalde dagen bijeen te komen."

[3]) Van misdrijven en overtredingen tegen de openbare rust.

[4]) Van ongeoorloofde gezelschappen of bijeenkomsten.

[5]) Applicabel = toepasselijk.

[6]) De bedoelde godsdienstoefeningen vonden plaats op 29 Juli 1838 onder leiding van Ds Scholte. C. Malipaard van Stad aan 't Haringvliet en D. Ras van Ooltgensplaat fungeerden daarbij als diakenen.

[7]) Lees: missen.

bepaald waren, terwijl het integendeel uit dezelve debatten resulteert, dat de aldaar tegenwoordig geweest zijnde personen niet ter bijwoning der vereenigingen zijn opgeroepen, maar alleen uit eigene beweging zich derwaards hebben begeven.

Overwegende dat de feiten ten dezen in verband gebragt zijnde met art. 190 en 193 der Grondwet, de bewuste vereeniging zelfs niet geweerd kon of vermogt te worden, daar dezelve noch de publieke veiligheid, noch de openbare orde gestoord heeft.

Overwegende dat het feit in deze alzoo noch misdaad, noch wanbedrijf, noch overtreding oplevert.

. . . .

Ontslaat voorts de voornoemde *Hendrik Petrus Scholte, Cornelis Malipaard* en *Dirk Ras* van alle regtsvervolging te dezer zaak [8]).

. . . .

(get.) J. S. R. SANDIFORT.
L. PLOOSTER.
A. M. DE ROUVILLE [9]).
A. ZEIJLMANS, subst. griffier.

175. Procesverbaal, opgemaakt te Utrecht, 23 Dec. 1838.

Justitie.
2 Jan. 1839 *no. 1 geheim.*

(kopy)

no. 45. *Pro Justitia.*

In den jare 1800 acht en dertig, den drie en twintigsten December, na vroeger mededeelingen te hebben bekomen welke mede-

---

[8]) De Officier van Justitie, L. J. van Maanen, ging van deze uitspraak in cassatie. Daarop vernietigde de Hooge Raad bij arrest van 25 Febr. 1839 het bovengenoemde vonnis op formeele gronden — vgl. *De Reformatie,* V (1839), blz. 218—220 — en verwees de zaak naar het Provinciaal Gerechtshof in Holland. Het Hof, opnieuw recht doende, achtte een „tevoren beraamde" vergadering „in verband staande met de bedoelingen en pogingen" der Afgescheidenen bewezen, en veroordeelde bij vonnis van 8 Juni 1839 Scholte tot een boete van *f* 100.— en zijn „medebestuurders" ieder tot een boete van *f* 8.— [Just. 26 Juni 1839 no. 2 geheim].

Vgl. voor een vrijsprekend vonnis van de Rechtbank van Appingedam *De Reformatie,* IV (1838) blz. 318—325; voor een gedeeltelijke vrijspraak, uitgesproken door de Rechtbank van Haarlem, *De Reformatie,* V (1839), blz. 55, 56; voor de vernietiging door het Hof van Holland van een veroordeelend vonnis van de Rechtbank van Gorinchem — het Hof rekende toeschouwers en kinderen niet bij het aantal personen dat aanwezig was — *De Reformatie,* V (1839), blz. 118—120. Zie voor het laatste geval Just. 15 Jan. 1839 no. 2 geheim en 21 Jan. 1839 no. 2 geheim.

[9]) A. M. de Rouville (1813—1881); 1835 advocaat te Brielle, later rechter-plaatsvervanger aldaar; 1856 procureur des Konings op Curaçao; 1866 procureur generaal aldaar; 1866—1870 gouverneur van Curaçao.

bragten, dat hoogstwaarschijnlijk op Zondag den zestienden dezer maand alhier ter stede in het gebouw genaamd „Soli Deo Gloria", zijnde vroeger geweest eene kerk der Oud-Roomschen [10]), eene godsdienstoefening door de Afgescheidenen gehouden is, waarbij onder het gehoor van den afgezetten predikant Scholte ongeveer een zeventigtal toehoorders tegenwoordig zijn geweest, en dat aldaar de doop aan kinderen is toegediend, — en ter voorkoming dat op heden eene zoodanige met de bestaande verordeningen strijdige godsdienstoefening in dat lokaal herhaald werd, heb ik ondergeteekende, Onder-directeur van Policie te Utrecht, doen zorgen, dat bij elk der beide toegangen tot dat kerkgebouw vroegtijdig één der agenten van policie geplaatst werd. En het was omstreeks ten half tien uren des morgens, dat de geëmployeerde van policie Jacobus van Nues, belast om te informeren of de bedoelde agenten ook eenige bijzonderheid hadden mede te deelen, ten dien opzigt is komen berigten, dat de agent van policie Jacob Adam Man, die aan de grachtzijde van dat lokaal zich bevond, hem had doen kennelijk worden, dat weder een groot aantal personen verre boven het geoorloofde getal dat gebouw als 't ware ingedrongen waren, en voor zooveel hij dit had te keer gegaan, hun door den gewezen predikant Scholte gelegenheid gegeven was om door het woonhuis daarnaast gelegen, en waarin deze zich bevond, hebbende dat woonhuis gemeenschap met die kerk, naar binnen te gaan.

Op dit berigt den genoemden agent van policie door nog eenen anderen hebbende doen adsisteren, is verder den geëmployeerden Van Nues in last gegeven om onverwijld zich te vervoegen bij den heer Officier van Justitie van dit arrondissement, om van hetgeen er voorgevallen was en plaats had kennis te geven en diens goedvinden te vernemen; en is als gevolg dier kennisgeving gebeurd, dat de ondergeteekende Officier van Justitie bij de Arrondissementsregtbank van Utrecht den heer fungerenden Burgemeester en de verdere bevoegde authoriteit heeft doen opzoeken en uitnoodigen om zich ter plaats van het misdrijf bij hem te vervoegen, doch zulks zonder gevolg gebleven is, doordien tevergeefs die ambtenaren aan hunne woningen gezocht zijn. Dat inmiddels de ondergeteekende Officier van Justitie en de ondergeteekende Onder-directeur van Policie te Utrecht zich begeven hebben naar het bedoelde lokaal, ten einde in loco [11]) te onderzoeken wat er van die vorenstaande mededeeling mogt bevonden worden te bestaan;

---

[10]) Dit gebouw was in den voorzomer van 1838 door de Afgescheidenen te Utrecht aangekocht. Daarvan was aan den Koning kennis gegeven in een adres d.d. 15 Aug. 1838; vgl. hierboven no. 156, noot 16. Naar aanleiding daarvan droeg de Gouverneur het Stedelijk bestuur van Utrecht op om den maatregel van surveillance op het aangekochte perceel toe te passen [Herv. Eered. 12 Oct. 1838 no. 12]. Dit geschiedde, met gelijktijdige opheffing van de wachtposten voor het oude gebouw, waar de gemeente toen een tijdlang ongehinderd samenkwam. Half December moest het oude gebouw geheel aan de koopers geleverd worden, maar reeds tevoren, nl. op 5 December, werd de schildwacht ook voor het nieuwe gebouw ingetrokken. Dientengevolge kon de gemeente op 16 December ongehinderd voor het eerst in haar nieuwe kerkgebouw samenkomen. Zie *De Reformatie*, V (1839), blz. 114.

[11]) In loco = ter plaatse.

en verklaren zij op den eed in hunne ambtsbetrekkingen afgelegd, dat zij aan het meergemeld kerkgebouw aan de gracht gekomen zijnde, zijn ontwaar geworden dat de toegang tot gemeld kerkgebouw gesloten was, zijnde de huisschel van dat gebouw losgemaakt en de binnenluikens der benedenglasramen digtgemaakt; dat ook de deur van het woonhuis daarnaast, hiervoren bedoeld, gesloten was; dat zij hebben getracht door op die deuren te doen aankloppen, zich die te zien openen, doch zulks tevergeefs beproefd is en hun op deze wijze aldaar is belet om de plaats hebbende vereeniging te doen uiteengaan, niettegenstaande de agenten van policie Adam Man en Dirk van Drie, aldaar tegenwoordig, verklaarden nog even tevoren het kerkgezang van die vergadering gehoord te hebben en, bij een verder onderzoek, van bewoners van huizen in de Heerenstraat en den Ouden Kamp de nadere bevestiging werd verkregen, dat weinig tevoren in dien morgen in dat kerkgebouw het kerkgezang nog gehoord was, en dus geene twijfel meer overig was van eene aldaar werkelijk plaats hebbende godsdienstoefening. Dat zij derhalve om het misdrijf op heeterdaad volledig te constateren en de onwettige vergadering te doen uiteengaan, beproefd hebben door eene achterdeur, uitkomende in eenen gemeenen uitgang naar den Ouden Kamp, in den tuin te komen, welke achter meergemeld kerkgebouw en het daarnevens aanwezige woonhuis gelegen is, doch ook dit niet is kunnen worden bewerkstelligd dan na die deur met geweld te hebben doen openen. Dat zij vervolgens uit dien tuin zich begeven hebben door eene openstaande deur, door welke men komt in eenen openen gang bezijden de achterste helft van en behoorende tot het kerkgebouw en welke deur zich bevindt in eenen scheidingsmuur, welke tusschen dien gang en den tuin aanwezig is, voorzoover het kerkgebouw achteruit springt. Dat zij vanuit dien buitengang gekomen zijn in den binnengang van en behoorende tot het kerkgebouw en bezijden het voorste gedeelte van die kerk aanwezig, doch niet verder hebben kunnen komen dan tot aan dat gedeelte, waar die tot het kerkgebouw behoorende gang afgesloten was van het voorste gedeelte, waarin de deur voor toegang tot de kerk aanwezig is. Dat zij alzoo genoodzaakt zijn geweest, ten einde den ingang van de kerk te bereiken, ook die gangdeur met geweld te doen openen, en toen gekomen zijn in de voorgang en voor de deur van de kerk, zijnde almede gesloten, terwijl de voordeur naar de gracht bevonden werd op nachtslot te zijn digtgemaakt, zijnde de sleutel niet voorhanden en de onder- en bovenknip op die deur digtgeschoven. Dat vervolgens om in die kerk zelve te komen, de deur almede is moeten worden geforceerd, en bij het op die wijze ontsluiten van de deur in een als kerk ingerigt lokaal eene vergadering is bijeengevonden van een zeventigtal personen, terwijl de afgezette predikant Scholte zich op den kansel bevond, hebbende tot op dat oogenblik het woord gevoerd, zooals dit buiten dit kerkgebouw en reeds bij het inkomen van den eerstgemelden gang bezijden de kerk ten duidelijkste gehoord was. Dat alstoen door den ondergeteekenden Officier van Justitie den genoemden Scholte en aan de overige aanwezigen is te verstaan gegeven en desnoods in naam des Konings en op grond der wet van hen is gevorderd om zich vandaar te verwijderen, met aanmaning om dit te doen dadelijk en zonder eenigen wederstand,

en met aanzegging tevens, dat zoodanige wederstand tot schavotstraf zou kunnen aanleiding geven; en is die vergadering alstoen uiteengegaan, hoewel schoorvoetende, nadat de gewezen predikant Scholte had te kennen gegeven, dat hij van begrip was, dat er niets gedaan werd wat niet vermog(t) te geschieden; terwijl bij het heengaan één der aanwezigen eene inzameling van gelden gedaan en zich daartoe van een kerkzakje bediend heeft.

Overigens is ook bevonden, dat in de meergemelde gang, welke tot het kerkgebouw behoort, eene deur zich bevindt, door welke men komen kan uit het woonhuis van den meergemelden Scholte, hebbende deze van gemelde deur gebruik gemaakt om zich te verwijderen, toen het kerkgebouw is moeten ontruimd worden.

En is om van een en ander te doen blijken door ons dit proces verbaal opgemaakt ten jare en dage als voren.

De Officier van Justitie te Utrecht,
(get.) J. I. VAN HEES VAN BERKEL [12]).

De Onder-directeur van Policie te Utrecht,
(get.) H. C. VAN LOENEN.

176. Adres van Ds H. P. Scholte aan den Procureur Generaal in Utrecht, 26 Dec. 1838.

Justitie.
2 Jan. 1839 *no. 1 geheim.*

(kopy)

Aan den Weledelgestrengen Heer Mr W. T. Baumhauer [13]), *Procureur Generaal bij het Provinciale Geregtshof te Utrecht.*

Weledelgestrenge Heer!

Als burger van Nederland en gezeten inwooner van Utrecht ben ik verpligt de volgende zaak ter kennis van UwEdGestr. te brengen, met dringend verzoek om handhaving der wet ter beveiliging van mijne woonplaats.

Op den morgen des door de wetten van ons land erkenden rustdags der Christenen, Zondag den 23^{en} December, was ik als oude gewoonte met mijne geloofsgenooten en een ieder, die daarbij tegenwoordig wilde zijn, ter godsdienstoefening bijeenvergaderd. Daar de policie, die verpligt is de openbare godsdienstoefeningen

---

[12]) Mr J. I. van Hees van Berkel (1806—1854); 1829 advocaat te 's Gravenhage; 1830—1833 militair; toonde tijdens den tiendaagschen veldtocht grooten moed; 1837 subst. officier van justitie te Amersfoort; eind 1838 officier van justitie te Utrecht; 19 Mei 1840—1854 dijkgraaf van Rijnland; 1852 lid van de Prov. Staten van Zuidholland.

[13]) Zie deel III, blz. 5, noot 7.

te beschermen, bezig was om dezelve te belemmeren en zelfs bedreigingen deed hooren, sloten wij, toen wij eene aanvang zouden maken, de uitgang van het gebouw, staande op de Nieuwegracht litt. A no. 892, digt, ten einde bevrijd te zijn van stoornis.

Omstreeks half elf hoorde ik een vreeselijk geraas en eindelijk werd de binnendeur van het kerkgebouw, waarin wij vergaderd waren, met geweld opengeworpen. De diepste stilte heerschte toen in dat gebouw, en ieder der aanwezigen zag naar de deur, waarvan het geweld kwam. Onderscheidene policiedienaren, waarvan een gewapend met een ijzeren koevoet, kwamen binnen, vergezeld van den heer *Van Loenen*, commissaris van policie, en den heer *Van Nues* en nog een ander persoon met een barsch uitzigt. Deze laatste drong tot vóór de predikstoel door, waarop ik zwijgende dit alles stond aan te zien. Hij vroeg mij, of ik wel wist dat wij met meer als twintig personen aanwezig waren. Ik antwoorde zeer bedaard, dat ik dit zeer goed wist dat wij met meer als twintig waren, dewijl ik het voor mijne oogen zag. Ik vroeg hem, wie hij was en waarom hij zulk een geweld maakte. Eerst noemde hij zich officier van den koning, naderhand officier van de regtbank en naderhand hoorde ik, dat hij mijnheer *Van Hees* genoemd werdt. Hij zeide toen: in naam des Konings, de vergadering moet uit elkander, en die niet wil of wederstand biedt zal gestraft worden tot schavotstraf toe. Ik zeide, dat ik zulk een wet niet kende, en dat iedereen doen konde wat hij wilde, doch dat ik bleef. Hij zeide, dat ik wel wist, dat ik dit niet doen mogt. Ik antwoorde, dat ik het tegendeel veronderstelde, daar ik nog zeer onlangs een vonnis verkregen had, waarin mij in naam des konings gezegd werd, dat ik geen kwaad deed[14]). De heer Van Hees herhaalde zijne bedreiging en sprak van de gewapende magt.

De vergadering ging toen zeer vreedzaam vertrekken en ik ging van de preekstoel af om te zien op hoedanigen wijs men in het kerkgebouw gekomen was. Daar ik merkte dat men door mijne particuliere woning, staande naast voornoemd gebouw, was ingebroken, begon ik met alle mogelijke deuren digt te sluiten ten einde het ontvreemden van eenig voorwerp, zooveel in mij was, te voorkomen. Ik merkte toen tevens, dat er ongeveer een tiental gewapende militairen achter het kerkgebouw geposteerd waren. Een sergeant wilde mij nog dwingen om eene deur open te sluiten van een kamertje, waarin niemand zich bevond, hoewel ik hieraan niet heb voldaan.

Ik ging eindelijk in mijne woning terug om te zien hoe de zaken daar stonden. Terwijl ik aldaar eenige vrienden de deur uitliet, kwam er een diender binnendringen en posteerde zich in de gang van mijn huis. Daar ik veel volk op straat zaamgeschoold zag, sloot ik de deur op nachtslot. Toen er gescheld werd, wilde de diender de deur opendoen, doch vond dezelve goed gesloten. Op mijne vraag, wie daar was, geen antwoord bekomende, liet ik de deur digt. Naar de tuin gaande en ziende, dat mijnheer *Van Hees*, policie en militairen vertrokken waren, zeide ik aan den diender die in de gang stond, dat hij achter de deur uit kon die men had opengebroken.

---

[14]) Zie hierboven no. 174.

Toen de diender daaruit was, sloot ik de deur zoo goed ik kon weer digt.

Ik heb bevonden, dat eerst de beide achterdeuren van mijn tuin achter het huis waren opengemaakt, dat men zich alzoo door mijn tuin een toegang verschaft heeft tot een achtergang van het huis, waarin wij vergaderd waren, en aldaar een binnendeur geweldadig heeft opengebroken, waarvan de bewijzen hiernevens gaan, en zich alzoo een toegang verschaft heeft tot de voorgang van dat huis, waar de eigenlijke uitgang der kerk is.

Daar er nu in mijne eigene woning geen enkel persoon aanwezig was en er dus zeker geen geval kon bestaan bij de wet voorzien en waardoor het geoorloofd word, dat men de woning eens ingezetenen zijns ondanks mag binnendringen, zoo reken ik in de eerste plaats den heer *Van Hees,* zich noemende officier van den koning of van de regtbank, die de aanvoerder was van de geheele troep, en vervolgens den diender, die naderhand mijn deur is binnengedrongen en die ik meen dat *De Man* genoemd wordt, schuldig aan de overtreding dier wetten, welke de onschendbaarheid van domicilium waarborgen en het misbruik van magt strafbaar verklaren; en het is derhalve bij deze aanklagte mijn ernstig verzoek, dat voornoemde personen zullen worden vervolgd en teregtgesteld voor dien regtbank waar dit zal behooren, opdat zulke de personeele, huisselijke en burgerlijke vrijheid verwoestende daden in het vervolg voorkomen worden.

Utrecht, 26 December 1838.

Nieuwegragt la. A no. 893.

(get.) H. P. SCHOLTE.

177. Missive van den Procureur Generaal te Utrecht aan den Minister van Justitie, 28 Dec. 1838.

Justitie.
2 Jan. 1839 *no. 1 geheim.*

Aan den Heere Minister van Justitie te 's Gravenhage.

no. 42. *Utrecht,* den 28en December 1838.

Eergisteren ontving ik de bijgaande aanklagt van H. P. Scholte. Daar ik, sedert verscheidene dagen ongesteld zijnde, mijn kamer houd, was ik van het daarin bedoelde geval slechts door geruchten en door de weeklijst der policie onderrigt. Ik schreef derhalve dadelijk aan den heer Officier van de Arrondissementsregtbank om een afschrift van het procesverbaal. Gistermorgen heeft zich de heer Officier bij mij vervoegd, nogtans mij het procesverbaal uit hoofde dat het nog niet gereed was, niet kunnend ter hand stellen, en ik heb hetzelve dan ook eerst hedenmorgen ontvangen.

Ik acht het van mijnen pligt UHEdGestr. beide die stukken, het eerste in afschrift, *met voorkennis van den heer Officier bij de Arrondissementsregtbank alhier,* toe te zenden, met verzoek om

mij wel te willen inlichten omtrent hetgeen ik in diergelijke gevallen, waarin men mij eene aanklagt tegen eenen ambtenaar der regterlijke magt opzend, te doen heb. Laat ik het stuk liggen, dan volgt er waarschijnlijk binnenkort, vooral van iemand als Scholte, een tweede aanklagt, dan wel mogelijk eene aanklagt tegen mij aan Uwe Excellentie, en zoo verder; want het is niet te vermoeden dat hij bij deze eerste aanklagt de zaak zal laten rusten; en het is daarom, dat het mij aangenaam zoude zijn ééns voor al te weten, hoe ik in diergelijke gevallen moet handelen.

Ik geloof dat het nimmer twijfelachtig zijn kan of ik moet Uw HEdGestr. daarvan kennis geven, doch er zouden kunnen gevallen bestaan van dadelijke werkzaamheden, die in gewone gevallen aan de officieren der arrondissementsregtbanken en regterkommissarissen opgedragen worden; moet ik in zoodanige gevallen de voorschriften volgen van den 8^{en} titel van het Wetboek van Strafvordering en daarvan onmiddellijk kennis geven aan het Provinciale Geregtshof?

Het zal mij aangenaam zijn, zonder vooralsnog mijn oordeel over de zaak zelve uit te spreken, hieromtrent door UHEdGestr. te worden toegelicht.

De Prokureur Generaal bij het Provinciale
Geregtshof van Utrecht,

v. BAUMHAUER.

178. Adres van Ds H. P. Scholte c.s. te Utrecht aan den Koning, 31 Dec. 1838.

Herv. Eered.
11 Jan. 1839 *no. 12.*

Aan Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden.

Sire!

De ondergetekenden, door hunne geloofsgenooten in deze stad als hunne afgevaardigden verkoren, hebben de eer Uwe Majesteit bij deeze te doen toekomen een gedrukt copie van een adres, getekend en gelegaliseerd volgens Uwer Majesteits Besluit van 5 July 1836, in originali aan den Gouverneur onzer provincie ingezonden, begeleid door het origineel getekend huishoudelijk reglement. Ook van dit huishoudelijk reglement gaat een gedrukte copie hiernevens [15]). Wij hebben geoordeeld, dadelijk dit copie aan Uwe Majesteit te moeten opzenden, met verzoek dat Uwe Majesteit hetzelve spoedig in het belang eener goede politie moogt doen onderzoeken en ons ten gevolge daarvan door een gunstig besluit als eene Christelijke Afgescheidene gemeente erkennende, ontheffe van de nog altoos voortdurende en op de voorlaatste rustdag nog zoo gewelddadige belemmering en verstooring onzer openbare godsdienst-

---

[15]) De brochure, welke zoowel het adres als het „Huishoudelijk Reglement voor de Christelijk-Afgescheiden gemeente te Utrecht" behelst, is uitgegeven zonder titelblad.

oefeningen. Wij vertrouwen dat wij, zooveel in ons was, getracht hebben Uwe Majesteit in de mogelijkheid te stellen zulk een gunstig besluit spoedig te kunnen nemen. De beide regtbanken van *Haarlem* en *Den Briel,* die na de invoering der nieuwe wetgeving over de zaak der godsdienstoefeningen gezeten hebben, hebben beide vrijgesproken [16]. In de vergaderingen der Staten-Generaal wordt de vervolging onvereenigbaar genoemd met onze grondwettige regten, en de onrust een gevolg genoemd niet van de godsdienstoefeningen, maar van derzelver verstooring [17]. Eene bijtende oppositie neemt daaruit gelegenheid om door haar orgaan, de Arnhemsche Courant, de Regering ten toon te stellen en gehaat te maken [18]. Aan dat alles kan Uwe Majesteit een einde maken door een gunstig en ons als gemeente erkennend besluit, waardoor alle monden naar buiten gestopt en de vijanden onzer Regering een wapen te meer uit den hand genomen worden; terwijl wij daardoor in staat gesteld worden om rustig onze godsdienst uit te oefenen. Wij hebben daartoe den weg door nevensgaand adres gebaand en wij twijfelen niet, of diegenen, welke op andere plaatsen in ons lot deelen en waarlijk niets anders begeren dan den almachtigen God naar Zijn Woord te dienen, zullen ons voorbeeld volgen, wanneer zij met onze handelingen en derzelver uitkomst bekend worden. De ondergetekenden zijn bereid om alle noodige inligtingen aan Uwe Majesteit te geven, welke Uwe Majesteit mogt verlangen, en zien daartoe de noodig te oordelene aanvrage tegemoet.

---

[16]) De Rechtbank te Haarlem sprak op 29 Nov. 1838 Ds H. P. Scholte vrij, wijl prediking en sacramentsbediening geen feiten waren, die als misdaad of wanbedrijf konden beschouwd worden. Degene, die zijn woning voor de godsdienstoefening beschikbaar gesteld had, werd echter op grond van art. 294 van het Wetboek van Strafrecht tot een boete van *f* 25.— veroordeeld; vgl. *De Reformatie,* V (1839), blz. 55, 56. Zie voorts hierboven no. 174, noot 8.

[17]) Bedoeld is een rede van den afgevaardigde Luzac, uitgesproken in de Tweede Kamer en opgenomen in de Staatscourant van 11 Dec. 1838. Daarin komt o. m. de volgende passage voor: „De handhaving dier ongelukkige bepalingen van artikel 291 en volgende van het Strafwetboek, voor mij onvereenigbaar met de regten, ons bij de Grondwet — in artikel 190 en volgende — toegekend, geeft nu herhaaldelijk gelegenheid tot onrust, en lokt... samenscholingen uit, waarvan de eindelijke en treurige ontknooping ter rolle der correctionneele teregtzittingen plaats heeft". Vgl. voor het geheele vertoog *De Reformatie,* V (1839), blz. 58—61. Zie voorts hierboven no. 173, noot 19; J. C. Rullmann, *De maatregelen tegen de Afgescheidenen,* in *A. R. Staatk.* (driemaand. uitg.), 1934, blz. 233—235. In dit artikel (blz. 285, noot 61) wordt echter, evenals in *De Reformatie* V, blz. 58, ten onrechte verwezen naar de Staatscourant van 14 (inpl. v. 11) Dec. 1838.

[18]) Na sinds 1830 over het algemeen de Regeering gesteund te hebben, begon de Arnhemsche Courant omstreeks September 1837, toen er naar het schijnt een andere redactie aan het hoofd kwam, tegenover haar een vijandigen toon aan te slaan. Het provinciaal gouvernement ontnam haar daarop, in October, het voordeel van de plaatsing der provinciale verordeningen. Dit werkte als olie op het vuur: de toon van het blad werd nu nog veel feller. Vgl. J. de Bosch Kemper, *Gesch. van Ned. na 1830,* III, *Letterk. Aanteekeningen,* blz. 36—38; W. P. Sautijn Kluit, *Arnhemsche Couranten,* in: *Bijdr. tot de Gesch. van den Nederl. Boekhandel,* V, blz. 38 vlg.

In de hoop dat het woord godsdienstvervolging spoedig verdwijnen mag door een besluit, waardoor de belemmeringen en verstoringen onzer godsdienstoefeningen worden voorgekomen, blijven wij na toebidding van Gods dierbaarste zegeningen over Uwer Majesteits persoon en huis

Uwer Majesteits getrouwe onderdanen

H. P. SCHOLTE
H. G. KLIJN
E. TAKKEN
P. W. LOTHES.

Utrecht, 31 December 1838.

179. Missive van den Minister van Justitie aan den Procureur Generaal te Utrecht, 2 Jan. 1839.

Justitie.
2 Jan. 1839 *no. 1 geheim.*

(minuut) *(Aan den) Prokureur Generaal (te) Utrecht.*

Ofschoon de klagt van H. P. Scholte, welke mij bij UWEG. missive van den 28. December ll. no. 42 is medegedeeld, mij oppervlakkig zoude voorkomen weinig aandacht te verdienen, meen ik echter zwarigheid te moeten maken om aan UwEG. eenige bepaalde instructiën te doen toekomen ten aanzien van het gevolg dat daaraan zoude kunnen worden gegeven, en veel meer nog om aan UwEG. eenige algemeene voorschriften te geven ten aanzien der vervolging van klagten, die tegen ambtenaren der regterlijke magt mogten inkomen. De voortzetting casu quo van zoodanige klagten tot uwe attributiën [19]) behoorende, meen ik mitsdien ook de beoordeeling van den meerderen of minderen grond tot regtsvervolging, dien zij mogten opleveren, geheel aan UEG. te moeten overlaten; terwijl het wel vanzelve spreken zal, dat niet alle klagten, onverschillig van welken aard ook, ter vervolging of tot een voor eenen magistraat altijd kwetsende en grievende instructie behooren aanleiding te geven, maar dat zulks alleen het geval moet zijn met de zoodanige, welke aan UEG. zullen voorkomen daartoe van genoegzaam gewigt en gegrondheid te zijn, terwijl losse klagten, deze vereischten niet bezittende, eenvoudig behooren ter zijde gelegd te worden.

Het stuk ijzer, hetwelk in UEG. opgemelde missive was ingesloten, gaat hiermede terug.

(De Minister van Justitie,
VAN MAANEN.)

---

[19]) Attributie = bijbehoorend recht.

180. Missive van den Minister van Justitie aan den Minister van Eeredienst, 4 Jan. 1839.

Herv. Eered.
10 Jan. 1839 *no. 1 geheim.*

Zijner Excellentie den Heere Minister van Staat, belast met de Generale Directie der zaken van de Hervormde Kerk enz.

no. 1. *'s Gravenhage,* den 4. January 1839.

Gelijk door Uwe Excellentie teregt bij hare missive van den 28. December ll. was voorondersteld, is aan mijn departement door den Officier van Justitie bij de Arrondissementsregtbank te *Utrecht* mededeeling gedaan van het voorgevallene aldaar met de Separatisten op den 23. December ll., waartoe de hiernevens teruggaande brief des Gouverneurs van die provincie, mij geworden bij Uwer Excellenties opgemelde missive, betrekkelijk was [20]), en ik heb de eer aan Uwe Excellentie kennis te geven, dat van het bedoelde voorval procesverbaal is opgemaakt en dat die zaak op de gewone wijze zal worden vervolgd.

Het zoude mij minder raadzaam toeschijnen om deze regtsvervolging ook tevens te gronden op de overtreding van het Koninklijk Besluit van den 16. Augustus 1824 — Staatsblad no. 45 — [21]) eensdeels omdat daarbij geene straffen zijn bedreigd, noch zelfs in de praemissen van de Wet van den 6. Maart 1818 — Staatsblad no. 12 — is gewag gemaakt; ten andere omdat het mij eenigzins bedenkelijk zoude voorkomen en tot allerlei gevolgtrekkingen aanleiding zoude kunnen geven, indien van de zijde der justitie het lokaal tot de verbodene zamenkomst gediend hebbende, zoo uitdrukkelijk als eene kerk, of de vereeniging der Separatisten te *Utrecht* als eene *kerkelijke gemeente* werd voorgesteld, als bij eene vervolging uit kracht van het opgemeld Koninklijk Besluit zoude moeten geschieden.

Eenigzins moeyelijk is het mij gevallen den juisten zin te vatten van de uitdrukkingen des Gouverneurs, waarin hij zegt tot de vervolging in regte op grond van het Besluit van den 16. Augustus

---

[20]) De brief van den Gouverneur d.d. 24 Dec. 1838 bevat geen nadere bijzonderheden. Enkele bijgevoegde opmerkingen worden uit nevensgaande missive duidelijk. Hij is te vinden Herv. Eered. 28 Dec. 1838 no. 14.

[21]) K.B. van 16 Aug. 1824, art. 2: „Zonder daartoe alvorens onze toestemming te hebben verkregen zal het niet geoorloofd zijn om nieuwe kerken of gebouwen tot de oefening van den openbaren eeredienst bestemd, te stichten of op te bouwen, noch om de reeds bestaande te herbouwen of aan dezelve eene veranderde inrigting te geven..." Art. 4: „Zonder daartoe alvorens onze toestemming te hebben verkregen zal het niet geoorloofd zijn om eenige nieuwe kerkelijke gemeenten op te rigten of in te stellen..."

1824 *te zullen laten overgaan, indien hij binnen den tijd van veertien dagen geene beschikking deswege van Uwe Excellentie zal ontvangen hebben;* alzoo deze zaak en de vraag, op welke wijze de vervolging behoort te worden aangelegd, ongetwijfeld tot den dagelijkschen loop der justitie behoort en buiten den invloed of werkkring des heeren Gouverneurs gelegen is. Dan, voor zooverre zijne bedoeling is geweest om met het gevoelen van Uwe Excellentie omtrent de toepasselijkheid van het opgemelde Besluit te worden bekend gemaakt, zoude ik vermeenen, dat door Uwe Excellentie in den opgemelden zin zoude kunnen worden geantwoord.

Overigens meen ik nog te moeten aanmerken, dat mij hoegenaamd niets bekend is van eene zoodanige verslapping van het toezigt op de woelingen der Separatisten in andere provinciën, als waarvan in den brief des Gouverneurs wordt gewaagd, en integendeel is het mij gebleken, dat nog zeer onlangs op meer dan eene plaats deswege tot regterlijke uitspraken is aanleiding gevonden, en dat op andere de surveillance op den voorgeschreven voet en met goed gevolg wordt voortgezet. Indien Uwe Excellentie mogt bekend zijn met eenige omstandigheden, die eenigermate mogten kunnen dienen tot staving van het gezegde van den heer Gouverneur te dezen opzigte, zoude ik mij door de mededeeling daarvan verpligt rekenen en zoude ik mij gaarne tot het nemen der noodige maatregelen van voorziening in de gelegenheid zien gesteld.

De Minister van Justitie,

VAN MAANEN.

181. Nota van den Referendaris Van Appeltere, bestemd voor het Departement van Eeredienst, begin Jan. 1839 [22].

Herv. Eered.
10 Jan. 1839 *no. 1 geheim.*

Nota betreffende het adres der Utrechtsche Afgescheidenen,

Het tegenwoordig adres toetsende aan litt. *a* van Zijner Majesteits Besluit van den 5. July 1836 — Staatsblad no. 42 — vindt men:

1⁰ Dat het *getal* personen 53 bedraagt [23]: welligt aanzienlijk genoeg om de toelating te verkrijgen.

---

[22]) De nota is niet onderteekend, is echter in het handschrift van Van Appeltere geschreven.

[23]) Ds Scholte had in een bijlage verklaard, dat er 13 onderteekeningen misten, daar de betrokken personen niet op het raadhuis konden komen en de controleerende wethouder geweigerd had hen thuis te laten teekenen. Tevens moesten er nog 63 kinderen bij gerekend worden [Herv. Eered. 11 Jan. 1839 no. 12].

2⁰ Dat zij nog steeds niet te kennen geven het verlangen om eene gemeente te mogen *vormen* en tot vrije uitoefening van hunne eeredienst te worden *toegelaten;* maar dat zij verzoeken om als eene Christelijke Afgescheidene gemeente in de burgerlijke maatschappij te worden *erkend* en dat de belemmeringen tegen hunne godsdienstoefeningen mogen worden *opgeheven.*

3⁰ Het *gebouw* wordt aangewezen.

4⁰ Art. 161 der Grondwet is in acht genomen.

5⁰ Het reglement is zooveel mogelijk als *ontwerp* voorgedragen; immers zij zeggen, dat hetzelve *in gereedheid is gebragt.*

6⁰ Het adres is individueel geteekend en gelegaliseerd.

7⁰ De verklaring ten aanzien der behoeften hunner eeredienst en armen, de regten en titels van andere kerkgenootschappen, schijnt nu volledig te zijn.

8⁰ Eindelijk is het door den Gouverneur ingezonden, doch zonder consideratiën.

Daarenboven valt er aan te merken:

a. Dat het adres niet, gelijk de vorige, in onbetamelijke bewoordingen is vervat.

b. Dat de gemeente der Afgescheidenen daarin niet uitdrukkelijk als reeds gevestigd is voorgesteld.

c. Dat de benoeming van opzieners, die *wel* reeds geschied is, echter met zeer veel beleid als voorloopig wordt voorgesteld.

d. Dat de titel dien zij verlangen aan te nemen niet met de belangen van het Hervormde kerkgenootschap strijdt.

Alles tezamen genomen schijnt het adres in zeer vele opzigten voldoende te wezen. Ten opzigte van hunne bewering, dat de gemeente en hare opzieners reeds bestaan onafhankelijk van alle toestemming der Regering, dat zij geene *toelating,* maar alleen *erkenning* behoeven, hebben de supplianten in de daad *wel niets toegegeven,* maar het adres is in dat opzigt zoo kunstig bearbeid, dat men met de listige handelwijze van Scholte c.s. moet bekend zijn om zich daarvan te overtuigen, en dat de *schijn* geheel te hunnen voordeele is.

Wat het reglement betreft, zoo is hetzelve vrij volledig. Hetzelve zoude echter behooren te bevatten:

1. eene erkentenis van het regt der Regering om inzage te vorderen van de kerkelijke administratie.
2. onderwerping aan de wetten en reglementen, bijzonder ook ten opzigte der verkrijging van goederen en den opbouw en de inrigting van kerkgebouwen.
3. Deze gemeente alsnog de *éénigste* zijnde, zoo kan in art. 58 [24]) van geene *andere* worden gesproken.
4. Hoezeer zulks niet tot de punten schijnt te behooren die bij de beschikking der Regering in aanmerking komen, zoo is het echter te betreuren, dat in het reglement voorkomen de art. 62,

---

[24]) „Art. 58. Indien eenig lidmaat van eene Christelijke Afgescheiden gemeente in deze gemeente komt en daardoor verlangd erkend te worden, zal hij eene attestatie van den kerkeraad zijner gemeente moeten overleggen. De kerkeraad dezer gemeente zal echter altijd de vrijheid hebben onderzoek te doen naar belijdenis en wandel."

63 en 64, waardoor aan de onverdraagzame leerstellingen der R. C. geestelijkheid ten opzigte der huwelijken zooveel steun wordt bijgezet en grond gegeven [25]).

Maar de voornaamste opmerking betreft art. 2 [26]). Zooals dat ligt, behooren *alle Christenen* tot de Afgescheidene gemeente. Zij hebben hiermede de tot nog toe gehoudene positie omgekeerd. Tot nog toe heeft men niettegenstaande hunne bewering niet willen erkennen, dat de Separatisten dezelfden zijn als de Gereformeerde Kerk. Maar nu keeren zij het blad om en zeggen: alle Gereformeerden zijn Separatisten.

Dit zoude intusschen zooveel oplettendheid niet verdienen, indien dit artikel niet van bijzonder belang was ten opzigte der aanneming van nieuwe lidmaten der Afgescheidene gemeente.

Volgens het artikel schijnt het, dat daartoe hoegenaamd geene daad zal gevorderd worden dan alleen de aansluiting, en dat allen die zich aansluiten, mits Christelijk gedoopt en belijdenis gedaan hebbende, in de Afgescheidene gemeente zullen worden *erkend*.

Op die wijze zoude de overgang zoo gemakkelijk worden, dat de uitbreiding der sekte zeer te vreezen zoude zijn.

Eindelijk zoude nog moeten worden voldaan aan het Besluit van den 16. Aug. 1824 — Staatsblad no. 45.

In den tegenwoordigen stand van zaken is het niet te ontkennen, dat er zeer weinig aan ontbreekt om de supplianten te kunnen toelaten.

Indien de woorden: in de burgerlijke maatschappij gelieve te *erkennen*, werden veranderd in: gelieve *toe te laten*, waarin toch de Separatisten zelf uit hoofde der bijvoeging: *in de burgerlijke maatschappij*, geene zwarigheid kunnen maken, zoude daarmede de groote bedenking vervallen zijn.

Het zoude dan in de daad in deze omstandigheden niet onraadzaam schijnen eene proef te nemen om door eene mondelinge conferentie de nog bestaande zwarigheden uit den weg te ruimen; en dit denkbeeld zoude zich ook van dien kant aanbevelen, dat men op die wijze welligt de verbetering zoude kunnen verkrijgen van onderscheidene der hiervoren opgegeven punten, die voor schriftelijke behandeling min geschikt zijn en ook niet wel als motieven eener beschikking zouden kunnen worden genomen.

---

[25]) „Art. 62. Huwelijken, die niet in den naam des Heeren zijn aangegaan en bevestigd, zullen *niet* als *heilig* erkend worden, maar als *burgerlijke* en alléén tot deze wereld betrekking hebbende.

Art. 63. Door achtervolgende bekeering en openbare belijdenis van zonde voor de gemeente kunnen de burgerlijke huwelijken geheiligd worden; naar de uitspraak van Gods Woord 1 Cor. VII.

Art. 64. Huwelijken van de zoodanigen, die geen lidmaten der gemeente zijn of die weigeren belijdenis van hun geloof af te leggen, kunnen in de gemeente niet worden bevestigd."

[26]) „Art. 2. Allen die in den naam van den drieëenigen God gedoopt zijn, hun geloof in dien God belijden en die belijdenis door hunnen wandel niet tegenspreken, worden in de gemeente als lidmaten erkend en aangenomen."

182. Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 10 Jan. 1839.

Herv. Eered.
10 Jan. 1839 *no. 1 geheim.*

(minuut) *(Aan den Koning.)*

Commissoriaal van 30 December 1838 la. L geheim.

Missive van den Minister van Justitie, daarbij inzendende het berigt van den Officier van Justitie bij de Arrondissementsrechtbank te *Utrecht,* betreffende eene aldaar op Zondag den 23. dezer gehoudene bijeenkomst van zoogenaamde *Separatisten.*

Ik heb de eer bij deze U. M. weder aan te bieden de missive en bijlage van mijn ambtgenoot den Minister van Justitie omtrent het voorgevallene te *Utrecht,* waarvan de Gouverneur der provintie ook mij berigt heeft doen toekomen.

Dan, schoon deze stukken mij geene aanleiding geven tot eenige bijzondere consideratiën, meen ik echter deze gelegenheid te mogen waarnemen om U. M. *voorloopig* kennis te geven, dat dezer dagen ter aanbieding aan Hoogstdenzelven door den Gouverneur van Utrecht mij is toegezonden een request van H. P. Scholte c.s., inwoners van Utrecht, ten getale van 53, daarbij met overlegging van een huishoudelijk reglement verzoekende met hunne inrigting als eene *Christelijk Afgescheidene gemeente* in de burgerlijke maatschappij te worden erkend.

Dit verzoekschrift onderscheidt zich zoo door meer voegzamen toon als geheelen inhoud zoo zeer van vroegere adressen der Separatisten, en schijnt zoozeer ingerigt om aan de regtmatige voorschriften van het Gouvernement te voldoen, dat slechts eene geringe verandering van bewoording in hetzelve en een paar wijzigingen in het overgelegd huishoudelijk reglement gevorderd schijnen te worden om vatbaar te zijn voor een gunstig advies aan U. M.

In aanmerking nemende het schijnbare [27]) doel dezer stukken om zich naar Uwer Majesteits bevelen te regelen, wenschte ik voor en aleer dezelve met mijne consideratiën en advis U. M. aan te bieden, eene poging aan te wenden om door onderhandeling met de requestranten die weinige overgeblevene hinderpalen uit den weg te ruimen. Vermits ik mij echter daartoe niet bevoegd acht zonder Uwer Majesteits voorkennis en goedkeuring, meen ik Hoogstdezelve met dezen stand van zaken te moeten bekend maken en Hoogstderzelver bevelen te vragen.

In de *eerste* plaats wordt in het request zelve alleen van *erkenning,* maar niet van *toelating* gesproken, evenals hadden de afgescheiden gemeenten reeds een wettig bestaan. Deze bijzonderheid, het hoofdbeginsel en het constitutioneel gezag des konings betreffende, kan natuurlijk wel niet worden over het hoofd gezien, maar het verzoekschrift is met zooveel voorzichtigheid en ge-

---

[27]) Schijnbaar = blijkbaar, klaarblijkelijk.

matigdheid gesteld, dat deze zwarigheid door de verandering van het woord *erkenning* in *toelating* of ook door bijvoeging van het laatste zou kunnen worden uit den weg geruimd zonder eenige andere verandering in het request, waarom ik mij vleije, dat de belanghebbenden zulks wel (niet) zullen weigeren.

Ten anderen is in het overgelegd reglement de omschrijving van hen die in de afgescheiden gemeente als leden erkend worden zoo vaag, dat aan de geest van proselytisme een ruime deur zou worden geopend, en eene meer nauwkeurige bepaling zal dus gevorderd worden om dit gevaar voor te komen.

Eindelijk wordt in een artikel van dat reglement melding gemaakt van andere afgescheiden gemeenten, hetwelk wel zal dienen beperkt te worden tot zoodanige als door Uwer Majesteits toelating mogten zijn gewettigd.

Ik vermoede dat wanneer de eerste onderteekenaar *Scholte* — die toch de ziel is dezer geheele onderneming — door mij uitgenoodigd werd zich herwaards te begeven, en met hem namens de beide departementen voor de zaken der Hervormde Kerk en van Justitie kan worden onderhandeld, waarschijnlijk de gelegenheid zal geboren worden om aan deze zaak een voldoend einde te maken. Terwijl bij onverhoopte mislukking althans duidelijk zoude blijken, dat het Gouvernement al het mogelijke daartoe had aangewend. In allen gevalle zal dan door mij aan U. M. het request van *Scholte* c.s. kunnen worden aangeboden met volledige consideratiën en stellig advies.

Na vertrouwelijk overleg met mijnen ambtgenoot van Justitie neem ik de vrijheid U. M. eerbiedig voor te stellen ons tot de bedoelde onderhandeling te authoriseeren [28]).

(De Minister van Staat enz.,
v. PALLANDT v. KEPPEL.)

183. Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 7 Febr. 1839.

Herv. Eered.
7 Febr. 1839 *no. 9.*

(minuut) *Aan den Koning.*

Bij mijne missive van den 10. January ll. no. 1 *geheim* had ik de eer ter kennis van U. M. te brengen, dat door den Gouverneur

---

[28]) Na een gunstig advies van den Minister van Justitie, uitgebracht bij rapport van 21 Jan. 1839 no. 1 geheim, waarbij deze echter opmerkte, dat het z. i. wel zoo eenvoudig zou zijn, dat de onderhandeling alleen aan het departement van Eeredienst werd opgedragen, machtigde de Koning bij missive van den Secretaris van Staat d.d. 24 Jan. 1839 la. C 5 geheim het departement van Eeredienst tot de bedoelde onderhandeling, waarna bij missive van 30 Jan. 1839 no. 1 Scholte werd uitgenoodigd om „zich tot dat einde op Maandag den 4. February aanstaande, des middags ten half twee ure" te vervoegen aan het departement [Herv. Eered. 30 Jan. 1839 no. 1 geheim].

der provintie *Utrecht,* ten einde Hoogstdezelve te worden aangeboden, bij mij was ingezonden een request van *H. P. Scholte c.s.,* inwoners der stad *Utrecht,* die zich van de thans door U. M. erkende kerkgenootschappen hebben afgescheiden, daarbij met overlegging van een huishoudelijk reglement verzoekende met hunne inrigting als eene *Christelijke afgescheidene gemeente* in de burgerlijke maatschappij te worden erkend.

Ik merkte daarbij op, dat het voorzeide verzoekschrift zich voordeelig onderscheidde van alle de vroegere, door de zoogenaamde Separatisten ingediend, en allezins scheen ingerigt om aan de regtmatige voorschriften van het Gouvernement te voldoen; zoodat slechts eene geringe verandering van bewoording in het request en weinige wijzigingen in het overgelegd reglement gevorderd werden om vatbaar te zijn voor een gunstig advies aan U. M.

Na mededeeling van de door mij bedoelde wijzigingen nam ik toen de vrijheid U. M. in overweging te geven den eersten onderteekenaar en hoofd der Afgescheidenen te *Utrecht, H. P. Scholte,* te doen uitnoodigen om zich herwaards te begeven, en met hem vanwegens mijn departement en dat van Justitie mondeling te doen onderhandelen ten einde die noodige wijzigingen te verkrijgen en zoo de gelegenheid te geven tot finale afdoening.

De Minister van Justitie, door U. M. over mijne voordragt geraadpleegd, heeft zich daarmede vereenigd, met de opmerking nogthans, dat zijns inziens voegzaam zou zijn, die mondelinge onderhandeling alleen aan mijn departement op te dragen.

Bij missive van den Secretaris van Staat van den 24. January ll. la. C 5 *geheim* heeft U. M. dan ook mijn departement gemagtigd om in den zin van het door mij gedaan voorstel met *H. P. Scholte* in onderhandeling te treden.

Op de uitnoodiging, door mij aan denzelven afgezonden, heeft hij zich Maandag den 4. February alhier vervoegd en vervolgens onderhandeld met den Secretaris en Adviseur bij mijn departement, aan wien ik zulks had opgedragen.

Ten aanzien van het *request* is hem opgemerkt, dat het Gouvernement in geen geval of in eenig opzigt vermogt af te gaan van het beginsel, dat een nieuw kerkgenootschap of eene kerkelijke gemeente, om als zoodanig te kunnen optreden noodig had als zoodanig te worden *toegelaten;* dat door de requestranten alleen het woord *erkenning* gebruikt werd, hetwelk een reeds voorafgaand bestaan deed veronderstellen en wel voegzaam was ten aanzien der door hen verlangde erkenning hunner opzieners, maar niet van hunne gemeente zelve.

De heer *Scholte* heeft daarop verklaard, dat het oogmerk van het request was aan de voorschriften van het Gouvernement in allen deele te voldoen en dat hij dus aan deze vordering zeer gaarne wilde beantwoorden. Hij heeft dan ook in het request eigenhandig geplaatst: „toe te laten en te erkennen”.

Ten *anderen* heeft men ten aanzien van het reglement hem onderhouden over enkelde punten, waarbij het Gouvernement kon geacht worden belang te hebben. In de eerste plaats over de vage bewoordingen waarin artikel 2 gesteld was, als waaruit kon worden afgeleid, dat de Afgescheidenen genoegzaam alle Christenen als leden hunner gemeente wilden aanmerken en dus aan die cor-

poratie een geheel onbestemde uitgebreidheid geven. *Scholte* verklaarde, dat men geheel vreemd was van zoodanig denkbeeld en beriep zich op het volgende 3e artikel. Dan, hij erkende echter vervolgens, dat niet duidelijk bleek van het verband tusschen artikel 2 en 3 en dat zulks wel degelijk behoorde. Tot dat einde zijn door hem de woorden: „worden in de gemeente als lidmaten erkend en aangenomen" veranderd in: „*kunnen* in de gemeente als lidmaten erkend en aangenomen worden". Terwijl artikel 3, hetwelk als tevoren geheel op zichzelve staande, in plaats van te beginnen met: „De aanneming der lidmaten enz.", nu wordt gelezen: „*Deze* aanneming der lidmaten enz.", met duidelijke *terugslag* op het voorgaande artikel 2.

Ten andere is opgemerkt, dat eene bepaling noodig was om verkeerde gevolgtrekking voor te komen uit *artikel 58*, waarin melding werd gemaakt van het aannemen van lidmaten van *andere* afgescheiden gemeenten op attestatie van derzelver *kerkeraad*, terwijl bij eventueele toelating de afgescheiden gemeente te *Utrecht* op dat tijdstip geene andere zou geacht worden te bestaan; zoodat het noodig zou wezen uit te drukken, dat de gemeenten, welke men bedoelde, alleen diegenen waren, welke door de toelating des Gouvernements zouden gewettigd worden. De redactie van dit artikel gaf tot meerdere bedenkingen aanleiding, schoon de heer *Scholte* verklaarde de reden, waarom deze bijvoeging gevorderd werd, gegrond te achten. Hij eindigde met het voorstel om dat geheele artikel geheel te rooyeren, gelijk zulks dan ook door hem weder eigenhandig is geschied, tevens met verandering van de nummers der volgende artikelen, wier geheel getal nu van 81 tot 80 is verminderd.

Eindelijk heeft men de aanmerking gemaakt, dat de naam *huishoudelijk* reglement scheen te veronderstellen een reeds aanwezig en door het Gouvernement niet gezien *algemeen* reglement. Na eenige woordenwisseling heeft *Scholte* dan ook dat woord doorgehaald.

Na afloop van dit een en ander is aan den heer *Scholte* nog voorgehouden, dat, zoo men kon verwachten, het door den Koning eventueel te nemen besluit stellig zoude vermelden de verpligting der afgescheidene gemeente om zich in alle opzigten te gedragen naar de wetten en gouvernements-verordeningen, welke de in dit rijk bestaande kerkgenootschappen in het algemeen betreffen, en dat in allen gevalle de te verleenen toelating alleen de stad *Utrecht* zou betreffen, te dien effecte, dat wel lieden elders woonachtig tot de gemeente aldaar konden behooren, maar men geenszins vrijheid zou hebben tot uitoefening van den openbaren eeredienst in andere plaatsen, waar geene door de toelating van het Gouvernement gewettigde afgescheiden gemeenten aanwezig waren, daar zelfs de hier te lande algemeen erkende kerkgenootschappen, zooals b.v. de Hervormden en Roomsch Catholyken tot oprigting eener nieuwe gemeente of het stichten van een kerkgebouw voorafgaande authorisatie behoefden. Beide deze punten zijn door den heer *Scholte* gereedelijk toegestemd.

Na tenslotte op daaromtrent aan hem gedane vraag verklaard te hebben zich tot het door hem verrigte volkomen geauthoriseerd te achten als handelend in den geest zijner gemeente, heeft hij nog bijzonder verzocht:

1⁰ dat in het door den Koning te nemen besluit melding mogt worden gemaakt van het gebouw, waar de eeredienst der Afgescheidenen bestond en in het request omschreven;

2⁰ dat zooveel mogelijk spoed mogt gemaakt worden met de afdoening der zaak.

Vanwege het departement is hem daarop te kennen gegeven, dat *voor zooveel van hetzelve afhing* aan dit een en ander geredelijk zou worden voldaan.

De onderhandeling heeft alzoo volkomen aan het voorgestelde oogmerk beantwoord. Schoon het dan steeds te betreuren moge zijn, dat het Gouvernement is teleurgesteld in het weldadig doel om de afscheiding zelve geheel voor te komen, kan dezelve thans binnen betamelijke grenzen omschreven, de regten en belangen der bestaande kerkgenootschappen verzekerd en de grondwettige beginselen van onzen staat en het gezag Uwer Majesteit in derzelver geheel gewaarborgd worden. In allen gevalle is volkomen voldaan aan de voorschriften, vervat in het Koninklijk Besluit van den 5. July 1836 no. 75, en uit kracht van de daarbij gegeven toezegging acht ik mij verpligt, U. M. eerbiedig voor te stellen om de vereischte toelating eener *Christelijke afgescheiden gemeente te Utrecht* te verleenen bij het besluit, waarvan ik de vrijheid neem het ontwerp hiernevens over te leggen [29]).

Ik vooronderstel, dat U. M. voor en aleer een zoodanig besluit te nemen de Minister van Justitie en den Raad van State deswegens zal hooren, en veroorloof mij dus Hoogstdezelve in overweging te geven, daarbij tevens de meeste bespoediging der afdoening aan te bevelen.

(De Minister van Staat, enz.
v. PALLANDT v. KEPPEL.)

184. Rapport van den Minister van Justitie aan den Koning, Koning, 10 Febr. 1839.

Herv. Eered.
18 Febr. 1839 *no. 32.*

(kopy) *(Aan den Koning.)*

no. 1 geheim. *('s Gravenhage,)* 10 February 1839.

Commissoriaal van den 8. February 1839 la. P 8.

Rapport van den Minister van Staat..............

Consideratiën en advies van de ondergeteekende.

Uit de menigvuldige rapporten, welke de ondergeteekende de eer had ten aanzien (van) deze aangelegenheid aan Uwe Majesteit aan

---

[29]) Daar het ontwerp in vrijwel niets verschilt van het definitieve Besluit, is dit ontwerp niet opgenomen.

te bieden, zal het aan Hoogstdenzelven ten overvloede gebleken zijn, dat naar het gevoelen des ondergeteekende(n) bij de beoordeeling van soortgelijke verzoeken hoofdzakelijk in aanmerking kwamen de vragen: of die verzoeken konden worden toegestaan behoudens de grondwettige regten van het Hoog Bestuur en of er genoegzamen waarborg werd gegeven voor de regten van andere gezindheden; of er in de wijze van inrigting, welke men aan de gemeente, welker vestiging wordt verlangd, zoude geven, ook iets was, dat met de openbare orde of het algemeen belang in strijd was; en eindelijk of er werd voldaan aan de voorschriften, welke het Uwe Majesteit heeft behaagd ten aanzien van zoodanige verzoeken te geven, en welke moesten dienen ter toelichting van den aard en de omstandigheden van het verzoek, mitsgaders ter verzekering tegen alle misleiding.

Bij eene oppervlakkige beschouwing van het onderwerpelijk adres en van het daarbij gevoegde reglement was het aan de(n) ondergeteekenden, gelijk hij de eer had aan Uwe Majesteit voor te dragen bij zijn rapport van den 21. January ll. no. 1 geheim, bereids voorgekomen, dat die stukken in vele opzigten als voldoende konde(n) worden aangenomen en dat daarop, met uitzondering van *drie* punten, welke bij het rapport des Ministers van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz., van den 10. January ll. geheim no. 1 waren aangewezen, geen aanmerkingen van belang te maken waren.

Uit het tegenwoordig rapport van den voorzeiden Minister thans ontwarende, dat in de conferentie, welke op bekomende [30]) magtiging Uwer Majesteit vanwege het departement der Hervormde Eeredienst met den eersten suppliant H. P. Scholte is gehouden, door dezen in alle drie de opgemelde punten aan de inzigten der Regering is voldaan, zal de ondergeteekende de vrijheid nemen het aldus gewijzigde adres en reglement nader te beschouwen met betrekking tot de vier vragen, welke in de aanvang van dit rapport als meest bij de beoordeeling van het verzoek in aanmerking komende zijn aangeduid.

Wat de grondwettige regten van het Hoog Bestuur aangaat heeft de ondergeteekende het altijd als een beginsel van het grootste gewigt geacht, dat geene nieuwe godsdienstige gezindheden of gemeenten zich hier ter lande mogten vestigen zonder door Uwe Majesteit uitdrukkelijk te zijn *toegelaten* en *erkend*.

De noodzakelijkheid der toelating en erkenning en de bevoegdheid Uwer Majesteit om die te verleenen was vroeger door de Afgescheidenen zoowel in openbare geschriften als in de requesten zelve, welke door hen aan Uwe Majesteit waren ingediend, ontkend en heftig bestreden, gelijk dan ook nimmer tevoren door hen eene *toelating* is verzocht, maar altijd erop aangedrongen, dat zij als reeds bestaande zouden worden erkend en in hunne godsdienstoefeningen niet zouden worden gestoord.

Bij dien uitdrukkelijken tegenstand tegen het opgemelde beginsel konde aan de verzoeken der Afgescheidenen geen gevolg worden gegeven zonder dat Uwe Majesteit zelf zoude geschenen hebben hunne beweeringen goed te keuren, waardoor Hoogstdezelve zich

---

[30]) Lees: bekomene.

voor het vervolg de hande(n) zoude hebben gebonden en de deur voor allerlei misbruiken zoude zijn opengesteld geweest. Ofschoon nu het onderwerpelijk request reeds aanmerkelijk minder in den geest van tegenstand scheen gesteld te zijn, was het echter noodig om dit punt geheel en al tot klaarheid te brengen en het bewijs te verkrijgen, dat het grondwettig regt Uwe(r) Majesteit om nieuwe gezindheden toe te laten ook door de Afgescheidenen werd erkend.

Door de wijziging welke ten gevolge der gehoudene conferentie in het adres is gebragt en welke de ondergeteekende met zijnen meergenoemden ambtgenoot zeer wel kan aanmerken als bevoegdelijk door Scholte bewerkstelligd, is deze zwarigheid geheel weggenomen; er wordt thans uitdrukkelijk om *toelating* verzocht, en aangaande dit eerste punt zijn derhalve geene verdere bedenkingen meer aanwezig.

Wat de regten van andere gezindheden aangaat was het adres reeds aanvankelijk aan den ondergeteekende voldoende voorgekomen. Ook thans en bij nadere overweging meent hij, dat de belofte dienaangaande als geheel rond en voldoende kan worden aangemerkt; dat dezelve ontdaan is van alle dubbelzinnigheid en terughouding, welke bij vroegere adressen bijna altijd tot achterdocht hadden aanleiding gegeven, en dat ook op dit punt voornamelijk ook dewijl zij geene andere qualificatie verlangen dan die van Christelijke afgescheidene gemeenten, thans geene aanmerkingen meer te maken zijn.

Het tweede artikel van het reglement leverde te dien aanzien nog wel eenige duisterheid op, alzoo volgens den inhoud van hetzelve eigenlijk *alle* Christenen, immers *alle* Gereformeerden, tot de Afgescheide gemeente zouden hebben moeten worden gerekend.

Dit scheen de strekking te hebben om de tot nog toe volgehoudene stelling der Afgescheidenen, dat zij niettegenstaande hunne afscheiding nog steeds tot de Gereformeerde Kerk behoorden, blootelijk om te keeren door te zeggen, dat alle Gereformeerden tot de Afgescheidene gemeente behoorden. Ook in dit opzigt echter heeft het reglement eene voldoende wijziging ondergaan, zoodat ook daaromtrent elke aanmerking vervallen is.

Met betrekking tot de openbare orde en het algemeen belang was het reeds voorlang toegegeven, dat de inrigting der Afgescheidenen in het algemeen niets daartegen strijdigs bevatte. Slechts één artikel van het thans aangeboden reglement leverde dienaangaande stof tot bedenking, dat namelijk, waarin gesproken werd van het verband tusschen de gemeente te Utrecht en andere afgescheidene gemeenten. Zoodanige bestonden er nog niet wettiglijk, en daarvan mogt derhalve in het reglement geene melding worden gemaakt. Door het roijeren van dat artikel schijnt de aanleiding tot deze bedenking vervallen te zijn, immers de ondergeteekende acht het niet noodzakelijk daarop terug te komen.

Eindelijk wat de voorgeschreven formaliteiten betreft, is daaraan volledig voldaan, en de verschillende punten, opgeteld in de praemissen van het overgelegde ontwerp van besluit, leveren het bewijs op, dat er ook van dien kant alles is gedaan, wat noodig was om het verzoek voor toestemming vatbaar te maken.

In deze omstandigheden nu heeft de Minister van Staat, belast

met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz., aan Uwe Majesteit voorgesteld om (bij) daartoe te nemen besluit de verzochte toelating aan de requestranten te verleenen en het bestaan te vergunnen binnen de stad Utrecht van eene Christelijke Afgescheidene gemeente, en de ondergeteekende maakt geene zwarigheid om zich te vereenigen zoowel met de strekking van dat voorstel, als met het ontwerp van besluit, hetwelk daartoe aan Uwe Majesteit is aangeboden.

Met betrekking tot dat ontwerp neemt de ondergeteekende de vrijheid te herinneren, dat hij reeds bij vroegere gelegenheden zijne meening heeft te kennen gegeven, dat zoodanig besluit bepaaldelijk moest behelzen, dat er thans door de Afgescheidenen in alles is voldaan aan al de hun gegevene voorschriften en dat uit dien hoofde ook thans de vergunning Uwer Majesteit konde worden gegeven, welke vroeger bij niet voldoening aan onderscheidene hoofdvereischten niet konde verleend worden. In de praemissen (van) het ontwerp van besluit heeft de ondergeteekende deze denkbeelden uitgedrukt gevonden, en hetzelve komt hem derhalve zoo in de praemissen, als in de korte en juiste bepalingen zelve, allezints aannemelijk voor.

De woorden „Minister van Staat" op bladz. 3 van het ontwerp schijnen eene schrijffout te zijn voor „Minister van Justitie" en alzoo te moeten worden veranderd.

Eene enkele aanmerking meent de ondergeteekende zich op het ontwerp te moeten veroorloven. Indien Uwe Majesteit mogt goedvinden aan de supplianten de verlangde toelating te schenken, dan zoude zulks zijn *op* het daartoe gedane verzoek en *uit hoofde* der beloften en verbindtenissen in het adres voorkomende, mitsgaders na bevinding, dat er in het reglement niets voorkwam hetwelk zoude moeten worden afgekeurd.

De ondergeteekende acht het om deze rede van belang, dat zoowel het adres als het reglement aan Uwe Majesteits Besluit worden geännexeerd, als bevattende de *grondslagen* waarop de toestemming Uwer Majesteit zoude rusten, en als steeds kunnende dienen ten blijke, *wat* door de adressanten is verzocht en *waartoe* zij zich hebben verbonden. Eene bijvoeging daartoe strekkende in het slot van het ontwerp schijnt dan niet overbodig te zijn, zullende Uwe Majesteit welligt kunnen goedvinden om op de woorden: *het tegenwoordig Besluit* te doen volgen: *waaraan het voornoemde adres, mitsgaders het daarbij overgelegde reglement zullen blijven geännexeerd; zullende afschriften van hetzelve enz.* De woorden: *waarvan afschriften zullen* zouden dan vervallen [31]).

De ondergeteekende zoude derhalve eerbiedig van oordeel zijn, dat Uwe Majesteit behoudens de aangeduide wijziging en na den Raad van State te hebben gehoord, aan wien de meeste spoed in de afdoening dezer zaak zoude kunnen worden aanbevolen, overeenkomstig het overgelegde ontwerp zoude kunnen besluiten; in het vertrouwen, dat daardoor de moeijelijkheden, waardoor deze zaak zoozeer is omgeven, eindelijk zullen kunnen worden vereffend, en dat door zoodanig besluit aan de natie het schitterendst blijk

---

[31]) Deze voorgestelde wijziging is blijkbaar niet aanvaard.

zal worden gegeven van de milde beginselen van godsdienstige verdraagzaamheid, door Uwe Majesteit op zoo hoogen prijs gesteld, en niet minder tevens van Hoogstdeszelfs zorg om alleen aan zoodanige verzoeken gehoor te geven, welke met de regten van de staat en van de ingezetenen in volkomen overeenstemming zijn [32]).

(get.) (De Minister van Justitie,

VAN MAANEN.)

---

[32]) Nadat de Raad van State reeds op 11 Febr. d. a. v. gunstig had geadviseerd, werd het Koninklijk Besluit van toelating uitgevaardigd. Zie voor het K.B. van 14 Februari 1839 no. 87 *De Reformatie,* V (1839) blz. 189—191.

185—198

De toelating van een Christelijke Afgescheidene gemeente te Utrecht heeft geen verzachting van de algemeene regeeringsmaatregelen ten gevolge. Op de dienaangaande gekoesterde verwachtingen reageert de Minister van Justitie met uitdrukkelijke instructies om de vervolging in rechten voort te zetten.

Ook de aan de Regeering kenbaar gemaakte wensch van de Utrechtsche gemeente, dat de weg voorts „gemakkelijk gemaakt worde" voor hun in andere steden en dorpen verspreide geloofsgenooten, die eveneens toelating begeeren, vindt geen gehoor. Integendeel, de Regeering is er op uit om het aantal toegelaten gemeenten zooveel mogelijk te beperken. Daartoe stelt zij als hoofdvereischten om voor toelating in aanmerking te komen: de aanwezigheid van een vrij groot aantal volwassen Afgescheidenen in één bepaald dorp of één bepaalde stad, voldoende waarborgen voor het onderhoud van eigen armen en het bezit van een gebouw tot uitoefening van den eeredienst. De Raad van State komt in zijn adviezen met toenemende scherpte op tegen deze door de Ministers van Eeredienst en van Justitie voorgestelde wijze van behandeling, waarbij de beperkingen van het Koninklijk Besluit van 5 Juli 1836 in den engsten zin worden uitgelegd en toegepast. Tevergeefs wijst dit college er op, dat daardoor „nog meer aanleiding gegeven wordt tot klagen over zoogenaamde verdrukking". De Ministers weten hun zin door te zetten, hetgeen tot gevolg heeft, dat op de overgroote meerderheid der adressen om toelating afwijzend wordt beschikt.

185. Adres van den Kerkeraad der Christelijke Afgescheidene gemeente te Utrecht aan den Koning, 28 Febr. 1839.

Herv. Eered.
9 Maart 1839 *no. 13.*

(kopy) *Aan Z. M. den Koning.*

Sire,

De ondergeteekenden met hunne geloofsgenooten te Utrecht, ontvangen hebbende Uwer Majesteits Besluit van 14 February 1839 no. 87, bevattende de gunstige dispositie op het request met begeleidend reglement, ingediend door den eerstondergeteekende benevens zijne geloofsgenooten in Utrecht, ten einde in de burgerlijke maatschappij als eene Christelijke Afgescheidene gemeente te worden erkend onder het bestuur der door hen daarbij aan U. M. als opzieners en diakenen ter erkenning voorgestelde personen, kunnen niet nalaten daarover U. M. hunnen hartelijken dank te betuigen.

De ondergeteekenden, als tolken der gevoelens van de geheele gemeente, naderen ook daarom door dezen met den verschuldigden eerbied en liefde Uwer Majesteits troon met de opregte betuiging, dat zij met dankbaarheid erkennende de spoedige en gunstige dispositie op bovengenoemd request, daardoor met des te vaster banden aan Uwe Majesteits persoon en huis verknogt zijn geworden en in de vreeze des Heeren alzoo (begeeren) te wandelen, dat het in hen gestelde vertrouwen niet teleurgesteld worde.

De onvoorwaardelijke gehoorzaamheid aan den almagtigen God en zijn heilig Woord heeft hen in conscientie gedrongen tot de voor hen onvermijdelijk geworden Scheiding, en het strekte hen tot smarte, daardoor in zoodanige stelling gebragt te worden, dat er tegenspraak met de burgerlijke regering uit voortvloeide, waardoor zij met hunne geloofsgenooten ten gevolge der regterlijke vervolgingen zich opofferingen moesten getroosten. Bovenal was het hen smartelijk, dat oppositie tegen de regering des lands daaruit voedsel nam tot het kweeken van verbittering en onrust. Zij verheugen zich daarentegen, dat zij nu door hunne erkenning in de burgerlijke maatschappij ontslagen zijn geworden van zoodanige belemmering, waardoor hen het opentlijk spreken onmogelijk was.

Ernstiglijk verzoeken zij, dat de weg gemakkelijk gemaakt moge worden voor diegenen hunner geloofsgenooten, die, in andere steden en dorpen verspreid, zich tot Uwe Majesteit zullen wenden, en

waaronder de massa uit eene innige betrekking aan Oranje verbonden is.

Het is hun niet ontgaan, dat er overal in de wereld eene spanning bespeurd wordt, welke gerigt wordt tegen de regeringen, en dat het volslagen ongeloof de hand wordt geboden door het zich opnieuw magtig wanend bijgeloof.

Van harte gaarne zoude(n) zij zien, dat ons dierbaar vaderland bevrijd bleef voor eene uitbarsting der dreigende wolken, die elders reeds samenpakken, en zullen zich verheugen, indien zij in eenig opzigt mede dienstbaar mogen zijn ter ontmaskering zoowel van het losbandige liberalismus als van het tot elken prijs zich indringende ultramontanismus. Daarom bidden zij U. M. ernstiglijk ook hunne stem niet te verachten.

De geschiedenis der wereld heeft het overvloedig bewezen, dat niets meer de volkeren in beweging gebragt heeft, dan wanneer de godsdienst gemengd kan worden in bezwaren, die men tegen de regering meende te hebben. Zij rekenen het daarom wenschelijk, dat Uwe Majesteits gouvernement als zoodanig zoo min mogelijk met het inwendige der verschillende godsdienstige gezindheden belast word. De moeyelijkheden, waarin dat gouvernement ten gevolge eener aanvraag van kerkelijke personen gewikkeld geweest is [1]), wenschen zij niet weder te beleven. Volkomen stemmen zij toe, dat niet elke kerkelijke gemeente, van welke gezindheid ook, zich zou kunnen opdoen en daarna onderstand vragen van het rijk. Maar niet ondersteunen staat niet in noodzakelijk verband met vervolgen. Eene gemeente, die geld van het gouvernement als zoodanig ontvangt, kan er niets op tegen hebben, dat dat gouvernement invloed uitoefend op derzelver kerkelijke organisatie. Zoo dit echter niet geschiedt, dan kan het voor den staat als zoodanig geen dadelijk nadeel doen, al zijn er ook meerdere gemeente(n) aanwezig.

De conscientie kan niet gedwongen worden. Die slechte bedoelingen hebben, kunnen door de vrees gedreven zich wel schijnbaar verbergen; dit wordt echter een heimelijke wrok, welke zich te eeniger tijd openbaardt. De volkomen vrijheid van conscientie onttrekt echter een der krachtigste hefboomen aan de oppositie en dwingt dezelve in hare ware gedaante tevoorschijn te treden.

De ondergeteekenden, niets anders bedoeld hebbende dan in stilheid God te dienen naar zijn Woord, en de waarheid die naar de godzaligheid is opentlijk te belijden en voor te staan, mogt het zijn tot behoud van veele zielen voor de eeuwigheid, kunnen daarom in den tegenwoordigen toestand des te onafhankelijker in de burgerlijke maatschappij hunne stem doen hooren ter bevordering van die eendragt, welke in onze dagen zoo hoog noodig is onder de verschillende inwoners van Nederland, ter bevordering van die liefde tot en vertrouwen in Uwer Majesteits regering, waarop door sommige raddraayers zulke vinnige aanvallen gedaan worden. Ten allen tijde kan Uwer Majesteit op de ondergeteekenden staat maken en zijn zij bereid om Uwer Majesteit in alle voorvallende zaken de behulpzame hand te bieden.

Zij nemen tevens deze gelegenheid waar om Uwer Majesteit

---

[1]) Vgl. het adres van de Algemeene Synode der Ned. Herv. Kerk aan den Minister van Eeredienst d.d. 13 Juli 1835; deel II, no. 160.

opmerkzaam te maken op eenen naam, welke in het Besluit anders gedrukt is als in het origineel. Daarin was geteekend: E. Takken, en in het Besluit is gesteld E. Fokke.

Na toebidding van de dierbaarste zegeningen des Almagtigen over U. M. persoon en huis, blijven zij, met verschuldigde hoogachting en liefde,

Uwer Majesteits getrouwe onderdanen,

De Kerkeraad der Christelijke Afgescheidene gemeente te Utrecht,

uit derzelver naam,

(get.) H.P.SCHOLTE v.d.m., president.
H. G. KLIJN, tijdelijk secretaris.

Utrecht, 28 February 1839.

186. Missive van den Procureur Generaal in Noordbrabant aan den Minister van Justitie, 7 Maart 1839.

Justitie.
9 Maart 1839 *no. 3 geheim.*

Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van Justitie.

no. 12, 908 politie. *'s Bosch,* den 7. Maart 1839.

Onverminderd de ongeoorloofde godsdienstoefening op den 24. der jongstafgeloopen maand onder de leiding van den gewezen predikant *Gezelle Meerburg,* waarover met mijnen brief van eergisteren no. 12, 631 justitie, zijn heden de processenverbaal ingekomen van evengelijke godsdienstige bijeenkomsten op den derden dezer maand gehouden respectivelijk te *Werkendam* onder de leiding van zekeren *Joost Biesheuvel* en *Maarten van Driel* en in *de Werken* onder die van zekeren *Johannes van Breugelen,* terwijl de daarbij betrokkenen openlijk afgeven [2]), als waren zij alsnu daartoe bevoegd uit krachte van een onlangs door Zijne Majesteit genomen besluit, waarvan mij echter tot dusverre althans met genoegzame zekerheid niets bekend is en waarom de hoofdleiders van die vereenigingen voor de Regtbank alhier staan te worden geroepen, *ten ware* Uwe Excellentie contrarie-instructiën mogt geven [3]).

De Prokureur Generaal bij het Prov. Geregtshof van Noord Braband,

JAN VAN BLARKOM.

---

[2]) Afgeven = te kennen geven, zeggen, beweren.

[3]) De Minister antwoordt, dat het blijkbaar bedoelde Besluit van 14 Febr. 1839 no. 87 geheel ten onrechte wordt ingeroepen en dat de aangevangen rechtsvervolgingen behooren te worden voortgezet [Just. 9 Maart 1839 no. 3 geheim].

187. Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 9 Maart 1839.

Herv. Eered.
9 Maart 1839 *no. 13.*

(minuut) *(Aan den Koning.)*

Commissoriaal van 5 Maart 1839 no. 62.
Adres van den Kerkeraad der *Christelijke Afgescheidene gemeente te Utrecht,* daarbij met dankbetuiging kennis gevende van den ontvangst van het Besluit van 14 February 1839 no. 87, hunne toelating behelzende, met opmerking op eene drukfout in den naam van een der opzieners.

De drukfout door de adressanten aangewezen, is werkelijk aan een schrijffout te wijten, waardoor in plaats van E. Takken gedrukt is geworden E. Fokke.

Voor het overige schijnt mij toe, dat op dit adres geene beschikking zal behoeven te vallen en hetzelve kan worden aangenomen voor kennisgeving.

Eene zinsnede in dit stuk heeft echter meer bijzonder mijnen aandacht getrokken, namelijk de volgende: „Ernstiglijk verzoeken zij, dat de weg *gemakkelijk gemaakt* moge worden voor diegenen hunner geloofsgenooten, die in andere steden en dorpen *verspreid* zich tot U. M. zullen wenden".

Wat de adressanten verstaan door de bewoording *gemakkelijk gemaakt,* is mij duidelijk, daar ik eenige dagen geleden een brief heb ontvangen van hunnen leeraar *Scholte,* mij mededeelende het ontwerp van een adres, hetwelk hij voornemens was aan zijne in de provinties *Utrecht, Gelderland* en *Zuidholland* verspreide geloofsgenooten ter indiening voor te stellen. Dit concept kwam mij voor het kennelijk doel te hebben om eenige belangrijke bepalingen van het Besluit van 5 July 1836 no. 75 te ontduiken, zooals, dat in *eene* plaats een eenigzins aanmerkelijk aantal personen behoort te zijn en dat zij een voor de eeredienst bestemd gebouw of huis moeten bezitten, — bepalingen, welke met overleg in voormeld Besluit zijn geplaatst, ten einde voor te komen, dat de geest van onrust en proselytenmakerij zich niet alom verspreidde door overal openlijke predikatiën te houden en onbeduidende gemeenten op te rigten, voorts om althans eenige waarborg te erlangen voor de handhaving der belofte van de Afgescheidenen om voor hunne eeredienst en armen zelve te zullen zorgen.

Ik heb dan ook aan den schrijver van deze missive — welke ik de vrijheid neme Z. M. ter inzage hiernevens aan te bieden — in antwoord te kennen gegeven, „dat in geen geval eenige afwijking kan worden veroorloofd van hetgeen bij Koninklijk Besluit van den 5. July 1836 is gevorderd ter verkrijging van toelating, en dat mitsdien op zoodanige adressen als waarvan door den heer

Scholte bij zijnen brief een ontwerp was medegedeeld, *niet* gunstig zoude kunnen worden geadviseerd."

Ik vertrouw eerbiedigltjk door dit antwoord gehandeld te hebben overeenkomstig Zijner Majesteits meermaals uitgedrukte bedoelingen en gemaakte bepalingen.

(De Minister van Staat, enz.,
v. PALLANDT v. KEPPEL.)

188. Circulaire van den Minister van Justitie aan de Procureurs Generaal en den Officier van Justitie bij de Crimineele Rechtbank, 15 Maart 1839.

Justitie.
15 Maart 1839 *no. 1 geheim.*

(minuut) *Procureurs Generaal — met uitzondering van Noord Braband — en Officier bij de Criminele Regtbank.*

Het is te mijner kennisse gekomen, dat op sommige plaatsen personen, zich van het Hervormde kerkgenootschap hebbende afgescheiden, aangeklaagd wegens het houden van ongeoorloofde godsdienstige bijeenkomsten, zich hebben beroepen op Zijner Majesteits Besluit van den 14. February l.l. no. 87 en op grond van hetzelve gemeend of althans beweerd hebben, dat er tegen hen geene verdere regtsvorderingen ter bedoelder zake konden worden ingesteld.

Ten einde voor zooveel noodig allen twijfel dienaangaande weg te nemen, heb ik de eer aan UEG. een exemplaar van het gemelde Koninklijk Besluit te doen toekomen, waaruit UEG. zal gelieven te zien, dat daarbij in geenen deele eene algemeene vrijheid is gegeven tot het oprigten van gemeenten of kerkgenootschappen van zoogenaamde Afgescheidenen of tot het houden van godsdienstige bijeenkomsten door dezelve, maar dat hetzelve alleen behelst eene speciale vergunning tot het oprigten eener plaatselijke gemeente binnen *Utrecht* ten behoeve van personen, door welke in alle opzigten was voldaan aan de voorschriften en voorwaarden, bij Zijner Majesteit vroegere besluiten aangaande dit onderwerp gegeven en opgelegd.

Het behoeft derhalve geen betoog, dat het voorzeide Koninklijk Besluit geenzins dienen kan tot wettiging of verontschuldiging van zamenkomsten van den bedoelden aard *buiten de stad Utrecht* gehouden, noch ten gevolge kan hebben, dat er deswege geene geregtelijke vervolgingen zouden moeten worden ingesteld, terwijl integendeel de personen welke de bepalingen der wetten te dien opzigte mogten overtreden, thans nog meer dan tevoren te veroordeelen zijn, daar het door Zijner Majesteits meergemeld Besluit ten volle en overtuigend is gebleken, dat de verkrijging der bij de Wet gevorderde vergunning alleen van henzelve afhangt en van hunne voldoening aan voorwaarden, die in het belang des rijks en

der publieke orde worden gevorderd, en waartegen, gelijk het voorbeeld bewijst van diegenen tot welke het meergenoemd Besluit betrekkelijk is, ook bij hen geenerlei bezwaar kan bestaan.

Ik verzoeke UEG. aan uwe onderhoorige ambtenaren naar aanleiding van het vorenstaande de noodige instructiën te geven en mij de ontvangst dezer te berigten.

(De Minister van Justitie,
VAN MAANEN.)

189. Brief van Ds H. P. Scholte aan den Gouverneur van Noordholland, 26 Maart 1839.

Herv. Eered.
8 Mei 1839 *no. 20.*

Aan Zijne Excellentie Staatsraad, Gouverneur van Noord Holland.

Excellentie.

Ik heb de eer hiernevens Uwe Excellentie te doen toekomen het adres van de Afgescheidenen te Hilversum, benevens het kerkelijk reglement door hunne in het adres voorgestelde opzieners geteekend. Daar alles gelijk is aan hetgeen door de Utrechtsche gemeente aan Z. M. onzen geëerbiedigden Koning is opgezonden en waarop eene gunstige dispositie (is) gevolgd, en er ook in dit adres aan den vorm niets ontbreekt, zoo vertrouw ik, dat de Afgescheidenen te Hilversum spoedig zullen moogen deelen in de vrijheid, die wij te Utrecht genieten. Het is ook daartoe, dat ik Uwe Excellentie vriendelijk verzoek nevensgaande stukken spoedig met begeleidende consideratie en advies naar 's Hage op te zenden; blijvende ik met de meeste hoogachting

Uwer Excellentie dienstvaardige dienaar,
SCHOLTE, v. d. m.

Utrecht, 26 Maart 1839.

190. Rapport van den Burgemeester van Hilversum aan den Gouverneur van Noordholland, 4 April 1839.

Herv. Eered.
8 Mei 1839 *no. 20.*

(kopy) *Aan den Heer Staatsraad, Gouverneur van Noord Holland.*

no. 97. *Hilversum,* den 4e April 1839.

Ter voldoening aan UHEG. appointement van den ... Maart j.l. no. 291/5007, waarbij om berigt, consideratiën en advies in mijne

handen is gesteld een rekest aan Z. M. door de zoogenaamde Afgescheidenen, strekkende ter verkrijging van toelating tot eene afzonderlijke kerkelijke gemeente te Hilversum, heb ik de eer, met terugzending van dat stuk, het daarbij behoorend reglement en eene missive van den heer Scholte, te berigten:

Dat onder de onderteekenaars zich bevinden twee minderjarigen, te weten P. en G. Grootveld, bij hunnen vader inwonende, benevens twee getrouwde vrouwen, Evertje Pos en C. Lescaljet, welke bij die onderteekening niet zijn geadsisteerd geweest door derzelver echtgenooten, welke vier onderteekeningen alzoo moeten beschouwd worden als van geen waarde.

Dat de overige onderteekenaars, tezamen uitmakende ongeveer achttien huisgezinnen, waarvan P. van Beusekom op de personeele omslag der gemeente is aangeslagen voor *f* 30.— — terwijl de hoogstbelaste *f* 90.— betaalt —, Gijsbert Haan voor *f* 2.— en geen der overigen op dien omslag voorkomen en, alleen uitgezonderd Tijmen Grootveld, allen tot de klasse der fabriekwerklieden of daghuurders behooren, die in de onmogelijkheid zijn aan hunne belofte tot onderhoud hunner kerkelijke inrigting en hunner armen eenig gevolg te geven, maar integendeel, de beide opgegevene diakenen daaronder begrepen, bij ziekte, sterfgevallen van den man of werkeloosheid dadelijk behoefte aan onderstand zullen hebben.

Op grond hiervan vermeen ik, dat ter voorkoming van het bezwaar dat voor de gemeentekas zoude kunnen ontstaan, wanneer deze behoeftigen niet genoegzaam werden bedeeld door hunne afgescheidene gemeente en daardoor vervolgens hunne toevlugt namen tot het plaatselijk bestuur, in bedenking te moeten geven het stellen van eenige zekerheid, hetzij bij wijze van inschrijving op het Grootboek, hetzij door personeele verbintenis tenminste voor eenige jaren van bovengenoemde Van Beusekom of iemand anders, daartoe voor genoegzaam gegoed bekend, ten einde des noodig de penningen te kunnen vinden tot een armenonderstand 's jaarlijks van *f* 500.—, tot en boven welk bedrag die onderstand ligtelijk klimmen kan, en zonder welke zekerheid de verbintenis van menschen die bijna allen niets contribueren kunnen, kan geacht worden van geene de minste waarde te zijn.

Wat het onderhoud hunner kerkelijke inrigting betreft, vermeen ik na het opgegevene almede het onvoldoende van der rekestranten belofte aan UHEG. meer verlicht oordeel te kunnen overlaten, doch de gemeente in deszelfs geheel daarbij minder belang hebbende, behoeft van mijne zijde daarop geene zoo opzettelijke bedenking gemaakt te worden als ten aanzien van den armenonderstand.

Bijaldien tot plaatsing van het kerkgebouw een geschikt huis of terrein wordt gekozen, zonder dat het regt voorgewend wordt om de in de nabijheid uitgeoefend wordende bedrijven als hinderlijk bij de godsdienstoefening — die bij deze gemeente ook veelal op werkdagen zal gehouden worden — aan te klagen, bestaan ook daartegen bij mij geene bedenkingen, evenmin als tot het provisioneel gebruik daartoe van het huis van G. Haan, alhier staande allernaast de bank van leening.

De Burgemeester van Hilversum,
(get.) B. ANDRIESSEN.

191. Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 8 Mei 1839.

Herv. Eered.
8 Mei 1839 *no. 20.*

(minuut) *Aan den Koning.*

Bij mijne missive van den 18. dezer no. 7 [4]) U. M. eene voordragt doende tot het verleenen van toelating aan eene gemeente van *afgescheiden Christenen* te *Amsterdam* [5]), had ik de eer Hoogstdezelve tevens voorloopig te berigten, dat nog een aantal verzoekschriften, tot gelijke toelating strekkende, bij mij waren ingekomen, maar wegens de bedenkingen deswegens voorgekomen nog in overweging waren.

Onder deze bevondt zich ook een request van *Teijmen Grootveld* c.s., inwoners van *Hilversum,* mede zeggende te behooren tot diegenen, welke zich van de thans erkende kerkgenootschappen hebben afgescheiden, en toelating verzoekende tot de inrigting eener *Christelijke Afgescheidene gemeente.* Ik heb de eer dat request en bijlagen hierbij over te leggen, benevens de missive ten geleide van den Gouverneur van *Noordholland,* zich gedragende aan nevensgevoegd rapport van den Burgemeester van *Hilversum.*

Zoo uit hoofde van het aangevoerde door dien Burgemeester als om andere redenen vinde ik geene vrijheid U. M. voor te dragen de verzochte toelating te verleenen.

In de *eerste* plaats komt het mij voor, dat het getal van *twee en dertig* personen, van welke dan nog vier — volgens het opgemerkte door den Burgemeester — welligt buiten aanmerking zouden moeten blijven, in geen geval kan worden beschouwd te zijn dat *eenigzins aanmerkelijk aantal personen,* hetwelk volgens Koninklijk Besluit van den 5. July 1836 no. 75 gevorderd wordt om toelating te erlangen als eene afzonderlijke gemeente. Aan deze voorwaarde acht ik intusschen dat veel waarde behoort gehecht te worden, daar anderzins een hoofddoel van Uwer Majesteits wijze bepaling om de toelating plaatselijk en gemeentenswijze te verleenen geheel zou verijdeld worden. Indien toch aan zoo gering aantal personen de erkenning wordt toegestaan als tot uitoefening van de openbare eeredienst geregtigd, zal alom aanleiding gegeven worden tot onrust en de gelegenheid geboren worden voor den dweependen geest van proselytenmakerij om overal werkzaam te zijn.

Ten *anderen* blijkt het uit des Burgemeesters berigt, dat van de acht(t)ien huisgezinnen, waaruit de teekenaars bestaan, slechts twee op den personelen omslag der gemeente zijn aangeslagen en zij allen op één na tot de klasse der daghuurders behoren, die in

---

[4]) Bedoeld is het rapport van 18 April 1839 no. 7.

[5]) Nadat de Afgescheidenen te Amsterdam in hun adres om erkenning de woorden „toe te laten en (te erkennen)" hadden ingevoegd, volgde het K.B. van toelating op 28 Mei 1839 [Herv. Eered. 27 Maart 1839 no. 11; 18 April 1839 no. 7; 16 Mei 1839 no. 9; 1 Juni 1839 no. 14; Just. 26 April 1839 no. 1 geheim].

de onmogelijkheid zijn aan hunne belofte tot onderhoud van eene kerkelijke inrigting en van hunne armen eenig gevolg te geven, maar integendeel — de *beide voorgestelde diakenen* daaronder begrepen — bij ziekte, afsterven van den man of werkeloosheid dadelijk behoefte aan onderstand zullen hebben. De toelating te verleenen onder eene voorwaarde, aan welke men vooraf weet dat *niet kan* voldaan worden, zou ongerijmd zijn en tevens in het vervolg bijzonder met betrekking tot de arm-administratie tot zeer nadeelige gevolgen kunnen leiden.

Eindelijk moet ik opmerken, dat door de adressanten slechts wordt gesproken van het voornemen, gelegenheid te zoeken om een afzonderlijk kerkgebouw te stichten, terwijl juist de aanwijzing van een geschikt kerklocaal door de Afgescheidenen te *Utrecht* en te *Amsterdam* bij mij een belangrijk argument heeft uitgemaakt voor hunne toelating, als een soort van waarborg voor hun bestaan opleverende. In allen gevalle zoude ik vermeenen, dat voor zooverre hun de uitoefening van de openbare eeredienst in een particulier huis mogt worden toegestaan, hetzelve dan toch vooraf het eigendom behoorde te zijn der Afgescheidenen en niet slechts een kamer bij gedooge van den eigenaar verleend, zooals te *Hilversum* het geval zoude zijn, en alleen kan strekken om door den schijn eener gemeente proselyten uit te lokken.

Op grond van al het aangevoerde zoude ik U. M. eerbiedig in overweging geven, het verzoek van *Tijmen Grootveld* c.s. te wijzen van de hand en mij bij terugzending te gelasten de requestranten te onderrigten van de redenen dezer afwijzende beschikking.

U. M. zal echter vermoedelijk goedvinden, ten dezen vooraf het gevoelen te vernemen zoo van den heer Minister van Justitie als van den Raad van State.

(De Minister van Staat, enz.,
v. PALLANDT v. KEPPEL.)

192. Rapport van den Minister van Justitie aan den Koning, 27 Mei 1839.

Herv. Eered.
22 Juli 1839 *no. 5.*

(kopy) *Aan den Koning.*

no. 1. *'s Gravenhage,* den 27. Mei 1839.

Commissoriaal van den 11. Mei 1839 no. 17.

Rapport van den Minister van Staat......
op het request van *Teymen Grootveld* c.s.,
inwoners van *Hilversum*......

Consideratiën en advys van den ondergeteekende.

De ondergeteekende stemt volkomen in met het in margine vermelde rapport, dat de bepaling van Uwer Majesteits Besluit van

den 5. July 1836 no. 75, volgens hetwelk er een *eenigzins aanmerkelijk aantal personen* wordt vereischt om de toelating als eene afzonderlijke gemeente te verkrijgen, geenszins behoort te worden over het hoofd gezien; en schoon de juiste bepaling van het vereischte getal wel eens eenige zwarigheid kan opleveren, kan de ondergeteekende wel aannemen, dat het getal der Hilversumsche Afgescheidenen te gering is om de vestiging als eene afzonderlijke gemeente aannemelijk te maken.

Vooral meent de ondergeteekende te moeten hechten aan de bedenkingen, tot welke de ingewonnen berigten aangaande den maatschappelijken toestand der verzoekers hebben aanleiding gegeven. Het kan toch niet genoegzaam worden geacht, dat de supplianten beloften doen en verpligtingen op zich nemen, wanneer men reeds vooruit met zekerheid weet, dat zij tot het nakomen derzelve niet in staat zullen zijn, en indien men zich hierbij blootelijk en als in den blinde moest gedragen naar hetgeen zij verkiezen op te geven, zouden in de daad alle de wijze bepalingen te dien opzigte door Uwe Majesteit gemaakt, ten eenenmale ijdel en illusoir worden gemaakt.

Eindelijk schijnt ook de bedenking ten aanzien van het kerklocaal den ondergeteekende volkomen gegrond, en acht hij het met het departement voor de zaken der Hervormde Eeredienst noodzakelijk, dat er aanvankelijk althans blijke, dat de op te rigten gemeente een geschikt lokaal in eigendom bezitten zal. De financiëele toestand der supplianten maakt, dat er op dit punt nog nauwer dan anders dient te worden gelet, omdat het zich anders laat aanzien, dat de inrigting van een afzonderlijk kerkgebouw wel voor altijd achterwege zal blijven.

Om dit alles acht de ondergeteekende zich dan ook onbezwaard om zich met het in margine vermelde rapport te vereenigen en om Uwe Majesteit te advyseren om dienovereenkomstig te beschikken.

De Minister van Justitie,
(get.) VAN MAANEN.

193. Rapport van den Raad van State aan den Koning, 17 Juni 1839.

Herv. Eered.
22 Juli 1839 *no. 5.*

(kopy) *Aan den Koning.*

no. 14. *'s Gravenhage,* den 17e Juny 1839.

Vanwege Uwe Majesteit is bij appointement van 29 Mei ll. no. 93 om consideratiën en advys aan den Raad van State gerenvoijeerd een rapport des Ministers van Justitie d.d. 27 Mei ll. no. 1 op een rapport van den Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz. op de requeste

van *Teymen Grootveld* c.s. te *Hilversum*, verzoekende toelating voor eene Christelijke Afgescheidene gemeente te dier plaatse.

De Minister van Justitie vereenigt zich met de bedenkingen door den Minister van Staat tegen het toestaan van het verzoek ingebragt, en advyseert dienovereenkomstig tot de afwijzing, met opgave aan de rekwestranten der redenen van dien.

Deze redenen zijn de drie volgende:

Eerstelijk: Dat het getal der Afgescheidenen te *Hilversum* te gering is om de vestiging als eene afzonderlijke gemeente aannemelijk te maken.

Ten andere: Dat volgens de ingewonnen berigten de supplianten beloven en op zich nemen, wat zij niet zouden kunnen gestand doen, inzonderheid wat het onderhoud hunner armen betreft, waaromtrent de Burgemeester van Hilversum zeer stellige omstandigheden bij zijn berigtbrief opgeeft.

Eindelijk: Dat de adressanten wel spreken van een *voornemen* tot het stichten van een eigen kerkgebouw, maar geen waarborg geven dat dit werkelijk zal plaatshebben, en zijnde er nu slechts sprake van eene *kamer* door een huiseigenaar toe te staan en van geen *eigen* gebouw, hetgeen nogthans de Minister van Staat oordeelt tot zekerheid van hun bestaan te moeten dienen.

De Raad van State zal de vrijheid nemen zijne consideratiën over elk dezer drie bedenkingen aan Uwe Majesteit eerbiediglijk voor te dragen.

a. Wat het getal aangaat: zoo kan dat van dertig personen, die de nieuwe gemeente te Hilversum zoude uitmaken, voorzeker op zichzelf wel niet als groot worden aangemerkt; intusschen spreekt het Koninklijk Besluit van 5 July 1836 — Staatsblad no. 42 — onbepaaldelijk van een *eenigzins aanmerkelijk* getal, en daar het meerder of minder ten aanzien eener hoeveelheid zeer betrekkelijk is en grootelijks kan verschillen, zoo komt het aan op dezen of genen grondslag, die als maatstaf zijn [6]) aangenomen en tot leiddraad moet strekken. Geen zoodanige grondslag bij het aangehaalde Besluit voorkomende, valt het moeyelijk, *zonder dat* het *al* of *niet eenigzins* aanmerkelijke in elk bijzonder geval en dus ook in het tegenwoordige raauwelijk, zooals men dit noemt, toe te passen. Wanneer men dan bij het gemis van zoodanig rigtsnoer zich voorstelt, in hoevele plaatsen van dit rijk op zichzelven staande godsdienstige gezindheden slechts een zeer gering, misschien hier of daar nog wel een minder getal dan ten deze uitmaken, zoude de Raad van State het in de gegeven omstandigheden verkieslijker achten het getal niet zoo naauw te nemen. Tot 20 toch en beneden de 20 personen mag men zich *ongevraagd* vereenigen; maar welke openlijke en bedekte middelen en wegen zal men niet zoeken in het werk te stellen om de kudde tot de vereischte hoeveelheid voltallig te verkrijgen, wanneer men zich genoodzaakt vindt boven de 20 personen tot eene zekere hoogte te klimmen om toelating te bekomen? Zoude niet eene daardoor te ontstane proselietenmakerij van even nadeelige, zoo niet nadeeliger gevolgen kunnen zijn dan elke andere die men zoude mogen vrezen en waarvan bij het ministerieel rapport wordt gewag gemaakt?

---

[6]) Lees: is.

Voor het overige hebben ook noch de Gedeputeerde Staten van *Noord Holland,* noch het hoofd van het plaatselijk bestuur van *Hilversum* bij derzelver onder de stukken voorhande rapporten op het *getal* der zich afscheidenden aldaar eenige aanmerking gemaakt. De Raad van State zoude uit hoofde van het een en ander Uwe Majesteit wel in overweging geven, omtrent de hoeveelheid der personen eenige toegevendheid alhier te laten gelden en deze niet ten grond van afwijzing te doen strekken.

b. De bedenking bij de ministeriëele rapporten ten *tweede* opgegeven, is van geheel anderen aard; zij betreft het voorzien in de eventuëele behoefte van verarmde leden der op te rigten gemeente.

Hetgeen van den geldelijken toestand der adressanten in het rapport van den *Hilversumsche* Burgemeester gezegd en door dat der Gedeputeerde Staten wordt toegestemd, verdient alle opmerking en boezemt een' hoogst ongunstige meening in wegens hetgeen men kan te wachten hebben van eene bloote verklaring zoodaniger lieden, dat *zij zelven zullen zorgen voor de behoeften hunner armen.* De Ministers zeggen desaangaande niets te veel, en het mag alzoo van groot belang gerekend worden erop bedacht te zijn, dat de schadelijke gevolgen, die daaruit voor de burgerlijke gemeente van *Hilversum* zoude(n) *kunnen* en, zooals te voorzien is, ongetwijfeld *zouden* ontstaan, zooveel mogelijk worden voorgekomen.

De Burgemeester vermeent ter bereiking van dit oogmerk in overweging te mogen geven het doen stellen van eenige zekerheid, hetzij bij wijze van inschrijving op het Grootboek, hetzij door personele verbintenis van eenen als genoegzaam gegoeden bekend, ten einde langs dien weg in tijd en wijle een onderstand tot *f* 500.— jaarlijks konde gevonden worden, welke somme, zoo niet eene hoogere, ligtelijk zoude kunnen noodig wezen; gevende hij, Burgemeester, tenslotte te kennen, dat zonder eene zoodanige zekerheid eene verbintenis van menschen, die bijna allen *niets* kunnen contribueren, van geene de minste waarde kan zijn.

Bij de rapporten der beide Ministers wordt van dit voorstel des Burgemeesters geen gewag gemaakt, zoodat dezelve het niet aanprijselijk schijnen te hebben beschouwd. Bij den Raad van State is evenwel de vrage ontstaan, of iets van dien aard niet ware te beproeven? en zulks te meer, daar het gedacht voorstel wordt gedaan door het hoofd des plaatselijken bestuurs en wel door een man, die over het geheel bij deszelfs berigt in deze zaak blijken aan den dag legt, dat het onderwerp door hem met zorge is behandeld en overwogen.

c. Het laatste dat bij de Ministers stof tot aanmerking heeft doen geboren worden, is de *plaats* der godsdienstoefening voor de adressanten. Hieromtrent wordt in oogenschouw genomen, dat slechts een *voornemen* door de rekwestranten wordt kenbaar gemaakt om een kerkgebouw op te rigten, doch deswege geen de minste zekerheid gegeven; zoodat de mogelijkheid is te onderstellen, dat het volbrengen nimmer zoude volgen; met bijvoeging nog door den Minister van Staat, belast met de Generale Directie, dat de aanwijzing van een geschikt kerkgebouw een belangrijk argument zijner zijde heeft uitgemaakt voor de toelating der Afgescheidene(n) te *Utrecht* en *Amsterdam,* als eene soort van waarborg voor hun

bestaan opleverende, en dat, zoo ook al een particulier huis konde worden toegestaan, het dan hun *eigendom* en niet slechts eene *kamer*, waarvan alleenlijk het gebruik was toegestaan, behoorde te wezen.

De Raad van State vermeent bij dit aangevoerde te mogen en te moeten opmerken, dat in het reeds vroeger aangehaalde Besluit van 5 July 1836 2de gedeelte letter *a* gezegd wordt, dat wanneer de Afgescheidenen toelating verlangen tot vrije uitoefening van hunne eeredienst *in een daartoe bestemd gebouw* of *bijzonder huis*, zij zich daartoe aan Uwe Majesteit kunnen vervoegen.

Bij die termen bepaald zich *ten aanzien der plaats waar* de letter van de voorwaarde, op welke de toelating gevraagd kan worden zooverre het *locaal* aangaat, zonder eenige verdere omschrijving of bepaling, dat het een *eigen*, geen *gehuurd* of ten gebruike toegestaan gebouw of huis zal moeten zijn.

In de rekweste wordt niet gesproken van eene *kamer*, maar van eene *woning* van *G. Haan* no. 173, door dezen hun afgestaan ad interim. Aan den letter van het Koninklijk Besluit is alzoo naar des Raads inzien voldaan, als niet anders gewagende dan van een *bestemd gebouw* of *bijzonder huis*.

Voor het overige geeft ook de Burgemeester te kennen, dat bij hem geene bedenkingen bestaan tegen het provisioneel gebruik door de adressanten te maken van het huis van evengemelden *G. Haan*.

De Raad van State zoude, om ten advyse over te gaan, na overweging van al het vorenstaande eerbiedig van gedachten zijn, dat, met voorbijzien van hetgeen betreft het *getal* en de *plaats*, aan de rekwestranten bij beschikking op hun verzoek vanwege Uwe Majesteit alleenlijk zoude kunnen worden kenbaar gemaakt, dat Hoogstdenzelven, alvorens finaal op hun verzoek te disponeren, verlangt en begeert, dat tusschen hen en den Burgemeester van *Hilversum* als hoofd van het plaatselijk bestuur eene behoorlijke en formeele overeenkomst worde getroffen te dien effecte, dat door of vanwege de rekwestranten *voldoende borgtogt* ter bepaalde geldelijke somme word gesteld voor het eventuëele onderhoud hunner armen.

Dat voorts aan den Burgemeester kennis zoude worden gegeven van deze Uwer Majesteits dispositie, onder aanschrijving om tot het doen bewerkstelligen van een zoodanigen en toereikenden borgtogt over te gaan. En dat van den afloop, met overlegging van het concept-contract deswege door tusschenkomst van den Staatsraad, Gouverneur van *Noord Holland*, en verzeld van deszelfs consideratiën, aan het departement voor de zaken van de Hervormde Kerk enz. rapport worde ingezonden, om vervolgens met de noodige consideratiën en advys door hetzelve Uwer Majesteit te worden aangeboden.

Bij afwezendheid van Zijne Koninklijke Hoogheid,

(get.) VAN PABST TOT BINGERDEN [7].

---

[7]) Jhr Mr R. W. J. van Pabst van Bingerden (1775—1841); 1813 griffier der Staten Generaal; 1814 lid van de Raad van State.

194. Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 22 Juli 1839.

Herv. Eered.
22 Juli 1839 *no. 5.*

(minuut) *Aan den Koning.*

Commissoriaal van 20 Juny 1839 no. 5.
Advies van den Raad van State op de voordragt van het departement voor de zaak der Hervormde Kerk en het rapport van het departement van Justitie op het request van *Teijmen Grootveld* c.s., inwoners van *Hilversum* ...

Bij mijn rapport van den 8. Mei ll. no. 17 heb ik U. M. geadviseerd tot het van de hand wijzen van het vermeld verzoek van *Teijmen Grootveld* c.s. op grond van *drie* daarbij aangevoerde motiven; en de heer Minister van Justitie heeft zich daarmede vereenigd, zooals mij is gebleken uit deszelfs rapport van 27 Mei ll. no. 1.

De aanmerkingen van den Raad van State ten aanzien der door mij aangevoerde motiven oplettend overwogen hebbende, zal ik de vrijheid nemen, dezelve achtervolgens voor te dragen.

In de *eerste* plaats erkent de Raad van State wel, dat het getal van naauwlijks dertig personen, die eene Afgescheidene gemeente te *Hilversum* willen vormen, niet als groot kan worden aangemerkt, maar meent echter, dat men daaraan niet behoort te hechten; omdat de voorwaarde, in het Koninklijk Besluit van den 5. July 1836 gevorderd, dat het *aantal eenigzins aanmerkelijk* moet zijn, onbepaald en zeer betrekkelijk is, zoodat de toepassing moeilijk wordt; dat er daarenboven ook zeer kleine gemeenten van andere gezindheden bestaan, en eindelijk, dat de Afgescheidenen beneden het getal van 20 zich ongevraagd kunnen vereenigen en het dus raadzaam zoude wezen, aan het meerder of minder boven dat getal van 20 niet zoozeer te hechten. De Raad oordeelt dus, dat hierin geen grond van afwijzing gelegen is.

Ik veroorloof mij daartegen aan te merken, dat volgens deze uitlegging de geheele voorwaarde in het Koninklijk Besluit volkomen doelloos zoude zijn; immers, gelijk de Raad teregt aanmerkt, met 20 personen kan men ongevraagd bijeenkomen en volgens deszelfs opinie moet men op het meerder of minder boven de 20 niet letten; hieruit zou dus volgen, dat in geen geval het getal in aanmerking zou komen. Indien zoodanig Zijner Majesteits oogmerk ware geweest, dan zou Hoogstdezelve van het aantal gene melding in het Besluit gemaakt hebben; dit is echter geschied, maar met wijze voorzigtigheid *onbepaald,* omdat het meerder of minder moet beschouwd worden in betrekking zoo tot de plaats waar men de Afgescheiden gemeente verlangt in te rigten, als van de personen der requestranten.

De vraag is dus, of een getal van minder dan dertig zoo weinig

notabele personen in eene zoo aanzienlijke plaats als *Hilversum* voor *genoegzaam* aanmerkelijk is te houden.

Voor het overige is wel mogelijk, dat hier of daar zeer kleine gemeenten bestaan tot andere kerkgenootschappen behoorende; maar de vraag is thans niet over het laten voortduren van een reeds verkregen bestaan, maar het toestaan der oprigting eener nieuwe gemeente.

Het *tweede* argument in mijn rapport van den 8. Mei ll. voorgedragen, wordt door den Raad van State als volkomen gegrond beschouwd, oordeelende dat aan de afgelegde verklaring van zoodanige lieden als de adressanten blijken te zijn, dat zij zelve zullen zorgen ook voor de behoefte hunner armen, weinig waarde is te hechten en dat uit hunne toelating als gemeente op zoodanige verklaring voor de burgerlijke gemeente van *Hilversum* schadelijke gevolgen *kunnen* en, zooals te voorzien is, zelfs ontwijfelbaar *zullen* ontstaan. De Raad verwondert zich echter, dat ik geen gewag gemaakt heb van het voorstel des Burgemeesters van *Hilversum* om de adressanten eenige zekerheid te doen stellen, hetzij bij wijze van inschrijving op het Grootboek, hetzij door personele verbindtenis van iemand die als genoegzaam gegoed bekend is, ten einde langs dien weg in tijd en wijle eene onderstand van *f* 500. 's jaarlijks konde gevonden worden, als welke somme, zoo niet eene hoogere, ligtelijk zoude kunnen noodig wezen.

De eenvoudige reden, waarom in mijn vermeld rapport dit voorstel niet werd overgenomen, is daarin gelegen, dat mijns inziens het stellig vooruitstellen dezer vordering bij Zijner Majesteits Besluit als te hard zoude kunnen voorkomen, en dat het voorzigtiger was, bij de mededeeling der redenen van Zijner Majesteits afwijzend besluit — welke ik de vrijheid nam voor te stellen —, tevens de wenken te geven, die aan het oogmerk konden beantwoorden.

Het motief, door mij in de *derde* plaats aangevoerd, was, dat de adressanten in plaats van zoodanig voegzaam kerkgebouw tot uitoefening van hunne eeredienst aan te wijzen als door hunne geloofsgenoten te *Utrecht* en *Amsterdam* aangewezen, slechts melding maken van een voornemen om zich zoodanig locaal aan te schaffen en vrijheid begeren dienst te doen in een kamer van een particulier huis, hun tijdelijk daartoe toegestaan.

De Raad van State vindt echter hierin geene zwarigheid, omdat in het Koninklijk Besluit van 5 July 1836 alleen gesproken wordt *van een voor de eeredienst bestemd gebouw of bijzonder huis*, terwijl de adressanten spreken van het huis van G. Haan en niet slechts van een kamer in hetzelve.

Dat intusschen *G. Haan* wel niet het geheele door hem bewoond huis aan zijne geloofsbroeders zal overlaten, maar alleen eene kamer in hetzelve voor de uren van den dienst ten gebruike wil geven, (is duidelijk).

Maar hoe dit zij, ik geloof dat de Raad van State zich vergist in de uitlegging der woorden *„in een daartoe bestemd gebouw of bijzonder huis"*, welke volgens die uitlegging eigentlijk *niets* zouden beteekenen. Het doel dezer bepaling was, zoo ik mij voorstel, aan te duiden, dat men juist niet vorderde de stichting van een eigentlijk kerkgebouw, maar dat de personen die eene gemeente van Afgescheidenen zouden willen vormen, bezitters zullen behoo-

ren te zijn of van een voor de eeredienst bestemd of van een particulier huis, dat is van een huis tot nog toe door een particulier bewoond, maar nu aan de gemeente afgestaan om hetzelve tot locaal tot uitoefening van de openbare godsdienst te kunnen inrigten.

Het vasthouden aan deze voorwaarde acht ik in het algemeen allezins noodig, ten einde het burgerlijk gezag in staat te stellen tot het uitoefenen der vereischte surveillance, waartoe bv. behoort — ten einde een enkeld voorbeeld aan te voeren — om indien (door) de bouwvalligheid van eenig locaal gevaar mogt dreigen, hetzelve te doen sluiten.

Daarenboven geeft het bezit van zoodanig kerklocaal een blijk, dat de eventuële gemeente van eenige beteekenis was te achten en als meerderen waarborg opleverende voor het nakomen der verpligtingen, door haar op zich genomen.

Op grond van een en ander neem ik de eerbiedige vrijheid, Z. M. in overweging te geven het besluit te nemen, waarvan het ontwerp hiernevens is gevoegd [8]).

(De Minister van Staat, enz.,
v. PALLANDT v. KEPPEL.)

195. Rapport van den Minister van Eeredienst met naschrift van den Minister van Justitie, 2 en 10 Aug. 1839.

Herv. Eered.
2 Aug. 1839 *no. 12.*

(minuut) *Aan den Koning.*

De Gouverneur van *Groningen* heeft bij hiernevens gevoegde missive en met het berigt van Burgemeester en Wethouders der stad *Groningen* aan mij doen toekomen een adres van *H. de Cock*

---

[8]) In dit ontwerp-besluit worden de drie motieven van den Minister van Eeredienst in aanmerking genomen en vervolgens uitgesproken, „dat aan het verzoek, zooals het is liggende, niet kan worden voldaan; immers niet voor en aleer door een voldoende borgtocht of op eene andere even doelmatige wijze de burgerlijke gemeente van Hilversum wordt gewaarborgd tegen den eventuëelen last van het onderhoud van de armen der gemeente, welke de adressanten wenschen te vormen; mitsgaders voordat zij een voor den eeredienst bestemd gebouw of een particulier huis, hetwelk daarvoor geschiktelijk kan en zal worden ingerigt, werkelijk bezitten."

Op advies van den Minister van Justitie, die overigens in zijn rapport van 26 Juli 1839 no. 1 geheel met de voordracht van den Minister van Eeredienst accoord gaat, wordt in het definitieve Besluit van 5 Aug 1839 no. 95, ten einde den schijn van het vergen van meer bezwarende voorwaarden te ontgaan, de clausule over den aan te bieden borgtocht geschrapt en vervangen door de zinsnede: „zoolang zij niet ten genoege der Regering hebben doen blijken tot het onderhoud hunner armen en het dragen van de kosten van hunne eeredienst, welke zij verklaard hebben op zich te nemen, werkelijk in staat te zijn".

c.s., inwoners dier stad, zeggende te behooren tot degenen die zich van de door U. M. erkende kerkgenootschappen hebben afgescheiden en met overlegging van het door hen ontworpen reglement verzoekende te mogen worden toegelaten als eene Christelijke Afgescheidene gemeente te Groningen, met erkenning van de in dat adres voorgestelde opzieners en diakenen.

Dit adres behelst de verklaringen, door U. M. als voorwaarden in gevallen van dien aard voorgeschreven; het aantal der onderteekenaren met inbegrip hunner huisgezinnen is genoegzaam om eene gemeente te vormen, en zij zijn bezitters van een voegzaam kerkgebouw, zijnde eene der vijf gesupprimeerde [9]) kerken der Roomsch Catholyken, hetwelk voor een veel talrijker gemeente heeft gediend en dus aan de hunne zeer wel voldoen kan.

De Gouverneur van Groningen maakte bij de inzending twee aanmerkingen, van welke echter de *tweede*, dat het namelijk noodig zoude zijn de koninklijke sanctie ook voor te behouden ten aanzien (van) veranderingen, vermeerderingen of vermindering van het overgelegd reglement [10]) in het vervolg, door mij niet als gegrond beschouwd wordt, daar het hier de vraag niet is omtrent eene kerkordening welke door het Gouvernement bekrachtigd en gewaarborgd wordt, maar alleen omtrent een reglement, op hetwelk toelating wordt verleend, gelijk dan ook bij de admissie der Afgescheidene gemeenten te *Utrecht* en te *Amsterdam* geen zoodanig voorbehoud door U. M. noodig is geoordeeld.

Maar de *eerste* aanmerking kwam mij meer gewigtig voor, die namelijk omtrent den persoon van *H. de Cock*, wiens gedrag hem geenszins aanbeveelt om tot de bediening van het Woord en de Sacramenten en dus als openbaar leeraar der Groningsche gemeente erkend te worden, daar hij nog steeds voortgaat met het houden van ongeoorloofde godsdienstoefeningen ten plattenlande in de provintie *Groningen* en daardoor veel onrust veroorzaakt.

Uit dien hoofde noodigde ik den Gouverneur van Groningen uit, den genoemden persoon voor zich te ontbieden en hem af te vragen of, bijaldien Z. M. de vereischte toelating en erkenning geliefde te verleenen, hij zich zoude willen verbinden om buiten *Groningen* niet te zullen prediken of de Sacramenten bedienen dan in gemeenten, welke de toelating des Konings zullen verzocht en verkregen hebben.

In de mede nevensgevoegde missive gaf echter de genoemde Gouverneur mij kennis, dat op deze vraag door *H. de Cock* was geantwoord: „dat hij zich daartoe *niet* zoude verbinden, omdat zulks strijden zoude met zijne conscientie”.

Deze omstandigheid heeft mij een tijdlang doen aarzelen omtrent de voordragt aan U. M. te doen, daar genoemde man onder de bedienaars der Afgescheidenen wel als de meest dweepende en overdrevene kan worden aangemerkt en dus zijne erkenning vooral na zoo stellige verklaring omtrent zijne voornemens, aan bedenking onderhevig schijnt.

---

[9]) Supprimeeren = opheffen, afschaffen.

[10]) Dit reglement komt bijna woordelijk overeen met het reglement van de Christelijke Afgescheidene gemeente te Utrecht, alleen de artikelen 61—63 (vgl. no. 181, noot 25) zijn weggelaten.

Na herhaalde overweging is het mij echter voorgekomen, dat om deze reden alleen de beschikking op het adres der Afgescheidenen te *Groningen* niet langer behoorde vertraagd te worden, maar dat bij artikel 3 van het te nemen besluit eene zinsnede zoude kunnen gevoegd worden; strekkende om de erkenning van *H. de Cock* te verbinden aan de bovenomschreven voorwaarde.

Ik neem dus de vrijheid U. M. voor te stellen ten dezen het besluit te nemen, waarvan het ontwerp hiernevens is gevoegd, en waardoor tevens beschikt zoude worden op het bijzonder adres van denzelfden *H. de Cock*, bij marginale dispositie van den 22. Juny ll. door U. M. om consideratiën en advies gesteld in mijne handen en die van den Minister van Justitie.

(De Minister van Staat enz.,
v. PALLANDT v. KEPPEL.)

Justitie.
10 Aug. 1839 *no. 1 geheim.*

(minuut)

Buiten de twee bedenkingen, van welke in het vorenstaande rapport is gewaagd, heeft de ondergeteekende op het gedane verzoek geene aanmerkingen te maken gevonden, zijnde het blijkbaar dat daarin bijkans geheel is gevolgd het voorbeeld der Afgescheidenen te Utrecht, in welker vestiging door Uwe Majesteit is toegestemd.

Wat nu de beide genoemde bedenkingen aangaat, zoo is hij het in de eerste plaats geheel eens met het departement voor de zaken der Hervormde Kerk, dat er geen voorbehoud behoeft gemaakt te worden van de koninklijke sanctie ten opzigte der veranderingen, welke in het tegenwoordig reglement nader mogten gebragt worden. Het spreekt vanzelf, dat de vergunning om zich als eene afzonderlijke gemeente te vestigen alleen zoude verleend worden onder het stilzwijgende beding, dat men zich zal moeten houden aan de voorwaarden, onder welke die vergunning heeft plaats gehad. Indien er nu in het reglement of anders in den aard der instelling van de op te rigten gemeente zoodanige veranderingen werden gebragt, dat er daardoor metterdaad van die voorwaarden word afgeweken, zoude het natuurlijk aan Uwe Majesteit vrijstaan de vergunning weder in te trekken, terwijl veranderingen van minder aanbelang en welke op de uiterlijke betrekkingen der gemeente van geenen invloed zijn, de aandacht der Regering minder schijnen te behoeven.

Evenzeer is de ondergeteekende van gedachte, dat het overmoedige antwoord door *De Cock* op de vraag van den Gouverneur der provincie *Groningen* gegeven, van geenen invloed behoort te zijn op zijne erkenning als opziener der gemeente. In het wezen der zaak is toch daardoor geene verandering gebragt, noch eenig nader licht verspreid over dien persoon, wiens hals(s)tarrige wederstreving der wet reeds voorlang volkomen bekend was, zoodat indien er geene zwarigheid zoude gemaakt zijn ten opzigte zijner

erkenning als opziener, indien hij het bewuste antwoord niet gegeven had, er ook thans om dat antwoord geene genoegzame rede schijnt te bestaan om die erkenning te weigeren.

Schoon het nu misschien voorzigtiger geweest ware dat antwoord niet uit te lokken, kan echter de ondergeteekende in die verklaring van De Cock geene rede vinden voor de bepaling, onder welke volgens art. 3 van het overgelegde ontwerp van besluit zijne erkenning zoude plaats hebben; en hetgeen den ondergeteekenden die bepaling min doelmatig doet achten, is, dat dezelve niets of zeer weinig zal kunnen afdoen, daar het wel zeker is, dat De Cock zich daaraan niet zal bekreunen, en het niet wel te vatten is, welke uitwerking de voorgestelde bepaling zoude moeten hebben, indien De Cock werkelijk, zooals hij gezegd heeft, die mogt overtreden.

Voor zooverre het echter de bedoeling is geweest van den Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk, om een bewijs te geven, dat er van de zijde der Regering geenszins in de meergemelde verklaring van De Cock wordt berust, zoo heeft de ondergeteekende niets tegen die bedoeling, maar meent hij dat dezelve beter zal worden bereikt door uit het ontwerp van besluit weg te laten de bovenvermelde voorwaarde, maar daarentegen, wanneer het Uwe Majesteit behagen mogt op het gedane verzoek gunstig te beschikken, door den Gouverneur der provincie Groningen op eene officiële wijze ter kennisse van de adressanten te doen brengen, dat er door de toelating geen verlof gegeven is tot het houden of besturen van eenige godsdienstige bijeenkomsten buiten Groningen, en dat te dien opzigte de bestaande wetten evenals tevoren zullen worden gehandhaafd.

Onder deze wijziging heeft de ondergeteekende de eer Uwe Majesteit te adviseren om het overgelegde ontwerp van besluit te bekrachtigen [11]).

(De Minister van Justitie,
VAN MAANEN.)

196. Rapport van den Raad van State aan den Koning, 10 Jan. 1840.

Herv. Eered.
11 Febr. 1840 *no. 5.*

(kopy) *Aan den Koning.*

no. 10. *'s Gravenhage,* den 10. January 1840.

Het heeft Uwe Majesteit behaagd aan den Raad van State om consideratiën en advys.... te doen renvoyeren een aantal voordragten van den Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk, strekkende om door

---

[11]) De Raad van Staat stemde in zijn rapport van 19 Aug. d. a. v. geheel in met den Minister van Justitie, waarna de Koning den 25. Aug. dienovereenkomstig besloot [Herv. Eered. 2 Sept. 1839 no. 7].

de daarbij voorgedragene concept-besluiten te beschikken op onderscheidene adressen van zich van het bestaande Hervormde kerkgenootschap afgescheiden hebbende ledematen, welke zich tot *Christelijke Afgescheidene gemeenten* wenschten te vestigen en daartoe van Uwe Majesteit toelating verzoeken.

Dezelve zijn 18 in getal . . . . [12]

De Minister van Justitie, over deze voordragten gehoord, verklaart zich daarbij wel te kunnen voegen op de motieven door het departement van de Eeredienst voorgedragen, met uitzondering evenwel van dat ten opzigte van *Duin*, daar hij het ongeraden acht om in deszelfs beoordeeling van de al of niet geschiktheid tot het leeraarsambt een motief tot weigering te zoeken, te meer daar hij meent dat men dit daarin zoude kunnen doen, dat hij zich tot gelijke betrekking in meer dan een rekwest heeft doen voordragen en het eerst zal moeten blijken, aan welke gemeente hij zich zal aansluiten.

Onder dezelve is er slechts ééne, ten opzigte waarvan de voordragt strekt om Uwer Majesteits toelating te verwerven, namelijk die in *De Werken en Sleeuwijk,* doch zoodanig geclausuleerd [13], dat zij voor het einde van het jaar 1840 zich het *bezit* zullen hebben aan te schaffen van een tot den eeredienst geschikt en ingerigt gebouw en inmiddels denzelven zullen mogen uitoefenen in het huis door *A. Branderhorst* aan *De Kil* onder *De Werken* bewoond, en met het voorstel tevens om aan die adressanten te kennen te geven, dat er door de toelating van *G. F. Gezelle Meerburg,* te *Almkerk* woonachtig, tot leeraar, geen verlof gegeven is tot het houden of besturen van eenige godsdienstige bijeenkomsten buiten *De Werken* en *Sleeuwijk.*

Op alle andere requesten wordt voorgesteld te difficulteren [14].

1° Omdat het aantal adressanten welke zich tot eene gemeente wenschen te vereenigen, *te gering* geacht wordt.

2° Omdat zij niet altijd in dezelfde burgerlijke gemeente woonachtig zijn, maar ook in naburige.

3° Omdat zij, hoezeer tot dezelfde burgerlijke gemeente of grietenij behoorende, evenwel tot meer dan een dorp behooren.

4° Omdat volgens de berigten der gemeentebesturen de persoonlijke omstandigheden der verzoekers van dien aard zouden zijn, dat het tans reeds met genoegzame zekerheid is vooruit te zien, dat zij niet in staat zullen zijn tot de nakoming van hunne belofte om zelve te zorgen voor de kosten hunner eeredienst en hunner armen.

5° Dat zij niet *in het bezit* of in het *eigendom* zijn van een voor de uitoefening van de eeredienst bestemd gebouw of ook van

---

[12]) Er volgt een breede opsomming der adressen: elf uit Friesland, nl. uit Leeuwarden c.a., Oenkerk, Wanswerd c.a., Bolsward c.a., Sneek, Rauwerderhem, Wymbritseradeel en Hennaarderadeel, Workum c. a., Franeker c.a., Barradeel en Het Bildt, en Achtkarspelen [Herv. Eered. 23 Aug. 1839 no. 10]; zes uit Noordbrabant, nl. uit De Werken-Sleeuwijk, Almkerk c.a., Drongelen c.a., Sprang c.a., Zevenbergen, en Willemstad en Fijnaart [Herv. Eered. 6 Sept. 1839 no. 3 en 17 Sept. 1839 no. 11]; en tenslotte nog een adres uit 's Graveland [Herv. Eered. 18 Oct. 1839 no. 1].

[13]) Clausuleeren = bepalen, van (beperkende) bepalingen voorzien.

[14]) Difficulteeren = zwarigheid maken.

een particulier huis, hetwelk geschikt is om tot kerklokaal te worden ingerigt.

6⁰ Omdat de door negen te admitteren gemeenten als bedienaar des Woords en der Sacramenten voorgedragen persoon van *R. W. Duin* niet als zoodanig door Uwe Majesteit kan worden erkend, als zijnde een vreemdeling, omtrent wien te ongunstige berigten ontvangen zijn om als leeraar van de godsdienst in dit rijk te kunnen worden toegelaten.

7⁰ Omdat door zeven der te admitteren gemeenten de persoon van *S. van Velzen* als bedienaar wordt voorgedragen, en deze thans als zoodanig te *Amsterdam* fungeert.

Doch omtrent geene van alle ter zake van hunne reglementen, welke min of meer overeenkomende met het *Utrechtsche* reglement, niets bevatten, hetgeen aanleiding kan geven om daaruit motieven tot niet-toelating te putten.

De Raad van State heeft deze voordragten overwogen en zich daarbij bepaald tot derzelver toetsing aan de regelen, welke het Uwer Majesteit behaagd heeft in Hoogstdeszelfs Besluit van 5 July 1836 — Staatsblad no. 42 — ten opzigte van de daarstelling van Christelijke gemeenten van Afgescheidenen vast te stellen.

In de eerste plaats heeft hij overwogen, of het motief van weigering, genomen uit de *te gering* achting van het *aantal* adressanten in dat Besluit gegrond is. Hetzelve stelt als voorwaarde *een eenigzins aanmerkelijk aantal personen,* en de Raad kan niet ontveinsen, dat die woorden onbepaald genoeg zijn om alleen toelating voor te stellen voor aantallen van 132 en 139 en uit te sluiten die slechts uit 55 of minder bestaan. Doch wanneer de Raad in aanmerking neemt, dat de art. 291 en 294 van het Wetboek van Strafregt het aantal van twintig personen aanmerkelijk genoeg acht om daarin onder anderen het criterium van eene vereeniging te vinden die toelating noodig heeft, dan gelooft de Raad niet dat het consequent zoude wezen om, zoodra er zich vereenigingen willen daarstellen die uit meer dan twintig personen bestaan en overigens aan de gestelde vereischten voldoen, deze uit hoofde van een te gering aantal te weigeren.

Voor de zoodanigen toch zoude dan de vrijheid van zich te constitueren verbeurd zijn, totdat zij aan de arbitraire conditie van *een eenigzins aanmerkelijk aantal* zouden kunnen voldoen, hetwelk in de wetten niet geradiceerd [15]) of bepaald is.

Daarbij komt, dat de Raad noch noodzakelijk, noch raadzaam acht, om de beperkingen in bovengemeld Uwer Majesteits Besluit daargesteld ook nog in den beperkten zin uit te leggen of toe te passen en alzoo nog meer aanleiding te geven tot het voorwenden of klagen over zoogenaamde verdrukking.

Te dezen opzigte dus meent de Raad op deszelfs advies van den 17. Juny ll. no. 14 niet te kunnen terugkomen.

Iets anders is het ten opzigte van zoodanige adressen, welker teekenaren beneden het aantal van een en twintig blijft, gelijk het geval is met die van *Oenkerk, Birdaard, Minnertsga, Zevenbergen* en *de Willemstad.*

Deze kunnen zich voorshands vereenigen en godsdienstige oefe-

---

[15]) Radiceeren = vastleggen.

ningen houden, zonder dat voor hen noodzakelijkheid bestaat om eene toegelatene gemeente daar te stellen, zoolang die zamenkomsten uit geene andere personen dan uit de geteekend hebbende bestaan; doch dit sluit dan ook de mogelijkheid uit om bij die zamenkomsten toe te laten hunne kinderen, gelijk het geval is van die uit *de Willemstad* en *Fijnaart,* leden van elders gevestigde en toegelatene gemeenten en ook anderen, die daaraan zoude(n) willen deelnemen zonder evenwel noch besloten te hebben of de jaren te hebben om zich als ledematen tot zoodanige vereeniging aan te sluiten; terwijl dit geschiedende en het aantal daardoor tot boven de twintig aangroeyende, de zamenkomsten onwettig zoude(n) wezen en strafbaar.

Uit dien hoofde zoude het zelfs hart kunnen schijnen aan hun de toelating tot voorkoming van dit strafbare geval te weigeren, wanneer niet de zoodanigen vatbaar zouden kunnen worden geacht om zich daartegen te voorzien door het middel in 2° *b* van meergenoemd Besluit aangewezen, waarbij hun toegelaten wordt om *boven het getal van twintig* als bijzondere personen binnenshuis tot hunne oefening godsdienstig zamen te komen, mits zich daartoe aangevende bij de besturen hunner woonplaatsen, met opgave van namen en woonplaatsen dier personen, alsmede van de dagen, de uren en de plaats der zamenkomst, en waarin geen bezwaar voor hun gelegen ligt dan alléén in de *voorloopige* opgave van de personen die daaraan deel zullen nemen, welke voorzooveel die uit andere gemeenten mogten opkomen, welligt niet vooraf opgegeven zouden kunnen worden, maar dit dan toch zouden kunnen worden op het oogenblik van hunne aankomst of voor den aanvang der oefening aan dengenen, die vanwege het plaatselijk bestuur met het toezigt en de handhaving der openbare orde of veiligheid is belast, en waartegen de aangehaalde bepaling *b* zich niet schijnt te verzetten.

Door eene zoodanige uitvoering dier bepaling *b* zoude er althans geene noodzakelijkheid bestaan om de daarstelling van gemeenten door *twintig* of minder personen gevraagd, toe te staan, daar zij op die wijze godsdienstig zouden kunnen zamenkomen zonder zich strafbaar te maken.

Op dien grond en op zoodanige verwijzing naar de bepalingen in 2° *b* van meergenoemd Besluit, zoude de Raad wel kunnen adviseren om op deze adressen afwijzend te beschikken.

Ten tweeden is bij de Raad overwogen het motief van weigering van toelating, genomen daaruit, dat de adressanten niet altijd in dezelfde burgerlijke gemeente woonachtig zijn of in onderscheidene dorpen van eene zelfde burgerlijke gemeente.

Uwer Majesteits Besluit zegt: wanneer *in eenige plaats* een aantal personen mogt zijn.

Daaruit te besluiten, dat in het algemeen en behoudens door Uwe Majesteit te admitteren uitzonderingen — gelijk het voordragend departement dit doet — alle de adressanten steeds in dezelfde burgerlijke gemeente woonachtig zouden moeten zijn, ja zelfs niet verspreid zouden mogen wezen in de dorpen tot dezelfde burgerlijke gemeente behoorende, als in *Achtkarspelen* het geval is, meent de Raad niet te kunnen doen. Deze regel te handhaven zouden de Afgescheidene van erger conditie doen zijn dan de

Roomsch Catholyken, van welker gezindheid de kerken ten platten lande zeer verspreid liggen en, hoezeer niet in de burgerlijke gemeente waar hunne kerk gevestigd is wonende, evenwel geacht worden te behooren tot die geestelijke gemeente, welke hunne kerk vertegenwoordigd; zelfs van erger conditie dan de Hervormde, welker kerkelijke combinatiën niet altijd overeenkomen met de burgerlijke indeeling.

Daarenboven zoude dit leiden, bepaaldelijk in *Vriesland*, alwaar de bevolking veelal ten plattenlande verspreid woont en niet dan op eenige uitzonderingen na in buurten of kommen van dorpen, tot bijzondere uitkomsten. Zoo is bijvoorbeeld het gedeelte des dorps *Huizum*, alwaar men een kerkgebouw heeft aangeschaft, zoo na aan de stad Leeuwarden gelegen, dat hetzelve meestal als eene voorstad wordt aangezien. Zoo ligt de stad *Leeuwarden* midden in de grietenij *Leeuwarderadeel*, de stad *Bolsward* midden in de grietenij *Wonseradeel*, *Sneek* in de grietenij *Wymbritseradeel*. Zoo formeren de dorpen *Birdaard* van de grietenij *Dantumadeel* en *Wanswerd* van de grietenij *Ferwerderadeel* ééne buurt, door eene vaart van elkander gescheiden. Waarom zoude(n) dan de ingezetenen van zoodanige steden en grietenijen of van zoodanige dorpen geene kerkelijke combinatie van dien aard mogen daarstellen, wanneer *zij* daarin geene zwarigheid zien?

De Raad meent dat het woord „in eenige *plaats*" juist gekozen is boven dat van *gemeente*, *dorp* of *stad* om daardoor in de toepassing aan geene dezer zaken te denken, maar alleen daaraan, dat wanneer, gelijk de Roomsch Catholyken, op zekere plaats een tot hunnen eeredienst bestemd gebouw of bijzonder huis wordt aangewezen en een zeker aantal Afgescheidenen zich *daarin* als gemeente wenschen te vereenigen, dit toegelaten kan worden ongeacht derzelver daaromheen verspreide woonplaatsen in verschillende burgerlijke gemeenten of dorpen.

Ook in deze zoude de Raad om dezelfde motieven als boven tegen eene beperkende uitlegging meenen te moeten advyseren.

Ten derden heeft de Raad aan Uwer Majesteits Besluit meergenoemd getoetst het door het voordragend departement voorgestelde motief van afwijzing, genomen uit het niet in het bezit zijn of in eigendom hebben van een voor de uitoefening van den eeredienst bestemd gebouw of van een particulier huis, geschikt om tot kerklokaal te worden ingerigt.

Uwer Majesteits Besluit spreekt van *vrije uitoefening van hunne eeredienst in een daartoe bestemd gebouw of bijzonder huis*. Hoe daaruit op te maken is, dat de vereeniging of één hunner in het bezit en den eigendom behoort te wezen van dat daartoe bestemd gebouw of bijzonder huis en dat dit laatste, aan de gemeente afgestaan, dan tot een kerklokaal zoude moeten worden ingerigt, — verklaart de Raad niet te kunnen begrijpen, daar de woorden des Besluits niet schijnen te beletten, dat *daartoe* een bestemd gebouw of particulier huis of in hetzelve een gedeelte worde gehuurd of geleend, maar wel, dat die oefeningen *daar buiten*, dus in de opene lucht, tot vermijding van aanstoot en oploop, gehouden worden.

Door zoodanige interpretatie een dusdanig bezwaar op iedere toe te laten gemeente te willen leggen, dat zij zich kerklokalen bouwen, zoude zeker een geschikt middel gevonden wezen om de

daarstelling van gemeenten tegen te gaan, doch niet om de weldadige bedoelingen van Uwer Majesteits Besluit tot derzelver toelating onder zekere waarborgen in de hand te werken.

De bedenking des departements, dat 's Raads interpretatie te kort zoude doen aan de vereischte surveillance van het burgerlijk gezag, acht de Raad ongegrond, daar die zich wel degelijk kan uitstrekken tot ieder gebouw of particulier locaal, hetgeen tot de uitoefening van hunnen eeredienst is aangewezen. Ter zake daarvan is hetzelve onder het toezigt der publieke magt gesteld en voor de publieke magt toegankelijk geworden.

Ten vierden is de Raad overgegaan tot de overweging van het motief van niet toelating, genomen uit de ongenoegzaam geachte zekerheid, dat zij steeds voor de behoefte van hunne eeredienst en armen zouden kunnen zorgen.

Uwer Majesteits Besluit vordert te dezen opzigte *niets anders* dan de verklaring, dat zij zelve zullen zorgen voor de behoefte van hunnen eeredienst en armen, zonder op onderstand van het rijk of eenige bezittingen, inkomsten of regten van de Hervormde Kerk of eenig ander in dit rijk erkent kerkgenootschap ooit aanspraak te maken.

De Raad heeft in deszelfs advys van 17 Juni ll. no. 14 wel opgemerkt, dat aan zoodanige verklaring van adressanten die zelve niet bemiddeld zijn weinig waarde te hechten is, en gewenscht, dat er een middel ware, bijvoorbeeld dat door den Burgemeester van *Hilversum* voorgesteld, om door de adressanten eenige zekerheid bij wijze van inschrijving op het Grootboek of van personeele verbintenis te doen stellen, had zelfs daartoe een bepaald voorstel gedaan; doch de Minister van Staat heeft in deszelfs rapport van 22 July ll. no. 5 zoodanige voorwaarden geacht *als te hard te kunnen voorkomen,* en dit heeft hem geleid om dezelve niet voor te stellen, maar liever om onder anderen op grond dier ongenoegzame zekerheid de toelating te weigeren, terwijl de Raad in dat geval daartoe niet zoude gebragt zijn geweest, maar zich genoodzaakt zoude hebben gezien om zich, niettegenstaande deszelfs bedenking, aan het bepaalde des Besluits houdende, dan ook niets meer te vorderen dan daarbij was bepaald, ten einde de Regering (niet) het aanzien zoude krijgen van weder eenen terugtred te maken op de eens gestelde voorwaarden of wel er te stellen, welke *te hard* zouden kunnen voorkomen.

Hij ontveinst niet, dat door dezen de verpligting tot onderhoud der armen verplaatst wordt van de Gereformeerde diakonie op die der Afgescheidene gemeente. Doch deze verplaatsing is niet in het nadeel der Gereformeerde diaconie, die daardoor dan ook met die afgescheidene lidmaten, arm geworden zijnde, niets meer te maken heeft. Het is dus alleen in het geval dat de diaconie der Afgescheidene aan de op zich genomene verpligting niet meer kan voldoen en subsidie mogt vragen aan de gemeentekas, dat de bedenking van bezwaar ontstaat. Maar ten nadeele van wien? Van de gemeentelijke kas, waarin de adressanten van *De Werken en Sleeuwijk* doen opmerken, dat zij, na hunne eigen armen te hebben onderhouden, hunne quota betalen om daaruit subsidiën te doen verleenen aan de Gereformeerde diaconie. En zou het dan zoo onbillijk zijn, ja zelfs niet Christelijk, dat diezelfde gemeentekas

uit de bijdragen der Gereformeerden ook subsidiën verleende aan de armen van een *erkende Christelijke gemeente?* Eens toch als zoodanig erkend zijnde, zijn er geene termen om hen niet op gelijken voet, voorzoover de conditiën van toelating dit toestaan, te behandelen; en die conditie is volgens Uwer Majesteits Besluit niet geweest om voor hunne armen te zorgen zonder *subsidiën der gemeente* te mogen vragen op denzelfden voet van alle andere gezindheden, maar alleen zonder op *onderstand van het rijk* aanspraak te maken.

Verder te gaan dan deze conditie is een uitbreiding geven der beperkende voorwaarden, welke dan ook naar 's Raads inzien als zoodanig in een speciaal daartoe strekkend besluit opgenomen en in het Staatsblad gepromulgeerd [16]) zoude moeten worden, doch waartoe de Raad niet zoude meenen te kunnen advyseren.

Wanneer de Raad bij dit alles voegt, dat de mededeelzaamheid aan behoeftigen zich niet altijd laat afmeten naar de gegoedheid, maar meer afhankelijk is van de goede wil en christelijke liefde der personen; dat zij die reeds betoonen door hunne verklaring; dat er onder de stukken blijken zijn van belangrijke geldelijke bijdragen, zoo aan de armen als kerkgebouwen besteed, zonder dat men kan nagaan dat die juist uit de middelen der adressanten zijn gekomen, hetgeen dus milde hulp van elders doet veronderstellen; — dan schijnt het de Raad toe, dat daar het voordragend departement geene middelen tot waarborg of zekerheid die aanneembaar zijn weet voor te stellen, men in het gemis daarvan geene motieven tot weigering van toelating behoort te zoeken.

Ten vijfden zoo heeft de Raad gemeend zich ten opzigte van de toelating van *Duin* door *negen* solliciterende gemeenten als bedienaar enz. voorgedragen en verlangd, gemeend te moeten voegen bij het gevoelen des Ministers van Justitie, dat het onraadzaam kan worden geacht om de erkenning van *Duin* te weigeren uit hoofde van de ongunstige berigten ten zijnen aanzien ontvangen. In dien opzigte staat hij gelijk met andere voorgangers der Afgescheidenen.

Men zou te vreezen hebben, dat men in eene weigering van erkenning als niet geschikt voor het leeraarsambt eene poging der Regering zoude willen zien om zich een toezigt en beoordeeling van de geschiktheid der leeraren voor te behouden, hetgeen die gemeenten in dat opzigt van lieverlede op gelijk standpunt als de Hervormde Kerk zoude brengen; iets dat tegen hunne beginselen en buiten twijfel niet in de bedoeling Uwer Majesteit ligt. Terwijl deszelfs hoedanigheid van vreemdeling, dat is Oostvries, hem evenmin uitsluitbaar doet zijn als meenig ander Oostvries, die zich door aangaven bij de classes van *Groningen* en *Vriesland* in die provinciën als leeraars der Hervormden doen plaatsen [17]).

Ten zesden eindelijk heeft de Raad overwogen het motief van afwijzing, genomen uit de omstandigheid, dat dezelfde persoon,

[16]) Promulgeeren = afkondigen.

[17]) Buitenlanders, beroepen in een Hervormde gemeente, behoefden de agreatie des Konings. De betrokken kerkeraad moest het verzoek daartoe inzenden door middel van het classicaal bestuur, welk college de aanvrage van zijn consideratiën moest voorzien [*Regl. op de vacaturen enz.*, art. 57].

na eens bij zekere gemeente als bedienaar te zijn geädmitteerd, dit niet bij andere toegelaten gemeenten of vereenigingen zoude kunnen wezen.

Omtrent dit motief bestaan er geene bepalingen in meergenoemd Besluit. Goede motieven kan de Raad daartegen niet vinden. En aan de Afgescheidenen niet toestaan, wat bij alle de onroomsche Christelijke gezindheden is aangenomen, dat een geädmitteerd leeraar den dienst mag waarnemen bij andere gemeenten, waarbij zich hetzij om deze, hetzij om geene reden geen leeraar vindt, acht de Raad hoogst onraadzaam.

Hier geldt hetgeen de Raad bij de opmerking over de kerklokalen heeft gezegd, dat de toelating van Afgescheidene gemeenten onder zekeren voorwaarde, door Uwe Majesteit tot bevrediging van veeler gemoederen gewild, door zoodanige bezwaarde [18]) conditiën van ieder op zichzelve een kerklokaal en een leeraar te moeten hebben, tegen Uwer Majesteits bedoeling aan in vele gevallen onmogelijk gemaakt zoude worden, en dat dit althans niet zoude moeten geschieden door dusdanige eenzijdige middelen.

Op grond dezer bedenkingen meent de Raad Uwe Majesteit eerbiedig te moeten advyseren:

1⁰ Om aan de adressanten uit *de Werken en Sleeuwijk* toelating te verleenen om zich als gemeente te constitueren, zonder de reserve van het eventuëele bezit binnen een jaar van een gebouw tot de eeredienst bestemd en zonder aan derzelver leeraar *Gezelle Meerburg* de verpligting op te leggen om geen dienst te doen in andere gemeenten of bijeenkomsten.

2⁰ Om de overige stukken nader te renvoyeren aan het departement van den Eeredienst, ten einde overeenkomstig de beginselen in dit rapport ontwikkeld nader te worden geïnstrueerd en in staat van beslissing gebragt.

De Raad heeft hiermede voldaan aan den inhoud der missive van den heer Secretaris van Staat d.d. 18 December j.l. no. 2, waarbij op de afdoening van deze commissorialen wordt aangedrongen, en welke ontvangen is toen dit rapport bereids in bewerking was.

Bij afwezendheid van Zijne Koninklijke Hoogheid,
(get.) J. E. N. VAN LYNDEN.

197. Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 11 Febr. 1840.

Herv. Eered.
11 Febr. 1840 *no. 5.*

(minuut) *(Aan den Koning.)*

Commissorialen van den 12. Jan. 1840 no. 80 enz.

Consideratiën en advies van den Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.

---

[18]) Lees: bezwarende.

De Raad van State heeft zich niet kunnen vereenigen met de consideratiën en voorstellen der departementen voor de Hervormde Eeredienst en van Justitie, uit hoofde de Raad geen of minder gewigt hecht aan de bedenkingen, welke door die departementen, en wat meer zegt, door U.M. zelve, blijkens Hoogstdeszelfs Besluit van den 5. Augustus ll. no. 95 in de zaak van *Hilversum* genomen, als afdoende zijn beschouwd. Deze bedenkingen, te weten:

1° ongenoegzame getalsterkte op eene bepaalde plaats,

2° onvermogen tot onderhoud van kerk en armen,

3° gemis van een voegzaam kerklocaal,

worden in weerwil der beslissing bij evengenoemd Besluit tot onderwerpen eener als het ware geheel nieuwe instructie gemaakt en het resultaat daarvan is zoozeer in strijd met Uwer Maj. bedoeld Besluit, dat eene beslissing in den geest van den Raad met dat Besluit volstrekt onbestaanbaar zou zijn, zoodat eene intrekking van hetzelve ingeval eener zoodanige beslissing op den voorgrond zou moeten staan, en zulk een terugtred zou — in het wezen der zaak — gelijk staan met een intrekking der met wijsheid en voorzigtigheid voorgeschrevene beperkende bepalingen, voorkomende in het lid *a* van Uwer Majesteits Besluit van den 5. July 1836 no. 75, hetwelk met opzigt tot de toelating der Separatisten als organiek is te beschouwen. Die bepalingen zouden toch bij eene uitlegging zooals de Raad van State er aan zou willen geven, eigenlijk ophouden *beperkend* te zijn. Het is er echter verre af, dat de ondergeteekende de verantwoordelijkheid wegens een advies tot zulk een' terugtred met den Raad van State zou willen deelen, daar zijns inziens de onvermijdbare gevolgen in de onmiddellijke toekomst voor de kerk allerbedroevendst en voor de rust der huisgezinnen allerschadelijkst zouden zijn.

De Raad van State schijnt de zaken niet zoo donker in te zien, hetwelk de ondergeteekende alleen daaraan meent te moeten toeschrijven, dat de Raad minder dan hij bekend is met den waren staat van zaken en dus niet gevoelt, welke de waarschijnlijke gevolgen zouden zijn, wanneer aan de woelingen van proselytenmakerij en belangzucht op de ligt tot dweeperij geneigde gemoederen ten plattenlande een vrijen loop werd gelaten.

Na dit in het algemeen opgemerkt te hebben, kan de ondergeteekende overgaan tot toelichting der afzonderlijke punten, welke de Raad van State opvolgelijk beredeneert, en hij zal daarbij die redenering op den voet volgen, met inachtneming zooveel mogelijk der beknoptheid, welke de gelegenheid veroorlooft, daar die redenen voor het grootste gedeelte in zijn rapport van den 22. July ll. no. 5 en Uwer Maj. daarop gevolgd Besluit van den 5. Augustus ll. no. 95 betrekkelijk de geweigerde toelating eener gemeente van Afgescheidenen te *Hilversum*, toelichting en wederlegging vonden.

In de eerste plaats onderzoekt de Raad het motief van weigering uit hoofde van een te gering aantal, zoo op zichzelve als *ten tweede* met opzigt tot de omstandigheid, dat de adressanten niet altijd in dezelfde burgerlijke gemeenten of wel onder dezelfde burgerlijke gemeente, maar op onderscheidene daaronder behoorende dorpen woonachtig zijn.

Wat het aangevoerde in de *eerste* plaats betreft wordt een onderscheid gesteld tusschen getallen van *meer dan twintig* en getallen

van *minder dan een en twintig*, en wat die van boven de twintig aangaat, deze worden beschouwd als talrijk genoeg om op toelating aanspraak te kunnen maken.

Naar deze beschouwing zou derhalve een getal van niet meer dan 21 personen reeds het *eenigzins aanmerkelijk getal* zijn, bedoeld bij U. M. Besluit van den 5. July 1836 no. 75 2e lid *a*, doch dat die verklaring der onderhaalde[19]) woorden onjuist is en de regte *niet zijn kan*, omdat zij ten gevolge zou hebben dat *in geen geval* het getal in aanmerking zou komen, is betoogd bij het rapport des ondergeteekenden van den 22. July 1839 no. 5, en hij neemt mitsdien de vrijheid zich daaraan te gedragen.

Ten aanzien van getallen beneden dat van 21 is de Raad van gevoelen dat er geene noodzakelijkheid tot toelating bestaat, vermits zulks voor deze geen vereischte is, terwijl zij voor het geval dat zij soms door het bijkomen van anderen talrijker mogten worden, gebruik kunnen maken van het middel bij het 2e lid *b* van genoemd Besluit van 5 July 1836 aangewezen. In zooverre stemt het gevoelen van den Raad overeen met dat des ondergeteekenden en hij behoeft er derhalve niet langer bij stil te staan; doch de Raad zou bij eene afwijzende beschikking gevoegd willen zien eene verwijzing in den geest des Raads naar de bepalingen van het evenaangehaalde 2e lid *b*, en dienaangaande is de ondergeteekende van een ander gevoelen, vermits hij zoodanige verwijzing, indien zij strekken moest om die bepalingen ruimer te maken, onraadzaam en schadelijk zou achten, terwijl hij dezelve anders als onnoodig beschouwt.

In de *tweede* plaats onderzoekt de Raad van State de omstandigheid, dat de adressanten niet altijd in dezelfde burgerlijke gemeente woonachtig zijn of in onderscheidene dorpen van eene zelfde burgerlijke gemeente wonen, en zulks geschiedt met het oog op genoemd art. 2 *a* van het Koninklijk Besluit van 5 July 1836, doch in dier voege, dat de daar gevondene zinsnede „wanneer *in eenige plaats* een eenigzins aanmerkelijk aantal personen mogt zijn" wordt uitgelegd in eenen zin, welke de daarbij uitgedrukte heilzame bepaling geheel zou verijdelen. De gebezigde bewoording *in eenige plaats* zou volgens den Raad van State zoomin gemeente of dorp als stad beteekenen, maar de Raad zegt niet, wat in stede van een of ander *eene plaats* behoort genoemd te worden en redeneert dan ook op eene wijze, welke aan die bewoording de eigenlijke en blijkbare beteekenis zoo geheel ontneemt, dat het zonder toelichting als vanzelve onder de oogen valt, weshalve de ondergeteekende het niet nader zal behoeven aan te toonen. Overigens neemt hij de vrijheid zich te gedragen aan zijn rapport van den 8. Mei ll. no. 20, alsmede aan dat van den 22. July ll. no. 5, waarbij ook gewezen is op het onderscheid tusschen het toestaan der oprigting van *nieuwe* en het laten voortduren van *bestaande* gemeenten, hetwelk van toepassing is tot toelichting van het gevoelen des Raads van State ten opzigte der conditie van de Afgescheidenen in vergelijk met andere gezindheden. Voor zooveel noodig doet hij daarbij nog opmerken, dat het ook in zijne oogen geen

---

[19]) Onderhalen = onderstreepen; de in het origineel onderstreepte woorden zijn hier cursief gedrukt.

vereischte is, dat de kerkelijke indeeling met de burgerlijke ten plattenlande steeds zou moeten overeenstemmen, hetwelk dikwerf niet mogelijk is, maar daaruit volgt niet, dat men in een ander uiterste zou moeten vallen en aannemen, dat een aantal personen, hoe zeer ook verspreid en op afstanden verwijderd, voegzaam ééne kerkelijke gemeente zouden kunnen oprigten.

Van de drie aan het hoofd dezes vermelde bedenkingen wordt de laatste of die, gegrond op het *gemis van een voegzaam kerklocaal,* in de *derde* plaats aan het meergemeld Besluit van 5 July 1836 door den Raad getoetst, en wel met het gevolg, dat dezelve geoordeeld wordt dien toets niet te kunnen doorstaan; doch de Raad verkrijgt die uitkomst niet dan door middel eener *uitlegging* der woorden van het Besluit: „vrije uitoefening van hunne eeredienst *in een daartoe bestemd gebouw of bijzonder huis",* volgens welke die woorden bloot gebezigd zijn met het doel om godsdienstoefeningen in de open lucht, ter vermijding van mogelijke ongeregeldheden, te beletten! Om de onjuistheid dier opvatting in het licht te stellen behoeft de ondergeteekende niets te voegen bij hetgeen hij dienaangaande heeft aangevoerd in zijn rapport van den 22. July ll. no. 5, waarop U. M. Besluit van den 5. Augustus ll. no. 95, hetwelk zijn gevoelen in dezen bekrachtigd heeft, gevolgd is.

Ten *vierde* onderzoekt de Raad de aan het hoofd dezes sub 2 *a* vermelde bedenking, bestaande in de ongenoegzaam geachte zekerheid ten aanzien der voorziening in de behoeften van eeredienst en armen.

De Raad gevoelt het gewigt van die bedenking en had daarom gaarne het door den Burgemeester van *Hilversum* voorgestelde middel om door inschrijving op het Grootboek of personele verbintenis eenige zekerheid te verkrijgen als voorwaarde gesteld gezien, maar nu dat middel *te hard* is geoordeeld, zou de Raad met eene bloote verklaring genoegen hebben genomen, hoe weinig waarde zulk eene verklaring van onbemiddelde lieden ook hebben mogt.

Hierop valt aan te merken, dat de ondergeteekende het bedoelde middel op zichzelve niet als te hard heeft beschouwd, maar dat hij van gevoelen was, dat eene stellige vordering van hetzelve als eene hardheid zou kunnen worden opgenomen, waarom hij het voorzigtiger heeft geoordeeld, dat de vereischte wenken werden gegeven ten einde hetzelve als het ware uit te lokken, gelijk sedert geschied is ten gevolge van U. M. Besluit van den 5. Aug. ll. no. 95. Na de bij dat Besluit genomene beslissing kan de ondergeteekende zich ontslagen achten van de taak om bij het aangevoerde in zijn rapport van den 22. July 1839 no. 5 nog meer te voegen, ten einde het onvoorzigtige aan te toonen, dat er naar zijn gevoelen in zou gelegen zijn, bijaldien met eene bloote verklaring zonder eenigen waarborg genoegen werd genomen. Overigens strekt de redenering van den Raad van State op dit stuk om te betoogen, dat de armen eener *erkende* Afgescheidene gemeente desnoods mede billijke aanspraak zouden hebben op subsidie uit de gemeentekas; doch juist die opmerking bewijst te meer de noodzakelijkheid om die erkenning niet te verleenen zonder waarborg tegen dat bezwaar der burgerlijke gemeenten, bijzonder ten plattelande.

Tot dusverre betreft de inhoud van dit rapport de drie aan het hoofd dezes vermelde bedenkingen, waaromtrent de Departementen voor de Hervormde Eeredienst en van Justitie eenstemmig hebben gedacht. Zij hebben hun gevoelen gegrond op den geest en de letter van het Koninklijk Besluit van den 5. July 1836 no. 75. Het daartegenover op zichzelve staande gevoelen des Raads van State rust daarentegen op eene *uitlegging* van dat Besluit. Volgens die uitlegging, indien de ondergeteekende de meening van den Raad wel heeft gevat, zouden de woorden van het Besluit art. 2 *a*: *wanneer in eenige plaats een eenigzins aanmerkelijk aantal personen toelating verlangen tot vrije uitoefening van hunne eeredienst in een daartoe bestemd gebouw of bijzonder huis enz.* — in beteekenis op hetzelfde nederkomen alsof er stond: *„wanneer binnen het rijk een aantal van meer dan 20 personen toelating verlangen tot vrije uitoefening van hunne eeredienst, die echter niet in de open lucht zal mogen plaats hebben enz."* Het verschil is te groot om niet vanzelve in het oog te vallen en de uitlegging als onjuist in het licht te stellen. U. M. heeft dan ook tegen het advies des Raads van State aan het overeenstemmend gevoelen van den ondergeteekende en den Minister van Justitie bij meergemeld Besluit van den 5. Augustus ll. no. 95 het zegel van Hoogstdeszelfs goedkeuring gehecht.

De twee overblijvende bedenkingen worden door den Raad in de *vijfde* en *zesde* plaats behandeld.

De eerste dezer twee bedenkingen betreft den persoon van *Duin*, die door negen solliciterende gemeenten als bedienaar is voorgesteld. De ondergeteekende heeft bij zijn rapport van den 23. Augustus ll. no. 10 de redenen opengelegd, waarom hij in de erkenning van dien persoon zwarigheid zag; doch de Minister van Justitie heeft bij zijne onder dat rapport gestelde consideratiën in de bepaalde weigering bedenking gezien en de Raad van State voegt zich bij dat gevoelen. De ondergeteekende erkent, dat de ten dezen aangevoerde bedenking niet ongegrond is, en maakt dus geene zwarigheid zich te vereenigen met het advies des Ministers van Justitie om in de overgelegde ontwerpen de zinsneden, welke genoemden persoon betreffen, te veranderen in voegen als daarbij voorgesteld.

De laatste bedenking, door den Raad in de *zesde* plaats behandeld, betreft de aangevoerde zwarigheid om denzelfden persoon als bedienaar van onderscheidene gemeenten te erkennen.

Het advies des Ministers van Justitie, gesteld onder het rapport des ondergeteekenden van den 6. Sept. ll. no. 3, bevat het voorstel om uit hoofde van dat bezwaar aan de daarbij genoemde requestranten nu reeds te kennen te geven, dat *Gezelle Meerburg* ten gevolge zijner erkenning als bedienaar bij de Afgescheidene gemeente in *de Werken en Sleeuwijk* bij geen andere gemeente als zoodanig in aanmerking zou kunnen komen.

De Raad van State ziet echter in het evengemelde geen bezwaar, vermits ook bij andere gezindheden meerdere gemeenten door eenen leeraar worden waargenomen. De Raad doelt zeker op het waarnemen van de dienst in gecombineerde gemeenten, en het geval staat dus met het tegenwoordige niet gelijk. Intusschen zou de ondergeteekende de door zijnen geachten ambtgenoot voorgestelde

bepaling min noodzakelijk achten, daar de erkenning van *Gezelle Meerburg* als leeraar in *de Werken en Sleeuwijk* hem geene de minste bevoegdheid zou geven in *nog niet* erkende gemeenten van Separatisten dienst te doen en er geene andere erkende in dien omtrek bestaan. Terwijl, indien zulks voor het vervolg het geval mogt worden, alsdan bij hare erkenning daarop kan worden acht geslagen.

De Raad van State komt ten besluite tot het advies

1° om aan de adressanten uit *de Werken en Sleeuwijk* de gevraagde toelating te verleenen zonder de door den ondergeteekende voorgestelde reserve betreffende een gebouw voor de eeredienst en zonder aan hunnen leeraar *Gezelle Meerburg* de verpligting op te leggen om geen dienst te doen in andere toegelatene gemeenten of bijeenkomsten.

Wat de bedoelde reserve betreft, deze kan niet worden weggelaten zonder een heilzaam beginsel te laten varen, en wat Gezelle Meerburg aangaat, het bedoeld verbod staat niet in het door den ondergeteekende overgelegd ontwerp-besluit, schoon het niet is weggelaten uit overeenstemming met het systema des Raads van State, maar uit hoofde van bovenvermelde consideratie; terwijl hij daarentegen, om verkeerde gevolgtrekkingen te voorkomen, bij zijn rapport van den 6. Sept. 1839 no. 3 voorstelde om dezelfde kennisgeving te doen, als waartoe hij bij missive van den heer Secretaris van Staat van den 25. Aug. 1839 no. 101 ten aanzien van die te *Groningen* is geauthoriseerd.

Het advies van den Raad is

2° om de overige stukken nader aan het Departement van den ondergeteekende te renvoyeren ter nadere instructie overeenkomstig de beginselen door den Raad van State ontwikkeld.

In den loop van dit rapport is de ondergeteekende gedurig in de noodzakelijkheid geweest om aan te toonen, dat die beginselen *niet* overeenkomen met de beginselen van Uwer Maj. gouvernement, bij besluiten van Hoogstdezelve uitgedrukt en bevestigd. De gewilde nadere instructie in den geest van den Raad zoude dus vooraf vorderen eene intrekking of althans geheele wijziging der genomen besluiten en afwijken van den door U. M. afgebakenden weg, hetwelk de ondergeteekende, gelijk gezegd is, niet alleen voor de kerk, maar ook voor den staat noodlottig zou achten.

Hij is derhalve verpligt U. M. eerbiedig in overweging te geven om te besluiten volgens de door hem overgelegde, bij de weder hierbij gevoegde rapporten liggende ontwerpen, behoudens de bovenvermelde wijziging opzigtelijk den persoon van *Duin*, door den Minister van Justitie voorgesteld.

. . . . [20]

(De Minister van Staat, enz.,
v. PALLANDT v. KEPPEL.)

---

[20]) Het slot van dit rapport bevat nog eenige opmerkingen over nader ingekomen adressen uit Almkerk en Emmikhoven, uit de grietenij Wymbritseradeel en uit Huizum, die met dezelfde motieven worden afgedaan.

198. Rapport van den Minister van Justitie aan den Koning, 21 Febr. 1840.

Herv. Eered.
10 Maart 1840 *no. 6.*

(kopy) *Aan den Koning*

no. 4. *'s Gravenhage,* den 21. Februari 1840

Commissorialen van den 12. Januari 1840 no. 80 enz.

Consideratiën en advies van den ondergeteekende.

De ondergeteekende kan zich met het rapport van den Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde en andere eerediensten van den 11. Februari 1840 no. 5 wel vereenigen.

Het eenige punt, waarin hetzelve van des ondergeteekenden vroeger advies afwijkt, betreft de kennisgeving, welke hij had voorgesteld te doen ten aanzien van *Gezelle Meerburg,* doch de ondergeteekende acht dit punt niet van zoodanig gewigt om er nader op aan te dringen, en kan alzoo wel berusten in hetgeen daaromtrent bij het vorenstaand is gezegd.

Na de breedvoerige wijze, waarop het Departement voor de zaken der Hervormde Kerk de beschouwingen van den Raad van State op den voet gevolgd en opgelost heeft, acht de ondergeteekende het niet noodig van zijne zijde nog iets daarbij te voegen, en zulks te minder, omdat de voornaamste punten welke in aanmerking komen bereids in Uwer Majesteits Besluit van den 5. Augustus ll no. 95 volkomen zijn beslist, en omdat de ondergeteekende niet kan geloven, dat het de bedoeling van Uwe Majesteit zoude wezen om *telkens bij iedere voorkomende gelegenheid de geheele zaak wederom opnieuw in haren geheelen omvang op te vatten,* telkens opnieuw de beraadslagingen te openen over punten, *welke door Uwe Majesteit na het rijpste overleg zijn beslist.*

Derhalve de vrijheid nemende zich te gedragen aan Uwer Majesteits opgemeld Besluit en met de beschouwingen, welke de ondergeteekende omtrent die zaak de eer had aan Hoogstdezelve voor te dragen, is de ondergeteekende in overeenstemming daarmede eerbiedig van oordeel, dat Uwe Majesteit overeenkomstig het vorenstaande rapport zoude kunnen besluiten [21]).

De Minister van Justitie,
(get.) VAN MAANEN.

---

[21]) Dit geschiedde bij Koninklijke Besluiten van 29 Febr. 1840 no. 110—127.

199—213

Daar slechts aan enkele gemeenten vrijheid verleend is, duren de moeilijkheden ook in 1840 voort.

De Afgescheidenen blijven ook op plaatsen waar zij niet zijn „toegelaten", hun bijeenkomsten houden. Ds De Cock breidt zelfs het terrein van zijn werkzaamheid tot over de landsgrenzen uit, wat aanleiding geeft tot diplomatieke stappen van de regeering van Hannover. Moet de Regeering daarop verklaren, dat zij aan deze dingen niets kan doen, — tegen het optreden der Afgescheidenen in het binnenland laat zij het oude vervolgingsapparaat intact. Inkwartiering bij Afgescheidenen, ontbinding van hun bijeenkomsten, wering van predikanten als ongewenschte vreemdelingen en vooral rechterlijke vervolgingen komen ook thans nog voor.

Intusschen valt er bij de Regeering toch een zekere afmatting te bespeuren. Zij laat de dingen meer op hun beloop dan vroeger. De Burgemeester van Leerdam, die de geregelde godsdienstoefeningen onder leiding van Ds Baaij aldaar alleen bij procesverbaal laat constateeren, wordt over zijn gebrek aan ijver niet op de vingers getikt. En ten aanzien van Bunschoten, waar in verband met een eigenaardige opwekkingsbeweging de sfeer in hooge mate gespannen is en de Burgemeester niet tegen zijn taak opgewassen blijkt, laat zij de regeling van zaken feitelijk geheel aan den waarnemenden Gouverneur der provincie over.

199. Missive van den Burgemeester van Bunschoten aan den Gouverneur van Utrecht, 14 Febr. 1840.

Herv. Eered.
30 April 1841 *no. 1 geheim.*

(kopy) *Aan den HoogEdG. Heer waarnemend Gouverneur der provincie Utrecht.*

no. 26. *Bunschoten,* den 14. February 1840.

Daar zich dezer dagen eenen geest van bijzonderen godsdienstijver in de gemoederen, zoo der afgescheidene als veele der onafgescheidene ingezetenen dezer gemeente geopenbaard heeft, waarvan men moeijelijk een denkbeeld kan vormen indien men zulks niet ondervonden heeft, en moet vragen: wat wil toch dit zijn, — zoo heeft deze geestdrift veroorzaakt, dat op onbepaalde tijden telkens gezelschappen der zoodanigen bijeenkomen of zamenvloeijen om onderling over den geestelijken toestand huns gemoeds te spreken, hetwelk dan soms bij afwisseling met gebed of gezang gepaard gaat[1]).

Daar ik het nu om de rust in de gemeente te bewaren in deze omstandigheid niet geraden vindt om deze partikuliere gezelschappen, welke dikwijls van het eene tot het andere huis overgaan, door de gewapende magt te verstooren als dezelve het getal van 20 te boven gaan, dewijl ik overtuigd ben, dat zulks bloedige tooneelen zoude kunnen teweeg brengen, — zoo vinde ik mij verpligt UHEdG. hiervan kennisse te geven, terwijl het mij voorkomt om in deze omstandigheid gematigdheid te gebruiken, in afwachting dat de gemoederen in eene bedaarde stemming zijn gebragt, en de militairen intusschen te gebruiken tot voorkoming van rustverstooring in de gemeente.

De Burgemeester van Bunschoten,
(get.) Z. HOOLWERF.

---

[1]) Zie voor de opwekkingsbeweging te Bunschoten H. de Cock, *Hendrik de Cock*[2], 469—477.

200. Missive van den Gouverneur van Utrecht aan den Minister van Eeredienst, 15 Febr. 1840.

Herv. Eered.
30 April 1841 *no. 1 geheim.*

Aan Zijne Excellentie den Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Eeredienst.

no. 1091 kabinet. *Utrecht,* 15 February 1840.

Ik heb de eer Uwe Excellentie hierbij te doen geworden het afschrift van eenen aan mij gerigten brief door den Burgemeester van Bunschoten betrekkelijk de Separatistische aangelegenheden aldaar.

Ik heb mij niet gemagtigd geoordeeld het voorstel, daarbij vervat, in te willigen, zonder daartoe van Regeringswege geäutoriseerd te zijn, te minder omdat ik niet vreemd ben aan het gevoelen, dat dezelve Burgemeester zich een te groot schrikbeeld van den voortgang der afgescheidene woelingen heeft gevormd, in verband tot zijne sedert eenigen tijd gekenmerkte wensch om van de surveillance, welke die woelingen noodzakelijk maken, te zijn ontslagen.

Indien ik geroepen ware mijn gevoelen omtrent het onderwerpelijk voorstel in te brengen, dan zou ik van meening zijn, dat òf het detachement zoude behooren te worden ingetrokken òf versterkt, om de wet te handhaven, welke behoort geëerbiedigd te worden.

Ik neem de vrijheid Uwe Excellentie te verzoeken mij met derzelver rescriptie op deze tegenwoordige te willen vereeren.

De waarnemend Gouverneur van de provincie Utrecht,
W. R. VAN HEECKEREN [2]).

201. Procesverbaal, opgemaakt door den Burgemeester van Bunschoten, 28 Febr. 1840.

Justitie.
16 April 1840 *no. 6 geheim.*

(kopy)

Pro Justitia. *Proces-verbaal.*

In het jaar achtienhondert en veertig, den vier en twintigsten February des avonds omstreeks zeven ure ben ik, ondergeteekende,

---

[2]) W. R. baron van Heeckeren van Brandsenburg (1776—1845); achtereenvolgens burgemeester en wethouder van Utrecht, lid van de Gedeputeerde Staten van Utrecht, lid van de Tweede Kamer; 5 Jan.—1 Oct. 1840 waarnemend gouverneur van Utrecht.

burgemeester der gemeente van *Bunschoten, Zeger Hoolwerf,* toevalligerwijs gewaar geworden, dat zich ten huijze van *Hendericus Niessen,* lid van 't gemeentebestuur alhier, twee vreemdelingen waren, zonder dat zij mij van hunne komst hadden kennis gegeven.

Daar gekomen zijnde, heb ik bij Hendericus Niessen, lid van het gemeentebestuur alhier, eene bijeenkomst gevonden van ruim 50 personen en twee vreemdelingen. Waarop ik hun gevraagd heb, hoe zij heete, wat hun komst alhier was en of zeij zich niet bij mij moesten aanmelden. Waarop zij mijn geantwoord hebben, leraars der Afgescheijdene gemeente te zijn, en hun naam was *S. van Velsen* en *De Haan,* en hun komst was om een bezoek te geven, en moet ik mij aanmelden: dit is nog tijd genoeg, en zij hadden alreeds een bijeenkomst.

Waarop ik Niessen heb gezegd: vriend, je bent bekend met de aanschrijving van de Gouverneur en dus je weet wel, dat je buiten de beveelen handelt; en daarop heb ik de beijeenkomst doen ontbinden.

Vervolgens heb ik *S. van Velzen* en *De Haan* elk door een soldaat laten vergezellen om reeden zij mijn geen reeden van hun komst hebben gegeven en zich al dadelijk bij hun aankomst heb(ben) te buiten gegaan.

De volgende dag, zijnde Di(n)gsdag den 25. dezer, is *De Haan* des avonds omstreeks 7 uur vertrokken naar Hilversum. Genoemde *S. van Velsen* heeft zich niet ontzien om zich van de soldaat *Wilkens,* welke hem tot ag(t)ervolging was gegeven, op een slinkse wijze te ontkomen uit het huis van Hendrik Hijne, en is daardoor in de gelegenheijd gekome om te kunnen doope in het huis van Gijsbert Hoolwerf, landman, wonende te Spakenburg, gemeente Buntschoten, welke strijdig is tegen de wet.

Bij ontdekking heb ik de veldwachter *Petrus Johannes Loenersloot* uitgezonden om hem op te spooren, en heeft hem des nagts (niet) kunnen ontdekken. Waarop ik hem des morgens vroeg weer gelast heb om hem op te spooren, waarop genoemde veldwachter hem gevonden heeft ten huijze van Jacobus Beukers, schoolonderwijzer der jeugd te Spakenburg. Waarop ik genoemde veldwachter heb gelast hem te gelasten om voor 12 ure de gemeente te verlaaten om reden hij tegen de wet heeft gehandeld, van Zijne Majesteijd den Koning genomen.

De veldwachter hem die order gelast hebbende, welke ik hem heb gelast, — waarop S. van Velsen zij: dat verwacht ik; waarop ik de veldwachter en een korporaal en vier soldaten heb naar hem toegezonden om hem dadelijk uit de gemeente te doen brengen.

Waarop hij mij gevraagd heeft te spreeken, welke ik hem geweijgerd heb, wijl ik gelast ben om niet in aanraking met die menschen te koomen. Niettegenstaande heeft hij de stoutmoedigheid genoomen om bij mij te koomen en mij de reden te vraagen, waarom hij de gemeente moest verlaten. Waarop ik hem heb geandwoord, dat hij tegen de bestaande wetten gehandelt hat, en om geen verdere ongeregelheijd in de gemeente te veroorzaken.

Ik heb genoemde S. van Velsen uit de gemeente laten brengen om de gemoederen van diegenige, welke niet tot de Cepratiste behoore niet gaande te make, welke reeds aan 't gissen waaren.

Van hetwelk ik dit procesverbaal heb opgemaakt op den eed

bij den aanvang mijne(r) bediening gedaan, te Bundschoten den acht en twintigste Februarij 1800 veertig.

De Burgemeester,
(get.) Z. HOOLWERF.

202. Missive van den Commissaris van Politie te Amersfoort aan den Procureur Generaal te Utrecht, 5 Maart 1840.

Justitie.
16 April 1840 *no. 6 geheim.*

(kopy) *Aan den EdelGrootAchtbare Heer Procureur Generaal van het Provinciale Geregtshof van Utrecht.*

no. 104. *Amersfoort,* den 5. Maart 1840.

Gisteren is binnen deze stad gekomen de predikant De Kok van de afgescheidene hervormde gemeente ten einde godsdienstoefeningen te houden, en zooals het gerucht ging, een huwelijk te voltrekken en kinderen te doopen. Dit heeft aanleiding gegeven, dat verscheidene lieden uit de gemeente Bunschoten naar hier zijn overgekomen om deze oefeningen bij te wonen; welk een en ander de aandacht van vele ingezetenen dezer stad heeft gaande gemaakt.

Te ongeveer zes ure, terwijl er eene oefening in de Koningsstraat werd gehouden, verzamelde zich een menigte volks, hoofdzakelijk uit de geringste volksklasse bestaande, in de Slijkstraat voor de woningen van Hendrik van Doornik en I. van Leuven, alwaar eenige Bunschoter boeren waren binnengegaan en na afloop der bovengemelde oefening almede eene vergadering zoude plaats hebben.

Nadat deze menigte aldaar eenige oogenblikken had gestaan, is uit hun midden van alle kanten met steenen op de deuren en glazen dezer woningen geworpen, zoodat dezelve spoedig waren verbrijzeld, terwijl de daaruit komende personen almede met steenen werden nagesmeten en door een gedeelte der menigte vervolgd wordende, verschillende baldadigheden moesten verduren. Bij mijne komst aldaar hebben deze baldadigheden dadelijk opgehouden, terwijl de menigte op mijne aanmaning zonder eenig geweld te hebben behoeven te gebruiken, uiteen is gegaan en langzamerhand naar hunne woningen teruggekeerd.

Drie personen, welke als daders werden opgegeven, zijn op mijne last gearresteerd en in bewaring gebragt, doch op heden na hen te hebben verhoord, uit hoofde er uit de ingewonnen informatiën geen directe bezwaren tegen hen gerezen zijn om bevel tot voorloopige aanhouding te geven, weder in vrijheid gesteld, om verder door den regter te worden vervolgd.

Ik heb vermeend UEdGrAchtb. hiervan te moeten kennisgeven.

De Commissaris van Policie te Amersfoort,
(get.) H. J. LEINWEBER.

203. Missive van den Procureur Generaal te Utrecht aan den Officier van Justitie te Amersfoort, 6 Maart 1840.

Justitie.
16 April 1840 *no. 6 geheim.*

(kopy) *Aan den Heere Officier van Justitie bij de Arrondissementsregtbank te Amersfoort* [3]).

no. 5 geheim. *Utrecht,* den 6. Maart 1840.

Door Zijne Excellentie den Minister van Justitie vertrouwelijk belast met het onderzoek der godsdienstige woelingen in de gemeente Bunschoten, vermeen ik aan Hoogstderzelver wenschen niet beter te kunnen voldoen dan even vertrouwelijk mij tot UEdAchtb. te wenden.

De Burgemeester van Bunschoten heeft aan den heer waarnemenden Gouverneur een zoo schrikbaar tafereel opgehangen van de separatistische aangelegenheden in zijne gemeente, dat het den heere waarnemende Gouverneur oppervlakkig is voorgekomen, dat ZijnEdAchtb. zich daarvan een te groot schrikbeeld had gemaakt; weshalve ZijnHEdGestr. het oorbaar heeft geoordeeld den Minister van Staat, belast met de Generale Directie van de zaken der Hervormde Kerk te raadplegen, die op zijne beurt het raadzaam en voorzigtig achtende omtrent den waren staat van zaken in voorzeide gemeente door eenen anderen dan den administratieven weg *zekere* berigten te erlangen, den Minister van Justitie heeft verzocht, daartoe wel pogingen te willen aanwenden, en tevens bij de beantwoording van dit verzoek zijne gedachten te dezer zaak mede te deelen.

Ik verzoek UEdAchtb. mitsdien dienaangaande een naauwkeurig en zooveel mogelijk volledig onderzoek te willen bewerkstelligen en mij zoo spoedig zulks mogelijk zal zijn daarvan den uitslag te willen kenbaar maken, onder bijvoeging tevens van zoodanige aanmerkingen als waartoe de zaak aanleiding mogt geven.

De Prokureur Generaal bij het Provinciale
Geregtshof van Utrecht,
(get.) v. BAUMHAUER.

204. Proces verbaal in zake gebeurtenissen te Bunschoten, 9 Maart 1840.

Justitie.
16 April 1840 *no. 6 geheim.*

(kopy)

Pro Justitia. *Proces verbaal.*

Op heden den negenden Maart 1800 veertig des namiddags ten vijf uren compareerden voor ons, *Zeger Hoolwerf,* burgemeester

[3]) F. J. Gallé.

der gemeente Bunschoten, *Jan Baas,* oud zes en dertig jaren, van beroep visscher, en deszelfs huisvrouw *Willempje Poort,* vroedvrouw, beiden wonende in deze gemeente Bunschoten te Spakenburg, met de navolgende aanklagte.

De comparanten verklaren, dat op Zondag den achtsten Maart dezes jaars te hare huize godsdienstige vergaderingen zijn gehouden, en dientengevolge hare woning ter voorkoming van zoogenaamde overtreding des morgens aan beide deuren van hun huis met eene militaire wacht (was voorzien), doch (deze) posten des namiddags zich hadden verwijderd, waardoor de burgerij in het denkbeeld verkeerde, dat — evenals wel vroeger het geval geweest is — geene vervolging of keering zoude plaats hebben.

Doch omstreeks een uur des middags kwam eene gewapende wacht met de bajonet op het geweer in hunne woning, welke de aanwezige telde en de overige menschen welke nog aankwamen, weerden; doch geen wacht voor de andere deur staande, gingen de menschen daar in, waarop gemelde militair, genaamd Schoeman, de deur sloot en zich voor de andere deur plaatste, waarna de vrouw des huizes dezelve weer opende.

Ten een ure namiddags kwam J. Heuveling, assessor bij het Plaatselijk bestuur van Bunschoten, vergezeld van veldwagter en militaire magt, gebiedende de vergadering uiteen te gaan, waarop zich de helft der aanwezige verwijderden, terwijl de anderen niet zeer genegen scheenen de plaats van godsdienstige bijeenkomst te verlaten.

En den assessor, ziende dat de militaire reeds begonnen geweld te plegen, begaf zich op eene kleinen afstand van het huis.

De militairen sloten oogenblikkelijk de voordeur toe, terwijl de militair Wilkens zich in de andere deur plaatste met een uitgetogen bajonet en daarbij ieder die hem nabij kwam, op eene moor(d)dadige wijze dreigde, belettede hij de in huis zijnde den uitgang, zoodat sommigen burgers de vengsters van ons huis uit en in gingen. De militairen lieten ook dit niet toe en begonnen in alle verwoedheid de grootste gruwelen en ongeregeldheden te plegen. Zelfs toen de huisvrouw de deur van de grendelen afdeed, plaatste genoemde *Wilkens* zich voor de deur en belette *Heintje Poort* en *Aaltje van de Geest* de uitgang. Sommige militairen sloegen met de kolven van hunne geweren naar de menschen, waardoor zij meenigeen kleine wonden hebben toegebragt. Anderen hebben zij met sabel en bajonet de kleeren van het lijf vernield. Een der gewapende manschappen, genaamd *Schoeman,* ging zooverre, dat hij zijn geweer in mijn huis laadde, en terwijl hij het aanleide om onder de weerloze burgers te schieten, grepen hem anderen en belettende hem zulks. Een ander manschap, genaamd *Halberstad,* scheen het gemunt te hebben om personele zaken op *Geertje Heinen,* dienstbaar en wonende te Bunschoten, deed haar de moordadigste bedreigingen en (deze) heeft in een afgelegen hoek van mijn huis meenig een bajonetsteek op haar kerkboek afgekeert.

De menigte menschen die buiten huis waren, verstaande, hoe schouw [4]) het binnen toeging, begaf zich den burger *Wouterus Beukers,* kweekeling aan de dorpsschool te Bunschoten, tot den

---

[4]) Schouw = wild, woest.

bovengenoemde assessor en veldwachter *P. van Loendersloot* en sprak, dat de militaire verre boven in de wet bepaalde orders gingen, en vroeg of zij hun zulk een last had(den) gegeven; die hem daarop antwoorden, dat dit alles geschieden tegen zijne orders. Beukers met eenige ingezetenen hielden aan bij den assessor om hem andermaal tot de woning te begeven, terwijl de militairen de burgers mishandelde, hoewel er niemand in of uit konde, zij eenige glazen insloegen en er reeds een groot deel huisraad en meubelen verbrijzeld en vertraden werd. Waarop de assessor is gekomen, de zaak in oogenschouw nam en verklaarde er niets aan te kunnen doen, maar riep de commanderende sergeant; waarna men eenige burgers geweldadig uitwierp, daarbij de bovengemelde *A. Halberstad* met een boos opzet den burger *Hendrik Koelewijn*, visscher, wonende te Bunschoten, met een bajonet in zijn bil stak. Intusschen kwam de Burgemeester en zonder geweld te plegen hebben de nog aanwezigen, meest kinderen, zich verwijdert.

Waarvan getuigen zijn *Jacobus Poort*, landman, *Willem van de Kock*, ontvanger der eem- en havengelden, *Geertje Heinen*, dienstbaar, *Hendrikje Koelewijn* en *Rijntje van de Kock*, beiden zonder beroep, alsmede bovengemelde *Wouterus Beukers*, alle wonende te Bunschoten.

De comparanten zijn bereid om hunne klagten als ten vollen met de waarheid overeenstemmende met eeden te bevestigen, en hebben dit procesverbaal opgemaakt te Bunschoten den negende Maart 1800 veertig en nevens ons onderteekend.

(get.) J. BAAS.
W. POORT.

Burgemeester
Z. HOOLWERF.

205. Procesverbaal in zake gebeurtenissen te Bunschoten, 10 Maart 1840.

Justitie.

16 April 1840 *no. 6 geheim.*

(kopy)

Pro Justitia. *Proces-verbaal.*

Op heden den tienden Maart 1840 des namiddags ten zes uur compareerde voor mij, *Z. Hoolwerf,* burgemeester der gemeente van Bunschoten, Jan Heuveling, assiesor in de gemeente Bundschoten, met de volgende aanklagt:

Als tegen *Willem van der Kolk*, landman, *Jacobus Poort*, landman, *Jan Baas*, visscher, en *Albert van Omme*, visscher, alle wonende in de gemeente Bundschoten; daar ik, Jan Heuveling, assiesor, belast was des Zondags nademiddags den achsten j.l. met het tegengaan in de overtreeding der bijeenkomste, en daar er des middags een overtreeding was ten huijzen van *Jan Baas*, visscher,

van ruim zestig personen; waarop ik *Jan Baas* riep en zee dat er over het getal waaren, waarop hij zij: zij zijn in huis geloopen; waarop ik volgens de bestaande order driemaal in den naam des Konings hun heb gelast zich uit elkander te begeven; waarop de vier hierin vermelde persoone zijde, dat zij het niet dede, dat zij liever als martelaaren wilden sterven als uiteengaan; waarop ik de gewapende magt heb laten binnenkoomen om ze te doen ontbinden, welk de gewapende magt met veel moeite heeft gedaan gekreegen, uit hoofde zij zich ertegen verzet hebben; terwijl *Aard Oudsten*, visscher te Spakenburg, zich niet ontzien heeft een stoel op te nemen om de sergeant, kommandant van het detacement te Bundschoten, zoo hij het niet gekeerd, ermee op het hoofd te slaan; en *Wouterus Beukers*, kweekeling in het onderwijs der jeugd te Bundschoten, heeft zich niet ontzien de fuselier *Van Dalen* een slag in 't gezigt te geven.

Waarvan de Burgemeester kennis aan de waarnemend Goeverneur heeft gegeven, en waardoor dit proces wat laat is ingezonden.

Waarvan proces-verbaal gemaakt is en geschied door mij, Burgemeester der gemeente Bundschoten, den tiende Maart 1800 veertig.

De Burgemeester van Bunschoten,
(get.) Z. HOOLWERF.
JAN HEUVELING.

206. Missive van den Burgemeester van Bunschoten aan den Gouverneur van Utrecht, 10 Maart 1840.

Herv. Eered.
30 April 1841 *no. 1 geheim.*

(kopy) *Aan den HoogEdG. Heer waarnemend Gouverneur der provincie Utrecht.*

Bunschoten, den 10. Maart 1840.

Ik heb de eer UHEdG. te berigten van het voorgevallene alhier op Zondag den 8. dezer. Des middags om 1 uur was er een overtreeding van ruim 60 personen bij *Jan Baas* te Spakenburg, waarop de assessor Heuveling is gekomen, ze gelast tot 3 maal toe in den naam des Konings dat ze uiteen zoude gaan; waarop *Peter Koelewijn* antwoorden: Het is geen wet van den Koning, maar het is de wet van de Burgemeester. Waarop de assessor nog onderscheidene male waarschouwde van uiteen te gaan, waarop *Willem van de Kolk, Jacobus Poort, Jan Baas* en *Albert van Omme* zeide: Wij willen liever als martelaren sterven eer wij uit malkander gaan. Waarop de genoemde assessor last gaf aan de sergeant-kommandant van het detachement om ze te doen ontbinden. Waarop de sergeant-kommandant is binnengekomen en heeft ze nog eenmaal gevraagd, of ze er goedwillig uit wouwe gaan, waarop hij hetzelfde antwoord kreeg als de assessor. Waarop de sergeant

gelast heeft aan de manschappen om ze er uit te drijven. Waar zij zich met geweld hebben tegen verzet en geprobeerd de soldaten de geweren af te nemen en eene *Aard Oudste,* heeft een stoel opgenomen om als het mogelijk was de sergeant mee op het hoofd te slaan. Deze zag het en nam hem dezelve af. Het detachement is wel een half uur bezig geweest om de bijeenkomst er uit te krijgen, want ze hebben niet alleen binnen, maar ook buiten de deur zich verzet en getracht er weer binnen te komen; maar het detachement is het toch op het lest meester geworden. Maar het was kompleet of geheel Spakenburg in oproer was. De menschen hadden geen vrije gang meer naar de kerk, daar het juist het oogenblik was, dat de Gereformeerde godsdienst zou beginnen.

De assessor lastgevende aan de veldwachter om mij te waarschuwen, wijl ik er omstreeks ¼ uur vandaan woon, waar ik mij dadelijk te paard heb dernaartoe begeven; daargekomen zijnde, was de eerste bijeenkomst ontbonden en er waaren er opnieuw alweer 30 bijeen, welke (ik) door de militaire magt weer heb moeten doen ontbinden.

Uit hoofde de posten bij de andere oefeninghuize waaren ingetrokken om de gemelde oefening te doen ontbinden, zoo zijn zij weer in de gelegenheid gekomen om zich weer in andere huizen te verzamelen met nog grooter getal, en ik heb het niet raadzaam geoordeeld om ze weer te doen ontbinden uit hoofde het detachement met de eerste ontbinding al zoo veel geweld heeft moeten gebruiken en het te zwak beoordeelde er weer aan te beginnen.

Wijders heb ik de eer UHEdG. te verzoeken om mij eenige inlichtingen te geven, hoe omtrent te handelen om hun vrij te laten oefenen of het te keeren, daar het detachement hier te zwak is om het te keere; maar zoo zij vrij kunnen oefenen, is het detachement sterk genoeg om de rust in de gemeente te bewaren. Reeds ben ik al vier zondagen in de weer geweest, en als men des avonds denkt dat het oefenen gedaan is, dan beginnen zij nog weer, en dat duurt tot in de nagt toe. Alle dagen komen mij de menschen klagen welke niet tot de Afgescheidene behooren, en zeggen dat zij niet meer met rust naar de kerk kunnen gaan, zooals laatstleden Zondag nog is gebeurd.

Wijders heb ik de eer UHEdG. te berigten, dat er door de Separatisten procesverbaal tegen de assessor Heuveling en de militaire is gemaakt en naar de Regtbank te *Amersfoort* is gezonden, en door den assessor *Heuveling* tegen de Separatisten.

De Burgemeester van Bunschoten,

(get.) Z. HOOLWERF.

207. Missive van den Gouverneur van Utrecht aan den Minister van Eeredienst, 16 Maart 1840.

Herv. Eered.
30 April 1841 *no. 1 geheim.*

Aan Zijne Excellentie den Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.

no. 1098 kabinet. *Utrecht,* den 16. Maart 1840.

Het schijnt dat de woelingen der Separatisten te Bunschoten merkbaar zijn toegenomen. Ik heb mij alzoo verpligt gevonden het commando over het aldaar ingelegerde detachement weder aan een officier te doen opdragen.

De ongeregeldheden welke op den 8. dezer aldaar zijn gepleegd, zijn van eenen veel ernstiger aard als zich vroeger deed opmerken.

Uwe Excellentie zal zich daarvan kunnen vergewissen door het lezen van den brief des Burgemeesters dier gemeente daartoe betrekkelijk, welke ik de eer heb Uwe Excellentie bij afschrift hierbij — in verband tot mijn schrijven van den 15. February 1840 no. 1071 kabinet — nevens dezen aan te bieden.

De waarnemend Gouverneur van de provincie Utrecht,
W. R. VAN HEECKEREN.

208. Rapport van den Procureur Generaal te Utrecht aan den Minister van Justitie, 26 Maart 1840.

Justitie.
16 April 1840 *no. 6 geheim.*

Aan den Heere Minister van Justitie te 's Gravenhage.

no. 6 geheim. *Utrecht,* den 26. Maart 1840.

Onder terugzending der bij Uwer Excellenties letteren van den 5. Maart jl. no. 1 geheim gevoegde stukken heb ik de eer haar aangaande het onderwerp daarin vervat mede te deelen:

Dat ik zooveel mogelijk alles heb trachten in te zamelen, wat UHEdGestr. in staat konde stellen om de zaak rijpelijk te overwegen en maatregelen te beramen om het kwaad, dat dagelijks door de onvoorzigtigheid van den Burgemeester van *Bunschoten* kan toenemen, krachtdadig tegen te gaan.

Voor het tegenwoordige wel is waar is er nog geene vrees en heb ik met den heer Officier van Justitie bij de Arrondissements-regtbank van *Amersfoort* afgesproken een waakzaam oog te houden zoowel op *Bunschoten* als op *Amersfoort,* alwaar ook woelingen, en wel door *Bunschoters* aangezet, schijnen plaats te grijpen, den gang der zaken op beide plaatsen te blijven bespieden en mij van

het minste dat aldaar gebeuren mogt, dadelijk kennis te doen dragen.

Evenwel ontveins ik niet dat, wanneer te *Bunschoten* niet eene voorzigtige hand de gemoederen leidt en standvastig doch beraden en regtvaardig de buitensporigheden tegengaat, men het later te betreuren zal hebben, aan eenen ambtenaar — wanneer men hem ook de beste inzigten vooronderstelt, hetgeen evenwel betwijfeld wordt, daar hij door de meesten zelf als Afgescheidene wordt uitgekreten — de leiding van eene zoo teedere aangelegenheid te hebben toevertrouwd.

Volgens de ingewonnen berigten bestaat hetgeen tegenwoordig te *Bunschoten* gebeurt in dweeperij, welke meer en meer toeneemt. Men verbeeldt zich in eene godsdienstige vervoering te zijn, kruipt angstig langs den grond, gevoelt zich opeens verlicht, werpt eenige gewaande duivels van zich en vertoont zich als gelouterd dan in het openbaar, soms psalmen zingende en soms dansende en springende. Kinderen roepen elk die het dorp inkomt, troepsgewijze toe: *Bekeert U!* Men verbeeldt zich hemelsche gezigten en engelen te zien; dit gaat zoover, dat men zijn vee en alles verwaarloost om den ganschen dag tezamen te bidden, te zingen en te spreken wat de Geest ingeeft. Bij dit alles komt bij sommigen der ingezetenen, die de zaak onbevooroordeeld beoordeelen, alsook aan de deftigste inwoners der stad *Amersfoort,* het gedrag van den Burgemeester zeer bedenkelijk voor. Hij plaatst bijvoorbeeld militairen voor een huis waar geoefend *zal* worden, met den last om tot het getal van twintig personen binnen te laten. Wie daar boven het huis wil binnengaan, wordt wrevelig teruggedreven en soms mishandeld. Intusschen gebeurt er op dat oogenblik nog *niets,* dat binnen het bereik der Strafwet zoude vallen. Het geeft evenwel botsingen, maakt baloorig en is meestal de oorzaak van tegenweer, waarvan de gevolgen niet te voorzien zijn. Menigeen schuilt onder den dweependen hoop, die zulk eene handelwijze voor misbruik van magt uitkrijt en de gemoederen tot gisten brengt.

De Burgemeester is een eenvoudige boer, die met moeite zijnen naam kan schrijven, en voor wien men evenmin als *voor den protestantschen predikant aldaar* [5]) immer eenigen eerbied heeft betoond noch zal betoonen in een op zichzelf gelegen dorp, alleen uit visschers en koehouders of veeboeren bestaande.

Al het gebeurde wijkt daarin van het overige Separatisme af, dat het eerste zich door uitwendige teekenen van dweeperij naar buiten vertoont, terwijl het laatste meer binnen de huizen met godsdienstige bemoeijingen zich bezighoudt.

Wanneer men met meerdere bedaardheid en tevens zoo het *noodig* was, met klem te werk ging, zoude het mij niet bevreemden, dat de verwaarloozing der tijdelijke en ligchamelijke behoeften vanzelve de verrukkingen van den geest zal doen bedaren, vooral wanneer het gebrek zal beginnen zich te doen gevoelen.

Ook te *Amersfoort* bestaan vele Separatisten, waaronder sommige leden van den gegoeden middelstand behooren; zij gedragen

---

[5]) J. M. Bredée (1780—1855); 1807 predikant te Nes op Ameland, 1811 te Schraard, 1825 te Hauwert, 1828 te Bunschoten; 1849 emeritus; overleden te Soest.

zich intusschen tot nog toe naar de voorschriften der wet en vergaderen in drie of vier afzonderlijke huizen in onderscheidene oorden der stad, altoos onder het getal van twintig in elke dier woningen blijvende; en wanneer een hunner zoogenaamde predikanten aankomt, dan gaat hij die huizen rond.

. . . . [6])

Na rijpe overweging is het mij voorgekomen, dat wanneer het bestuur te *Bunschoten* in de handen van eenen voorzigtigen, onpartijdigen, standvastigen en tevens regtvaardigen ambtenaar kon worden gegeven, het welligt onnoodig zoude zijn de militaire magt aldaar te vermeerderen en hierdoor de gemoederen nog meer op te zetten; doch dat het in de bestaande omstandigheden allernoodwendigst is, de ongelegenheden, die uit de handelwijze van den thans aanwezigen Burgemeester ontstaan en dagelijks toenemen, niet te laten voortduren.

Ik bid om verschooning, wanneer ik niet omstandiger over deze zaak aan UHEdGestr. schrijf. Mijne oude kwalen hebben mij in de laatste veertien dagen weder zoodanig aangetast, dat ik mij tot geene inspanning in staat gevoel; evenwel heb ik niet willen nalaten deze zaak zelf te behandelen [7]).

De Prokureur Generaal bij het Provinciale Geregtshof van Utrecht,

v. BAUMHAUER.

209. Missive van den Minister van Eeredienst aan den Gouverneur van Utrecht, 13 April 1840.

Justitie.

16 April 1840 *no. 6 geheim.*

(kopy)

Aan den Heer Gouverneur der provincie Utrecht.

's Gravenhage, den 13e April 1840.

Ik heb met veel belangstelling ontvangen en overwogen UHEG. missives van den 15. February en 16. Maart ll. omtrent den staat van zaken te *Bunschoten* met betrekking tot de woelingen der Separatisten aldaar; terwijl ook Zijne Excellentie den heer Minister van Justitie wel heeft willen voldoen aan mijn verzoek om daaromtrent nadere informatiën en inlichtingen te bekomen.

---

[6]) Opsomming der bijgevoegde stukken.

[7]) De Minister van Justitie zond de berichten van den Procureur Generaal te Utrecht bij missive van 6 April 1840 no. 3 geheim door aan den Minister van Eeredienst, met bijgevoegd advies, waarmede het schrijven van dezen Minister aan den Gouverneur van Utrecht — zie hieronder no. 209 — zakelijk overeenkomt [Herv. Eered. 30 April 1841 no. 1 geheim].

Alle berigten bevestigen de juistheid van het door UHEG. aangemerkte omtrent den Burgemeester van *Bunschoten* en bewijzen de noodzakelijkheid van den genomen maatregel om het commando over het aldaar ingelegerd detachement weder aan een officier op te dragen.

Het schijnt zelfs dat die Burgemeester verdacht wordt gehouden van het begunstigen der Separatisten; dan, wanneer zoodanig vermoeden ongegrond mogte zijn, dan kan men niet ontkennen, dat zijne geheele handelwijze door onbekwaamheid en gebrek aan beleid gekenmerkt wordt; terwijl juist te Bunschoten, bij de daar heerschende opgewonden en dweepachtige stemming, eene voorzigtige hand gevorderd wordt, die standvastig, doch beraden en regtmatig de buitensporigheden tegengaat.

Ik wil mij intusschen vleijen, dat het aanwezen van een officier als militair commandant meerdere doelmatigheid en klem zal geven aan de maatregelen tot handhaving van rust en orde.

Ware zulks het geval niet, en mogten nieuwe ongeregeldheden te *Bunschoten* voorvallen, dan zoude welligt UHEG. zich verpligt kunnen achten om daartegen de maatregelen te nemen welke in uw bereik zijn, of wel zoodanige te provoceeren als de noodzakelijkheid kan vorderen.

De Minister van Staat enz.,
(get.) VAN PALLANDT VAN KEPPEL.

210. Rapport van den Procureur Generaal te 's Gravenhage aan den Minister van Justitie, 9 Juli 1840.

Justitie.
18 Juli 1840 *no. 2 geheim.*

Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van Justitie.

no. 273. *'s Gravenhage,* den 9. July 1840.

Uwe Excellentie heeft op den 1sten dezer loopende maand in mijne handen gesteld de hiernevens teruggaande requeste aan Zijne Majesteit den Koning, ingediend door *Scholte* te *Utrecht,* zich beklagende, dat bij de voortdurende vervolgingen voor de Arrondissementsregtbank te *Gorinchem* tegen de Afgescheidenen te *Leerdam* ingesteld, door zekeren geregtsdienaar *Wiske* een valsche eed zoude zijn afgelegd; en zijne Majesteit verzoekende in ernstige overweging te willen nemen, of het niet raadzaam zoude zijn om hangende de deliberatiën over de ingeleverde requesten der Afgescheidenen, het openbaar ministerie bij de verschillende regtbanken eenen wenk te doen toekomen om de vervolgingen te staken.

Daarop zullende dienen van berigt, consideratiën en advies, heb ik de eer Uwe Excellentie voor te dragen:

Dat bijna wekelijks voor de Regtbank te Gorinchem teregtstaat zekere *Gerrit Baaij,* vroeger kaaskruijer en knecht in eene zeep-

ziederij te *Hoorn*, thans zich noemende leeraar des goddelijken Woords te Leerdam [8]).

Deze man gaat voort, geregeld telken Zondage tweemalen godsdienstoefeningen te houden en de vergaderingen der Afgescheidenen te *Leerdam* met gebed en godsdienstige rede voor te gaan. Hij heeft nog Woensdag den 1sten dezer maand bij gelegenheid hij als beklaagde voor de Regtbank te *Gorinchem* verscheen, openlijk en met zekere hoogmoedige aanmatiging verklaard, dat hij niettegenstaande de veroordeelingen derzelve Rechtbank en niettegenstaande het niet verleenen van de aangevraagde erkenning der gemeente te *Leerdam*, niet zoude ophouden deze godsdienstige bijeenkomsten voortdurend te besturen en dat hij alzoo stervende nog wenschte te prediken.

De beklaagde *Baaij* heeft telken reize bij zijne verdediging den geregtsdienaar *Van Wiske* en den veldwachter van Leerdam beschuldigd eenen valschen eed te hebben afgelegd — en deze beschuldiging wordt ook door den suppliant aan Zijne Majesteit herhaald —, doch geheel ten onregte.

De zaak is deze: de processen-verbaal worden in deze zaken door den eersten assessor te *Leerdam* opgemaakt op aangifte van den geregtsdienaar *Van Wiske* en veldwachter *Van Oort*. In deze processen-verbaal wordt verklaard — en dit bevestigt zich dan ook telken reize bij de behandeling dezer zaken —, dat de bewuste vergaderingen zeer talrijk zijn en meest het getal van 3 à 4 honderd menschen beloopen; terwijl dan gewoonlijk een vijftigtal daarbij bij name opgegeven wordt. Het spreekt wel vanzelve, dat bij deze opgave der namen zeer ligtelijk eene vergissing kan plaatshebben, doch deze vergissing schijnt mij toe van weinig aanbelang te zijn, daar het bezwarende der opgave in het *getal* en niet in de *namen* der aanwezigen gelegen is. Wanneer nu de aangevers als getuigen worden gehoord, beëedigen zij zoodanig proces-verbaal niet, maar bepalen zich om naar hun beste weten en voor zooveel zij zich herinneren kunnen die personen op te noemen, welke zij in die vergaderingen meenden te herkennen. Hunne verklaringen komen meestal overeen met de verklaringen der ter audientie [9]) als getuigen gehoorde Afgescheidenen zelve, en op deze gezamenlijke getuigenissen zoowel als op de volmondige erkenning van den beklaagden, volgt gewoonlijk de regtmatige condemnatie.

Er is derhalve hier geen schijn of schaduw van eenen afgelegden valschen eed, veelmin van eene veroordeeling van Afgescheidenen, welke op eenen zoodanigen eed zoude berusten.

Wat nu aangaat des suppliants verlangen, dat hangende Zijner Majesteits deliberatiën alle regtsvervolgingen tegen Afgescheidenen zouden worden gestaakt, — zoo zij het mij vergund op te

---

[8]) G. Baay, na opleiding door Ds Scholte te Utrecht, van April 1840 tot Augustus 1845 predikant te Leerdam; in 1845 geschorst, daarna toegetreden tot de gemeente van Zuid-Beyerland, aldaar na vereffening van zijn zaak te Leerdam als opziener in woord en leer beroepen; Aug. 1846—Febr. 1848 te Apeldoorn; daarna vertrokken naar Wisconsin in N. Amerika; vgl. J. van Hinte, *Nederlanders in Amerika*, I, blz. 161, 162, en Joh. de Boer, *De Geref. Kerk van Zuid-Beyerland 1836—1936*, blz. 20, 21.

[9]) Audientie = terechtzitting.

merken, dat ik mij *in mijne ambtsbetrekking* onbevoegd acht mij te verdiepen in beschouwingen, in hoeverre het wenschelijk en uit een staatkundig oogpunt raadzaam zoude zijn te achten, dat aan de Afgescheidenen, die zulks zouden verzoeken, de verlangde autorisatie tot het houden van vergaderingen door de Regering werd toegestaan; en dat ik, mij bepalende tot den kring mijner beoordeeling en alzoo eener bloot juridieke beschouwing, het daarvoor meen te moeten houden, dat zoolang de toestemming der Regering niet *is* verleend, de vereenigingen der Afgescheidenen, van hoedanige hier sprake is, als een *delict* moeten worden aangemerkt, bij art. 291 van het Lijfstraffelijk Wetboek voorzien; en dat het mitsdien bij het bestaan van een *delict* niet kan te pas komen, het openbaar ministerie te verbieden om daartegen overeenkomstig deszelfs verpligting te waken.

Op grond van het bovenstaande ben ik van gevoelen, dat des suppliants geheel onbevoegdelijk gedane klagte en verzoek zal behooren te worden gehouden buiten dispositie [10]).

De Prokureur Generaal bij het Provinciaal
Geregtshof in Holland,

W. J. JUNIUS VAN HEMERT [11]).

---

[10]) In zijn rapport aan den Koning d.d. 18 Juli 1840 no. 2 geheim vereenigt de Minister zich geheel met de meening van den Procureur Generaal en adviseert hij het adres te houden buiten beschikking.

[11]) Jhr Mr W. J. Junius van Hemert (1790—1858); 1811 advocaat; 1830—1842 lid van de Tweede Kamer; 1845—1848 lid van de Eerste Kamer; sedert 1838 procureur generaal bij het Prov. Gerechtshof van Zuidholland. Hij behoorde evenals zijn vrouw en zijn ouders tot den Haagschen Réveilkring; vgl. W. de Clercq, *Dagboek*, II, blz. 158. Zijn vrouw (blz. 122) was een vriendin van mevrouw Groen. Twee van hun zoons, W. J. (1821—1887) en G. C. (1822—1887), studiegenooten van G. de Clercq te Leiden; vgl. Meertens, *De jeugd van G. de Clercq* (1821—1843), in: *De Gids*, Apr. 1944, blz. 20, noot 2.

211. Missive van den Minister Resident [12] *van Hannover aan den Minister van Buitenlandsche Zaken, 17 Aug. 1840* [13].

Justitie.
2 Sept. 1840 *no.* 7 *geheim.*

(kopy) *A son Excellence Monsieur le Baron Verstolk de Soelen* [14]*, Ministre des Affaires Etrangères etc.*

La Haye, le 17. Août 1840.

Monsieur le Baron,

Depuis quelque tems on a dû remarquer dans les communes réformées du comté de Bentheim un esprit de Séparatisme ecclésiastique, que tous les efforts de l'autorité n'ont pu réusir à supprimer jusqu'à ce jour.

C'est du Royaume des Pays-Bas que cet esprit de Séparatisme

---

[12]) Resident = zaakgelastigde van een regeering bij een andere regeering.

[13]) Deze in het Fransch gestelde brief luidt in vertaling als volgt:

Aan Zijne Excellentie den Heer Baron Verstolk van Soelen, Minister van Buitenlandsche Zaken enz.

's Gravenhage, den 17. Augustus 1840.

Mijnheer de Baron,

Sedert eenigen tijd heeft men in de Hervormde gemeenten van het graafschap Bentheim een geest van kerkelijk separatisme moeten opmerken, dien het de autoriteiten ondanks alle daartoe aangewende pogingen tot op den huidigen dag niet gelukt is te bedwingen.

Het is uit het Koninkrijk der Nederlanden dat deze geest van separatisme in genoemd graafschap is overgebracht; en hij is voornamelijk onderhouden door een zekeren heer Kock, welke een door de Nederlandsche regeering afgezet of wel geschorst bedienaar van den godsdienst uit Groningen moet zijn.

Verscheidene malen en vooral in Mei van dit jaar heeft de heer Kock zich naar het graafschap Bentheim begeven, heeft er medewerking verleend aan de bijeenkomsten van deze sectarissen, heeft hun het heilig Avondmaal toegediend, is overgegaan tot het doopen van een kind en heeft zelfs ouderlingen benoemd.

Het Bestuur van Osnabrück heeft aan het gerecht van Bentheim bevolen de gangen van dien persoon na te gaan, hem te doen aanhouden als hij zich nog eens in het graafschap vertoonde, hem over de grens te doen zetten en hem aan te zeggen niet terug te keeren.

Maar ter zelfder tijd heeft het Bestuur van Osnabrück zich gewend tot het ministerie van Eeredienst te Hannover om te verkrijgen, dat de Regeering van Zijne Majesteit den Koning van Hannover die feiten zou mededeelen aan de Nederlandsche Regeering, haar daarbij den wensch te kennen gevende, dat van haar kant de Regeering van Z. M. den Koning der Nederlanden haar te hulp zou komen om zulke ongeregeldheden te onderdrukken.

a été importé dans le dit comté; et il est principalement entretenu par un certain Mr Kock, qu'on dit être un ecclésiastique de Groningen, déstitué ou bien suspendu de ses fonctions par le Gouvernement Neérlandais.

A plusieurs reprises et surtout en Mai de cette année le Sr Kock s'est rendu dans le comté de Bentheim, y a assisté aux réunions de ces sectaires, leur a distribué la sainte communion, a procédé au baptême d'un enfant et a même nommé des „anciens de l'eglise" [15].

La régence d'Osnabruck a ordonné au baillage de Bentheim de surveiller les démarches de cet individu, de le faire arrêter s'il se présentait encore dans le comté, de le faire reconduire au de là des frontieres et de lui intimer défense de revenir.

Mais en même tems la régence d'Osnabruck s'est adressé au Ministère du Culte à Hanovre, pour obtenir que le Gouvernement de Sa Majesté le Roi de Hanovre communique ces faits au Gouvernement Neérlandais en lui exprimant le désir que de son coté le Gouvernement de S. M. le Roi des Pays-Bas vienne à son aide pour supprimer de pareils désordres.

C'est à la suite d'ordres du Gouvernement de Hanovre, provoqués par Son Excellence Monsieur le Ministre du Culte à Hanovre, que je me suis empressé de porter ces faits à la connaissance de Votre Excellence en la priant de vouloir bien faire donner des ordres pour qu'il soit défendu au Sr Kock de troubler le repos ecclésiastique et l' ordre dans le Royaume de Hanovre, et pour que l' ordre lui soit intimé de s'abstenir à cet effet de ses visites dans un pays, dans lequel il n'avait point de fonctions à exercer [16].

Agréez etc.

(get.) A. COMTE DE HARDENBERG.

Het is ingevolge bevelen van de Regeering van Hannover, uitgelokt door Zijne Excellentie den heer Minister van Eeredienst te Hannover, dat ik mij gehaast heb deze feiten ter kennis van Uwe Excellentie te brengen, haar verzoekende wel orders te willen doen geven te dien einde, dat het den heer Kock verboden worde de kerkelijke rust en de orde in het Koninkrijk Hannover te verstoren, en dat hem het bevel worde aangezegd met het oog daarop zijn bezoeken in een land, waarin hij in het geheel geen functie had uit te oefenen, achterwege te laten.

Intusschen enz.

(get.) A. GRAAF VAN HARDENBERG.

[14]) Mr J. G. baron Verstolk van Soelen (1776—1845); 1805 lid van het depart. bestuur van Holland; 1806 assessor in Amstelland; 1810 landdrost in Gelderland; 1811 prefect in Friesland; 1814 commissaris-generaal in de Zuid-nederlandsche gewesten; 1815—1823 gezant te St Petersburg; 1825—1841 minister van Buitenlandsche Zaken.

[15]) Den 7. Mei 1840 werd te Gildehaus een gemeente geïnstitueerd. De vergadering vond, om vervolging te ontgaan, in den nacht plaats. Vgl. H. de Cock, *Hendr. de Cock*², blz. 619.

[16]) Op last van den Koning ging de Minister van Buitenlandsche Zaken inzake dezen brief te rade met den Minister van Justitie.

212. Missive van den Minister van Justitie aan den Minister van Buitenlandsche Zaken, 29 Aug. 1840.

Justitie.
2 Sept. 1840 *no. 7 geheim.*

(minuut) *(Aan den) Minister van Buitenlandsche Zaken.*

no. 1 geheim. 29 Augustus 1840.

In antwoord op Uwer Excell. missive van den 24. dezer loopende maand no. 25 en na kennis genomen te hebben van de kopielijk daarbij gevoegde missive van den Minister Resident van Hanover heb ik de eer Uwe Excell. te melden, dat in voorzeide missive bedoelde heer *Cock* naar allen schijn niemand anders is dan de gewezen predikant van *Ulrum*, een der voornaamste en stoutmoedigste leiders van de zoogenaamde Afgescheidenen; dat de gemelde persoon ter zake van het besturen van ongeoorloofde vereenigingen menigvuldige malen in regte is betrokken en veroordeeld, doch zonder dat zulks op zijne handelwijze van merkbaren invloed is geweest, zoodat hij alle toegevendheid ten eenenmale onwaardig schijnt.

Intusschen zijn er aan mij geene middelen bekend, waardoor men hem zoude kunnen beletten in het koningrijk Hanover dezelfde woelingen te verwekken, welke hier te lande door hem zijn teweeg gebragt, of hem deswege te bestraffen, zullende Uwe Excell. wel met mij gelieven toe te stemmen, dat aan middelen van persuasie [17]) bij dien stouten en hardnekkigen man niet kan worden gedacht.

Ik zie derhalve niet, dat er aan den Minister Resident van Hanover iets anders kan worden geantwoord dan dat de Regering zich niet bij magte bevindt om de door gezegden Minister bedoelde verkeerdheden te weren, maar dat het aan de Hanoversche regering moet worden overgelaten om tegen den bedoelden persoon, wanneer hij zich op Hanoversch grondgebied strafbare handelingen mogt veroorloven, tegen denzelven zoodanige maatregelen te nemen als zij zal geraden achten.

(De Minister van Justitie,
VAN MAANEN.)

213. Rapport van den Procureur Generaal te 's Gravenhage aan den Minister van Justitie, 26 Oct. 1840.

Justitie.
1 Nov. 1840 *no. 3 geheim.*

Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van Justitie.

no. 428. *'s Gravenhage*, den 26. October 1840.

Met terugzending der stukken, mij geworden bij Uwer Excell. missive van den 3. dezer maand no. 5, en ter voldoening aan het

[17]) Persuasie = overreding.

verlangen bij het slot derzelve door haar uitgedrukt, heb ik de eer aan Uwe Excellentie te berigten:

Dat de zoo menigvuldige vonnissen, door de Arrondissements-regtbank te *Gorinchem* tegen *Gerrit Baaij* bij voortduring gewezen, waarvan de extracten geregeld aan Uwe Excell. worden toegezonden, het blijk opleveren, dat de zoogenaamde Separatisten te *Leerdam* steeds voortgaan iederen Zondag onwettige bijeenkomsten te houden en alzoo geenszins voldoen aan hunne beloften van dezelve te zullen staken, totdat hun daartoe door Zijne Majesteit het noodige verlof zoude zijn verleend, van welke beloften de heer Staatsraad, Gouverneur dezer provincie, in deszelfs hiernevens teruggaande missive melding maakt.

Het is Uwe Excellentie uit mijne berigten van den 5. en 21. Augustus ll. no. 309 en 337 bekend, dat ook de hoop van den heer Officier van Justitie [18]) omtrent het ophouden dier bijeenkomsten opgevat, eveneens is teleurgesteld, en deze magistraatspersoon zich sedert dien tijd steeds met het vervolgen derzelve heeft moeten bezig houden.

Intusschen blijkt daaruit ook aan den anderen kant, dat door den hulpofficier van Justitie te *Leerdam*, hetzij door den Burgemeester zelve of deszelfs plaatsbekleeder, geregeld van iedere overtreding proces-verbaal wordt opgemaakt en dat het openbaar ministerie in staat gesteld wordt daaraan het vereischte gevolg in regten te geven; waarbij zich naar mijne gedachten de bemoeijingen der regterlijke ambtenaren behooren te bepalen, terwijl het aan het administratief gezag zal zijn verbleven om tot verhindering dier bijeenkomsten zoodanige maatregelen te nemen als doelmatig zouden mogen worden geoordeeld.

Ten aanzien nu van het gedrag door den Burgemeester van *Leerdam* vroeger in deze gehouden en waarover de heer Officier van Justitie te *Gorinchem* zich heeft beklaagd, komt het mij voor dat, daar uit de gevoerde correspondentie schijnt te blijken, eensdeels dat die ambtenaar zich niet eigendunkelijk van zijnen post heeft verwijderd, maar met een wettig verlof van zijnen superieur afwezig is geweest, toen de door den voormelden Officier bedoelde bijeenkomst op den 10. Mei ll. heeft plaats gehad, en anderdeels dat de heer Minister van Binnenlandsche Zaken van oordeel is, dat de zaak buiten verdere behandeling gehouden kan worden, — er geene termen aanwezig zijn om *vanwege de justitie* op het nemen van eenige maatregelen, hetzij tegen den voornoemden Burgemeester, hetzij tegen de onwettige bijeenkomsten te *Leerdam* plaatsgrijpende, aan te dringen [19]).

De Prokureur Generaal bij het Provinciaal Geregtshof in Holland,

W. J. JUNIUS VAN HEMERT.

---

[18]) J. H. Holle.

[19]) Dit schrijven werd blijkens een marginale aanteekening voor notificatie aangenomen.

214—234

Met de troonsbestijging van Willem II (1840) gaat een kentering ten goede in de houding van de Regeering tegenover de Afgescheidenen gepaard. Al aanstonds worden de inkwartieringsmaatregelen op bevel van den Koning ingetrokken, de ontbinding en gerechtelijke vervolging van godsdienstige bijeenkomsten gestaakt en de executie van deswege gewezen vonnissen opgeschort.

Intusschen legt de Koning aan den Raad van State de vraag voor, „in hoeverre aan de Afgescheidenen in het algemeen eene onbepaalde vrijheid zoude kunnen worden verleend, of, daartegen bedenkingen bestaande, voor welke uitbreiding de tot dusverre gegevene zoude vatbaar zijn".

De Raad geeft — na een requisitoir tegen de vroegere houding der Regeering — als zijn meening te kennen, dat op zichzelf genomen de verleening van een onbepaalde vrijheid niet onmogelijk zou zijn, maar dat het doel ook kan bereikt worden door een verruiming der toelatingsbepalingen. Overeenkomstig dit advies vaardigt de Koning het Besluit van 9 Januari 1841 uit, waarbij het desbetreffend gedeelte van het Besluit van 5 Juli 1836 aldus wordt gewijzigd en nader verklaard, dat voortaan de legalisatie der handteekeningen, een eenigszins aanmerkelijk aantal aanvragers, waarborgen voor het onderhoud van eeredienst en armen, en het bezit van een kerkgebouw niet meer als vereischten voor toelating zullen worden ge-

steld. Overigens worden naar het oordeel van den Minister van Justitie de groote beginselen van het Koninklijk Besluit van 5 Juli 1836 bij het nieuwe Besluit gehandhaafd. Practisch is het eenige onderscheid, dat men in elke plaats, waar tenminste tien meerderjarige Afgescheidenen aanwezig zijn, als gemeente kan worden toegelaten en erkend.

Nadat het nieuwe Besluit in werking is getreden, maakt de Minister van Justitie den Koning duidelijk, dat het recht zijn loop moet hernemen. De betrokken ambtenaren moeten echter de veroordeelde Afgescheidenen in kennis stellen met de bereidheid des Konings om hun gratie te verleenen. Maar de vonnissen, waarvan niet binnen een gestelden termijn gratie is aangevraagd, zullen toch ten uitvoer worden gelegd. Ook de eisch tot betaling der gerechtskosten blijft gehandhaafd. En op reeds betaalde boeten kan niet worden teruggekomen.

214. Circulaire van den Secretaris van Staat aan de Gouverneurs der provinciën, 24 Nov. 1840.

Staatssecr.
24 Nov. 1840 *la. I 58 geheim.*

(minuut) *Aan de Gouverneurs der provinciën.*

De Koning verlangt, dat de militaire magt niet meer gebezigd wordt om de bijeenkomsten der afgescheidenen van de Hervormde Kerk tegen te gaan, en dat de troepen, welke daartoe thans nog op enkele plaatsen gedetacheerd zijn, worden ingetrokken [1]).

Ik heb in last UHEG. van dit Zijner Majesteits verlangen kennis te geven, ten einde UHEG. dienovereenkomstig handele.

De Secretaris van Staat,
(A. G. A. VAN RAPPARD, l. S. [2]).)

---

[1]) Voor den Gouverneur van Utrecht is hieraan de volgende zinsnede toegevoegd: „zooals dit, blijkens uw veertiendaags rapport van den 21sten dezer het geval is te Loosdrecht en te Bunschoten." Deze had in zijn genoemd rapport het volgende geschreven: „Het zal Uwe Majesteit niet onbekend zijn, dat er in twee plattelandsche gemeenten dezer provincie, met name Loosdrecht en Bunschoten, sedert het jaar 1837 eene militaire inlegering bestaat, ten einde de bij de wet verbodene bijeenkomsten te beletten en de openbare orde en rust aldaar te handhaven. Bunschoten was meermalen het tooneel van groote wanorde en van verzet tegen de openbare magten; een soortgelijk voorval had er op laatstleden Zondag plaats: een schildwacht, voor het huis tot het houden der separatistische oefeningen bestemd, geplaatst, werd door den eigenaar van hetzelve door woorden beleedigd, die verder de vermetelheid had, zich jegens het geëerbiedigd Hoofd van den Staat eene even hoogst ongepaste uitdrukking te veroorloven. Daarvan is procesverbaal opgemaakt en aan het betrokken openbaar ministerie ingezonden."

De Koning teekende hierbij aan: „Secretaris van Staat hierover morgen om 10 uur spreken, rakende de inlegering bij de Separatisten". Het resultaat van deze bespreking was bovenstaande circulaire. Zie: A. J. C. Rüter, *Rapporten van de Gouverneurs in de provinciën, 1840—1849,* (Werken Hist. Gen.) I, blz. 18, 19, alwaar deze circulaire eveneens gepubliceerd staat.

[2]) Mr A. G. A. ridder van Rappard (1799—1869); 1825 ambtenaar, 1831 referendaris aan het departement van Binnenlandsche Zaken, afdeeling Onderwijs, kunsten en wetenschappen; 1838 griffier der Staatssecretarie; Januari 1841 directeur van het Kabinet des Konings en secretaris van den Raad der ministers; 1854 minister van Eeredienst; 1856 minister van Binnenlandsche Zaken; 1858 minister van Staat.

215. Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 26 Nov. 1840.

Justitie.
8 Dec. 1840 *no. 5 geheim.*

(kopy) *(Aan den Koning.)*

no. 2. *'s Gravenhage,* den 26. November 1840.

U. M. heeft door den Secretaris van Staat bij missive van 15 dezer no. 1 om consideratie en advies aan de departementen van de Hervormde Kerk en Justitie doen geworden een adres van H. de Cock c.s., Afgescheidenen in de provincie Groningen, hoofdzakelijk strekkende, dat in plaats van bijzondere erkenning van Afgescheidene gemeenten, welke thans plaats heeft, aan allen in het algemeen eene onbepaalde vrijheid verleend worde.

Daarbij heeft U. M. eenen staat verlangd, aanwijzende:
1° de reeds erkende gemeenten van Afgescheidenen,
2° degenen aan welke de erkenning geweigerd is,
3° de verzoeken, waarop nog geene beslissing genomen is;
alles met opgave der dagteekening van de besluiten tot erkenning of afwijzing en van de tijdstippen, sints welke de verzoeken aanhangig zijn, en waar zij aanhangig zijn.

Het adres van H. de Cock c.s. is een zonderling zamenweefsel van magtspreuken en hatelijke uitvallen op den hem eigen toon van aanmatiging en bitterheid voorgedragen. Indien alle Afgescheidenen door zoo dweepzieke gevoelens bezield en van den waren geest des evangeliums zoo vervreemd waren, zoude zeker de maatschappij te beklagen zijn, waarin zij ingang zouden vinden.

Een en ander is althans niet geschikt tot aanbeveling van hun verzoek om algemeene en onbeperkte vrijheid zonder vooraf gaand onderzoek. Noodlottig zouden zeker de gevolgen zijn van zoodanige vrijheid voor lieden van dien stempel, wier eenig doel schijnt te zijn, alom, vooral onder de eenvoudige bewoners van het platteland en den onkundigen hoop in de steden, onrust en verwarring te stoken.

Dan, het zal, zoo ik mij vleije, wel onnoodig zijn, thans te herhalen hetgeen in verschillende rapporten te dezer zake sedert drie jaren is aangevoerd en welke het Gouvernement geleid hebben tot het vaststellen der beginselen, naar welke de verzoeken der Afgescheidenen bij voortduring naar de voorschriften der Grondwet met regelmatigheid en billijkheid zijn behandeld geworden, met inachtneming der ware belangen van de godsdienst en den staat. Aan de aanvrage der adressanten kan in allen gevalle niet voldaan worden zonder verlating dier beginselen, hetwelk ik wel niet kan vooronderstellen het doel Uwer Majesteit te kunnen zijn.

Ik acht mij dan ook uit dien hoofde verpligt, voor zooveel aangaat mijn departement, Hoogstdezelve te adviseren om het

adres van H. de Cock c.s. zonder beschikking ter zijde te leggen.
Tevens heb ik de eer ter verdere voldoening aan U. M. bevelen hiernevens sub 1, 2 en 3 de gevorderde staten over te leggen [3]).

De Minister van Staat enz.,
(get.) v. PALLANDT v. KEPPEL.

216. Missive van den Secretaris van Staat aan de Ministers van Justitie en van Financiën, 27 Dec. 1840.

Justitie.
4 Jan. 1841 *no. 4 geheim.*

Aan de departementen van Justitie en Financiën.

no. 11. *'s Gravenhage,* den 27. December 1840.

Bij den Koning wordt eerstdaags ingewacht een advies van den Raad van State nopens de vraag, in hoeverre aan de Separatisten in het algemeen eene onbepaalde vrijheid zoude kunnen worden verleend of, daartegen bedenkingen bestaande, voor welke uitbreiding de tot dusverre gegevene vatbaar zoude zijn.

Dientengevolge acht Zijne Majesteit het billijk, dat hangende Hoogstdeszelfs overwegingen dienaangaande met de executie der vonnissen, gewezen zoowel tegen den persoon van *G. Baaij* te *Leerdam,* wiens verzoek om kwijtschelding van boete bereids is afgewezen bij beschikking d.d. 14 December 1840 no. 9, als tegen anderen wegens gelijke overtreding, niet worde voortgegaan.

Ik heb de eer, op Zijner Majesteits last, de genoemde departementen van het vorenstaande bij dezen te verwittigen [4]).

De Secretaris van Staat,
A. G. A. VAN RAPPARD, l. S.

---

[3]) Bij aanteekening van 8 Dec. 1840 no. 5 geheim vereenigt zich de Minister van Justitie met het vorenstaande rapport.
De bedoelde staten bevinden zich: Herv. Eered. 26 Nov. 1840 no. 2.
Blijkens die staten zijn er tot dusverre elf gemeenten toegelaten, namelijk die van Utrecht, Amsterdam, Groningen, De Werken en Sleeuwijk, Schiedam, Almkerk en Emmikhoven, Leyden, Smilde, Assen, Middelstum en Kantens, en 's Graveland. Vijf en dertig requesten zijn afgewezen; zes en twintig zijn nog niet afgehandeld.

[4]) Dientengevolge liet de Minister van Justitie de Officieren van Justitie aanschrijven „ten einde, totdat daaromtrent nadere bevelen zullen zijn gegeven, geene vonnissen ter zake voorschreven gewezen ten uitvoer worden gelegd" [Just. 4 Jan. 1841 no. 4 geheim].

217 Rekwest van Ds G. Baay te Leerdam aan den Koning, 1 Jan. 1841.

Justitie.

5 Jan. 1841 *no. 8 geheim.*

Aan Z. M. den Koning der Nederlanden, Prins van Oranje, Groothertog van Luxemburg enz. enz. enz.

Sire,

Op den eersten dag van het jaar zal het zeker aangenaam zijn voor Uwe Majesteit de hartelijke verkleefdheid der natie aan Oranje te vernemen uit gelukwenschingen van allerlei aart en personen. Ook mijnen wensch, ook mijne bede tot den allerhoogsten Koning was: „Spaart den Koning, o Heere! Geef hem wijsheid en genade, opdat zijne regering zij tot uwe verheerlijking en tot wezentlijk heil der natie." Doch niet slechts op dezen dag, maar elken tijd als ik mijne knieën buige, mag ik aan Nederlandsch Koning gedenken. Hoe ook verdrukt, hoe ook vervolgt om der godsdienst wil: mijn hart sloeg reeds als kind, mijn hart slaat nog voor Oranje.

Sire, in eene door Uwe Majesteit erkende gemeente te Utrecht onderzocht en als bedienaar des goddelijken Woords geordend, ben ik sedert den maand April 1840 om de uitoefening mijner bediening vervolgt, vooral aan geregterlijke vervolging blootgesteld.

Het kan niet meer de vraag zijn: Wie zijn de Christelijk Afgescheidene te Leerdam, want het reeds lange uit onderscheidene verzoekschriften gebleken is, dat het een gedeelte is van eene in ons vaderland erkende gezindheid. Het is ook niet de vraag: Doen die menschen kwaad? Want de veroordeeling geschied iedere week te Gorinchem op grond dat er te Leerdam op den heiligen rustdag gebeden, gezongen en Gods Woord verkondigd wordt. *Dit* zijn redenen, waarom door deze gemeente reeds omme *f* 1400.— betaald is aan boeten en geregtskosten, en eerlijke en stille Nederlanders hunne goederen door geregtsdienaars ten huize zagen uitdragen en publiek verkopen [5]). *Dit* zijn redenen, waarom ook *ik* reeds voor *f* 2415.— ben beboet, behalven de geregtskosten, en ook ten mijnen huize zijn op Maandag den 28e December 1840 de deurwaarder en twee gerichtsdienaars binnengedrongen en na mijne vrouw de sleutels te hebben afgeëischt alles hebben opgeschreven om het op Donderdag den 7e January eerstkomende in het openbaar te verkopen. De deur mijner woning trekt reeds door het daarop geplakte biljet de aandacht der voorbijgangers, door hetwelk niet onduidelijk de verontwaardiging van velen openbaar word door onderscheidene bewoordingen. (Men) word hierdoor bij vernieuwing bepaald tot de in Nederland zoo hoog geroemde godsdienstvrijheid en men hoort tegenwoordig bij vernieuwing de vraag doen: „Is er in Nederland wel vrijheid van godsdienst?"

---

[5]) Zoo werd op de markt te Leerdam het goed van den ouderling G. H. Overkamp publiek verkocht ter executie van een der vonnissen, waarbij hij veroordeeld was tot betaling van *f* 295.56; zie Rullmann, *De Afscheiding*[4], blz. 226.

Sire, deze mijne geringe letteren zijn bewijs van het vertrouwen in Uwer Majesteits hartelijke betuiging bij de aanvaarding der regering van Nederland: „Ik wensch de regten van elk Nederlander te handhaven en te verdedigen." Handhaaf, verdedig onze heiligste, onze dierbaarste regten, beminde Koning! Regten ons van God geschonken, regten voor elk onderdaan zoo ruim, zoo mild gewaarborgd in Nederlandsch bezworene Grondwet, Hoofdstuk VI.

Smartelijk is het voor mij, iedere week in naam des Konings een veroordeelend vonnis te horen uitspreken, omdat ik naar Gods bevel zijnen dag heilige; smartelijk was het voor mij in naam des Konings de inbeslagneming mijner goederen bij mijne tehuiskomst te vernemen, op last van den heer Officier bij den Regtbank te Gorinchem, vergezeld van smadelijke bejegeningen van een onbeschaamde geregtsdienaar; smartelijk zoude het voor mij zijn, wanneer op den 7e January in naam des Konings andermaal te Leerdam goederen in het openbaar zouden worden verkocht om de belijdenis van onzen hemelschen en eeuwigen Koning en om de betrachting van zijne geboden; smartelijk eindelijk, wanneer de bedreiging in naam des Konings zoude worden ten uitvoer gelegd om mij bovendien met lijfsdwang te straffen.

Sire, wij wenschen alle de ons aangedane grieven om der godsdienst wil te vergeten, waarvan wij zelfs niet verschoond bleven, wanneer wij als misdadigers voor den regtbank stonden. Alleen wenschen wij, dat door eene gunstige en spoedige dispositie

1° de verkoop mijner goederen worde belet;

2° is mijn ootmoedig verzoek de ontheffing van de mij opgelegde boeten, welk verzoek reeds vroeger door mij per rekwest aan Uwe Majesteit gedaan is en tot de betaling waarvan ik volstrekt onvermogend ben;

3° dat het Uwe Majesteit goedgunstig behage aan onze zoo menigvuldige klachten een einde te maken en wij vrijelijk God mogen dienen naar onze overtuiging.

Biddende mijnen Verbondsgod, dat Hij zijnen zegen rijkelijk uitstorte op Uwer Majesteits persoon en huis,

Uwer Majesteits getrouwe en gehoorzame onderdaan,

G. BAAY, v. d. m.

Leerdam, aan de Nieuwstraat,
den 1e January 1841.

218. Politieverslag van den Gouverneur van Noordholland, 3 Jan. 1841.

Justitie.

5 Jan. 1841 *no. 9 geheim.*

(kopy)

Extract uit het policieverslag van den Gouverneur van Noord Holland van den 3. January 1841 geheim.

Bij enz.

De Afgescheidenen aan Den Helder schijnen zich door een vonnis, ten hunnen laste voor een paar maanden uitgesproken en waarbij

zij tot boete werden veroordeeld [6]), niet te laten afschrikken om openbare bijeenkomsten te houden boven het getal van 20. Ik vernam *heden* door een onderhandsch berigt, dat de Officier van de Regtbank [7]) uit dien hoofde order had gegeven om, bij herhaling van ostensiebele [8]) bijeenkomsten en na het aanwenden van alle persuasieve middelen, zoodanige bijeenkomsten desnoods met den sterken arm uiteen te drijven [9]).

De heer Officier handelt ten deze overeenkomstig de bestaande instructiën. Maar reden hebbende om te veronderstellen, dat eene feitelijke uiteendrijving aan den Koning niet welgevallig zou zijn, ben ik zoo vrij van het bovenstaande hier gewag te maken, opdat, zoo mijne veronderstelling juist is, de bestaande instructiën zouden kunnen worden gewijzigd en beperkt tot hetgeen de nieuwe regering doelmatig acht [10]).

Ik heb enz.

De Staatsraad, Gouverneur der provincie Noord Holland,

(get.) VAN EWIJCK.

219. Missive van den Directeur van het Kabinet des Konings aan den Minister van Justitie, 4 Jan. 1841.

Justitie.

5 Jan. 1841 *no. 8 geheim.*

Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van Justitie.

no. 22. *'s Gravenhage,* den 4. January 1841.

Ik heb de eer hiernevens aan Uwe Excellentie op 's Konings last te doen geworden een request van *G. Baaij* te *Leerdam* betrekkelijk vervolgingen door hem als leeraar bij de Afgescheidenen ondervonden, en daarbij de uitnoodiging namens Zijne Maj. aan Uwe Exc. te rigten om alle vervolgingen van dien aard te doen

---

[6]) Zie voor het vonnis d.d. 10 Nov. 1840, waarbij ieder der beklaagden werd verwezen in een boete van *f* 8 en de kosten, en voor een in verband daarmede door den Officier van Justitie aan den Gouverneur uitgebracht rapport d.d. 25 Nov. d. a. v., A. J. C. Rüter, *t. a. p.*, blz. 21—24.

[7]) Mr G. van Leeuwen (1795—1872); 1817 advocaat; 1821 substituut 1833—1861 officier van justitie bij de Rechtbank te Alkmaar; 1840 lid van de dubbele Kamer der Staten-Generaal; 1845—1848 lid van de Tweede Kamer.

[8]) Ostensibel = openbaar, voor het publiek bestemd.

[9]) Reeds in zijn rapport van 25 Nov. 1840 (zie hierboven noot 6) had de Officier van Justitie aan den Gouverneur bericht, dat hij den Commissaris van Politie te Den Helder had opgedragen „om alle eventueele vereenigingen der gecondemneerden desnoods met *geweld* uiteen te drijven."

[10]) Dit stuk is reeds gepubliceerd door A. J. C. Rüter, *t. a. p.*, blz. 70—71.

ophouden in afwachting van de maatregelen, onderdaags [11]) omtrent de Separatisten te nemen [12]).

De Directeur van het Kabinet des Konings,
A. G. A. VAN RAPPARD.

220. Missive van den Directeur van het Kabinet des Konings aan den Minister van Justitie, 4 Jan. 1841.

Justitie.
5 Jan. 1841 *no. 9 geheim.*

Zijne Exc. den Heere Minister van Justitie.

la. H geheim. *'s Gravenhage,* den 4. January 1841.

In het gewoon geheim weekverslag van den Staatsraad, Gouverneur van *Noord-Holland,* d.d. 3 dezer, wordt melding gemaakt van orders, welke door den betrokken Officier van Justitie zouden zijn gegeven, om bij herhaling van ostensibele bijeenkomsten der Afgescheidenen aan *Den Helder* dezelven desnoods met den sterken arm uiteen te drijven.

Ik vind mij door den Koning gelast Uwe Exc. te verwittigen van Hoogstdeszelfs verlangen, dat de gezegde maatregelen van den Officier van Justitie *dadelijk* worden geschorst, in afwachting der maatregelen onderdaags door Zijne Maj. ten aanzien der Separatisten te nemen.

Ik heb de eer mij door deze van 's Konings bevelen te kwijten [13]).

De Directeur van het Kabinet des Konings,
A. G. A. VAN RAPPARD.

221. Rapport van den Raad van State aan den Koning, 4 Jan. 1841.

Herv. Eered.
8 Jan. 1841 *no. 13.*

(kopy) *(Aan den Koning.)*

no. 15. *'s Gravenhage,* den 4. January 1841.

Nadat Uwe Majesteit van de departementen voor de zaken der Hervormde Kerk en Justitie gevraagd en bekomen had onderscheiden opgaven aangaande de toelating of weigering van Christelijke

---

[11]) Onderdaags = dezer dagen, binnenkort.

[12]) Dientengevolge liet de Minister van Justitie de Officieren van Justitie aanschrijven „om alle vervolgingen te dier zake voorloopig te staken" [Just. 5 Jan. 1841 no. 8 geheim].

[13]) De Minister liet daarop den Officier van Justitie te Alkmaar gelasten, „om de door hem genomene maatregelen onmiddellijk in te trekken" [Just. 5 Jan. 1841 no. 9 geheim].

Afgescheidene gemeenten, heeft Hoogstdezelve bij gelegenheid dat door beide die departementen eenige rapporten dat onderwerp betreffende werden aangeboden, bij beschikking van den 10. December ll. no. 9 aan den Raad van State meer bijzonder gelieven voor te houden de vraag, „in hoeverre aan de Afgescheidenen in het algemeen eene onbepaalde vrijheid zoude kunnen worden verleend of, daartegen bedenkingen bestaande, voor welke uitbreiding de tot dusverre gegevene vatbaar zoude zijn?"

Tot regt verstand der zaak vindt de Raad van State doelmatig om in weinige woorden bescheidenlijk zijne wijze van zien voor Uwe Majesteit open te leggen.

Gelijk de Raad van State de scheuring in het Hervormd kerkgenootschap, weinige jaren geleden ontstaan, heeft betreurd, zoo heeft de Raad steeds zijnen bijval moeten ontzeggen aan sommige maatregelen, welke men geschikt oordeelde om die scheuring krachtdadig tegen te gaan en zoo mogelijk te beletten, en 's Raads geuitte vrees, dat men zoodoende de kwaal verergeren zou, is ongelukkiglijk maar al te zeer verwezenlijkt.

Doch de Regering begreep in het laatst van het jaar 1835, dat de boog eenigzins ontspannen moest worden, en uit dat besef is het Koninklijk Besluit van den 5. July 1836 — Staatsblad no. 42 — geboren.

Ofschoon dat Besluit niet geheel strookte met 's Raads meening en deszelfs advys van 7 Mei tevoren geheim in het breede ontvouwd, zou eene ruime toepassing van hetzelve welligt de gemoederen bevredigd hebben; maar naauwlijks was dit uitgevaardigd, of men bespeurde van de wijze van uitvoering en toepassing niet wat men had mogen hopen; regterlijke vervolging en militaire inlegering waren geene zeldzame verschijnselen en de verbittering nam toe.

Ten betooge van de gegrondheid dezer asserti [14]) moet de Raad van State zich beroepen op zijne advysen van 17 Juny 1839 no. 14 en vooral op dat van 10 January 1840 no. 10 [15]), bij welke de Raad met klem van redenen de strekking bestreden heeft om de meeste verzoeken door bedenkingen en zwarigheden te doen verschuiven en afwijzen.

Vergeefs heeft de Raad van State getracht het voormeld Besluit in eenen milderen zin uitgevoerd te zien. Thans verlevendigd zich de hope op eene spoedige en gewenschte afdoening, en in die hope treedt de Raad tot de behandeling der aan hem door Uwe Majesteit voorgestelde vragen.

In het afgetrokkene beschouwd zou de Raad van State op de eerste vraag volmondig kunnen antwoorden: *onbepaalde vrijheid kan aan de Afgescheidenen worden verleend;* en tot dat antwoord kan de *vierde* considerans van het dikwijls vermeld Besluit de grond opleveren, wa(n)t daarbij wordt erkend, „dat in de overgelegde stukken — te weten de formulieren — niets gevonden wordt, dat de publieke orde en rust zoude kunnen storen of met de goede zeden strijden."

De rust en goede orde mag van de zijde der Afgescheidenen in

---

[14]) Assertie = verzekering, bewering.

[15]) Zie hierboven de nos 193 en 196.

den aanvang der worsteling gestoord geweest zijn, naderhand hebben dezen van den anderen kant de moedwil en belediging van het gemeen moeten verduren; doch sedert hunne toelating en erkenning zijn de sporen van onrust verdwenen, immers voorzoover zulks den Raad bekend is, in die steden en plaatsen, binnen welke zij hunne openbare eeredienst vrijelijk kunnen uitoefenen.

Ondertusschen en in verband met de nog bestaande wetgeving, mitsgaders uit aanmerking dat als men de Afgescheidenen al niet met eene secte gelijkstellen kan — en de Raad geeft dit gereedelijk toe —, dan kunnen er later secten en *gevaarlijke* secten ontstaan, aan welke men geen voedsel tot aanmatiging in eenig antecedent behoort te geven; en hiervoor schijnen te minder redenen te zijn, omdat Uwer Majesteits verlangen en oogmerk om de bestaande spanning te doen ophouden ook zonder *onbepaalde* vrijheid kan worden bereikt; en dit leidt de Raad van State als vanzelve tot de beantwoording van het subordinaat gedeelte der gedane vraag.

Met eene wijziging van het Koninklijk Besluit van 5 July 1836 — Staatsblad no. 42 — kan het doel worden bereikt, door geene zwarigheden te zoeken, door geene onmogelijkheden te vergen, want bij den daglooner kan men geene tijdelijke middelen veronderstellen; door dit een en ander dan zal de Regering naar 's Raads inzien de regte weg inslaan, aan woelingen voedsel onttrekken en naar menschelijke berekening over de zoo ongelukkiglijk geopende klove een pad gebaand worden, waarop de in vijandschap verkeerende broederen zich weldra de hand tot verzoening en hereeniging zullen toereiken.

In zoodanig nader besluit nu zou niet behooren gewag gemaakt te worden van eenig meer of minder aanmerkelijk aantal van Afgescheidenen, die zich als eene gemeente wenschen te vormen.

Het klinkt toch vreemd, dat bijvoorbeeld 25, 30, 50 personen openbare eeredienst zouden mogen uitoefenen en dat dit aan 20 of minder niet zou worden toegestaan; want hoezeer eene vereeniging van 20 personen niet strafbaar is, zoo is dan toch de vereeniging geene gemeente en derzelver oefeningen geene openbare eeredienst.

Wanneer de kosten van de eeredienst geen bezwaar voor het rijk of voor anderen dan de Afgescheidenen zelve opleveren, bestaat er uit dien hoofde geen grond tot weigering.

De legalisatie der handteekeningen van de adressanten kan achterwege blijven en is in artikel 159 der Grondwet niet geradiceerd [16]).

Noch het in eigendom bezitten van een gebouw, noch eenige, veel min reëele waarborg voor de kosten van de eeredienst of het onderhoud der behoeftige ledematen is oorspronkelijk gevorderd, doch later zeer ten onregte als voorwaarde tot toelating en erkenning gesteld.

Maar de individuëele onderteekening der adressen zal behooren plaats te hebben.

In het belang eener goede policie moeten de reglementen en kerkelijke organisatie ter kennis van de Regering komen.

---

[16]) Radiceeren = vastleggen.

De geschiktheid van het gebouw, het bijzonder huis of de kamer in hetzelve moet door den burgemeester der gemeente worden beoordeeld in overeenstemming met art. 294 van het nog in werking zijnde Wetboek van Strafregt.

Onredelijke tegenkanting in dezen zal casu quo uit den weg kunnen worden geruimd.

Ten einde het Gereformeerd kerkgenootschap, door de Afgescheidenen verlaten, niet te verontrusten, kan de tot hiertoe gevorderde verklaring worden bijbehouden, hand aan hand met die, de kosten van de eeredienst en het onderhoud der armen betreffende, ofschoon de Raad van State aan de *laatstgemelde* weinig gewigt hecht.

Trouwens bij gebrek aan fondsen voor de eeredienst is het te voorzien, dat de gemeente vanzelve te niet zal gaan en dat velen in den schoot van eene andere godsdienstige gezindheid toevlugt zoeken zullen.

Met de armen is het anders gelegen; maar de menschelijkheid gebiedt het verleenen van onderstand, die noch aan Christen, noch aan Jood of heiden geweigerd wordt, en dit beginsel is ook in de Wet van 28 November 1818 te vinden.

Deze zijn, Sire, de hoofdbestanddeelen voor het Besluit, dat naar 's Raads eerbiedig oordeel door Uwe Majesteit zoude kunnen worden uitgevaardigd en door de belanghebbende Ministers mildelijk en zonder beperking dienen te worden toegepast.

De Raad van State een speciaal onderzoek van de bij opgevolgde beschikkingen de datis 10 December j.l. no. 9—12 en van den 16. en 25. daaraanvolgenden no. 16 en 13 bekomen commissorialen, mitsgaders van het nog aanhangige van den 31. October l.l. no. 120 thans zonder doel beschouwende, voegt alle dezelve bij dit zijn advys, met voordragt om de beslissing deswege aan te houden totdat de tijd zal zijn gekomen om die naar de nieuw aan te nemen beginselen af te doen.

(get.) PIEPERS[17]), voorzittend lid.

222. Missive van den Directeur van het Kabinet des Konings aan den Minister van Eeredienst, 4 Jan. 1841.

Herv. Eered.
8 Jan. 1841 *no. 13.*

Hervormde Eeredienst.

no. 23. *'s Gravenhage,* den 4. January 1841.

De Koning verlangt, dat door den Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken van de Hervormde en andere eeredienstsen *met den meesten spoed* een besluit overeenkomstig het advies van den Raad van State ontworpen en aan Hoogstdenzelven onder terugzending der stukken aangeboden

[17]) M. Piepers (1771—1861); voor kunstschilder opgeleid; bekleedde sedert 1795 vele hooge staatsfuncties op administratief gebied; 1818 lid van den Raad van State; 1841—1848 lid van de Eerste Kamer.

worde; wordende hierbij medegedeeld een ontwerp, hetwelk bij Zijne Majesteit in aanmerking is gebragt, waaromtrent Hoogstdezelve tegelijkertijd het gevoelen van hem, Minister, verlangt te vernemen.

De Directeur van het Kabinet des Konings,
A. G. A. VAN RAPPARD.

223. Missive van den Minister van Eeredienst aan den Minister van Justitie, 7 Jan. 1841.

Justitie.
8 Jan. 1841 *no. 3 geheim.*

Aan Zijne Excellentie den Heere Mr Van Maanen, Minister van Justitie.

no. 1 vertrouwelijk. *'s Gravenhage,* den 7e January 1841.

Bij de behandeling van de verschillende commissorialen tot de zaak der Afgescheidenen betrekkelijk, had ik steeds het genoegen, met Uwe Excellentie vertrouwelijk en gemeenschappelijk te mogen handelen in volkomene overeenstemming van gevoelens. Schoon dan het nevensgaand commissoriaal van den 4. dezer no. 23 alleen *op mij* is verstrekt, meen ik de vrijheid te mogen nemen Uwe Excellentie hetzelve bij deze mede te deelen, met terughouding echter van de overige rapporten, welke daarbij aan mij zijn gezonden en het volumen der stukken slechts nutteloos zouden vermeerderen.

Indien Uwe Excellentie bij de terugzending de vriendelijkheid geliefde te hebben mij *confidentiëel* haar gevoelen ten deze mede te deelen, zou zulks mij bijzonder verpligten [18]).

De Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.
v. PALLANDT v. KEPPEL.

224. Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 8 Jan. 1841.

Herv. Eered.
8 Jan. 1841 *no. 13.*

(minuut) *(Aan den Koning.)*

. . . . [19])

Het advies van den Raad van State mij slechts ter informatie medegedeeld zijnde, mag ik vooronderstellen dat U. M. daaromtrent

---

[18]) Aanteekening in margine: „Mondeling door mij beantwoord, dat ik het Besluit, mij bij dezen brief medegedeeld, behelzende wijzigingen van het vorig Besluit omtrent de Separatisten en strekkende tot meerdere faciliteiten, tamelijk onverschillig vinde, vermits de groote beginselen daarbij bewaard zijn gebleven."

[19]) Vermelding van de officiëele opdracht; zie hierboven no. 222.

geene consideratie van mij verwacht, en ik mij dus kan onthouden van het maken der bedenkingen, waartoe deszelfs inhoud anderzins aanleiding zoude geven.

Mij dus tot den ontvangen last eerbiedig beperkende, is het mij voorgekomen, dat het mij medegedeelde concept-besluit volkomen zal beantwoorden aan het door den Raad van State bedoeld oogmerk, als zijnde geheel gesteld in den geest van deszelfs advies, waarmede U. M. zich heeft vereenigd. En uit dien hoofde zoude ik vermenen, dat Hoogstdezelve dat ontwerp, hetwelk ik de eer heb met alle de verdere stukken hiernevens te voegen, in een besluit zou kunnen veranderen.

Alleen veroorloof ik mij U. M. eerbiedig in overweging te geven, uit het besluit weg te laten de woorden: *opgemelde Ministers nader gehoord,* daar zulks het geval niet was met den Minister van Justitie en ook wat mij betreft alleen op het concept-besluit [20]).

(De Minister van Staat, enz.
v. PALLANDT v. KEPPEL.)

225. Missive van den Minister van Eeredienst aan den Minister van Justitie, 20 Jan. 1841.

Justitie.
12 Febr. 1841 *no. 3 geheim.*

Aan Zijne Excellentie den Minister van Justitie.

no. 8. *'s Gravenhage,* den 20. January 1841.

De heer Staatsraad, Gouverneur van *Zuid Holland,* stelt mij in nevensgaande missive van den 18. dezer no. 257640/1179 drie vragen voor, over welker beantwoording ik wel zoude wenschen Uwer Excellentie's gedachten te mogen vernemen. Deze vragen zijn:

---

[20]) Bij K. B. van 9 Jan. 1841 no. 23 werd in overeenstemming met het concept bepaald, dat men zich bij een „individueel onderteekend adres" „ter toelating en erkenning" tot den Koning kon wenden, met overlegging van de volgende stukken:

a de reglementen en kerkelijke organisatie der op te rigten gemeente;

b een certificaat van het hoofd van het plaatselijk bestuur hunner woonplaats, dat het gebouw, het bijzonder huis of eenig gedeelte van hetzelve, door de adressanten hetzij in eigendom of wel in huur of gebruik verkregen, wat deszelfs ligging aangaat geschikt is tot de uitoefening van hunne openbare eeredienst, en dat uit het verlangde gebruik geen hinder voor andere godsdienstige gezindheden of stoornis der publieke orde en veiligheid te duchten is;

c eene verklaring, dat zij in de kosten van hunne eeredienst, mitsgaders in de verzorging van hunne behoeftigen buiten bezwaar van het rijk zullen voorzien, zullende echter deswegens geene andere waarborg worden gevorderd; en

d gelijke verklaring, dat zij nimmer eenige aanspraak zullen maken op de bezittingen, inkomsten en regten van het Hervormd kerkgenootschap of van eenige andere godsdienstige gezindheid, en aan de wetten van den staat zullen gehoorzamen."

1° Of en in hoeverre art. 291 en 292 van het Wetboek van Strafregt tegen het houden van bijeenkomsten van den daarbij vermelden aard door meer dan twintig personen geacht worden nog op de zoogenaamde Afgescheidenen toepasselijk te zijn?
Mij is niet bekend, dat ten deze eenige verandering plaats heeft, en dus de bedoelde artikelen van dezelfde toepassing zijn als vroeger.
2° Of de vervolgingen wegens verbeurde boeten zich nog in staat van schorsing bevinden?
Van dit punt is mij niets legaal bekend; alleen uit de nieuwspapieren vernam ik, dat eene dergelijke schorsing door Zijne Majesteit zoude zijn bevolen.
3° Of de tot hiertoe ingediende adressen van de Afgescheidenen door het laatste Koninklijk Besluit als vervallen zijn te beschouwen?
Op deze vraag kan ik den Gouverneur stellig onderrigten, dat die adressen niet vervallen zijn, maar achtervolgens zullen afgedaan worden.
Uwer Excellentie's antwoord bij terugzending der missive van den Gouverneur te mogen ontvangen, zal mij zeer verpligten.

De Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.,
v. PALLANDT v. KEPPEL.

226. Missive van den Minister van Justitie aan den Minister van Eeredienst, 12 Febr. 1841.

Justitie.
12 Febr. 1841 *no. 3 geheim.*

(minuut) *Aan den Minister van Staat, belast met de Generale Directie der zaken van de Hervormde Kerk enz.*

In antwoord op de vragen, die mij bij Uwer Excell. schrijven van den 20. Jan. j.l. no. 8 zijn voorgesteld, heb ik de eer haar te kennen te geven:
ad 1. Dat het voor mij aan geenen twijfel onderhevig is, dat de bepalingen van art. 291 en volgende van het Wetboek van Strafregt op bijeenkomsten van Afgescheidenen ten getalle van meer dan 20 personen toepasselijk blijven, *wanneer door dezelve niet in acht zijn genomen* de verpligtingen aan hen bij Z. M. Besluit van den 9. January jl. no. 23 opgelegd en zij niet zoodanige toelating of erkenning hebben erlangd als waarvan bij dit Besluit is gesproken, als zijnde door hetzelve Besluit geenzins gewijzigd of ingetrokken geworden de slotbepalingen van het Koninklijk Besluit van 5 July 1836, Staatsblad no. 42, waarbij de ambtenaren van het openbaar ministerie bij de hoven en regtbanken nadrukkelijk is gelast om tegen hen die in strijd met de gegevene voorschriften handelen, de straffen te vorderen, welke zij mogten bevinden te zijn beloopen.
ad 2. Dat hangende de overwegingen der bij Z. M. Besluit van

9 Jan. jl., Staatsblad no. 2, (getroffen regeling) door Hoogstdezelve is verlangd geworden, dat inmiddels de executie der vonnissen, gewezen ter zake van overtredingen van art. 291 van het Wetboek van Strafregt, en de voortzetting der dienaangaande nog aanhangige procedures voorloopig zouden blijven gestaakt, doch dat die stakingen mijns inziens thans op dezelfde gronden als welke hierboven sub 1 zijn aangevoerd, moeten beschouwd worden te zijn komen te vervallen.

Ter verdere inlichting van U. E. aangaande het laatste punt kan ik haar nog mededeelen, dat ook aan mij door de regterlijke authoriteiten reeds de vraag is voorgesteld, of en in hoeverre opgemelde stakingen steeds moesten geacht worden in stand te blijven, en dat ik mij had voorgesteld daarop te antwoorden dat de beschikkingen, vroeger daaromtrent genomen, ten gevolge van Z. M. Besluit van den 9. Jan. jl., Staatsblad no. 2, moesten worden gehouden voor vervallen; doch dat ik alvorens daartoe over te gaan gemeend heb Z. M. met mijne beschouwingen te dien opzigte bekend te maken, met verzoek mij desaangaande Hoogstderzelver welmeenen te doen verstaan, hetwelk ik alsnog ben inwachtende.

Wat betreft de in de 3. plaats door den Gouverneur van Zuidholland aan U.E. gedane vraag, daarop kan ik niet inzien dat eenig ander antwoord zoude zijn te geven, dan reeds door Uwe Excellentie is begrepen dat dezelve zoude vereischen; en ik heb alzoo de eer den brief van genoemden Gouverneur, mij bij Uwer Excell. opgemeld schrijven toegezonden, bij deze aan haar te doen teruggaan.

(De Minister van Justitie,
VAN MAANEN.)

227. Missive van den Minister van Justitie aan den Koning, 12 Febr. 1841.

Justitie.
12 Febr. 1841 *no. 4 geheim.*

(minuut) *Aan den Koning.*

Bij missives van den heer Secretaris van Staat van den 27. December 1840 no. 11 en van den Directeur van U. M. Kabinet van den 4. January 1841 no. 22 behaagde het U. M. mij Hoogstderzelver verlangen te doen kennen, dat, in afwachting der weldra te nemen maatregelen omtrent de Separatisten, de executie der vonnissen, tegen onderscheidene personen wegens overtreding van art. 291 en seqq. gewezen, zouden worden geschorst, alsmede dat de vervolgingen, welke wegens het houden van ongeoorloofde zamenkomsten mogten plaats hebben, zouden worden gestaakt.

Ten gevolge daarvan zijn dan ook door mij de noodige maatregelen genomen en worden alsnu noch de vroeger gewezen vonnissen ten uitvoer gelegd, noch vervolgingen wegens overtredingen van gemeld artikel aangevangen.

Het is mij echter na de ontvangst van U. M. Besluit van den 9. January 1841 no. 23, wijzigingen inhoudende in het Koninklijk

Besluit van den 5. July 1836 — Staatsblad no. 42 — voorgekomen, dat die voorloopige beschikkingen van U. M. thans moeten worden beschouwd te zijn vervallen, alzoo de bepaling van het laatstgemelde Besluit, waarbij aan de ambtenaren van het openbaar ministerie is aanbevolen om tegen allen, die in strijd van dat Besluit mogten handelen, de straffen te vorderen, welke zij zullen bevinden door hen beloopen te zijn, bij U. M. Besluit van den 9. Jan jl. niet is gewijzigd of ingetrokken, en dientengevolge ook alle vroegere overtredingen van art. 291 en volgende van het Strafwetboek niet onvervolgd kunnen worden gelaten, noch ook de uitvoering der deswege reeds gevelde vonnissen kan blijven gestaakt, vermits zoodoende de loop der justitie zoude worden gestremd en aanleiding zoude worden gegeven tot het maken van dezelfde bedenkingen, die ter gelegenheid van de behandeling van het laatstelijk door U. M. verleende algemeen pardon [21]) over het regt en de bevoegdheid van het toestaan van abolitie door den Hoogen Raad zijn in het midden gebragt.

Ik heb dan ook gemeend, dat door mij in dien geest zoude dienen geantwoord te worden op de vragen, die mij ter zake van opgemelde vervolgingen bereids door de regterlijke authoriteiten zijn gedaan; doch alvorens hiertoe over te gaan heb ik het pligtmatig geacht dienaangaande U. M. welmeenen te mogen vragen, Hoogstdezelve dienvolgens eerbiedig verzoekende mij hetzelve wel te willen kenbaar maken [22]).

De Minister van Justitie,
(VAN MAANEN.)

228. Missive van den Directeur van het Kabinet des Konings aan de Ministers van Justitie en van Eeredienst, 24 Mei 1841.

Justitie.
7 Sept. 1841 *no. 83.*

Justitie en Hervormde Eeredienst.

no. 1. *'s Gravenhage*, den 24. Mei 1841.

Rapport van den Minister van Justitie en van den Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde en andere eerediensten, de datis 8/14 dezer nos. 64 en 4 op adviesen van den Hoogen Raad betrekkelijk verzoeken om

---

[21]) Dit algemeen pardon had betrekking op militairen, schutters enz., zie hierna no. 228.

[22]) Bij kabinetsmissive van 15 Febr. 1841 no. 3 vereenigde de Koning zich met het uitgebrachte advies, doch werd de Minister van Justitie tevens gemachtigd „om de regterlijke autoriteiten ter gelegenheid van de beantwoording harer deswege gedane vragen gelijktijdig aan te schrijven om de veroordeelden aan te sporen tot het verzoeken van gratie, welke Zijne Majesteit genegen was aan hen toe te staan."

kwijtschelding van, of rakende boeten, opgelegd ter zake van het houden van ongeoorloofde godsdienstoefeningen.

De Koning maakt zwarigheid om zich te vereenigen met de afwijzende strekking van dat rapport ten aanzien der verzoeken van *G. Baaij, C. de Ruiter* en *C. L. Mastenbroek*[23]).

Blijkens de missive van den ondergeteekenden aan den Minister van Justitie de dato 15 February ll. no. 3 — ten voornoemden rapporte aangehaald — heeft Zijne Majesteit zich aangesloten aan deszelfs bij advies van den 12. bevorens no. 4 geüit gevoelen, dat de vroeger aangevangene, doch sedert geschorste regtsvervolgingen wegens overtredingen als de onderwerpelijke wederom derzelver loop zouden behooren te verkrijgen, doch werd dezelve minister tevens gemagtigd om de regterlijke autoriteiten ter gelegenheid van de beantwoording harer deswege gedane vragen gelijktijdig aan te schrijven om de veroordeelden aan te sporen tot het verzoeken van gratie, welke Zijne Majesteit genegen was aan hen toe te staan.

Zijne Majesteit zoude wenschen, dat deze toezegging ook op de voornoemde requestranten werde toegepast; van meening zijnde, dat sedert de ten dezen aangenomene mildere beginselen de zaak der veroordeelden insgelijks uit een gunstiger oogpunt verdient beschouwd te worden, en min of meer geacht kan worden gelijk te staan met die der militairen, schutters enz., aan welke ten gevolge eener veranderde gesteldheid van zaken een algemeen pardon is toegezegd.

Het is dienvolgens Zijner Majesteits verlangen, dat de voornoemde Ministers dit onderwerp opnieuw overwegen en uit de hierboven opgegevene gezigtspunten beschouwen, terwijl Hoogstdezelve vervolgens de mededeeling tegemoet zal zien van hunne gezamenlijke nadere consideratiën en advies[24]).

De Directeur van het Kabinet des Konings,
A. G. A. VAN RAPPARD.

229. Schrijven van den Procureur Generaal bij den Hoogen Raad aan den Minister van Justitie, 8 Juni 1841.

Justitie.
17 Juni 1841 *no. 3 geheim.*

Aan Zijne Excell. den Minister van Justitie.

no. 43 geheim. *'s Gravenhage,* den 8 Juny 1841.

Meermalen is mij in requesten van Afgescheidenen om remissie der hun opgelegde boetens voorgekomen, dat de supplianten zich

---

[23]) Genoemde personen waren respectievelijk woonachtig te Leerdam, Ooltgensplaat en Ouddorp.

[24]) Zie verder hierna no. 231.

beriepen op een besluit van Zijne Majesteit, waarbij zoude zijn voorgeschreven om de vervolgingen krachtens art. 291 en 294 van het Wetboek van Strafregt te staken, waaruit zij eene naar hun inzien regtmatige klagte tegen de uitgesprokene vonnissen ontleenden.

In de informatiën daarentegen, welke ik op zulke verzoeken van de daarin betrokkene officieren ontvang, wordt meermalen melding gemaakt van een later besluit van Zijne Majesteit, waarbij op het vorig zoude zijn teruggekomen.

Beide besluiten zijn mij onbekend en zouden mij echter dienstig zijn in het beoordelen der merites[25]) van soortgelijke verzoeken.

Ik meen dierhalve Uwe Excell. te moeten verzoeken, mij daarvan afschriften te doen toekomen[26]).

De Prokureur Generaal bij den Hoogen Raad der Nederlanden,

T. C. DE BORDES[27]).

230. Missive van den Minister van Financiën aan den Minister van Justitie, 19 Aug. 1841.

Justitie.

16 Oct. 1841 *no. 3.*

Aan Zijne Excellentie den Minister van Justitie.

Afd. Registratie no. 112. *'s Gravenhage,* den 19. Augustus 1841.

In der tijd door den heer Staatsraad, Gouverneur der provincie *Zeeland* geraadpleegd zijnde, of 's Konings last tot opschorting van de uitvoering der vonnissen betrekkelijk ongeoorloofde godsdienstige bijeenkomsten nog bij voortduring moest worden opgevolgd, heb ik gemeend deswege bij eene voordragt van den 26. Mei 1841 no. 113/712 het welmeenen van Zijne Majesteit te moeten vragen, terwijl ik daarbij tevens Zijner Majesteits bevelen heb gevraagd nopens eene door den heer Gouverneur der provincie *Drenthe*[28]) geuite meening, dat de bedoelde koninklijke last ook zoude moeten

---

[25]) Merites = geldigheid, waarde.

[26]) De Minister licht den Procureur Generaal over den — uit de voorgaande stukken genoegzaam blijkenden — stand van zaken in bij missive van 17 Juni 1841 no. 3 geheim.

[27]) T. C. de Bordes (1772—1845); 1795 secretaris van het Comité van justitie te Amsterdam; 1798 secretaris van het agentschap van financiën; 1802 secretaris van den Thesaurier-generaal en de Raden van financiën; 1805 advocaat fiscaal-generaal voor de middelen te water en te lande; 1811 advocaat-generaal bij het Hooggerechtshof; 1831—1838 lid van de Tweede Kamer; 1838 procureur-generaal bij den Hoogen Raad.

[28]) Jhr F. van Harencarspel Eckhardt († 1842); inspecteur-generaal der registratie; Oct. 1840—1842 gouverneur van Drente.

worden uitgestrekt tot de veroordeelingen van houders van onwettige godsdienstige scholen van Afgescheidenen[29]).

De stukken daartoe betrekkelijk welligt vanwege den Koning in handen van Uwe Excellentie gesteld zijnde, neem ik de vrijheid haar te verzoeken om, dit zoo zijnde, de afdoening wel zooveel mogelijk te willen bespoedigen en mij in elk geval met eenig antwoord te willen vereeren, vermits de heer Gouverneur der provincie *Drenthe* reeds herhaaldelijk om antwoord heeft verzocht tengevolge van den aandrang van heren Gedeputeerde Staten tot uitvoering van de bedoelde vonnissen[30]).

De Minister van Financiën,
ROCHUSSEN[31]).

231. Rapport van den Minister van Justitie aan den Koning, 7 Sept. 1841.

Justitie.
7 Sept. 1841 *no. 83.*

(minuut) *Aan den Koning.*

Door U. M. zijn bij verschillende beschikkingen aan mij gerenvoyeerd geworden eenige requesten van personen, die wegens het houden van godsdienstige zamenkomsten, zonder daartoe het vereischte verlof gevraagd of erlangd te hebben, tot betaling van boeten en kosten zijn veroordeeld geworden, en die bij dezelve requesten de eene op deze, de andere op gene gronden kwijtschelding van dezelve boeten en kosten hebben verzocht te mogen erlangen.

Naar aanleiding der voorschriften van art. 66 der Grondwet zijn die requesten door mij gesteld in handen van den Hoogen Raad, ten einde desaangaande te dienen van advies, waaraan door dat hooge regterlijk collegie is voldaan bij de stukken, die ik mij de eer geve U. M. bij deze in originali aan te bieden, en blijkens welke de Hooge Raad van gevoelen is, dat de daarbij breeder ver-

---

29) In verband met de opschorting van de executie van vonnissen, gewezen in zaken van ongeoorloofde godsdienstige bijeenkomsten, had de Gouverneur „tevens order gegeven, dat vooreerst ook oningevorderd zouden worden gelaten de boeten, waarin nu onlangs waren veroordeeld twee personen, die in de gemeenten Meppel en Ruinerwold school hielden zonder admissie, uitsluitend voor kinderen van Afgescheidenen" [Jaarverslag van den Gouverneur d.d. 27 Maart 1841; zie Rüter, *t. a. p.*, blz. 101].

30) Bij missive van 18 Sept. 1841 afd. registr. no. 21 herhaalt de Minister van Financiën zijn verzoek om eenig antwoord, thans op aandrang van den Gouverneur van Zeeland.

31) J. J. Rochussen (1797—1871); na verschillende functies op het gebied van belastingen, scheepvaart, spoorwegen en handel 1840—1843 minister van Financiën; 1845—1851 gouverneur generaal van Ned. Indië; 1852—1857 en 1864—1869 lid van de Tweede Kamer; 1858—1860 minister van Koloniën.

melde verzoeken voor geene gunstige overweging zouden vatbaar zijn, mitsdien concluderende om dezelve te wijzen van de hand.

Wanneer ik die verzoeken geheel en al op zichzelve en in het afgetrokkene zoude willen beschouwen, dan zoude ik met den Hoogen Raad eerbiedig van gevoelen wezen, dat zij geene stoffe opleveren om in gunstige aanmerking te worden genomen.

Het is toch met de overtredingen, bij die verzoekschriften bedoeld, evenzoo gelegen als met die, tot welke betrekkelijk was mijn rapport van den 8 Mei jl. no. 64 [32]). Overmoed, hals(s)tarrig verzet en moedwillige miskenning van het wettige gezag waren daarvan evenzeer de drijfveren, als in de gevallen bij het evengemelde rapport vermeld, en de beschouwingen te dien opzigte aan U. M. daarbij voorgedragen, zouden mij ook nu, evenals toen, onder eerbiedige verbetering voorkomen weinig grond tot gunstbetoon te kunnen opleveren.

Ik kan evenwel niet ontveinzen, dat de bedenkingen, welke zich reeds bij U. M. tegen die beschouwingen hebben opgedaan en aan mij op Hoogstderzelver last bij missive van den Directeur van U. M. Kabinet van den 24. Mei jl. no. 1 zijn medegedeeld, in de gegevene omstandigheden aanmerking verdienen, en dat de milde beginselen opzigtelijk de toelating van de Afgescheidenen aangenomen, voor U. M. wel termen kunnen opleveren om van de boeten, ter zake voormeld opgelegd, bij wijze van gratie kwijtschelding te verleenen, onder instandhouding echter van de veroordeeling in de kosten, als eene uitgave zijnde, die aan 's Rijks schatkist door de handelingen der veroordeelden is veroorzaakt en door hen in allen gevalle schijnen te zullen moeten worden gedragen, terwijl van dezelve in alle andere gevallen regulariter ook geene kwijtschelding wordt verleend.

Ik voor mij zie er dus geene zwarigheid in, dat in dien zin zoowel op de verzoeken, bij de hiernevens overgelegde advysen van den Hoogen Raad behandeld en betreffende B. Sterkenburg [33]), J. W. Feijting, C. van der Meulen, L. Baggerman, A. van den Broek, H. P. Scholte, A. F. Wigny, R. de Visser, L. van Eysbergen, C. van Kuijk, B. de Boo, R. G. van Wieren, J. W. Terpstra, L. H. Hogeboom en A. J. Klompenhouwer [34]), als op die tot welke betrekkelijk zijn de advysen van hetzelve collegie, die ik de eer gehad heb aan U. M. bij mijn voornoemd rapport van den 8. Mei jl. no. 64 aan te bieden, door U. M. worde beschikt en waartoe ik Hoogstdezelve bij deze alzoo advysere over te gaan, terwijl ik voorts de eer heb hierbij een tot dat einde strekkend ontwerp van besluit aan U. M. aan te bieden.

(De Minister van Justitie,
VAN MAANEN.)

---

[32]) Vgl. hierboven no. 228.

[33]) Deze was veroordeeld tot betaling van *f* 1975.—.

[34]) Genoemde personen waren woonachtig — de plaatsen worden genoemd in de volgorde der personen — te Giessendam, Schoonhoven, Hellevoetsluis (3), Utrecht, Dordrecht (5), Rinsumageest, Woutersswoude, Faan en Varsseveld.

232. Rapport van den Minister van Justitie aan den Koning, 16 Oct. 1841.

Justitie.
16 Oct. 1841 *no. 2 geheim.*

(minuut) *Aan den Koning.*

Commissoriaal van den 1. Juny 1841 no. 5.

Rapport van den Minister van Financiën, strekkende ten einde te worden onderrigt, of en in hoeverre het Z. M. bedoeling is, dat de schorsing van de executie der vonnissen in zake van ongeoorloofde godsdienstige bijeenkomsten, welke ingevolge missive van den voormaligen Secretaris van Staat van den 27. Dec. 1840 no. 11 voorloopig is bevolen, al dan niet blijve voortduren; en om tevens Z. M. bevelen te mogen vernemen opzigtelijk eene daarmede in verband staande vraag van den Gouverneur van Drenthe, of namelijk dezelfde schorsing mede van toepassing is op veroordeelingen ter zake van het oprigten van schoolen zonder magtiging en het geven van onderwijs in dezelve zonder admissie.

Consideratiën en advys van den ondergeteekende.

Bij mijn rapport van den 12. Febr. dezes jaars no. 4 geheim heb ik de eer gehad aan U. M. beslissing te onderwerpen, of niet de hiernevens bedoelde voorloopige schorsing zoude dienen te worden opgeheven en of ook niet de terzelver zake nog aanhangige procedures zouden verdienen te worden voortgezet en ten einde gebragt.

U. M. met mijne dienaangaande toen voorgedragene beschouwingen gemeend hebbende te kunnen instemmen, heeft mij dientengevolge bij beschikking van den 15. Febr. 1841 no. 3 gelieven te magtigen in den geest derzelve te handelen, onder te kennen geven echter van het verlangen, dat tegelijkertijd de regterlijke authoriteiten zouden worden aangeschreven om aan de veroordeelden eenen wenk te doen geven tot het verzoeken van gratie, welke U. M. genegen was aan hen toe te staan.

Op onderscheidene verzoeken van dien aard is vervolgens door mij, in verband met het nadere door U. M. onder de dagteekening van den 24. Mei jl. no. 1 te kennen gegeven verlangen, bij rapport van den 7 Sept. jl. no. 83 gunstig geadviseerd, en wanneer U. M. het daartoe overgelegde ontwerp van besluit zal hebben gelieven te bekrachtigen, zal ook daarmede ten aanziene van de veroordeelden welke in hetzelve zijn begrepen, de vraag zijn beslist, die door den Minister van Financiën bij het eerste lid van zijn bovengemeld rapport is geopperd geworden.

Ondertusschen schijnen alle de in hetzelfde geval verkerende veroordeelden van het middel ter bekoming van gratie nog geen gebruik te hebben gemaakt, en voor zooverre U. M. ook aan deze alnog de gelegenheid mogt willen gelaten hebben om zich hetzelve te nutte te maken, dan zal daartoe naar mijn eerbiedig inzien wel niet anders te geraken zijn dan door deze nalatigen tot de voldoening der hen opgelegde boeten aan te manen, met vrijlating desverkiezende, om zich binnen den tijd van acht dagen per requeste tot Uwe Maj. te wenden ten einde kwijtschelding van die boeten te erlangen, doch tevens onder nadrukkelijke aanmaning, dat wanneer zij hieromtrent verder in gebreken blijven, die boeten op hen door middelen van regten zullen worden verhaald.

Op deze wijze zullen die nalatigen, onder welke er welligt zullen worden gevonden, die de veroordeeling voor onwettig en het vonnis voor krachteloos willen gehouden hebben, in de verpligting geraken van zich ter bekoming van gratie tot U. M. te wenden, waarin zij om voormelde redenen tot hiertoe, sommige naastdunkelijk wel met opzet, achterwege zijn gebleven, of zich anders de gevolgen van dien te getroosten en zich tot het opleggen der boeten en kosten te zien uitwinnen [35]); en wanneer U. M. aan dezen maatregel Hoogstderzelver goedkeuring mogt kunnen hechten, dan zoude ik U. M. eerbiedig in overweging geven om den Minister van Financiën onder mededeeling van het tegenwoordig rapport op te dragen om, voor zooverre daartegen bij hem geene bedenkingen bestaan, in den geest van hetzelve de noodige aanschrijving aan de ambtenaren van het bestuur der registratie, als met de invordering der boeten en kosten belast, te doen afgaan.

Wat voorts het tweede punt van het hierboven in margine aangehaalde rapport betreft, daaromtrent moet ik de vrijheid nemen van aan te merken, dat het oprigten van schoolen zonder magtiging en het geven van onderwijs zonder admissie, al is het dan ook dat hierin de zoogenaamde *Afgescheidenen* zijn betrokken, mijns inziens in geen verband kan geacht worden te staan met overtredingen of veroordeelingen ter zake van het houden van ongeoorloofde godsdienstige bijeenkomsten of vergaderingen dier Afgescheidenen, en dat overzulks aan den Gouverneur van Drenthe naar mijn gevoelen in antwoord op zijne vraag zoude kunnen worden te kennen gegeven, dat de door hem bedoelde en hierboven vermelde voorloopige schorsing van de executie der vonnissen in zake van ongeoorloofde godsdienstige bijeenkomsten van geene toepassing is te maken op de zoodanige, die zich aan overtreding van de wetten op het onderwijs hebben schuldig gemaakt en deswege zijn vervolgd en veroordeeld, maar dat de vonnissen, te dier zake gewezen, ten uitvoer behooren te worden gelegd, voor zooverre de straffen of boeten, daarbij opgelegd, ten gevolge van gedane verzoeken om gratie niet mogten zijn kwijtgescholden.

Daar evenwel dit laatste punt een onderwerp betreft, hetwelk tot de bemoeyingen van den Minister van Binnenlandsche Zaken meer bijzonder behoort, neem ik de vrijheid U. M. in overweging

---

[35]) Uitwinnen = verhalen van een vordering langs gerechtelijken weg op de goederen van den schuldenaar.

te geven, dienaangaande vooraf nog denzelven Minister te hooren [36]).

(De Minister van Justitie,
VAN MAANEN.)

233. Rapport van den Raad van State aan den Koning, 8 Nov. 1841.

Herv. Eered.
12 Maart 1842 *no. 3.*

(kopy) *Aan den Koning.*

no. 5. *'s Gravenhage,* den 8. November 1841.

Vanwege Uwe Majesteit is op den 4. November ll. no. 4 aan den Raad van State om consideratiën en advies verzonden, te behandelen simul et semel [37]) met vorige stukken van gelijksoortigen aard, een verzoek van *Anne Gerrits Bakker* en consorten, alle ingezetenen van *Nijland* en nabijgelegen gemeenten in de grietenij *Wymbritseradeel,* provincie *Vriesland,* onderscheidene boeten betreffende, waarin zij respectivelijk verwezen waren ter zake van de overtreding van het bekende Besluit van 1836 tegen het houden van ongeoorloofde bijeenkomsten.

De Hooge Raad der Nederlanden heeft bij deszelfs advies van den 9. October 1841 zich tegen de inwilliging van dit verzoek om remissie van nog te betalene of restitutie van reeds betaalde geldboeten verklaard, ook op grond dat reeds in Maart tevoren op last van Uwe Majesteit dit verzoek der supplianten was afgewezen; en de Ministers van Justitie en van Eeredienst hebben in hunne rapporten aan Uwe Majesteit zich eenvoudig gedragen aan de beschouwingen door hen tevoren ontwikkeld, bij gelegenheid dat onderscheidene mede tot geldboeten verwezene Afgescheidenen (zich) met gelijke verzoeken tot Uwe Majesteit om kwijtschelding derzelve hadden gewend.

De Raad van State heeft reeds de eer gehad bij rapport van den 5. dezer maand no. 13 aan Uwe Majesteit deszelfs gevoelen betrekkelijk alle de zooevengenoemde verzoeken te ontwikkelen en neemt de vrijheid bij dezen in het bijzonder ten aanzien van dit nader bekomen verzoek van *Anne Gerrits Bakker* en consorten de navolgende consideratiën eerbiedig aan te bieden.

Indien bij dit verzoek, gelijk bij de overige, zake ware van *nog onbetaalde* geldboeten en daarvan alleen gracieuse remissie werd

---

[36]) Op denzelfden dag stelde de Minister van Justitie den Minister van Financiën met den stand van zaken op de hoogte, onder overlegging van een afschrift van bovenstaand rapport. Hij adviseert den Minister van Financiën om althans de koninklijke beslissing op de gedane voorstellen tot gratieverleening af te wachten [Just. 16 Oct. 1841 no. 3].

[37]) Simul et semel = tegelijkertijd en voorgoed.

gevraagd: de Raad van State zou volstaan met zich eenvoudig aan deszelfs hiervoren aangehaald advies te gedragen. De milde beginselen der Regering, geopenbaard in Uwer Majesteits Besluit over dit onderwerp van den 9. January 1841, en de vrees van door executiën voor boeten weder verdeeldheid en klagten in het Hervormd kerkgenootschap te verlevendigen, zouden ook ten aanzien van dit geval den Raad bewogen hebben om Uwe Majesteit tot de remissie dezer geldboeten te adviseren en om, evengelijk bij dat advies is ontwikkeld, die remissie niet tot de geregtskosten uit te strekken, met aanwending echter van alle voorzigtigheid bij executie voor deze kosten, opdat niet daardoor het doel van Uwer Majesteits vrijgevige beschikkingen gemist zoude worden.

Maar wanneer men het verzoek zelf inziet, waarvan hier de rede is, dan wordt daarin, evenals in een ander verzoek van denzelven Anne Gerrits Bakker, niet slechts gewaagd van boeten, die *betaald* zouden zijn, maar is dat verzoek letterlijk alleen strekkende *om het betaalde boetgeld aan den regten eigenaar te doen wedergeven.*

Indien dit nu de stand dezer zaak is, dan verandert dezelve geheel van gedaante, dan wordt daarbij teruggekomen op eene afgedane zaak, dan zou hier eigenlijk geene remissie bij wege van gratie van het gevolg eener condemnatie worden verleend, maar de teruggave bevolen worden van eene betaling reeds gedaan ter uitvoering van een vonnis, dat deszelfs geheel beslag heeft gekregen.

De Raad van State mag het Uwe Majesteit niet verbergen, dat hij in het toestaan van zoodanige restitutie van *betaalde* boeten groot bezwaar zou vinden, daar het stellig te voorzien is dat, indien daarvan slechts één voorbeeld zal worden gegeven, alle de veroordeelden tot geldboeten sedert onderscheidene jaren, op hunne geheel afgedane zaken zullen terugkomen en met hetzelfde regt restitutie daarvan vragen. Indien de voorzigtigheid gebiedt zoo min mogelijk *executiën* te dezer zake te doen plaats hebben, gelijk de Raad dit in deszelfs advies van den 5. November ll. no. 13 heeft vooruitgezet, schijnt diezelfde voorzigtigheid af te raden om aanleiding te geven door restitutiën, dat op alle de afgedane zaken worde teruggekomen.

Het is uit dien hoofde, dat de Raad in het algemeen en in het thans behandelde geval in het bijzonder het bedenkelijk zou keuren, remissiën toe te staan, wanneer ten gevolge der condemnatiën de boeten reeds betaald zijn geworden. Het is niet te ontkennen, dat in de toepassing dit tot ongelijkheid en zelfs onbillijkheid kan leiden, en bepaaldelijk ook dat dit in het geval dezer requestranten welligt eenigermate plaats zou vinden, indien van de waarheid der positiven [38]) van hun verzoekschrift bij onderzoek blijken mogt; maar de Raad is niettemin van oordeel, dat de algemeene bezwaren tegen het terugkomen op afgedane zaken van zoodanig gewigt zijn, dat daaraan boven deze bijzondere consideratiën schijnt gehecht te moeten worden.

Voorzeker zou de Raad van State mitsdien aan Uwe Majesteit adviseren om in dit geval het gedane verzoek eenvoudig *te wijzen*

---

[38]) Positieven blijkbaar = gronden.

van de hand, evenals zulks vanwege Uwe Majesteit reeds in Maart van dit jaar is gedaan, — maar eene bijzonderheid heeft zich bij het onderzoek der stukken voorgedaan, welke tot eene wijziging van dit denkbeeld ten deze heeft geleid. Wanneer namelijk de tabel van vonnissen wordt ingezien, onder die stukken voorkomende, en het beloop der boeten daarop vermeld wordt vergeleken met de sommen als betaald voor boeten in het request opgenoemd, dan schijnt er eenige onzekerheid te bestaan, of de eerstgemelde boeten, immers ten deele, wel dezelfde zijn met de betaalde en of er ook behalve deze door de requestranten nog boeten verschuldigd en *alsnog te betalen zijn,* — eene onzekerheid, welke vermeerderd wordt doordat de requestranten in het advys van den Hoogen Raad worden voorgesteld als vragende *remissie van nog te betalene* of *restitutie van reeds betaalde* geldboeten, ofschoon van het eerste in de rekwesten niets voorkomt.

Bij deze onzekerheid schijnt te zwarigheid te kunnen worden weggenomen, indien het Uwe Majesteit mogt behagen aan de supplianten kwijtschelding te verleenen van de tegen hen uitgesprokene boeten, *voorzoover die niet zijn betaald,* en blijvende de veroordeeling in de kosten in haar geheel, vermits hierdoor, gelijk in de overige gevallen, executiën tegen de supplianten ter zake dier boeten zullen worden ontweken en tevens gezorgd tegen eene terugwerking op het afgedane, om der gevolgen wille.

De Raad van State ten adviese overgaande, geeft mitsdien aan Uwe Majesteit eerbiedig in overweging om aan de requestranten *Anne Gerrits Bakker* en consorten wel de remissie der gedachte geldboeten toe te staan, doch alleen *voorzooverre die nog niet zijn betaald,* en om deze stukken aan den Minister van Justitie te verzenden ten einde deze beperking in het door hem aan Uwe Majesteit voorgedragene concept-besluit op te nemen [39]).

De Secretaris van State,
vice-president van den Raad van State,

(get.) VAN DOORN.

---

[39]) De Minister van Justitie, nader gehoord, gaat in zijn rapport van 17. Febr. 1842 no. 101 met den gedachtengang van den Raad van State accoord, maar daar het hem na onderzoek niet gebleken is, dat de adressanten nog eenige niet ten uitvoer gelegde vonnissen te hunnen laste hebben, kan z. i. hun verzoek zonder meer worden afgewezen. Bij rapport van 28 Febr. 1842 no. 6 geeft de Raad van State daarmee zijn instemming te kennen, waarop de Koning bij kabinetsmissive van 4 Maart 1842 no. 7 den Minister van Justitie machtigt om dienovereenkomstig te beschikken [Herv. Eered. 12 Maart 1842 no. 3].

234. Nota van den Secretaris en Adviseur Janssen(?) voor den Minister van Eeredienst, 4 Jan. 1842.

Herv. Eered.
10 Jan. 1842 *no. 6.*

Nota

betrekkelijk het verzoek om toelating eener Christelijke Afgescheidene gemeente te *Zeijst* [40]).

De bedenking omtrent *het gebouw* is niet overwegend, want de adressanten wijzen aan, waar zij voorloopig vergaderen, en zoolang de voorgenomen stichting van een kerkgebouw niet aangevangen of voltooid zal zijn, zouden zij met deze voorloopige vergaderplaats kunnen worden toegelaten, ten welken einde het vereischte certificaat door tusschenkomst van den heer Gouverneur zou kunnen worden gevraagd.

Dan, er is nog eene andere *bedenking*, te weten het geringe *getal* van slechts 9 volwassen personen. De Gouverneur acht dit getal te onbeduidend om eene gemeente te kunnen vormen, en hetgeen hij daaromtrent zegt, verdient opmerking. Zeker is het, dat het woord *gemeente* geen ander denkbeeld voor den geest brengt dan een zoodanig als waarmede de voorstelling van een zeker aantal noodwendig gepaard gaat. Intusschen is het misschien even moeijelijk te bepalen, hoe groot dit aantal, minst genomen, wezen kan of wezen moet, als het bezwaarlijk zou zijn te zeggen, hoeveel guldens iemand dient te bezitten om rijk te heeten.

Het Koninklijk Besluit van 9 Jan. 1841 — Staatsblad no. 2 — spreekt van geen aantal, doch op zichzelf schijnt daaruit niet te kunnen worden afgeleid, dat het aantal volstrekt niet in aanmerking behoort te worden genomen, vermits zulks tot de ongerijmdheid zou voeren, dat zelfs een tweetal personen aanspraak zou kunnen maken op toelating als gemeente.

Meer grond schijnt er voor de opvatting, dat het Besluit geen aantal heeft bepaald, ten einde wat het aantal betreft geene andere grens te stellen dan die *het denkbeeld van gemeente* vanzelf medebrengt.

Hoe bezwaarlijk het ook zijn moge die eigenaardige grens in een bepaald minimum juist uit te drukken, schijnt het toch tot voorkoming van onzekerheid, wankeling en onregelmatigheid dringend noodig een bepaald cijfer aan te nemen; waartoe overigens het Besluit van 9 Jan. 1841 niet zou behoeven te worden aangevuld of gewijzigd, daar het voldoende zou zijn, wanneer bij het Departement onder goedkeuring van Z. M., desnoods na ingewonnen advies van den Raad van State, zoodanig cijfer tot vaste regelmaat werd aangenomen.

Vereenigingen *beneden* 20 personen kunnen vrijelijk vergaderen

---

[40]) In margine staat de volgende aanteekening: „Door Z.Exc. den Minister van Staat goedgekeurd, met bepaling, dat deze nota als legger zal bewaard worden; 4 Jan. 1842."

en misschien zou daarin eene reden liggen om het bedoelde *minimum* op hetzelfde getal te stellen. Men kwam dan tot toelating in aanmerking, zoodra de vereeniging te talrijk werd om ongehinderd zonder autorisatie te mogen vergaderen. Daartegen bestaat echter de bedenking, dat het bijkomen van slechts een paar nieuwsgierigen de niet strafbare vergadering beneden 20 ligt in eene strafbare boven 20 zou kunnen veranderen.

Volgens de kanonieke bepalingen der *Israëliten* vormt een getal van minstens 10 meerderjarigen een kerkgang — de meerderjarigheid reeds op het 13e jaar gesteld [41]).

Misschien zou het overweging verdienen, het getal van 10 meerderjarigen naar dat voorbeeld tot minimum aan te nemen [42]).

---

41) Een getal van tien mannelijke meerderjarigen is noodzakelijk om aan de godsdienstoefeningen een publiek karakter te geven. Zie voor een en ander Jac. van Nes, *Het Jodendom*, Kampen, 1933, blz. 69, 77, 96, 102, 106, 111, 299. Dat het bepaald *mannelijke* meerderjarigen moeten zijn, wordt hier blijkbaar over het hoofd gezien.

42) Den 10. Jan. d. a. v. doet de Minister door middel van den Gouverneur van Utrecht den Burgemeester van Zeist de instructie toekomen, om op een „vriendelijke en menschkundige" wijze den adressanten door overreding duidelijk te maken, dat zij te gering in getalsterkte zijn om een gemeente te kunnen vormen, en hun voorts een vergunning naar § b van het K. B. van 5 Juli 1836 aan te bieden [Herv. Eered. 10 Jan. 1842 no. 6].

235—239

Gedurende het eerste regeeringsjaar van Willem II wendt Ds Scholte zich herhaaldelijk tot den Koning met adressen en ongevraagde adviezen in zake de oplossing van de nog hangende moeilijkheden. Eerst ziet hij de oplossing daarvan in volkomen vrijheid van godsdienstoefening voor allen, met behoud van het recht der Regeering om bepaalde gemeenten pas als „zedelijk lichaam in de maatschappij" te erkennen na onderzoek van haar organisatie en behoorlijke bestaansmogelijkheid. Later gaat hij verder en adviseert de Regeering zich in het geheel niet meer te bemoeien met kerkelijke zaken en — zooals in Amerika gebeurt — elke gezindheid voor zichzelf te laten zorgen.

Daarnaast oefent Ds Scholte in zijn adressen aan den Koning felle critiek op het door de te Amsterdam gehouden Synode der Afgescheidenen aan Zijne Majesteit gerichte verzoek om den naam te mogen dragen van Afgescheidene Gereformeerden en de Dordtsche kerkenordening als den regel van hun kerkelijke organisatie te erkennen. Hij en enkele onder zijn directen invloed staande kerkeraden protesteeren zoowel tegen de voorgestelde naamsverandering als tegen den terugkeer tot de Dordtsche kerkenordening, en dringen er bij den Koning op aan, om toch geen acht te slaan op verzoeken, die zoogenaamd uit naam van alle Afgescheidenen geschieden, indien niet alle kerkeraden daarmede hun instemming hebben betuigd.

De Regeering acht de door Ds Scholte c.s. in dezen gemaakte opmerkingen alleszins gegrond, maar gaat op de kwestie verder niet in. Ook Scholte's ideeën ten aanzien van de algeheele scheiding van kerk en staat, worden, ofschoon de nieuwe Minister van Eeredienst erkent, dat het hem „aan geene scherpzinnigheid mangelt", als niet uitvoerbaar en onbillijk ten opzichte van de Nederlandsche Hervormde Kerk ter zijde gelegd.

235. Memorie van Ds H. P. Scholte, toegezonden aan den Koning, 5 Jan. 1841.

Kabinet des Konings.
7 Jan. 1841 *no. 416.*

(regest) *Memorie* [1]

Niet alle Afgescheidenen zijn onderling vereenigd. De meeste geschillen zijn van dogmatischen aard en zijn vertegenwoordigd in de reeds erkende gemeenten.

Er is echter één geschil, dat bij de burgerlijke regeering in aanmerking kan komen. Onlangs werd namelijk op een vergadering te Amsterdam van Afgescheidenen uit andere provinciën besloten tot aanneming van de Dordsche kerkenordening. Daarmede werd een „kerkelijke regtsmagt" erkend, „geheel tegenovergesteld aan die, welke in het reeds door het gouvernement erkende Utrechtsche reglement heerschende is." De kerkelijke verbintenis aan dat reglement is daardoor vervallen. „Nu is het mijn voornemen niet om iemand te belemmeren in het volgen van een andere ordening, maar ik wenschte niet stilzwijgend toe te zien, dat men het Uwe Majesteit zou kunnen doen voorkomen, alsof men nog uit hetzelfde grondbeginsel handelde, terwijl men in een tegenovergestelden zin werkzaam is." Bovendien moet ik doen opmerken, dat men de dwaasheid heeft gehad, om, terwijl men sommige zaken in die Dordsche kerkenordening verwerpt [2], nochtans diezelfde zaken in die orde-

---

[1]) Deze memorie werd door Scholte aan den Koning toegezonden bij begeleidend schrijven d.d. 7 Jan. 1841. Daarin releveert hij, dat hij met een commissie uit naam van zijn afgescheiden geloofsgenooten in Utrecht, Zuidholland en Zeeland bij den Koning op audientie is geweest om hem geluk te wenschen met zijn troonsbestijging. De Koning heeft hem toen welwillend aangehoord en vergund Hem een verslag te doen toekomen. Naast een verslag van bestaande gemeenten, met welke hij in betrekking staat, biedt hij nu deze memorie den Koning aan. Met blijdschap heeft hij uit de dagbladen gelezen, dat de Koning voorloopig de vervolgingen wegens boeten en gerechtskosten geschorst heeft. Tenslotte verklaart hij zich ten allen tijde tot het geven van nadere inlichtingen bereid.

De memorie kan — daar het origineele stuk bij het gereedmaken der copie niet meer ter beschikking stond — slechts in regestvorm worden opgenomen. De letterlijke citaten zijn tusschen aanhalingsteekens geplaatst.

[2]) Het „jus patronatus" en de wereldlijke macht in en over de kerk;

ning te behouden, hetgeen een voortdurende aanleiding tot kerkelijke twisten wezen kan. Tevens is het voortaan onmogelijk, dat een gemeente, welke die Dordsche kerkenordening aanneemt, in oprechtheid het reeds erkende reglement aan het gouvernement kan voorstellen als regelmaat harer handelingen.

De oorzaak van dezen gang van zaken is daarin gelegen, dat men „een onwetende menigte", vooral in Groningen en Drente, daardoor heeft willen tegemoet komen. Van de door mij opgegeven gemeenten [3]) is alleen die van Oud Loosdrecht daarin meegegaan. Alle andere volgen het Utrechtsche reglement.

Dan zijn er voornamelijk in Overijsel nog een aantal zoogenaamde Dordsch-Gereformeerden, en vooral in Friesland een nog kleiner getal zoogenaamde Oud-Gereformeerden.

De Afgescheidenen vormen dus allerminst één lichaam. Het gouvernement onthoude zich echter van alle inmenging in kerkelijke geschillen. Mijn voorstel met betrekking tot de door het gouvernement aan te nemen houding daarentegen is van drieledigen aard.

1°. Er kome een wettelijke bepaling, dat geen godsdienstige samenkomsten met open deuren naar art. 291—294 van het Wetboek van Strafrecht strafbaar mogen worden geacht.

2° Men erkenne geen gemeente als *zedelijk lichaam in de maatschappij* dan na gedaan onderzoek naar haar orde en behoorlijke bestaansmogelijkheid.

3° Men erkenne geen vereeniging van meerdere gemeenten tot een zedelijk lichaam in de maatschappij, tenzij uit de onderteekening van elke betrokken kerkeraad blijkt, dat iedere gemeente na behoorlijk onderzoek in zulk een meer algemeene verbintenis toestemt en zich daaraan onderwerpt.

Het was de fout van het vorige gouvernement, dat toen het bestaan eener gemeente als zedelijk lichaam in de maatschappij onafscheidelijk „tezamen gehecht" werd met vrijheid van godsdienstoefening.

Wordt mijn voorstel echter gevolgd, dan kan de vervolging, die

---

vgl. het *Verslag van de synode der Afgesch. Geref. gemeenten in Nederland, gehouden 17 Nov. tot 3 Dec. 1840 te Amsterdam*, 's Grav., 1841, blz. 9 v.v.

[3]) Blijkens het bijgevoegd verslag waren dit de volgende gemeenten:

In de provincie Utrecht: Kockengen-Laag Nieuwkoop, Zeist c. a., Oud Loosdrecht en Amersfoort; Bunschoten en Westbroek stonden in betrekking met Van Velzen.

In de provincie Zuidholland: Leerdam, Zuid Beijerland, Gorkum, Noordeloos c. a., Dordrecht, Zwijndrecht, Heerjansdam c. a., Hellevoetsluis c. a. en Flakkee; Gouda, Schoonhoven, Boskoop, Benthuizen, Rijnsburg, Katwijk, Delft en Bodegraven stonden niet met hem in betrekking.

In de provincie Noordholland: Zaandam; Hilversum en Urk waren hem niet nader bekend.

In de provincie Zeeland: Axel c. a., Goes, 's Heer Arendskerke, Borselen c. a., Baarland c. a., Kruiningen c. a. en Wolfaartsdijk; Middelburg, Biggekerke, Domburg, Groede, Kapelle, Heinkenszand, Tholen, Nieuwerkerk op Duiveland en Philipsland stonden in betrekking met Budding.

In de provincie Gelderland: Vuren, Herwijnen, Poederoyen-Aalst, Hemert c.a. en Gameren-Nieuwaal; verscheidene gemeenten stonden voorts in betrekking met Brummelkamp.

ook den staat tot nadeel strekt, ophouden. „Wanneer er vrijheid voor allen is, dan wordt door de wrijving der gevoelens de waarheid des te duidelijker aan het licht gebragt, en niemand heeft zich als burger te beklagen". „Verlangt (echter) een godsdienstige gezindheid burgerlijke voorregten, dan moet de regering daarin gekend worden."

Nu vinden er nog middeleeuwsche vervolgingen plaats. Tevoren, toen nog geen enkele gemeente in de burgerlijke maatschappij erkend was, had men daartoe nog eenigen schijn van recht, wanneer men de verschillende gemeenten beschouwde als een niet erkende en daarom niet wettig bestaande gezindheid. Nu echter vervolgt men een bestaande gezindheid. Vroeger deed men alle moeite om onze eenheid te betoogen, ten einde te kunnen volhouden, dat de bijeenkomsten der Afgescheidenen niet toevallig waren, maar een uitvloeisel van een genootschap. Nu echter wordt gedaan alsof niet erkende gemeenten niet de minste betrekking hebben met erkende, zoodat zelfs een predikant op de éėne plaats wordt beschermd en op de andere plaats gestraft voor dezelfde zaak. De erkende gemeenten hebben voldaan aan het vereischte. Andere gemeenten, die hetzelfde gedaan hebben, worden niet erkend.

Al die verwikkelingen vallen weg, wanneer ten aanzien van alle Afgescheidenen vrijheid van godsdienstoefening wordt verleend. Dit zou kunnen geschieden, wanneer ze aan het gemeentebestuur een deugdelijk bewijs overlegden, afgegeven door een der reeds erkende kerkeraden, dat zij behoorden tot dezelfde godsdienstige gezindheid. Willen zij voorts als gemeente erkend worden in de burgerlijke maatschappij, dan zouden zij zich per request tot het gouvernement moeten richten.

Bij zulk een algemeen besluit zouden niet alle gemeenten, waarmede ik in kerkelijke betrekking sta, behoeven te worden erkend als zedelijk lichaam in de maatschappij. Van de gemeenten, die er wel voor in aanmerking zouden komen, heb ik een lijst opgemaakt, welke hiernevens gaat [4].

Op de voorgestelde wijze zouden de gemoederen worden gerustgesteld, vrijheid van godsdienst gewaarborgd en alle aanleiding tot ontevredenheid weggenomen, zonder dat het gouvernement zich compromitteert.

---

[4]) Lijst van afgescheiden gemeenten, die zonder eenig bezwaar als zedelijke lichamen in de burgerlijke maatschappij kunnen worden erkend:

In de provincie Utrecht: Kockengen-Laag Nieuwkoop en Zeist.

In de provincie Zuidholland: Leerdam c. a., Zuid Beijerland c. a., Noordeloos c. a. en Heerjansdam c. a.

In de provincie Noordholland: Zaandam c. a.

In de provincie Zeeland: Axel c. a., Ter Goes, 's Heer Arendskerke c. a., Kruiningen c. a. en Wolfaartsdijk.

In de provincie Gelderland: Vuren-Herwijnen.

236. Adres van den Kerkeraad der Christelijke Afgescheidene Gemeente te Utrecht aan den Koning, 22 Juni 1841.

Herv. Eered.
26 Juli 1841 *no. 5.*

Aan Zijne Majesteit den Koning.

Sire!

De Kerkeraad der Christelijke Afgescheidene gemeente te Utrecht, gezien hebbende uit een gedrukt verslag, dat in het begin van December ll. eenige leeraars onder de Afgescheidenen zich voor U. M. hebben gesteld als commissie eener algemeene vergadering van alle Afgescheidene gemeenten in ons vaderland [5]).

De Kerkeraad heeft tevens uit dat verslag opgemerkt, dat die commissie aan U. M. per adres betuigd heeft, dat de Afgescheidene gemeenten in dit land de Dordsche kerkordening hebben aangenomen en volgen, en de erkenning hiervan aan U. M. heeft verzocht.

Eindelijk heeft de Kerkeraad opgemerkt, dat die commissie namens de Afgescheidenen in dit land verzocht heeft om den naam te mogen dragen van *Afgescheidene Gereformeerden.*

Na overweging van dit alles heeft de Kerkeraad geoordeeld U. M. te moeten berigten:

1° Dat de Christelijke Afgescheidene gemeente van Utrecht zich evenmin als de overige gemeenten in de zuidelijke provinciën onzes vaderlands door die commissie heeft doen vertegenwoordigen, en dat derhalve het door die commissie beweerde ten opzigte der gemeente te Utrecht onwaarheid is. Dat op eene vergadering der Afgescheidene gemeenten uit de provinciën Utrecht, Zuid-Holland, een gedeelte van Gelderland, het door die vergadering te Amsterdam verrigte niet is aangenomen, maar verworpen.

2° Wat betreft de kerkordening van Dordrecht A° 1619: dat de Kerkeraad der Christ. Afgesch. gemeente te Utrecht dezelve in geen geval in de plaats van het uit deszelfs boezem voortgekomen reglement verwisseld heeft of begeert te verwisselen. De Kerkeraad zal U. M. niet bezig houden met de opgave van redenen, die dezelve in het kerkelijke daartoe bewegen, maar moet de opmerking maken, dat die Dordsche Kerkordening, gebouwd op het beginsel dat de Gereformeerde Kerk de heerschende gezindheid in Nederland was en als zoodanig met den staat in betrekking stond, ten eenenmale in strijd is met onze tegenwoordige staatsregeling

---

[5]) Een commissie uit de Synode van 1840, bestaande uit Brummelkamp, De Cock, Van Velzen en Dijksterhuis, had den Koning tijdens zijn verblijf te Amsterdam een door Ds C. G. de Moen opgesteld adres ter hand gesteld, „ten einde: 1° den Koning de gevoelens der Vergadering bij het aanvaarden der regering door Hoogstdenzelven te openbaren; 2° volledige vrijheid van Godsdienst te verzoeken en daarbij de aanneming der Dordsche Kerkeordening te melden; 3° de erkentenis der Vergadering te betuigen wegens de middelen, die reeds door Z. M. aangewend worden om de klagten over de inrigting van het lager onderwijs te onderzoeken, en ook deswegens vrijheid te vragen"; zie het *Verslag van de synode...*, blz. 27.

en nooit zonder schending der Grondwet van staatswege erkend kan worden.

3⁰ Wat betreft den naam waaronder de gemeenten nu erkend zijn: de Kerkeraad protesteert ernstig tegen de door die commissie voorgestelde verandering. Behalve de kerkelijke redenen, die de Kerkeraad niet zal opsommen, zou daaruit noodelooze ongelegenheid voortvloeyen voor de gemeente, dewijl alle verbindtenissen op den tegenwoordigen naam zijn aangegaan. Bovendien zou zulk eene naamverwisseling alleen moeten dienen om onkunde en vooroordeel te versterken door den klank van het woord *Gereformeerd.*

Daar in het verslag staat, dat U. M. zich bereid getoond heeft om die verzoeken, door de commissie gedaan, te overwegen, zoo heeft de Kerkeraad noodig geoordeeld deze verklaring aan U. M. te moeten doen toekomen.

Hierbij voegt de Kerkeraad het navolgende verzoek: dat U. M., wanneer er verzoeken tot Hoogstdezelve mogten komen uit naam van meerdere gemeenten, daarop geene beslissing neme, voordat die gemeenten zelve door middel van hare kerkeraden zoodanig verzoek volgens de bepaling van ons reglement art. 38 hebben onderteekend, of dat, zoo dit niet geschied is, die kerkeraden eerst worden geraadpleegd. Volgens art. 159 der Grondwet kan diergelijk verzoek tot nog toe alleen door de kerkeraden zelve geschieden, daar deze tot nog toe de eenige wettig zamengestelde en erkende ligchamen zijn, wat de Afgescheidenen betreft. Mogt er met onderling goedvinden eene gemeenschappelijke verbindtenis van meerdere Afgescheidene gemeenten tot stand komen onder een algemeen reglement, dan zou daarbij tevens bepaald kunnen worden, op welke manier vervolgens de correspondentie met de overheid kan onderhouden worden.

Het smart den Kerkeraad U. M. met zoodanige dingen te moeten bezighouden; dezelve kan echter niet stilzwijgend toezien, dat eenige weinige menschen zich de magt aanmatigen om voor alle gemeenten iets te vragen, hetgeen door alle gemeenten niet begeerd wordt, ja, hetgeen door vele gemeenten wordt verworpen. Zoodanige handel zou de grootste verwarring kunnen teweegbrengen.

De Kerkeraad, overtuigd dat U. M. wettig verkregene regten zal handhaven, rekent deze weinige inlichtingen genoegzaam tegenover het door die commissie gedane verzoek.

Na toewensching van de dierbaarste zegeningen des Allerhoogsten over Uwer Majesteits persoon en huis blijven zij met de meeste hoogachting en eerbied [6])

Uwer Majesteits getrouwe onderdanen,
De Kerkeraad der Christelijke Afgescheidene gemeente te Utrecht,

H. P. SCHOLTE, v. d. m., president,
J. OVERKAMP, secretaris.

Utrecht, 22 Juny 1841.

---

[6]) Een soortgelijk, eenigszins korter adres werd ingediend door den Kerkeraad der Christelijke Afgescheidene Gemeente te 's Graveland, nevens Scholte onderteekend door J. Reymerink, secretaris [Herv. Eered. 26 Juli 1841 no. 5].

237. Adres van Ds H. P. Scholte aan den Koning, 26 Juni 1841.

Herv. Eered.
26 Juli 1841 *no. 5.*

Aan Zijne Majesteit den Koning enz. enz.

Sire!

Ik neem de vrijheid U. M. hiernevens aan te bieden:

1° Twee adressen van de kerkeraden der Christelijke Afgescheide gemeenten te 's Graveland en te Utrecht ten gevolge van een in druk verschenen verslag eener vergadering, gehouden te Amsterdam, onder den naam van Synode der Afgescheide Gereformeerde Gemeenten in Nederland.

2° Aanmerkingen door mij uitgegeven betrekkelijk diezelfde zaak [7]).

3° Een stukje opgesteld door een lid dier Amsterdamsche Synode [8]).

Ik reken deeze toezending noodig, dewijl uit bovengenoemd verslag blijkt, dat eenige leden dier vergadering zich als commissie bij U.M. vervoegd en een verzoek gedaan hebben, hetwelk alle de Afgescheidene gemeenten raakt, zonder dat zij daartoe van alle die gemeenten last of volmagt hadden ontvangen.

Het is gewisselijk eene betreurenswaardige zaak, dat er in de zaken van de godsdienst zoo onopregt en dwaaselijk wordt gehandeld. Wanneer men echter daarenboven U. M. in die zaken tracht te mengen, is het de pligt van alle getrouwe onderdanen om de nodige inligtingen te geven, dewijl U. M. ter goeder trouw ligtelijk zou kunnen denken, dat zoodanige verzoeken waarlijk uit aller naam tot U. M. kwamen.

Niets anders begerende dan in alle zaken, maar vooral in de godsdienst opregt en ter goeder trouw te verkeren voor God en menschen, kan ik niet nalaten de kwade praktijken aan te toonen en ertegen te waarschuwen.

In deezen tijd wordt U. M. bemoeilijkt door onderscheidene kerkelijke zaken, en het einde van die alle is nog niet te voorzien. De eenigen weg voor het Gouvernement om zich uit alle verwikkelingen te houden, zou zeker zijn, zich te ontslaan van alle bemoeying en elke gezindheid voor zichzelf te doen zorgen.

---

[7]) H. P. Scholte, *Aanmerkingen betreffende een geschrift, getiteld: Verslag van de Synode der Afgescheidene Geref. Gemeente in Nederland, gehouden van den 17den Nov. tot den 3den Dec. 1840 te A'dam, uitgegeven ter inlichting der onderscheidene Chr. Afgesch. gemeenten in Nederland,* A'dam, 1841.

[8]) C. G. de Moen, *Berigt aan de gemeente onzes Heeren Jesu Christi in Nederland, of toelichting tot het verslag der synode van de Afgescheidene Gereformeerde gemeente, gehouden te Amsterdam, den 17den Nov. en volgende dagen des jaars 1840,* A'dam, 1841.

Amerika heeft daarvan de proef genomen en met een gelukkig gevolg.

De erkentenis hiervan heeft mij bewogen om een klein, maar veelomvattend stukje in het licht te geven, hetwelk ik hiernevens de vrijheid neem U. M. aan te bieden, getiteld:

4° De vereeniging van kerk en staat in Nieuw-Engeland en derzelver gevolgen voor de godsdienst in de Vereenigde Staten [9]).

Dit stukje omvat in een kort bestek de geheele ontwikkeling van de gebeurtenissen in Amerika betrekkelijk de kerkelijke zaken, van de eerste colonisatie tot op onzen tijd.

Ik verzoek vriendelijk, dat U. M. zich eenige oogenblikken wil verledigen om dit laatste stukje in te zien. Van harte wensch ik, dat het dienstbaar mooge zijn ter overtuiging, dat eene volkomene scheiding van kerk en staat voor beide het beste is. Het is niet wel mogelijk om in ons vaderland opeens zulk eene toestand te doen geboren worden. Wanneer echter eenmaal het beginsel is erkend en aangenomen, dan kan door gepaste maatregelen zoodanig eene toestand worden voorbereid.

Alle zwarigheden betrekkelijk het Concordaat [10]) zoowel als betrekkelijk de toenemende klagten der niet gescheidene Gereformeerden zouden dan wat het Gouvernement betrefd vervallen. Indien echter de gouvernementsbemoeying met alle godsdienstige gezindheden blijft voortduren, zal de eene verwikkeling uit de andere voortvloeyen, terwijl geene der onderscheidene gezindheden over het Gouvernement voldaan zal zijn, tenzij de eene boven de andere verheven wordt, en dit strijdt openlijk met de Grondwet.

Ik reken mij verpligt op te merken, dat de vrijheid van godsdienst voor allen niet zoo onbeperkt is volgens onze Grondwet, dat de eene of andere gezindheid buiten of boven het bereik der wetten van de staat zou koomen. Onder het bereid dier wetten blijvende, is echter de vrijheid van godsdienstoefening een krachtig middel om aan kwaadwilligen een hefboom uit de hand te nemen, waarmede de menigte zoo gemakkelijk wordt opgetild.

Ik wil echter U. M. aandacht met geene verdere opmerkingen lastig vallen, maar bid U. M. deeze zoo tedere zaak niet uit het oog te willen verliezen. Altoos bereid om waar het mij immer mogelijk is U. M. ten dienste te staan, blijve ik na toewensching van de dierbaarste zegen des Allerhoogsten over U. M. persoon en huis,

Uwer Majesteits getrouwen en liefhebbenden onderdaan,

SCHOLTE, v. d. m.

Utrecht, 26 Juny 1841.

---

[9]) *De vereeniging van kerk en staat in Nieuw-Engeland, beschouwd in derzelver gevolgen voor de godsdienst in de Vereenigde Staten. Door een Amerikaan. Uitgegeven door H. P. Scholte*, A'dam, 1841.

[10]) Het in 1827 tot stand gekomen Concordaat met den pauselijken Stoel was nooit uitgevoerd. Na de scheiding van België rees de vraag, of het ook voor Nederland bleef gelden. Toen na de troonsbestijging van Willem II bleek, dat deze ernstig dacht aan invoering van het Concordaat, gaf dit aanleiding tot verzet en verschenen er verschillende pamfletten.

238. Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 14 Juli 1841.

Herv. Eered.
14 Juli 1841 *no. 12.*

(minuut) *(Aan den Koning.)*

Commissoriaal van 2 July 1841 no. 120.
Adres van H. P. Scholte .... (met bijlagen).

Naauwlijks waren eenige gemeenten van Afgescheidenen toegelaten of er ontstonden, zooals te verwachten was, geschillen, die zoo in de gemeenten als tusschen derzelver leeraars en opzienders van tijd tot tijd zijn toegenomen, gedeeltelijk uit verschil van meening over bijzondere stellingen, vooral ten aanzien der kerkorde, als door verwijdering tusschen de voornaamsten hunner hoofden, onder anderen twee derzelve, de predikanten Scholte en Van Velzen. De eerste, bedienaar des Woords te *Utrecht,* nam ook een tijdlang de dienst te *Amsterdam* waar, totdat *Van Velzen* uit *Vriesland* aldaar tot vast leeraar werd beroepen, maar weldra in twist geraakte met de vrienden van *Scholte,* die echter de minderheid hadden en door de meerderheid des kerkeraads werden uitgesloten. Sedert welken tijd de beide gemeenten van *Amsterdam* en *Utrecht* in vijandige houding tegen elkanderen geplaatst waren en in *Amsterdam* zelfs sprake was van eene nieuwe afscheiding onder de Afgescheidenen.

Een hoofdpunt van geschil werd weldra de uitwendige kerkorde. Alle de erkende gemeenten toch hadden achtervolgens huishoudelijke reglementen aangeboden, waarbij dat van *Utrecht,* het eerste van alle zijnde, veelal geheel of gedeeltelijk werd gevolgd. Dan, juist de bijzonderheid dat hetzelve zijn oorsprong aan *Scholte* te danken had, was welligt oorzaak, dat deszelfs tegenpartij die reglementen uit een min gunstig oog beschouwde.

Hoe dit zij, in November en December van het afgeloopen jaar kwamen de gecommitteerden van een aantal Afgescheiden gemeenten bijeen op eene vergadering, waaraan zij den titel gaven van *Synode der Afgescheidene Gereformeerde gemeenten,* onder de leiding van Van Velzen en zijne vrienden, maar waaraan een groot aantal andere gemeenten geen deel wilden nemen. De leden dier vergadering vonden goed bij meerderheid van stemmen als algemeene kerkorde aan te nemen die, welke in het jaar 1619 op de Nationale Synode van *Dordrecht* werd vastgesteld, en besloten voorts, zoo het schijnt, tot het verzoek aan U. M., om voortaan den titel te mogen voeren van *Afgescheiden Gereformeerden.*

De Handelingen dezer Amsterdamsche vergadering in druk zijnde uitgegeven, namen de kerkeraden der Afgescheidenen van *Utrecht* en *'s Graveland,* benevens den predikant Scholte daaruit aanleiding tot de ingediende adressen.

Wanneer het Gouvernement verpligt en bevoegd was zich met deze geschillen in te laten, zou deszelfs uitspraak zeker in het voordeel der adressanten moeten uitvallen.

Die zoogenaamde Synode van *Amsterdam* toch is een bij de Hooge Regering niet erkend ligchaam, daar de toelating zich individueel tot de bijzondere Afgescheiden gemeenten heeft bepaald, met bijvoeging van de door elk derzelve *afzonderlijk* vastgestelde *huishoudelijke reglementen.* Zulks belet wel niet, dat gecommitteerden uit dezelve zich tot vergaderingen kunnen vereenigen om over hunne gemeenschappelijke belangen te raadplegen, maar de handelingen en besluiten van zoodanige vergaderingen zijn alleen verbindend voor de gemeenten, welke zich daarnaar verkiezen te regelen, daar elk derzelve volgens hare instelling onafhankelijk op zichzelve staat en niet verpligt is zich naar eene andere te rigten, evenals zulks ook omtrent de *Doopsgezinden* plaats heeft.

Gelijk de adressanten dus volkomen regt hebben zich bij hun *eerste* bezwaar tegen alle aanmatiging van de bedoelde Amsterdamsche vergadering te verklaren, zoo is ook hunne *tweede* aanmerking volkomen gegrond, dat het aannemen der kerkorde van de Nationale Synode van Dordrecht in 1619 eene ongerijmdheid is uit hoofde van de geheel veranderde omstandigheden, daar dezelve geheel geregeld werd naar den toenmaligen staat van zaken in staat en kerk en derzelver naauw verband vooral van geene toepassing kan zijn voor de Afgescheidenen. De Amsterdamsche vergadering heeft zulks dan ook zeer wel gevoeld, daar men de verklaring daarbij heeft gevoegd: voor zoover zulks geschieden kan [11]). Een lid dier vergadering, *De Moen,* verklaarde dan ook, dat men het slechts als een *blinddoek* had aan te merken [12]), en het schijnt werkelijk alleen eene poging te zijn geweest om door het aannemen van een door ouderdom eerwaardigen titel de aanspraak te wettigen op den naam, welke men wenschte te voeren, namelijk van *Gereformeerden.*

Tegen die wensch verklaren zich dan in de *derde* plaats de adressanten, ook in hun eigen belang, teregt. Dan, deszelfs vervulling kan daarenboven in geen geval plaats hebben. Als een grondbeginsel bij de toelating der Afgescheidenen is door het Gouvernement vastgesteld, dat door hen geen inbreuk zou gemaakt worden op eenige regten of titel van de nationale Hervormde of Gereformeerde Kerk en dus kan deze naam in geen geval aan hun worden toegestaan. De handhaving van dit beginsel is niet alleen noodzakelijk in het belang der goede orde en rust, maar kan zelfs — naar mijne overtuiging — naar den geest der Grondwet door de kerk gevorderd worden.

Intusschen is mij niet bewust, dat de *Amsterdamsche* vergade-

---

[11]) Vgl. *Handelingen van de opzieners der gemeente Jesu Christi, vergaderd te Amsterdam, 1836,* blz. 11 (art. 28): Werd na veelvuldige gesprekken besloten, dat wij in het behandelen der kerkelijke zaken zullen volgen de regelmaat van de Dordrechtsche Kerkeordening, zoo veel zulks door gebrek aan Herders en Leeraars in de gemeente en den toestand der Kerk in derzelver verdrukking geschieden kan...

[12]) C. G. de Moen, *t. a. p.*, blz. 8: „Immers mag men de Gemeente des levenden Gods niet beschouwen als eene verzameling van verstandeloozen, die niets liever verlangen dan geblinddoekt te worden met datgene, wat haar beminnelijk voorkomt... Daarom meende ik ook meer dan ooit te moeten protesteren tegen de aanneming van eene Kerkeorde, welke... tot een' *blindlap* voor velen verstrekken moest."

ring werkelijk een zoodanig verzoek als waartegen deze adressen van *Utrecht* en *'s Graveland* gerigt zijn, legaal aan U. M. heeft ingediend, immers hetzelve is niet in mijne handen gekomen. Zoodat ik mij meen te mogen bepalen tot het eerbiedig voorstel aan U. M. om alle de stukken, door den heer *Scholte* ingezonden, aan mij te renvoyeren, ten einde daarop als antidotaal [13]) te kunnen acht slaan, indien later daartoe aanleiding mogt gegeven worden.

U. M. zoude zich naar mijn inzien tot deze beschikking kunnen bepalen, daar het Gouvernement even weinig bevoegdheid heeft als genegenheid kan gevoelen om zich in te laten met de verdere verschillen, hetzij over leerstellingen, hetzij over kerkorde, hetzij personele, welke bij de Afgescheidenen bestaan of verder kunnen opkomen, zoolang de openbare rust en maatschappelijke orde daardoor niet worden verstoord. De gemeenten der Afgescheiden Christenen hebben het geheel onafhankelijk en van den staat afgescheiden bestaan verkregen, hetwelk zij verlangden. Bevoegd om de regten daaraan verknocht te genieten, zullen zij zich ook de gebreken daarmede verbonden dienen te getroosten.

Omtrent de door den heer *Scholte* ingezonden stukjes meen ik dat geen afzonderlijk advies noodig zal zijn, daar drie derzelve de behandelde geschillen betreffen en het vierde over *Nieuw Engeland* eerder als bijlage kan worden beschouwd van een ander schrijven van den heer Scholte, waarover U. M. mijn vertrouwelijk rapport afzonderlijk verlangd heeft [14]).

(De Minister van Staat, enz.,
v. ZUYLEN v. NYEVELT [15]).)

239. Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 15 Juli 1841.

Herv. Eered.
15 Juli 1841 *no. 1 geheim.*

(minuut) *Aan den Koning.*

vertrouwelijk.

U. M. heeft mij door den Directeur van Hoogstderzelver Kabinet bij missive van den 11. dezer doen toekomen een schrijven van den heer *Scholte,* v. d. m. te *Utrecht,* ten einde mijne gedachten daarop te vernemen.

Daarbij was gevoegd een prospectus van inteekening en het eerste nommer van een tijdschrift, getiteld de *Reformatie,* waar-

---

[13]) Bij wijze van tegengif.

[14]) Bij missive van 23 Juli 1841 no. 1 van den Directeur van het Kabinet des Konings betuigde de Koning zijn instemming met bovenstaand rapport [Herv. Eered. 26 Juli 1841 no. 5].

[15]) Mr H. baron van Zuylen van Nyevelt (1781—1853); 1804—1833 diplomaat; sedert 1824 minister van staat; 1841 minister ad interim van Buitenlandsche Zaken; 1841—1848 minister van Eeredienst.

omtrent U. M. mij wel geliefde in overweging te geven om daarop voor mijn departement te doen inteekenen.

Wat den brief betreft, waarbij die heer vermeend heeft U. M. te kunnen inlichten en raadgeven omtrent de maatregelen, door Hoogstdezelve ten aanzien der in dit rijk bestaande kerkgenootschappen te nemen, de hoofdzaak komt neder op het voorstel om die alle aan zichzelve over te laten, zooals zulks in het Noordamerikaansch gemeenebest plaats heeft, waardoor U. M. zich zou ontslaan van alle bemoeyingen met en zorg voor de kerkelijke zaken.

De schrijver heeft echter daarbij geheel uit het oog verloren, dat de staat der Amerikaansche nieuwe wereld teveel verschilt van de oude Europeesche wereld om aan deze laatste ten voorbeelde te kunnen strekken, gelijk dan ook de proeven in *Frankrijk* en elders en in ons vaderland daarmee genomen geheel mislukt zijn en spoedig ter zijde gesteld geworden zijn.

Ten andere is bij dit geschrift niet in aanmerking genomen, dat het voorgestelde geen plaats kan hebben zonder geheele verandering der Grondwet en krenking der regten van de kerkgenootschappen, welke bij derzelver aanneming bestonden, en aan die genootschappen daarbij stellig zijn gewaarborgd, vooral ook bij § 192 wat de Hervormden betreft, omdat de geestelijke goederen en kantoren, aan dezelve bevorens toekomende, met de goederen en inkomsten van den staat waren vereenigd geworden, en dus het waarborgen der betalingen, welke dezelve hadden vervangen, een volstrekt regt was der Hervormde Kerk.

Het is niet wel mogelijk, dat Ds *Scholte*, wien het bij alle zijne oppervlakkigheid en ijdelheid aan geene scherpzinnigheid mangelt, en zelfs in zijne handelingen veel slimheid aan den dag legt, de vermelde bezwaren tegen de verwezenlijking zijner denkbeelden niet zoude gevoeld hebben, daar die bezwaren elk moeten in het oog loopen. Maar het schijnt dat, daar de gevolgen der door hem inzonderheid bewerkte Afscheiding aan zijne verwachting niet beantwoord hebben, hij een anderen weg wil beproeven om zijn doel te bevorderen. Hij gevoelt dat de door de Afgescheidenen zoo vurig gewenschte geheele onafhankelijkheid na derzelver verkrijging weinig aangename vruchten heeft gedragen en aan de nieuwe stichting geen duurzaam bestaan belooft. Dit is nu wel niet meer te veranderen, maar de nadeelige gevolgen zouden verminderd worden, indien ook alle andere kerkgenootschappen in hetzelfde lot moesten deelen en op gelijke bodem met zijne nieuwe gemeente geplaatst werden, en dan welligt de daardoor veroorzaakte algemeene verwarring en beroering aan dezelve eene aanwinst verschaffen.

Wat het prospectus van het tijdschrift *de Reformatie* betreft veroorloof ik mij aan te merken, dat hetzelve reeds een geruimen tijd heeft bestaan, maar toen is gestaakt geworden [16]). In den aan-

---

[16]) Scholte heeft het plan gehad het tijdschrift met den vierden jaargang (1840) te doen eindigen. Om verschillende redenen is hij echter hiervan teruggekomen: veler aandrang om er mede voort te gaan, het ophouden van de „Nederlandsche Stemmen", bovendien het aan-de-regeering-komen van Willem II, die van meet af tegenover de Afgescheidenen een zoo geheel andere houding aannam dan Willem I gedaan had. Scholte stelde in 1841 de inteekening op „De Reformatie"

vang moest hetzelve dienen om de beginselen der Afscheiding aan te prijzen, later om zoowel de Roomsch Katholyken als de Hervormden te bestrijden en tevens om te strekken tot verdediging zijner bijzondere begrippen tegen die van andere Afgescheidenen, vooral daardoor gekenmerkt, dat hij niet zoozeer de letter der oude Formulieren en der liturgie wilde gedrukt hebben, als wel de begrippen gehandhaafd, welke *hij* zoo daaruit als uit de Bijbelschriften meende te kunnen afleiden.

Men heeft bij mijn Departement zich het tijdschrift *de Reformatie* aangeschaft gehad totdat deszelfs uitgave gestaakt is geworden, alleen om bekend te blijven met hetgeen daarin voorkwam, zonder echter er op in te teekenen, hetwelk men om deszelfs strekking niet voegzaam achtte. In dit gevoelen deelend, zoude ik U. M. eerbiedig in overweging geven mij te veroorloven op diezelfde wijze te blijven handelen. Die strekking blijft toch dezelfde blijkens opentlijke verklaring van het voornemen *om te waarschuwen tegen de meer en meer zich openbarende aanmatigingen van het pausdom etc.*

Aan het geschrift van den heer *Scholte* behoeft mijns inziens geen verder gevolg gegeven te worden, tenzij U. M. mogt goedvinden hetzelve aan mij te renvoyeren om daarop zooveel noodig acht te slaan.

v. ZUYLEN v. NYEVELT.)
(De Minister van Staat, enz.,

---

weer open en begon met een nieuwe reeks. De hoofdtitel bleef dezelfde, maar de ondertitel, die eerst geluid had „Tijdschrift der [later, in den derden en vierden jaargang: voor de] Christelijke Gereformeerde Kerk in Nederland", luidde voortaan: „Tijdschrift ter bevordering van Gods Koninkrijk in Nederland". Op de tweede reeks (1841—1845) is nog een derde (1845—1847) gevolgd. Aan het tijdschrift kwam een einde, toen Scholte naar Noord-Amerika vertrok.

240—247

Tegenover hen die weigeren toelating en erkenning te vragen, nemen de autoriteiten op instructie der Regeering al spoedig weer een strengere houding aan. De Rechtbank van Goes gaat er zelfs toe over om tijdens één enkele gerechtszitting honderdvijfennegentig boeten van honderd gulden nagenoeg uitsluitend aan Ds Buddingh en zijn vriend De Jonge op te leggen. En omdat dit op zichzelf niet baat, daar men er niet aan denkt om te betalen, wordt vervolgens het middel van lijfsdwang toegepast om de onwilligen klein te krijgen.

De Regeering wenscht deze drastische maatregelen ook toegepast te zien op Ds Ledeboer van Benthuizen, wiens optreden de Hervormde gemeente aldaar niet weinig in ongelegenheid schijnt te brengen. Nadat eerst getracht is Ledeboer langs zachteren weg tot rede te brengen en ook een maand gijzeling niet blijkt te baten, wordt vervolgens de gijzeling op langen termijn als het eenig overblijvende middel om de wetten te doen eerbiedigen ook op dezen onwillige toegepast.

240. Circulaire van den Minister van Financiën aan de Gouverneurs der provinciën, 9 Nov. 1842.

Herv. Eered.
21 Nov. 1842 *no. 13.*

(kopy) *(Aan de Gouverneurs der provinciën.)*

Afd. Registratie, no. 90. *'s Gravenhage,* den 9. November 1842.

Mijn ambtgenoot voor de Justitie [1]) heeft ter mijner kennisse gebragt, dat mijne resolutie van den 4. July ll. no. 85, waarvan UHoogEdGestrenge een afschrift is toegezonden geworden, in eene der provinciën het denkbeeld heeft doen ontstaan, dat de daarbij bedoelde condemnatiën in boeten en geregtskosten wegens ongeoorloofde godsdienstige bijeenkomsten niet meer in het vervolg vanwege het bestuur der registratie bij lijfsdwang ter executie zouden worden gelegd. Ofschoon ik mij niet kan voorstellen, dat dit denkbeeld algemeen ingang zal vinden, vooral niet, wanneer men de voorschriften dier resolutie met derzelver aanhef in verband brengt, heb ik het nogthans doelmatig geacht, tot voorkoming van alle misverstand, UHoogEdGestr. opmerkzaam te maken, dat bij voorschreven mijne resolutie geene andere veroordeelingen van dien aard zijn bedoeld dan de destijds reeds uitgesprokene, waartoe betrekkelijk was Zijner Majesteits Besluit van den 29. November 1841 no. 68, medegedeeld bij de resolutie van den 24. December daaraanvolgende no. 95, en (zij) dus niet heeft kunnen zien op toekomstige veroordeelingen van meergemelden aard.

Tevens [2]) heb ik de eer UHoogEdGestr. op dringend verzoek van gemelden mijnen ambtgenoot voor de Justitie te magtigen om zoo spoedig mogelijk zelfs bij lijfsdwang ten uitvoer te doen leggen al de bestaande veroordeelingen, terzelfder zake uitgesproken tegen zekeren *Ledeboer* [3]) te *Benthuizen.*

De Minister van Financiën,
(get.) ROCHUSSEN.

---

[1]) F. A. baron van Hall was in April 1842 Van Maanen als Minister van Justitie opgevolgd.

[2]) Deze laatste alinea is alleen opgenomen in de aanschrijving, gericht aan den Gouverneur van Zuidholland.

[3]) L. G. C. Ledeboer (1808—1863); 1838 predikant te Benthuizen; 1840 geschorst, 1841 afgezet; sloot zich aan bij de Afgescheidenen (1840), maar verbrak later de gemeenschap met hen; hij vormde zelfstandige gemeenten in verschillende provincies. Zie voor nadere bijzonderheden uit den eersten tijd van zijn afscheiding hierna no. 245.

241. Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 21 Nov. 1842.

Herv. Eered.
21 Nov. 1842 *no. 13.*

(minuut) *Aan den Koning.*

Commissorialen van den 28. Juny 1842 no. 55, 18 Sept. 1842 no. 21, 23 Oct. 1842 no. 44, 15 Nov. 1842 no. 39.

Adressen van den Kerkeraad der Hervormde gemeente van *Benthuizen,* strekkende om overeenkomstig art. 194 der Grondwet gehandhaafd te worden bij de ongestoorde uitoefening van hare openbare eeredienst.

De adressanten klagen, dat zij door de ongeoorloofde godsdienstige vergaderingen onder de leiding van den afgezetten predikant *Ledeboer* in de onmiddellijke nabijheid van hun kerkgebouw, zoodanig belemmerd worden in de uitoefening der openbare eeredienst, dat zij die zullen moeten staken, wanneer er niet ten allerspoedigste voorziening plaats heeft.

Blijkens het hiernevens gevoegd rapport van den Staatsraad, Gouverneur van *Zuid Holland,* is dit beklag geenszins ongegrond en wordt daarbij zelfs gesproken van tegemoet geziene noodzakelijkheid om eenige militaire magt ter beschikking van het gemeentebestuur van Benthuizen te stellen, ten einde de wet te doen handhaven.

Ik heb intusschen reden mij te vleijen, dat het zoover niet zal behoeven te komen en dat de aanwending der gewone regtsmiddelen genoegzaam zal worden bevonden tot beteugeling der wanordelijkheden, welke slechts een zoo dreigend aanzien te *Benthuizen* hebben bekomen, omdat er met opzigt tot de regtsvervolging van genoemden *Ledeboer c.s.* zekere twijfel heeft plaats gehad ten gevolge eener aanschrijving van den Minister van Financiën, waaruit men het gevolg heeft afgeleid, dat de condemnatiën in boeten en geregtskosten wegens ongeoorloofde godsdienstige bijeenkomsten voortaan niet meer vanwege het bestuur der registratie bij lijfsdwang ter executie zouden worden gelegd. Deze twijfel heeft eene stagnatie veroorzaakt in de toepassing der maatregelen, welke te *Benthuizen* tot handhaving der orde en der ongestoorde uitoefening van de openbare eeredienst der Hervormden vereischt werden, ten gevolge waarvan *Ledeboer c.s.* zijn voortgegaan in hun verzet tegen de bestaande verordeningen, welk verzet te meer laakbaar is, omdat de bepalingen, welke U. M. op de toelating van Christelijke Afgescheidene gemeenten heeft gemaakt, zoo ruim en mild zijn gesteld, dat zij reeds lang als eene zoodanige gemeente hadden kunnen zijn erkend geworden, indien zij dien weg hadden heengewild.

Het bovenvermelde omtrent de bedoelde aanschrijving des Ministers van Financiën is mij bekend geworden uit eene correspon-

dentie met mijn ambtgenoot voor de Justitie, en deze heeft mij thans medegedeeld, dat het bestaan hebbend misverstand is opgeheven door eene nadere aanschrijving van eerstgenoemden, waarbij voor zooveel noodig wordt in het licht gesteld, dat de vorige alleen betrekkelijk was op veroordeelingen, die destijds waren uitgesproken, en dus niet op toekomstige heeft kunnen zien.

Naar mijn eerbiedig gevoelen zou er tot het herhaald beklag der Hervormde gemeente van *Benthuizen* over verstooring van hare openbare eeredienst geene reden hebben bestaan en zouden de zaken aldaar niet tot zulk eenen staat van spanning gekomen zijn, indien de regtsmiddelen, welke de bestaande wetten aan de hand geven, geheel en zonder uitstel op de overtreders van die wetten waren toegepast geworden. Ik mag mitsdien vertrouwen, dat nu te *Benthuizen* thans het regt weder zijnen ongehinderden loop zal hebben, de oorzaak van beklag ook spoedig zal ophouden, en in dat vertrouwen ben ik eerbiedig van oordeel, dat de boven in margine vermelde adressen voor het tegenwoordige geen bijzondere beschikking van Uwe Maj. meer vereischen, maar door Hoogstdezelve aan mij zouden kunnen worden teruggezonden, ten einde daarop acht te slaan bijaldien er onverhoopt ter zake daarbij vermeld nadere klagten mogten inkomen.

De Minister van Staat enz.,
(v. ZUYLEN v. NYEVELT.)

242. Rapport van den Minister van Justitie aan den Koning, 27 Jan. 1843.

Justitie.
27 Jan. 1843 *no. 3 geheim.*

(minuut) *Aan den Koning.*

Missive van den heer Directeur van Z. M. Kabinet d.d. 9 January jl. vertrouwelijk, daarbij te kennen gevende, dat Z. M. verlangt ingelicht te worden, of er werkelijk door de Arrondissementsregtbank te Goes op éénen regtdag 195 geldboeten elk van *f* 100. zijn uitgesproken tegen zekeren Buddingh c.s. wegens het houden van ongeoorloofde godsdienstige bijeenkomsten, en zoo ja, of er geene mogelijkheid zoude zijn om aan de bedoelde vervolgingen in het algemeen een einde te maken en eenen anderen en beteren plooi aan deze geheele zaak te geven.

Volgens berigtschrift van den Procureur Generaal in Zeeland is het met de waarheid overeenkomstig, dat er op éénen regtdag door de Regtbank te Goes tegen zekeren Buddingh c.s. wegens het

houden van ongeoorloofde godsdienstige bijeenkomsten 195 geldboeten ieder van *f* 100 zijn uitgesproken geworden.

Bij één vonnis namelijk van den 22. Dec. jl. zijn H. J. Buddingh en J. de Jonge[4]) tot 125 geldboeten ieder van *f* 100, bij een tweede van dezelfde dagteekening voornoemde J. de Jonge tot 66 geldboeten ieder van *f* 100 en bij een derde vonnis mede van dezelfde dagteekening L. G. C. Ledeboer en meergenoemde De Jonge tot vier geldboeten ieder van *f* 100 veroordeeld geworden.

Bovendien is den ondergeteekende door voornoemden Procureur Generaal te kennen gegeven, dat bij vonnis van den 7. January jl. meergenoemde H. J. Buddingh en J. de Jonge opnieuw door voornoemde Regtbank mede ter zake van het houden van ongeoorloofde bijeenkomsten tot betaling van 21 geldboeten ieder van *f* 100 zijn verwezen geworden.

Deze menigvuldige veroordeelingen doen zien, hoe weinig ontzag die personen voor 's lands wetten hebben en hoe weinig eerbied zij voor de regterlijke uitspraken koesteren.

Ook den ondergeteekende komt het voor, dat deze stand van zaken een einde moet nemen.

Het opvolgen van milde beginselen, welke zoo duidelijk doorstralen in Uwer Maj. Besluit van den 9 January 1841, Staatsblad no. 2, heeft niet mogen baten om deze hals(s)tarrige personen, die zoo hij meent afgescheidenen van afgescheidenen zijn, aan orde en wet te doen gehoorzamen. De bescherming, welke U. M. aan de erkende genootschappen verpligt is te verleenen, de veiligheid van den Staat, de openbare orde en rust, de eerbied voor de wetten laten naar het oordeel van den ondergeteekende niet toe een einde te maken aan de vervolgingen wegens de bedoelde wetsovertredingen.

Nog onlangs had de bekende Ledeboer door zijne zoogenaamde godsdienstoefeningen zoodanige spanning onder de ingezetenen te Benthuizen veroorzaakt, dat men ter handhaving van de openbare rust het voorstel gedaan heeft de militaire magt te laten aanrukken. Ter voorkoming echter hiervan drong de ondergeteekende bij zijnen ambtgenoot voor de Finantiën op den 3. Nov. des vorigen jaars erop aan om onmiddelijk al de tegen meergenoemden Ledeboer bestaande vonnissen zelfs bij *lijfsdwang* ten uitvoer te leggen, waaraan dan ook door voornoemden zijnen ambtgenoot gevolg is gegeven, en van dat oogenblik af is hem niets meer van eenige spanning te Benthuizen ter ooren gekomen.

Het is Uwe Maj. bekend, dat er bij het 2de boek van het Wetboek van Strafregt nieuwe bepalingen zijn voorgesteld betrekkelijk de godsdienstoefeningen. Binnenkort ziet de ondergeteekende de beschouwingen der Staten Generaal omtrent dit onderwerp tegemoet[5]). Bij de ontvangst derzelve zal hij dus deze aangelegenheid

---

[4]) J. de Jonge (3 Aug. 1808—21 Maart 1872); bakker te Goes (bijgenaamd „de hemelsche bakker"); diaken, later ouderling van de door Ds Buddingh te Goes gestichte gemeente; stond zijn schuur af voor vergaderlocaal.

[5]) Den 21. October 1842 werd een ontwerp van het tweede boek van het Wetboek van Strafrecht — het eerste boek was in 1840 tot stand gekomen — bij de Tweede Kamer ingediend. Verder dan tot een Voorloopig verslag is de behandeling van het wetsontwerp niet gekomen.

met naauwgezetheid overwegen, doch hij gelooft niet, dat de Staten Generaal tot eene toomelooze vrijheid dier bijeenkomsten zullen overhellen. Hij neemt dan ook eerbiedig de vrijheid zich voor te behouden, op dit punt nader terug te komen.

Zoolang echter de wet bestaat, meent de ondergeteekende dat dezelve moet geëerbiedigd worden, en dat, vermits geene toegevendheid heeft mogen baten om hen de wetten van den staat te doen gehoorzamen, het beste en eenigste middel zal zijn om voortaan aan personen zooals de evengenoemde, die hun voornemen hebben te kennen gegeven van zich aan de wetten van den staat niet te willen onderwerpen, geene genade te betoonen, op eene spoedige ten uitvoer legging der tegen hen geslagene vonnissen bij den Minister van Finantiën aan te dringen en bij wanbetaling tegen hen den lijfsdwang toe te passen.

De waardigheid van U. M. persoon, de eerbied voor de wetten, het ontzag voor de regterlijke uitspraken vorderen dringend, dat met alle gestrengheid ten hunnen opzigte worde te werk gegaan [6].

(De Minister van Justitie,
VAN HALL.)

243. Missive van den Minister van Eeredienst aan den Minister van Justitie, 16 Maart 1843.

Justitie.
1 April 1843 *no. 1 geheim.*

Aan Zijne Excellentie den Minister van Justitie.

no. 12. *'s Gravenhage,* den 16. Maart 1843.

Mij gedragende aan mijne missive van den 21. November ll. no. 13, welke in antwoord strekte op die van Uwe Excellentie van den 17. dier maand no. 11, heb ik de eer Uwer Excellentie hiernevens te doen toekomen een brief en bijlage van den heer Staatsraad, Gouverneur van *Zuid Holland,* van den 7. dezer, waaruit Uwe Excellentie zal gelieven te vernemen, dat de door den gewezen predikant *Ledeboer* aangestookte kerkelijke woelingen te *Benthuizen* aldaar bij voortduring onrust en spanning teweegbrengen, en dat, bijaldien er niet spoedig op de eene of andere wijze voorziening plaats vindt, de kerkeraad der Hervormde gemeente aldaar zal moeten besluiten om de openbare godsdienstoefeningen te staken

[6]) Bij kabinetschrijven van 31 Januari d. a. v. la. G 4 geheim vereenigde de Koning zich met de voorgestelde gedragslijn. Spoedig daarop werden Buddingh en De Jonge gevangen gezet. Pas nadat zij het hoofd gebogen hadden, werden zij — Buddingh bij K. B. van 31 Maart 1844 en De Jonge pas bij K. B. van 20 Sept. 1844 — van de verschuldigde boeten ontheven en in vrijheid gesteld [Herv. Eered. 10 Apr. 1844 no. 1 en 29 Apr. 1844 no. 4]; vgl. Van der Does, *De Afscheiding*², blz. 183-184.

tot tijd en wijle dezelve door bemiddeling van hooger hand weder ongehinderd mogten kunnen plaats hebben.

Blijkens het door den heer Gouverneur medegedeeld berigt van den heer Officier van Justitie te *Leyden* [7]) gaat de genoemde persoon onafgebroken voort te zijnen huize vlak tegenover de Hervormde kerk, tot groote hindernis der Hervormden, zeer talrijke godsdienstige bijeenkomsten te houden, en stoort hij zich geenszins aan de nu en dan tegen hem ingestelde geregtelijke vervolgingen, waarom hij zich te minder bekommert, omdat de hem opgelegde geldboeten door zijne familie moeten zijn voldaan geworden, daar hij zelf zich aan geene betaling van boete stoort en dus deze tusschenkomst zijner familie vereischt wordt om hem voor de gevangenis te behoeden.

Het komt mij intusschen voor, dat die familie welligt minder gewillig tot zoodanige geldelijke opoffering en alsdan de genoemde *Ledeboer* minder hals(s)tarrig in zijn verzet tegen de publieke orde bevonden zou worden, wanneer de regterlijke vervolgingen niet slechts bij tusschenpozen, maar geregeld bij elke overtreding der wet werden ingesteld. Ik kan toch niet nalaten te wenschen, dat de noodzakelijkheid om den arm der gewapende magt te bezigen mogt worden voorgekomen, in welk gevoelen Uwe Excellentie zeker met mij deelen zal.

Ik zoude zelfs indien hier de rede was van gewone Christelijke Afgescheidenen, die zonder stoornis van anderen in afwachting hunner toelating door de hooge regering tot godsdienstige stichting vergaderden, vermeenen, dat men traag in regterlijke vervolgingen zou behooren te zijn; doch zulks is ten deze geenszins het geval, daar men hier te doen heeft met iemand, die den met zooveel mildheid opengestelden weg tot toelating van Christelijke Afgescheidene gemeenten *niet wil* inslaan en opzettelijk in de nabijheid der Hervormde kerk godsdienstige bijeenkomsten houdt met het oogmerk om de openbare godsdienstoefeningen der Hervormden te verstoren.

Deze gesteldheid van zaken vordert inderdaad dringend voorziening, en ik twijfel er niet aan of Uwe Excellentie zal met mij instemmen, dat op de eene of andere wijze zal behooren te worden gezorgd, dat de Hervormde gemeente te Benthuizen de bij de Grondwet gewaarborgde bescherming ten opzigte van hare openbare godsdienstoefeningen niet langer tevergeefs inroepe.

Alvorens intusschen den Gouverneur op zijn verzoek om nadere voorschriften te antwoorden, zou het mij aangenaam zijn met Uwer Excellentie's beschouwingen in dezen bekend te zijn, en ik neem mitsdien de vrijheid Uwer Excellentie te verzoeken, mij door de mededeeling daarvan onder terugzending van de bijlagen dezes met den in dezen mogelijken spoed wel te willen verpligten.

De Minister van Staat, belast met de Generale
Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.,

H. v. ZUYLEN VAN NYEVELT.

---

[7]) Mr Dr D. Tieboel Siegenbeek (1806—1866); 1828 advocaat te Leiden; 1835 substituut, 1843 officier van justitie aldaar; 1858 burgemeester van Leiden.

244. Missive van den Minister van Justitie aan den Minister van Eeredienst, 1 April 1843.

Justitie.

1 April 1843 *no. 1 geheim.*

(minuut) *Aan Z. Exc. den Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.*

In antwoord op Uwer Exc. missive van den 16. Maart jl. no. 12 en onder terugzending der daarbij gevoegde stukken, heb ik de eer Uwe Exc. te kennen te geven, dat de gewezen predikant Ledeboer op den 3den February ll. bij vonnis der Arrondissementsregtbank te Leijden tot twee geldboeten van *f* 100. is veroordeeld en op den 24sten dezer maand eene gelijke veroordeeling heeft ondergaan; en eindelijk, dat de heer Officier te Leijden op den 28sten jl. door den Procureur Generaal bij het Hof in Zuid Holland is aangeschreven geworden om provisioneel de verbalen tegen Ledeboer opgemaakt en zoo het schijnt wekelijks bij dien ambtenaar inkomende, onverwijld en desnoods wekelijks te vervolgen.

Bijaldien nu die vonnissen *zoo spoedig doenlijk* worden *ten uitvoer* gelegd, dan is het wel te verwachten, dat de betrekkingen des veroordeelden niet langer de opgelegde boeten zullen voldoen en dat eene gijzeling van Ledeboer eene betere uitwerking zal kunnen hebben.

Uwe Exc. zal derhalve hieruit ontwaren, dat de ten laste van den gewezen predikant Ledeboer te Benthuijzen geconstateerde overtredingen van de zijde der Justitie zoo naauwgezet mogelijk zullen worden vervolgd, en dat derhalve alles van de al dan niet spoedige ten uitvoer legging der geslagene vonnissen zal afhangen.

Het is uit dien hoofde, dat ik Uwe Exc. in overweging geef om onder mededeeling van den inhoud dezer den heer Staatsraad, Gouverneur van Zuid Holand, uit te noodigen om al de vonnissen, welke ter zake van het houden van ongeoorloofde godsdienstige bijeenkomsten ten laste van meergenoemde Ledeboer zijn gewezen of alsnog zullen gewezen worden, zoo spoedig mogelijk, zelfs desnoods door middel van lijfsdwang, ten uitvoer te doen leggen, met herinnering aan de circulaire van onzen ambtgenoot voor de Finantiën van den 9. November 1842 afd. Registratie no. 90, waarvan door mij een afschrift aan Uwe Exc. is toegezonden geworden bij missive van den 17. November 1842 no. 11.

Tenslotte moet ik Uwe Exc. nog mededeelen, dat ik bij rapport van den 27. January jl. no. 3 geheim Z. M. heb voorgesteld om aan de zoodanigen als Ledeboer en Buddingh, welke hun voornemen hebben te kennen gegeven van zich niet aan de wetten van den staat te willen onderwerpen, voortaan geene gratie te schenken, op eene spoedige ten uitvoerlegging der tegen hen geslagene vonnissen bij onzen ambtgenoot voor de Finantiën aan te dringen en bij wanbetaling tegen hen den lijfsdwang toe te passen; dat Z. M. zich bij kabinetschrijven van den 31. Januari daaraanvolgende geheim litt. G 4 met dit voorstel heeft vereenigd, en dat ik voorts

bij missive van 6 Febr. daaraanvolgende no. 3 geheim van een en ander aan onzen ambtgenoot voor de Finantiën heb kennis gegeven, met verdere uitnoodiging om van de zijde van het departement van Finantiën dienovereenkomstig de noodige maatregelen te nemen.

De Minister van Justitie,

(VAN HALL.)

245. Adres van den Burgemeester van Benthuizen aan den Minister van Justitie, 25 Juli 1843.

Justitie.

14 Sept. 1843 *no. 2 geheim.*

Aan Zijne Excellentie den Minister van Justitie.

Hoogedelgestreng Heer!

Het is nu bijna drie jaren geleden, dat de geest tot afscheiding van het bestaand Hervormd kerkgenootschap zich ook in deze gemeente heeft geopenbaard.

Immer was het karakter der ingezetenen gekenmerkt door eensgezindheid en welwillendheid, welke hen, gewijzigd en geleid door eenen welgezinden leeraar, slechts welvaart en voorspoed voorspelde.

Lang had zij het geluk om door eenen waardigen leeraar [8]) te worden voorgegaan, die — dit zij met lof vermeld — alles aanwendde om dien geest van separatisme te weren, welke zich toen reeds heinde en ver had verspreid.

Het lot wilde echter, dat die predikant naar eene andere standplaats werd geroepen en opgevolgd door eenen kandidaat tot de Heilige dienst, met name L. G. Ledeboer, die, hoewel er reeds geruchten van zijne afgetrokkenheid in omloop waren, op aanraden van menschen die naderhand bleken belanghebbenden te zijn, echter door den kerkeraad tot herder en leeraar werd gekozen.

Reeds dadelijk onderscheidden zich zijne redenen door verwardheid en populariteit — indien zij dien naam kan dragen —, die alleen werd aangekleefd door hen, welke beweerden, dat de zoogenaamde zuivere leer niet meer verkondigd werd, en gaarne eene afscheiding zagen voorbereid.

Men was echter van gedachten, dat dit kwaad geen' voortgang zou hebben, daar de heer Ledeboer verklaarde zich nimmer te zullen afscheiden.

Wij bedrogen ons echter, helaas! maar al te zeer in onze verwachting, daar hij van lieverlede eene taal begon te voeren, die weinig aan een' kanselredenaar paste en lijnregt inliep met zijne vroegere verklaring van niet-afscheiding.

---

[8]) Dr F. J. J. A. Junius (1809—1879); 1835 predikant te Benthuizen, 1838 te Geervliet, 1844 te Tiel; sedert 1854 lid van kerkelijke besturen, in 1864, 1868 en 1871 president der Synode.

Het was op Zondag den 8. November 1840 dat die ongeregeldheden plaatsgrepen, welke den grondslag hebben gelegd tot den vervallen en verwarden kerkelijken toestand dezer gemeente.

Als ware het in processie begaf de heer Ledeboer zich met zijne aanhangers uit het kerkgebouw naar een huis, vlak tegenover de kerk der Hervormden gelegen, hetwelk hij eenigen tijd geleden, toen alles nog in orde was, van mij, die weinig vermoedde, dat hierdoor de gelegenheid zou worden gegeven om zooveel onrust te verwekken, had gekocht. In den daarachter gelegen tuin werden de synodale reglementen en een gezangboek onder de aarde gedolven en redenen gevoerd, die niet aan een gezond menschenverstand, maar aan verwarde en half krankzinnige hersenen moesten worden toegeschreven.

Thans was de teerling geworpen, die over onze handelingen en gedragingen had beslist.

Onmiddelijk adresseerde men zich aan het Klassikaal kerkbestuur van Leiden, hetwelk dan ook na verhoor van den beklaagde en vruchteloze vermaningen niet in gebreke bleef en reeds bij besluit van 13 November 1840 uit hoofde der ergerlijke tooneelen eene provisionele schorsing gebood, welke naderhand is opgevolgd door zijne finale afzetting, en de ringbroeders aanschreef om voortaan tot nadere decisie predikbeurten in deze gemeente te vervullen, terwijl hetzelve Bestuur mij uitnoodigde om zooveel mogelijk over den ongehinderden afloop der godsdienstoefeningen te waken.

Toen nu op den volgenden Zondag de morgengodsdienstoefening een' aanvang zou nemen, begaf zich de heer Ledeboer met eene menigte zijner aanhangers naar het kerkgebouw; en toen hij den kansel wilde beklimmen, hield hem een der kerkvoogden tegen, bij gebrek van ouderlingen, die allen tot zijnen aanhang behoorden, en gaf hem te kennen, dat hij wel wist, dat dit niet meer geoorloofd was; terwijl ik naar gelang der geringe assistentie welke ten plattenlande aanwezig is, zooveel mogelijk maatregelen had genomen om gewelddadigheden voor te komen.

Door meer dan driehonderd menschen gevolgd, begaf hij zich naar gemeld huis, aan hem in eigendom toebehoorende, en hield daar, niettegenstaande ik hem had doen aanzeggen, dat zulke vereenigingen strafbaar waren, voor het eerst, tot groote hindernis der Hervormden in het nabijgelegen kerkgebouw, eene ongeoorloofde en met de wet strijdige godsdienstige zamenkomst of vereeniging van meer dan twintig personen behalve de huisgenooten.

Van deze overtreding formeerde ik procesverbaal, zond hetzelven aan den Officier van Justitie bij de Regtbank te Leiden ter vervolging in en gaf tevens ambtshalve aan den heer Gouverneur dezer provincie van het voorgevallene kennis, met verzoek tot ernstige en strenge vervolging daarvan [9]).

Niet tevreden met alleen hier ter plaatse zoodanige vereeni-

---

[9]) De Gouverneur achtte het met den Officier van Justitie te Leiden „nog niet noodig, de interventie der politie te bezigen"; zie het rapport van den Gouverneur aan den Koning d.d. Dec. 1840 bij Rüter, *t. a. p.*, blz. 55. Hier wordt ook gepubliceerd de copie van een schrijven van den Burgemeester van Benthuizen aan den Gouverneur van 16 Nov. 1840.

gingen en oefeningen te houden, predikte hij ook in de omliggende gemeenten in huizen, stallen en dorschvloeren, waarvan telkens processenverbaal werden opgemaakt en ook door die gemeentebesturen aan den bevoegden regter ingezonden.

Hierbij bleef het echter niet. Zijne aanhangers, niet tevreden om slechts toehoorders te zijn, achtten zich bekwaam genoeg om zelven op te treden en hunne ongekuischte taal en onbeschaafde woorden ten beste te geven aan eene domme en d(w)eepzuchtige menigte, grootendeels zamengesteld uit menschen van geringen stand.

Vermits zij in het begin bevreesd waren voor vervolging, hielden zij op bedekte plaatsen hunne oefeningen en stichtten bij afwezen van den heer Ledeboer, welke overal rondging, de bijeengevloeide menigte.

Ingevolge de Strafwet en wel bepaaldelijk krachtens artt. 291, 292 en 294, waarbij zoodanige vereenigingen worden verboden en de hoofden, bestuurders en eigenaars van de huizen daartoe afgestaan, strafbaar gesteld, formeerde ik telkens processenverbaal en zond dezelve aan de Regtbank te Leiden ter vervolging in.

Hierop volgde dan ook een vonnis, waarbij de heer Ledeboer tot boete werd veroordeeld en bij niet-betaling zou zijn ter uitvoer gelegd, doch door de voldoening zijner ouders werd voorkomen.

Wanneer men zich bij het openbaar ministerie bij welgemelde Regtbank beklaagde, dat de heer Ledeboer steeds bleef voortgaan, gaf hetzelve te kennen, dat het *met der daad* beletten van zulke vergaderingen aan de administrative magt verbleef; en op de vraag, waarom niet op alle processenverbaal afzonderlijk acht werd gegeven en voor elke ongeoorloofde vereeniging straf gerequireerd, dat hij die zaak uit een ander oogpunt beschouwde en de daadzaken bij verschillende tegelijk ingezondene processenverbaal dezelfde feiten constateerden.

Ten gevolge van mijne aanhoudend ingezonden processenverbaal, de herhaalde en onvermoeide pogingen van den achtingswaarden leeraar, den weleerwaarden heer Th. Bussingh de Vries [10]), wiens loffelijke handelwijze ik de eer heb bij Uwe Excell. met de meeste aanbeveling te vermelden, en der gewis meest afdoende tusschenkomst van den heer Gouverneur der provincie, werd de heer Ledeboer door welgemelde Regtbank bij vonnis van den 24. Maart jl. opnieuw tot eene boete van *f* 200.— veroordeeld, welke som echter, daar hij zoovele aanklagten ten laste had, zoowel in betrekking als hoofd en bestuurder van die godsdienstige vereenigingen en als eigenaar van het huis daartoe afgestaan, betrekkelijk gering was.

In plaats echter dat dit hem eenigszins afschrikte, ging hij hal(s)starrig voort en bekommerde zich noch om de dringende vermaningen zijner ouders, noch om die van welmeenende raadslieden, en gaf aan eerstgemelden te kennen, dat zij nimmer die gelden voor hem moesten betalen.

Daar nu die godsdienstige zamenkomsten geregeld en op gezette tijden tot groote stoornis der Hervormden bleven voortgaan, en

---

[10]) Th. Bussingh de Vries (1813—1884); 1839 hulppred. te Langerak a. d. Lek, 1841 predikant te Benthuizen, 1854 te Budel en Gestel, 1865 te Boven-Hardinxveld, 1867 te Woubrugge; 1876 emeritus; vertrokken naar Dordrecht.

aangespoord door een volgend vonnis van die Regtbank van 21 April jl., wendde ik alles aan om laatstgemelde tot medewerking en Z.E. den heer Gouverneur tot ter uitvoer legging van het voorgaand vonnis te bewegen.

Ten laatste werd hieraan voldaan en de heer Ledeboer wegens niet-betaling der geïncurreerde boeten in het huis van arrest te Leiden gedetineerd, doch na verloop van slechts drie weken ontslagen, hoewel hij geenzins de boete heeft voldaan. En niettegenstaande hij reeds lang tot betaling binnen *acht* dagen der boete krachtens vonnis van 21 April jl. is gesommeerd, waaraan echter tot heden geen gevolg wordt gegeven, en er telkens processenverbaal tegen hem worden opgemaakt, blijft hij niettemin voortgaan minstens drie malen in de week te prediken.

Ook in het vak van onderwijs hebben die zoogenaamde Separatisten verwarring en onrust verwekt.

Een winkelier en ander in lagen stand verkeerend persoon gaven onderwijs aan kinderen. Den eersten, met name Teunis van der Knijff, calangeerde [11]) ik in mijne gemeente Zegwaart. Dientengevolge werd hij krachtens art. 14 der Wet op het lager onderwijs van 1806 tot eene boete van vijftig gulden veroordeeld en in geval van onvermogen bij lijfsdwang te verhalen. Hal(s)starrig zijnde werd hij gearresteerd, doch betaalde echter spoedig en heeft zich tot heden ook niet meer met het onderwijs ingelaten. Den tweeden, Izaäc Johannes Cinjee, calangeerde ik ter zelfde zake in de gemeente Benthuyzen en de Regtbank veroordeelde hem tot gelijke straf als de vorige. Wegens onvermogen werd die boete bij lijfsdwang verhaald, hetgeen echter weinig indruk op hem heeft gemaakt, daar hij nog heden onderwijs geeft, hoewel hij ter zelfde zake door de Regtbank tot de dubbele boete is verwezen en door den Ontvanger der registratie tot betaling gesommeerd, terwijl er na die sommatie meer dan éene maand is verloopen zonder dat het vonnis is ter uitvoer gelegd.

Ziedaar, Hoogedelgestreng Heer, de daadzaken vermeld, in wier vermelding de reden ligt opgesloten, waarom ik mij verpligt heb geacht een beroep op UHoogEdelGestr. in te stellen.

Onder inroeping van UHoogEdelGestr. toegevendheid zij het mij vergund nog de volgende punten voor te dragen.

1° Mijn ijveren tegen den heer Ledeboer is niet voortgesproten uit een beginsel van onverdraagzaamheid, maar is op de Grondwet en het nog vigerend Wetboek van Strafregt gegrond...... [12]).

2° Zonder haar echter van werkeloosheid en onverschilligheid te beschuldigen, had de Regtbank te Leiden nog meer afschrik kunnen teweeg brengen door den heer Ledeboer cum suis voor *elke* overtreding te straffen...... [12]), terwijl ik eindelijk nog als middel van bedwang aanvoer het langer in arrest houden, gelijk in casu had kunnen geschieden.

Tenslotte zij nog opgegeven het nadeel, door die zoogenaamde afscheiding inzonderheid aan de kerkelijke fondsen teweeg gebragt, en de onaangename positie, waarin ik gedurende bijna drie jaren voortdurend verkeer...... [12]).

---

[11]) Calangeeren = verbaliseeren, bekeuren.

[12]) Hier volgt een uitvoerige beschouwing over dit thema.

Ter zake van alle deze redenen, welke ik mij veroorloofd heb Uwe Excell. om de belangrijkheid der zaak breedvoerig te ontwikkelen, neem ik de vrijheid Uwe Excellentie de ernstige vervolging dezer zaak eerbiedig aan te bevelen en te verzoeken, dat de Arrondissementsregtbank te Leiden worde aangeschreven om den heer Ledeboer of een zijner aanhangers, zoowel in qualiteit van hoofden en bestuurders dier godsdienstige zamenkomsten, als van eigenaars van de huizen daartoe afgestaan, wegens het houden van zoodanige vereenigingen in voege voorschreven en bij afzonderlijke processenverbaal geconstateerd, voor *elke* overtreding met boete te straffen; en eindelijk, dat door Uwer Excell. veelvermogende tusschenkomst het bestuur der registratie gemagtigd worde om meer gevolg te geven aan het ter uitvoer leggen van vonnissen, zoowel ter zake van het houden van ongeoorloofde godsdienstige vereenigingen als ten opzigte van het onbevoegd geven van lager onderwijs.

Hoogedelgestreng Heer!
UHoogEdelGestr. ootmoedige dienaar,
De Burgemeester der gemeente Benthuysen, provincie Zuid Holland,

W. VAN GALEN.

Benthuysen, den 25. July 1843.

246. Rapport van den Officier van Justitie te Leiden aan den Procureur Generaal in Zuidholland, 10 Aug. 1843.

Justitie.
14 Sept. 1843 *no. 2 geheim.*

(kopy) *Aan de Ed.GrootAchtb.Heer Prokureur Generaal bij het Provinciaal Geregtshof in Zuid Holland te 's Gravenhage.*

no. 898 geheim. *Leijden,* 10 Augustus 1843.

Voldoende aan het verlangen van UEdGrAchtb., uitgedrukt bij apostille van den 4den dezer maand, heb ik de eer UEdGrAchtb. mijne consideratiën over het in de daaraan gehechte missive van den Burgemeester der gemeente Benthuijzen behandelde onderwerp mede te deelen. Ik zal daarbij zooveel mogelijk beknopt trachten te zijn en al dadelijk verklaren, dat al hetgeen in dezelve gezegd wordt aangaande de eerste gedragingen van den heer *Ledeboer* en de wijze, waarop hij zich langzamerhand eenen aanhang vormde, afgezonderd van de Hervormde gemeente, mij, voor zooverre ik daarvan zijdelings kennis kreeg, geheel met der waarheid overeenkomstig voorkomt. Alleen betwijfel ik eenigermate, of de adressant zich wel geheel van alle onvoorzigtigheid zoude

kunnen vrijpleiten, dat hij aan den heer *Ledeboer*, van wiens afgetrokkenheid hij erkent, dat vóór zijne komst te *Benthuijzen* nadeelige geruchten in omloop waren, eene woning verkocht, zoodanig gelegen, dat zij thans inderdaad het grootste, misschien wel het eenige struikelblok oplevert.

Ook zal ik aangaande hetgeen vóór den aanvang van dit jaar voorviel niet in het breede uitwijden. Zoolang de heer *Ledeboer* en zijne volgelingen zich onthielden openbaren aanstoot te geven en er geen beklag van de zijde der Hervormde gemeente uitging, acht(t)e mijn ambtsvoorganger [13]), wiens gevoelen ik volkomen deelde, het raadzamer, door geene herhaalde vervolgingen de verbittering van lieverlede op te wekken. De familie betaalde toen nog de aan *Ledeboer* opgelegde geldboeten. Deze, door 's mans ergerlijk gedrag reeds genoeg ter neder gedrukt, zag zich dus alleen door die vervolgingen getroffen, terwijl *Ledeboer* zich daarentegen geenzins om dezelve bekreunde.

Vandaar, dat er slechts enkele malen zulk eene vervolging plaats had, eerder om aan te toonen, dat de handelingen van *Ledeboer* en de zijnen niet onverschillig werden aangezien, dan wel in de verwachting, dezelve daardoor te stuiten. Op den *19. Maart 1841* en *23 Septr 1842* sprak de Regtbank een veroordeelend vonnis tegen hem uit [14]). En vandaar ook, dat waarschijnlijk aan den Burgemeester van Benthuijzen zal zijn geantwoord, dat het buiten onze magt lag de ergerlijke daden van *Ledeboer* en de zijnen te doen ophouden, maar dat eene onmiddelijke verhindering derzelve, hoezeer dit als hoogst onraadzaam was aan te merken, alleen van het administratief gezag konde uitgaan.

In den aanvang van dit jaar nam de zaak echter eene andere wending. Zoodra mij bleek dat de onwettige vergaderingen geregeld plaats grepen, dat de Hervormde gemeente door derzelver menigvuldigheid en het toenemend aantal der deelnemers beduidende stoornis ondervond, dat de familie zich aan de voldoening der opgelegde boeten onttrok, dat er van gematigdheid en inschikkelijkheid dezerzijds niets te wachten was, en dat eindelijk het Hoog bestuur eene meer nadrukkelijke vervolging verlangde, besloot ik daartoe over te gaan. Bij vonnissen van *3 February, 24 Maart, 21 April, 9 Juny* en *25 July* werd *Ledeboer* telkens tot *twee* geldboeten ieder van *f* 100.— veroordeeld. Op den *9 Juny* en *25 July* verwees de Regtbank daarenboven *Isaäc Johannes Cinjé* en *Abraham Havenaar*, en op den *25 July* insgelijks *Johannes Nieuwendorp* wegens het leiden van onwettige vergaderingen *telkens* tot eene geldboete van *f* 100.— en sprak tevens tegen *Ledeboer* eene gelijke straf uit, als hebbende tot het houden derzelve zijne woning afgestaan. Daarenboven is *Ledeboer* andermaal tegen de teregtzitting van *18 Augustus* aanstaande gedagvaard [15]).

---

[13]) P. Buyskes.

[14]) De eerste maal werd Ledeboer veroordeeld tot twee geldboeten van *f* 25.—, de volgende keer tot twee boeten van *f* 75.—; zie J. H. Landwehr, *L. G. C. Ledeboer*, blz. 196.

[15]) Op 22 Aug. en 22 Sept. 1843 veroordeelde de Rechtbank Ledeboer telkens weer tot twee geldboeten van *f* 100.—; zie Landwehr, *t. a. p.*, blz. 196.

Ik vleije mij dus, dat van de zijde der regterlijke magt zoodanig is gehandeld, dat zij niet alleen het verwijt van werkeloosheid kan ontgaan, maar tevens aantoonde de bestaande verkeerdheden met de haar ten dienste staande middelen te willen beteugelen.

Alhoewel toch die vonnissen onvervolgd bleven, uitgezonderd dat van *3 February*, waarvoor de lijfsdwang gedurende éénе maand op Ledeboer is toegepast [16]), zorgde ik naauwgezet, dat dezelve, voor zooverre ze bij verstek waren gewezen, tijdig werden beteekend, en bleef ik nieuwe vervolgingen aanhangig maken. Ook verzuimde ik geene gelegenheid om bij Zijne Excellentie den Minister van Staat, Gouverneur van deze provincie, zoo dikwijls van mij eenig berigt op de adressen van de Hervormde gemeente te Benthuijzen verlangd werd, welke adressen van de ontevredenheid en opgewondenheid van die Gemeente en haren Leeraar getuigden, op eene nadrukkelijke ten uitvoer legging dier vonnissen aan te dringen. Die aandrang moest, naar ik vertrouwde, te eerder ingang vinden, daar ik mij bewust was, dat Zijne Excellentie, aan wien de aan mij ingeleverde verbalen geregeld bij afschrift werden toegezonden, van de aanhoudende schennis der wetten kennis kon dragen.

Alleen, ik erken dit, voldeed ik niet aan het verlangen van den Burgemeester om op het voorbeeld van de Regtbank te *Ter Goes* voor iedere vereeniging eene afzonderlijke boete te vragen. Twee redenen deden mij daartoe besluiten. In de eerste plaats betwijfel ik, of de wet, die niet zoozeer iedere afzonderlijke bijeenkomst dan wel de verbintenis, associatie, door onderscheidene bijeenkomsten daargesteld, en hare leiders straft, dergelijk eene uitlegging toelaat, vroeger, naar mij bewust is, niet algemeen gevolgd.

Ten anderen wachte ik van die tot eene buitensporige hoogte opgedrevene geldboeten weinig heil, wanneer er toch geene betaling plaats vond of door de geldelijke omstandigheden van de beklaagden vinden kon. Ik nam echter dat besluit niet dan na er rijpelijk op te hebben nagedacht en wees de Regtbank bij de eerste gelegenheid op de tegenovergestelde meening van de Regtbank te *Ter Goes*, welke haar echter evenmin aannemelijk toescheen.

Na deze herinnering van al hetgeen van mijne zijde tegen de zoogenaamde Afgescheidenen te *Benthuyzen* verrigt is, moet ik nog een oogenblik stilstaan bij het gezegde aangaande den invloed van hunne woelingen ten aanzien van het onderwijs. Twee verbalen werden te dier zake in dit arrondissement ingeleverd, beide tegen *I. J. Cinjé*. Het eerste had zijne veroordeeling bij het Kantongeregt *Alphen* ten gevolge tot eene geldboete van *f* 50.— of bij onvermogen eene gevangenisstraf van *7 dagen*, welke laatste straf hij daarna onderging; krachtens het tweede voor de Regtbank gedagvaard, werd hij in eene geldboete van *f* 100.— verwezen, doch zonder bijvoeging van eenige gevangenisstraf in geval van onvermogen, daar de regter zich daartoe onbevoegd beschouwde, dewijl de magt tot het geven eener *arbitraire correctie*, waarvan de Wet van 1806 gewag maakt, hem als geheel vervallen voorkwam. Daar UEdGrAchtb., dienaangaande door mij geraad-

---

[16]) Van 29 April tot 29 Mei 1843; zie Landwehr, *t. a. p.*, blz. 119.

pleegd, van oordeel waart, dat van dit vonnis geen hooger beroep behoorde te worden aangeteekend, berustte ik, doch verzocht den heer Ontvanger der registratie te *Alphen* bij missive van 12 April jl. om naar aanleiding van hetzelve den lijfsdwang wel te willen doen toepassen, zonder dat daaraan alsnog gevolg is gegeven.

Uit al het vorenstaande zal het mijns inziens duidelijk geworden zijn, dat naar aanleiding van bijgaande missive aan Zijne Excellentie den Minister van Justitie niets anders in overweging zal kunnen gegeven worden dan om de spoedige en nadrukkelijke ten uitvoer legging der bestaande vonnissen voor te schrijven. De onbestaanbaarheid toch der aanschrijving, welke de adressant aan de Arrondissementsregtbank alhier wenschte gerigt te zien, zal wel geen opzettelijk betoog behoeven. En van die ten uitvoer legging gedurende den termijn van zes maanden durf ik mij eenige vrucht voorspellen. Want alhoewel *Ledeboer* geene afscheiding schijnt te verlangen, misschien terugdeinzende voor de bestrijding der daaraan verbonden kosten, zijn er onder zijne volgelingen, die het noodzakelijke en onvermijdelijke daarvan erkennen, gelijk mij uit een afzonderlijk onderhoud is gebleken. Welligt dat deze, ziende dat er tot meer ernstige maatregelen wordt overgegaan, waardoor hunne vereeniging gedurende langeren tijd van den voorgang van hare dusgenaamde hoofden wordt verstoken, nog levendiger van die noodzakelijkheid zullen doordrongen worden en daardoor aangespoord eene toelating zullen vragen, die, onder aannemelijke voorwaarden verlangd, niet zal geweigerd worden en een einde aan de bestaande ongeregeldheden konde maken.

Tenslotte zij het mij nog vergund als een invallend denkbeeld in overweging te geven, of, bijaldien het blijken mogt, dat het huis op naam van den heer *Ledeboer* stond, een verhaal der onderscheidene geldboeten op zijne goederen welligt zoude kunnen uitwerken, dat hetzelve in andere handen geraakte. In dat geval bleef het altijd de vraag, of het in andere handen overgegaan, niet weder tot hetzelfde einde konde gebruikt worden, waardoor alsdan niets ware gewonnen [17]).

De Officier van Justitie te Leiden,
(get.) D. TIEBOEL SIEGENBEEK.

---

[17]) In zijn schrijven van 29 Aug. 1843 no. 270 aan den Minister van Justitie, vereenigt de Procureur Generaal in Zuidholland zich volkomen met de strekking van bovenstaand rapport [Just. 14 Sept. 1843 no. 2 geheim].

247. Missive van den Minister van Justitie aan den Minister van Financiën, 9 Sept. 1843.

Justitie.
9 Sept. 1843 *no. 3 geheim.*

(minuut) *Aan den Minister van Financiën*[18]).

Ik heb de eer Uwe Excell. bij deze bekend te maken met een aan mij gerigt adres van den Burgemeester der gemeente *Benthuizen,* provincie *Zuid Holland,* welke daarbij aandringt op het geregtelijk vervolgen van den voormaligen predikant *Ledeboer* ter zake van gedurig herhaalde ongeoorloofde godsdienstige bijeenkomsten, alsmede op het nadrukkelijk ten uitvoer leggen der tegen dien persoon gewezen condemnatoire vonnissen.

Toen in het laatst des vorigen jaars eenige twijfel scheen te bestaan, alsof de veroordeelingen in boeten en geregtskosten wegens ongeoorloofde godsdienstige bijeenkomsten niet meer in het vervolg vanwege het bestuur der registratie bij lijfsdwang ter executie zouden worden gelegd, heeft Uwer Excell. ambtsvoorganger bij circulaire van den 9. November 1842 registr. no. 90 de heeren Gouverneurs der onderscheidene provinciën nopens het regt verstand van eene vroegere aanschrijving betreffende het ten uitvoer leggen dier veroordeelingen ingelicht. Daarbij is de Gouverneur van *Zuid Holland* in het bijzonder, op mijn dringend verzoek, gemagtigd om zoo spoedig mogelijk zelfs bij lijfsdwang ten uitvoer te doen leggen al de bestaande veroordeelingen terzelfder zake uitgesproken tegen bovengemelden *L. G. C. Ledeboer.*

Mijne correspondentie met het departement van Financiën was het gevolg van de berigten, welke ik had ontvangen nopens de herhaalde overtredingen begaan in *Zuid Beveland* door den gewezen predikant *H. J. Buddingh*[19]), alsmede door meergemelden *Ledeboer* te *Benthuizen,* op welke laatste plaats de godsdienstoefeningen der gevestigde Hervormde gemeente werden gestoord, de openbare rust werd bedreigd en eene krachtdadige, ja zelfs militaire tusschenkomst werd verlangd.

Bij missive van den 6. February dezes jaars no. 3 geheim had ik de eer Uwer Excell. ambtsvoorganger bij afschrift mede te deelen een rapport, door mij aan Z. M. uitgebragt nopens verschillende veroordeelingen, die door de Arrondissementsregtbank te *Goes* tegen beide genoemde personen waren uitgesproken. Bij dat rapport veroorloofde ik mij als het beste en eenige middel ter voorziening in de herhaalde ongeregeldheden aan te bevelen, dat aan de personen zooals de meergenoemden, die zich aan de wetten

---

[18]) Mr J. A. baron van der Heim van Duivendijke (1791—1870); 1814 advocaat te 's Gravenhage; 1817 rechter-plaatsvervanger te Middelburg; 1821 ontvanger der registratie aldaar; 1823 griffier der Prov. Staten van Zeeland; 1840 lid van de Dubbele Kamer der Staten Generaal; 1843 lid van den Raad van State; 1843 minister van Financiën; 1844—1848 en 1853—1862 gouverneur van Zuidholland; 1862—1865 lid van de Eerste Kamer.

[19]) Zie blz. 454.

van den staat niet *willen* onderwerpen en met miskenning der milde beginselen van Zijner Maj. Besluit van den 9. January 1841, Staatsblad no. 2, geene toelating als Afgescheidene gemeente *willen* verzoeken, geene genade mogt worden betoond, dat de geslagen vonnissen spoedig mogten worden ten uitvoer gelegd en bij wanbetaling de lijfsdwang mogt worden toegepast. Blijkens kabinetsmissive van den 31. January ll. geheim la. G 4, waarvan mede een afschrift door mij werd overgelegd, heeft de Koning zich met mijne beschouwingen en daaruit afgeleide gevolgtrekking vereenigd.

Gedurende eenigen tijd scheen mij ten gevolge der door het bestuur der registratie genomen maatregelen de rust en openbare orde te zijn hersteld. Het heeft mij derhalve zeer bevreemd in het in hoofde dezes vermeld adres wederom klagten omtrent de herhaling der door *L. G. C. Ledeboer* veroorzaakte stoornis aan te treffen, en vermits ik naar aanleiding der daarop ingewonnen en bij deze overgelegde berigten, het ervoor moet houden, dat zulks het gevolg is van de omstandigheid, dat *Ledeboer* na gijzeling van slechts *éène maand* weder op vrije voeten is gesteld, zoo heb ik mij verpligt gevonden mij ter dezer zake tot Uwe Exc. te wenden. Het valt mij moeijelijk de redenen na te gaan, welke bij het provinciaal gouvernement van *Zuid Holland* zoo veel hebben gewogen om, niettegenstaande de aldaar welbekende spanning in de gemeente Benthuizen en niettegenstaande de bovenvermelde aanschrijving van den 9. November 1842 no. 90, den lijfsdwang slechts gedurende éène maand toe te passen, in plaats van zes maanden, gelijk de wet voorschrijft.

Volgens het ambtsberigt van den Officier van Justitie te *Leijden* bestaat het vooruitzigt, dat bij de verwijdering van *Ledeboer* gedurende een langer tijdvak, zijne aanhangers te *Benthuizen* erkenning en toelating als Christelijke Afgescheidene gemeente zullen verzoeken, waardoor alsdan de bestaande moeijelijkheden zullen zijn uit den weg geruimd.

Bij eene gedurige correspondentie met het departement voor de zaken der Hervormde Eeredienst mag ik ontwaren, dat de Minister voor dat departement met mij eenstemmig denkt omtrent de behandeling der zaken van de zoogenaamde Afgescheidenen; dat namelijk achtervolgens Zijner Majesteits Besluit van den 9. January 1841, Staatsblad no. 2, steeds op onbekrompen wijze vergunning tot het vestigen van Christelijke Afgescheidene gemeenten moet kunnen worden verkregen door allen, die zich te dien einde op behoorlijken voet aanmelden; maar dat tevens ter bescherming van de bestaande kerkgenootschappen, ook van de erkende Afgescheidene gemeenten zelve, de wet behoort te worden toegepast en de uitvoering daarvan verzekerd ten aanzien van degenen, die — als *Ledeboer* en *Buddingh* — zich daarvan willen losmaken. Nog weinige dagen geleden heeft de Koning gezegden Minister en mij gemagtigd om te handelen overeenkomstig een rapport, waarin die gevoelens zijn uitgedrukt [20]).

---

[20]) Den 22. Aug. machtigde de Koning de Ministers van Eeredienst en Justitie om op een adres van H. W. de Vlugt te Rotterdam d.d. 12 Juni om onbepaalde vrijheid van godsdienstoefening afwijzend te

Ik veroorlove mij mitsdien de behartiging van de onderwerpelijke aangelegenheid bij Uwe Exc. aan te bevelen en de krachtdadige medewerking van het departement van Financiën door het gestreng, zelfs bij lijfsdwang, ten uitvoer leggen van de bewuste veroordeelingen te verzoeken [21]).

De hiernevens gaande stukken zal ik te gelegener tijd van Uwe Excell. terug verwachten.

(De Minister van Justitie,
VAN HALL.)

---

beschikken. De Koning had de Ministers in overweging gegeven, of niet repressieve maatregelen als genoegzaam zouden zijn te achten, maar de Ministers hadden in hun rapport betoogd, dat de thans gevolgde weg van rechten moest worden gehandhaafd naast onbekrompen toepassing van het K. B. van 9 Jan. 1841 [Herv. Eered. 23 Juni 1843 no. 1 geh.; 10 Aug. 1843 no. 1 geh. en 25 Aug. 1843 no. 1 geh.].

[21]) De Minister van Financiën voldoet aan deze aanschrijving door bij missive van 12 Sept. 1843 no. 387 geheim den Gouverneur van Zuidholland te verzoeken „om ten spoedigste de noodige maatregelen te nemen, dat tegen Ledeboer ter zake van de nog onuitgevoerde vonnissen te zijnen laste bestaande, het middel van lijfsdwang voor zes maanden worde toegepast, en dat hetzelfde middel worde aangewend tegen de overige veroordeelden van bovenbedoelden aard" [Just. 14 Sept. 1843 no. 2 geheim]. Ten gevolge van deze bemoeiingen werd Ledeboer op 1 Oct. 1843 opnieuw gegijzeld. Zijn gevangenschap duurde ditmaal achttien maanden.

248—254

Nog eenmaal wordt het apparaat der gerechtelijke vervolging in werking gesteld, en wel tegen Ds P. Zonne en Mevrouw Zeelt te Baambrugge, naar aanleiding van het feit, dat sedert de laatste maanden van 1845 ten huize van laatstgenoemde geregeld godsdienstoefeningen plaatsvinden, zonder dat er te Baambrugge een gemeente gevestigd is.

Hoewel de rechterlijke autoriteiten blijkbaar niet veel lust gevoelen om in te grijpen, gaat men toch tot gerechtelijke vervolging van die samenkomsten over, vooral op aandrang der Regeering, die het wenschelijk acht, dat de verbodsbepalingen tegen niet geautoriseerde conventikelen streng gehandhaafd blijven.

Dienovereenkomstig wordt ook het herhaald beklag van Mevrouw Zeelt bij den Koning afgewezen, daar men zulke godsdienstige samenkomsten „in strijd" acht „met de wet, met het belang der bestaande gezindheden en met de openbare orde".

Mevrouw Zeelt ontkomt alleen aan den executorialen verkoop van haar goederen door ter elfder ure de verschuldigde boeten en gerechtskosten te voldoen.

248. Missive van den Gouverneur van Utrecht aan den Minister van Eeredienst, 29 Jan. 1846.

Herv. Eered.
23 Febr. 1846 *no. 8.*

Aan Zijne Excellentie den Minister voor de zaken der Hervormde Eeredienst enz.

no. 1451 kabinet. *Utrecht*, den 29. January 1846.

In de gemeente *Abcoude-Baambrugge* worden sedert eenigen tijd ten huize van mevrouw de Wed. *Zeelt*, alwaar vroeger de heer *Scholten* zijne godsdienstige bijeenkomsten hield, zoodanige bijeenkomsten gehouden in getale als bij de wet verboden is.

De Burgemeester dier gemeente heeft onderscheidene processenverbaal te dezer zake opgemaakt, en de Procureur Generaal bij het Provinciaal Geregtshof van Utrecht berigt mij, dat na den Officier van Justitie aldaar over deze aangelegenheid in verband tot den gerezen twijfel, of niet werkelijk de Afgescheidene ter voorgenoemde plaatse met eene erkende zoodanige gemeente te Amsterdam zoude verbonden zijn [1]), te hebben gehoord, het ZijnEdelGrootAchtb. min raadzaam voorkomt om dwangmiddelen tot het doen uiteengaan der onderwerpelijke, op bepaalde tijden plaatshebbende godsdienstige vereenigingen te laten aanwenden, te minder nog, omdat de Regering door het steeds vergunnen der vestiging van dusdanige gemeenten duidelijk aantoont, in de zaak zelve geen bezwaar te vinden.

Ofschoon ik van gevoelen ben, dat de wet moet geëerbiedigd worden zoolang zij bestaat, en alzoo de godsdienstige bijeenkomsten hier ter sprake moeten worden geweerd en zoo noodig ontbonden, zoo vind ik in deze betuiging van het Openbaar Ministerie eenigen grond om Uwe Excellentie beleefdelijk te verzoeken, gelijk ik de eer heb bij deze te doen, mij te willen mededeelen of de Regering al dan niet de stipte toepassing der wet in de onderhavige zaak begeert.

De Staatsraad, Gouverneur der provincie Utrecht,
F. VAN DE POLL [2]).

---

[1]) Mevrouw Zeelt was in 1843 te Amsterdam van de gemeente afgesneden; vgl. J. C. v. d. Does, *De Afscheiding*[2], blz. 247.

[2]) Zie deel II, blz. 539, noot 4.

249. Missive van den Minister van Eeredienst aan den Minister van Justitie, 2 Febr. 1846.

Herv. Eered.
2 Febr. 1846 *no. 8.*

(minuut) *Aan Z.Exc. den Heere Minister van Justitie.*

Bij de lezing der hiernevens gevoegde kabinetsmissive van den heer Staatsraad, Gouverneur der provincie Utrecht, van den 29 Jan. l.l. no. 1451 was het mijne eerste gedachte, dat, bijaldien de Regering zich steeds bereidwillig betoont om de vestiging van *Christelijke Afgescheidene* gemeenten te vergunnen, daarin juist eene reden te meer gelegen is om de op de conventikelen toepasselijke verbodsbepalingen te strenger te handhaven, maar geenszins om de overtreding der wet als het ware oogluikend toe te laten.

Ook ben ik van gevoelen dat personen, welke zich aan de gemeenschap der Hervormde kerk onttrekken, zonder zich formeel af te scheiden, die kerk meer wezenlijk nadeel toebrengen dan de zoodanige, welke zich tot *Christelijke Afgescheidene* gemeenten vormen. Deze laatste toch nemen op zich, zelve voor de behoeften van hunne eeredienst en armen te zorgen, en is eenmaal de zucht naar eigen beheer volgens eigen inzichten bevredigd, worden de lasten zwaar om te dragen en is de eerste ijver bekoeld, dan ontstaat bij velen alligt het verlangen om in den schoot der kerk welke zij verlieten, terug te keeren, zooals daarvan reeds vele voorbeelden worden aangetroffen.

De eerstbedoelde daarentegen, voor het grooter deel onvermogende of zelfs behoeftige lieden, behouden hunne aanspraak op *bedeeling* door de Hervormde diakonie, terwijl zij bij voortduring in den boezem der kerk zelve een geest van ontevredenheid onderhouden, die hare rust verstoort, haren welstand ondermijnt, en inderdaad veel meer nadeel sticht, dan door het verlies van ettelijke leden, die zich openlijk afscheiden — waarvan het aantal steeds betrekkelijk gering blijft —, kan worden teweeggebragt.

Ik zou het mitsdien raadzaam achten, den heer Gouverneur voornoemd te antwoorden, dat zoowel in de gemeente *Abcoude-Baambrugge* als elders door de Regering de stipte toepassing wordt verlangd van de bestaande wettelijke bepalingen tegen de niet geoorloofde gezelschappen of bijeenkomsten.

Zoo om het belang der zaak, als omdat zij inzonderheid ook tot den werkkring van het departement van Justitie behoort, zou het mij voorts wenschelijk voorkomen, zoodanig antwoord mede uit naam van Uwe Exc. te mogen geven.

Aangenaam zal het mij dus zijn, hieromtrent Uwe Exc. beschouwingen spoedig te mogen vernemen.

De Minister enz.

(H. VAN ZUYLEN VAN NYEVELT.)

250. Rapport van den Procureur Generaal in Utrecht aan den Minister van Justitie, 10 Febr. 1846.

Herv. Eered.
23 Febr. 1846 *no. 8.*

(kopy) *Aan den Heere Minister van Justitie te 's Gravenhage.*

no. 56. *Utrecht,* den 10. February 1846.

Met bevreemding vernam ik uit den brief van Uwe Excellentie onder dagteekening van gisteren no. 118, dat erachtens [3]) haren ambtgenoot voor de zaken der Hervormde Eeredienst enz. naar aanleiding van mijn uitgebragt advies tegen ongeoorloofde godsdienstige bijeenkomsten in de gemeente *Abcoude* en *Baambrugge* geene vervolgingen werden ingesteld, en bespoedig ik mij Uwe Excellentie met de toedragt dezer zaak bekend te maken.

Op den 19. November des vorigen jaars werd ik door den heer Officier van Justitie in het arrondissement Utrecht van het houden der bedoelde bijeenkomsten onderrigt, en mij de vraag voorgesteld: 1° of er preventieve maatregelen moesten worden genomen om de bijeenkomsten te beletten en daartoe des noodig de sterke hand te verleenen? en 2° of, die vergaderingen plaatshebbende, men dezelve door behulp van de sterke hand tot het uiteengaan moet noodzaken? — terwijl deze ambtenaar mij tevens mededeelde, dat de predikant die in die bijeenkomsten het woord voerde, was genaamd *Pieter Zonne* [4]), *en dat er bij den Burgemeester der gemeente twijfel bestond of niet kerkelijk de afgescheidenen te Baambrugge met eene erkende dusdanige gemeente te Amsterdam zoude vereenigd zijn, in welk geval de bijeenkomsten te Baambrugge, waarvan genoemde Zonne als beroepen predikant te Amsterdam, de leiding op zich nam, niet als geheel onwettig zoude te beschouwen zijn.*

Dienzelfden dag berigte ik den Officier van Justitie voornoemd, „dat bij de bestaande en steeds toenemende vergunningen aan de zijde der Hooge Regering tot het vestigen van afzonderlijke afgescheidene gemeenten, waaruit met grond was af te leiden, dat de vereenigingen in kwestie onder een min bedenkelijk oogpunt als vroeger moesten worden beschouwd, het mij ongeraden voorkwam om die bijeenkomsten door *de sterke* hand te beletten of tot het zich ontbinden of uiteengaan te noodzaken, en de Burgemeester zich tot het opmaken van processen-verbaal te dien aanzien zoude kunnen bepalen, *waaraan alsdan onverwijld gevolg zoude behooren te worden gegeven;* welke gedragslijn mij dáárom de doelmatigste voorkwam, om reden er volgens het gevoelen des Burgemeesters twijfel bestond, of die bijeenkomsten soms niet wettig zouden kun-

---

[3]) Erachtens = naar de meening van.

[4]) P. Zonne, geboren te Vlaardingen 4 Aug. 1807; 1828 zeilmaker te Delft; 1840 eerste ouderling van de Afgescheiden gemeente aldaar; 1842 predikant te Genderen; 1846 als zoodanig afgezet; vestigde zich te Numansdorp, alwaar hij, evenals te Zuid-Beijerland, een kring om zich heen vergaderde (vgl. Joh. de Boer, *De Geref. Kerk van Zuid Beijerland 1836—1839,* blz. 18—20); 1847 vertrokken naar Wisconsin (Noord-Amerika); zie J. van Hinte, *Nederlanders in Amerika,* reg.

nen zijn, en *dit punt in allen gevalle bevorens diende opgehelderd te worden.*"

Den 6e December daaraanvolgende deelde de heer Staatsraad, Gouverneur dezer provincie, mij eenen brief van meergemelden Burgemeester van den 4de dier maand mede, welke tot voren omschreven onderwerp betrekking had, in antwoord op denwelken ik Zijn HoogEdelGestr. bekend maakte met de voorschriften en beschouwingen, vervat in mijnen evengemelden brief aan den Officier van Justitie, er tenslotte bijvoegende, dat daar in verre de meeste gevallen de uitgesprokene veroordeelingen door algeheele gratie werden opgevolgd, het welligt in het belang en voor de achtbaarheid der justitie wenschelijk te achten ware, dat te dien opzigte werd voorzien.

Dat nu noch op mijn advies, noch naar aanleiding van daaruit ontleende gevolgtrekkingen, de zaken onvervolgd blijven, zulks blijkt uit de weeklijsten van den heer Officier van Justitie, waarop onder dagteekeningen van 19 en 23 November, 4 en 7 December l.l. telkens voorkomen zaken van *Pieter Zonne, beroepen predikant te Amsterdam, wegens ongeoorloofde godsdienstige bijeenkomsten te Baambrugge,* met vermelding dat dezelve na in te winnen informatiën zullen voortgezet worden, terwijl indien van geene latere processen-verbaal wordt gewaagd, dit uitsluitend aan den Burgemeester als hulpofficier van Justitie zal dienen te worden toegeschreven, als hebbende, indien die bijeenkomsten zijn voortgezet, verzuimd daarvan den heer Officier van Justitie evenals vroeger te doen kennis dragen.

Ik durf vertrouwen door het vorenstaande mijne handelwijze te dezer zake genoegzaam te hebben geregtvaardigd en met de handhaving der wet tevens die voorzigtigheid en dat beleid te hebben in acht genomen, welke de aard der zaak en de tijdsomstandigheden mij raadzaam deden achten. Mogt ik echter te dien aanzien in dwaling hebben verkeerd, zal het mij aangenaam zijn de noodige teregtwijzingen te ontvangen, ten einde dienovereenkomstig onverwijld de gewenschte voorschriften te geven.

De Procureur Generaal bij het Provinciaal Geregtshof in Utrecht,
(get.) U. W. E. CAZIUS.

251. Missive van den Minister van Justitie aan den Minister van Eeredienst, 14 Febr. 1846.

Herv. Eered.
23 Febr. 1846 *no. 8.*

Aan Zijne Excellentie den Heere Minister voor de zaken der Hervormde Eeredienst enz.

no. 72. *'s Gravenhage,* den 14. February 1846.

Voor mijzelven zou ik niet geaarseld hebben om Uwe Excellentie in antwoord op haar schrijven van 2 dezer no. 8 te kennen te geven,

dat ik mij geheel zou kunnen vereenigen zoo met hare beschouwing omtrent de noodzakelijkheid der vervolging van onwettige godsdienstige zamenkomsten in het algemeen, als in het bijzonder met het voorgenomen schrijven aan den Gouverneur van *Utrecht* naar aanleiding van zijnen hierbij teruggaanden brief van 29 January l.l. no. 1451 kabinet, wiens beschouwingen eigentlijk daarmede instemmen. Maar uit dezen brief moest ik afleiden, zooals ook bij Uwe Excellentie het geval schijnt te zijn geweest, dat de Procureur Generaal bij den Hove van *Utrecht* van oordeel was, dat de vervolging dezer bijeenkomsten als overtollig moest worden aangemerkt, omdat bij slotte de opgelegde straffen en boeten geheel of ten deele door den Koning kwijtgescholden worden. Om mij hieromtrent niet aan verkeerde oordeelvelling of onverdiende teregtwijzing schuldig te maken, heb ik den Procureur Generaal zonder mededeeling van stukken, eenvoudiglijk verzocht mij de gronden te willen doen kennen van zijn aan den Gouverneur gegeven advies, strekkende om de godsdienstige bijeenkomsten, die ten huize van de *Wed. Zeelt* in de gemeente *Abcoude-Baambrugge* sedert eenigen tijd worden gehouden, onvervolgd te laten.

Ik heb de eer Uwe Excellentie bij deze inzage te geven van het daarop van gedachten Procureur Generaal bekomen antwoord dd. 10 dezer no. 56. Uwe Excellentie zal daaruit lezen, dat Z.Ed.Gestr. wel bedenking heeft gemaakt om met *dwangmiddelen,* met *den sterken arm* de bedoelde bijeenkomsten te beletten, maar geenzins om dezelve behoorlijk te doen constateren en geregtelijk vervolgen. Er schijnt dus bij den Gouverneur een misverstand te bestaan.

Ik wenschte echter gaarne den twijfel weg te nemen nopens het punt, of *Baambrugge* moet of kan geacht worden kerkelijk onder *Amsterdam* te ressorteren, in dien zin, dat, zoo te *Amsterdam* eene Christelijk Afgescheiden gemeente bestaat, eene godsdienstige zamenkomst van de leden dier gemeente te *Baambrugge* niet in strijd zou zijn met de wet. Bij de terugzending van het nevensgaande rapport van den Procureur Generaal zou het mij aangenaam wezen, te dezen opzigte door Uwe Excellentie in het zekere gesteld te worden, terwijl ik mij veroorlove, haar tenslotte in consideratie te geven, om den Gouverneur van *Utrecht* in antwoord op zijn schrijven slechts met den uitslag der genomene informatiën bekend te maken.

De Minister van Justitie,

DE JONGE VAN CAMPENSNIEUWLAND [5].

---

[5]) Jhr Mr M. W. de Jonge, heer van Campensnieuwland (1786—1858); 1807 advocaat te 's Gravenhage; 1829—1841 lid van de Tweede Kamer; 1833 raadsheer in het Gerechtshof te 's Gravenhage; 1838 vice-president van het Prov. Gerechtshof in Zuidholland; 1844—1848 Minister van Justitie.

252. Missive van den Minister van Eeredienst aan den Minister van Justitie, 23 Febr. 1846.

Herv. Eered.
23 Febr. 1846 *no. 8.*

(minuut) *Aan Z.Exc. den Heere Minister van Justitie.*

Met dankzegging voor de ontvangen mededeeling, heb ik de eer, U.E. bij dezen terug te zenden de bij uwe missive van den 11. dezer no. 72 gevoegden brief van den Procureur Generaal bij het Provinciale Geregtshof van *Utrecht,* ten gevolge waarvan ik aan den Staatsraad, Gouverneur dier provincie heden het antwoord doe afgaan, in het slot van Uwer Excellenties missive aangegeven.

Op de vraag of de persoon van *Pieter Zonne,* die de bedoelde godsdienstige bijeenkomsten te *Baambrugge* heeft bestuurd, daartoe geregtigd kon geacht worden, omdat hij zou zijn beroepen predikant te *Amsterdam,* moet ik stellig ontkennend antwoorden, daar mij niets bekend is van eenige kerkelijke combinatie van Afgescheidenen te Baambrugge met die van Amsterdam. Aan hen die als Afgescheidenen gemeenten willen vormen en openbare godsdienst uitoefenen, wordt op daartoe ingediend verzoek, na gedaan onderzoek door den Koning toelating verleend voor de bepaalde plaats of plaatsen, waar zij de eeredienst verlangen uit te oefenen, maar de leeraars dier bepaaldelijk erkende gemeenten erlangen daardoor geene de minste bevoegdheid om ook godsdienst te houden in plaatsen, waar geen gemeente van Afgescheidenen is toegelaten. Zulks volgt niet alleen uit den aard der zaak als van algemeene bepaling voor alle godsdienstoefeningen, maar ook bijzonder uit die omtrent de Afgescheidenen, als die tot nu toe geen kerkgenootschap vormen. Hunne gemeenten staan geheel op zichzelve en zijn onder verscheiden zamenkomsten verdeeld. Ten voorbeelde diene, dat dezelfde *Zonne,* die nu gezegd wordt te *Amsterdam* beroepen te zijn, elders als leeraar der Afgescheidenen te *Genderen* is afgezet; zoo weinig verband bestaat onder dezelve.

De Minister enz.
(H. VAN ZUYLEN VAN NYEVELT).

253. Rekwest van Mevrouw J. J. Zeelt te Baambrugge aan den Koning, 28 Maart 1846.

Herv. Eered.
14 April 1846 *no. 3.*

Aan Zijne Majesteit den Koning.

Sire,

De ondergeteekende J. J. Zeelt, wonende te Baambrug, provincie Utrecht, neemt de vrijheid zich tot Uwe Majesteit te wenden om de navolgende reden.

Sedert onderscheidene jaren behoort zij tot de Christelijk Afgescheidenen met eenige harer huisgenooten; doch te ver verwijderd van eene gevestigde Afgescheidene gemeente om aldaar hare gewone godsdienstoefening te houden, heeft zij zich altoos met hare huisgenooten en degenen, die erbij tegenwoordig wilden zijn, tot de huiselijke godsdienstoefening vereenigd. Van tijd tot tijd werd er door een der leeraars van de Afgescheidenen gepredikt en het Heilig Avondmaal bediend, geschiedende zulks meestal door den heer Scholte, predikant te Utrecht. Sedert Uwer Majesteits regering is dit altoos onverhinderd geschied. In den laatsten tijd heeft de Burgemeester echter goedgevonden om de bijeenkomsten ten mijnen huize als strafbaar te beschouwen en daarvan procesverbaal op te maken. Dit is bepaaldelijk geschied sedert de heer Zonne, laatst predikant bij de Afgescheidene gemeente te Doveren en Genderen in Noord-Braband, zich te Baambrug metderwoon heeft gevestigd en wekelijks eenmaal en des Zondags om de veertien dagen ten mijnen huize voorgaat in de prediking des Woords.

Tengevolge van deze maatregelen van den Burgemeester ben ik met den heer Zonne gedagvaard voor de Regtbank te Utrecht en zijn wij veroordeeld ieder in eene boete van *f* 25.—. Voor die Regtbank heeft de vertegenwoordiger van het Publiek Ministerie mij verweten, dat ik weerspannig was tegen de wet, dat ik mij vrijwillig martelares maakte en diergelijke dingen meer, hetgeen mij op mijnen 65-jarigen ouderdom eene grievende ondervinding is.

Was er een genoegzaam aantal Afgescheidenen te Baambrug, ik zou niet aarzelen om mij met hen tot U.M. te wenden ten einde als eene gemeente erkend te worden. Dit is echter het geval niet. Ik kan evenmin aan het burgerlijk bestuur der gemeente vragen om als een gezelschap van bijzondere personen toegelaten te worden, dewijl ik geen bepaalde personen kan aanwijzen, waarmede ik zulk een gezelschap houde [6]). Ik zou om de vervolgingen te ontgaan een ieder die vraagt om onze godsdienstoefeningen bij te wonen, bepaaldelijk moeten weigeren in mijn huis te komen, en hiertoe ontbreekt mij de vrijmoedigheid. Van der jeugd af aan ben ik bij mijne godvruchtige ouders gewoon geweest om zoodanige godsdienstige bijeenkomsten te houden, hetgeen in den Franschen tijd ons zelfs niet verhinderd werd.

In dezen toestand weet ik niet anders als mij te wenden tot U.M. met blootlegging van het gebeurde en met het eerbiedige verzoek, dat het U.M. moge behagen zoodanige bevelen aan den Burgemeester van Abcoude en Baambrug te doen toekomen, dat ik verder verschoond blijve van zoodanige regterlijke vervolgingen wegens de godsdienstige bijeenkomsten, opdat ik mijnen leeftijd in rust en vrede mag eindigen onder het genot van vrijheid voor mijn geweten om mijne godsdienst met de mijnen te oefenen zonder

---

[6]) Wormser schrijft in een brief van 15 Mei 1850 aan Groen van Prinsterer, dat hij zich niet herinnert te Baambrugge „ooit meer dan vier afgescheiden huisgezinnen te hebben gekend, waarvan dat van mevr. Zeelt er één uitmaakte; en dat de vergaderingen, waarop de boeten betrekking hebben, grootendeels uit Hervormden bestonden; echter de voorganger — Ds Zonne — was afgescheiden" [*Brieven van J. A. Wormser, medegedeeld door Mr Groen van Prinsterer,* I, 1874, blz. 120].

mij te behoeven op te sluiten voor hen die daarbij tegenwoordig wenschen te zijn, of anders blootgesteld te zijn aan de vervolgingen en spottende verwijtingen voor de regtbanken.

In mijne jeugdige jaren heb ik de ook voor U.M. droevige gebeurtenissen beleefd en den druk der Fransche regering in rijperen leeftijd ondervonden; maar ik heb in dien tijd nooit ondervinding gehad van vervolging om godsdienstige bijeenkomsten. Ik hoop dat ik in het laatste tijdperk mijns levens onder de regering van U.M. niet blootgesteld zal blijven aan belemmering van hetgeen bij het klimmen mijner jaren den troost mijns levens uitmaakt.

Van ganscher harte Uwe Majesteit aanbevelende in de genadige bescherming des Almagtigen, blijf ik met eerbied

Uwer Majesteits getrouwe onderdaan,

J. J. ZEELT.

Baambrug, 28 Maart 1846.

254. Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 14 April 1846.

Herv. Eered.
14 April 1946 *no. 3.*

(minuut) *Aan den Koning.*

Commissoriaal van den 31. Maart 1846 no. 71. Adres van *J. J. Zeelt* te *Baambrug* — provincie *Utrecht* — strekkende om verschoond te blijven van regterlijke vervolgingen wegens godsdienstige bijeenkomsten.

De door U.M. vastgestelde bepalingen op de toelating van *Christelijke Afgescheidene gemeenten* worden steeds met de meeste mildheid toegepast, terwijl de zoodanigen die — zonder gemeenten te vormen en als zoodanige de eeredienst uit te oefenen — als bijzondere personen tot onderlinge stichting wenschen zamen te komen, de daartoe vereischte vergunning van het plaatselijk bestuur hunner woonplaats kunnen bekomen.

De adressante wil echter noch het een, noch het ander. Uit eene correspondentie met den Staatsraad, Gouverneur van Utrecht, is mij gebleken, dat er sedert eenigen tijd te haren huize godsdienstige bijeenkomsten zijn gehouden in grooter getal van personen dan bij de wet is toegelaten. Te dier zake regterlijk vervolgd geworden, verzoekt zij nu van U.M. de vergunning om die bij de wet verbodene bijeenkomsten zonder ongelegenheid voort te zetten en zulks op grond dat er te *Baambrug* geen genoegzaam aantal Christelijke Afgescheidenen gevonden wordt om eene gemeente te vormen, dat zij ook geen bepaalde personen kan aanwijzen, waarmede zij een door het plaatselijk bestuur toe te laten gezelschap van bijzondere personen zou kunnen uitmaken, en eindelijk dat haar

de vrijmoedigheid ontbreekt om den toegang tot haar huis te weigeren aan ieder, die vraagt om de godsdienstoefeningen te haren huize bij te wonen.

Deze redenen zijn echter niets afdoende en de laatste klinkt inderdaad zonderling. Er behoort toch in den regel geen vrijmoedigheid toe zijne woning voor vreemden *gesloten* te houden, maar integendeel, als men zijne woning *openstelt* ter bijwoning van bijeenkomsten welke de wet verbiedt, daartoe behoort vrijmoedigheid, en wel eene zoodanige, die de palen van het betamende te buiten gaat. Bestond bij de adressante het verlangen niet om opspraak te verwekken, was het alleen diepte van godsdienstig gevoel, gemoedelijke begeerte naar godsdienstige stichting voor hare subjective behoefte berekend, zij zou in volle ruimte bevrediging kunnen vinden, zonder iemand aanstoot te geven of eenige wet te overtreden, vermits niets haar verhindert binnen de beslotene wanden van hare woning voor zich en hare huisgenooten godsdienstige oefeningen te houden.

Dit stelt haar echter niet tevreden, maar zij verlangt hare woning open te stellen tot het houden van openbare godsdienstoefeningen naar de wijze der *Christelijke Afgescheidenen*, en zulks nog wel in eene plaats, waar zij zelve zegt dat geen stof bestaat om eene gemeente van die gezindheid te vormen, zelfs niet om een gezelschap uit te maken dat als bijzondere personen zou tezamen komen.

Er is inderdaad niets, dat voor de inwilliging van zulk een verlangen pleit. Het is in strijd met de wet, met het belang der bestaande godsdienstige gezindheden en met de openbare orde. Ik ben dan ook eerbiedig van gevoelen, dat Uwe Maj. mijn ambtgenoot voor de Justitie en mij zou kunnen magtigen om aan de adressante te kennen te geven, dat haar voormeld adres niet vatbaar is voor eenige gunstige beschikking [7].

De Minister van Staat enz.,

(H. VAN ZUYLEN VAN NYEVELT.)

---

[7]) Overeenkomstig dit rapport werd, na machtiging door den Koning, op het adres van J. J. Zeelt afwijzend beschikt. Met een tweede adres ging het denzelfden weg [Herv. Eered. 22 Juni 1846 no. 14].

Aangaande het verdere verloop der zaak schrijft Wormser in een brief van 15 Mei 1850 aan Groen van Prinsterer het volgende: „De boeten en kosten zijn door mevr. Zeelt betaald, toen zij met de inbeslagneming harer goederen werd bedreigd; ik heb haar die betaling aangeraden uit hoofde van hare hooge jaren, en omdat ik vreesde dat een kort tevoren ondervonden aanval van beroerte zich bij de executie, die ieder oogenblik verwacht werd, mogt herhalen" [*t. a. p.*, blz. 119, 120].

255—269

Na de grondwetsherziening van 1848 gaat voor de Afgescheidenen de volle vrijheid dagen.

Gerechtelijke vervolgingen komen niet meer voor. Wel vervallen de artikelen 291—294 van het Wetboek van Strafrecht eerst in 1855 als gevolg van de invoering van de Wet op de uitoefening van het recht van vereeniging en vergadering. Maar reeds in 1850 verklaart Minister Nedermeijer van Rosenthal, dat de toepassing van die artikelen op godsdienstige vergaderingen hem „steeds bedroefd en menigmaal geërgerd heeft", en dat er in het tijdvak van overgang „geene drangredenen bestaan" om de Afgescheidenen die zich zonder toelating eigenmachtig vestigen „te dier zake te bemoeijlijken".

In 1852 wordt het nog altijd door de Afgescheidenen gekoesterd bezwaar tegen de verplichte verklaringen, dat zij voor eigen eeredienst en armen zullen zorgen en geen aanspraak zullen maken op titels, goederen en rechten van de Hervormde Kerk, weggenomen door de intrekking van de desbetreffende — nu overbodig geachte — bepalingen van het Koninklijk Besluit van 1841.

Zij ontvangen echter geen uitkeering uit 's Rijks kas, gelijk wel de andere gezindten, de eene tot een hooger, de andere tot een lager bedrag. Een enkele maal wordt van hunnentwege een poging aangewend om eveneens in het genot daarvan gesteld te worden, in 1854 officiëel door de Synode.

Wel zouden zij het liefst aan alle uitkeering van Rijkswege aan kerkelijke gezindten een einde gemaakt willen zien, maar waar dit niet kan, maken zij aanspraak op een bedrag, dat in evenredigheid staat tot hetgeen aan de Hervormde wordt uitgekeerd. Ofschoon de billijkheid hiervan niet meer betwist wordt, worden daarvoor toch nimmer op de rijksbegrooting gelden uitgetrokken. De Synode komt trouwens op haar verzoek niet terug: al spoedig krijgt onder de Afgescheidenen het gevoelen de overhand, dat de Regeering goed zal doen met alle uitkeering aan kerkelijke gezindten te doen ophouden.

Door de Wet op de kerkgenootschappen van 1853 wordt de mogelijkheid geopend, dat gemeenten erkend worden zonder toelating te vragen. Het duurt echter nog geruimen tijd, voordat ten aanzien van Afgescheiden gemeenten die mogelijkheid werkelijkheid wordt. Eerst in 1868 worden, omdat de Afgescheidenen nog steeds op den ouden voet toelating en erkenning vragen, de dienaangaande in 1852 overgebleven bepalingen uitdrukkelijk ingetrokken.

Aanstonds na de in werking treding van de Wet op de kerkgenootschappen stellen de Afgescheidenen pogingen in het werk om gezamenlijk erkend te worden als Christelijke Gereformeerde Kerk. Die erkenning stuit echter gedurende langen tijd af op de naamskwestie. Pas in 1870, onder Minister Van Bosse, verkrijgen de Afgescheidenen hun wensch. Alsnu wordt een officiëele verklaring omtrent het bestaan van de Christelijke Gereformeerde Kerk in Nederland, waartoe 252 Christelijke Afgescheiden en 76 vroeger niet erkende gemeenten wenschen gerekend te worden, door de Regeering voor kennisgeving aangenomen.

255. Adres van Ds S. van Velzen te Amsterdam aan den Koning, 29 Jan. 1847.

Herv. Eered.
17 Febr. 1847 *no. 1.*

Aan Zijne Majesteit den Koning.

Sire,

De ondergeteekende, predikant der Christelijk Afgescheidene gemeente te Amsterdam, gelezen hebbende een geschrift, getiteld: *Nieuwejaarsgeschenk aan Nederland enz.*, van den predikant H. P. Scholte te Utrecht [1]), gevoelt zich gedrongen om zich daarover aan Uwe Majesteit te verklaren.

De schrijver van het bedoelde boekje heeft den naam van Christelijk Afgescheiden en is algemeen bekend als vroeger in kerkelijke vereeniging met alle degenen, die Afgescheidenen genaamd worden, geleefd te hebben. Ligt kan het daarom gebeuren, dat men de gevoelens, geopenbaard door den schrijver van het *Nieuwejaarsgeschenk*, aan alle de Christelijke Afgescheidenen of derzelven leeraars toeschrijft. Ik ben niet onverschillig ten opzichte van de meening, die zich anderen van de Christelijk Afgescheidene gemeenten vormen, en vooral zou het mij smarten, wanneer wij bij Uwe Majesteit in een ongunstig gevoelen stonden.

Deze zorg voor den goeden naam der Christelijk Afgescheidene gemeenten, maar ook de eerbied, dien ik Uwe Majesteit als den koning van God over ons gesteld, toedraag, noopt mij te betuigen, dat de Christelijk Afgescheidenen niet mogen geacht worden in te stemmen met al hetgeen door den genoemden predikant H. P. Scholte is uitgegeven. Ik ben niet vereenigd met alle de gevoelens, die betreffende de godsdienst door dezen schrijver zijn geopenbaard. En dit niet alleen; er zijn in het tijdschrift *de Reformatie* door hem stukken geplaatst betreffende staatkundige aangelegenheden, welke mij verdriet baarden. Inzonderheid echter geeft mij de bovengenoemde *Nieuwejaarsgeschenk* reden om mij aan Uwe

[1]) H. P. Scholte, *Nieuwjaarsgeschenk aan Nederland; een ernstig woord aan vorst en volk*, Amsterdam, 1847.

Scholte schreef daarvan aan Groen van Prinsterer: „(daarin) leg ik openhartig de gronden en redenen bloot, die mij dringen om het land te verlaten. De toestand der Christenen is hiervan ruim zooveel oorzaak als de toestand der wereld". Groen van Prinsterer schreef aan Wormser: „Het Nieuwjaarsgeschenk van Ds Scholte, ofschoon hier en daar ook tegen de Christenen hard en onbillijk, bevat evenwel, dunkt mij, menigen wenk, die aller behartiging verdient" [J. A. Wormser, *Een schat in aarden vaten*, II, blz. 199, 200].

Majesteit te verklaren. Het bedoelde geschrift bevat sommige redeneringen over de staatkunde, oordeelvellingen en raadgevingen aan Uwe Majesteit, waaromtrent ik dringend verzoek, niet geacht te zullen worden zoodanig schrijven goed te keuren, terwijl ik betuig, al hetgeen aanleiding geeft om bij mijne landgenooten tegenzin, murmureering, verzet of opstand te baren tegen Uwer Majesteits regering, ten sterkste te veroordeelen. Ik acht mij geregtigd deze verklaring te doen niet alleen voor mijzelven en de gemeente, wier herder en leeraar ik ben, maar ook voor verre het grootste deel der Christelijk Afgescheidenen in dit land. Er zijn toch slechts weinigen, die met den bedoelden schrijver kerkelijke gemeenschap houden. Door eene vergadering van vertegenwoordigers van de meeste Christelijk Afgescheidene gemeenten, gehouden van den 17den November tot den 3den December 1840 te Amsterdam, is de bedoelde predikant H. P. Scholte in den dienst geschorst. Deze schorsing is nooit opgeheven. Evenwel heeft genoemde persoon de bediening blijven uitoefenen, terwijl sommigen van de Christelijk Afgescheidene gemeente te Utrecht en ook uit andere plaatsen zich kerkelijk met hem vereenigd hielden. Ik zou hiervan geen verhaal doen, maar moet het aanvoeren tot bewijs, dat verre het grootste gedeelte der Christelijk Afgescheidenen niet met alle de uitdrukkingen en gevoelens moet geacht worden vereenigd te zijn, welke in het bedoelde *Nieuwejaarsgeschenk aan Nederland* voorkomen.

Terwijl ik echter mijne afkeerigheid betuig van alles, wat nadeelig kan zijn aan de eerbied, die den onderdanen jegens hunnen overheid betaamt, kan ik nogtans niet verheelen, dat de toestand van Nederland mij groote zorg baart. De zucht om dit land te verlaten en naar Noord-Amerika te gaan, heeft velen bevangen. En ofschoon ik de redenen, die meestal daarvoor worden opgegeven, niet als voldoende beschouw, nogtans is het openbaar, dat schier alle takken van bestaan kwijnen en de armoede hand over hand toeneemt. Gedoog, Sire, dat ik vrijmoedig op den bron wijze, waaruit de zorgelijke toestand van ons land voortvloeit. Die bron is het gebrek aan ware godsdienstigheid. De Heere zegt in zijn Woord: Die Mij eeren, zal Ik eeren, maar die Mij versmaden, zullen ligt geacht worden, 1 Samuel 2 : 30. Onze vaderen werden geëerd en van God gezegend. Thans bestaat in vele opzichten het tegendeel. Maar de godsdienst onzer vaderen is ook op weinige uitzonderingen na verlaten. Het geloof dat zij beleden en in de Formulieren van eenigheid der Nederlandsche Gereformeerde kerken wordt uitgedrukt, wordt bij de grootste menigte, ofschoon ook de naam van Hervormden wordt behouden, verloochend. Dat geloof nogtans — onze vaderen hebben het met hun bloed betuigd — steunt op Gods Woord. De Heere dreigt in Zijn Woord den vloek aan een iegelijk, die niet blijft bij al hetgeen geschreven is in het boek der wet om dat te doen, Galaten 3 : 10. En nogtans, hoewel eenige geboden van Gods wet niet straffeloos ten opzichte van den aardschen regter in dit land overtreden worden, gelijk diefstal en doodslag gewroken worden, — andere geboden, gelijk het vierde en zevende, worden openlijk overtreden; en zoolang dit toegelaten wordt en zij die Gods geboden overtreden, zelfs daarin de bescherming van de burgerlijke magt genieten, dan is het niet te ver

wonderen, dat de Heere zich als de magt boven alle magten betoonende, zijne zegeningen inhoudt en met oordeelen dit land bezoekt. Wij mogen ons veel meer verwonderen, dat God zich nog langmoedig aan Nederland bewijst.

Ik weet dat de opregte wederkeering van Neerlands volk tot den dienst en den God hunner vaderen alleen van den invloed van Gods Geest te verwachten is, maar het behoort tot het ambt der overheid, die Gods dienaresse is, des Heeren wet te handhaven, terwijl het godvruchtig voorbeeld van hoogere personen tot navolging voor anderen kan strekken.

Met betrekking tot de Christelijk Afgescheidenen erken ik dankbaar, dat sinds de aanvaarding door Uwe Majesteit van Hoogstdeszelfs regeering over dit land, de drukkende toestand der vervolging wegens de godsdienst heeft opgehouden. Deze gemeenten hebben ook over het algemeen bewezen, dat hun doel met de Afscheiding alleen was, gelijk zij van den beginne af hebben betuigd, om de ware Gereformeerde godsdienst te kunnen uitoefenen. Dewijl het bestuur van het Hervormde kerkgenootschap de openbaring van deze gezindheid niet toeliet, werden wij in goede conscientie tot de Afscheiding gedrongen. Langen tijd hebben wij daarvoor geldboeten moeten betalen en andere verdrukkingen moeten lijden. Om niet gehinderd te worden God in dit land te kunnen dienen, hebben velen verklaard, nimmer eenige aanspraak te zullen maken op de bezittingen van het Hervormd kerkgenootschap, ofschoon zij deszelfs bestuur beschuldigden van trouwelooze verlating der verbintenissen van de Hervormde of Gereformeerde Kerk. De wereldlijke magt had op zich genomen om het gezegde bestuur te verdedigen, zonder de aangegane verbintenissen in aanmerking te nemen. Daarom moest wel, wilde men buiten den invloed van dat bestuur godsdienst houden, die verklaring worden afgelegd. Dezelve werd echter niet genoegzaam geoordeeld. Nog werd daarom de verklaring afgevorderd, dat de Afgescheidenen in de kosten van hunne eeredienst buiten bezwaar van het rijk zouden voorzien. Ook deze verklaring is gegeven. Zij die zulks gedaan hebben, toonden daarmede, hoe zeer zij met hunnen godsdienst waren ingenomen. Maar dat deze verklaring van hun is gevorderd, die slechts bedoelen den godsdienst uit te oefenen welke vroeger in dit land de heerschende was — en dit terwijl alle andere gezindheden uit 's lands kas bezoldiging of ondersteuning ontvangen —, toont, hoezeer de voorvaderlijke godsdienst vervallen is. De Christelijk Afgescheidenen dragen echter in gelijke evenredigheid met de andere inwoners in de belastingen mede, en dewijl daaruit de gelden voor andere kerkgenootschappen voortkomen, zoo moeten zij daarenboven die gezindheden ondersteunen, die de plaats hebben ingenomen, welke hunne geloovige vaders tevoren bezaten!

Behalve deze bezwaren is er, dat nog moeijelijker valt. Op de meeste plaatsen in ons land kunnen de Christelijk Afgescheidenen hunne kinderen niet met een goed geweten ter school zenden. Zij toch hebben beloofd, ook openlijk bij den Doop, dat zij hunne kinderen in de zuivere leer naar Gods Woord zullen laten onderwijzen. In de scholen die tot hiertoe voor hun geopend staan, wordt dit onderwijs op vele plaatsen niet gegeven, integendeel, volgens hunne overtuiging strijdt het daartegen. Deze overtuiging, ofschoon

degenen met wie zij niet langer godsdienstig hebben kunnen vereenigd blijven, haar niet deelen, behoorde toch een ieder te eerbiedigen, zelfs omdat de Gescheidenen eene erkende gezindheid uitmaken. Zeker zullen zij bereid zijn alle waarborgen te geven, dat niets ten nadeele van den staat, maar overeenkomstig de Gereformeerde godsdienst gelijk dezelve vroeger algemeen bestond, in de scholen die zij verlangen, zal onderwezen worden. Maar wanneer hun nogtans niet vergund wordt zoodanige scholen op te rigten, dan worden zij gekrenkt in hunne teederste belangen.

Zoodanige toestand zal, hoop ik, onder de regering van Uwe Majesteit niet blijven voortduren. Ik heb daarom vrijmoedigheid gebruikt om deze opmerkingen te schrijven, in de hoop dat Uwe Majesteit dezelve zal willen overwegen. Mogt de regering van Uwe Majesteit daartoe strekken, dat nog de godsdienst weder bloeije in dit land, opdat hetzelve niet te gronde ga, maar het heil van het dierbaar vaderland bevorderd worde. Daartoe gebiede de Almagtige zijnen zegen over Uwe Majesteits persoon en huis!

Met alle eerbied noem ik mij, Sire,
Uwer Majesteits gehoorzame onderdaan,
S. VAN VELZEN.

Amsterdam, den 29sten January 1847.

256. Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 17 Febr. 1847.

Herv. Eered.
17 Febr. 1847 *no. 1.*

(minuut) *Aan den Koning.*

Bij marginale dispositie van den 31. January ll. no. 88 heeft U.M. om consideratiën en advies in mijne handen gelieven te stellen het hierbij terugkeerend adres van *S. van Velzen,* leeraar der *Christelijke Afgescheidene gemeente* te *Amsterdam* ... [2]).

Omtrent het eerste en uitvoerigste gedeelte van dit adres zal tot inlichting kunnen strekken, dat de Afgescheidenen aanvankelijk een kerkgenootschap hebben willen vormen, maar dat verschil van gevoelens omtrent verscheiden punten hen weldra in meerdere elkanderen veroordeelende partijen hebben verdeeld, waaronder de voornaamste die waren, welke de heeren *Van Velzen* en *Scholten,* twee voormalige Hervormde predikanten, tot leiders hadden; van welke de laatste thans aanstalten maakt om met velen zijner volgelingen naar Amerika te vertrekken en dus aan *Van Velzen* het veld schijnt te ruimen.

Uit dien hoofde vooral kan de verklaring in het eerste deel van het adres Uwer Majesteits regering voorzeker niet anders dan welgevallig zijn. De uitgedrukte gevoelens van gehechtheid aan orde, regel en wet, van gepaste ondergeschiktheid en van afkeerig-

---

[2]) Er volgt een vrij uitvoerige samenvatting van den inhoud van het adres.

heid van alles wat tot onlusten en beroering kan leiden, verdienen dan ook wel door een woord van goedkeuring te worden beantwoord.

Wat het *tweede* punt betreft, mag niet uit het oog worden verloren, dat de *Christelijke Afgescheidenen,* hoe zij ook in het kerkelijk leerstellige mogen denken en hoe zij ook mogen vermeenen met de oude Gereformeerde Kerk dezer landen in te stemmen, toch bij hunne Afscheiding niet anders dan als een nieuwe gezindheid konden worden beschouwd. De Regering, die als zoodanig zich niet kan inlaten met *geloofsverschillen,* kan voor de ware Hervormde Kerk slechts houden die kerk, welke sedert de Reformatie hier te lande tot dusverre van dag tot dag onafgebroken als *Corpus morale* [3]) uitwendig in den staat heeft bestaan, en moet allen die zich, om welke reden ook, van deze kerk afscheiden, zonder zich bij eene andere te voegen, beschouwen als eene *nieuwe gezindheid.* Deze grondslag verschaft haar een vast standpunt, waarop zij zich zonder inconsequentie kan handhaven en getrouw kan blijven aan haar beginsel om zich op het *jus in sacra* [4]) geenerlei inbreuk te veroorloven, maar de grenzen tusschen staatsgezag en kerkregt zorgvuldig in acht te nemen. Bijaldien zij dat praktikale standpunt der geschiedenis verliet, bijaldien zij, in plaats van zich te houden aan de zigtbare kerk, het merkteeken der herkenning zocht in kerkelijke formulieren, zij zou hierdoor onmiddellijk gewikkeld worden in het gewoel der kerkelijke partijen en uitspraak moeten doen in de kerkelijke geschillen, die niet alleen tusschen de *Christelijke Afgescheidenen* en de *Hervormden,* maar ook tusschen de Christelijke Afgescheidenen onder elkander bestaan, zooals ten overvloede zelfs uit het onderwerpelijk adres blijken kan.

De Regering kan zich derhalve niet inlaten met een onderzoek van de geloofsleer der *Christelijke Afgescheidenen* en heeft hen slechts te beschouwen als eene nieuwe gezindheid, wier gemeenten zijn toegelaten onder voorwaarden, tot welke zij vrijwillig zijn toegetreden en waartoe bijzonderlijk behoort de verklaring, dat zij in de kosten van hare openbare eeredienst buiten bezwaar van het rijk zullen voorzien, en die voorwaarde is des te noodzakelijker, naarmate 's lands kas minder in staat is om eene vermeerdering van uitgaven, die aanzienlijk zou kunnen zijn, te bestrijden. Inzonderheid zou het zoo beperkte cijfer der begrooting van mijn departement ten eenemale ontoereikend worden, indien men zich aan de bedoelde verklaring niet strikt bleef houden, daar het eene bekende zaak is, dat de *Christelijke Afgescheidene gemeenten* meest uit onvermogende lieden bestaan. De wijselijk door U.M. vastgestelde verordeningen, volgens welke de toelating van zoodanige gemeenten steeds met groote gemakkelijkheid kan verkregen worden, zouden langs dien weg leiden tot een aanmerkelijk bezwaar, hetwelk vooral bij de bestaande noodwendigheid om de uitgaven van de staatshuishouding zoo laag mogelijk te houden, niet op 's rijks schatkist kan gelegd worden. Indien men er niet op rekenen kon, dat de *Christelijke Afgescheidene gemeenten* getrouw zullen

---

[3]) Corpus morale = zedelijk lichaam.

[4]) Jus in sacra = het recht tot regeling van de interne aangelegenheden der kerk.

blijven aan hare verklaring om zelve voor de behoeften van hare openbare eeredienst te zorgen, zou er bij de toelating van zoodanige gemeenten naar waarborgen in dat opzigt moeten worden omgezien, en zulks zou dan weder terugvoeren tot de ongelegenheden en klagten, welke U.M. heeft doen ophouden door de milde bepalingen, welke op het stuk der toelating van *Christelijke Afgescheidene gemeenten* door Hoogstdezelve zijn vastgesteld.

Ten aanzien van het *derde* punt, te weten het beklag over het gemis van eigene scholen, meen ik mij te kunnen bepalen bij de opmerking, dat de adressant in de weinige regels, welke hij hieraan toewijdt, niets aanvoert, wat niet omstandig en sedert lang door de openbare drukpers is behandeld en op den voorgrond wordt gesteld door onderscheidene partijen, die, met verschillende inzigten, eene verandering in de bestaande wetgeving op het onderwijs begeeren.

Tot eene conclusie overgaande, ben ik eerbiedig van advies, dat U.M. mij zou kunnen magtigen den adressant te kennen te geven, dat Hoogstdezelve van de betuiging zijner gevoelens van gehechtheid aan orde en wet en zijner afkeerigheid van alles, wat tot onlusten en verzet tegen de Regering leiden kan, met genoegen heeft kennis genomen; doch dat, wat den overigen inhoud van zijn adres betreft, de Regering zich houden moet aan de door de toegelatene *Christelijke Afgescheidene gemeenten* afgelegde verklaring, dat zij in de kosten van hare openbare eeredienst buiten bezwaar van het rijk zullen voorzien; terwijl zij op het stuk van het onderwijs zich gedragen moet aan de wettelijke bepalingen, waarbij dat aangelegen onderwerp is geregeld [5].

De Minister van Staat enz.,
H. VAN ZUYLEN VAN NYEVELT.

257. Adres van Ds S. van Velzen te Amsterdam aan den Koning, 17 Maart 1847.

Herv. Eered.
14 April 1847 *no. 6.*

(kopy) *Aan Zijne Majesteit den Koning.*

Sire,

De ondergeteekende, predikant bij de Christelijke Afgescheidene gemeente te Amsterdam, heeft den 29sten January ll. een adres aan Uwe Majesteit gezonden, waarop hem door aanschrijving van Zijne Excellentie den Minister voor de zaken der Hervormde Eeredienst enz. d.d. 26 February 1847 no. 5 de vereerende beschikking van Uwe Majesteit geworden is.

In deze aanschrijving komt echter eene zinsnede voor, die mij dringt tot eene nadere verklaring. De bedoelde zinsnede is deze: „dat de Regering zich houden moet aan de door de toegelatene

[5]) Bij missive van den 22 Febr. 1847 no. 10 werd de Minister gemachtigd om overeenkomstig zijn rapport te handelen [Herv. Eered. 26 Febr. 1847 no. 5].

Christelijke Afgescheidene gemeenten afgelegde verklaring, dat zij in de kosten van hare openbare eeredienst buiten bezwaar van het rijk zullen voorzien." Het schijnt uit deze woorden, dat de uitdrukkingen in mijn adres, waarop die zinsnede doelt, in dier voege zijn opgenomen, alsof ik voor de openbare godsdienst der Christelijke Afgescheidene gemeenten onderstand van het rijk verzocht heb. Dit verzoek heb ik nogtans niet gedaan. Maar ik heb eene klagt, die bij velen gehoord wordt, voor Uwe Majesteit gebragt. Zij is deze: Terwijl de Christelijke Afgescheidene gemeenten zelve zonder bezwaar van het rijk in de kosten van hunne voorvaderlijke Gereformeerde godsdienst voorzien, dragen zij echter met alle andere inwoners in evenredigheid gelijkelijk bij tot de belastingen. Daaruit worden de gelden verkregen tot onderstand van andere kerkgenootschappen. De Christelijke Afgescheidenen dragen derhalve bij om zulke godsdienstige gezindheden te schragen, betreffende welke zij met hunne Geloofsbelijdenis artikel 28 aan alle menschen betuigen, dat het ambt aller geloovigen is volgens het Woord Gods zich daarvan af te scheiden, al ware het schoon zoo, dat de magistraten en plakaten der prinsen daartegen waren en dat de dood of eenige ligchamelijke straf daaraan hinge.

Door de bestaande betrekking tusschen den staat en de kerk hier te lande en ten gevolge van de voorwaarden, die aan de Christelijke Afgescheidene gemeenten tot bekoming van ongehinderde godsdienstoefening zijn voorgeschreven, wordt veroorzaakt, dat zij, die door hunne verkleefdheid aan de voormalige heerschende godsdienst zich onderscheiden en over het algemeen niet tot de rijke inwoners behooren, nogthans helpen moeten om andere en rijkere kerkgenootschappen in stand te houden, en daaronder dezulken, die het geloof der oude Gereformeerde Kerk verloochenen en bestrijden, maar niet schromen zich de goederen, door de belijders van dat geloof nagelaten, toe te eigenen, ja dezulken, wier gevoelens in vorige jaren door de Gereformeerde Kerk in dit land veroordeeld en verfoeid zijn geworden, toen de openbare verspreiders van die bedoelde gevoelens van de gemeenschap der Gereformeerde Kerk werden afgesneden en zelfs uit het land gebannen zijn.

Ik vraag echter geen onderstand uit 's lands kas ten behoeve der voormalige Gereformeerde godsdienst, die nog door de Christelijke Afgescheidene gemeenten beleden wordt; maar met eerbiedige vrijmoedigheid stel ik aan het oordeel van Uwe Majesteit ter overweging voor, of zulk een stand van zaken, waarin de aanklevers der voorvaderlijke godsdienst hare tegenstanders moeten ondersteunen, billijk en regtvaardig is, en of de roem van Uwer Majesteits regering denzelven kan dulden?

Ik besef, dat het veel moeijelijks in heeft, deze en andere zaken op eene betamelijke wijze te regelen. Maar hoe moeijelijk ook, wanneer eene gegronde klagt tot Uwe Majesteit gebragt wordt, dan, mag ik verwachten, zal het klagen niet vergeefs zijn.

Met de bede, dat de Almagtige God zijnen zegen over Uwer Majesteits persoon en huis uitstorte, ben ik,

Sire,

Uwer Majesteits gehoorzame onderdaan,

Amsterdam, den 17en Maart 1847. (get.) S. VAN VELZEN.

258. Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 14 April 1847.

Herv. Eered.
14 April 1847 *no. 6.*

(minuut) *Aan den Koning.*

Bij marginale dispositie van den 23. Maart ll. no. 17 heeft U.M. om consideratie en advies in mijne handen gelieven te stellen het hiernevens terugkeerend adres van *S. van Velzen,* leeraar bij de *Christelijke Afgescheidene gemeente* te *Amsterdam* van den 17. Maart, strekkende tot nadere verklaring der bedoeling van zijn vroeger adres van den 29. Jan. ll.... [6]).

Dit beklag naar des adressants uitdrukkelijke verklaring *niet* strekkende om zelf onderstand te bekomen, strekt derhalve om de andere kerkgenootschappen den onderstand dien zij uit 's lands kas genieten, te doen verliezen, en is dus in volstrekten strijd met art. 192 der Grondwet, waarbij de tractementen, pensioenen en andere inkomsten van welken aard ook, door de onderscheidene godsdienstige gezindheden of derzelver leeraars genoten wordende, aan dezelve gezindheden verzekerd zijn.

In aanmerking nemende, dat de adressant geenszins kan geacht worden *in de goede trouw* met dit artikel der Grondwet onbekend te zijn en dat zijn beklag, zoodanig als hij het nu toelicht, een aanval is op de grondwettig gewaarborgde regten van anderen, terwijl het adres bovendien niet op zegel is geschreven, ben ik eerbiedig van oordeel, dat dit nader adres geen antwoord vereischt, maar door U.M. zou kunnen worden terzijde gelegd.

De Minister van Staat enz.,
(H. VAN ZUYLEN VAN NYEVELT.)

259. Missive van den Gouverneur van Zuidholland aan den Minister van Justitie en ad interim van Eeredienst, 21 Maart 1850.

Herv. Eered.
24 Juli 1850 no. 6.

Aan Zijne Excellentie den Minister van Justitie, voorloopig belast met het bestuur van het Departement voor de zaken der Hervormde Eeredienst enz.

A. no. 2545 afd. 1. *'s Gravenhage,* den 21. Maart 1850.

Burgemeester en Wethouders van 's Gravenhage hebben mij bij missive van den 15. Maart ll. no. 372, waarvan ik de eer heb hiernevens een afschrift over te leggen [7]), kennis gegeven van het

[6]) Er volgt een samenvatting van de aanleiding tot en den inhoud van dit tweede adres.

[7]) In deze missive wordt medegedeeld, dat twee „zich noemende

houden van godsdienstoefening door eene Afgescheidene Gereformeerde gemeente alhier in een daartoe nieuw ingerigt gebouw, onder opmerking dat het aan HunEd.Achtb. niet bekend is, dat zoodanige gemeente alhier wettiglijk erkend zou zijn.

Onder referte tot die missive neem ik de vrijheid daarbij te voegen, dat, ofschoon het ook mij niet bekend is of er eene erkenning van de bedoelde gemeente heeft plaats gehad, naar mijn inzien de bepalingen van het in bovengemelde missive vermeld Koninklijk Besluit van 9 January 1841 — Staatsblad no. 2 — vervallen en buiten werking zijn door het beginsel, vastgesteld bij art. 164 en 167 der Grondwet, en dat mitsdien de hier bedoelde godsdienstoefening *moet* worden toegelaten.

Wanneer Uwe Excellentie zich met dit gevoelen mogt vereenigen, zal ik daarvan gaarne mededeeling bekomen, ten einde het Stedelijk Bestuur van 's Gravenhage dienovereenkomstig in te lichten [8]).

De Gouverneur der provincie Zuid Holland,
VAN BYLANDT [9]).

260. Missive van den Minister van Justitie en a. i. van Eeredienst aan den Commissaris des Konings in Zuidholland, 24 Juli 1850.

Herv. Eered.
24 Juli 1850 *no. 6.*

(minuut) *Aan den Heer Commissaris des Konings in de provincie Zuid Holland.*

Bij gezet nadenken over den inhoud uwer missives en bijlagen van den 21. Maart ll. A no. 2545 afd. 1 en 11 April ll. A no. 3287 afd. 1 heb ik in aanmerking genomen:

---

ouderlingen" uit naam van den kerkeraad van een Afgescheidene Gereformeerde gemeente aldaar vergunning tot den bouw van een kerk hadden aangevraagd; dat zij verwezen waren naar het K. B. van 9 Jan. 1841 en hun inmiddels het vereischte certificaat was afgegeven; dat zij verleden Zondag voor 't eerst in de gebouwde kerk godsdienstoefening hadden gehouden, zonder dat echter aan het Gemeentebestuur iets van een wettige erkenning bekend was.

[8]) Bij missive van 8 April d. a. v. deelde het Gemeentebestuur van 's Gravenhage nog aan den Gouverneur mede, dat er, eerst bij een Wed. De Graaf en nu in een daartoe gehuurd gebouw, afzonderlijke godsdienstoefeningen werden gehouden van „oud-Gereformeerden onder 't kruis", die zich van de z.g. Afgescheiden Gereformeerden hadden afgescheiden. De godsdienstoefeningen werden bezocht door 30 à 40 personen, meest Scheveningers, en geleid door Ds Van den Oever van Rotterdam en Ds Noorduin van Katwijk aan Zee. De Gouverneur zendt bij missive van 11 April d. a. v. deze mededeeling door, met verwijzing naar zijn vroeger gedaan verzoek [dossier als boven].

[9]) E. J. A. graaf van Bylandt (1807—1876); referendaris bij het Kabinet des Konings; 1848—1853 gouverneur van Zuidholland; 1864 commissaris des Konings in Overijsel; in den loop der jaren ook lid van de Prov. Staten van Zuidholland, lid van den Raad van State, lid en voorzitter van de Eerste Kamer.

dat van de door UHEG. aangehaalde artikelen 164 en 167 der Grondwet het eerste de individuele vrijheid der belijdenis van godsdienstige meeningen verzekert en wel geacht kan worden in te sluiten de vrijheid van huiselijke godsdienstoefening, maar geenszins de vrijheid van *openbare*, dat is eigenlijk *kerkelijke* of genootschappelijke godsdienstoefening, welke integendeel afhankelijk is van de toelating der Regering, die de toelating verleent of weigert, echter niet naar willekeur, maar naar de bepaling vervat in art. 167 der Grondwet, beschrijvende de publieke voorwaarden van kerkgenootschappelijk bestaan [10];

dat de beide vermelde grondwetsartikelen dan ook geen nieuw beginsel hebben vastgesteld, maar hetzelfde beginsel bevatten 't welk, ofschoon anders uitgedrukt, gevonden werd in de artikelen 188 en 191 der Grondwet vóór de herziening van 1848 [11];

dat ook al ware de Grondwet niet herzien geworden, evenwel de bepalingen op de toelating van *Christelijke Afgescheidene* gemeenten, vervat in het Koninklijk Besluit van den 9. January 1841 — Staatsblad no. 2 — verandering zouden behoeven, waarmede echter nog dient te worden gewacht in verband tot de voor te dragen wet omtrent het regt tot vereeniging en vergadering ingevolge art. 10 der Grondwet;

dat intusschen het Koninklijk Besluit van 9 January 1841, zoolang het niet zal zijn ingetrokken of vervangen, niet als vervallen kan worden beschouwd, ook uit hoofde bij het 3. additioneel artikel der Grondwet, alle verbindende wetten, reglementen en besluiten voorloopig zijn gehandhaafd.

Op grond van een en ander moet ik komen tot de conclusie:

dat de Afgescheidenen van de Hervormde Kerk te *'s Gravenhage* om toelating behooren te verzoeken, en dat, zoolang zij zoodanige toelating niet zullen hebben verkregen, zij geen wettig bestaande gemeente uitmaken [12].

De Minister enz.

(NEDERMEIJER VAN ROSENTHAL [13].)

---

[10]) Hierbij wordt in margine verwezen naar Thorbecke, *Aanteekeningen op de Grondwet*², II, 1843, blz. 210—217.

[11]) Hierbij wordt in margine verwezen naar Thorbecke, *t. a. p.*, blz. 268 en 272.

[12]) De Gouverneur antwoordt bij missive van 29 Juli 1850, dat hij met leedwezen van het bericht van 24 Juli heeft kennis genomen.

Hij vraagt of nu de voorschriften van het K. B. van 1841 moeten worden toegepast. Dan is z. i. een algemeene aanschrijving noodig, want zijn opvatting wordt ook elders gedeeld. Intusschen acht hij het verbieden en beletten der godsdienstoefeningen, vanwege den ongunstigen indruk, dien dit zou wekken, zeer ongeraden [Herv. Eered. 13 Aug. 1850 no. 1].

[13]) Mr J. T. H. Nedermeijer ridder van Rosenthal (1792—1857); 1817 subst.-officier van justitie te Arnhem; 1821 auditeur-militair, later advocaat-fiscaal aldaar; 1833 lid van den Gemeenteraad; 1841 wethouder; 1841 lid van de Tweede Kamer; 1849—1852 minister van justitie en ad interim van eeredienst in het eerste kabinet Thorbecke.

261. Missive van den Minister van Justitie en a. i. van Eeredienst aan den Commissaris des Konings in Zuidholland, 13 Aug. 1850.

Herv. Eered.
13 Aug. 1850 *no. 1.*

(minuut) *Aan den Heer Commissaris des Konings in de provincie Zuid Holland.*

In antwoord op uwe kabinetsmissive van den 29. July ll. no. 1275 heb ik de eer UHEG. te kennen te geven, dat ik het niet zou beschouwen in het belang der nieuw ontstaande *Christelijke Afgescheidene* gemeenten, wanneer de besluiten van 5 July 1836 no. 75 en 9 January 1841 no. 23 als vervallen wierden beschouwd, zonder dat alvorens ware uitgemaakt, wat in het vervolg beginsel en regel zal zijn op het stuk der godsdienstige en andere vereenigingen en de toelating van nieuwe kerkgemeenten. Immers die besluiten zijn in der tijd niet genomen om de Christelijke Afgescheidenen tegen te werken, maar dagteekenen integendeel uit den tijd, toen men begonnen is hun meer inschikkelijkheid te betoonen. Zij bevatten alsnog den regel, naar welken ontstaande nieuwe gemeenten van Christelijke Afgescheidenen aanspraak kunnen maken op de toelating, welke zij behoeven om geregtigd te zijn tot de gelijke bescherming, bij art. 165 der Grondwet aan alle *kerkgenootschappen* in het rijk gewaarborgd, daar zij zonder toelating geen wettig bestaan hebben in den staat, geen erkend zedelijk ligchaam uitmaken, derhalve geen genootschappelijke en dus ook geen kerkgenootschappelijke regten kunnen doen gelden. Vielen de voormelde besluiten weg, zonder door betere regels te worden vervangen, dan zou men zich weder in den toestand bevinden als voor 1836, en de Christelijke Afgescheidenen, welken nog geene toelating hebben verkregen, zouden daardoor van minder conditie worden dan zij tegenwoordig zijn, daar zij dan de verzekering zouden missen, dat zij zullen worden toegelaten, wanneer zij zich voegen naar de in gedachte besluiten vervatte bepalingen, terwijl voor hen welke zulks niet willen doen, niets zou gewonnen worden, vermits de ongelegenheid waarin zij zouden kunnen geraken niet ontstaat uit de besluiten van 1836 en 1841, maar uit de steeds kracht van wet hebbende artikelen 291 en volgende van het Wetboek van Strafregt.

Die artikelen, wier bestaan en toepassing op godsdienstige vergaderingen mij steeds bedroefd en menigmaal geërgerd heeft, zullen, naar ik hoop, spoedig vervallen door de te verwachten wet op de uitoefening van het regt van vereeniging en vergadering, welke binnenkort aan de beraadslaging der Staten Generaal zal worden onderworpen [14]).

---

[14]) Een wetsontwerp, door den Minister ingediend, werd in Juli 1851 behandeld. Het kamerlid Poortman diende daarop 26 amendementen in, die de wet van preventief repressief maakten. Van Rosenthal was zoo zwak, zich daartegen niet te verzetten, maar de vergadering achtte ze van zoo ingrijpenden aard, dat met 33 tegen 26 stemmen besloten werd,

Ik vlei mij, dat UHEG. door deze inlichtingen met meer instemming zal kunnen berusten in den inhoud mijner missive van den 24. July ll. no. 6, terwijl ik tenslotte meen hier nog te moeten bijvoegen, dat, ofschoon ik voor de boven ontwikkelde beginselen de besluiten van 1836 en 1841 niet van regtswege vervallen beschouw en dus gemeenten van Afgescheidenen, die zich zonder het verkrijgen der daarbij voorgeschrevene toelating eigenmagtig vestigen, niet als wettig bestaande kan erkennen, er echter mijnes inziens in dit tijdvak van overgang geene drangredenen bestaan om haar te dier zake te bemoeijlijken.

De Minister enz.

(NEDERMEIJER VAN ROSENTHAL.)

262. Adres van de Provinciale Synode van Overijsel en Gelderland aan den Koning, 1 Oct. 1851.

Herv. Eered.
26 Nov. 1851 *no. 1.*

Aan den Koning.

Sire,

De ondergeteekenden nemen eerbiedig de vrijheid hunne belangen bij dezen aan Uwe Majesteit kenbaar te maken.

Zij zijn leeraren en opzieners van onderscheidene Christelijke Afgescheidene gemeenten in de provintiën Gelderland en Overijssel, die te Arnhem of elders naar de aloude inrichting der Gereformeerde kerken in Nederland als provintiale kerkvergadering zamenkomen om over het heil hunner gemeenten te raadplegen.

Onder de zaken die hunne belangstelling bij voortduring wekken, behoort mede de erkenning en toelating der Christelijke Afgescheidene gemeenten in de burgerlijke maatschappij, en vooral de wijze waarop zulks is geschied ten gevolge van de Koninklijke Besluiten van 5 July 1836 no. 75 en 9 January 1841 no. 23.

Het is, zoo zij meenen, genoeg bekend, Sire, dat er onder de Afgescheidenen vroeger een groot bezwaar bestaan heeft om den weg te volgen, welke in genoemde Besluiten werd aangewezen; aangezien men beweerde daardoor als gunst te ontfangen, waarop men als recht aanspraak had; terwijl men vreesde tevens den schijn aan te nemen, dat men eene nieuwe ontstaande gezindheid was; den schijn daarenboven, dat men afstand deed van kerken en kerkelijke goederen die wettig eigendom zijn der Gereformeerde gemeenten; den schijn eindelijk, dat men het bestaan van Christelijke en bij

---

ze naar de afdeelingen te verzenden ten einde nader onderzocht te worden. Op 23 Juli werd zelfs tot uitstel der beraadslaging besloten en daarna is het ontwerp onder Van Rosenthals ministerie niet nader behandeld. Eerst in 1855 kwam, onder minister Donker Curtius, de *Wet op het recht van vereeniging en vergadering* tot stand.

name nog wel van de Christelijke Gereformeerde gemeenten in Nederland afhankelijk zou maken van eene koninklijke toelating, de toelating van eenig tijdelijk gezag!

Hoe men ook over de al of niet pligtmatigheid eener afscheiding van het Hervormd kerkbestuur moge oordeelen, zoo kan toch niet ontkend worden, dat juist de Afgescheidenen door hunne scheiding hebben getoond gehecht te zijn aan de leer en hoogen prijs te stellen op de belijdenisschriften der Gereformeerde Kerk, die in ons land sedert de Reformatie heeft bestaan; ja, dat hunne scheiding heeft plaats gevonden om geene andere reden dan *omdat zij Gereformeerd wilden blijven.*

Zij hebben met die belijdenis in de hand ook steeds beweerd, dat zij geene nieuwe gezindheid of secte waren, maar behoorden tot de historische, in Nederland bestaande gezindheid en kerk, waaraan zij met hart en ziel verkleefd zijn. De drie Formulieren der Christelijke Gereformeerde Kerk — het criterium der Gereformeerde gezindheid — erkennen zij dan ook nog als voor zich verbindend.

Nogthans zijn zij indertijd op alle mogelijke wijzen door rechtbanken beboet, met militaire inlegering *gestraft* en als met de bajonet op de borst ertoe gedwongen om erkenning en toelating als plaatselijke gemeenten te vragen alvorens zij hunne godsdienst ongestoord konden uitoefenen.

Als Gereformeerden hebben zij steeds gemeend die erkenning niet noodig te hebben, en hebben zij ze evenwel gevraagd, dan deden zij zulks alleen om een einde te maken aan de menigvuldige vervolgingen om de godsdienst waaraan zij waren blootgesteld, en ter gemoetkoming aan het verlangen der Regering, die zij niet gaarne meer dan volstrekt door het aan Gods Woord boven alles gebondene geweten geboden werd, wilden tegenstaan.

Door die erkenning evenwel onder den naam van *Christelijke Afgescheidene gemeenten* zijn zij tegen hunne begeerte op een ander terrein geplaatst dan zij verlangden. Immers zij hadden niets anders gewenscht dan te blijven bestaan als Christelijke Gereformeerde gemeenten, al ware het dan naast of buiten het kerkgenootschap, door welks bestuur huns inziens de belijdenisschriften niet meer gehandhaafd werden.

Nu echter als van den wortel afgesneden, hebben wij een bestaan gekregen dat wij niet verlangden en dat ons niet betaamt.

Ook heeft die erkenning verwijdering teweeg gebracht met de Afgescheidenen, die geen erkenning vermeenden te mogen vragen uit vrees, dat zij zich zouden bezondigen door afstand te doen van rechten en titels, die zij als leden der Gereformeerde gezindheid bezaten, en die dan ook nog in deze hunne gevoelens blijven volharden. De oorzaak dier verwijdering behoort weggenomen te worden.

Daarenboven is deze erkenning slechts afzonderlijk en plaatselijk geschied, waarom dan ook de afgescheidene en door de Regering erkende gemeenten in haar oog en in dat van anderen meer als die der Indepen(den)ten dan der Gereformeerden bestaan, tot wier historische eigenaartigheid en recht het behoort, zich onderling tot grootere en kleinere eenheden te vereenigen om de belangen der kerk te behartigen.

Het is daarom, Sire, dat zij zich tot Uwe Majesteit wenden met

de dringende bede, aan dezen staat van zaken een einde te willen maken door opheffing van genoemde Koninklijke Besluiten met alle de gevolgen van die, opdat de Christelijke Afgescheidene gemeenten die zulks begeeren, zonder botsing met Uwer Majesteits Regering dat standpunt kunnen hernemen, dat oorspronkelijk het hunne was, en zij zich volgens roeping en geweten zullen kunnen ontwikkelen en organiseeren overeenkomstig de eigenaartigheid en de historie der Gereformeerde gezindheid, waarvan zij belijden belangstellende en getrouwe leden te zijn en door Gods genade te willen blijven.

Met de bede, dat God Uwe Majesteit en Hoogstdeszelfs huis zegene en uwe regering doe verstrekken in lengte van dagen tot heil van vaderland en kerk, hebben de ondergeteekenden de eer zich met de meeste onderdanigheid en eerbied te noemen [15])

Uwer Majesteits getrouwe en gehoorzame onderdanen,

In naam der provintiale kerkvergadering voornoemd, gehouden te Holten den 1sten October 1851,

A. BRUMMELKAMP, pres.
J. SCHUURMAN [16]), scriba.

263. Rapport van den Minister van Financiën en a. i. van Eeredienst aan den Koning, 4 Oct. 1852.

Herv. Eered.
4 Oct. 1852 *no. 1.*

(minuut) *Aan den Koning.*

De bepalingen op het stuk der toelating van Christelijke Afgescheidene gemeenten, vervat in de Koninklijke Besluiten van 5 July 1836 — Staatsblad no. 42 — en 9 January 1841 — Staatsblad no. 2 — geven steeds aanleiding tot aanmerkingen en klagten [17]), zoowel als tot moeyelijkheden in de uitvoering. Volgens die bepalingen

---

[15]) Om formeele redenen, voornamelijk omdat „de adressanten zoodanig als zij zich qualificeren niet bij de Regering bekend zijn" wordt bij dispositie van 26 Nov. 1851 no. 6 door den Minister aan „den heer A. Brummelkamp, leeraar bij de Chr. Afgescheidene gemeente te Arnhem" medegedeeld „dat hun voormeld adres geen onderwerp van overweging kan uitmaken."

[16]) J. Schuurman (1819—1887); 1844 Afgesch. predikant te Dalfsen-Nieuwleusen, 1846 te Holten, 1859 te Deventer, 1861 te Kockengen, 1867 te Zwartewaal, 1877 te Terwispel (nu Tijnje); 1884 emeritus.

[17]) Vgl. de discussiën in de Tweede Kamer naar aanleiding van een adres van den Kerkeraad der Afgescheiden Gereformeerde gemeente te Delfzijl gevoerd over het K. B. van 9 Jan. 1841, waarbij door verscheidene leden het ongrondwettig karakter van de bepalingen sub c. en d. werd betoogd; zie het Verslag der Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal over de zitting van 9 Juli 1850.

wordt geene toelating verleend dan na vooraf gedane verklaring, dat men in de kosten der eeredienst, mitsgaders in de verzorging der behoeftigen, buiten bezwaar van het rijk zal voorzien en nimmer eenige aanspraak zal maken op de bezittingen, inkomsten en regten van het Hervormd kerkgenootschap of van eenige andere godsdienstige gezindheid en aan de wetten van den staat zal gehoorzamen. Deze bepalingen hebben welligt in der tijd eene nuttige strekking gehad in waarschuwenden en matigenden zin, in zooverre de Afscheiding in den aanvang zich dreigend liet aanzien ook voor de openbare rust, door de woelingen der Afgescheidenen en hunne vordering om erkend te worden als de ware Gereformeerden, geregtigd tot het bezit der gebouwen en kerkegoederen van de Hervormde Kerk.

Thans behoort zulks echter tot de verledenheid, en zoo misschien sommige Afgescheidenen nog *wenschen* van dien aard blijven koesteren, heeft zich toch sints vele jaren geen verschijnsel voorgedaan, op grond waarvan hun ten laste zou kunnen worden gelegd, dat zij eraan zouden denken door beroering en geweld meester te worden. Bloot uit het oogpunt van nut beschouwd, zou het vorderen der bedoelde verklaringen derhalve kunnen worden gestaakt, al ware het ook dat daarmede naar de letter en in den geest der Grondwet kon worden voortgegaan. Zulks is echter naar het oordeel van den ondergeteekende het geval niet.

Immers volgens art. 167 der Grondwet moet alle openbare godsdienstoefening binnen gebouwen en besloten plaatsen worden toegelaten, behoudens de noodige maatregelen ter verzekering der openbare orde en rust. Volgens de Grondwet komt het mij derhalve voor, dat de Regering geene bevoegdheid heeft, de toelating afhankelijk te maken van de voorafgaande verklaring, dat men in de kosten der eeredienst en in de verzorging der armen buiten bezwaar van het rijk zal voorzien. Wat de armenverzorging inzonderheid betreft is de verklaring overbodig, naardien uit *'s rijks kas* in geen geval subsidiën worden verstrekt aan kerkgenootschappen of kerkelijke gemeenten ten behoeve der armenverzorging. Wat de kosten der eeredienst aangaat, zoo laat het tweede lid van artikel 168 der Grondwet ontegenzeggelijk aan den wetgever de *bevoegdheid* om tractementen aan leeraars der Afgescheidenen toe te leggen. Schoon het nu van genoegzame bekendheid is, ook bij de Afgescheidenen, dat men bij het inrigten van nieuwe gemeenten zich ter voorziening in de kosten vooral op eigen krachten moet verlaten, terwijl art. 165 der Grondwet betreffende de gelijke bescherming der kerkgenootschappen, en het 2e gedeelte van art. 168 omtrent het toeleggen of verhoogen van leeraarstractementen, geenszins kunnen worden opgevat in dien zin, alsof het genoegzaam zou zijn kerkelijke gemeenten op te rigten om aanspraak te kunnen doen gelden op ondersteuning uit 's lands kas, — zoo komt het mij echter minder rationeel voor, dat de Regering van personen, die eene zoodanige gemeente willen oprigten, vordere, dat zij bij voorraad verklaren eene gunst niet te zullen inroepen, waarvan het verleenen in elk geval geheel van de Regering afhangt en die de Regering dus zelfs, *indien* zij het goedvond, *niettegenstaande* zulke verklaring en mits de Staten Generaal in de uitgave toestemden, *zou kunnen* verleenen.

Het vorderen der verklaring van geene aanspraak te zullen maken op de bezittingen enz. van het Hervormd kerkgenootschap of van eenige andere godsdienstige gezindheid kan almede bezwaarlijk in overeenstemming worden geacht met de Grondwet, die bij art. 167 niet spreekt van het belang van andere kerkgenootschappen, maar van de verzekering der openbare orde en rust, en bij art. 148 alle twistgedingen over eigendom enz. bij uitsluiting aan de kennis van de regterlijke magt opdraagt.

Wat eindelijk aangaat de verklaring van aan de wetten van den staat te zullen gehoorzamen, het vorderen van zoodanige verklaring als voorwaarde van toelating, strookt slechts ten deele met art. 167 der Grondwet, naardien geenszins al de wetten de verzekering der openbare orde en rust ten doel hebben, en is overigens niet in overeenstemming met het repressive stelsel, aan hetwelk boven het preventive de voorkeur is gegeven bij de Grondwetsherziening van 1848, blijkens de nieuwe bepaling, in de Grondwet opgenomen onder art. 170, en het verhandelde bij de Staten Generaal over de veranderingen, welke het 6e hoofdstuk der Grondwet toen heeft ondergaan [18].

Maar al ware dit anders, dan nog is het als overbodig te beschouwen, dat men eene verklaring van gehoorzaamheid aan de staatswetten vordert, vermits ieder ingezeten en elke corporatie daartoe vanzelf, zonder eenige voorafgaande verklaring gehouden is.

Ik heb mitsdien de eer hiernevens aan Uwer Majesteits overweging te onderwerpen het ontwerp van een besluit, strekkende om de bepalingen sub *c* en *d* in het Koninklijk Besluit van den 9. January 1841 — Staatsblad no. 2 — voorkomende, in te trekken [19].

De Minister van Financiën, voorloopig belast met het bestuur van het departement voor de zaken der Hervormde Eeredienst enz.

(VAN BOSSE [20].)

---

[18]) Zie Voorduin, *Geschiedenis enz. der Grondwet*, 1848, blz. 387—413.

[19]) Overeenkomstig dit concept volgde het Koninklijk Besluit van 17 October 1852 no. 43 — Staatsblad no. 184 —, houdende intrekking der bepalingen, voorkomende onder la. *c* en *d* van het K. B. van 9 Jan. 1841, op grond van de overweging, dat die bepalingen „geheel overbodig zijn te achten, naardien met opzigt tot laatstbedoelde bepaling in het bijzonder het niet afleggen van zoodanige verklaring geene de minste inbreuk kan maken op de regten, welke het Hervormd of eenig ander kerkgenootschap, krachtens welken titel ook, bezit," vgl. Groen van Prinsterer, *Adviezen* II, Utrecht, 1857, blz. 290.

[20]) Mr P. Ph. van Bosse (1809—1879); 1845 referendaris aan het ministerie van Financiën; 1848—1853, 1858—1860, 1866, 1868—1871 minister van Financiën; 1871—1872, 1877—1879 minister van Koloniën; 1853—1858, 1860—1866, 1868 lid van de Tweede Kamer. Na het aftreden van Nedermeijer van Rosenthal (14 Juli 1852), werd Van Bosse met de zorg voor het departement van Hervormden Eeredienst belast.

264. Adres van de Synode der Christelijk Afgescheidene Gereformeerde Kerk aan den Koning, 17 Juni 1854.

Herv. Eered.
27 Juli 1854 *no. 8.*

(kopy) *Aan Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden, Prins van Oranje, Groothertog van Luxemburg enz. enz. enz.*

Sire,

De Synode der Christelijk Afgescheidene Gereformeerde Kerk in Nederland, vergaderd te *Zwolle,* heeft onder de vele zaken, door haar in hare vergadering behandeld, ook ernstig beraadslaagd over de traktementen der leeraars, en is tot het besluit gekomen zich daarover eerbiedig en tevens met gepaste vrijmoedigheid tot Uwe Majesteit te wenden, daar de Synode overtuigd is daarop billijk aanspraak en regten te hebben.

Immers, Sire, de Afgescheidenen belijden de leer onzer vaderen; geene nieuwe leer is door hen omhelsd; neen, die leer is hun dierbaar, en toch hebben zij juist om de handhaving derzelve het Hervormde genootschap moeten verlaten met opoffering van al hunne voorregten, en, hoewel gelijke lasten betalende, zijn zij verstoken van eenige bijdragen uit 's lands schatkist. Uwe Majesteit zal erkennen, dat een gedeelte Uwer onderdanen onregt wordt aangedaan; en dewijl de Synode overtuigd is, dat Uwer Majesteits begeerte is al Uwe onderdanen gelijke voorregten te doen genieten, rekent zij het van haren pligt dit haren Koning onder de aandacht te brengen. Daarbij is het immers de roeping naar den Woorde Gods en de Formulieren des geloofs, de ware Gereformeerde leer te handhaven en de waarheid en hare belijders te beschermen.

Is het dan de roeping der Regering, uit een christelijk oogpunt beschouwd, om de kerk die de ware Gereformeerde leer belijdt, te ondersteunen, zoo is dit uit een ander oogpunt beschouwd niet minder het geval. Immers de Grondwet verzekert in het zesde hoofdstuk aan alle burgers van den staat gelijke bescherming en voorregten. De Synode oordeelt dat ten gevolge dier beschouwing ook door Z.Exc. den Minister van Finantiën is betoogd het wenschelijke om aan de leeraars onzer kerk landstraktementen toe te kennen [21]). Ware dit het geval niet, de Synode zoude dan liever

---

[21]) Het gevoelen van den Minister (Jhr E. C. H. van Doorn) wordt hier niet geheel juist weergegeven. Deze heeft alleen verklaard, dat het „in het belang van kerken, die zich door afscheiding vormen, voorzeker wenschelijk is landstractementen te ontvangen", maar hij betoogt dan verder, dat men rekening moet houden met de consequenties: immers „wat men den een erkent, kan den ander, in gelijke omstandigheden, bezwaarlijk worden geweigerd". Vgl. Memorie ter Beantwoording van het Voorloopig Verslag over de Staatsbegrooting van 1854, Bijlage van het Verslag der Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal 1853—1854, blz. 123 (vgl. blz. 75).

willen dat aan geen genootschap landstractementen werden toegestaan voor deszelfs leeraars.

In de staatsbegrooting echter voor het dienstjaar 1854, verslag hoofdstuk 6, wordt volgens de volkstelling van den 1sten January 1850 het getal der Christelijk Afgescheidene Gereformeerden begroot op 42.619, en de som hun volgens gelijke bedeeling met de Hervormden toekomende bedraagt *f* 27.026.— 's jaarlijks, zijnde voor elke gemeente *f* 158.—.

De zwarigheden, door Z.Exc. den Minister in genoemd verslag geopperd, heeft de Synode mede in ernstige overweging genomen. Zij stemt toe, dat een traktement van *f* 158.— niet voldoende is om den leeraar een toereikend bestaan te verzekeren. Doch het onvoldoende dier traktementen is daarom geen grond, der kerk die gelden te onthouden, waarop zij billijk aanspraak en regten heeft.

Redenen waarom de Synode zich met het volgende voorstel tot Uwe Majesteit wendt, namelijk om jaarlijks tot het jaar 1860 ter beschikking der Synodale Commissie van de Christl. Afgesch. Ger. Kerk te stellen de som van *f* 27.026.— om naar de behoeften onder de verschillende leeraars enz. te verdeelen, in overleg met Z.Exc. den Minister voor de zaken der Hervormde Eeredienst, behoudens de bepaling van meerdere of mindere bijdragen naar mate de tienjarige volkstelling het zielental der leden onzer kerk in den jare 1860 zal aanwijzen.

Eindelijk vermeent de Synode billijk aanspraak te mogen maken op restitutie, en stelt dus aan Uwe Majesteit voor, die bepaling van kracht te doen zijn vanaf 1850, dewijl toen de volkstelling geschied is en Z.Exc. de Minister in bovengenoemd stuk daarop terugwijst.

Voorts geeft de Synode Uwe Majesteit kennis, dat in de zitting van den 16. Juny ll. tot leden der Synodale Commissie benoemd zijn S. van Velzen, leeraar te Amsterdam, A. Brummelkamp, leeraar te Arnhem, P. J. Oggel [22], leeraar te Utrecht en J. van Andel Hz., ouderling te 's Bosch, tot secretaris-penningmeester.

De Synode, zich met bovenstaand verzoek tot Uwe Majesteit wendende, wenscht van den Heere, dat over Uwe Majesteit en zijn doorluchtige huis des Heeren genadige zegen mag komen, met de verzekering der hoogachting en liefde voor Uwer Majesteits persoon en het dierbare huis van Oranje [23].

Hetwelk doende

Uwer Majesteits getrouwe en gehoorzame onderdanen,

De Synode bovengenoemd,

(get.) P. DIJKSTERHUIS [24], praeses.

D. J. VAN DER WERP, scriba.

Zwolle, den 17. Juny 1854.

---

[22]) P. J. Oggel († 1869); 1849—1855 Afgesch. predikant te Utrecht, 1856 te Grand Haven-Michigan (bij de Dutch Reformed Church), 1859 te Pella; 1863 hoogleeraar aan Hope College; zie J. van Hinte, *Nederlanders in Amerika*, reg.

[23]) Door dezelfde Synode worden nog twee adressen aan den Koning gericht. In het eerste geven zij kennis, dat zij, gelet op art. 1 der Wet, regelende het toezigt op de onderscheidene kerkgenootschappen, van nu aan ook met betrekking tot den Staat zich als Christelijke Afgeschei-

dene Gereformeerde Kerk betitelen, verzoekende als zoodanig te worden erkend. In het andere roepen zij 's Konings tusschenkomst in tot het tegengaan van bloedschande, ontheiliging van den Dag des Heeren en ontheiliging van zijn Naam door het vloeken. Zie voor deze drie adressen de *Handelingen* der Synode van 1854, blz. 64—66, 41—42, 80—83.

Bij kabinetsbeschikking van 18 Jan. 1855 no. 58 wordt den onderteekenaars medegedeeld, dat, „in aanmerking genomen dat bij de Regering door geen behoorlijk bewijs gebleken is, dat de Christelijke Afgescheidene gemeenten zich onderling tot een kerkgenootschap hebben vereenigd en dit kerkgenootschap onder het bestuur van eene Synode hebben geplaatst, (en) dat de toelating door de Regering steeds is verleend tot het bestaan van eene Christelijke Afgescheidene gemeente op deze of gene plaats, weshalve bij haar geen *kerkgenootschap* bekend is van eene Christelijk Afgescheidene *Gereformeerde* gemeente", Zijne Majesteit „de voormelde adressen niet in overweging kan nemen" [Herv. Eered. 27 Jan. 1855 no. 14].

Over hetgeen omtrent het bovenstaande te doen is geweest op de Synode te Leiden in 1857, vgl. de *Handelingen* dier Synode, blz. 17 en 21—31, en *Levensbeschrijving van Prof. A. Brummelkamp*, blz. 467—469.

Van de Synode is later geen verzoek om een uitkeering van Rijkswege meer uitgegaan. Wel heeft de heer J. van Andel Hz., ouderling te 's Hertogenbosch, in 1859 uit eigen beweging een adres aan de Kamer gericht „houdende het verzoek om uitkeering van een som van *f* 37.800 als restitutie van het bedrag, dat de Afgescheidenen rechtens konden vorderen". Over hetgeen hieromtrent in Dec. 1859 in de Tweede Kamer te doen is geweest, vgl. *Levensbeschr. Brummelkamp*, blz. 489—490.

Bij de behandeling der Staatsbegrooting voor 1875 kwam de zaak opnieuw ter sprake naar aanleiding van een voorstel van den anti-revolutionnairen afgevaardigde Van den Berch van Heemstede om *pro memorie* — hij had eerst een bepaald bedrag genoemd, maar was daarvan teruggekomen — gelden uit te trekken ten behoeve van de Chr. Geref. Kerk. Aan de discussie hierover nam ook Dr Kuyper deel. Het voorstel, dat met 46 tegen 26 stemmen verworpen werd, was door Minister Van der Heim bestreden met een beroep op een adres van de Synode van Groningen van 1872, waarin aan de Hooge Regeering verzocht werd: *dat zij het onrecht en den indirecten gewetensdwang den belijders van niet gesubsidieerde gezindheden tot nog toe aangedaan, wegneme, door alle subsidie van godsdienstige genootschappen te doen ophouden, en art. 168 der Grondwet vervallen te verklaren, opdat de groote beginselen van: recht voor allen! en van scheiding van kerk en staat ook op dat punt tot hun volle recht komen* (*Handelingen*, blz. 43; vgl. *Levensbeschr. Brummelkamp*, blz. 534—536).

Dat dit gevoelen onder de Afgescheidenen de overhand heeft verkregen, moet voor een niet gering deel worden toegeschreven aan den invloed van de afgevaardigden der Vereenigde Presbyteriaansche Kerk van Schotland, die op de Synode van Hoogeveen in 1860 sterk tegen het aanvaarden van staatssubsidie gewaarschuwd hadden; vgl. *Levensbeschr. Brummelkamp*, blz. 488—489.

[24]) P. Dijksterhuis (1814—1882); 1840 Afgesch. predikant te 't Zandt, 1841 te Dordrecht, 1848 te Genderen, 1851 te Dordrecht, 1852 te Groningen, 1864 te Arnhem, 1869 te Den Haag, 1873 te Uithuizermeeden, 1880 te 's Graveland.

265. *Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 21 Sept. 1857.*

Herv. Eered.

21 Sept. 1857 *no. 11.*

(minuut) *Aan den Koning.*

Ingevolge U.M. kabinetsbeschikking van den 18. January 1855 no. 58 is door mijn ambtsvoorganger [25]) bij dispositie van den 27. January 1855 no. 14, waarvan een afschrift hiernevens is gevoegd, op de drie daarbij vermelde adressen van P. Dijksterhuis als praeses en D. J. van der Werp als scriba eener zich qualificerende Synodale vergadering der Christelijke Afgescheidene Gereformeerde gemeenten in Nederland, vergaderd te Zwolle, te kennen gegeven dat U.M.,

gelet op art. 9 der Grondwet, en in aanmerking genomen,

dat bij de Regering door geen behoorlijk bewijs gebleken is, dat de Christelijke Afgescheidene gemeenten zich onderling tot een kerkgenootschap hebben vereenigd en dit kerkgenootschap onder het bestuur van eene Synode hebben geplaatst;

dat de toelating door de Regering steeds is verleend tot het bestaan van eene Christelijke Afgescheidene gemeente op deze of gene plaats, weshalve bij haar geen *kerkgenootschap* bekend is van eene *Christelijke Afgescheidene gemeente*, veel minder van eene *Christelijke Afgescheidene Gereformeerde* gemeente;

de voormelde adressen niet in overweging kan nemen.

Die kennisgeving heeft aanleiding gegeven tot het door U.M. bij marginale dispositie van den 28. December 1856 no. 28 aan mijn departement om consideratiën en advies gerenvoyeerd en mede hiernevens gevoegd adres van den heer *S. van Velzen*, leeraar bij de Christelijke Afgescheidene Theologische School te *Kampen*, daarbij aanbiedende een adres der kerkeraden van 165 Christelijke Afgescheidene gemeenten, strekkende om te worden erkend als kerkgenootschap onder den naam van Christelijke Afgescheidene Gereformeerde Kerk [26]).

Naar aanleiding daarvan en van een mede hierbijgevoegd nader adres van den heer *S. van Velzen* voornoemd, waarbij eene spoedige beschikking werd verzocht, 't welk door U.M. bij marginale dispositie van den 19. Mei ll. no. 33 aan mijn departement is gerenvoyeerd, heb ik bij brief van den 6. Juny ll. no. 6, waarvan een afschrift mede hiernevens is gevoegd, aan den heer *S. van Velzen* voornoemd mijne beschouwingen medegedeeld en onder andere te kennen gegeven,

dat bij het verleenen van toelating of erkenning tot het bestaan van Christelijke Afgescheidene gemeenten zulks door de Regering steeds is geschied onder dien naam, maar niet onder den naam van Christelijke Afgescheidene *Gereformeerde* gemeenten, naardien de Regering, volgens art. 165 der Grondwet verpligt om de kerkgenootschappen te beschermen, hen behoort te handhaven bij

---

[25]) A. G. A. ridder van Rappard.

[26]) Zie voor dat adres der kerkeraden D. J. van der Werp, *Synodale besluiten der Chr. Afg. Geref. Kerk in Ned. van 1836—1857*, blz. 35—39.

hunne regten, waaronder behooren de namen die zij voeren, en dat derhalve aan Afgescheidenen van het Hervormde of Gereformeerde kerkgenootschap geene erkenning kan worden verleend onder den naam, waarop alleen dat kerkgenootschap aanspraak heeft.

Na bijvoeging van nog eenige andere opmerkingen kwam ik bij mijn voormelden brief tot de conclusie, dat ik, zooals het adres was liggende, aan U.M. geene voordragt kon doen tot eene gunstige beschikking, maar zou moeten adviseeren om uit hoofde van den titel daarin bedenking te maken, waarna het aan de kerkeraden zou staan zich nader tot U.M. te wenden tot het verkrijgen der erkenning van het kerkgenootschap onder den titel, welken de gemeenten dragen, die het kerkgenootschap zullen uitmaken. Het inslaan van dezen weg zou echter omslag en vertraging veroorzaken, tot vermijding waarvan ik mij bereid verklaarde aan U.M. eene voordragt te doen om, zonder te treden in het verzoek zooals het was liggende, de Christelijke Afgescheidene gemeenten, wier kerkeraden zich geadresseerd hadden, te erkennen als Christelijk Afgescheiden kerkgenootschap.

Tenslotte verzocht ik den heer *S. van Velzen* om mij, nadat hij de belanghebbenden ten deze zou geraadpleegd hebben, te informeren of men verlangen zou dat deze weg door mij werd ingeslagen.

In antwoord daarop ontving ik van den heer *S. van Velzen* voornoemd de hiernevens gevoegde missive van den 4. July ll., waaruit mij bleek, dat vanwege de betrokken Christelijke Afgescheidene gemeenten wierd aangedrongen op het verkrijgen van de verzochte erkenning onder den naam van *Christelijke Afgescheidene Gereformeerde Kerk*, met aanvoering van eenige redenen, naar de meening der belanghebbenden geschikt om hun verlangen ingang te doen vinden [27]), doch inderdaad niet afdoende, waaromtrent ik den heer *S. van Velzen* heb ingelicht bij mijn brief van den 12. Augs. ll. no. 16, waarvan mede een afschrift hiernevens is gevoegd [28]).

---

[27]) Zij zijn als Chr. Afgescheiden gemeenten erkend, omdat zij daartoe gedwongen werden. Onderling bleven zij zich voortdurend Chr. Afgescheiden Gereformeerd noemen. Er zijn zelfs gemeenten die voornamelijk om die naamskwestie geen erkenning gevraagd hebben. „En ofschoon de 165 gemeenten" den naam Chr. Afgescheiden „aangenomen hebben als titel waarmede zij in den staat erkend worden, terwijl zij oordeelden dat door dien naam het eigenaardige der gemeente niet verloochend werd, toch gaven zij bij vele gelegenheden te kennen, dat zij niet als een nieuw kerkgenootschap moesten beschouwd worden, maar dat zij in alles wat het wezen en eigenaardige der kerk uitmaakt vereenigd zijn met de kerk, die in ons land eertijds met den naam van Gereformeerde Kerk gebloeid heeft." De titel Chr. Afgescheiden drukt het kenmerkende der gemeenten niet voldoende uit; dit is wel het geval met den naam Chr. Afgescheidene Gereformeerde Kerk, die tevens voldoende onderscheidend is; vgl. de Remonstrantsch Gereformeerde en de Herstelde Luthersche Kerk.

[28]) De Minister deelt daarin mede, dat zijn bedenkingen niet zijn weggenomen. De aangehaalde voorbeelden van het Remonstr. Gereformeerd en het Hersteld Luthersch kerkgenootschap dienen z. i. niet ter zake, daar deze titels al bestonden vóór de Grondwet van 1815. Zouden zij nu moeten worden erkend, dan zou de Regeering hun de erkenning onder die namen niet kunnen verleenen.

De heer *S. van Velzen* heeft daarop geantwoord bij zijn mede hiernevens gevoegd adres van den 3. September ll., strekkende om mij te kennen te geven, dat de opzieners der betrokken Christelijke Afgescheidene gemeenten niet kunnen besluiten om af te zien van hunne aanspraak op den naam van *Christelijke Afgescheidene Gereformeerde Kerk*, en mij derhalve verzoekende op het adres vanwege de 165 Christelijke Afgescheidene gemeenten aan U.M. te adviseren, zooals mij behoorlijk zou voorkomen.

Op grond van een en ander heb ik de eer U.M. voor te stellen mij te magtigen om aan de adressanten te kennen te geven,

dat de Regering, volgens art. 165 der Grondwet verpligt om de kerkgenootschappen te beschermen, hen behoort te handhaven bij hunne regten, en dat derhalve aan Afgescheidenen van het Hervormde of Gereformeerde kerkgenootschappen geene toelating of erkenning kan worden verleend onder den naam, waarop alleen dat kerkgenootschap aanspraak heeft;

dat dan ook al de toegelaten Christelijke Afgescheidene gemeenten haar erkend bestaan in den staat hebben verkregen onder dien naam, maar niet onder den naam van Christelijke Afgescheidene *Gereformeerde* gemeenten,

en dat derhalve de vereeniging van die gemeenten tot een kerkgenootschap wel kan worden erkend onder den naam, welken de gemeenten dragen, en dus als *Christelijke Afgescheidene Kerk*, maar niet als *Christelijke Afgescheiden Gereformeerde Kerk* [29]).

De Minister enz.
(WIARDI BECKMAN [30]).)

266. Adres van de Synodale Commissie der Christelijke Afgescheidene gemeenten aan den Koning, 11 Dec. 1858.

Herv. Eered.
13 April 1859 *no. 11.*

Aan Zijne Majesteit den Koning.

Sire!

Geven met verschuldigde onderdanigheid te kennen de ondergeteekenden, uitmakende de Synodale Commissie der Christelijke Afgescheidene gemeenten in Nederland, dat zij gewenscht hebben mondeling de belangen van genoemde gemeenten aan Uwe Majesteit voor te dragen, in het vertrouwen, dat het hun alsdan gemakkelijk zou zijn gevallen Uwe Majesteit te overtuigen, dat in het verzoek, gedaan bij een adres van 165 Christelijke Afgescheidene gemeenten, geteekend in dato primo October 1855 — 10 September 1856,

---

[29]) Door den Koning werd bij dispositie van 24 Sept. 1857 no. 68 overeenkomstig bovenstaand rapport op het adres der Christelijke Afgescheidene gemeenten beschikt [Herv. Eered. 3 Oct. 1857 no. 17].

[30]) Mr M. Wiardi Beckman (1793—1863); verwisselde theologische studiën met die der rechten; 1819 advocaat te Amsterdam; 1838 lid van de arr. rechtbank te Amsterdam; 1841 raadsheer bij het prov. gerechtshof aldaar; 1857 minister van Hervormden Eeredienst; 1858 lid van den Raad van State.

niets onbillijks, niets onredelijks, niets ook wat in de regten van andere gemeenten ingrijpt gevonden wordt, en dat Uwe Majesteit ons dan ook gaarne de gelegenheid zou geven om op legale wijze ons als kerk te openbaren, en dat onder zulk een titel als met de waarheid en de geschiedenis overeenkomt.

Reeds heeft Uwe Majesteit bij kabinetsbeschikking d.d. 3 October 1857 no. 17 ons te kennen gegeven de genoemde gemeenten als *Christelijke Afgescheidene Kerk* te willen erkennen, maar dewijl die titel volgens het gevoelen der bedoelde gemeenten onbestemd is, slechts ontkennend tegenover anderen het karakter der gemeenten en niet de volle waarheid uitdrukt, dewijl hij nimmer is geweest naar het hart der gemeenten en in een tijd van vervolging als opgedrongen werd, dewijl onder de Afgescheidenen zelve velerlei gemoedsbezwaren daarover gerezen zijn en de synode der genoemde gemeenten na rijp beraad geoordeeld heeft ons niet te mogen magtigen dien titel aan te nemen, hebben wij, hoe smartelijk ons dit ook ware, de verdenking niet kunnen ontgaan, dat wij noodeloos en om bijzaken wilden twisten, en van Uwer Majesteits welwillendheid geen gebruik kunnen maken.

Het kan schijnen dat wij onszelven tegenspreken, daar vele gemeenten zich vroeger onder den naam van *Christelijke Afgescheidene* hebben laten erkennen en zij thans den naam van *Christelijke Afgescheiden Gereformeerde Kerk* vragen. Om dien schijn tegen te gaan merken wij op:

dat die gemeenten zulks plaatselijk hebben gedaan om daardoor eene vrijheid te erlangen tot het houden van hare openbare godsdienstoefeningen, die men anders meende te moeten verstoren of beboeten;

dat die gemeenten daardoor echter nimmer afstand hebben gedaan van de betuiging, vroeger meermalen afgelegd, en die ook in het Reglement waarmede zij erkend zijn duidelijk genoeg ten voorschijn treedt, dat zij *Gereformeerde* gemeenten waren en zichzelven als zoodanig beschouwden;

dat nimmer alle afgescheidene gemeenten in dat spoor hebben durven treden uit vrees van zich te zullen bezondigen, en dat er ook nu nog gemeenten zijn, die synodaal zich met ons hebben vereenigd, maar nimmer in dien titel hebben bewilligd, noch voornemens zijn daarin te bewilligen; en dat derhalve onze synode, nu het hare taak werd naar aanleiding der Wet óp de kerkgenootschappen van het jaar 1853 zich bij Uwe Majesteit bekend te maken, zich volstrekt niet gebonden rekenen mogt of kon door hetgeen sommige, of al ware het ook alle gemeenten die tot hare gemeenschap behooren, verrigt of verklaard hebben. Eene gemeentelijke handeling toch, zij zij dan goed of kwaad, kan eene synode niet verpligten tot eene zelfde handeling, en wanneer deze redenen vindt om anders te handelen, zou men haar onregt aandoen wanneer men haar beschuldigt ongelijk te wezen aan zichzelve.

In Uwer Majesteits reeds genoemde beschikking van den 3den October 1857 no. 17 komt het voor, alsof wij door den titel *Christelijke Afgescheidene Gereformeerde Kerk* inbreuk maken op de regten van anderen en wel op die van het Nederlandsch Hervormd kerkgenootschap; maar wij merken hierop aan, dat, ofschoon dit kerkgenootschap als bij vernieuwing op den sedert lang verwaar-

loosden naam van *Gereformeerd* ons tegenover schijnt prijs te stellen, evenwel de titel, waaronder het ook in den lateren tijd legaal optreedt, geen ander is dan die van *Hervormd kerkgenootschap.* Deze benaming verwisselt het wel eens met die van *Hervormde Kerk,* maar volstrekt niet met die van *Gereformeerde Kerk,* gelijk blijken kan uit deszelfs Algemeen Reglement, waarin de titel of naam van *Gereformeerd* niet eenmaal voorkomt. De vraag, in hoeverre dat genootschap bij voornoemd reglement bestuurd, zou kunnen blijken in eenig opzicht kenteekenen te bezitten eener kerk, die vroeger den titel van Gereformeerd gedragen heeft, is eene gansch andere, en staat ons tegenwoordig niet te onderzoeken, maar dat het thans geene aanspraak maakt op het voeren van dien titel is uit voornoemd Reglement duidelijk.

Moesten wij aannemen dat het hierdoor voor Uwe Majesteit nog niet is uitgemaakt of niet die titel, hoewel tijdelijk ongebruikt, evenwel het eigendom is van dat kerkgenootschap, dan merken wij daarop aan, dat wij vroeger met dat genootschap één geheel uitmaakten, en dat onze scheiding van het genootschap eenig en alleen plaats vond om *Gereformeerd* te kunnen blijven. Naar onze overtuiging was het genootschap van de Gereformeerde beginselen stilletjes afgeweken; en toen wij dit bespeurden, weken wij juist daarom van het genootschap af. Werd nu in onzen titel ons een woord geweigerd, dat vroeger als naam ons gemeenschappelijk eigendom was, terwijl zeker niemand der zake kundig, hetzij dan in of buiten Nederland, er aan twijfelt, of dat woord drukt juist het kenmerkende uit der Christelijke Afgescheidene gemeenten, dan zou door zulke weigering Uwe Majesteit tusschen ons en dat genootschap als regter of scheidsman optreden en wegens onze scheiding ons in het ongelijk stellen.

Er is echter meer. Gesteld dat de titel van *Christelijk Gereformeerd kerkgenootschap* of *Christelijke Gereformeerde Kerk* door het genootschap, waarvan wij uitgegaan zijn, begeerd werd, en dat Uwe Majesteit de bescherming van dat genootschap reeds op zich genomen heeft voordat wij bestonden, dan nog kan er geen bezwaar zijn om ons te erkennen onder den titel van *Christelijke Afgescheidene Gereformeerde Kerk.* Die titel toch is een geheel, en als zoodanig op te vatten. Het geheel nu van den titel, waarmede de Christelijk Afgescheidene gemeenten wenschen erkend te worden, eigent het Hervormd kerkgenootschap zich zelfs in de verte niet toe. En op denzelfden grond, waarop bezwaar gemaakt wordt om ons het woord *Gereformeerd* als een gedeelte van onzen titel toe te kennen, zou men ook over het woord *Christelijk* bezwaar kunnen maken, naardien dit woord ook een gedeelte uitmaakt van den titel van anderen.

Het blijkt, denken wij, duidelijk uit hetgeen wij zeggen, dat, gelijk Uwer Majesteits Regering niet aarzelt om tegenover elkander staande vereenigingen met het woord *Christelijke* in haren titel te erkennen, er zoo ook geen bezwaar kan zijn, twee of meer derzulken het woord *Gereformeerd* in haren titel te laten voeren, indien zij slechts overigens door haren naam van elkander kunnen onderkend worden. Dan slechts zou iets dergelijks ter sprake kunnen komen en eene erkenning, gelijk wij die verlangen, moeijelijkheid voor Uwe Majesteit kunnen opleveren, wanneer Uwe Majesteit

oordeelde, dat niet alleen de titel en ieder woord in den titel van een kerkgenootschap aan het wezen van dat genootschap moet beantwoorden, maar tevens dat door Uwe Majesteit beslist moet worden, wie op den gezegden grond *Gereformeerd* moet genaamd worden.

Wij hebben reeds bij eene vorige gelegenheid aangewezen, dat het woord *Gereformeerd* werkelijk reeds in het bezit van twee vereenigingen erkend wordt, evenals dat van *Luthersch.* Immers de Remonstranten noemen zich mede *Remonstrantsch-Gereformeerd,* en de *Hersteld-Lutherschen* hebben zich zoo genoemd toen zij van de andere *Lutherschen* zijn afgescheiden, zonder dat de Regering daar aanmerking op gemaakt heeft.

Dit bestond, is ons geantwoord, vóór de invoering van de tegenwoordige Grondwet; doch wij merken in de eerste plaats hierop aan, dat vroeger dan toch daardoor het bewijs geleverd is, dat iets dergelijks zeer wel bestaan kan en de Regering dus de verzekering heeft, dat zij ons zonder het minste bezwaar den verlangden titel kan toekennen. En in de tweede plaats, zoo men meent dat de Grondwet iets dergelijks tegenwoordig niet toestaat, dan zou dit toch in de Grondwet niet alleen moeten uitgedrukt staan, maar de Regering zou ook niet mogen nalaten de Remonstranten en Lutherschen te noodzaken zich met de wet te conformeren, waaraan echter wel niemand denken zal.

Wij meenen genoeg gezegd te hebben, Sire, en alle mogelijke bedenkingen te hebben opgelost, die er nog zouden kunnen oprijzen om Uwe Majesteit te doen difficulteren in onze erkenning. Mogt Uwe Majesteit, om redenen ons onbekend, bezwaar blijven koesteren, dan zal het in allen gevalle niet aan ons liggen, dat, tegen de letter zoowel als tegen den geest der wet in, eene kerk, en in meer dan een opzicht eene kerk van groote beteekenis, in Nederland blijft bestaan, die haar legaal aanwezen mist. De Wet op de kerkgenootschappen, die regt en billijkheid aan allen voorschrijft, bestaat sedert het jaar 1853. In 1854 heeft onze Synode, de eerste die na de uitvaardiging der bedoelde Wet gehouden is, zich met haar geconformeerd, maar (nog) bestaat onze kerkgemeenschap buiten haar. Die toestand mag toch niet langer voortduren, en het is daarom dat wij met den eerbied die den onderdaan, en de vrijmoedigheid die den Christen past, ons bij vernieuwing tot Uwer Majesteits troon wenden om, overeenkomstig hetgeen de Wet op de kerkgenootschappen van ons vordert, ons bij Uwe Majesteit bekend te maken als *de Christelijke Afgescheidene Gereformeerde Kerk in Nederland,* en te verzoeken *dat Uwe Majesteit ons onder dezen titel erkenne.*

't Welk doende met de meest hartelijke beden over Uwer Majesteits doorluchtigen persoon en huis [31]),

De Commissie der Christelijke Afgescheidene
gemeenten in Nederland

S. VAN VELZEN.
A. BRUMMELKAMP.
Kampen, den 11den December 1858. H. JOFFERS [31a]), 's Hage.

---

[31]) De Regeering bleef ook na dit adres staan op haar eenmaal ingenomen standpunt [Herv. Eered. 13 April 1859 no. 11].

[31a]) H. Joffers (1808—1874); 1841 predikant te Beilen, 1842 te

267. *Missive van den Commissaris des Konings in Noordholland aan den Minister van Justitie, 18 Nov. 1863.*

Herv. Eered.
3 Dec. 1863 *no. 1.*

Aan Zijne Excellentie den Minister van Justitie, Afdeeling Hervormde Eeredienst enz.

no. 253/8312 afd. 1. *Haarlem,* 18 November 1863

Uwe Excell. heeft bij missive van den 7. November ll. no. 2 in mijne handen gesteld om daarop van consideratiën en advies te dienen het hiernevens teruggaande aan den Koning ingediende rekwest van *D. van Dulst* c.s., uitmakende den kerkeraad en de mansleden van eene gemeente van Afgescheidenen te *Haarlem,* houdende verzoek om als eene Christelijke Afgescheidene gemeente te worden erkend krachtens het Koninklijk Besluit van den 9n January 1841 — Staatsblad no. 2 —, terwijl zij verklaren mede te hebben aangenomen het kerkelijk reglement der Christelijke Afgescheidene gemeente te Amsterdam.

In voldoening aan Uwer Excell. verlangen heb ik de eer te kennen te geven, dat, volgens het daarop ingewonnen berigt van Burgemeester en Wethouders van *Haarlem* er geen bezwaar zou zijn tegen de inwilliging van het gedaan verzoek.

Op grond evenwel eener missive van Zijne Excell. den Minister van Binnenlandsche Zaken d.d. 6 September 1862 no. 120, 2. afd., in zake van zekeren *W. de Poorter* en eenige andere leden der Christelijke Afgescheidene kerk in de *Haarlemmermeer,* die zich tot eene gemeente hadden geconstitueerd en verzocht hadden als zoodanig van gouvernementswege te mogen worden erkend, waarbij ik werd uitgenoodigd aan de adressanten onder verwijzing naar de Wet van 10 September 1853 — Staatsblad no. 102 — te kennen te geven, dat zij geene erkenning van gouvernementswege behoefden, — heb ik de eer Uwe Excell. in overweging te geven zoodanige kennisgeving ook aan de tegenwoordige adressanten te doen geworden, aangezien, volgens eene nadere missive van den voornoemden Minister d.d. 17 September 1862 litt. G, 2. afd., de Koninklijke Besluiten van 9 January 1841 en 17 October 1852 — Staatsblad no. 2 en 184 — zijn vervallen door de invoering der Wet op de kerkgenootschappen van 10 September 1853 — Staatsblad no. 102 — voornoemd, hetgeen ook door uw departement zou zijn erkend geworden.

De Commissaris des Konings in de provincie Noord Holland,

ROELL [32]).

Borger, 1842 te Uithuizen en Uithuizermeeden, 1844 te Uithuizen en Zandeweer, 1849 te Den Haag, 1868 emeritus.

[32]) Mr H. H. baron Röell (1806—1883); 1842 griffier der Staten van Noordholland; 1858 commissaris des Konings in Utrecht; 1860—1879 idem in Noordholland.

268. Missive van den Minister van Justitie aan den Commissaris des Konings in Noordholland, 5 Dec. 1863.

Herv. Eered.
5 Dec. 1863 *no. 23.*

(minuut) *Den Heer Commissaris des Konings in Noord Holland.*

Hierbij heb ik de eer aan UwHEGestr. toe te zenden een afschrift mijner dispositie d.d. 3 December ll. no. 1 betreffende een adres van kerkeraad en manslidmaten der Christelijke Afgescheidene gemeente te Haarlem d.d. October ll. [33]), waartoe betrekkelijk is geweest uwe missive van 18 November ll. no. 253/8312.

Het zal U uit deze dispositie blijken, dat ik mij zorgvuldig gehouden heb binnen de grenzen der Wet van 10 Sept. 1853, Staatsblad no. 102. Er is ten deze zoo weinig verschil van denkwijze met mijnen ambtgenoot van Binnenlandsche Zaken, wiens missives van 6 September 1862 no. 120 2e afd. en van 17 September 1862 lit. G 2e afd. door U zijn vermeld, dat ik reeds bij dispositie van 5 September 1862 no. 14 aan dezelfde adressanten als tot wie betrekkelijk waren de zooeven genoemde missives van den heer Minister van Binnenlandsche Zaken van 6 en 17 September 1862 heb te kennen gegeven, dat de erkenning en toelating van kerkelijke gemeenten eene zaak is van zuiver kerkelijken aard, welke niet behoort tot de bemoeying der Regering, en dat de Wet van 10 September 1853 art. 1 alleen vordert de mededeeling van de bepalingen betreffende de inrigting en het bestuur der gemeente, terwijl de koninklijke goedkeuring alleen wordt gevorderd voor zoodanige bepalingen als die de medewerking van het staatsgezag vereischen.

Het is overeenkomstig het vorenstaande dat ik gewoon ben de verzoeken van kerkelijke gemeenten om erkenning of toelating, zooveel voldaan is aan de voorschriften der Wet van 10 Sept. 1853, te beantwoorden gelijk in casu is geschied, met tekennengeving: dat het gegeven berigt bij de Regering wordt aangenomen als kennisgeving van het bestaan eener gemeente zooals in het betrokken verzoek is omschreven.

Hiermede is evenwel niet in strijd, dat zoodanige tekennengeving wordt teruggehouden en dat op verzoeken als hier zijn bedoeld, af-

---

[33]) „De Minister... overwegende dat door aanwijzing van het reglement op het bestuur der gemeente en door overlegging van eene verklaring van den Burgemeester van Haarlem d.d. 27 Oct. ll. is voldaan aan de vereischten van artt. 1 en 7 der Wet van 10 Sept. 1853 — Staatsblad no. 102 —, geeft aan adressanten voornoemd te kennen, dat het door hen gegeven berigt bij de Regering in verband met de bepalingen der evengemelde Wet van 10 Sept. 1853 wordt aangenomen als kennisgeving van het bestaan eener Christelijke Afgescheidene gemeente te *Haarlem*, provincie *Noordholland*...."

wijzend wordt beschikt, wanneer hetzij buiten de grenzen der wettelijke verordeningen vrijdommen en voorregten worden gevraagd, hetzij de adressen in strijd met artikel 9 der Grondwet uit naam van meer worden onderteekend en ingezonden, of ook de duidelijke aanwijzing ontbreekt van de bepalingen betreffende de inrigting en het bestuur der gemeente; gelijk al deze omstandigheden voor de Afgescheidenen te Venneperdorp, Haarlemmermeer, aanleiding hebben gegeven tot de afwijzende beschikkingen van 5 Sept. 1862 no. 14, 3 July 1863 no. 12 en 4 September 1863 no. 17. Na al die beschikkingen is van dezelfde wederom ingekomen en werd door mij om consideratie en advies in uwe handen gesteld een adres derzelfde Afgescheidenen d.d. 3 October 1863, no. 4, waaromtrent ik uwe consideratie met belangstelling blijf tegemoet zien[34]).

De Minister van Justitie
(N. OLIVIER[35]).)

269. Adres van de Synodale Commissie der Christelijke Gereformeerde Kerk aan den Koning, 19 Nov. 1869.

Herv. Eered.
2 April 1870 *no. 17.*

Aan den Koning.

Sire,

Met verschuldigden eerbied geven de ondergeteekenden, uitmakende eene Commissie, benoemd door de Synode van gemeenten, zoowel die bij Uwer Majesteits regeering bekend als niet bekend zijn, gehouden te Middelburg den 16den Juli 1869 en volgende dagen, dat op die Synode eene vereeniging is getroffen tusschen de gemeenten, vroeger erkend onder den naam van Christelijk Afgescheidene gemeenten, en dien van oud-Gereformeerde gemeenten, en dat alle deze gemeenten zich thans tot één lichaam

---

[34]) Op voordracht van den Minister van Financiën, tijdelijk belast met het beheer van het Departement voor de zaken der Hervormde Eeredienst enz., worden bij K. B. van 1 October 1868 de Koninklijke Besluiten van 5 Juli 1836 en 9 Januari 1841, omdat zij, voor zooveel de bepalingen daarvan niet reeds bij K.B. van 17 October 1852 zijn ingetrokken, geacht moeten worden vervangen te zijn door de bepalingen der Wet van 10 September 1853, en het niettemin gebleken is, dat de genoemde besluiten nog altijd door de Afgescheidenen zelven als verbindend beschouwd en opgevolgd worden, verklaard te zijn ingetrokken en buiten werking gesteld [Herv. Eered. 25 Aug. 1868 no. 12].

[35]) Mr N. Olivier (1808—1869); 1835 advocaat te Leiden; lid van den Gemeenteraad aldaar; 1858—1862 lid van de Tweede Kamer; 1862—1866 minister van Justitie; in 1866 en 1869 weer lid van de Tweede Kamer.

hebben vereenigd, hetwelk den naam draagt van *Christelijke Gereformeerde Kerk* in Nederland;

dat zij, gelet hebbende op art. 1 der Wet van 10 September 1853 en op Uwer Majesteits Besluit van 1 October 1868, waarbij alle vroegere bepalingen betreffende de van het Nederlandsch Hervormd kerkgenootschap afgescheidene gemeenten zijn ingetrokken, van het bestaan der Christelijke Gereformeerde Kerk bereids kennis gegeven hebben aan Zijn Excellentie den heer Minister van Financiën, belast met de zaken der Hervormde en andere eerediensten behalve de Roomsch Katholieke [36];

dat zij, bij schrijven van Zijne Excellentie van 2 Augustus 1869 no. 13, ingelicht zijn dat zij, ingevolge art. 1 der Wet van 10 September 1853, bij bedoelde kennisgeving aan Uwe Majesteit moeten overleggen „de bepalingen voor de inrichting en het bestuur der genoemde kerk vastgesteld, en Uwer Majesteits goedkeuring moet gevraagd worden op de plaats der vestiging van de synodale vergadering of van de hoofden die het kerkgenootschap vertegenwoordigen, alsmede eene nominatieve opgaaf van al de gemeenten die tot deze kerkgemeenschap behooren of wenschen te behooren, en eindelijk voldoende moeten doen blijken, dat de gemeenten die zich ter voldoening aan de bepalingen van meergenoemde Wet vroeger en later tot de Regeering hebben gewend, thans bij de Regeering wenschen bekend te staan als eene plaatselijke gemeente der Christelijke Gereformeerde Kerk."

Ingevolge deze bepalingen bieden de ondergeteekenden het hiernevensgaand reglement van de inrichting en het bestuur der Christelijke Gereformeerde Kerk eerbiediglijk Uwe Majesteit aan, benevens eene nominatieve opgaaf van al de gemeenten die tot deze kerkgemeenschap behooren, met het bewijs dat al die gemeenten thans optreden als plaatselijke gemeenten van de Christelijke Gereformeerde Kerk [37].

De plaats der vestiging van de Synodale vergadering is bij beurte in eene van de provinciën des rijks, de eerstkomende synodale vergadering zal gehouden worden in de stad Groningen.

De plaats der vestiging van de Synodale commissie is Amsterdam.

Terwijl de ondergeteekenden hiervan aan Uwe Majesteit kennis geven, meenen zij voldaan te hebben aan hetgeen Uwer Majesteits Regeering ter voldoening van art. 1 der Wet van 10 September 1853 gevraagd heeft, en verwachten zij dat er bij Uwe Majesteit geen bezwaar zal bestaan om de legale betrekking der genoemde kerk tot den staat te regelen, en is het hunne bede tot den Almach-

---

[36]) Mr P. Ph. van Bosse.

[37]) Uit de lijsten blijkt:

1° dat tot de Christelijke Gereformeerde Kerk behooren 252 erkende Christelijke Afgescheiden en 76 niet erkende gemeenten;

2° dat de toetreding van 9 Chr. Afgescheiden gemeenten nog wordt verwacht;

3° dat 81 erkende gemeenten van de Christelijke Gereformeerde Kerk geen deel uitmaken. Verreweg het grootste gedeelte hiervan was erkend in combinatie met andere gemeenten. Nu wordt slechts één gemeente genoemd. Een aantal kleine gemeenten heeft ook opgehouden te bestaan en is in naburige gemeenten opgegaan.

tige, dat Zijn zegen in Christus over Uwe Majesteit en Uw doorluchtig huis, het door ons allen geliefd huis van Oranje kome![38])

Hetwelk doende

Uwer Majesteits getrouwe en gehoorzame onderdanen.

de Commissie voornoemd,

S. VAN VELZEN.
A. BRUMMELKAMP.
H. DE COCK[39]).
W. H. GISPEN[40]).
N. H. DOSKER[41]).
J. H. DONNER[42]).
W. G. SMITT[43]).

Kampen, den 19den November 1869.

---

38) Dit adres dient ter uitvoering van een besluit van de Synode van 1869 *(Handelingen,* blz. 20).

Bij dispositie van 24 Maart 1870 no. 19 wordt het reglement op de inrigting en het bestuur der Christelijke Gereformeerde Kerk voor kennisgeving aangenomen. Bij Besluit van 20 Mei 1870 no. 16 wordt goedgevonden, dat de synodale vergadering der Christelijke Gereformeerde Kerk in Nederland bijeenkome bij beurte in eene der provinciën des rijks en dat de synodale commissie gevestigd zij te Amsterdam [Herv. Eered. 24 Mei 1870 no. 16].

39) Hel. de Cock (1824—1894); 1844 predikant te Meeden-Nieuwe Pekela, 1845 te Appingedam-Bierum, 1847 te 's Hertogenbosch, 1852 te Kampen; 1854 hoogleeraar Theol. School.

40) W. H. Gispen (1833—1909); 1856 predikant te De Lier, 1859 te Vlissingen, 1862 te Giessendam, 1864 te Kampen, 1873 te Zwolle, 1881 te Amsterdam.

41) N. H. Dosker (1820—1887); 1850 predikant te Groningen, 1852 te Bennebroek, 1856 te Almkerk, 1862 te Harlingen, 1869 te Zwolle, 1873 te Grand Rapids (bij de Dutch Reformed Church), 1883 te Kalamazoo.

42) J. H. Donner (1824—1903); 1848 predikant te Ommeren-Tiel, 1851 te Leiden; 1877 zendingsdirector; 1880—1886, 1887—1901 lid der Tweede Kamer.

43) W. G. Smitt (1842—1912); 1865 predikant te 's Gravenhage; 1879 emeritus.

CHRONOLOGISCHE LIJST DER STUKKEN.

2e h. Sept.	1836	Adres van de Afgescheidenen te Amsterdam aan den Koning om volle vrijheid van godsdienstoefening.	no. 1
3 Oct.	1836	Rapport van kapitein Hennequin over de tegen een godsdienstig gezelschap van militairen te Maastricht genomen maatregelen.	no. 39
4 Oct.	1836	Missive van den Officier van Justitie te Maastricht met betrekking tot bovengenoemd rapport.	no. 40
4 Oct.	1836	Rekwest van Obbes en Brandt te Amsterdam aan den Koning ter begeleiding van het adres om volle vrijheid van godsdienstoefening.	no. 2
1e h. Oct.	1836	Adres van Ds H. P. Scholte aan den Gouverneur van Utrecht ter aanbeveling van eenige adressen.	no. 3
17 Oct.	1836	Missive van den Officier van Justitie te Zierikzee over de behandeling van Ds Buddingh als ongewenscht vreemdeling.	no. 41
20 Oct.	1836	Rapport van den Minister van Justitie over de toepassing van huiszoeking bij besloten godsdienstige bijeenkomsten.	no. 42
22 Oct.	1836	Rapport van den Burgemeester van Amsterdam in zake zijn weigering om de handteekeningen onder het Amsterdamsche adres te legaliseeren.	no. 4
1 Nov.	1836	Rapport van den Directeur Generaal van Oorlog over de inkwartiering van militairen bij Afgescheidenen te Bunschoten.	no. 20
5 Nov.	1836	Rapport van den Minister van Justitie over inkwartiering bij Afgescheidenen te Bunschoten.	no. 21
7 Nov.	1836	Brief van burgemeester Verschoor van Sleeuwijk betreffende den schuttersdienstplicht van Ds Meerburg.	no. 43
4/8 Nov.	1836	Rapport van den Minister van Eeredienst, met naschrift van den Minister van Justitie, betreffende het rekwest van Obbes en Brandt.	no. 5
19 Nov.	1836	Bericht van het Gemeentebestuur van Ommen over ongeregeldheden aldaar, en de arrestatie van Ds Van Raalte.	no. 44

21 Nov.	1836	Missive van den Gouverneur van Overijsel betreffende de arrestatie van Ds Van Raalte en de eventueele schorsing van een onderwijzer te Ambt-Hardenberg.	no. 45
23 Nov.	1836	Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken in zake de bovengenoemde aangelegenheden.	no. 46
24 Nov.	1836	Verzoek van den Gouverneur van Friesland om machtiging tot permanente inkwartiering bij G. R. van Wieren te Oenkerk.	no. 22
26 Nov.	1836	Rapport van den Minister van Justitie in zake het bericht uit Ommen.	no. 47
3 Dec.	1836	Missive van den Gouverneur van Utrecht met verschillende berichten en vragen.	no. 49
3 Dec.	1836	Bericht van den Burgemeester van Loenersloot over een godsdienstige samenkomst te Kockengen.	no. 50
2/8 Dec.	1836	Rapport van den Minister van Justitie, met naschrift van den Minister van Eeredienst, over de aanvrage van den Gouverneur van Friesland.	no. 23
10 Dec.	1836	Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken over de door den Gouverneur van Utrecht gestelde vragen.	no. 51
10 Dec.	1836	Missive van den Minister van Justitie aan den Procureur Generaal over de samenkomsten der Afgescheidenen in de Residentie.	no. 55
12 Dec.	1836	Voorstel van den Gouverneur van Friesland tot gijzeling ook van onvermogenden.	no. 14
12 Dec.	1836	Bericht van het Classicaal Bestuur van Amsterdam over de „ontbinding" van een godsdienstige samenkomst te Kortenhoef door den pastor loci.	no. 52
15 Dec.	1836	Bericht van den Officier van Justitie te Goes over het resultaat van een executoriale verkooping en over het ontslag van een deurwaarder.	no. 15
medio Dec.	1836	Rapport van den Officier van Justitie te Middelburg over een gratieverzoek van eenige gegijzelden en in verband daarmede over het gunstig effect van hun gijzeling.	no. 18
17 Dec.	1836	Rapport van den Gouverneur van Zuidholland over de bij hem ingediende adressen.	no. 6
19 Dec.	1836	Antwoord van Janssen aan den Scriba van het Classicaal Bestuur van Amsterdam.	no. 53
20 Dec.	1836	Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken over het voorstel van den Gouverneur van Friesland.	no. 16

21 Dec. 1836	Missive van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie betreffende een algemeen onderzoek naar de executie van de tegen de Afgescheidenen geslagen vonnissen.	no. 17
2/22 Dec. 1836	Rapport van den Minister van Justitie, met naschrift van den Minister van Eeredienst, over de arrestatie van Ds Van Raalte en de eventueele schorsing van den onderwijzer te Ambt-Hardenberg.	no. 48
23 Dec. 1836	Rapport van den Raad van State betreffende de verzoekschriften uit Amsterdam.	no. 7
24 Dec. 1836	Missive van den Gouverneur van Zuidholland aan den Minister van Eeredienst ter begeleiding van een aantal rapporten van burgemeesters.	no. 8
25 Dec. 1836	Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken in zake permanente inkwartiering alleen bij Afgescheidenen.	no. 24
26 Dec. 1836	Rapport van den Directeur van Politie te 's Gravenhage in zake de samenkomsten der Afgescheidenen aldaar.	no. 56
26/29 Dec. 1836	Rapport van den Minister van Justitie, met naschrift van den Minister van Eeredienst, over de vragen van den Gouverneur van Utrecht.	no. 54
29 Dec. 1836	Rapport van den Gouverneur van Drente over een adres uit Assen.	no. 9
30 Dec. 1836	Brief van Ds H. H. Donker Curtius aan Janssen met berichten en opmerkingen.	no. 63
31 Dec. 1836	Rapport van den Minister van Justitie over het voorstel van den Gouverneur van Friesland.	no. 19
3 Jan. 1837	Adres van Ds S. van Velzen aan den Koning ter aanbeveling van adressen uit Friesland, met dringend verzoek om bescherming.	no. 10
3 Jan. 1837	Antwoord van Janssen aan Donker Curtius over den stand van zaken.	no. 64
9 Jan. 1837	Rapport van den Directeur van Politie te 's Gravenhage met nadere informaties betreffende godsdienstige samenkomsten aldaar.	no. 57
12 Jan. 1837	Rapport van den Minister van Justitie ter weerlegging van de bedenkingen van den Minister van Binnenlandsche Zaken tegen permanente inkwartiering bij Afgescheidenen.	no. 25
23 Jan. 1837	Rapport van den Directeur van Politie te 's Gravenhage met nadere informaties betreffende de Afgescheidenen en hun bijeenkomsten aldaar.	no. 58

23 Jan. 1837	Brief van Pape aan Janssen, speciaal over oneenigheid onder de Afgescheidenen.	no. 65
24 Jan. 1837	Adres van den Kerkeraad van de Afgescheiden gemeente te Amsterdam aan het Gemeentebestuur, met verklaring dat zij niet langer genoegen kunnen nemen met private oefeningen.	no. 70
25 Jan. 1837	Rapport van den Gouverneur van Friesland over de bij hem ingediende adressen.	no. 11
23/31 Jan. 1837	Rapporten van de Ministers van Eeredienst en van Justitie ter weerlegging van het advies van den Raad van State.	no. 12
31 Jan. 1837	Missive van den Gouverneur van Overijsel in zake inkwartiering alleen bij Afgescheidenen.	no. 26
3 Febr. 1837	Rapport van den Minister van Eeredienst in zake het voornemen van de Afgescheidenen te Amsterdam.	no. 71
4 Febr. 1837	Voorstel van den Gouverneur van Gelderland om de inkwartiering bij Afgescheidenen te doen plaats hebben zonder vergoeding.	no. 27
5 Febr. 1837	Missive van den Burgemeester van Genemuiden aan dien van Zwollerkerspel met aandrang om de ingekwartierde militairen zelfstandig te laten handelen.	no. 28
6 Febr. 1837	Brief van Pape aan Janssen met berichten o. a. over oneenigheid onder de Afgescheidenen.	no. 66
6 Febr. 1837	Missive van den Gouverneur van Overijsel over het al dan niet zelfstandig optreden van ingekwartierde militairen.	no. 29
9 Febr. 1837	Rapport van den Minister van Justitie ter weerlegging van de bedenkingen van den Gouverneur van Overijsel in zake inkwartiering alleen bij Afgescheidenen.	no. 30
18 Febr. 1837	Missive van den Secretaris van Staat ter afwijzing van de bedenkingen van den Gouverneur van Overijssel.	no. 31
6 Maart 1837	Brief van Pape aan Janssen met eenig gemengd nieuws.	no. 67
17 Maart 1837	Bericht van den Gouverneur van Noordholland over inbreuk op de vergunning tot het houden van private oefeningen te Amsterdam en de intrekking daarvan.	no. 72
20 Maart 1837	Rapport van het Gemeentebestuur van Amsterdam over de samenkomsten der Afgescheidenen op Zondag 19 Maart.	no. 73

20 Maart 1837	Verslag van den Gouverneur van Noordholland over de publieke opinie te Amsterdam.	no. 74
21 Maart 1837	Rapport van den Minister van Justitie in zake een verzoek van den Gouverneur van Noordholland om nadere instructies.	no. 75
21 Maart 1837	Bericht van den Commissaris van Politie De Lagh te Amsterdam over nachtelijke bewegingen in de kerk der Afgescheidenen.	no. 76
22 Maart 1837	Missive van den Officier van Justitie te Amsterdam over de samenkomsten op Zondag 19 Maart.	no. 77
22 Maart 1837	Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken inzake het verzoek van den Gouverneur van Noordholland om nadere instructies.	no. 78
22 Maart 1837	Nader rapport van den Minister van Justitie over de wijze van optreden tegen de samenkomsten te Amsterdam.	no. 79
23 Maart 1837	Missive van den Secretaris van Staat aan eenige Ministers over de wijze van optreden tegen de samenkomsten te Amsterdam.	no. 80
24 Maart 1837	Bericht van den Commissaris van Politie De Lagh te Amsterdam over de vergaderplaatsen der Afgescheidenen.	no. 80*a*
25 Maart 1837	Bericht van den Officier van Justitie te Amsterdam over de aldaar genomen maatregelen.	no. 81
26 Maart 1837	Bericht van den Directeur van Politie te Amsterdam over de uitvoering van de vastgestelde maatregelen.	no. 82
27 Maart 1837	Nader bericht van den Directeur van Politie te Amsterdam over de uitvoering dezer maatregelen.	no. 83
3 April 1837	Rapport van den Gouverneur van Noordholland over de gebeurtenissen te Amsterdam op Zondag 2 April.	no. 84
18 April 1837	Brief van Mr J. M. van Maanen aan den Minister van Justitie over de houding van de Amsterdamsche Rechtbank.	no. 85
22 April 1837	Missive van den Minister van Justitie aan den Procureur Generaal, aandringende op ingrijpen tegen de bijeenkomsten der Afgescheidenen in de Residentie.	no. 59
28 April 1837	Rapport van den Minister van Eeredienst in zake een extract uit het jaarverslag van den Gouverneur van Friesland.	no. 13
1 Mei 1837	Missive van den Secretaris van Staat aan den Minister van Eeredienst in zake de memorie van Groen van Prinsterer.	no. 95

7 Mei	1837	Procesverbaal in zake een godsdienstige samenkomst bij Wed. Nieuwenhuizen te 's Gravenhage.	no. 60
22 Mei	1837	Rapport van den Directeur van Politie te 's Gravenhage met nadere bijzonderheden in zake de Afgescheidenen aldaar.	no. 61
23 Mei	1837	Rapport van de Algemeene Synodale Commissie over de memorie van Groen van Prinsterer.	no. 96
26 Mei	1837	Missive van den Gouverneur van Noordbrabant betreffende door den Prins van Oranje ten aanzien van inkwartiering te Emmikhoven geopperde bezwaren.	no. 32
28 Mei	1837	Procesverbaal in zake een godsdienstige samenkomst bij Mr Van Hall te 's Gravenhage.	no. 62
29 Mei	1837	Adres van H. G. Klijn te Utrecht aan het Gemeentebestuur, waarbij hij de vergunning tot het houden van private oefeningen teruggeeft.	no. 86
30 Mei	1837	Rapport van den Minister van Justitie in zake een apologie van den Burgemeester van Leerdam.	no. 141
1 Juni	1837	Brief van Minister Van Maanen aan Minister Van Pallandt over de memorie van Groen van Prinsterer.	no. 97
2 Juni	1837	Bericht van den Gouverneur van Utrecht in zake de stoutmoedigheid van de Afgescheidenen te Utrecht en te Bunschoten.	no. 87
7 Juni	1837	Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken betreffende de inkwartiering te Emmikhoven.	no. 33
7 Juni	1837	Brief van Pape aan Janssen over oneenigheden onder de Afgescheidenen, speciaal in zake den doop en het ambtsgewaad.	no. 68
18 Febr./20 Juni	1837	Rapporten van de Ministers van Eeredienst en van Justitie in zake het al dan niet zelfstandig optreden van ingekwartierde militairen.	no. 34
9/20 Juni	1837	Rapporten van de Ministers van Eeredienst en van Justitie over het bericht van den Gouverneur van Utrecht d.d. 2 Juni.	no. 88
21 Juni	1837	Brief van Mr F. A. van Hall aan Van Appeltere, waarin hij zich aanbiedt als bemiddelaar tusschen de Regeering en de Afgescheidenen te Amsterdam.	no. 107
21 Juni	1837	Bericht van den Gouverneur van Utrecht over gebeurtenissen in verschillende plaatsen.	no. 142

22 Juni	1837	Bericht van den Gouverneur van Noordholland over een samenkomst van Afgescheidenen onder Nieuwer Amstel.	no. 89
26 Juni	1837	Verslag van den Directeur van Politie te Utrecht over het ontduiken van politiemaatregelen aldaar.	no. 90
einde Juni	1837	Antwoord van Van Appeltere aan Mr F. A. van Hall.	no. 108
28 Juni	1837	Rapport van den Minister van Eeredienst over de memorie van Groen van Prinsterer.	no. 98
28 Juni	1837	Missive van het Provinciaal Kerkbestuur van Overijssel aan den Minister van Eeredienst, handelende over het optreden van Ds Brummelkamp en Ds Van Raalte.	no. 143
3 Juli	1837	Verslag van den Gouverneur van Noordholland over de noodzakelijkheid van aanhoudende surveillance te Amsterdam en omgeving.	no. 91
13 Juli	1837	Brief van Groen van Prinsterer aan den Koning ten geleide van zijn brochure, *De maatregelen tegen de Afgescheidenen aan het staatsregt getoetst.*	no. 99
14 Juli	1837	Bericht van het Classicaal Bestuur van Breda over het weren van Ds Meerburg uit Willemstad.	no. 144
21 Juli	1837	Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken betreffende den afgescheiden onderwijzer Hartgerink te Neede.	no. 145
24 Juli	1837	Rapport van de Ministers van Eeredienst en Justitie in zake een adres der „Christelijke Gereformeerde gemeente te Amsterdam" om handhaving en bescherming van godsdienstoefeningen.	no. 109
25 Juli	1837	Rapport van den Minister van Eeredienst over een adres van Ds H. de Cock c.s. om bijeenroeping van een nationale synode, en om vrijheid en bescherming.	no. 106
29 Juli	1837	Rapport van den Minister van Justitie over de memorie en de brochure van Groen van Prinsterer.	no. 100
2 Aug.	1837	Brief van Pape aan Janssen, onder meer over de overgave van de archieven van Doeveren en Genderen.	no. 69
2 Aug.	1837	Brief van den Minister van Eeredienst aan Janssen over de wijze van beantwoording van Groen van Prinsterer.	no. 101
6 Aug.	1837	Procesverbaal van den Burgemeester van Loosdrecht in verband met een godsdienstoefening op een schip.	no. 146

12 Aug. 1837	Rapport van den Minister van Eeredienst over een adres van H. H. Middel c.s. te Amsterdam, waarbij wordt aangedrongen op het verleenen van vrijheid van godsdienstoefening.	no. 110
19 Aug. 1837	Missive van den Gouverneur van Zuidholland aan den Minister van Binnenlandsche Zaken in verband met de kwestie Leerdam.	no. 147
28/29 Aug. 1837	Brief van Janssen aan den Minister van Eeredienst over de beantwoording van Groen van Prinsterer door hem en Van Appeltere.	no. 102
31 Aug. 1837	Brief van Van Appeltere aan Janssen in verband met de samenstelling van een verweerschrift tegen Groens *Maatregelen*.	no. 103
5 Sept. 1837	Brief van Van Appeltere aan Janssen in verband met de samenstelling van het verweerschrift tegen Groen van Prinsterer.	no. 104
14 Sept./6 Oct. 1837	Rapport van den Minister van Eeredienst, met naschrift van den Minister van Justitie, over een adres van Scholte ten geleide van een kerkenordening.	no. 111
9 Oct. 1837	Rapport van het Gemeentebestuur van Emmikhoven in zake het beklag van J. den Dekker over de inkwartiering te zijnen huize.	no. 35
12 Oct. 1837	Missive van Thorbecke aan den Secretaris van Staat over „het half officiëel manifest der Regeering".	no. 105
18 Oct. 1837	Rapport van den Gouverneur van Gelderland over een adres uit Vuren.	no. 112
12 Oct./2 Nov. 1837	Rapport van den Minister van Justitie, met naschrift van den Minister van Eeredienst, betreffende den afgescheiden onderwijzer te Neede.	no. 148
16 Nov. 1837	Bericht van den Scriba van het Classicaal Bestuur van Bommel over het gedrag van den Burgemeester van Zuilichem.	no. 149
26 Nov. 1837	Bericht van den Officier van Justitie te Amsterdam over het uiteendrijven van een bijeenkomst aldaar.	no. 92
4 Dec. 1837	Rapport van den Raad van State voornamelijk in zake de adressen uit Amsterdam.	no. 113
6 Dec. 1837	Rapport van het Gemeentebestuur van Hattem in zake de niet-uitbetaling van inkwartieringsgelden.	no. 36

8 Dec.	1837	Advies van Staatsraad Van Lynden aan den Koning om de Afgescheidenen te Amsterdam uit eigen beweging toe te staan zich te constitueeren als een van de Hervormde Kerk afgescheiden kerkgenootschap.	no. 114
8 Dec.	1837	Brief van Staatsraad Van Roijen aan den Secretaris van Staat met aanbod om onderhands te bemiddelen.	no. 115
11 Dec.	1837	Verslag van den Onderdirecteur van Politie te Utrecht over het uiteendrijven van een bijeenkomst aldaar.	no. 93
18 Dec.	1837	Adres van Ds Scholte aan den Koning ten geleide van een door de Synode van Utrecht opgestelde kerkenordening.	no. 116
19 Dec.	1837	Brief van Pape aan Janssen over het gevaar van erkenning of toelating der Separatisten.	no. 117
20 Dec.	1837	Rapport van den Gouverneur van Gelderland in zake de niet-uitbetaling van inkwartieringsgelden.	no. 37
23 Dec.	1837	Brief van Janssen aan Pape over de kwestie van erkenning of toelating der Separatisten.	no. 118
10 Jan.	1838	Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken in zake niet-uitbetaling van inkwartieringsgelden.	no. 38
31 Jan.	1838	Rapport van den Minister van Eeredienst over het rapport van den Raad van State en het advies van Van Lynden.	no. 119
5 Febr.	1838	Verslag van den Gouverneur van Noordholland over een samenkomst met gesloten deuren te Amsterdam.	no. 94
10 Febr.	1838	Brief van Pape aan Janssen over een mislukt proces tegen Ds Scholte c.s. over de besteding van diaconiegelden.	no. 153
2 Maart	1838	Rapport van den Raad van State met verzoek om op te volgen het advies van 8 December 1837, subsidiair het advise van Van Lynden.	no. 120
10 Maart	1838	Brief van Staatsraad Van Roijen aan den Secretaris van Staat over een te nemen beslissing ten aanzien van de adressen uit Amsterdam.	no. 121
16 Maart	1838	Brief van den Secretaris van Staat aan den Minister van Justitie om nader advies in zake de eventueele erkenning van een gemeente te Amsterdam.	no. 122
16 Maart	1838	Bijlagen bij het vorige stuk.	no. 123
20 Maart	1838	Promemorie van den Minister van Justitie in zake de eventueele erkenning van een gemeente te Amsterdam.	no. 124

23 Maart 1838	Missive van den Secretaris van Staat aan den Minister van Justitie met verzoek om een concept-besluit op te stellen.	no. 125
26 Maart 1838	Brief van Van Appeltere aan den Minister van Justitie ten geleide van twee ontwerpen van besluit.	no. 126
27 Maart 1838	Promemorie van den Minister van Justitie ten geleide van twee ontwerpen van besluit.	no. 127
27 Maart 1838	Bijlage bij het vorige stuk: ontwerp-besluit no. 1.	no. 128
27 Maart 1838	Idem: ontwerp-besluit no. 2.	no. 129
8 April 1838	Missive van den Secretaris van Staat aan den Minister van Justitie met verzoek om beoordeeling van ontwerp-besluit A.	no. 130
8 April 1838	Bijlage bij het vorige stuk: ontwerp-besluit A.	no. 131
April 1838	Promemorie van den Minister van Justitie ter afwijzing van ontwerp-besluit A.	no. 132
11 April 1838	Brief van J. Vermeulen te Utrecht aan den Kerkeraad der Afgescheiden gemeente aldaar met klachten over Ds Scholte.	no. 154
10 Mei 1838	Brief van den Gouverneur van Utrecht aan den Minister van Eeredienst over „tweedragt in het vijandelijk kamp".	no. 155
18 Mei 1838	Rapport van den Minister van Justitie over oneenigheid onder de Afgescheidenen te Utrecht.	no. 156
Mei 1838	Nota van den Secretaris van Staat over de laatste promemorie van den Minister van Justitie.	no. 133
21 Mei 1838	Missive van den Secretaris van Staat aan den Minister van Justitie in zake bovenstaande nota en de kwestie van erkenning van een gemeente te Amsterdam in het algemeen.	no. 134
25 Mei 1838	Nota van den Minister van Justitie ter beantwoording van de vorige missive.	no. 135
11 Juni 1838	Verslag van den Gouverneur van Noordholland over een onwettige godsdienstoefening op Urk.	no. 160
12 Juni 1838	Missive van het Classicaal Bestuur van Hoorn in zake den treurigen toestand op Urk.	no. 161
24 Juni 1838	Adres van Ds P. J. ter Plegt te Urk aan den Minister van Eeredienst met klachten over den toestand op Urk en verzoek om overplaatsing.	no. 162
29 Juni 1838	Brief van Pape aan Janssen over strubbelingen onder de Afgescheidenen.	no. 157

7 Juli	1838	Rapport van den Minister van Staat Van Gennep in zake de eventueele erkenning van een gemeente der Afgescheidenen te Amsterdam.	no. 136
7 Juli	1838	Concept-besluit, ontworpen door Van Gennep.	no. 137
10 Juli	1838	Rapport van den Burgemeester van Loosdrecht over een tegen hem ingediende klacht van Ds Scholte wegens willekeurig optreden.	no. 150
13 Juli	1838	Rapport van den Gouverneur van Noordholland over de moeilijkheden op Urk.	no. 163
14 Juli	1838	Brief van Van Gennep aan den Secretaris van Staat ten geleide van een tweede concept-besluit.	no. 138
14 Juli	1838	Tweede concept-besluit, ontworpen door Van Gennep.	no. 139
30 Juli	1838	Bericht van den Officier van Justitie te Leiden over godsdienstoefeningen der Afgescheidenen aldaar.	no. 165
1 Aug.	1838	Rapport van den Minister van Justitie over het rapport van Van Gennep en de door hem ontworpen concepten van besluit.	no. 140
6 Aug.	1838	Nader bericht van den Officier van Justitie te Leiden over godsdienstoefeningen der Afgescheidenen aldaar.	no. 166
9 Aug.	1838	Brief van Ds W. B. Barends te Willemstad aan Janssen, voornamelijk over de houding van den eersten wethouder Dane.	no. 151
10 Aug.	1838	Missive van den Minister van Binnenlandsche Zaken aan den Minister van Eeredienst betreffende de moeilijkheden op Urk.	no. 164
20 Aug.	1838	Verder bericht van den Officier van Justitie te Leiden in zake de godsdienstoefeningen der Afgescheidenen aldaar.	no. 167
23 Aug.	1838	Rapport van den Minister van Eeredienst betreffende de godsdienstoefeningen te Leiden.	no. 168
4 Sept.	1838	Rapport van den Minister van Justitie betreffende de godsdienstoefeningen te Leiden.	no. 169
10 Sept.	1838	Bericht van den Officier van Justitie te Leiden over de door de autoriteiten verboden godsdienstoefeningen aldaar.	no. 170
12 Sept.	1838	Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken in verband met den voortgang van de godsdienstoefeningen te Leiden.	no. 171
28 Juli/14 Sept.	1838	Rapporten van de Ministers van Eeredienst en van Justitie in zake de klacht van Ds Scholte over het willekeurig optreden van den Burgemeester van Loosdrecht.	no. 152

19 Sept.	1838	Rapport van den Minister van Eeredienst in zake de verboden godsdienstoefeningen te Leiden.	no. 172
24 Sept.	1838	Rapport van den Minister van Justitie in zake de verboden godsdienstoefeningen te Leiden.	no. 173
25 Sept.	1838	Brief van Pape aan Janssen over de verhindering van een avondmaalsviering der Afgescheidenen te Veen.	no. 158
9 Nov.	1838	Brief van Pape aan Janssen over de weigering van Ds Scholte om aan een uitgeschreven danken bededag medewerking te verleenen.	no. 159
15 Dec.	1838	Vrijspraak van de Rechtbank van Brielle in een zaak van Ds Scholte c.s.	no. 174
23 Dec.	1838	Procesverbaal ter zake van de ontbinding van een godsdienstoefening onder leiding van Ds Scholte te Utrecht.	no. 175
26 Dec.	1838	Aanklacht van Ds Scholte tegen den Officier van Justitie en een politieagent te Utrecht wegens aantasting van de onschendbaarheid van domicilium.	no. 176
28 Dec.	1838	Missive van den Procureur Generaal te Utrecht aan den Minister van Justitie over de aanklacht van Ds Scholte.	no. 177
31 Dec.	1838	Adres van Ds Scholte c.s. aan den Koning ter aanbeveling van een adres om erkenning van een Christelijke Afgescheidene gemeente te Utrecht.	no. 178
2 Jan.	1839	Antwoord van den Minister van Justitie aan den Procureur Generaal te Utrecht in zake de aanklacht van Ds Scholte.	no. 179
4 Jan.	1839	Missive van den Minister van Justitie aan den Minister van Eeredienst in zake de gerechtelijke vervolging van Ds Scholte c.s. te Utrecht.	no. 180
begin Jan.	1839	Nota van Van Appeltere betreffende het adres van de Utrechtsche Afgescheidenen.	no. 181
10 Jan.	1839	Voorloopig rapport van den Minister van Eeredienst in zake het adres der Utrechtsche Afgescheidenen.	no. 182
7 Febr.	1839	Rapport van den Minister van Eeredienst over de conferentie met Ds Scholte, met voorstel tot toelating van een Christelijke Afgescheidene Gemeente te Utrecht.	no. 183
10 Febr.	1839	Rapport van den Minister van Justitie in zake de voorgestelde toelating van een Christelijke Afgescheidene Gemeente te Utrecht.	no. 184

28 Febr. 1839	Adres van den Kerkeraad der Christelijke Afgescheidene Gemeente te Utrecht aan den Koning, met verzoek om den weg tot toelating voor hun geloofsgenooten gemakkelijk te maken.	no. 185
7 Maart 1839	Missive van den Procureur Generaal in Noordbrabant aan den Minister van Justitie over den invloed van de toelating van een gemeente te Utrecht.	no. 186
9 Maart 1839	Rapport van den Minister van Eeredienst in zake het adres uit Utrecht.	no. 187
15 Maart 1839	Circulaire van den Minister van Justitie aan de rechterlijke autoriteiten om de godsdienstoefeningen der Afgescheidenen te blijven vervolgen.	no. 188
26 Maart 1839	Brief van Ds Scholte aan den Gouverneur van Noordholland ter begeleiding van een adres om toelating uit Hilversum.	no. 189
4 April 1839	Rapport van den Burgemeester van Hilversum over een adres om toelating.	no. 190
8 Mei 1839	Rapport van den Minister van Eeredienst ter afwijzing van het adres uit Hilversum.	no. 191
27 Mei 1839	Rapport van den Minister van Justitie ter afwijzing van het adres uit Hilversum.	no. 192
17 Juni 1839	Advies van den Raad van State tot aanhouding van de beslissing op het adres uit Hilversum.	no. 193
22 Juli 1839	Rapport van den Minister van Eeredienst ter bestrijding van vorenbedoeld advies.	no. 194
2/10 Aug. 1839	Rapport van den Minister van Eeredienst, met naschrift van den Minister van Justitie, betreffende de toelating van een gemeente te Groningen.	no. 195
10 Jan. 1840	Advies van den Raad van State tot ruime toepassing van de toelatingsbepalingen.	no. 196
11 Febr. 1840	Rapport van den Minister van Eeredienst ter bestrijding van vorenbedoeld advies.	no. 197
14 Febr. 1840	Bericht van den Burgemeester van Bunschoten in zake „een geest van bijzonderen godsdienstijver" aldaar.	no. 199
15 Febr. 1840	Missive van den Gouverneur van Utrecht aan den Minister van Eeredienst in verband met bovengenoemd schrijven.	no. 200
21 Febr. 1840	Rapport van den Minister van Justitie ter bestrijding van het advies van den Raad van State d.d. 10 Januari.	no. 198

28 Febr. 1840	Procesverbaal van den Burgemeester van Bunschoten in zake de verwijdering van ongewenschte vreemdelingen.	no. 201
5 Maart 1840	Bericht van den Commissaris van Politie te Amersfoort over aldaar tegen de Afgescheidenen gepleegde baldadigheden.	no. 202
6 Maart 1840	Verzoek van den Procureur Generaal te Utrecht aan den Officier van Justitie te Amersfoort om vertrouwelijke inlichtingen over de situatie te Bunschoten.	no. 203
9 Maart 1840	Procesverbaal in zake gebeurtenisen te Bunschoten met klachten over het optreden van militairen.	no. 204
10 Maart 1840	Procesverbaal in zake gebeurtenissen te Bunschoten met klachten over het optreden van Afgescheidenen.	no. 205
10 Maart 1840	Bericht van den Burgemeester van Bunschoten aan den Gouverneur over de gebeurtenissen aldaar met verzoek om instructies.	no. 206
16 Maart 1840	Missive van den Gouverneur van Utrecht aan den Minister van Eeredienst met betrekking tot Bunschoten.	no. 207
26 Maart 1840	Rapport van den Procureur Generaal te Utrecht aan den Minister van Justitie over de situatie te Bunschoten.	no. 208
13 April 1840	Missive van den Minister van Eeredienst aan den Gouverneur van Utrecht in zake Bunschoten	no. 209
9 Juli 1840	Rapport van den Procureur Generaal te 's Gravenhage in verband met tegen Ds Baaij van Leerdam ingestelde rechtsvervolgingen.	no. 210
17 Aug. 1840	Missive van den Zaakgelastigde van Hannover aan den Minister van Buitenlandsche Zaken in zake het optreden van Ds De Cock in Bentheim.	no. 211
29 Aug. 1840	Missive van den Minister van Justitie aan den Minister van Buitenlandsche Zaken in zake het optreden van Ds De Cock in Bentheim.	no. 212
26 Oct. 1840	Rapport van den Procureur Generaal te 's Gravenhage aan den Minister van Justitie over de voortzetting der godsdienstoefeningen te Leerdam.	no. 213
24 Nov. 1840	Circulaire van den Secretaris van Staat aan de Gouverneurs met last tot opheffing van inkwartieringsmaatregelen.	no. 214
26 Nov. 1840	Rapport van den Minister van Eeredienst in zake een adres van Ds De Cock c.s. om onbeperkte vrijheid voor alle Afgescheidenen.	no. 215

27 Dec.	1840	Missive van den Secretaris van Staat aan de Ministers van Justitie en van Financiën met last om de executie van vonnissen wegens godsdienstige samenkomsten op te schorten.	no. 216
1 Jan.	1841	Rekwest van Ds G. Baaij te Leerdam om verhindering van den executorialen verkoop zijner goederen, ontheffing van boeten en vrije godsdienstoefening.	no. 217
3 Jan.	1841	Verslag van den Gouverneur van Noordholland in zake een door den Officier van Justitie te Alkmaar verstrekten last tot ontbinding van godsdienstige bijeenkomsten te Den Helder.	no. 218
4 Jan.	1841	Missive van den Directeur van het Kabinet des Konings aan den Minister van Justitie met last om alle gerechtelijke vervolgingen wegens godsdienstige bijeenkomsten op te schorten.	no. 219
4 Jan.	1841	Idem met last voor den Officier van Justitie te Alkmaar om de door hem genomen maatregelen „dadelijk te schorsen".	no. 220
4 Jan.	1841	Rapport van den Raad van State in zake grootere vrijheid voor de Afgescheidenen.	no. 221
4 Jan.	1841	Missive van den Directeur van het Kabinet des Konings aan den Minister van Eeredienst met opdracht om een besluit te ontwerpen in den geest van het rapport van den Raad van State, respectievelijk een reeds in aanmerking gebracht ontwerp formeel te toetsen.	no. 222
5 Jan.	1841	Memorie van Ds Scholte aan den Koning in zake de oplossing van de hangende moeilijkheden.	no. 235
7 Jan.	1841	Missive van den Minister van Eeredienst aan den Minister van Justitie met verzoek om confidentieele mededeeling van zijn gevoelen. Antwoord in margine.	no. 223
8 Jan.	1841	Rapport van den Minister van Eeredienst in zake het in aanmerking gebrachte ontwerpbesluit.	no. 224
20 Jan.	1841	Missive van den Minister van Eeredienst aan den Minister van Justitie in zake drie vragen van den Gouverneur van Zuidholland.	no. 225
12 Febr.	1841	Antwoord van den Minister van Justitie op vorengenoemde missive.	no. 226
12 Febr.	1841	Missive van den Minister van Justitie aan den Koning over de noodzakelijkheid om het recht weer zijn loop te laten.	no. 227

24 Mei	1841	Missive van den Directeur van het Kabinet des Konings aan de Ministers van Justitie en van Eeredienst met bezwaren tegen de voorgestelde afwijzing van verzoeken om gratie.	no. 228
8 Juni	1841	Schrijven van den Procureur Generaal bij den Hoogen Raad aan den Minister van Justitie met verzoek om inlichtingen.	no. 229
22 Juni	1841	Adres van den Kerkeraad der Christelijke Afgescheidene gemeente te Utrecht aan den Koning in verband met het optreden der Synode van Amsterdam.	no. 236
26 Juni	1841	Adres van Ds Scholte aan den Koning in verband met het optreden van de Synode van Amsterdam en ter aanbeveling van een algeheele scheiding van kerk en staat.	no. 237
14 Juli	1841	Rapport van den Minister van Eeredienst in zake de door Ds Scholte c.s. ingediende adressen in verband met het optreden der Synode van Amsterdam.	no. 238
15 Juli	1841	Rapport van den Minister van Eeredienst in zake Scholte's idee van volkomen scheiding van kerk en staat.	no. 239
19 Aug.	1841	Missive van den Minister van Financiën aan den Minister van Justitie betreffende de executie van vonnissen.	no. 230
7 Sept.	1841	Rapport van den Minister van Justitie in zake onderscheidene verzoeken om gratie.	no. 231
16 Oct.	1841	Rapport van den Minister van Justitie betreffende de executie van vonnissen.	no. 232
8 Nov.	1841	Rapport van den Raad van State ter afwijzing van verzoeken om remissie van reeds betaalde boeten.	no. 233
4 Jan.	1842	Nota van den Secretaris en Adviseur Janssen in zake het minimum aantal meerderjarigen, benoodigd voor de vorming van een gemeente.	no. 234
9 Nov.	1842	Circulaire van den Minister van Financiën aan de Gouverneurs ter wegneming van misverstand in zake executie van vonnissen wegens ongeoorloofde godsdienstige bijeenkomsten bij lijfsdwang.	no. 240
21 Nov.	1842	Rapport van den Minister van Eeredienst in zake adressen van den Kerkeraad der Hervormde gemeente van Benthuizen.	no. 241
27 Jan.	1843	Rapport van den Minister van Justitie in zake het optreden van de Rechtbank van Goes en de noodzaak van executie bij lijfsdwang.	no. 242

16 Maart 1843	Missive van den Minister van Eeredienst aan den Minister van Justitie in zake het voortdurende optreden van Ds Ledeboer.	no. 243
1 April 1843	Antwoord van den Minister van Justitie op bovengenoemde missive.	no. 244
25 Juli 1843	Adres van den Burgemeester van Benthuizen aan den Minister van Justitie in zake het optreden van Ds Ledeboer.	no. 245
10 Aug. 1843	Rapport van den Officier van Justitie te Leiden in verband met het adres van den Burgemeester van Benthuizen.	no. 246
9 Sept. 1843	Missive van den Minister van Justitie aan den Minister van Financiën in verband met het adres van den Burgemeester van Benthuizen.	no. 247
29 Jan. 1846	Missive van den Gouverneur van Utrecht aan den Minister van Eeredienst in zake al dan niet stipte toepassing der wet ten aanzien van godsdienstige bijeenkomsten bij Mevr. Zeelt te Baambrugge.	no. 248
2 Febr. 1846	Missive van den Minister van Eeredienst aan den Minister van Justitie over de wenschelijkheid om de verbodsbepalingen tegen niet geautoriseerde conventikelen streng te handhaven.	no. 249
10 Febr. 1846	Rapport van den Procureur Generaal in Utrecht over zijn bedoeling om ten aanzien van ongeoorloofde godsdienstige bijeenkomsten de wet met voorzichtigheid te handhaven.	no. 250
14 Febr. 1846	Missive van den Minister van Justitie aan den Minister van Eeredienst in zake de vervolging van de godsdienstige bijeenkomsten te Baambrugge.	no. 251
23 Febr. 1846	Missive van den Minister van Eeredienst aan den Minister van Justitie in zake het onwettig optreden van Ds Zonne.	no. 252
28 Maart 1846	Rekwest van Mevrouw Zeelt te Baambrugge aan den Koning om vrijheid tot het houden van godsdienstoefeningen in haar huis.	no. 253
14 April 1846	Rapport van den Minister van Eeredienst ter afwijzing van het verzoek van Mevr. Zeelt.	no. 254
29 Jan. 1847	Adres van Ds S. van Velzen aan den Koning over verschillende aangelegenheden.	no. 255
17 Febr. 1847	Rapport van den Minister van Eeredienst in zake het adres van Van Velzen.	no. 256
17 Maart 1847	Nader adres van Ds S. van Velzen aan den Koning.	no. 257
14 April 1847	Nader rapport van den Minister van Eeredienst.	no. 258

21 Maart	1850	Missive van den Gouverneur van Zuidholland aan den Minister van Justitie en a. i. van Eeredienst in zake de bijeenkomsten van een niet-erkende gemeente te 's Gravenhage.	no. 259
24 Juli	1850	Antwoord van den Minister op bovengenoemde missive.	no. 260
13 Aug.	1850	Nader antwoord van den Minister, met opmerking dat het niet noodig is dergelijke bijeenkomsten te bemoeilijken.	no. 261
1 Oct.	1851	Adres van de Provinciale Synode van Overijsel en Gelderland aan den Koning met verzoek om opheffing van de Koninklijke Besluiten van 1836 en 1841.	no. 262
4 Oct.	1852	Rapport van den Minister van Financiën en a. i. van Eeredienst met advies tot gedeeltelijke intrekking van het K. B. van 1841.	no. 263
17 Juni	1854	Adres van de Synode der Chr. Afgesch. Geref. Kerk aan den Koning met verzoek om evenredige bijdragen uit 's rijks kas.	no. 264
21 Sept.	1857	Rapport van den Minister van Eeredienst ter afwijzing van een adres om erkenning als Chr. Afgesch. Gereformeerde Kerk.	no. 265
11 Dec.	1858	Adres van de Synodale Commissie der Chr. Afgesch. gemeenten om erkenning als Chr. Afgesch. Gereformeerde Kerk.	no. 266
18 Nov.	1863	Missive van den Commissaris des Konings in Noordholland aan den Minister van Justitie in zake een verzoek om erkenning van een Chr. Afgesch. gemeente te Haarlem.	no. 267
5 Dec.	1863	Antwoord van den Minister van Justitie: kennisgeving van bestaan is voldoende.	no. 268
19 Nov.	1869	Adres van de Synodale Commissie der Chr. Geref. Kerk aan den Koning ter kennisgeving van het bestaan van de Christelijke Gereformeerde Kerk in Nederland.	no. 269

REGISTER VAN PERSONEN EN PLAATSEN.

Met een * zijn aangeduid de bladzijden, waar een biografische aanteekening over den betreffenden persoon te vinden is. Een (2) achter den naam beteekent, dat onder dien naam twee verschillende personen zijn geregistreerd. Personen met dubbelen achternaam zijn steeds onder hun eersten naam opgenomen.

A

Aa, A. J. van der, I, 57
Aagtekerke, III, 162
Aalburg, I, 294, 305; II, 89, 422, 428, 502; III, 33, 44; IV, 139
Aalst, II, 191, 373, 554; III, 40, 41, 158, 163; IV, 137, 439
Aalsum, III, 171
Aalten, II, 321; III, 158
Aarlanderveen, III, 69, 167, 417
Abbring, A. L., I, 334
Abcoude, III, 160; IV, 470, 471, 472, 474
burgemeester van —, IV, 470, 472, 476
Abel, H. J., III, 109
Abresch, F. I., I, 244
Abresch, F. L., I, 244
Abresch, Mej., I, 244
Achterhoff, H. J., I, 330
Achtkarspelen, III, 98; IV, 27, 375, 377
Achttienhoven, III, 393; IV, 107
Adema, L., I, 54, 55
Adema, T. A., III, 95-97
Adolfs, J., II, 112
Adorp, I, 133, 275-277; II, 555; III, 178.
Adriani, M. J., II, 238*
Aebinga van Humalda, I., I, 56*
Aengwirden, II, 238; III, 107-111; IV, 27
grietman van —, III, 107*-111
Aikema, H. A., I, 286
Aikema, M. H., I, 286
Akkerman, A., III, 461
Akkerwoude, III, 171
Alfering, H., II, 546*
Algra, S. G., III, 100
Alkema, A. J., I, 335
Alkmaar, II, 305, 410, 543; III, 164, 205; IV, 320, 415, 416
commissaris van politie te —, IV, 415
officier van Justitie te —, III, 205, 210; IV, 415, 416
Almkerk, I, 116, 223, 293, 294; II, 172, 184, 197, 198, 201-209, 296, 306, 310, 325, 412, 415, 420, 424, 428, 492-498, 503-511, 526; III, 13, 15, 19-26, 29, 30, 35, 37, 41, 43, 179, 180, 405-410, 413, 416-418; IV, 81, 99, 136, 139, 218, 375, 386, 412, 510
burgemeester van —, I, 293; II, 197, 198, 207, 296, 510, 511; III, 23, 29, 40, 410, 417, 418
Alphen, III, 166; IV, 464, 465
Alphen, J. van, III, 229-233
Alpherts-Wentink, Wed. D., III, 61, 68
Altforst, II, 324; III, 49.
Ambrosius, II, 424, 428, 493, 510, 511
Ambt Hardenberg, III, 136-138; IV, 103, 106, 107, 117, 289
burgemeester van —, III, 136, 137; IV, 102*
Ambt Vollenhove, III, 175
Ameide, II, 371, 404; III, 168; IV, 20
Amelander, B. J., III, 100
Amersfoort, I, 251; III, 161, 205, 215, 217; IV, 112, 278, 336, 392, 397-399, 439

Amersfoort, commissaris van politie te, IV, 392
officier van Justitie te —, III, 205, 207, 208, 210; IV, 278, 393, 398
Ammers, E. van, III, 165
Amorie van der Hoeven, A. des, I, 167
Ampt, A., IV, 118-122*-128, 130
Amshof, M. A., II, 515
Amsterdam, I, 20, 42, 43, 61, 65-67, 69, 70, 72-77, 81, 84, 93, 108-110, 114, 134, 135, 161, 195, 222, 256, 257, 265, 341; II, 59, 61, 87, 106, 164, 183, 184, 246, 255, 310, 314, 408, 418, 450, 477, 497, 498, 501, 507, 527, 538-543, 553; III, 33, 43, 44, 50, 68-70, 93, 112, 152-155, 163, 164, 183, 188, 198, 202-209, 215-221, 229, 232, 237-246, 250-258, 261, 262, 266, 273-280, 283, 284, 289, 290, 297-301, 304, 309, 319-322, 325-353, 358, 359, 364-369, 373-390, 395, 412, 436, 463; IV, 1, 4-8, 10, 12, 21, 39, 52, 113, 114, 123, 124, 130, 141-160, 165, 166, 170-177, 185, 194, 195, 203, 206-217, 223-229, 234, 236, 241, 245-270, 279, 311, 363, 364, 367, 370, 372, 376, 412, 436, 438, 439, 441, 443, 445, 446, 470, 472-475, 481-484, 486-488, 498, 502, 506, 509, 510.
burgemeester van —, II, 539*, 541; III, 238, 240*-244, 321, 322, 325-338, 341-347, 351, 352, 358, 373-376; IV, 2, 5, 6, 8-12, 15, 16, 19, 35, 36, 39, 40, 143-148, 151, 155, 156, 159, 160, 206, 213-215, 222, 224, 235
commissaris van politie in het 2e kanton te —, III, 346, 347; IV, 163, 164
commissaris van politie in het 3e kanton te —, IV, 150, 155
commissaris van politie in het 4e kanton te —, III, 204, 252, 323, 324, 327, 345, 346, 351, 384; IV, 149, 150, 154-156, 160-164, 175
directeur van politie te —, I, 65, 66, 68, 70, 74, 76, 79, 100, 109, 110; III, 240, 244, 252, 322, 323, 329, 338, 346, 347, 364-369, 377, 383, 384; IV, 147, 152, 156, 161-165
officier van Justitie te —, III, 152, 154, 202*, 204, 210, 243, 244, 250, 251, 254, 255, 257, 327, 329, 337-341 347-349, 364, 367, 377, 383; IV, 145, 154-156, 161-163, 165, 175
secretaris van —, II, 539*, 541; III, 240, 322, 373; IV, 151
Anbeek, A., III, 207
Andel (N.-Br.), I, 133, 134; II, 412; III, 26, 27, 179
Andel, G. van, II, 72-74, 90, 102, 103, 181, 309, 310, 313; III, 32
Andel Hz., J. van, IV, 498, 499
Andriessen, B., III, 246-257; IV, 361-363, 366, 368, 370, 379, 384
Andriessen, J., II, 340*, 549; III, 95, 100, 170
Andijk, I, 223; III, 165
Anjewierden, D. H., I, 286
Anjewierden, H. D., I, 286
Anjum, I, 150; II, 212, 550; III, 83, 171, 172
Ankeveen, IV, 282
Anlo, II, 534; III, 180
Antwerpen, II, 302; III, 399
Apeldoorn, III, 55-57, 59-62, 65, 69, 157, 279; IV, 72, 168, 402
burgemeester van —, III, 60, 62*
Appelscha, II, 343; III, 173
Appeltere, A. W. van, II, 399; III, 3, 6*, 28, 30, 33, 290, 304, 309, 311; IV, 179, 198, 201-204, 210-212, 246, 247, 302, 343
Appingedam, I, 131, 136, 138, 245, 247, 275, 276, 288, 311, 320; II, 33, 45, 47, 50, 52, 56, 59-62, 66, 85, 107, 136, 140, 142, 175, 182, 186, 193, 198, 201, 202, 207, 210, 211, 226, 228, 229, 247, 254, 285, 298, 353, 354, 444, 530, 532, 533, 553, 557, 559; III, 177; IV, 333, 510
inspecteur der belastingen te —, I, 245-250
officier van Justitie te —, I, 134, 279-282, 287-289, 307-309; II, 4, 6-8, 10*, 11, 14-18, 30, 31, 33, 38-41, 47-51, 53, 55, 59, 212, 228-

230, 244-247, 285, 530-532, 557, 558
Arkel, W. van, III, 42, 318
Arkema, G. J., I, 334
Arnhem, I, 53, 57, 70, 71, 109, 140, 159-164, 196, 202-206, 238, 243, 244, 262; II, 75, 82-86, 363, 368, 369, 372, 376-380, 383, 386, 390, 391, 402, 461, 467, 482, 489; III, 36, 60, 68, 69, 72, 157, 205, 215, 219, 221, 278, 280, 282, 283, 322; IV, 72, 85, 87, 106, 134, 135, 171, 219, 490, 492, 494, 498, 499
officier van Justitie te —, III, 59, 205, 210
provinciaal commandant te —, II, 368, 376, 378, 380
Arntzen, G. H., II, 326*; III, 416
Arum, III, 65
Asperen, II, 398, 403-405, 424; III, 3, 31, 168; IV, 20
burgemeester van —, II, 398, 405
Asperen, W. van, III, 438, 446, 447, 456
Assen, I, 235, 236, 253, 329, 337-339; II 109, 110, 115, 120-123, 139-143, 146-149, 153, 155, 158-162, 168, 228, 251-263, 266-268, 459, 460, 533, 534, 554; III, 180, 461-465; IV, 20, 412
burgemeester van —, II, 155*; III, 462
officier van Justitie te —, II, 113*, 120, 143, 144, 147, 148, 151, 155, 162, 250, 252, 259, 260, 268
Asser, C., II, 477*, 490; III, 215
Athene, IV, 274
Augsbuur, III, 79
Augustini, II, III, zie Luberti Augustini
Augustinusga, I, 234; II, 521; III, 79, 81, 171
Aurich, I, 228, 229
Avereest, III, 174
Avershorn van Nauta, G. A., II, 332*, 336
Axel, I, 1-12, 15-23, 26-32, 36, 40-52, 59, 72; II, 20, 74, 101; IV, 439, 440
burgemeester van —, I, 5, 15-19
vrederechter te —, I, 5, 6

B

Baalen, J. van, III, 174
Baambrugge, I, 180; III, 160, 393; IV, 469-477
burgemeester van —, IV, 470, 472, 476
Baanstra, J., III, 377
Baardwijk, III, 36, 179
Baarland, IV, 439
Baarn, III, 161, 248
Baas, A. R., I, 343
Baas, H. R., I, 342
Baas, I., IV, 394-396
Baas, R. B., I, 243
Baay, G., IV, 388, 401, 402*, 407, 412-415, 425
Baayens, A., II, 72-74, 102, 103, 181
Babyloniënbroek, II, 189, 422, 423; III, 179
Backer, A., III, 209, 256; IV, 166
Backer, W. J., II, 539*, 541; III, 240, 322, 373; IV, 151
Backer, J. de, IV, 46-48, 50
Backring, A. J., I, 342, 343
Baerdt van Sminia, Jhr. H., III, 113*
Baflo, I, 137; II, 6, 7, 33
Baggerman, L., IV, 428
Bähler, C. D. L., I, 240
Bähler, L. H., I, 72*
Bakker, Wed. A., III, 425, 427, 428, 435
Bakker, A. G., IV, 431-433
Bakker, D. H. (2), I, 343
Bakker, G., III, 431
Bakker, H., II, 67, 111, 113
Bakker, J., II, 34, 38
Bakker, J. E., I, 342
Bakker, J. R., I, 342
Bakker, K., III, 427
Bakker, P. J., I, 330
Bakker, T. E., I, 342
Balen, C. van, II, 371, 374, 392, 403; III, 43, 44
Balk, I, 227
Balkenende, P., I, 15, 26, 36
Ballo, II, 258
Barel, A., I, 122
Barendrecht, II, 506; III, 165
Barends, W. B., IV, 296, 297*

Barger, J., IV, 161
Barkema, K. J., I, 242, 269, 330; II, 2, 10-12, 218
Barneveld, I, 164, 170, 348; IV, 274
Barneveld, J. van, III, 393, 394
Barradeel, III, 98; IV, 27, 375
Bartels, Z., I, 335
Bartstra, S. D., I, 150
Bassacour Caan, J. de la, III, 5*
Batavia, III, 63
Batema, R. V., I, 330
Bath, III, 163
Baumhauer, W. T. van, III, 5*; IV, 336, 338, 339, 341, 342, 346, 392, 393, 398, 400
Bazuin, H., I, 245, 308, 309, 317, 319; II, 5*, 15, 17, 30, 34, 35, 41, 42, 227-229, 243
Beausar, A. T., I, 114*, 116, 125; III, 7-16, 18
Beausar, I., III, 16*
Beck, III, 348
Beckeringh, A., II, 28, 33-39*-42, 146
Beckeringh, R., I, 335
Becking, J. W., I, 150*
Bedet (of: Bedit), L. G., II, 297, 423
Bedum, I, 132, 134, 241; II, 9, 212; III, 178
Beek, B. van, II, 94
Beek, G. van der, I, 302-304; II, 72-74, 78, 90, 102-105, 173, 181, 324, 421, 501
Beek, G. G. van der, II, 403
Beek, H. van der, II, 422
Beekbergen, III, 55, 59, 61, 65, 68, 157
Beens, H., I, 342
Beers, I, 327
Beerta, II, 238
Beest, II, 370, 373; III, 158
Beest van Andel, van, II, 290
Beets, H., I, 167; II, 255
Beets, J., I, 339
Beeu(w)ke(r)s, L., IV, 121, 129, 130, 132
Begeman, S. H. A., II, 160*, 258, 266
Begram, P. L., II, 397*, 398; III, 389, 438, 439, 445-449, 455
Beilen, II, 160, 257, 556; III, 180; IV, 505
Bekerke, zie Biggekerke
Bekius, F., II, 514
Bekkers, J., II, 299-300
Bemmelen, A. L. van, IV, 282*
Bennebroek, I, 57; IV, 510
Benningbroek, I, 222
Benschop, III, 160
Benthem, J. G., I, 339
Benthem, L., I, 339
Benthem Reddingius, G., I, 231, 234, 235*-237, 243, 252, 253, 267, 268, 329, 333, 336, 338, 340, 341; II, 141, 142, 147, 149, 155-157, 160-163, 253-255, 258, 266-268, 533, 534; III, 70, 461-465; IV, 21
Benthuizen, III, 166; IV, 439, 450-458, 460-464, 466, 467
burgemeester van —, IV, 458-463, 466
Bentinck, B. H. baron, I, 112, 128*
Berch van Heemstede, Jhr I. Cremer van den, IV, 499
Berens, B., I, 330
Berg, J. van den, I, 340
Berg, K. van den, III, 176
Berg de Jonge, K. van den, II, 274, 277, 278
Bergambacht, II, 297; IV, 20
Bergen, J. van, II, 423
Bergen op Zoom, II, 403; III, 179
Bergh, Wed. van den, II, 290-292, 296, 299
Berghuis, W. K., II, 555
Bergum, III, 88, 169
Bergsma, G. H., I, 286
Bergsma, J. J., IV, 45*
Berkel, III, 79
Berkhout, II, 191
Berlicum, III, 87, 260, 264, 275, 281
Bern, IV, 228
Berrevoets, N., I, 36
Besselingh, H. N., II, 555
Best, C. J., IV, 132
Betterwird, I, 55
Beukema, J. J. (2), I, 242, 269, 270, 272, 314, 318, 330, 331; II, 2, 10-12, 34, 218, 242, 442, 459, 555
Beukema, K. M., I, 314
Beukers, J., IV, 108, 109, 112, 113,

117, 168, 169, 278, 391
Beukers, W., IV, 394-396
Beusekom, G. van, II, 363, 364*
Beusekom, P. van, IV, 362
Beverwijk, I, 164
Beverwijk, G. van, II, 76, 583*
Beijeren, N. van, IV, 129
Bezoijen, II, 183, 415, 428; III, 179
Bie, De, IV, 150, 151
Bie, A. de, III, 180
Biert, P., III, 225
Bierum, II, 212; IV 510
Biervliet, III, 163
Biesheuvel, J., IV, 358
Biesheuvel, A. van den, II, 307, 422
Bieveld, C. D., I, 343
Biezelinge, II, 183
Biezen (Biessen), H. van der, III, 161, 207, 386; IV, 304
Biggekerke, I, 221, 222, 293; II, 191, 500; III, 29, 52, 53, 162, 360; IV, 50, 52, 95, 439
Bilderdijk, W., I, 64*, 67, 70, 74, 105; II, 347; III, 209, 261; IV, 191
Bildt (De), III, 161, 396
Bildt, (Het), IV, 27, 31, 375
Binkes, Chr., III, 116*
Birdaard, II, 550; III, 79, 80, 83, 171; IV, 376, 378
Bisschop, D., IV, 125*
Bisschop, W., IV, 125
Bladel, II, 323
Blank, III, 324
Blaricum, I, 109
Blarkom, J. van, II, 104, 105, 168, 194, 195, 295-301, 412, 414, 416, 417, 426, 508, 511; III, 10, 11, 14, 228, 407, 410; IV, 79, 358
Bleeuwanus, A., IV, 284, 285
Blessum, I, 150
Bliek, W., I, 15, 27, 36
Blocq van Scheltinga, H. W. de, III, 112*, 113; IV, 25
Bloeij, M. de, I, 15, 26, 35
Bloeij, S. de, I, 15, 26, 36
Blok, J., I, 340
Blok, P. J., I, 98, 100
Blija, II, 550; III, 83, 100, 111, 171
Boccop, III, 168
Bodegraven, III, 164, 166; IV, 20, 439
Boekhold, B. M., I, 330
Boekhold, M., I, 331
Boekhout, P. M., II, 555
Boele, J., II, 308
Boeles, S., I, 334
Boelkema, D., I, 334
Boellaard, J. W., III, 43; IV, 137*, 138
Boellaard van Tuyl, D. B. H., IV, 137
Boer, A., I, 337
Boer, A. J., I, 343
Boer, H., III, 208, 209
Boer, H. A., I, 342
Boer, H. D., I, 339
Boer, J. J., (2), I, 342; II, 136, 141, 235, 555
Boer, M. J., I, 343
Boer, Joh. de, IV, 402, 472
Boer, J. C. de, II, 31, 136
Boer, M. G. de, II, 49
Boer, M. K. de, I, 343
Boere, A., III, 225, 419, 422
Boerema, J. A., I, 330
Boerema, H. J., I, 334
Boersma, Y. F., II, 339
Boere, H. D., II, 381
Bogaard, H., IV, 110
Bogaerde van ter Brugge, Jhr. A. J. L. baron van, II, 77, 79, 81-82*-84, 104, 105, 132-134, 164-168, 182, 187, 192-196, 203-209, 321, 322, 351, 356, 413, 416, 417, 420, 424, 504, 507, 508, 510; III, 10, 14, 25, 30, 35, 39, 40, 357, 381, 406-409, 411-415, 419-423, 450; IV, 77-79, 83, 85, 169
Bok, J. de, III, 418
Bok, W. (de), II, 372, 392, 403
Bokma, K., I, 294; III, 37, 40
Bolderman, J., II, 183*, III, 36
Bolding, R. B., I, 56
Bolheim, D. J., I, 331
Bolhuis, A. J., I, 286
Bolhuis, F. E. van, I, 285-287; II, 555
Bolhuis, H. van, II, 33*
Boll, A., II, 191
Boll, D., II, 181, 205
Boll, H., II, 94
Boll, J., II, 72-74, 90, 102, 103, 181
Boll, T., II, 90, 102, 103, 181, 189, 190
Boll, V. G. A., II, 77-79, 81, 82, 96,

102-105, 182, 203-205, 307, 308, 313, 321, 322-407, 408, 411-417, 420-426, 430; III, 41
Bolle, J., II, 423
Bolsward, I, 145-158, 205, 206; II, 98, 100; IV, 27, 375, 378
burgemeester van —, I, 147, 151-153, 156, 157
Bolt, A. I., I, 335
Bolt, G. van, I, 334
Bommel, (Den), I, 116; IV, 126, 289
Bommezijn, B. H., III, 36*, 37, 410
Bonema, L. J., I, 335
Boo, B. de, IV, 428
Boom, H., IV, 114
Boon, J. J., I, 343
Boon, L. J., I, 343
Boornbergum, I, 150; III, 87-90, 169; IV, 27
Boot, J. C., I, 164 *
Booy, H. A., II, 264
Bordes, T. C. de, II, 285*, 426; IV, 425, 426*
Bordes, W. J. de, III, 209, 210
Borg, J. ter, III, 261*
Borg, K. N. van der, I, 331
Borger, III, 120, 182; IV, 505
Borgesius, E. J., II, 258*
Borgh, R. K. van der, I, 343
Borgman, Wed. J., I, 331
Borgstein, D. G., I, 151*
Borneman, N., III, 94-96, 100, 105, 106, 117, 170
Borret, A. J., II, 475
Borsboom, N., I, 40, 50, 51*, 52
Borselen, IV, 439
Bos, A., I, 133
Bos, B. A., II, 149, 153, 253-255
Bos, E. F., II, 556
Bos, F. L., I, 2
Bos, G. K., I, 242, 296, 330; II, 2, 10-12, 218, 555
Bos, A. J., I, 334
Bos, J., I, 337; II, 115
Bos, J. G., I, 286, 332
Bos, J. K., I, 330
Bos, J. T., II, 556
Bos, K. J., I, 334
Bos, R. H., II, 260
Bos, W. J., II, 530
Bosch, L. E., II, 311
Bosch Kemper, J. de, III, 225*, 257, 289; IV, 340
Bösken, J. H., II, 198*, 207
Boskoop, III, 166, 167; IV, 439
Bosman, V. K., I, 334
Bosse, P. Ph. van, IV, 480, 494-496*, 508, 509
Bosveld, M., II, 261
Bottinga, J., I, 131-137, 340; II, 257, 258, 271-276
Boucnard, II, 509
Boukhoud, P. M., I, 342
Bouma, A. W., I, 332
Bouma, J. L., III, 109
Bouman, H., I, 163*
Bourisius van Idema, W. H., III, 107*, 111
Bousquet, D., III, 323
Bousquet, J., III, 323; IV, 126
Bouwkamp, W. J., I, 334
Bouwman, A. J., I, 335
Bouwman, H., III, 225; IV, 230
Bouwman, H. U., IV, 102, 107
Bouwman, M. J., I, 334
Bovenkarspel, II, 85
Bovensmilde, II, 111, 128, 130
Boxum, L., II, 260
Braal, De, IV, 95
Braam, W. C. van, IV, 86-89
Brakel, II, 366-368, 371-374, 392-403; III, 43, 44, 158; IV, 290
Brakel, W. à, I, 147
Brand, H. S., I, 337
Brand, J. F. C., IV, 292-295
Brand, W., IV, 282
Brand van Langerak en Cabaauw, J., III, 208, 209*, 210, 246, 255, 257; IV, 166
Brander, J. J., II, 556
Branderhorst, A., III, 412, 413; IV, 375
Branderhorst, J., III, 32; IV, 140
Branderhorst, J. J., II, 72-74, 77, 78, 90, 98, 99, 102, 103, 173, 176, 181, 189, 190, 205, 310-312, 323, 324, 403, 459, 501
Brandlichgt, J., I, 340
Brands, F. W., I, 56
Brandt, J. D., II, 543; III, 163, 239, 240, 252, 323, 364, 369, 377; IV, 2, 5, 6, 8-12, 17, 19, 35-42, 146, 161, 175, 177
Brandt, S. M. (Scholte —), II, 209, 382, 429, 498
Brandt, Wed., II, 541, 543

Brandt, Wed. J. D., III, 204, 245
Brantsen, D. W. G. J. H. baron, IV, 221*
Brasz, H., I, 70
Braunius Oeberius, H., I, 147, 151, 156
Breda, I, 72, 113-118, 125, 129, 298; II, 289, 294, 299-302, 315, 323, 324, 500; III, 9, 10, 53, 178, 223, 226-228, 418, 419; IV, 281
officier van Justitie te —, III, 10, 226-228, 423
Bredée, J. M., IV, 399*
Bredzee. J. C., I, 145, 148, 149, 154-158, 205
Bredzee, M., I, 150
Breede, I, 244; II, 409
Breskens, III, 163
Breugel, J. van, III, 412
Breugelen, J. van, IV, 358
Brielle, I, 220; III, 48, 168, 169; IV, 124, 331, 332, 340
Broek (Fr), III, 173
Broek, A. van den, IV, 428
Broek, G. van den, IV, 114
Broek op Langendijk, II, 110
Broeke, E. van den, I, 15, 26, 35
Broeke, J. ten, I, 337; II, 115
Broekema, T. S. (2), I, 343
Broekema, T. S., II, 555
Broeksma, C., I, 337; II, 253
Broer, J., II, 308
Broes, W., I, 109*-111, 121, 255-265; III, 146, 281, 300, 301
Broese, II, 500
Brombacker, IV, 52
Brommer, A. J., I, 337, 339
Bronbeek, III, 36
Brongers, H. H., II, 33*
Brongers, P., II, 556
Brooklander, W. H., I, 343
Brouwenaar, C., I, 35
Brouwer, J. R., II, 141
Brouwer, H. D., I, 286
Brouwer, P. W., I, 344*
Brouwer, R. A., I, 343
Bruchem, I, 303; III, 158
Bruggen, A. van, III, 412
Brugma, V. D., I, 330
Brugmans, II, 35
Bruin, A. de, II, 422
Bruin, M. de, III, 13, 15
Bruin, P. J. de, II, 423
Bruining, H. J., I, 334
Bruins, B., I, 339
Bruins, J., I, 133
Bruins, J. J., I, 335
Bruinswijk, zie Bruynswijk
Brum, III, 348
Brummelkamp, A., I, 240; II, 361-363*-365, 380, 381, 386, 387, 409, 410, 424, 429, 489, 499, 500, 515, 516, 524, 526, 527, 545, 548; III, 36, 51, 54, 55, 58-63, 66-69, 72, 120, 136, 137, 157-160, 167, 173-175, 185, 187, 190-196, 204-214, 266, 274, 276, 281, 293, 296, 303, 346-348, 352, 360, 397-400, 411; IV, 11-13, 28, 36, 39, 73, 85, 86, 88, 126, 134, 148, 165, 280, 282, 284, 285, 307-309, 320-322, 439, 441, 492-494, 498, 499, 502-505, 508-510
Brummelkamp Jr, A., II, 363, 364; IV, 282
Brummen, III, 58, 60
burgemeester van — III, 58-60
Brunsema, E. M., I, 342; II, 555
Brussel, I, 61, 74; II, 148, 154
Bruyn, G. J. de, II, 366
Bruyn (of Bruin), I. de, I, 115, 126
Bruyne, A. de, I, 15, 27, 36
Bruyne, N. de, I, 36
Bruynswijk, A. van, II, 398, 403-405; III, 168
Bruynswijk, C. van, II, 398, 404, 405
Budde, D. A., III, 384; IV, 145*, 150, 155, 156, 159
Buddingh, H. J., II, 500*; III, 44, 46, 49, 52, 53, 162, 230-235, 246-251, 255, 360, 361, 386, 391; IV, 47, 50-52, 90, 94-96, 107, 110, 113-116, 120-126, 131, 439, 450, 453-457, 466, 467
Budel, IV, 460
Buelens, I, 98
Buikema, E. A., I, 331
Buiksloot, I, 171
Buisman, J.zn, P., II, 213*
Buitenpost, I, 262; II, 520, 521
Buizinge, A. J., I, 314
Bulthuis, G. R., I, 330
Bulthuis, H. R., I, 331
Buning, A. W., II, 212*

Bunning, T. G., I, 330
Bunschoten, I, 80; III, 161, 248, 395, 402; IV, 58, 59, 107, 108, 169, 278, 279, 388-401, 410, 439
burgemeester van —, III, 395; IV, 58, 59, 108, 109, 169, 278, 389-401
Burdorf, W. C., IV, 284
Burema, A. P., I, 137
Burg (op Texel), III, 426
Burgh, H. v. d., I, 138*, 220; II, 393, 559
Burgerhoudt, A. G., III, 5
Busch Keizer, I., I, 282, 283*, 284
Burum, II, 110, 329, 336-342, 358, 544, 555; III, 83, 88, 100, 171
Busker, F. H., I, 335
Busscher, A. G., II, 556
Bussingh de Vries, Th., IV, 460*
Buter, H., IV, 161-164
Buterhof, A. A., I, 337
Buterhom, A. K., I, 337
Buteux, P. I., IV, 47*, 48
Buur, G. A., I, 343
Buurmalsen, burgemeester van —, II, 379, 380
Buursma, D. M., III, 100
Buijskes, P., IV, 320*-327, 463
Buijs Ballot, A. J., II, 367*
Bye, Jhr. P. J. de, I, 93*; II, 475
Bijl, G. H., I, 339
Bylandt, E. J. A. graaf van, IV, 488 489*-493
Bylandt, J. C. graaf van, III, 55*-57, 67, 68
Bijleveld, III, 324

C

Cadsand, A. van, I, 15, 27, 36
Cadzand, I, 222
Calkoen, P. J., III, 120*
Callenbach, C. C., I, 72, 73*; II, 418, 493, 543
Cannegieter, T., II, 249*
Capadose, A., I, 60, 64*, 67, 70, 71, 75, 105, 114, 115, 125, 169, 195, 257; II, 125, 188; III, 38, 261; IV, 194
Carbasius, C., I, 138*, 220; II, 393, 559
Carbasius, N., I, 138
Carnot, J. F. C., II, 278*, 353
Cats, I, 47
Cazius, U. W. E., IV, 95*, 470-475
Chaam, II, 324, 501
Charlois, IV, 113
Chassé, D. H. baron, II, 299-302*
Cincinnati, II, 255
Cinjee, I. J., IV, 461-464
Cirkwerum, II, 238
Clarisse, J., I, 135*; II, 182, 185, 194, 208, 359
Claudius, M., III, 411*
Claus, J. R., I, 337; II, 115
Clé, N. H. la, III, 70
Clement, B. G., III, 36*
Clercq, G. de, IV, 403
Clercq, W. de, I, 75, 161, 168*, 183; II, 185, 327; III, 261; IV, 403
Cleveringa, E. E., II, 212
Cloete, J. C., II, 397
Cloux, A. P. A. du, I, 236*; II, 30, 46, 228, 229
Cock, Helen. de, I, 233, 252, 267, 287, 288, 309, 321; II, 16, 25, 30, 181, 227, 410; III, 412; IV, 21, 145, 389, 405, 508—510*
Cock, Hendr. de, I, 150, 212, 218, 224, 225, 231-233*, 234-254, 266-273, 277-279, 281, 283, 284, 287-291, 294, 302, 307-320, 329-341, 346-348; II, 1-41, 45-60, 65, 71, 83, 85, 110, 131, 133, 136-153, 157, 158, 162-170, 178, 181, 210-213, 219-238, 242-271, 279-287, 303, 310, 336-345, 354, 358, 363, 364, 369, 371, 377, 392, 415, 434-445, 449, 455-458, 464, 469, 479, 514, 524, 527, 530-538, 544, 548-550, 553, 557, 559; III, 51, 74, 76, 80, 83, 85, 88, 89, 99, 164, 169, 170, 172, 173, 175-177, 180-182, 352, 411, 412, 424-429, 431, 432, 435, 436, 460-464; IV, 1, 21, 28, 32, 90, 92, 122, 126, 134, 145, 147, 155, 186, 206, 209, 217, 218, 229, 270, 310-315, 371-374, 388, 392, 405, 406, 411, 412, 441
Cock, T. de, II, 139*
Colenbrander, H. T. I, 43, 66, 69, 76,98, 107; II, 460; III, 149, 234, 303, 393
Colmschate, I, 257
Colijn, H., II, 190
Colijn, J., II, 191
Colijnsplaat, burgemeester van—, IV, 96

Coninck, P. C. G. ridder de, I, 49
Copes van Hasselt, C. J. G., III, 258, 275, 277*, 284, 289
Corstius, M., II, 238*
Cost, W., I, 134*, 241, 285; II, 9.
Costa, I. da, I, 60, 61*-64, 67, 70-72, 75, 76, 80, 87, 105, 114, 125, 195; II, 185, 327; III, 261, 323; IV, 123
Couprie, J., IV, 145*, 149, 162, 163, 174
Couprie, J. G., III, 70, 383, 384
Court, Jhr. J. P. J. A. de la, II, 431*
Cox, J. L. Th., III, 36*, 37, 414, 416
Craats, M. van der, III, 55
Cramer, W. D., III, 238, 240*-244, 321, 322, 325-338, 341-347, 351, 352, 358, 373-376; IV, 2, 5-12, 15, 16, 19, 35, 36, 39, 40, 143-148, 151, 155, 156, 159, 160, 206, 213-215, 222, 224, 235
Cranenberg, T. B., I, 343
Cransen, W. H. F., II, 256*
Crans(s)en, III, zie Folkers Cranssen
Crede, F. J., I, 335
Cremer, B., I, 344
Cremer, M., I, 236*, 271, 273, 289, 313
Cremer J.zn, M., II, 137
Cremer, P. P., I, 330.
Crol, W. J., II, 367*, 371, 381-383; IV, 289, 290
Croles, J. J., II, 550.
Crommenhoek, III, 52

D

Dalem, II, 366, 372, 397, 398; III, 158
Dalen, Van, IV, 396
Dalen, J. van, I, 188, 189
Dalfsen, III, 174; IV, 281, 494
Dalfsen, J. J. van, III, 120; IV, 71-75
Dalman, G. B., I, 339
Dam, Jac. van, III, 231, 233
Dam, J. K. van, I, 334
Damsté, J. J., I, 231, 234*-239, 244, 245, 271, 273, 284; II, 213, 239, 534-538
Damwoude, III, zie Dantumawoude
Dane, C., III, 419-422
Dane, H., III, 224, 225, 419,420; IV, 273, 282, 297
Daniëls, E., I, 330
Dantumadeel, III, 98; IV, 45, 378
grietman van —, IV, 45*
Dantumawoude, III, 83, 88, 171, 261
Dedemsvaart, III, 174; IV, 281
Deersum, III, 116, 170
Degen, II, 297
Deil, III, 279
Deinse, A. van, I, 48*
Dekker, L. (2), I, 214, 339
Dekker, den, II, 207, 296, 508-511
Dekker, A. den, III, 405, 418
Dekker, J. den, III, 19-23, 30, 35, 40, 418; IV, 81-85
Dekking, L., I, 175, 188, 189
Delden, III, 51
Delfshaven, III, 165
Delft, I, 20, 162, 164; II, 404; III, 165, 199, 200, 234, 437, 441-443, 449-453; IV, 439, 472
burgemeester van —, III, 441-443, 449, 452, 453
commissaris van politie —, III, 199, 200, 441
Delfzijl, II, 534; III, 177
Delhaas, J. L., II, 555
Delhaas, M. L., I, 335
Demper, G., II, 399, 403, 404
Dering, J. F., I, 335
Derks, T., I, 342
Dermout, I. J., I, 251*, 264, 290; II, 12, 27, 70, 268, 269; III, 3; IV, 189, 190, 194
Deteleff, C., II, 542; III, 239, 240, 321-326, 330, 333-340, 343-347, 368, 369, 376, 377, 383, 384; IV 145*-147, 164, 238
Detmers, L., I, 343
Devallée, C. H., II, 420-423
Deventer, I, 171; III, 51, 61, 62, 138, 141, 142, 175, 322; IV, 100, 103, 104, 494
officier van justitie —, IV, 104
Dibbets, B. C. J. baron, II, 302, 304, 305*, 449, 466; IV, 92-94
Diekhuis, W. J., I, 330
Dieleman, W., I, 15, 27, 35
Diemen, III, 44; IV, 174
Diever, II, 256; III, 181, 460
Dik, J. D., II, 555
Dik, J. L., I, 337; II, 115, 141, 260
Dikema, J. D., I, 330
Dinteloord, I, 47

Dinxterveen, II, 274, 275
burgemeester van —, II, 275
Dirksland, III, 169
Dixhoorn, J. E. van, I, 15, 26, 36
Diyken, P. B. van, I, 330
Doedes, G., IV, 313*
Does, J. C. van der, II, 543; III, 28, 51, 166, 173, 348, 349, 366; IV, 305, 455, 470
Doesburg, III, 167, 322
Doeselaar, A. van, I, 36
Doetinchem, I, 76; IV, 313
Doeveren, I, 222, 225, 292-295, 300-305; II, 13, 19, 43, 47, 48, 52, 59, 68, 69, 72-83, 86-108, 142, 150, 157, 168, 172, 174, 177, 180-182, 186-209, 292, 297, 300, 306-311, 316, 318, 321-324, 366, 371, 391, 424, 443, 455, 459; III, 28, 29, 32, 179, 274; IV, 136, 140, 301, 476
ambachtsheer van —, II, 199
burgemeester van —, II, 70, 73, 74, 97, 102-105, 182, 187, 188, 192, 194, 203-205, 208, 209, 321, 322
Dogger, I, 326
Dokkum, I, 56, 227, 228; II, 512-525; III, 79-85, 88, 171, 183; IV, 43
Doll, J. J., II, 555
Domburg, III, 162, 360; IV, 52, 439
Dongen, I, 113; II, 327; III, 179
Donker, H., III, 418
Donker, J., III, 247
Donker, L., III, 247, 248
Donker Curtius, B., I, 9*, 138
Donker Curtius, D., I, 9; IV, 492
Donker Curtius, H. H., I, 9, 109*, 164, 234, 238, 243-245, 251, 264, 290, 333; II, 12, 70, 75, 82-86, 269, 361, 369, 373, 386, 387, 410, 420, 429, 461, 467, 489, 498-500; III, 45, 68-70, 149, 258, 278, 280-283; IV, 134, 135, 189
Donkers, J., II, 290, 291, 299
Donner, J. H., IV, 508-510*
Doomer, IV, 145
Doorenbos, H., II, 110, 111*, 130, 148, 251, 252, 268
Doorenbos, W. P., I, 134
Doormans, Erve, II, 525
Doorn, I, 135
Doorn, Jhr. E. C. U., IV, 497, 498
Doorn van Westcapelle, J. H. baron van, I, 7, 8*, 10-12, 17, 19, 22-25, 29, 42-52, 169-175, 189, 195-198, 308; II, 13, 16, 18, 21, 22, 30, 31, 39-42, 46, 47, 81, 82, 115-118, 124, 130-135, 138, 139, 144-147, 151-154, 157-160, 165-171, 221-225, 241-246, 277, 279, 341-344, 358, 360, 361, 366-369, 372, 373, 376-380, 383, 384, 397, 398, 401, 416, 417, 432-440, 447, 448, 459, 462-468, 472-477, 484, 489, 547, 550; III, 79, 105, 107, 110-117, 123-143, 241, 251, 252, 274, 297, 319, 326, 330, 334-336, 343-345, 349, 353-360, 363-365, 369, 373-382, 394, 414, 415, 430, 433-435, 439-458; IV, 55, 77, 89, 94, 111, 117, 135, 145, 146, 158-160, 171, 180, 190, 200, 205, 216, 229, 235-241, 245, 246, 253, 254, 258-260, 264, 267, 269, 288, 289, 329, 347, 348, 381, 386, 429-433
Doornbos, M. A., I, 334
Doornik, H. van, IV, 392
Doornspijk, II, 380; III, 69, 79
Doornum, G. A. van, II, 381
Dordrecht, I, 53; II, 182, 290, 313, 403, 410, 543; III, 167, 183, 279, 444, 452, 454; IV, 185, 217, 428, 439, 445, 446, 499
(subst.)-officier van Justitie te —, III, 444*, 447, 453, 454
Dosker, H. E., IV, 101
Dosker, N. H., IV, 508-510*
Dossen, A., I, 337
Dost, F. J., I, 342; II, 555
Dost, L. D., I, 343
Dozy, J., III, 426*, 429, 435, 436
Draaijer, G. H., I, 342
Draaijer, J. H., I, 342
Draaijer, W. H., I, 342
Drachten, III, 88, 169
Dreischor, I, 344
Drewes, I, 133
Drie, D. van, IV, 335
Driebergen, I, 170
Driehuizen, II, 314
Driel, I, 151; II, 367; III, 158
Driel, M. van, IV, 358
Driesens, S. L., I, 331
Driesum, II, 255; III, 171
Drimmelen, K. H. van, I, 122

Drinkwaard, J., III, 438-441, 446-449, 454-458
Drogeham, I, 56, 226-230; II, 500, 501, 512-515, 518, 520, 523-526; III, 35, 76, 80-82, 85, 99, 100, 171, 172; IV, 26, 27, 126
Drok, F., I, 337; II, 115
Drongelen, II, 70, 97, 321, 422; III, 41; IV, 375
burgemeester van —, III, 321, 322; III, 41
Dronkers, D., I, 15, 26, 35
Dros, C., IV, 319, 320*
Drost, H., I, 339
Drost, J., II, 403
Drukker, D. D., I, 332
Drummond, H., I, 68
Drumpt, II, 367
Drunen, I, 303
Drunen, A. van, III, 413
Druten, II, 401
Drijs, M. C., I, 343
Drijver, H., I, 337
Duin, R. W., I, 226, 227*-230; IV, 375, 380, 385, 386
Duinkerk, J. S., I, 334
Dulst, D. van, II, 372, 392; III, 43, 44, 417; IV, 138, 139, 506
Dunnewind, E., IV, 102*, 103, 106, 107
Dunnink, H., IV, 106
Dupin, III, 286
Dussen, I, 223; II, 82, 203, 403, 496, 497; III, 32, 36, 179, 405-409
burgemeester van —, III, 408, 409
Dussenbroek, J., I, 175
Duuren, I. van, II, 325*; III, 22
Duyn van Maasdam, A. F. J. A. graaf van der, II, 396-398*, 403, 437; III, 439-443, 445-451, 454-457; IV, 1, 13-15, 19, 20, 273-277, 287, 319-329, 407, 421, 423, 451, 452, 455-461, 464, 466, 468
Duijser (Duyzer), C., II, 416, 493; III, 20, 34-36, 38, 40, 180; IV, 139, 307
Duijser, M., II, 197, 198, 207, 296, 510, 511; III, 23, 29, 40, 410, 417, 418
Duyst v. Voorhout, M., III, 199
Dwarshuis, K. (of C.) J,, II, 170, 248, 249, 393, 555-559
Dwingeloo, II, 110, 160, 256, 257, 263, 264, 268, 555; III, 181, 460, 462, 463
burgemeester van —, II, 263*; III, 460-463
Dijk, A., III, 123
Dijk, B. van, I, 339
Dijk, E. van, I, 339
Dijk, H. H. van, II, 555
Dijk, K. van den, IV, 129
Dijkema, J. O., I, 334
Dijkema, J. W., I, 334
Dijkema, W. O., I, 334
Dijkhuis, J. L., II, 248
Dijkhuis, M. J., I, 335
Dijksterhuis, H., II, 556
Dijksterhuis, P., IV, 441, 498, 499*, 500
Dijkstra, L., I, 278, 287, 337; II, 112, 120, 141*, 149, 157, 252, 260, 459
Dijkstra, M. W., I, 286, 332
Dijkstra, R., II, 115
Dijkstra, W. J., I, 286
Dijkstra, W. M., I, 332
Dijl, K. van, IV, 132
Dyon, II, 278

E

Ebbinge Wubben, F. A., II, 545-547*-549; III, 121
Ebels, E. E., I, 335
Ebels, E. T., I, 335; II, 556
Ebens, J. H., I, 334
Eck, H. van, I, 140
Eck, Wed. van, I, 139-141
Edam, III, 165
Ede, I, 170; II, 543; III, 164
Eden, W. van, II, 397
Ee, III, 79, 80, 171
Eeden, W. A. van, II, 371*
Eekeren, C. van, I, 122
Eekhout, G. W., II, 67
Eekma, J., I, 54-57
Eemnes Binnen, III, 161, 248
Eemster, II, 256; III, 460-463
Eenum, I, 222
Eerbeek, I, 180
Eerens, D. J. van, II, 441
Eerkes, E. H., II, 555
Eerkes, E. J., I, 343

Eerkes, E. K., I, 343
Eerkes, G. H., I, 343
Eerkes, W. K., I, 343
Eersel, III, 180
Eethen, II, 70, 77, 78, 97, 313, 413; III, 179
burgemeester van —, II, 77-82, 105, 307, 321, 322, 413-416, 421, 423, 426, 430
Eexta, III, 177
Egter, A. J. F., IV, 95*-97
Eikendal, J., III, 55
Eindhoven, III, 180
Eising, E., I, 337
Eising, J., II, 556
Ekelmans, H., II, 366
Ekkelkamp, J. A., I, 339
Eland, L., I, 122
Elburg, I, 73, 164; II, 363; II, 160
Elden, I, 151
Elema, A. R., I, 334
Eleveld, J. (2), I, 337
Eleveld, R. O., II, 260
Elias Schovel, L. H., III, 144*
Ellecom, III, 36; IV, 134
Ellen, J. G., II, 274, 275
Ellens, J. P., II, 336, 338
Elsenga, P. D., I, 286
Elst, I, 164; III, 161, 386
Emden, I, 227, 229; II, 254
Emlichheim, I, 80
Emmen, I, 257
Emmikhoven, I, 116; II, 207, 296, 508, 511; III, 21, 30, 40, 179, 405, 406, 410, 411, 414, 415, 418; IV, 77-79, 81, 139, 140, 170, 386, 412
burgemeester van —, II, 207, 296, 508-511; III, 19-23, 30, 35, 40, 405-407, 411, 418; IV, 78, 82-84, 169
Empe, III, 58
Engelbert, I, 257; II, 255
Engelen, II, 279, 428
Engelen, H., I, 9*
Engelenburg, F. T., III, 63-64
Engels, G., III, 133-135
Engels, R., I, 257*; II, 268, 407, 410; III, 5, 177
Engelum, I, 151
Engwierum, III, 83, 171
Enkhuizen, I, 58, 135; II, 373, 375; IV, 312, 316
Enkhuizen, ontvanger der registratie te, IV, 316
Enling, J., I, 337
Ensing, J., II, 115
Enspijk, III, 279
Epe, III, 62, 160; IV, 87, 168
Eppenhuizen, I, 223; II, 332
Erichem, II, 183
Erkelens, H. J. van, I, 122
Erkelens, J. van, I, 122
Erkelens, K. van, III, 13
Erkelens, M. van, III, 225
Ermelo, I, 150; II, 326
Ermerins, J. G., IV, 94-97*
Everdingen, I, 47; III, 168
Everhardus, C., I, 342
Everts, Jhr. H. P., II, 17*, 30, 242
Everts, K., IV, 311
Everwijn, J., II, 366*, 372
Ewijck van Oostbroek en De Bilt, D. J. van, II, 109-111, 115-118*, 123-132, 143-164, 168, 252, 262, 263, 267, 268, 351, 356, 437, 457; III, 25, 55, 180, 182, 183, 459-463; IV, 1, 20-24, 414-416
Exmorra, III, 80
Eysbergen, L. van, IV, 428
Eijsinga, Jhr I. F. van, III, 116*
Eyssell, A. P. T., I, 6
Eyssonius Wichers, R. H., II, 51, 52*, 61
Ezinge, III, 176

F

Faan, IV, 428
Faber, J. S., I, 150
Faber, J. P., III, 83
Faber, R., I, 335
Fagel, J. baron, I, 202*; II, 475
Falck, A. R., I, 61, 63*
Fannius Scholten, C. A., I, 40*, 93
Farjon, J. L., I, 9*
Farmsum, I, 236
Farowé, D. van, IV, 96
Faure, H. P. V. B., II, 51, 52*
Favauge, C. A. de, III, 399*, 400, 402; IV, 58
Féburé, J. le, I, 67, 206, 207, 208, 212-216
Féburé, J. L. le, I, 207
Feddema, M., I, 54-57, 150
Fekken, J. H., I, 342

Feltz, J. van der, I, 164*
Ferwerd, II, 110, 550; III, 100, 111, 172; IV, 27
Ferwerda, P. J., III, 100
Ferwerderadeel, III, 98, 101, 111; IV, 27, 378
grietman van —, III, 111*
Feijst, J. van der, III, 199-201, 437, 441, 442, 450-453
Feyting, J. W., IV, 428
Fhilips, J. H., I, 337; II, 115
Finsterwolde, I, 163
Flach, F. J., III, 171
Flakké, IV, 218, 439
Flier, G. van der, III, 416, 417*
Flippo, H., I, 213, 214
Flink (of: Flips), J. W., II, 115
Florison, A. H., III, 120; IV, 74
Fockens, H. F. T., II, 521*
Fockens, L., II, 314, 521
Fokkens, H. E., II, 556
Fokkens, J. L., III, 100; IV, 45
Folgers, G. H., I, 331
Folkers Cranssen, W. H., III, 460
Folkertsma, J., II, 329,330*-336
Fornee, S. J., I, 331
Forsten, E. B., I, 343; II, 555
Forsten, H. B., I, 343
Fooijenga, J. J., I, 335
Foudgum, III, 172
Franeker I, 56, 73, 262, 327; II, 255, 314, 549; IV, 27, 31, 375
Fransen, E., I, 339; II, 556
Fransen, M., I, 339
Fransen, R., I, 339; II, 257
Franssens, P., II, 555
Frederik (prins), II, 475
Freerks, T., I, 343
Frets, F., III, 229, 234*-236
Frets, Th., III, 234
Fritzsche, C. F. A., I, 333
Fruitier, J. A., II, 226*
Froontjes, B. H., I, 286
Fuykschot, A., I, 122
Fijnaart, I, 112, 116, 126, 127; III, 9, 12, 69, 79, 167, 179; IV, 375, 376
burgemeester van —, I, 129, 130

G

Galen, W. van, IV, 458-463, 466
Gallé, F. J., IV, 278, 393, 398
Gameren, II, 257, 361, 367, 381-389, 403, 419, 429, 437, 439, 462, 464-466; III, 132, 158; IV, 290, 439
burgemeester van —, II, 382-385, 388, 389
Gammeren, C. van, II, 189, 190.
Gammeren, I. van, II, 191
Gammeren, J. van, II, 191
Ganderheyden, A. A., II, 249
Ganderheyden, J. F. M., II, 192, 201*, 205, 206, 311; IV, 301
Gansoyen, I, 292; II, 43, 52, 68, 72-77, 80, 81, 87, 91-94, 97, 99, 102, 103, 177, 190, 194, 197, 300, 311, 318, 459; III, 274
Gapinge, I, 48
Garderen, II, 380
Garmerwolde, I, 235
Garrelsweer, II, 257; III, 177
Garijp, I, 150; III, 88
Geeringaais, S. H., I, 343
Geerling, G., III, 208, 209
Geersema, F. G., I, 335
Geertruidenberg, III, 410; IV, 308
burgemeester van —, IV, 308
Geervliet, III, 169; IV, 458
Geest, A. van de, IV, 394
Gefken, J. W., IV, 124*
Gellicom, II, 411
Gelms H. E., I, 217-218; II, 214, 215, 225, 226, 232, 555; III, 176
Genderen, I, 222-225, 292, 297, 300-305; II, 13, 19, 43, 47, 48, 52, 59, 68, 69, 72-83, 86-88, 91-108, 150, 157, 168, 172-174, 177, 180-182, 186-194, 197, 201-209, 290, 297, 300, 306-313, 316-318, 321-323, 366, 371, 390, 391, 398, 403, 407-414, 417-420, 424, 429, 430, 443, 445, 455, 459, 467, 493, 500-502, 507; III, 28, 32, 37, 179, 274, 309, 411, 414; IV, 136, 139, 140, 218, 307, 472, 475, 476, 499
burgemeester van —, II, 70, 73, 74, 77-79, 81, 82, 96, 97, 102-105, 182, 203-205, 307, 308, 313, 321, 322, 407, 408, 411-417, 420-426, 430
Gendringen, II, 200
Genemuiden, II, 279-286, 515; III, 50, 79, 120, 121, 136, 175, 362,

364, 417, 432; IV, 75, 77, 80, 126, 150, 155, 168, 280
burgemeester van Genemuiden, III, 120; IV, 71-75
secretaris van —, IV, 74
Generaal, N. K., I, 343
Genève, I, 68; II, 107, 315; III, 167
Gennep, A. van, I, 40*, 93, 94, 102, 106, 110, 202; III, 201*
Gennep, A. baron van, IV, 207, 264-272
Gent, II, 82; IV, 205, 274
George, L. J., II, 295, 299, 300
Gericke van Herwijnen, Jhr. J. E. P. E., II, 475
Gerkesklooster, II, 549; III, 172
Gerlach, J. A., II, 412*
Gerretson, C., I, 164, 167, 183, 196, 204
Gerritse, Juffr., IV, 123
Gerverskop, IV, 107
Gestel, IV, 460
Geusau, Jhr. W. A. A. L. von, II, 425*
Geytenbeek, O. W., IV, 279
Gezelle Meerburg, G. F., I, 222, 223*, 240, 293, 294; II, 184, 197, 201, 207, 208, 317, 325, 387, 402, 407-412, 415, 418-420, 424-429, 492-499, 502-506, 516, 517, 524, 526, 586*; III, 7, 13-15, 20-23, 26, 37, 38, 41, 42, 51, 178-180, 222, 223, 404-409, 413, 417-422; IV, 90, 99, 137, 139, 216, 222, 281, 308, 322, 358, 375, 381, 385-387
Giessen, II, 326, 412; III, 79, 179, 405, 416
Giessen, A. van der, III, 224-226
Giessen, M. van der, IV, 77, 79, 169
Giessendam, I, 118; II, 403; III, 167; IV, 428, 510
Giessen Nieuwkerk, III, 167
Giessen Oudkerk, III, 167
Gildehaus, IV, 405
Gillisen, A. W., I, 99*-101, 107
Gimberg, G. J., IV, 90, 113*-115
Gips, J., II, 290
Gispen, W. H., IV, 508-510*
Glas, G. H. van der, I, 343
Glasius, B., III; 410; IV, 39, 204
Glimmerveen, E., IV, 128
Gobius, J. S., I, 68, 170-175, 181, 184-193, 197; III, 392-395
Gockinga, J., II, 66*
Gockinga Hzn, Jhr. R., II, 64, 67*
Goedereede, III, 169
Goekoop, A., II, 205*
Goes, I, 2, 4, 7, 8, 11, 18, 21-23, 43, 44, 52, 59; II, 500; III, 163; IV, 46, 439, 440, 450, 453, 454, 464, 466
officier van justitie te —, I, 8, 9, 23, 43; IV, 46-48, 50
Goinga, S. P. van, III, 110
Goingarijp, II, 521
Golverdinge, J. van, II, 182, 221*, 294; III, 159, 210; IV, 123*, 125, 129-132
Gonggrijp, T., II, 340, 341*, 342; III, 93, 95, 100
Goortjes, G., I, 343
Goos, D. van, I, 122
Gordon, M., IV, 129, 132
Gorinchem, II, 182, 308, 366, 373, 397, 398, 403-405, 408, 423, 444, 501, 507, 509; III, 3, 15, 34, 36, 47, 48, 50, 167, 299, 322, 389, 412, 438-440, 445; IV, 15, 136, 281, 333, 401, 402, 407, 413, 414, 439
burgemeester van —, II, 398
commissaris van politie te —, II, 397
officier van justitie te —, II, 397*, 398; III, 389, 438, 439, 445-449, 455; IV, 273, 275, 276, 407
plaatselijk commandant te —, II, 397
Gorkom, J. van, II, 422
Gorp, E. van, III, 406
Gorb, W. van, III, 406
Gorredijk, II, 255; III, 80, 173
Gort, A., II, 260, 264, 266
Gort, H., II, 264
Gorter, J. de, III, 200, 201
Goslinga, A., I, 164, 257
Gouda, I, 172; II, 401, 403, 406; III, 31, 168, 229-235; IV, 439
burgemeester van —, III, 31
commissaris van politie te —, III, 229-233
Goudoever, W. van, I, 186, 187, 190; IV, 168
Goudriaan, II, 308

Goudschaal, U. P., III, 2
Goutum, III, 87
Goyaerts, J. B., II, 209
Graaf, S. de, I, 132, 136, 137
Graaf, Wed. de, IV, 489
Graaf, H. van der, II, 89, 90, 92
Graafschap (N.-Am.), II, 110
Gramsbergen, III, 174
Grand, N. le, III, 13, 15
Grand Haven, IV, 498
Grand Rapids, IV, 510
Gratama, S., II, 122*, 260
's Graveland, I, 81; III, 163, 248, 403; IV, 267, 291, 294, 375, 412, 442, 443, 445, 447, 499
burgemeester van —, IV, 294
's Gravemoer, II, 188, 428; III, 179
's Gravenhage, I, 8, 21, 27, 36-38, 42, 47, 50, 60, 65, 66, 69, 70, 76-78, 81, 84, 85, 93-95, 98-108, 111-114, 117, 119, 123, 124, 129, 137, 138, 143, 144, 158, 160-163, 170, 172, 199, 202-205, 209, 212-215, 219, 223, 224, 227-229, 232, 234, 238, 239, 244, 250-252, 256, 258, 275, 281, 296, 299, 338; II, 12, 21, 22, 27, 28, 39, 43, 50, 52, 56, 62, 67, 71, 79, 84, 125, 133, 141, 144, 145, 150, 151, 161-164, 170, 174, 176, 183, 184, 189, 194, 197, 199, 221, 316, 324, 330, 345, 356, 359, 387, 391, 397, 398, 401, 417, 418, 426, 436, 441, 442, 446, 449, 450, 461, 462, 466, 467, 478, 488-491, 496, 504, 507, 518, 524, 525, 530, 541, 553, 559; III, 9, 16, 22, 33, 38, 44, 55, 56, 77, 78, 102, 105, 114, 126, 128, 131, 135, 139, 140, 143, 151, 152, 155, 159, 165, 185, 187, 192, 199, 200, 203, 211-214, 219, 227, 228, 243, 244, 277, 278, 280, 283, 285, 286, 318, 327, 334-339, 342-345, 353, 359, 364, 367, 377, 382, 389, 414, 425, 430, 433, 434, 441-449, 454-457, 464; IV, 13, 15, 35, 49, 58, 59, 61, 62, 77, 88, 97, 102-105, 114, 115, 118-132, 135, 179-181, 203, 205, 216, 222, 228, 229, 232, 236, 239, 245, 251, 255, 259, 264, 269, 282, 287, 288, 296, 305, 306, 317, 320, 321, 324, 325, 336, 338, 342, 350, 361, 364, 365, 374, 387, 398, 400, 401, 404, 406, 411, 412, 415, 416, 419-421, 424-426, 431, 451, 455, 462, 466, 473, 488-490, 499, 510
burgemeester van —, IV, 488, 489
directeur van politie te —, IV, 118-122*-130
officier van justitie te —, IV, 127
's Gravenpolder, I, 48; II, 386
's Gravenzande, III, 156
Gresel, J. L., I, 343
Greve, W. H. de, III, 5*
's Greveldiun Kapelle, I, 236; II, 327; III, 179, 180
Grevelink, III, 346, 347; IV, 163, 164
Grezel, J., I, 343
Grezel, J. J., I, 343
Grezel, L. J., I, 343
Groede, III, 163; IV, 439
Groen, A. B., I, 335
Groen van Prinsterer, G., I, 167, 183; II, 107; III, 234; IV, 124, 125, 178-181, 189-205, 476, 478, 481, 496
Groen van Prinsterer, P. J., IV, 124*, 125
Groen van Prinsterer, Mevr., IV, 124, 125, 403
Groendijk, B. J., II, 530
Groenendal, J. T., I, 335
Groenendal, T. A., I, 335
Groenewolt, D. A., I, 343
Groenlo, III, 65
Groennewoud, D. A., I, 342
Groet, I, 113
Groningen, I, 154, 227, 233, 234, 236, 244, 248, 249, 257, 262, 270, 279, 282, 287, 288, 308, 312-314; II, 4, 13, 21, 24, 30, 31, 40, 45, 52, 57, 66, 67, 110, 112, 136-142, 151, 153, 157, 164, 207, 210, 220, 221, 225-236, 240-244, 249, 252, 254, 258, 313, 325, 336, 346, 348, 351-354, 410, 414, 444, 459, 500, 515, 531, 553, 555; III, 2, 5, 65, 70, 176; IV, 186, 209, 372-374, 386, 404, 412, 499, 509, 510
burgemeester van —, II, 234, 236; IV, 371

Groningen, commissaris van politie te, II, 220
officier van justitie te —, I, 287
Groot Ammers, III, 168
Groot, D. A. de, II, 332*
Groot, E. H. de, III, 116
Groot, J. de, I, 188, 189
Groot, J. J. de, II, 556
Groot, L. N. de, I, 342
Groot, P. Hofstede de, zie Hofstede
Grootebroek, II, 314; IV, 313
Grootegast, I, 278, 285-287, 331, 332; II, 16, 53, 555; III, 176
burgemeester van —, I, 285-287
Grootveld, G., IV, 362
Grootveld, P., IV, 362
Grootveld, T., IV, 362-364, 366, 369
Gruppelaar, A. S., I, 342
Grijpskerk, II, 341; III, 176
Gunning, J. H., III, 391
Gunning, J.Hzn, J. H., IV, 120, 131
Gijbels, L., I, 175, 188, 189, 199
Gijn, L. van, I, 122

H

Haaften, II, 405; III, 159
Haaften, W. van, II, 403
Haagendoorn, P., I, 343
Haan, C., III, 248
Haan, G., III, 247-250; IV, 285, 362, 368, 370
Haan, M. D., I, 122
Haan, M. de, I, 337
Haan, F. T. de, III, 79*; IV, 391
Haar(De), III, 160
Haar, J. van der, III, 120
Haarlem, I, 57, 75, 77, 80, 325-327; II, 290; III, 63, 164, 205, 240, 241, 251, 278, 327, 345, 364, 365, 373; IV, 147, 151, 164, 172, 174, 185, 313, 315, 320, 333, 340, 506, 507
burgemeester van —, IV, 506, 507
commissaris van politie te —, I, 325, 326
officier van justitie te —, III, 205, 210
president burgemeester van —, I, 325-329
Haarlemmermeer, IV, 506, 508
Haay, A. de, I, 214
Haaijer, R. J., I, 339
Hacke, C., I, 327*
Hagen, W., IV, 113, 114
Hagens, A., I, 127, 129
Hagestein, III, 168
Hagoort, I, 116
Haitsma, J., III, 100
Hakvoort, J., III, 427, 433
Halberstad, A., IV, 394, 395
Hall, I, 262; II, 198
Hall, A. M. C. van, II, 340, 379, 399, 418*, 482; III, 6, 112, 151, 202, 204, 207, 323, 339; IV, 118-127, 129-132, 134, 139, 165, 166, 216, 217, 222, 233, 234
Hall, F. A. van, III, 151, 152; IV, 210, 211*, 212, 451, 453-458, 461, 462, 465-468, 470-472
Hall, J. van, II, 450*-453
Hall, M. C. van, III, 151; IV, 165, 166*, 203, 206, 210
Hallum, III, 80, 87, 88, 90, 111, 169; IV, 27
Ham (Den), III, 167, 174; IV, 91
burgemeester van —, IV, 91, 100-102, 105
Ham, J. G., I, 343
Ham, J. S. van, I, 343; II, 556
Hamer, J. den, I, 15, 26, 36
Hamfsfoort, v. d., III, 36
Hamming, H., II, 307-310, 313, 314, 321, 322
Hamming, R. D., II, 337, 339, 555; III, 100
Hamsing, B., I, 337
Hamsing, F., I, 337
Hanau, C., I, 339
Hanewinckel, J. A., I, 303*; II, 193, 199, 326, 500
Hanlo, A. Z., III, 209, 211
Hannauw, C., II, 260
Hannover, IV, 388, 404-406
Hanouw, H., I, 339
Hardenberg, III, 174
Hardenberg, E. J., I, 340, 342
Hardenberg, A. graaf van, IV, 404, 405
Harderwijk, I, 73, 95, 135, 150, 262; II, 326, 364, 365, 386, 387; III, 159

Hardinxveld, III, 167
Hardinxveld (Boven), IV, 460
Haren, III, 167
Harencarspel Eckhardt, Jhr. F. van, IV, 426*, 427, 429, 430
Harkema-Opeinde, I, 228, 229; III, 81
Harlingen, I, 56, 148; III, 170, 436; IV, 27, 510
Harmelen, III, 160
Harms, H., I, 133
Harstra, A. J., III, 100
Hartgerink, A., IV, 282*, 283, 288, 289
Hartman, A. K., II, 264
Hartman, J. A., II, 546*
Hartog, J. den, II, 379, 380, 392, 403
Hartwerd, III, 116
Harwig, H. J., IV, 91, 100-102, 105
Hasselman, A., II, 373, 403; III, 412
Hasselt, III, 51, 139-142
Hasselt, W. J. C. van, III, 209*; IV, 166
Hattem, II, 361, 363, 364, 380, 381, 439, 526, 545, 548; III, 27, 62, 63, 69, 120, 137, 159, 160, 167, 204, 282, 397; IV, 72, 85-89, 126, 168, 280
burgemeester van —, II, 363, 364*; IV, 86-89
secretaris van —, IV, 86
vrederechter te —, II, 381
Haulerwijk, II, 343; III, 173
Hauwert, IV, 399
Havelte, III, 181
Havenaar, A., IV, 463
Havinga, J. (2), I, 287, 335; II, 556
Havinga, J. K., I, 334
Havinga, J. IJ., I, 335
Haijer, R. J., II, 149
Hazenberg, B., I, 286
Hazenberg, W. W., I, 286
Hazerswoude, III, 166
Hedel, II, 189, 554; III, 167
Heeckeren van Brandsenberg, W. R. baron van, IV, 388-390*-393, 396-400
Heeckeren tot Kell, W. H. A. C. baron van, I, 139, 140, 159, 162, 163*; II, 361-387, 396, 401-403, 410, 424, 435-437, 462, 465, 466, 472, 484; III, 58, 60, 64, 72, 73, 102; IV, 57, 72, 73, 85-89, 219; 221, 284, 289
Heeg, I, 150; III, 69
Heelsser, J. G., I, 343
Heemse, III, 136, 137, 174
Heeneman, D. J., I, 220*; II, 393; III, 5
's Heer Arendskerke, IV, 439, 440
Heerde, II, 381; III, 69, 159; IV, 87, 89, 168, 309
Heerenveen, II, 456; III, 75, 107-115, 173; IV, 25, 33
officier van justitie te —, III, 107-112
Heerjansdam, III, 167; IV, 439, 440
Heersema, H. H., I, 335
Hees, A. van, I, 122
Hees van Berkel, J. I. van, IV, 330, 334-336*-339
Heesbeen, I, 305; III, 25, 33
burgemeester van —, II, 77-82, 307, 414, 421, 423, 426, 430
Heesselt, II, 371
Heethaar, D., III, 67
Heetla, H., I, 340
Heicop, III, 168
Heide, W. A. van der, I, 148, 150
Heilo, I, 327; II, 403
Heils, G. J., II, 263, 264
Heim van Duivendijke, J. A., baron van der, III, 452; IV, 466*-468
Heim, H. J. van der, IV, 499
Hein, G. H., I, 118
Hein, H. J., II, 113, 115, 120, 556
Heinen, G., IV, 394, 395
Heiningen, I, 116; III, 167
burgemeester van —, I, 129, 130
Heinkenszand, IV, 47, 439
vrederechter te —, IV, 47*, 48
Heins, H., I, 337
Hekelingen, I, 99, 303
Hekma, III, 177
Hekma, F. J., II, 170
Hekman, C. A., I, 342
Helder (Den), I, 326; II, 110; III, 36; IV, 414-416
Helder, B. J., I, 334
Hellenbroek, A., I, 147; II, 253, 256, 303, 554; III, 179, 412

Hellendoorn, III, 139, 174; IV, 281
Hellevoet, III, 48
Hellevoetsluis, III, 169; IV, 428, 439
Hellouw, III, 159
Hellum, II, 521
Helm, J. van der, II, 3*-6, 11, 14, 48, 51
Heloma, N. van, IV, 25*
Hemelum, III, 92
Hemelumer Oldephaert en Noordwolde, IV, 27, 31
grietman van —, II, 332-336
Hemert, II, zie Nederhemert; III, 411; IV, 439
Hemert, G. J., II, 94, 95
Hemmen, I, 95
Hendriks, J., III, 13, 15
Hendriksen, W. J., II, 200
Hendriksz, D., I, 244*, 245, 271, 288, 289, 313; II, 85, 137, 410
Hengel, W. A. van, II, 314*, 328
Hennaarderadeel, III, 105, 111, 116; IV, 27, 375
grietman van —, III, 116*
Hennequin, J. J., II, 302-304*, 305; IV, 92, 93
Hentzen, H., II, 126
Hercules, H. van, I, 5, 6, 15-19, 22
Heringa Ez, J., I, 120*, 163, 167; II, 268, 328, 410, 411; III, 279
Herken, D. E., I, 339
Herpt, IV, 301
's Hertogenbosch, II, 48, 52, 81, 104, 181, 184, 185, 187, 192, 193, 196, 201, 204-208, 226, 289-292, 295-300, 309, 313, 391, 407, 408, 414-417, 423, 428-431, 444, 494, 498, 502-508, 511; III, 10, 35, 39, 178, 410; IV, 51, 53, 77, 78, 81, 358, 498, 499, 510
burgemeester van —, II, 295*
officier van justitie te —, II, 430*; IV, 170
plaatselijk commandant te —, II, 295*
Herveld, I, 185
Herwerden, S. H. van, II, 374*, 412
Herwerden C.Hzn, C. H. van, II, 515
Herwijnen, III, 43, 159; IV, 137, 290, 439, 440
Herwijnen, burgemeester van, IV, 137*, 138
Herzeele, J. J. P. van, III, 211, 212*, 256
Herzeele, T. van, III, 5*
Heschlé, L., III, 199
Hesseling, D. B., I, 342
Heukelom, II, 371, 403, 404; III, 31, 168
Heumen, H. van, III, 199*-201
Heurn, L. W. E. van, II, 430*
Heusden, I, 222-225, 293-296, 299, 300; II, 19, 20, 27, 47, 68-73, 76-78, 81-87, 90-101, 172-176, 181, 184, 187-197, 200, 203-208, 292, 306, 309, 311-318, 322-327, 403, 407-413, 416-421, 426, 427, 492, 493, 495-501, 504, 507-510, 517, 553; III, 16, 19-44, 179, 317, 318, 405, 409, 410, 414-417; IV, 136-139, 231, 232, 301, 307-309
Heusden, C. J. van, II, 294*, 324
Heusden, J. van, I, 295, 296*, 297; II, 84, 107, 108, 206, 294, 324, 425-428, 499, 505
Heuvel, C. van den, II, 75
Heuveling, J., IV, 394-397
Heijboer, P., I, 122
Heijne, P., I, 175, 188, 189
Heijnedijk, C., I, 15, 21, 26, 35
Heynsbergen, Van, III, 148
Hiddes, J., IV, 161
Hiebink, H., II, 182*, 191
Hierden, II, 546; IV, 307
Hillenius, A. H., I, 335
Hillenius, H. T., I, 334
Hilvarenbeek, I, 295, 296; II, 107, 324, 425, 426
Hilversum, III, 163, 246, 251-253, 398; IV, 285, 294, 298, 361-371, 382, 391, 439
burgemeester van —, III, 246-257; IV, 361-363, 366-370, 379, 384
vrederechter te —, III, 250
Hindrikse, R., I, 340
Hinte, J. van, I, 167; IV, 402, 472, 498
Hoek, N. S., II, 271, 279*, 281-283; IV, 281
Hoekema, P. T., II, 335
Hoeksema, H. D., I, 335

Hoeksema, L. L., I, 286, 332; II, 555
Hoeksma, T., I, 147, 151, 156
't Hoen, IV, 166
't Hoen, A., I, 188, 189
Hoeufft, D., I, 325*-329
Hoexema, T. K., I, 335
Hoexum, E., I, 334
't Hoff, A. op, II, 556
Hoffman, III, 58-60
Hoffman, E. W., III, 340, 342*, 439
Hofman, G., I, 340
Hofman, J., I, 337; II, 111, 112, 115, 125, 126, 128-130
Hofstede, G., II, 155
Hofstede, M., II, 155
Hofstede de Groot, P., I, 232, 257*, 261, 267, 268, 285, 336, 341; II, 110, 161, 217, 327, 332, 515; III, 2, 70
Hofstee, F. F., I, 286
Hofwijk, III, 174
Hogeboom, L. H., IV, 428
Hogendorp, D. graaf van, II, 183*; IV, 124*, 125, 126
Hogendorp, F. van, IV, 124
Hogendorp, G. K. graaf van, II, 183, 450*-453, 460; III, 245
Hogendorp, J. F. van, IV, 124
Hogendorp, M. C. Jhr. van, IV, 124*, 125, 126
Hogendorp-van Limburg Stirum, Mevr. van, IV, 124
Hogendijk, L. K., III, 100
Hogendijk, Wed., II, 550
Hogenhorst, J., I, 340
Hogerzeil, S., III, 79*
Hoksbergen, D., II, 280*; III, 50, 130, 175
Hollaer van Gote, I, 247, 248
Holland, T. A., I, 21
Hollander, A., II, 115
Hollander, L. den, I, 115, 117
Holle, J. H., IV, 273-276, 407
Holst, III, 324
Holstein, M. E., I, 334
Holster, II, 187
Holten, IV, 494
Holthe tot Oldegaarden, Jhr. A. W. van, II, 263*; III, 460-463
Holwerda, M., III, 171
Homan, J. T., II, 122*, 260
Homberg, S., IV, 284
Hommes, J. J., I, 330
Hondswijk, II, 192, 291
Hontenisse, I, 2
't Hooft, A., III, 37, 38, 44
't Hooft, J., II, 376
't Hooft, M. C., I, zie Smissaert-Hooft
Hoog, A. van der, III, 224-228, 421-423
Hoog Jr, A. van der, III, 224
Hoog Blokland, III, 167; IV, 15
Hoogebeintum, IV, 27
Hoogendoorn, I, IV, 129, 132
Hoogenkamp, K. J., II, 555
Hoogenveen, B. J. I, 337
Hoogeveen (pers), IV, 293
Hoogeveen (pl.), II, 142, 143, 153, 155, 158, 160, 254-265, 533, 556; III, 181; IV, 499
Hooge Zwaluwe, III, 179
Hoogkarspel, III, 426, 435, 436
Hoogkeppel, IV, 313
Hoogkerk, III, 176
Hoogstra, K., I, 342
Hoolboom, C. J., II, 398, 405
Hoolboom, J., II, 405*
Hoolwerf, G., IV, 391
Hoolwerf, Z., IV, 58, 59, 108, 109, 169, 278, 389-401
Hoorn, II, 375; III, 164, 205, 279, 424-429, 435, 436; IV, 312-316, 402
officier van justitie te —, III, 205, 210
Hoorn, I. van, IV, 109
Hoorn, J. J., I, 340
Hoorn, R. H., III, 176
Hoornaar, II, 183; III, 167
Hooijer, C., I, 30, 31, 110
Horlings, W. H., II, 555
Hornhuizen, I, 311; II, 139, 248
Horsen, L. van, II, 318, 501
Horst, III, 398
Horst, S., I, 169
Horst, Van der, II, 293, 431
Houdeman, R. P., I, 343
Hout, B. J. v. d., I, 335
Houtkamp, S. M. (van Rhee-) II, 502
Houwerzijl, I, 314; II, 110-115, 120, 228, 252

Höveker, H., III, 384*; IV, 149*, 161, 174
Hoving, A. K., I, 343
Hoving, E. G., I, 334
Hovingh, III, 384
Hoyel, II, 317, 318
Hubbelingh, D., I, 342
Hubbelingh, K. D., I, 342
Hubeling, E., I, 342
Hugenholtz, P. A. C., II, 513-516*-525; III, 84
Hugenpoth tot Aerdt, A. W. J. J. baron van, I, 138*, 220; II, 393, 559
Hugte, M., III, 225
Huiskes, P. G., I, 343
Huisman, F. H., I, 343
Huisman, J. A., I, 343; II, 555
Huissen, III, 65
Huizen, I, 66, 68; II, 380; III, 163, 248
Huizen, K. T. van, I, 330
Huizenga, G. S., I, 330
Huizenga, K., II, 112
Huizers, H., III, 225
Huizers, M., III, 225
Huizers, N., III, 225
Huizing, E. W., I, 343
Huizinga, J., I, 337
Huizinge, III, 177
Huizum, IV, 26, 378, 386
Hulshoff, G. H., I, 330; II, 29, 48, 392, 393, 559
Hulst, I, 236
Hulst, J. W. A. van, IV, 321, 325
Hulsteyn, J. F. van, I, 282, 283
Hulsteijn, J. P. H. van, II, 191*
Hunters, G., III, 224-226
Herwenen, III, 80; IV, 134
Huynen, IV, 92
Hijken, II, 257
Hijkersmilde, II, 111, 268; III, 180
Hijne, H., IV, 391

I

Iddekinge, Jhr. J. F. van, II, 234*, 236
Imhoff, G. W. H. baron van, II, 67*
Ingen, I, 139-141
Ingen, H. van, I, 188, 189
Iserloo, H. B. van, III, 225-228
Izerloo, W. van, III, 419

J

Jaarsveld, III, 160, 386
Jacobs, E., I, 339
Jager, D. L. de, I, 55
Jager, K. H., II, 555
Jagt, B., I, 337; II, 115
Jagt, K., I, 337, II, 115
Jakobs, G., I, 340
James, L. G., I, 72*, 114, 115, 125, 168; II, 299-301
Jan, G., I, 331
Jannezand, IV, 407-409
Jans, T., I, 331
Jansen, F. A., I, 334
Janssen, J. (2), I, 5, 6, 15, 26, 35
Janssen, J. D., I, 109*, 222-225, 230, 234-240, 243, 244, 292-300; II, 19, 27, 44, 70-75, 82-86, 97, 107, 108, 141, 142, 147, 149, 155, 157, 160-165, 173-176, 181, 184-207, 212-213, 217, 221, 266, 268, 281-283, 291, 294, 298, 309-328, 365, 373-376, 386, 401-403, 408-420, 423-429, 435, 461, 467, 475-477, 489-504, 507-525, 533, 534, 544, 553, 554; III, 2-18, 20-25, 29-43, 48, 49, 62, 66-69, 151, 183, 203, 223, 228, 236, 278-283, 317, 318, 409, 410, 414, 416, 435, 461, 464, 465; IV, 99, 114, 115, 130, 133-140, 179, 193, 194, 201-205, 209, 226, 228, 231-233, 296, 300-302, 307-309, 348, 434, 435
Jarssum, I, 227
Jaspers, R., I, 340; II, 260
Jellum, I, 327
Jelsum, I, 327
Jeveren, S. van, III, 200, 201
Jislum, III, 111
Joffers, H., I, 337; II, 115; IV, 502-505*
Joffers, J., I, 337; II, 115
Jong, De, IV, 303
Jong, A. de, I, 188, 189
Jong, G. de, II, 431
Jong, H. J. de, III, 30
Jong Hzn, J. de, IV, 74, 78, 79
Jong, J. de, IV, 450, 454*, 455
Jong, J. B. de, III, 109
Jong, K. de, II, 403, 404
Jong, P. J. de, I, 342
Jong, P. O. de, III, 109

Jonge, A. D., I, 343
Jonge, H. J. de, I, 343
Jonge, J. C. de, I, 180
Jonge, J. J. de, I, 343
Jonge, P. J. de, II, 555
Jonge van Campensnieuwland, Jhr. M. W. de, IV, 473, 474*, 475, 478, 488
Jongejan, H., I, 15, 26, 35
Jongh, H. de, II, 508
Jongh, J. de, II, 508
Jongh, Wed. de, II, 508
Jongste, J. U., I, 286, 332
Jonker, B. H., I, 343
Jonker, D., III, 55
Jonker, F. H., I, 343; II, 555
Jonker, H. B., II, 239, 538
Jonker, H. K., I, 334
Jonker, J. D., I, 343
Jonker, T. D., I, 343
Jonkers, L., I, 339
Joosten, A. H., I, 343
Joosten, R. H., I, 343
Jorissen, S. G., I, 185*
Joukman, T., I, 337
Joure, III, 109, 173
Joustra, G. K., I, 337
Junius, F. J. J. A., IV, 458*
Junius van Hemert-Reitz, E. J. L., IV, 124*, 403
Junius van Hemert, G. C., IV, 403
Junius van Hemert, J., II, 184*, 185, 327
Junius van Hemert, W. J., II, 184; IV, 403
Junius van Hemert, Jhr. W. J., IV, 124, 401-403*, 406, 407, 457, 462, 465
Jurjens, J., I, 286
Jurrij, J., I, 15, 26, 35
Jutfaas, I, 171

K

Kaapstad, III, 278
Kaatsheuvel, II, 415
Kadzand, III, 163
Kaempff, J. H., II, 272-278, 351
Kalamazoo, IV, 510
Kale, R. J., III, 175
Kalkeren, J. van, I, 139-141
Kalshagen, II, 314
Kamans, L., I, 162
Kamans, R. G., I, 159-162*-164, 196, 202-205; III, 366*, 368
Kamermans, I, 126
Kamminga, J. A., I, 335
Kamminga, W. R., I, 343
Kamp, I, 113
Kamp, A., II, 260
Kampen, I, 236; II, 271, 279-287, 363; III, 55, 64, 66, 69, 80, 118, 129, 138, 141, 142, 175, 176, 185, 250; IV, 209, 280, 500, 504, 510
burgemeester van —, II, 280, 282; III, 129, 130
commissaris van politie te —, II, 271, 279-282, 286, 287
garnizoenscommandant van —, III, 129, 130
Kampen, van, IV, 285
Kampen, H. van, I, 342
Kampereiland, III, 175
Kampinga, A. H., I, 330
Kamps, W. F., II, 120
Kantens, I, 285; 334; II, 6, 7; IV, 412
Kanter, H. P. de, III, 48, 49*
Kapelle (Zl.), IV, 439
Kapenga, J. T., I, 330
Kapinga, S. J., I, 330
Kapinga, T. J., I, 330
Kaptijn, C. D., IV, 284-286
Karssemeyer, W., III, 249, 250, 257, 390, 393; IV, 285, 286, 292-294, 298
Karst, E. H., I, 337
Karst, H. E., I, 337
Karst, J. H., I, 337
Karsys, G. H., I, 342
Kasse, P., IV, 47, 48
Kassies, A. J., I, 334
Katouw, L. J., II, 260
Kats, K. D., I, 286
Kats, O. D., I, 286
Kat(t)je, Sj., III, 170*
Katwijk, IV, 439
Katwijk Binnen, III, 166
Katwijk aan Zee, III, 166; IV, 132, 489
Katwijk aan den Rijn, I, 164
Kazewinkel, A. D., I, 343
Ke, H., I, 343
Ke, R., I, 343
Ke, S., I, 343

Kedichem, III, 168; IV, 20
Keer, J. C., III, 384
Keer, R. C., II, 76, 196, 206, 498
Keizer, G., I, 140, 150, 232, 237, 288, 293, 297, 302, 343, 348; II, 2, 110; IV, 122, 125, 137, 138, 290
Keizer, G. J., II, 244*, 245
Keizer, M., I, 339
Keja, J., I, 168, 173-176, 185, 186, 188-190, 199, 200
Keller, P., III, 407-409
Kema, R. A., II, 220, 555
Kemp, C. M. van der, I, 257*, 261, 302; II, 181, 183, 450-454, 553; III, 147; IV, 121, 124
Keppel, IV, 201
Kerkvoort, D. van, I, 2-4
Kerkwerve, I, 47
Kerkwijk, III, 158
Kersen, K. M., I, 331
Kerssies, G. R., II, 555
Kersten, C. W., I, 170*
Kersten, R., I, 339
Ketelaar, W. O., I, 342; II, 555
Keth, A. de, III, 95-97
Keukelaar, J., I, 15, 27
Kiel, H. H., I, 342
Kielwindeweer, II, 556
Kil (De), IV, 375
Killewinger, J., II, 403, III, 43
Kist, N. C., II, 413*
Kist Stagger, J., I, 339
Kisteman, A. L., II, 545
Klaassen, C., I, 15, 27, 36
Klaassen, J., I, 15, 27, 36
Klatter, E., I, 135
Klatter, H. G., I, 330
Klaver, I. H., IV, 132
Kleine, H. de, I, 340
Kleverskerke, I, 303; III, 16
Kleij, A. T. van der, I, 330
Kleijn, H. G., I, 165-167*, 171, 181-184, 187, 190, 194-196, 205
Klimp, J. W., I, 334; II, 556
Klimp, K. J., I, 334
Klinkert, G., I, 342
Klinkert, G. K., I, 286
Klinkien (of: Klinkert), H. R., II, 260, 264, 556
Kloetinge, II, 367
Klokke, Wed. A., I, 340
Klompenhouwer, A. J., IV, 428
Klooster, L. E., II, 556
Kloosterburen, II, 6, 7, 248
burgemeester van —, II, 247
Kloosterveen, II, 111, 268; III, 180
Kloosterzijl, W., IV, 74
Kloots, A., II, 311
Klopp, J. C., IV, 290
Kloppenburg, S. M., I, 342
Kloppert, C., IV, 129
Kluit, M. E., I, 61, 63, 68, 75, 188, 348; II, 107, 181; III, 323
Kluiverd, G. K., I, 332
Klundert, I, 112-127, 223; III, 7-17, 178, 223; IV, 218, 282
burgemeester van —, I, 116-119; II, 511; III, 8*, 10-14
Klijn, H. G., III, 297, 299; IV, 142, 167, 168, 170, 171, 263, 279, 287, 304, 305, 341, 356-358
Knap, J. J., III, 69*
Knegt, J. D., II, 261
Kniphuizen, M. F., I, 330
Knol, J. J., I, 335
Knoll, P. I., II, 549*
Knook Dz., C., I, 122
Knook, H., I, 122
Knuttel, W. P. C., I, 76, 98, 118
Knyff, T. van der, IV, 461
Knijpe, IV, 25
Kochs, E., I, 227
Kock, H. M. baron de, IV, 45-49*, 53-57, 60-80, 84-89, 97, 101-104, 107-117, 135, 147, 149, 154-160, 168-172, 212, 215, 251, 255, 267, 274, 277, 278, 282-284, 287-289, 317, 318, 323-329, 404-407, 430
Kock, R. van de, IV, 395
Kock, W. van de, IV, 395
Kockengen, I, 167; III, 160, 386; IV, 110, 279, 439, 440, 494
Koedijk, I, 223
Koekange, II, 258, 260, 264, 268; III, 181
Koekoek, G., III, 408
Koelewijn, H., IV, 108, 395
Koelewijn, P., IV, 396
Koenen, H. J., II, 118
Koens, J., I, 337
Koens, J. J., I, 337
Koerts, J., II, 556
Koetsier, J. J., I, 339; II, 459, 460, 554
Koevorden, III, 182

Koeijer, C. de, I, 35
Koeijer, H. de, I, 15, 26, 35
Koeijer, J. de, I, 36
Koeijer, P. de, I, 36
Kohlbrügge, H. F., I, 109, 165, 167, 194, 195, 224, 225, 294; III, 199, 261
Kok, A. H., II, 256*, 257; III, 461
Kok, F. A., II, 256, 257*, 555; III, 462, 464
Kok, J., II, 256, 257, 263; III, 55, 181, 462
Kok, P. G., I, 332
Kolderveen, II, 261; III, 181
Kolham, II, 258
Kolk, W. van der, IV, 395
Kollum, II, 336, 339; III, 172
Kollumerland en Nieuwkruisland, II, 341; III, 98; IV, 27
grietman van —, II, 336, 337*-342
Koning, J. M., I, 330
Koningsberger, V., III, 167*
Kooi, J. J., I, 330
Kooï, K., I, 133
Kooi, Z. W., I, 286
Koopman, E. J., I, 335
Koopman, J. H., I, 335
Koopman, K. J., I, 335
Koopman, S., III, 204
Koopmans, P. D., II, 523*; III, 79-83
Koopsmaa, C., I, 337
Kooten, II, 341; III, 172
Kooten, G. van, II, 410*
Koppel, A. van de, III, 40, 405-407, 411; IV, 84
Koppel, A. B., van de, III, 40; IV, 78, 82-84, 169
Kortenhoef, I, 72, 73; II, 297, 543; III, 163, 248; IV, 90, 113, 114
Kortenhoef Smith, J., III, 279*
Kortenus, C. C., I, 122
Korteraar, III, 167
Korteweg, D., III, 8*-14
Korteweg C.dr, D., III, 13, 15
Korteweg, P., III, 225
Kortezwaag, II, 543
Kortgene,
vrederechter van —, IV, 96
Korver, IV, 110
Koster, G. J., I, 343
Koster, J. G., I, 343
Koster, R., I, 339
Koster, Wed., I, 278-281, 287, 288, 307, 311, 314, 317
Koster, Wed. F. T., II, 29, 48, 222, 392
Koudekerk(e), III, 162, 166, 167
Koudum, II, 329-335
Kraak, D. J. v. d., I, 133, 137, 334
Kraayenbelt, W., III, 163*
Kraker, J. de, I, 15, 27, 36
Kramer, P. K., III, 426
Kramer, W., (2), III, 407-410, 427, 433
Kramosser, H., II, 381
Kranenburg, C., III, 13, 15
Krans, H. B., I, 343
Krantz, W. G., IV, 161, 163-165
Kreeke, F. W., I, 171
Kreemer, K. G., I, 334
Kreling, A., I, 122
Krema, A., I, 335
Kremer, K. G., II, 556
Krieger, W. L., I, 81*
Krimpen a. d. Lek, I, 99, 244
Kroese, D., I, 133
Krol, K., I, 335
Krol, Wed., I, 343
Krom, J. H., III, 223, 224*-228, 418, 420
Kroon, C. S., III, 55
Kroon, L. L., I, 342
Kros, J. E., I, 342
Kruif, D., I, 340
Kruiningen, IV, 439, 440
Kruisland, III, 412
Krummacher, F. W., II, 303
Kruyff, C. de, I, 193
Kuik, A. H., I, 337; II, 115
Kuik, H., I, 337
Kuikema, A. K., I, 343
Kuilenburg, IV, 297
Kuipenga, K. P., I, 330
Kuiper, H. L., I, 343
Kuiper, G. B., II, 260
Kuipers, III, 13,14
Kuipers, A. L., II, 556
Kuipers, B. S., I, 334
Kuipers, G., I, 311; II, 29, 34, 48
Kuipers, G. H., I, 334
Kuipers, J. H. (2), I, 334, 335
Kunst, R., I, 133
Kuyk, C. van, II, 423; IV, 428
Kuyk, F., I, 122

Kuyk, H., IV, 132
Kuyk, P., I, 122
Kuyper, A., III, 164; IV, 499
Kuyper, G., I, 80*
Kuijpers, F., I, 122
Kuypers, G., II, 182
Kuypers, W. L., I, 286
Kymmell Lzn, C. W. E., II, 109-113*-115, 120, 122, 128, 144

L

Laag Nieuwkoop, IV, 439, 440
Laan, K. ter, II, 217, 528
Laan, J. K. van der, I, 334, 335
Laan, K. A. van der, I, 242, 269, 314, 318, 330
Laan, K. A. v. d., II, 2, 10-12, 28, 29, 38, 43, 44, 218, 555
Laar, B. G. van, III, 55
Laatsman, W., IV, 134*
Ladbergen, I, 2
Lage Zwaluwe, I, 295, 296; II, 323
Lagh, J. de, II, 538-541; III, 204, 252, 323, 324, 327, 345, 346, 351, 384; IV, 149, 150, 154-156, 160-164, 175
Laken, I, 108
Lam, A., III, 92*
Lam, F., IV, 132
Lamberts, H., II, 115
Lamberts, J., III, 82*
Lameere, C., I, 15, 27
Lamers, G., II, 365*
Lamme, E., IV, 285, 286
Lampe, A., I, 344
Lamsweerde, G. W. J. baron van, II, 475*; III, 275; IV, 19
Land, R. J. van der, I, 330
Landman, R. H., II, 556
Landweer, G., III, 79*, 83
Landwehr, J. H., IV, 463, 464
Lange, A. de, IV, 129, 132
Lange, J. de, I, 207; III, 167; IV, 320, 321, 324, 325
Lange, J. H., I, 343
Langehuyzen, A. P. van, I, 98*, 105
Langelaar, H., I, 340
Langenholte, III, 173
Langeraar, III, 167
Langerak, II, 399, 402-405, 421; III, 3, 168; IV, 20, 313, 460
burgemeester van —, II, 421
Langezwaag, II, 543
Lankhorst, W. J., III, 58
Lanting, A. P., I, 335; II, 556
Lanting, F. K., I, 334
Lanting, J. K., I, 334
Lanting, L. H., I, 334
Lanting, S., I, 334
Lantink, H. H., I, 135-137
Lap, J. K., II, 229
Laren, I, 109
Lasker, J., I, 339
Laterveld, III, 44
Latervelt, P., II, 422
Latoij, II, 297
Latijn, M. E., I, 207
Lau, J. la, II, 401-403*, 406; III, 31
Laurman, M. Th., I, 268*
Leade, Jane, III, 165
Ledeboer, C. G. C., IV, 450, 451*-468
Leegkerk, III, 176
Leens, I, 243, 307, 309-314, 318; II, 2-9, 13, 33, 50-53, 69, 70, 229, 556; III, 173, 178
Leer, M., II, 390
Leerbroek, III, 168; IV, 15
Leerdam, II, 255, 403-406; III, 31, 168; IV, 15, 273, 276, 401, 402, 407, 413-415, 425, 439, 440
burgemeester van —, IV, 273, 274*-276, 287, 288, 407
Leersum, II, 189
Leeuwarden, I, 43, 54-56, 131, 132, 136, 146, 150-154, 157, 227; II, 110, 111, 272, 335-341, 410, 444, 544, 549, 550; III, 50, 76, 80, 84, 87-93, 96, 98, 100, 101, 104, 107, 109, 110, 112, 113, 116, 117, 164, 169, 183; IV, 26, 27, 31, 45, 60, 137, 375, 378
officier van Justitie te —, I, 43, 54-58; II, 337, 338, 342
procureur crimineel te —, III, 94-96
Leeuwarderadeel, IV, 27, 378
Leeuwen, D. van, III, 49*
Leeuwen, J. van, II, 386*
Leeuwen, G. van, IV, 415*, 416
Leeuwrik, S. H., I, 343
Leggelderveld, III, 461
Lehren, H., I, 42, 43*; II, 176, 284

Leiden, I, 99-101, 107, 109, 135, 206-209, 212-215, 220, 227, 240, 262, 327; II, 87, 183, 194, 314, 322, 325, 409, 410, 554; III, 36, 37, 166, 167, 209; IV, 53, 122, 185, 203, 205, 319-329, 412, 459-462, 465, 499, 508, 510
burgemeester van —, IV, 324*-328
directeur van politie te —, I, 208, 214; IV, 321, 325
officier van Justitie te —, I, 213, 214; IV, 320*-327, 456*, 457, 459, 462, 465, 467
Leiderdorp, I, 99; III, 166
Leimuiden, I, 164; III, 166
Leinweber, J. H., IV, 392
Lekkum, III, 88
Leksmond, III, 168
Lellens, I, 268, 283, 311
Lemker, F., II, 280, 282; III, 129, 130
Lemstra, L. J., I, 330
Lenting, D., III, 62, 63*, 66, 67
Lescaljet, C., IV, 362
Lettelbert, III, 176
Leur, II, 297; III, 178, 224; IV, 136
Leuven, I, 180
Leuven, I. van, IV, 392
Lever, H. J., I, 343
Lever, M. G. (2), I, 343
Leijds, J., III, 26*
Leijds Sr, J., II, 554*
Leyssenaar, J. Ph., II, 263, 264
Lienden, I, 139-141; II, 410; III, 158
Lier (De), IV, 510
Lieter, P. K., I, 330
Lievensen, G., I, 340
Limburg Brouwer, G. A., III, 279*
Limburg Stirum, L. G. A. van, II, 336, 337*- 342
Lincker, O. F., I, 161
Linde, G. van der, I, 340
Lindeman, E., II, 555
Lindeman, L. A., I, 342
Linden, A. van der, III, 405, 414, 415
Linden, A. J. van der, I, 325
Linden, J. van der, I, 175, 188, 189; II, 217
Linden, K. van der, II, 371, 391, 392, 394, 395, 403
Linden, L. van der, III, 158
Linden van Sprankhuizen, J. van der —, I, 285*
Linnenkamp, J., IV, 161
Linschoten, III, 160, 386, 395
burgemeester van —, III, 387
Lint, P. de, III, 13, 15
Linthorst, P. R., III, 100
Lioessens, II, 110; III, 172
Lippenhuizen, II, 160
Lith de Jeude, W. A. van, II, 361, 367*, 368, 371, 373, 379, 380, 387, 389
Littooij, H., I, 122; III, 13
Littooij, N., I, 122
Littooij, Wed., III, 13, 14
Lodder, D., I, 140
Lodewijk (Koning), I, 108, 109, 152, 212; IV, 194
Lodewijks, E. J., I, 343
Loene, H., I, 53
Loenen a. d. Vecht, IV, 114, 292
vrederechter te —, IV, 292
Loenen, H. C. van, IV, 168, 173-176, 334-337
Loenersloot, III, 403; IV, 107, 108, 111
burgemeester van —, IV, 110, 114
Loenersloot, P. J. (van), IV, 391, 395
Loep, G., I, 331
Loerop, H. K., I, 343
Lofvers, A., I, 283*, 284
Lohman, R., II, 234*
Lokkien, P. A., I, 343
Lollinga, M., II, 555
Lollum, III, 79
Lommel, III, 36
Londen, I, 67, 68
Lonkhuyzen, J. van, III, 199
Loo (Het), III, 54-56, 67, 71, 439
Loo, L. ter, I, 339
Loon, B. C. van, IV, 47
Loon, L. van, I, 150*
Loon op Zand, II, 327, 554; III, 36, 37, 179, 180, 412
Loos, R., I, 339
Loosdrecht, III, 248, 249, 380, 386, 390, 391, 393-395, 402; IV, 107, 108, 218, 279, 290, 410; zie verder Oud Loosdrecht

Loosdrecht, burgemeester van, III, 386, 390-392, 395, 402; IV, 273, 284-286, 290-299
Loosduinen, I, 98; IV, 282
Loosjes, J., II, 457; III, 165; IV, 39, 204
Loots, J. K., I, 308, 309, 311, 314, 317; II, 5*, 7, 8, 15-17, 30-35, 41, 42, 71, 243
Lopik, III, 88, 160; IV, 297
Lopikerkapel, III, 160
Loppersum, II, 212, 213
Lorraine Holling, J. A. de, III, 51*
Los, J., III, 79*, 83
Losdorp, I, 236; III, 69
Lothes, P. W., IV, 260, 341
Lotze, J. A., I, 73*-76, 109
Louis Philippe, III, 388
Lubbers, C. Th., II, 31*, 85, 242
Luberti Augustini, A., II, 192*, 206, 291-294, 298, 323, 324, 418, 461, 494, 499-506; III, 21, 23, 26
Ludwig, J. D., I, 165-167*, 171, 181-187, 190, 194-196, 205
Luik, IV, 92
Luininga, H. T., I, 330
Luininga, S. T., I, 330
Luirop, Wed. K. K., I, 343
Luit, Wed. F., I, 330
Lukkien, K. A., I, 343
Lunsing, T. van, II, 261
Lutjegast, II, 34, 410, 521; III, 79
Lutkewierum, III, 111, 116, 117, 170
Luursema, G. G., I, 335
Luursema, P. G., I, 335
Luyben, J. L. A., II, 193*, 206
Luijkel, III, 36
Luzac, L. C., IV, 329, 340
Lijnden, R. W. graaf van, III, 60, 62*
Lijnden van Hoevelaken, Jhr. J. E. N. van, II, 475; IV, 207, 226*-228, 235-238, 381
Lijnden van Lunenborg, J. H. van, I, 40*
Lijnthorst, P. R., II, 555
Lyon, II, 315
Lijsen, D., IV, 161, 164

M

Maanen, C. F. van, I, 7-11*-13, 27, 28, 37-45, 59, 65-69, 74, 79, 83, 89, 98-110, 113-117, 122-130, 140, 141, 158, 159, 162-164, 196, 199-204, 212-216, 274-277, 290, 291; II, 18, 19, 22, 23, 26, 39, 46-59, 67, 69, 79, 98, 101, 131, 133, 145, 151, 152, 155, 161-171, 174, 175, 186, 189, 195, 196, 199, 200, 225, 226, 237, 277-279, 283-285, 288-291, 295-299, 302, 305, 344-351, 354-360, 366, 375, 376, 389, 392, 393, 396, 399-401, 415, 426, 432-435, 441-450, 459-462, 466-471, 474-484, 490, 532, 533, 553, 559; III, 6, 49, 56, 57, 71-73, 77-79, 102-104, 114, 115, 122, 127, 131-136, 151-155, 184-192, 195-198, 203, 207-215, 218-220, 227-231, 234-236, 242-246, 252-269, 273-276, 281-286, 292-300, 303, 304, 312, 318, 319, 324-339, 342-346, 349, 353, 356-369, 377, 381-402, 410, 414, 415, 419, 429, 430, 434, 435, 439, 449, 450, 453-458, 464; IV, 2, 3, 10, 12, 16, 17, 26, 35-43, 49-56, 59-62, 66-70, 75-81, 85, 91, 94, 97, 98, 104-106, 115-123, 126-128, 146-166, 169-178, 189, 190, 195, 198-202, 206-208, 212-222, 225, 228, 233-236, 239-260, 267-278, 287-289, 295-298, 306, 311, 320-331, 338, 341-343, 346-355, 358-361, 364-375, 380, 382, 385-387, 393, 398-401, 405-412, 415, 416, 420-433, 451
Maanen, G. A. G. van, I, 282*
Maanen, J. M. van, III, 209*, 212, 213, 255, 257
Maanen, J. M., IV, 165, 166
Maanen, L. J., IV, 333
Maar, H. J. van, I, 335
Maarssen, III, 160, 252, 401
  vrederechter van —, III, 252, 253, 385, 390, 393-396, 401, 402
Maartensdijk, I, 73, 193; III, 396-402
  burgemeester van —, III, 396-401
Maasland, III, 165
Maassluis, I, 344; III, 165

Maastricht, II, 289, 302-305, 449, 462, 466; III, 278; IV, 90-94, 134 officier van Justitie te —, IV, 92-94*
Maathuis, L. P., I, 343
Maathuis, R. P., I, 343
Macalester Loup, R., I, 293*; II, 367, 374, 375, 554
Maclean, J., I, 122; III, 13, 15
Made, J. van der, I, 112-119, 122-126; III, 9, 12-16, 178
Made, J. van der, I, 122; III, 14
Made Dzn, J. van der, I, 122
Makkum, I, 56; II, 139
Malipaard, C., IV, 332, 333
Malot, J. F., I, 337
Man, J. A., IV, 334, 335, 338
Manak, T., I, 337*
Manger, H., I, 327*
Manger, S. H., I, 327
Maria Horebeke (België), III, 167
Mariënhoff, J. van, I, 75*
Mariënkerke, I, 305
Marken, II, 189
Marrum, II, 550; III, 87-91, 100, 111, 169, 170; IV, 27
Marsbergen, J. van, II, 72-74, 90, 102, 103, 181
Marssum, III, 92
Martens, J., I, 337
Marijs, D. J., I, 2
Marijs, P., I, 2*-7, 15-25, 28-38, 51, 52
Mas, J. de, IV, 130
Mastenbroek, II, 515; III, 50, 175; IV, 71, 74, 280
Mastenbroek, C. L., IV, 425
Mastenbroek, L., I, 339; II, 556
Matthes, H., II, 402*, 405, 406
Mayers, A., II, 403
Mazereeuw, J., III, 165*
Medema, F. D., II, 556
Medemblik, III, 164, 165; IV, 313
Meedema, G. P., I, 334
Meeden, II, 267, 556; III, 176; IV, 510
Meedhuizen, II, 213; III, 82
Meer (Het), III, 173
Meer, C. van der, IV, 109
Meerburg, zie Gezelle Meerburg
Meerkerk, I, 163; II, 375, 506; III, 168; IV, 20
Meertens, P. J., I, 1, 2, 10, 31, 56, 59, IV, 403
Meeuwen, I, 116, 305; III, 179, 405
Meeuwen, D. van, III, 224-226; IV, 282
Meinders, J., I, 343
Meliskerke, I, 303
Mellema, M. S., III, 100
Menes, A., I, 330
Menken, L., I, 340
Mens, E., II, 274
Mense, W. C., I, 122
Mensingeweer, I, 283; II, 556; III, 177
Meppel, I, 142, 143, 339, 342; II, 142, 143, 155, 257, 258, 260, 261, 264-266, 272, 276, 556; III, 181, 460, 463; IV, 427
Merle d'Aubigné, J. H., II, 107; III, 167
Messchert, W., III, 261
Metelerkamp, R., II, 475
Metman, III, zie Verhagen Metman
Metslawier, III, 172
Metz, III, 285, 286
Meulemans, J. A., IV, 130
Meulen, C. van der, IV, 428
Mey van Streefkerk, J. G. de, I, 70, 99, 108*, 167, 204, 205, 258, 264; II, 43, 44, 50, 101, 189, 433, 440, 446, 450, 468
Mey van Streefkerk, Jhr. J. G. de, IV, 324*-328
Mey van Streefkerk, J. G. baron de, III, 300, 313, 319, 340-343; IV, 325
Meyer, IV, 123, 161
Meijer, A., II, 253
Meijer, C. A., I, 339
Meijer, G., III, 247, 248
Meijer, G. K., I, 335
Meijer Brouwer, L., I, 133, 231, 234, 235*-237, 243, 252, 253, 267, 268, 329, 333, 336-341
Meylink, A. A. J., IV, 193
Middel, H., II, 543
Middel, H. H., III, 322*, 369, 376, 383; IV, 5, 8, 16, 145*, 212-216, 222, 234, 236-238, 249-257, 264-268
Middelburg, I, 2, 7, 18, 21, 22, 29, 39, 44-48, 51, 52, 59, 76, 224,

225; II, 423, 427; III, 16, 52, 53, 162, 322; IV, 50-54, 95, 96, 117, 439, 508
officier van Justitie te —, IV, 50-53*
Middeldorp, A., III, 199
Middelharnis, III, 168, 169, 223; IV, 15, 332
Middelie, II, 364
Middelkoop, S., III, 405-407
Middelstum, I, 132, 134, 235-244, 250-254, 269, 272, 273, 282-285, 289-291, 313, 318, 329, 331, 335; II, 2, 9, 19, 20, 459, 532, 536, 556; III, 177, 178; IV, 412
Midlum, II, 330
Midwolde, III, 177
Millenaar, W. J., II, 70, 73, 74, 97, 102-105, 182, 187, 188, 192, 194, 203-205, 208, 209, 322
Minnertsga, I, 235; II, 549; III, 100, 170, 178; IV, 376
Mobach, P. J., I, 149
Mobach, R. J., III, 100
Modderman, H. J. H., I, 271*
Moen, G. G. de, III, 167*; IV, 309, 441, 443, 446
Moerdijk, I, 126; III, 36
Mol(l), B., III, 247-249, 256
Molen, J. H. v. d., II, 239, 538
Molen, R. H. v. d., II, 530, 556
Molenaar, D., I, 60, 76*-110, 114, 125, 207, 212, 229, 230, 237, 252, 256, 338; II, 188; III, 33, 417; IV, 126
Molenaar, G. J., I, 339
Molenrot, I, 327
Molkwerum, II, 332; III, 8
Monnikendam, IV, 314
Monod, A. L. F. T., II, 315*
Monster, III, 165
Montaubaan, II, 315
Monteba, A., IV, 129, 132
Mooibroek, B., III, 55
Moorlag, A. H., II, 555
Moorlag, R. K., I, 343
Moorrees, B., II, 85*, 188, 190, 193, 309, 310, 312, 324, 326, 500, 553; III, 21, 23, 27, 33, 37, 39, 40, 414, 416; IV, 136, 137
More, II, 373-376, 419
More Wzn., H., II, 372, 392
Morr(h)a, III, 172
Moskee, H., II, 115
Moulin, G. B., III, 208, 209
Muiden, III, 164
Muiden (N. H.), IV, 279
Muiderberg, I, 109, 151
Mulder (of Muller), II, 290, 291, 297
Mulder, A. E., I, 342
Mulder, A. J., I, 339; II, 254*, 554
Mulder, F. H., II, 555
Mulder, G. O., I, 335
Mulder, H. K., I, 335
Mulder, J. J. (2), I, 149, 335
Mulder, J. K., I, 335
Mulder, K. W., I, 335
Mulder, H., I, 337
Mulder, L. R., II, 115
Mulder, P. K., I, 335
Mulder, S., II, 390
Mulder, T. E. (2), I, 330, 343
Mulder, T. E., II, 555
Mulder, T. K., I, 335
Mulders, H., I, 337
Muller, III, 61
Muller, A. B., I, 330
München, III, 55
Munneke, J. H., I, 342
Munters, C., I, 122
Muntinghe, H., I, 262*
Murmerwoude, III, 171
Mus, M., I, 15, 27, 36
Muskee, H., I, 337
Muskegon (N.-Am.), II, 110
Musquetier, J. A., III, 201
Murman, A. A., II, 297
Muyskens, F. C., III, 252, 253, 285, 390, 393-396, 401, 402
Mijdrecht, II, 390, 543; III, 160
Mijnden, IV, 294

N

Naaldwijk, III, 165
Naarden, I, 58
Naaijer, G. G., I, 342
Naaijer, H. J., I, 342
Naaijer, J. J., I, 342
Naaijs, IV, 47
Naerebout, F., III, 223*
Nagell, C. A. D. baron van, II, 193*, 322, 326, 425; III, 411
Nahuis, P., IV, 314*
Nannenga, K. G., I, 330
Nanninga, A. S., I, 302, 304*;; II, 87, 89

Napels, II, 315
Napoleon, I, 208; III, 17, 289
Narischkin, III, 401
Nauwman van der Roest, J. Z., II, 364*
Nauta, D., II, 183
Neder Andel, II, 380, 411
Neder Asselt, II, 324
Nederhardinxveld, I, 118; II, 403
Nederhemert, I, 303; II, 193, 199, 322, 326, 403, 425, 500; III, 53, 159
Nederlangbroek, II, 410; III, 70, 162
Nedermeijer ridder van Rosenthal, J. T. H., IV, 479, 488-490*-492, 496
Neede, IV, 282-284, 288, 289
Neerijnen, III, 159
Nehrkoker, C. F., II, 271, 279-282, 286, 287
Neihuis, P. N., I, 330
Neinhuis, F. K., I, 331
Nentjes, III, 424-436
Nes, III, 172, 426
Nes (op Ameland), IV, 399
Nes, D. N. van, IV, 86
Nes, Jac. van, IV, 435
Neut, L. B., I, 330
Neuzen, I; III, zie Terneuzen
Niehove, III, 176
Niekerk, II, 3-6, 14
Niel, B. E. C. van, II, 191*
Nieman, G., I, 342
Nieman, H., I, 342
Nieman, H. H., I, 342
Niënhuis, I, 80
Niessen, III, 62
Niessen, H., IV, 391
Niessen, P., IV, 174
Nieuhoff, (Van), III, 211; IV, 166
Nieuwendorp, J., IV, 463
Nieuwenhoorn, I, 118, 164; II, 367
Nieuwenhui(y)zen, C. (van), II, 365, 366, 371, 391, 392, 395
Nieuwenhuizen, C. van, III, 102
Nieuwenhuizen Jr, H. J., IV, 122-130
Nieuwenhuizen Jr, Wed., IV, 125, 129, 130, 132
Nieuwe Pekela, II, 226; III, 176; IV, 510
Nieuwer Amstel, IV, 161, 166, 174
Nieuwer Amstel, burgemeester van, IV, 161, 172
Nieuwerkerk, III, 53
Nieuwerkerke (Zl.), IV, 96, 439
Nieuwe Stadskanaal, I; II, zie Stadskanaal; III, 36, 79, 169
Nieuwe Tonge, III, 36, 79, 169
Nieuw Helvoet, III, 49
Nieuwkasteel, IV, 303
Nieuwkoop, T., III, 225
Nieuwkuik, I, 303
Nieuwland, III, 168, 170; IV, 15
Nieuwland, P., I, 122
Nieuwleusen, IV, 494
Nieuwleuzen, III, 122, 126, 131, 174
burgemeester van —, III, 122-126
Nieuw Loosdrecht, I, 76, 82, 164, 327; IV, 294
Nieuwold, B., II, 410*, 420, 461, 517, 518, 522, 523; III, 87, 92, 93
Nieuwolda, I, 257; III, 177
Nieuwpoort, III, 168
Nieu(w)waal, III, 159; IV, 439
Nieveen, II, 121; IV, 145
Nieveen, N., II, 546*, 547
Niewolt, M. J., II, 210, 226-230
Nigtevecht, I, 180; III, 163, 261; IV, 320
Nilant, L. H. C., IV, 72-75
Noodt, G., III, 148
Noordeloos, II, 402-406; III, 168; IV, 15, 439, 440
ambachtsheer van —, II, 402
burgemeester van —, II, 402, 405
Noorden, H. van, I, 303*
Noordewier, A. J., I, 334
Noordheide, III, 252, 393, 396
Noordhuis, J. A., I, 286
Noordink, J. B., I, 95*, 96, 103
Noor(d)lander, P., III, 225, 419, 422
Noordlaren, I, 233
Noorduyn, C., III, 166*; IV, 489
Noordwolde (Gr.), I, 283
Noordwijk Binnen, III 166
Noordwijk aan Zee, III, 166; IV, 122, 132
Noordijk, IV, 282
Nooy, J. de, II, 118, 128

Nooij, P. de, III, 247-249
Norg, II, 160
Nues, J. van, I, 186, 190; IV, 334, 337
Nui(y)s, J. Y., II, 111, 115, 120, 556
Numansdorp, III, 167, 442, 444; IV, 472
Nus, P. van, I, 56
Nuw, W. de, III, 32
Nijborg, H. K., I, 332
Nyehaske, III, 173
Nijeveen, II, 261; III, 181, 464
Nijhoff, J. L., II, 401*, 402, 406; III, 31
Nijhuis, R., II, 280-282, 286; III, 129
Nijkerk, I, 73, 120, 236; II, 85, 182, 493, 523; III, 279, 417
Nijkerk (Fr.), IV, 27
Nijkerk (Gld.), IV, 134
Nijland, III, 116; IV, 431
Nijmegen, II, 195; III, 65, 158, 216
Nijmegen Scheltema, G. van, II, 330-336

O

Obbes, N., II, 538-541, 543; III, 322, 323, 346-351, 368, 369, 376, 377, 384; IV, 2, 5-12, 17, 19, 35-42, 146-149, 154, 155, 161, 174
Obdam, I, 303
Obergum, I, 132, 136, 137
burgemeester van —, I, 137
Obles, H., I, 343
Ochten, II, 324
Oedenrolde, St, II, 431
Oegstgeest, I, 75; II, 403
Oenkerk, III, 87-90, 108, 111, 113, 169;; IV, 56, 60-63, 111, 375, 376
Oever, C. van den, IV, 489
Oever, G. ten, I, 337
Oever, L. ten, I, 340
Offereins, K., I, 337
Oggel, P. J., IV, 498*
Oisterwijk, II, 107
Olbertijn, J., IV, 52
Oldebert, III, 176
Oldebroek, I, 236; III, 63,64; IV, 72, 85-89, 168
burgemeester van —, III, 185; IV, 87-89
Olde(n)gaarde, III, 461
Oldehove, I, 150;; II, 555; III, 176
Oldekamp, B., I, 340
Oldekamp, H., I, 340
Oldeklooster, III, 116
Oldelemmer, II, 546
Oldenkeppel, II, 365
Oldenzijl, I, 133; III, 178
Olivier, N., IV, 506-508*
Olyve, J. A., II, 115
Olyve, P., II, 115
Olyve, S. A., II, 115
Olyvi, A. H., I, 337
Olyvi, J. A., I, 337
Olyvi, P., I, 335, 337
Olyvi, S. A., I, 337
Omme, A. van, IV, 395
Ommen, II, 263, 515; III, 51, 138, 140-143, 167, 174; IV. 100-105, 280
burgemeester van —, IV, 101, 281
vrederechter te —, IV, 100, 102
Ommen, Van, III, 175
Ommeren, IV, 510
Ommerschans, III, 174
Omphal, A. D. baronesse van, IV, 121*, 122
Omphal, A. D. van, IV, 121*
Onderdendam, I, 284; II, 39
Onstwedde, II, 226, 555; III, 177
Ooltgensplaat, III, 169, 223; IV, 20, 332, 425
Ooms, II, 297
Oordt, G. van, I, 75*
Oordt, J. F. van, II, 328, 410*; III, 5, 6
Oort, Van, IV, 402
Oortjes, M. B., I, 343
Oortjes, S. D., I, 343
Oost, W. van, I, 188, 189
Oostburg, IV, 51
Oosten, J. O. van, I, 342
Oosterbeek, II, 401
Oosterbeek, T., II, 550
Oosterend, I, 326
Oosterga, J. M., II, 115
Oosterhaule, II, 3; III, 173
Oosterheert, G. J., I, 335
Oosterhof, P. G., II, 555
Oosterhout (N.-Br.), II, 191: IV, 281, 282

Oosterhuis, J. G., I, 340; II, 261; III, 464
Oosterland, II, 295; III, 16
Oosterlittens, I, 268
Oostermeer, I, 150, 163; II, 212
Oosterveen, K. L., II, 261
Oosterwolde, III, 173
Oosterwolde (Gld.), II, 380; III, 417; IV, 132
Oosterwijk, II, 404; III, 168
Oosthem, I, 150
Oosting, H. J., II, 155*
Oosting, J. H., III, 462
Oostkapelle, I, 48
Oostrum, III, 172
Ooststellingwerf, grietman van —, II, 342, 343
Oostwold, III, 177
Oostwoud, III, 165
Op Andel, II, 380, 411
Opheusden, III, 164
Opperdoes, III, 164, 165
Opstal, C. van, I, 115, 122, 126
Opijnen, II, 371
Ornee, P. B., I, 15, 26, 35
Os, C. van, I, 188, 189
Os, H. van, I, 188, 189
Osenbruggen, H. van, I, 115, 122
Osnabrück, IV, 404
Oster, III, 285, 286
Osterhuis, G. K., I, 330
Ottes, F., I, 342
Oud Alblas, I, 236; III, 69, 437-441, 445-449, 455-458
burgemeester van —, III, 438-441, 445-449, 454-458
Oud Beijerland, II, 543; III, 167; IV, 20
Ouddorp, IV, 425
Oudega (W.), III, 79
Oudega (Small.), IV, 27
Ouden, J. H. den, I, 74-77, 82, 84, 87, 93, 97, 98, 108; II, 188, 310, 500, 553
Oudenbosch, I, 109, 114; III, 224
Oude Pekela, I, 217-219; II, 214, 215, 225, 226, 232, 238, 555; III, 176
burgemeester van —, II, 232
Ouderkerk a. d. IJsel, I, 95
Oudeschans, I, 234
Oudeschoot, III, 173
Oude Tonge, II, 409
Oudewater, III, 31, 168; IV, 218
Oude Wetering, III, 167
Oudhuizen, III, 160
Oudkarspel, III, 44
Oud Loosdrecht, III, 161, 163, 279, 389, 390; IV, 114, 168, 218, 284-286, 294, 439; zie verder: Loosdrecht
Oudman, A. M., I, 334
Oudman, K. M., I, 335
Oud Oever, IV, 294
Oudshoorn, III, 166
Oudsten, A., IV, 396, 397
Oud Vossemeer, III, 162; IV, 94
Oudwoude, I, 150, 235
Oukoop, burgemeester van —, IV, 110
Over Asselt, II, 324
Overduijn, W., I, 164*, 263; II, 386
Overgaag, N. T., III, 199
Overkamp, G. H., II, 403, 404; III, 168; IV, 413
Overkamp, J., II, 404, 406; III, 29, 31
Overkamp, J. H., IV, 274, 275, 442
Overlangbroek, II, 189
Overschie, III, 163

P

Paardekooper, L. A., IV, 96
Paas, H., I, 337
Pabst tot Bingerden, Jhr. R. W. J. van, II, 475; IV, 368*
Paesens, I, 285; III, 79, 172
Pallandt van Beerse, A. W. baron van, II, 271-274*, 275, 278, 281, 286
Pallandt van Keppel, F. W. F. T. baron van, I, 10-12*, 13, 21, 25, 28-30, 33, 37-39, 44-52, 56-59, 63-70, 74, 77-110, 113-117, 123-127, 140-145, 151-154, 157-159, 162-164, 190, 193-205, 212-216, 224, 227-235, 238, 241-243, 249-258, 263-265, 270-274, 277, 288-291, 312, 313, 334-339, 343, 348; II, 2, 9, 12, 18-26, 43-47, 58, 59, 69-72, 75-79, 82-84, 87, 91-107, 123, 131, 136, 137, 142-144, 150-152, 157, 160, 163-169, 174-177, 186, 189-191, 194-196, 199, 200, 208, 209, 224-226, 233, 236-

241, 250, 251, 262, 266-270, 276, 277, 283, 287, 290, 294-298, 305, 312, 321-323, 326, 327, 330, 332, 335-341, 344, 345, 358-361, 364-368, 373-378, 380-384, 389, 393, 402, 403, 410, 417, 425, 432-435, 441, 442, 446-454, 457-471, 474-484, 490, 500, 523-526, 534-538, 541, 542, 545-549, 553; III, 6, 9, 13-17, 30, 33, 34, 39, 40, 43, 51-53, 56, 57, 60, 71-73, 76-82, 84, 87-94, 98, 102, 104, 107, 115, 121, 122, 131-136, 147, 151-155, 184-192, 195-198, 203, 227, 236, 241, 258, 264-269, 273-278, 281-286, 290, 291-301, 312, 313, 318-320, 324-326, 330, 333-335, 343, 345, 353, 357, 363, 377, 382, 389, 413, 414, 425-430, 434, 435, 439, 449-457, 460, 463-465; IV, 2, 3, 10-21, 24, 26, 32, 35-43, 53, 57-62, 78, 80, 85, 90, 98, 104-107, 113-117, 134, 145-149, 154-160, 169-171, 178-181, 189, 190, 193, 196-201, 206-209, 212-218, 222, 225, 228, 232-242, 251, 255, 267, 278-281, 288, 289, 297, 298, 305-307, 310-328, 342, 343, 346-360, 363-376, 379-387, 390 393, 398-401, 404, 405, 411, 412, 416, 419-425, 431
Pape, A., II, 326, 328
Pape, C. F. J., II, 194*, 208, 312, 314, 319; III, 412
Pape, C. F. S., II, 188, 193, 319-321*, 325, 327, 415-418, 494, 501, 510, 511
Pape, C. W., I, 222, 223*-225, 293-295; II, 70, 71, 74, 75, 85, 88, 89, 94-98, 172-176, 181, 184-208, 306, 309-328, 408-413, 416-420, 423-429, 461, 467, 492-511, 525, 553, 554, 592*; III, 19-45, 151, 317, 318, 409-417; IV, 133, 136-140, 231-233, 300-302, 307-309
Pape, J. D. W., II, 201, 208*, 312, 314, 328, 495, 496; III, 24, 25
Papendrecht, III, 438
Pareau, L. J., III, 70*
Parijs, II, 246, 311, 416; IV, 52, 194
Paulus, A. J., I, 5, 15-19, 22
Peize, III, 79, 120, 180
Pekelder, G. J., I, 343
Pekelder, H. B., I, 343
Pekelder, H. W., I, 343
Pekelder, K. W., I, 342
Pekelder, L. W., I, 342; II, 555
Pella, I, 222; IV, 498
Pellekaan, G., III, 407
Pellikaan, G., IV, 78, 79
Pellikaan, S., III, 413
Peltenburg, A. C., I, 325, 326
Penne, J., I, 15, 27, 36
Peperga, II, 111
Pepernoot, E. D., I, 286
Perk, A., III, 247*-251
Perponcher, W. K. baron de, III, 251*
Pesman, M. J., I, 282, 335
Petten, I, 303; III, 164
Pheiser, J., II, 556
Philipse, A. W., I, 8, 9*, 10, 28, 42, 43, 65, 66, 105, 114-119, 123-130, 138, 196-200, 213-216, 219, 220, 274-282; II, 22, 26, 33, 39, 45-58, 62, 64, 67, 79, 140, 141, 151, 161, 162, 170, 171, 199, 200, 228, 230, 278, 279, 283-290, 295-299, 302, 344, 349, 350, 354, 356-360, 387, 389, 393, 414, 417, 426, 432, 435, 436, 442-449, 461, 472, 484, 490, 491, 508, 511, 530-533, 553, 559; III, 95, 97, 102-104, 131, 149-152, 155, 187, 197, 202-221, 228-233, 236, 242-245, 254-257, 271, 274, 276, 329, 337, 347, 348, 364, 367, 368, 376, 382, 383, 389, 391, 396, 407, 429, 434, 439, 455; IV, 46-53, 93, 94, 97, 118-130, 145, 147, 155, 161, 162, 171, 173, 176, 276-278, 291, 298, 306, 320-324, 328-330
Philipsland, III, 162; IV, 439
Piepers, M., II, 475; IV, 416-419*
Piers, A., I, 337
Pieters, III, 324
Pieters, A., I, 343
Pieters, G., II, 423
Pillera, W. A., III, 327*, 341
Pinkster, A. J., I, 342
Pinster, H. J., I, 342
Pinto, J. de, II, 176*
Plaat, F., I, 282
Plas, A. van der, II, 403
Plattje, M. J., I, 342

Plegt, P. J. ter, III, 164*, 425-431, 435, 436; IV, 313-316
Plien, A. P., I, 330
Ploeg, B. H., I, 122; III, 8, 13-15
Ploeg, E. M., I, 286
Plokker, M., IV, 129
Plooster, L., IV, 333
Plugge, J., IV, 132
Pluijm, J. J. van der, III, 409
Poederoijen, I, 305; II, 257, 366-368, 371-380, 387, 390, 392, 403, 412, 414, 419, 554; III, 34, 43, 159; IV, 138, 439
burgemeester van —, II, 375, 419
Polen, G. J. van, II, 6, 7, 48
Poll, Jhr. W. G., II, 475
Poll, F. van de, II, 539*, 541; IV, 410, 435, 470, 471, 474, 477
Polsbroek, II, 399; III, 79, 160
Polsbroekerdam, II, 390, 399
Pompe, L., II, 115
Pomper, C. H., I, 337
Poort, G. B., I, 339
Poort, H., IV, 394
Poort, J., IV, 395
Poort, W., IV, 394, 395
Poort, van der, IV, 108
Poorter, W. de, IV, 506
Poortman, IV, 491
Portielje, A. C., IV, 125, 129-132
Pos, E., IV, 362
Pos, G., IV, 291, 292, 293
Pos, N., IV, 284, 286
Post, S., III, 432
Posthumus Meyes, E. J. W., I, 96
Postma, D. P., III, 170
Postma, J. O., I, 229, 230
Pott, H., I, 314
Pott, N. H., I, 274-277
Pot(t), N. H., III, 177
Potter, L. de, II, 148*, 149
Potter van Loon, J., II, 60*, 65, 198
Pouw, M. K., I, 286
Praamstra, K. M., III, 81
Prakke, W., II, 115
Pree, P. de, I, 15, 26, 35, 36, 44
Priester, J. J., I, 342
Prillevitz, C., II, 411*
Prins, H., I, 340
Prins, I., II, 543*; IV, 114, 115
Prins, J. E., I, 330
Prins, K. J., I, 330
Prins, L., I, 340
Prins, P. E., I, 330
Prins, S. G., II, 324*, 494, 499, 501
Prinseland, I, 47, 126
Prins van Oranje (Willem II), II, 82, 209, 306, 317-319, 322, 417, 424, 475, 510, 511; IV, 56, 77-79, 84, 121, 129; zie verder: Willem II (Koning)
Pronk, F. J., I, 343
Pronk, G. J., I, 343
Pronk, G. W., I, 343
Pronk, J. W., I, 343
Prooijen, G. F., I, 343
Provo Kluit, P. W., III, 202*, 209-214, 251, 390
Pruim, G. K., I, 334
Prummel, C. K., I, 343
Prummel, H. K., I, 343
Prummel, J. C. (2), I, 343
Prummel, K. C., I, 343
Pultrom, J., I, 286, 332
Punt, C. L., IV, 297
Punt, J. C., III, 224-226, (421); IV, 282
Punt, L. C., I, 122
Putten, II, 86; III, 69, 164
Puttershoek, I, 95; II, 390
Pijlter, K., I, 340

Q

Quack, H. P. G., III, 388
Quaij, J. P. J. de, IV, 100-102
Quintus, Jhr. O. J., I, 243*, 309, 317; II, 25, 27, 164; III, 2, 3

R

Raalte, II, 255
Raalte, A. C. van, I, 240; II, 515*; III, 51, 85, 90, 120, 136, 167, 170, 364-366; IV, 91, 100-106, 126, 134, 141, 149, 150, 155, 280, 322, 325
Raalte-De Moen, C. J. van, III, 167
Raamsdonk, I, 302, 304; II, 87, 89, 371
Radema, P. K., II, 339, 340
Rademacher Schorer, J., II, 386*
Raden, P. van, III, 53*
Radewald, J. F., I, 335
Radewalt, D., I, 122, 126
Raidt, G. J., II, 255*, 260, 264
Raman, P., IV, 161, 163
Ramon, III, 377

Randen, IJ. D. van, II, 550
Randwijk, I, 116; II, 380; IV, 281
Rappard, A. G. A. ridder van, IV, 410*-412, 415, 416, 419, 420, 423-425, 428, 447, 453, 500
Ras, D., IV, 332, 333
Raskwerd, I, 133, 134, 137
Rau, Mevr., IV, 123
Rauwerderhem, III, 105, 106; IV, 27, 375
Ravenswaai, III, 36
Ravesteyn, P. van, IV, 128-132
Rechteren van Ahmen, J. D. graaf van, III, 55*, 67, 68, 71, 72
Rechteren van Appeltern, J. H. graaf van, II, 272, 273*-279, 284, 287, 351, 352, 356, 358, 437, 527, 545-549; III, 118-143, 359, 360, 363, 443, 450, 451, 453; IV, 56, 70-72, 75-77, 80, 81, 98, 100-107, 111, 112, 117
Reddingius, zie: Benthem Reddingius
Reddingius, J. H., II, 255*, 256
Ree, Van, III, 168
Ree, A. van, IV, 132
Reede Ginckel, W. G. F. graaf van, II, 198*, 199
Reenen, H. van, I, 149, 152
Rees, vrouw, IV, 129, 132
Rees, H. van, III, 120
Regenbogen, J. H., I, 73
Regt, J. M. de, I, 36
Regt, L. de, I, 1-13, 18, 23, 59
Reidsema, J. M., I, 252, 253, 331, 332
Reitsum, III, 172
Reitz, E. J. L., IV, 124*
Rengers, W. F. L. baron, I, 134, 218, 244-249*, 250, 253, 278, 280, 285-289, 306-313, 317; II, 1-5, 8, 13-35, 38-42, 46-49, 69, 71, 131-134, 137-139, 144-146, 152, 153, 158-168, 210, 221-227, 233-246, 349-356, 437, 457, 535, 537, 538; III, 354-357; IV, 371-374
Rengers Brouwer, J., I, 342
Renkum, I, 75
Renswoude, I, 134, 169; III, 199
Repelaer van Driel, O., II, 61, 66, 106
Reukema, A. W., I, 335
Reijen, IV, 79
Reymerink, F. H., III, 163, 249, 250, 256, 257, 391; IV, 284, 286, 291-295, 298
Reymerink, J., IV, 442
Rheden, I, 161; IV, 134
Rhee, J. van, I, 221, 222*-225, 293, 294; II, 182-186, 193, 198, 208, 313, 317, 325, 387, 407-410, 415, 418, 419, 424-429, 492-507, 516, 517, 524, 526; III, 15, 19-31, 34, 35, 51, 69, 162, 179; IV, 137
Rheeze, III, 136, 137; IV, 102
Rhenen, I, 170; III, 44, 161, 247, 250, 386, 391; IV, 52
Rhenoy, III, 159
Ridderinkhof(f), J., II, 281; III, 51, 174, 360
Riekels, D. B., II, 556
Riekels, D. R., I, 335
Riemens, C., I, 36
Riemens, D., I, 15, 26, 35
Riemens, E. P., I, 36
Riemens, M., I, 15, 26, 35
Riemens, M. C. H., I, 15, 26, 35
Riemsdijk, A. van, III, 136, 137; IV, 102*
Riepema, P. J., II, 530
Rietema, E. J., II, 30-36, 39-42
Rigter, G., I, 340
Ringer(s), III, 436
Rinsumageest, II, 523; III, 79, 172; IV, 428
Riskamp, T. J., I, 334
Ritsema, D. P., I, 242, 269, 329, 330; II, 2, 10-12, 218
Ritsema, K. P., I, 308, 330; II, 6, 49-51
Ritthem, I, 114
Rochell, G. J. J., II, 226-228
Rochussen, J. J., IV, 412, 426, 427*, 429-431, 451-454, 457, 458
Roden, II, 233, 255, 257; III, 180
Roël, A., I, 334
Roeleveld, C., IV, 129, 132
Roëll, H. H. baron, IV, 506*, 507
Roëll, W. F., II, 460
Roermond, IV, 94
Roetman, A., IV, 74
Roggeberg, F. J., I, 342
Rolde, II, 258, 534; III, 180
Rombach, H. G., I, 167, 187
Rombout, G., II, 403; III, 408, 409

Romeijnsen, J., I, 15, 21, 26, 35
Romkes, A., III, 427, 433
Romijn, E., III, 13, 15
Ronda, E. S., I, 330
Ronda, Wed., I, 330
Ronnema, IV, 164
Roo, N. van, I, 207
Roodkerk (Fr.), IV, 45
Rookmaker, D. W., I, 57*, 58, 325-329
Rookmaker, H., I, 57
Rookmaker, I., I, 57
Roorda, F. A., II, 338, 555
Roordahuizen, III, 87, 169
Roosien, M. J., I, 342
Roosje, F. J., I, 342
Roosje, J. P., I, 342
Roozendaal, S., III, 236
Rossem, P. W. van, IV, 134*
Rossum, I, 304; III, 159
Rotterdam, I, 2, 3, 55, 98, 135, 161, 348; II, 295, 303, 313, 423; III, 20, 27-31, 165, 167, 181, 200, 201, 229, 232-235; IV, 185, 467, 489
officier van justitie te —, III, 201*, 230-234
Rottevalle, III, 87, 88, 169
Rotteveel, J. W., I, 246, 250
Rot(t)gers, J. G., I, 286, 332
Rottum, III, 2, 109-113, 173
Roussel, N., II, 315*
Rouveen, II, 527, 545-549; III, 121, 122, 174
Rouville, A. M. de, IV, 333*
Rouville, J. M. J. de, II, 403
Roy, A. de, II, 422
Roy, J. J. le, II, 409*, 410, 497; III, 169
Royaards, H. J., I, 163*, 298, 300; II, 450-453
Roijen, H. van, I, 202*
Royen, H. van, II, 475; IV, 229, 238, 239
Roijer, W. H., II, 544, 545*
Rozema, M. S., I, 330
Rozendaal, I, 79, 116
Rozeveld, H. J., I, 343
Rubing, H. H., I, 343
Rubing, J. H., I, 342
Rubingh, B. H. (2), I, 342, 343
Rubingh, H., I, 343
Rubingh, H. B., I, 342; II, 555
Ruimschort, H., II, 403
Ruinen, II, 260, 341
Ruinerwold, II, 258, 260; III, 182; IV, 427
Ruitenschild, E., III, 88*
Ruiter, J., III, 368
Ruiter, R. W., III, 112
Ruiter, L. de, IV, 425
Rullman, J. C., I, 61, 67, 76, 244, 294; II, 190, 232; III, 28, 47; IV, 180, 413
Rütenick, K. A., III, 2
Rüter, A. J. C., IV, 410, 415, 427, 459
Rutgers, A., I, 244; II, 409*, 410
Rutgers van Rozenburg, Jhr. D., III, 202*
Ruys, J. IJ., I, 337
Rijpma, A. A., I, 334
Rijnsburg, IV, 439
Rijsoort Lulius, H. S., van, I, 113*, 120, 124
Rijssen, III, 50, 51, 139, 175
Rijsterborgh, L. H., III, 12*
Rijswijk, II, 412; III, 36, 416
Rijswijk, C. van, II, 90; III, 38, 39
Rijswijk, J. van, III, 405-407

S

Saaksum, III, 176
Sage ten Broek, J. G. Le, I, 98*, 105
Sanders, T., II, 297*
Sanderson, J., IV, 110, 114
Sandick, O. Z. van, III, 122-126
Sandifort, J. S. R., IV, 333
Sanen, Van, II, 290, 291
Santen, Van, II, 290, 291
Sas van Gent, I, 236
Sautijn Kluit, I, 98
Sautijn Kluit, W. P., IV, 340
Sauwerd, I, 276; II, 556; III, 177
Schaap, P., II, 329, 331, 335*, 341, 549; III, 170, 428, 433, 436; IV, 312-316
Schaap, P. I., I, 148
Schadee, L. J., I, 171, 183, 187
Schalekamp, H. J., I, 122; III, 13, 15
Scharenburg, A. J. van, IV, 284, 286
Scharnegoutum, III, 105, 111, 112, 170

Schee, A., I, 214
Scheele, J., I, 36
Scheemda, II, 232, 556; III, 176
Schelluinen, III, 224
Schepers, II, 556
Schepping, J., I, 53
Scherp, B., IV, 281
Scherpenisse, III, 79
Scherpenzeel, I, 169, 198, 304
Scheveningen, III, 163-166; IV, 122, 123, 129-132
Schiedam, I, 75; II, 363; III, 165, 201, 234, 279; IV, 20, 412
commissaris van politie te —, III, 201
Schierbeek, R. J., II, 515
Schiermonnikoog, III, 87
Schildkamp, O. L., II, 219, 220, 231, 233, 236, 459, 555
Schildwolde, I, 235
Schim van der Loeff, M. M., II, 506*
Schimmelpenninck, G., II, 484-489*; III, 106, 139, 140, 144, 185, 281-284, 291, 343, 354, 357, 359, 369, 415, 450, 451
Schimmelpenninck, R. J., II, 425, 489
Schip, J. J., I, 343
Schipper, M., IV, 113
Schleiermacher, II, 374
Schoeman, IV, 394
Schoenmaker, G. J., III, 123
Schokland, III, 175
Scholte, H. P., I, 167, 207, 222*-225, 240, 292-320; II, 13, 14, 19, 27, 29, 37, 38, 45-48, 52-55, 59-108, 142, 151, 166-169, 172-175, 178, 181-209, 214, 270, 289-300, 303-327, 354, 361-392, 396-399, 403-431, 434-440, 443, 444, 449, 455-466, 469, 479, 493, 494, 497, 501-509, 515, 524, 538, 543, 548, 553; III, 3, 6, 8, 10, 15, 16, 22, 23, 27, 28, 30-34, 38-44, 47-51, 90, 91, 149, 153, 158-169, 179, 180, 183, 202-208, 211-214, 245, 264, 266, 276, 280, 304, 323, 324, 328, 329, 332, 337-340, 352, 376, 386-395, 402, 411, 412, 417, 438-450; IV, 7, 8, 28, 90, 92, 120, 124, 126, 131, 136-140, 169, 174-177, 208, 216-218, 222, 226-236, 245, 263, 270, 273, 278, 279, 289-295, 298, 301-309, 321, 324, 325, 330-343, 346-351, 356-362, 401, 402, 428, 436-438, 442-449, 470, 476, 481-484
Scholten, G., I, 340
Scholten van Oud Haarlem, C. J., III, 5*
Scholtens, H., IV, 5, 16
Schoonbrod, F. G., I, 343
Schoondermarkt, J., II, 307
Schoondijke, III, 16
Schoonhoven, II, 257; IV, 20, 218, 428, 439
Schoonhoven, J., II, 305
Schoonoort, A. J., I, 334
Schoonrewoerd, III, 168; IV, 20
Schophof, A., I, 340
Schoterland, III, 111, 113; IV, 27
grietman van —, III, 112*, 113; IV, 25
Schouwenburg, A., III, 173*
Schouwenburg, J., II, 371, 391, 392, 395
Schotsman, N., I, 64
Schraard, III, 417; IV, 399
Schröter, J. J. E. F., I, 165, 175-177, 180*, 190, 193-196; III, 199
Schuilinge, O., II, 501*
Schuppens, P. C., I, 15, 26, 35
Schuringa, J. J., I, 335
Schuringa, K. J., I, 335
Schuringa, R. J., I, 335
Schuringa, W., III, 178*
Schuringa, W. J., I, 282, 283*, 335; II, 458-460, 532, 556
Schut, H. E., I, 334
Schut, Wed. H. K., I, 330
Schuur, G. H., I, 343
Schuur, H. R., I, 343
Schuurman, B., I, 340
Schuurman, J., IV, 492-494*
Schijff, J. J., II, 94
Schijndel, III, 36
Seebol, J., I, 340
Secrétan, J. C. I., IV, 124*-126
Segendal, J., I, 337
Segers, H., I, 331
Sellinge, II, 238; III, 177
Semarang, III, 63
Sempes, J., II, 556
Sepp, C., I, 256
Sereé, J. A., IV, 51*

Serooskerke, I, 51; II, 213
Serrurier, W., III, 209, 211
Servatius, B., II, 113*, 120, 143, 144, 147-149, 155, 162, 250, 252, 259, 260, 268
Setten, C. F., II, 172, 189*, 191, 192, 196, 199, 204, 306, 309-313, 316, 323, 325, 418
Sevenstern, P. G., I, 134, 279-282, 287-289, 307, 308; II, 4-10*, 11, 14-18, 30-33, 38-41, 47-55, 59, 212, 228-230, 244-247, 285, 530-532, 557, 558
Sexbierum, I, 148; II, 335, 549; III, 100, 170
Sickens, H., II, 111, 112, 125-130, 260, 533, 556
Sickens, J., I, 337; II, 115, 120
Sietsema, N., I, 334
Sikkens, J. G., I, 308, 330
Sikkes, H. G., I, 342
Sikkes, R. G., I, 342
Silius Italicus, III, 21
Silvius Ros, J. C., I, 122
Sjerp, B., III, 422
Sjoenis, J., I, 116*
Slagter, L., I, 343
Sleeuwijk, I, 297, 299, 344; II, 325, 403, 412, 497, 503, 504; III, 21, 22, 41, 42, 179, 413; IV, 99, 375, 379, 381, 385, 386, 412
burgemeester van —, III, 21, 22, 41, 42, 412, 413; IV, 99
Slegt, I., I, 342
Sleuver, A. J., I, 309, 311, 316, 317; II, 6
Sliedrecht, III, 16, 167
Sloet tot Oldhuis, J. A. J. baron, III, 80*; IV, 87
Slogteren, J., van, IV, 313*
Sloot, A. van der, I, 305*; II, 319, 320, 327, 425; III, 416
Sloten (Fr.), III, 79
Slothouber, H., II, 380*
Sluis, IV, 51
Sluis, H. H. A., II, 122, 260
Sluis, C. van der, II, 303
Sluiter, K. E., I, 308, 309, 330; II, 71
Sluiter, S., IV, 161, 163
Sluiter, S. K., I, 309, 315, 330; II, 7, 28, 43, 44, 221, 459
Smallingerland, IV, 27
Smeedenga, E. A., I, 286
Smeedes, J. A., I, 339; II, 161, 254*, 554
Smidt, P., I, 337
Smilde, I, 233, 236, 278, 335, 336, 339, 342, 343; II, 109-113, 118-123, 126, 130, 139-148, 153-155, 158, 160, 168, 247, 251-256, 259-261, 267, 281, 342, 459, 534, 556; III, 99, 180, 181, 460; IV, 412
burgemeester van —, II, 109-115, 128, 144
Smissaert, H. B., I, 75
Smissaert-Hooft, M. C., I, 75*, 76
Smit, A. K., IV, 132
Smit, B. B., I, 331
Smit, D. P., I, 330
Smit, G. J., II, 261
Smit, H., I, 282; III, 174
Smit, H. H., I, 335; II, 556
Smit, H. J., II, 260; IV, 101, 281
Smit, J. J., I, 343
Smit, L. F., I, 330
Smit, R. P., I, 332
Smit, T. H., I, 335
Smit(h), III, zie Kortenhoef-Smith
Smith, N., I, 243*, 306-321; II, 9, 13, 14, 53, 69, 178; III, 397
Smith-Van de Poll, M. L., I, 343
Smitskamp, H., II, 302
Smitt, W. G., IV, 508-510*
Smitt, W. W., III, 50, 51*, 173, 425-429, 435; IV, 145, 312, 314
Smitt-Lindeboom, L., III, 51
Smytegelt, B., I, 147
Sneek, II, 330, 332, 335, 338, 340, 341, 549; III, 78, 88, 93-95, 98, 100, 106, 111, 170, 171; IV, 27, 375, 378
burgemeester van —, II, 340, 341*, 342; III, 93, 95, 100
commissaris van politie te —, II, 340; III, 95
officier van justitie te —, II, 330-336; III, 95-97
Sneep, J., I, 112, 127, 129
Snep, N., IV, 132
Snepe, W., I, 337
Snippe, J. W., I, 337; II, 115
Snippe, L. W., II, 255
Snippe, W. W., II, 111, 115, 121
Snoek, A., III, 413
Snoek, P., III, 426

Snouck Hurgronje, A. I., I, 48*
Snijder, J., I, 339
Snijders, J., I, 340; II, 308
Snijjer, T. K., I, 335
Soer, K., I, 337
Soest, IV, 399
Solinger, II, 297
Sommelsdijk, III, 169; IV, 20
Spakenburg, III, 395; IV, 58, 391, 394, 396, 397
Spall, Th. van, I, 223*; II, 82-85, 97, 98, 181, 185, 189, 192, 196, 201-204, 310, 311, 325, 408-410, 419, 420, 425, 428, 429, 494-499, 506, 509; III, 20, 24, 30, 32, 37, 416
Spanbroek, III, 44, 165
Spanjersberg, L., I, 35
Spanninga, L. J., I, 286
Spelbring, A. H. K., I, 342
Spittje, B. H., I, 343
Spittje, H. H., II, 556
Spitz, II, 300, 301
Spoel, G. van der, I, 146, 150
Spoelstra, W. G., II, 550; III, 171
Spoor, E. C., III, 416
Sprang, I, 164; II, 183, 188, 193, 201, 306, 319-321, 325, 327, 403, 407-409, 412-419, 427-430, 494-497, 501, 502, 505, 510; III, 24-26, 38, 179; IV, 218, 375
burgemeester van —, II, 325, 417
Sprenger, K. W., I, 342
Sprenger van Eijk, P. G. Q., III, 201
Spijk, I, 236
Spijk (Z. H.), III, 167
Spijk (Gr.), II, 239, 240, 351; III, 177
Spijkerman, R., II, 260, 261, 264
Staal, P. J., III, 408, 409
Stad aan 't Haringvliet, III, 168, 169; IV, 20, 332
Stadskanaal, I, 340, 342; II, 232, 267, 555
Stadskanaal (Nieuwe), III, 177
Stagger, C. O., I, 340
Stagger, H., I, 340
Standaarbuiten, I, 303; II, 323, 367
St. Annaland, I, 16
St. Anthoniepolder, II, 409
Staphorst, II, 545-548; III, 79, 121, 122, 174
burgemeester van —, II, 545-547*-549; III, 121, IV, 97, 106, 134
Star Busman, C., II, 249*
Stavast, A. J., II, 111, 113
Stavast, L. J., I, 343
Stavenisse, III, 162
Stavenisse de Brauw, C., II, 295*, 296, 299, 300
Stedum, II, 212, 238
Steenhuis, H. E., I, 334
Steenis, M. van, II, 308, 423
Steenmeyer, J., I, 164*
Steenwijk, III, 51, 175
Steenwijkerwold, III, 175
Stegeren, IV, 281
Stel, J., I, 337
Stellendam, III, 169; IV, 20
Stelma, H. G., I, 137
Stelma, P. J., I, 330
Stemmers, F. J., I, 343
Stemmers, H. J., I, 343
Stenhuis, P. G., II, 530, 556
Steringa Kuyper, B. H., II, 233*
Sterkenburg, B., IV, 428
St. Etienne, II, 315
Stevens, III, 289
Stevense, F., IV, 281
St. Jansga, III, 173
St. Kruis, I, 236
St. Laurens, II, 367
St. Maarten, I, 305; II, 554
St. Maartensdijk, III, 162
St. Michielsgestel, II, 425
Stobbeman, A. A., I, 343
Stobbeman, H. H., II, 5
Stockholm, IV, 124
Stoel, A. G., IV, 280
Stoit, F. H., I, 321; II, 53, 55, 85
Stokman, S., II, 482
Stokroos, W. A., I, 286
Storm, S. R., III, 100
Stouthamer, S., I, 35
St. Petersburg, I, 212
Straadman, Wed., I, 331
Stralen, H. van, IV, 193
Stralen, J. J. van, III, 336*
Stralen, S. van, III, 364
Stratenus, A. A., II, 475
Straus, J. J., IV, 161
Straver, J., II, 403

Streutger, J., II, 260, 264
Streyker, J. H., I, 340
Strik, H., I, 337
Strik, R., I, 337; II, 115, 120, 253, 556
Stroobos, I, 56
Struiving, E., I, 56
St. Simon, III, 388*
Stulting, IV, 303
Stuitman, J. E., I, 342
Stukje, C. C., II, 556
Stutvoet, T. R., I, 343
Stijn, C. W., II, 366
Suawoude, II, 550; III, 87, 88, 169
Surhuisterveen, III, 82, 172
Surhuizum, III, 171
Suringar, L. P., II, 70*, 73-78, 97, 192, 197, 198, 309-311, 412; III, 25, 416
Swart, H. K., I, 333, 334; II, 556
Swellengrebel, J. G., I, 174, 175, 196-199*; III, 205, 208, 210, 385, 389, 391, 392
Swemmer, N., IV, 96
Swieringa, W., I, 330
Sybenga, S., I, 243, 289; II, 17, 46, 138; IV, 205
Sypkens, M. S., II, 536
Sypkens, T., I, 278-281*-282, 287, 288; II, 48, 62, 64, 138-141, 151, 161, 162, 170, 230, 244, 245, 344-360
Sijtzama, J. G. baron van, III, 93*, 100, 105-108, 113, 116, 117; IV, 60

T

Taal, M., IV, 129, 132
Takke, E., I, 169; III, 47, 400; IV, 173, 176, 303, 341, 358, 359
Tammenga, Wed. J. E., I, 330
Teding van Berkhout, J. P., III, 240*, 241, 252; IV, 311
Teeuwen, Chr. W. J., II, 378; III, 69; IV, 87
Teffelen, J. van, III, 368
Tegel, A. G., III, 199, 200, 441
Ter Aa, III, 248
burgemeester van —, IV, 110
Terband, III, 108
Ter Heijde (Z.H.), II, 183; III, 165
Ter Heijden (N. Br.), II, 374
Terlouw, D., II, 308
Terneuzen, I, 2, 27, 44; III, 163
Terpstra, J. W., IV, 428
Terschelling, III, 426
Terwispel, IV, 494
Tets van Goudriaan, A. W. N. van, I, 57, 58*, 59, 63, 73, 75, 326; III, 101, 102
Tetterink, III, 61
Teuge, III, 55
Tex, Den, IV, 203
Tex, C. A. van den, II, 450*-453
Thelwall, A. S., I, 67*, 72, 80, 207; II, 303
Themis, III, 146
Thesinge, II, 213; III, 177
Tholen, III, 162; IV, 90, 94-97, 116, 439
burgemeester van —, IV, 94
Thompson, W. L., III, 201
Thorbecke, J. R., IV, 179, 203-205*-206, 490
Thuur, C. M., I, 334
Tieboel Siegenbeek, D., IV, 456*-459, 462, 465, 467
Tiel, I, 139, 140; II, 361, 367, 378, 379, 380, 390-392, 411, 418, 419 444, 462; III, 158; IV, 138, 458, 510
officier van justitie te —, II, 361, 367*, 368, 371, 373, 379, 380, 387; IV, 290
Tieleman, A., IV, 319, 321*
Tieleman, G. H., IV, 161
Tielerwaard, III, 43
Tiemens, N., I, 339
Tienhoven (Z.H.), II, 403, 404; III, 168; IV, 20
Tienhoven (U.), III, 161
Tiessen, F. M., I, 330
Tietjerk, II, 550
Tietjerksteradeel, III, 98, 108, 113; IV, 27
grietman van —, III, 113*; IV, 60-62
Tilburg, II, 317, 318; IV, 79
Tillema, F. H., I, 334
Timmer, H. J., I, 276
Timmerman, J., II, 257*
Timmers, A. A., III, 224-226
Timmers, S., I, 122
Tinallinge, II, 521; III, 177

Tjalleberd, II, 238; III, 107-122, 173
Tjerkgaast, II, 501
Tjerkwerd, II, 332
Tjessinga, J. J., III, 100
Tjoelker, A., II, 340, 514, 519, 526
Toepoel, I, 326-328
Toet, J., IV, 129-132
Tonckens, W., II, 122*, 260
Tonkens, E. E., II, 234-236
Tonkens, W., II, 51, 52*, 61
Tonnis, A., II, 170, 248, 557
Tooi, Wed. J. C., I, 282
Toor(e)n, H. K., I, 330
Toor(e)n, K. W., I, 330
Tooren, E. ten, IV, 100
Toornwerd, I, 283
Top, H. W., I, 286
Toren, J. H., I, 335
Toulon, L. van, I, 169-172*-175, 187-190, 193-199; II, 396, 399-401, 437; III, 207, 210, 353-359, 385-395, 398, 399, 402, 403; IV, 7, 8, 63, 107-117, 168-171, 278, 279, 290, 295, 298, 305, 306, 339, 342, 343, 346-348
Treffers, A., III, 48*
Tricht, II, 379, 380, 390, 403, 418; III, 158
burgemeester van —, II, 379, 380
Tricht, O. van, II, 373-375*
Trip, H. R., II, 39, 304, 305, 436, 441*, 474, 491; III, 122, 140-142, 185, 230; IV, 58, 59, 89, 121-123
Trip, R. S., I, 342
Troost, G., I, 340
Tuil, II, 297
Tuit, A., IV, 132
Tuuk, G. van der, I, 230, 257, 289-300; III, 87*, 92, 260-264, 275, 281; IV, 195
Tuyl, A. W. van, I, 342
Tuyl, O. van, II, 385, 403
Tuyl, S., II, 385
Tuyll van Serooskerken van Vleuten, J. H. baron van, II, 101, 538-540*; III, 237-242, 250-255, 319, 325, 327, 333, 335, 345, 346, 349, 350, 353, 357-359, 364, 365, 369-373, 376-378, 381, 382, 426, 429-434; IV, 8-11, 39, 141, 146-159, 164, 165, 170-177, 212-216, 222, 226, 235, 310-312, 315-318, 361-364, 368.
Twijzel, II, 341, 521; III, 172
Tijnje, IV, 494

U

Uden Marsman, A., II, 282
Uilkens, J. A., II, 213*
Uilkens, T. F., II, 212, 213*
Uithuizen, I, 133, 137, 235, 236, 240, 252, 329, 333, 334, 338; II, 112, 532, 534, 555, 556; III, 178; IV, 505
Uithuizermeeden, I, 234, 235, 239, 284, 288; II, 31, 110, 213, 230, 238-240, 527-531, 534-538, 556; III, 177; IV, 499, 505
burgemeester van —, II, 239, 349, 351, 538
Uitterdijk, F. H., III, 100
Uitwijk, III, 24, 179
Ulrum, I, 135, 137, 218, 232-234, 241-248, 251-254, 257, 266-270, 277, 279, 283, 284, 287-294, 306-320, 329-333, 338; II, 1-34, 38-53, 56-60, 65, 69-71, 79, 85, 93, 100-105, 134-139, 143-146, 150, 153, 159, 164, 178, 210, 215, 218, 219-234, 238, 242-248, 251, 252, 262, 265, 267, 336, 392, 442-447, 455, 459, 535, 555, 559; III, 25, 85, 177, 309, 426-428, 436; IV, 126, 314, 406
burgemeseter van —, I, 136, 245, 308, 309, 317, 319; II, 5, 8, 15, 17, 30, 34, 35, 40-42, 227-229, 243
kapitein der troepen te —, II, 28-42
veldwachter van —, II, 3, 6, 7, 34-42, 48, 146
Ummels C. Gzn., W., II, 431
Ungersma, W. A., I, 334
Urk, II, 335; III, 164, 424-435; IV, 310-318, 439
burgemeester van —, III, 421-436; IV, 310, 311, 315-318
Usquert, II, 6, 7, 35
Utrecht, I, 68, 69, 75-77, 81, 120. 162-176, 181-185, 188-200, 205, 206, 211, 223; II, 154, 192, 198, 311, 399, 410, 416, 450, 482, 554; III, 36, 47-50, 77, 160, 177, 183,

198, 199, 202, 205, 215, 220, 221, 297, 299, 385, 386, 389, 390-403; IV, 92, 107, 108, 112, 142, 167, 171, 173, 176, 185, 229, 231, 233, 236, 260, 263, 272, 278, 292, 295, 298, 300, 302, 306, 307, 330, 331, 333, 336, 338, 339, 341, 342, 346-361, 364, 367, 370-373, 390, 393, 398, 401, 402, 412, 413, 428, 441-447, 470, 472, 475, 476, 481, 482, 496, 498
Utrecht, burgemeester van, III, 392; IV, 167-170, 334
commissaris van politie te —, IV, 303
directeur van politie te —, I, 68, 170, 173-175, 181-193, 197; III, 392, 395; IV, 306
onder-directeur van politie te —, IV, 168, 173-176, 334-337
officier van justitie te —, I, 174, 175, 196-199; III, 205, 208, 210, 385, 389-392; IV, 330, 334-336*-339, 472, 473

V

Vaassen, II, 189, 191
Valk, F. J. de, III, 100
Valkenburg (Z.H.), II, 402; III, 69, 166
Valkenswaard, II, 323; III, 79
Valkoog, I, 305; II, 554
Varekamp, I, 326
Varseveld, III, 158; IV, 428
Veecaten, IV, 280
Veen, I, 221-223, 293, 294, 303; II, 182-184, 198, 208, 292, 306, 310, 313, 412, 415, 416, 423, 424, 427, 428, 492-497, 500-511, 526; III, 15, 19-29, 32-38, 44, 179, 180, 414, 416; IV, 139, 218, 307, 308
burgemeester van —, II, 424, 428, 493, 510, 511; III, 33
Veen, B. van, I, 305*; II, 70, 89, 90, 428
Veen, H. van, II, 274
Veen, A. J. van der, II, 255*, 256
Veen, J. van der, IV, 161, 279
Veen, M. van der, II, 111
Veendam, I, 271, 343; II, 139, 232, 310, 555; III, 176, 462
Veeneman, P., III, 55
Veenendaal, I, 139, 140, 180; II, 554; III, 161, 386, 207; IV, 304
Veenhof, E. W., II, 115
Veenhoven, J. A., I, 343
Veenhoven, K. A., I, 343
Veenhuizen (O. Fr.), I, 227-229
Veening, H. R., I, 286
Veeninga, R. J., I, 339; II, 161, 554; IV, 20
Veenstra, T. A., I, 342
Veenstra, Y. J., III, 109
Veenwouden, III, 172
Veenwoudsterwal, III, 172
Veere, IV, 52
Veermans, L., III, 83, 171
Vegt, J. van der, I, 151*
Veiyers, J., I, 339
Veldkamp, J. H., II, 556
Veldman, H. B., I, 335
Veltman, Wed. G., I, 331
Veltman, H. G., I, 331
Veltman, J. G., I, 331
Veltman, J. S., I, 335
Velzen, S. van, I, 229, 230, 240; II, 363*, 387, 409, 410, 424, 500, 501, 512-526; III, 35, 51, 74, 76, 80-85, 88-91, 99, 107-112, 169-172, 366-368, 382; IV, 24-29, 32, 33. 43, 126, 149, 172, 175, 307, 376, 391, 439, 441, 445, 481-488, 498, 500-505, 508-510
Venema, F. (de Cock-), I, 310, 316, 317, 320; II, 534
Venema, H. D., II, 234, 235
Venneperdorp, IV, 508
Verbeek, G., II, 385
Verbeet, T., II, 290, 291, 295-299
Verburg, A., IV, 172
Verdoorn, C., II, 72-74, 90, 102, 103, 181
Vereeken, M., I, 57
Vergouwen, II, 325
Verhagen Jr, J., III, 110, 250, 393, 435; IV, 81, 85, 101, 104, 138, 155, 163, 172, 214, 227, 238
Verhagen Metman, Ph., III, 30*
Verheijen, A. G., II, 295*
Verheijen, Jhr. F. X., II, 205*
Verhoeven, J., III, 442, 443, 445, 446, 451, 453
Verkui(y)l, A., II, 189, 190, 324, 403, 421
Verloren, N., IV, 92-94*

Vermasen, II, 226*, 227
Vermeulen, A., II, 423
Vermeulen, J., IV, 302-305*
Vermeulen, S., I, 56
Vernet, N., IV, 94
Verschoor, H. E., I, 297-299*, 300, 305; II, 499, 503-505; III, 21, 22, 41, 42, 412, 413; IV, 99
Verschuir, J., II, 219, 459, 555
Versluis, K., III, 12
Versluis, P., III, 12
Versluys, P., I, 122
Versluys, Jhr. W., III, 162*, 360; IV, 51, 52
Versteeg, A., II, 370, 371, 391, 392, 395, 403, 460
Versteeg, B., II, 421
Versteeg, J., II, 421
Verstolk van Soelen, J. G. baron, IV, 404, 405*
Veurink, G., III, 136, 137
Vianen, I, 199; II, 402, 406; III, 168; IV, 284
Vierhuizen, I, 236; II, 5, 30, 46, 228; III, 177
Vinhuizen, J., II, 229
Vink, M., III, 225
Vinkeveen, III, 160
Viruly, M., II, 372*; III, 158
Visser, P., II, 475
Visser, J. Th. de, I, 53; II, 460; IV, 194
Visser, R. de, IV, 428
Visvliet, I, 252, 331, 332; III, 176
Vlaardingen, III, 165; IV, 472
Vlachtwedde, I, 243; II, 160; III, 177
Vledder, III, 181
Vliedorp, II, 3, 6
Vliet, van der, IV, 145
Vliet, A. van der, IV, 110
Vlissingen, I, 75, 120, 202; II, 198, 410; III, 52, 53, 69, 162, 223; IV, 510
  ontvanger te —, IV, 47
  vrederechter te —, IV, 51*
Vlugt, H. W. de, IV, 467
Vlijmen, III, 30
Vockestaert, H. M., III, 444*, 447, 453, 454
Voet, K. J., I, 330
Voet, M. J., I, 330
Vogel, A., II, 402, 405, 406
Vogel, G., IV, 286
Vogel, H., IV, 286
Volders, W. B., II, 555
Volkom, W. van, I, 118*, 129
Vollenhove, III, 44, 139, 140, 175
Vollenhove, C., II, 246*, 440; III, 105, 107, 135, 139, 142, 143, 334, 336, 415, 430, 434, 443, 448, 458; IV, 103
Vollenhoven, D. H. Th., IV, 132
Vollenhovius, J., III, 120
Voog, J., I, 122
Voorburg, III, 70
Voorduin, IV, 496
Voordijk, J., I, 15, 27, 35
Voorschoten, I, 109
Voorst, III, 61-63, 157
Voorst, Van, III, 396-400
Voorst, J. van, I, 262*
Voortman, O., III, 50, 51, 175
Vorden, II, 516
Vos, A., II, 403
Vos, B., I, 337; II, 115
Vos, Az., G. J., I, 167
Vos, H. A. de, I, 340
Vos, R., I, 337
Vos, S. P., I, 343
Vredenburch, E. baron van, III, 359, 360, 364, 450; IV, 46*, 51, 96, 426, 427
Vree, K. J. de, III, 100
Vree, S. K., de, III, 170
Vreede, J., II, 207*
Vries, II, 258, 332, III, 180
Vries, de, I, 133
Vries, A. de, I, 337
Vries, A. W., de, I, 330
Vries, E. de, I, 337
Vries, F. de, I, 340
Vries, G. H., de, II, 115
Vries, G. M., de, I, 337
Vries, H. de, I, 340
Vries, Wed. H. de, I, 340
Vries, J. de, IV, 161
Vries, J. F. de, I, 137
Vries, M. H. de, I, 342
Vries, P. de, I, 149, 154*, 156
Vries, S. de, II, 253
Vries, S. G. de, II, 556
Vries, T. de, I, 340
Vriezenveen, III, 118, 133-136, 443, 451, 453

Vriezenveen, burgemeester van, III, 133-135
Vroome, A. de, I, 340
Vroome, J. L. de, I, 337; II, 115
Vrouwenparochie, I, 150
Vrijhoeven Capelle, II, 193, 198, 308
Vuren, II, 361, 365-373, 376-379, 387, 390-398, 403, 408, 418, 460; III, 102, 158; IV, 218, 219, 290, 439, 440
burgemeester van —, II, 361, 368-371, 376, 394
Vuursche, (De), I, 76; II, 85; III, 161
Vijgeboom, J. W., I, 1, 2*-7, 10-14, 20-23, 28, 29, 33-38, 43-59, 64, 67, 72, 113, 125; II, 341, 396, 402, 405; III, 162, 170, 360; IV, 47, 52

W

Waadland, IV, 228
't Waal, II, 192, 291
Waalwijk, II, 193, 204, 308, 415, 423, 430; III, 30, 180; IV, 81
commissaris van het district —, IV, 81, 84
Waarde, I, 47
Waardenburg, I, 185, 235; III, 159
Waarder, IV, 314
Waardhuizen, II, 422; III, 40, 405; IV, 77, 78, 169
burgemeester van —, III, 40; IV, 169
Waddinxveen, II, 390
Waesmunster, II, 82
Wagenaar, L., I, 222
Wagenborgen, II, 213
Wageningen, I, 262; III, 157
Wagtho, K., IV, 94
Wachtendonk, P., III, 230-235
Wal, A. ter, I, 337; III, 129
Waldeck, J. A., IV, 128-132
Wall, H. van de, I, 53
Walraven, A., IV, 84
Walraven, J., II, 366, 368, 371, 372, 379, 391, 392, 395; III, 102
Walsem, J. J. van, III, 49*
Walvius, F. J., I, 343
Walvius, J. F., I, 343
Wanneperveen, II, 271-278, 548; III, 175, 176
Wanneperveen, burgemeester van, II, 272-278, 351
Wanswerd, II, 257; III, 79, 80, 83, 111, 172; IV, 27, 375, 378
Wapperom Fzn, P., III, 438, 439, 445
Wapserveen, I, 243
Wapsterveen, III, 36
Warder, III, 36
Warffum, II, 6, 7, 35, 170, 248, 249, 285, 555-559; III, 178
burgemeester van —, II, 557
Warfhuizen, II, 34; III, 177
Warin, Jhr. A., III, 245*; IV, 166
Warmenhuizen, II, 364; III, 164
Warmolts, J. H., I, 311*; II, 5, 229, 230
Waspik, I, 305; II, 319; III, 46, 164, 180
Wassenaar, I, 303; II, 404
Water, J. van de, I, 192; III, 406
Waterink, D. J., III, 137
Webster, A. G., I, 339; II, 139, 149, 253*, 260
Weemeyer, B. E., IV, 129
Weener, I, 235
Weesp, III, 164, 390
Wege, C. van de, I, 15, 36
Wege, J. van de, I, 15, 25, 32, 35
Wege, Ja. van de, I, 15, 27, 36
Wege, M. van de, I, 36
Weges, J. R., I, 343
Wegman, P. D., I, 343
Wehe, I, 311; II, 5, 556; III, 177
Weide, J. F. v. d., II, 260
Weimer, W., III, 204, 206, 323; IV, 165
Weits, J. H., I, 331
Welderen Rengers, S. baron van, III, 104*, 105, 112
Well, II, 375; III, 159
Welle, C. J., II, 428*
Welle, P., II, 397, 398
Welsrijp, I, 150
Wemeldinge, III, 79
Wendel, J., III, 329
Wenniger, Chr. Th., II, 52*, 61
Wentholt, P., III, 201*, 230-234
Wentink, III, 61
Werd, C., I, 122
Wering(h), J. van, I, 286, 332
Werk, J. H. van der, II, 248

Werken, (De), I, 299; III, 412; IV, 358, 375, 379, 381, 385, 386, 412
burgemeester van —, III, 412
Werken, J. P. van de, II, 382-389
Werkendam, II, 198, 207; III, 180; IV, 358
Werkhoven, II, 189
Werkman, Wed. R. S., I, 330
Werner, J. W., IV, 121, 122, 129
Werp, D. van der, II, 109, 110*-115, 120-122, 128, 142, 148, 157, 232, 252, 253, 260, 265, 528-531, 535-537
Werp, D. J. van der, IV, 498, 500
Werp, J. van der, II, 112
Werthers, J., II, 429-431, 494
Werven, J. van, III, 208, 209
Wessels, A. M., IV, 47
Wessels, H., III, 228
Wesselink, H., I, 1, 33, 47*
Wesselman, C. F., II, 386*
Westbroek, III, 393-397, 401; IV, 305, 439
Wester, L. T., I, 335
Westerberg, Chr., III, 111*
Westerbroek, I, 268
Westerhuis, J., I, 343
Westerlaan, P. J., I, 335
Westerlee, II, 232, 267, 556; III, 176
Westerloo, I, 133
Westerloo, L. D., II, 514, 521*; III, 81
Westernieland, II, 31
Westerveen, J. G., II, 260
Westerwijtwerd, I, 282-284; II, 556; III, 177
West-Graftdijk, II, 375
Westkapelle, IV, 229, 238
Westra, J. H., II, 122*, 260
Westrien, A. van, II, 366
Weststellingwerf, IV, 27
grietman van —, IV, 25*
Westzaan, I, 95
Wetsens, III, 171
Wetsinge, I, 274, 275; III, 177
Wever, G. B., I, 342
Wezep, III, 63, 64, 72, 185; IV, 85, 88
Wiardi Beckman, M., IV, 500-502*
Wibmer, J. B. D., I, 98*
Wicherling, G., II, 271, 279, 280, 284-288, 350
Wichers, B., II, 249*
Wichers, Jhr. H. L., II, 140*, 141, 226, 232-236, 247, 249
Wichers, J. C., II, 61*
Wiegers, F. G., II, 556
Wiek, A. H. van, I, 342
Wielenga, J. B., II, 340
Wielik, J. van, III, 247-249
Wielinga, L. J., III, 81
Wieninga, W. E., I, 286
Wier, II, 255
Wier, J. E. van der, I, 331
Wierdsma, P., II, 234, 337, 338*, 342, 351; III, 94-96
Wierema, A. K., I, 334
Wierema, D. K., I, 334
Wierema, H. R., I, 334
Wieren, R. G. van, IV, 60-63, 428
Wierenga, A. P., I, 334
Wierenga, J. P., I, 334
Wierenga, T. D., I, 335
Wieringa, B. A., I, 335
Wieringa, D. A., I, 335
Wieringa, D. P., I, 334
Wieringa, J. S., I, 331
Wieringa, P. J., I, 334
Wiersema, D. E., I, 133
Wiersema, S. G., II, 530, 538, 556
Wiersum, K. F., I, 330
Wierum, III, 172, 426
Wigny, A. F., IV, 428
Wildeboer, B. E., II, 275
Wildervank, I, 342; II, 31, 136-140, 232-235, 555; III, 176
burgemeester van —, II, 139, 234; III, 356
Wildeveld, P. M., I, 330
Wildman, J. P., II, 556
Wildschut, D. H., III, 279, 281*
Wilkens, IV, 391-394
Willem I (Koning), I, 4-12, 15-21, 24-39, 48-52, 59-74, 77-84, 88-112, 118-126, 135-145, 149-167, 171-183, 187, 190, 193-196, 199-204, 207-219, 224, 227-234, 238, 242, 246, 251-277, 293, 328-348; II, 2, 9-12, 20-32, 36-39, 42-50, 54, 57-68, 72-74, 78-82, 87-109, 116-120, 123, 132-135, 141, 144-146, 149-152, 157-168, 171, 172, 176-181, 189-191, 197, 200-202, 213-226, 231, 233, 237, 238, 242, 245, 246, 253, 261, 262, 266, 267,

270-272, 276-279, 282, 305, 306, 312-316, 327, 332, 356, 360, 369, 370, 373, 376, 378, 384-386, 390-394, 398, 401-403, 415, 417, 432-438, 440, 442, 443, 446-452, 455-491, 498, 500, 526-530, 535, 536, 539, 542, 553, 557-559; III, 2, 6, 10-17, 30, 33, 36-39, 42, 43, 47, 48, 51-57, 63-67, 71-73, 76-79, 82, 92-96, 99-102, 105, 106, 114- 122, 126-136, 139-143, 146-155, 164, 166, 175, 176, 183-189, 192-195, 208-210, 214, 218, 227, 241-244, 252, 257-269, 272-277, 281-293, 297-305, 309-336, 339-346, 349-365, 368-381, 387-391, 394-399, 402, 407-410, 414, 415, 418-422, 426-430, 433-443, 446-458, 460; IV, 2-7, 10-19, 24-26, 35-39, 42, 46-50, 53-70, 75-85, 88-90, 94, 97, 102-108, 111-117, 130, 134, 144-146, 149, 152-160, 165, 169, 170, 178-181, 188-203, 207-209, 212-219, 222-240, 243-256, 259, 260, 264-270, 274-277, 280-285, 288-291, 295-298, 302, 306, 312, 322-330, 334-341, 346-376, 380-382, 385-387, 401, 404, 407

Willem II (Koning), IV, 408-438, 441-449, 452-455, 466-469, 474-478, 481-488, 492, 494, 497-505, 508-510; zie ook onder Prins van Oranje.

Willems, A., I, 337

Willemstad, I, 113, 126-129; III, 9, 222-224, 227, 228, 404, 418-423; IV, 281, 296, 297, 375-377

burgemeester van —, III, 224-228, 421-423; IV, 297

commandant der vesting —, III, 223, 420, 421

secretaris van —, IV, 297

Willich, II, 302, 303; IV, 92

Willige Langerak, III, 168, 386, 389

Wilnis, III, 160

Wilsum, II, 279, 280, 284, 286; III, 130, 175

Wilsveen, I, 164

Wind, H. J., III, 109, 112, 173*

Wind, S. de, IV, 50-53*

Windesheim, III, 174

Windeweer, II, 341; III, 176

Winschoten, I, 217-219, 271; II, 136, 140, 210, 211, 225, 231-241, 247, 249, 285, 349, 353, 354, 444; III, 68, 176, 177, 183

officier van Justitie te —, II, 140*, 141, 226, 232-236, 247, 249

Winsemius, W., II, 332*

Winsum, I, 133, 331; II, 33, 39, 556

vrederechter van —, II, 28, 33*-39-42, 146

Winter, A. P. de, II, 423

Winter, G. G. de, I, 335

Winter, P. J., I, 330

Wirenga, S. E., I, 286

541; III, 240, 244, 252, 322, 323,

Wisconsin, IV, 402, 472

Wiselius Iz., S., I, 63-65*-70, 74, 76, 79, 100, 109-111; II, 540, 541; III, 240, 244, 252, 322, 323, 329, 338, 346, 347, 364-369, 377, 383, 384; IV, 147, 152, 156, 161-165

Wiske, Van, IV, 401, 402

Wisse, J., III, 360; IV, 50-53

Wissel, III, 55

Wit, A. H. de, I, 343

Wit, D. K. de, I, 286, 332

Wit, J. W. de, III, 386, 390-392, 395, 402; IV, 273, 284-286, 290-299

Wit, K. de, I, 286, 321, 332; II, 53, 55, 85

Wit, L. A. de, I, 286; II, 555

Wit, L. D. de, I, 332

Wit, O. K. de, I, 332

Wit, P. de, III, 176

Wit, P. R. de, II, 232*

With, P. K. de, I, 332

Witlox, I, 176

Witlox, J. H. J. M., II, 94, 482

Witteveen, C., I, 148, 150*

Witteveen, H. W., I, 150

Wittewierum, III, 177

Woerden, II, 297; III, 166; IV, 305

Woldringk, J. J., I, 335

Woldendorp, II, 305

Wolphaartsdijk, III, 322; IV, 439, 440

Wolterbeek, O. C., I, 171*, 185

Wolterbeek, P., I, 75*; III, 256

Woltersum, II, 332

Wolthuis, A. J., I, 339

Woltinge, H. W., II, 260
Woltman, J. W., II, 261
Wolvega, III, 109, 173; IV, 25
Wons, I, 150; II, 521; III, 82
Wonseradeel, III, 116; IV, 27, 378
grietman van —, III, 116*
Wor, J. S., IV, 281*
Workum, II, 330, 331, 335, 341, 549; III, 170; IV, 27, 31, 314, 375
Wormnest, H., II, 34*, 36
Wormser, J. A., II, 531; IV, 117, 161, 476, 478, 481
Woubrugge, III, 16; IV, 460
Woude, P. S. van der, III, 83, 172
Woudenberg, I, 169; III, 161
Woudrichem, II, 326, 412; III, 180, 407
commandant der marechaussées te —, III, 407-410
Woudsend, II, 546; III, 69
Woudstra, H. J., III, 171
Woudstra, K. S., I, 286, 332
Wouterswoude, IV, 428
Wulp, B. C. van der, IV, 132
Wumkes, G. A., II, 212, 341; IV, 60
Wijchgram, K. W., II, 520, 521*
Wijck, J. van, I, 15, 27
Wijck, P. van, I, 15, 27, 36
Wijdenes, III, 164
Wijgerden, G. van, II, 386; IV, 137, 289
Wijhe, III, 174
Wijk (bij Duurstede), III, 161, 386
Wijk (De), II, 264; III, 174
Wijk (N.Br.), II, 85, 188, 310, 428; III, 21, 23, 39, 79, 417; IV, 136, 139, 308
Wijk, A. H. van, II, 555
Wijk, F. D. van, I, 343
Wijk, K. van, III, 166
Wijk, O. O. van der, I, 343
Wijk, P. van, I, 36
Wijma, J. W., I, 286
Wijnbeek, H., II, 425
Wymbritseradeel, III, 104-106, 116, 143; IV, 27, 375, 378, 386, 431
grietman van —, III, 104*, 112
Wijnand(s), P., IV, 50-53
Wijngaarden, G., III, 423
Wijngaarden, J. van, IV, 297
Wijnjeterp, I, 234
Wyrsema, K. G., I, 331

Y

IJlhorst, II, 545; III, 174
IJlst, II, 550; III, 170
IJpey, A., IV, 194
IJsbrechtum, III, 170
IJselstein, I, 244
IJsendoorn, II, 411
IJsseldijk, Wed. van, II, 543*
IJsselmuiden, III, 130, 175
IJsselstein, III, 160
IJzendoorn, III, 158
IJzendijke, I, 29; III, 163; IV, 52

Z

Zaagman, H. E., I, 331
Zaamslag, I, 2, 44; III, 163
Zaandam, III, 164; IV, 281, 439, 440
Zalk, I, 293; III, 51, 175; IV, 280
Zaltbommel, I, 164, 293; II, 201, 365-367, 370-375, 381, 403, 419, 500, 554
burgemeester van —, II, 376
districtscommissaris te —, II, 367, 376, 383, 385
garnizoenscommandant te —, II, 379, 380, 388
vrederechter te —, II, 385
Zandeweer, III, 178; IV, 505
't Zandt, II, 212, 213, 556; IV, 499
burgemeester van —, II, 212
Zandvoort, I, 222
Zanten, D. van, III, 158; IV, 137, 138
Zantinge, J. F., II, 555
Zeebuit, J. F., II, 255*, 258-261, 264
Zeef, R., I, 133
Zeelenberg, J. H., III, 199, 200
Zeelt, J. J., II, 543*; III, 391, 393; IV, 469, 470, 474-478
Zeerijp, I, 262
Zegveld, III, 279
Zegwaart, IV, 461
Zeist, I, 175, 180, 190, 195, 200, 205, 251; III, 63; IV, 434, 439, 440
burgemeester van —, IV, 435
Zeldam Ganswijk, D. J. ten, I, 108; III, 452
Zellinge, III, zie Sellingen

Zevenbergen, II, 422; III, 8, 9, 179; IV, 281, 375, 376
Zevenhoven, III, 167
Zevenhuizen, III, 165
Zeijen, II, 258
Zeylmans, A., IV, 333
Zierikzee, I, 185, 262; III, 162, 183; IV, 90, 94, 95, 116
commissaris van poltie te —, IV, 95, 96
officier van Justitie te —, IV, 94-97*
rechter van instructie te —, IV, 95*-97
Zigterman, K. J., I, 330
Zimmerman(s), II, 290, 292, 295, 296, 299
Zoelen, II, 314; III, 49
Zonne, P., IV, 469, 472*-476
Zorn, J. S., II, 323*
Zoutelande, III, 53
Zoutkamp, II, 5, 8
Zuid Beijerland, II, 410; III, 167, 442, 444, 450-453; IV, 20, 402, 439, 440, 446, 472
burgemeester van —, III, 442-446, 451, 453
Zuidbroek, I, 343; II, 410
Zuidema, P. W., II, 556
Zuidema, S. P., I, 332
Zuiderhuisterveen, III, zie Surhuisterveen
Zuidhorn, I, 244
Zuidland, III, 49, 169
burgemeester van —, III, 49
Zuidlaren, III, 180
Zuidwolde (Dr.), II, 260; III, 181
Zuidwolde (Gr.), III, 178
Zuilichem, II, 257, 386; III, 34, 40-43, 159; IV, 137, 289, 290, 308
burgemeester van —, IV, 290
Zunderdorp, I, 244; III, 426
Zutfen, I, 48, 109, 251; II, 226, 227, 475; III, 59-62, 66, 140, 142, 158; IV, 283
garnizoenscommandant te —, III, 58-61
officier van Justitie te —, IV, 283
Zuurdijk, I, 311; II, 210, 227, 229; III, 177
Zuijlen, W. H. van, I, 235
Zuylen van Nijevelt, C. baron van, I, 95, 206, 209, 212*-216, 234-341; IV, 124
Zuylen van Nijevelt, H. baron van, IV, 437, 445-447*-449, 452-457, 467, 470-478, 484-488
Zuylen van Nijevelt, J. A. baron van, I, 145-147, 151, 152*, 155-158, 228, 229; II, 162, 329, 332-343, 351, 352, 356, 358, 437, 525, 549, 550; III, 35, 74-79, 92-94, 97-117; IV, 2, 26-35, 42-48, 56, 60-64, 111
Zuylen van Nijevelt, P. J., II, 553
Zuylen van Nijevelt, P. J. baron van, I, 344, 348*
Zuylen van Nijevelt-Bergsma, C. G. van, IV, 124
Zwaag, G. J. van der, I, 286
Zwaan (2), IV, 125, 129, 132
Zwaan, P. H., I, 343
Zwammerdam, III, 166
Zwartewaal, III, 49, 169; IV, 494
Zwartsluis, II, 280
Zweeloo, III, 182
Zweerts, J. B., III, 152, 154, 202*, 204, 210, 243, 244,, 250, 251, 254, 255, 257, 327, 329, 337-341, 347-349, 364, 367, 377, 383; IV, 145, 154-156, 161-165, 175
Zwol, F. H., I, 331
Zwol, Erven K. J. van, I, 330
Zwolle, I, 53, 72, 81, 128, 185; II, 271-277, 280, 281, 285, 381, 544-547; III, 50, 51, 64, 121-125, 134-138, 141, 142, 167, 173, 174, 185, 360, 411, 412, 416, 425, 426, 429; IV, 70, 73, 74, 101, 106, 126, 134, 135, 145, 203, 204, 209, 279, 281, 312, 313, 497-500, 510
officier van justitie te —, II, 271-275, 278, 281, 286, 287; IV, 71, 106
Zwollerkerspel, II, 287; III, 174; IV, 71
burgemeester van —, IV, 72-75
Zwijndrecht, II, 390, 543; III, 167; IV,. 20, 439
Zijderveld, II, 279
Zijldijk, II, 555
Zijlma, H. J., II, 32, 34, 42
Zijpe, IV, 95, 96

INHOUD.

Woord vooraf VII

1—13 *Een nieuwe vruchtelooze adresbeweging om volle vrijheid van godsdienstoefening* 1

1 Adres van de Afgescheidenen te Amsterdam aan den Koning, tweede helft van Sept. 1836, blz. 4.
2 Rekwest van Obbes en Brandt te Amsterdam aan den Koning, 4 Oct. 1836, blz. 5.
3 Adres van Ds H. P. Scholte aan den Gouverneur van Utrecht, eerste helft van Oct. 1836, blz. 7.
4 Rapport van den burgemeester van Amsterdam, 22 Oct. 1836, blz. 8.
5 Rapport van den Minister van Eeredienst, met naschrift van den Minister van Justitie, 4 en 8 Nov. 1836, blz. 10.
6 Rapport van den Gouverneur van Zuidholland, 17 Dec. 1836, blz. 13.
7 Rapport van den Raad van State, 23 Dec. 1836, blz. 15.
8 Missive van den Gouverneur van Zuidholland aan den Minister van Eeredienst, 24 Dec. 1836, blz. 19.
9 Rapport van den Gouverneur van Drente, 29 Dec. 1836, blz. 20.
10 Adres van Ds S. van Velzen aan den Koning, 3 Jan. 1837, blz. 24.
11 Rapport van den Gouverneur van Friesland, 25 Jan. 1837, blz. 26.
12 Rapporten van de Ministers van Eeredienst en van Justitie, 23 en 31 Jan. 1837, blz. 35.
13 Rapport van den Minister van Eeredienst, 28 April 1837, blz. 42.

14—19 *Gijzeling ook bij volstrekt onvermogen* 44

14 Voorstel van den Gouverneur van Friesland, 12 Dec. 1836, blz. 45.
15 Bericht van den Officier van Justitie te Goes, 15 Dec. 1836, blz. 46.
16 Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken, 20 Dec. 1836, blz. 48.

17 Missive van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie, 21 Dec. 1836, blz. 49.
18 Rapport van den Officier van Justitie te Middelburg, medio Dec. 1836, blz. 50.
19 Rapport van den Minister van Justitie, 31 Dec. 1836, blz. 53.

20—38 *Onwettige en gewettigde inkwartieringsmaatregelen* 56

20 Rapport van den Directeur Generaal van Oorlog, 1 Nov. 1836, blz. 58.
21 Rapport van den Minister van Justitie, 5 Nov. 1836, blz. 59.
22 Missive van den Gouverneur van Friesland aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 24 Nov. 1836, blz. 60.
23 Rapport van den Minister van Justitie, met naschrift van den Minister van Eeredienst, 2 en 8 Dec. 1836, blz. 61.
24 Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken, 25 Dec. 1836, blz. 62.
25 Rapport van den Minister van Justitie, 12 Jan. 1837, blz. 66.
26 Missive van den Gouverneur van Overijsel aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 31 Jan. 1837, blz. 70.
27 Missive van den Gouverneur van Gelderland aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 4 Febr. 1837, blz. 72.
28 Missive van den Burgemeester van Genemuiden aan dien van Zwollerkerspel, 5 Febr. 1837, blz. 73.
29 Missive van den Gouverneur van Overijsel aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 6 Febr. 1837, blz. 75.
30 Rapport van den Minister van Justitie, 9 Febr. 1837, blz. 75.
31 Missive van den Secretaris van Staat aan den Minister van Justitie, 18 Febr. 1837, blz. 77.
32 Missive van den Gouverneur van Noordbrabant aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 26 Mei 1837, blz. 77.
33 Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken, 7 Juni 1837, blz. 79.
34 Rapporten van de Ministers van Eeredienst en van Justitie, 18 Febr. en 20 Juni 1837, blz. 80.
35 Rapport van het Gemeentebestuur van Emmikhoven, 9 Oct. 1837, blz. 81.
36 Rapport van het Gemeentebestuur van Hattem, 6 Dec. 1837, blz. 85.
37 Rapport van den Gouverneur van Gelderland, 20 Dec. 1837, blz. 87.
38 Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken, 10 Jan. 1838, blz. 88.

39—54 *Merkwaardige voorvallen en voorzieningen* . . . 90
39 Rapport van kapitein J. J. Hennequin te Maastricht, 3 Oct. 1836, blz. 92.
40 Missive van den Officier van Justitie te Maastricht aan den Procureur Generaal, 4 Oct. 1836, blz. 93.
41 Missive van den Officier van Justitie te Zierikzee aan den Procureur Generaal, 17 Oct. 1836, blz. 94.
42 Rapport van den Minister van Justitie, 20 Oct. 1836, blz. 97.
43 Brief van burgemeetser Verschoor van Sleeuwijk aan Janssen, 7 Nov. 1836, blz. 99.
44 Bericht van het Gemeentebestuur van Ommen aan den Gouverneur, 19 Nov. 1836, blz. 100.
45 Missive van den Gouverneur van Overijsel aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 21 Nov. 1836, blz. 101.
46 Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken, 23 Nov. 1836, blz. 102.
47 Rapport van den Minister van Justitie, 26 Nov. 1836, blz. 104.
48 Rapport van den Minister van Justitie, met naschrift van den Minister van Eeredienst, 2 en 22 Dec. 1836, blz. 105.
49 Missive van den Gouverneur van Utrecht aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 3 Dec. 1836, blz. 107.
50 Bericht van den Burgemeester van Loenersloot aan den Gouverneur, 3 Dec. 1836, blz. 110.
51 Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken, 10 Dec. 1836, blz. 111.
52 Bericht van het Classicaal Bestuur van Amsterdam aan den Minister van Eeredienst, 12 Dec. 1836, blz. 113.
53 Antwoord van Janssen aan den Scriba van het Classikaal Bestuur van Amsterdam, 19 Dec. 1836, blz. 114.
54 Rapport van den Minister van Justitie, met naschrift van den Minister van Eeredienst, 26 en 29 Dec. 1836, blz. 115.

55—62 *Godsdienstige samenkomsten in de Residentie* . . 118
55 Missive van den Minister van Justitie aan den Procureur Generaal, 10 Dec. 1836, blz. 120.
56 Rapport van den Directeur van Politie te 's Gravenhage, 26 Dec. 1836, blz. 121.
57 Idem, 9 Jan. 1837, blz. 123.
58 Idem, 23 Jan. 1837, blz. 125.
59 Missive van den Minister van Justitie aan den Procureur Generaal, 22 April 1837, blz. 127.
60 Procesverbaal, opgemaakt door Commissarissen van Politie te 's Gravenhage, 7 Mei 1837, blz. 128.
61 Rapport van den Directeur van Politie te 's Gravenhage, 22 Mei 1837, blz. 130.

*

62 Procesverbaal, opgemaakt door Commissarissen van Politie te 's Gravenhage, 28 Mei 1837, blz. 130.

63—69 *Particuliere correspondentie over den stand der Afscheidingsbeweging* 133

63 Brief van Ds H. H. Donker Curtius aan Janssen, 30 Dec. 1836, blz. 134.
64 Antwoord van Janssen aan Donker Curtius, 3 Jan. 1837, blz. 135.
65 Brief van Pape aan Janssen, 23 Jan. 1837, blz. 136.
66 Idem, 6 Febr. 1837, blz. 136.
67 Idem, 6 Maart 1837, blz. 137.
68 Idem, 7 Juni 1837, blz. 138.
69 Idem, 2 Aug. 1837, blz. 139.

70—94 *Afstand van de vergunning tot het houden van private oefeningen* 141

70 Adres van den Kerkeraad van de Afgescheiden gemeente te Amsterdam aan het Gemeentebestuur, 24 Jan. 1837, blz. 143.
71 Rapport van den Minister van Eeredienst, 3 Febr. 1837, blz. 145.
72 Bericht van den Gouverneur van Noordholland, 17 Maart 1837, blz. 147.
73 Rapport van het Gemeentebestuur van Amsterdam, 20 Maart 1837, blz. 149.
74 Verslag van den Gouverneur van Noordholland, 20 Maart 1837, blz. 151.
75 Rapport van den Minister van Justitie, 21 Maart 1837, blz. 152.
76 Bericht van den Commissaris van Politie De Lagh te Amsterdam, 21 Maart 1837, blz. 154.
77 Missive van den Officier van Justitie te Amsterdam aan den Procureur Generaal, 22 Maart 1837, blz. 155.
78 Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken, 22 Maart 1837, blz. 156.
79 Nader rapport van den Minister van Justitie, 22 Maart 1837, blz. 158.
80 Missive van den Secretaris van Staat aan eenige Ministers, 23 Maart 1837, blz. 159.
80*a* Bericht van den Commissaris van Politie de Lagh te Amsterdam, 24 Maart 1837, blz. 160.
81 Bericht van den Officier van Justitie te Amsterdam, 25 Maart 1837, blz. 161.
82 Bericht van den Directeur van Politie te Amsterdam, 26 Maart 1837, blz. 162.
83 Nader bericht van denzelfden, 27 Maart 1837, blz. 163.
84 Rapport van den Gouverneur van Noordholland, 3 April 1837, blz. 164.
85 Brief van Mr J. M. van Maanen aan den Minister van Justitie, 18 April 1837, blz. 165.

86 Adres van H. G. Klijn te Utrecht aan het Gemeentebestuur, 29 Mei 1837, blz. 167.
87 Bericht van den Gouverneur van Utrecht, 2 Juni 1837, blz. 168.
88 Rapporten van de Ministers van Eeredienst en van Justitie, 9 en 20 Juni 1837, blz. 169.
89 Bericht van den Gouverneur van Noordholland, 22 Juni 1837, blz. 172.
90 Verslag van den Directeur van Politie te Utrecht, 26 Juni 1837, blz. 173.
91 Verslag van den Gouverneur van Noordholland, 3 Juli 1837, blz. 174.
92 Bericht van den Officier van Justitie te Amsterdam, 26 Nov. 1837, blz. 175.
93 Verslag van den Onderdirecteur van Politie te Utrecht, 11 Dec. 1837, blz. 176.
94 Verslag van den Gouverneur van Noordholland, 5 Febr. 1838, blz. 177.

95—105 *De memorie en de brochure van Groen van Prinsterer* 178

95 Missive van den Secretaris van Staat aan den Minister van Eeredienst, 1 Mei 1837, blz. 180.
96 Rapport van de Algemeene Synodale Commissie, 23 Mei 1837, blz. 181.
97 Brief van Minister Van Maanen aan Minister Van Pallandt, 1 Juni 1837, blz. 189.
98 Rapport van den Minister van Eeredienst, 28 Juni 1837, blz. 190.
99 Brief van Groen van Prinsterer aan den Koning, 13 Juli 1837, blz. 197.
100 Rapport van den Minister van Justitie, 29 Juli 1837, blz. 198.
101 Brief van den Minister van Eeredienst aan Janssen, 2 Aug. 1837, blz. 201.
102 Brief van Janssen aan den Minister van Eeredienst, 28 en 29 Aug. 1837, blz. 201.
103 Brief van Van Appeltere aan Janssen, 31 Aug. 1837, blz. 202.
104 Idem, 5 Sept. 1837, blz. 203.
105 Missive van Thorbecke aan den Secretaris van Staat, 12 Oct. 1837, blz. 203.

106—140 *Mislukte pogingen om tot toelating van een „separatistengemeente" te komen* 206

106 Rapport van den Minister van Eeredienst, 25 Juli 1837, blz. 209.
107 Brief van Mr F. A. van Hall aan Van Appeltere, 21 Juni 1837, blz. 210.
108 Antwoord van Van Appeltere aan Mr F. A. van Hall, einde Juni 1837, blz. 211.
109 Rapport van de Ministers van Eeredienst en van Justitie, 24 Juli 1837, blz. 212.

110 Rapport van den Minister van Eeredienst, 12 Aug. 1837, blz. 214.
111 Rapport van den Minister van Eeredienst, met naschrift van den Minister van Justitie, 14 Sept. en 6 Oct. 1837, blz. 216.
112 Rapport van den Gouverneur van Gelderland, 18 Oct. 1837, blz. 219.
113 Rapport van den Raad van State, 4 Dec. 1837, blz. 222.
114 Advies van Staatsraad Van Lynden aan den Koning, 8 Dec. 1837, blz. 227.
115 Brief van Staatsraad Van Roijen aan den Secretaris van Staat, 8 Dec. 1837, blz. 229.
116 Adres van Ds Scholte aan den Koning, 18 Dec. 1837, blz. 229.
117 Brief van Pape aan Janssen, 19 Dec. 1837, blz. 231.
118 Brief van Janssen aan Pape, 23 Dec. 1837, blz. 232.
119 Rapport van den Minister van Eeredienst, 31 Jan. 1838, blz. 233.
120 Rapport van den Raad van State, 2 Maart 1938, blz. 236.
121 Brief van Staatsraad Van Roijen aan den Secretaris van Staat, 10 Maart 1838, blz. 238.
122 Brief van den Secretaris van Staat aan den Minister van Justitie, 16 Maart 1838, blz. 239.
123 Bijlagen bij het vorige stuk, 16 Maart 1838, blz. 240.
124 Promemorie van den Minister van Justitie, 20 Maart 1838, blz. 241.
125 Missive van den Secretaris van Staat aan den Minister van Justitie, 23 Maart 1838, blz. 245
126 Brief van Van Appeltere aan den Minister van Justitie, 26 Maart 1838, blz. 246.
127 Promemorie van den Minister van Justitie, 27 Maart 1838, blz. 247.
128 Bijlage bij het vorige stuk, 27 Maart 1838, blz. 249.
129 Idem, 27 Maart 1838, blz. 251.
130 Missive van den Secretaris van Staat aan den Minister van Justitie, 8 April 1838, blz. 253.
131 Bijlage bij het vorige stuk, 8 April 1838, blz. 254.
132 Promemorie van den Minister van Justitie, April 1838, blz. 256.
133 Nota van den Secretaris van Staat, Mei 1838, blz. 258.
134 Missive van den Secretaris van Staat aan den Minister van Justitie, 21 Mei 1838, blz. 259.
135 Nota van den Minister van Justitie, 25 Mei 1838, blz. 260.
136 Rapport van den Minister van Staat Van Gennep, 7 Juli 1838, blz. 264.
137 Concept-besluit ontworpen door Van Gennep, 7 Juli 1838, blz. 266.
138 Brief van Van Gennep aan den Secretaris van Staat, 14 Juli 1838, blz. 267.

139 Tweede concept-besluit ontworpen door Van Gennep, 14 Juli 1838, blz. 268.
140 Rapport van den Minister van Justitie, 1 Aug. 1838, blz. 269.

141—152 *Merkwaardige voorvallen en voorzieningen (vervolg)* 273

141 Rapport van den Minister van Justitie, 30 Mei 1837, blz. 274.
142 Missive van den Gouverneur van Utrecht aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 21 Juni 1837, blz. 278.
143 Missive van het Provinciaal Kerkbestuur van Overijsel aan den Minister van Eeredienst, 28 Juni 1837, blz. 279.
144 Bericht van het Classicaal Bestuur van Breda aan den Minister van Eeredienst, 14 Juli 1837, blz. 281.
145 Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken, 21 Juli 1837, blz. 282.
146 Procesverbaal van den Burgemeester van Loosdrecht, 6 Aug. 1837, blz. 284.
147 Missive van den Gouverneur van Zuidholland aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 19 Aug. 1837, blz. 287.
148 Rapport van den Minister van Justitie, met naschrift van den Minister van Eeredienst, 12 Oct. en 2 Nov. 1837, blz. 288.
149 Bericht van den Scriba van het Classicaal Bestuur van Bommel aan den Minister van Eeredienst, 16 Nov. 1837, blz. 289.
150 Rapport van den Burgemeester van Loosdrecht, 10 Juli 1838, blz. 290.
151 Brief van Ds W. B. Barends te Willemstad aan Janssen, 9 Aug. 1838, blz. 296.
152 Rapporten van de Ministers van Eeredienst en van Justitie, 28 Juli en 14 Sept. 1838, blz. 298.

153—159 *Berichten uit en omtrent het kamp der Afgescheidenen* 300

153 Brief van Pape aan Janssen, 10 Febr. 1838, blz. 301.
154 Brief van J. Vermeulen te Utrecht aan den Kerkeraad der Afgescheiden gemeente aldaar, 11 April 1838, blz. 302.
155 Brief van den Gouverneur van Utrecht aan den Minister van Eeredienst, 10 Mei 1838, blz. 305.
156 Rapport van den Minister van Justitie, 18 Mei 1838, blz. 306.
157 Brief van Pape aan Janssen, 29 Juni 1838, blz. 307.
158 Idem, 25 Sept. 1838, blz. 208.
159 Idem, 9 Nov. 1838, blz. 309.

160—164 *De bijzondere situatie op Urk* 310

160 Verslag van den Gouverneur van Noordholland, 11 Juni 1838. blz. 311.
161 Missive van het Classicaal Bestuur van Hoorn aan den Minister van Eeredienst, 12 Juni 1838, blz. 312.
162 Adres van Ds P. J. ter Plegt te Urk aan den Minister van Eeredienst, 24 Juni 1838, blz. 313.
163 Rapport van den Gouverneur van Noordholland, 13 Juli 1838, blz. 315.
164 Missive van den Minister van Binnenlandsche Zaken aan den Minister van Eeredienst, 10 Aug. 1838, blz. 317.

165—173 *De ontbinding van kerkdiensten te Leiden* . . . 319

165 Bericht van den Officier van Justitie te Leiden, 30 Juli 1838, blz. 320.
166 Idem, 6 Aug. 1838, blz. 321.
167 Idem, 20 Aug. 1838, blz. 321.
168 Rapport van den Minister van Eeredienst, 23 Aug. 1838, blz. 322.
169 Rapport van den Minister van Justitie, 4 Sept. 1838, blz. 323.
170 Bericht van den Officier van Justitie te Leiden, 10 Sept. 1838, blz. 324.
171 Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken, 12 Sept. 1838, blz. 325.
172 Rapport van den Minister van Eeredienst, 19 Sept. 1838, blz. 327.
173 Rapport van den Minister van Justitie, 24 Sept. 1838, blz. 328.

174—184 *De toelating van een Christelijke Afgescheidene Gemeente te Utrecht* 330

174 Vonnis van de Rechtbank te Brielle in zake Ds H. P. Scholte c.s., 15 Dec. 1838, blz. 332.
175 Procesverbaal, opgemaakt te Utrecht, 23 Dec. 1838, blz. 333.
176 Adres van Ds H. P. Scholte aan den Procureur Generaal te Utrecht, 26 Dec. 1838, blz. 336.
177 Missive van den Procureur Generaal te Utrecht aan den Minister van Justitie, 28 Dec,. 1838, blz. 338.
178 Adres van Ds H. P. Scholte c.s. aan den Koning, 31 Dec. 1838, blz. 339.
179 Antwoord van den Minister van Justitie aan den Procureur Generaal te Utrecht, 2 Jan. 1839, blz. 341.
180 Missive van den Minister van Justitie aan den Minister van Eeredienst, 4 Jan. 1839, blz. 342.
181 Nota van den Referendaris Van Appeltere, begin Jan. 1839, blz. 343.

182 Rapport van den Minister van Eeredienst, 10 Jan. 1839, blz. 346.
183 Nader rapport van den Minister van Eeredienst, 7 Febr. 1839, blz. 347.
184 Rapport van den Minister van Justitie, 10 Febr. 1839, blz. 350.

185—198 *Beperkende toelatingsbepalingen* 355

185 Adres van den Kerkeraad der Christelijke Afgescheidene Gemeente te Utrecht aan den Koning, 28 Febr. 1839, blz. 356.
186 Missive van den Procureur Generaal in Noordbrabant aan den Minister van Justitie, 7 Maart 1839, blz. 358.
187 Rapport van den Minister van Eeredienst, 9 Maart 1839, blz. 359.
188 Circulaire van den Minister van Justitie aan de rechterlijke autoriteiten, 15 Maart 1839, blz. 360.
189 Brief van Ds H. P. Scholte aan den Gouverneur van Noordholland, 26 Maart 1839, blz. 361.
190 Rapport van den Burgemeester van Hilversum, 4 April 1839, blz. 361.
191 Rapport van den Minister van Eeredienst, 8 Mei 1839, blz. 363.
192 Rapport van den Minister van Justitie, 27 Mei 1839, blz. 364.
193 Rapport van den Raad van State, 17 Juni 1839, blz. 365.
194 Rapport van den Minister van Eeredienst, 22 Juli 1839, blz. 369.
195 Rapport van idem, met naschrift van den Minister van Justitie, 2 en 10 Aug. 1839, blz. 371.
196 Rapport van den Raad van State, 10 Jan. 1840, blz. 374.
197 Rapport van den Minister van Eeredienst, 11 Febr. 1840, blz. 381.
198 Rapport van den Minister van Justitie, 21 Febr. 1840, blz. 387.

199—213 *Sleepende moeilijkheden, met name te Bunschoten* 388

199 Bericht van den Burgemeester van Bunschoten, 14 Febr. 1840, blz. 389.
200 Missive van den Gouverneur van Utrecht aan den Minister van Eeredienst, 15 Febr. 1840, blz. 390.
201 Procesverbaal opgemaakt door den Burgemeester van Bunschoten, 28 Febr. 1840, blz. 391.
202 Bericht van den Commissaris van Politie te Amersfoort, 5 Maart 1840, blz. 392.
203 Missive van den Procureur Generaal te Utrecht aan den Officier van Justitie te Amersfoort, 6 Maart 1840, blz. 393.
204 Procesverbaal in zake gebeurtenissen te Bunschoten, 9 Maart 1840, blz. 393.

205 Idem, 10 Maart 1840, blz. 395.
206 Missive van den Burgemeester van Bunschoten aan den Gouverneur, 10 Maart 1840, blz. 396.
207 Missive van den Gouverneur van Utrecht aan den Minister van Eeredienst, 16 Maart 1840, blz. 398.
208 Rapport van den Procureur Generaal te Utrecht aan den Minister van Justitie, 26 Maart 1840, blz. 398.
209 Missive van den Minister van Eeredienst aan den Gouverneur van Utrecht, 13 April 1840, blz. 400.
210 Rapport van den Procureur Generaal te 's Gravenhage aan den Minister van Justitie, 9 Juli 1840, blz. 401.
211 Missive van den Zaakgelastigde van Hannover aan den Minister van Buitenlandsche Zaken, 17 Aug. 1840, blz. 404.
212 Missive van den Minister van Justitie aan den Minister van Buitenlandsche Zaken, 29 Aug. 1840, blz. 406.
213 Rapport van den Procureur Generaal te 's Gravenhage aan den Minister van Justitie, 26 Oct. 1840, blz. 406.

214—234 *Milde toepassing van de oude beginselen sedert de troonsbestijging van Willem II* 408

214 Circulaire van den Secretaris van Staat aan de Gouverneurs, 24 Nov. 1840, blz. 410.
215 Rapport van den Minister van Eeredienst, 26 Nov. 1840, blz. 411.
216 Missive van den Secretaris van Staat aan de Ministers van Justitie en van Financiën, 27 Dec. 1840, blz. 412.
217 Rekwest van Ds G. Baaij te Leerdam aan den Koning, 1 Jan. 1841, blz. 413.
218 Verslag van den Gouverneur van Noordholland, 3 Jan. 1841, blz. 414.
219 Missive van den Directeur van het Kabinet des Konings aan den Minister van Justitie, 4 Jan. 1841, blz. 415.
220 Idem, 4 Jan. 1841, blz. 416
221 Rapport van den Raad van State, 4 Jan. 1841, blz. 416.
222 Missive van den Directeur van het Kabinet des Konings aan den Minister van Eeredienst, 4 Jan. 1841, blz. 419.
223 Missive van den Minister van Eeredienst aan den Minister van Justitie, 7 Jan. 1841, blz. 420.
224 Rapport van den Minister van Eeredienst, 8 Jan. 1841, blz. 420.
225 Missive van den Minister van Eeredienst aan den Minister van Justitie, 20 Jan. 1841, blz. 421.
226 Antwoord van den Minister van Justitie, 12 Febr. 1841, blz. 422.

227 Missive van den Minister van Justitie aan den Koning, 12 Febr. 1841, blz. 423.
228 Missive van den Directeur van het Kabinet des Konings aan de Ministers van Justitie en van Eeredienst, 24 Mei 1841, blz. 424.
229 Schrijven van den Procureur Generaal bij den Hoogen Raad aan den Minister van Justitie, 8 Juni 1841, blz. 425.
230 Missive van den Minister van Financiën aan den Minister van Justitie, 19 Aug. 1841, blz. 426.
231 Rapport van den Minister van Justitie, 7 Sept. 1841, blz. 427.
232 Idem, 16 Oct. 1841, blz. 429.
233 Rapport van den Raad van State, 8 Nov. 1841, blz. 431.
234 Nota van den Secretaris en Adviseur Janssen, 4 Jan. 1842, blz. 434.

235—239 *Adressen en adviezen van Ds Scholte aan Koning Willem II* 436

235 Memorie van Ds H. P. Scholte aan den Koning, 5 Jan. 1841, blz. 438.
236 Adres van den Kerkeraad der Christelijke Afgescheidene Gemeente te Utrecht aan den Koning, 22 Juni 1841, blz. 441.
237 Adres van Ds H. P. Scholte aan den Koning, 26 Juni 1841, blz. 443.
238 Rapport van den Minister van Eeredienst, 14 Juli 1841, blz. 445.
239 Idem, 15 Juli 1841, blz. 447.

240—247 *Toepassing van lijfsdwang tegen onwilligen* . . 450

240 Circulaire van den Minister van Financiën aan de Gouverneurs, 9 Nov. 1842, blz. 451.
241 Rapport van den Minister van Eeredienst, 21 Nov. 1842, blz. 452.
242 Rapport van den Minister van Justitie, 27 Jan. 1843, blz. 453.
243 Missive van den Minister van Eeredienst aan den Minister van Justitie, 16 Maart 1843, blz. 455.
244 Antwoord van den Minister van Justitie, 1 April 1843, blz. 457.
245 Adres van den Burgemeester van Benthuizen aan den Minister van Justitie, 25 Juli 1843, blz. 458.
246 Rapport van den Officier van Justitie te Leiden, 10 Aug. 1843, blz. 462.
247 Missive van den Minister van Justitie aan den Minister van Financiën, 9 Sept. 1843, blz. 466.

248—254 *De laatste vervolging* 469

248 Missive van den Gouverneur van Utrecht aan den Minister van Eeredienst, 29 Jan. 1846, blz. 470.
249 Missive van den Minister van Eeredienst aan den Minister van Justitie, 2 Febr. 1846, blz. 471.

250 Rapport van den Procureur Generaal te Utrecht, 10 Febr. 1846, blz. 472.
251 Missive van den Minister van Justitie aan den Minister van Eeredienst, 14 Febr. 1846, blz. 473.
252 Missive van den Minister van Eeredienst aan den Minister van Justitie, 23 Febr. 1846, blz. 475.
253 Rekwest van Mevrouw J. J. Zeelt te Baambrugge aan den Koning, 28 Maart 1846, blz. 475.
254 Rapport van den Minister van Eeredienst, 14 April 1846, blz. 477.

255—269 *Naar volledige vrijheid* 479

255 Adres van Ds S. van Velzen aan den Koning, 29 Jan. 1847, blz. 481.
256 Rapport van den Minister van Eeredienst, 17 Febr. 1847, blz. 484.
257 Adres van Ds S. van Velzen aan den Koning, 17 Maart 1847, blz. 486.
258 Rapport van den Minister van Eeredienst, 14 April 1847, blz. 488.
259 Missive van den Gouverneur van Zuidholland aan den Minister van Justitie en a. i. van Eeredienst, 21 Maart 1850, blz. 488.
260 Missive van den Minister van Justitie en a. i. van Eeredienst aan den Commissaris des Konings in Zuidholland, 24 Juli 1850, blz. 489.
261 Idem, 13 Aug. 1850, blz. 491.
262 Adres van de Provinciale Synode van Overijsel en Gelderland aan den Koning, 1 Oct. 1851, blz. 492.
263 Rapport van den Minister van Financiën en a. i. van Eeredienst, 4 Oct. 1852, blz. 494.
264 Adres van de Synode der Chr. Afgescheiden Gereformeerde Kerk aan den Koning, 17 Juni 1854, blz. 497.
265 Rapport van den Minister van Eeredienst, 21 Sept. 1857, blz. 500.
266 Adres van de Synodale Commissie der Chr. Afgescheidene gemeenten aan den Koning, 11 Dec. 1858, blz. 502.
267 Missive van den Commissaris des Konings in Noordholland aan den Minister van Justitie, 18 Nov. 1863, blz. 506.
268 Antwoord van den Minister van Justitie, 5 Dec. 1863, blz. 507.
269 Adres van de Synodale Commissie der Chr. Gereformeerde Kerk aan den Koning, 19 Nov. 1869, blz. 508.

Chronologische lijst der stukken 511

Register van personen en plaatsen 529